ROBERTAS PATAMSIS

LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMAS

ROBERTAS PATAMSIS

LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMAS

Partizaninis judėjimas, kaip kariavimo būdas, yra vienas iš galingiausių ir grėsmingiausių ginkluoto pasipriešinimo metodų. Profesionaliai bei išradingai naudojant jo taktiką galima visiškai sužlugdyti didelių valstybių puikiai ginkluotų kariuomenių grobikiškų planų įgyvendinimą ir pasiekti galutinį kovos tikslą – savo krašto išvadavimą. Nors jis visąlaik būna novatoriškas, nestandartinis, lankstus, karo eigoje nenuspėjamai besikeičiančių, įvairialypių formų, tam pamatus reikia padėti jau taikos metu.

S. Jokužio leidykla-spaustuvė, Klaipėda

© Robertas Patamsis, 2019

ISBN 978-9986-31-524-7

Dauguma žmonių negali pakęsti tuštumos – tylos, atskyrimo nuo kitų. Tai žmogiška silpnybė, ir dėl šios baimės galima kurti galingas strategijas – neleiskite priešams pulti, nepastebimi grasinkite ir stebėkite, kaip jie vaikosi tuštumoje. Tai partizaninio karo esmė. Pulkite ne tiesiogiai, bet po truputį, vos įgeldami. Priešai, negalėdami apsisaugoti nuo jūsų slaptų puolimų, suirs ir pavargs. Tegu partizaninis karas tampa rimta politine priežastimi – žmonių karu – ir baigiasi nenugalima revoliucija."

Partizaninį karą gali vykdyti specialiai suformuotos dalys ir padaliniai, esant vietinių gyventojų paramai. Mažoms, patyriančioms pralaimėjimą valstybėms, partizaninio karo metodas gali būti svarbesnis nei jų reguliariosios kariuomenės koviniai veiksmai.

„Įkanda ir bėga" – taip dažnai vadinami partizanų kovos veiksmai. Iš tikrųjų, jie taip ir veikia: įkanda, pabėga, laukia, pasalauja, vėl įkanda ir vėl bėga, neduodami priešui ramybės. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad ši atsitraukimo, kovos vengimo tendencija yra neigiama. Iš tikrųjų tai yra partizaninio karo strategijos ypatumas, kurios galutinis tikslas – sunaikinti priešą, pasiekti pergalę.

Praktiškai nežinoma šalies, kurioje partizaninis judėjimas būtų nugalėtas karine jėga. Tuo pačiu yra daugybė pavyzdžių, kai galingos imperijos nesugebėjo įveikti mažų valstybių pasipriešinimo, kuriose partizaninis judėjimas buvo pasiekęs aukštą profesionalumo lygį.

Reguliarioji kariuomenė kontrpartizaninėje kovoje vaidina ne pirmaeilį, tačiau svarbų vaidmenį. Pirmoje vietoje yra efektyviai veikiančio agentūrinio (šnipų) tinklo sukūrimas.

Šaltiniai:

1. Robert Greene. Tuštumos strategija. – 33 karo strategijos. Vilnius: Algarvė, 2009, p. 411.

2. Боярский В. И. «Партизанство вчера, сегодня, завтра. Историко-документальный очерк». Издательский дом «Граница», 2003. Prieiga internete: http://www.libros.am/book/read/id/358086/slug/partizanstvo-vchera-segodnya-zavtra. 2017.06.16. V. I. Bojarskij. «Partizanstvo včera, segodnia, zavtra». Moskva, Granica, 2003.

Žinoma, kad daugiau ar mažiau sėkmingą kovą su partizaniniu judėjimu gali vykdyti tik specialiosios paskirties pajėgos („komandosai“). Jų veiksmai visada remiasi agentūrine (šnipų) ir žvalgybine informacija.

Karas su tauta, liaudimi – visai ne tai, kam ruošiama bet kuri armija. <...> Reguliari kariuomenė sukurta tam, kad atremtų kitos šalies agresorės tokią pačią armiją. Tuo tarpu partizanų pagrindinis kovinių veiksmų būdas yra ne frontalinės atakos, ne generalinės kautynės ir ne pozicinis karas apkasuose, o netikėtas, staigus antpuolis iš užnugario ar flango (sparno) su po trumpalaikio mūšio sekančiu greitu atsitraukimu. Standartinė jų veiksmų schema yra tokia: antpuolis – staigus atsitraukimas, išvengiant persekiojimo – išsisklaidymas – jėgų sukaupimas (susijungimas) – naujas antpuolis. Pagrindinis partizaninio karo postulatas, suformuotas Ernesto Če Gevaros, teigia: niekada nestok į mūšį ten ir tada, kur ir kada to nori priešas.

Norint sėkmingai kovoti kovoti su partizananiniu judėjimu, visų pirma reikia suprasti, kad reguliarioji kariuomenė – su savo artilerija, šarvuota technika ir aviacija – mažai ką gali partizanams padaryti. Armijos veiksmai lėti, nepaslankūs, griozdiški, jinai veikia tik pagal aukščiau esančios vadovybės įsakymus, remdamasi kariniu statutu, yra labai priklausoma nuo savo sandėlių, štabų, komunikacijų, ryšių mazgų. Karinių dalinių vadams labai sunku susigaudyti, kas aplinkui draugas, o kas – priešas. Dėl to jie taip dažnai naudoja „išdegintos žemės“ taktiką.

Šaltiniai:
3. Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений. Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1998. ISBN 985-433-344-2
Mažasis karas. Mažų padalinių kovos veiksmų organizacija ir taktika. Chrestomatija. Sud. ir red. A. E. Taras. Minskas: Charvest, 1998. Recenzentai: doc. karo mokslų kandidatas, plk. A. J. Blagovestov, BR KGB pplk. S. M. Barkun. Serija „Kommandos“.

APIE „LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMĄ“

Knyga „Lietuvių Pasipriešinimas“ – tai laisvės kovų skerspjūvis, kertantis ištisus dešimtmečius, tartum lietuvių pasipriešinimo kovų rentgenoskopija. Tai laisvės kovų mozaika, žvelgiant į įvykius iš paukščio skrydžio, protarpiais nusileidžiant ant žemės – atidesniam įvykių apmąstymui. Ši knyga skirta ne akademinių tekstų mėgėjams, o eiliniams dabartinės Lietuvos skaitytojams, ypač moksleiviams, kuriems ligi šiol niekas deramai neatskleidė to baisaus gyvenimo, kurį teko patirti mūsų tėvynainiams okupantų priespaudoje, ir tos didžios kovos, kurią kovojo tūkstančiai lietuvių už Tėvynės laisvę.

Knyga daugeliui skaitytojų, ypač išsimokslinusių sovietiniais laikais, atskleis kitokį tautos pasipriešinimo kovos vaizdą. Tai dvisluoksnė knyga – labai neįprastas žanras: ji susideda iš atskirų vaizdelių ir atsiminimų, kurie vyksta konkrečiame istoriniame fone. Į konkrečius okupacinius reiškinius žvelgiama iš įvairių pusių: iš miestelio, kaimo, lagerio, tremties vietų ar atskirų šeimų gyvenimo.

Knygą įdomu skaityti, nes ji susideda iš tikrų gyvenimo pasakojimų su plačiais politiniais apibendrinimais. Atskirų žmonių pasakojimai apgaubti plačiu istoriniu „gaubtu“: politinių įvykių analize su skaičiais ir datomis. Laisvo pasakojimo vaizdą sustiprina chronologinis laisvumas – ne kartą grįžtama prie jau aptartų įvykių papildymo.

Tai, kad pagrindiniai įvykiai vyksta Rytų Aukštaitijoje, knygai suteikia apysakos vaizdą, nors iš tikrųjų panašūs įvykiai vyko visoje Lietuvoje. Knyga objektyviai atskleidžia panoraminį tautos pasipriešinimo vaizdą visokių spalvų pavergėjams, okupantams. Tuose vaizduose atsiskleidžia blogieji ir gerieji, bailiai ir drąsieji, išdavikai ir patriotai.

Tikėjimas knygos objektyvumu didėja žinant, kad jos autorius yra žinomas gydytojas, kurio profesijai yra būtinas objektyvumas – drąsus tiesos atskleidimas, be kurio neįmanomas paciento išgydymas. Autorius apie labai skaudžius įvykius bei reiškinius rašo su gydytojui būdingu atvirumu ir tiesumu – ne tik apie peiktinus kitataučius, bet lygiai ir apie lietuvius. Akcentuojant kitų tautų ydas ir savybes, norint būti objektyviam ir sąžiningam, svarbu pažymėti ir savos tautos ydas, kurios žudo pačios tautos gyvenimą. Kai kas, beskaitydamas atvirai pateikiamus skaičius ir mintis, gali būti nepatenkintas dėl tokio tiesumo. Tačiau tokie atviri teiginiai verčia daryti tikras išvadas: kodėl visa tai įvyko?

Daug aistrų sukelia žiniasklaidoje pasirodantys vienpusiški pasakojimai apie laisvės kovų eigą ir dalyvius. Lietuvoje tarp 1940 ir 1953 metų buvo didžiausio čia gyvenusių tautų pilietinio, patriotinio ir moralinio išbandymo laikotarpis. Sovietams okupuojant Lietuvą, sunkus išbandymas užklupo visas ginkluotas patriotines organizacijas, neturinčias fizinių jėgų frontiniam karui ir visiškai neparuoštas partizaniniam pasipriešinimui. Tad pradžioje beliko bejėgiškai stebėti, kaip okupantai naikina

valstybės du dešimtmečius kurtas gynybines struktūras, ekonominius darinius, kultūrines bei religines organizacijas. Tiesa, ne visi gyventojai buvo pasyvūs. Didelį pagyvėjimą rodė kai kurių tautinių mažumų ir socialinių grupių nariai. „Dauguma rusų, nepriklausomai nuo to, kad dauguma jų buvo sentikiai, religingi žmonės, pasitiko bedieviškus bolševikus šiltai, su džiaugsmu, kaip ilgai lauktus „brolius slavus". Pasak Kaune gyvenusio žydų istoriko Dovo Levino (Dov Levin), 1940 m. birželio 15 d. į Lietuvą įžengus Raudonajai armijai, žydai, o ypač jaunimas, buvo labai aktyvūs, tiesiog klykė iš pasitenkinimo, kai rusų kareivių kolonos artėjo prie miestų. Jie džiaugsmingai šaukė sveikindami rusų kareivius, dovanojo jiems gėles. Po Raudonosios armijos įžengimo žydai užėmė svarbias pareigas revoliuciniuose ir laikinuosiuose komitetuose, jie buvo skiriami į atsakingas pareigas milicijoje ir NKVD. Tokį elgesį lietuviai suprato kaip išdavystę, ypač kai tie milicijos pareigūnai areštavo ir deportavo žmones į Rusiją". Todėl visai suprantama, kad naciai, po metų okupavę Lietuvą ir pradėję žydų tautinės mažumos naikinimą, į žudynes stengėsi įtraukti įpykusius vietinius gyventojus. Lietuviams tai buvo bjauri pagunda, nes juk ne visi žydai buvo kolaborantai: kai kurie iš jų komunizmo tiesiog nekentė, o vaikai išvis buvo niekuo dėti. Todėl visai pagrįstai knygos autorius teigia, kad „Didžiausia dalis žmonių prie žydų naikinimo prisidėjo grynai savanaudiškais, utilitariniais sumetimais, iš beribio prasčiokiško godumo, tamsumo, nepraleisdami galimybės bet kokiais būdais pralobti, praturtėti. <…> Kariškiai, prieš bejėgius civilius žmones panaudoję ginklą, sutepė Lietuvos kario vardą, visi jie tapo nusikaltėliais, užsitraukė amžiną gėdą".

Įdomi kolaborantų charakteristika: panašiai kaip naciams atėjus į Lietuvą beveik kiekvienoje apylinkėje atsirado grupelės savanorių žydų šaudymui, taip antrą kartą atėjus sovietams, atsirado stribai savanoriai, pasižymintys gyventojų terorizavimu ir plėšikavimu. Kaip rašo Autorius, „antrosios rusų okupacijos metais į valdžią atėjo uoliausi okupantų talkininkai, aršiausi savo tautos priešai – komunistai, skrebai ir tarybiniai aktyvistai. Šie mažaraščiai buvo „akli ir buki", tačiau ištikimi sovietinės valdžios nurodymų vykdytojai". Į stribus stojo nemažai vietinių sentikių rusų. Skrebų moralinę būseną atskleisdavo represuojamų šeimų turto konfiskacija, kuomet supuolę kartu su savo „bobomis", besiriedami tarpusavyje, išsivarydavo ne tik gyvulius, bet išgrobstydavo viską iki „paskutinio siūlelio", palikdami tik plikas sienas. Jiems nerūpėjo, kaip šeimai reikės toliau gyventi, kuo maitinsis jų vaikai. Iš žmonių atimtais ar pavogtais rūbais viešai rengėsi skrebų žmonos ir dukros. Pasirodo, daugelis žmonių net neįtarė, kad jų kaimynystėje gyveno tikri plėšikai, kurių tikrasis veidas pasirodė tik atėjus „vagių valdžiai".

Antrą kartą į Lietuvą sugrįžus Raudonajai armijai, iškart prasidėjo rekrūtų ėmimas į okupacinę kariuomenę ir siuntimas į frontą. Kartu pasirodė tiesiogiai Stalinui pavaldi armijos kontržvalgyba „Smerš", kurios operatyviniai darbuotojai, vadovaudami NKVD bei pasienio užkardų kareiviams, stribų padedami gaudė ir šaudė nepaklusnius rekrūtus, dažnai ir niekuo dėtus jaunesnio amžiaus vyrus,

neturinčius su savimi asmens dokumentų. Todėl daug vyrų, nenorėdami paklusti žiauriems okupantams, iškart pasirinko partizanų kelią. Jų pasirinkimą stiprino visiškas įsitikinimas, jog greitai ateis Vakarų pagalba. Žmonės besąlygiškai tikėjo sklindančiais gandais, kad netrukus ateis amerikonai, kurie žmonių neapvils. Ir iš tiesų amerikonai nieko neapvylė, nes nieko panašaus nežadėjo. Tariami „Amerikos balso" pranešimai tebuvo dezinformacija ir žmonių didžiulis noras tikėti tuo, kuo labai norėjo tikėti. Juk „Amerikos balsas" pradėjo transliacijas lietuvių kalba tiktai 1951 m. vasario 16 d., ir jis nežadėjo jokios pagalbos. Kita vertus, gandai apie Vakarų pagalbą teikė tik psichologinę paramą, bet nenulėmė bendro daugelio patriotų nusistatymo kovoti už laisvę bet kokiomis sąlygomis. Daugelis tęsė aktyvų pasipriešinimą ir tada, kai mitas apie ateisiančius amerikonus buvo jau seniai išblėsęs. Knygos autorius gana paprastai apibūdina pagrindines patriotinės kovos nuostatas: „Apie šventą pareigą Tėvynei niekas ir nekalbėjo – paprasčiausiai tai buvo natūraliai, organiškai kilęs pasipriešinimas atėjūnui, pasikėsinusiam į tikėjimo laisvę ir savą tvarką."

Absurdiškas, o tikriau sakant, klaikus reiškinys buvo agentai-smogikai, specialiųjų operacijų metu paimti gyvi buvę partizanai. Neatsilaikę kankinimams ir psichologiniam poveikiui, jie išdavė bendražygius ir pasidarė MGB agentais-smogikais. Kai kurie iš jų buvo tvirtai apsisprendę nieko neišduoti, tačiau kankinimų tikrovė sulaužė jų valią. Po pirmojo išdavystės žingsnio jau nebematė prasmės priešintis, o tai rodė, kad jų moralinė būsena neturėjo giluminio pamato.

Knygoje pateikta partizaninių veiksmų paletė turėtų sudominti Lietuvos atsakingus pareigūnus bei politikus, paskatinti apsvarstyti geriausius galimus partizaninio karo variantus. Tai būtų žymiai efektyviau ir pigiau, negu ruoštis galimam frontiniam karui. Vietnamo ir Afganistano pavyzdžiai parodė, kad gerai apgalvotas ir atkaklus partizaninis karas gali būti pergalingas. Tačiau tokiems atvejams tauta turi būti morališkai pasirengusi. Labai svarbi jaunimo dvasinė būklė. Ilgalaikėje partizaninėje kovoje labai svarbu tai, kad kovotojai ir jų rėmėjai turėtų tvirtus įsitikinimus – pastovią optimistinę pasaulėžiūrą, kurios esmės neišrauna joks gyvenimo sąlygų pasikeitimas. Tauta, kurios jaunimas neturi noro nei jėgų kurti savo tėvynės gerovės ir bėga į visas pasaulio puses, negali būti savo šalies patriotai, atkaklūs kovotojai. Pokario partizanai, kaip kovotojai, buvo savamoksliai. Padriki partizanų būrių veiksmai rodė, kad tauta nebuvo paruošta tokiam karui. Ši knyga galėtų būti patriotinio ugdymo įvadas, todėl ją turėtų perskaityti kiekvienas moksleivis, juolab, kad knygos žanras yra originalus, pasakojimas įdomus ir informatyvus.

Jeigu tokia knyga būtų išleista anglų kalba, ji galėtų tapti bestseleriu.

Petras Plumpa
Antisovietinio pogrindžio dalyvis, politinis kalinys, disidentas, vienas iš pogrindinės spaudos – Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos – leidėjų, buvęs VSD direktorius, Vyčio kryžiaus 3-iojo laipsnio ordino kavalierius.

Turinys

APIE „LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMĄ“. P. Plumpa / 4

Pirma dalis

I skyrius

Įžanga /14
Trumpa karo priešistorija / 16
Karo pradžia. Vokiečių okupacijos apžvalga / 22
Birželio trėmimai (Kviklių šeimos istorija) / 62
Antroji sovietinė okupacija / 67
Partizaninio kelio pasirinkimas / 77
Žaibo būrio partizano Jono Juzėno-Jupiterio pasakojimai / 82
Partizanas Liudas Sudeikis-Klajūnas / 89
Rusų dezertyrai / 94
Pirmoji užduotis. Beržo būrys. Sąskrydis / 95
Apie rusų štabą / 97
Veršelių kautynės / 99
Surdaugiai 1944–45 m. „Pirmosios bangos“ partizanai / 102
Drausmės pamoka / 103
Aleksas Kadžionis / 104
Gribulių kautynės / 105
Nesvetingi giminės / 107
Drąsus brolių Sudeikių pabėgimas / 107
Juodgirio kautynės / 109
Partizanas Karolis Kadžionis-Vermachtas / 118
Alūkėnų kautynės / 120
Pasala prie Repšėnų miškelio / 121
Mickūniškiečiai. Būrio vadas Julius Miškinis / 122
„Pirmosios bangos“ partizano likimas / 125
Partizano Broniaus Kacevičiaus istorija / 128
L. Sudeikio-Klajūno prisiminimų nuotrupos / 128
„Stoj! Kto idiot?“ / 130

Parolių sistema / 130
Dabužių kautynės / 131
Kazio Jakeliūno žūtis / 132
1945 m. liepa. Rusų pasala Papartynėje / 132
Turto konfiskacija / 135
Slapstymasis / 136
Sunkus sprendimas / 137
Doro žmogaus tragedija / 139
Ryšininkės prisiminimai / 141
Jonas Gedžiūnas-Ereliukas / 156
Trisdešimt parų pragare / 157
Reguliarioji kariuomenė kovoje su partizanais / 161
Užnugario apsaugos NKVD kariuomenės daliniai ir pasienio pulkai / 163
Pavojingi svečiai / 166
Fatališka klaida / 167
Mediniai / 167
„Vis tiek jums greitai į mėsmalę!“ / 168
Pokario kasdienybės garsai / 169
Be namų / 169
Skrebai / 170
Sužeistas partizanas / 174
Partizanų kryžius / 175

II skyrius

Ukmergės karinio komisariato viršininkas kpt. H. Vilkončius / 177
Per plauką nuo mirtinos klaidos / 177
MGB: partizanų sekimo būdai ir „operatyvinės kombinacijos“ / 178
Partizanų „akys ir ausys“ / 180
Pirmą arba penkioliktą / 183
Partizanai ir legalizacija / 183
Kaimynų apklausa /185
Partizanų „paštininkas“ / 186
Stribų krata / 187
Apie „nevykėlį“ apylinkės pirmininką / 188

Partizanų ginkluotė ir amunicija / 188
Partizanų maistavimas: „kalėdojimas“ ir „žebravojimas“ / 195
Sutartiniai ženklai / 198
Kova su plėšikais / 199
Tikėjimas ir malda / 200
Partizanų ir gyventojų santykiai / 201
Sovietinė (okupacinė) propaganda / 205
Padirbtas pasas: A. Simanonio likimas / 211
Kautynės Pienios ir Susienos upelių kloniuose / 212
Rinkimai / 217
Cipruko batai / 218
Moterų lageris / 219
Lagerio „blatnieji“ / 227
Verbavimo technologija / 230
Spauda ir proklamacijos / 230
Jaunasis ryšininkas / 233
Utenos kalėjime / 234
Lukiškės / 243
Partizanų apranga ir ekipiruotė / 245
Šventos Onos naktį / 249
Kariniai apmokymai / 252
Petras Semėnas-Jaguaras: žūtis nuo savų / 253
Meilės trikampis / 254
Partizanų fotografijos / 254
Apie „Amerikos balsą“ ir jo pažadus / 256
Partizanų archyvai ir kam jie reikalingi / 257
Pokario dainos ir eilėraščiai / 260
Kavarsko „siaubas“ / 267
Okupantų talkininkai (kolaborantai) / 269
1944 m. vasara. Rytų frontui artėjant / 273
Partizanų slėptuvė / 274
Mūšis Lapinės miške / 276
Šoferio niekšybė / 276
Rusų kolonistai / 277
Bjaurus partorgas / 277

Išprovokuotas „tiesos momentas“ / 278
Skrebo žiaurumas / 279
Vyčio būryje (trumpi atsiminimai) / 279
Apie slaptas žudynes / 280
„Raudonosios gurguolės“ / 280
Pušaloto aikštėje / 281
Išbuožinimas / 281
Pasala prie Puodžiūnų kaimo / 283
Papiškių tiltas / 284
Skrebų suktybės / 285
Rusų „ubagai“ (elgetos) / 285
Šaltakraujiškas poelgis / 286
Išvežimas / 286
Skrebų viešpatijos galas / 288

III skyrius

Obligacijų vajus arba „su visuotiniu politiniu pakilimu“ / 290
Žaibiečių „akcija“ ant Degionių k. vieškelio / 291
Žaibiečių trofėjai / 293
Pasala prie Traupio kapinių / 293
Kavarsko MGB skyriaus viršininkas ltn. P. Daračiovas / 294
Rusiška uniforma (tragiškas atsitikimas) / 296
Jonas Kadžionis. Partizaninio kelio pradžia / 296
Pokalbis bunkeryje / 300
Stovyklos gyvenimo kasdienybė / 321
Ryšiai tarp būrių ir su partizanų vadovybe / 324
Apie „išėjimą pas partizanus“ / 325
Partizanų ryšininkai ir rėmėjai / 326
Išgąstis / 330
Išdavystė / 330
Ginklavimosi „vajus“ / 332
Macikų lageryje / 333
Tėviškėje siaučia kovos / 336
Gyvulio nuojauta / 337

Priesaika / 337
Pirmasis kovos krikštas / 338
„Audros“ būryje / 344
Operacija Galinių kaime / 346
Pranašystės iš delno / 347
Smūgio ir bendražygių žūtis / 348
„Audros“ būrio vado pareigose / 349
Susidūrimas su Užpalių „aktyvu“ / 351
Netikėtas radinys / 352
Registracija / 353
Brangi šovinių kaina / 354
Mirtininkų kameroje / 355
Nepavykęs „pasikasimas“ / 356
Lagerio atsiminimų fragmentai / 357
Bunkeriai ir slėptuvės / 358
Partizanų kova su šnipais ir išdavikais / 361
Liūdnas atsisveikinimas /363
Išdavikas J. Darela-Dieduška / 364
Būrio vado A. Jagielos-Ąžuolo ir jo bendražygių žūtis / 365
Malvina / 366
1949 m. rugpjūčio 17 d. Miško kautynės prie Rezgių kaimo / 373
Ištikimybės priesaika / 379
Susitikimas su H. Danilevičiumi-Vidmantu / 381
Gudraus šnipo pinklės / 382
Antano Blauzdžio-Konkurento žūtis / 383
Slapta MGB operacija / 385
Lietuvos žemės ūkis. Prievartinis kolūkių kūrimas / 386
Žmogaus metamorfozė / 395
Bunkeris Dabužių miške / 398
Alio, alio! Kalba Madridas! / 400
Gyvenimas bunkeryje. Bėdos prisiminimai / 401
Šnipo galas / 403
Šeštasis pojūtis. Partizanų nuojauta ir sapnai / 404
Tamsi naktis ir nieks nelaukia / 405
KGB agentų-smogikų spąstuose / 407

IV skyrius

Indrašių istorija / 415
Teismas / 417
Petras Plumpa. Jaunieji pogrindininkai / 418
Omsko lageriuose / 424
Lietuvos čekistų vizitai lageryje / 430
Partizanų dainos lageryje / 432
Mirtis iš nevilties / 432
Pabėgimai iš lagerio / 433
Pabėgimas iš Mordovijos 10-o lagerio / 435
Taišeto lageriai. Antrasis pabėgimas / 443
Lageryje papasakota istorija / 450
Kalinių liūdesys ir viltis / 451
Drama, vos nesibaigusi tragedija / 452
KGB agentai-smogikai lageryje / 453
Apie du nuovadų viršininkus / 455
Neatsargus pokalbis / 456
Režimo viršininkas Fiodorov / 456
Gudri kalinio provokacija / 457
Petro Plumpos prisiminimai: pogrindžio spauda, disidentinė veikla, LKB kronika / 457
Slaptas lagerio paštas / 462
Žydai lageryje / 462
Apie rusų misiją / 464
Subtili KGB provokacija / 465
Santykiai su lenkais / 465
Apie laisvą atsiskyrimą / 464
Apie naivumą / 466
Apie Kazimierą Skebėrą / 467
Apie lagerio pogrindį / 467
Naujosios kartos politiniai kaliniai / 468
Apie lagerio prisitaikėlius / 470
Nepavykęs eksperimentas / 471
Trumpi P. Plumpos lageriniai prisiminimai / 471

S. Kovaliovas Permės lageryje / 473
Kalėdų incidentas / 474
Pokalbis valgykloje / 475
Išmintingas patarimas / 475
Apie Simą Kudirką ir KGB kombinacijas / 475
Vienoje kameroje su kriminaliniais / 477
Paskutinės lagerio dienos / 479
Sugrįžus į okupuotą Lietuvą. Laisvėje – bet be laisvės / 481
Vietoj epilogo. Paskutinis žodis / 482

Antra dalis

Priedai / 485

I. Partizaninis judėjimas kaip kariavimo būdas. Lietuvos ir kitų Vidurio–Rytų Europos šalių partizaniniai judėjimai (partizanų skaičius, socialinė ir nacionalinė sudėtis, organizacinė struktūra, kovos taktika, mobilizacija, specifiniai ypatumai, palyginamosios charakteristikos, strateginiai tikslai).

1. Apie partizaninį judėjimą kaip kariavimo būdą. Lietuvos partizaninis judėjimas, jo pagrindiniai bruožai, statistiniai duomenys.
2. Sovietinių (stalininių) diversantų veikla Lietuvoje vokiečių okupacijos metais.
3. Sovietinių partizaninių (žvalgybinių-diversinių) formuočių veikla Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijoje.
4. Ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo judėjimas – Ukrainos sukilėlių armija (OUN-UPA).
5. Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone pavaldi ir centrinės vadovybės Varšuvoje vadovaujama pogrindžio karinė organizacija Polska Armija Krajowa (Krašto armija) Lietuvoje, Vakarų Baltarusijoje, Vakarų Ukrainoje. Operacija „Audra“. Varšuvos sukilimas.
6. Partizaniniai judėjimai Latvijoje ir Estijoje. Jų mastai, taktika, specifinės savybės. Lietuvių ir latvių partizanų bendradarbiavimas.Trumpas Baltijos tautų pasipriešinimo judėjimų apibendrinimas.

II. Apie „pilietinio karo elementus“.
III. Rusijos karo istorikų ir spec. tarnybų aukštųjų karininkų Lietuvos partizaninio judėjimo analizė ir įvertinimas praėjus daugiau nei pusei amžiaus. Tarybinis kovos su partizanais ir sukilėliais patyrimas. Kova su lietuviais „miško broliais“ (V. N. Bogdanov ir kt.).

Iš: Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений (Mažasis karas. Mažų padalinių kovos veiksmų organizacija ir taktika). Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1998. (Vertimas į lietuvių kalbą R. P.).

Įžanga

Prisiminimų forma siekiama atskleisti nors dalį 1944–53 m. Lietuvos partizaninio judėjimo įvykių Vyčio, Algimanto, Didžiosios Kovos, jungtinėje Kęstučio ir Vytauto apygardose – Troškūnų, Taujėnų, Raguvos, Kavarsko, Giedraičių, Žemaitkiemio, Kražių, Utenos (Utenos apskr.), Užpalių, Pumpėnų valsčiuose. Juose, kaip ir visoje Lietuvoje, vyko aktyvi partizaninė kova prieš sovietinius okupantus ir jų vietinius samdinius, kurioje, savo valia ir niekieno neverčiami, dalyvavo daugybė šio krašto laisvės kovotojų – vyrų ir moterų, jų ryšininkų, rėmėjų, talkininkų. Daug jų paguldė savo jaunas galvas nelygioje kovoje, kiti mirė Sibiro lageriuose nuo bado, sekinančio darbo ar žuvo NKVD žiauriai numalšintuose politinių kalinių sukilimuose. Treti, kuriems likimas buvo palankesnis, praėję partizaninio karo pavojus, atlaikę NKVD-NKGB tardytojų kankinimus, ilgus metus kalėję Rusijos lageriuose ir kalėjimuose, išliko gyvi, nepalaužti ir sugrįžo į Tėvynę. Remtasi ir gyvų, ir jau Anapilin iškeliavusių šių įvykių dalyvių pasakojimais. Knygos pagrindinio veiksmo dalis, jo „ašis“, išlieka Traupio, Troškūnų, Kavarsko, Raguvos parapijos, jose gyvenę žmonės – tai mano gimtasis kraštas, mano tėvų, giminių, kaimynų ir gerai pažįstamų žmonių gyva istorinė atmintis, jų likimai. Rašant knygą natūraliai, savaime, užsimezgė ryšiai ir su kitais šios kovos dalyviais, o aprašomi įvykiai išplito į kitas Aukštaitijos vietoves, pasiekdami net Kražių valsčių – Žemaitijos pakraštį. Praėjus daugybei metų – daugiau nei pusei amžiaus, savaime suprantama, dalis prisiminimų gali būti nebetikslūs, nebeišsamūs, su „paklaida“, tačiau tai yra šių žmonių išgyventa, pilna tragizmo ir pasiaukojimo, garbingos praeities istorija, jų didžiulės vertės gyvenimo patyrimas, tikras istorinis lobynas. Galima sakyti, kad tai paskutinė atsiminimų knyga, „paskutinė valksna“, paskutinių gyvų to laikmečio herojų, liudininkų ateičiai išsaugotos „gyvos istorijos“ vaizdai. Jie prikėlė iš užmaršties bei paliko istorijai gyvus ir kalbančius tuos, kurie kartu su jais gyveno, kovojo, kalėjo, kurie žuvo ir niekada to savo lūpomis jau nebegalėjo papasakoti. Visų jų atminimui ir garbei parašyta ši knyga.

Su didžiule pagarba esu dėkingas pagrindiniam šios knygos herojui Jonui Kadžioniui-Bėdai ir kitiems pasipriešinimo kovų dalyviams, kurie padėjo „gyvai“ sugrįžti į „karo po karo“ laikus, pajausti to laiko dvasią, kaip galima detaliau, tiksliau pavaizduoti sovietinio totalitarinio okupacinio režimo sąlygomis vykusį partizaninį karą, to meto „informacinėje erdvėje“ atskleisti žmonių pasaulėžiūrą, pasaulio ir vidaus įvykių supratimą, mąstymą, paaiškinantį jų pasirinktų sprendimų ir veiksmų logiką. Stengtasi per įvairius įvykius pavaizduoti tuometinės visuomenės dvasines-moralines vertybes, pilietiškumą, pasiaukojimą ir atsakingumą už Tėvynės likimą. Naudojantis įvairiausiais išlikusiais šaltiniais, atliekant jų „sintezę“, bandyta kuo tiksliau, detaliau rekonstruoti vykusias kautynes, susirėmimus, atgaminti praeities įvykius. Rašant buvo stengiamasi vartoti partizanišką leksiką ir posakius, pokarinį liaudies folklorą, turinčius išliekamąją vertę ateičiai.

Aprašomas laikotarpis pateikiamas plačiame istoriniame kontekste, kaip Europoje vykusių karinių-politinių procesų neatsiejama sudėtinė dalis, turinti glaudžius tiesioginius ar netiesioginius priežastinius ryšius su įvykiais Lietuvoje.

Dalį knygos sudaro antisovietinio pogrindžio dalyvių atsiminimai, naujosios kartos politinių kalinių – disidentų veikla, pogrindžio spaudos – Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos – leidyba.

Taip pat atvaizduojami ir Stalino–Chruščiovo–Brežnevo laikų kalėjimai ir lageriai, politinių kalinių tarpusavio santykiai, lagerio gyvenimo kasdienybė, dramatiški pabėgimai, draugystė ir pasiaukojimas, provokacijos ir apgaulė, klasta ir išdavystės.

Antrojoje dalyje, „Prieduose“, rašoma apie partizaninį judėjimą kaip kariavimo metodą, jame naudotą taktiką, apie daugeliui partizaninių išsivadavimo judėjimų būdingus bendrus pagrindinius bruožus. Nagrinėjama ir palyginama Lietuvos partizanų, sovietinių partizanų Lietuvoje, Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, ukrainiečių sukilėlių armijos OUN-UPA, lenkų Armijos krajovos, latvių ir estų partizaninių judėjimų veikla, taktika, ypatumai, skirtumai, bendrybės. Taip pat pateikiama Rusijos karo istorikų ir sovietų spec. tarnybų aukštųjų karininkų trumpa istorinė kovos su lietuvių partizanais apžvalga, jų patyrimas, profesionali analizė, išvados.

Knygoje sąmoningai, kaip visiškos tapatybės, naudojami terminai: „rusų kariuomenė“, „Raudonoji armija“, „sovietinė armija“ ir „Rusija“, „Sovietų Rusija“, „Sovietų Sąjunga“, „Tarybų Sąjunga“. Nekreipiant dėmesio į to meto „oficialias išorines politines iškabas“, ir tarp Lietuvos žmonių, ir tarp Vakarų pasaulio politikų bei žiniasklaidos atstovų, labai dažnai buvo naudojama tokia pati terminologija, pabrėžianti jos rusišką kilmę. Viso to loginį teisingumą parodo Rusijos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, buvusios Sovietų Sąjungos teisių ir įsipareigojimų perėmimas. Istoriniai įvykiai ir juose dalyvavę asmenys vertinami remiantis paprastu loginiu principu – Lietuvos valstybingumo požiūriu. Dėl to yra labai aiški riba tarp tų, kurie partizaniniame kare už savo Valstybę ir Laisvę buvo tikrieji jos piliečiai, patriotai, didvyriškai stoję į nelygią kovą prieš okupantus, bei tų, kurie ją niekingai išdavė, tapo sovietų okupacinio režimo ištikimiausiais talkininkais (kolaborantais), smurtavo, žudė, trėmė, sodino į kalėjimus savo tautiečius, savinosi jų turtą.

Kovojanti už savo laisvę tauta visada teisi. Ji gali gintis visomis priemonėmis, visais įmanomais kovos būdais, tam ieškoti bet kokių sąjungininkų. Tai jos didžioji teisė, jos aukščiausia pareiga, jos kilniausias ir garbingiausias tikslas.

Robertas Patamsis

I skyrius

Trumpa karo priešistorija

Vokietiją ir stalininę Rusiją pagal 1922 m. pasirašytą Rapalo sutartį siejo ilgalaikis slaptas karinis, ekonominis ir politinis-diplomatinis bendradarbiavimas. Jų politika Baltijos valstybių atžvilgiu visada būdavo paremta slaptais tarpusavio diplomatiniais susitarimais. Bendradarbiavimo logiška seka – Molotovo–Ribentropo paktas, pasirašytas 1939 m. rugpjūčio 23 d., bendrai pradėtas II pasaulinis karas užpuolant ir pasidalijant Lenkiją (sovietai užėmė 51 % jos teritorijos), įtakos sferų Rytų ir Vidurio Europoje pasiskirstymas. Jau vykstant II pasauliniam karui, abipusiai sandėriai buvo tęsiami toliau, įgaudami naują kokybę ir kiekybę – 1939 m. rugsėjo 28 d. buvo pasirašyta dar viena Vokietijos–Sovietų Sąjungos Draugystės ir sienų sutartis, jau galutinai paversdama jas partnerėmis. Vis tik, nepaisant šios sutarties, abi imperijos – stalininė Rusija ir hitlerinė Vokietija, kaip ir būdinga totalitarinėms sistemoms, turėjo nesutaikomus ekspansinius geopolitinius interesus, nes abi siekė to paties – pasaulinio viešpatavimo.

Vokietija, pradėdama karą Vakarų Europoje, dėl Anglijos vykdomos jūrų blokados buvo visiškai priklausoma nuo Sovietų Sąjungos tiekiamų karinių strateginių žaliavų. Viena iš sovietų reikalaujamų Draugystės ir sienų sutarties pasirašymo sąlygų buvo suteikti jiems finansinį kreditą ir jo sąskaita tiekti aukščiausios technologijos pramonės gaminius: mašinas, įvairius pramonės įrenginius, metalo apdirbimo stakles, Marteno krosnis ir kt. 1940 m. vasarą Vokietija, atskleisdama karines paslaptis, sovietams parodė savo karines gamyklas bei naujausią karinės aviacijos bei tankų produkciją. Sovietai išsirinko ir nusipirko viską, ką norėjo: naikintuvus „Meseršmit Bf 109“ ir „Heinkel-100“, bombonešius „Junkers-88“ ir „Dornje-215“, tankus T-III. Sovietinės delegacijos karinių ekspertų nuomone, rusų tankai buvo geresni nei vokiečių, tad buvo pasirinktas tik šiokį tokį susidomėjimą sukėlęs tanko modelis. Vokietija savo atsilikimą šioje srityje išlygino tik 1943 m., pradėjusi gaminti naujus vidutinius ir sunkiuosius tankus – „Pantera“ (T-V), „Tigras“ (T-VI), savaeigius pabūklus „Ferdinandas“.

Dėl 1939 m. įvykusio geopolitinio sandėrio – Molotovo–Ribentropo pakto, žlugo visa Europos politinė sistema, po savo griuvėsiais palaidodama daugelio tautų, tarp jų ir Lietuvos, valstybingumą ir laisvę. Netrukus stalininė Rusija užpuolė Suomiją, o 1939–40 m., pažeisdama Pakto slaptuosius susitarimus, prisijungė Besarabiją, Šiaurės Bukoviną, Vakarų Baltarusiją, Vakarų Ukrainą, okupavo Lietuvą, Latviją, Estiją, plačiu frontu išeidama prie rytinių Vokietijos ir jos sąjungininkių sienų. Į

okupuotas šalis buvo įvestos didžiulės Raudonosios armijos pajėgos: mechanizuoti korpusai, tankų, aviacijos, kavalerijos, pėstininkų divizijos, skubiai statomi kariniai aerodromai, šaudmenų, aviacijos bombų (amunicijos) sandėliai, tiesiamos naujos geležinkelio linijos. Toks rusų kariuomenės sukoncentravimas prie rytinių III Reicho sienų privertė vokiečių vadovybę labai sunerimti.

Tuo pat metu nacistinė Vokietija, nesutikdama rimtesnio karinio pasipriešinimo, vieną po kitos okupavo Vakarų, Pietų ir Šiaurės Europos valstybes – Olandiją, Belgiją, Prancūziją, Jugoslaviją, Graikiją, Albaniją, Čekoslovakiją, Daniją, Norvegiją, išstumdama iš kontinentinės Europos dalies ir anglų ekspedicinio korpuso pajėgas. Nors ir atsitraukęs į salas, vis tik liko neįveiktas jos stipriausias ir atkakliausias priešas – Didžioji Britanija. Ji nesiruošė jokioms nuolaidoms, jokiai taikos sutarčiai ir rengėsi bekompromisiniam karui su Vokietija. Tuo metu nacius su kariniais laimėjimais sveikino bei liaupsino tik negausūs jų sąjungininkai, tarp jų – ir Sovietų Sąjungos vadovybė.

„Triašė“ sutartis tarp Vokietijos, Italijos ir Japonijos, „Didžiosios Rytų Azijos erdvės“ bei „Naujosios Europos“ kūrimas reikalavo daug pastangų ir laiko (nereikia pamiršti, kad Vakarų Europos šalys turėjo didžiules kolonijas, kurias reikėjo perimti ir įsisavinti), tai (galbūt) būtų užtrukę kelis dešimtmečius. Be to, reikėjo kuo skubiau išspręsti karo su Anglija problemą, nutraukti jos karinio jūrų laivyno vykdomą Europos kontinentinės dalies jūrų blokadą, visiškai paralyžiavusią bet kokią jūrinę prekybą bei karinių žaliavų ir naftos tiekimą Vokietijai. Už britų nugaros stovėjo jos rėmėja ir sąjungininkė JAV ir tebuvo tiktai laiko klausimas, kada ji oficialiai įstos į karą. Vokietija tuo metu tokio didelio masto ekspansinių žygių į Rytus neplanavo – paprasčiausiai buvo nepajėgi to daryti, tai būtų savižudybė. Siekdama apsisaugoti nuo Sovietų Rusijos agresijos ji bandė sukurti „sanitarinį kordoną“ iš Suomijos, Slovakijos, Vengrijos, Rumunijos, Bulgarijos ir Turkijos valstybių, tačiau jis buvo per silpnas bei nepatikimas. 1940 m. lapkričio 12 d. į Berlyną su diplomatiniu vizitu atvyko Sovietų Sąjungos Liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir Užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas. Naudodamasis sunkia Vokietijos padėtimi – užsitęsusiu ir nesėkmingu karu su Anglija, jos premjero V. Čerčilio principine nuostata, „kad jis tam ir atėjo, kad sužlugtytų III Reichą“ (visi vokiečių diplomatiniai bandymai sudaryti su britais taiką, tarp jų ir paskutinis mėginimas – A. Hitlerio asmeninio sekretoriaus Rudolfo Heso 1941 m. gegužės 10 d. skrydis į Angliją su taikos memorandumu prieš žygį į Rytus – buvo nesėkmingi), jis grubiai, įžūliai, demonstruodamas „stipresniojo teisę“, diktavo imperialistine prasme neįtikėtinus teritorinius reikalavimus Berlynui dėl įtakos sferų perdalijimo, kitaip tariant, „išsukinėjo jai rankas“. Sovietų Sąjunga sau reikalavo:

1. Iš Suomijos – Pečengos ir Porkkala Udd (pabrėžęs, kad Suomija priklauso sovietų įtakos sferai, pareikalavo iš jos išvesti vokiečių kariuomenės dalinius).
2. Sovietinių karinių bazių įkūrimo Kategato ir Skagerako sąsiauriuose (Danija).

3. Karinių bazių įkūrimo Jugoslavijoje, Adrijos jūros uostuose.
4. Karinės bazės įkūrimo Graikijoje, Salonikų uoste.
5. Iš Rumunijos atplėšti Pietų Bukoviną.
6. Sudaryti su Bulgarija tarpusavio pagalbos sutartį ir įkurdinti joje savo karines bazes.
7. Turkijoje, Dardanelų ir Bosforo sąsiauriuose, įkurti sovietų karines bazes.
8. Įkurti karines bazes Persų įlankoje.
9. Šalių, esančių į pietus nuo Baku–Batumio linijos, t. y. Rytų Turkijos, Šiaurės Irano ir Irako, perėjimo į sovietų įtakos zoną. <...>

Be kita ko, V. Molotovas priminė, kad vokiečių kariuomenės pergalės Vakarų Europoje būtų buvusios neįmanomos be Sovietų Sąjungos neutraliteto, garantavusio saugų Vokietijos užnugarį, ir jos karinių strateginių žaliavų tiekimo. Taip pat pabrėžė, kad jie suinteresuoti ir neabejingi Vengrijos ir Rumunijos likimui. Tokie gąsdinantys pareiškimai sukėlė didžiulį nerimą karinei ir politinei Vokietijos vadovybei – juk Rumunijos Ploešti verslovės, esančios tik 130-140 km nuo Sovietų Sąjungos sienos, buvo jai vienintelis (neskaitant tuo metu vykusio sovietų tiekimo) naftos šaltinis, pati pažeidžiamiausia III Reicho vieta, jo „Achilo kulnas“.[13]

Vokietijos kancleris A. Hitleris ir politinė vadovybė buvo tiesiog „pritrenkti“ tokių įžūlių reikalavimų, tokio „diplomatinio netakto“ ir jų reiškiamoms pretenzijoms atsakymo nedavė. A. Hitleris tik kartojo, jog jis „nenori karo Baltijos jūroje“. Šie reikalavimai buvo oficialiai patvirtinti 1940 m. lapkričio 25 d. sovietų vyriausybės kreipimesi, kuriame buvo pateikiamas pasaulio pasidalijimo planas tarp Sovietų Sąjungos, Vokietijos, Italijos ir Japonijos. Vokiečiai nieko neatsakė, tačiau suprato, kad dabar sovietų geopolitinis strateginis tikslas yra pati Vakarų Europa bei kad Stalinas šiam karui jau pasirengęs. Vokietijos politinė-karinė vadovybė gerai suprato, koks mirtinas pavojus iškilo III Reichui – jie buvo tiesiog „įstumti į kampą“, beliko tik viena išeitis – aplenkti sovietus, patiems perimti karinę iniciatyvą ir sutriuškinti prie jos rytinių sienų puolimui telkiamą rusų kariuomenę. Dar nebaigusi karo su Anglija ir atsisakiusi operacijos „Jūros liūtas“ – išsilaipinimo į Britanijos salas, Vokietija buvo priversta pakartoti I pasaulinio karo klaidą – kariauti dviem frontais. 1940 m. gruodžio 18 d. jos kancleris A. Hitleris patvirtino direktyvą Nr. 21 – Rusijos puolimo planą „Barbarosa“. Buvo pradėtas „forsuotas“ karinis pasiruošimas, tačiau per pusę metų karui su Rusija, turinčia neaprėpiamas teritorijas, didžiulius strateginių žaliavų išteklius, mobilizacinius rezervus, Vokietija, teturinti vos 80 mln. gyventojų, dėl anglų karo laivyno vykdomos jūrinės blokados praradusi visus karinių strateginių žaliavų tiekimo šaltinius, vien dėl objektyvių priežasčių to padaryti negalėjo. Pirmųjų karo metų žiemą vokiečių kareiviams Rytų fronte teko kariauti vasarinėmis uniformomis, todėl ir medalis „Už 1941–42 metų Rytų žiemos kampaniją“ buvo pramintas „Šaldyta mėsa“. Vokiečių kariuomenė niekada neturėjo kiekybinio pranašumo, visąlaik kovėsi

„mažesniu skaičiumi, bet aukštesne kokybe", t.y. pasižymėjo tik aukštu kariniu profesionalumu. Prieš pradedant karą jiems dar reikėjo išstumti iš kontinentinės Europos dalies anglų ekspedicines karines pajėgas, esančias Graikijoje, į kurią vedė kelias per Jugoslaviją, užimti Kretos salą – anglų karinę bazę Viduržemio jūroje. Vokietijos „karo mašina" neturėjo atokvėpio. Tuo metu stalininė Rusija jau buvo pasiruošusi karui, sukūrusi visą tam reikalingą politinę-karinę-ekonominę bazę. Tiksliau sakant, ji ruošėsi karui visą laiką, nuo pat 1920 metų nepavykusio „išvaduojamojo žygio" į Vakarų Europą. Tada ji neperžengė „Varšuvos slenksčio", buvo sutriuškinta, tačiau už tai žiauriai atkeršijo lenkų karininkams 1940 m. Katynės žudynėse. Juk sovietai gerai suprato, kad, užkariavus Vakarų Europą, jau niekas nebepaklaus, kur dingo lenkų karininkai. Sovietų Sąjungos politinė-karinė vadovybė, pasinaudodama II pasauliniu karu, planavo antrą „išvaduojamąjį žygį" į Vakarų Europą. Dirbtinai, su rusiškų tankų ir durtuvų pagalba, ruošėsi jos karinei okupacijai ir „pasaulinei revoliucijai" – Vakarų civilizacijos naikinimui sukuriant Maskvai pavaldžius komunistinius režimus.[14]

Šitam strateginiam tikslui jau buvo pasiruošta. Totaliai militarizuotoje sovietinėje imperijoje vykdant „forsuotą" industrializaciją sukurtas galingiausias pasaulyje karinis-pramoninis kompleksas, šiuolaikiškai apginkluota didžiausia pasaulyje armija (apie 303–310 divizijų), kurios karinės technikos galia daug kartų viršijo vokiečių ir net bendrai sudėjus visų pasaulio armijų karinius pajėgumus ir skaičiumi, ir kokybe.

Tarybinės visuomenės gerovei ir kultūrai kurti bolševikai lėšų nešvaistė – vietoj to buvo sukurta galingiausia sovietinio melo ir propagandos „mašina", pati masiškiausia pasaulyje „smegenų plovykla". Naudodami įvairias informacines technologijas (spaudą, radiją, plakatus, šūkius, lozungus, politinį-ideologinį auklėjimą mokyklose, įvairiose mokymo įstaigose, politinius užsiėmimus, susirinkimus darbo vietose), tam pasitelkę literatūrą, meną (ypač kiną), labai išradingai, įvairiomis rafinuotomis, psichologiškai įtaigiomis formomis skleidė ideologizuotą melą, iškraipytą, vienpusišką ir tendencingą informaciją. Tai giliai paveikė didelės dalies tarybinės visuomenės piliečių sąmonę – nuskurdę, užguiti, atsilikę, teroro bei represijų įbauginti žmonės pasijuto „pažangiausia ir demokratiškiausia pasaulio dalimi", „vieninteliu pasaulyje taikos ramsčiu", „atliekančiu garbingą viso pasaulio tautų išvadavimo nuo kapitalistų jungo misiją". Propagandos sukurtos iliuzijos, mitai buvo tokie gajūs, kad melas atrodė kaip graži tikrovė, o realybė – kaip priešiškų jėgų sukurta apgaulė.

Labai apgalvotai, turint ilgalaikius strateginius tikslus, Maskvoje buvo įkurtas Stalinui visiškai pavaldus ir atstovavęs tik Sovietų Sąjungos imperiniams interesams Kominternas (III Komunistinis Internacionalas). Jį sudarė visų valstybių kompartijų sekcijos – kaip būsimų okupuotų valstybių marionetinės vyriausybės ir administracijos organai (pvz., 1939 m. sovietams užpuolus Suomiją, vos tik perėjus jos sieną, iš Kominterno suomių sekcijos kompartijos narių buvo suformuota marionetinė Suomijos Demokratinės Respublikos vyriausybė).

Stalinas, gerai žinodamas priešo ginkluotę bei kokia maža jų kariuomenė, Vokietijos

paprasčiausiai nebijojo – matyt, tikėjosi, kad tai tik karinės jėgos demonstravimas, vėliau pereisiantis į diplomatinius ultimatyvius reikalavimus. Vokiečiai visas viltis dėjo į „trumpalaikį karą“, tikėdamiesi efektyviai panaudoti „žaibinio karo“ taktiką – sutriuškinti, neleidžiant pasitraukti į šalies gilumą ir užtęsti karo trukmės, prie jos rytinių sienų puolimui sutelktą rusų kariuomenę, didžiuliais puolimo tempais per kelis mėnesius užimti Maskvą bei išeiti iki Archangelsko–Astrachanės linijos. Ties ja, pagal vokiečių planus, prieš azijinę Uralo–Sibiro Rusiją turėjo būti sukurtas užtveriamasis barjeras, kurį saugotų 60–70 vokiečių divizijų. Vokietijos tikslas buvo sutriuškinti rusų armiją, nukelti kuo toliau į rytus sieną su Rusija, sunaikinti jos karinį-pramoninį kompleksą – bolševizmo (komunizmo) karinės ekspansijos į Vakarus bazę, sėkmingai užbaigti karą su Angliją ir, išsprendus „žydų klausimą“, kurti „Naująją Europą“. Abiems pusėms prie sienų telkiant puolimui karines pajėgas, Vokietijos „karinė mašina“ veikė greičiau ir efektyviau. Ji spėjo aplenkti rusus ir pradėti karo veiksmus anksčiau, šiems pačiu pažeidžiamiausiu – kariuomenės išsiskleidimo puolimui metu, o tai ir nulėmė sėkmingą karo pradžią. Tačiau jie buvo prastai išstudijavę ir neįvertinę Švedijos karaliaus Karolio XII Šiaurės karo metu 1708–09 m. ir Prancūzijos imperatoriaus Napoleono Bonaparto 1812 m. žygių į Rusiją pralaimėjimų istorijos priežasčių. Be to, vokiečius labai „spaudė“ laikas, jie jau buvo atsidūrę ceitnote – užbaigti karą Rusijoje reikėjo per vienerius, daugiausia – per 2 metus, kol jų neužgriuvo visa savo karine galybe, „viską gniuždančia moderniausios karinės technikos galia“ Vakarų valstybės – Anglija ir Amerika, o ypač pastaroji, sparčiais tempais kurianti patį galingiausią, su beribiais resursais karinį-pramoninį kompleksą pasaulyje.[3] Dar viena Vokietijos III Reicho kracho priežasčių – visai nepriimtina okupuotoms šalims vokiečių nacizmo ideologija, jų visiškai neracionali, nelogiška, arogantiška ir brutali rasistinė politika Rytų Europos tautų atžvilgiu. Taip buvo neišnaudotas didžiulis antibolševikiškai nusiteikusių tautų, ypač pačios rusų liaudies, potencialas, galėjęs ir pats, tik vokiečiams padedant, sutriuškinti komunistinę totalitarinę sistemą.

P. S. Skyrių papildantis istorinės medžiagos priedas: Невежин В. А. Сталин о войне. Застольные речи 1933–1945 гг. Монография, история СССР. Москва: Яуза, Эксмо. 2007, p. 139–150. Iš šios knygos pateikiami karo išvakarėse – 1941 m. gegužės 5 d. Kremliuje karo akademijų absolventams (apie 1500 elitinių Raudonosios armijos aukštųjų karininkų) surengto banketo metu J. Stalino sakytų kalbų fragmentai:

„Draugai karininkai!.. Laikas suprasti, kad Tarybų valstybės taikios politikos lozungas jau nuėjo į praeitį. Tai – gynybinis lozungas, kurio dėka Tarybų Sąjungai pavyko tik truputį praplėsti savo sienas į šiaurę ir vakarus, užimti Pabaltijo valstybes <...>. Ir tai viskas. Su tuo laikas baigti. Su šiuo lozungu mes negausim nė pėdos žemės, kuri vis dar priklauso kapitalistinėms šalims. Šiandien šią žemę galima paimti tik ginklo jėga. <...> Mes buvome liudininkai, kai mūsų valstybės sienos lėtai pajudėjo į vakarus ir sustojo,

laukdamos staigaus šuolio į priekį. Laikas suprasti, kad tiktai lemiamu puolimu, o ne gynyba galime pasiekti pergalę. <...> Aš keliu bokalą už naują vystymosi erą ir socializmo šalies padidėjimą. Tegyvuoja Tarybų valstybės puolamoji politika! <...> Taikios politikos era pasibaigė, prasidėjo nauja era – socialistinio fronto išplėtimas ginklo jėga. <...> Kai kurie karininkai labai giria vokiečių armiją, jos vadovus. Tokie Raudonosios armijos karininkai netoliaregiai, smarkiai klysta, apsigauna patys ir klaidina pavaldinius. Šie plepiai kiekviename žingsnyje kalba apie kažkokias vokiečių kariuomenės pergales. Jiems laikas suprasti, kad Vokietija iki šiol susidūrė tik su nepasiruošusiomis Europos šalių armijomis, kai nebuvo reikalinga strategija jas sunaikinti ir paimti į nelaisvę. Laikas baigti šį nereikalingą vokiečių armijos ir jos ginklo šlovinimą. <...> Mes kol kas vykdėme gynybinę politiką – kol neperginklavome savo armijos, neaprūpinome jos šiuolaikinėmis kovos priemonėmis. Dabar, kai mes armiją rekonstravom, aprūpinom ją kovine technika, reikalinga šiuolaikiniam mūšiui, kada mes tapome stiprūs – reikia pereiti nuo gynybos į puolimą. <...> Raudonoji armija yra šiuolaikinė armija, o šiuolaikinė armija – tai puolančioji armija. <...> Mūsų Tėvynę gali išgelbėti tik karas su fašistine Vokietija ir pergalė šiame kare. Aš siūlau išgerti už karą, už puolimą kare, už mūsų pergalę šiame kare...“

Šaltiniai:

[1] Solonin, Mark. June, 1941. Final diagnosis. [1941-ųjų birželis. Galutinė diagnozė]. Moskva: Jauza-EKSMO, 2013.

[2] Suvorovas, V. Ledlaužis, arba kas sukėlė II pasaulinį karą. Vilnius: Mintis, 2008.

[3] Suvorov, V. Diena M. Vilnius: Mintis, 2009.

Solonin, Mark. Pyro pergalė. Kaip Sovietų Sąjunga nugalėjo kare. Vilnius: Briedis, 2018, p. 185-187.

[4] Мельтюхов Михаил Иванович. Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу: 1939–1941 гг. Moskva: Beče, 2000.

[5] Широкорад Александр Борисович. Россия и Германия. История военного сотрудничества. Сайт «Военнаялитература»:militera.lib.ru. Издание: Широкорад А. Б. Россия и Германия. История военного сотрудничества. — М.: Вече, 2007. Книга на сайте: http://militera.lib.ru/research/shirokorad_ab25/index.html

[6] Горлов, Сергей. Совершенно секретно. Альянс Москва-Берлин 1920–1933 гг. Moskva: OLMA-PRESS, 2001. http://softovik.ucoz.net/load/raznoe_124_prochee/knigi/sergej_gorlov_sovershenno_sekretno_aljans_moskva_berlin_1920_1933_gg_audiokniga/100-1-0-38838

[7] Hoffman, Joachim. Naikinamasis Stalino karas 1941–45. Planavimas, realizavimas ir dokumentai. Vilnius: Briedis, 2013.

[8] Solonin, Mark. Kare nieko gero. Vilnius: Briedis, 2012.

[9] Solonin, Mark. Mozgoimenije. Suklastota Didžiojo karo istorija. Vilnius: Briedis, 2011.

[10] Яковлев, Александр. Цель жизни. Политиздат, 1973, p. 212–248.

[11] Безыменский, Лев. Гитлер и Сталин Перед Схваткой, p. 345–370. Prieiga internete: bookstore/L/L-Bezymenskij/Gitler-I-Stalin-Pered-Shvatkoj/

[12] Solonin, Mark. Birželio 22-oji. Katastrofos anatomija. Vilnius: Briedis, 2010.

[13] Суворов, Виктор. Истина дороже. Последняя республика. Святое дело. АСТ, 2008, p. 530–536.

[14] Широкорад, Александр. Великий антракт. АСТ, 2009, p. 405–434.

Karo pradžia. Vokiečių okupacijos apžvalga

1940 m. rudenį, vykstant nežabotam „raudonajam“ terorui, lietuvių visuomenės akys su viltimi nukrypo į vienintelę valstybę, iš kurios dar galėjo sulaukti pagalbos, – Vokietiją. Buvo primiršti prieškario metu Klaipėdos krašte vykę kruvini susidūrimai su vokiečių nacistais, jų agresyvi antilietuviška veikla, 1934 m. ruoštas sukilimas, pasibaigęs garsiuoju Žaso–Noimano ir jų bendrininkų teismu (buvo nuteisti 87 asmenys), vokiečių ekonominė blokada. Priešiškumas vokiečiams dar labiau sustiprėjo 1939 m. atplėšus Klaipėdos kraštą, tačiau 1941 m. tai buvo vienintelė jėga, galinti išgelbėti Lietuvą nuo Rytų barbaro vergijos. Gandai apie artėjančią karo pradžią Lietuvoje plito jau nuo pavasario. Jo lietuviai laukė kaip išvadavimo, kaip „išganymo“, nes tik jis galėjo nutraukti bolševikų vykdomą tautos naikinimą. Visi buvo išsigandę ir pasipiktinę jų vykdomais brutaliais naktiniais suėmimais, masinėmis represijomis, teroru, Lietuvos valstybės ir jos ūkio griovimu, žymiausių, įtakingiausių, labiausiai visuomenei nusipelniusių inteligentijos atstovų, politikų, Šaulių sąjungos ir politinių partijų narių, lietuvių karininkų suėmimais. Iš valstybės institucijų, pramonės ir ūkio valdymo struktūrų buvo masiškai šalinami lietuviai valdininkai, vietoj jų skiriant bolševikams ištikimus kolaborantus, labai dažnai – vietinius kitataučius, su mielu noru „puolusius į bolševikų glėbį“. Lietuviai patriotai, o ypač energinga ir aktyvi jaunoji karta, pasinaudodami kilusiu karu, ruošėsi atkurti Lietuvos valstybę. 1940 m. spalio 9 d. Kaune, o netrukus ir Vilniuje buvo įkurti antisovietinio pogrindžio centrai, o lapkričio 17 d. Berlyne įkurtas Lietuvių aktyvistų fronto štabas (LAF), vadovaujamas gen. št. plk. K. Škirpos.[2,6,7] Kaune LAF vadovybei susikurti padėjo slaptai veikusios studentų korporacijos, Vilniuje – buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, o Berlyne – Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa su bendraminčiais. Politiniais tikslais buvo užmegzti ryšiai su vokiečių vermachto ir karinės žvalgybos (Abwehr) vadovybe, tikintis jų pagalbos. Tačiau lietuvių nacionaliniai interesai vokiečių nedomino – jie buvo įspėti, kad sukilimo metu neskelbtų jokių politinių deklaracijų (dėl valstybės atstatymo), o prieš pat prasidedant karui K. Škirpai, kad negalėtų atvykti į Lietuvą (jis turėjo būti paskirtas atkurtos Lietuvos valstybės Vyriausybės ministru pirmininku) buvo „uždėtas“ namų areštas. Vokietijos nacistai buvo parengę savo įsiviešpatavimo Rytų Europoje planą „Ost“ – joje turėjo būti įkurdinti vokiečiai, dalis vietinių gyventojų ištremta, likusieji asimiliuoti (labai panašūs buvo ir sovietų planai, kuriuos įvykdyti sutrukdė vokiečių sėkmingas puolimas).

Karo išvakarėse Lietuvoje įvyko masinis, žiaurus, sukrėtęs visą tautą trėmimas į Sibirą. Šis laikas buvo pasirinktas neatsitiktinai – Raudonajai armijai ruošiantis didelio masto puolamajai operacijai „Groza“ prieš Vokietiją, buvo atliekamas „artimojo užnugario valymas nuo priešiškų, pavojingų ir nepatikimų elementų“. Buvo tremiami, kaip didžiausi nusikaltėliai, visuomenei ir valstybei labiausiai nusipelnę žmonės – mokytojai, visuomenei žinomi inteligentai, politikai, valstybės tarnautojai

su šeimomis. Aplinkiniai gyventojai naktimis iš vagonų girdėjo siaubingus, širdį draskančius klyksmus, dejavimus, pagalbos šauksmus, tačiau, jausdami savo bejėgiškumą, niekuo negalėjo jiems padėti. Iš nevilties, kaip vežami į mirtį, tremtiniai meldėsi, giedojo giesmes „Marija, Marija“, laidotuvių giesmę „Angelas Dievo“, o pajudėjus vagonams raudodami šaukė: „Sudiev, Lietuva! Sudiev, Lietuva!“

Marijos giesmė (Marija, Marija)

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija,
Tu švieti aukštai ant Dangaus!
Palengvink vergiją,
Pagelbėk žmoniją,
Ją gelbėk nuo priešo baisaus!

Mes, klystantys žmonės,
Maldaujam malonės;
Marija, maldų neatmesk!
Tarp verkiančių marių
Šių žemiškų karių
Nupuolančius stiprink ir vesk!

Ir kūno silpnybė,
Ir žemės puikybė,
Ir pragaro juoda dvasia
Į prapultį stumia
Žmonijos daugumą
Ir žudo galybe tamsia.

Kaip upės bėgimas
Taip mus įpratimas
Kas kartą vis traukia žemiaus;
Vargai kasdieniniai
Kaip pančiai geležiniai
Mus rišti kada bepaliaus?

Silpni, nusiminę
Tavęs paskutinę
Tematome viltį tiktai;

Tu savo malone
Šiai žemės karionei
Palengvinti galią žinai!

Marija, Marija,
Skaisčiausia lelija,
Dangaus karaliene šviesi!
Užstok prieš Aukščiausį
Tu žmogų menkiausį!
Taip daugel pas Dievą gali!

Tai buvo NKVD–NKGB organizuota masinė, brutali deportacijos operacija, vykusi iki birželio 17 d., o pasislėpusiųjų nuo tremties ieškota iki pat karo pradžios. Žmonės bijojo išeiti į gatvę, bėgo slėptis į miškus, kaimus, miestai atrodė kaip „išardytas skruzdėlynas". Sudarant sąrašus ir tremiant labai aktyviai dalyvavo „įvairaus plauko" uolūs vietiniai okupantų talkininkai.[1] Po trėmimų daug Lietuvos kaimo mokyklų ištuštėjo, naujais mokslo metais pritrūko mokytojų.

Vokiečių sausumos kariuomenė (Wehrmacht) 1941 m. birželio 22-osios naktį pradėjo karinius veiksmus – peržengė Sovietų Sąjungos ir Lietuvos sieną, o jos karinė aviacija (Luftwaffe) pradėjo bombarduoti rusų karinius objektus. Kaune sukilimas prasidėjo jau pirmąją karo dieną. Kitą rytą, matydamas palankią karo eigą, LAF štabas 1941 m. birželio 23 d. 9 val. 28 min. per Kauno radijo stotį kreipėsi į tautiečius. Buvo paskelbtas atsišaukimas: „Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė šiuo skelbia atstatanti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuva entuziastingai prisideda prie Europos organizavimo naujais pagrindais. Žiauraus bolševikų teroro iškankinta lietuvių tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais." Perspėjo, kad grobuonys bėgdami plėšia turtą, naikina įmones, žudo žmones. Kreipėsi į tautiečius, kviesdama saugoti nuo sunaikinimo visuomenės ir privatų turtą, organizuoti įmonių apsaugą. Valstybės tarnautojus kvietė saugoti įstaigas, neišduoti jų dokumentų ir turto. Policininkams liepė perimti viešąjį saugumą į savo rankas. Sugrojus Lietuvos himną, buvo atlikta lietuvių liaudies daina „Saulelė raudona" – tai buvo sutartinis ženklas pradėti Lietuvoje visuotinį sukilimą. Šis kaip staigiai išplitęs gaisras apėmė visą kraštą – ir jauni, ir pagyvenę vyrai ėmėsi ginklo. Dalį jų buvo išsaugoję Šaulių sąjungos nariai, kiti turėjo ginklų pasislėpę, buvo nuginkluojami rusų kareiviai. Po metus trukusio košmaro – pažeminimo, skausmo ir netekčių, ką tik vykusių brutalių trėmimų, žmonės pakilo kovai už Lietuvos laisvę. Buvo visuotinis tautinis pakilimas, džiaugsmingas permainų laukimas, visi pajuto savo vienybę ir jėgą. Sukilėliai saugojo nuo sunaikinimo pastatus, įstaigas, nupjaudavo telegrafų stulpus, nupjautais medžiais užversdavo kelius, ardė tiltus, bėgius, suiminėjo tautai

nusikaltusius asmenis, ištikimiausius okupantų talkininkus – sovietinius pareigūnus, komunistus, komjaunuolius ir kitus kolaborantus, dar taip neseniai triumfavusius, rodžiusius savo valdžios viešpatystę, skundusius lietuvių patriotus, sudarinėjusius jų sąrašus, vykdžiusius suėmimus, trėmimus. Reikia pabrėžti, kad sukilimo metu suėmimai vykdyti visiškai nepriklausomai nuo jų tautybės, o tik pagal jų įvykdytus nusikaltimus – buvo suimami ir lietuviai, ir rusai, ir žydai (jei žydų komunistų procentas santykinai būdavo didesnis, tai nebuvo sukilėlių kaltė). Sukilimas buvo lietuvių patriotų gerai suplanuota ir sėkmingai įvykdyta karinė-politinė operacija, kuri tęsėsi visą savaitę, kol iš Lietuvos paniškai, netvarkingai pasitraukė rusų kariuomenė.

Tai buvo tautos triumfo dienos – žmonės sveikino vienas kitą, matydami iškeltas tautines vėliavas glėbesčiavosi, verkė džiaugsmo ašaromis. Šio tautinio ir dvasinio pakilimo metu jie vėl pasijuto esantys vieninga tauta, atgavo pasitikėjimą savo jėgomis, kurios buvo taip reikalingos kovoje su vokiečių ir rusų okupantais. Dauguma sukilėlių buvo jauni žmonės, ištikimi savo šalies patriotai, gimę jau Nepriklausomybės laikais. Jame dalyvavo ir sukilę lietuviai kareiviai, išvadavę Vilnių ir Gedimino pilyje iškėlę trispalvę. Į Kauną ir Vilnių vokiečiai įžygiavo jau juos užėmus sukilėliams, tačiau iš jų rankų gauti laisvę ir nesitikėta. Kaune visur plevėsavo trispalvės, daug kur buvo iškabinti šūkiai: „Tegyvuoja laisva ir nepriklausoma Lietuva!“ Tuo metu naciai dar nebuvo parodę savo „tikrojo veido“, tačiau visi manė, kad vokiečiai negali būti Lietuvos šeimininkai.

Tačiau tai buvo tautinis, bet ne visuotinis, ne pilietinis ir, labai gaila, ne visų Lietuvoje gyvenančių tautų bei bendrapiliečių ruoštas bei įvykdytas sukilimas. Tik pati lietuvių tauta, savo valstybės kūrėja ir gynėja, sunkią Tėvynei valandą likusi vieniša, jausdama atsakomybę už Lietuvos likimą, visą okupacijos laiką bolševikų ir vietinių parsidavėlių persekiota, terorizuota, ujama, sodinta į kalėjimus, pajutusi nors ir mažą laisvės galimybę, stojo į kovą už savo Tėvynę, savo valstybę. Kodėl taip įvyko, ką 1940–41 m. sovietų okupacijos metu veikė tautinės mažumos – rusai, žydai, lenkai, turėjusios kultūrinę autonomiją, valstybės išlaikomas mokyklas, kai kurios nepriklausomoje Lietuvoje gyvenusios geriau nei lietuviai? Gaila, tačiau jos pasuko savais keliais, dauguma, su mažomis išimtimis, ieškojo tik sau naudingų išeičių. Lenkai, aišku, laikėsi egoistinės pasyvaus stebėtojo pozicijos – jiems buvo nepakeliui nei su vienais, nei su kitais. Dauguma rusų, nepriklausomai nuo to, kad dauguma jų buvo sentikiai, religingi žmonės, pasitiko bedievius bolševikus šiltai, su džiaugsmu, kaip ilgai lauktus „brolius slavus“. Liūdnas faktas, tačiau dalis žydų šio „raudonojo tvano“ metu irgi neišlaikė pilietiškumo egzamino ir, pamindami 1921 m. pasižadėjimą „visada būti siela ir kūnu ištikimais Lietuvai“, pasuko savanaudiškais keliais. Jie, tartum tarpusavyje lenktyniaudami, manydami, kad „rusai atėjo amžiams“, puolė į bolševikinių okupantų glėbį, aktyviai talkininkaudami jiems savo valstybės griovime. Žymus žydų istorikas, profesorius, rašytojas ir visuomenės veikėjas Dov Levin savo knygoje „The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry Under Soviet Rule,

1939–41“ (Philadelphia Jerasulem 5755/1995. The Jewish Publication Society)[12] apie šį laikotarpį rašė: Iš tikrųjų žydai, o ypač jaunimas, buvo labai aktyvūs tose susirinkusių žiūrovų miniose, kurie tiesiog klykė iš pasitenkinimo, kai rusų kareivių kolonos artėjo prie miestų. Jie džiaugsmingai šaukė sveikindami rusų kareivius, dovanojo jiems gėles. <...> Ypač džiaugėsi komunistų partijos ir kitų leftistinių (kairiųjų) organizacijų nariai, kuriose žydų buvo santykinai daug. <...> (Nežydai) lietuviai minioje buvo pikti ir įniršę dėl sovietų invazijos, gedėjo dėl savo prarastos nepriklausomybės. <...>

„Nežydai gyventojai žiūrėjo į sovietų valdžią kaip į priešą, o į Raudonąją armiją kaip įsibrovėlius, kurie atėjo sunaikinti Baltijos kraštų nepriklausomybės. Jų akyse sovietinė aneksija buvo ir politinė, ir visuomeninė pražūtis. Žydai, atvirkščiai, <...> neprijautė tokioms nuotaikoms.“

„Per keletą dienų (Lietuvoje) šimtai politinių kalinių, daugiausia žydų, buvo paleisti iš kalėjimų. Daug jų, kaip ir jų kolegos Latvijoje ir Estijoje, papildė svarbias <...> pareigas valdžios ir partijos biurokratinėje sistemoje.“

„Pačiomis pirmosiomis dienomis po Raudonosios armijos įžengimo <...> žydai buvo labai aktyvūs steigiant valdiškas įstaigas. Žydai užėmė svarbias pareigas milicijoje, revoliuciniuose ir laikinuosiuose komitetuose ir t. t. Žydų dalyvavimas šiose organizacijose buvo ypač matomas miestuose ir miesteliuose.“

„Žydai buvo skiriami į aukštas Lietuvos komjaunimo pareigas. <...> 1941 m. sausio 1 d., kai naujasis režimas konsolidavosi (sustiprėjo), Lietuvos komjaunimo organizacijoje buvo 1755 žydų tautybės nariai (23,8 procento). Žydų komjaunuolių skaičiaus proporcijos buvo aukštesnės daugelyje miestų. Pvz., Vilniuje, 46 iš 65 komjaunimo komiteto narių balsavimui į Aukščiausiąją Tarybą buvo žydai.“

„Sovietų karinėje administracijoje buvo plačiai ir teisingai manoma, kad žydų mažuma tuo metu sudarė vieną patikimiausių elementų. <...> Žydai buvo skiriami į atsakingas pareigas milicijoje ir NKVD. <...> Žydai Lietuvoje, skirtingai negu kitose prijungtose teritorijose, užėmė aukštas pareigas valdžios ir partijos biurokratiniame aparate.“

„Jaunų žydų skyrimą milicijos viršininkais nežydai (t. y. lietuviai) suprato kaip žydų nedėkingumą ir išdavystę, ypač kai tie milicijos viršininkai areštavo ir deportavo žmones, kurie buvo pasižymėję ir buvusios valdžios laikyti patriotais. <...> Taip pat nėra sunku atspėti, ką lietuviai ūkininkai jautė susitikę su žydų jaunuoliais ir merginomis, kurie lankydavosi kaimuose platindami kolchozų steigimo propagandą bei aiškino ūkininkams pagrindinius ūkio darbų principus.“[12]

Daugeliui lietuvių nepatiko, kai mitinguose buvo nešiojami plakatai: „Tegyvuoja Raudonoji Armija!“, „Tegyvuoja draugas Stalinas ir stalininė konstitucija!“, „Dėkojame draugui Stalinui už priėmimą į SSSR tautų šeimą!“, „Mes vykdysime jūsų įsakymus bet kokia kaina – krauju ir gyvybe!“, skanduojami padėkos Stalinui ir komunistų partijai šūkiai ir pan. Kitaip tariant, Lietuvos valstybė ir Nepriklausomybė daliai parsidavėlių lietuvių, kaip ir daliai tautinių mažumų atstovų, visiškai nebuvo

vertybė. Tai, kad vietoj lietuviškos trispalvės suplėvėsavo raudona vėliava, jie sutiko su dideliu entuziazmu ir džiaugsmu, save laikydami Sovietų Sąjungos dalimi, „naujos, neaprėpiamos tėvynės piliečiais“. Vyko savos valstybės griovimas – be jokio gailesčio, sentimentų, sąžinės griaužaties, tikra „puota maro metu“ [25,26].

Žydai visada buvo aktyvi, energinga, nerimstanti visuomenės dalis, imli naujovėms, permainoms. Staiga „atsivėrus platiems Sovietų Sąjungos horizontams“, dalis jų nebekreipdami dėmesio į nieką, žiūrėjo tik savų interesų, ieškojo naujų ateities perspektyvų, karjeros galimybių. O juk turėjo susilaikyti, nepasiduoti aklai pagundai, išlikti oriais, lojaliais lietuvių tautai piliečiais, nesugadinti priešiška veikla seniai abi tautas jungusių tarpusavio ryšių. Euforiškai susižavėję sovietų okupantais, žydai teisingai neįvertino, suklydo, nenumatė visai artimos ateities perspektyvų, o atėjus katastrofai šių buvo tiesiog palikti likimo valiai. Pirmasis sovietmetis ne tik kad neišgelbėjo jų nuo Vokietijos nacių genocido, bet vedė tiesiai į pražūtį, turėjo tautai tragiškas pasekmes. Tik apie 8,5-9 tūkstančiai žydų spėjo pasitraukti į Sovietų Rusiją, kurių nemaža dalis buvo „aukšto rango“ kolaborantai – partiniai, sovietiniai veikėjai ir represinių žinybų – NKVD bei NKGB, darbuotojai. Likusi tautos dalis buvo palikta nacių vykdomam totaliniam genocidui – visiškam beteisiškumui, kančiai, badui, mirčiai, žudynėms ištisomis šeimomis, pakliuvo į brutalų, nežemišką pragarą, buvo atiduota į visokių moralinių iškrypėlių, žudikų, sadistų rankas. Jame dėl įvairių priežaščių (iš keršto, o dažniausiai dėl turto, pasipelnymo, tamsaus godumo) dalyvavo ir dalis lietuvių, kas greta garbingo pasiaukojimo, beribio patriotizmo, ištikimybės laisvės idealams, kovos prieš abu – raudonąją ir rudąjį totalitarinius rėžimus, išliko kaip tragiškas ir skausmingas to meto istorijos puslapis. Jei Lietuva būtų išlikusi nepriklausoma, teisinė valstybė, jos teritorijoje niekada nebūtų įvykdyta tiek baisių masinių nusikaltimų.

Grįžtant prie „sausų“ istorinių faktų, reikia pažymėti, kad žydų pozicijos jau tarpukariu LKP, Lietuvos komjaunimo organizacijoje, MOPR-e buvo labai stiprios – 1940 m. tai sukeldavo didelį iš Sovietų Rusijos „atkomandiruotų“ rusų „specialistų“ nepasitenkinimą. Sovietų Rusijoje jau buvo baigta nuožmi politinė kova tarp Stalino ir Trockio dėl valdžios, užbaigtas „žydų išstūmimo iš komunistų (bolševikų) partijos viršūnių“ procesas, kuris oficialiai buvo vadinamas „kova su trockizmu partijos viduje“. Didelė žydų komunistų dalis atsidūrė Sibiro lageriuose ar buvo sušaudyti, kiti tapo ištikimiausiais Stalino politikos vykdytojais, o 1940 m. Meksikoje nužudytas ir politiniu emigrantu tapęs pats L. Trockis.

Tuo metu Lietuvoje gyveno iki 2,9 mln. įvairių tautų gyventojų, iš jų žydai, pagal 1941 m. sausio 1 d. Statistikos valdybos duomenis, sudarė 208 tūkstančių tautinę bendruomenę.[37] Tačiau, sudarydami vos 7 % Lietuvos gyventojų, jie sudarė neproporcingai didelį antivalstybinių prorusiškų (bolševikinių) pogrindinių organizacijų narių skaičių. Lietuvos komjaunimo organizacijoje buvo 165 žydai ir 61 lietuvis (1936–40 m. jai vadovavo sekretorė Mira Bordonaitė), Maskvos sukurtai

slaptai pogrindinei struktūrai MOPR-ui (arba „Raudonajai pagalbai“), skirtai finansuoti antivalstybinių organizacijų ir asmenų veiklą, priklausė 141 žydas ir 81 lietuvis. Lietuvos komunistų partiją (LKP), kurioje, remiantis įvairiais duomenimis, 1939 m. buvo apie 1295–1507 nariai, pagal tautinę sudėtį apie 60 % sudarė lietuviai, 31 % – žydai ir 9 % – kitų tautybių atstovai. Tačiau esmė glūdi ne šiuose procentuose. 1940 m. rusams okupavus Lietuvą, Kaune, Laikinojoje sostinėje, pačiame valstybės politiniame-administraciniame centre, komunistų partijos organizaciją sudarė net 76 % žydų. Tai buvo Lietuvos komunistų partijos elitas, vadovavimo-administravimo centras, geriausi ir ištikimiausi partiniai kadrai, o ne vien dėl skaičiaus į partiją priimti provincijos mažaraščiai lietuviai. Žydų komunistai, LKP CK II sekretorius Icikas Šmuelis Meskupas (nuo 1938 m. iki 1940 m. vidurio ėjęs I sekretoriaus pareigas, t. y. vadovavęs LKP) bei LKP CK kadrų skyriaus vedėjas Chaimas Aizenas nuo 1940 m. vidurio tvarkė iš pradžių kompartijos, o vėliau – visos Lietuvos administracinių struktūrų reikalus. Jie koordinavo komunistų bei jų šalininkų iškėlimą ir įdarbinimą okupuotos Lietuvos įstaigose, organizavo socialinį ir politinį jų kadrų valymą. Chaimas Aizenas tiesiogiai kontroliavo, kaip iš įstaigų šalinama Lietuvos Respublikos valdininkija ir į jos vietą skiriami jų parinkti žmonės. Tai sudarė palankias sąlygas gausiems žydų sluoksniams įsitraukti į okupuotos Lietuvos, pavadintos LTSR, administracijos aparatą. Pvz., nacionalizavus daugumą Lietuvos įmonių, laikinaisiais komisarais ar administratoriais buvo paskirti net 1/3 žydų tautybės asmenų, Liaudies pramonės komisariato (ministerijos) beveik pusę (41 procentą) darbuotojų sudarė žydai, užėmę vadovaujančius postus. Marionetinėje vyriausybėje trys žydai tapo komisarais (ministrais): L. Koganas – sveikatos apsaugos, Ch. Alperavičius – pramonės, o E. Bilevičius – maisto pramonės liaudies komisaru.

Tas „valdžios, įmonių, įstaigų valdymo iš lietuvių perėmimas“, aišku, nevyko gražiai, mandagiai, sklandžiai. Lietuviai būdavo skundžiami, žeminami, pabrėžiama, kad „dabar yra mūsų valdžia, o ne jūsų“. Tas „lindimas“ į valdžią, kaip masinis ir tipiškas to meto visuomenės gyvenimo reiškinys, atsispindėjo lietuvių liaudies folklore, kuris, iš tikrųjų, yra labai objektyvus, išraiškingas to laikotarpio atspindys.

Be kompartijos, komunistinės spaudos (komunistų partijos dienraščio „Tiesa“, redaktorius Genrikas Zimanas, ELTA direktoriaus pavaduotojas Leiba Šausas), administracijos, įmonių ar įstaigų vadovų (Vietinės, Maisto, Mėsos, Pieno pramonės, Prekybos, Žemės ūkio, Miškų liaudies komisariatų, įmonių direktorių, techninių direktorių, įvairių padalinių viršininkų, pavaduotojų ir t. t.), žydai užėmė aukštas pareigas ir NKVD bei NKGB žinybose. NKGB sistemoje aukščiausius postus užėmė šie žydų tautybės asmenys: Specialiojo skyriaus viršininko – Danielius Todesas, Tardymo skyriaus viršininko – Eusiejus Rozauskas, Kontržvalgybos poskyrio – Aleksandras Slavinas, NKGB Vyriausiojo kontrolieriaus – Benjaminas Fogelevičius, NKVD Tardymo skyriaus viršininko – Eusiejus Jacovskis, neminint jau daug kitų žemesnio rango pareigūnų apskrityse ir valsčiuose. Šie kolaborantai prieš lietuvių

tautą vykdė žiaurų terorą, represijas, aršiai, panaudodami žiauriausias priemones, kovojo prieš lietuvišką antisovietinį pogrindį – būsimus Birželio sukilėlius, tuo viešai parodydami, kad Lietuvos valstybė ir nepriklausomybė jiems nėra jokia vertybė. Juk jau 1940 m. liepos pradžioje Maskvos centrinės NKVD vadovybės įsakymu visų Lietuvos politinių partijų (išskyrus LKP) vadovų bei narių likvidavimo paruošiamuosius operatyvinius darbus – masinių suėmimų sąrašus ruošė penkios specialios grupės, kurioms vadovavo ir apie pusę jų narių skaičiaus sudarė, deja, žydų tautinės mažumos atstovai, buvę bendrapiliečiai.[8, 9, 10, 35, 36, 37, 38, 39] Tuoj po to prasidėjo masiniai suėmimai, represijos, tardymai, daug žymių Lietuvos politikos ir valstybės veikėjų atsidūrė Rusijos kalėjimuose. Vyko komunistinės sistemos, apimančios 1/6 pasaulio teritorijos, totalios globalizacijos procesas. Prievarta, teroru, masinėmis represijomis buvo kuriama centralizuotai valdoma, visiškai integruota politinė, partinė, karinė, ekonominė, ūkinė, socialinė, kultūrinė-ideologinė sistema, kurioje tautiškumui nebeliko vietos. Jis komunistams tapo didžiuliu blogiu, kurį reikėjo „negailestingai išrauti su šaknimis“, nes kliudė jų tikslams. Tam besipriešinanti tautinės visuomenės dalis buvo visokiais būdais naikinama – tremiama, siunčiama į Sibiro lagerius, sodinama į kalėjimus, žudoma. Iš daugelio tautų mišinio buvo kuriamas naujadaras – „tarybinė liaudis“, kalbanti rusų kalba, „socialistinė kultūra“, naujas „tarybinis žmogus“– geopolitinis Rytų Sąjungos, oficialiai vadintos Tarybų Sąjunga, rusiškas modelis. Dėl to iškart, nedelsiant, okupavus kraštą buvo naikinamas tautinis politinis, karinis, visuomeninis-kultūrinis elitas – tautos mąstančioji, labiausiai išsilavinusi dalis, jos organizacinė-intelektualinė struktūra, kaip pavojingiausias elementas globalinės politikos įgyvendinimui. Tai buvo sovietų priešas Nr. 1. Antroje vietoje atsidūrė jos ekonominės-ūkinės sistemos elito atstovai: verslininkai, pramonininkai, finansininkai, stambių įmonių savininkai, net stambieji ūkininkai. Vykstant socialinės-ekonominės globalizacijos sistemos suvienodinimui, prievartinei ekspropriacijai, privatinės nuosavybės panaikinimui, jie jau buvo praradę turėtą ekonominę-finansinę įtaką, tačiau buvo naikinami kaip pavojingi, svetimi komunistinei pertvarkai priešai. Jų neišvengiamai laukė trėmimai į Sibirą ir NKVD sukurtas ištisas Gulago lagerių „salynas“, kuriame nuo vergiško darbo, ligų, bado, išsekimo „plušant komunizmo statyboje“ didžioji dauguma ten patekusių Lietuvos piliečių žuvo.

Tačiau teroras ir represijos buvo nukreipti ne tik prieš lietuvius, sudarančius didžiąją Lietuvos gyventojų dalį. Tai labai skaudžiai palietė ir žydų bendruomenę. Tarp „raudonojo teroro girnų“ pateko žymūs sionistinių bei judaistinių pažiūrų žydų visuomenės veikėjai, tautinis elitas, tokie kaip laikraščio „Jidiše Štime“ redaktorius Reuvenas Rubinšteinas, Lietuvos žydų karių sąjungos valdybos pirmininkas Jakovas Goldbergas, vienas iš Lietuvos sionistų vadovų Leiba Garfunkelis, Lietuvos rabinų sąjungos generalinis sekretorius Dovydas Icikovičius ir daugybė kitų. Ypač daug nuostolių patyrė sukarinta sionistų organizacija „Beitar“. Represijų mastą parodo jau tai, kad didelę dalį – net apie 9 procentus (2300 asmenų) 1941 m. birželio tremtinių sudarė žydų tautinė mažuma: dešiniojo-judaistinio politinio, visuomeninio,

ekonominio-ūkinio, kultūrinio, religinio elito atstovai.

Birželio sukilime aktyviai dalyvavo ir Traupio krašto žmonės. Kaimai ir miesteliai visada turėjo šviesių, dorų, patriotiškai nusiteikusių ir sugebančių organizuotis kovai už laisvę žmonių. Jų viltį žadino jau 1940 m. gale pradėtos transliuoti Vatikano radijo laidos į Lietuvą, o nuo 1941 m. kovo mėn. slaptai platinamos žinios apie prasidėsiantį karą. Karo pradžia jų neužklupo netikėtai – jo įtemptai buvo laukiama ir tam ruošiamasi. Žmones laisvės kovai jau nuo pavasario telkė Šaulių sąjungos narys, Traupio mokyklos mokytojas Antanas Gruzdys, ltn. Antanas Žižiūnas, Antanas Kazlauskas, Petras Kiaulys. Tačiau prieš pat karo pradžią prasidėję žiaurūs trėmimai į Sibirą praretino ir sukilėlių gretas. Dalis jų, laukdami karo pradžios, buvo priversti slėptis miškuose. Išsvajotos sukilimo dienos nesulaukė ir mokytojas Antanas Gruzdys – 1941 m. birželio 14 d. kartu su žmona buvo suimtas ir pateko į gyvulinius tremtinių vagonus. Kaip ir dauguma pirmojo trėmimo vyrų, žuvo lageryje. Vis tik Tėvynės labui nuveiktas jo darbas veltui nepražuvo.

Traupio mstl. sukilimą ruošę vyrai, gavę žinių, kad rytą prasidės karas, susirinko miške ir visą naktį aptarinėjo veiksmų planą. 1941 m. birželio 22 d. rytą skaitykloje pas Vaclovą Juospaitį rinkosi patriotiškai nusiteikę, apsisprendę ryžtingai veikti miestelio ir aplinkinių kaimų vyrai. Iškėlus trispalvę vėliavą ir sugiedojus Lietuvos himną, ltn. Antanas Žižiūnas pasveikino savanoriškai susirinkusius sukilėlius ir pradėjo mitingą. Jis sakė: „Išmušė valanda, kai mes turime veikti už laisvą, nepriklausomą Lietuvą. Pirmas uždavinys – neleisti, kad besitraukiantys Raudonosios armijos daliniai ir komunistai plėšikautų, degintų mūsų miestus ir kaimus, žudytų žmones...“ Po mitingo buvo patikslintas sukilimo dalyvių, kurių susirinko 32 žmonės, sąrašas, sudarytos žmonių grupės tam tikroms užduotims vykdyti. Ltn. A. Žižiūnas buvo išrinktas sukilėlių būrio vadu, o Antanas Kazlauskas – jo pavaduotoju. Išgirdę Lietuvos himną ir pamatę iškeltą trispalvę, subėgo traupiečiai – vienas kitą sveikino, glėbesčiavosi, verkė džiaugsmo ašaromis. Atskubėjęs keturiolikmetis paauglys Stasys Gutauskas iškart sutiko būti būrio vado ltn. A. Žižiūno ryšininku, su pavedimais dviračiu nuvažiuoti į aplinkinius kaimus, perduoti nurodymus, įsakymus, pranešti žinias. Netrukus sukilėliai užėmė sargybos postus – pamainomis budėjo prie Traupio mokyklos, pašto, iš bažnyčios varpinės stebėjo apylinkę ir judėjimą keliuose (mat traukdamiesi okupantai ir komunistai padeginėjo pastatus, įmones, sprogdino fabrikus, žudė žmones). Sukilėliai užvertė nupjautais medžiais kelius, nupjovė telegrafo stulpus, išardė Traupio–Kavarsko vieškelyje medinį tiltą, palaikė ryšius su Kavarsko sukilėlių štabu, kuriam vadovavo broliai Leonas ir Jonas Misiūnai. Tik apie pusė vyrų buvo ginkluoti medžiokliniais ar kariškais šautuvais, revolveriais, likusieji buvo pagalbininkai. Pas Petrą Kiaulį, turėjusį radiją, susirinkę klausėsi Kauno sukilėlių (Lietuvių aktyvistų fronto štabo) radiofonu perduodamų Lietuvos sukilėliams nurodymų, pranešimų apie karo veiksmų eigą Lietuvoje.

Traupio parapijos sukilėlių (partizanų) būrį sudarė:

1. Būrio vadas ltn. Antanas Žižiūnas, gyv. Daunoriškių k., Kavarsko valsčiuje.
2. Būrio vado pavaduotojas Antanas Kazlauskas, buvęs traupietis, Raguvos pašto viršininkas.
3. Petras Strolis, policininkas, gyv. Traupyje.
4. Petras Kiaulys, gyv. Traupyje – vienas iš sukilimo organizatorių, įvairiapusiškai gabus vyras, turėjęs namuose paties pasigamintą radijo imtuvą. Tai ir buvo pagrindinis informacijos šaltinis apie skelbiamus LAF štabo nurodymus, veikimo instrukcijas, sukilimo eigą Kaune ir Lietuvoje, vokiečių kariuomenės sėkmingą puolimą.
5. Stasys Gutauskas, gyv. Traupyje (nepilnametis, 14 m. amžiaus).
6. Vaclovas Juospaitis, gyv. Traupyje.
7. Marijonas Laurinavičius, gyv. Traupyje.
8. Jonas Užubalis, gyv. Traupyje.
9. Mykolas Abraškevičius, gyv. Traupyje.
10. Pranas Blauzdys, gyv. Alūkėnų k.
11. Bronius Blauzdys, gyv. Alūkėnų k.
12. Vitas Blauzdys, gyv. Alūkėnų k.
13. Antanas Jablonskas, gyv. Žiurlių k.
14. Juozas Jablonskas, gyv. Žiurlių k.
15. Anupras Kiela, gyv. Žiurlių k.
16. Antanas Orvidas, gyv. Žiurlių k.
17. Alfonsas Orvidas, gyv. Žiurlių k.
18. Juozas Orvidas, gyv. Žiurlių k.
19. Stasys Riauba, gyv. Klaibūnų k.
20. Alfonsas Grincevičius, gyv. Klaibūnų k.
21. Antanas Gritėnas, gyv. Klaibūnų k.
22. Mečislovas Krivičius, gyv. Žiurlių k.
23. Julijonas Misevičius, gyv. Žiurlių k.
24. Stasys Žibutis, gyv. Vičiūnų k.
25. Aleksas Kubilius, gyv. Vičiūnų k.
26. Stasys Alkauskas, gyv. Alūkėnų k.
27. Romas Kačinskas, gyv. Jusiškių k., Kavarsko valsčiuje.
28. Stanislovas Olševskas, mokytojas, gyv. Jusiškių k., Kavarsko valsčiuje.
29. Mečislovas Čiukšys, gyv. Žiurlių k.
30. Aleksandras Augustinavičius, gyv. Klaibūnų k.
31. Juozas Jakūnas, gyv. Alūkėnų k.
32. Jonas Matulionis, gyv. Alūkėnų k.
33. Klemensas Daukša, gyv. Jusiškių k., Kavarsko valsčiuje.[29]

Sukilėlius aktyviai rėmė Traupio bažnyčios kunigas Jurgis Šimonėlis, karštas Lietuvos patriotas, talkinęs savo patarimais, palaikęs jų patriotinę dvasią.

Iš sukilėlių jaunųjų pagalbininkų – ryšininkų žuvo vienas jaunuolis, traupietis, bažnyčios varpininkės sūnus (matyt, pasiųstas pasižvalgyti, komunistų buvo suimtas, nužudytas ir kažkur slapta užkastas).

Pro Traupį link Kavarsko kolonomis pravažiuodavo pilnos rusų kareivių „palutarkos“ (mašinos), tačiau skubėdavo – „pralėkdavo“ nesustodamos. Juozas Jeremičius pravažiuojantiems rusams pranešė, kad miestelyje yra „baltieji partizanai“, tačiau šie labai skubėdami nebekreipė dėmesio. O juk galėjo Traupio miestelis virsti kruvinų žudynių vieta. Tačiau kaime niekada nebūna paslapčių – apie jį greitai buvo pranešta partizanams, kurie jį suėmė ir „pasodino“ į rūsį. Atėjus vokiečiams, jis buvo išsiųstas į Panevėžio kalėjimą, iš kurio netrukus paleistas į namus.

1941 m. birželio 24 d., bandant suimti sovietinį aktyvistą, prekybos kooperatyvo pirmininką P. Misiukonį, šis bandė pabėgti, o lipant pro langą iš kišenės iškrito pistoletas. Kilus trumpam sąmyšiui, sargyboje stovėjęs jaun. psk. B. Blauzdys pamestą ginklą iš pradžių įsidėjo į kišenę, tačiau šiam pasileidus bėgti daržais, iš jo spontaniškai, nesitaikydamas, iššovė. Kulka, peršovusi kelnių diržą, pataikė jam tiesiai į juosmenį, mirtinai sužeisdama.

Buvo suimtas Mociūnų k. gyventojas K. Verikas, sovietų valdžios paskirtas seniūnu, taip pat Minkevičius, tačiau vėliau abu buvo paleisti.

Kavarsko sukilėliai, apie 60 vyrų būrys, buvo suėmę ir pasodinę į daboklę sovietinių okupantų talkininkus-komunistus, sovietinius aktyvistus, kurių daugumą sudarė vietiniai žydai bei keli lietuviai. Besitraukianti į rytus rusų kariuomenės mašinų kolona per miestelį prasiveržė šaudydama į visas puses, padegamosiomis kulkomis Paryžiaus gatvėje padegė kelis namus, nušovė vieną gyventoją. Susišaudant su rusais žuvo sukilėlis K. Peldžius.

Apie Raguvą veikė du sukilėlių būriai – Užunevėžio apyl., vadovaujamas ltn. Bikino, ir Kritižio apyl., vadovaujamas P. Skrebio. Birželio 25 d. sukilėliai užėmė visas Raguvos įstaigas, pakelės medžiuose ir pačiame miestelyje po metų pertraukos vėl plevėsavo žmonių slėptos trispalvės vėliavos. Vieškelis Ukmergė–Panevėžys keliose vietose buvo užverstas medžiais, ties Raguva išardytas tiltas per Nevėžį. Ten ir įstrigo nuo Šilų k. važiavusi 15 mašinų ir dviejų šarvuočių kolona. Rusų kareiviai, padedami vietinių komunistų ir dalies juos palaikančių žydų, pradėjo apšaudyti ir mėtyti granatas į jų nurodytus sukilėlių namus, suėmė kelis žmones. Vis tik lietuvių partizanai greitai juos išblaškė – palikę tris mašinas vieni išsibėgiojo, kiti pasitraukė, o ties Užunevėžio kaimu buvo pamuštas vienas šarvuotis.

Besitraukdami rusai Lietuvoje, taip pat ir šiame krašte, įvykdė daug žiaurių nusikaltimų. 1941 m. birželio 25–26 naktį Panevėžyje, Raudonosios armijos karinio dalinio štabo rūsyje, įskundus vietiniams kolaborantams, rusai nukankino tris chirurgus, medicinos (gailestingąją) seserį ir tris miesto gyventojus, o prie Cukraus

fabriko sušaudė 19 suimtų lietuvių.

Miesteliuose sukilėliams iškėlus lietuviškas trispalves ir žmonėms džiūgaujant, uolūs okupantų talkininkai (įvairių tautybių) bėgdavo prašyti rusų kariuomenės ar milicijos pagalbos, nurodydavo jiems aukas, sukeldami nekaltų žmonių žudynes. Žmones žudė ne tik NKVD, NKGB represinių struktūrų darbuotojai, rusų kareiviai, bet savo iniciatyva ir vietiniai sovietiniai bei partiniai aktyvistai. Todėl pirmoji karo savaitė buvo ir brutalaus, žvėriško „raudonojo teroro“ savaitė. Iš viso Lietuvoje, pasinaudodami karo padėtimi, rusų kareiviai ir vietiniai komunistai įvykdė apie 40 grupinių žudynių.[32]

Vokiečių kariuomenė gyventojų buvo sutikta su gėlėmis ir džiaugsmo ašaromis, kaip išvaduotoja nuo bolševikinio barbaro jungo.

Atėjus vokiečiams, sukilėliai valė miškus nuo ten besislapstančių rusų kareivių ir komunistų, suiminėjo tautai labiausiai nusikaltusius okupantų talkininkus.[2]

Iš K. Patamsio prisiminimų, daug kas iš Papartynės k. gyventojų ėjo prie Troškūnų kelio pažiūrėti į žygiuojančią vokiečių kariuomenę. Daug vokiečių kareivių važiavo dviračiais, kiti susėdę dideliuose gurguolių vežimuose, kuriuos traukė stambūs, keistai atrodančiomis mažomis uodegytėmis, Ardėnų veislės arkliai. Kareiviai buvo geros nuotaikos, neišvargę, vieni, sėdėję vežime, pasiėmė akordeoną ir užtraukė linksmą vokišką dainą.

Po kelių dienų į Papartynę „bekiaušiniaudami“ užėjo du pasiklydę jaunučiai vokietukai. Linksmai „klegėjo“ vokiškai, ant pečių buvo nerūpestingai užsikabinę karabinus, o į kareiviškas pilotes „su kaupu“ prisirinkę kiaušinių. Kazys Patamsis šiek tiek suprato jų kalbą: „Kameraden, kom!“ – tarė jis ir palydėjo kareivėlius iki vieškelio. Ten parodė kelią link Parojaus kalno, kur buvo apsistojęs jų dalinys.

J. Kadžionio prisiminimais, daugybė gyventojų ėjo pasižiūrėti į žygiuojančią vieškeliu pro Pienionis vokiečių kariuomenę. Visus žavėjo vokiečių tvarka, technika, gražios kareivių uniformos. Vokiečiai žygiavo pėsti, važiavo kariškais dviračiais, sunkvežimiais, motociklais, gurguolių vežimais. Moterys ir merginos mėtė kareiviams gėles, mojavo jiems rankomis, ir vieni, ir kiti juokėsi, šypsojosi. Vienas gražus kareivėlis važiavo dviračiu laikydamasis už mašinos borto ir, begaudydamas gėlių puokštę, netyčia atsitrenkė į jį, susikruvindamas veidą. Visi labai jo gailėjo, tas vaizdas taip ir išliko atmintyje.

Apsistoję Troškūnų mstl. jie tuoj linksmai „erzeliuodami“ prausėsi, skutosi, kvėpinosi odekolonais, vaikus vaišino saldainiais, šokoladais. Jų uniformos buvo gražios, tvarkingos, batai išblizginti. Lyginant su rusais, kurie buvo apsmukę, nešvarūs, o patys dvokė kažkokiu prakaito, neplautų uniformų ir „sušutusių“ autkojų mišiniu, matėsi didžiulis, kaip praraja, skirtumas tarp atsilikusios, užguitos, žemos kultūros azijietiškos Rusijos ir išsivysčiusios Vakarų civilizacijos. Vokiečių kareiviai juokėsi: „Kur ta Nenugalimoji Raudonoji armija, mes jos niekur nerandam!?“

Tuo metu Vokietijoje antisemitizmas, „žydų klausimo“ sprendimas, kova prieš

sovietų Rusijos vykdomą komunizmo (bolševizmo) ekspansiją į Vakarų Europą ir visą pasaulį buvo jos valstybinės politikos „ašis“. Dėl 1918 m. įvykusios Lapkričio revoliucijos, Vokietijos kapituliacijos ir gėdingos Versalio taikos sutarties naciai, kaip ir tuometinis Generalinio štabo viršininkas, feldmaršalas Paulius fon Hindenburgas, kaltino kairiuosius (socialdemokratus), kurių nemažą, ypač vadovaujančią, dalį sudarė žydai (Ebertas, Šeidemanas ir kt.), laikydami tai „smūgiu peiliu į nugarą“ savo valstybei. 1917 m. bolševikų Rusijoje įvykdytą Spalio perversmą A. Hitleris ir jo bendražygiai irgi laikė „žydų sąmokslu“.

Tikrasis Spalio perversmo „režisierius-statytojas“, pseudonimu Aleksandr Parvus, buvo labai ryški, talentinga asmenybė, priklausiusi abiejų kariaujančių valstybių – Vokietijos ir Rusijos socialdemokratų partijoms, apie jo milžinišką vaidmenį pasaulio istorijoje iki šiol šnekama labai tyliai. Tikroji jo tapatybė – Israelis Gelfandas, Minsko gubernijoje gimęs žymus socialdemokratų partijos veikėjas, marksizmo teoretikas, revoliucionierius, gabus komersantas, publicistas, tarptautinio lygio avantiūristas ir, galų gale, vokiečių agentas. Jis savo iniciatyva, kaip puikus Rusijos ekspertas, pasiūlė Vokietijos Generaliniam štabui savo paslaugas – įvykdyti Rusijoje revoliuciją, t. y. sugriauti ją iš vidaus. Tai būtų daroma tam, kad atėję į valdžią bolševikai sudarytų su Vokietija separatinę taiką, kuri išgelbėtų ją nuo karo dviem frontais. Jis jau tada, prieš šimtą metų, labai gerai suprato, kad pagrindinis politikos instrumentas yra manipuliacija visuomenės sąmone (informacinis karas), o tai daryti jis tiesiog genialiai sugebėjo. Milijonų žmonių likimai jo visiškai nejaudino. Savo suplanuotai milžiniško masto politinei operacijai jis ėmė rinkti komandą iš užsienyje (daugiausia Šveicarijoje) gyvenusių bolševikų, jų lyderiu pasirinkdamas Leniną (V. Uljanov). Rusijoje pamirštas, jis jau dešimt metų gyveno Ciuriche ir tebuvo žinomas tik vietiniams politemigrantams. Tačiau Izraelis Gelfandas labai gerai žinojo jo asmenines savybes: garbės troškimą, politinį cinizmą, neprincipingumą, o dėl valdžios jis buvo pasiruošęs padaryti bet ką. Rusijoje (ir užsienyje) buvo steigiamos tipografinės spaustuvės, spausdinami įvairiais pavadinimais bolševikų partiją ir Leniną šlovinantys laikraščiai, dirbo daugybė nusamdytų agitatorių ir propagandistų. Iš Šveicarijos per Vokietiją užplombuotame vagone į Rusiją – Peterburgo Suomių geležinkelio stotį 1917 m. Leninas atvyko kartu su 32 savo bendražygiais (be šio, buvo ir du „eksteritoriniai“ vagonai, kuriais atvyko dar apie 140 politinių emigrantų). Už pinigus buvo surežisuotas grandiozinis sutikimas su orkestru, gėlėmis, žmonių miniomis, šarvuočiu, Baltijos karinio laivyno matrosais, sveikinimais, laikraščiai liaupsino „didijį revoliucijos vadą“. Apie šią sėkmingą vokiečių operaciją V. Čerčilis pasakė istorinę frazę: „Leninas parvežtas į Rusiją kaip maro bacila“. Iš Amerikos pajudėjo keleivinis laivas, tarp kurio keleivių iš bolševikų-revoliucionierių tarpo žymiausias buvo L. Trockis-Bronšteinas, tapęs, po Lenino, antru žmogumi valstybėje (vadovavo Revoliuciniam-kariniam komitetui, t. y. kariuomenei ir laivynui).

Rusijoje viskas vyko pagal planą – buvo keliamos riaušės, darbininkai streikuodavo,

gaudami didesnius atlyginimus nei už darbą, labai gerai mokėdavo už dalyvavimą demonstracijose, sukeltą susišaudymą gatvėje ir t. t. Buvo sėkmingai vykdoma Rusijos vidaus politinės sistemos destrukcija. Spalio 25 d. įvykdytas valstybės perversmas buvo nebeišvengiamas – opozicinės politinės partijos dėl tuo metu Rusijos politiniame elite vyravusio liberališkumo, kuris pagimdė visišką bevališkumą ir abejingumą, nesugebėjo tam pasipriešinti.

Tačiau bolševikai turėjo daug didesnius, platesnius interesus, nei kas manė – jie planavo, apgaudami savo buvusius rėmėjus, ir revoliuciją pačioje Vokietijoje, o paskui – tolesnį jos išplitimą į Vakarų Europą ir kitas pasaulio šalis. Tikslas buvo grandiozinis, didžiulio masto, su plačiausiais užmojais, vedantis prie pasaulinės revoliucijos pergalės. Leninas tuo metu sakė: „Rusų liaudis – tai malkos pasaulio revoliucijos krosnyje."

Ne be Rusijos bolševikų pagalbos 1919 m. sausį ir Vokietijoje bandyta įvykdyti, deja, nesėkmingai, komunistų „spartakiečių" sukilimą, vadovaujamą K. Libknechto, R. Liuksemburg ir kt. Antras komunistų sukilimas, remiant (Maskvos) Kominternui, buvo bandytas įvykdyti 1923 m. Marksistinių-komunistinių idėjų „eksportas" iš Maskvos per Komunistų Internacionalo (Kominterno) ir spec. tarnybų (ČK–GPU–OGPU–NKVD bei Karinės žvalgybos valdybos) struktūras, bolševikų teikiama visokeriopa politinė, organizacinė, materialinė, karinė, žvalgybinė, nesiskaitant su išlaidomis, parama Vokietijos komunistams, jų sukarintoms grupuotėms (Raudonojo fronto kovotojų sąjunga „Rot Front", „Proletarinės šimtinės", sąjunga „Spartakas") vyko iki tol, kol naciai atėjo į valdžią (nuo 1921 m. kovai su komunistų smogikais jie buvo sukūrę SA – šturmo būrius). Galima sakyti, kad Vokietijos komunistai per Kominterną vykdė Stalino nurodymus. A. Hitleris šiuose politiniuose procesuose, nepaisant pačių vokiečių dalyvavimo, tematė tiktai žydus ir manė, jog būtent jie nori sąmokslo būdu parklupdyti Vokietiją ant kelių ir leisti įsigalėti komunizmui.[44,45,28]

Vokietijoje, tuometinėje Veimaro Respublikoje, gyvenę 600 tūkstančių žydų, sudarydami tik 0,9 % gyventojų, užėmė stiprias pozicijas prekyboje, ekonomikoje, bankininkystėje, biržų, vertybinių popierių, nekilnojamojo turto rinkoje, draudimo, masinės informacijos priemonėse, juridinėje sistemoje (teismai, advokatūra), medicinoje ir, žinoma, politinėje sistemoje. Atėję į valdžią nacistai siekė juos iš šių sričių išstumti, apriboti jų vaidmenį ir įtaką valstybėje – pradėjo žydų parduotuvių ir kitokių verslų boikotą, uždraudė jiems dirbti valstybės tarnyboje, teisėtvarkoje, nekompensuodavo gydymo paslaugų asmenims, kurie gydėsi pas žydų tautybės gydytojus, apribojo žydų vaikų priėmimą į mokyklas ir t. t. Norėdami, kad šie emigruotų, paliktų Vokietiją, naciai stengėsi visokiais būdais juos diskriminuoti, o 1935 m. išleido žydų teises apribojančius rasinius Niurnbergo įstatymus, atėmė iš jų pilietybę.

Tuo metu buvo dvi ryškios tarpusavyje priešingos srovės – žydai asimiliacionistai ir žydai sionistai. Jei pirmieji, susikūrę sau gerbūvį, praturtėję, turėję verslus, nekilnojamąjį turtą, nenorėjo to iškeisti į Palestinos dykynes, laikydamiesi principo asimiliuotis, prisitaikyti, tai antrųjų principinė ir kategoriška nuostata buvo žydų

emigracija į Palestiną bei Izraelio valstybės sukūrimas. Šiuo atžvilgiu nacių ir sionistų tikslai sutapo. Jau 1933 m. įvyko SS karininko Leopoldo fon Mildenšteino vizitas kartu su Vokietijos sionistų asociacijos nariu K. Tuchleriu į „Pažadėtąją žemę“, trukęs net pusę metų. Vokietis buvo sužavėtas statomu Tel Avivu, įkurtomis žydų gyvenvietėmis ten, kur dar neseniai buvo tušti smėlynai. Grįžęs jis laikraštyje „Der Angriff“ parašė keletą sionistų judėjimą šlovinančių, palankių straipsnių, tikėdamasis, kad kaip tik emigracija į Palestiną padės Vokietijai išspręsti „žydų klausimą“. 1933 m. tarp nacių ir sionistų buvo pasirašytas susitarimas „Chavara“, sprendžiantis „perkėlimo“ reikalus, suteikiantis ten vykstantiems didžiules nuolaidas kapitalo išvežimui, leidžiantis Vokietijoje legaliai veikti sionistinėms organizacijoms, tarp jų ir jaunimo organizacijai „Beitar“. Ta kelionė į Palestiną sukėlė tokią nacių euforiją ir viltis, kad šia proga J. Gebelso rūpesčiu buvo išleistas atminimo medalis su svastika ir Dovydo žvaigžde, pavadintas „Ein Nazi fährt nach Palestina“ (www.bpb.de/.../die.../die-artikelserie-ein-nazi-faehrt-nach-palaestina). SS saugumo tarnyba (SD) ir jos vadovybė (H. Heidrichas) buvo nusiteikę palankiai prosionistiškai, prie šios tarnybos buvo įkurtas Žydų skyrius, vadovaujamas L. fon Mildenšteino, o jo pavaduotoju tapo A. Eichmanas. 1937 m. įvyko jau A. Eichmano, kaip skyriaus vadovo, vizitas į Palestiną dėl tolimesnio bendradarbiavimo stiprinimo. Jis susitiko su sionistų karinės organizacijos „Chagana“ vadovu F. Polkesu. Palestinos sionistai jam pareiškė, kad „žydų nacionalistiniai sluoksniai labai patenkinti radikalia Vokietijos politika“. Iki 1939 m. į Palestiną išvyko 70 000 žydų, kurie išsivežė 100 mln. vokiškų markių kapitalą, tai per tuos metus sudarė 60 procentų visų investicijų į gyvenviečių ir ekonomikos kūrimą. Žydų gyventojų skaičius 1939 m. ten pasiekė 470 tūkstančių. Galima paminėti, kad tarpukario laikotarpiu ir iš Lietuvos į Palestiną išvyko gyventi apie devyni tūkstančiai žydų „litvakų“ (dėl sunkių gyvenimo sąlygų smėlynuose esančiose sukarintose gyvenvietėse, buvo ir sugrįžusių atgal, tačiau jų skaičius nežinomas).

1938 m. liepos mėn. Amerikos prezidento F. Ruzvelto iniciatyva Prancūzijoje įvyko Eviano konferencija, kurioje dalyvavo net 32 valstybių atstovai, stambiausių pasaulio žydų organizacijų vadovybės. Buvo sprendžiama, kaip palengvinti žydų emigracijos problemas, kokį rasti palankiausią visiems sprendimą. Nors iš Vokietijos jau buvo emigravę 150 tūkstančių žydų (ketvirtadalis), po Austrijos anšliuso Reicho teritorijoje jų vėl padaugėjo 185 tūkstančiais. Nors visų šalių politikai, kalbėdami apie pogromus, pareiškė žydams užuojautą, tačiau, teisindamiesi ekonominiais sunkumais, nesugebėjo priimti jokių imigracijai palankių sprendimų, t. y. atsisakė juos priimti (išskyrus Dominikos Respubliką). Anglija, turinti Tautų Lygos mandatą administruoti Palestiną, nepaisant žydams palankios 1917 m. Balfūro deklaracijos, buvo kategoriškai nusiteikusi prieš žydų emigraciją į šią šalį, karinių gyvenviečių kūrimą ir Izraelio valstybės atsiradimą (tarp ginkluotų žydų naujakurių ir britų karinių pajėgų bei policijos visą laiką vyko ginkluoti konfliktai). Ši tarptautinė konferencija savo abejingumu, interesų egoistiškumu bei visišku neatsakingumu (o, gal būt, ir

užslėptu antižydiškumu) parodė, kad Europos žydų likimas atiduodamas į Vokietijos nacių rankas.

Iš esmės „žydų klausimo“ sprendimas pradėjo keistis 1939 m., prasidėjus II pasauliniam karui, nors paskutiniai emigrantai iš Vokietijos pasiekė Palestiną dar ir 1940 m. Tuo metu naciai dar svarstė ir kitus žydų iškeldinimo variantus – į Madagaskarą, į Lenkiją (sukurti Liublinlendą), tačiau visi tokie planai žlugo. 1941 m. vokiečių vadovybė, matydama iškilusį mirtiną pavojų iš Rytų – prie jos rytinių sienų koncentruojamas puolimui Raudonosios armijos smogiamąsias grupuotes, priėmė sunkų, fatališką sprendimą „peržengti Rubikoną“ – smogti pirmiesiems, pradėti karą. Taip prasidėjo III Reicho mirtinos, žūtbūtinės, bekompromisinės ir, galima sakyti, beviltiškos kovos už savo išlikimą etapas prieš susiformavusią supergalingą Antihitlerinę koaliciją, objektyviai jau iš anksto nulemtas pralaimėjimui. Visos vokiečių iškovotos karinės pergalės buvo prarastos, o pirmųjų mėnesių triumfas po 4 metus trukusio karo baigėsi visišku krachu – besąlygine kapituliacija. Stojus į mirtiną kovą už III Reicho likimą, kardinaliai keitėsi požiūris ir į žydų likimą. Jau nuo pat „žygio į Rytus“ karinių veiksmų pradžios „žydų klausimo“ sprendimas įgavo kraštutines, totalias masinio fizinio naikinimo formas ir tęsėsi iki pat galo – naciai ir pralaimėdami stengėsi po III Reicho griuvėsiais palaidoti Europos žydus.[56, 57, 58]

Vieną po kitos okupuodami kontinentinės Europos valstybes, vokiečiai tokią pat antisemitinę politiką vykdė ir užimtose teritorijose, tarp jų – ir Baltijos valstybėse. Vokietijos nacių vykdytas žydų tautos genocidas – tai jų represinių struktūrų sukurta totali, centralizuota, planingai, pagal direktyvas veikusi masinio žmonių naikinimo sistema visoje Europoje. Tai tas pats vientisas procesas, su tam tikrais vietiniais ypatumais vykęs nuo Vakarų Europos – Belgijos, Olandijos, Prancūzijos, iki Balkanų – Jugoslavijos, Rumunijos, Bulgarijos bei nuoVidužiemio jūros pakrantės – Italijos (nuo 1943 m.) ir Graikijos, rytuose pasiekęs Baltijos šalis, Baltarusiją, Ukrainą, vokiečių okupuotas Rusijos sritis. Visoje šioje didžiulėje teritorijoje vyko žydų persekiojimas ir naikinimas, kuriuose dalyvavo tų šalių marionetinės vyriausybės ar okupaciniai kolaboraciniai režimai, tų šalių policija, tų šalių gyventojai. Vengrai, lenkai, slovakai, rumunai, prancūzai, kaip ir kitų tautų atstovai, padėjo naciams persekioti žydus, grobdavo jų turtą, apsigyvendavo jų namuose, o savininkus išsiųsdavo į mirties stovyklas. Holokaustas Lietuvoje, kaip ir kitose nacių okupuotose Europos šalyse, buvo vokiečių okupacinio režimo vykdomos žydų tautos naikinimo politikos sudėtinė dalis (o ne kažkoks izoliuotas, atskiras, išskirtinis reiškinys, kaip dažnai mėgina pavaizduoti antilietuviško informacinio karo specialistai). Vis tik vokiečių užimtoje Sovietų Sąjungos teritorijos dalyje ir sovietų 1939–1940 m. okupuotuose kraštuose, kur jau buvo įvesti komunistiniai totalitariniai režimai, jis pradėtas vykdyti pačiomis brutaliausiomis, sadistiškiausiomis formomis vokiečiams vos tik jas užėmus.

Lietuvai naciai skyrė ypatingą strateginę reikšmę – kaip arčiausiai esanti ir besiribojanti šalis, ji turėjo būti kolonizuota, tapti sudėtine III Reicho dalimi ir

apgyvendinta etniniais vokiečiais. Žydai, kaip „vokiečių tautai ir valstybei ypač pavojingas elementas“, turėjo būti visiškai išnaikinti, o lietuviai (arba didžioji jų dalis) po karo deportuoti į Rytus. Vokiečių karinei žvalgybai (Abwehr) buvo ne paslaptis apie dalies gausios Lietuvos žydų bendruomenės aktyvų kolaboravimą komunistiniam režimui – dalyvavimą sovietų okupacinės valdžios, kompartijos, komjaunimo, represinių žinybų struktūrose. Siekiant įvesti griežtą okupacinę tvarką bei apsaugoti savo kariuomenės užnugarį, žydų naikinimas prasidėjo jau pirmomis okupacijos dienomis.

Puolant vokiečių kariuomenei, jai iš paskos slinko žydų naikinimui sukurtos operatyvinės grupės, pavaldžios Vyriausiajai Reicho saugumo valdybai (RSHA). Armijų grupės „Šiaurė“, kuri užėmė Lietuvą ir toliau puolė Leningrado kryptimi, užnugaryje veikė A operatyvinė grupė, kurią sudarė 1-as ir 2-as operatyviniai būriai (Einsatzkommandos) ir 1a bei 2a ypatingieji būriai (Sonderkommandos). Lietuvoje žydų naikinimui buvo paskirtas A grupės 3-iasis operatyvinis būrys, kuris pirmasis ir pradėjo žydų naikinimo akcijas. Tuo tikslu buvo sukurtas SS oberšturmfiurerio J. Hamano vadovaujamas „skrajojantis“ būrys (vykdė naikinimo akcijas daugelyje Lietuvos provincijos vietovių), taip pat Vilniaus Ypatingasis būrys, pavaldus vokiečių saugumo policijai ir SD, vykdęs žydų egzekucijas Paneriuose. Naikinimo akcijoms buvo panaudoti ir TDA (Tautinio darbo apsaugos) bataliono 3-iosios kuopos, o kartais – ir 1-osios kuopos kariai. Dalis lietuvių karininkų ir kareivių, nenorėdami dalyvauti šaudymuose ir negalėdami kitaip pasipriešinti naciams, padavė atsistatydinimo raportus (1941 m. liepos 5–11 d. iš bataliono buvo paleista 117 karių, devyni dezertyravo, trys karininkai išėjo į atsargą, o 1-ojo būrio vadas kpt. B. Kirkila, psichologiškai neatlaikęs patirtų siaubingų išgyvenimų, nusišovė).

Vakarų ir Vidurio Europos valstybėse, nepatyrusiose Sovietų Sąjungos karinės invazijos bei komunistinio okupacinio režimo teroro bei represijų, „žydų klausimo“ sprendimas vyko palaipsniui: iš pradžių būdavo apribojamos jų pilietinės teisės, o vėliau jie perkeliami į getus. Tai vokiečių nurodymu vykdė okupuotų šalių kolaboracinė marionetinė valdžia ar okupacinė administracija, tam panaudodamos nacionalinę policiją ar kitas ginkluotas kolaboracines struktūras. Vėliau žydus jie suvarydavo į traukinių ešelonus ir išsiųsdavo į masinio naikinimo stovyklas kitose šalyse – Vokietijoje, okupuotos Lenkijos teritorijoje (Dachau, Buchenvaldą, Zaksenhauzeną, Ravensbriuką, Treblinką, Aušvicą, Maidaneką, Štuthofą ir kt.), dalis jų pasiekdavo net Kauno IX fortą. Daliai žydų Vakarų Europoje už pinigus pavykdavo pabėgti į užsienį – Prancūzijoje juos pervesdavo per sieną į Ispaniją, iš Danijos per sąsiaurius (tik nuo 1942 m.) nuplukdydavo į Švediją, o iš Šveicarijos bėglius grąžindavo atgal į Vokietiją. Lietuvoje galimybių pabėgti į užsienį nebuvo – žydus gelbėję lietuviai sunkiausiomis, pavojingiausiomis sąlygomis turėjo juos slapstyti iki pat 1944 m. liepos, kol į Lietuvą atsirito Rytų frontas. Per trejus nacių okupacijos metus išslapstant net vieną žydų tautybės asmenį dalyvaudavo daugybė – kelios dešimtys ar virš šimto

žmonių, gausios lietuvių šeimos. Tam reikėjo daug drąsos, nes vokiečių bausmė už žydų slėpimą būdavo labai griežta – sušaudymas.

Vokiečių okupacijos metais Lietuvoje, o taip pat kitose šalyse (Vokietijoje, okupuotose Lenkijoje, Estijoje, Latvijoje) buvo sunaikinta apie 190 tūkstančių Lietuvos žydų, karo pabaigos sulaukė apie 8 tūkstančiai. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Gelbėtojų skyriaus archyve yra 2300 šeimų, Lietuvos teritorijoje gelbėjusių žydus, vardinis sąrašas. Išgelbėtų žydų sąraše – 3000 asmenų pavardės.[42] Procentinis žydų aukų palyginimas dvidešimt dviejose Europos šalyse, kuriose vyko holokaustas, veda tik prie politinių manipuliacijų ir painių interpretacijų. Lietuvos žydų bendruomenės aukos sudaro apie 90–95 procentus, Lenkijoje – 90 procentų, Vengrijoje – 69 procentus, Rumunijoje –47,1 procento, Liuksemburge – 55,7 procento ir t. t. Tačiau už šių procentų stovi baisūs, nesulyginami realūs skaičiai. Jei Lietuvos žydų holokausto aukų skaičius yra apie 190–195 tūkstančius, tai okupuotoje Lenkijoje – 3 milijonai, Vengrijoje – 569 tūkstančiai, Rumunijoje – 287 tūkstančiai, o Liuksemburge 1.950 (mažiau nei du tūkstančiai) ir t. t.[43]

Vokiečiai, pradėję planingą, negailestingą žydų tautinės mažumos Lietuvoje naikinimą, į žudynes stengėsi įtraukti ir vietinius gyventojus. Tai buvo daroma su specialiomis Berlyno instrukcijomis, pasinaudojant lietuvių, pergyvenusių žiaurų smurtą, neapykanta ir rusų okupacijos metu atsiradusia tarpusavio priešprieša. Didžiausia dalis žmonių prie žydų naikinimo prisidėjo grynai savanaudiškais, utilitariniais sumetimais, iš beribio prasčiokiško godumo, tamsumo, nepraleisdami galimybės bet kokiais būdais pralobti, praturtėti. Vokiečiai tai sumaniai skatino, leido nebaudžiamai, laisvai pasireikšti taikos metu visuomenėje įstatymiškai baudžiamoms, užslopintoms pačioms tamsiausioms atskirų individų moralinės degradacijos ir iškrypimo formoms – beribiam brutalumui, sadizmui, žudymui, grobimui. Žydšaudžiai grubiai apiplėšdavo aukas, atimdavo jų daiktus, rūbus, brangenybes, tačiau nė vienam jų svetimas turtas laimės neatnešė. Kiti prisidėjo vien todėl, kad galėtų nebaudžiami plėšti, mušti, tyčiotis, žudyti, jaustis jų „gyvybės ir mirties viešpačiais“. Savo moraline degradacija ir primityvia kriminaline psichologija vėliau į juos panašūs buvo jau lietuvių tautos naikintojai, ištikimi komunistinės totalitarinės sistemos teroro ir represijų vykdytojai – stribai.

Jau 1941 m. birželio 28 d. vokiečių įsakymu sukilėliai buvo nuginkluoti. Dalis jų perėjo tarnauti į Pagalbinę policiją, iš jų pasitaikė ir tokių, kurie pateko į šaudymus net nežinodami, kur juos vokiečiai veža. Pakliuvę į griežtai komanduojančių vokiečių kariškių rankas, kai kurie jų, būdami jauni, išsigando, neišdrįso atsisakyti, klusniai vykdė jų nurodymus. Vis tik, be jokios abejonės, buvo tai darančių sąmoningai, motyvuotai, skaitant, kad žydai 1940–41 m. okupacijos metais savo elgesiu ir darbais labai nusidėjo lietuvių tautai, tiesiog ją išdavė, kad jie pelnytai baudžia žydus (keršija) už jų padarytas nuodėmes. Juk tarp egzekucijas vykdančių buvo ir iš kalėjimų išlaisvintų kalinių, pergyvenusių NKVD ir NKGB tardydojų kankinimų baisumus, patyrusių,

kaip tardymų metu mušama, žalojami lytiniai organai, laužomi kaulai, badomos panagės. Išvaduoti sukilėlių iš kalėjimų, kai kurie jų patyrė dar vieną tragediją – neberado savo šeimų, kurios buvo ištremtos į Sibirą. Nepaisant nieko, dalyvaudami masinėse žydų žudynėse, jie prarado savo žmogiškąją garbę, orumą, kariškiai, prieš bejėgius civilius žmones, mažus vaikus panaudoję ginklą, sutepė Lietuvos kario vardą, visi jie tapo nusikaltėliais, žudikais, užsitraukė amžiną gėdą be jokio pateisinimo.

Lietuvoje vokiečiai žydų egzekucijas ne tik vykdė, bet dažnai tik vadovavo ir, patys likdami nuošalyje, viską fotografavo bei filmavo.

Lietuviai, kaip katalikiškai išauklėta tauta, tyliai smerkė ir baisėjosi žydų žudymu, visi žinojo, kas iš pažįstamų jame dalyvavo, tarpusavyje kalbėdami juos vadino niekinančiai – „žydšaudžiais“. Tokie žmonės visuomenėje visam laikui jau buvo praradę bet kokią pagarbą, autoritetą, niekas nenorėdavo su jais sėdėti už vieno stalo, bendrauti. Sutikę tokį žmogų tėvai vaikams tyliai sakydavo: „Žiūrėkit, štai šitas šaudė žydus!" Taip trumpai, keliais žodžiais apie to žmogaus vertę būdavo pasakyta viskas (belieka pridurti, kad sovietiniais Chruščiovo–Brežnevo laikais tėvai analogiškai sakydavo vaikams: „Žiūrėkit, šitas buvo stribas!").

Veronikos Simanonytės atsiminimais, ji su tėveliuku (tėvu) iš Mackeliškių k. pakinkyta „brička“ atvažiavo į Kavarsko bažnyčioje vykusias pamaldas. Grįžtant namo, leidžiantis nuo stataus kalno dardančiais ratais per akmenimis grįstą bruką, prie savo namo vartelių jų laukė pažįstamas žydas Girša, pasistatęs šalia savęs lagaminėlį. Tuo metu žydai buvo labai išsigandę, neramūs, nusiminę, jiems buvo draudžiama išeiti iš namų. Tėveliukas pakėlė kepurę sveikindamasis, tačiau šis mostelėjo ranka, duodamas ženklą sustoti. Abu, kaip seni pažįstami, pasisveikino, paspaudė rankas. Žydas ir sako: „Simanoni, tu esi geras žmogus. Paimk mano šeimos turtą – čia yra auksas, brangenybės. Jei mes liksim gyvi – grąžinsi, o jei ne – pasilik sau.“ – „Oi ne, Girša, ačiū, – atsakė tėveliukas, – man svetimo turto nereikia.“ Abu nuoširdžiai atsisveikino, tėveliukas palinkėjo jam „Dievo malonės“. Visų Kavarsko žydų likimas buvo tragiškas – ir vaikai, ir tėvai atgulė amžinam poilsiui prie Ukmergės esančiame Pivonijos šile. Lietuvos miestelių žydai daug savo turto, jausdami artėjančią nelaimę, išdalijo doriems lietuviams, kuriuos gerai pažinojo ir pasitikėjo, sakydami dažniausiai tą patį: „Jei liksim gyvi – atiduosit, jei žūsim – pasilikit sau!“ Galima dar pridurti, kad apie tai sužinoję žydšaudžiai atėję jį atimdavo. Žmonės tarpusavyje kalbėdavo: „Ateis laikas, kai iš jų taip pat kiti atiminės", o tai po kelių metų ir įvyko.[34]

Kavarske buvę sukilėliai buvo pakviesti, nepranešus dėl kokios priežasties, susirinkti. Dalis jų ir atvyko. Vokiečiai, nieko nepaaiškinę, juos išvežė į Ukmergę. Tik atsidūrę prie iškastų Pivonijos šile duobių, šie suprato, kad atvežti žydų šaudymui. Ne visi išdrįso, būdami jauni, nepatyrę ir bijodami vokiečių, šio šėtoniško darbo atsisakyti. Vokiečiai ir čia tik vadovavo ir fotografavo, pasilikdami nuošalyje.

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas ir Vyriausybės sukūrimas vokiečiams buvo labai netikėta ir nemaloni staigmena – vietoj vokiečių sulaikyto K. Škirpos ministro

pirmininko pareigas jau ėjo Juozas Ambrazevičius-Brazaitis. Nors kova su bolševizmu atitiko Vokietijos ir Lietuvos interesus, bet tolesni slapti vokiečių planai buvo ne okupuotų tautų išlaisvinimas, o jų kolonizavimas su vėlesniu šio krašto suvokietinimu. Nuo Narvos iki Tilžės (Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Baltgudijoje) buvo planuojama sukurti vokiečių protektoratą su vėlesniu šio krašto suvokietinimu, kolonizavimu ir dalies vietinių gyventojų iškeldinimu. Baltijos jūra turėjo tapti Didžiosios Vokietijos „vidiniu ežeru". Nacių politika vadovavosi hitlerinės Vokietijos himno žodžiais: „Vokietija aukščiau visko!", kuriuo remiantis buvo kuriamas arijietiškas, vokiškas „Naujosios Europos" modelis. Vyko integracijos procesai – juk kaip intensyviai Vokietijos labui dirbo Prancūzijos, Belgijos, Čekijos karinė pramonė, kiek Vakarų Europoje susikūrė gimininingų nacionalsocialistų partijų, kiek buvo suformuota ir pasiųsta į Rytų frontą SS savanorių karinių formuočių. Juk iš 38 SS divizijų tik 12 buvo vokiškos, visos kitos – nacionalinės, sudarytos iš tų šalių savanorių belgų (kartu su valonais ir flamandais), prancūzų, olandų, danų, italų, norvegų, vengrų, serbų ir kt. tautų, o tai iš viso sudarė 340 tūkst. elitinių SS karių. Be šių, buvo suformuota ir daugybė kitų karinių dalinių, išvykusių į Rytų frontą „ginti Europą nuo bolševizmo". Vokiečių pavyzdžiu buvo sprendžiamas ir „žydų klausimas".[40, 41] Juk šių šalių policija „nesitepdavo rankų", o tiesiog suvarydavo savo bendrapiliečius žydus į traukinių ešelonus, kurie dundėdavo tiesiai į masinio naikinimo stovyklas Vidurio Europoje – Osvencimą, Buchenvaldą, Treblinką, pasiekdamos net Kauno IX fortą. Net neutrali Šveicarija talkininkavo III Reichui – naciai vagonais atveždavo prisiplėštą žydų auksą, ten jį konvertuodavo į užsienio valiutas, per jos bankus buvo atviri keliai į viso pasaulio bankininkystės sistemą, įskaitant Amerikos ir Anglijos bankus. Neutralumą deklaravusi Švedija, pasirodo, buvo slapta strateginių žaliavų Vokietijai tiekėja.

Aišku, Lietuvos valstybės atkūrimo faktas sujaukė vokiečių planus ir jie visokiais būdais, nors LLV nepripažindami ir neidami į viešą konfliktą, pradėjo trukdyti jos veiklai. Tam buvo pasitelkti ir provokiškai nusiteikę voldemarininkai, „Geležinio Vilko" organizacijos nariai, bandę nuversti Vyriausybę. Į LLV posėdį su dviem vokiečių esesininkais atėjęs buvęs Lietuvos kariuomenės aviacijos mjr. J. Pyragius pareiškė: „Nėra jokios Lietuvos, todėl negali būti ir Vyriausybės!" Jie sukūrė provokišką Lietuvos nacionalistų partiją (LNP), perėmė į savo rankas Kauno karo komendantūrą, vadovavimą lietuvių savisaugos (policijos) batalionams ir jų štabui.

Buvo įvesta griežta karinė okupacinė valdžia (Militärverwaltung), o sukilėliai nuginkluoti (vis tik dalis jų savo ginklus paslėpė ir išsaugojo būsimoms laisvės kovoms).

Lietuvą sukrėtė pirmomis karo dienomis vokiečių kariuomenės įvykdyti žiaurūs nusikaltimai: paimti įkaitais ir sušaudyti niekuo nekalti žmonės Alytuje, Ablingoje, Verstaminos, Kamisaruvkos, Padusio, Cigoniškių kaimuose. Tai įvyko rusų kareiviams ar sovietiniams aktyvistams nušovus kelis vokiečių kareivius – už tai, pagal vokiečių vermachto nustatytą tvarką, buvo imamas įkaitais tam tikras artimiausių gyventojų

skaičius ir baudžiamas mirties bausme.

Prasidėjo vokiečių inspiruotos, jų pačių arba lietuviams padedant vykdomos akcijos prieš žydus: gestapo bei saugumo tarnybos (SD) suorganizuotas susidorojimas su žydais „Lietūkio“ garaže (to meto šaltiniuose rašoma, kad tai buvo susidorojimas su NKVD tarnavusiais bei komunistų partijos nariais žydais) ir pogromas Vilijampolėje buvo vykdomi tos pačios A. Klimaičio grupės (jai priklausė daugelis ką tik iš kalėjimo išvaduotų, kankinimus ir tardymus patyrusių politinių kalinių, kurie troško keršto), kuri nepriklausė nei LAF, nei Laikinajai vyriausybei, buvo apginkluota vokiečių ir vykdė jų įsakymus. Pats A. Klimaitis savęs lietuviu nelaikė, sakydamas, kad jis „iš Klaipėdos krašto“.[20, 21, 24]

Nepaisant vokiečių trukdymų, LLV spėjo nuveikti daug darbų: paskelbti negaliojančiais sovietinius įstatymus ir grąžinti prieš okupaciją buvusių įstatymų galiojimą, atkurti buvusią Lietuvos teismų tvarką, po įvykdytos nacionalizacijos vėl atkurti privatinę nuosavybę, taip pat anksčiau buvusią švietimo sistemą. Labai reikšminga buvo tai, kad LLV pakviesti per sukilimą į darbą grįžo išsilavinę, patriotiškai nusiteikę lietuviškos administracijos tarnautojai – buvo galutinai sukurta lietuvių savivaldos administracija (greitai, sklandžiai atkurtos apskričių, miestų, valsčių valdybos ir kitos savivaldos įstaigos, buvo paskirti miestų burmistrai, apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai ir kaimų seniūnai). Vokiečiai neišdrįso savivaldos išardyti, o jos darbas, mažinant okupacinio režimo poveikį krašto ūkiui ir Lietuvos žmonėms, buvo didžiulis. Atkurtos policijos nuovados ir apskričių policijos vadovybė. Kaune ir Vilniuje iš sukilėlių ir sukilime dalyvavusių 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių su entuziazmu pradėti formuoti pirmieji policijos (savisaugos) batalionai, tikintis, kad tai bus Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžia.

Netrukus buvo sukurtas okupacinis administracinis-teritorinis vienetas Ostlandas su centru (Reichskomisariatu) Rygoje, kurį sudarė keturios Generalinės sritys: Estija, Latvija, Lietuva ir Baltarusija. 1941 m. liepos 25 d. vokiečiai paskelbė apie civilinės okupacinės administracijos (Civilverwaltung) įvedimą, o Lietuvai valdyti buvo paskirtas reichskomisaras Adrianas fon Rentelnas. LLV kreipėsi į jį su memorandumu, tačiau priėmime fon Rentelnas trumpai iš rašto perskaitė, kad jis perima buvusios nepriklausomos Lietuvos civilinę valdžią, Lietuvos laikinoji vyriausybė paleidžiama, o galutinį šio krašto santykių sutvarkymą fiureris pasiliks karo pabaigai. Pabrėžė, kad vietoj sovietinės teisės nebus mechaniškai grąžinta nepriklausomos Lietuvos teisė, klausimas dėl įmonių ir žemės nuosavybės liks atviras, lietuviški teismai nenagrinės vokiečių ir žydų bylų, vokiečių kalba bus tarnybinė, lietuvių – leistina ir kt. Buvo įkurta generalinių tarėjų institucija, veikusi lygiagrečiai su civiline okupacine vokiečių administracija, į kurią nuėjo dirbti daugiausia buvę „voldemarininkai“ su gen. P. Kubiliūnu priešakyje (1934 m. bandę įvykdyti Lietuvoje provokišką perversmą). 1941 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos laikinoji vyriausybė susirinko į paskutinį posėdį, kuriame pateikė savo 6 savaičių darbo apžvalgą. Joje konstatavo, kad LLV buvo

sudaryta sukilėlių ir jai buvo patikėta ginti Lietuvos suverenumą, ką ji per visą savo gyvavimo laikotarpį ir darė. Buvo priimta apie 100 įstatymų, nutarimų ir potvarkių kraštui atstatyti. Veiklą LLV nutraukė prieš savo valią. Paskui visi Vyriausybės nariai su juos lydinčia minia nuvyko į Karo muziejaus sodelį ir padėjo gėlių ant Nežinomo kareivio kapo.

Tuo metu atsirado ir „karštomis galvomis" lietuvių generolų, kuriems kilo idėja sukurti du lietuvių karių korpusus ir prisidėti prie bendros pergalės prieš bolševizmą. Laimei, tuo metu vokiečiai jų pagalbos išdidžiai atsisakė. Kaip parodė vėlesni įvykiai, tai būtų buvusi tik didžiulė politinė klaida.

1941 m. liepos 26 d. LAF-o vadas K. Škirpa iš Berlyno Laikinosios vyriausybės vadovui J. Ambrazevičiui rašė: „Jei <...> krašto valdymo organą vokiečiai tikrai užsispirtų sudaryti, nušalindami dabartinę mūsų Vyriausybę, tai tegu susiranda sau tinkamų žmonių šiaip iš mūsų visuomenės tarpo, bet tik ne Vyriausybės narių. Nesant kitos išeities, vokiečių pasiūlymų mūsų visuomenės veikėjai neturėtų sabotuoti. Geriau vis dėlto, kad krašto reikalų tvarkyme dalyvautų kas nors iš rimtesnių mūsų žmonių, negu kad jų tvarkymą paimtų vieni vokiečiai į savo rankas arba pasikviestų sau pagalbininkais mažai vertingą elementą, kuris kraštui ir tautai padarytų daug žalos. <...> Vokiečiams neleidžiant mūsų Vyriausybei pasilikti, man kyla klausimas, ar yra prasmės būtinai veržtis, kad jie leistų mums sudaryti savo kariuomenę. <...> Siūlymu pagelbėti jiems kariauti su bolševikais ir tam paaukoti mūsų geriausius vyrus vokiečių nenukreipsime nuo jų užsibrėžto prieš Lietuvą tikslo. <...> Vienintelis mūsų interesas tokiomis sąlygomis yra šis: stengtis laimėti laiko ir išsaugoti kiek galint daugiau mūsų tautos narių nuo išnaikinimo. Karas dar nežinia kaip ilgai gali užsitęsti ir kokių dar gali pasitaikyti mūsų tautai naujų sukrėtimų. Žiūrėkime daugiau pirmyn, ne vien to, kas vyksta šiandien."[30]

Greta civilinės okupacinės administracijos veikė ir vokiečių SD (slaptoji tarnyba), gestapas (valstybės slaptoji policija), Arbeitsamt (Darbo birža) ir kitos įstaigos, užtikrinančios vokiečių interesus. Visi su žydais susiję reikalai išimtinai buvo nacių rankose, jie labai piktai reaguodavo į bet kokius bandymus palengvinti jų dalią. Tačiau Ostlando okupacinis režimas buvo santykinai švelnesnis nei toliau į rytus esančių okupuotų Rusijos sričių.

Vokiečių nurodymu įkuriami žydų getai – visiškai izoliuoti, griežtai saugomi žydams gyventi skirti miesto kvartalai. Žydai vokiečių planingai naikinami, pasitelkiant į pagalbą ir vietinius talkininkus. Vykstant tokiam smurtui prieš žydus, atsirado lietuvių, ištiesusių jiems pagalbos ranką. Tai buvo katalikiškoji visuomenės dalis, inteligentija, kunigai. Jie slėpė žydus, iš getų slaptai paimdavo jų vaikus, padarydavo jiems gimimo metrikus, pakrikštydavo. Vienas iš tokių žydų gelbėtojų buvo ilgametis Traupio parapijos klebonas Steponas Galvydis, karo metais kunigavęs Vabalninko bažnyčioje. Tai buvo didelė rizika, reikėjo turėti daug asmeninės drąsos, nes vokiečiai už žydų slėpimą taikė tik vieną bausmę – sušaudymą.

LAF (kartu su LLKS) dar veikė viešai ir 1941 m. rugsėjo 20 d. paskelbė

memorandumą, kuriuo protestavo prieš Lietuvos Nepriklausomybės nepripažinimą. Vokiečių atsakomoji reakcija buvo labai greita ir negailestinga – jau kitą dieną vienas memorandumo kūrėjų Leonas Prapuolenis buvo suimtas ir išsiųstas į Dachau koncentracijos stovyklą, o 1941 m. rugsėjo 26 d. buvo uždrausta ir LAF veikla.

1941 m., po Laikinosios vyriausybės veiklos sustabdymo, prasidėjo antinacinio pogrindžio formavimosi periodas. Iš LAF susikūrė Lietuvių frontas (LF), o vėliau, 1942 m. pradžioje, prie jo sukurtas karinis Kęstučio padalinys, turėjęs tapti pagrindu Lietuvos kariuomenei atkurti (1944 m. gegužės mėn. turėjęs iki 10.000 narių).[23] Lietuvių fronto politinė provakarietiška orientacija, tikslai ir veiksmai, įvertinus tarptautinę padėtį, buvo suformuluoti labai anksti ir aiškiai – remtis Antihitlerinės koalicijos narėmis Anglija ir Amerika bei Atlanto chartijos susitarimais, pasirašytais 1941 m. rugpjūčio 14 d. (prie Atlanto chartijos rugsėjo mėn. prisijungė Sovietų Sąjunga, Belgija, Nyderlandai, Norvegija, Lenkija, Jugoslavija, Graikija, Čekoslovakija, Liuksemburgas, emigracinė generolo De Golio vadovaujama Prancūzijos vyriausybė).

Atlanto chartija (vertimas)

Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas ir ministras pirmininkas Mr. Čerčilis, atstovaujantis Jos Didenybės Vyriausybei Jungtinėje Karalystėje, susitiko kartu nustatyti tam tikrus bendrus nacionalinės politikos principus atitinkamose šalyse, kuriais remiantis tikisi (turi viltį) užtikrinti geresnę viso pasaulio ateitį.

1. JAV ir Didžioji Britanija nesiekia įsigyti teritorijų ar ko kito.

2. Jos nesutiks su jokiais teritoriniais pakeitimais, prieštaraujančiais suinteresuotų tautų laisvai pareikštiems norams.

3. Jos gerbia visų tautų teisę pasirinkti valdymo formą, kokią šios nori; jos siekia atstatyti suverenumo teises ir savivaldą tų tautų, kurios buvo prievarta jų netekusios.

4. Deramai laikydamosi savo įsipareigojimų, jos sieks, kad visos šalys – didelės ar mažos, nugalėtojos ar nugalėtosios – lygiomis teisėmis galėtų prekiauti ir naudotis pasaulio žaliavų šaltiniais, kurių būtinai reikia, kad tos šalys klestėtų ekonomiškai.

5. Jos nori pasiekti visų šalių visiško bendradarbiavimo ekonomikos srityje, kad galima būtų užtikrinti visoms aukštesnį gyvenimo lygį, ekonominį vystymąsi ir socialinį aprūpinimą.

6. Jos tikisi, kad, galutinai panaikinus nacistinę tironiją, įsigalės taika ir visos šalys galės saugiai gyventi savo teritorijoje; jos taip pat tikisi užtikrinti tokias sąlygas, kurioms esant, visi žmonės visose šalyse galėtų gyventi visą savo gyvenimą, nežinodami nei baimės, nei skurdo.

7. Tokia taika turi suteikti visiems galimybę laisvai, be jokių kliūčių plaukioti jūromis ir vandenynais.

8. Jos laiko, kad visos pasaulio valstybės, remdamosi realistiniais ir dvasiniais samprotavimais, turi atsisakyti panaudoti jėgą, nes ateityje jokios taikos nebus galima išsaugoti, jeigu valstybės, kurios už savo ribų grasina ar gali grasinti agresija, ir toliau

naudosis sausumos, jūrų ir oro ginkluote. Čerčilis ir Ruzveltas yra tos nuomonės, kad, kol bus sudaryta platesnė ir patikimesnė visuotinio saugumo sistema, tokios šalys turi būti nuginkluotos. Anglija ir JAV taip pat rems ir skatins visas kitas įvykdomas priemones, kurios padės taikingoms tautoms nusikratyti ginklavimosi naštos.

1941 m. rugpjūčio 14 d. *Franklinas D. Ruzveltas* *Vinstonas S. Čerčilis*

Ją pasirašiusios šalys įsipareigojo atstatyti visų iki karo egzistavusių valstybių suverenumą ir sukurti kolektyvinio saugumo sistemą Europoje.

Lietuvių antinacinis pogrindis stengėsi išeiti iš geopolitinės izoliacijos, užmegzti ryšius su Vakarų demokratiškuoju pasauliu (jie buvo užmegzti per Švediją). Lietuvių frontas buvo pati pirma antinacinio pogrindžio organizacija Lietuvoje, kurią sudarė Nepriklausomybės siekiams ištikimi LAF branduolio ir jo struktūroms atstovavę nariai, LLV aplinkos žmonės, katalikiškos ir skautų jaunimo organizacijos, ypač studentai ir gimnazistai. Jos tikslas buvo ir toliau vykdyti Laikinosios vyriausybės uždavinius vadovaujant antinaciniam pasipriešinimui, teisingai politiškai orientuojant visuomenę bei plėtojant valstybingumą. Buvo suformuotas vadovavimo centras, kuriam vadovavo VDU katedros vedėjas, Laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas J. Ambrazevičius-Brazaitis. Apskrityse ir valsčiuose buvo kuriami šio centro padaliniai, 1942 m. pradėtas spausdinti savaitraštis „Lietuvių fronto biuletenis“, o nuo 1943 m. sausio – uždraustas laikraštis „Į laisvę“. Vieni iš svarbiausių spaudos uždavinių buvo tiesioginiai nurodymai, kaip elgtis okupuotai tautai (nesiregistruoti, neiti į vokiečių kariuomenę, nestoti į Reicho darbo tarnybą, policijos batalionus, sabotuoti pyliavas ir kt.), skelbiami oficialios valdžios nutylimi faktai apie vokiečių terorą Lietuvoje ir kitose šalyse, turto grobimą, pranešami užsienio politiniai ir kariniai įvykiai, tarptautinės padėties apžvalgos, įvertinimai, net slapčiausi A. Rentelno generalsekretoriato planai.

1940 m. gruodžio 26 d. buvo įkurta Lietuvos Laisvės kovotojų sąjunga (LLKS). Jos steigėjai buvo patriotiškai nusiteikusi inteligentija, studentai. 1941 m. balandžio mėn. ji susijungė su LAF, sudarydama bendrą vadovybę, kurios pagrindinis tikslas buvo visuotinis ginkluotas sukilimas, Nepriklausomybės atstatymas ir krašto administracinės kontrolės perėmimas į savo rankas anksčiau, nei ateis vokiečiai. Tolimesni uždaviniai priklausė nuo karo eigoje susidariusių aplinkybių, turint pagrindinį tikslą – Lietuvos nepriklausomybės išlaikymą.

Lietuvą okupavę vokiečiai tuoj pat parodė savo tikrąjį veidą – visaip trukdė, o paskui uždraudė LLV veiklą, nepripažino paskelbtos Lietuvos nepriklausomybės. Prasidėjo represijos, žydų žudynės. Tačiau sukilimas puikiausiai atskleidė, kad Lietuva neperėjo iš raudonojo totalitarinio režimo į rudąjį kaip nuolankus vergas, pasirodė kaip gerai organizuota visuomeninė-politinė bendruomenė, lemiamu istoriniu momentu sugebanti spręsti savo laisvės bei išsivadavimo klausimą. Vokiečiams buvo apsunkinta „išvadavimo nuo bolševizmo“ propaganda. LLKS, kurią sudarė liberalių

pažiūrų tautininkai, 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. atsiskyrė nuo LAF ir perėjo į pogrindį, pradėdama savarankišką veiklą. Praktiniais ir taktiniais sumetimais kai kurie LLKS nariai prisidėjo prie vienintelės tuo metu legaliai veikiančios partijos – LNP („voldemarininkų“ sukurta Lietuvos nacionalistų partija). Jos priedangoje buvo stengiamasi išplėsti rezistencinę veiklą ir organizacijos tinklą. Šį uždavinį lengvino LNP turimos legalios susisiekimo priemonės, jos priedangoje buvo skubiai sudarinėjamos popieriaus, rotatorių ir kitų biuleteniams ar kitokiems leidiniams reikalingų spausdinimo priemonių atsargos. Per LNP buvo pasirūpinta visoje Lietuvoje įsteigti sporto klubus, kurie labai gerai pasitarnavo LLKS vadovavimo aparatui, spaudai platinti, taip pat kitiems rezistencinės kovos uždaviniams vykdyti. Apsirūpinę reikalingomis priemonėmis, iki 1941 m. lapkričio mėn. vidurio LLKS nariai iš LNP palaipsniui pasitraukė. Reikia pasakyti, kad vokiečiai nesugebėjo Lietuvoje sukurti nė vienos „kvislinginės“ organizacijos – iš pradžių tokius įtarimus kėlusi LNP likvidavosi 1941 m. gruodžio mėn. viduryje savo pačios vadovybės nutarimu. Dalis buvusių LAF narių 1942 m. rudenį įkūrė dar vieną pogrindinę organizaciją – Lietuvos Vienybės sąjūdį.

1942 m. Kaune buvo sudaryta LLKS vyriausioji vadovybė, įkurtos keturios apygardos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio). Apskričių vadovybės steigė organizacijos branduolius kiekviename valsčiuje. LLKS pogrindinėse spaustuvėse leido keletą leidinių: „Laisvės kovotojas“, „Apžvalga“, „Frontas“, o nuo 1944 m. – laikraštį „Laisvas žodis“ (jis, rizikuojant, buvo spausdinamas viešose spaustuvėse). Senosios politinės partijos irgi dalyvavo rezistencijoje – spausdino laikraščius, proklamacijas. Spaudoje visada laikytasi pamatinės pozicijos: „Nė žingsnio nei į rytus, nei į vakarus!“, „Nė vieno lietuvio už Lietuvos sienų!“ Per visą okupaciją vyravo principinė nuostata, kad priešas Nr. 1 yra pats baisiausias ir žiauriausias Rytų tironas – stalininė sovietinė Rusija, o priešas Nr. 2 – hitlerinė nacistinė Vokietija, kovojanti su Lietuvos priešu Nr. 1. Pogrindžio spauda niekais paversdavo visas vokiečių administracijos pastangas dėl pyliavų vykdymo, dėl „įsijungimo į karo ūkį“, dėl savanorių stojimo į transporto tarnybą, raginimus ir įsakymus stoti į SS dalinius. Taip pat pradėti spausdinti įvairūs pažymėjimai – atleidimai nuo kariuomenės, Reicho darbo tarnybos, pasai, kuriuose įrašomos fiktyvios gimimo datos. Padirbtais pasais buvo aprūpinami ir iš policijos batalionų pabėgę kariai. Visos šios priemonės, taip pat lietuvių valdininkų vokiečių potvarkių „lankstus“ sabotažas, viešosios ir slaptosios lietuvių policijos bendradarbiavimas su pogrindžiu labai silpnino vokiečių okupacinį režimą. Galima pagrįstai teigti, kad lietuvių antinacinį pasipriešinimą palaikė ir rėmė visa lietuvių savivalda.

Okupuota Lietuva neturėjo emigracinės (egzilinės) vyriausybės, kuri būtų vadovavusi vieningai pogrindinio pasipriešinimo politinei ir karinei vadovybei. To nesant, konsolidacijos ir centralizacijos procesas užsitęsė. 1942 m. veikė du pogrindžio centrai – Tautos taryba ir Vyriausiasis lietuvių komitetas. Tautos taryba telkė

katalikiškos pakraipos organizacijas: Lietuvių frontą, krikščionis demokratus, Darbo federaciją, Ūkininkų sąjungą, Vienybės sąjūdį. Vyriausiasis lietuvių komitetas jungė socialdemokratus, valstiečius liaudininkus, tautininkus, nacionalistus (buvusius LNP narius), LLKS. Savo programiniame dokumente jis pabrėžė, kad nei bolševikinė, nei nacistinė okupacija nekeičia Lietuvos, kaip suverenios valstybės ir Tautų Lygos narės, egzistavimo fakto.

Vokiečiai, skirtingai nei bolševikai, nesirengė griauti esamos tvarkos, o stengėsi ją racionaliai išnaudoti savo naudai. Jie nesikišo į lietuvių visuomenės narių religinio tikėjimo, mąstymo, ideologijos, įsitikinimų, asmens gyvenimo laisves, nenaikino nusistovėjusios lietuvių gyvenimo sanklodos. Būdami ciniškai atviri, jie neslėpė savo tikslų, todėl buvo lengviau nuspėjami ir prognozuojami, padėdavo lietuvių visuomenei greit susiorientuoti bei taikiomis, rafinuotomis formomis pasipriešinti.

Antinacinis pasipriešinimas nenaudojo brutalių, ginkluotų kovos formų, galinčių sukelti iš vokiečių pusės beatodairišką ir masinį lietuvių tautos naikinimą. Buvo stengiamasi įžvelgti nors ir miglotas bei tolimas, tačiau labiausiai tikėtinas geopolitinės ateities perspektyvas, „taupyti“ mažos tautos kraują lemiamam kovos už laisvę momentui.

1943 m. vasarą buvo bandyta atkurti Lietuvos šaulių sąjungą, tačiau vokiečiams buvo nepriimtinas jos patriotinis tikslas – Lietuvos nepriklausomybės gynimas. Po ilgai užtrukusių derybų su Lietuvos generaliniu komisaru T. A. Rentelnu ir derinimų su Berlynu, jie leido kurti lietuvių ginkluotą savisaugą kovai su „raudonaisiais banditais“, kuri turėjo „tankiu tinklu apdengti visą Lietuvos teritoriją“ – saugoti kaimo gyventojų turtą ir gyvybę, užtikrinti krašto rimtį. Taip prasidėjo kaimų savigynos būrių kūrimosi procesas, kuriuo naciai labai nepasitikėjo, bijodami jo transformacijos į lietuvių kariuomenę bei stambios organizuotos ginkluotos jėgos atsiradimo jų okupuotoje teritorijoje. Tačiau kitų išeičių jie ir neturėjo – vokiečių karinės pajėgos buvo nepajėgios užtikrinti savo užnugario saugumą.

1944 m. pradžioje pradėjo veikti pogrindinis „Laisvosios Lietuvos radijas Vilnius“, girdimas ir Švedijoje, teikiantis demokratiniam pasauliui informaciją apie įvykius Lietuvoje. Kaune pradėjo transliacijas pogrindinis radijas „Laisvoji Lietuva“. Jo vieta saugumo tikslais dažnai buvo keičiama, o saugodavo jį gerai ginkluotų vyrų grupė.

LLKS organizavo ir karinio pobūdžio dalinius, nuolat ir intensyviai buvo rūpinamasi jų apginklavimu, o 1943 m. pabaigoje atkūrė pogrindinę Lietuvos šaulių sąjungą (LŠS). 1944 m. pradžioje pradėtas leisti LŠS organas „Laisvės Trimitas“. 1944 m. LLKS vienijo apie 5000 narių.

1941 m. gruodžio 13 d. buvo įkurta pogrindinė karinė organizacija Lietuvos laisvės armija (LLA). Jos tikslas buvo Lietuvos nepriklausomybės atstatymas ne tik politinėmis-diplomatinėmis, bet ir karinėmis priemonėmis, rengimasis partizaniniam karui. Tarp patriotų, ypač tarp jaunesniųjų karininkų ir puskarininkių, ji buvo labai populiari. LLA platino informacinį biuletenį „Karinės ir politinės žinios“, labai aktyviai verbavo naujus narius, visoje Lietuvoje kurdama savo struktūras, 1944 m.

vasarą vienijusias iki 10 tūkst. narių.

1943 m. vasario mėn. vokiečiai paskelbė mobilizaciją į SS legioną. LF tuoj pat išleido atsišaukimą, raginantį boikotuoti vokiečių vykdomą mobilizaciją. Iš visų generalinių tarėjų tik trys pasirašė atsišaukimą į Lietuvos gyventojus. Lietuvos jaunimas pakluso pogrindinės spaudos raginimams ir į legioną nestojo. Papartynės k. gyventojas K. Patamsis prisimena, kaip jam atvykus į valsčiaus naujokų registracijos punktą Raguvoje, prie jaunuolių prieidavo inteligentiškos išvaizdos vyrai ir mandagiai patardavo nestoti į vokiečių kariuomenę, neguldyti savo jaunų galvų už svetimus grobikiškus interesus, o važiuoti atgal į namus ir slapstytis.

Vokiečių okupacinė valdžia į mobilizacijos boikotą atsakė represijomis: buvo uždarytos visos aukštosios mokyklos, daug kultūros institucijų, buvo suimti 46 įtakingiausi Lietuvos inteligentijos atstovai, visuomenės veikėjai ir keturi generaliniai tarėjai. Jie buvo išvežti į Štuthofo koncentracijos stovyklą, kur dalis jų žuvo. Galų gale kaip nuolaida buvo kuriami tik statybos batalionai.

Dar pirmaisiais vokiečių okupacijos metais buvo atliktas visuotinis ūkių surašymas, kur hektarais skaičiuojamas dirbamosios žemės, pievų, kiemo ir pastatais užstatytos žemės plotas, gyvojo inventoriaus ir gyvulių skaičius, surašomi ūkininkų šeimos nariai bei samdiniai (lietuvių savivaldos pareigūnai, stengdamiesi žmonėms neužkrauti sunkios okupacijos naštos, vokiečiams pateikė gerokai mažesnius gyvulių ir dirbamosios žemės duomenis). Vokiečiai buvo parengę normatyvus, kuriais remiantis pagal žemės kokybę bei kiekį, gyvulių skaičių buvo skaičiuojami ir privalomi Reichui atiduoti grūdų, pieno, mėsos bei kitų produktų kiekiai. Kadangi prievolės nebūdavo vykdomos arba vykdomos tik iš dalies, vokiečiai kartais surengdavo patikrinimus. Visi lietuvių valdininkai buvo patriotiškai nusiteikę – tai sužinojusi apskrities valdžia pranešdavo valsčių viršaičiams, šie kaimų seniūnams, tie dešimtininkams (seniūno padėjėjai – jiems priklausė 10 vienkiemių). Šie jau tiesiogiai pranešdavo ūkininkams, kad reikia paslėpti nesurašytus gyvulius, grūdų perteklių, todėl vokiečių tikrinimai baigdavosi be rezultatų. Taip pat su lietuvių valdininkų pagalba ūkininkai galėdavo sabotuoti prievoles, gaudami fiktyvius kvitus apie tariamai įvykdytas prievoles.

J. Kadžionio prisiminimais, Kavarsko valsčiuje, Piktagalio k. gyvenanti didelė jų šeima teturėjo 6 ha žemės. Surašydamas gyvulius kaimo seniūnas jų skaičių sumažino. Kadangi jų ūkis prievolės neįvykdė, vokiečiai nutarė atvažiuoti patikrinti. Apie tai kaimo seniūno iš anksto buvo pranešta, o „neužpajamuoti“ gyvuliai paslėpti miške. Atvažiavęs vokietis, lydimas lietuvių policininkų, apžiūrėjo ūkį, suskaičiavo gyvulius, pasėlius, aruode buvusių grūdų kiekį. Viskas atitiko. Paskaičiavus, koks grūdų kiekis centneriais reikalingas didelei šeimai prasimaitinti ir pavasarinei sėjai, nebeliko jokio likučio prievolėms. Jų šeima prievolių niekada ir nemokėjo, o vokiečiai daugiau ir nebetikrino. Jie buvo suinteresuoti, kad laukai būtų apdirbti, nedirvonuotų, gyventojai nebadautų, iš jų paskutinio grūdo niekada neatimdavo. Net ir miestų gyventojai, nepaisant karo sunkumų, pagal maisto korteles visada gaudavo nustatytą produktų

kiekį, tarp jų net degtinės ir cigarečių.

Papartynės k. gyventojo, tuo metu buvusio dešimtininku, K. Patamsio prisiminimais, valsčiai vokiečiams teikdavo melagingą informaciją – nesurašydavo visų gyvulių. Buvo tikrinamas ir jų ūkis, tačiau apie tai iš anksto buvo pranešta, gyvuliai išvesti į mišką, paslėpti, o vokiečiai liko patenkinti „tvarka“. Seniūnų, valsčių ir apskričių tarnautojų vokiečių potvarkių „lankstus“ sabotavimas, boikotas, tarnavimas tik savo krašto žmonėms labai palengvino vokiečių okupacijos sunkumus, nenuskurdino žmonių, nenualino jų ūkių. Lietuvių savivaldos veikla rėmėsi principu „kolaboruoti, kad sabotuotum“. Valsčiuose tarnautojais Lietuvos labui dirbo daug patriotiškai nusiteikusių būsimų partizanų vadų: Troškūnų valsčiuje Antanas Slučka, Raguvos valsčiuje A. Aliukas, Taujėnų valsčiuje Antanas Žilys, o Repšėnų k. seniūnu Antanas Jagiela. A. Žilys net nubaudė vieną ištikimai vokiečiams tarnavusį kolaborantą, „uždėjusį“ ūkininkams nepakeliamas pyliavas.

Vokiečių okupacinio režimo silpnumą lėmė tai, kad Lietuvoje jiems nepavyko sukurti sau ištikimos, efektyviai veikiančios kolaboravimo sistemos – okupacinės valdžios pamato, ramsčio, o miestų, apskričių, valsčių valdžios įstaigose, viešojoje ir saugumo policijoje, teismuose dirbo patriotiškai nusiteikę tautiečiai, niekada neišdavę savo Tėvynės, rėmę ar patys aktyviai dalyvavę antinaciniame pogrindyje.

Traupio mstl. ir keturių aplinkinių kaimų – Vičiūnų, Mickūniškių, Surdaugių ir Klaibūnų, seniūnu buvo paskirtas Jonas Ribokas. Jam 1941 m. rugsėjo mėn. atsisakius šių pareigų, vietoj jo buvo paskirtas Aleksandras Kubilius, seniūnu buvęs iki pat 1944 m. vasaros. Jis vykdė Raguvos valsčiaus užduotis – skirstydavo žmones miško darbams, kelių, tiltų taisymui, rinko mokesčius, maisto prievoles. Į reikalavimus surasti žmonių darbams Vokietijoje atsakydavo, kad vokiečių reikalavimams tinkamų ir laisvų kandidatų nėra. Jau be jo žinios, savo noru, į Vokietiją Reicho darbo tarnybai išvyko V. Ulevičius, M. Kazlauskas, K. Jeremičius, J. Keževičius, J. Kazlauskas.

Pasibaigus sukilimui, Raguvos valsčiaus policijos nuovados viršininko K. Čepo nurodymu kaimuose sukilimo dalyviai tapo policijos pagalbininkais. Jų pareiga buvo apginti gyventojus nuo plėšikų, raudonųjų banditų, kad niekas negrobtų žmonių ir valstybės turto, nekeltų kaimuose neramumų. Sužinojus ar pamačius nepažįstamus apylinkėje žmones buvo privaloma pranešti policijos nuovados viršininkui arba vietiniams policininkams.

Policijos pareigūnai gyventojams pranešdavo apie ruošiamas gaudynes, įspėdavo žmones apie gresiančius suėmimus. Saugumo policijoje dirbantys lietuviai niekaip „nesurasdavo“ pogrindžio spaustuvių ir pogrindinės spaudos platintojų, iš policijos batalionų pabėgusių kareivių. Juk daugelis jų – ir policijos, ir savivaldybių darbuotojai – patys priklausė antinacinėms pogrindinėms organizacijoms. Arbeitsamto pareigūnai aktyviai reikalavo žmonių Reicho darbo tarnybai, viliodami gerais uždarbiais, profesijos įgijimu ir galimybėmis pamatyti pasaulį, tačiau mažai kas tokiais pažadais susiviliojo.

Lietuvių visuomenę labai papiktino 1942 m. antroje pusėje į Lietuvą vežami vokiečiai, buvę 1940–41 m. repatriantai. Kolonistai buvo apgyvendinami lietuvių, rusų, lenkų ūkiuose, tikriesiems šeimininkams liepus išsikraustyti. 1942 m. lapkričio 9 d. laiške generaliniam komisarui Adrianui fon Rentelnui, kurį pasirašė dr. K. Grinius, kun. M. Krupavičius, prof. J. Aleksa, buvo rašoma, kad tai Lietuvos kolonizacijos pradžia, ir remiamasi Berlyno laikraščiuose atvirai deklaruojamais šių kraštų tolimesnės ateities planais. Juose buvo rašoma: „Mūsų uždavinys ne germanizuoti rytus senąja prasme, t. y. čia gyvenantiems žmonėms primesti vokiečių kalbą ir įstatymus, bet rūpintis, kad rytuose gyventų tik žmonės, kurie yra tikrai vokiško, germaniško kraujo. <...> tokios tautos tėra tik atskiri vandens lašai ant karšto akmens. Jos tėra tik išsivystymo daigai, bet ne vaisiai."[31]

Antinacinio pasipriešinimo vadai, siekdami Vakarų demokratinių valstybių paramos išsilaisvinimo reikaluose, ieškojo ryšių Vakarų Europoje. 1943 m. liepą LLKS narys A. Vokietaitis per Baltijos jūrą atvyko į Švediją. Joje buvo įkurtas Lietuvių komitetas, kuris vietos spaudoje demaskavo nusikalstamą nacių politiką Lietuvoje, informavo apie antinacinio pogrindžio veiklą, propagavo Lietuvos nepriklausomybės idėją. Šveicarijoje aktyviai veikė Lietuvos diplomatai J. Šaulys, E. Turauskas, A. Gerutis, S. Garbačiauskas. Jie redagavo antinacinius ELTA biuletenius, siuntė juos į užsienį, palaikė ryšius su Lietuvos pasiuntinybėmis JAV ir Didž. Britanijoje bei Berlyne veikiančiu K. Škirpa. Lietuvių komitetas užmezgė ryšius su JAV atstovybe Švedijoje, kuri buvo nuolat informuojama apie įvykius Lietuvoje, o pogrindžio veiklą buvo bandoma derinti su Atlanto chartijos ir Vakarų valstybių, kaip būsimų sąjungininkių, politikos siekiais (vėliau, dideliam pogrindžio vadų nusivylimui, paaiškėjo, kad patikimiausiai atrodžiusi garantija apie Vakarų valstybių ištikimybę šios chartijos principams pasirodė esanti pati silpniausia. Anglosaksai, pirmieji ją pasirašę, patys pirmieji ją ir pamiršo).

Tuo metu vokiečių reikalai Rytų fronte aiškiai blogėjo: po pralaimėto Stalingrado mūšio (po kurio Vokietijoje tris dienas buvo paskelbtas gedulas), nepavyko ir suplanuota 1943 m. vasaros „ofenzyva" („Citadelės" puolamoji operacija prie Kursko). Dar besitęsiant mūšiams, buvo gauta žinia apie amerikiečių kariuomenės išsilaipinimą Sicilijoje, perversmą Italijoje, dučės Musolinio nuvertimą bei Italijos pasitraukimą iš karo. Vokiečiai, dar besitęsiant Kursko mūšiui, buvo priversti permesti dalį savo kariuomenės į Italiją.

Seko Vokietijos mobilizaciniai rezervai, trūko strateginių karinių žaliavų, Vokietiją alino masiniai sąjungininkų aviacijos antskrydžiai. Blogėjant padėčiai visuose frontuose ir trūkstant gyvosios jėgos rezervų, vokiečiai paskelbė mobilizaciją į Reicho darbo tarnybą (į ją planavo paimti apie 100 tūkst. lietuvių). Pogrindinė spauda į tai atsiliepė šūkiu: „Nė vieno darbininko neduoti Reichui!"

Silpstant vokiečių jėgoms, akivaizdžiai stiprėjo rusų kariuomenės pajėgumas, turintis neišsenkančius mobilizacinius rezervus ir gaunantis didžiulę pagalbą iš

Amerikos pagal „Lendlizo“ sutartį.

1943 m. rudenį Lietuvoje išplito stalininių žvalgybinių-diversinių grupių veikla. Sovietai jau 1941–1942 m. į Lietuvą nuolat siųsdavo žvalgybines-diversines ir operatyvines grupes, tačiau, atvykusios į Lietuvą, jos „prasmegdavo kaip į vandenį“ – neturėdamos gyventojų palaikymo, būdavo greitai likviduojamos, o jų likučiai pereidavo į gilų pogrindį. Dėl šios priežasties vėliau jų bazės pradėtos steigti Baltarusijoje sovietinių partizanų kontroliuojamuose dideliuose miškų masyvuose netoli Lietuvos sienos, iš kurių, užmezgusios ryšius su sovietiniu pogrindžiu, skverbėsi gilyn į Lietuvą. Prie jų prisijungdavo besislapstantys buvę Raudonosios armijos kareiviai ir karininkai, pabėgę iš nelaisvės karo belaisviai, buvę sovietiniai aktyvistai, iš getų pabėgę žydai, prosovietinių pažiūrų žmonės, Lietuvos rusai (rusų sentikių kaimai buvo aktyvūs jų rėmėjai). Šios grupės dažniausiai siaubė valstiečių ir valstybinius ūkius, dvarus, naikino sandėlius, lentpjūves, pienines ir pieno nugriebimo punktus, sprogdino elektrines, užtvankas. Labiausiai kentėjo valstiečiai, nes būdavo nuolat apiplėšinėjami, iš jų atimant pinigus, laikrodžius, brangenybes, maisto produktus, javus, galvijus (išveždavo nušovę kiaules, išsivarydavo ir paskutinę karvę), buities reikmenis, drabužius, batus, būdavo reikalaujama girtuokliavimui „samagono“. Bet kada iš jų pasiimdavo pakinkytus arklius ir grąžindavo kada panorėję nuvarytus, netinkamus darbui. Daug valstiečių, eigulių buvo sušaudyta, dažnai kartu su šeimomis.

Sovietiniai diversantai palaikydavo nuolatinį radijo ryšį su savo vadovybe užfrontėje – „Didžiojoje žemėje“ – ir visą paramą gaudavo per gerai organizuotą tiekimo sistemą. Sovietų užnugaryje, Didžiųjų Lukų (Velikije Luki) ir Senosios Toropos (Stara Toropa) apylinkėse buvo įkurti aerodromai, kariniai sandėliai ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo „speciali bazė“ su kilnojamąja radijo stotimi. Ginkluotė, šaudmenys, sprogmenys, net tabakas ir nauji laikraščiai Lietuvoje veikiantiems sovietiniams diversantams buvo siunčiami tūkstančiais tonų.[27]

1943 m. liepos–rugsėjo mėn. stalininių diversantų grupės įvykdė 15–20 daugiau ar mažiau sėkmingų geležinkelio diversijų, daugiausia jų – Rytų Lietuvoje. Buvo stengiamasi pažeisti svarbią frontą maitinančią arteriją – Vilniaus–Daugpilio geležinkelio ruožą, per kurį vyko armijų grupės „Šiaurė“ ir dalinai „Centras“ aprūpinimas. Taip pat įvykdytos diversijos Tauragės–Šiaulių–Daugpilio, Jonavos–Kėdainių, Radviliškio–Kėdainių geležinkelio ruožuose. Vokiečiai atsakė žiauriomis represijomis prieš vietinius gyventojus. Laikydamiesi nuostatos, kad diversijų ir teroro aktų negalima įvykdyti „bent be pasyvaus gyventojų dalyvavimo“, jie ėmė taikyti kolektyvinės atsakomybės principą. Buvo deginamos arčiausiai sprogdinimų vietos esančios sodybos, kaimai, gyventojai represuojami, išvežami darbams į Vokietiją. 1943 m. rudenį sudeginti Fermų, Lazdėnų, Družilių, Šarkiškių, Miliūnų, Šlapekių, Lauciūnų ir kt. kaimai. Vokiečiai ėmė stiprinti geležinkelio apsaugą, 100 m atstumu apie jį iškirto medžius ir krūmus, rugpjūčio gale–rugsėjo pradžioje Rytų Lietuvoje (Švenčionių ir Svyrių apskrityse) įvykdė baudžiamąją operaciją „Sommer“, o vėliau

blokavo ir „šukavo“ Kazėnų miškus.[27]

Į Rūdninkų girią stalininiai diversantai, vadovaujami Genriko Zimano-Jurgio, iš Baltarusijos persikėlė 1943 m. spalio 4 d., o 1944 m. pradžioje jų jau buvo jau virš tūkstančio. Atsirado būtinybė iš LKP(b) CK Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės, 1943 m. pavasarį atsiųstos į Baltarusijos partizanų bazę Begomlio miškuose, sukurti du vadovavimo centrus – Šiaurės ir Pietų. Baltarusijos teritorijoje, Naručio apylinkėse, buvo įkurtas LKP(b) Šiaurės srities komitetas, vadovaujamas M. Šumausko-Kazimiero, o Rūdninkų girioje – G. Zimano-Jurgio vadovaujamas LKP(b) Pietų srities komitetas.

Kadangi M. Šumauskas-Kazimieras Aukštaitijos šiaurės–rytinėje dalyje veikusiems sovietiniams partizanams vadovavo „iš saugaus atstumo“ – Baltarusijos teritorijos, vyriausiuoju „sovietinių partizanų“ vadu Lietuvos teritorijoje tapo G. Zimanas-Jurgis, o jo veikimo zonoje buvo du patys svarbiausi strateginiai centrai – Vilnius ir Kaunas. Jam vadovaujant į Rūdninkų girią iš getų plūstelėjo žydų bėgliai, labai papildę stalininių diversantų gretas. Susikūrė būriai „Mirtis fašizmui“, „Keršytojas“, „Už pergalę“, „Kova“, „Laisvoji Lietuva“, kuriuose daugumą sudarė žydų tautybės partizanai. Būriuose tarp jų ir rusų būdavo priešpriešos, antisemitinių nuotaikų, net kruvinų konfliktų. Lietuviai šiuose būriuose tesudarė mažumą – 1944 m. liepos mėn. duomenimis, Rūdninkų girioje iš 1157 raudonųjų diversantų jų tebuvo tik 76 asmenys (į šį skaičių neįeina GRU specialiosios paskirties grupės nariai).[19] Rūdninkų girios stalininiai diversantai pasižymėjo išskirtinai žiauriu elgesiu su vietiniais gyventojais, plėšikavimu, civilių žudynėmis.

Ginklai ir amunicija šiems būriams irgi buvo tiekiama „oro keliu“ iš Lietuvos partizaninio judėjimo štabo sandėlių „Didžiojoje žemėje“ (užnugaryje), dalį jų įsigydavo užpuldami atsparos punktus, nuginkluodami kaimų savigyną – besipriešinančią jų terorui valstietiją. Provizija (maistu) ir drabužiais turėdavo apsirūpinti patys.

„Maskviniai“ diversantai organizuodavo vadinamąsias „maisto operacijas“, apiplėšdami gyventojus „iki paskutinio siūlo“ – vežimais išsiveždavo maisto produktus (miltus, bulves, mėsos produktus), nušautus gyvulius (kiaules, avis), išsivesdavo karves, arklius. Tuo pat metu begėdiškai plėšikaudavo: vogdavo drabužius, batus, brangius daiktus (laikrodžius, žiedus), pinigus, net vaikiškus drabužėlius. Apiplėšiamų šeimų moterys ir vaikai verkdavo, o vyrai iš bejėgiškumo keikdavosi.[16] Kaimai pradėjo ginkluotis, susiformavo kaimų savigynos būriai, einantys „naktinę sargybą“. Tarp jų ir sovietinių diversantų prasidėjo tikras karas. Daug kaimų buvo sudeginta, daug jų gyventojų išžudyta (Daržininkų, Kaniūkų, Bakaloriškių, Musteikos, Taučiūnų ir kt.). Vien Kaniūkų kaime diversantų aukomis tapo 35 žmonės (11 moterų, 15 vaikų, 8 vyrai, apie 15 žmonių buvo sunkiai sužaloti). Dalis kaimų diversantų puolimus atrėmė (Grinkuvos, Derionių, Babraunikų, Šakaldonių ir kt.). Šie, patyrę nuostolius žuvusiais ir sužeistais, buvo priversti pasitraukti. Vis tik daug kaimų, naudojant agitaciją-propagandą, moralinį spaudimą ir grasinimus sudeginti trobesius, ūkinius

pastatus, iššaudyti gyvulius, diversantams pavyko nuginkluoti. Pakliuvę į jų rankas kaimų savigynos nariai, policijos pareigūnai ar kariai būdavo žiauriai nukankinami. Pagal kaimų gyventojų prisiminimus, visą laiką gyvenimas buvo neramus, apylinkėse liepsnojo gaisrai: degė namai, kluonai, ūkiniai trobesiai.[27]

Stalininiai diversantai, siekdami išprovokuoti masines vokiečių represijas prieš lietuvių tautą, naudodavo brutalius kovos būdus, tyčiodavosi iš nužudytųjų kūnų. Tai sukeldavo vokiečių įsiūtį ir keršto bangą prieš vietinius gyventojus. 1942 m. gegužės mėn. Švenčionių apylinkėse jie užpuolė automobiliu važiavusius vokiečių karininkus ir pareigūnus, o jų kūnus „azijietiškai" išniekino. Vokiečiai žiauriai atkeršijo, paėmę įkaitais ir sušaudę iki 500 nekaltų gyventojų (dr. Rimanto Zizo duomenimis, buvo nužudyta apie 100 žmonių).[33]

Panašiai įvyko 1944 m. vasarą ties Pirčiupių kaimu – už nušautus kelis vokiečių kareivius SS dalinys kaimą su 119 jo gyventojų sudegino (diversantai, matyt, specialiai pažeidė abipusį nerašytą susitarimą – prie gyvenviečių kovinių operacijų nevykdyti). Stalininių diversantų bazė (stovykla) buvo vos už 4 km nuo Pirčiupių kaimo, žvalgai, be jokios abejonės, stebėjo šią žiaurią egzekuciją, tačiau į pagalbą nekaltai žūstantiems žmonėms net nesiruošė ateiti (nebuvo vadovybės įsakymo). Tokiu būdu vokiečių rankomis buvo keršijama nepaklusniems lietuviškiems kaimams.

1944 m. balandžio mėn. vokiečiai planavo Rūdninkų girios „valymą nuo raudonųjų banditų", tačiau tokioms operacijoms jau nebeturėta karinių pajėgų.

Pietryčių Lietuvoje G. Zimano vadovaujami diversantai daugiausia sprogdino siauruosius geležinkelius, visiškai sutrikdydami lentpjūvių darbą ir vokiečių kariuomenės aprūpinimą mediena. Siekiant sutrikdyti ryšį, buvo masiškai pjaustomi telefono stulpai, taip pat puolami policijos ar vokiečių atsparos punktai, rengiamos pasalos, antpuoliai. 1944 m. vasario–kovo mėn. buvo įvykdytos kelios geležinkelio diversijos Vilniaus–Gardino ruože. 1944 m. balandžio mėn., gavus didelį ginklų, šaudmenų ir sprogmenų krovinį iš „Didžiosios žemės", jos buvo atnaujintos ir plečiamos.

LKP(b) Šiaurės srities komiteto vadovas M. Šumauskas-Kazimieras visą partizanavimo laiką praleido Baltarusijos teritorijoje netoli Lietuvos sienos – Kazėnų ir Naručio miškų masyvuose. Jo vadovaujami, o taip pat ir baltarusių stalininiai diversantai aktyviausiai veikė Švenčionių apskrityje – sprogdino geležinkelio bėgius, traukinių sąstatus Vilniaus–Daugpilio ruože.

Be šių Lietuvos partizaninio judėjimo štabui priklausiusių būrių, veikė ir gerai parengti specialiosios paskirties būriai ir grupės, priklausę Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausiajai žvalgybos valdybai (GRU), NKVD ir NKGB žinyboms. Yra duomenų apie, berods, patį didžiausią Lietuvoje Rūdininkų girioje 1943–1944 m. veikusį tiesiogiai Maskvai pavaldų A. Aleksiuko (Aleko) spec. paskirties būrį Nr. 14, kuris vėliau susijungė su vyr. ltn. Markovenko desantine grupe (artėjant frontui, jie judėjo toliau į Vakarus ir persikėlė į Rytprūsius), ir Jono Vildžiūno-Ivano Ivanovičiaus (Bero) vadovaujamą NKGB spec. paskirties žvalgybinį

„Bičiulių“ būrį. Kitos specialiosios paskirties grupės (priklausiusios karinei žvalgybai GRU, NKGB ar NKVD) veikdavo partizanų būriuose, pasinaudodamos jais kaip priedanga. Spec. grupių vadai dažniausiai eidavo būrių žvalgybos ar ypatingųjų (kontržvalgybos) skyrių viršininkų pareigas. A. Mickevičiaus būrio specialiosios grupės vadas A. Vaicekavičius-Ramys 1944 m. gegužės mėn. buvo permestas į Lekėčių miškus. Jo atsiminimais, paskutinėmis vokiečių okupacijos dienomis, pasinaudojant didžiuliu pabėgėlių srautu, Kaunas buvo tapęs pagrindiniu įvairiataučių sovietinių agentų permetimo į Rytprūsius ir toliau į Vakarų Europą kanalu. Jie, atvykę kartu su pabėgėliais, turėdami puikiai padirbtus dokumentus ir įtikinamai sukurtas „legendas“, „nusėsdavo“ Vakarų šalyse ir imdavo kurti agentūrinį tinklą.[20]

1943 m. pabaigoje buvo sukurtas NKGB IV valdybos „Mažasis centras“, vadovaujamas valstybės saugumo komisaro A. Guzevičiaus. Jam priklausė keturi specialiosios paskirties būriai: „Gvardija“, „Gvadalachara“, „Draugovė“ ir „Kometa“; dvi žvalgybos grupės iš spec. būrio „Kovinis“; „vokiečių grupė“ iš spec. būrio „Vietiniai“; kelios atskiros operatyvinės-kovinės grupės iš „Osnazo“ (Ypatingosios paskirties atskirojo būrio). Būriai buvo internacionaliniai – juos sudarė ispanai, vokiečiai, lietuviai, lenkai, rusai, baltarusiai, kurie veikė plačioje teritorijoje – Baltarusijoje, Lietuvoje, Rytprūsiuose, Lenkijoje, nukeliaudavo net iki Varšuvos ir Krokuvos. Spec. būrių nariai vykdė aktyvią žvalgybą, vykdė žvalgybines-diversines operacijas, rinko informaciją apie lietuvių pogrindį, verbavo agentus tarp jo narių. Ispanai, apsimetę „Mėlynosios divizijos“ kariškiais, aktyviausiai veikė Vilniuje ir Kaune.[28]

Troškūnų girioje raudonieji diversantai atsirado 1943 m. vasarą. K. Patamsis papasakojo apie pirmą „neakivaizdinį“ susitikimą su jais. Kadangi jų vienkiemis buvo visai pamiškėje, einant per kiemą iš miško pusės pasigirdo paeiliui trys šūviai, o kulkos prašvilpė pro pat galvą. Manydamas, jog kažkas tyčia kvailioja, jis nėrė į klojimą. Susitikęs eigulį, paklausė, kas galėjo šaudyti. Šis palingavo galvą ir atsakė: „Visai netoliese, Pašilvy, „susisuko sau gūžtą“ raudonieji banditai. Jie tave taip perspėjo – „kad nieko nematytum ir nieko negirdėtum“. Netrukus sulaukė ir „nekviestų svečių“ – atėję elgėsi grubiai, neprašydami pasiėmė jiems tinkamus batus, drabužius, užlipę ant aukšto nusikabino lašinius, skilandžius. Išėjo trinktelėję durimis, net nepadėkoję. Susirado kaimynystėje pas Striogus ir jiems „prijaučiantį lizdą“. Nors raudonųjų gauja buvo nedidelė, apie 20–25 žmones, tačiau nebuvo ginkluotos jėgos, galinčios juos „sutvarkyti“ – vokiečių dalinių šiame krašte nebuvo, o valsčiuose „tarnybą ėjo“ tik po kelis policininkus. Raudonieji banditai nebaudžiamai savivaliavo, plėšė, terorizavo gyventojus, susprogdino Surdegio ir Raguvėlės pienines, penkis pieno priėmimo punktus, Troškūnų stotyje padegė suvežtus šiaudus ir šieną. Nuo jų plėšikavimų ir teroro kentėjo apylinkių gyventojai, buvo nušauti keli ūkininkai (Birželio sukilimo dalyviai), žiauriai sumušami pagalbinėje policijoje tarnaujančių vyrų šeimų nariai. Kaimai pradėjo ginkluotis, susikūrė savigynos būriai. Traupio miestelyje nuo raudonųjų banditizmo apsisaugoti irgi buvo susikūrusi ginkluota savigyna, kurios nariai naktimis

ėjo sargybą. Tačiau ši gauja irgi „priėjo liepto galą“ – sužžūlėjusius raudonuosius banditus prieš pat ateinant rusams – 1944 m. birželio mėnesį – sutriuškino susiorganizavę buvę policijos batalionų ir Vietinės rinktinės kariai („plechavičiukai“) kartu su Kavarsko valsčiaus policininkais.

Antinacinio pogrindžio vadovai, gaudami ne tik radijo kanalais, bet ir viešai neskelbiamos informacijos apie politinę situaciją ir nusiteikimą Vakaruose, nutarė konsoliduoti visas tautos politines pajėgas bendrai tautos politinei vadovybei sukurti. Taip 1943 m. lapkričio 23 d. sukuriamas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), apimantis visas Lietuvos politines partijas.[22] Prie jo sukurta Karo taryba, kurioje dirbo Lietuvos generolai, buvo rengiami mobilizaciniai planai. Ginklų ir amunicijos planuojamoms šešioms divizijoms apginkluoti buvo tikimasi gauti iš Boforso ginklų gamyklų Švedijoje, jų pirkimą finansuojant Amerikos lietuviams.

Vokiečių okupacinė valdžia nuolat susidurdavo su įvairaus lygio lietuvių administracijos lanksčiu subalansuotu pasipriešinimu, sabotažu, naudojant tik taikių kovos priemonių arsenalą. Vokiečiams bandant surinkti kuo daugiau darbo jėgos Vokietijos karo pramonei ir pagalbiniams kariuomenės daliniams (Hilfswillige), pogrindis ir lietuvių administracija, atvirkščiai, stengėsi kuo daugiau žmonių išsaugoti savo krašte ir suburti juos aktyviai pasipriešinimo kovai.

Lietuvių frontas (LF), matydamas neišvengiamai iš rytų besiritančią antrą bolševikinės invazijos bangą, pritarė siekiams sukurti ginkluotąsias pajėgas kaip Lietuvos būsimos kariuomenės branduolį. Kad sukeltų vokiečių pritarimą, jos turėjo būti kuriamos kovos su raudonaisiais banditais ir bolševizmu tikslu, vokiečiams aprūpinant mundiruote, ginklais ir amunicija. Lietuvos generolai vedė derybas su generaliniu tarėju P. Kubiliūnu, o šis su generaliniu komisaru A. Rentelnu dėl lietuviško karinio junginio suformavimo, tačiau laikantis principinės nuostatos, kad jam vadovautų tik Lietuvos karininkai, o veikimo ribos būtų Lietuvos teritorija. Po permainingų derybų vokiečiai su šiomis sąlygomis sutiko, taip pat ir su tarėjų pasiūlyta gen. ltn. P. Plechavičiaus kandidatūra, kuris turėjo vadovauti iš 20 batalionų suformuotai Vietinei rinktinei.

1944 m. vasario 16 d. gen. P. Plechavičius per radiją kreipėsi į tautiečius: „Bolševikų tikslas – banditizmo bangą pastūmėti vis toliau iš rytų į vakarus. Ją lydi nuolatiniai plėšimai, deginimai, ramių gyventojų bei pareigūnų žudymai. Greta paprastų kriminalinių gaivalų čia veikia įvairaus plauko Maskvos agentai. Jų tikslas – pakirsti gyvąsias lietuvių tautos jėgas, kad Lietuva daugiau nebegalėtų laisvai gyventi. <...> Prisimindamas lietuvių tautai bolševikų padarytą smurtą ir jausdamas lietuvių tautos tvirtą pasiryžimą kovoti dėl savo teisių atstatymo ir ginti savo tėvų žemę, o taip pat jos vieningą valią gyventi ir kurti laisvai ir savistoviai Europos tautų tarpe, aš prisiėmiau Lietuvos Vietinės rinktinės vado pareigas.

Pirmasis Rinktinės uždavinys – kova su banditizmu. Į Stalino pasikėsinimą mus

išnaikinti – visi lietuviai buriasi į Vietinę rinktinę. Tegul Maskva žino, kad nė vienos pėdos savo žemės lietuviai be kovų Maskvai neužleis, kad už kiekvieną Lietuvos žemės pėdą kris tūkstančiai bolševikų bandos galvų. <...>

Rinktinės veikimo plotas – Lietuvos teritorija. Be mano sutikimo iš Lietuvos teritorijos joks dalinys negali būti paimtas kur nors nusiųsti. Rinktinei vadovaus lietuviai karininkai. Vyriausią Rinktinės vadovybę, Centrą, sudariau iš gerai Lietuvos visuomenei žinomų asmenų, o apskričių komendantais paskyriau prityrusius karininkus. Imdamasis šio darbo, aš aiškiai nusimanau, kad Lietuvos karys sprendžiamu mūsų Tėvynei metu negali atsisakyti prisiimti savo dalies atsakomybės už lietuvių tautos ateitį ir todėl laukiu, kad kiekvienas sąmoningas Lietuvos pilietis, mano kviečiamas, savo pareigas atliks. <...> Lietuviai kariai! Kai Tėvynė pavojuj, imkite tvirtai ginklą į savo rankas, kad visi, susibūrę į Lietuvos rinktinę, išvalytume savo žemę nuo visų tų iš rytų beslenkančių banditų, kurie žudo mūsų brolius, niekina mūsų moteris, plėšia ir degina mūsų turtą. O tu, Lietuvos jaunime, kuris neturėjai ginklo rankose, seki savo vyresnių brolių pėdomis.

Lietuvos vyrai, aš jus kviečiu stoti į mano organizuojamą Vietinę rinktinę. Visi vykite pas savo apskričių komendantus, nes atėjo laikas ginti savo Tėvynę.

Nepriklausomybės kovose žuvusių savanorių ir partizanų kraujas ne veltui pralietas, tęskime jų pradėtą darbą ir neužmirškime mūsų Tautos Himno žodžių: „Lietuva, Tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme!“

Tad, vyrai, – už ginklų!“

Per kelias dienas užsiregistravo savanorių daugiau, nei reikėjo pagal mobilizacinį planą. Netrukus buvo pradėti formuoti batalionai, įkurta Marijampolės karo mokykla. Po apmokymų batalionai išvyko į savo dislokacijos vietas ir pradėjo vykdyti savo tiesiogines pareigas – kovą su raudonųjų banditų gaujomis ir lenkų AK (Armijos krajovos) daliniais, Pietryčių Lietuvoje vykdžiusiais plėšikavimus, terorą, lietuviškosios administracijos, inteligentijos atstovų (dažniausiai mokytojų), policijos pareigūnų ir eilinių lietuvių, paprastų ūkininkų, žudynes (etniniu pagrindu buvo žudoma vien už tai, kad pase įrašyta lietuvio tautybė, meldžiamasi iš lietuviškos maldaknygės ar žmogus užsirašė lietuviu – tai iš tikrųjų buvo etninio valymo užuomazgos ir bauginimo politika vietinių lietuvių atžvilgiu).

Vis tik vokiečiai savo pažadų nesilaikė ir netrukus pradėjo reikalauti mobilizuoti į vokiečių kariuomenę karo pagalbininkais (Hilfswillige) dar 70 000 vyrų. Lietuvos generolai ir aukštieji karininkai jautė atsakomybę tautai ir nenorėjo savo jaunimo siųsti į Rytų fronto „nepasotinamą mėsmalę“ kovoti už svetimus interesus, visokiais pretekstais vilkino mobilizacijos pradžią. Jų tikslas buvo sukurti savarankišką visų ginklų rūšių Lietuvos kariuomenę, kuri, besiartinant frontui, būtų pagrindinė karinė jėga atstatant valstybės nepriklausomybę. Vokiečiai suprato šį „dvigubą“ lietuvių žaidimą ir baiminosi savo užnugaryje lietuvių sukilimo.[23] Su vokiečiais brendo neišvengiamas konfliktas. Vokiečiams nutarus Vietinę rinktinę performuoti į SS legioną, gen.

P. Plechavičius tai vykdyti atsisakė, motyvuodamas, kad SS ideologija nepriimtina lietuvių tautinei savimonei. 1944 m. gegužės 15 d. į Vietinės rinktinės štabo būstinę Kaune, Putvinskio gatvėje, įsiveržė vokiečių gestapininkai. Štabo vadovybė, numačiusi tokią įvykių eigą, jau buvo spėjusi duoti batalionams įsakymus išsiskirstyti su ginklais, šaudmenimis ir gurguolėmis, tad vokiečiai spėjo nuginkluoti tik keturis Pietryčių Lietuvoje dislokuotus batalionus. Siekdami įbauginti, 86 Vietinės rinktinės karius sušaudė Paneriuose, o apie 3500 išvežė į Vokietiją priešlėktuvinės gynybos tarnybai. Rinktinės štabo karininkai su gen. P. Plechavičiumi buvo suimti ir išvežti į Salaspilio (Latvija) konclagerį. Taip baigėsi antras bandymas sukurti Lietuvos kariuomenės branduolį, tačiau Vietinės rinktinės kariai išsiskirstė į namus nusiteikę kovingai, ginkluoti, laukdami „kol Tėvynė vėl pašauks".

1944 m. gegužės mėn. pradžioje gestapas suėmė VLIK'o narius, todėl labai svarbiu, lemiamu momentu visame krašte pašlijo organizaciniai reikalai (taip pat žlugo ir bandymas įsigyti ginklų Švedijoje). Taip vokiečių rankomis buvo sužlugdytas bandymas sukurti Lietuvos kariuomenę, vokiečiams traukiantis įvykdyti šalyje sukilimą ir paskelbti apie Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymą. Padėtis buvo įtempta, jau 1944 m. kovo mėn. buvo gauta informacijos, kad sąjungininkai leis sovietų kariuomenei okupuoti Lietuvą (tačiau tikėtasi neilgam – 3–4 mėnesiams). Netrukus susikūrė „mažasis" VLIK'as, ėmęsis organizacinės veiklos, bet suirutės sąlygomis tam turėta per mažai pajėgų. Vis tik pogrindinės organizacijos, turėdamos savo vadus, veikė autonomiškai. Kęstučio organizacijos nariams buvo nurodyta pereiti į pogrindį, į karinius susirėmimus nesivelti, mobilizacijai nepaklusti, mobilizuojant prievarta, trauktis į miškus savigynai, kovoti su išdavikais juos įspėjant arba baudžiant (buvo tikimasi, kad tai truks neilgai, kol anglai ar amerikiečiai privers iš Lietuvos atitraukti sovietų kariuomenę). Daug antinacinio pogrindžio narių, patriotiškai nusiteikusio jaunimo, policininkų, tarnautojų, šaulių, susijungę į būrius, ginkluoti 1944 m. liepą pasitraukė į dar sovietų neokupuotą Žemaitiją. Ten pasipriešinimo konsolidavimo ėmėsi LLA vadovybė, sukurdama Lietuvos gynybos komitetą (LGK). Pati LLA, į kurią įsiliejo ir kitų pogrindžio organizacijų nariai, pradėjo ruoštis partizaniniam karui.

Jau 1944 m. liepos 28 d. į Žemaitiją susirinkę lietuvių karininkai iš ten pasitraukusių iš okupuotos Lietuvos dalies šaulių, policininkų, buvusių Vietinės rinktinės, vermachto, policijos batalionų karių, Birželio sukilėlių, gimnazistų, studentų, jaunųjų ūkininkų ir kitų patriotiškai nusiteikusių lietuvių grupių, būrių, dalinių nutarė organizuoti Savanorių diviziją, pavadintą Tautos apsaugos rinktine (TAR). Susitarus su vokiečių karine vadovybe dėl apginklavimo, uniformų ir pavaldumo, pradėti formuoti jos pulkai. Jau 1944 m. rugpjūčio 4 d. suformuotas I lietuvių savanorių pulkas, kuris netrukus sėkmingai dalyvavo gynybinėse kautynėse prie Ventos. Po jo greitai sukurtas II bei pradėtas formuoti III pulkai. Tai buvo paskutinis lietuvių patriotų bandymas sukurti Lietuvos kariuomenės branduolį, kuris turėjo, traukiantis vokiečiams, kontroliuoti dalį šalies teritorijos, skelbti apie Lietuvos valstybės atstatymą, pradėti derybas su

Raudonosios armijos vadovybe.

1944 m. rugpjūčio mėn. gen. M. Pečiulionis, VLIK'o Karo tarybos narys (vienintelis iš pasilikusių Lietuvoje), tuo metu ir LLA Lietuvos gynybos komiteto (LGK) narys, nurodė tris galimas strategijas:

1. Traukiantis vokiečiams išlaikyti dalį Lietuvos teritorijos, kurioje skelbti atstatytą nepriklausomą valstybę, neutralitetą ir deklaruoti gerus kaimyninius santykius. Taip bus pranešta pasauliui, kad kraštas nenori Sovietų Sąjungos.
2. Turint Lietuvos teritorijos dalį, kontaktuoti su Raudonosios armijos vadais ir reikalauti gerbti Lietuvos neliečiamumą ir nepriklausomybės siekį (tokį vaidmenį turėjo atlikti paskubomis, kaip paskutinė galimybė, suformuota Savanorių divizija, pavadinta Tautos apsaugos rinktine (TAR), iširusi 1944 m. spalio 7 d. po nesėkmingų Sedos kautynių).
3. Pereiti į gilų pogrindį ir ugdyti tautą nepriklausomybei.

Kaip parodė 1944 m. liepos–rugpjūčio–spalio įvykiai Lietuvoje ir už jos ribų (ypač Lenkijoje), pirmosios dvi strategijos neturėjo realaus pagrindo – sovietai į jokias politines derybas nesileido, viską sprendė karinėmis priemonėmis.

Lenkų Armija krajova, veikusi pagal tokį patį karinį-politinį planą – traukiantis vokiečiams užimti teritorijos dalį, sukurti karinę-civilinę valdžią bei deklaruoti prieškario valstybės tęstinumą, patyrė visišką pralaimėjimą, katastrofą, didžiules žmonių aukas, Varšuvos sugriovimą.

Po ilgalaikės partizaninės kovos savaime pereita prie trečios strategijos – pogrindinės pasipriešinimo formos.

[1] 1939–1941 m. į kalėjimus, Sibiro lagerius ir tremtį buvo išvežta daugiau nei 21 tūkst. Lietuvos gyventojų. Kaip didžiausius nusikaltėlius juos sugrūsdavo į gyvulinius vagonus, kuriuose nuo vasaros karščio buvo tvanku, žmonės duso, kentėjo nuo troškulio. Vyrai nuo šeimų buvo atskirti ir pateko į kalėjimus. Perėjus konclagerių pragarą, į Lietuvą buvo lemta sugrįžti tik dešimtadaliui (1 010) politinių kalinių ir pusei (6 153) likusių gyvų tremtinių. Tremtyje pirmosios aukos buvo nuo bado ir šalčio mirę maži vaikai ir vyresnio amžiaus žmonės. Sovietų valdžios vykdyti trėmimai į Sibirą buvo carinės Rusijos nacionalinės politikos tęsinys (1831, 1863, 1905 m. trėmimai), tačiau vykdomi daug masiškiau ir žiauriau, tremiant į Sibiro atokiausias ir atšiauriausio klimato vietas (prie Laptevų jūros šaltis siekdavo iki -60 °C) (R. P.).
Jau kelionės metu mirė 82 žmonės. Jie paprasčiausiai buvo išmetami stotelėse pro vagonų duris. Tremiamųjų sąrašus sudarydavo remdamiesi NKVD informatorių pranešimais, tačiau didžiausią vaidmenį suvaidino valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų pateikta informacija. Buvo tremiami kultūringiausi, labiausiai išsilavinę ir visuomenėje didžiausią autoritetą turintys žmonės. Tremiamųjų turtą išdalydavo kolaborantams – tarybiniams ir partiniams aktyvistams.
Tremiami buvo ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovai – lenkai (apie 2500 asmenų), rusai, gudai, vokiečiai (apie 300 asmenų), o taip pat apie 2300 žydų – Vyčio kryžiaus ordino kavalierių, Nepriklausomybės kovų dalyvių (1919–20 m. kovose dėl Lietuvos Nepriklausomybės dalyvavo 500 žydų tautos atstovų), Lietuvos žydų karių sąjungos narių, dešiniųjų (sionistinių) organizacijų veikėjų, sukarintos pogrindinės organizacijos „Beitar" narių, žymių verslininkų, finansininkų, stambių įmonių savininkų su šeimomis. Prasidėjus karui, 1941 m. rugpjūtį, lenkai ir žydai, buvę Lenkijos piliečiai, iš

tremties buvo paleisti (Anušauskas, Arvydas. Teroras. 1940–58 m. Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 56–57, 59–60, 82–83, 85–100).

[2] Jankauskas, J. 1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Vilnius: LGRTC, 2010.

[3] 1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys. Sudarė V. Brandišauskas. Vilnius: LGRCT, 2010, p.132–135.

[4] Rezistencijos pradžia. 1941 m. birželis: dokumentai apie šešių savaičių Laikinąją Lietuvos Vyriausybę. Sudarė V. Landsbergis. 2012.

[5] Bubnys, A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–44). Vilnius: LGRCT, 1998.

[6] Bloznelis, M. Lietuvių frontas, I dalis. Kaunas, 2008.

[7] Bloznelis, M. Jaunimas 1941 m. Birželio sukilime. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 29 t. Vilnius, 2006, p. 112–115.

[8] Maslauskienė, Nijolė. Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją ir sovietinės biurokratijos tautiniai santykiai 1940–41 m. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/9/nijole.htm. 2016-05-26.

[9] Maslauskienė, Nijolė. Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos ir jos keitimas okupantų talkininkais 1940 m. birželio–gruodžio mėn. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/8/nijole8.htm. 2016-06-07.

[10] Maslauskienė, Nijolė. Lietuvos komunistų sudėtis 1940 m. spalio–1941 m. birželio mėn. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/6/nijole6.htm. 2016-06-07.

[11] Josadė, M. Laiškas dukrai į Izraelį. Lietuvos rytas, 1993 m. lapkričio 3 d.

[12] Levin, Dov. The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry Under Soviet Rule, 1939–41. Philadelphia–Jerasulem 5755/1995. The Jewish Publication Society.

[13] Rezistencijos pradžia. 1941-ųjų birželis: dokumentai apie šešių savaičių Laikinąją Lietuvos Vyriausybę Sudarė Vytautas Landsbergis. 2012.

[14] Laisvės kovų archyvas, 13 t. Kaunas, 1995, p. 231–259.

[15] Laisvės kovų archyvas, 14 t. Kaunas, 1995, p. 128–159.

[16] Januta, Donatas. Užmirštų dzūkų savanorių kovos (1943–44) ir „Pirčiupio motinos“ paslaptis. Prieiga internete: http://www.draugas.org/06-09-11januta.paslaptis.html. 2016-06-11.

[17] Zizas, Rimantas. Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–44 m.: represiniai (teroristiniai) aspektai. Genocidas ir rezistencija, 2010, 1 (27). Prieiga internete: etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/.../content. 2016-06-12.

[18] Zizas, Rimantas. Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai 1943 m. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/15/zizas.htm. 2016-06-12.

[19] Janavičienė, Audronė. Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–1944). Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/audrone.htm. 2016-06-12.

[20] Dargis, Alvydas. Sovietinės lakštingalos generolo neužliūliavo. Lietuvos rytas, Nr. 36 (461) šeštadienio priedas „Rytai–Vakarai“, 2001 m. rugsėjo 8 d.

[21] Slavinas, Aleksandr. Gibelj Pompei [Pompėjos žuvimas]. Tel Aviv: IVRUS, 1997, p. 215–218, 350–420.

[22] VLIK'as susikūrė susijungus dviem centrams – Tautos tarybai, dar vadintai Lietuvos Ttaryba, kuri buvo katalikiškų organizacijų vadovaujantis centras, ir Vyriausiajam lietuvių komitetui (VLK), kurį sudarė liaudininkų, socialdemokratų, tautininkų ir nacionalistinių organizacijų atstovai. (Zizas, Rimantas. Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–44 m. Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 327–328).

[23] Jankauskas, Juozas, dr. Okupantams siaučiant. XXI amžius, 2005 m. sausio 19 d. Nr. 5 (1306).

[24] Prieiga internete: http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/bronius-nainys-naujam-okupantui-netarnavom-bet galių pasipriešinti neturėjom. 2016-12-23.

[25] Prieiga internete: http://www.llks.lt/pdf/kaip%20reiskesi%20bolseviku%20propaganda.pdf. 2017-01-31.

[26] Tatarūnas, L. Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.). Prieiga internete: http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&id=177. 2017-02-01.

[27] Zizas, Rimantas. Sovietiniai partizanai Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 254–282, 393–515, 543–550).
[28] Linder, I. B.; Čurkin, S. A.; Abin, N. N. Diversanty. Legenda Lubianki – Pavel Sudoplatov. Moskva: Ripol klassik, 2008, p. 165–166, 723–724.
[29] Traupio sukilėlių sąrašo tikslumu galima labai suabejoti. Klemensas Daukša buvo Jusiškių k. LAF būrio, kuris dalyvavo užimant Kavarską, vadas. KGB archyvai dažnai yra netikslūs, klaidinantys. Tiksliai į tai galėjo atsakyti tik buvę šio sukilimo dalyviai, kurie, deja, buvo neapklausti ir savo istorinę atmintį nusinešė Anapilin. (R. P.)
[30] LAF-o vado K. Škirpos laiškas Laikinosios Vyriausybės vadovui J. Ambrazevičiui (Berlynas, 1941 m. liepos 26 d.). Prieiga internete: http://istorijai.lt/lietuva-vokieciu-okupacijos-metais/. 2017-07-27.
[31] Gvildys, Stasys. Kruvini likimai. Kaunas: LNRS, 2001, p. 468.
[32] Prieiga internete: http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2016/201606_1941_zudynes.pdf. 2017-08-20.
[33] Prieiga internete: 12 REC V. Stravinskienė, p. 165–166 LIM, 2015-2 pdf – Adobe Reader. 2017-09-28.
[34] Remiantis Jono Lauryno, Marytės Jasiulienės atsiminimais. Šiluva, 2016-06-25.
[35] Prieiga internete: https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/1940-uju-liepa-teroro-pradzia/141448. 2018-03-23.
[36] Anušauskas, Arvydas. Sovietinis genocidas ir jo padariniai. Prieiga internete: http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm. 2018-03-23.
Maslauskienė, Nijolė. Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/5/nijole5.htm. 2018-03-24.
[37] Bubnys, Arūnas. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). Vilnius, 1998, p. 206.
[38] Truska, Liudas. Tikros ir primestos kaltės. Žydai ir lietuviai pirmuoju sovietmečiu. Prieiga internete: http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367170514996/DS.002.0.01.ARTIC. 2018-03-24.
[39] Tatarūnas, Linas. Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais. Prieiga internete:http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=177&Itemid=177. 2018-03-24.
[40] Дробязко С. И., Романько О. В., Семенов К. К. Иностранные формирования Третьего рейха. АСТ, 2011, p.79–748.
[41] Семенов, Константин. Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение. МОСКВА, 2007, p. 30–31.
[42] Bubnys, Arūnas. Holokaustas Lietuvoje. Vilnius: LGRCT, 2011, p. 5–121, 133–559.
[43] Prieiga internete: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-09-23-20-klausimu-ir-atsakymu-apie-holokausta/. 2018-03-30.
[44] Prieiga internete: http://aidas.lt/lt/istorija/article/2986-01-06-galutinis-zydu-klausimo-sprendimas-1. 2018-04-01.
[45] Вибе, Фридрих Карл. Германия и Еврейская Проблема (1933 г.). Prieiga internete: https://public.wikireading.ru/94631. 2018-04-04.
[46] Кукловод революции. Александр Парвус и Ленин. Prieiga internete: https://nasledie77.wordpress.com/2014/12/21/https://nasledie77.wordpress.com/2014/12/21/. 2018-04-07.
[47]Александр Парвус «купец революции». Prieiga internete: https://www.liveinternet.ru/users/mila111111/post118281349. 2018-04-07.
[48] Prieiga internete: http://www.odigitria.by/2017/05/05/kak-unichtozhalas-rossijskaya-imperiya-aleksandr-parvus-i-lenin/. 2018-04-07.
[49] Пломбированный вагон. Prieiga internete: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пломбированный вагон. 2018-04-07.
[50] Пассажиры пломбированных вагонов. Prieiga internete: https://traditio.wiki/ Пассажиры_

пломбированных_вагонов. 2018-04-07.
[51] К 85-летию «пломбированного вагона». Prieiga internete: http://www.pseudology.org/bank/PlombVagon85.htm. 2018-05.07.
[52] Еврейское правительство Ленина. Prieiga internete: http://holeclub.ru/news/evrejskoe_pravitelstvo_lenina/2014-02-10-1634. 2018-04-07.
[53] Руководство Архипелага ГУЛАГ состояло из евреев или О чём нам не рассказал Солженицин. Prieiga internete: https://politikus.ru/articles/52931-rukovodstvo-arhipelaga-gulag-sostoyalo-iz-evreev-ili-o-chem-nam-ne-rasskazal-solzhenicyn.html. Politikus.ru. 2018-04-07.
[54] Alexander Parvus & Russian Revolution 1-2-3. Russian revolutionary (Menshevik) and a German Social Democrat. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=bP8AWXuGYeY. 2018-04-06.
[55] Гельфанд Парвус. Тайны СССР 1917 г. Израиль. Prieiga internete: https://ok.ru/video/3901360299. 2018-04-06.
[56] Ошеров, Михаил Ефимович. Государство Израиль и Холокост. Prieiga internete: http://samlib.ru/o/osherow_m_e/gosudarstvo_izrail_i_kholokost.shtml. 2018-04-05.
[57] Бреннер, Л. Сионизм в век диктаторов. Prieiga internete: royallib.com›read/brenner_lenni/sionizm_v_vek… 2018-04-15.
[58] Hennecke Kardel. Adolfas Hitleris – Izraelio įkūrėjas. Vilnius: Mintis, 2006.

Birželio trėmimas (Kviklių šeimos istorija)

Mokytojų Mečislovo ir Antaninos Kviklių šeimą su trimis vaikais ištrėmė į Sibirą 1941 m. birželio 13–14 d. naktį. Prieš tai jokių nelaimės gandų nebuvo – viskas įvyko staiga, „kaip perkūnas iš giedro dangaus“.

1918 m. atkūrus nepriklausomybę, visi po pasaulį, Rusiją išsibarstę lietuviai buvo pakviesti dirbti Lietuvai, jos labui. Daug jų į kvietimą atsiliepė ir darbavosi jos gerovei ne dėl atlygio, bet dėl idėjos, o Lietuva vis augo, kilo, gražėjo.

Mečislovas Kviklys buvo kilęs iš Aukštaitijos, Daugailių kaimo. Baigė Kauno mokytojų seminariją, o paskui – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinį fakultetą. Mama Antanina irgi buvo pedagogė. Tėvelis buvo energingas, gabus, pažangus žmogus, labai darbštus ir pareigingas, visada punktualus, daug reikalavo ir iš savęs, ir iš kitų, priklausė Tautininkų sąjungai. Jį siųsdavo ten, kur reikėdavo kažką sukurti, organizuoti, padaryti tvarką. Kaune jis pradėjo Aklųjų instituto veiklą, mokė Brailio rašto, tapo jo direktoriumi. Kai viską sutvarkė, perdavė jo veiklą kitiems. Paskui buvo paskirtas Marijampolės mokyklų inspektoriumi, vėliau – Jurbarko gimnazijos direktoriumi. Ten pasikvietė Vydūną, kuris, pagal dukrelės Danguolės atsiminimus, buvo labai paprastas žmogus, draugiškas ir su mažais, ir su dideliais. Jis buvo vegetaras ir labai nustebino virėją, paprašęs išvirti tik kruopų su kiaušiniu. „Ar jis ne šventasis?“ – nustebusi paklausė ši. Jis net šoko valsą su mažamete Danguole.

Tapęs Rokiškio gimnazijos direktoriumi, tėvelis ten pradėjo aktyvią tautinio atgimimo veiklą, organizavo ir pats kartu su žmona vaidino dramos būrelyje, jo iniciatyva prie mokyklos buvo pastatytas paminklas J. Basanavičiui. Jaunąją kartą stengėsi išauginti kaip mąstančius, kūrybingus žmones Lietuvos ateičiai.

Visada vyresnei dukrai sakydavo: „Reikia išmokt mąstyt! Visada reikia suprast, dėl ko yra blogai, kodėl neišeina, kokios to priežastys, kaip tai išspręsti.“

Rokiškio rinkimų apygardoje jis buvo išrinktas į Seimą. Šeima vėl persikėlė į Kauną. M. Kviklys tapo Seimo Prezidiumo sekretoriumi ir Švietimo departamento direktoriumi, palaikė glaudžius ryšius su Amerikos lietuviais.

1940 m. birželio 15 d. buvo Lietuvos tragedijos diena. Danguolės prisiminimais, tėvelio veidas per vieną dieną pasikeitė, pajuodo. Prezidentas A. Smetona ruošėsi trauktis į Vakarus ir norėjo pasiimti patikimų žmonių, aktyvių politikų (galimai planuota sukurti emigracinę vyriausybę), tačiau tėvelis atsakė: „Kas bus su Lietuva, tas bus ir su manim!“ Šeima išvažiavo gyventi į netoli Daugailių k. esančius Šavašus, tėvelio gimtinę, o priešais keliu jau žlegsėjo, keldami dulkių debesis, rusų tankai. Artėjant mokslo metų pradžiai, iš Švietimo komisariato jis gavo laišką – buvo paskirtas Kauno mergaičių gimnazijoje rusų kalbos mokytoju. Atvykus į Kauną, paaiškėjo, kad namas be šeimininko žinios „sekvestruotas“ – padalintas perpus. Kitame namo gale jau gyveno žydas, irgi mokytojas.

Tuo metu vyriausiajai dukrai Danguolei buvo 12, sūneliams Rimantui – 9 ir

mažiausiajam Algimantui – 4 metai. Tėvelis aiškino: „Išmokit konspiracijos – su niekuo nekalbėkit, nieko nepasakokit, elkitės mandagiai, kad niekas neišprovokuotų. Ir reikia išmokti priešo kalbą!“ Danguolė, jausdama atsakomybę, „kaip tikra mokytoja“, mokė keturmetį brolį Algiuką rusiškai skaityt. Broliukai buvo maži, bet labai gabūs vaikai.

Žydai darė viską patyliukais, slapta, savo naudai – skundė, sekė, pranešinėjo. Tėvelis perspėjo: „Su žydais į kalbas nesileist, nesiginčyt, stengtis nebendraut!“ Kai kurie jų piktindami žmones elgėsi labai akiplėšiškai. Laisvės alėjoje trys–keturios žydaitės susikabindavo už parankių ir eidavo žydiškai dainuodamos „apie Spalio revoliuciją ir Stalino konstituciją“. Praeinantys žmonės turėdavo trauktis joms iš kelio, o jei ne, šios pagrasindavo: „Mes pasiskųsim rusams!“

1941 m. birželio 14, tuoj po vidurnakčio, į namų duris kažkas tyliai pabarbeno. Tėveliui priėjus, pasigirdo prislopintas balsas: „Šią naktį namuose nenakvokit!“ Pažiūrėjęs pro langą, dar spėjo pamatyt, kaip per tvorą peršoko du jaunuoliai.

Po trumpos pauzės pasigirdo baisus beldimas į duris. Jas atidarius, į vidų įėjo du rusų kariškiai ir žydas kaimynas. Tėvelį valgomajame jie tuoj prirėmė prie sienos, neleisdami nė pajudėt. Trumpai paaiškino: „Jūs turit lygiai pusę valandos laiko! Aprenkit vaikus, važiuosit gyventi į kitą vietą!“ Kitas dar perspėjo: „Žiūrėkit į laikrodį, lygiai už pusės valandos išvežam!“

Mama padėjo rengtis broliukams, o Danguolė į sakvojažą susidėjo savo gražiausias sukneles, batelius, į kišenę įsikišo mažą Šv. Marijos paveikslėlį, gintarinį kryželį ir Dainų šventės knygelę su Baltijos šalių himnais.

Atėjusi į valgomąjį, sakvojažą kaip padėjo, taip ir pamiršo. Tėvelis tebestovėjo priremtas prie sienos valgomajame. Jam neleido nieko pasiimt, komodos stalčiuje taip ir liko visi jo ordinai ir medaliai. Mama verkė, o tėvelis ramino: „Antosėle, nenusimink, svarbiausia, kad mes visi kartu!“

Geležinkelio stotyje viskas vyko „masiškai, konvejeriu“ – viena po kitos prie gyvulinių vagonų privažiuodavo rusiškos „palutarkos“ (bortinės mašinos) su nusiminusiomis, baisios nelaimės ištiktomis šeimomis. Išlipus sargyba įsakydavo: „Moterys ir vaikai, lipkit į šitą vagoną, o vyrai – į aną!“ Mama nešė tėvelio paltą. „Mečislovai, gaudyk!“ – sušuko, mesdama jį vyrui, o šis atmetė jai savo piniginę.

Gyvuliniame vagone buvo padaryti dviaukščiai mediniai gultai, grindyse – pridengta skylė gamtiniams reikalams atlikti. Nebuvo nei jokios patalynės, nei matracų, viskas pagal principą: „Tavo reikalas. Kaip pasiklosi – taip išsimiegosi!“ Mažąjį Algiuką mama užkėlė į gulto antrą aukštą, prie langelio. Greit vagonas jau buvo pilnas tremiamų žmonių, aplinkui girdėjosi aimanos, raudos, maldos, bandymai nuraminti verkiančius vaikus. Kiekvieno vagono mažoje aikštelėje buvo pastatyti sargybiniai – rusų kareiviai.

Pajudėjus vagonams, visi laukė stebuklo – kad pravažiavus Kauno tunelį partizanai juos išvaduos. Tačiau viltims išsipildyti nebuvo lemta – gyvulinių vagonų sąstatas jį pravažiavo ir, padidinęs greitį, nesustodamas dundėjo vis tolyn ir tolyn į rytus. Vagone

pasidarė tylu – niekas nebešnekėjo, kiekvienas paskendo savo mintyse ir skausme, dauguma tyliai meldėsi. Traukinys sustojo jau Baltarusijoje, mažoje stotelėje. Sargybiniai pradarė duris ir leido žmonėms nueiti prisileisti į turimus indus karšto virinto vandens – „kipiatoko“. Antroje stotelėje sustojus keturmetis Algiukas pro langelį pamatė rusišką užrašą ir perskaitęs sušuko: „Kipiatok!“, tuo sukeldamas tik liūdnas aplinkinių šypsenas. Vežant tremtinių niekas nemaitino – kas spėjo įsidėti maisto atsargų, dalijosi ir su kitais, stotelėse moterys savo drabužius, daiktus su vietiniais gyventojais keitė į duoną, rusiškas „lepioškas“ (blynus).

Priekyje važiavusiame vagone mirė kūdikis. Rusų kareiviai jį išmetė pro vagono langelį.

Traukinys sustojo Molodečne, šalimais stovėjo kitas gyvulinių vagonų sąstatas. Žiūrėdama pro pravertas duris, ji pamatė kareivių ten varomus vyrus, o tarp jų – ir savo tėvelį. „Tėveli!“ – garsiai sušuko ji, o visos moterys puolė prie durų plyšio. Sargyba greit užtrenkė sunkias duris, kurios vos nesutraiškė Danguolei galvos. Tada ji paskutinį kartą matė savo mylimą, gerbiamą tėvą – Mečislovas Kviklys, kartu su kitais 79 žymiais lietuvių politikos, visuomenės, mokslo, kultūros veikėjais, ministrais, buvo sušaudytas Sverdlovsko kalėjime 1942 m. liepos mėnesį 12-ame kilometre už miesto.

Netrukus tremtiniai sužinojo, kad prasidėjo karas, tačiau tai nuotaikos nepakėlė – jie jau buvo Rusijoje, labai toli nuo namų.

Po trijų savaičių kelionės atvežė į Altajaus kraštą, Bojunovo stotelę. Pakinkytais jaučiais atvežė į Kosykino runkelių kolūkį, laikinai apgyvendino mokyklos salėje. Vietiniai gyventojai, užguiti, atsilikę, vargingai gyvenantys žmonės, neturintys net pasų, buvo tiesiog abstulbinti, priblokšti tokio „Vakarų civilizacijos antplūdžio“ į jų atsilikusį kraštą. Viskas juos stebino, o į juodais kostiumais, su skrybėlėmis, barzdotus ir apvalius akinius nešiojančius žydus žiūrėjo su tokia nuostaba, tartum šie būtų „ateiviai iš kito pasaulio“.

Tuoj pat suvažiavo „pirkliai“ – „kolchozų“, „sovchozų“ pirmininkai ir prasidėjo tikras „vergų turgus“. Viskas vyko kaip senais, prieš daugelį amžių buvusiais laikais, žinomais tik iš istorinių knygų. Jie apžiūrinėjo, atrinkinėjo šeimas, kuriose buvo sunkiam darbui tinkamų paauglių, jaunuolių, merginų, sudarinėjo grupes ir jas išveždavo į tolimiausius, atšiauriausius Sibiro užkampius vergiškam darbui už duonos „pajkę“ (duonos davinį dienai). „Pirkliai“ buvo grubūs, ciniški, nužmogėję padarai. Jie šaukdavo: „Kam mums tos šeimos su mažais vaikais ir seniais! Juk iš jų jokios naudos, vis tiek pirmą žiemą padvės („sdochnut“)!“ Galų gale kaime pasiliko tik 10 tremtinių šeimų – vien moterys su mažais vaikais. Juos apgyvendino barakuose ir žeminėse. Dirbančios motinos gaudavo 400 g duonos dienai, nedirbantys – 200 g. Vietiniams gyventojams tremtiniai buvo pristatyti kaip „nepribaigti fašistai“.

Prasidėjo drabužių, daiktų mainai su vietiniais į maistą. Jie nebuvo matę nei tokių suknelių, nei avalynės, viskuo stebėjosi, aikčiodami gyrė. Lietuviai juos išmokė kaip šaldyti, rauginti pieną, sumušti sviestą, pasidaryti varškę, sūrį. Vietiniai rusai manė,

kad tai „daroma tik fabrikuose“. Jie sužinojo, kaip išrūkoma ir sūdoma mėsa, lašiniai. Lietuvės iš storų vielų pasidarė virbalus, iš gautos medžiagos pasiūdavo gražias sukneles, apmegzdavo jų apačią ir keisdavo į maistą. Vietiniams prastai apsirengusiems kolūkiečiams tai buvo didžiausios grožybės, jie tremtinius labai gerbė.

Vargas moteris išmokė daugybės dalykų. Skusdamos bulves, jos gražiai išpjaudavo akutes ir jas pavasarį pasėdavo – derlingoje žemėje išaugdavo didžiuliai bulvių kerai.

Visos motinos buvo inteligentės, daugiausia mokytojos, Lietuvoje ar užsienyje baigusios aukštuosius mokslus. Nors ir vaikščiodavo alkanos, skarmaluotos, vyžotos, dažnai su prišalusiu panosėje snargliu, visas jas vaikai vadindavo poniomis: ponia Spudienė, ponia Morkuvienė, ponia Kviklienė ir kt. Visi, kaip ir Lietuvoje, laikėsi išugdyto bendravimo etiketo. Jos savo vaikus skatino mąstyti, galvoti, auklėjo ir mokė tik kilnaus, tauraus – kultūringo elgesio taisyklių, gražių manierų, šokių, taisyklingos kalbos, ruošė juos Lietuvos ateičiai. Tas auklėjimas išugdė tokį stiprų jaunosios kartos imunitetą, kad prie jų neprilipo joks „svetimas purvas“.

Miškai buvo toli, o Sibire žiemos – šaltos, speiguotos, su didžiausiomis pūgomis („buranais“), į kurią patekęs ne vienas pasiklydo ir pražuvo. Prasidėjus šalčiams vietoj malkų kūrendavo sudžiūvusį jaučių ir karvių mėšlą, šiaudus, mažieji vaikai iš laukų prinešdavo sudžiūvusių pelynų stiebų. Šie labai greitai, be kaitros, sudegdavo, o šilumos būdavo mažai. Kad nesušaltų, motinos vaikams liepdavo šokti, bet ne bet kaip, o gražiai, kaip baliuje – berniukas turėdavo priėjęs nusilenkti, ištiesti ranką, o mergaitė atlikti reveransą.

Mama visada kartodavo: „Vaikai, darykit taip, kad išliktumėt ir grįžtumėt į Lietuvą. Atminkit – jūs reikalingi Lietuvai!“

Į kaimą atvežė naują tremtinių grupę – 200 kalmukų. Iš jų nė vienas neišgyveno – tiesiog nesugebėjo, neprisitaikė prie jiems neįprastų, sunkių gyvenimo sąlygų, net neparodė jokių valios pastangų išlikti – maitinosi tik badmirišku duonos daviniu ir vienas po kito mirė. O iš lietuvių šiame kaime išgyveno visi.

Pirmas dešimtmečio brolio Rimanto darbas buvo pakinkytais jaučiais už kaimo išvežti mirusius iš bado kalmukus. Jie jau būdavo sukrauti į vežimą, tereikėdavo jaučius paraginti, o jų valdymas buvo paprasčiausias – tereikėdavo žinoti tik du žodžius – „cob“ ir „cobe“ (į kairę arba į dešinę). Už kaimo jau laukdavo vietiniai gyventojai su kastuvais, kurie lavonus iškraudavo ir užkasdavo. Visiška, tiesiog laukinė nepagarba mirusiųjų kūnams, grubumas, nužmogėjimas visam laikui įsirėžė į vaiko atmintį, ilgą laiką matyti vaizdai vaidendavosi, sapnuodavo košmarus.

Dvylikamečiai vaikai jau buvo pagrindiniai milžiniškų, be galo ir be krašto, burokų laukų ravėtojai, išeidavę ryte ir grįždavę tik vėlai vakare.

Danguolei ir kitiems vienmečiams ryžto, jėgų nugalėti sunkumus padėdavo ir skautiška dvasia, niekada neužmirštas skautų šūkis: „Dievui, Tėvynei ir Artimui“. Visi vaikai, net ir mažiausi, buvo skautai – „paukštytės ir vilkiukai“. Skautų draugovės pirmininku tapo Gediminas Akstinas (vėliau garsus alpinistas), o nariais Julija

Spudaitė, Danguolė Kviklytė, Laima Akstinaitė, Vytautas Morkūnas, Rimgaudas Morkus, Aldutė, Laima ir Teresėlė Riautaitės, Eugenijus Gorinas, Rimantas ir Algimantas Kvikliai bei kiti vaikai. Vasarą jie, mušdami kuo nors į taktą, žygiuodavo į laukiniais serbentais apaugusias daubas, rengdavo stovyklas, susirinkimus, mokėsi skautiško gyvenimo taisyklių, dainuodavo. Visiems, net ir mažiausiems, buvo diegiama, kad skautas be aimanų turi viską daryti, viską mokėti, viską ištverti.

Kartą žiemą Danguolė nuėjo į Bojunovo stotelę parnešti druskos. Vietiniai jai sako: „Niekur neik, matai, kad nurimo vėjas, tuoj prasidės „buranas“. Nepaklausiusi patarimo, ji išėjo, manė, kad dar suspės. Netrukus prasidėjo baisi pūga, galėjai matyti tik 0,5 m į priekį. Kelią jausdavo tik pagal suvažinėto kelio dangą – iškrypusi į pakelę iškart įklimpdavo į gilų sniegą. Baisiai pavargo, tačiau žinojo „geležinę sibirietišką taisyklę“: „Jei atsisėsi, tave suras tik pavasarį.“ Ėjo tol, kol atsitrenkė į sieną – ačiū Dievui, tai buvo tremtinių barakas.

Visur belandžiojantys maži vaikai atrado sušalusių burokėlių krūvą – motinos jiems davė maišelius ir jie parnešdavo po kelis burokus namo. Suaugusieji to daryti negalėjo – būtų apkaltinti vagyste, patektų į kalėjimą, juk viską sekė „budri komendanto akis“.

Danguolė pastebėjo, kad mama pradėjo storėti – ji pradėjo iš bado tinti, juk viską stengdavosi atiduoti savo vaikams.

Kartą Danguolę iškvietė pas komendantą. „Sėsk!“ – tarė jis ir pasiėmęs žirkles nukirpo jos ilgas kasas. „Viskas!?“ – atsistojusi, žiūrėdama jam tiesiai į akis, paklausė ji. „Viskas!“ – atsakė įžūliai šypsodamasis komendantas. Atsistojusi ji išdidžiai išėjo pro duris, o eidama namo visą kelią verkė.

Sunkus gyvenimas lietuvių tremtinių nesugniuždė, nepalaužė, jie niekada neprarado vilties. Pasibaigus karui, jie mažomis grupelėmis pradėjo bėgti į namus. Pirmoji į Lietuvą traukiniu laimingai parvažiavo Julija Spudaitė, tačiau netrukus buvo suimta. Už pabėgimą nuteista 3 m. kalėti, o po to vėl gražinta į tremtį. Vėliau tokia pat lemtis lydėjo ir daug kitų pabėgėlių. Kviklienė ir Morkuvienė su šeimomis 1947 m. be dokumentų pabėgo iš tremties vietos ir per Barnaulą, Maskvą traukiniu atvyko į Kauną. Visa šeima negalėjo būti kartu – teko gyventi atskirai, slapstytis, patirti daug pavojų, tačiau vis tik pavyko išlikti nesugautiems, nesuimtiems. Vėliau, po Stalino mirties, atėjus „politinio atšilimo“ laikotarpiui, visi trys vaikai – Rimantas, Algimantas ir Danguolė, sugebėjo baigti aukštuosius mokslus, tapo puikiausiais specialistais ir visą gyvenimą laikėsi tėvelio priesako – dirbti Tėvynės labui.

Pagal Danguolės Kviklytės-Karkalienės atsiminimus 2017-08-25.

Antroji sovietinė okupacija

1944 m. pradžioje jau akivaizdžiai matėsi vokiečių karinės galios išsekimas – vermachtas, kaip rašė laikraščiai, „lygindamas ir trumpindamas Rytų fronto liniją“, atsitraukinėjo į vakarus. Apie „ofenzyvą“ (puolimą) jau nebuvo kalbama, o propaganda vokiečių viltis skatino „slapto ginklo“ galybe. 1944 m. birželio 6 d. Prancūzijoje, Normandijoje, sėkmingai išsilaipino sąjungininkų kariuomenė, atidarydama antrąjį frontą, kuris realiai jau seniai egzistavo (jūrų mūšiai Atlante, oro mūšiai virš Anglijos, masiniai Vokietijos bombardavimai, karo veiksmai Šiaurės Afrikoje ir Italijoje), tačiau dar nebuvo taip pavojingai priartėjęs prie Vokietijos sienų.

Tačiau ir Rytų fronte vokiečių laukė tik blogos permainos. Vermachto vadovybė tikėjosi rusų kariuomenės puolimo pietų kryptimi, todėl, pridengdama Rumuniją, vienintelę naftos tiekėją, sutelkė ten stiprią armijų grupę „Pietūs“. Armijų grupė „Centras“ buvo susilpninta, nes nesitikėta, jog pelkėtose Baltarusijos vietovėse, kur, atrodytų, neįmanoma panaudoti stambių tankų korpusų, rusai sukoncentruos stiprią smogiamąją grupuotę. Kada vokiečiai pajuto gresiantį puolimą, pakeisti jėgų santykį jau nebebuvo laiko. 1944 m. birželio 22 d. rusai pradėjo puolimą, vadinamą „Bagrationo“ operacija. Rusų tankai tiesiog „traiškė“ vokiečių gynybą, nesustabdomai veržėsi į priekį, palikdami užnugaryje apsuptas stambias vokiečių grupuotes ir „išeidami į plačią operatyvinę erdvę“. Liepos 3 d. jau buvo užimtas Minskas. Sėkmingai vystydami puolimą rusai nesustodami peržengė Lietuvos sieną ir liepos 13 d. užėmė Vilnių. Įvykiai Lietuvoje vystėsi pašėlusiu tempu. Liepos 27 d. buvo užimti Šiauliai, rugpjūčio 1 d. – Kaunas, netrukus rusai pasiekė Rytprūsių sieną. Vokiečiams žūtbūt reikėjo „užkimšti“ fronte atsiradusią didžiulę „Baltijos skylę“. Parėmus sutriuškintą armijų grupę „Centras“ rezervais ir kontratakuojant, ties Šiauliais pavyko fronto liniją laikinai stabilizuoti. Rusai persigrupuodami telkė jėgas ir ruošėsi paskutiniam šuoliui iki Baltijos jūros, siekdami atkirsti nuo Rytprūsių ir apsupti vokiečių armijų grupę „Šiaurė“. Didžioji Lietuvos dalis buvo užimta rusų III Baltarusijos ir I Pabaltijo frontų kariuomenės, neokupuota liko tik Žemaitija.

Artėjant Rytų frontui, lietuviai su baime laukė grįžtančių rusų. Nors vokiečių okupacija irgi buvo nelengva, tačiau niekam neišblėso pirmosios, 1940–41 m. rusų okupacijos žiaurumai: masiniai suėmimai, trėmimai, žudynės, žemės konfiskacijos, didžiulės prievolės, ūkininkų teismai, ūkio suirutė, privedusi prie maisto stygiaus, kolūkių kūrimo baimė. Tačiau žmonės dar nenusiminė – ir pjovė, ir arė laukus, neprarasdami vilties, kad baigsis karas ir Lietuva atgaus laisvę.

Vokiečių okupacinis režimas buvo švelnesnis: išliko lietuvių savivalda, viešoji ir saugumo policija, nesuardytas žemės ūkis, mokslo ir švietimo sistema, niekas nepersekiojo katalikų bažnyčios ir tikinčiųjų. Civilinė okupacinė valdžia kontroliavo generalinius tarėjus, kurie administravo įvairias ūkinio-visuomeninio gyvenimo sritis: vidaus reikalus, mokslą ir švietimą, finansus, susisiekimo sistemą, žemės ūkį ir kt.

Dauguma jų, būdami ištikimi Lietuvai, laviravo tarp Lietuvos ir Vokietijos interesų, stengėsi, kad lietuvių tauta šio geopolitinio sukrėtimo metu kuo mažiau nukentėtų. Vokiečių gestapo (valstybės slaptoji policija) skyriai buvo tik stambiuose miestuose, todėl nebuvo sukurtas totalitarinio sekimo, represijų ir teroro tinklas. Lietuvoje sėkmingai veikė stiprios pogrindinės antinacinio pasipriešinimo organizacijos, Kaune ir Vilniuje pogrindinėse spaustuvėse buvo spausdinama pogrindžio spauda: laikraščiai, atsišaukimai, biuleteniai.

Į Lietuvą įsiveržus Raudonajai armijai, dalis lietuvių, atsimindami 1940–41 m. rusų okupacijos baisumus, skubotai, stichiškai ir neorganizuotai traukėsi į Vokietiją. Kelius užpildė arklinių vežimų kolonos – lietuviai traukėsi į Vokietiją ištisomis šeimomis, su mažais vaikais, kelionei pasiėmę maisto ir būtiniausius daiktus. Daug kas važiavo dviračiais, kiti ėjo pėsčiomis. Per tris mėnesius, kol buvo okupuota Lietuva, iš jos į Vakarus pasitraukė daugybė žmonių – apie 70 tūkstančių lietuvių, beveik visas tarpukario elitas. Tai buvo „tautos žiedas“ – išsilavinę žmonės, inteligentai, užėmę Lietuvoje aukštus postus, žymūs kultūros, mokslo ir švietimo veikėjai, mokslininkai, aukštųjų mokyklų profesoriai, docentai, valstybės valdininkai, tarnautojai, rašytojai (jų pasitraukė net 70 %), poetai, menininkai, inžinieriai, teisininkai, gydytojai, kunigai (pasitraukė 25 %), studentai, gimnazistai, kariškiai, policininkai, šauliai, ūkininkai ir kt. Visi jie galvojo, kad Tėvynę palieka neilgam, keliems mėnesiams, ilgiausiai – pusmečiui. Po karo įvykus Taikos konferencijai ir išvedus iš Lietuvos rusų okupacinę kariuomenę, visi tikėjosi sugrįžti į namus ir toliau darbuotis savo šalies labui. Tiktai nusileidus „geležinei uždangai“, supratę, kad kelias atgal į Tėvynę atkirstas, nuo 1948 m. pradėjo skirstytis po pasaulį – emigravo į JAV, Kanadą, Australiją, Airiją, Angliją ir kt. Pasitraukdami dauguma jų išgelbėjo savo gyvybes – 1940–41 m. prasidėjęs tautos naikinimas, „raudonasis teroras“, tokiomis pat priemonėmis buvo tęsiamas ir antrosios okupacijos metais.[7]

Pro Traupio apylinkės kaimus frontas praėjo greitai, be didelių užsitęsusių mūšių. Ties Surdaugių k. vokiečiai buvo išsikasę apkasus, už Nevėžio, ant kalnelio šalia kelio į Mickūniškių k., stovėjo jų pabūklai. Susišaudymas tęsėsi trumpai, kokį pusvalandį. Vokiečiai, nesiveldami į ilgas kautynes, atsitraukė. Vermachtas ištisinės fronto linijos sudaryti jau nebegalėjo, trūko jėgų, gindavo tik svarbesnius strateginius objektus, o rusų veržimuisi pristabdyti naudojo „judrių kovinių grupių“ taktiką. Jos sumaniai rengdavo pasalas, į kurias pakliuvusios keliais žygiuojančios rusų kolonos turėdavo didelių nuostolių. Mackeliškių k. ūkininkui A. Simanoniui vokiečių kareiviai parodė, kuriose vietose užkastos minos, atsitraukdami paleido iš tvarto gyvulius, kad, apšaudant rusų artilerijai ir kilus gaisrui, šie nežūtų liepsnose. Patys, sužinoję, kad ties Surdaugiais atkirstas atsitraukimo kelias, per Pienios užpelkėjusius durpynus klojo šieną ir traukėsi Taujėnų link. Mackeliškių k. rusai į nelaisvę tik paėmė aštuoniolikmetį vokietuką, kurį sušaudė. „Nesnaudė“ ir vietiniai raudonieji diversantai – prie „greitesnės pergalės“ jie prisidėjo nors kelių ir kaimo keliukų kryžkelėse įsmeigdami rusiškas kaimų nuorodas su rodyklėmis.

Priartėjus frontui, vieni gyventojai slėpėsi iškastose slėptuvėse, tačiau dauguma – miškuose, tikėdamiesi, kad per mišką fronto linija neis. Kaip parodė laikas, jų pasirinkimas buvo teisingiausias – jie išsaugojo arklius, kurių neatėmė kareiviai. Dauguma Papartynės k. gyventojų slėpėsi miškuose. Pro juos mišku, stumdami rankomis pabūklus, link Surdaugių k., kur apkasuose pozicijas buvo užėmę vokiečiai, pratraškėjo, praslinko rusų kariuomenės daliniai. Rusų kareivėliai buvo labai išvargę, prastai aprengti, o karininkai juos ragino komandomis: „Pirmyn, pirmyn!“ K. Maneikos prisiminimu, paklausęs, kur išsidėstę vokiečiai, rusų karininkas pasakė: „Rytoj jų ten nebebus!“

Kadžionių šeima, nors ir turėjo išsikasę slėptuvę, nutarė pasitraukti toliau nuo fronto. Pavažiavę kelis kilometrus, prikalbinti ūkininko P. Vitkausko, pasiliko Miškinių k. netoli jo sodybos įrengtoje slėptuvėje. Vokiečiai traukėsi tvarkingai, be panikos, tačiau matėsi, kad jie rusų nesustabdys. Paauglys J. Kadžionis švarkelio kišenėje nešiojosi ne tik gimimo metrikus, bet ir tarp jų įdėtas brolių Alekso ir Karolio su vokiškomis uniformomis nuotraukas. Tikėjosi, kad jas parodžius vokiečiams ir paaiškinus, kad jo vyresnieji broliai irgi kovoja fronte, šie nerekvizuos arklio. Tačiau tai nepagelbėjo. Vienas lenkiškai kalbantis vokiečių kareivis jam paaiškino, kad arklį vis tiek paimtų rusai, todėl jau geriau paims jie, nes jų pusėje kovoja ir broliai.

Vokiečiai apkasų kasimui sugaudė ir išsivarė daug jaunų vyrų, tačiau vėliau beveik visi pabėgo ir grįžo į namus.

Sodyba, kurioje jie apsistojo, atsidūrė „niekieno žemėje“ – vienoj pusėje buvo rusai, kitoje – vokiečiai. Iš po nakties prie tvarto pastebėjo pririštą pabalnotą arklį, o netrukus pro jo duris išlindo užsimiegojęs rusų kareivis. Jis paprašė valgyti. Pasodintas prie stalo valgė godžiai, beveik nekramtydamas – matėsi, kad išbadėjęs. Atsisveikindamas tarė: „Ja vam dam bolšoj podarok“ („Aš jums duosiu didelę dovaną“) – ir išsitraukęs iš kišenės šeimininkui įteikė iš laikraščio iškirptą apglamžytą Stalino portretą. Šeimininkas, tartum ieškodamas „garbingiausios vietos“, portretą pridėdavo prie sienos tai vienoj, tai kitoj vietoj. Vos tik ruskelis išėjo pro duris, jis tą „didelę dovaną“ iškart įmetė į degantį „pečių“.

Dar iš vakaro Piktagalio k. pusėje matėsi gaisrų pašvaistės, tačiau per miškelį nieko nebuvo matyti. Visi susirūpino, ar nesudeginti namai. Rytą svainis (sesers vyras) J. Jakeliūnas, jo sūnus Levukas ir J. Kadžionis patraukė per fronto liniją į namus. Perėjus Piliakalnio miškelį, prie Mackevičiaus sodybos rusų kareivių buvo sulaikyti. Pakviesti karininkai iš J. Jakeliūno griežtai pareikalavo dokumentų. Netoliese, nugara atsirėmęs į tvarto sieną, sėdėjo paimtas į nelaisvę jaunutis vokiečių kareivis – nuautais batais, be diržo, vilkintis švaria, gražia uniforma. Jis atrodė vienintelis tvarkingas, civilizuotas žmogus tarp jį apstojusių apsmukusių, numintais pusbačiais ir purvinais autais apvyniotomis blauzdomis rusų. J. Kadžionis nejuokais išsigando – švarkelio kišenėje tarp metrikų buvo įdėtos ir pamirštos brolių vokiškomis uniformomis nuotraukos. Laimei, rusai tikrino tik svainio dokumentus, iš jo, kaip paauglio, nereikalavo. Visi

trys pasuko tiesiai per vasarojų, per laukus. Ir rusai, ir vokiečiai pradėjo iš pabūklų šaudyti, ore kaukdami švilpė sviediniai, priekyje ir už nugarų griaudėjo sprogimai. Sesers vyras, besikeičiant vienai po kitos Lietuvos okupacijoms, kariuomenėj nebuvo tarnavęs, o tai karo metu yra labai blogai – neturėjo jokio patyrimo, jokio supratimo. J. Kadžionis pievoje rado pamestą „lėkštinį" kulkosvaidžio diską ir pasikišo jį po pažastimi. Beeidami, jau netoli namų, užkliuvo už nutiestos vielos. Svainis sako: „Žiūrėk, gera viela, tiks avelėms pririšti!" Patraukė, tačiau ši pasirodė labai ilga, todėl sukibo visi trys ir truktelėjo kartu. Viela nutrūko, tačiau tik tada svainiui toptelėjo mintis, kad tai gali būti „svarbūs kariniai dalykai". Visi trys negaišdami laiko skubiai patraukė namų link. Ir pačiu laiku – netrukus, jau būdami kieme, pamatė bėgantį rusų kareivį su kuprine, kuris ieškojo telefono linijos gedimo. Nedaug betrūko, kad būtų sugauti kaip vokiečių diversantai, viduryje „baltos dienos" nutraukę fronto linijos ryšį.

Namų durys ir langai buvo atidaryti, viskas išplėšta, išnešta. Tvartas visiškai tuščias, be gyvulių. Rusai, pasirodo, jau spėjo pasidarbuoti.

Dar esant vokiečiams į Serbentavos k. pas tėvus svetimu baltu arkliu atvažiavo dukra Elena Šeštokienė su šeima. Pasirodo, jos vyrą Antaną ir svainį Praną Vilkončių vokiečiai išsivarė kasti apkasus, jų arklį rekvizavo, vietoj jo palikdami savo – nuvarytą, nutrintais pečiais, nuo sužeidimų randuotą. Šis karo suluošintas naminis gyvulys nebemokėjo elgtis normaliai – su pakinkytu vežimu važiuodavo tiesiai per griovius, krūmus, lipdavo per tvoras.

Vičiūnų k. įvyko nelaimingas atsitikimas – žuvo jauna graži mergina Dailidėnaitė. Vienas išgėręs vokietukas pradėjo prie jos „kabinėtis", o ši įbėgo į kambarį ir užsirakino. Mergaitiško smalsumo vedama pritūpė pažiūrėti pro rakto skylutę, tačiau vokietis kaip tik tuo metu iššovė į durų spyną, pataikydamas jai tiesiai į galvą.

Rusų bombonešiai bombardavo Traupio mstl. – manė, jog po bažnyčios šventoriaus medžiais paslėpti vokiečių sunkvežimiai. Viena sprogusi bomba skeveldromis apgadino bažnyčios sieną, prie altoriaus esantį vitražinį langą, nuskėlė klebono šulinio rentinio dalį. Kita sprogo netoli pašto, suaižydama medinio namo sieną ir mirtinai sužeisdama keliu ėjusią moterį.

Atėjus rusams Mackeliškių k. pas ūkininką A. Simanonį apsistojo ryšininkų padalinys. Jaunutis rusų leitenantas, valgydamas su šeimyna prie vieno stalo, kalbėjo: „Jūs laimingi, gražiai gyvenate. Tik mes nežinome, kas yra sviestas, sūris, pyragas. Tačiau pamatysit, tuoj ir pas jus bus sukurti kolūkiai, ateis badas ir nepritekliai."

Prasidėjo rusų kareivių nebaudžiami plėšikavimai: atiminėjo laikrodžius, aulinius batus, reikalavo „samagono", neprašydami nusikabindavo lašinių paltis, dešras, o bičių avilius tiesiog laikė savo nuosavybe. Patys atvirai pasakojo, kad sočiai prisivalgė tik įžengę į Pabaltijį. Begrįžtančią iš tėvų į Traupį trijų mažamečių vaikų motiną J. K. išprievartavo šeši rusų kareiviai, važiavę vieškeliu su „palutarka".[1]

Sugrįžus antrai sovietinei okupacijai, stalininis totalitarinis represinis režimas iškart tiesiog „užgriuvo, prislėgė visu svoriu kaip pilko gelžbetonio masė": prasidėjo masinės represijos, teroras, suėmimai, visuotinis sekimas ir kontrolė. NKVD ir NKGB organų

skyriai buvo ne tik miestuose, bet ir kiekviename valsčiuje. Pogrindžio organizacijos greit patyrė didžiulių nuostolių, o pogrindinės spaudos spausdinimas dėl neįmanomų konspiracijos sąlygų buvo priverstas persikelti iš miestų į miškų bunkerius.

Tą lietuvių tautai svetimų okupacijų pasikeitimą, pasitraukus vokiečiams ir atėjus rusams, kaimo žmonių sveikas protas ir gyvenimo patyrimas vertino labai blaiviai, be jokių iliuzijų ar simpatijų. Papartynės kaime gyvenanti senoji Julijona Patamsienė, išmintinga moteris, pergyvenusi jau du pasaulinius karus, susirinkusiai gausiai šeimynai, „liečiamų“ metų žentams tai apibūdino labai paprastai: „Atminkit, vaikai, – ne dėdė išėjo, ne tetulė parėjo!“

Kaimuose ir valsčiuose valdžią iš karto paėmė kariniai komendantai, o rusų kontržvalgyba „Smerš“ pradėjo gyventojų tardymus, apklausas. Pagal surinktą informaciją suiminėjo Birželio sukilėlius, policininkus, šaulius, lietuviškos administracijos tarnautojus, antinacinio pogrindžio narius, patriotiškai nusiteikusius asmenis – buvo planingai vykdomas Lietuvos valstybės administracinėje, ūkinėje, politinėje, teisėsaugos, saugumo, viešosios tvarkos sistemoje dirbusių žmonių, katalikiškų, visuomeninių ar politinių organizacijų narių, sukarintos patriotinės Šaulių sąjungos narių, žymių meno, švietimo, mokslo atstovų suiminėjimai, tardymai, teismai, išsiunčiant ilgus metus kalėti į Sibiro lagerius (tai dažniausiai prilygo mirties nuosprendžiui). Trumpai tariant, prasidėjo Lietuvos valstybės „žmogiškojo pamato“ – išsilavinusios, aktyviausios, patriotiškai nusiteikusios visuomenės dalies naikinimas.

1944 m. vasarą Traupio mstl. L. Misiukonienės namuose apsistojo komendantas – NKVD karininkas su „žaliakepuriais“ pasieniečiais, turinčiais ir savo transportą – rusišką „palutarką“ (mašiną). Iš tikrųjų taip užmaskuotai veikė rusų kariuomenės kontržvalgyba „Smerš“, vykdanti užnugario teritorijos „valymą“ nuo sovietinei valdžiai priešiškų ir nepatikimų vietinių gyventojų. Juk ne veltui jie apsistojo buvusio sovietų kolaboranto, žuvusio nuo Birželio sukilėlių kulkos bandant pabėgti, namuose. Atsirado ir vietinių išdavikų, skundikų, uoliai talkininkavusių sugrįžusiems okupantams. „Žaliakepurių“ „palutarka“, suiminėdama žmones, išvažinėjo visus apylinkės kaimų keliukus, o suimtuosius sodindavo į šalia komendanto būstinės esantį Misiukonių rūsį. Sargyboje stovėdavo jau ne rusų kareiviai, o ginkluoti vietiniai parsidavėliai, savo krašto žmonių išdavikai „skrebai“. Jie vaikščiodavo grupele, traupiečiai juos tarpusavyje vadino „tie, bet ne anie“. Daug buvusių sukilėlių spėjo pasislėpti, o kiti jau buvo tapę partizanais.

1945 m. vasario mėn. Vilniuje karo tribunolas, vadovaudamasis Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso 58 straipsniu, nuteisė kalėti (su turto konfiskacija) šiuos „kontrrevoliucinės grupės“ narius, Birželio sukilimo dalyvius, siekusius atkurti Lietuvos nepriklausomą valstybę:

1. Petrą Strolį iš Traupio mstl. – 15 metų kalėti (mirė lageryje).
2. Petrą Kiaulį iš Traupio mstl. – 20 metų kalėti (nepraėjus nė metams po suėmimo, 1945 m. birželio 15 d., jis mirė nuo bado, nepakeliamo darbo ir išsekimo

Vorkutos lageryje).
3. Aleksandrą Augustinavičių iš Vičiūnų k. – 10 metų kalėti (mirė lageryje).
4. Stasį Žibutį iš Vičiūnų k. – 17 metų kalėti (1955 m. išleistas į laisvę).
5. Julijoną Misevičių iš Žiurlių k. – 17 metų kalėti (mirė lageryje).
6. Antaną Jablonską iš Žiurlių k. – 15 metų kalėti (mirė lageryje).
7. Vladą Jurevičių iš Pakalniškių k. – 15 metų kalėti (mirė lageryje).
8. Aleksandrą Kubilių iš Vičiūnų k. (kaip kaimo seniūną) – 20 metų kalėti (1955 m. išleistas į laisvę).[8]

1944 m. liepos 27 d. prasidėjo prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją. Lietuvos marionetinė komunistų valdžia užtikrino Staliną, kad frontą papildys 250 tūkstančių lietuvių kareivių, tačiau šie nesiruošė tarnauti okupantams ir būti „patrankų mėsa" sovietams užkariaujant Europą – paprasti kaimo artojai ėmėsi ginklo, rinkosi į miškus ir pradėjo partizaninę kovą. Didelė dalis vyrų slapstėsi, o miestuose ir valsčiuose kūrėsi antisovietinės pogrindinės organizacijos. Visus juos vienijo nemari laisvės idėja, okupacijai priešinosi absoliuti dauguma Lietuvos žmonių. Tautos pasipriešinimo potencialas lemiamos kovos momentui vokiečių okupacijos metais buvo išsaugotas – tai buvo antinacinio pasipriešinimo organizacijų vykdomos propagandos, agitacijos, nurodymų, kaip lietuviams elgtis „vokietmečiu", nuopelnas, prie to prisidėjo ir patriotiškai nusiteikusi lietuvių administracija, sabotavusi vokiečių potvarkius ir reikalavimus, sugebėjimas boikotuoti, sužlugdyti mobilizaciją į vokiečių kariuomenę.

1945 m. vasarą, artėjant „Tarybų Lietuvos" jubiliejui – penkeriems metams, kai 1940 m. liepos 21 d. Lietuvoje sovietinių okupantų ir jų vietinių talkininkų buvo oficialiai paskelbta Tarybų valdžia, marionetinis LKP(b) CK biuras birželio 22 d. nusprendė tai pataikūniškai pažymėti, pasiųsdamas lietuvių tautos vardu J. Stalinui padėkos laišką. Tai būtų buvęs ir kaip neoficialus plebiscitas, parodantis lietuvių tautos pritarimą sovietinei valdžiai ir Nepriklausomybės idėjos atsisakymą. Maskvos valdžia buvo labai suinteresuota tokia akcija, nes 1945 m. liepos 17 d. prasidėjo Potsdamo konferencija, kurioje ji galėjo Vakarų valstybėms parodyti „dokumentus", įrodančius lietuvių tautos ištikimybę sovietinei valdžiai ir jų vykdomai politikai. Lietuvių tauta tam ryžtingai pasipriešino. Pvz., Rokiškio valsčiuje buvo platinamas vienas iš daugelio tuo metu spausdintų tokio pobūdžio atsišaukimų:

„Lietuviai! Neatiduokite savo parašų rusams, nes po to reiks amžinai būti vergijoje. Dabar Pabaltijo klausimas sprendžiamas tarptautiniame teisme ir šie parašai nuspręs mūsų likimą – arba mes verti laisvės, arba amžinai būsime vergijoje. Nepraraskite drąsos ir nepasirašinėkite, tiktai tada iš tikrųjų greitai būsime laisvi."[10]

Tauta parodė savo drąsą, valią, tautinę savigarbą bei orumą, o okupantų ir jiems ištikimų kolaborantų laukė visiška nesėkmė – iš karto prasidėjo šios politinės kampanijos boikotas, peraugęs į masinį pilietinį nepaklusnumą. Žmonės parašų rinkimą visiškai ignoravo, demonstratyviai išeidavo iš susirinkimo salės, atsisakydavo

pasirašyti. Tam nepadėjo nei sovietinės valdžios vykdomas teroras, nei psichologinis spaudimas, nei gąsdinimai, nei suėmimai.[2]

Sovietinė valdžia – komunistų partija (LKP), NKVD ir NKGB struktūros – pradėjo žiaurias represijas prieš partizanus ir jų šeimas. Prasidėjo trėmimai, suėmimai, teroras, liepsnojo sodybos, kurių ugnyje žūdavo ir šeimos su mažais vaikais. 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvoje nuo mobilizacijos slapstėsi 58 620 vyrų, o karinių-baudžiamųjų operacijų metu 1944–45 m. buvo nužudyta 5 tūkstančiai beginklių žmonių. Jeigu vokiečių okupacijos metais jaunuoliams bėgant nuo gaudynių į kariuomenę vokiečiai šaudė į orą, tai rusai ir skrebai – į nugaras. 1945 m. pagal LTSR vidaus reikalų liaudies komisaro gen. J. Bartašiūno paskelbtą amnestiją prasidėjo besislapstančių ir partizanų eilėse kovojusių vyrų legalizacija, kuria daugelis pasinaudojo, išlikdami kaip partizanų rezervas ateičiai. Tauta laukė išvadavimo, esant palankiai įvykių eigai ruošėsi sukilti. Tam partizanų apygardų vadai rengė mobilizacinius planus, kaupė ginklų atsargas.

Vyko didžiuliai tarptautiniai pokyčiai, iš esmės pakito Vidurio–Rytų Europos politinis žemėlapis. Jame vėl atsirado Austrija, Lenkija ir Jugoslavija, kurios hitlerinės okupacijos metais kaip valstybės buvo nustojusios egzistuoti. Šiame kare daugiausia teritorinių laimėjimų turėjo Sovietų Sąjunga – ji iš naujo okupavo Lietuvą, Latviją, Estiją, užėmė dalį Rytų Prūsijos, iš Suomijos atėmė Petsamo sritį ir dalį Karelijos sąsmaukos, iš Čekoslovakijos – Užkarpatę, iš Rumunijos – Besarabiją ir dalį Bukovinos. Pagal 1939 m. Molotovo–Ribentropo paktą, susitarusi su Vokietija, Sovietinė Rusija buvo okupavusi Rytų Lenkiją. 1944 m. šią teritoriją susigrąžino, Lenkijai atlygindama vokiškomis Pomeranijos (Pamario) žemėmis iki pat Oderio ir Neisės upių. Vokietija ir Austrija buvo padalintos į okupacines zonas. Rusai kontroliavo rytines sritis: Saksoniją, Tiuringiją, Brandenburgą ir Meklenburgą. Britai perėmė dalį Reino žemių, Rurą, Žemutinę Saksoniją ir Šiaurės Vokietiją. Amerikiečių ir prancūzų okupacinės zonos buvo Vokietijos pietinėse žemėse. Berlynas irgi buvo padalytas į keturias okupacines zonas. Po Antrojo pasaulinio karo į nacijų interesus, tautų laisvo apsisprendimo teisę nebuvo atsižvelgta – svarbiausias faktorius buvo Rytų–Vakarų politinė-karinė pusiausvyra. Paaiškėjo, kad, nuolaidžiaujant Vakarų valstybėms (ypač JAV prezidentui F. Ruzveltui), Sovietų Sąjunga įgijo lemiamą įtaką visai Rytų Europai. Karas visiškai suardė tradicinę Europos jėgų pusiausvyrą: Didž. Britanija, Prancūzija, Vokietija ir kitos šalys buvo taip karo nualintos ir nusilpusios, kad tapo visiškai priklausomos nuo JAV paramos. Vakarų Europos ir viso pasaulio likimą lėmė susidariusi nauja pusiausvyra tarp dviejų polių, dviejų supervalstybių – Sovietų Sąjungos ir JAV.[3] 1946 m. kovo 5 d. JAV, Fultone, V. Čerčilis, jau nebebūdamas Didž. Britanijos premjeru, pasakė pranašišką kalbą: „Šešėlis krito ant laukų, kurie dar visai neseniai buvo apšviesti sąjungininkų pergalės. Niekas nežino, ką Sovietų Sąjunga ir jos tarptautinė komunistinė organizacija ketina daryti artimiausiu laiku. Kokios ribos, jei tokios yra, numatytos tolesnei ekspansijai. <...> Nuo Štetino prie Baltijos jūros iki Triesto prie Adrijos ant žemyno nusileido geležinė uždanga. Už

šios linijos atsidūrė visi senosios Centrinės Europos lobiai. Varšuva, Berlynas, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas, Sofija – visi šie garsūs miestai ir teritorijos aplink juos yra sovietų veikiami ir vis griežčiau Maskvos kontroliuojami. <...> Daugelyje pasaulio valstybių, esančių toli nuo Rusijos sienų, sukurtos komunistinės „penktosios kolonos“, kurios visiškai paklūsta komunistiniam centrui ir veikia pagal jo nurodymus. <...> Mes negalime pasitikėti nedidele jėgų pusiausvyra, sudarydami prielaidas jėgų išbandymui.“ [4]

Ši kalba atskleidė, kokia bedugnė (kuri ir buvo prognozuota) atsivėrė tarp buvusių Antihitlerinės koalicijos narių, kokie baisūs komunistinės imperijos planai, metę iššūkį ir grėsmę visam Vakarų pasauliui. V. Čerčilis numatė „šaltojo karo“ pradžią, Maskvai pavaldžių totalitarinių režimų susikūrimą Rytų ir Centrinėje Europoje (Lenkijoje, Rytų Vokietijoje, Bulgarijoje, Rumunijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Albanijoje, Jugoslavijoje (vėliau ji vykdė savarankišką neprisijungimo politiką). 1946 m. vasarą ir rudenį įvyko Paryžiaus Taikos konferencija, o 1947 m. vasario mėn. buvo pasirašytos taikos sutartys, tačiau Baltijos šalių okupacijos klausimai nebuvo svarstomi.

Komunistiniai laikraščiai ir Lietuvoje rašė, kad V. Čerčilis „vėl žvangina ginklais“, „kursto karą“, o J. Stalinas jį palygino net su A. Hitleriu. Tokia žinia pakėlė lietuvių tautos dvasią, sustiprino laisvės viltį. Ypač džiaugsmingai ją sutiko Lietuvos partizanai. 1947 m. kovo 12 d. buvo paskelbta JAV prezidento H. Trumeno doktrina (sovietų sulaikymo strategija), kuri, politiškai šviečiant tautą, buvo išplatinta ir partizaninėje spaudoje. JAV užsienio politiką nukreipė sovietų imperialistinės ekspansijos sulaikymo kryptimi, įsipareigojo padėti kovojančioms su komunistais demokratinių šalių vyriausybėms, užtikrinti pasaulio stabilumą ir taiką, visoms tautoms grąžinti turėtą suverenitetą. Pirmiausia imtasi karinių-ekonominių priemonių siekiant apsaugoti Turkiją ir Graikiją nuo patekimo į sovietų priklausomybę (įtakos sferą), išsaugoti Vakarų pasaulio valstybes, padėti jų demokratinėms vyriausybėms kovoti su iš Maskvos vadovaujamais vietiniais komunistais. Partizanai spaudoje, tarptautinių įvykių apžvalgose, svarstė: „Bus karas ar ne?“, „Kur jis galėtų prasidėti?“ Atrodė, kad karas prasidės daugelyje frontų, kaip antai: Persijoje, Kinijoje, Turkijoje, Balkanuose ir drauge visuose bolševikų okupuotuose kraštuose.[5]

1947 m. JAV valstybės sekretorius D. Maršalas pasiūlė ekonominės pagalbos planą Europai atkurti ir sustiprinti. Finansinė ir ekonominė pagalba buvo suteikta 16 valstybių, tai leido atkurti nuniokotą Vakarų Europos valstybių ūkį, sumažinti nedarbą, skurdą, o kartu ir populistinę komunistų įtaką (ypač Prancūzijoje, Italijoje, Graikijoje ir kt.). Daug dėmesio JAV skyrė ir Vakarų Europos valstybių gynybinei galiai sustiprinti. Blogėjant tarptautinei padėčiai ir didėjant naujo karo grėsmei, 1949 m. buvo sukurtas JAV ir Vakarų valstybių NATO karinis blokas. Jo tikslas – bendrai gintis nuo galimo Sovietų Sąjungos puolimo.[6]

Paskutinė viltinga žinia buvo 1950 m. prasidėjęs Korėjos karas, kuriame kaip priešininkės dalyvavo JAV ir (netiesiogiai) Sovietų Sąjunga, tačiau tai jau buvo

partizaninės kovos „saulėlydžio“ laikotarpis.

Sovietinė totalitarinė diktatūra, nepalyginamai su vokiškąja nacistine, smelkėsi ir stengėsi kontroliuoti visas visuomenės gyvenimo sritis – kultūrą, mokslą, švietimą, dvasinį gyvenimą, persekiojo bažnyčią ir tikinčiuosius. Stengdamasi įvesti visuotinį visuomenės paklusnumą ir kontrolę, ji, visai nesiskaitydama su prievartos mastais, naudojo žiauriausius teroro ir represijų metodus. Mokymo įstaigose atsirado Stalino portretai, komsorgai sekė ir skundė mokytojus ir mokinius, komunistinė-marksistinė ideologija ir pasaulėžiūra tapo oficialia ir privaloma. Mokykla tapo ne tik mokymo įstaiga, bet ir prievartinės komunistinės-ateistinės ideologijos skleidėja jaunajai kartai – savo mokiniams. Lietuviai turėjo prievarta švęsti sovietų revoliucines šventes, dalyvauti komunistus šlovinančiose demonstracijose, garbinti jiems svetimus sovietinius „stabus“, dalyvauti rinkimuose, kuriuose būdavo balsuojama tik už vieną kandidatą. Baisiausia, kad „priviso“ agentų, informatorių, skundikų. 1948–49 m. tarp žmonių jau buvo atsiradęs toks nepasitikėjimas, kad, prie dviejų besišnekančių priėjus trečiajam, tie išsiskirstydavo. Vien už prieš valdžią pasakytą žodį grėsė 10 metų lagerio (kaip antisovietinė propaganda ir agitacija pagal RTFSR BK 58 str. 10 punktą). Buvo nustatytos didžiulės pyliavos, ypač padidintos stambiems ūkininkams („buožėms“). Viskas buvo kitaip nei vokiečių laikais – dabar aruodus išsemdavo iki paskutinio grūdo, nepalikdami net sėjai, nieko nuslėpti buvo nebeįmanoma. Jeigu vokiečių okupacijos metais valsčių administracija, kaimų seniūnai buvo Lietuvos patriotai ir tarnavo savo tautiečiams sabotuodami vokiečių potvarkius, tai antrosios rusų okupacijos metais į valdžią atėjo uoliausi okupantų talkininkai, aršiausi savo tautos priešai – komunistai, skrebai ir tarybiniai aktyvistai. Šie mažaraščiai buvo „akli ir buki“, tačiau ištikimi sovietinės valdžios nurodymų vykdytojai. Žiauriai smurtaudami ir terorizuodami žmones, uždėtas didžiules pyliavas priversdavo atiduoti jėga – kaip šeima turės prasimaitinti, „liaudies valdžios“ tai visiškai nejaudino. Jei nustatytu laiku nesumokėdavo mokesčių ar neatiduodavo valstybei pyliavų, ūkininkus, kaip „sabotažnikus“ (sabotuotojus), be gailesčio sodindavo į kalėjimą, konfiskuodavo turtą, išbuožindavo (atimdavo žemę ir visą turtą, palikdami tik „plikas sienas“).

Tarpukario ir vokiečių okupacijos metais kaime per darbymetį, ypač per šienapjūtę, javapjūtę, visi laukai aidėdavo nuo dainų. Savaitgalio vakarais sklisdavo armonikos garsai, jaunimas linksmindavosi, šokdavo, dainuodavo. Per „vakaruškas“ į trobas susirinkdavo tiek vaikinų ir merginų, kad net suolai lūždavo, o nuo besisukančių šokėjų palubėse geso lempos. Atėjus rusams, kaimas dar buvo nepraradęs vilties, dar dainavo kaip seniau. Žmonės kaip „baubo“ bijojo „kolchozų“, tačiau dar tikėjosi, kad Lietuvoje taip neįvyks, rusai iš Lietuvos pasitrauks. Valdžia visaip išsisukinėjo, melavo, slėpė savo tikruosius tikslus. Tiktai nuo 1947 m., pradėjus ūkininkus „varyti į kolchozus“, atėmus žemę, gyvulius, ūkinį inventorių, nutilo ir dainos. Prievartinis „kolchozo lažas“, visiškas beteisiškumas, jį lydėjęs vargas sukeldavo žmonėms tik liūdesį, varė į neviltį. Buvę ūkininkai širdies skausmą ėmė slopinti „namine arielka“

(degtine), kaimas, kaip niekada anksčiau, pradėjo masiškai gerti.

Prievartinis kolūkių kūrimas buvo vykdomas teroru, represijomis ir masiniais trėmimais. 1949 m. jau buvo kolektyvizuota 62 % ūkių, o 1953 m. kolektyvizacija baigta – žmonės prievarta tapo „sovietiniais baudžiauninkais" – tikrais skurdžiais, nešiojančiais rusiškas „vatinkas". Kolūkiečių gyvenimas palengvėjo tik apie 1964–65 metus, kai žemės ūkis pasiekė 1939 m. Lietuvos prieškarinės produkcijos lygį.

Gyventojų trėmimai – tai totalitarinio komunistinio režimo vykdytos nusikalstamos masinės „etninio valymo" akcijos, kuriomis buvo siekiama pakeisti okupuoto krašto nacionalinę sudėtį, vietoj ištremtųjų atkeliant kolonistus. Tokiu būdu buvo stengiamasi palaužti tautos pasipriešinimą sovietinei okupacinei valdžiai, palengvinti sovietizavimą, kolektyvizuoti žemės ūkį, vykdyti kolonizavimo, rusinimo ir asimiliacijos politiką. 1940–53 m. sovietų valdžia etniniu pagrindu ištrėmė į Sibirą ir kitas atšiaurias vietoves iki 6 mln. Sovietų Sąjungos gyventojų (estų, latvių, lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, Krymo totorių, Pavolgio vokiečių, čečėnų), iš kurių 1–1,5 mln. kelyje ar tremtyje žuvo.[9]

Šeštame–septintame dešimtmetyje iš kalėjimų ir tremties sugrįžę lietuviai būdavo nemaloniai nustebinti kai kurių anksčiau patriotiškai nusiteikusių ir patikimų tautiečių pažiūrų pasikeitimo – pasirodo, visuomenėje vyko prisitaikymo prie komunistinio režimo procesas. Totalitarinė diktatūra, kaip jokia kita politinė sistema, iš visuomenės reikalauja besąlygiško paklusnumo, iš pradžių tam pasiekti naudodama prievartą, brutalią jėgą, masinį terorą, represijas. Vėliau į visas visuomenės gyvenimo sritis įsiskverbdavo specialiosios tarnybos – KGB su tankiu agentų ir informatorių tinklu, vykdančios jo kontrolę, apdorodamos visuomenę ideologiškai ir suformuodamos jos nuomonę. Daliai visuomenės atrodė, kad režimas visagalis, nenugalimas, o pasipriešinimas jam – beviltiškas, todėl atsirado jau sąmoningas paklusnumas, prisitaikėliškumas.

Tačiau tai palietė toli gražu ne visus, o tik dalį visuomenės narių. Didžioji tautos dalis išliko ištikima seniems, tarpukario Lietuvoje įskiepytiems idealams, tam idėjinius-dvasinius pamatus klojo ir bažnyčia. Tarybinė ateistinė mokykla stengėsi sunaikinti šeimose per bažnyčią įdiegtą gyvenimo sampratą, krikščioniškas vertybes, vaikus mokė suklastotos Lietuvos istorijos, o pokario laisvės kovas visokiais būdais stengėsi apjuodinti, sumenkinti, iškraipyti jų esmę, kilnius siekius. Blogiausia buvo tai, kad esant visuotinio sekimo ir skundimo visuomenėje atmosferai tėvai savo istorinės atminties neperdavė (dažniausiai bijodami, kad vaikai mokykloje neprasitartų) jaunajai kartai – savo vaikams. Nemaža jų dalis taip ir nesužinojo apie tėvų išgyventas kančias, pažeminimus, apie pokario partizanų kovas, nemirtingą jų pasiaukojimą dėl idėjos, o kai kurie ir visiškai prarado istorinę sąmonę bei tapatybę.

Nors šios kovos be Vakarų demokratinių valstybių pagalbos ir nebuvo galima laimėti, tačiau išliko garbinga jos istorija ir vertingas kovos patyrimas ateičiai. Pradėta kova, įgavusi jau kitokias, taikaus, rafinuoto pasipriešinimo formas, 1990 m. ir atvedė Lietuvą į Nepriklausomybę.

[1]Dėl Raudonosios armijos karių plėšikavimo tarp LSSR vadovybės ir SSRS represinių struktūrų,

kariuomenės vadų ir partinių funkcionierių atsirado trintis ir kilo pirmieji nesutarimai. <...> Drg. Sniečkus pasakė, kad jeigu tokie siautėjimai ir plėšikavimai tęsis ir Kaune, tai mūsų simpatijos Raudonajai armijai išnyks <...>. 1945 m. birželio–liepos mėn. iš Rytų Prūsijos į Lietuvą atvykę Pabaltijo karinės apygardos daliniai buvo dislokuoti miestuose ir miesteliuose. Beveik visur daugelis karininkų, seržantų ir eilinių nuolat girtauja, plėšia ir žudo piliečius, apvaginėja ūkius ir butus, siautėja ir masiškai pažeidinėja revoliucinius įstatymus. <...> 1944 m. gruodžio 18 d. LSSR NKVD liaudies komisaras A. Guzevičius, pasibaisėjęs sovietų karių elgesiu, Šilutės komendantūroje <...> pareiškė: „Nemanykite, kad jūs esate Vokietijoje, jūs plėšiate Lietuvą, kiekviename name rodote savo nekultūringumą, sadistai, marodieriai, grobikai! Plėšikus reikia šaudyti arba statyti prie gėdos stulpo." (Tininis, Vytautas. Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją. Vilnius: LGGRTC, 2014, p. 30–31, 11, 183-195).

[2] Tininis, Vytautas. Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 31–32.

[3] Prieiga internete: http://antraspasaulkaras.weebly.com/ii-pasaulinio-karo-pasekm279s.html. 2016-10-17.

[4] Prieiga internete: https://smp2014is.ugdome.lt/mo/10kl/IS_DE_5/3.2.html. 2016-10-17.

[5] Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–56 m. partizanų spaudos publikacijos. Sudarė N. Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 54–55.

[6] Prieiga internete: istorijai.lt/saltojo-karo-pradzia-rytu-ir-vakaru-santykiu-astrejimas/. 2016-10-18.

[7] Prieiga internete: vlbe.org/vlb/istorija/1944-1951/. 2017-01-22.

[8] Remtasi Vito Danio surinkta dokumentine medžiaga.

[9] Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Tremtis. 2017-03-04.

[10] Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/3/is_archyvu.htm. 2017-11-26.

Partizaninio kelio pasirinkimas

Partizaninei kovai tauta buvo subrendusi, joje dalyvavo arba įvairiais būdais ją rėmė absoliuti dauguma Lietuvos žmonių. Tai lėmė pati lietuvių visuomenės raida, tarpukario laikotarpiu išugdyta tautinė ir valstybinė sąmonė, tvirtas charakteris, įgytas politinis dviejų okupacijų patyrimas ir nenumaldomas troškimas gyventi savo nepriklausomoje valstybėje.

Tarpukario laikotarpis paklojo tvirtus laisvės pamatus, ant kurių buvo statomas valstybės rūmas. Nors okupantai jį ir sugriovė, tačiau laisvės pamato suardyti nepajėgė – jis buvo neapčiuopiamas, idėjinis, dvasinis, pačių žmonių viduje. Nepriklausomybės metai išugdė tautos patriotizmą, bendrumo, vienybės jausmą, subrandino ją laisvei, išmokė vieningai organizuotis, išauklėjo jaunąją kartą siekti laisvės ir teisingumo, suformavo jų pasaulėžiūrą, tvirtas moralines ir dvasines nuostatas, prieš kurias abiejų okupantų vykdoma propaganda buvo bejėgė. Nepriklausoma valstybė žmonėms buvo didžiulė vertybė, jie patys buvo jos kūrėjai ir gynėjai.

Tarpukario metais Lietuvoje buvo daug jaunimo organizacijų – Jaunieji ūkininkai, Ateitininkai, Pavasarininkai, „Jaunoji Lietuva", Skautų sąjunga, sporto organizacijos ir klubai, daugybė studentų korporacijų. Visos jos, kartu su mokykla ir bažnyčia, ugdė ir mokė ne tik kultūros, švietimo, bet ir bendražmogiškų vertybių – tikėjimo, doros, tiesos, patriotizmo ir ištikimybės savo Tėvynei idealais. Nepriklausomybės

metais Lietuvoje buvo spausdinama daugiau nei 2000 periodinių leidinių,[1] kurių populiariausi buvo „Karys“, „Trimitas“, „Žvaigždė“, „Naujoji Romuva“, „Jaunoji karta“, „Ateitis“, „Žvaigždutė“, „Kregždutė“, „Kariūnas“, „Policija“, „Jaunasis ūkininkas“ ir daugelis kitų, skirtų ne tik suaugusiems, bet ir jaunimui bei vaikams. Ir „grūdas krito į išpurentą dirvą“ – išaugo jaunoji piliečių karta, atsakinga už savo Tėvynės likimą, pasiruošusi be jokio atlygio darbuotis jos labui, išauklėta pasipriešinimo bet kokiai vergijai dvasia. Nors seni tėvai okupacijos metais kartais sakydavo: „Ką jūs, vaikai, prieš vėją nepapūsit!“ – tačiau jaunimas „pūtė ir prieš vėją“, nes kova už laisvę, už Tėvynę buvo laikoma pačia kilniausia ir švenčiausia pareiga. Skaitydami istoriją, klausydamiesi pasakojimų apie drąsius Lietuvos vyrus, jie labai imliai perėmė 1918–20 m. savanorių, šaulių, partizanų, sėkmingai kovojusių Nepriklausomybės kovose su bolševikais, bermontininkais bei lenkais 1921–23 m. pasienio neutralioje zonoje, patirtį, tradicijas, pasišventimą. 1941 m. Birželio sukilimo metu, vidinio pareigos jausmo vedami, jie vieningai pakilo į laisvės kovą, patys pajuto tautos vienybės jėgą, saldžią, svaiginančią dvasios galybę. 1944 m. žiemą daug jaunuolių, Tėvynės pašaukti, tapo Vietinės rinktinės kariais, o jau tų pačių metų rudenį daugelis jų be jokių svyravimų ar svarstymų, tiesiog būriais patraukė į miškus, ėmėsi ginklo, tapo partizanais ir pradėjo kovą su iš rytų užplūdusiais okupantais bei jų vietiniais samdiniais. Tai buvo daroma be jokios prievartos, vilionių, pažadų, be jokio atlygio – jie darė tai, ką liepė širdis, diktavo protas, sąžinė, nes ir negalėjo pasielgti kitaip. Juk jie buvo savo valstybės piliečiai, teisėti jos kariai, gynėjai, laisvės kovotojai.

1940 m. Lietuvos valdžia ir kariuomenė, norėdamos apsaugoti žmones nuo aukų, pasidavė „be šūvio“, be jokio pasipriešinimo, tačiau tai lietuvių tautos nuo represijų neišgelbėjo. Sovietiniai okupantai, padedami vietinių kolaborantų (talkininkų), įvykdė daugybę kruvinų nusikaltimų, buvo fiziškai naikinami ištisi visuomenės sluoksniai, suimta, ištremta, nužudyta daug žymių politikų, buvusių ministrų, aukštųjų karininkų, įvairių partijų, organizacijų veikėjų, pramonininkų, verslininkų, tarnautojų, o taip pat paprastų, eilinių, patriotiškai nusiteikusių žmonių. Tai tautos atmintyje išliko kaip „baisus maras“, košmariškas „triumfuojančio blogio“ laikotarpis, todėl brutaliai, tautą naikinančiai sovietinio totalitarinio režimo jėgai ryžosi taikiai nepasiduoti – priešintis visomis išgalėmis, visokiais būdais, mirti, bet priešui nevergauti.

Lietuvą užėmę okupantai uždraudė visas politines, ūkines, katalikiškas ir visuomenines organizacijas bei partijas, prasidėjo kruvinasis „raudonasis teroras“. Sovietiniam totalitarizmui buvo būdinga tiksli, apgalvota, planingai vykdoma represijų sistema – aktyviausios, labiausiai išsilavinusios ir didžiausio pasipriešinimo tikimybę turinčios tautos dalies, kurią vienija valstybės idėja, sunaikinimas. Tam naudojami žiauriausi metodai: brutalūs kankinimai, žudymai, sušaudymai, įkalinimai Sibiro lageriuose ir tremtys, kur žmonių laukdavo badas, šaltis, nepakeliamai sunkus darbas ir mirtis. Į Lietuvą niekas iš jų nebeturėjo sugrįžti. Sunaikinus aktyviausią, energingiausią, labiausiai išsilavinusią, elitinę jos dalį, t.y. visuomenės intelektualinę-

organizacinę struktūrą, likusią visuomenės dalį turėjo asimiliuoti, „sumaišyti ir suminkyti kaip molį“, paversti „tarybine liaudimi, pilka žmonių mase“, bejėgiškai pasiduodančia totalitarinio režimo valdymui. Visuomenėje neturėjo likti nė vieno, galinčio drąsiai pareikšti savo nuomonę, nepasiduodančio melo propagandai, prieštaraujančio ar besipriešinančio. Visi tie, kurie galėjo priešintis ir nesiduoti apgaudinėjami, kaip „pavojingas antisovietinis elementas“ turėjo būti sunaikinti, žūti bado mirtimi Sibiro lageriuose ar amžinai likti tremtyje.

Bolševikai su niekuo nesiskaitė – jiems negaliojo jokie žmogiškumo principai, jokios prigimtinės žmogaus teisės, jokios tikėjimo ir moralės normos. Su neapsakomu žiaurumu ir neapykanta jie ardė visą žmonių gyvenimo sanklodą, naikino pagrindinius žmonijos istorijoje susiformavusius visuomenės būties principus, viską be gailesčio, brutaliai, su pasitenkinimu griovė. Kad patrauktų į savo pusę labiausiai atsilikusią, beraštę visuomenės dalį, panaudotų juos savo nusikaltimuose naikinant valstybės struktūras, valdininkus, tarnautojus, politinius veikėjus, inteligentiją, verslininkus, patriotinių organizacijų narius, buvo pasitelktas demagogiškas šūkis: „Kas buvo nieks, tas bus viskuo!“ Taip sargai ar batsiuviai tapo direktoriais, šulniakasiai – apylinkių pirmininkais, tinginiai, veltėdžiai – milicijos viršininkais ir pan. Tokiems buvo suteikta beribė valdžia, besąlyginė viršenybė prieš kitus, kėlusi jiems didžiulį moralinį pasitenkinimą, atsiradusi galimybė nebaudžiamiems vogti, žudyti, kankinti, sovietų okupantams už tai tik pagiriant ir pritariant. Buvo laikoma, kad yra tik „bolševikinė revoliucinė moralė“ ir jokios kitos (t. y. atsisakyta bet kokių krikščionybės suformuotų moralės principų). Buvo totali prievarta, totali viešojo gyvenimo kontrolė, viešas „blogio triumfas“. Žmogus tapo visiškai beteisis, moraliai ir dvasiškai „laužomas“, gniuždomas, tačiau viešai turėjo rodyti naujajai valdžiai pritarimą ir pasitenkinimą – antraip grėsė suėmimai, kankinimų kančios, kalėjimas. Per komunistinę spaudą ir iš tribūnų sklido tik melaginga propaganda, klastinga agitacija ir demagogiški pažadai. Buvo paniekintos visos tautai brangiausios ir švenčiausios vertybės, iš jų tyčiojamasi, žeminama lietuvybė, kalba, kultūra. Uždraustas Himnas, Trispalvė, reikalaujama prievarta garbinti bolševikus, jų vadus, šlovinti komunistinę santvarką „kaip pačią pažangiausią ir demokratiškiausią pasaulyje“.

Jaunimas nesiruošė nuolankiai paklusti Lietuvą užplūdusiems „Rytų barbarams“, juos niekino ir ruošėsi pogrindinei kovai. 1941 m. birželį, prieš pat karo pradžią, įvyko visam civilizuotam Vakarų pasauliui nesuprantami dalykai – prasidėjo masinis, žiauriausiomis priemonėmis ir sąlygomis, su vietinių okupantų talkininkų pagalba vykdomas labiausiai savo kraštui nusipelniusių ir pasišventusių lietuvių su šeimomis trėmimas į Sibirą, patį atokiausią, atšiauriausią ir labiausiai atsilikusį Rusijos kolonizuotą kraštą. Didelę tremtinių dalį sudarė jaunimo gerbiami, turintys didžiulį moralinį autoritetą mokytojai, kultūros, šviesuomenės atstovai, darbu tautos labui pasižymėję politikai, tarnautojai. Trėmė šeimas su mažais vaikais, pasmerkdami juos bado ir šalčio kančioms, mirčiai. Vyrus atskirdavo nuo šeimų ir išsiųsdavo į kalėjimus,

kur dauguma žuvo. Tai buvo taip žiauru, brutalu, nežmoniška, kad Lietuvos visuomenę tiesiog sukrėtė. Jei ne veržlus vokiečių kariuomenės puolimas, bolševikų nusikaltimų lietuvių tautai mastai būtų buvę neišmatuojamai didesni.

1941 m. Birželio sukilimo aktyviausi dalyviai irgi buvo jaunimas. Vieni su ginklu kovėsi prieš rusų okupantus, kiti, beginkliai, buvo pagalbininkai – pjovė ir vertė ant kelių medžius, ardė tiltus, geležinkelio bėgius. Tautos vieningumas buvo toks didelis, kad sunku buvo atskirti, kas nepriklausė sukilėliams. Tautą vėl sukrėtė bėgančių iš Lietuvos komunistinių okupantų įvykdyti brutalūs nusikaltimai: Rainių miškelio kankiniai, Pravieniškių kalinių sušaudymas, žiauriai nukankinti Panevėžio gydytojai ir sušaudyti suimtieji, kraupios skerdynės Juodupėje, sadistiškai nukankinti kunigai, lietuvių kalinių masinės žudynės kelyje į Červenę. Išvijus rusus, sukilėlio statusas ir baigėsi – didžiausia jų dalis, įvykdžiusi savo patriotinę pareigą, grįžo prie savo kasdienių darbų, dalis įstojo į pagalbinę policiją, kiti – į lietuvių policijos batalionus, tvirtai tikėdami, kad prasidėjo Lietuvos kariuomenės atkūrimas. Į vokiečių kariuomenę (vermachtą) išėjo tarnauti tik savanoriai, ir tai tik vienu tikslu – kovoti su bolševikais už jų padarytas piktadarybes ir skriaudas Lietuvai, o ne tarnauti Didžiajai Vokietijai.

1944 m., atėjus antrajai rusų okupacijai, buvo paskelbta mobilizacija į Raudonąją armiją ir pradėti nešioti vyrams šaukimai. Niekas „iš meilės“ į rusų[3] kariuomenę nėjo – dalis pakluso tik aukodamiesi dėl savo šeimų, gelbėdami jas nuo okupantų represijų, teroro. Visi jautė, kad po 3 metų vokiečių okupacijos atėjo lemiamas kovos už laisvę momentas, todėl dauguma vyrų pasirinko kitą kelią – tapo partizanais, laisvės kovotojais, išėjo į miškus, organizavosi į būrius. Dar kiti pasirinko pasyvaus pasipriešinimo kelią – slapstėsi bunkeriuose, slėptuvėse. Tauta tikėjo, kad Vakarų valstybės, „vakarietiškos kultūros pasaulis“, Lietuvos neužmirš, pateiks rusams ultimatumą „atsitraukti, grįžti prie senų „rubežių“, o jei šie nevykdys Atlanto chartijos įsipareigojimų, „ateis išvaduoti“. Į partizanus patraukė jauni kaimų vyrai, „laukų artojai“ – visi vienas kitą gerai pažinoję, kartu augę, lankę mokyklas, ėję į „gegužines“, tarp jų ir giminaičiai, pusbroliai, broliai. Apie šventą pareigą Tėvynei niekas ir nekalbėjo – paprasčiausiai tai buvo natūraliai, organiškai kilęs pasipriešinimas atėjūnui, pasikėsinusiam į tikėjimą, laisvę ir savą tvarką. Visi jie buvo su savo dorybėmis ir savo silpnybėmis, visi jie buvo paprasti ir tuo pat nepaprasti žmonės. Tai nulėmė jų apsisprendimas – sunkiu Tėvynei laikmečiu gyvenimo kryžkelėje pasukti teisingu, tačiau kraštutinai pavojingu keliu, nepaklusti blogiui, brutalumui, o imti į rankas ginklą ir tapti mirtinais okupacinio sovietinio režimo priešais. Šis apsisprendimas tautos akyse juos padarė didingais, nepaprastais, išdrįsusiais stoti į kovą su galingu ir žiauriu priešu, prieš didžiulę jėgą – valstybę, ką tik nugalėjusią nacistinę Vokietiją. Pakilę į kovą prieš viską niokojančią „bolševikinę pragaro imperijos mašiną“, jie protu savyje sąmoningai nuslopino įgimtą savisaugos instinktą, racionalią išlikimo, išgyvenimo logiką, likdami ištikimi aukščiausiems civilizuotos vakarietiškos visuomenės sukurtiems moraliniams idealams – tiesai, laisvei, dorybei, krikščioniškoms vertybėms.

Kaimo žmonės juos gerbė ir mylėjo, dažnai kaimynai pasigirdami klausdavo: „Ar pas jus neužėjo? O pas mus jau buvo!“ Žmonės save laikė tik laikinai okupuotos Lietuvos piliečiais ir, kelis metus laukę dviejų – rudojo ir raudonojo okupantų kovos atomazgos, pačiu palankiausiu momentu pakilo į laisvės kovą. Į ją aktyviai įsijungė ir kovose užsigrūdinę, turintys didelį kovinį patyrimą buvę lietuvių policijos batalionų kariai, Rytų fronte vermachto daliniuose kovoję savanoriai, Birželio sukilimo dalyviai, šauliai, Lietuvos kariuomenės bei Vietinės rinktinės karininkai, puskarininkiai ir kareiviai, apskričių ir valsčių tarnautojai, mokytojai, studentai, gimnazistai, tačiau absoliučią daugumą sudarė jauni kaimo vyrai, ūkininkai – visi dori, patriotiškai nusiteikę, neabejingi savo Tėvynės likimui žmonės. Tuo metu kaimo bendruomenė sudarė 4/5 Lietuvos gyventojų, o partizaninio kelio pasirinkimui visiškai neturėjo reikšmės jų turtinė padėtis – didžiausią jų dalį kaip tik ir sudarė vidutiniai, mažažemiai, bežemiai ir tik mažiausią dalį – stambesnių ūkininkų sūnūs bei dukterys.[2]

Tais sunkiais laikais kaimuose jaunimas dainuodavo tik partizaniškas dainas – gražios, melodingos lietuviškos dainos buvo primirštos. J. Kadžionis prisimena, kai per kūlimą į talką susirinkę kaimynai truputį išgėrė ir pradėjo per adventą dainuoti. Vyresnio amžiaus žmonės sako: „Vyrai, kaip gi čia dabar!? Dainuojat per adventą!“ Įsikišo šeimininkė: „Ne ne! Partizaniškos dainos yra šventos, jas galima dainuoti ir per adventą, ir per gavėnią!“ Toks tuo metu buvo žmonių nusistatymas. Kaimas tapo prasidėjusio partizaninio karo tvirtove ir tikėjimo šventove, nedejuodamas nešė sunkiausią pasipriešinimo kovos naštą, meldė Dievo kad „atitolintų Lietuvai neprietelius“ ir buvo ištikimas Tautos laisvės idėjai.

Kada į partizanų gretas stoja vyrai, tai visiškai suprantamas dalykas – juos traukia kariški dalykai – ginklai, uniformos, susišaudymai, kautynės. Ginti Tėvynę yra jų pareiga. Tačiau į partizanų gretas savanoriškai stojo ir merginos, atsižadėdamos savo gyvenimo, savo jaunystės, eidavo per pavojus, per „pačią mirtį“. Tuo metu žodis „partizanas“ turėjo magišką galią, ištraukdavo mylimąjį iš mylimosios glėbio, buvo didžiulis pasišventimas kovoti už laisvę. To niekada nesupras žmogus, šioje kovoje nedalyvavęs ir dėl jos nieko nepaaukojęs. Partizanai nešė didžiulę auką, nes statė į mirtiną pavojų ne tik save, bet ir visos savo šeimos likimą. Kiek daug Lietuvoje yra šeimų, kur žuvusių brolių kaulai ilsisi Lietuvos žemėje, tėvų – Sibire, o į Tėvynę sugrįžusios tik dukros.

Didžiulė varomoji jėga šioje kovoje buvo tikėjimas – kiekvienas partizanas turėjo ar kryželį, ar „rožančių“, ar „medalikėlį“. Visi išėjo iš namų palaiminti, prisaikdinti motinos žodžių: „Vaikeliai, tik nepakelkit rankos prieš nekaltą, nepadarykit savo giminei „sarmatos“ (gėdos)!“ Tuo metu tikėjimas ir malda buvo pagrindinis ginklas prieš iš rytų užplūdusią bedievišką neteisybę, triumfuojantį blogį, žiauriausią okupaciją, teriojančią viską, kas šventa. Buvo visuotinis pasipriešinimas, nuo vaikų iki senelių, vyravo bendrumo, vienybės, pasiaukojimo dvasia. Norint tai įsivaizduoti, tereikia prisiminti 1989–91 m. žmonių dvasinį pakilimą, jų vienybę, drąsą ir

susitelkimą Vilniuje prie Parlamento, Spaudos rūmų, televizijos bokšto. Iš tikro tai buvo tos pačios kovos tęsinys, ta pati dvasia.

Visi gerbė ir rėmė partizanus, ar saugu, ar pavojus visada įspėdavo sutartiniais ženklais. Aldutė Petrikaitė, mergina iš Budrių k., sakė: „Man nesvarbu, ar partizanas gražus, ar jaunas, ar senas. Aš gerbiu jį už idėją!“ M. Aleksiūnas iš Papartynės k. sakydavo: „Kai žinom, kad ateis Ąžuolo vyrai, pabarstom smėliu takelius, ant stalo pamerkiam gėlių puokštę, laukiam kaip didelių svečių!“ M. Levandavičiūtė-Gilvydienė apie A. Jagielos-Ąžuolo būrio partizanus ne kartą sakė: „Geri buvo mūsų vyrai – ramūs, mandagūs!..“

Remtasi J. Kadžionio prisiminimais.

[1] Periodinės spaudos raida Lietuvoje. XVI–XX a. pirmoji pusė. Parengta pagal to paties pavadinimo Jono Bulotos straipsnį, išspausdintą knygoje „Žurnalisto žinynas“ (Kaunas: Vilius, 1992, p. 23–38). Prieiga internete: www.Spaudos.lt/Spauda /Periodines_spaudos raida.htm. 2016-09-05.

[2] Bojarskij, Viačeslav. Partizanstvo včera, segodnia, zavtra. Moskva: Granica, 2003, V sk.

[3] Sovietų Sąjungos ir Rusijos, Raudonosios armijos ir rusų kariuomenės pavadinimai naudojami kaip tapatybės, kaip ekvivalentai, pabrėžiant, kad Sovietų Sąjunga tebuvo Rusijos imperijos sovietinis variantas, tik su kitokia politine-propagandine „iškaba“, t. y. vienas ir tas pats. Pokario metu lietuvių tautoje buvo kalbama: rusai, rusų kariuomenė, Rusija, neminint jokio Sovietų Sąjungos vardo (R. P.).

Žaibo būrio partizano Jono Juzėno-Jupiterio pasakojimai

J. Juzėnas gimė Taujėnuose, kunigaikščio Radvilos dvare, kuriame 22 metus kumečiais dirbo jo tėvai. Nuo mažens tarnavo Užulėnyje, Lietuvos prezidento A. Smetonos gimtinėje, todėl sakydavo, kad ne vieną A. Smetonos dovanotą „baronką“ (riestainį) yra vaikystėje suvalgęs. Kadangi buvo bežemiai, anksti išėjo tarnauti pas ūkininkus, o labiausiai įsiminė tarnavimas kunigaikščio Radvilos dvare Taujėnų miestelyje.

1944 m. rudenį, rusams paskelbus mobilizaciją, vyrai pradėjo ginkluotis ir mažomis grupelėmis slapstytis – niekas nesiruošė guldyti savo galvas už stalininės Rusijos interesus. Netrukus įstojo į aviacijos ltn. A. Žilio-Žaibo būrį (Briedžio rinktinė, Vyčio apygarda). Buvo paskirtas skyriaus, kuriam priklausė trylika vyrų, vadu (skyrininku). Išliko daug jo trumpų pasakojimų.

Pirmąją (1944–45 m.) žiemą jų šešių partizanų grupė buvo įsirengusi bunkerį svirne pas vieną ūkininką: bunkerio išorinė siena ribojosi su pastato siena, kur buvo padaryta ventiliacinė anga. Kad svirną padegus galėtų išsigelbėti, žemės ties ventiliacine anga atkasimui turėjo pasiruošę aštriai išgaląstą kastuvėlį. Žiemą sulaukė ir pirmojo apylinkėse vykdyto rusų „siautimo“ – buvo „krečiamos“ ūkininkų sodybos. Apie vidurdienį į vienkiemį sugarmėjo rusų kareiviai, apieškojo visus trobesius, išstukseno grindis, sienas, ilgais geležiniais strypais išbadė tvarto mėšlą, daržinėje – šieno prėslą,

šiaudus, ir galiausiai išsinešdino. Nespėjus lengviau atsikvėpti, pamatė nuo kelio į jų vienkiemį įsukantį dar vieną rusų kareivių būrį. Visi vienbalsiai nusprendė antrą kartą savo laimės nebandyti ir, prisidengdami trobesiais, pasileido bėgte užpustytu lauku miško link. Rusai ėmė vytis. Partizanų laimei, keliuku pro šalį rogėmis važiavo pažįstama moteris, netoliese gyvenančio ūkininko žmona. „Tetulyte, lipk iš važio, paskui grąžinsim!“ – sušuko Jonas, ir, palikę ją nustebusią ir nesusigaudančią, kas čia vyksta, paraginę arklį „zovada”(šuoliais) nurūko tolyn. Rusai dar bandė šaudyti, tačiau iš tokio atstumo galėjo pataikyti tik atsitiktinai. Jau sutemus partizanai užvažiavo į A. Gritėno sodybą. Šis pakvietė visus prie stalo, davė ne tik pavalgyti, bet ir pavaišino „naminuke“. Pas jį pabuvę, pailsėję, papasakoję ką tik patirtus nuotykius, partizanai nutarė važiuoti dar toliau, kur atrodė saugiausia – į Papartynę, Troškūnų girios pakraštį. Jonas kelionės metu nuo išgertos „arielkos“ ir patirtos įtampos atsipalaidavęs važyje užmigo ir pametė kepurę. Užvažiavus į Patamsių vienkiemį, pas tėvus po vyro suėmimo su mažais vaikais atsikrausčiusi Julija Kiaulienė padovanojo jam žieminę „gelžkeliečio triausę“.

Kartą būrys „dienavojo“ vadinamojoje Bieliaučynėje – Balelių miško aikštėje esančiame eigulio vienkiemyje. Visi, kaip „silkės statinėje“, buvo sugulę ant grindų. Pasirodo, kažkokiam rusų majorui į galvą šovė mintis „посмотреть, как бандит выглядит!“ („pažiūrėti, kaip banditai atrodo“). Pasiėmęs dvylika kareivių, jis užėjo į vienkiemį. Kareiviai pasiliko laukti kieme, o tas pasuko į trobos vidų. Susidūrimas abiems pusėms buvo labai netikėtas: majorui betraukiant iš dėklo savo „Žvaigždę“ (pistoletą TT), jam už rankų čiupo Žaibas. Rusas jau buvo pradėjęs lenkti vadą prie žemės, kai prišokęs B. Sauliūnas-Bruno iš parabelio „terkštelėjo“ tam tiesiai į smilkinį – šis iškart išsitiesė ant grindų. Žaibas sukomandavo: „Gult!“ Partizanai iš visų ginklų „kirto“ į kieme stovinčius rusus, tie tuoj puolė slėptis už priedangų ir atsakė stipria ugnimi. Partizanai iššoko per galinius langus ir, prisidengdami bulvių kapčiumi, ėmė trauktis į mišką. Bėgant per atvirą lauką buvo sužeistas ltn. Antanas Danyla-Kirna – jis ėmė svirduliuoti. Du vyrai čiupo jį už pažastų ir pustekine nusitempė į mišką, kur jis netrukus ir mirė. Pamiškėje, prisidengdami pirtimi, žaibiečiai vėl „kirto“ į rusus kulkosvaidžių ugnimi. Žuvo majoras ir šeši rusų kareiviai. Namo sienos, durys nuo kulkosvaidžių ugnies buvo su skylėmis, o staktos tiesiog „nukirstos“. Trobos viduje spintos buvo „skylėtos kaip rėtis“, pro kopūstų kubilo skyles ištekėjo visa „sunka“, sušaudyta kūdikio vygė. Laimei, namiškiai nenukentėjo, nes pasliki gulėjo ant grindų.

Vaikštant naktimis tarp būrių savų atpažinimui buvo naudojama „parolių“ (slaptažodžių) sistema. Kadangi „paroliai“ kasdien buvo keičiami, svarbiausia buvo jų nepamiršti ir greitai atsakyti. Vieną naktį būriui žygiuojant vora vienas paskui kitą, pamiškėje pasigirdo griežtas šūksnis: „Parolė!“ Priekyje ėjusiam Juozui Kirkui-Plienui truputį uždelsus, trenkė šūvis ir kulkos peršauta jo kepurė nuskriejo kaip vėjo nupūsta.

Kartą sugulę miško pakraštyje stebėjo keliuką. Visų nustebimui, pamatė juo

ateinančius septynis sovietinius aktyvistus, visą Taujėnų partinį ir sovietinį „aktyvą“. Nebuvo net visada juos lydinčių stribų. Situacija buvo tokia palanki, kad, atrodė, imk juos kad ir plikomis rankomis, tačiau būrio vadas Žaibas vyrus nuramino: „Tegul eina sau sveiki, paskui prasidės prieš gyventojus represijos.“

Pirmais partizanavimo metais būrio vadas J. Baltušnikas-Vienuolis pasikvietė juos į „talką“ – reikėjo pamokyti skrebus, kad nesivalkiotų po kaimus ir neplėšikautų. Gyventojai pranešė, kuriuo keliu tie važiuos. Užėmė patogias pozicijas pasalai ir šiems su „pastotėmis“ privažiavus visai arti, „davė ugnies“. Skrebus tartum vėjas nupūtė nuo vežimų – nepaleidę nė šūvio, apimti baimės, išsilakstė į visas puses, sukrito į raistą, šliaužiojo po balas. Partizanai norėjo juos tik pagąsdinti, todėl šaudė virš galvų.

Pirmais metais Juodgirio–Balelių miškuose veikė apie dvylika partizanų būrių. Būriai tarpusavyje palaikydavo ryšius, aplankydavo vieni kitus, vyko labai aktyvus partizanų grupių judėjimas net ir dienos metu.

Traupio miestelyje, nors jis ir nedidelis, buvo užverbuoti keturi NKVD agentai: trys vyrai ir moteriškė. Vienam už „judošišką“ veiklą buvo prigrasinta, net peršauta koja. Moteriškei perspėdami granata padaužė į smakrą, tačiau iš jų nė vienas nebuvo sunaikintas. Partizanai, juos žinodami, stengdavosi tas vietas aplenkti. Juk ne taip lengva nušauti žmogų, o pavojingiausi yra tie šnipai, kurie dar neatskleisti.

Kartą Žaibo būrys iš miško apšaudė rusų dalinį. Šis atsakė minosvaidžių ugnimi. Vėliau niekada tokio šlykštaus krintančių minų švilpimo, kurios, atsimušusios į medžių kamienus, sproginėjo, skleisdamos į visas puses daugybę skeveldrų, patirti nebeteko. Tačiau visi laimingai, net neįdrėksti, iš apšaudomos zonos išbėgo.

Miškų „šukavimo“ metu rusai kvartalinėse linijose išdėstydavo kulkosvaidžius, todėl ją pereiti būdavo labai pavojinga. Vienas partizanas užsimaskavęs – apsikaišęs kepurę, drabužius žaliomis šakelėmis, užsikišęs jas už perpetinės, atsargiai iškišdavo galvą apsižvalgyti. Pastebėję už kulkosvaidžio sugulusius rusus, partizanai išsirikiuodavo į vieną eilę ir, vadui davus ženklą – mostelėjus ranka, visi kaip vienas keliais šuoliais kvartalinę liniją peršokdavo. Dažniausiai rusai nespėdavo net iššauti ar pradėdavo šaudyti pavėluotai.

Būrio vadas, aviacijos ltn. A. Žilys-Žaibas mūšiuose buvo drąsus, greitos orientacijos, šaltų nervų vadas ir labai taiklus šaulys. Laisvalaikio metu jis su visais elgėsi draugiškai, nuoširdžiai, todėl visi partizanai ir gyventojai labai jį gerbė ir mėgo. Tais laikais jaunimo tarpe buvo paplitusi mada turėti atminimo sąsiuvinius, kuriuose draugai vieni kitiems įrašydavo savo linkėjimus, mintis. Būrio vaikinai 1945 m. vasarą, Antaninių proga, ir A. Žiliui-Žaibui padovanojo tokį atminimo sąsiuvinį, kurio gražiai išpieštame tituliniame lape buvo užrašyta: „Prisiminimui vardo dienoje“. Į jį visi būrio partizanai įrašė savo sveikinimus, palinkėjimus, o Jonas Juzėnas-Jupiteris ta proga sukūrė eiliuotą sveikinimą, pavadindamas jį „D. G. V“ – tai užšifruotai reiškė „Didžiai Gerbiamam Vadui“.

D. G. V.
Atminimui

Praeitį prisiminus gal širdžiai graudu
Kad šį vardadienį švenčiat tarp žalių miškų
Linkiu stiprybės vargus iškentėt
Telaimina Dievas Tėvynėj budėt
Laisvėj gyvenant prisiminti visus
Kada mus teriojo priešas baisus

1945-VI-12
Jupiteris

1945 m. liepos mėn., rusams atitraukiant dalį kariuomenės iš Vokietijos, Lietuvoje buvo vykdomi masiniai miškų „valymai". Taujėnų miške susirinko ir susijungė keli partizanų būriai. Rusams „šukuojant" mišką, buvo ruošiamasi priešą pasitikti sutelkta visų ginklų ugnimi ir, kad neapsuptų, staigiai veržtis į priekį. Rusams besirikiuojant „valymui", Žaibas pasiėmė su savimi du savanorius kulkosvaidininkus ir nuėjo į miško pakraštį. Jis buvo ginkluotas lietuvišku karišku šautuvu – Nepriklausomybės laikais jie buvo gaminami Linkaičių ginklų ir šaudmenų fabrike. Pastebėjęs operacijai vadovaujantį aukšto rango karininką, gerai prisitaikė ir „taukštelėjo". Tai labai retas atvejis, tačiau taikliu šūviu jis nukovė ne tik jų vadą, bet kiaurai perėjusi kulka mirtinai sužeidė ir šalia jo stovėjusį kitą karininką, jo pavaldinį (tai matė rusus stebintys partizanų žvalgai). Grįžęs į būrį Žaibas pabučiavo „lietuvišką šautuvėlį" ir pasakė, kad šis juos išgelbėjo – šiandien rusai pakrikę, miško tikrai „nebešukuos", bet naktį visi turi išsikelti į kitus miškus. Kaip vėliau ir pasitvirtino, Žaibas iš tikrųjų viena kulka nušovė du – miško „valymui" sutelktos karinės grupuotės vadą ir jo karininką. Rusai pasimetė ir nuo miško visai atsitraukė.

Iškilus pavojui palikdami stovyklą partizanai paslėpdavo atsarginius ginklus, šaudmenis, maisto atsargas, įvairius karinius reikmenis ir daiktus pasiskirstę „trejetukais". Trys vyrai eidavo paslėpti sunkųjį kulkosvaidį „Maksim", kiti trys – šovinių dėžę, kiti trejetai – granatas, atsarginius ginklus, dokumentus, maisto atsargas, kasdienės buities reikmenis ir t. t.

Du Pučinskų sūnūs tarnavo Raguvoje stribais, o motina sekė ir skundė žmones (buvo kalbama, kad tai dėl jos kaltės žuvo Mariukas ir Saulėgrąža), visaip skatino savo vaikų žiaurumą. Pati, pasikėlusi sijoną, šlapindavosi ant žuvusiųjų partizanų kūnų Raguvos miestelio aikštėje. Tokio begėdiško tyčiojimosi partizanai atleisti negalėjo. Važiuojančią pakinkytu vežimu ją patykojo ir nušovė. Arklys su vežime gulinčia nušauta Pučinskiene klaidžiodamas užsukdavo į vienkiemius, tačiau ūkininkai vežimą apgręždavo ir arklį suraginę vydavo kuo toliau nuo namų.

Užsukę pas ūkininkus nakvynės, siekdami nuvyti baimę ir juos pralinksminti, partizanai sudainuodavo dainelę:

Ko taip baisiai nusiminę žiūrite į mus,
Gal dar pirmą kartą matot tokius svečius?
Nebūkit nusiminę, jei aplanko jus miškiniai, –
Jie gerbia Jus.

Šeimininke, čiupki lazdą, tildyki šunis,
Vesk į daržinę ar tvartą ir ten pririšk.
Kad niekas nežinotų ir šunys kad nelotų,
Tada tvarka.

Šeimininke, kelki greitai, langus uždenk,
Nors kaimynai ir neblogi – reikia jų vengt.
O šviesą kai uždegsi, pažinus net nustebsi,
Ir bus ramu.

Gal atrasite kaimynų, gal giminių,
O jei ne – galėsit spręsti iš mūs veidų.
Mes nesame plėšikai, o žmonės katalikai, –
Tokie kaip Jūs.

Ko atėjom, ką sakysim – galit nujaust,
Jei kas prašosi nakvynės – reikia priglaust.
Kur gulti patys rasim, nereikia mums matracų –
Tiktai šiaudų.

Pilnai tikim šeimininkės dosnumu,
Ji papratusi vaišinti svetelius.
Paltelės plaštakinės, dešrelės pusmetrinės –
Mums ir gana.

Juk netankiai atsilanko tokie svečiai,
Tie, kurie atneš jums laisvę savo pečiais.
Tad, mieli šeimininkai, priimkite, kaip tinka, –
Prašome Jus.

1945 m. vasarą Žaibo būrio partizanas Juozas Špokas-Plienas sustabdė keliu važiavusį sunkvežimį ir įsėdo į kabiną. Taujėnų stribų būstinė buvo visai arti kelio

esančiame name, skyrė tik šaligatvis. Špokas liepė vairuotojui ties „stribynu“ trumpam stabtelėti. Kaip tyčia prie atviro lango savo automatą valė skrebas, pavarde Karvelis. Pokštelėjo taiklus Špoko pistoleto šūvis ir stribokas negyvas nugriuvo ant grindų. Sunkvežimis „šoktelėjo“ iš vietos ir didindamas greitį nurūko. Miestelio gyventojai, nekęsdami stribų, tuoj sukūrė juos pajuokiančią dainelę:

Skrido Špokas per miestelį
Ir nusinešė Karvelį...

1945 m. vasarą, po abitūros egzaminų, mokytojas Albertas Pukas (vėliau slapyvardžiu Alba) pas partizanus atėjo kartu atsivesdamas visą gimnazistų klasę – apie 30 mokinių. Tačiau Žaibas atsisakė juos priimti – kai kurie dar buvo nepilnamečiai, partizanais tapo tik keli, tarp jų ir K. Timinskas-Maras (Mariukas). Kiti grįžo į namus ar slapstėsi.

Balelių miško pakraštyje augo labai aukšta eglė. Išeinant iš miško, vienas partizanas įlipdavo beveik iki pat jos viršūnės ir su žiūronais iššvalgydavo apylinkes, ar nėra rusų ir stribų.

Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Žaibo būrio vadas Žaibas ir Vytauto apygardos (nuo 1947 m. Algimanto apygardos) Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos vadas Ąžuolas, kurių būrių veikimo teritorijos ribojosi, kas dvi savaitės susitikdavo pasitarti ir pasikeisti jiems žinoma informacija.

Naktimis užėję į ūkininkų vienkiemius, prašydami įleisti vidun, partizanai tyliai piršto krumpliu pabarbendavo į sutartą langą. Su ryšininkais, rėmėjais buvo suderinti ir tik jiems žinomi barbenimo į langą variantai. Pvz., „tris kartus po tris“, „vienas, du, vienas“, „du, vienas, du“ ir pan. Tačiau nakties tyloje stuksenant į stiklą, garsas sklisdavo labai toli ir, neduok Dieve, galėdavo pasiekti kur nors netoliese pasalaujančių rusų kareivių ar skrebų ausis. Todėl partizanai, sutarę su šeimininkais, naudodavo dar vieną garsinį signalą: paseilinę pirštą, juo braukdavo per stiklą, sukeldami į „ūbavimą“ panašų, daug tylesnį, garsą.

Žaibo būrio partizanas K. Timinskas-Mariukas ties Baleliais bandė stabdyti pravažiuojančią mašiną. Šiai pradėjus lėtinti greitį, kabinoje sėdėjęs sovietinis aktyvistas įrėmė pistoletą vairuotojui į pašonę, o tas žegnodamasis nuspaudė „gazą“. Tai matė kėbule stovintys keleiviai, tarp jų buvo ir partizanų ryšininkų. Mariukas į tolstantį sunkvežimį pagąsdindamas paleido tik trumpą „tankiuko“ seriją (rusiškas Degtiariovo tanko kulkosvaidis, „DT“). Kartais, stabdydami sunkvežimius, partizanai persirengdavo rusiškomis uniformomis.

Žaibo būrio partizanas V. Juospaitis-Guga pasižymėjo jam būdingais „šposais“. Kartais jis ateidavo į Traupio miestelio paštą, paskambindavo Raguvos stribams, paklausdavo, „kaip sekasi šuniška tarnyba“, pasijuokdavo iš jų. Kol tie atvažiuodavo į miestelį, Gugos ir pėdos jau būdavo ataušusios. Pasibeldęs naktį į ūkininko duris ir

paklaustas, kas ten, atsakydavo: „Atidaryk, laisvė už durų!“

Būrio vadas Žaibas labai puikiai ir išradingai, tiesiog virtuoziškai naudojo partizaninės kovos taktiką. Rusams persekiojant, juos nuvilioti visai į kitą pusę paskirdavo kelių partizanų grupelę, o pats su būriu atsitraukdavo į kitą pusę. Rusams „šukuojant“ mišką, kartais kareiviai miške bijodami sueidavo į grupeles. Pro atsiradusį tarp jų tarpą Žaibas būrį išvesdavo į užnugarį ir tyliai slinkdavo jiems iš paskos. Tačiau vieną kartą nuo rusų „atsipalaiduoti“ niekaip nesisekė, nors vedliu buvo pasiėmę ir eigulį. Jau netoli pamiškės pasirinko patogią poziciją ir išsidėstė mūšiui. Turbūt juos išgelbėjo užėjusi stipri audra – smarkus lietus su perkūnija, nes rusai ant jų ginklų vamzdžių „neužlipo“.

Siaučiant NKVD kariuomenei, partizanai parsivarė laisvai miške bevaikštinėjantį Imbrasą (MGB agentas – vyresnio amžiaus, storas, dramblotas žmogėnas, kilęs kažkur nuo Kavarsko pusės). Būrio vadas A. Juzukėnas-Liūtas, atsisėdęs ant kelmo ir išsitraukęs bloknotą, pradėjo jo tardymą. Šis pademonstravo tokį gudrumą ir apsukrumą, kad iš jo nieko nesužinojo – į planšetę teko įsidėti tuščią bloknotą.

1945 m. vasarą Juodgiryje kartą virš partizanų stovyklos žemai praskrido rusų „kukurūzininkas“ – biplanas PO-2. Keli partizanai miško aikštelėje deginosi saulėje ir net nepasikėlė, sakydami: „Jam gali rodyti nors ir nuogą užpakalį, vis tiek nepamatys!“ Tačiau pasigirdus iš lėktuvo garsiai komandai: „Давай кругом!“ ir lėktuvui pradėjus sukti ratą, visi puolė slėptis po medžiais. Laimei, rusų biplanas neturėjo kulkosvaidžio ir nemėtė mažų bombų, o buvo naudojamas tik žvalgybai.

Žiemą miške, besėdint užpustytame bunkeryje, pradėjo trūkti oro, užgeso žibalinė lempa. Išlindę iš bunkerio ėjo svyruodami, kaip girti, vienas kitą prilaikydami.

Po pusantrų metų partizanavimo J. Juzėnas-Jupiteris legalizavosi („stojo“). MGB nedavė ramybės, tiesiog morališkai terorizavo stengdamiesi palaužti – nuolat gaudavo šaukimus prisistatyti į skyrių. Kiekvieną kartą eidavo pasiruošęs suėmimui, įsidėjęs maisto. Pralaukus visą dieną stačiomis sausakimšame, pilname žmonių, koridoriuje, vakare iš kabineto išėjęs MGB leitenantas sakydavo: „Šiandien laisvas, atvyksi rytoj rytą!“ Galų gale nebeišlaikė nervai ir pasakė: „Kiek aš galiu čia vaikščiot? Arba suimkit, arba paleiskit!“ Nuo to laiko paliko ramybėj.

Netrukus pradėjo dirbti Žiurlių malūne, o apsigyveno Traupyje, mažame namelyje ties kryžkele į Klaibūnus.

Tais laikais kokiai nors „trankiai“ šventei reikėdavo partizanų leidimo. Traupio mokykloje buvo sugalvota kažkokia šventė, tačiau mokytojai laikėsi partizanų įstatymų, nesavivaliavo, bijojo – paprašė J. Juzėno susisiekti su Žaibo būrio partizanais ir gauti jų sutikimą. Leidimas netrukus ir buvo gautas.

Kartą jį aplankė P. Sinkevičius-Ąžuolas su keturiais vyrais. Jonas juos pasodino už stalo, pavaišino „arielka“. Naktį juos išlydėjo. Priekyje keliu ėjo Ąžuolas, iškėlęs kaip kryžių Degteriovo kulkosvaidį, kiti – iš paskos. O kaimynystėje gyveno du NKVD agentai – vienas šalia namo, antras – kitapus kelio. Ačiū Dievui, viskas baigėsi laimingai!

Iš pradžių net neieškojo žmonos, nes bet kurią dieną galėjo būti suimtas. Tik po Stalino mirties ir 1956 m. prasidėjusio politinio „atšilimo“ patikėjo, kad baisiausio teroro metai jau pergyventi.

Tokie tada buvo neramūs ir nenuspėjami laikai!

Pagal Jono Juzėno-Jupiterio atsiminimus

Partizanas Liudas Sudeikis-Klajūnas

Mackeliškietis Liudas Sudeikis augo mažažemių šeimoje – tėvai teturėjo tik 0,5 ha žemės.[1] Abu su broliu Broniumi anksti pradėjo tarnauti pas ūkininkus, išaugdami šaunūs, dori, apylinkėje gerbiami vyrai, kuriais pasiligoję tėvai galėjo didžiuotis. Tačiau broliai buvo tarsi „iš atskirų lentynų“ – Liudas visada guvus, linksmas, energingas, o vyresnysis Bronius rimtas, ramus, gerai viską apgalvojantis, tapęs geru dailide ir statydavęs namus. Abu, dar būdami paaugliai, tapo Šaulių sąjungos nariais. Liudas buvo gražiai nuaugęs, aukštas, stiprus vaikinas. Pasižymėjo šviesia, logiška mąstysena, nieko neįžeidžiančiais juokais, pagarba vyresniam žmogui, todėl buvo mėgiamas ne tik jaunimo, bet ir suaugusių vyrų ar tetulių. 1940 m. anksčiau laiko išėjo savanoriu tarnauti į kariuomenę, o netrukus Lietuvą okupavo rusai. Iš pradžių, vien politinės propagandos tikslais, ji dar buvo pavadinta Liaudies kariuomene, tačiau netrukus performuota į 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą, įeinantį į Raudonosios armijos Pabaltijo Ypatingosios karinės apygardos sudėtį. Su vidiniu pasibjaurėjimu ir pykčiu Liudas matė, kaip lietuviai savo krašte tampa beteisiais žmonėmis, kaip naikinamas jų pasididžiavimas – Lietuvos kariuomenė. Buvo suiminėjami lietuviai karininkai ir kareiviai, šalinami iš pareigų gerbiami vadai, o vietoje jų skiriami rusai – nekultūringi, grubūs, karinėje srityje nemokšos, nesugebantys net topografiniuose žemėlapiuose susigaudyti. Tuo metu liežuvį turėjai „laikyti už dantų“ – už ištartą tiesos žodį galėjai būti suimtas, patekti į kalėjimą ar Sibiro lagerius. Korpuse jau buvo įvedinėjama rusų kalba, raportuoti privalėjai rusiškai. Tarp kareivių irgi atsirado pavienių skundikų ar komjaunuolių, net vienas kitas parsidavęs karininkas, tačiau labiausiai visi nekentė „politrukų“, tarp kurių buvo daug vietinių žydelių. Šie labai uoliai skųsdavo kareivius, lietuvių karininkus, neklausydavo jų įsakymų. Tarnaujant Vilniuje, prasidėjo karas. Slapta klausydamiesi radijo iš Kauno radiofono sužinojo apie sukilimą ir Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimą, girdėjo dažnai kartojamą kreipimąsi į lietuvius: „Broliai lietuviai, padėkite vokiečių kariams!“ Lietuviai kareiviai sukilo, susišaudė su rusais, suėmė „politrukus“, o birželio 24 d. į Vilnių jau įžengė vokiečių kariuomenė. Liudas, kaip ir daug kitų karių bei karininkų, savanoriu įstojo į formuojamą lietuvių policijos batalioną, kuris buvo išsiųstas, jų nuostabai ir nepasitenkinimui, į Baltarusiją – kovoti su raudonaisiais diversantais. Dalyvavo daugelyje kautynių, buvo įgijęs didelį

antipartizaninės kovos patyrimą. 1943 m., išleistas atostogų į namus, pasitaręs su vietiniais vyrais, tvirtai apsisprendė mesti karinę tarnybą. Į batalioną sugrįžo tik dėl kovos draugų – mat, kol negrįždavo iš atostogų vieni, tol neišleisdavo aplankyti namiškius kitų karių. Pritaikęs progą, kai buvo pasiųsti į komandiruotę Vilniuje, pabėgo kartu su keliais tarnybos draugais ir grįžo į tėviškę, nusprendęs kovoti tik už Lietuvos laisvę. Gen. P. Plechavičiui pakvietus Lietuvos vyrus „imtis už ginklų“, 1944 m. įstojo į Vietinę rinktinę, kurioje susitiko daug savo buvusių bendražygių, kaip ir jis, pabėgusių iš vermachto dalinių ar policijos batalionų. Kaip rinktinės karys vėl dalyvavo susirėmimuose su stalininiais diversantais. Vadovybei pranešus, kad vokiečiai pradėjo rinktinės likvidavimą ir nuginklavimą, trys kovos draugai, užsimetę ant pečių prancūziškus kulkosvaidžius, pėsti grįžo iki Kavarsko, o iš ten – kiekvienas į savo tėviškę. Iš viso karinėje tarnyboje – Lietuvos kariuomenėje, lietuvių policijos batalione ir Vietinėje rinktinėje – Liudas ištarnavo 4 metus, buvo senas, patyręs kareivis, tikras profesionalas. 1943 m. Troškūnų girioje „įsiveisė“ parašiutais išmesti stalininiai diversantai, prie jų prisiplakė vietiniai komunistėliai. Jie, naudodamiesi, kad nei valsčiuose, nei apskrityse nebuvo jokių karinių pajėgų, pradėjo įžūliai terorizuoti ir apiplėšinėti vietinius gyventojus, o ypač buvusius sukilėlius, patriotiškai nusiteikusius gyventojus, kai kuriuos sumušė, sušaudė. Kaimai pradėjo ginkluotis, naktimis eidavo sargybą. 1944 m. birželio 10 d. raudonieji banditai būriu patraukė Mackeliškių k. link. Juos pastebėjęs, Balys Šiaučiūnas užšoko ant arklio ir atskubėjo pranešti mackeliškiečiams. Šie tuojau čiupo už ginklų ir jų būrys užėmė pozicijas tarp Mackeliškių ir Veršelių kaimų. Nesulaukdami pasirodant, patys nuėjo jų ieškoti. Prie mackeliškiečių prisijungė dar pora Kavarsko policininkų, susidarė jau vienuolikos vyrų būrys, o policijos leitenantas Savukynas ėmėsi vadovauti žygiui. Netrukus surado ir banditų pėdsakus – einant buvo nukrėsta žolės rasa. Ankstų rytmetį pasiekė Papartynę, o pėdsakai nuvedė į Striogų vienkiemį. Jame rado padengtus apšnerkštus stalus su maisto likučiais ir „samagono“ buteliais – dar neseniai vykusio „baliaus“ ženklais. Namuose buvo ir dvi mergos – atvykusi raudonųjų ryšininkė bei su banditais susidėjusi Striogų duktė Felicija. Jas vyrai pasiėmė kaip vedles, tačiau takas per nukrėstą rasą į raudonųjų banditų stovyklą aiškiai vedė Pašilvio link. Kaip vėliau paaiškėjo, artėjant frontui jie buvo labai išdrąsėję ir į stovyklą grįžo dainuodami: „Mūsų taiklūs šautuvėliai kelią jiems parodys!“ Vyrai pirmieji pastebėjo sargyboje stovinčius du raudonuosius diversantus – būrio komisarą K. Štarą ir kulkosvaidininką J. Kepalinską. Tačiau iš jų sargybiniai buvo prasti – dairėsi, bet nieko nematė. Mackeliškiečiai nieko nelaukdami „davė ugnies“ – supoškėjo karabinai, sukaleno Liudo kulkosvaidis ir du raudonieji banditai kaip maišai susmuko ant žemės. Puldami stovyklą dar sužeidė į pilvą diversantą V. Tamašauską (buvusį „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos narį, Lietuvos savanorio sūnų). Raudonieji, apimti panikos, išsilakstė po mišką „kaip žydo bitės“. Stovykloje buvo rasta daug iš gyventojų prisiplėštų daiktų, drabužių, batų, kuriuos po mūšio išdalijo savininkams.

Galima pridurti, kad sužeistas V. Tamašauskas vėliau slapstėsi ir gydėsi tų pačių Striogų sodyboje Papartynės k.

Priartėjus frontui, Mackeliškių, Repšėnų, Piktagalio ir kitų kaimų virš dvidešimties ginkluotų vyrų būrys bandė trauktis į Žemaitiją, tačiau keliai jau buvo atkirsti – „projiezda niet!“ 1944 m. birželio 22 d. Troškūnuose jau buvo rusai.

1944 m. rugsėjį namuose pasidarė neįmanoma gyventi nei dieną, nei naktį: „siautė“ rusų kareiviai, juos lydėjo plėšikaudami ir vogdami skrebai. Visi vyrai, nei kviesti, nei šaukti, ėmėsi ginklų ir pasitraukė į miškus. Iš Mackeliškių k. partizanauti išėjo visi kaip vienas 31 vyras – nė vienas nenorėjo tarnauti okupantams. Prie jų prisijungė su Mackeliškių k. besiribojančių mažų kaimelių vyrai – aštuoni iš Veršelių k. ir šeši Maželių kaimo vaikinai. Susikūrusio būrio vadu išrinko Bronių Sudeikį-Čigoną, jo pavaduotoju ir pirmojo skyriaus vadu Liudą Sudeikį-Klajūną, o antrojo skyriaus vadu – Karolį Žemaitį. Broliai ir pusbroliai Simanoniai sudarė atskirą 12 vyrų būrį, kurį vietiniai juokaudami vadindavo „simanonynu“. Kai kurie vyrai konspiracijos tikslais partizanavo toliau nuo namų – Žaibo, Jaguaro, Ąžuolo, Liūto, Patašono būriuose. Netrukus prie Veršelių k. įvyko pirmosios kautynės su rusų pasieniečiais.

Žiemai miške išsikasė 6 x 4 m bunkerį, tačiau jis pasirodė mažokas. Pašilvio miške išsikasė jau 13 x 5 m bunkerį, bet ir tas pasirodė per mažas, nes susirinkdavo šimtas ir daugiau vyrų. Kadangi nuo daugybės ateinančių ir išeinančių partizanų išsimynė takai, tapo nebesaugu, tad visi nutarė skirstytis ir slapstytis mažomis grupelėmis, tarpusavyje palaikydami ryšius.

1945 m. sausio 30 d. Liudas su broliu Broniumi buvo skrebų suimti, tačiau laimingai pabėgo. Pavasarį buvo labai neramu, labai dažnai siautė, padedami vietinių skrebų, rusai. Vieną dieną vijosi net keturis kartus, tekdavo atsišaudant skubiai trauktis, tačiau apsieita be aukų.

1945 m. vasarą dviem savaitėms pateko į rusų kariuomenės apsupimą, iš miško visai negalėjo iškelti kojos. Visuose pamiškių vienkiemiuose buvo matyti sutartiniai perspėjantys apie pavojų ženklai. Nuo bado išgelbėjo piemenukas – paprašytas duonos, jis tėvų į maišą įdėtus duonos kepalus, prisirišęs virvute, kad nepamatytų rusai, per pievą atitempė iki miško.

Vasarą kelis kartus dalyvavo kautynėse su skrebais.

1945 m. gruodžio 31 d. dalyvavo Gribulių miško kautynėse.

1946 m. pavasarį abu broliai nutarė legalizuotis – jiems padėti labai siūlėsi ir padirbtus pasus „sukombinavo“ Vilniuje gyvenantis Broniaus svainis Gaidelis. Liudas aukojosi dėl brolio, nes matė, kad jis visiškai išsekęs, pairusiais nervais ir partizaninio gyvenimo sukrėtimų nebeatlaikys. Paėmus į rankas padirbtus dokumentus nukratė šiurpas, norėjosi mesti juos šalin. Vis tik pagailo brolio – išgirdęs šūvį jis imdavo drebėti, jei taip būtų toliau – išprotėtų. Iš nevilties Liudas pravirko. Sugrįžo į mišką atsisveikinti su draugais, o naktį išėjo į Anykščius. Mieste vaikščiojo stribai, tačiau nė vienas neprisikabino. Traukinys buvo perpildytas, moterys sulipo į vagonus, o vyrai –

ant stogų. Sėdėdami ant vagono stogo ir „kiaurai“ peršalę, atvažiavo į Naująją Vilnią. Tačiau Vilniuje giminaičio Gaidelio buvo išduoti, NKVD suimti ir pateko į kalėjimą. Kadangi Lukiškių kalėjimas buvo perpildytas, Liudas pateko į Rasų kalėjimą. Prasidėjo naktiniai tardymai, kankinimai, į kamerą buvo „įmetę“ šnipelį, tačiau nieko svarbaus iš Liudo „neišpešė“. Į jų kamerą buvo pakliuvęs ir vienas augalotas, ilgais, šviesiais plaukais vaikinas – partizanas, buvęs kulkosvaidininkas. Į jo kulkosvaidžio buožę buvo prikalta vokiškų batų vinučių – tiek, kiek buvo nukovęs priešų. Rusai už tai jį labai žiauriai kankino. Buvo akistata ir paskutinis pasimatymas su broliu – vėliau Bronius buvo nuteistas mirties bausme ir sušaudytas Vilniaus KGB kalėjime. Liudas su kameros draugais ruošėsi pabėgimui – po ilgalaikio naktinio triūso išėmė ir vėl įdėjo grotas, o „šriubų“ (varžtų) skyles laikinai užlipdė duona. Juos, nustebindamas savo jėga, tiesiog „nuogomis rankomis“ atsuko gimnazistas Kazys Šmigelskas, Anykščių gimnazijos pogrindinės organizacijos narys.[2] Visi aštuoni kaliniai pabėgo Sekminių naktį, lyjant lietui ir griaudžiant perkūnijai. Liudas net šešias paras keliavo iki savo krašto, naktimis miegodavo miške po galva pasidėjęs batų aulus ir užsiklojęs švarku. Buvo taip nusilpęs, kad neišdrįso, nebeturėjo jėgų perbristi sraunios Šventosios. Į gimtąjį Mackeliškių kaimą nebegrįžo – pradėjo partizanauti Peslių k. apylinkėse, kur turėjo daug giminių, pažįstamų ir patikimų žmonių. Buvo paskirtas Lokio būrio vadu, susidraugavo ir vaikščiojo kartu su Alfonsu Juodžiu-Rickumi.

Kartą 1947 m. vasarą Semėnų troboje susėdus už stalo pietauti šeimininkė tarė: „Kažkoks ubagas ateina tiesiai pas mus.“ Įėjęs žmogus pasiteiravo kažkokios merginos. Liudas tik iš balso atpažino, kad tai Algimanto apygardos vadas A. Slučka-Šarūnas. Nustebęs paklausė: „Kas tave taip puikiai aprengė?“ Veidas aprištas skuduru, švarkas – kažkokios šalies buvusi uniforma, kelnės – lopas ant lopo, viena koja su kaliošu, kita – su nagine. Šarūnui nusirengus praustis, Liudas apstulbo – visas jo kūnas buvo žaizdotas, veidas stiklu perpjautas. Nusiprausęs ir pavalgęs, šis papasakojo, į kokią istoriją buvo pakliuvęs.

Pasirodo, Aukštaitijos partizanų apygardų vadai užmezgė ryšius su Vyriausiuoju partizanų štabu Vilniuje. Jo ir Vytauto apygardos vado V. Kaulinio-Miškinio pasiimti automobiliu atvyko štabo ryšių karininkas. Vilniuje papietavo restorane, pavežiojo po miestą, paskui poilsiui prieš svarbų kitos dienos „vyriausybinį posėdį“ atvežė nakvynei į butą. Abu nusirengė, Šarūnas pasidėjo pistoletą ant kėdės, o Miškinis – po pagalve. Užsnūdo „zuikio miegu“. Vidurnaktį atsidarė durys ir į kambarį tyliai įslinkę MGB saugumiečiai puolė ir užgulė, norėdami paimti gyvus. Šarūnas išsisuko ir su visais stiklais iššoko iš antro aukšto pro langą. Miškinis, tvirto sudėjimo vyras, spėjo išsitraukti pistoletą, iš apačios į užgulusius „įvarė“ iš pistoleto po kulką, iššoko pro langą ir pabėgo.

Liudas paklausė: „Kaip jūs nepažinot čekistų? Juk viską buvo galima suprasti iš jų elgesio!“

Šarūnas pasiuntė į apygardos štabą ryšininką perspėti dėl išdavystės ir ryšių nutraukimo, pagyveno pas juos kelias dienas, sustiprėjo ir iškeliavo į savo kraštą. Išvykstant Liudas jam padovanojo pistoletą.[3]

1948 m. sausio mėn. Liudas Sudeikis-Klajūnas trečią kartą pakliuvo į MGB rankas. Buvo nuteistas 25 m. kalėti ir 5 metus tremties. Iš kalėjimo buvo paleistas 1958 m., sukūrė lietuvišką šeimą, gimė vaikai, tačiau į Lietuvą galėjo sugrįžti tik 1991 metais.

[1] Pasinaudota: Laisvės kovų archyvas, LPKTS, 30 t., 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217 ir Garmutė, Antanina. Motinėle auginai, 1993, Kaunas, p. 216–219. Taip pat remtasi J. Kadžionio, J. Barisos, K. Patamsio, V. Simanonytės-Patamsienės prisiminimų fragmentais.

[2] Pasipriešinimo judėjime labai aktyviai dalyvavo ir moksleiviai. 1945 m. gegužės mėn. Anykščių gimnazijoje susikūrė pogrindinė organizacija, palaikiusi ryšius su partizanų būrio vadu Antanu Bagočiūnu-Dūmu, buvusiu šios mokyklos auklėtiniu. Jai vadovavo mokytojas Jonas Rasinskas, o jos nariai buvo gimnazistai Mykolas Sprindys, Kazys Šmigelskas, Apolinaras Kaminskas, Stasys Dundulis, Vytautas Azarinskas, Kazys Giedrys. Buvo spausdinamas ir platinamas mieste bei gimnazijoje laikraštėlis „Partizanų Varpas“, raginantis tautiečius nenusiminti, bet stoti į kovą su okupantais. 1946 m. kovo mėn. organizacijos nariai buvo suimti, tačiau pasipriešinimas gimnazijoje liko nesunaikintas. Dalis mokinių ir toliau palaikė ryšius su partizaniniu judėjimu, o 1949 m. įkurtas slaptas „Vienybės“ būrelis, rengdavęs ir platinęs spaudą. Aktyviausi jo nariai buvo Algimantas Bučys, Rožė Pavidytė, Povilas Gražys, Prima Bučytė, Vlada Valevičiūtė, Janina Repečkaitė, Kęstutis Banionis, buvęs gimnazistas Kazimieras Karvelis. 1950 m. vasario 16-osios išvakarėse mokyklos pogrindininkai trispalvėmis papuošė miesto gatvėse medžius, išplatino atsišaukimus. Po dviejų dienų jaunieji pogrindininkai buvo suimti. (Drąsiai stovėsim laisvės sargyboj... Sudarytoja Daiva Gadliauskaitė. A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, UAB „Petro ofsetas“, 2006, p. 82).

[3] Lietuvos partizaninis judėjimas, sudarytas iš atskirų apygardų,visada siekė sukurti vieningą partizanų vadovybę. MGB, tai žinodama, pati per užverbuotus agentus ėmėsi šios užduoties vykdymo – Centrinės vadovybės kūrimo. Buvo sukurtos visiškai jos kontroliuojamos Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio ir Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo struktūros Vilniuje. Per šią pseudovadovybę MGB stengėsi sunaikinti lietuvių pasipriešinimo judėjimą „iš viršaus į apačią“ principu. Pagrindinį vaidmenį šiame didelio masto operatyviniame žaidime vaidino MGB agentas J. Markulis-Erelis, jam talkino užverbuoti buvę Lietuvos kariuomenės karininkai A. Kamarauskas-Vytis, L. Šimonėlis-Šilaitis, V. Pečiūra-Griežtas ir kt. MGB agentai įsiskverbdavo į apygardas, rinktines, perimdavo ryšių sistemą, nužudydavo ar slaptai suimdavo ir stengdavosi užverbuoti partizanų vadus, panaudoti juos agentų-smogikų operatyvinėje veikloje. Dėl šios veiklos žuvo daug žymių partizaninio judėjimo vadų, buvo sunaikinta daug apygardų ir rinktinių štabų. Vieni iš labiausiai nukentėjusių šiame MGB „operatyviniame žaidime“ buvo Aukštaitijos partizanai. Kaip parodė partizaninio karo istorija, vis tik autonomiškumas buvo stiprioji partizaninio judėjimo savybė, jo gyvybiškumas ir išlikimo pagrindas. (R. P.)

Rusų dezertyrai

1944 m. liepos mėn. Raudonajai armijai iš Anykščių krašto „išstūmus“ vokiečius, pas pamiškės gyventojus nelauktais, bet labai dažnais „svečiais“ tapo rusų dezertyrai. Jų srautas net frontui pasiekus Nemuną nesumažėjo. Traukė atgal į Rusiją pavieniui ir grupelėmis, dažniausiai ginkluoti, kartais net kartu su karininkais. Kiti eidavo išmėtę ginklus ar iškeitę juos į „samagoną“ ar lašinius. Jie sakydavo: „А за что нам воевать? За колхоз? – Никогда! Вот увидите – наши возьмут Берлин, по приказу Жукова повернут свое оружие обратно и свергнут большевитскую власть!” („O už ką mums kariauti? Už kolūkius? – Niekada! Pamatysit, mūsiškiai paims Berlyną, Žukovo vadovaujami pasuks savo ginklus atgal ir nuvers bolševikų valdžią!“).

Tokie svečiai dažni buvo ir nuošalioje, miškingoje Papartynėje. Kartą K. Patamsis iš partizanų būrio parėjo į namus ir netikėtai pakliuvo į jų „balių“. Už stalo sėdėjo šeši girti rusų kareiviai – dezertyrai, valgė lašinius, kiaušinienę, gėrė „samagoną“. Vienas jų, pasiėmęs Kazio armoniką, bandė groti rusišką melodiją, kiti, pritardami, vienas per kitą šaukdami, dainavo. Keli iš jų buvo lengvai sužeisti, apsibintavę, savo ginklus netvarkingai sustatę kampuose. Kazys nepastebimai išėjo iš kambario ir nuėjo pranešti partizanams. Pas Ažuolo vyrus buvo atvykę keli mickūniškiečiai su savo vadu Juliumi Miškiniu – karšto charakterio, ryžtingu, augalotu vyru. Jis pirmas, be kalbų nustūmęs nuo durų senąjį šeimininką Joną Patamsį, įsiveržė į namo vidų, o iš paskos sulėkė likusieji partizanai. Rusai nespėjo net suprasti, kas vyksta, kai buvo nuginkluoti. Moterys iškart susirūpino, ką su jais darys, ar nesušaudys. Partizanai atsakė, kad juos ištardys – jei jie tikrai dezertyrai, paleis, nes tokie jiems nepavojingi. Kareivius partizanai išsivarė į mišką, ištardė, bet vėliau grąžino ginklus ir paleido. Su frontininkais partizanų santykiai buvo visai kitokie – juos laikė bolševikų vykdomo karo „patrankų mėsa“, „pilkomis apkasų žiurkėmis“, kurios be jokio gailesčio buvo siunčiamos į „fronto mėsmalę“. Tai suprato abi pusės ir stengėsi visokiais būdais išvengti tarpusavio kautynių ar susišaudymo.

Remtasi K. Patamsio ir Vito Danio prisiminimais.

P. S. Gandai tarp kareivių apie tai, kad rusų kariuomenė, paėmusi Berlyną, maršalui Žukovui vadovaujant „atsuks savo ginklus“ prieš Stalino režimą, buvo specialiai sukurti ir platinami armijos kontržvalgybos „Smerš“ agentų. Tuo norėta pirmiausia sėkmingai užbaigti karą, o vėliau frontininkus taip „prispausti“, kad jiems tai ir į galvą nebeateitų (R. P.).

Pirmoji užduotis. Beržo būrys. Sąskrydis

Buvo pats 1944 m. vidurvasaris – karštos dienos, trumpos, tvankios naktys, kvepėjo žydinčios alyvos, liepos, soduose noko vaisiai, o keliais tvarkingai, gražiai traukėsi paskutiniai vokiečių daliniai. Netoli, vos už 7 km nuo Utenos, esančiame Trečialaukio kaime susirinko daug jaunų vyrų. Tarp jų buvo Pranas Daunoravičius, Balys Jucius, broliai Pranas, Aleksas ir Domas Jakštoniai, Balys, Vladas ir Mindaugas Barisos. Kai kurie iš jų jau buvo „seni kareiviai" – tarnavę vermachte, kariavę Rytų fronte, kovoję savisaugos ar Vietinės rinktinės batalionuose, bet dauguma – išvis neragavę kareiviškos duonos, be jokio karinio apmokymo. Kaip ir kaimynystėje gyvenę ūkininkai, visi vakarais susirinkdavo pas seną, patyrusį karį, Lietuvos kariuomenės ats. leitenantą Mykolą Barisą pasiklausyti radijo žinių, išgirsti jo autoritetingą nuomonę. Visi jautė, kad iš rytų atslenka neapsakomai baisi neganda, kiekvienas išgyveno nerimastingą laukimą, visus domino tik viena – ką rusai darys, kas dabar bus?

Vieną rytą keliais ir laukų keliukais „kaip amaras" pasipylė rusų gurguolės. Vokiečių aviacija pradėjo bombarduot: buvo matyti, kaip liepsnose bei dūmuose paskendo Utena, taip pat Kuktiškių, Tauragnų ir kiti miesteliai. Didesnis mūšis įvyko tik prie Antalieptės. Tuo metu vokiečiams tragiškai stigo karinių pajėgų – atsitraukimą dengti dažnai palikdavo tik mažas, judrias kovines grupes. Vietinių gyventojų pasakojimais, ten irgi kovėsi motociklais atvažiavęs viso labo tik 20-ties vokiečių kareivių būrys. Pirmiausia jie ant kalno ties pienine „faustpatronais" pamušė rusų sunkųjį tanką „JS" („Josif Stalin"), kulkosvaidžių ir automatų ugnimi „išguldė" jam iš paskos puolančius rusų pėstininkus, o paskui dar ir į puolimą pasiųstą automatininkų kuopą. Po mūšio vokiečiai sėdo ant motociklų ir nuvažiavo į Dusetų pusę, kautynių lauke nepalikdami nė vieno sužeisto ar žuvusio kareivio.

Iš Antalieptės dviračiu atvažiavęs pusbrolis Antanas Jakavonis susirinkusių vyrų būriui papasakojo, kad jų rugių lauke guli daugybė nukautų rusų kareivių, o visas laukas ir pakrūmės pilnos išmėtytų ginklų, granatų, šovinių. Pasigyrė, kad jis pats į namus jau parsinešė visą „ginklų arsenalą". Vyrus ši žinia labai sudomino ir pradžiugino, visi pradėjo kurt planus, kaip visa tai parsigabent. Tėvas, senas kareivis, tuoj surado išeitį – patarė vežime įrengti dvigubą dugną. Šie tuoj su entuziazmu kibo į darbą ir vakare viskas jau buvo padaryta. Pasitarę su tėvu, visi nusprendė, kad saugiausia bus važiuoti abiems paaugliams – penkiolikmečiui Juozui Barisai ir metais vyresniam Antanui Jakavoniui. Visi Juozu pasitikėjo dar ir todėl, kad žinojo, jog jis, kaip ir kiti Utenos gimnazistai, 1942–43 m. fizinį lavinimą dėsčiusio Lietuvos kariuomenės atsargos karininko Smailio buvo išmokytas, kaip elgtis su įvairių sistemų ginklais, granatomis, minomis. Ankstų rytą vyrai pakinkė nesibaidantį rambų arklį, į vežimą dėl maskuotės įdėjo kelis maišus avižų, o ant viršaus užkėlė Antano dviratį. Tingaus arklio negąsdino nei šūksmai, nei raginimai, nei botagas – visą kelią vienodai tingiai klapsėjo kanopomis, kad, atrodė, vežimas beveik stovi vietoje. Nesibaidė jis nei

tankų, nei mašinų, nei vilkikais tempiamų pabūklų, nes, matyt, ir tingėjo baidytis. Iki Antalieptės buvo virš 30 km, tad popiet jų vežimas galų gale įriedėjo į Jakavonių vienkiemį.

Teta Teklė papasakojo, kad netoli esančiuose laukuose beveik savaitę gulėjo virš šimto nušautų rusų kareivių, priverstų kaip „rugių kūlių“. Kaitinant saulei nuo jų irstančių kūnų sklido baisiausia smarvė. Rusų suvarytos ūkininkų pastotės dvi dienas rinko ir vežė į Antalieptės miestelį žuvusius kareivius laidoti. Dalį ginklų susirinko patys rusai, tačiau daugybė jų dar liko išmėtyta palaukėse ir krūmuose. Abu paaugliai negaišdami laiko išėjo ieškoti trofėjų. Laukuose dar tebetvyrojo salstelėjęs gendančių lavonų kvapas. Apėję laukus, palaukes, išlandžioję krūmus, rado daug rusiškų karabinų, diskinių automatų PPŠ, rusiškų „rupūžinių“ ir „cilindrinių“ granatų, penkias vokiškas prieštankines minas, tris šovinių dėžes. Tarp krūmų užtiko ir irstantį, baisiai dvokiantį rusų kareivio lavoną, šalia jo gulėjo automatas PPŠ, kurį jie pasiėmė. Abu paaugliai buvo įlipę net į pamuštą tanką, tikėdamiesi išmontuoti kulkosvaidį, tačiau šis nuo ugnies buvo apanglėjęs, šaudymui visai nebetinkamas. Vakare, viską susirinkę ir susinešę, pradėjo krauti į vežimo dugną. Ginklams vietos užteko, tačiau netilpo prieštankinės minos – kliudė jų sprogdikliai. Teko juos išsukti, suvynioti ir sudėti atskirai. Nebetilpo ir šovinių dėžės. Po ilgų svarstymų nusprendė vežant nerizikuoti: šovinius supylė į maišus, sumaišė su avižomis ir į vežimą sukrovė taip, kad neliktų vietos jokiam pašaliniam keleiviui.

Kitą rytą pavalgęs pusryčius, visos šeimos palydėtas ir tetos peržegnotas, Juozas leidosi į pavojų kupiną kelionę namo. Iki Daugailių k. kelias buvo beveik tuščias, bet įvažiavus į Zarasų–Utenos plentą, vaizdas iškart pasikeitė – keliu vyko intensyvus kariuomenės judėjimas. Garsiai burzgė tempdami pabūklus vilkikai, žlegsėjo tankai, lėkė pro šalį keldami dulkes „tirštai“ rusų kareivių prisėdę amerikietiški sunkvežimiai „Studebaker“, rusiškos „pusantratonės“, pakele lėtai slinko arklinių vežimų gurguolės. Kai kurios mašinos sustodavo pakelėse, apie jas vaikščiodavo dulkėtom uniformom rusų kareiviai. Pro juos Juozas stengėsi pravažiuoti kaip galima greičiau, net rambus arklys, artėjant namų link, darėsi vis „bistresnis ir bistresnis“. Galų gale „jaunasis kurmanas“ taip išdrąsėjo, kad pasuko ne aplinkkeliu, kaip buvo prisakyta, bet tiesiai per Utenos centrą. Važiuojant per miestą jau buvo šiek tiek neramu, nes aplink visur zujo, šmirinėjo rusų kareiviai, bet, ačiū Dievui, niekas nesustabdė ir nieko neklausinėjo. Visai nurimo tik pasukęs į Kuktiškių kelią, o pamatęs gimtuosius namus, jautėsi kaip didvyris, sėkmingai įvykdęs savo pirmąją užduotį. Namuose laukę vyrai jau buvo sunerimę, bet visi labai džiaugėsi atgabentu „kariniu kroviniu“, gyrė paauglių išradingumą. Pabarė Juozą tik už tai, kad be reikalo rizikavo važiuodamas per miestą.

Atvežtų ginklų pakako apsiginkluoti visiems besikuriančio partizanų būrio vyrams, kurio vadu tapo Juozo vyresnysis brolis Balys Barisa-Beržas. Būrys tapo pavaldus LLA vadovybei, o pagal to meto tradicijas buvo vadinamas vado slapyvardžiu – Beržo būriu. Atvykus rinktinės vadui J. Kauliniui-Miškiniui, vyrai davė priesaiką ir

tapo tikrais partizanais, o jų seserys – ryšininkėmis. Jos platindavo partizanų spaudą, atsišaukimus, palaikydavo ryšius tarp apylinkėse veikiančių būrių ir su rinktinės vadovybe.

1945 m. pavasarį, jau žaliuojant laukams, jų sodyboje Trečialaukio kaime įvyko partizanų sąskrydis. Į jį susirinko besiribojančiose teritorijose veikiantys skirtingų organizacinių struktūrų – LLA ir LPS (Lietuvos partizanų sąjunga, susikūrusi iš Lietuvių fronto karinės Kęstučio organizacijos – vadinamųjų „Kęstutėnų“) partizanai. Vieni atžygiavo pėsti, kiti atvyko vežimais, dar kiti atjojo raiti – dauboje prie upelio ganėsi didelis pulkas arklių. Susirinko apie 100 gerai ginkluotų partizanų, dauguma apsirengę gražiomis lietuviškomis uniformomis. Didžioji atvykusiųjų dalis apsistojo klojime, nes troboje jau nebetilpo. Aplinkinių vienkiemių merginos surinko ir prinešė maisto, virė pusryčius, pietus, vakarienę. Eiliniai partizanai ėjo sargybą, buvo išstatyti kulkosvaidžiai, o LLA ir LPS vadai posėdžiavo dvi dienas ir vieną naktį. Tarėsi, svarstė, ginčijosi, kas šiame krašte turi vadovauti partizaniniam judėjimui, kieno slaptažodžiais („parolėm“) vadovautis, kieno vadovybei turi priklausyti partizanų būriai. Tuo metu bendros vadovybės klausimas taip ir liko neišspręstas – tik 1946 m. LPS partizanų Gedimino rinktinė prisijungė prie LLA.

Po sąskrydžio Beržo būrio būstinė persikėlė į ant Viešės upelio šlaito stovinčią pirtį, kurią dengė aplink augantys krūmai. Po pirtimi buvo įrengtas didelis bunkeris su atsarginiu apie 15 m ilgio požeminiu išėjimu į pašlaitę. Bunkerio viduje buvo patalpinta radijo aparatūra, rašomoji mašinėlė ir kt. daiktai, spausdinama pogrindžio spauda. Pirties pastogėje įrengtas stebėjimo punktas (sekykla) ir miegamasis. Giliau pašlaitėje padaryta užmaskuota virtuvė, stalas, suolai, slėptuvė indams ir maisto produktams. Čia nuolat laikydavosi apie 20–30 partizanų, ginkluotų automatais, šautuvais, granatomis, turėjo du lengvuosius kulkosvaidžius. Apylinkėse dažnai siautė rusai su savo talkininkais skrebais, krėsdami vienkiemius, terorizuodami partizanų šeimas, tačiau apie pavojų visada pranešdavo ryšininkai arba partizanų sargybiniai.

Barisa, Juozas. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 22–25. Papildyta gyvais Juozo Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-04-15–16.

Apie rusų štabą

Iš pradžių rusų kareiviai, kurių dauguma buvo frontininkai, elgėsi padoriai – patys paprašydavo duonos, pieno, lašinių. Vėliau jų apetitas nepaliaujamai augo – viename kaime daiktą pavogdavo, kitame parduodavo, už butelį „samagono“ galėjai nusipirkti ir arklį, ir trofėjinį vokišką automatą. Rusų kareivis gėrė „viską, kas dega“, net denatūruotą spiritą, ir ne iš „čerkučių“ (taurelių), o stiklinėmis. Tai lietuviams sukeldavo didžiulę nuostabą, nes tarpukario Lietuvoje „pijokystė“ buvo didelėje

nepagarboje. Tais laikais trys „subrendę, po kariuomenės“ kaimo vyrai per vakarą bešnekėdami išgerdavo mažą, 0,25 litro, degtinės buteliuką, vadinamą „žulikiuku“, ir jau užtekdavo, būdavo linksmi. Todėl daugelis sakydavo: „Tfu, kokią čia kultūrą jie mums atnešė?“

Atėjus rusams, po kelių dienų jų namo antrajame gale (seklyčioje, dar kitaip „stancijoje“) apsistojo karinis štabas – generolas su karininkais. Jie labai domėjosi Lietuvos žmonių gyvenimu, vis klausinėjo, kodėl lietuviai tokie priešiški rusams. Tėvai įrodinėjo, kad lietuviai priešiški ir vokiečiams – juk nėjo tarnauti į jų kariuomenę. Mama jiems papasakojo apie 1941 m. birželio trėmimus, paklausė, kodėl vežė mažus vaikus, senelius, kodėl šaudė lietuvius Rainiuose, Panevėžyje, Pravieniškėse. Juozui liepė atnešti ir parodyti 1942 m. išleistą „Lietuvos archyvą“ su žudynių fotografijomis. Jauni karininkai susidomėję klausė, vartė knygą, o generolas žiūrėjo žiūrėjo ir tarė: „Tai – provokacija! Ne už tai lietuviai 41-ais metais šaudė į rusus!“

Kitą naktį štabas tyliai dingo – net šuo nesulojo. Atsikėlę rado apiplėštą sodybą – dingo paukščiai, trys avys ir, kas svarbiausia, visi penki arkliai – keturi darbiniai ir gražus, iš Vokietijos parvežtas veislinis eržilas, brolio Mindaugo numylėtinis. Jis buvo pririštas prieklėtyje, prie jo ne kiekvienas ir prieiti galėdavo, bet broliai, miegoję klėtyje, nieko net negirdėjo. Mindaugas sėdęs ant dviračio bandė ieškoti, vytis, bet, turbūt, gerai kad ir nerado – rusai būtų jį tikrai nušovę.

Visi aviliai buvo užpilti vandeniu ir išplėšti, įpykintos bitės gėlė visiems, neleido net išeiti į kiemą.

Blogiausia, kad ūkis liko be arklių – jau visai čia pat buvo javapjūtė, o po jos – žiemkenčių sėja. Tėvas specialiai raugė ir varė „samagoną“, kad įsigytų juos iš kareivių. Netrukus įvyko ir mainai – už kelis butelius „naminės“ rusai atvedė du nuvarytus, kruvinai nutrintais pečiais arklius.

Tokie apiplėšimai, vagystės palietė ne vien tik jų šeimą – kitur rusai sugalvodavo visokiausių gudrybių, apgavysčių, buvo tikri „vagys-specialistai“. Pvz., šeimynai, vaidindami „geradarius“, išduodavo „didžiulę karinę paslaptį, kad netrukus prasidės didelis mūšis, artilerijos apšaudymas, artėja vokiečių tankai“, tad šiems geriau laikinai pasitraukti toliau nuo namų į saugią vietą, „pralaukti“ pavojų. Šeimininkams sugrįžus, namai jau būdavo išplėšti, „išdraskyti“, išvogti. Negelbėdavo net ir tai, jei maisto atsargos ar turtas būdavo užkasti į žemę. Tokias slėptuves surasdavo ilgais virbais badydami žemę – mat šviežiai sukastas gruntas būdavo daug minkštesnis.

Taip prasidėjo gyvenimas sugrįžus rusų okupacijai. Tačiau tai buvo tik pradžia, „žali lapeliai“, o karčios uogelės dar laukė ateityje.

Barisa, Juozas. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 21. Papildyta gyvais Juozo Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-04-25.

Veršelių kautynės

Manoma, kad Veršelių kautynės turėjo tam tikrą priešistoriją. B. Sudeikio-Čigono būrio vyrams trūko ginkluotės – kai kurie turėjo tik trumpuosius ginklus, kiti išvis buvo beginkliai. Kažkuris iš vietinių gyventojų turėjo nuvykti į Kavarską pranešti stribams, kad prie Veršelių kaimo, pamiškėje, žmogus varo „samagoną“. Skrebai, turėdami puikią galimybę už dyką „praplauti išdžiūvusias gerkles“, tuoj pat būtų atlėkę jo „konfiskuoti“. Jie nebuvo laikomi rimtais priešininkais, tikėtasi juos sutriuškinti, o paimtais trofėjais apginkluoti būrio vyrus. 1944 m. rugsėjo 14 d. partizanų būrys (virš dvidešimt vyrų) susirinko krūmokšniais ir jaunais juodalksniais apaugusioje laukymėje, esančioje tarp Dabužių miško ir Veršelių kaimo. Joje stovėjo trys vienkiemiai, tarp krūmų buvo ir ariamos žemės plotai, ir gyvulių ganymui bei šienavimui naudojamos pievos. Maždaug už puskilometrio nuo miško, pakrūmėj, buvo didžiulė, aukštesnė už žmogaus ūgį, ilgų rąstų rietuvė – žiemą nupjauti, išvilkti į lauką ir sukrauti į didžiulę krūvą sienojai, skirti namo statybai. Partizanai, susėdę už medžių rietuvės, su žiūronais žvalgė Veršelių ir Mackeliškių kaimų apylinkes, už kokių 80 metrų praeinantį vieškelį, laukdami pasirodant priešo. Tačiau viskas įvyko ne pagal planą.

Po pietų netikėtai iš miško pusės išėjo pasieniečių, vadinamų „žaliakepuriais“, būrys ir, dengiamas krūmų, iš kitos pusės nepastebimai priėjo iki pat sukrautų rąstų krūvos. Toks artimas susidūrimas ir vieniems, ir kitiems buvo labai netikėtas. Abi pusės iškart atidengė ugnį, kaip priedanga pasinaudodamos sukrautų sienojų rietuve. Dalis partizanų, tarp jų ir beginkliai, padarę didelį lanką per krūmus spėjo pasitraukti į mišką, nors kelis vyrus, tarp jų ir būrio vadą B. Sudeikį-Čigoną, rusai lengvai sužeidė. Prie sienojų krūvos ir netoli jos užėmę bent kiek patogesnes pozicijas liko tie, kurie pirmieji atidengė ugnį ir kuriuos „prispaudė“ prie žemės priešo ugnis. Pasigirdo rusiškos komandos: „Padjom, ura!“ Virš partizanų galvų pradėjo „lyti kulkomis“, tačiau šiems atsakius ugnimi, rusai pritilo. Praėjus kiek laiko vėl ėmė pulti. Tokie dažni susišaudymai rusams bandant pereiti į puolimą su trumpomis pertraukomis tęsėsi ilgą laiką, užkaito Liudo kulkosvaidis. Jis su savo „prancūziuku“ atsigulė tarp rietuvės rąstų laibgalių, o keli rusai buvo pasislėpę už drūtgalių. Staiga Liudas pastebėjo pro sienojus iškištą „žaliakepurio“ galvą – trumpai sukaleno jo „prancūziukas“ ir rusas sukniubo. Pasieniečiai pradėjo mėtyti granatas: viena nukrito pusantro metro prieš Liudą, nukirsdama alksniuką, kita sprogo šone, apdrabstydama žemėmis ir skeveldromis sužeisdama koją. Labai drąsiai kovėsi Petras Tratulis, rusus apmėtydamas granatomis ir šaudydamas iš vokiško karabino. Vieną rusų mestą granatą partizanai pačiupę suspėjo nusviesti atgal – ji sprogo ant rąstų, pažerdama skeveldras. Už kelių metrų gulintis Juozas Šileika perdavė Liudui „rupūžinę“ granatą – šis, ištraukęs žiedą, metė ją per rąstų rietuvę, „nutildydamas“ rusų kulkosvaidininką. Pasigirdo rusiška komanda: „Vperiod!“, tačiau jau pirmas išlindęs „žaliakepuris“

krito „pavaišintas“ „kulipka“ (kulka). Dešiniau Liudo gulintis Donatas Simanonis sušuko: „Liudai, užpakalyje rusai!“ Virš galvų švilpė kulkos, pasikelt negalima – iškart „nuskins“. Liudas nesikeldamas vertėsi ant nugaros, apsukdamas ir kulkosvaidį. Už 50 metrų pamatė du sugulusius rusų kareivius, šaudančius į šliaužiančio partizano kojas, o „žaliakepuris“ leitenantas jiems šaukia: „Živoj bratj, živoj!“ Liudas „purptelėjo“ „prancūziuko“ seriją, leitenanto galvos kiaušas kartu su kepure nuriedėjo į šalį, o ištiesta su pistoletu ranka nusviro ant žemės. Kitus du bandžiusius apsupti „žaliakepurius“ irgi „nuskynė“ keliom taikliom serijom. Rusams apeiti iš užnugario nepavyko. Juozas Šileika perspėjo: „Liudai, tik nekelk galvos!“ Įtemptos artimos kautynės tęsėsi jau daugiau nei tris valandas, tačiau rusai jokios persvaros nepasiekė – partizanai sėkmingai gynėsi, neleisdami savęs apsupti, o tuos, kurie bandė pulti, nukaudami. Nuo miško pasigirdo kulkosvaidžių kalenimas, tačiau apšaudoma buvo „aklai“, per krūmus. Partizanai pagalvojo, kad iš Kavarsko rusams atėjo pastiprinimas, kuris jiems nieko gero, išskyrus mirtį, nežadėjo. Draugai – Petras Brigackas-Atila, Juozas Šileika, Donatas Simanonis – pradėjo karščiuotis, šaukė, kad reikia trauktis, nes čia juos išmuš. Liudas atsakė: „Reikia laukti vakaro, saulė jau visai žemai. Aš sužeistas, kulkosvaidžio nepanešiu!“ Vos saulei nusileidus, Donatas Simanonis paėmė jo kulkosvaidį, Liudui atidavė savo šautuvą. Pagal komandą vyrai su perbėgimais ėmė trauktis – bėgo lygiu lauku krisdami, keldamiesi, šokinėdami į šonus. Vieškelis tebuvo vos už 80 m, o jo pakraščiu ėjo išganingasis pakelės griovys, kuriame galėjo rasti priedangą bei saugiai nušliaužti iki miško. Tačiau buvo paskubėta, reikėjo sulaukti tamsos. Nors pagrindinės pasieniečių pajėgos jau buvo atsitraukusios, tačiau likę netoli rietuvės esančiuose krūmuose rusai pradėjo šaudyti lauku besitraukiantiems partizanams į nugaras. Kulkos švilpė apie galvas, Liudui peršovė kepurę. Bebėgant išgirdo Donatą Simanonį sakant: „Mane sužeidė į vidurius!“ Pasiekęs vieškelį, Liudas krito į griovį, o Juozas Šileika nebespėjo – krito ant kelio, iš burnos pliūptelėjo kraujas. P. Brigackas-Atila bėgo tiesiai, be perbėgimų, ir buvo nukautas. Traukiantis žuvo ir Vladas Vildžius. Kiti partizanai pasitraukė laimingai, tik į kojas buvo sužeistas Mykolas Simaška. Iš pradžių vyrai šliaužė grioviu pagal keliuką, paskui iki miško bėgo prisidengę krūmais. Nors uždusę, šlapi, tačiau pasiekė jį jau be nuostolių. Pasirodė, kad baimintasi buvo visai be reikalo – iš miško kulkosvaidžiais šaudė saviškiai, broliai Albinas ir Bronius Pivorai. Visiems buvo labai apmaudu, kad vyrai žuvo ne ilgų kautynių metu, bet visai beprasmiškai – nesulaukę tamsos skubotai traukdamiesi. Žuvo šeši rusų pasieniečiai, tarp jų – ir jiems vadovavęs pasienio užkardos vadas leitenantas Choroševič. Po mūšio S. Ginietis pagal likusias šovinių atsargas suskaičiavo, kad į rusus iš prancūziško šautuvo paleido 62 šūvius.

Netoliese gyvenusios Genutės Tamuliūnaitės prisiminimais, partizanai pas juos buvo palikę kailinius – juos pasiklodavo miške nakvynei. Po mūšio pas juos su draugais atėjęs Liudas Sudeikis buvo išvargęs, tiesiog „į žmogų nepanašus“, krėtė nervinis drebulys.

Donatas Simanonis dėl sužeidimo į pilvą, kentėdamas didelius skausmus, mirė vidurnaktį. P. Brigackas-Atila buvo pašarvotas namuose, tačiau įsiveržę rusų kareiviai kūną išvertė iš karsto. Buvo palaidotas prie namo, darželyje, kur ilsisi iki šiol, nes visi artimieji jau išmirę. Vladas Vildžius buvo palaidotas savo namuose, „šaltajame" trobos gale, vadinamojoje „stancijoje". Išmirus artimiesiems, jis ilsisi tarp buvusios trobos pamato akmenų.

Po kautynių partizanai pasitraukė į tolimus raistus – gyveno samanų guoliuose šešias dienas, kol nepraėjo rusų „siautimai". Liudas granatos skeveldras iš kojos išsikrapštė peiliu, broliui Broniui šautinė žaizda šlaunyje gijo blogai, pūliavo.

1944 m. rugsėjo 14 d. kautynėse prie Veršelių k. „žaliakepuriai" gavo „į kailį" – žuvo šeši pasienio užkardos pasieniečiai su jiems vadovavusiu karininku. Kad taip nukentėtų elitinis, specialiai ir profesionaliai apmokytas pasienio kariuomenės padalinys, Vilniuje sėdintiems iš Maskvos komandiruotiems NKVD ir NKGB generolams buvo labai nemaloni staigmena. Apžiūrėti mūšio vietos buvo atvykęs net LSSR vidaus reikalų komisaro pavaduotojas generolas majoras P. Kapralovas. Iš pradžių buvo manyta, kad tai užsilikusios nuo fronto vokiečių kareivių grupės darbas, tačiau užverbuota agentūra tuoj suteikė informaciją, kad šiose kautynėse dalyvavo vietiniai partizanai. Buvo išaiškintas ir kautynių dalyvių sąrašas, o legalizuojantis buvo suimti, nuteisti mirties bausme ir Vilniaus KGB kalėjime sušaudyti kautynėse dalyvavę partizanai Petras Tratulis, Mykolas Simaška, giminaičiai Stasys ir Alfonsas Šablevičiai iš Maželių kaimo.

Pasinaudota: Laivės kovų archyvas, LPKTS, Kaunas 2001. Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217; Garmutė, Antanina. Motinėle, auginai. Kaunas, 1993, p. 216–219 ir J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Antipartizaninei kovai Lietuvoje nuo 1944 m. buvo dislokuota gen. P. Vetrovo NKVD divizija (kurios asmeninė sudėtis vėliau buvo padidinta iki 12 pulkų), taip pat atskirais laikotarpiais Lietuvoje veikė 57-oji ir 63-ioji NKVD divizijos, atskiri šaulių pulkai, pasienio kariuomenės pulkai, jiems į pagalbą galėdavo ateiti 10 Lietuvoje dislokuotų reguliariosios kariuomenės divizijų (su aviacija, artilerija, tanketėmis), laikinai buvo atkeliamos į Lietuvą NKVD divizijos iš Latvijos ir Baltarusijos (5-oji, 6-oji, 7-oji ir 10-oji šaulių divizijos), dirbo daugybė NKVD ir NKGB operatyvinių darbuotojų ir jų užverbuoti agentai, iš kitų respublikų buvo laikinai komandiruojami į Lietuvą NKVD ir NKGB karininkai ir kursantai, taip pat pagalbinį vaidmenį atliekantys milicija, „stribai" ir ginkluotas „tarybinis ir partinis aktyvas". Prieš partizanus įvairiu metu veikė nuo 50 000 iki 150 000 priešininkų. (Starkauskas, J. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–53 m. Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 386–388; Anušauskas, A. NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos karo archyve. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba /1/arvydas.htm, žiūrėta 2014-10-17).

Surdaugiai 1944–45 m. „Pirmosios bangos“ partizanai

Papartynės, Surdaugių, Zerkiškių k. jaunimas irgi nesiruošė aklai paklusti rusų okupantams. Kaip niekas neišėjo į vokiečių kariuomenę kovoti už „Didžiąją Vokietiją“, taip niekas nesiruošė „guldyti galvas“ ir už „Didžiosios Rusijos“ imperialistinius interesus. Visi tikėjo, kad išvadavimas nebetoli, „pirmą arba penkioliktą ateis amerikonai“, tereikėjo jų sulaukti. Vieni vyrai slapstėsi, palaikydami su partizanais ryšį ir būdami kaip partizanų rezervas kilus karui (Jonas Stankevičius, Antanas Levandavičius, Kazys Patamsis ir kt.), kiti, nieko nelaukdami, ginklavosi ir telkėsi į laisvės kovotojų būrius. Į juos stojo net ir „neliečiamų“ metų vyrai, nes sutikti išvadavimą kovojant buvo „garbės dalykas“. Kaip ir visoje Lietuvoje, atsirado tradicija nesikirpti plaukų ir nesiskusti barzdų, kol neiškovos Tėvynei laisvės.

Šiame krašte partizaninis judėjimas buvo stichinis ir masinis, kilęs iš „apačios“, iš pačios liaudies, niekam neraginant ir nepadedant. Tai buvo „pirmosios pasipriešinimo bangos“, stichinės ir masinės, kilusios 1944–45 metais, partizanai, dalyvavę kautynėse su kariuomene ir skrebais, tačiau daugelio jų pavardžių Anykščių krašto partizanų sąrašuose nėra. Jeigu repšėniečių būriui vadovavo A. Jagiela-Ąžuolas, tai Surdaugių ir aplinkinių kaimų vyrams vadovavo net keturių vyrų „vadovybė“ – broliai Alfonsas Grimža-Gluosnis, Kazimieras Grimža-Kulka, broliai Stasys Stalionis-Žalvaris ir Bronius Stalionis-Arimantas. Jie buvo seni, ištikimi draugai ir bendraminčiai. Susidarydavo net iki 30 vyrų būrys. Jokios priesaikos nebuvo duodamos, tam niekas neteikė jokios reikšmės – reikėjo kiekvienam savo veiksmais, darbais įrodyti, ko esi vertas. Daugelis neturėjo ir slapyvardžių, nes tai buvo tik partizaninio organizavimosi pradžia. Būriui priklausė broliai Stasys Kilda-Savanoris ir Alfonsas Kilda, Kazys Maneika, Juozas Šileika-Švedrys, broliai Alfonsas ir Petras Diliūnai, Feliksas (Faliukas) Diliūnas, Jonas Diliūnas, Dominykas Diliūnas ir daug kitų vyrų. Kadangi dauguma jų buvo iš Surdaugių k., tai ir būrys buvo vadinamas surdaugiečiais arba Surdaugių būriu. Netrukus tarp vietinių gyventojų atsirado ir išdavikų. Partizanai nušovė Juozą Balčiūną (Juzulioką) ir jo motiną, nes šie pradėjo šnipinėti. Reikėdavo pasisaugoti ir Degsnių k. gyvenančio Vinco Kepalinsko – jis buvo aršus skundikas, stribams ištikimas šnipelis, už tai vėliau užsitarnavo valdiškas pareigas.

Vyrai buvo ginkluoti rusiškais, vokiškais ar prancūziškais ginklais. Rusiškus karabinus ar pusiau automatinius šautuvus SVT-40, vadinamus „dešimtukus“, kai kurie jau buvo įsigiję 1941 m. vasarą rusų panikiško traukimosi iš Lietuvos metu, kiti ginklus susirinko 1944 m. vasarą buvusių kautynių vietose. Tarnavę Vietinėje rinktinėje buvo parsinešę prancūziškus šautuvus, keli vyrai turėjo rankinius Degteriovo kulkosvaidžius. Ginklus keisdavo, mainydavo, pirkdavo iš gyventojų.

1944 m. rudenį per Papartynę keliuku pro M. Dobrovolskio, B. Petkevičiaus sodybas į Surdaugių k. nuvažiavo Troškūnų skrebai – „krėsti“ Balčiūno (Juodmaišio) vienkiemį. Partizanai nutarė jiems „suduoti“ – kad nesivalkiotų ir negąsdintų žmonių.

Bandė juos mišku apsupti ir atkirsti nuo kaimo pusės, tačiau per anksti išlindo iš miško ir buvo skrebų pastebėti. Po trumpo susišaudymo šie neatsigręždami „dėjo į kojas“ – perbėgo Zerkiškių miškelį ir kaimą, pasiekdami Traupio–Troškūnų vieškelį. Buvo labai gaila, kad zerkiškiečiai su vadu Antanu Pasmokiu-Muzikantu nesuspėjo užkirsti jiems kelio – buvo pakviesti pas vieną ūkininką į svečius „ant alaus“. Būrio vadovybė nutarė grįžtantiems į Troškūnus skrebams atkirsti kelią – surengti ant vieškelio, apsupto iš abiejų pusių mišku, pasalą. Visi tekini pasileido laukais ir miško keliuku link Troškūnų, išsidėstę pasaloje laukė iki nakties. Tačiau skrebų baimė buvo tokia didelė, kad jie, „negailėdami kojų“, apėjo didžiulį lanką pro Raguvą ir grįžo į Troškūnus visai iš kitos, Juostininkų k., pusės. Skrebai laikėsi „geležinės taisyklės“ – kad nepakliūtų į pasalą, niekada tuo pačiu keliu negrįžti atgal.

Kitą kartą skrebai su rusais „siautė“ apie M. Dobrovolskio, B. Petkevičiaus vienkiemius. Partizanai jiems surengė pasalą ties Kildų vienkiemiu, tačiau šie prie miško nesiartino – grįžo į Troškūnus kitais keliais.

Būrio vyrai 1945 m. vasario 9 d. dalyvavo Juodgirio kautynėse, kuriose žuvo visa būrio vadovybė.

Dalis būrio savanorių 1945 m. birželio 13 d. dalyvavo Dabužių kautynėse.

Paskelbus legalizaciją, dauguma vyrų registravosi. Du broliai Stalioniai – Alfonsas ir Vytautas – atvykę legalizuotis iškart buvo suimti ir gavo po 25 metus lagerio. Jų svainis A. Kilda legalizavosi, tačiau tikrinant dokumentus buvo užmuštas Raguvėlės skrebų. Kildų šeima buvo išvežta į Sibirą, graži sodyba išdraskyta, išvogta, troboje ant sienų liko kabėti tik šventųjų paveikslai. Nukentėjo ir kitos partizanų šeimos – buvo įvykdytos turto konfiskacijos, daugelis jų ištremtos į Sibirą.

Būrys iširo, o likę vyrai perėjo į kitus būrius ir tęsė kovą.

Remtasi partizano Kazio Maneikos prisiminimais.

Drausmės pamoka

1945 m. vasaros pradžioje Butleriškių miške esančioje Ąžuolo būrio stovykloje buvo sujudimas, kurio liudininku buvo ir K. Patamsis. Į būrį partizanai parsivedė du jaunus partizanus. Apie jų „žygdarbius“ būrio vadovybė jau žinojo – jie „švaistėsi“ ginklais, „šokdino“ niekuo nenusikaltusius ūkininkus ir net garbaus amžiaus žmones, teršdami partizano vardą. Ginklas turi magišką galią – vienam užkrauna milžinišką atsakomybės naštą, o kitam – ją visiškai panaikina. Šis pradeda juo naudotis kaip beribės valdžios įrankiu.

Šie vaikinai buvo nuginkluoti, o būrio vadas Ąžuolas prie visų vyrų, kad tai būtų ir kitiems pamoka, paaiškino: „Kaip jūs drįstat skriausti žmones, kurie mums padeda ir aukojasi? Mes kovojam už juos, o jie padeda mums. Kaip mes išgyventumėm be

jų paramos? Su ginklais savo drąsą prieš rusus rodykit, o ne prieš paprastus žmones. Kad tai būtų paskutinis kartas. Jeigu dar kartą išgirsim apie tokius jūsų darbus, kalba bus trumpa – teisim ir sušaudysim!“ Po to būrio vadas Ąžuolas su savo pavaduotoju A. Velaniu-Tigru pasivedėjo juos už stovyklos, priminė visus jų „žygius“, prigrasino ir dar „pridėjo“ antausių.

Reikia pasakyti, kad šiems jauniems vaikinams tokia pamoka buvo labai reikalinga ir auklėjanti. Toliau jie ilgai partizanavo ir užbaigė savo kovų kelią garbingai žūdami.

Remtasi K. Patamsio prisiminimais.

Aleksas Kadžionis

Po tarnybos Lietuvos kariuomenėje Aleksas gavo tarnybą Kaune. Jis buvo rimtas, pareigingas, drąsus vyras. Kartu su broliu Karoliu dalyvavo Birželio sukilime, dar rusams nepasitraukus buvo užėmę Kavarską, susodinę į daboklę vietinius komunistus ir kolaborantus. Sužinojęs, kad Vilniuje kuriama Lietuvos kariuomenė – lietuviški policijos batalionai, nuvažiavo ir įstojo tarnauti savanoriu. Tačiau netrukus nusivylė – batalioną pasiuntė kariauti su raudonaisiais diversantais į Baltarusiją. Tačiau kariai guodė save: „Kad ir ne savame krašte, svarbiausia, kad kovojame prieš bolševikus!“ Dalyvavo daugelyje mūšių, buvo įgijęs didelį kovinį patyrimą. Raudonųjų diversantų apiplėšinėjami baltarusių valstiečiai naktį atbėgdavo prašyti pagalbos. Batalionas grįžtančioms su prisiplėštu grobiu raudonųjų partizanų gurguolėms pamiškėse surengdavo pasalas – su kulkosvaidžiais juos visus „išguldydavo“, galima sakyti, kad tai būdavo „tikros skerdynės“. Aleksas buvo gabus ir literatūrai, rašydavo reportažus į laikraštį „Rytų savanoris“, pasirašinėdamas slapyvardžiu „Kadžius“. Savo nusipirktu fotoaparatėliu ir fotografuodavo, daug nuotraukų atsiųsdamas į laikraščio redakciją kaip priedą prie reportažų. Policijos batalionų kareivius, priešingai nei tarnaujančius vermachte, atostogų paleisdavo su visa kario ginkluote. Aleksas į namus sugrįždavo ginkluotas rusišku karabinu, pistoletu TT ir granatomis. Puikiausiai šaudė – viena ranka laikydamas šautuvą pataikydavo į medyje tupintį žvirbliuką ar už 30 m pastatytą degtukų dėžutę, medžio kamiene iššaudydavo taisyklingą trikampį. Pistoletu TT net nesitaikydamas, „šūvis po šūvio”, iš 25 m „suvarpydavo“ šulinio rentinio stulpelį. Buvo drąsus ir profesionalus karys, tikras snaiperis. Jauniausias brolis Jonas juo žavėjosi, suprasdamas, kad mūšio lauke Aleksas yra labai pavojingas priešininkas. 1943 m. vasarą į Troškūnų girią atsibastė raudonieji diversantai, prie jų prisijungė ir keletas vietinių kolaborantų. Aleksas, grįžęs į namus, kur buvo susirinkę daug žmonių, tarp jų ir prijaučiančių raudoniesiems, ant kiekvienos palangės padėjo po vokišką ilgakotę granatą, sakydamas: „O čia vaišės vietiniams raudoniesiems banditams!“ Svečiams išėjus, mama sunerimusi papriekaištavo: „Sūneli sūneli, kam gi prie visų taip garsiai

pasakei, juk tarp jų yra ir raudonųjų giminės!“ Aleksas atsakė: „Mamut, nesijaudink! Jeigu naktį jie belstųsi, pirmiausia pažadinkit mane, o tik paskui eikit atidaryti duris. Aš, apsigaubęs balta paklode, juos pasitiksiu su pistoletu!..“ 1944 m., frontui sparčiai ritantis į vakarus, batalionas, patyręs didelių nuostolių, traukėsi per Lietuvą. Tauragėje kareiviai buvo nuvesti į pirtį, o po jos paaiškėjo, kad vokiečiai batalioną nuginklavo. Ginklai buvo grąžinti tik perėjus Vokietijos sieną. Vokiečiai žinojo, kad Lietuvoje organizuojasi partizaninis judėjimas, ir ėmėsi priemonių, kad bataliono kariai nepabėgtų pas partizanus. Iš Vokietijos 1944 m. rudenį 15-as lietuvių policijos batalionas buvo pasiųstas į Italiją ir perduotas vokiečių 4-osios desantinės divizijos žinion. Iš pradžių pateko į Veroną, paskui – į Boloniją, o iš ten buvo pasiųstas statyti karinius įtvirtinimus Apeninų kalnuose, kur pateko į įnirtingus fronto mūšius. Tačiau lietuviai kautis prieš Vakarų sąjungininkus nesiruošė. Tuo metu tame fronto ruože buvo tokia sunki padėtis, tvyrojo toks chaosas, kad eidami grupėmis pasiduoti anglams lietuviai kariai galėjo pakliūti į vokiečių rankas ir būti sušaudyti kaip dezertyrai. Perėję į Vakarų sąjungininkų pusę jie kovėsi savanoriais anglų kariuomenės Anderso armijos II lenkų korpuso sudėtyje. Lietuviai buvo profesionalūs kariai, turintys didžiulį kovinį patyrimą, todėl 85 vyrai pateko į II komandosų batalioną – elitinį specialiųjų pajėgų dalinį. Pasižymėjo mūšiuose prie Gajanos upės, kur dalis lietuvių karių žuvo ir buvo palaidoti. Kai kurie už drąsą ir kovinius nuopelnus buvo apdovanoti lenkų kariniu kryžiumi „Už narsumą“. Dalis lietuvių karių pateko į kitus lenkų dalinius.

Aleksas su grupe lietuvių buvo pasiųstas į tankistų kursus. Pasibaigus karui, jis dar penkerius metus tarnavo anglų kariuomenėje Italijoje, o vėliau emigravo į Airiją.

[1] Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais, pasakotais Alekso Kadžionio.

[2] Rutkievičius, Janas, prof. 1945 metų lietuviai sąjungininkai. Vertė Jonas Vaičenonis. Prieiga internete: vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.../DS.002.0.01.ARTIC. 2016-11-16.

[3] Bubnys, Arūnas. Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–44 m.). Prieiga internete: etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.../datastreams/.../conten. 2017-06-04.

Gribulių kautynės

1945 m. gruodžio pabaigoje Šarūno rinktinės vadas A. Slučka-Šarūnas atvyko su savo vyrais ir prie jų prisijungusiu Stepono Jočio-Barzdos būriu kviesti į žygį. Prie jo prisijungė A. Jagielos-Ąžuolo (repšėniečiai), B. Sudeikio-Čigono (mackeliškiečiai) ir P. Semėno-Jaguaro (dabužiečiai) būriai. Susidarė daugiau nei šimtą vyrų turintis gerai ginkluotas jungtinis būrys. Neilgai trukus partizanai iššygiavo Andrioniškio link, poilsiui apsistodavo vienkiemiuose, o trečią parą, sutemus, nutarė traukti Troškūnų pusėn. Visi žygiavo vora vienas paskui kitą, kas 10 metrų. Kas iš toli matė, vėliau sakė, kad atrodė didelė jėga, gal kokie 700–800 partizanų pražygiavo. Priėjus miško pakraštį, penki partizanai niekam nesakę sėdo į roges ir nuvažiavo urėdijon. Grįžę

juokdamiesi pasakojo, kad paskambino Troškūnų skrebams, sakydami: „Gal norit pakariauti?“ – ir padėjo ragelį. Visi jautėsi drąsiai, žinojo, kad skrebai į mišką „nosies nekiš“. Juk tais metais net du kartus buvo užėmę Troškūnus, sunaikinę valsčiaus dokumentus, prievolių sąrašus, o stribai išsibėgiojo, pasislėpė bažnyčios rūsyje. Liudas Sudeikis-Klajūnas dėl to susibarė su rinktinės vado Šarūno broliu Stasiu Slučka-Bistrūnu ir kitais, kartojančiais tą pačią „litaniją“, kad „skrebai rusų neprisišauks“.[1] Liudas jiems atrėžė, kad „rusų bus tiek, kiek reikės“. Visi patraukė į miško viduryje, didelėje laukymėje, esantį Gribulių kaimą, kuriame stovėjo Petriko, Navašinsko ir kitų ūkininkų vienkiemiai. Būriai pasiskirstė į sodybas, nusiavė, pasidžiovė batus ir sugulė pailsėti. Tuo metu Troškūnų skrebai iš Panevėžio išsikvietė rusų kariuomenę, kuri traukiniu atsigabeno ir tris tanketes. 1945 m. gruodžio 31 d. rytą jų vienkiemio šeimininkų duktė buvo nuvykusi į Troškūnus ir grįžusi pasakojo, kad ten „didelis skrebų sujudimas“. Netrukus iš lauko parėjęs „gaspadorius“ pranešė: „Nuo miško pusės ateina rusai!“ B. Sudeikis-Čigonas sukomandavo: „Vyrai, už ginklų!“ Visi puolė rengtis, čiupo ginklus ir puolė kas pro duris, kas pro langus į lauką. Rusai atidengė ugnį, partizanai iš vienkiemių „kirto“ jiems atgal. Partizanui Juliui Vėbrai iš Pumpučių k. peršovė kojas, jis šūktelėjo: „Traukitės, aš jus pridengsiu!“ – ir, atsigulęs prie trobos durų, su kulkosvaidžiu „šienavo“ rusus tol, kol turėjo šovinių. Vienas troškūnietis, ginkluotas vokišku karabinu, buvo į žygį pasiėmęs „šompolinių“ granatų. Kai tik „zvimbdamos“ jos ėmė kristi iš oro ir sproginėti tarp rusų kareivių, šie iškart sugulė į sniegą. Partizanai skubiai, kol „neatkirto“ rusai, traukėsi į mišką. Bėgdamas Albinas Pivoras-Briedis dar spėjo ištarti: „Aš jau gavau!..“ – ir sukniubo. Partizanai spėjo per gilų sniegą pasitraukti į mišką, rusų kariuomenei jų apsupti nepavyko. Mūšio metu žuvo 14 rusų kareivių ir trys partizanai, kurių kūnai liko kovos lauke ir buvo suguldyti Troškūnuose ant grindinio. Jungtinis būrys išsiskirstė, mažais būreliais patraukė į savo partizanavimo vietas. Liudas Sudeikis-Klajūnas su keturiais jaunais vyrukais patraukė tiesiai per lygumas, raistus Mackeliškių link. Buvo tiek daug sniego, kad priekyje einantis greit „išsimušdavo iš jėgų“, reikėdavo dažnai pasikeisti. Galų gale pasiekė senąją stovyklą su apsnigta palapine, kur susitiko ir brolį Bronių.

Pasinaudota: Laisvės kovų archyvas, 30 t., 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217 ir J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Kai kuriuose šaltiniuose Gribulių kautynės įvardijamos kaip kautynės prie Mašinkų k. (arba Mašinkų kautynės). (R. P.)

[1] Ne sovietiniai valdininkai ir partiniai viršininkai, o partizanai buvo faktinė valdžia 1945 m. vasarą daugelyje apskričių. Partizanų grėsmės akivaizdoje sovietų valdžia vietose iškėlė baltas vėliavas <...>. Vienintelis dalykas, į kurį vietiniai viršininkai žiūrėjo kaip į paskutinę viltį ir išsigelbėjimą, – reguliarioji kariuomenė. Prašė atsiųsti <...>. Naikintojų batalionai (stribai) jau nebebuvo vertinami kaip išsigelbėjimo ar bent laikinos apsaugos priemonė.“ (Zubkova, Jelena. Pabaltijys ir Kremlius. 1944–1953, p. 276–277). Dėl šių priežasčių 1946 m. kovo 26 d. vidaus reikalų ministras J. Bartašiūnas pasirašė įsakymą Nr. 0026, kuriuo nurodė Lietuvos apskričių ir valsčių centruose įkurti nuolatines įgulas: 163 vidaus kariuomenės ir 37 pasieniečių (Starkauskas, J. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–45 metais. Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 251).

Nesvetingi giminės

Troškūniečiai iškeliavo į savo kraštą, o broliai Sudeikiai, labai išsekę ir fiziškai, ir nerviškai, nutarė keliauti pas Broniaus žmonos giminaitį J. Garliauską, gyvenantį Vetygaloje, Žibos ūkyje. Atėję neprašė net valgyti, o pasakė, kad eis į klojimą pailsėti. Sulindę į dobilų prėslą greit užmigo. Miegojo kietai, „kaip užmušti", grįžęs iš Troškūnų šeimininkas jų neprikėlė, pabudo tik kitą dieną. Susėdus prie stalo giminaitis papasakojo iš žmonių girdėtas mūšio detales ir kad Troškūnų aikštėje ant grindinio guli sumesti trijų partizanų kūnai. Pagyvenę savaitę, suprato, kad juos nori išvaryt. Šeimininkė padėjo puskepalį duonos ant stalo ir pasakė: „Daugiau nėra nei keptos, nei maltos!", o dukra pridūrė: „Per juos mes pražūsim!" Liudas su broliu susižvalgė ir tarė: „Sutemus išeisim!" Vakare, paskutinį kartą pavalgę, padėkojo ir atsisveikino: „Ačiū už svetingumą, mes naktį išeinam!" Šeimininkė paklausė: „Kurgi dabar eisit?" Bronius atsakė: „Kur akys ves, kur kojos neš!" Grįžo į Repšėnų miškelį, įlipo į senąjį bunkerį, o jame vandens – iki kelių. Kur eiti? Prie Trijų seserų! Ten, trijų aukštų pušų paunksmėje pastatytoje palapinėje, kad būtų šilčiau spiginant žiemos šalčiams, pasikloję šiaudų, gyveno du partizanai. Pas juos ir apsistojo.

Pasinaudota: Laivės kovų archyvas, LPKTS, 30t, Kaunas 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p.168–217.

Drąsus brolių Sudeikių pabėgimas

1945 m. sausio 29 d. pavakare, jau sutemus, penkių partizanų grupė, vedama Karolio Kadžionio-Vermachto, atėjo į jo gimtąjį vienkiemį Piktagalio k. Šie vyrai buvo seni draugai – gerai vienas kitą pažinojo, pasitikėjo ir kartu vaikščiojo. Bronius Blauzdys ir Jonas Bernatonis-Melagis buvo iš Alūkėnų, o Liudas Sudeikis-Klajūnas ir jo vyresnysis brolis Bronius Sudeikis-Čigonas iš Mackeliškių kaimo. Jauniausias Kadžionių sūnus, septyniolikmetis Jonas, jau buvo iškūrenęs pirtį. Vakare, svečiams nusimaudžius, pavakarieniavus ir linksmai besišnekant, Kadžionienė, kad esant daug žmonių nereikėtų į kambarį nešti nakvynei šiaudų, pasiūlė Liudui ir Broniui Sudeikiams nueiti pernakvoti pas kaimyną J. Jakeliūną. Šiems toks pasiūlymas, turbūt, nelabai patiko, nes pasitarę jie nusprendė eiti į Mackeliškių k. – aplankyti namiškius ir pasikeisti baltinius.

Gimtuose namuose jie nepasiliko, o, kad būtų saugiau, nuėjo nakvoti pas pamiškės vienkiemyje gyvenančią Bronę Gasparskaitę. Jos mama buvo išvykusi aplankyti kitos dukters, o jinai brolius nuramino, sakydama: „Gyvename nuošaliai, ramiai, pas mus niekada niekas neužeina". Šie pasidžiovė ant „pečiaus" sudrėkusius kailinius ir, pavargę po pirties ir kelionės, kietai sumigo. 1945 m. sausio 30 d. rytą, pakūrusi

„pečių“ (krosnį), Bronė užrakino duris ir ruošėsi eiti į Mackeliškių kaimą („ulyčią“). Išėjusi pro vartelius, netikėtai pamatė ateinančius rusus su skrebais ir bėgte puolė atgal atrakinti durų. Šie pasileido iš paskos, o į trobos vidų subėgo visi kartu, broliai nespėjo net pasičiupti prie sienos pastatytų ginklų. Skrebai šovė į lubas, ėmė šaukti: „Rankas aukštyn!“, pradėjo Liudą ir Bronių mušti šautuvų buožėmis, surišo rankas. „Pasikolioję“ (pasikeikę), kruvinai sumušę ir pasidžiaugę lengva sėkme, vėl atrišo broliams rankas ir liepė apsirengti. Liudas mintyse kartojo: „Šv. Mergele Marija, padėk mums!“ Rengdamasis jis užsimovė storas pirštines, o išdžiūvusių kailinių rankoves patempė į apačią, kad per jas surištų rankas. Išvarė į lauką, privažiavo Antano Mikoliūno arkliu pakinkytos rogės. Abu brolius suklupdė rogių priekyje, Bronei liepė vadelėti arklį, o du stribai atsisėdo rogių gale. Vienas jų, amžiumi vyresnis, J. Maldžius iš Maželių k., buvo pravarde Žvairys, o kitas, kavarskietis A. Sudeikis, dar visai pienburnis, visų vadintas Lašinvagio sūnumi. Skrebas J. Maldžius buvo dailidė, su Broniumi daug metų kartu statę namus, tačiau apsimetė jo nepažįstantis, elgėsi valdingai, žiauriai. Privažiavę Pienionių dvarą, sutiko iš Budrių k. atvažiuojantį Sudeikį, tolimą giminaitį, kuris važiavo į Mackeliškes parsivežti siuvėjos, Broniaus žmonos. Kadangi penkiems rogėse buvo per ankšta, Žvairys įsakė žmogui sustoti, liepė apgręžti arklį ir kartu su Broniumi persėdo į jo roges. Liudas jau ruošėsi įgyvendinti savo planą, todėl, norėdamas kuo toliau palikti antrąsias roges, paprašė: „Bronyt, važiuok greičiau, visai baigiu rankas nušalt!“ Stribukas pasirodė įtarus: „O kodėl man nešąla, juk aš visai be pirštinių!?“ Pravažiavo Narbutų vienkiemį, gražią pakelės eglę, į kurią praeidamas visada gėrėdamasis pasižiūrėdavo, upelį Lašišą. Antros rogės jau atsiliko beveik puskilometrį, o jie užvažiavo ant kalnelio, nuo kurio atsivėrė visas Kavarsko miestelio vaizdas. Dabar jau buvo pats laikas vykdyti savo sumanymą. Liudas patempė kailinių rankoves ir rankos lengvai iš virvių išsinėrė. Tai pamačiusios Bronytės veidas išbalo kaip drobė. Numetęs pirštines, jis kaire ranka čiupo už stribuko automato vamzdžio, tas iš baimės „subliovė kaip veršis“. Abu išsirito iš rogių ant kelio, skrebas dar bandė priešintis, tačiau nuo Liudo smūgių krito kniūbsčias ir užsidengė rankomis veidą. Liudas, laikydamas jį už apykaklės, kelis kartus įspyrė ir paklausė: „Ką dar turi?!“ – „Čia granata!“ – parodė į kišenę. Antrose rogėse sėdintis stribas Žvairys, pamatęs Liudo rankose automatą, palikęs Bronių leidosi bėgti per gilų sniegą lauku, tik vieną kartą atsigręžęs nesitaikydamas iššovė „Dievui į langus“. Liudas norėjo į nubėgantį stribą „purptelėti“ automato seriją, tačiau šis nebeveikė – pasirodė, grumtynių metu buvo sulenkta apkaba. Bronius atbėgo pas Liudą, šis atrišo broliui rankas, abu dar apkūlė Lašinvagio sūnų. Bronytė nuėjo į Narbutų vienkiemį, kur ją stribai vėliau ir suėmė, o abu broliai per užšalusį Pienios upelį patraukė į vienkiemį pas pažįstamą ūkininką. Šeimininkas ištrūkusiems „iš velnio nagų“ vyrams davė išgerti po stikliuką „arielkos“ ir, pakinkęs arklį, nuvežė į Budrių k. pas patikimus žmones. Tenai nusirengė, apžiūrėjo ir aprišo žaizdas, o šeimininkė išskalbė abiejų kruvinus marškinius. Stribas J. Maldžius-Žvairys šautuvo vamzdžiu durdamas buvo Broniui sužeidęs krūtinę.

Pavalgę ir pailsėję, sutemus nuėjo pas kaimynus, kurių trys sūnūs slapstėsi bunkeryje. Vienas jų, turintis „auksines rankas“, tuoj pat sutaisė Liudo automato apkabą. Pas šiuos draugus išbuvę parą, patraukė pas savuosius, pakeliui aplankydami ir Ąžuolo būrio bunkerį. Kiek visiems buvo juoko, kalbų, turėjo kelis kartus vyrams papasakoti viską smulkiai, su detalėmis, o šie net susiėmę už pilvų kvatojosi. Kitą dieną grįžo į savo būrį, kuris buvo apsistojęs eiguvoje. Žaizdos gijo blogai, nes Anykščių vaistinėje negavo vaistų – teko jas skalauti tik ramunėlių nuoviru. Apie jų drąsų ir laimingą pabėgimą iš stribų nagų garsas greitai pasklido po apylinkes, sukeldamas žmonėms daug kalbų ir gardaus juoko, pagerindamas jų ūpą. Kadangi telefonu į Kavarską buvo pranešta, kad atveš suimtus baisius nusikaltėlius Sudeikius, jų „kutavoti“ (mušti, spardyti, tyčiotis, spjaudyti į veidus, tampyti už plaukų, draskytis) susirinko „stribų bobos“. Koks buvo jų nustebimas, kai atvežė Sudeikį, bet ne tą, o sumuštą, sukruvintą Lašinvagio sūnų. Net mano bobutė, prabėgus beveik trisdešimčiai metų, rodydama tą kelio vietą, kur pabėgo Liudas, pasakodama linksmai juokėsi, o jį minėjo su didžiule meile ir pagarba, kaip žymų šio krašto žmonėms herojų.

Pasinaudota: Laisvės kovų archyvas, 30 t., LPKTS, 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217; Kazimieros Simanonienės ir J. Kadžionio-Bėdos tų laikų prisiminimais.

Juodgirio kautynės

Susisiekiantys Repšėnų, Tumėjos, Butleriškių, Vėžio, Janušavos, Dabužių, Troškūnų miškai partizanams buvo saugūs ir patogūs slėptis, juos supo daugybė kaimų ir vienkiemių, kurių dalis buvo ir labai nuošaliose vietose – miške esančiose laukymėse. Pamiškių gyventojai buvo labai geri, nuoširdūs žmonės – patys ištikimiausi rėmėjai ir talkininkai.

1945 m. vasario pradžioje pasklido rimti gandai, kad rusai telkia pajėgas ir ruošiasi Troškūnų girios „valymo“ operacijai. Partizanai laikinai kėlėsi į kitus miškus. Ąžuolo būrys, kuriame buvo ir Kazys Patamsis, jau sutemus paliko Butleriškių mišką. Tumėjoj partizanai pernakvojo pas eigulį Stasį Kaunietį. Ankstų rytą, dar neprašvitus, būrys ties Pusbačkiais perėjo Kavarsko–Traupio vieškelį, paskui užšalusį Nevėžį ir tiesiai per gausiai apsnigtus laukus pasuko į Mickūniškių kaimo miškus.

Mickūniškių miškai buvo nedideli, juos galima pavadinti tik tarpusavyje besijungiančiais miškeliais. Juose susirinko daugybė partizanų iš įvairių būrių, vyko nuolatinis judėjimas – vienos grupės ateidavo, kitos išeidavo, visi laukai partizanų buvo skersai ir išilgai išvaikščioti sniege paliekant brydes, pėdsakus. Miškeliuose buvo įkurtos trys atskiros stovyklos, partizanai eidavo vieni pas kitus į svečius. Stovyklaujant degė laužai, tarp daugybės jaunų vyrų net ir pavojaus akivaizdoje virė kalbos, pasakojimai ir juokai, čia susitiko daug draugų, pažįstamų, bendraklasių. Susirinkusių partizanų

būryje išsiskyrė mackeliškietis Liudas Sudeikis-Klajūnas, aukštas, gražus, pilnas energijos ir humoro vyras. Jis ant peties užsimetęs nešiojosi prancūzišką kulkosvaidį, parsineštą iš Vietinės rinktinės. Vienas partizanas rūkydavo pypkę. Liudas, visada kompanijoje krečiantis linksmas išdaigas, prisitaikė konkorėžiu ir taikliu metimu – taukšt! – ją išmušė iš dantų. Visi leipo juokais, o pypkės savininkas, ir pats juokdamasis, tik nepiktai pagrasino. Negi pyksi, reikia tik pavydėt tokio rankos taiklumo. Išradingais „šposais“ visus prajuokindavo Karolis Kadžionis-Vermachtas – aukštas, tvirtas, šviesiaplaukis vaikinas iš Piktagalio k., kariavęs Rytų fronte, buvęs sužeistas. Jis vilkėjo vermachto kareivio uniformą, vietoj vokiškos milinės buvo apsirengęs šiltus kailinukus, apsiginklavęs rusišku diskiniu automatu PPŠ, rusišku pistoletu TT, apsikarstęs vokiškomis „kotinėmis“ granatomis. Abu, Liudas ir Karolis, buvo seni ir neišskiriami draugai, vaikščiojo toje pačioje partizanų grupėje.

Į Mickūniškių mišką susirinkę partizanai buvo apsiginklavę įvairiausių markių ginklais – kas ką turėjo, kas ką gavo, rado, nusipirko ir t. t. Daugiausia buvo ginkluotų rusiškais „Mosino“ ir vokiškais „Mauser 98K“ karabinais, dalis iš Vietinės rinktinės parsineštais prancūziškais šautuvais, maža dalis – labai vertinamais rusiškais pusiau automatiniais šautuvais SVT-40, vadinamais „dešimtukais“. Kai kurie nešiojosi ant pečių pasikabinę rusiškus automatus PPŠ, PPD, vokiškus MP-40 („pistolkes“). Apie penkiolika vyrų buvo ginkluoti rankiniais Degteriovo kulkosvaidžiais, kurie dažniausiai būdavo nešiojami užsimetus ant peties. Kai kurie buvę „plechavičiukai“ nešiojosi daug patogesnius prancūziškus kulkosvaidžius, švelniai vadintus „prancūziukais“. Tačiau tarp jų buvo ir beginklių bei daug ginkluotų tik trumpaisiais ginklais partizanų, daugelis buvo netarnavę kariuomenėje ir dar „neuostę parako“.[1]

Partizaninio judėjimo pradžia buvo tokia stichinė ir masinė, kad jį suvaldyti buvo sunku: vieni partizanai ateidavo, kiti išeidavo, vienos grupės iširdavo, kitos susidarydavo. Buvo pati organizavimosi pradžia, dar nebuvo sukurta stiprių vadovybės struktūrų, nebuvo griežtos disciplinos ir tvarkos, tačiau jau kūrėsi ir pastovios sudėties būriai, turintys savo vadus, kaip A. Juzukėno-Liūto, aviacijos ltn. A. Žilio-Žaibo, psk. A. Jagielos-Ąžuolo, B. Sudeikio-Čigono, P. Semėno-Jaguaro ir kt.

Dienos metu Mickūniškių kaime pasirodė su „pastotėmis“ atvažiavę skrebai – „valkiojosi“ po vienkiemius, darė kratas. Vyrai jau buvo pasiruošę ginklus, tačiau nenorėjo „išsišifruoti“ – skrebai galėjo būti rusų pasiųsti jiems kaip „masalas“, kad nustatytų partizanų dislokacijos vietą.

Surdaugių k. partizanų būrys buvo įsirengęs atskirą stovyklą. Antros dienos vakarą jie nusprendė keltis į saugesnę vietą – Juodgirio mišką. Prie jų prisijungė iš Mickūniškių, Repšėnų, Pusbačkių, Zerkiškių, Girelės, Laukagalių, Alūkėnų, Nevėžnikų kaimų ir net Troškūnų mstl. kilę vyrai. Susidarė jungtinis apie 70 vyrų būrys, kuriam vadovavo keturi neperskiriami draugai ir bendraminčiai – broliai Kazimieras Grimža-Kulka, Alfonsas Grimža-Gluosnis iš Zerkiškių k. bei du broliai Stalioniai: Bronius-Arimantas ir Stasys-Žalvaris iš Papartynės k.

Būrys buvo ginkluotas dešimčia rankinių Degteriovo kulkosvaidžių, kai kurie – vokiškais ar rusiškais automatais, pusiau automatiniais šautuvais „dešimtukais“, tačiau didžioji partizanų dalis turėjo rusiškus arba vokiškus karabinus.

Sužinoję, kad gandais pagrįstas Troškūnų miško „valymas“ neįvyko, vasario 8-osios vakare Kazys Patamsis su Antanu Levandavičiumi nutarė grįžti atgal į Butleriškių mišką, kurį manė esant saugiausią. Kaip šiandien prisimena paskutinius atsisveikinimo žodžius su Stasiu Šakėnu-Arūnu: „Lik sveikas, Kazy!“ – „Lik sveikas, Stasy!“ Stasys buvo ginkluotas rankiniu Degteriovo kulkosvaidžiu ir prisijungė prie į Juodgirį vykstančio būrio.

Tarp besiruošiančių žygiui į Juodgirį buvo ir mickūniškietis, geras Kazio draugas, Romualdas Aleksiūnas.

Būriui be triukšmo persikelti į Juodgirio mišką nepavyko – nakties metu viena jų grupė ties Klaibūnų k. susišaudė su kita nežinoma ginkluota grupe.

Būrys nužygiavo į visai nedidelį, maždaug 3x4 km pločio, Juodgirio mišką, kurį kirto ir nuo didelio, vientiso Balelių miško masyvo skyrė Ukmergės–Panevėžio vieškelis. Tais laikais juo vyko palyginti neintensyvus transporto judėjimas, nors tai buvo magistralinis kelias, jungiantis Taliną, Rygą ir Vilnių. Būrys apsistojo visai netoli, maždaug už 200 metrų nuo kelio didelėje miško aikštėje esančiame ūkininko Krivičiaus vienkiemyje. Visi trobesiai buvo pilni partizanų – „kaip silkių statinėje“. Jų dukra Genutė būrio vyrams iš atsineštų miltų visą naktį virė skrylius ir virtinius.

Būrio vadovybė nutarė „likviduoti“ Taujėnų mstl. pusėje gyvenusį aršų skrebą, kurio žiaurumu skundėsi vietiniai gyventojai. Jie ir pranešė, kad „istribitelis“ parvyko į namus. Būrio vadai – Kulka, Gluosnis, Arimantas ir Žalvaris, pasiėmę į pagalbą dar kelis partizanus, pasikinkė šeimininko Krivičiaus arklį ir išvažiavo rogėmis pamiškės keliukais į žygį. Vienkiemis pasitiko visiška tyla, viduje pro langus nesimatė jokios šviesos. Ilgai besibeldžiant į duris, pro slenksčio apačią iš trobos vidaus po partizanų kojomis buvo išmesta granata. Sprogdama ji skeveldromis sužalojo Alfonso Grimžos-Gluosnio dešinę koją, perplėšė pilvą, sužeidė vidurius. Nenorėdami kelti triukšmo – šaudyti ar pro langus sumesti į vidų granatas (netoli buvo Taujėnų mstl.), partizanai nuo vienkiemio pasitraukė. Skrebas (spėjama, kad viduje buvo ir daugiau skrebų bei rusų) tuo pasinaudojo ir nuskubėjo į Taujėnus pranešti rusų garnizonui (įgulai). Sužeistąjį, aprištą rankšluosčiais ir kenčiantį didžiausius skausmus, paryčiui rogėmis atsivežė į stovyklą. Apie medicininę pagalbą miške, šaltyje, žiemą, esant neaiškiai padėčiai apylinkėse, niekas negalėjo net ir pagalvoti. Grįžus vadovybei netrukus prasidėjo ir kautynės.

Sargybos postuose, kaip prisimena Kazys Maneika, partizanai keisdavosi kas dvi valandas. Naktį netoli kelio esančiame poste budėjo ir jis, keliu retkarčiais pravažiuodavo rusų mašinos. Sargybos buvo sustiprintos. Paryčiui vieno posto sargybinis pranešė pastebėjęs pakelėje stovinčius rusų sunkvežimius. 1945 m. vasario 9-ąją, apie 8 val., vos švintant, miško pakraštyje išstatytų postų sargybiniai pastebėjo

nuo kelio pusės tankia grandine atslenkančius rusų kareivius ir atbėgo į vienkiemį pranešti. Partizanai atsitraukė apie 200 metrų giliau į mišką, išsidėstė grandine kas penki metrai ir pasiruošė mūšiui. Vos spėjus užimti gynybos pozicijas, pasirodė skrebai. Partizanai iš visų turimų ginklų „kirto“ jiems be pasigailėjimo, „užgrajino“ visi dešimt kulkosvaidžių, o mišku nuaidėjo pragariškas triukšmas. Skrebai, „gavę į kailį“, „kaip padūkę movė atgal“. Partizanai perėjo į puolimą ir ėmė juos persekioti. Tačiau, pasirodo, jie buvo ne vieni – iš paskos ėjo rusų kareiviai. Jie taip garsiai „subliovė“: „Ura!!!“ – kad net miškas sudrebėjo. Skrebai, susimaišę su rusais, vėl atgavo drąsą ir visi kartu perėjo į puolimą. Partizanai atsitraukė atgal į savo pozicijas ir pasiruošė mūšiui. Netrukus „užvirė tikra pekla“, mišku nuaidėjo baisus triukšmas: kaleno kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, poškėjo karabinų šūviai, trenkdavo kaip perkūnija, toli atsimušdami aidu, granatų sprogimai. Rusai puolė tiesiai, išsidėstę „frontu“, keikdamiesi ir rėkdami „Ura!“ Mūšio vietoje buvo tikras „pragaras“. Pasak Kazio Maneikos, kai kuriems partizanams šaudant padegamaisiais šoviniais net „surūkdavo“ rusiškos milinės. Ugnis buvo tokia tanki, kad kulkosvaidžių ir automatų ugnies nukirstos eglučių viršūnės krisdamos vėl įsibesdavo į sniegą. Tačiau partizanai vienoje vietoje ilgai kautis negalėjo – rusai apeitų iš šonų, apsuptų ir jie atsidurtų „maiše“. Reikėjo trauktis, manevruoti, prisileidus rusus arti, vėl jiems „kirsti“. Ruošiantis trauktis, K. Grimža-Kulka vyrams pasakė: „Aš savo brolio nepaliksiu!“ Mūšio vietoje, šalia rogėse gulinčio sužeisto A. Grimžos-Gluosnio, pasiliko ir visa būrio vadovybė, ištikimi draugai – K. Grimža-Kulka, B. Stalionis-Arimantas, S. Stalionis-Žalvaris ir jų svainis Stasys Kilda-Savanoris. Jie kovėsi iki galo, kol turėjo šovinių, sulaikydami rusų puolimą, o paskui, kad nepakliūtų gyvi į jų rankas, susisprogdino granatomis. Tuo metu partizanai spėjo pasitraukti ir „atsipalaiduoti“ nuo priešo. Miške partizanai užimdavo patogias pozicijas ir, arti prisileidę, puolantiems kareiviams „duodavo ugnies“. Miške kautynės tęsėsi jau kelias valandas ir daugiausia nuostolių turėjo priešas. Besitraukdamas būrys išsiskirstė – vieni traukėsi grupėmis po 10–15 partizanų, tačiau dažniausiai manevringomis, mažomis, greitai judančiomis grupelėmis po 5–6 vyrus. Kai kurie artimų susirėmimų su rusais maišatyje ir triukšme dėl blogo matomumo tankiame miške nuo draugų atitrūkdavo, pasilikdami po kelis ar net pavieniui. Norint pasiekti arčiausiai esantį Mickūniškių mišką, pirmiausia reikėjo prasiveržti per 1,5 km pločio abu miškus skiriančius Klaibūnų k. laukus ir jais einantį keliuką.

Rusai, kaip vėliau paaiškėjo, puolė plačiu frontu nuo Panevėžio–Ukmergės vieškelio pusės, palikdami visiškai atvirus flangus – pietinį (Balelių–Šarkėnų) ir šiaurinį (Žiurlių), kuriuos supo laukai, atviros vietovės ir negalėjai pasislėpti. Žinodami, kad partizanai stengsis prasiveržti į arčiausiai esančius Mickūniškių ar Punių miškus, dideles pajėgas sutelkė Klaibūnų kaime ir judriomis grupėmis kontroliavo Klaibūnų–Vičiūnų–Jusiškio–Jurgėnų kelio ruožą ir apylinkes.

A. Jagielos-Ažuolo, Juliaus Miškinio, Petro Semėno-Jaguaro vyrai ir prie jų prisijungę kitų grupių partizanai (apie 80 vyrų) iš Mickūniškių kaimo pusės

atskubėjo į pagalbą, apie 10 val. ryto pasiekdami Klaibūnų kelią. Kaime jau buvo rusai. Partizanų vadai sudarė kulkosvaidininkų grandis, kurios paleido į rusų kareivius ugnį, o vyrai, turintys tik trumpuosius ginklus, buvo grąžinti atgal į mišką. Rusai iššovė raudonas raketas, pranešdami apie pavojų ir kad jiems reikalingas pastiprinimas. Jie persigrupavo, pagrindines savo pajėgas sutelkdami į Klaibūnų k. ruožą ir atsakė jau daug stipresne kulkosvaidžių ugnimi. Po valandos susišaudymo rusai perėjo į puolimą, o Ąžuolo vadovaujami vyrai, prisidengdami vienkiemiais ir išsinešdami sužeistuosius, ėmė trauktis.

Nuo Klaibūnų k. atgal į Mickūniškių miškus traukėsi ir Karolis Kadžionis su grupe vyrų. Jie jau buvo pasitraukę iš pavojingiausios vietos, tačiau „ant kulnų lipo“ rusai. Norėdamas juos sulaikyti, jis draugams tarė: „Jūs traukitės, o aš dar paleisiu seriją!“ Priklaupęs ant kelio prisitaikyti, pats gavo penkių kulkų automato seriją į kairįjį petį, o stojantis į pilvą pataikė sprogstamoji kulka. Besiartinant prie jo rusų kareiviams, Karolis susisprogdino granata, kuri nuplėšė jam pusę veido.

Rusai, matydami pro vienkiemius bėgančius partizanus, padegamosiomis kulkomis padegė apie 12 trobesių. Sužeistą repšėniškį Anicetą Paurazą partizanai įnešė į ūkininko trobą. Rusų kareiviai, tai pamatę, trobą padegė, o Anicetą, bandžiusį išeiti iš degančio namo, ant slenksčio nušovė.

Partizanai, pasiekę Juodgirio palaukę, iš pamiškės ūkininkų ėmė arklius, kinkė į roges ir bandė prasiveržti per laukus. Kiti veržėsi per sniegą pėsčiomis, tarp partizanų atsirado žuvusių ir sužeistų. Rusai Klaibūnų–Vičiūnų–Jusiškio–Jurgėnų kelią ir apylinkes kontroliavo judriomis kovinėmis grupėmis, kurios „siuvo“ pirmyn ir atgal iš ūkininkų paimtomis „padvadomis“, kitos ėjo laukais, stengėsi užbėgti už akių besitraukiantiems partizanams, juos persekiojo, „lipo ant kulnų“. Jų tikslas buvo užkirsti besiveržiantiems partizanams kelią į Mickūniškių bei Punių miškus, sutrukdyti pereiti Pienios upelį ir pasiekti Troškūnų girią. Persekiodami rusai pasiekdavo net Jurgėnų ir Šovenių apylinkes. Dauguma partizanų prasiveržė per atvirus, nepridengtus flangus: didžioji dalis pasitraukė šiauriniu flangu per Žiurlių k. ir Nevėžį Alūkėnų kryptimi, kiti – pietiniu flangu tarp Balelių ir Šarkėnų k.

Romą Aleksiūną rusai vijosi pasikinkę roges, tačiau jis paleido porą automato serijų, sužeisdamas arklį, ir šie atsiliko. Jis užėjo pas pažįstamą ūkininką, kuris jį paslėpė bunkeryje.

Su Kaziu Maneika vienoje grupėje traukėsi jo pusbrolis Albinas Valeika-Utenis (iš Troškūnų mstl.), jaunesnieji broliai Vytautas ir Alfonsas Stalioniai, jų giminaitis Alfonsas Kilda (iš Papartynės k.) ir Antanas Dailidėnas (iš Girelės k.), ginkluotas rankiniu Degteriovo kulkosvaidžiu. Miške buvo chaosas, viskas susimaišę – ir rusai, ir partizanai kovėsi mažomis grupėmis, nebegalėjai žinoti, kurioje pusėje savi, kurioje svetimi, kas ir iš kur šaudo. Besitraukiant iš mūšio vietos į šoną buvo sužeistas A. Valeika-Utenis, tačiau dar galėjo paeiti. Jis paprašė: „Kaziuk, nepalik manęs!“, tačiau netikėtai iš už eglaičių iššokęs „įkypomis akimis“ mongolas suriko: „Stoj!“ ir prisidėjo

prie peties šautuvą. Kazys Maneika, kuriam ką tik buvo sukakę aštuoniolika metų, mūšyje nejautė jokios baimės, veikė tiksliai, greitai ir šaltakraujiškai, kaip automatas: kilstelėjo prie peties rusišką karabiną, prisitaikė ir „terkštelėjo". Abu iššovė beveik kartu. NKVD kareivio paleista kulka mirtinai nukovė pusbrolį Albiną Valeiką, o Kazio taiklus šūvis „paklojo vietoje" ir patį mongolą – šis kaip maišas susmuko sniege, paleisdamas iš rankų karabiną. Gaišti ir apraudoti pusbrolio mirtį nebuvo laiko – bet kurį akimirksnį iš už apsnigtų medžių galėjo vėl pasirodyti rusai. Negaišdami laiko, atsargiai, pasiruošę bet kada „atidengti ugnį", ėmė trauktis Klaibūnų k. kryptimi. Jų grupė buvo viena iš pirmųjų, pasiekusių miško pakraštį. Penkiese atsargiai išėjo į Klaibūnų k. palaukę ir, nieko įtartino nepastebėję, negaišdami pasuko į K. Maneikos dėdės (tėvo brolio Jono Maneikos) vienkiemį. Kieme kaip tik stovėjo pakinkytos rogės su prikrautomis vištų, ančių, žąsų dėžėmis – šeimininkai ruošėsi važiuoti į turgų, bet, prasidėjus šaudymui, subėgo į trobą. Vyrai išmetė iš rogių dėžes ir kaip vėjas „išrūko" iš kiemo, net šeimininkas nepastebėjo. Buvo nusprendę važiuoti per Klaibūnus, tačiau pamatė nuo Mickūniškių miško pusės, pro Savicko vienkiemį, išsiskleidusius plačia grandine ir su perbėgimais Klaibūnų k. puolančius ginkluotus vyrus. Pamanę, kad tai rusai, pasuko pamiškės keliukais link Balelių. Kaip vėliau paaiškėjo, Klaibūnuose jau buvo rusai – būtų patekę tiesiai jiems į nagus, o puolantieji buvo jų vyrams į pagalbą atėję A. Jagielos-Ąžuolo, Juliaus Miškinio, P. Semėno-Jaguaro ir kitų būrių vyrai. Kazio Maneikos grupė pamiškės „šunkeliais" ir laukais, neprivažiavę Balelių, pasuko užpustytais laukais į rytus. Iš tolo apvažiavo Vičiūnų kaimą, palikdami jį Traupio pusėje ir pasuko Punių miško link. Vyrų planas buvo paprastas – apsukus platų ratą nakčia pereiti Pienios upelio klonius ir pasiekti gimtuosius miškus – arčiausiai esantį Repšėnų miškelį, o iš jo ir Troškūnų girią. Bevažiuojant laukais, per pusnis, nulūžo iena. Surišę ją vadelėmis apsuko roges ir paragino arklį – jis, kaip vėliau paaiškėjo, pats surado kelią į savo kiemą. Toliau žygiavo Jusiškio k. link. Apylinkėse, išsiskirstę grupėmis, „siautė" rusai, keliais pirmyn ir atgal „siuvo" kareivių prisėdusios „padvados". Reikėjo atidžiai stebėti jų judėjimą, vienoje vietoje ilgiau slėptis negalėjai, nes vis tiek anksčiau ar vėliau būtų „užlipę". Šiems praėjus, grupė eidavo jų pramintu keliu. Tačiau rusai vis tik pastebėjo penkių partizanų grupelę ir ėmė juos persekioti. Vyrai tai atsiplėšdavo nuo jų, tai vėl šie imdavo „lipti ant kulnų". Galų gale nuo jų „atsipalaidavo". Atsargiai priėjo Eidrigonių kaimą. Palikęs už klojimo laukiančius draugus, Kazys užbėgo pas tetą (tėvo seserį Kuliavienę) pasiklausti, ar nematė rusų. Ši atsakė, kad ką tik keliuku pravažiavo dvi „padvados" su rusų kareiviais. Netoli buvo didelis karklynas, o už jo prasidėjo Pienios upelio slėniai. Stengdamiesi užmaskuoti einančių žmonių skaičių, žengė statydami pėda į pėdą, o paskutinis, kad suklaidintų, kuria kryptimi nueita, žengė atbulas. Pasislėpė Pienios upelio slėnio meldynuose ir krūmokšniuose, nutarę laukti vakaro. Netoliese buvo lieptas į Degionių k. pusę. Nusileidus saulei, jau temstant, nusprendė eiti. Tik pakilus iš slėnio ant kalno, iš toli buvo pastebėti ir apšaudyti rusų. Tačiau kulkos švilpė aukštai virš galvų, tad

nekreipdami dėmesio į šaudymą nužygiavo link Repšėnų miškelio. Ties Degionių k., perėjus Traupio–Kavarsko vieškelį, juos vėl pastebėjo ir pradėjo vytis rusų kareiviai. Bėgte pasiekę mišką, jie sustojo už medžių, pasiruošė ginklus ir laukė pasirodant rusų – būtų juos „pavaišinę“ keliomis salvėmis. Tačiau šie prie miško artintis pabijojo, nebesivijo.

Juliaus Miškinio būrys puolant rusams nuo Klaibūnų dviem pilnomis prisėdusių vyrų rogėmis traukėsi link Mickūniškių k. Iš paskos su „padvadomis“ vijosi rusai. Vienas būrio vaikinas, sužeistas į pilvą ir plūstantis krauju[2], būrio vado Juliaus Miškinio paprašė: „Duokit man kulkosvaidį, aš jus pridengsiu. Iš manęs vis tiek jau nieko nebebus!..“ Atsigulęs prie kelio esančioje nedidelėje aukštumėlėje, jis taiklia ugnimi laikė „prispaudęs prie žemės“ rusus, kol turėjo šovinių. Nenorėdamas pakliūti jiems į rankas gyvas, susisprogdino granata. Juliaus Miškinio vyrai privažiavo Mickūniškių k. kelią ir pasuko Jusiškių k. pusėn. Vėlų vakarą, visiškoje tamsoje, laimingai persikėlė per Pienią ir pasiekė Repšėnų miškelį.

J. Kadžionio kaimynas A. Šiaučiūnas iš Miškinių k. naktį matė, kaip vėlų vakarą pro jų namus pravažiavo dvejos rogės, prisėdusios partizanų.

Kostas Butėnas sužeistas, persekiojamas rusų, susisprogdino granata Mickūniškių k., prie pat S. Radzevičiaus sodybos. Aldona Radzevičiūtė-Ordienė matė, kaip toje vietoje pakilo sniego debesis, nuo sprogimo sudrebėjo namo sienos ir langų stiklai.

Keturi Mickūniškių kaimo vaikinai: Adolfas Radzevičius, Ipolitas Kizys ir du broliai – Ciprijonas ir Napalys Semėnai, peršlapę, pavargę (buvo polaidis, balos) naktį atbėgo į Mickūniškių k. gale esantį Tauginų vienkiemį, kuriame turėjo bunkerį. Rytą tėvai išsiuntė A. Radzevičiūtę pasiklausti, ar pas juos yra sūnus Adolfas. Pakelyje susitiko Tauginienę, kuri jau ėjo pranešti pasislėpusių partizanų tėvams gerą žinią – kad jų vaikai gyvi ir sveiki.

Kulkosvaidininkas Stasys Šakėnas-Arūnas žuvo traukdamasis iš Juodgirio miško Vičiūnų k. laukuose – atsitraukimo kelią Eidrigonių k. kryptimi jiems užkirto sulėkę su „padvadomis“ rusų kareiviai.

Antanas Mackevičius žuvo prie pat Klaibūnų–Vičiūnų kelio, Šiaučiūno (dabar Seniukaičio) sodybos kieme. Jis bandė tiesiai, artimiausiu keliu, pasiekti visai netoli esantį Mickūniškių mišką. Tačiau pereiti rusų kontroliuojamą Klaibūnų–Vičiūnų lauko ruožą, kuriame buvo sutrauktos jų pagrindinės pajėgos, pasirodė neįmanoma – šiuose laukuose neprasiveržė nė vienas partizanas, visi žuvo. Sunkiai sužeistą jį pribaigė atbėgę skrebai.

Vakare į Papartynę pas Patamsius atvažiavo ūkininko Bujoko arkliu kinkytomis rogėmis šešių prasiveržusių partizanų grupė, tarp kurių buvo ir netolimas kaimynas Feliksas Diliūnas (Faliukas). Dauguma jų buvo jau subrendę vyrai, tarnavę Lietuvos kariuomenėje. Veidai nuo parako dūmų aprūkę, pajuodę, tačiau visi nusiteikę karingai, nenusiminę, sakė: „Ot davėm ruskiams į skudurus“[3]. Jie prasiveržė pasukę į šoną, pietiniu flangu, netoli Balelių kaimo.

Mūšyje žuvo 18 rusų kareivių ir 17 partizanų. Iš Mickūniškių miško atbėgę Juodgiryje besikaunantiems draugams į pagalbą žuvo penki partizanai:

Karolis Kadžionis-Vermachtas,
Kostas Būtėnas,
Anicetas Paurazas,
Edvardas Augulis,
Napalys Žemaitis.
Jie žuvo Klaibūnų ir Mickūniškių k. arba jų apylinkėse.
Dvylika partizanų žuvo kautynėse Juodgirio miške arba išsiveržę iš jo, traukdamiesi laukais ar keliukais. Tai:
Kazimieras Grimža-Kulka,
Alfonsas Grimža-Gluosnis,
Bronius Stalionis-Arimantas,
Stasys Stalionis-Žalvaris (šie keturi partizanai buvo žygio vadai – vadovavo visam būriui);
Stasys Jurkevičius,
Stasys Kilda-Savanoris,
Antanas Mackevičius,
Albinas Rutkauskas-Perkūnas,
Augustinas Šablevičius-Jovaras,
Povilas Šakėnas-Bijūnas,
Stasys Šakėnas-Arūnas,
Albinas Valeika-Utenis.

Žuvę partizanai buvo suguldyti Klaibūnuose prie kelio, kiti Žiurlių k. prie Orvidų sodybos. Tarp žuvusiųjų buvo ir sunkiai sužeistų, kurie prašė gerti, tačiau niekas jiems jokios pagalbos nesuteikė. Tuo metu dar nebuvo įsakymo žuvusius partizanus guldyti ant grindinio valsčių centruose ir jie buvo palikti vykusių kautynių vietose.

Naktį giminės žuvusiųjų partizanų kūnus susirado ir slaptai išsivežiojo, tačiau negalėjo jų palaidoti kapinėse. Alfonsas Grimža-Gluosnis ir Kazys Grimža-Kulka buvo palaidoti Zerkiškių k. gimtosios sodybos darželyje, Bronius Stalionis-Arimantas ir Stasys Stalionis-Žalvaris Papartynės k. esančio vienkiemio klojime, Stasys Kilda-Savanoris netoli savo gimtųjų namų pamiškėje, Karolis Kadžionis Piktagalio kaime esančios tėvų sodybos darželyje prie kryžiaus, Albinas Valeika-Utenis Surdaugių k. pamiškėje, netoli Maneikų sodybos, Stasys Šakėnas-Arūnas Juodgirio, o Antanas Mackevičius ir Napalys Žemaitis Mickūniškių miške (vietinių vadinamame Pauliukonio mišku). Broliai Alfonsas ir Kazys Grimžos atkūrus Nepriklausomybę buvo iškilmingai perlaidoti į Traupio kapines, Karolis Kadžionis garbingai atgulė Kavarsko, o A. Valeika-Utenis Troškūnų kapinėse. Broliai Stasys ir Bronius Stalioniai buvo slaptai perlaidoti jau anksčiau, pokariniais metais. Niekada jau nebus surasti

partizanų, palaidotų miškuose, palaikai. Stasys Kilda-Savanoris ilsisi Butleriškių, Stasys Šakėnas-Arūnas Juodgirio, o Antanas Mackevičius ir Napalys Žemaitis – Mickūniškių miške.

Juodgirio kautynės parodė, kad partizaniniame kare pėstininkų kovos taktika netinka ir yra tiesiog pražūtinga. Partizanai niekada neturės tiek gyvosios jėgos rezervų, ginkluotės ir amunicijos atsargų, kiek turi reguliarioji kariuomenė. Partizaninis karas – tai mažų, judrių, manevringų kovinių grupių karas, naudojantis pasalų, staigių išpuolių, diversinių operacijų taktiką su po jų einančiu staigiu atsitraukimu ir išsisklaidymu. Jie niekada nestoja į atvirą mūšį su reguliariąja kariuomene, kuri, naudojant tokią taktiką, yra bejėgė.

Skaitant archyvinę medžiagą – šios karinės-čekistinės operacijos raportą aukštesniajai vadovybei, apie patirtus nuostolius – žuvusius NKVD kareivius – išvis neužsimenama. Atrodytų, tartum jų ir nebūta. Tačiau žuvusius rusų kareivius suskaičiavo ūkininkai, išvaryti „su pastotėmis" surinkti ir suvežti prie kelio jų lavonus: jie buvo sukrauti į sunkvežimius, uždengti brezentu ir išvežti. Rusai savo nuostolius labai slėpė ne tik nuo Lietuvos gyventojų, bet ir nuo Maskvos centrinės valdžios, visaip juos klastojo, mažino, todėl archyvinę medžiagą reikia vertinti labai kritiškai.

Juodgirio kautynės aprašytos remiantis fragmentiniais R. Aleksiūno, A. Veriko, K. Patamsio, A. Radzevičiūtės-Ordienės, Juliaus Miškinio (sūnaus) prisiminimais apie tėvą, papasakotais jo motinos, tėvo bendražygių ir kaimynų. J. Kadžionio prisiminimai apie brolio Karolio žūtį papasakoti jo kovos draugų. Vis tik tiksliausiai ir detaliausiai apie būrio sudėtį, ginkluotę, vadus, jų stovyklą, mūšio eigą, jame dalyvavusius partizanus papasakojo paskutinis gyvas šių kautynių dalyvis Kazys Maneika, gyv. Traupio mstl.

[1] 1945 m. pavasarį Lietuvos partizanų gretose kovojo apie 30 tūkstančių aktyvių partizanų. Iš viso partizanų gretose 1944–53 m. kovojo apie 50 tūkstančių partizanų (Lietuvos kovų ir kančių istorija. Laisvės kovos 1944–53 metais. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta. Kaunas: LPKTS, 1996, p. 14).

[2] Tai galėjo būti Napalys Žemaitis (didesnė tikimybė) arba Edvardas Augulis (R. P.).

[3] Po sėkmingų kautynių, susirėmimų partizanai sakydavo: „Ot davėm ruskiams „prikuritj!", „gerai gavo „prikurkos!", „sočiai davėm lietuviškos ugnies!" Tokie posakiai atsirado dėl rusams būdingo elgesio: susisukęs suktinę (liaudiškai „bankrutką"), jis rūkančiojo paprašydavo: „Dai prikuritj!" („duok prisidegti!"). Partizanai ir duodavo ugnies, negailėdami.

[4] Klaibūnų k., Juodgirio kautynėse žuvusių partizanų atminimo įamžinimo vietoje, pastatyti kryžiai. Ant vieno jų yra užrašyta Antano Bagočiūno, kilusio iš šalia esančio Vičiūnų k., pavardė. Jis nebuvo šių kautynių dalyvis, o žuvo tą pačią dieną rusų kareiviams krečiant vienkiemus – šiems šaudant į šieno prėslą, kuriame jis slėpėsi, buvo sunkiai sužeistas ir mirė nuo žaizdų savo namuose (R. P.).

Partizanas Karolis Kadžionis-Vermachtas

Trečiasis Kadžionių sūnus Karolis – aukštas, gražus šviesiaplaukis ir žydraakis vaikinas – nuo pat vaikystės pasižymėjo savitu humoru ir juokais. Buvo labai aktyvus, žingeidus, energingas, linksmo charakterio, jau nuo šešiolikos metų įstojo į Šaulių sąjungos Kavarsko kuopą. Nepaisant metų skirtumo su Liudu Sudeikiu buvo geriausi draugai, abu šauliai, pramuštgalviai juokdariai, kartais matydavai juos važiuojančius ant vieno dviračio. 1941 m. birželio mėn., prasidėjus karui, kartu su broliu Aleksu aktyviai dalyvavo sukilime nuverčiant sovietų okupacinę valdžią Kavarsko miestelyje, o jam pasibaigus darbavosi tėvų ūkyje. 1943 m. išėjo vokiečių okupacinės valdžios potvarkis, kad visa dirvonuojanti žemė turi būti apdirbama. Dėl to gausių, tačiau mažažemių šeimų suaugę sūnūs buvo skiriami dirbti pas daug žemės turinčius ūkininkus, nebeišgalinčius visos jos laiku apdirbti ir paliekančius dirvonuoti. Seniūnas paskyrė jį tarnauti pas ūkininką Bužicką iš Šovenių k. Abu broliai, Aleksas ir Karolis, jau prieškario laikais buvo ragavę samdinio duonos. Karolis, jaunas vaikinas, nusprendė: „Negu tarnauti, tai jau geriau kariauti!“ Kartu su kitu savanoriu, Gabriu iš Bebriūnų k., nuvyko į Panevėžį ir stojo į vokiečių kariuomenę. Praėję medicininę komisiją buvo aprengti vermachto uniformomis ir pasiųsti į apmokymus. Abiejų sūnų motinos buvo iškviestos į Panevėžį pasiimti savo sūnų drabužius. Kovojo Rytų fronte prie Charkovo. Vokiečių okupacijos metu gyvenę žmonės gerai prisimena, kad vokiečiai viešai, nesivaržydami ir nesigėdydami aplinkui esančių žmonių, garsiai gadindavo orą „smirdančiomis žarnų dujomis“. Taip buvo ir fronte. Karoliui bevalgant, priėjęs vienas vokietis tyčia garsiai „pirstelėjo“, tuo patvirtindamas lietuvišką posakį, kad „popiet vokietis durnas“. Karolis, nebūtų jis Kadžionis, šiam bevalgant irgi priėjo ir garsiai „iššovė susitvenkusias dujas“. Įsižeidęs vokietis šoko muštis, Karolis trenkė jam atgal, subėgę dalinyje tarnaujantys latviai stojo Karolio pusėn. Tačiau vokiečių vadovybė palaikė Karolį, nubausdama „saviškį vokietuką“.

Rytų fronte, rusų aviacijos bombardavimo metu, maža skeveldra sužeidė Karoliui akį – buvo gydomas Karaliaučiaus karo ligoninėje, pašalintas akies obuolys ir įdėta dirbtinė akis. Iš karo ligoninės buvo paleistas į namus atostogų. Karolis ir vyresnysis brolis Aleksas, tarnaujantis lietuvių policijos batalione Baltarusijoje, susirašinėjo laiškais. Aleksas paprašė bataliono vado išleisti atostogų į namus, kad abu broliai galėtų pasimatyti. Taip jie ir susitiko tėviškėje, tėvų namuose, sukeldami namiškiams daug džiaugsmo. Karolis broliui sakė, kad į vokiečių kariuomenę tarnauti nebegrįš, įkalbinėjo ir Aleksą pasilikti. Tačiau šis atsakė: „Man bataliono vadas pasakė: „Kadžioni, duok garbės žodį, kad po atostogų sugrįši į batalioną.“ Aš daviau garbės žodį ir turiu jį įvykdyti, negaliu išduoti saviškių!“ Pasibaigus atostogoms jis išvyko į savo tarnybos vietą, o Karolis nuvažiavo dviračiu į Kavarską pasakyti lietuvių policininkams, kad jis į vokiečių kariuomenę nebegrįšiąs. Šie visiškai nenustebo, o tik pasakė: „Gerai, ramiai gyvenk namuose. Jei vokiečiai ieškos, vis tiek mes pirmi sužinosim ir tau pranešim!“ Tačiau vokiečiai Karolio nebeieškojo.

Rusai jau buvo užėmę Anykščius, išgrobstę vyno fabriką – prisigėrę kareiviai nieko neklausė, darė ką norėjo, nušovė net du savo karininkus. Apie 20 apylinkės vyrų, tarp jų ir Karolis, pasikinkę „pastotes“ bandė pasitraukti į Vakarus. Netoli Troškūnų ant kelio stovintis rusų kulkosvaidininkas pasakė: „Проезда нет!“ (Pravažiavimo nėra!“). Liudas Sudeikis jau norėjo „patraukti“ seriją iš prancūziško kulkosvaidžio, tačiau vyrai neleido, sakydami: „Ką tu, užjudinsim kariuomenę, sulėks čia jų „gyvas velnias“, paskui „neatsimušim!“ Dar pabandė važiuoti pro Ramygalą, tačiau veltui. Ten, pasirodo, jau irgi rusai, „проезда нет“, tad visi sugrįžo į namus.

Šeimą rusai ir stribai pradėjo terorizuoti, nes vyriausias brolis Kazimieras ir Karolis slapstėsi. Mama sakė: „Berniokai, gal vienas iš šeimos eikit į rusų kariuomenę, pasiaukokit!“ Karolis jai atsakė: „Mamut, jeigu vienas išeis į kariuomenę, o kitas į mišką, tai šeimos neišgelbės. O aš kariauti ir žūti po raudona vėliava neisiu!“ Klojime, šieno prėsle, buvo įrengta slėptuvė, kurioje Karolis, dažnai kartu su Kazimieru, slėpdavosi. Kazimieras dienos metu, persirengęs moterimi, dirbdavo ir ūkio darbus. Kadangi šeimoje buvo daug seserų, niekas ir dėmesio neatkreipdavo. 1944 m. rudenį, po Veršelių kautynių, Karolis išėjo į B. Sudeikio-Čigono būrį. Pas juos dažnai ateidavo alūkėniečiai partizanai Bronius Blauzdys, Jonas Bernatonis-Melagis ir kiti. Karolis susidraugavo ir dažnai vaikščiodavo kartu su Melagiu – linksmu, išradingu „šposininku“. Šis buvo kresnas, žemo ūgio, tamsiaplaukis vaikinas, ginkluotas rusišku Degteriovo kulkosvaidžiu. Užėjus pas ūkininkus, Karolis juokaudavo: „Nuo mūsų nieko nepaslėpsit, aš matau, kas padėta ant lentynų, o jis – kas po lovomis.“ Kartą į Budrių k. užėjus visam būriui jaunų, gražių, linksmų vyrų, Aldutė Petrikaitė pasakė: „Jeigu bent vienas jų žūtų, neįsivaizduoju, kaip reikėtų tai pergyventi!“ Žmonės džiaugdavosi partizanais, juos vaišindavo, valgydindavo, įdėdavo į kelionę maisto, smulkiai supjaustyto naminio tabako, numegzdavo jiems pirštines, šalikus, dažnai papuoštus Gedimino stulpais ar Vytauto kryžiais.

Kartą Karolis su J. Bernatoniu-Melagiu užėjo pas šlubą batsiuvį Šiaučiūną ir paprašė sutaisyti batus. Šis pradėjo išsisukinėti, sakydamas, kad bijo – mat, rusai, sužinoję taisius partizanams batus, jį nubaus. Karolis tuoj sugalvojo gudrybę: „O mes ne partizanai, mes plėšikėliai, pažiūrėk į mano kelnes – viršutinės nunešiotos, o apatinės – naujos!“ Tas patikėjo. „Ir aš, – sako, – esu plėšikėlis, tik „smulkesnio kalibro“ – ką kaimynai padžiauna, aš nudžiaunu. Galėsiu jums parodyti, kur gyvena turtingesni ūkininkai, ir juos „apšvarinsim!“ Už dyką sutaisė batus ir naktį visi trys patraukė pas kaimynus Sadauskus, paskui Pačinskus. Šlubis, kad neatpažintų, likdavo lauke. Įėję į vidų Karolis su Jonu sakydavo: „Kaimynas atvedė jus apiplėšt!“ – o šie negali patikėt. Pas Sadauskus tyčia jam išnešė padėvėtas kelnes, tačiau šis neima, sakydamas, kad „šie netoli gyvena, paskui jas atpažins“. Pas Pačinskus užėję liepė patiems išeiti ir pažiūrėti į „kaimyną plėšikėlį“. Tas, laikydamas rankoje baslį, artėjant kaimynams, traukėsi aplink namą. Galų gale abiems draugams nusibodo šis „žaidimas“. Čiupo batsiuvį už pakarpos ir „įkrėtė beržinės košės“. Po to liepė greičiausiai nešdintis, palydėdami

automato serijomis apie kojas. Šlubis, tankiai „raitydamas kulnus“, nurūko sniegu greičiau už motorines roges.

1945 m. vasario 9 d. apie 80 vyrų, vadovaujami A. Jagielos-Ąžuolo, J. Miškinio, P. Semėno-Jaguaro, iš Mickūniškių miško bėgo į pagalbą Juodgirio miške besikaunantiems partizanams. Kautynėse prie Klaibūnų kaimo rusams sutraukus dideles pajėgas, po daugiau nei 1 val. trukusio mūšio partizanai ėmė trauktis atgal į Mickūniškių mišką.

J. Kadžionio prisiminimais, Traupio pusėje prasidėjus šaudymui, ataidint granatų sprogimams, motina suklupdė visus vaikus ant grindų ir liepė melstis už Karolį. Pati meldėsi iš maldaknygės, bet paskui jau savais žodžiais, tik girdėjosi kartojant Dievo vardą ir prašant gelbėti Karolį. Sutemus pas juos užėjo P. Semėnas-Jaguaras, kuris, pamatęs Jakeliūnų namo languose šviesą, pasiklausė, ar ten nėra rusų. Jis pranešė, kad Karolis iš pavojingiausios vietos pasitraukė laimingai.

Kaip vėliau paaiškėjo, jų grupė jau buvo pasitraukusi iš pavojingiausios, labiausiai apšaudomos zonos, tačiau rusai bandė juos persekioti. Karolis besitraukiantiems vyrams tarė: „Jūs traukitės, o aš paleisiu dar vieną seriją!“ Priklaupęs ant kelio prisitaikyti, jis pats gavo penkių kulkų seriją į kairįjį petį, o stojantis į pilvą pataikė sprogstamoji kulka. Bebėgant prie jo rusams, Karolis Kadžionis-Vermachtas susisprogdino granata, kuri nuplėšė pusę veido. Naktį jo kūną slapta rogėmis parvežė į namus. Visiems buvo didžiausias skausmas, tikra tragedija, ypač mamai. Buvo palaidotas savo gimtuosiuose namuose, darželyje, o prie kapo pastatytas kryžius. Iškilmingai perlaidotas į Kavarsko kapines jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Alūkėnų kautynės

Alūkėnų būrio vado Antano Aliuko-Kuprio partizanų veikimo teritorija buvo Alūkėnų ir aplinkui esančių Kirmėlių, Skauradų, Petriškių, Laukagalių kaimų apylinkės. Įdomi Antano Aliuko slapyvardžio istorija – kadangi trumpasis jo ginklas buvo vokiškas „Parabellum“ pistoletas, partizanų pravardžiuojamas Kupriu, taip bendražygių buvo pramintas ir pats vadas. Vokiečių okupacijos metais jis dirbo Raguvos valsčiaus tarnautoju – žmonės juokdavosi, kad vokiečiai dar iš Panevėžio miesto nespėdavo išvažiuoti, o A. Aliukas per seniūnus ir dešimtininkus žinią, kad šie tikrins ūkininkų prievoles, jau būdavo išplatinęs. Žmonės tikrinimui spėdavo tinkamai pasiruošti– miške paslėpdavo neužpajamuotus gyvulius, į slėptuves supildavo grūdus.

Iškart po karo būryje kartais susirinkdavo iki 50 partizanų, tačiau būrio sudėtis keisdavosi – dalis vyrų laikinai iškeliaudavo į kitas apylinkes ir vaikščiodavo su kitų būrių partizanais, paskui vėl sugrįždavo. J. Bernatonis-Melagis kurį laiką partizanavo net

netoli Kavarsko, B. Sudeikio-Čigono būryje, kiti A. Jagielos-Ąžuolo, A. Vaičekonio-Šermukšnio, A. Baltušniko-Vienuolio ir kituose būriuose. Būryje buvo daug Laukagalių, Šikšnalaukio, Skauradų, Kirmėlių kaimų vyrų.

1945 m. pavasarį, per Velykas, netoli Alūkėnų, prie žvyrduobių, Kuprio būrio partizanai surengė pasalą Raguvos ir Troškūnų stribams. Partizanams gerai „davus ugnies“, stribai „supanikavo“ – vieni krito nukauti, kiti, „pridėję į kelnes“, šliaužiojo raiste, kai kurie, mat, buvo civiliai apsirengę, šaukė: „Mes savi, savi!“ Taip vieną stribą, apsimetusį vežėju, partizanai paleido. Kitas, pasimetęs, manydamas, kad „savi“, „pasikėlęs skvernus atplasnojo“ į partizanų rankas pats. Likę gyvi skrebai padarę didžiulį lanką, suprakaitavę ir uždusę, bėgo atgal į Troškūnus. Žuvo vienuolika stribų kartu su jiems vadovavusiu NKVD leitenantu L. Žilinsku. Kautynėse dalyvavo ir į svečius atvykę būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas ir J. Šileika-Švedrys.

1948 m. A. Aliukui-Kupriui žuvus, būriui vadovavo J. Dagelis-Gintaras.

Remtasi: Kaunietis, Romas. Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vyčio apygarda, II dalis, 1 knyga. Vilnius: Vaga, 1998, p. 235–237, 304–309 ir J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Pasala prie Repšėnų miškelio

Gyventojai pranešė, kad kitos dienos rytą, 1945 m. balandžio 8 d., Kavarsko skrebai vykdys Repšėnų miškelio pakraščio „valymą“ – „krės“ vienkiemius. Būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas ir sako: „Alūkėnuose gerai pasisekė, „įkrėtėm“ skrebams, „suduosim“ ir čia.“

Naktį partizanai užėjo į Troškūnų girioje, maždaug už 3 km nuo Repšėnų miškelio esančią eiguvą. Tarpukario laikotarpiu pamiškėse, miškų laukymėse buvo pristatyta vykdantiems miškų priežiūrą eiguliams daug naujų eiguvų su gyvenamaisiais namais („gryčiomis“) ir ūkiniais pastatais. Įėję į trobos vidų, iš pradžių nustebę, partizanai pradėjo juoktis – iš „pečiaus“, išgirdęs, kad atėjo saviškiai, nustūmęs malkas[1] ropojo nuo rusų besislapstantis eigulys A. Šukevičius. „Ką tu čia darai!? – tarė juokdamiesi vyrai. – Tuoj ateis išvadavimas, o tu jį sutiksi tupėdamas „pečiuje!“ Jau geriau einam su mumis!“

Repšėnų miškelyje partizanai susikūrė laužą, šildydamiesi ir laukdami aušros aptarė veikimo planą: kurioje vietoje surengs pasalą, kaip išsidėstys, kur išstatys kulkosvaidžius, kada ir iš kokio atstumo pagal duotą A. Jagielos-Ąžuolo komandą pradės šaudyti. Išeidami nusirengė sunkesnius, nepatogius drabužius, palikdami juos prie laužo saugoti keliems blogiau ginkluotiems vyrams, ir patraukė į miško pakraštį.

Pasalai išsidėstė pamiškėje, už kokio puskilometrio nuo partizano J. Butkaus-Karklo sodybos – sugulė negilioje lomoje už kelmų, medžių, užimdami šaudymui patogias pozicijas. Skrebai artinosi pamiške nieko neįtardami. Juos prisileidę arčiau,

partizanai „atidengė ugnį“. Tačiau, nors „kirto“ pirmi, turėdami laiko prisitaikyti, „ugnis“ buvo netaikli. Pagal partizano Jono Keraičio-Liepsnos prisiminimus, „nupylė“ tik du skrebus. Po trumpos panikos šie sugulė ir „dėjo“ atgal. Susišaudymo metu, partizanavęs tik kelias valandas, žuvo A. Šukevičius. Nors ir gulėjo už kelmų, lomoje, žemoje vietoje, matyt, rikošetu atšokusi kulka pataikė jam į galvą. Toks trumpas ir tragiškas, pasirodo, buvo jo partizaniškas kelias.

Netrukus atbėgo prie laužo pasilikę partizanai su pas juos atėjusiais besislapstančiais vyrais. Jie pranešė, kad iš miško gilumos, šaukdami: „Вперед, неотставать!“ („Pirmyn, neatsilikti!“), „atitreška“ rusai. Jie garsiai šaukdavo norėdami išvengti susidūrimo su partizanais, kad šie spėtų pasitraukti jiems iš kelio. Ąžuolo vyrai negaišdami laiko, pasičiupę draugų atneštus drabužius, spėjo šonu, per siaurą proskyną, apeiti rusus, ir pasitraukti į Vėžio mišką, o paskui į Troškūnų girią.

Rusai ir skrebai „krėtė“ J. Butkaus-Karklo sodybą, ieškodami partizanų sudegino klojimą. Partizano A. Šukevičiaus kūnas buvo nuvežtas į Raguvos miestelį ir paguldytas aikštėje šalia „stribynės“.

Belieka pridurti, kad rusai, siekdami nukreipti partizanų dėmesį, kaip „masalą“ dažnai naudojo skrebus: šie „krėsdavo“ pamiškės vienkiemius, vykdydami turto konfiskacijas slankiodavo pamiškėmis. Žinodami, kad partizanai neatsispirs pagundai jiems „įkrėsti“ ir susirinks miško pakraštyje, rusų kareiviai „šukuodavo“ mišką iš kitos pusės, kad partizanai atsidurtų „tarp dviejų ugnių“. Taip ir nutiko Juliaus Miškinio vadovaujamam būriui Mickūniškių miške.

Remtasi: Kaunietis, Romas. Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vyčio apygarda, II dalis, 1 knyga. Vilnius: Vaga, 1998, p. 304–309 ir J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Greitam pasislėpimui buvo naudojamas ir nuo pelenų išvalytas „pečius“. Besislapstantis įlįsdavo į jo vidų, o priekyje, pakuroje, sukraudavo kūrenimui sudėtas malkas. Nei rusams, nei skrebams ir į galvą neateidavo, kad tokioje ankštoje vietoje gali tilpti žmogus. Tačiau „baimės akys didelės“ – esant pavojui žmogus susirangydavo ir mažesniame plote.

Mickūniškiečiai. Būrio vadas Julius Miškinis

Mickūniškių k. vyrai irgi nesiruošė guldyti galvų už svetimos valstybės interesus. Vieni slapstėsi, kiti stojo į partizanų būrį, vadovaujamą ats. ltn. Juliaus Miškinio. Tai buvo „pirmosios bangos“– stichinės, pačios masiškiausios – partizanai. Tuo metu būriai tradiciškai buvo vadinami vadų vardais. Mickūniškių k. partizanai irgi buvo vadinami pagal vado pavardę – Miškinio būrys. Kaip prisimena žmonės, būrio vyrai žiemą važinėjo dviem „padvadom“ (rogėm).

Julius Miškinis 1944 m. rudenį buvo paimtas į rusų kariuomenę, tačiau pamatęs ten tvyrojančią betvarkę, savivalę, neapykantą lietuviams, iš Pagėgių kareivinių pabėgo, sakydamas, kad rusams niekada netarnausiąs.

Jis ėmė burti Mickūniškių k. ir jo apylinkių vyrus į partizanų būrį, kurį sudarė:
Julius Miškinis – būrio vadas, žuvo 1945-03-21 Mickūniškių k.
Romualdas Aleksiūnas – 1940–41 m. LAF narys, Birželio sukilimo dalyvis, dalyvavo užimant Kavarsko mstl., nuo 1942 m. LLA narys, po Vietinės rinktinės išformavimo ltn. Antanas Žižiūnas į jų sodybą atvežė paslėpti prancūziškus šautuvus, šaudmenis, kuriuos vėliau perdavė kpt. J. Krikštaponio būriui. Po būrio vado J. Miškinio žūties perėjo į A. Juzukėno-Liūto būrį, vėliau legalizavosi, dirbo, mokėsi, buvo suimtas, teistas, kalėjo Sibiro lageriuose.
Jonas Aleksiūnas – žuvo 1945-03-21 Mickūniškių k.
Vladas Žemaitis-Audra (Ladziukas) – po vado žūties perėjo į Žaibo būrį, žuvo 1950-01-12 Vičiūnų k.
Vaclovas Urbonas.
Vincas Orda – būryje būdavo ne nuolat, „pripuolamai".
Petras Statkevičius.
Antanas Žemaitis.
Ipolitas Kizys.
Napalys Žemaitis – žuvo 1945-02-09 Juodgirio kautynėse.
Adolfas Radzevičius – būryje buvo ne nuolat.
Ciprijonas Semėnas ir
Napalys Semėnas (broliai).
Kiti buvo ryšininkai, rėmėjai arba slapstėsi:
Pranas Aleksiūnas – buvo beginklis, slapstėsi.
Stasys Janulis – nepilnametis, partizanų ryšininkas ir rėmėjas, nužudytas skrebų.
Bronius Semėnas, jauniausias iš trijų brolių Semėnų, partizanų rėmėjas, šešiolikmetis, nužudytas skrebų.

Dažniausiai būryje būdavo 10–12 vyrų.

Mickūniškių k. ir jo apylinkėse slapstymuisi buvo iškasta aibė bunkerių. Kasdavo naktimis, padedami giminaičių ar kaimynų. Esant įtarimui, kad bunkeris nebesaugus arba gali būti „iššifruotas", jį negailėdami palikdavo – pereidavo slėptis į kitą arba greit, per naktį, išsikasdavo naują.

Julius Miškinis buvo aukštas, atletiškas, labai stiprus vyras. Laisvai pakeldavo arklį, o Žiurlių malūne du grūdų maišus, pasikišęs po pažastimis, nešdavo taip lengvai, tartum pūkinius. Buvo labai ryžtingo, karšto charakterio. Jo būrys jau buvo surengęs keletą pasalų skrebams, dalyvavęs kautynėse prie Klaibūnų – buvo atbėgę padėti Juodgiryje besikaunantiems partizanams.

Ginkluotas buvo labai retu, galingu ginklu – „Mauser C96", kurio medinį dėklą galėdavai prie pistoleto pritvirtinti kaip buožę. Taip pat nešiojosi rusišką diskinį automatą PPŠ, prie diržo turėjo pasikabinęs granatas.

1945 m. kovo 21 d. šalia Mickūniškių kaimo esančiame Semėnų vienkiemyje – vadinamojoje Semėnynėje – apsistojo 12 skrebų su rusų kareiviais būrys (kai kurių

žmonių prisiminimais, vykdė turto konfiskaciją). Gyventojai atbėgo jiems pranešti. Julius, būdamas karšto charakterio, nusprendė „įkrėsti driskiams“. Kadangi sodyba buvo vos 200 m nuo pamiškės, pulti nutarė nuo miško pusės. Būrys susirinko miške, o Julius išėjo su žiūronais į miško pakraštį pasižvalgyti. Tą dieną jo pėdomis, matyt, neatsilikdama sekė tragiška lemtis. Iššvalgęs vienkiemį, nepastebėjo jame į eglę įlipusio rusų kareivio – slapuko. Šis tuojau „sukėlė visus ant kojų“.

Tačiau netrukus visi suprato, kad didžiausias pavojus atslenka visai iš kitos pusės – jau aiškiai girdėjosi, kaip iš miško gilumos „atitreška“ grandine išsidėstę rusų kareiviai. Būrys skubiai traukėsi. Bėgdamas mišku per brūzgynus, tankius krūmus, Julius pametė savo pistoletą „Mauser C96“ – jo nebuvo prisirišęs „šikšnele“. Bandant į persekiojančius rusus paleisti automato seriją, šis užsikirto. Belipant per netoli miško pakraščio esančią tvorą, skirtą gyvuliams atitverti, kad nepatektų į mišką, jam sprogstamoji kulka pataikė tiesiai į kailinukų velkės sagą, išplėšdama vidurius. Julius parkritęs metė į rusus granatą, tačiau ši nesprogo. Kita granata norėjo susisprogdinti, pridėdamas ją prie veido, bet ši sprogo anksčiau, nutraukdama jam ranką. Pribėgus skrebams ir rusams, iš skausmo šaukė, kad greičiau jį pribaigtų. Šie užmušė jį šautuvų buožėmis, ištaškydami smegenis.

Šioje „scenoje“ dalyvavo ir traupietis Marijonas Kazlauskas, tarnavęs Raguvoje skrebu. Vėliau visiems pasakojo ir gyrėsi, kad tai jis „pričiupo“ Julių Miškinį. Tačiau jam buvo atkeršyta – Žaibo būrio partizanai A. Mincė-Lietus ir V. Žemaitis-Audra jį „pričiupo“ ant vieškelio prie Traupio kapinių vartų, begrįžtantį su automatu ant peties į Raguvos „stribyną“.

Rusai būrio vyrus išstūmė į laukus. Netoliese, už kelių šimtų metrų, prie V. Ordos klojimo, į rusus atsigulęs šaudė Jonas Aleksiūnas. Rusų kareiviai apibėgę lanku nukovė jį iš užpakalio. Kiti vyrai laimingai išbėgo, pasislėpė. Vincas Orda buvo apsiavęs mediniais, labai nepatogiu apavu – bėgant lauku kulka pataikė į medpadžio kulną. Pasiekęs mišką, jis pasielgė labai gudriai – perbėgo nenutirpusio sniego plotą, palikdamas aiškias pėdas, o pats metėsi į šoną ir pasislėpė už tankių eglaičių. Iš paskos atsiviję rusai, pamatę sniege paliktus pėdsakus, nulėkė jo ieškoti gilyn į mišką.

Žuvęs J. Aleksiūnas gulėjo aukštielninkas ankstyvo pavasarinio polaidžio baloje. Atėjusi žmona atsiklaupė šalia vyro į ledinį vandenį ir meldėsi.

Sužinojusi, kad žuvo Julius, uošvienė nėščios žmonos Emilijos eiti prie žuvusio vyro neleido, tramdydama ašaras išėjo pati. Miško pakraštyje rado gulintį sūnų šautuvų buožėmis suskaldyta galva, su į išorę išvirtusiomis smegenimis, sprogusios granatos nutraukta ranka. Susitvardžiusi smegenis sukišo atgal ir, nusiėmusi skarelę, aprišo jam galvą. Vėliau kaimynė pasakojo, kad užbėgę pas ją skrebai mazgojosi kruvinas rankas ir keikėsi: „Ot banditas, dar šaukėsi Jėzaus!..“

Kitą dieną į Miškinių sodybą atvažiavo Raguvos skrebai, atsivarė ūkininkus su „padvadomis“ (vežimais) ir viską, kas tik buvo namuose, išsivežė: indus, vilnas, siūlus, miltus, lašinius, grūdus, kiaules, net vaikų rūbelius iš lovelių ištraukė. Išsivarė abi karves, arklius, pasiėmė jų pakinktus. Be pieno, maisto atsargų buvo palikta visa šei-

ma – Juliaus motina, nėščia žmona ir trys mažamečiai vaikai.

Abu žuvusius vyrus laidoti kapinėse buvo uždrausta. Kaimynai sukalė karstus, aprengė juos kostiumais ir palaidojo tame pačiame Mickūniškių kaime, šalia kelio. Kryžiaus pastatyti valdžia neleido. Ant kapų pasodintas gėles okupantų pakalikai naktimis išraudavo, žemės kauburėlius išspardydavo. Juliaus žmona, kad išliktų tiksli palaidojimo vieta, giliai į žemę buvo įkalusi ąžuolinį kuolą.

1949 m. vykusių masinių trėmimų metu J. Miškinio žmona Emilija su keturiais mažamečiais vaikais buvo išvežti į Sibirą.

1969 m., šeimai sugrįžus iš Sibiro, abu partizanai buvo iškasti ir perlaidoti į Traupio kapines.

Šios tragiškos kautynės – tai rusų ir skrebų naudojamos taktikos prieš partizanus pavyzdys. Skrebai dažnai buvo siunčiami į pamiškės vienkiemius kaip „masalas“, NKVD karininkams labai motyvuotai galvojant, kad partizanai, norėdami šiems „įkrėsti“, susirinks miško pakraštyje. Tuo pačiu metu rusų kareiviai iš miško pusės „šukuodavo“ mišką, stengdamiesi partizanus išstumti į laukus ir sutriuškinti.

1945 m. daugelis būrio partizanų ar besislapstančių vyrų legalizavosi, o Vladas Žemaitis-Audra (Ladziukas) perėjo į Žaibo būrį. Mickūniškių k. žmonės labai nukentėjo nuo sovietinio teroro ir represijų, į Sibirą buvo ištremtos net 9 šeimos: Vingilų, Ribokų, Semėnų, Kizių, Laurinavičių, Indriūnų, Miškinių, Banilevičių ir kt. Kai kurie tremtiniai Lietuvos jau nebeišvydo – mirė nuo nepakeliamo darbo, bado ir šalčio.

Remtasi Juliaus Miškinio (sūnaus), Aldonos Radzevičiūtės-Ordienės, išlikusiais fragmentiniais Vinco Ordos atsiminimais. Tremtinės Emilijos Miškinienės (1918–2003) atsiminimai užrašyti 1999 m. Prieiga internete: http://traupis.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=1, 2017-12-11.

„Pirmosios bangos“ partizano likimas

Jau būdamas aštuoniolikmetis Surdaugių k. gyvenantis Kazys Maneika su draugais ruošėsi ginkluotai kovai. To laikmečio jaunimas buvo vieningas, patriotiškas, visi ilgėjosi lietuviškos tvarkos ir laisvės dienų. Gegužinėse, vakaruškose susitikę vaikinai tardavosi, kaip pasipriešinti „atslenkantiems“ rusams, iš kur gauti ginklų. 1944 m. vasarą, po rusų–vokiečių kautynių prie Surdaugių k., Kazys pakrūmėje rado du vokiečių paliktus karabinus „Mauser 98K“. Vieno karabino vamzdžio galas buvo sulenktas – jį padovanojo draugui Vytukui Stalioniui. Nupjovus dalį vamzdžio, gavosi trumpavamzdis šautuvas – šaunant būdavo didžiausias trenksmas, o atatranka tokia didelė, kad tiesiog „versdavo iš kojų“. Kazys savo vokišką šautuvą išmainė į rusišką kavaleristo karabiną – trumpesnį ir lengvesnį.

Stichiškai, niekam neraginant, susiorganizavo ir partizanų būrys, kurį sudarė Papartynės, Zerkiškių, o daugiausia – Surdaugių k. jaunimas. Tarp jų buvo daug brolių, pusbrolių, giminaičių, kaimynų, klasiokų, nuo vaikystės pažįstamų ištikimų

draugų. Jiems vadovauti ėmėsi didžiausią autoritetą turintys keturi vyrai: du broliai zerkiškiečiai – Kazimieras Grimža-Kulka ir Alfonsas Grimža-Gluosnis – bei du papartyniečiai broliai Stalionis Stasys-Žalvaris ir Stalionis Bronius-Arimantas. Jie bendrai spręsdavo visus reikalus, o būrys buvo vadinamas Surdaugių būriu.

Jau 1944 m. rudenį būrys du kartus buvo suorganizavęs pasalas skrebams ir rusams, vieną kartą su jais susišaudė, tačiau šie būdavo labai atsargūs, stengdavosi „spąstų“ išvengt. Abiejose pasalose dalyvavo ir vienas iš jauniausių būrio partizanų Kazys Maneika, pavojingose situacijose pasižymėdavęs drąsa, šaltakraujiškumu ir sumanumu.

1945 m. vasario 9 d. Kazys dalyvavo Juodgirio kautynėse. Jose kovėsi drąsiai, kaip senas kareivis, nukaudamas NKVD kareivį, nušovusį jo pusbrolį A.Valeiką. Po to Kazio Maneikos sumaniai vedama partizanų grupė viena iš pirmųjų pasiekė miško pakraštį ir be nuostolių pasitraukė į gimtąjį Butleriškių mišką.

Juodgirio kautynėse žuvus visai būrio vadovybei, būrys išsisklaidė į grupeles, slapstėsi bunkeriuose, tarpusavyje palaikydamas ryšį. Kazys išsikasė bunkerį miškelyje netoli Striogų vienkiemio.

1945 m. birželio 13 d. dalyvavo Dabužių kautynėse. Į jas buvo kviečiami vyrai iš įvairių apylinkių, todėl jų 30 vyrų būryje buvo ir daug jam nepažįstamų partizanų. Sutartoje susitikimo vietoje jų laukęs būrio vadas ltn. Bronius Žižiūnas-Giraitis pajuokavo: „Renkas vyrai, žygis bus!“ Iš jų būrio savanoriais į Dabužių kautynes išėjo Kazys Maneika, broliai Alfonsas ir Petras Diliūnai ir dar keli, iš viso penki vyrai.

Jų būrys Dabužiuose besikaunantiems partizanams atskubėjo į pagalbą, tačiau suspėjo tik „ant liekanų“ – šie be panikos, tvarkingai atsišaudydami, traukėsi. P. Diliūnas, augalotas, dviejų metrų ūgio vaikinas, buvo lengvai sužeistas – atsitiktinė kulka „perdrėskė“ sėdynę. Dėl tokios „intymios“ vietos sužeidimo vyrams buvo proga „pašposyti“: „Petrai, – juokdavosi, – kitą kartą šaudamas nekelk užpakalio.“ O šiam tokie juokai nelabai patikdavo, truputį pykdavo.

Petro Diliūno šeima jau buvo ištremta į Sibirą, kur nuo bado mirė du jo mažamečiai vaikai.

1945 m. labai daug vyrų legalizavosi, būrys iširo. 1946 m. žiemą buvo paskelbta 1927 m. gimimo vyrų mobilizacija į statybos batalionus. Padedamas Degionių k. seniūno B. Puodžiūno, pasijauninęs vienais metais (pertaisęs gimimo metus iš 1926 m. sausio 27 į 1927 m. sausio 27 d.), Kazys Maneika, nuslėpdamas savo partizaninę veiklą, užsiregistravo pas Kavarsko Vykdomojo komiteto pirmininką savanoriu į formuojamus statybos batalionus – jie turėjo atstatyti susprogdintus tiltus per Nemuną Rytprūsiuose. Netrukus atsidūrė Gelvonų mstl. kareivinėse, mokomojoje kuopoje.

Visi kareiviai buvo lietuviai, tarp jų – daugybė „legalizuotų“. Jie labai nekentė Gelvonų skrebų, susitikę juos „iškoliodavo“, o šie jų kitaip kaip „banditais“ ir nevadino. Vieną naktį keletas jų kuopos vyrų beveik mirtinai „priplūkė“ (sumušė) keturis vietinius Gelvonų skrebus, sudaužė jų šautuvus, suskaldė buožes. Rusų garnizono kareiviai

atėję keršydami iššaudė visus kareivinių langus. Jų kuopai vadovavo rusų tautybės kapitonas, buvęs frontininkas, labai geras vyras. Jis gražiuoju liepė dalyvavusiems muštynėse išeiti iš rikiuotės, o po to juos paslėpė sandėliuose. Rusų garnizono NKVD karininkai kartu su apibintuotomis galvomis, išsuktomis rankomis, šlubuojančiais, vos bepasivelkančiais skrebais kelis kartus apėjo kuopos rikiuotę, tačiau dalyvavusių muštynėse taip ir neatpažino. Tarp savųjų, kuopoje, išdavikų irgi neatsirado, už tai kapitonas juos ir pagyrė, sakydamas: „Su tokiais galima ir į frontą eit!..“ Apmokymai truko vieną mėnesį, lietuviais nepasitikėjo, kareiviams buvo išduoti mediniai šautuvai. Tik šaudykloje į taikinius šaudė jau tikrais karabinais, tačiau apsupti ginkluotų rusų kareivių.

Po apmokymų išvežė į Rytprūsius, į Tilžę. Vėliau dalį kareivių išsiuntė į maždaug už 40 km esančio miestelio lentpjūvę. Vieni kirto miške medžius, kiti gateriais pjovė iš sienojų lentas tilto statybai. Labai nustebino ištuštėjusios, po rusų okupacijos likusios be gyventojų, Rytų Prūsijos vaizdas. Iš išorės gražūs mūriniai raudonų plytų namai viduje buvo paversti tiesiog „išvietėmis“, viduje viskas, kas tik įmanoma, išdaužyta, sulaužyta: ant grindų mėtėsi brangiausių porcelianinių indų, sietynų, veidrodžių šukės, langai išmušti, baldai sudaužyti „į šipulius“ šautuvų buožėmis. Rusų kareiviai vokiečių namuose užsilipę pridergdavo savo išmatomis ant stalo – tai jau būdavo kaip „standartas“. Kiti rodydavo savo „išradingumą ir šaunumą“ pridergdami ant palangių, laiptų, krosnies – atrodytų, pačiose nepatogiausiose, netikėčiausiose vietose. Taip pasireiškė dviejų kultūrų, rytietiškos ir vakarų, susidūrimas realybėje. Perėjus Vokietijos sieną, Rytprūsiuose rusų kareiviams buvo duota laisvė prievartauti, žudyti, plėšikauti. Buvo prievartaujamos moterys, net ir mergaitės, dažnai tėvų ar vyrų akivaizdoje, o paskui užmušamos, nušaunamos. Smurtas buvo beribis. Dažnai nespėjusių pasitraukti vokiečių šeimų nariai, tėvai ir vaikai, kad išvengtų smurto, patys pasikardavo.

Prasidėjo tilto statybos darbai, tačiau maitinimas buvo toks prastas, kad visi badavo. Dienai gaudavo 500 g duonos, kurios gabalą suspaudus rankoje varvėdavo vanduo, o sriuba tebuvo virintas vanduo, kuriame plaukiodavo kelios kruopos. Po trijų mėnesių, važiuojant su „palutarka“ parsivežti duonos, girtas vairuotojas ties posūkiu nesuvaldė mašinos, kuri kelis kartus apsivertė. Kaziui lūžo šlaunikaulis. Karo ligoninėje gydė keturis mėnesius, tačiau sugipsuota koja vis tiek ištindavo kaip „kaladė“. Medicininės komisijos, kaip nebetinkamas karo tarnybai, buvo „komisuotas“ ir, ištarnavęs rusų kariuomenėje 7 mėn., paleistas į namus. Kartu iš ligoninės paleido ir jo draugą Juozą Jovaišą iš Šilų k. Šis badaudamas pradėjo virti visokias maisto atliekas ir apsinuodijo. Grįžęs į namus, po 2 savaičių Juozas mirė.

Namuose koja po kiek laiko pagijo. Vėl su draugais eidavo į šokius, gegužines, susitikdavo su partizanais. Nors ir žiaurūs, sunkūs buvo laikai, tačiau tai buvo jaunystės dienos, linksmos, su nuotykiais, kurias ir šiandien prisimena su šypsena.

Pagal K. Maneikos prisiminimus.

Partizano Broniaus Kacevičiaus istorija

Veršelių k. gyvenančio Broniaus Kacevičiaus mobilizacija į rusų kariuomenę nebelietė – buvo jau vyresnio amžiaus. Jis dirbo eiguliu, o šis apie mišką žino viską. Rusai pasikvietė jį į Kavarsko NKGB skyrių, kelias dienas palaikė daboklėje, pamušė, kad „ateitų į protą“ ir prievarta užverbavo. Bronius grįžęs namo labai sielojosi, sąžinė neleido dirbti tokio „judošiško“ darbo – šnipinėti ir skųsti kaimynus, savo krašto žmones, pranešinėti, pas ką užeina miškiniai. Atėjo pas partizanus, prisipažino esąs užverbuotas, tačiau sakė jiems dirbti nesiruošiąs, geriau jau nusišaus. Partizanai tuoj sugalvojo jam išeitį: „Kam tau nusišauti, jau geriau eik partizanauti!“ Taip jis įstojo į B. Sudeikio-Čigono būrį. Netrukus keršydami rusai ištrėmė į Sibirą jo šeimą su penkiais vaikais. Tačiau jo partizaninis kelias buvo labai trumpas. 1945 m. pavasarį, prieš pat Velykas, Bronius Kacevičius su Stasiu Žemaičiu užėjo į svečius pas Joną Maldžių. Buvo mėnesiena ir juos pastebėjo pasalaujantys rusai. Tyliai prislinkę jie pravėrė langinę ir pamatė už stalo sėdinčius du ginkluotus partizanus. Šovė tiesiai per langą. Bronių nukovė mirtinai iškart, o jo draugą Stasį sužeidė į plaučius. B. Kacevičių atvežė į Kavarską ir paguldė ant grindinio prie šventoriaus vartelių. Parapijiečiai, kaimynai, giminės ir pažįstami iš Veršelių ir Mackeliškių kaimų Velykų išvakarėse ėjo į bažnyčią, o rusų kareiviai linksminosi. Su rusiška mašina – „palutarka“ – priekiniu ratu užvažiavus ant negyvo žmogaus pilvo, kūnas susilenkdavo, tartum keldavosi, o rusai juokdamiesi šaukdavo: „Смотрите, бандит ещё живой!“ („Žiūrėkit, banditas dar gyvas!“).

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, V. Simanonytės-Patamsienės prisiminimais.

L. Sudeikio-Klajūno prisiminimų nuotrupos

Pavasarį pasirodė pirmosios žibutės ir... gyvatės. Raiste jų būdavo tiek daug, kad gulinčiam šliauždavo per milinę.

Rytais eidavo į žvalgybą – pamiškių vienkiemių gyventojų sutartiniai ženklai perspėdavo apie pavojų.

Partizanavimo pradžioje, kol dar nebuvo išsirinkę vadų, buvo „palaida bala“. Vyrai nutarė pulti Mackeliškių k. esančius rusus, o vienas iš brolių Šablevičių, stambus, tvirtas vyras, sako: „Aš rusą ant pečių parsinešiu!“ Liudas atsakė: „Negalvok, kad rusai supuvusiom bulvėm mėtosi!“ Bet juk neperkalbėsi.

Sugulė miško pakraštyje, pasistatė kulkosvaidį. Netoliese ant keliuko sustoję penki rusų kareiviai, o jų viduryje Tamuliūnas skeryčiojasi, kažką aiškina. Pozicija labai patogi, galėjo kaipmat visus „išguldyti“, tačiau pagailėjo kaimyno. O šis jų nepagailėjo, išdavė.

Liudas su broliu Broniumi nakvojo prie pat miško esančiame kluone. Rytą Broniaus žmona, atvedusi karvę, pranešė: „Veršeliuose rusai!“ Su ginklais išbėgo į mišką, o ant šieno prėslo liko antklodė ir kailiniai. Žmona nuėjo į „gryčią“ (trobą) ir sau skuta bulves. Įpuolę rusų kareiviai šaukia: „Kas kluone miegojo!? Banditai!?“ Šeimininkė ramiai sako: „Kluone vaikai dieną miega.“ Taip ir išsisuko.

Po Veršelių kautynių praėjo kelios dienos. Albinas Pivoras-Briedis išėjo parnešti vandens, o tuo metu netoli stovyklos kažkas pradėjo šaudyti. Vyrai saugumo dėlei persikėlė į kitą vietą. Albinas grįžęs į stovyklą draugų neberado. Vadas B. Sudeikis-Čigonas nuėjo jo ieškot. Rado nuliūdusį sėdintį po egle. Apsidžiaugė abu – ir Bronius, ir Albinas.

Į Sibirą pradėjo tremti partizanų šeimas, nebebuvo iš kur parsinešti maisto. Keturiese išėjo pas žmones „kalėdoti“. Gyventojai pranešė: „Sodeliškėse skrebai.“ Vienas įlipo į medį, pasižvalgė per žiūronus – „akurat“, visur laksto ginkluoti stribai, jei atkirs nuo miško, bus blogai. Nutarė trauktis link Diliavietės per Mackeliškes Dabužių miško link. Perėję Nevėžio pelkes priešais pamatė jiems ginklais mojančius stribus. Metėsi atgal ir plačiai išsisklaidę bėgo šuoliais, tai į kairę, tai į dešinę. Stribai pradėjo šaudyti. Bronius atsigulė ir iš kulkosvaidžio paleido į juos porą serijų. Perbėgo mažą miškelį, išbėgo į Repšėnų lauką. Bronius visai „išsimušė iš jėgų“, pavargo – Liudas paėmė jo kulkosvaidį, o šiam atidavė savo automatą. Brolis vis atsigręždamas trumpomis serijomis iš jo „pliekė“ į skrebus, kurie buvo už kelių šimtų metrų. Liudas pasikeitė ginklais su A. Velaniu-Tigru – pasiėmė jo rusišką „dešimtuką“. Gerai prisitaikęs, „trinktelėjo“, pataikydamas į vieną striboką. Kiti stribai, nustebinti tokio tolimo taiklaus šūvio, sustojo ir noras vytis jiems iškart „išgaravo“. Pribėgo pamiškę šalia Kauniečių vienkiemio ir susėdo pailsėti. Mato – iš tvarto išeina visi trys broliai – Alfonsas, Petras ir Stasys Kauniečiai. Bronius nuėjo su jais pasikalbėti, o netrukus atskubėjo Stasys ir parsivedė juos į namus.

Po savaitės gyventojai pranešė, kad skrebai nuvažiavo į Vaidevučius išgabenti vieno okupantų pakaliko šeimą į Kavarską, mat partizanai jį buvo įspėję ir pagąsdinę. Greitai susiruošė dvylika vyrų ir išžygiavo surengti jiems pasalą. Prie alksnyno pasiskirstė pusiau: vieni pasiliko miškelyje, o kiti perėjo į kitą kelio pusę, kur buvo gilus griovys, atstojęs puikų apkasą. Belaukdami mato – atvažiuoja baldų, daiktų pakrauti vežimai, o viename jų – „katukas“ (iš lentų sukaltas medinis narvas) su kiaule. Trys skrebai atsiskyrė ir nuėjo Diliavietės link. Prasidėjus susišaudymui, jie norėjo pabėgti į Sodeliškes ir staiga netikėtai atsidūrė partizanams už nugarų. Liudas nusitaikė ir paspaudė gaiduką. Vieną stribą „nukirto“, kiti nubėgo už kalniuko. Kautynės nurimo. Vienam reikia eit pas nušautąjį, paimt jo ginklą. Jaunam partizanui Liudas tarė: „Gerai, eik. Pirštą laikyk ant gaiduko, kad galėtum staiga iššauti. Eik 300 metrų, bus bala, viksvos, kuriose jis gulės. Jam sujudėjus – šauk!“ Šūvis. Ištiško purvai. Vaikinas užsikabino šautuvą ant nugaros, antrą pasiėmė. Grįžo atgal. Mokė kaip vaiką, nes dar jaunas, kariuomenėj netarnavęs.

Vadas B. Sudeikis-Čigonas pasiuntė Edvardą Miškinį Mackeliškių k. pamiškėn į žvalgybą. Netrukus išgirdo keletą automato serijų ir vėl ramu. Anksčiau grįžęs žvalgas pranešė, jog pas pamiškės gyventojus yra sutartiniai pavojaus ženklai. Grįžęs E. Miškinis papasakojo, kad pas Petrą Simanonį yra kažkokie partizanai. „Jie man mojavo, šaukė, kad eičiau pas juos, šaudė į viršų." Liudas jam atsakė: „Tai ne toks kiemas, kad dienos metu ateitų partizanai."

Pasinaudota: Laisvės kovų archyvas, LPKTS 30 t., 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217.

„Stoj! Kto idiot?"

Mickūniškietis R. Aleksiūnas, aplankęs namiškius ir įsidėjęs maisto, sutemus išėjo į Juodgiryje esančią būrio stovyklą. Einant naktį rusiškas automatas visada būdavo „užvestas", nes bet kada galėjai „užlipti ant vamzdžių" (pasalos). Priėjo nupjautą rugių lauką ir pro sustatytas gubas pasuko tiesiai link miško. Buvo tamsu, „nors į akį durk". Iki pamiškės belikus kokiems 30 m, iš vienos gubos pasigirdo prislopinta rusiška komanda: „Стой! Кто идиот?" („Stok! Kas eina?") – „Свои, не узнаёшь?" („Savi, ar nepažįsti?") – tyliai, ramiai, „kaip savas", atsakė nelėtindamas žingsnio. Rusai truputį „susimėtė", uždelsė, o kada pasigirdo garsi komanda: „Стой!", jis keliais šuoliais spėjo pasiekti mišką. Užpakalyje pokštelėjo į viršų paleista šviečiamoji raketa, sutrinksėjo šūviai, tačiau jie buvo nebepavojingi – jį jau dengė miškas.

Romualdo Aleksiūno atsiminimų fragmentas.

Parolių sistema

Partizaninio karo pradžioje buvo labai daug partizanų būrių, vyko intensyvus judėjimas nakties metu. Kad tamsoje vieni kitus atpažintų ir neįvyktų skaudžių nelaimių – tarpusavio susišaudymų, buvo įvesta parolių (slaptažodžių) sistema. Slaptažodžių sąrašai, sudaryti kiekvienai mėnesio dienai ir patvirtinti partizanų vadovybės, tarnybiniais laiškais ryšininkų būdavo išnešiojami būrių vadams. Jei slaptažodžius sužinodavo priešas, juos greitai pakeisdavo – tada ryšininkai dumdavo kuo greičiau juos pristatyti į būrius. Parolis būdavo iš dviejų žodžių – klausimo ir atsakymo. Kad būtų lengviau atsiminti, dažniausiai žodžiai prasidėdavo iš tokios pat raidės, pvz., „Berlynas – Beržas", „Ąžuolas – Anykščiai", „Marytė – Monika" ir pan. Kitur buvo skaičių sistema, pvz., „penketuko", rečiau „septintuko". Tada klausiančiojo ir atsakančiojo skaičių suma turėjo būti penki arba septyni. Pvz.,

sušukus „du“, atsakymas turėjo būti „trys“, antru atveju sušukus „keturi“ – atsakymas „trys“ ir kitokie variantai. Vėliau, sumažėjus būrių skaičiui, parolių sistema buvo taikoma jau rečiau.

Pagal J. Barisos-Vytenio ir J. Kadžionio-Bėdos prisiminimus.

Dabužių kautynės

Buvo sužinota, kad 1945 m. birželio 13 d., per Antanines, Dabužių mokykloje įvyks šventinis mitingas, į kurį atvyks daug partinių veikėjų su stribų apsauga. Buvo nutarta jiems „užkurti pirtį“. Visą operaciją planavo Šarūno rinktinės štabas, vadovaujamas A. Slučkos-Šarūno. Per ryšininkus buvo sukviesti aplinkiniai būriai – A. Jagielos-Ažuolo, P. Semėno-Jaguaro, prie jų prisijungė savanoriai. Su Šarūnu atėjo S. Jočio-Barzdylos, P. Mameniškio-Girėno, Gaidelio vadovaujami vyrai. Susidarė virš šimto vyrų jungtinis būrys, ginkluotas net 20 kulkosvaidžių. Partizanai pozicijas užėmė naktį – išsidėstė prie mokyklos, ties kryžkele, vienas su kulkosvaidžiu įsitaisė antrame mokyklos aukšte prie lango, o Gaidelio būrys sugulė griovyje prie Kavarsko vieškelio ir turėjo „pribaigti“ bėgančius skrebus. Tačiau mitingas turėjo įvykti tik po pietų, o kautynėms išsidėsčiusius partizanus pastebėjo daug žmonių, taip pat ir pravažiuojančių Dabužių keliu Kavarsko link. Tai sužinojo Kavarsko stribai, kurie į pagalbą pasikvietė NKVD kariuomenę. Viskas prasidėjo ne taip, kaip buvo suplanuota: skrebai atvažiavo nuo Naujokų kaimo, o rusų kareiviai – nuo Kavarsko (Dečionių) pusės vieškeliu ir prie Margių kaimo pasistatė sunkųjį kulkosvaidį. Partizanai turėjo skubiai persigrupuoti ir užimti kitas pozicijas. Užvirė mūšis, sukeldamas didžiulį triukšmą: kaleno abiejų pusių kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, aidėjo „dešimtukų“ ir karabinų šūviai. Jo pradžioje, vos „atidengus ugnį“, visiems labai netikėtai žuvo Jonas Slučka-Žalgiris, rinktinės vado Šarūno brolis. Kitas jo brolis, Stasys Slučka-Bistrūnas, pergudravo ir „nuskynė“ į juos šaudžiusį rusų snaiperį. Po trumpo mūšio partizanai, klausydami vadovybės komandų ir nesiveldami į ilgas kautynes, atsitraukė. Žuvo trys vyrai – J. Slučka, J. Bajorūnas ir Jonas Binkis. Buvo sužeisti keli partizanai, o rusų žuvo dešimt, dar tris ūkininkai rado lauke pjaudami rugius.

Mūšyje dalyvavo ir Papartynės bei Surdaugių kaimų vaikinai: Kazys Maneika, broliai Petras ir Alfonsas Diliūnai, iš viso penki savanoriai. Jų trisdešimties vyrų būrys, tarp kurių buvo daug nepažįstamų, „kviestinių“ tolimesnių apylinkių partizanų, atbėgo besikaunantiems draugams į pagalbą. Tačiau mūšis jau ėjo į pabaigą, vyrai suspėjo tik „ant liekanų“. Partizanai tvarkingai, be panikos, retkarčiais atsišaudydami, traukėsi.

Broliai Sudeikiai su savo būriu atsisakė dalyvauti šioje operacijoje, iš jų grupės išėjo tik keturi savanoriai. Pasitarimo metu rinktinės vadas Šarūnas kalbėjo: „Skrebai rusų

neprisišaukia, reikia suduot jiems per kelnes!“ – o Liudas jam atsakė: „Kol Vilniuje sėdės nors vienas rusas, jų bus pilna – tiek, kiek tik reikės!“ Kaip parodė įvykęs mūšis, jis buvo visiškai teisus.

Jų būrys pamiškėje išsidėstęs sekė mūšį – gal kartais reikės draugams pagalbos. Deja, nereikėjo.

Pasinaudota: Laisvės kovų archyvas, LPKTS 30 t., 2001; Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų, p. 168–217.
Kaunietis, Romas. Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vyčio apygarda, II dalis, 1 knyga. Iš partizanų archyvų. Pasakoja Jonas Keraitis, p. 304–309.
Kazio Maneikos prisiminimai (Traupio mstl.).
J.Kadžionio-Bėdos prisiminimai.

Kazio Jakeliūno žūtis

Partizanas Kazys Jakeliūnas, kilęs iš Veršelių k., vieną 1945 m. birželio dieną, šviesiu paros metu, užėjo į Papartynės k. pamiškėje esantį Stalionių vienkiemį. Linksmai pasisveikino, kulkosvaidį pastatė už durų ir, šeimininkės pakviestas, atsisėdo už stalo – buvo ruošiami pietūs. Su šeimyna juokavo, kalbino jauniausią dukrą Galiną. Staiga atsilapojo durys ir į vidų įėjo rusų leitenantas. Pamatęs už stalo sėdintį jauną vyrą, įsakmiai tarė: „Документы!“ („Dokumentus!“). Priėjęs pastebėjo ant jo rankos karišką kompasą, išsitraukęs atstatė pistoletą TT ir liepė jį nusiimti. Kazys jį atsisegė ir, tiesdamas NKVD leitenantui, staiga kietu kumščiu trinktelėjo šiam į galvą – tas išsitiesė paslikas ant grindų, iškritusi iš rankos „Zviazda“ nuskriejo grindimis, atsimušdama į sieną. Kazys su visais lango rėmais iššoko į darželį, liuoktelėjo per tvorą, tačiau prie pat keliuko jį pakirto kieme stovėjusių rusų kareivių kulkos. Stalionių duktė Galina dar spėjo paslėpti kulkosvaidį po lova, tačiau rusai, darydami kratą, jį atrado.

Remtasi K. Patamsio, G. Stalionytės, J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

1945 m liepa. Rusų pasala Papartynėje

1945 m. liepos mėn. pabaigoje trys Vyčio apygardos Žaibo būrio partizanai – skyrių vadai Jonas Juzėnas-Jupiteris ir Stasys Riauba-Vėjelis bei eilinis kovotojas Vaclovas Juospaitis-Gugu – nuo Tumėjos k. pusės atžygiavo į Papartynę. Vaclovui buvo „prilipęs“ labai keistas, neįprastas slapyvardis, nes, girdamas savo ginklą, yra sakęs: „Mano kulkosvaidis kaip „užgrajina: gu-gu-gu!..“ Vis tik dažniausiai, kad būtų patogiau ištarti, jį vadindavo Guga. Praėję piltiniu keliuku Aleksiūno, Striogų, Stankevičių vienkiemius, už puskilometrio vyrai pasuko lauko keliuku į dešinę, į pamiškėje esantį

Serbentavos kaimą.

Tai buvo po Pirmojo pasaulinio karo, kuris prieškariu dar buvo vadinamas Didžiuoju, iškirstas, paliekant tik šimtamečius ąžuolus, miško plotas, mažesne kaina parduotas ūkininkams. Žemę nusipirko Stalioniai, arčiau miško Jonas Patamsis ir Matas Levandavičius, kurie ir giminiavosi – Matas buvo vedęs vyriausiąją Patamsių dukterį Onutę. Miško žemę paversti tinkama žemdirbystei buvo labai sunku: reikėjo išrauti nupjautų medžių kelmus, iškapoti šaknis, tačiau ir tai padarius dėl rūgštaus, jaurinio dirvožemio žemė buvo nederlinga. Kadangi dalis miško net ir vasarą buvo apsemta vandeniu, pavasarinio polaidžio metu patvindavo ir dalis ūkininkų žemių.

Tuo metu tai buvo viena iš ramesnių, atokesnių ir partizanams mažiau pavojingų vietovių. Žaibiečiai iš Juodgirio miške esančios stovyklos išėjo vidurnaktį – žygio tikslas buvo susitikti su Didžiosios Kovos apygardos vado Žalio Velnio atstovais prie Šventosios upės. Prieš tai turėjo užsukti į Butleriškių miške prie Papartynės k. esančią repšėniečių būrio stovyklą ir su būrio vadu Ąžuolu aptarti kai kuriuos tarnybinius reikalus bei perduoti būrio vado Žaibo žodinį pranešimą. Iki partizanų stovyklos, esančios netoli Levandavičių vienkiemio, bebuvo likę nužygiuoti vos pusantro kilometro.

Kepino karšta liepos vidurdienio saulė. Partizanai, apsirengę švarkais, perjuostais kariškais diržais su perpetėmis, apsikarstę ginklais ir atsarginėmis šovinių dėtuvėmis, buvo permirkę prakaitu. Visi trys nutarė užsukti į pakelyje esančią Stalionių sodybą nusiprausti. Iš keturių partizanavusių Stalionių sūnų du vyresnieji, Stasys ir Bronius, o taip pat žentas Stasys Kilda, jau buvo žuvę žiemą vykusiose Juodgirio kautynėse. Du jauniausieji sūnūs, Alfonsas ir Vytautas, irgi Juodgirio mūšio dalyviai, buvo ginkluoti ir slapstėsi „apie namus“, tačiau dažnai ateidavo ir į repšėniečių būrį, vadovaujamą A. Jagielos-Ąžuolo. Atsitiktinai abu broliai buvo klojime, krovė į prėslą javų kūlius, iš pradžių net bandė slėptis. Pamatę, kad tai saviškiai, partizanai, juokdamiesi iš savo atsargumo nučiuožė nuo prėslo žemyn. Pasisveikinę ir paspaudę vieni kitiems rankas, kaip jauni vyrai, truputį „pašposiję“, žaibiečiai paklausė, ar Papartynėje ramu. Broliai atsakė, kad paskutiniu metu apylinkėse labai pavojinga, įtempta padėtis, dažnai pasalauja ir „siaučia“ skrebai su rusais. Prieš mėnesį rusams pasalaujant jų vienkiemyje žuvo partizanas Kazys Jakeliūnas – jie parodė ir tą vietą, kur jis buvo rusų kareivių nukautas. Šiandien kol kas ramu, dar nieko įtartino nepastebėjo. Sesers Galinos vyrai paprašė atnešti į klojimą vandens, visi trys nusimetė prakaituotus švarkus, atsiraitojo marškinių rankoves ir jau ruošėsi „bliūde“ praustis, kai įbėgęs pro praviras duris piemenukas sušuko: „Rusai! Klojimą supa!“ Delsti nebuvo galima nė akimirkos. Pirmieji pro praviras duris iššoko broliai Stalioniai – jie spėjo įbėgti į pamiškės krūmus, o iš jų neapšaudyti pasiekė ir mišką. J. Juzėnas-Jupiteris ir S. Riauba-Vėjelis, pasičiupę automatus ir švarkus, išbėgo iš paskos. Vėjelis dar spėjo sušukti: „Jonai, kur tu?“ – ir pasuko pašale į krūmus, tačiau rusų kareivis iš už klojimo kampo „terkštelėjo“ iš karabino tiesiai jam į galvą – sprogstamoji kulka tiesiog „nunešė“ su smegenimis

visą kiaušą – viršutinę galvos dalį, ir jis krito po Jupiterio kojomis. Šis įsibėgėjęs peršoko per draugo kūną ir suprato, kad vienintelis išsigelbėjimas – bėgti į priešingą pusę – per keliuką į platų rugių lauką bei pasiekti kitoje pusėje stūksančio miško iškyšulį.

Rugiai jau buvo aukšti, sunokę, kliuvo už kojų, rankų, ginklų, trukdė bėgti. Nuo įtampos ir nuovargio visai „išsimušė iš jėgų" – nebegalėjo pakelti nei vienoje rankoje laikyto rusiško diskinio automato PPŠ, nei kitoje, kaip vėliau paaiškėjo, kulkomis suvarpyto švarko. Bėgdamas nepastebėjo net kada pametė atsarginį automato diską. Iš paskos bėgo uždusęs, sunkiai kvėpuodamas V. Juospaitis-Gugu. Rusai visą laiką šaudė, apie ausis švilpė kulkos. Iš netoliese esančios Patamsių sodybos ką tik legalizavęsis jauniausias sūnus Kazys matė, kaip dalis rusų kareivių bandė apibėgti rugių lauką ir atkirsti juos nuo miško. Tačiau Jupiteris buvo greitesnis – tik įbėgęs į mišką jis atsigulė už pirmos eglės ir, turbūt, iš susijaudinimo, „dėjo" ilgomis automato serijomis į rusus. Šie sukrito ant žemės nepakeldami galvų. Antrasis partizanas mišką pasiekė jau eidamas lėtai, žingsniu, prilaikydamas sužeistą ranką.

Jupiteris patraukė gilyn į mišką. Netrukus priekyje pastebėjo besiskleidžiančius į kovinę grandinę ginkluotus vyrus. Pro medžius buvo sunku atskirti, kas jie tokie, tačiau vienas buvo užsidėjęs kepurę, panašią į rusų karišką „furažką". Atsargumo sumetimais Jupiteris juos apėjo plačiu lanku. Kaip vėliau paaiškėjo, tai skleidėsi į grandinę Ąžuolo būrio vyrai, o Juozas Šileika-Švedrys nešiojo savo tėvo, eigulio, kepurę, panašią į rusų karininkų dėvimas uniformines.

Išėjęs į Pusbačkių k. palaukę, Jupiteris užsuko į Šeštokų vienkiemį. Pasiprašė poilsio, norėjo nors truputį pamiegoti. Automatą pasidėjo ant stalo, o pats nenusirengęs prigulė ant lovos. Vos sumerkus akis prasidėdavo traukuliai, nuo įtampos negalėjo užmigti. Gulėdamas išgirdo tyliai prieinant prie stalo šeimininkę, kurį paėmė jo automatą ir išmetė pro langą į darželį. Supratęs, kad žmonės labai įbaiminti rusų, pasiėmė ginklą ir atsisveikinęs patraukė savo keliais. Pamiškėje karves ganė M. Būtėno, kurio brolis Kostas buvo žuvęs Juodgirio kautynėse, piemenukas. Jupiteris pasiteiravo, ar šis nepastebėjo apylinkėje rusų. Žvalus vaikinukas atsakė, kad rusų nėra, tačiau ką tik atbėgęs sužeistas, kraujuotais rūbais ginkluotas vyras guli netoliese miškelyje. Jis nuvedė Jupiterį į tą vietą, tačiau atrado tik kruvinus lapus. Pradėję ieškoti surado jį gulintį tankiuose krūmuose. Tai buvo jo bendražygis V. Juospaitis-Gugu, sužeistas į kairę ranką – sprogstamoji kulka išplėšė žasto raumenį. Abudu kaip broliai apsikabino, pasibučiavo. Suplėšęs marškinius, Jupiteris aprišo jo žaizdą. Gugu buvo stipriai nukraujavęs – išbalęs, silpnas. Pasodino jį, atremdamas į medžio kamieną, braukdami rankove ašaras, apšnekėjo tokią netikėtą ir tragišką Stasiuko mirtį. Nuo nervinės įtampos abu negalėjo užmigti – vos sumerkus akis pradėdavo tąsyti traukuliai, jautė didžiulį nuovargį, išsekimą. Antrą pavakarį pasiimti V. Juospaičio-Gugu pakinkytu vežimu atvažiavo jo brolis. Likęs vienas Jupiteris pasuko link Sudeikių k., į A. Juzukėno-Liūto būrio veikimo teritoriją. Užėjo, žinodamas, kad partizanai ten būna „dažni

svečiai“, pas pamiškės gyventoją Zupkienę. Ta, pamačiusi varganą Jupiterio išvaizdą, iškart suprato, kuo reikia jį gydyt. Tuoj pastatė ant stalo butelį „šventų lašų“ ir, neklausydama jokių kalbų, beveik per prievartą, „suvertė“ jam dvi stiklines „arielkos“. „Vaistai“ suveikė iškart, tiesiog stebuklingai. Visą nuovargį bei įtampą „kaip ranka nuėmė“, atsirado apetitas. Vėlų vakarą atėjo ir Liūtas su savo vyrais. Netrukus kartu su jais iššygiavo į Juodgirio mišką. O ten netrukus ėmė „siausti“ rusai, ant kvartalinių linijų buvo išstatyti jų kulkosvaidžiai, vėl prasidėjo nauji pavojingi nuotykiai.

Ąžuolo būrio vyrai užėjo į Patamsių sodybą, prašydami nueiti į žvalgybą prie Stalionių vienkiemio. Jie norėjo paimti žuvusio partizano kūną, tačiau reikėjo įsitikinti, ar rusai nepaliko pasalos. Tokiai užduočiai, kaip mažiausiai įtarimų kelianti, labiausiai tiko moteris. Nueiti apsižvalgyti sutiko Patamsių duktė Julija, kuri su trimis mažamečiais vaikais glaudėsi pas tėvus, o jos vyras, Petras Kiaulys, kalėjo Vorkutos lageryje.

Pasidarę neštuvus, Ąžuoliuko vyrai Vėjelio kūną nusinešė į mišką ir pagal katalikiškas tradicijas palaidojo. Vėliau stribai, tai sužinoję, keikėsi, kad nesusiprato palikti pasalos, tada būtų buvę, pasak jų, „dar pora lavonų“. Pasirodo, rusų kareiviai su stribais pasalavo pamiškėje, stebėdami pro žiūronus apylinkes, ir matė pas Stalionus užeinančius partizanus. Jie klojimą sudegino, o Stalionių šeima buvo ištremta į Sibirą.

Praėjus daugeliui metų po S. Riaubos-Vėjelio žūties, jo artimieji ėmė J. Juzėno prašyti padėti surasti jo kapą ir perlaidoti palaikus. Buvo tarybiniai laikai, viską reikėjo daryti slaptai. Sunkiausia buvo nustatyti palaidojimo vietą, nes miškas buvo labai pasikeitęs. Iškasti palaikai naktį karste buvo slapta atvežti į Traupio mstl. kapines ir palaidoti.

Remtasi J. Juzėno-Jupiterio ir K. Patamsio prisiminimais.

Turto konfiskacija

1944 m. liepos 26 d. rusų okupuotoje Lietuvos dalyje buvo paskelbta mobilizacija į Raudonąją armiją. Didžioji dauguma lietuvių boikotavo prievartinę mobilizaciją, slapstėsi arba stojo į partizanų būrius, nenorėdami būti „patrankų mėsa“ kare už svetimos valstybės interesus. Jų šeimoms teko patirti smurtą, terorą, represijas ir trėmimus, kuriuos vykdė ištikimiausi okupantų talkininkai skrebai.

Jauniausias sūnus Kazys Patamsis irgi, kaip ir visi Papartynės vyrai, nepakluso sovietų paskelbtai prievartinei mobilizacijai. Po grasinimų, pasalų, seno tėvo mušimų, buvo atlikta ir visos Patamsių šeimos turto konfiskacija. Vieną ankstų rytą sugarmėjo į sodybą Troškūnų skrebai, o jiems padėti atvažiavo net šešios „skrebų bobos“. Išsivarė iš tvarto visus gyvulius, abu arklius, susikrovė grūdus, bulves, šieną, susirinko visus namų apyvokos daiktus. „Skrebų bobos“, tarpusavyje besiriedamos ir nepasidalydamos, išgrobstė viską „iki paskutinio siūlelio“, palikdamos tik plikas sienas. Išsivežė audimus,

užtiesalus, rankšluosčius, patalus, pagalves, drabužius, avalynę, veidrodį, išsidalijo visus puodus, šaukštus, peilius, šakutes ir lėkštes, nusikabino net šulinio kibirą. Jų visiškai nejaudino, kaip šeimai reikės toliau gyventi, kuo maitinsis, iš ko valgys, kad „bado šmėkla“ žiūrės šiems žmonėms ir jų vaikams į akis. Seneliai blaškydamiesi stengėsi išsaugoti nors dalį turto, maisto, juk pas tėvus po vyro suėmimo buvo atsikrausčiusi duktė Julija su trimis mažamečiais vaikais. Tačiau „konfiskatoriai“ be gėdos ir sąžinės išsinešė visas maisto atsargas, nepalikdami nė saujos miltų ar kruopų. Visi liko kaip stovi – tik su tuo, ką turėjo ant kūno. Dar ant sienų liko kaboti šventųjų paveikslai – visa kita grubiai, su rusiškais keiksmažodžiais, buvo išgrobstyta ir išvežta, tapo stribų šeimų grobiu.

Remtasi K. Patamsio ir V. Danio prisiminimais.

Slapstymasis

Jauni vaikinai Kazys Patamsis ir Antanas Levandavičius buvo ne tik artimiausi kaimynai, bet ir artimiausi giminės. Antanas buvo vos dvejais metais jaunesnis vyriausiosios K. Patamsio sesers Onutės sūnus. Abu buvo sovietų okupacinės valdžios paskelbtos karinės mobilizacijos „liečiamų metų“, tačiau į rusų kariuomenę nėjo, o nusprendė slapstytis „apie namus“. Iš pradžių tvarte, po avių gardu, įsirengė mažą bunkeriuką, tačiau jame oras buvo tvankus, dvokiantis, o mėšlo kvapas įsigerdavo į drabužius, plaukus, odą. Ilgiau jame išbuvus, tiesiog dvokdavo visas kūnas, buvo bjauru, tiesiog nepakenčiama. Nutarę slapstytis miške, už puskilometrio nuo pamiškės išsikasė bunkeriuką dviems žmonėms. Po Juodgirio kautynių į jį priėmė ir trečią gyventoją – sužeistą kaimyną A. Kildą. Bunkerėlyje tada jau gulėjo susispaudę „kaip sardinės konservų dėžutėje“. Kazys, pasišviesdamas žvake, dvi savaites rivanoliu plovė ir perrišinėjo jam šautinę žaizdą šlaunyje, kol ši sugijo, „užsitraukė“.

Dieną dažniausiai praleisdavo miške. Miškas nuo Levandavičių sodybos pusės buvo pelkėtas, visada apsemtas, ten niekas nevaikščiodavo. Tarp apsemtų plotų buvo sausas kalnelis, nuo jo gilyn į mišką augo tankios eglaitės, o tai buvo labai patogi vieta saugiam pasitraukimui. Vieną dieną bekūrenant lauželį, pas juos užėjo A. Jagielos-Ąžuolo partizanai. Vieta jiems irgi labai patiko ir būrio vadas Ąžuolas nusprendė joje įsirengti stovyklą. Kartą, sėdėdami bunkerėlyje, išgirdo garsų treškėjimą, kuris artėjo prie bunkerio, persirito per jo viršų ir vėl nutolo. Pradėjus temti, Kazys ir Antanas išlipo iš bunkerio ir užuodė dūmus – pasirodo, ant kalnelio jau degė partizaniškas laužas, vyrai įrenginėjo stovyklą. Rakandus per mišką atsivežė arkliniu vežimu, pervažiuodami ir per jų bunkerį. Šioje stovykloje partizanai su pertraukomis laimingai išsilaikė iki pat tragiškųjų 1948 m. lapkričio įvykių.

Iš Papartynės k. ir jį supančių apylinkių partizanavo arba slapstėsi devyniolika jaunų vyrų – į rusų kariuomenę išėjo tik trys, kurie save laikė lenkais. Jiems su lietuviais,

matyt, buvo nepakeliui.

Kartais Ąžuolo būrys išsikeldavo į kitą vietą, bet po mėnesio–kito visada sugrįždavo į savo senąją stovyklą. Tada Kazys ir Antanas būdavo kartu su Ąžuolo būrio vyrais. Ilgais vakarais sėdėdavo prie laužo kalbėdami, aptarinėdami „Amerikos balso" naujienas, įvairius gandus, tikėdami tiesos ir moralės idealais pagrįsta Atlanto chartijos deklaracija, laukė Taikos konferencijos sušaukimo, po kurios „visos valstybės turėjo grįžti prie senų rubežių". Visi tikėjosi Amerikos, kaip stipriausios Vakarų demokratinės valstybės, įsikišimo, griežto reikalavimo rusams „apleist" okupuotus kraštus, o jei šie nesitrauks, tai ir karo. Tuomet daugelis kalbėdavo: „Ateis amerikonai ir vėl Lietuvoj bus tvarka!"

Antanas nuo sunkių gyvenimo sąlygų bunkeryje, drėgmės, oro trūkumo susirgo tuberkulioze, dusdavo, todėl nebeiškentęs sakydavo: „Lipu į viršų, geriau jau tegul rusai nušauna, daugiau nebegaliu!" Kazys eidavo į namus nusiavęs batus, basas, kad statydamas ant žemės pėdą nesulaužytų sausos šakelės, ji išdavikiškai nesutreškėtų, kad pasalaujantys rusai ir skrebai neišgirstų. Klausa, uoslė ir regėjimas buvo labai išlavėję. Kartais beeidamas užuosdavo tabako dūmų kvapą – tai rodydavo netoliese esant pasalą, nes rūkant tankiame miške dūmai kyla ne į viršų, o sklaidosi į šonus. Prieš išeidamas iš miško tėvų namus ir visą apylinkę ilgai stebėdavo – dėl neatsargumo ar žioplumo išėjus į atvirą vietą grėsė mirtis. Kartą netoli Stalionių sodybos už eglaitės pastebėjo stovinčio žmogaus kojas. Laukė kokias penkliolika minučių, kol jos sujudėjo. Pasirodo, ten stovėjo Stalionių sūnus Alfonsas ir taip pat stebėjo savo namus, ar juose nėra pasalos. O juk atstumas iki Stalionių sodybos siekė gerą puskilometrį. Per metus skrebų ir rusų buvo apšaudyti penkis kartus, bet visada laimingai išbėgdavo. Tokia laimė negalėjo tęstis amžinai, bet kuri diena galėjo baigtis tragiškai. Tėvai, terorizuojami skrebų, tematė tik vieną išeitį – registruotis, „stoti".[1]

Remiantis K. Patamsio prisiminimais.

[1] „Stoti" – taip šiame krašte liaudiškai buvo vadinama legalizacija arba registracija.

Sunkus sprendimas

Troškūnų stribai Patamsių namuose buvo dažni „svečiai", mušdavo tėvą ir prigrasino, kad jei sūnus nesiregistruos, paleis pelenais visus namus, o šeimą išveš į Sibirą.[1] Prieš tai jie jau buvo atlikę turto konfiskaciją. Beliko tik viena išeitis – „stoti". Tėvas pažinojo vieną iš stribų, L. Paškauską, su kuriuo anksčiau, gyvenant prie Troškūnų geležinkelio stoties, buvo kaimynai. Tas pažadėjo padėti, tačiau davė suprasti, kad ne už dyką. Apie tai, kad jis su Antanu rengiasi registruotis, atvirai papasakojo būrio vadui Ąžuolui (ir partizanai, ir žmonės iš pagarbos ir dėl švelnaus būdo jį vadindavo Ąžuoliuku). Vadas atsakė: „Gerai, vyrai, legalizuokitės, jei tik turit tokią galimybę. Juk jūs prie kokių

svarbių dalykų ir nesat prisidėję. Tačiau atminkit viena: liežuvis turi būti už dantų, nieko per tardymus neišplepėkit! O mūsų šeimos ištremtos į Sibirą, mes pasirinkom savo kelią ir kovosim su „raudonuoju teroru“ iki galo.“ Kazys atidavė Ažuoliukui visus turėtus rusiško nagano šovinius, patį ginklą pasilikdamas sau kaip gerbiamo svainio Petro Kiaulio atminimą. Trumpa birželio naktis prieš registraciją buvo labai ilga ir bemiegė – nuo įtampos abiem įskaudo galvos, pradėjo pykinti, prisirinkę žemuogių bandė jas nuryti, tačiau tuoj pat išvėmė. Atrodė, kad daro gyvenime pačią didžiausią klaidą, niekšybę, išduoda patį save, draugus, viską, kas iki šiol buvo šventa ir brangu. Jautė didžiulę gėdą, pažeminimą, kad, pasidavęs brutalaus, barbariško priešo malonei pavirs beteisiu, nuolankiu, praradusiu žmogiškąją ir tautinę savigarbą žmogumi, turės nuolankiai, tartum būtų kam nusikaltęs, klausytis nesuprantama rusų kalba jam skirtų kaltinimų, grasinimų, šlykščių keiksmažodžių.

Kaip visada, kiekvieną rytą-vakarą Ąžuolui skaitant maldaknygę, būrio vyrai tyliai sukalbėjo rytinę maldą, prašydami Viešpatį Dievą pagalbos kovoje ir laisvės Tėvynei. Atsisveikindamas Ąžuolas paspaudė jiems rankas. Šįkart Kazys ėjo į namus taip sunkiai, kaip kopdamas į aukščiausią kalną. Tėvas pakinkė arklį ir trise, kartu su Antanu Levandavičiumi, nuvažiavo į Troškūnų NKVD skyrių. Skrebai[2] juos pamatę bjauriai rusiškai keikėsi, prieš nosis mojavo kumščiais, sakydami, kad „dėl tokių banditų jiems batai supuvo begulint pasalose“. NKVD jaun. leitenantas Rotkin griežė dantimis, su didžiausia neapykanta juos apšaukdamas „banditais“, nusipelniusiais tik kulkos. Tačiau ne jis buvo jų likimo sprendėjas. „Užtarus“ pažįstamam stribų vyresniajam, NKVD skyriaus viršininkas kpt. Čugunov patardė ir, liepęs „pristatyti“ ginklus, išrašė laikinus registracijos pažymėjimus. Kas 10 dienų abu su Antanu privalėjo atvykti į Troškūnų NKVD skyrių registracijai, kur kiekvienąkart vis reikalaudavo atnešti paslėptus ginklus, grasindavo, išvadindavo banditais. Dažnai skrebai išsivarydavo į Troškūnus tardymui, niekada negalėjai žinoti, ar sugrįši atgal.

Po metų pertraukos nuėjo į Traupio bažnyčią ir nustebo – joje nebuvo nė vieno jauno vyro, tik moterys ir seniai.

Remtasi K. Patamsio prisiminimais.

[1] 1945 m. vasario 9d., o pakartotinai birželio 3 d. sovietinė valdžia paskelbė amnestiją (liaudyje vadinamą Bartašiūno amnestija), kviesdama legalizuotis besislapstančius vyrus ir partizanus. 1944–45 m. atvyko legalizuotis (registravosi sovietinėse represinėse įstaigose – NKVD arba NKGB) 43 802 žmonės – besislapstantys nuo mobilizacijos, partizanai, pabėgę iš rusų kariuomenės vyrai. Iš jų išsiųsti į filtravimo lagerius 6533 žmonės, registracijos dokumentus gavo 36 144 žmonės. Tačiau ir po registracijos jų atžvilgiu buvo vykdomos represijos: suėmimai, tardymai, mušimai, bandymai užverbuoti agentais (šnipais). 1944–45 m. buvo suimti 54 167 žmonės, iš jų išsiųsta į Sibiro lagerius 32 661 žmogus. Lietuvoje kalėjimuose nukankinta 490 žmonių. Mirties bausme nuteistas 721 žmogus. Nužudyta arba žuvo partizaninėje kovoje 12 266 žmonės. Mobilizuoti į Raudonąją armiją 108 378 vyrai, iš jų žuvo fronte 25 000 (Anušauskas, Arvydas. Teroras. 1944–58 m. Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 160).

[2] 1944 m. sovietinės valdžios sukurta kaip pagalbinė (pavaldi NKVD (MVD), o vėliau NKGB (MGB) sukarinta represinė struktūra iš vietinių kolaborantų – vadinamieji naikintojų batalionų

(истребительные батальоны) nariai, liaudyje paniekinamai vadinami stribais, skrebais, istrebiteliais. Sovietinė valdžia vėliau juos pervadino „liaudies gynėjais". Šie samdiniai buvo okupantų vykdyto teroro ir represijų prieš savo tautiečius įrankis, pasižymėjo ypatingu žiaurumu, žema morale, cinizmu, plėšikavimu, buku uolumu. Vykdydavo trėmimus, turto konfiskacijas, pasisavindavo žmonių turtą, kratų metu visoje Lietuvoje ypač išgarsėjo vagystėmis. Kaip pagalbininkai ir vedliai dalyvaudavo antipartizaninėse čekistinėse karinėse operacijose. Su sadistiniu malonumu kankindavo suimtuosius, nurenginėdavo ir tyčiodavosi iš nužudytųjų kūnų, o norėdami paskutinį kartą juos pažeminti, slapta užkasdavo žmonių laidojimui visai netinkančiose vietose: durpynuose, pelkėse, žvyrduobėse, lauko išvietėse, bulvių duobėse, sumesdavo į šulinius (R. P.).

Doro žmogaus tragedija

Levandavičių šeima rėmė partizanus, o šie jų namuose buvo dažni svečiai, nes stovykla buvo ne daugiau kaip 400 metrų nuo vienkiemio. Šeimoje augo keturi sūnūs ir trys dukterys, kurių mažiausiajai, Marytei, buvo tik septyni metukai. Levandavičiai kepdavo partizanams duoną, kur yra stovykla žinojo visi šeimos nariai, išskyrus pačius mažiausius. Jauniausias iš sūnų, paauglys Julius, dažnai nueidavo pas partizanus, nunešdavo pjūklą, padėdavo prisipjauti malkų ar kaladžių atsisėsti. Pjaudavo ir kūrendavo beržus, kurie gerai degdavo ir žali, o aplink laužą nupjautų medžių kamienai buvo sukrauti trikampiu – ant jų partizanai susėsdavo pasišildyti. Dažnai Julius nueidavo į stovyklą su partizanais palošti kortomis, pabendrauti, pasiklausyti jų pasakojimų. Mažosios Levandavičiūtės laukdavo ateinant partizanų, o ypač mėgstančių su jomis bendrauti Ąžuolo, Gintaro ir Švedrio, kurį vadindavo Juzuku. Prieškario laikais A. Jagiela-Ąžuolas vadovavo Traupio parapijos Angelaičių kuopai, mylėjo vaikus ir mokėjo juos gražiai auklėti. Jis išmokė mažiausias sesutes – Marytę, Emiliją ir Onutę – Angelaičių himno:

Mylėkim Dievą ir Tėvynę,
Mylėkim savo tėvelius,
Kalbėkim maldą kasdieninę,
Geri darbai telydi mus.
Globoki, Angele, mažuosius
Po savo mylimu sparnu,
Mūs jaunos širdys tegul puošias
Doros žiedais ir blaivumu.[1]

Ąžuolo buvo gražūs, ilgi, garbanoti plaukai. Atsisėdus prie „pečiaus", vaikai juos šukuodavo, pindavo kasas. Švedrys, nors ir jaunas vaikinas, su sesutėmis pažaisdavo, pakilnodavo, pamėtydavo iki lubų, pavaišindavo saldainiais. Gintaras, vyresnis amžiumi partizanas, ir pats turėjo namuose paliktus vaikus, todėl bendraudamas su mažaisiais nors kiek nuslopindavo namų ilgesį. Tik A. Mincė-Lietus su vaikais

nežaisdavo, o tik pasėdėdavo ant suolo tarp kelių pasistatęs rusišką pusiau automatinį šautuvą.

Kartą naktį į jų namus įsiveržė stribai. Trumpai patardę ir sumušę, jie išsivarė šeimos tėvą į Troškūnų NKVD tardymui. Grįžo į namus Matas Levandavičius po savaitės baisiai iškankintas, sumuštas, ištinusiu veidu, nugaroje nuo mušimo prie žaizdų ir sukrešėjusio kraujo buvo prilipę marškiniai. Stribai jį laikė rūsyje, kuriame iki kelių buvo pripilta šalto vandens. Nors ir grįžo į šeimą, tačiau buvo labai prislėgtas, liūdnas, nusiminęs, nebedžiugino nei darbas, nei lakstantys ir klegantys vaikai: susimąstęs sėdėjo už stalo ir žiūrėjo, atrodė, nieko nematančiomis akimis. Po kelių dienų nuėjo į partizanų stovyklą, kur jį apspito vyrai: kiekvienas stengėsi paspausti ranką, ištarti vyriškai trumpą užuojautos žodį. Kai kurie sakė: „Ot niekšai, sudaužė žmogų kaip obuolį, kad juos kur velnias į pragarą nujotų!“ Su Ąžuolu apsikabino, pasibučiavo ir tarė: „Antanai, einam į raistelį pasišnekėti.“ Pokalbis vyko dalyvaujant vyriausiajam sūnui Antanui ir svainiui Kaziui. Matas tarė: „Antanai, mane užverbavo NKVD viršininkas. Vienas stribas palydėjo iki Juostos upelio tilto, prie kurio yra akmenų krūva, ir parodė: štai po šiuo akmeniu kas savaitę turėsi padėti pranešimą.“ – Ąžuolas atsakė: „Tai ką dabar darysi, Matai? Juk žinai, kad už tokius darbus mes griežtai baudžiam.“ – „Žinau, – atsakė braukdamas ašaras Matas, – aš ir negalvoju jiems tarnauti, niekada Judu nebūsiu, Dievo ir Tėvynės neišduosiu. Aš tik grįžau į namus pasimatyti ir atsisveikinti su šeima.“ Išsiskirdami abu vyrai apsikabino, Ąžuolas paspaudė jam ranką, palinkėdamas ištvermės ir drąsos.

Praėjus trims savaitėms, pavakare į Levandavičių trobos duris pasibeldė nepažįstamas žmogelis. Sakė besislapstantis nuo rusų, prašė valgyti. Buvo pakviestas prie stalo, žmona Onutė ant stalo padėjo maisto, šis prieš valgydamas katalikiškai persižegnojo. Jam išėjus netrukus į namus „sugarmėjo“ stribai. „Banditus maitini, kas toks pas tave buvo užėjęs!?“ – ėmė šaukti. – „Niekas nebuvo užėjęs“, – atsakė Matas. „Cha cha cha, – nusijuokė stribai, – o šitas „banditas“ ar nebuvo užėjęs?“ – tarė, rodydami į vieną iš stribų. Tokia buvo paprasta ir labai efektyvi provokacija, suvaidinta vieno stribuko, kilusio iš tolimesnių apylinkių. Matą Levandavičių stribai išsivedė. Iš pradžių tardė Troškūnuose, vėliau pervežė į Panevėžio kalėjimą. Žmona Onutė su mažaisiais vaikais nuveždavo maisto, prašė leisti pasimatyti, tačiau jau niekada savo vyro nebeišvydo. Vargu ar nuvežtas maistas pasiekdavo Matą, greičiausiai jį išsidalindavo patys stribai. Po kiek laiko gavo pranešimą, kad Matas Levandavičius kalėjime mirė. Palaidojimo vieta liko nežinoma. Žmonos Onutės sesers Emilijos Patamsytės-Pivorienės nuomone, Matas Troškūnų nepasiekė – buvo nukankintas, užmuštas pakeliui, o po kuriuo medžiu yra jo kapas, jau niekas nebesužinos. Kad ji buvo visiškai teisi, patvirtina tai, kad KGB archyve Mato Levandavičiaus baudžiamosios bylos nėra. Taip žuvo tik 44 metus sulaukęs sveikas, tvirtas vyras, kuris dar visai neseniai ant skersinio jaunuoliams rodydavo, kaip gimnastikuojama Lietuvos kariuomenėje. Matas pasirinko mirtį švaria sąžine, nes gyvenimas su juoda sąžine jam būtų buvęs per sunkus.

Belieka pridurti, kad partizanai taip pasitikėjo Matu Levandavičiumi, kad po jo suėmimo nepakeitė net stovyklavimo vietos ir joje su pertraukomis laikėsi iki pat tragiškų 1948 m. lapkričio įvykių.

Remtasi K. Patamsio ir M. Levandavičiūtės-Gilvydienės prisiminimais.

[1] 1921 m. įsteigta Angelo Sargo sąjunga (Angelaičiai) – katalikiška vaikų organizacija, veikusi iki 1940 m. Jos tikslas buvo 7–15 m. vaikų auklėjimas, dvasinis ir kultūrinis ugdymas, įdiegiant tvirtą tikėjimą, Tėvynės meilę, dorą ir sąžiningumą, blaivybės jausmą. Jai priklausė iki 60 000 narių, sąjunga leido žurnalą „Žvaigždutė“ (R. P.).

Ryšininkės prisiminimai

Kotryna Bradulskaitė-Birutė buvo pirmoji Didžiosios Kovos apygardos (DKA) B rinktinės vado Alfonso Morkūno-Plieno ryšininkė ir prisimena visą partizaninio judėjimo organizavimosi tame krašte pradžią.

Jau nuo 1944 m. rudens vyko partizaninis karas, mūšiai su skrebais, NKVD ir pasienio kariuomene. Buvo rengiamos pasalos, susijungę partizanų būriai užimdavo valsčių centrus, išvaikydavo skrebus, sunaikindavo ūkininkų prievolių dokumentus, bausdavo labiausiai nusikaltusius išdavikus, kolaborantus. 1945 m. sausio mėn. prasidėjo aktyvus organizacinis DKA B rinktinės, veikusios pietrytinėje Ukmergės apskr. dalyje, kūrimosi procesas. Visuose šiuose įvykiuose gyvybiškai svarbų vaidmenį tarp partizanų rėmėjų, vadovybės, batalionų, kuopų ir būrių atliko daugybė ryšininkų, tarp kurių buvo ir mergaitė iš netoli Lyduokių mstl. esančio Juodžiūnų k. Jos biografija iki pat suėmimo – rizikos ir kasdienių pavojų kupinas gyvenimas.

Lyduokių mstl. yra 11 km į rytus nuo Ukmergės, netoli Šešuolos ir Siesarties upelių, šalia Felinkos miškelio. Lyduokiuose baltuoja graži neobarokinio stiliaus Šv. Archangelo Mykolo bažnyčia, stovėjo I pasaulinio karo metu apgriauti ir pradėti atstatyti dvaro rūmai su gražiu prancūzišku parku, kumetynu, raudonų plytų arklidėmis ir kitais mūriniais ūkiniais pastatais. Dvaro palivarke veikė Smetonos laikais įkurtas avių veislininkystės ūkis, miestelyje buvo progimnazija. Vieškeliu į rytus už 11 km yra Balninkų mstl., tokiu pat atstumu įpiečiau – Želva, už 6 km į šiaurę – Žemaitkiemio mstl., o 6 km į vakarus, už Šventosios upės, Vidiškiai Pietų pusėje už kelių km tęsiasi Medinių miškas. Apie miestelį yra daug kaimų, daugelis jų išlikę iki šiol: Slabada, Juknonys, Juodžiūnai, Šeimyniškiai, Virkščiai, Griežionys, Pempės, Vyliaudžiai, Lentvorai, Antatilčiai, Valai, Traupis ir kiti. 1944–45 metais tai buvo besiformuojančios Didžiosios Kovos apygardos B rinktinės veikimo teritorija, kurios veiklos ribos pagal Šventosios upę pasiekdavo Kavarsko, Žemaitkiemio, Trakinių, Kurklių mstl. ir net Anykščių prieigas.

Kotrynos tėvas Jonas Bradulskas, gabus, auksarankis žmogus, 8 metus dirbo

Amerikoje. Užsidirbęs pinigų, grįžo į Lietuvą, Juodžionių k. nusipirko 14 ha žemės, pasistatė trobesius. Buvo geras mechanikas, šaltkalvis, stalius, pats pasidarė puikiausius ąžuolinius baldus, įvairiausių žemės apdirbimo padargų, ūkio ir buities įrankių. Per 1941 m. birželio trėmimus vos išvengė nelaimės – perspėti, kad yra tremiamų sąrašuose, su šeima dvi naktis slėpėsi miškuose.

Kaime beveik visi kaimynai buvo draugiški, vieningi, patriotiškai nusiteikę. Tarp jų išsiskyrė Alfonsas Morkūnas, Kaune tarnavęs liktiniu vyr. psk. I inžinerijos pulke. Jis buvo aukštas, gražus, sportiškai nuaugęs vyras, puikus raitelis, jau pasižymėjęs kaip gabus organizatorius ir vadas. 1942 m. jis tapo LLA nariu, o 1944 m. įstojo į Vietinę rinktinę. Jai išsiskirsčius, vyrai su ginklais grįžo į namus. 1944 m. vasarą jis kartu su broliais Kaziu, Vladu ir Ambraziejum Ališauskais suorganizavo vietinės savisaugos būrį kovai su plėšikaujančiais sovietiniais diversantais. Artėjant frontui, vyrai, LLA nariai, organizavosi ir ruošėsi partizaninei kovai – kaimuose ir miškuose buvo kasami bunkeriai, kaupiamos ginklų ir amunicijos atsargos, kurias slėpdavo gerai užmaskuotose slėptuvėse. Dar esant vokiečiams, Juodžiūnų kaime, pas kaimynus, partizanams slėptis buvo iškasti trys bunkeriai. Kotrynos atsiminimais, iš Kaune esančio karinio sandėlio sunkvežimiu buvo atvežta daug kariškų batų. Kėbule ant jų buvo sukrautas šienas, iš viršaus prispaustas pririšta kartimi. Sunkvežimį atbulą įvarė į klojimą, aulinius batus iškrovė ir paslėpė jame esančiame bunkeryje. Jų užteko ne tik A. Morkūno būrio vyrams, bet ir vėliau į būrį priimtiems naujokams.

Frontas per jų kraštą praėjo su žiauriomis kautynėmis, gyventojai slėpėsi miškuose ar slėptuvėse. Saugoti namų pasiliko tik viena Kotryna. Jų sodyba atsidūrė „niekieno žemėje“, tarp fronto linijų. Šaudant vokiečių ir rusų artilerijos pabūklams, virš namų kaukdami skriejo sviediniai – vienas jų sprogo kieme, kitas prie upelio, užmušdamas jauną kumelaitę. Aplink laukuose vyko kautynės: tratėjo kulkosvaidžiai, automatai, pokšėjo šautuvai, sproginėjo minos. Aprimus šaudymui, Kotryna ganykloje pamelžė keturias karves ir benešdama pieną pamatė netoli krūmuose sugulusius rusų kareivius. Pasiūlė jiems atsigerti. Vieni gėrė su malonumu, padėkodami, tačiau buvo ir tokių, kurie, primokyti „politrukų“, reikalaudavo pirma paragauti jai pačiai, atseit, pienas gali būti užnuodytas. Rusų kareivėliai pasitaikė geri – neplėšikavo, buvo mandagūs, prieš prasidedant šaudymui Kotrynai, kaip nemokančiai rusiškai, sakydavo „paf paf“ ir ranka modavo į rūsio pusę, kad pasislėptų.

Vokiečiai atsitraukdami susprogdino, kad rusų žvalgai neįrengtų sekyklos, Lyduokių bažnyčios bokštus. Nuo sprogimo bangos išlūžo durys, išbyrėjo langai. Parapijiečiai, užgriuvus baisiai negandai, liko visai be šventos vietos maldai. Tėvelis už dyką, kaip auką, padarė duris, įstiklino naujus langus.

Praėjus frontui, lydimas kareivių pas juos užėjo vienas rusų karininkas. Abu tėvai, gerai mokantys rusiškai, pasodino jį už stalo, pavaišino. Besišnekant jis pabėdavojo, kad jo tėvus vokiečiai išvežę į Lietuvą. Motina jam ir sako: „Mūsų namelyje irgi gyvena du vokiečių atvežti rusai senukai. Reikia juos pakviesti.“ Visų nuostabai, tai ir

buvo šio karininko tėvai. Tai buvo graudinanti, iki skausmo širdį draskanti susitikimo scena. Toks jau yra karas. Jame gali netikėtai išsiskirt, atrodo, visam laikui prarast artimuosius, o esant palankiam likimui, kaip Dieviškai lemčiai, vėl susitikt. Karininkas atsidėkodamas vėliau jų šeimai kiek galėdamas padėjo.

Vokiečių okupacijos metais Reicho darbams buvo pagautas ir išvežtas vyresnysis brolis Juozas. Jo likimas taip ir liko neaiškus – turbūt žuvo Vokietijoje per bombardavimus, nors ir sklido nepatvirtinti gandai, kad jis partizanavo Žemaitijoje.

Vykstant mūšiams, Bradulskų rugių laukuose buvo nukauta daug vokiečių kareivių, kurie, kepinant vidurvasario saulei, skleidė salstelėjusį gendančių kūnų kvapą. A. Morkūno nurodymu jaunimas ir paaugliai surinko nukautųjų ginklus, granatas, amuniciją, neliesdami kareivių asmeninių daiktų: žiedų, laikrodžių, portsigarų, lūpinių armonikėlių, laiškų, nuotraukų ar papuošalų. Ginklai naktį slapčia buvo laikinai sunešti į prie upelio stovėjusią pirtį. Juos patikrindavo, o sugedusius suremontuodavo pats sodybos šeimininkas – medžiotojas ir ginklų meistras J. Bradulskas. Šalia jų sodybos, Šešuolos upelio pakriaušyje, buvo iškastas bunkeris – į jį buvo pernešti pirtyje sukrauti ginklai. Iš pradžių slaptas įėjimas buvo įrengtas iš upelio pusės, brendant per vandenį, o vėliau dėl patogumo viršuje padarytas užmaskuotas dangtis. Ginklų pasiimti ateidavo A. Morkūnas-Plienas su savo vyrais.

Vėliau klojime ginklams slėpti buvo iškastas kitas bunkeris – tai buvo ginklų slėptuvė-sandėlis. Jame buvo laikomi šoviniai, granatos, apranga, avalynė. Įlindimas į jį buvo labai siauras, tačiau partizanai, jauni ir liekni vyrai, pralįsdavo. Netoli bunkerio buvo pririštas sargus vilkinis šuo. Jį, dar mažą šuniuką, su savimi atsivežė vokiečių atkelta rusų šeima. Pagal jo lojimą galėdavai suprasti, kas ateina – ar partizanai, ar rusai su skrebais. Kartą skrebai įnirtingai lojantį ir svetimų neprisileidžiantį šunį norėjo už grandinės ištraukti iš būdos, bet šis nepasidavė, priešinosi, todėl įpykę jį nušovė.

Dar esant vokiečiams A. Morkūnas paprašė Kotrynos išnešioti jauniems aplinkinių kaimų vyrams lapelius, kuriuose buvo rašoma būti pasiruošus eiti gint Tėvynės, susirinkti jo nurodytu laiku. Jau užėjus rusams, jis vėl paprašė Kotrynos apeiti aplinkinius kaimus ir sušaukti besislapstančius vyrus. Atėjusi pas pažįstamus vaikinus, ji sakydavo: „Alfonsas Morkūnas kviečia!“ – o šie šią žinią išplatindavo savo draugams. Sutartą pavakarę į jų sodybos kiemą pradėjo rinktis jauni vyrai, kai kurie jų ir anksčiau dažnai užeidavę į svečius. Mat per šokius jaunuoliai sakydavo: „Einam pas Bradulskus parūkyti!“ Tėvelis buvo svetingas, augino gerą tabaką ir turėjo pats pasigaminęs specialią mašinėlę tabako lapams smulkiai pjaustyti. Jo suktinės būdavo puikios, kvapnios, dūmas su aromatu.

Prasidėjo pasitarimas: buvo skirstomasi darbais, pareigomis, dalis vyrų atėjo su ginklais, kiti buvo apginkluoti. Kai kurių atsineštus padėvėtus ginklus tėvelis patikrindavo, o jei reikėdavo, ir pataisydavo. Per kelias dienas susirinko 90 vyrų būrys – vien iš Juodžiūnų k. 13, iš Nuotekų k. – 18, iš Valų k. – 8, iš Paškonių k. – 5, iš Ramoniškių k. – 6, iš Valtūnų k. – 5, iš Butkiškių – 5, taip pat vaikinai iš Slabadų,

Šešuolių, Medinų, Jokvilų, Antatilčių, Šaukuvos, Kunigiškių, Griežonių, Paželvos, Šeimyniškių, Butkūnų kaimų. Tarp susirinkusių buvo daug brolių, pusbrolių, giminių: Alfonsas (Plienas), Stasys ir Karolis Morkūnai bei jų pusbroliai, trys broliai Rapolas, Juozas ir Kostas Morkūnai, Kazys, Vladas ir Ambraziejus Ališauskai, Adolfas, Mykolas ir Jonas Šereliai, Alfonsas, Bronius ir Jonas Valušiai, Ignas, Vincas ir Viktoras Meilai, Juozas ir Povilas Smočikai, Liudvikas ir Juozas Jurai, Antanas ir Edvardas Vingriai, Albinas ir Bronius Medelskai, Stasys ir Valerijus Butkai, Kazys ir Petras Uosiai, Juozas ir Jonas Lizūnai, Vincas ir Antanas Vaičiūnai, Nikodemas Bradulskas (Kotrynos brolis) ir kiti. Vėliau būrys dar labiau išaugo, jungė virš šimto laisvės kovotojų. Jį papildė ne tik vietiniai, bet ir tolimesnių kaimų ar net gretimų valsčių jauni vyrai.

Visame krašte greitai ir sklandžiai kūrėsi partizanų būriai, netrukus susijungę į Balninkų Laisvės rinktinę, vadovaujamą mokytojo J. Šibailos-Merainio (Dieduko). Jo pavaduotoju buvo išrinktas A. Morkūnas-Plienas, vadovavęs kuopai. Buvo gautas DKA apygardos vado Žalio Velnio įsakymas visiems atvykti į pasitarimą. Balninkų miške susirinko apie 500 vyrų – buvo duota priesaika, suteikti slapyvardžiai, aptarti koviniai veiksmai, partizanų drausmė, kaip elgtis su kolaborantais, šnipais ir išdavikais.

Netrukus ir Kotryna kartu su trim naujokais Plieno būryje davė priesaiką ir tapo ryšininke Birute. Pasveikinęs ją, A. Morkūnas-Plienas tarė: „Dabar, Birute, yra tik vienas kelias – pirmyn, ir niekada nesidairyk atgal!“

1945 m. pavasarį Balninkų Laisvės rinktinę sudarė Plieno, Aro, Beržo, Patašono (kavarskiečiai), Žalgirio, Švyturio, Voldemaro, Girininko, Karoso, Lizdeikos ir kiti būriai. Didžiosios Kovos rinktinės vado Jono Misiūno-Žalio Velnio vadovaujamoje didžiulėje teritorijoje partizaninė veikla buvo vykdoma planingai, apgalvotai, taikant „kariuomenės“ tipo taktiką. Jos pasirinkimą lėmė netolima būsimo karo perspektyva: buvo ruošiami mobilizacijos planai, sandėliuose kaupiamos ginklų ir šovinių atsargos. Jau 1944 m. vyko aktyvūs organizaciniai jungimosi darbai, ryšininkai užmezginėjo ryšius su Ukmergės, Kaišiadorių, Trakų srityse veikiančiais partizanų būriais. Štabe ir būrių vadų pasitarimuose buvo sudaromi operatyviniai planai, rengiamos puolamosios operacijos, kaunamasi su NKVD, pasienio ir reguliariosios kariuomenės daliniais. Susijungę būriai siekdavo 200–500 ir daugiau kovotojų, jautė savo jėgą: buvo vykdomi reidai, užimami valsčių centrai, miesteliai. Reidiniai žygiai buvo viena iš pagrindinių Žalio Velnio naudojamos taktikos savybių. Buvo užpultas Nemenčinės karinis poligonas, o 1945 m. balandžio 23 d. J. Misiūnas-Žalias Velnas raštiškai įspėjo okupacinę valdžią, kad jei antipartizaninėse operacijose bus naudojama reguliarioji kariuomenė, partizanai neleis jai laisvai judėti magistraliniais keliais, ypač Kauno–Vilniaus ruože.

Edvardo Urbono atsiminimais, 1944 m. rudenį netoli Riklikų k. esančioje Epušoto gyv., kurioje stovėjo Šidlauskų, Šešlauskų ir Urbonų vienkiemiai, „dienavojo“ Didžiosios Kovos rinktinės partizanų būrys – virš šimto vyrų. Dienos metu pro

sodybas ėję civiliai žmonės saugumo sumetimais buvo laikinai sulaikomi – jų prisirinko beveik pilna Urbonų „gryčia“. Kartu su partizanais ėjęs kunigas vakare juos palaimino ir visi buvo paleisti. Temstant partizanai išsirikiavo į koloną, niekieno nekliudomi pražygiavo per Kavarsko centrą – pro stribyną, NKVD ir NKGB skyrius. Nusileidę pro bažnyčią keliu į pakalnę, pasuko link Šventosios „paromo“ (perkėlos). Persikėlę per upę, nužygiavo Kurklių link.

1944 m. rugpjūčio 29 d. Alfonso Bagdono-Aro „skrajojantis“ naikinamasis būrys užpuolė Kurklių mstl. esantį rusų garnizoną ir skrebus (apie 50 NKVD kareivių ir 50 skrebų). Gerai suplanuotas staigus puolimas pavyko puikiai – nors jėgos buvo lygios, partizanai priešą visiškai sutriuškino, neturėdami iš savo pusės aukų. Buvo išlaisvinta apie 100 kalinių, apie trisdešimt jų, daugiausiai iš Trakinių kaimo, skrebų buvo atrinkti sušaudyti. Aro būrys buvo „skrajojantis“, žygyje būdavo nuolat, ilgai vienoje vietoje niekada neapsistodavo, priekyje visada eidavo žvalgybos skyriaus partizanai. Susijungę partizanų būriai buvo užėmę Žemaitkiemį, Želvą, Balninkus, Alantą. Šnipui, pamiškės gyventojui J. Žąsinui, susekus Aro būrio stovyklos vietą, rusai sutraukė didžiules pajėgas – pamiškės buvo tiesiog „nugultos“ rusų kareivių, o iškastuose apkasuose išdėstyti sunkieji kulkosvaidžiai. Dalis partizanų, bandę prasiveržti lygioje vietovėje, pateko į užmaskuotų kulkosvaidžių ugnį. Žuvo pats būrio vadas Aras su abiem broliais ir dalis jo būrio partizanų. Likusieji prasiveržė jau kitoje vietoje, per kelią, granatomis susprogdinę kelis rusų šarvuočius. Likę vyrai prisijungė prie N. Liškausko-Beržo būrio – jis tapo „skrajojančio“ būrio vadu, perimdamas ir Aro tradicijas.[3]

Plienas konspiracijos tikslais draudė Bradulskų vienkiemyje lankytis partizanų būriams. Buvo sutarta, kad atėję vieni pasislėpę lauks, o pas ją kreipsis tik vienas iš jų. Buvo sutartas slaptažodis: „Vilkas ieško lapės!“ Kotryna atsakydavo: „O kur vilkas?“ – „Aš vilkas!“ – baksnodamas į krūtinę atsakydavo partizanas. „O kur vilkiukai?“ – klausdavo Kotryna. „Slepiasi už klojimo!“ – atsakydavo šis. Tada jau būdavo aišku, kad tai savi, partizanai. Pasikeisdavo turimomis žiniomis, svečiams nunešdavo maisto, jei prašydavo – iš turimų atsargų aprūpindavo šoviniais.

Mama partizanams kepdavo duoną, seserys Bronė ir Adelė išplaudavo drabužius, tėvelis, jei reikėdavo, pataisydavo sugedusį ginklą. Jaunenysis brolis Jonas taip pat buvo ryšininkas – kartais eidavo kartu su Kotryna, tačiau dažniausiai – vienas. Jis buvo labai apsukrus, drąsus, tvirtai sudėtas, nors ir nepilnametis, paauglys. Kartais ryšio reikalais nueidavo ir Bronė, tačiau daug rečiau, todėl ir paslapčių žinojo daug mažiau.

Dar vienas ryšių punktas buvo Lyduokių pašte – ryšininkai laiškus palikdavo pas pašto vedėja dirbusią kunigo seserį Moniką Pauliukaitę, sutrumpintai vadintą Mania. Iš jos laiškelius paimti dažnai pasiųsdavo jauniausią seserį Adelę – ji su mielu noru „nulėkdavo“ iki miestelio, nes už tai gaudavo saldainių. Parneštus laiškus Kotryna perduodavo Plienui. Kartą atėjusi į paštą Kotryna perdavė Maniai Plieno laišką.

Abiems merginoms linksmai besišnekant, netikėtai pro langą nuo bažnyčios pusės pamatė ateinančius skrebus. Mania išbalo: „Pas mane kambaryje po lova stovi pilna pintinė šovinių. Greit juos paslėpk!“ Kotryna puolė su pintine pro duris į kiemą, kuriame buvo „sodželka“ (kūdra) ir, užbėgusi ant lieptelio, nuleido ją į vandenį. Pati atsisėdo ant lentos ir nusiėmusi batelius ramiai teškeno kojas vandenyje. Skrebai užėjo, pašniukštinėjo, paspoksojo ir, nieko nesakę, „nurioglino“ toliau. Vakare bažnyčios vargonininkas, prie pagalio prikalęs vinį, šiaip taip pintinę iš dugno ištraukė. „Nieko tiems šoviniams neatsitiko, – tarė Kotryna, – parsinešiu juos namo ir išdžiovinsiu!“ Mama, išskleidusi ant „sklepo“ (rūsio) viršaus paklodę, iškratė šovinius, kuriuos saulė greit ir išdžiovino. Naktį atėjęs brolis Nikodemas su draugu juos išsinešė į būrį.

Kartą į Bradulskų kiemą dviračiu „atlėkė“ jaunuolis, partizanų rėmėjas. Jis pranešė, kad prie Lintvorų k. esančiame miške apsistojo Plieno būrys, tačiau jam labai trūksta šovinių – daug jų išnaudojo per vykusias kautynes. Tuo metu apylinkėse dar vyko rusų kariuomenės „siautimas“, vienkiemių „krėtimai“. Trumpai pasitarę, nusprendė, ką daryt – tėvelis sudės šovinius į grūdų maišus ir važiuos krūmais apaugusiu pamiškės keliuku į malūną, o partizanai veiks pagal aplinkybes. Rėmėjas vėl sėdo ant dviračio ir, „stipriai spausdamas dviračio pedalus“, nuskubėjo su žinia atgal. Tėvelis kartu su sūnumi Jonu šovinius supylė į tam reikalui pasiūtus siauresnius maišus, juos įdėjo į didelius, o aplink pripylė grūdų. Tokiu būdu jis jau ne vieną kartą gabeno partizanams šaudmenis ir granatas. Važiuojant pamiškės keliuku, iš miško iššoko partizanai, įvertė į griovį vežimą, išpylė maišus su grūdais, pasiėmė šovinius ir nubėgo. Tuoj atskubėjo ir netoliese pasalavę rusai su skrebais, pradėjo klausinėti, kaip čia viskas vyko, kaip šie atrodė – ar buvo su uniformomis, ginkluoti, ilgais plaukais? Tėvelis jiems ir sako: „Staiga iš miško išbėgo nepažįstami vyrai, ištempė mane iš vežimo ir pargriovė ant žemės. Aš taip išsigandau, kad gulėjau nesidairydamas. Jie įvertė vežimą į griovį, išpylė iš maišų grūdus ir dingo!“ Rusai nusikeikė, tačiau šios gudrybės taip ir nesuprato. Paskubom supilstęs grūdus atgal į maišus, tėvelis nuvažiavo į malūną, tačiau tą dieną jau nebemalė.

Didžiausi partizanų rėmėjai buvo ūkininkai ir kunigai. Be jų pasiaukojimo ir paramos partizanai nebūtų galėję tiek metų išsilaikyti. Labai geras, niekada neatsisakantis padėti buvo Lyduokių bažnyčios klebonas Jonas Burneika. Jis atvažiuodavo į mišką aukoti Šv. Mišias, išklausyti partizanų išpažinties, teikdavo Šv. Sakramentą, palaiminimą. Po mišių pasikalbėdavo su vyrais, aiškindavo jiems kovos už Lietuvos laisvę ir tikėjimą prasmę. Kotrynai būnant būryje, vienam mirtinai sužeistam partizanui jis atliko paskutinį patepimą, du kartus būryje suteikė Šv. Sakramentą. Jis parūpindavo maisto, drabužių, vaistų, kartais – ir šovinių. Juos Kotryna parsinešdavo susidėjusi į „tašę“ ir paslėpdavo po svirnu – mat šis, pastatytas ant akmenų, stovėjo nuožulnioje vietoje, įkalnėje. Pro aukščiau žemės esantį jo galą Kotryna arba jaunesnysis brolis Jonas palįsdavo po svirno apačia. Ten būdavo pripilta pelų, kapstėsi vištos. Šovinius paslėpdavo iškastoje duobėje ir užberdavo pelais. Per kleboną J. Burneiką

buvo užmegzti ryšiai su Ukmergės, Molėtų, Šešuolių, Pabaisko, Želvos, Vidiškių, Kavarsko, Ukmergės, Deltuvos, Čiobiškio, Žemaitkiemio ir kitų parapijų kunigais. Šie per ryšininkes palaikydavo ryšius su dar toliau esančių parapijų klebonais. Daug partizanams padėdavo ir Lyduokių bažnyčios klierikai, bendravardžiai – Rapolas Pukys ir Rapolas Liuka.

Kartą Ukmergėje gyvenanti Maskvoje sušaudyto Lietuvos kariuomenės karininko žmona Ona Augustinienė Kotrynai pripylė pilną „tašę“ šovinių. Tuo metu per Šventąją veikė tik perkėla („paromas“), nes tiltas buvo susprogdintas. Įlipusi pamatė ateinant 15–20 NKVD kareivių būrį. Per visą kūną pagaugais nuėjo šiurpas. Pasistatė ant perkėlos krašto sunkią „tašę“, atsisėdo ant jos ir žiūrėdama į upės vandenį ėmė melstis. Kareiviams nekilo jokių įtarimų – persikėlė per upę, išlipo ir nuėjo savais keliais. Išgyvenusi didžiulį pavojų, ji laimingai šovinius parnešė į namus. Vėliau O. Augustinienė per Kotryną partizanams perdavė savo vyro ginklą, karišką uniformą, aulinius batus, Plienui, kaip dovaną, sidabru papuoštą kardą. Jį nešė prisikabinusi ant nugaros, po drabužiais, ant pečių užsigobusi plačią skarą. Ištikima rėmėja buvo ir Ukmergėje, Vaižganto g. 18, gyvenusi Ona Žukauskaitė-Kavaliauskienė. Ji siūdavo uniformas, rankovių trispalvius antsiuvus, perduodavo vaistus, tvarsliavą. Labai didelis patriotas buvo Pabaisko pradinės mokyklos mokytojas Juozas Kudelis – jis kartu su bažnyčios klebonu V. Strazdu rėmė maistu, medikamentais, tvarsliava. Dažnai dvikinkiu vežimu Juozas pas juos atveždavo tai ūkininkų partizanams paskerstą bekoną, tai veršį, tai iš gyventojų gautų kariškų ar šaulių uniformų, šovinių, ginklų, granatų. Viskas tuoj pat būdavo slepiama klojime esančiame bunkeryje. Sodyboje prie Šešuolos upelio, netoli Morkūnų, gyvenanti Antanina Gaižutienė iš atvežtos mėsos pagamindavo partizanams valgyti, mėsą pasūdydavo, išrūkydavo. Jos sūnus Kostas irgi buvo partizanas. Iš Musninkų k. pas juos ateidavo jaunas ryšininkas, slapyvardžiu Kregždutė.

Vieną 1945 m. gegužės dieną Kotryna, keliavusi basa, iš Želvos kunigo parnešė paketą. Partizanai, apie 30 vyrų, buvo apsistoję Griežinių kaime pas vieną pamiškės ūkininką. Plienas paprašė šeimininkės duoti jai pavalgyti, bet įbėgęs sargybinis pranešė, kad keliu ateina skrebai su rusais. A. Morkūnas-Plienas tuoj sugalvojo sprendimą: „Birute, – sako jis, – tu nukreipk dėmesį – bėk laukais prie pelkės stovinčios sodybos link, o mes tuo laiku pasitrauksim į mišką!“ Ji pasileido basa lauku, skrebai su rusais šaudydami puolė iš paskos vytis, peršovė jai blauzdą. Įbridusi į pelkę ji sustojo, atsitūpė. Pribėgę skrebai ją „apkoliojo“, apstumdė, įspyrė ir nubėgo link sodybos – pamanė, kad ji ten bėgo perspėti partizanus. Per tą laiką Plieno vyrai nepastebėti pasiekė Pašilės mišką – nenukentėjo nei jie, nei sodybos šeimininkas. Lyduokiuose Kotryna užėjo pas pašte dirbusią Manią Pauliukaitę. Ši išplovė, aprišo žaizdą, kad nesimatytų ant blauzdos apvynioto marlinio binto, paskolino jai ilgą suknelę.

Skačiūnų dvare buvo skrebų įgula. Juos Plieno partizanai dažnai apšaudydavo, o tie į pagalbą pasikviesdavo kariuomenę. Vienąsyk partizanai nutarė „baigt su jais

juokaut“ – apsupo iš kelių pusių ir puolė dvarą. Mūšio metu žuvo septyni skrebai, kiti išsilakstė. Puolant buvo sužeistas Antanas Vaičiūnas-Skirmantas. Raitas ryšininkas „atlėkė“ pranešti, kad sužeistąjį reikia nuvežti į slėptuvę. Kotryna pasikinkė arklį ir aplinkiniais keliais, aplenkdama, kad nesutiktų skrebų, Lyduokių miestelį, atvažiavo į Skačiūnų dvarą. Skirmantas keliose vietose buvo kulkų sužeistas, nukraujavęs, drabužiai sudraskyti, kruvini ir purvini. Žaizdas partizanai jau buvo sutvarstę. Draugai jį paguldė į vežimą ant šieno, o Kotryna nuo galvos iki kojų uždengė paklode. Nuvežė pas patikimą ūkininką, kuris klojimo prėsle turėjo įrengtą slėptuvę. Kitą dieną Skirmantą į namus parsivežė jaunėlis brolis Mykolas ir paslėpė bunkeryje. Antanas greit pagijo ir grįžo į būrį.

Kitapus Šešuolos upelio, šalia kelio į Želvą, stovėjo ūkininkų Kosto ir Janinos Jurų vienkiemis. Du jų sūneliai, 8 m. Simas ir 10 m. Kostukas, upelyje meškeriodavo, vėžiaudavo. Kadangi sodyba buvo ant kalno, aukštoje vietoje, iš jos toli matydavosi kelias ir kaimo apylinkės. Pamatę atvažiuojant skrebus, vaikai perbrisdavo upelį ir atbėgdavo pranešti. Vienąkart su pavojaus žinia atbėgo visas šlapias, uždusęs Kostukas. „Kodėl tu toks šlapias?“ – paklausė Kotryna. „Per upelį bridau!“ – atsakė vaikas.

Kartą dviračiu atvažiavęs partizanų rėmėjas pranešė, kad du sužeistus partizanus reikia su „pastote“ nugabenti į slėptuvę pas pamiškės ūkininką. Pasikinkiusi arklius, aplinkiniais keliais per Paškonių, Viliaudžių, Lauzdynų kaimus atvažiavo į nurodytą vietą – netoli Minikių k. esantį mišką. Partizanai jos laukė – į vežimą ant šiaudų atsargiai paguldė du sužeistus vyrus. Ką tik vykusiose kautynėse buvo nukauti šeši skrebai. Plienas ją nuramino, sakydamas, kad apylinkes jie iššvalgė, rusai ir skrebai pasitraukę, pavojaus nebėra. Negaišdama laiko lauko keliukais, kad nepastebėtų kieno nors „negera akis“, ji atvežė sužeistus vyrus pas pamiškėje gyvenantį patikimą ūkininką. Partizanai buvo paslėpti bunkeryje, tačiau jų žaizdos smarkiai kraujavo, reikėjo skubios gydytojo pagalbos. Negaišdama laiko, nuvažiavo tiesiai į Ukmergę, pas garsų žydų tautybės daktarą Aleksandrą Dumbrį. Jis buvo doras, garbingas žmogus ir niekada neatsisakydavo lietuvių partizanams padėti. Kotrynai pasakius, kas atsitiko, tik paklausė: „Vaikeli, ar tu turi sermėgą?“ Jis ja apsisiautė, užsitraukė ant galvos, kad niekas neatpažintų, kapišoną ir po kelių valandų kelionės jie jau buvo pamiškės vienkiemyje. Daktaras apžiūrėjo sužeistųjų žaizdas – jos, nors ir kraujavo, buvo nepavojingos. Jis uždėjo tvarsčius, aprišo, paaiškino, kas kiek laiko reikia daryti perrišimus, paliko tvarsliavos. Toliau vėl kelionė atgal į Ukmergę, o iš jos jau namo, į Juodžiūnus. Abu partizanai, kaip vėliau sužinojo, per kelias savaites laimingai pasveiko.

Partizanai, siekdami išvengti aukų, partiniams ir sovietiniams aktyvistams siųsdavo perspėjimus, aktyviausius bausdavo fizinėmis bausmėmis ar maisto, drabužių konfiskacijomis, tačiau nepraliedami kraujo. Mirties bausme nuteisdavo tik pačius aršiausius skrebus, NKVD šnipus ir išdavikus, dėl kurių judošiškos veiklos žūdavo partizanai, patekdavo į kalėjimus ryšininkai, rėmėjai, o dažnai ir niekuo dėti žmonės, dori lietuviai. Aišku, šnipai ir išdavikai buvo civiliai asmenys, niekada uniformų

nenešiojo, nors ir slaptai tarnavo NKVD ir NKGD represinėse struktūrose, gaudami už išdavystes (agentūrinę-operatyvinę informaciją) dideles pinigines premijas. Jų kenkėjiška, išdavikiška veikla atnešė tautai ir jos pasipriešinimo kovai didžiulių nuostolių ir aukų.

Kotryna palaikė ryšius su aštuonių parapijų kunigais: Čiobiškio bažnyčios klebonu Liudviku Puzonu, Kavarsko bažnyčios klebonu Anicetu Barakausku, Vidiškių bažnyčios kunigu Mykolu Buožiumi, Taujėnų bažnyčios kunigu Julium Peleckiu, Bernotiškių koplyčios kunigu Eduardu Simaška-Šiaudeliu, Lyduokių bažnyčios kunigu Jonu Burneika, Ukmergės bažnyčios klebonu Juozapu Dagiliu, Šešuolių bažnyčios kunigu Jonu Mikučioniu, Želvos bažnyčios kunigu Stasiu Žvėgžda, Deltuvos bažnyčios kunigu Jonu Oželiu.[2] Jie perduodavo iš žmonių surinktas žinias, kiek galėdami remdavo partizanus pinigais, rūbais, maistu, padėdavo patarimais, parūpindavo spausdinimo popieriaus, patys per patikimus parapijiečius platino partizanišką spaudą. Kun. J. Oželis, labai pamaldus ir, atrodytų, bailus žmogus, visada perduodavo pogrindžio leidinių. Klebonijose būdavo ryšių punktai – juose iš įvairių būrių, Žalio Velnio štabo, Vyčio ir Vytauto apygardų, miestų pogrindinių organizacijų atvykę ryšininkai palikdavo savo ir pasiimdavo jiems skirtus paketus (įsakymus, instrukcijas, žvalgybinę informaciją, pranešimus, raportus, tarnybinius laiškus, spaudą ir kitokią korespondenciją). Kunigai buvo dori, labai patriotiški, nepaisydami pavojų rizikuodavo savo likimu, išeinančią ryšininkę visada palaimindavo. Kartais, esant pas kunigą, „užgriūdavo“ skrebai – vieną kartą Kotrynai teko ilgai gulėti palindus po lova, kitą kartą mažame kambarėlyje pas kunigą Eduardą Simašką, bijodama, kad nesukosėtų, valandą susirietus tupėjo spintoje. Tuo metu jis kunigavo pakelyje tarp Vidiškių ir Ukmergės, netoli Bernotiškių kaimelio, esančioje Šalkavos koplyčioje.
Buvo nuoširdus, visų gerbiamas kunigas, tauraus būdo, tačiau tuo pat metu ir labai drąsus žmogus, vardan idėjos pasiruošęs atsisakyti ir savęs. Kaip buvęs Ukmergės A. Smetonos vardo gimnazijos kapelionas, tarp buvusių savo auklėtinių turėjo didžiulę pagarbą ir surasdavo daug rėmėjų – jie spausdindavo bei platindavo proklamacijas, merginos partizanams siuvinėdavo trispalvius partizaniškus antsiuvus ant rankovių. Naktimis partizanų būriai į nuošaliai esančią koplyčią ateidavo atlikti išpažinties ir priimti Šv. Komunijos, dažnai savo mažą kambarėlį kun. E. Simaška užleisdavo pernakvoti iš toli atvykusioms ryšininkėms.

Kartą Vidiškių bažnyčios kunigas M. Buožius Šv. Velykų proga Kotrynai perdavė pilną pintinę – 62 išmargintus kiaušinius. Besikeliant per Šventąją, pakilo stiprus vėjas, vos neapvertė valties, kurią nunešė toli, už gero puskilometrio. Į krantą išlipo per brūzgynus, apsibraižiusi kojas. A. Morkūno-Plieno būrys buvo didelis, daugeliui partizanų kiaušinius teko dalytis perpus.

Partizanus paremti maistu ūkininkus paprašydavo ir kunigai, todėl į sodybą ūkininkų nakčia atvežtų maisto produktų atsargas laikinai paslėpdavo bunkeryje.

Šešuolių mstl. bažnyčioje, slaptavietėje, buvo „pašto dėžutė“, kur Kotryna ir J. Misiūno-Žalio Velnio štabo ryšininkė Aldona Paulavičiūtė-Indira pasikeisdavo

tarnybine korespondencija. Į bažnyčią ateidavo, kai nebūdavo žmonių – iš pradžių ilgai melsdavosi, paskui aplink altorių eidavo keliais, o priėjusi slėptuvę – „pašto dėžutę“, vikriai, niekam nematant, palikdavo savo ir pasiimdavo jai paliktą laišką. Ryšininkė Indira buvo graži juodaplaukė mergina, 1946 m. žuvusi nuo skrebų rankos.

Ukmergėje dviejose vietose siuvėjai iš rusiškų ar vokiškų uniformų persiūdavo pagal „išmierą“ į partizaniškas. Jas pergabendavo ryšininkės.

Važiuojant dviračiu per Lyduokius, kartą ją sustabdė iš kažkur išlindęs skrebas V. Čepas, tikras banditas. Jis atėmė jos dviratį, nuo rankos nuplėšė tėvelio dovaną – moterišką auksinį laikroduką. Apie tai Kotryna pranešė būrio vadui A. Morkūnui-Plienui. Šis nutilo, susimąstė ir pagalvojęs tarė: „Birute, mes galim nueit ir jį „likviduot“, bet tada tu būsi „iššifruota“, taip pat nukentės daug gerų mums padedančių žmonių. Jau geriau mes surinksim pinigų ir nupirksim tau naują dviratį!“ Partizanų būriai „laikėsi“ gimtosiose vietose, arčiau namų, kur gerai pažinojo vietinius gyventojus ir apylinkes, kuriose gyveno daug savų, patikimų žmonių, pasiruošusių bet kada ateiti į pagalbą, paremti maistu, nueiti „ryšio reikalais“ ar į žvalgybą. Nenorėdami užtraukti jiems nelaimės, partizanai stengdavosi arti gimtųjų vietų nevykdyti kovinių veiksmų, nebausti vietinių išdavikų. Į mūšį stodavo tik susidarius ypatingoms aplinkybėms, nebegalėdami jo išvengti.

Kartą Ukmergės bažnyčios klebonas jai perdavė rašomąją mašinėlę. Įsidėjo ją į „tašę“, tačiau tokį ilgą kelią nešti pėsčiai buvo sunku. Iš gretimo kaimo sutiko pažįstamus ūkininkus, vyrą su žmona, kurie sutiko pavežėti. Šeimininkai susėdo ant lineikos sėdynės, o ji vežimo gale, ant šieno. Po bemiegės nakties, pasirodo, jos buvo užmigta, o ūkininkai slapta pažiūrėjo, ką ji „tašėje“ gabena. Vėliau tėvelį perspėjo: „Žinok, tavo dukra rašomąją mašinėlę gabeno – kam daugiau, jei ne „miškiniams“. Jie nebuvo pasiaukojantys patriotai, neišdavė vien todėl, kad draugavo su tėveliu, buvo medžiotojai.

1944 m. vėlų rudenį A. Morkūnas-Plienas perspėjo, kad jai gresia suėmimas, ir pasiūlė pereiti į būrį. Virš jų šeimos jau „kaupėsi juodi negandos debesys“ – skrebai du kartus į Žemaitkiemio stribyną buvo nusivarę tėvelį – tardydami žiauriai kankindavo, mušdavo, bet, nieko neišgavę, paleisdavo. Mama labai nusiminė, kad merginai teks gyventi bunkeryje tarp vyrų, tačiau Plienas nuramino: „Nesibaiminkit, juk būryje yra brolis, šalia jo ir miegos!“ Bunkeryje, pastatytame iš eglinių rąstelių, gyveno virš 60 vyrų – visi savi, pažįstami nuo vaikystės, kartu lankę mokyklą ar sutikti kaimo vakaronėse, gegužinėse. Jie visada buvo linksmi, geros nuotaikos, niekada nenutrūkdavo linksmos kalbos ar „šposai“. Būryje vykdavo ir apmokymai, granatų metimo varžybos, todėl visi žinojo, kuris yra geriausias granatų metikas ar taikliausias šaulys. Kotryna buvo apginkluota vokišku automatu MP-40 („pistole“), lengvu ir patogiu žygyje ginklu. Ją šaudyti išmokė Plieno broliai – Stasys-Tarzanas ir Karolis-Klevas. Visi naujokai buvo apmokomi vyresnių, jau kariuomenėje tarnavusių partizanų. Einant mišku, apsiginklavus, su granatomis, nežinojai, ką sutiksi, – už bet kurio krūmo galėjo laukti pasala, trinktelti netikėti šūviai. Tačiau ji visada sakydavo: „Arba duobė, arba

Trispalvė!“

Dažnai į būrį ateidavo Balninkų Laisvės rinktinės vadas, buvęs šio miestelio mokyklos mokytojas Juozas Šibaila-Merainis (Diedukas). Jis visada būdavo linksmas, gražiai grojo armonika, gera nuotaika užkrėsdavo ir kitus. Papasakojo, kad jo šeimą jau 1941 m. birželį ištrėmė į Sibirą – vietiniai žydai, sužinoję, kad jis žvejoja prie ežero, būriu atėjo ieškoti ir jo, tačiau jis suspėjo laiku nuo jų pasislėpti.

Kartą įsidrąsinusi Kotryna paklausė, kodėl jis nešioja barzdą. Merainis nusijuokė: „Todėl, kad esu lietuvis!“ Iš Balninkų mokyklos į partizanų gretas išėjo 29 mokiniai ir mokytojai.

Be šio, buvo dar šeši atsarginiai bunkeriai miškuose ar pas gyventojus, kuriuos žinojo ir Kotryna.

Rytas visada prasidėdavo bendra būrio malda – ją kalbėdavo pats būrio vadas Plienas, o jei jo nebūdavo, koks nors kitas partizanas, mintinai mokantis katekizmą. Po maldos būdavo pusryčiai. Juos netoliese gyvenantys rėmėjai į mišką atgabendavo dar šiltus ir perduodavo sargybiniams, o šie atnešdavo į bunkerį. Vakarais bendros maldos jau nebūdavo, nes daug partizanų tamsiu paros metu išeidavo į žygius, o likę bunkeryje melsdavosi jau kiekvienas atskirai. Net ir būdama būryje Kotryna toliau atlikinėjo ryšininkės pareigas. Kartą, norėdamas parodyti jos darbo svarbumą, A. Morkūnas-Plienas pajuokavo: „Kai ateis laisvė, aš tave užkelsiu ant kopėčių ir visiems žmonėms rodysiu, kokia tu drąsi mergaitė!“ Teko kartu su vyrais dalyvauti keliose kautynėse ir susišaudymuose. 1944 m. gruodžio mėn. įvyko kautynės Medėnų miške (jose dalyvavo ir Kazio Ališausko-Spartako būrys), o 1945 m. kovo mėn. – Šešuolių miške. Per jas Kotryna vos nežuvo – vienas skrebas jau buvo į ją nusitaikęs, bet jį pirmas automato serija „nukirto“ brolis Nikodemas. Susidūrimai su rusais įvyko balandžio mėn. Kertušo pamiškėje, gegužės mėn. prie Valų miško, po jų – mūšiai su NKVD kariuomene ir jiems talkinančiais skrebais prie Šešuolių, Žemaitkiemio. Po kautynių, prasiveržimų iš apsupties vyrų kariškos milinės būdavo šlapios, purvinos, su kulkų skylėmis. Mūšyje prie Šešuolių žuvo jaunas vaikinas, būrio vadas, vienturtis sūnus. Visi jo labai gailėjo, bet kažkam reikėjo pranešt baisią žinią tėvams. Žinodami, koks jis mylimas sūnus, kad motina neištvers, tiesiog išeis iš proto, jo draugai atsisakinėjo, kratėsi tokios nemalonios pareigos. Galų gale Plienas nutarė: „Birute, nueik pas jo tėvus, tačiau neminėk, kad jis žuvo. Sakyk, kad jis sunkiai sužeistas!“ Tačiau motina net tuo nepatikėjo, net nesiklausė – šaukdama, kad Kotryna pati viską išsigalvojusi, tiesiog išvijo ją iš namų.

Drausmė būryje buvo labai griežta – nebūdavo jokių savivaliavimų, „pijokysčių“, be vado leidimo negalėjai išeiti aplankyti namiškius ar į kaimą. Vėliau, grįžus iš lagerio, Kotryna sužinojo, kad keičiant partizaninės kovos taktiką – iš kariuomenės tipo didelių būrių pereinant į mažus kovinius būrius, sušlubavo ir drausmė, partizanai pradėjo išgėrinėti. Buvę partizanai ir ryšininkai pasakojo, kad A. Morkūnas-Plienas liepė išsiskirstyti, kad lengviau būtų slapstytis, į mažus būrelius, po 2–4 žmones, palaikant tarpusavyje ryšius. To reikalavo susidariusios naujos partizaninio karo aplinkybės –

tankiai išdėstyti mobilūs, naudojantys autotransportą, rusų garnizonai, aktyvi priešo agentūros veikla. Vietiniam gyventojui, NKVD šnipui „Vieter“ susekus vadavietę, 1949 m. gruodžio 30 d. rusų kareiviai apsupo jo bunkerį. Plienas su štabo vyrais kovėsi iki galo – atsišaudė, sudegino štabo rinktinės dokumentus ir susisprogdino granatomis. Šnipas už „Judo darbą“ gavo didžiulę piniginę premiją.

Kotrynos prisiminimais, jai esant būryje karo lauko tribunolo nuosprendžiu keliems naujai priimtiems partizanams, nusivedus toliau nuo stovyklos, buvo įvykdyta mirties bausmė. Surinkus apie juos duomenis ir atlikus tardymą, paaiškėjo, kad jie yra NKVD agentai, specialiai pasiųsti į partizanų būrį. A. Morkūnas-Plienas buvo atsargus, su štabo vyrais per patikimus žmones visada išsiaiškindavo tikrąją naujokų praeitį.

1945 m. birželio 20 d. A. Morkūno-Plieno būrys stovyklavo Šešuolių miške. Iš ryšininkų buvo gautas pranešimas, kad rusai su skrebais pradėjo supti mišką. Buvo aišku, kad traukiamos didelės kariuomenės pajėgos miško „valymui“ – vyks „ablava“. Kol rusai neatkirto visų kelių, nutarė negaišti laiko – išsiskirstyti grupėmis ir trauktis. Aplinkui nebuvo didelių miškų masyvų, tik maži miškeliai ir krūmynai. Plieno grupė, apie 30 partizanų, traukėsi pagal tankiai alksniais apaugusį Šešuolos upelį. Perėję lieptą, atėjo į Bradulskų vienkiemį ir apsistojo klojime. Kotryna, brolis Nikodemas-Alksnis ir visa šeima džiaugėsi, galėdami vėl pabūti drauge. Buvo laiminga ir vyresnioji sesuo Bronė, kuri draugavo su Plienu, buvo jo sužadėtinė. A. Morkūnas-Plienas su žiūronais išžvalgė apylinkes – atrodė viskas ramu, aplinkui nė gyvos dvasios. „Birute, – tarė jis, – palik ginklą ir naktį nueik pas Ukmergės bažnyčios kleboną, perduok jam pranešimą. Iš jo parneši mums paliktus dokumentus.“ Savo ginklą palikusi broliui Jonui, trumpą vidurvasario naktį išėjo anksti, apie antrą valandą, dar sutemus. Motina, kaip visada, išlydėdama ją peržegnojo. Kartu pasisiūlė eiti jauniausioji sesuo Adelė.

Atėjus į Ukmergę, seserį paliko sėdėti ir laukti prie Nepriklausomybės paminklo, o pati, kol dar neprasidėjo rytinės mišios, nuėjo pas kleboną J. Dagilį. Dokumentams nešioti mama buvo pasiuvusi korsetą, už kurio, kaip į kišenes, sudėdavo laiškus, dokumentus. Klebonas, kaip visada, pasitiko ją maloniai. Ji paliko savo pranešimus, už korseto susikišo gautus dokumentus. Klebonas ją palaimino, pabučiavo į kaktą ir pasakė: „Tegul Dievas tave saugo. Dokumentai labai svarbūs, perduok juos asmeniškai Plienui. Jei tu pakliūtum, pakliūtume ir mes, o kartu nukentėtų daug nekaltų žmonių.“ Netoli Lyduokių užsuko pas pažįstamus ūkininkus. Iš jų sužinojo, kad Juodžiūnų k. pusėje girdėjosi šaudymas, po to kilo gaisras, ilgą laiką rūko dūmai. Kotryną kaip peiliu į širdį persmelkė mintis – juk ten kovėsi Plieno būrys, o sudegė jos gimtieji namai. Pasuko keliu namų link, o netoli Lyduokių, ties Slabada, pamatė priekyje atvažiuojančią ilgiausią „padvadų“ virtinę, apie 30 vežimų. Netrukus atpažino priekinių vežimų arklius – tai buvo jų tėvelio ir visos šeimos numylėti bėriai su baltomis „žvaigždėmis“ kaktose. Bėgti ar slėptis nebuvo kur – aplinkui plyni laukai, o pakelėse augo tik kelios liepos. Privažiavo priekinis vežimas – jame surištomis už nugaros rankomis gulėjo tėvelis, šalia jo sėdėjo vyresnioji sesuo Bronė, o juos saugojo keturi ginkluoti skrebai. Jie tuoj Kotryną atpažino – vienas jų, V. Šalčiūnas iš Jakonių k.,

tuoj iššoko iš vežimo, čiupo ją už rankos ir liepė sėstis į vežimą. Susiradę virvagalį, surišo rankas. Apsidairiusi ji pamatė, kad iš paskos važiuojančiose „kurmankose“ skrebai vežasi susikrovę visą jų turtą: baldus, buitinius daiktus, drabužius, avalynę, žemės ūkio padargus, tėvelio varstotą. Gale riedančiuose vežimuose gulėjo surištomis kojomis avys, iš paskos, pririštos prie „drobinų“, sekė keturios karvės, telyčios. Atvežė į valsčių, į Žemaitkiemio miestelį. Kieme prie NKVD būstinės jau stovėjo būrelis suimtų aplinkinių kaimų ūkininkų, kuriuos saugojo skrebai. Kotryna iškart atpažino vieną jų – tai iš jo sodybos ji apšaudoma bėgo nuo skrebų. Žmogus buvo supratingas, apsimetė jos nepažįstantis. Iš vieno vežimo skrebai išvertė žuvusį partizaną Karolį Gaižutį-Briedį ir paguldė prie NKVD pastato. Rusų karininkas ir skrebai, atvedę prie žuvusiojo, paklausė, ar Kotryna jo nepažįsta. Vienas jų karišku kaustytu batu atsistojo jam ant krūtinės, iš burnos Briedžiui pliūptelėjo kraujas. Kotryna susivaldė ir tarė: „Taip, pažįstu, kartu eidavom į šokius!“ Žuvusio K. Gaižučio-Briedžio kūną skrebai užmetė ant akmenų krūvos ties kryžkele į Valus ir pralaikė keturias paras.

Ją visą laiką kankino mintis – kur dėti korsete paslėptus dokumentus. Buvo net nusprendusi šokti į kieme esantį šulinį, tačiau skrebai iš jo greit būtų ištraukę, o dokumentai, nors ir sušlapę, nesunaikinti, įskaitomi. Net ir esant tokiai didelei nervinei įtampai, prajuokino skrebų bobos, susirinkusios melžti atsivarytų karvių. Šios, pripratusios prie savų šeimininkų, išspardė joms kibirus, išliejo pieną, negailestingai talžė jas uodegomis. Kotryną su Brone uždarė į kalėjimu paverstą namo galą – jo „pečiuje“ kaip tik buvo deginamos šiukšlės. Atrodė, kad tai Dievas ištiesė jai pagalbos ranką – greitai ištraukusi dokumentus, sukišo juos į ugnį. Netrukus daryti kratos atėjo NKVD dirbanti moteris – iškračiusi drabužius, jau nieko juose neberado. Prasidėjo tardymai. Tardytojas rusas elgėsi mandagiai, nesimušė ir nesikeikė, užtat jo vertėjas, Lietuvos žydelis, uoliai stengėsi, tiesiog „nėrėsi iš kailio“. Jis, o ne tardytojas, atliko budelio rolę: mušė, spardė, vadino šlykščiausiais žodžiais, šaukė: „Ui, dabar mes jums po gyslą ištampysim. Tai jūsų galvom brukas turėjo būt grįstas!..“ Kai mušimai ir spardymai nepadėjo, jis pastatė prie sienos taburetę ir liepė Kotrynai ant jos stotis ir nusisukti į sieną. Joje jau buvo matyti kulkų šaudymo skylės. Išsitraukęs pistoletą, jis pradėjo šaudyti jai apie galvą į sieną, tačiau Kotryna vis tiek nieko nepasakė. Įsiutęs jis iš virvės surišo kilpą, užnėrė ją ant kaklo, o kitą galą permetė per balkį. Kai ji neatsakydavo į klausimą, jis, traukdamas per balkį virvės galą, veržDavo jai kaklą, kol ji pradėdavo gargaliuoti. Tai tęsėsi tol, kol ji prismaugta be sąmonės nukrito ant grindų. Skrebai, užpylę ant jos kibirą vandens, leisgyvę nutempė ją į kamerą.

Vėliau Kotryna sužinojo, kad rytą jų vienkiemį pradėjo supti skrebai su rusais. Partizanai stojo į kautynes ir, nukovę 7 skrebus, prasiveržė. Su jais kartu pasitraukė jos vokišku automatu ginkluotas brolis Jonas, kuris, nors dar nepilnametis, buvo labai drąsus ir sumanus. Prasiveržiant ant upelio liepto žuvo partizanas Karolis Gaižutis-Briedis. Skrebai keršydami ėmė plėšti namus, išsivežė viską, ką tik galėjo: baldus, drabužius, avalynę, maisto atsargas, išsivarė visus gyvulius, o namus padegė. Motiną rusai įstūmė į rūsį ir iš paskos įmetė granatą. Mama buvo drąsi moteris – pagavusi

granatą, ją išmetė pro duris atgal. Sprogdama ši sužeidė rusų kareivį, o ji nuo artimo sprogimo apkurto. Vėliau, 1948 m., mama su jauniausiąja dukra Adele buvo ištremtos į Igarką. Grįžo į Lietuvą tik 1961-aisiais, po dvylikos vargo metų. Tremtyje moterys ir vyrai dirbo sunkiausius darbus miško pramonėje – rankiniais pjūklais pjovė medžius, juos genėjo, krovė į krūvas.

A. Morkūnas-Plienas žinojo, kad tolimesniam tardymui suimtuosius veš į Ukmergės NKVD kalėjimą. Jo vadovaujami kelių būrių partizanai, apie 200 vyrų, ties Siesarčio malūnu buvo suruošę pakelyje pasalą, tačiau skrebai kalinius vežė ne artimiausiu keliu – per Medinos, Nuotekų kaimus, bet aplinkiniais keliais, didžiuliu lanku – pro Balninkus, Želvą, Liaušius. Ukmergės NKVD skyriaus tardymo kalėjimas buvo įrengtas tame pat pastate esančiuose rūsiuose. Mažoje kameroje buvo prigrūsta daugybė kalinių, trūko oro, vietos, miegodavo atsitūpusios. Gamtiniams reikalams atlikti buvo tik geležinis kubilas („paraša“), tačiau kokia nors senutė gėdydamasi ar nesuprasdama, kam jis skirtas, savo „reikalą“ atlikdavo ant grindų, todėl kameroje buvo ne tik karšta, tvanku, bet ir tvyrojo tiesiog nepakeliamas šlapimo bei išmatų kvapas. Netrukus jas pradėjo varyti darbui į skalbyklą – plauti kalinių rūbus. Tai buvo didžiulis džiaugsmas, kad gali nors kuriam laikui išeiti iš kameros. Naktimis vykdavo tardymai, tačiau ji laikėsi geležinės taisyklės: „Nieko nežinau, nemačiau, negirdėjau.“ Suprato, kad ką nors pasakius, jie toliau kankindami stengsis „ištraukti“ dar daugiau. Gerai prisiminė tėvelio pasakytus žodžius: „Vaikeliai, tik nieko neišduokit!“ Kartą skalbykloje rado kažkam slaptai paliktą rūkalų pakelį. Galvoje sukirbėjo išganinga mintis: „Reikia nusinuodyti!“ Rūkė cigaretę po cigaretės, kol apsvaigo galva, pradėjo vemti. Atbėgę skrebai keikdamiesi užpylė ant jos kibirą šalto vandens ir nutempė į kamerą.

Vyrų kameros irgi buvo pilnutėlės, kai kurie, turėję geresnius rūbus, skrebų buvo išrengti net iki apatinių marškinių. Naktimis mirtinai nukankintus kalinius išveždavo ir slapta užkasdavo.

Viena iš kalinių, Jūratė Jurgaitytė, aukšta, graži mergina, kartą sako: „Žinot, aš sugalvojau vieną dalyką suvaidint, tik jūs nesijuokit ir manęs neišduokit!“ Ji pradėjo vaizduot išprotėjusią: paimdavo suimtųjų batus, juos seilėmis nuvalydavo, išrikiuodavo ant grindų sakydama, kad tai jos kareivių batalionas, garsiai komanduodavo. Ant „parašos“ iš batų sudėliodavo pilį. Aišku, prižiūrėtojai pro akutę viską stebėdavo ir pranešinėdavo viršininkui. Kaip vėliau sužinojo, rusai visgi patikėjo jos vaidyba ir Jūratę iš kalėjimo paleido.

Kalėti kameroje kartu su likimo draugėmis buvo geriau – viena kitą visada paguosdavo, padrąsindavo, sustiprindavo valią ir dvasią. Po mėnesio iš Ukmergės buvo pervežta į Lukiškių kalėjimą. Vėl prasidėjo tardymai. Buvo įmesta į vienutę – kad pajustų savo bejėgiškumą, vieniša morališkai palūžtų, prarastų viltį, neatlaikytų, pasiduotų, cinišku tardytojų žargonu kalbant – „prisirptų ir skiltų“. Nuo nevilties ir išprotėjimo gelbėjo tik malda. Pasitvirtino tėvelio sakyti žodžiai: „Vaikai, kuo mažiau matykit, kuo mažiau girdėkit, kuo mažiau žinokit – taip bus geriau!“ Apie savo ryšininkės veiklą ji

niekam nepasakojo, net tėvams. Niekas nežinojo, su kokia užduotimi, kur ir pas ką ji eina. Tardymų metu net nebuvo užsiminta apie kunigus, ryšių punktus klebonijose. Buvo kaltinama tiktai partizanų šelpimu – mat, kartą partizanai ateidami atsivarė ir pakelyje sutiktą skrebo V. Čepo dukterį. Ta vėliau pranešė NKVD, kad Bradulskai maitina ir šelpia miškinius". Kotryna gynėsi, sakydama, kad partizanams valgyti davė tik „per prievartą, grasinant ginklu". Buvo įmesta parai į kamerą, kurios kampe buvo gilus betoninis šulinys, iki kelių pripiltas vandens. Paėmę už rankų prižiūrėtojai ją nuleido į tą tamsią betoninę „skylę". Joje be miego, stovėdama ir drebėdama nuo šalčio, išbuvo tris paras. Pasilenkusi rieškučiomis gėrė purviną dvokiantį vandenį. Atėję jos ištraukti prižiūrėtojai juokėsi: „Mes, – sako, – tave buvom ir pamiršę!" Kalėdama Lukiškėse buvo išmokusi susišnekėti per grotas „pirštų kalba" – rankų ženklais, už tai net buvo patekusi penkioms paroms į karcerį.

Galų gale, nesudarius baudžiamosios bylos, buvo išsiųsta etapu į Vorkutos lagerius. Atkalėjusi be teismo nuosprendžio trejus metus, buvo iškviesta į Ypatingąjį pasitarimą (vadinamąją „troiką", nes sudarė trys nariai), kuris turėjo didelius įgaliojimus ir spręsdavo tolesnį kalinio likimą. Keli žmonės, kaip kalintys nekaltai, buvo išteisinti ir paleisti, o Kotryna ir Bronė nuteistos penkeriems metams lagerio ir 1 metams tremties. Tėvelis pateko į Intos lagerius, kur 1946 m. nuo bado ir sunkaus darbo mirė. Kotryna dirbo anglies šachtose, vėliau lagerio ligoninėje sanitare. Į laisvę paleista 1950 m. Abu broliai žuvo. Nikodemas Bradulskas-Alksnis sužeistas susisprogdino prie Šešuolių kaimo, o Jonas Bradulskas-Jokeris, buvęs A. Vaičiūno-Skirmanto būryje, žuvo 1949 m. Sesuo Bronė lageryje ir išėjusi iš jo rašė eilėraščius apie Tėvynę, partizanus, kurių vienas vadinosi „Plieno pulkas". Šie jauni žmonės, kuriems buvo lemta išgyventi tautos vieningumo, bendrumo, pasiaukojančios kovos už laisvę laikmetį bei išlikti gyviems, labai gerai suprato, kad jų ir žuvusiųjų už Tėvynę bendražygių auka visada išliks šventa, nemirtinga ir neįkainojama vertybė, gyvuos mūsų pasąmonėje, niekada nepraras savo tęstinumo ir, esant istorinei būtinybei, vėl prasiverš nesustabdomai kaip patvinusi upė.

Remiantis Kotrynos Bradulskaitės-Kilienės prisiminimais (2017-02-15–30).

[1] Prieiga internete: www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=589, 2016-11-26.
[2] Lyduokių klebonas Jonas Burneika buvo suimtas 1949 m., mirė lageryje 1956 m.
Kun. Eduardas Simaška buvo suimtas 1946 m., kalėjo Intos lageriuose iki 1956 m.
(dirbo anglies šachtose). Mirė Šiluvoje 2010 m.
Čiobiškio bažnyčios klebonas Liudvikas Puzonas suimtas 1946 m., nuteistas 10 m. kalėti. Paleistas į laisvę 1955 m.
Vidiškių bažnyčios kunigas Mykolas Buožius suimtas 1947 m. Nuteistas ir ištremtas į Sibirą. (R. P.)
[3] Laisvės kovos ir netekčių metai. Laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė, 1 dalis. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, p. 789–802.

Jonas Gedžiūnas-Ereliukas

Toli gražu ne visi vyrai partizanavo savo krašte. Dalis jų, nenorėdami užtraukti savo šeimoms nelaimių – represijų ir tremties, pasirinkdavo tolimesnėse apylinkėse ar gretimuose valsčiuose veikiančius būrius. Namus aplankydavo slapta ir labai retai. Taip buvo siekiama išvengti žmonių kalbų, kurios pasiekdavo šnipų ausis, o tėvai skrebams ir NKVD galėdavo sakyti, kad jų sūnus išėjo į kariuomenę ar dingo.

1945 m. pavasarį į Balninkų, Želvos, Lyduokių apylinkėse veikiantį Didžiosios Kovos apygardos Balninkų Laisvės rinktinės A. Morkūno-Plieno būrį dėl tokių priežasčių įstojo Taujėnų valsčiaus Garbėnų k. devyniolikmetis jaunuolis Jonas Gedžiūnas-Ereliukas. Jis su keliais draugais buvo „apsiforminę“ miško darbininkais ir turėjo laikiną 8 mėnesių atleidimą nuo kariuomenės. Jo nepratęsus, tarnauti okupantų kariuomenėje nesiruošė – juk, atrodė, tuoj tuoj „į duris pasibels laisvė“. Beliko tik vienas kelias – pas partizanus. Garbėnai buvo Vyčio apygardos teritorija, jų apylinkėse veikė vietiniai Liūto ir Žaibo būriai, tačiau tėvas bijojo, kad nepasklistų kalbos. Susitikęs su A. Morkūnu-Plienu viską aptarė ir buvo nuspręsta sūnų išleisti į jo būrį. Patyrusio vado patartas, pats nuėjo į Taujėnų NKVD ir pranešė, kad užėję miškiniai sūnų išsivedė, pasakę: „Gana tarnauti bolševikams! Pasiimk atsargai švarius marškinius ir eime!“ Tie tokiomis „pasakomis“, aišku, nepatikėjo, ir dažnai prie namų rengdavo pasalas. Kartą į jas pakliuvo užėję vietiniai partizanai, įvyko susišaudymas, o tėvas Juozas Gedžiūnas su vyriausia dukra Janina buvo suimti ir išvežti tardymui į Lukiškes. Ereliukas su būreliu partizanų, gavęs vado leidimą, namuose buvo apsilankęs tris kartus. 1945 m. liepos 18 d. aplankius tėvus, Garbėnų miške juos pastebėjo NKVD šnipas. Šiam pranešus, buvo sutrauktos didelės kariuomenės pajėgos, kurios mažą Garbėnų miškelį „košė“ du kartus. Pirmą kartą Ereliukas su draugais sugebėjo pro kareivių gretas prasmukti. Kadangi tiksliai žinota, kad miške yra partizanų, „košimas“ buvo pakartotas. Jo metu įvyko kautynės, kuriose žuvo septyni jo draugai. Besitraukdamas Ereliukas su draugais „atsiplėšė“ nuo rusų kareivių ir pasislėpė rugių lauke.

1946 m. žiemą, tuoj po Naujų Metų, į Garbėnų k. atžygiavo visas A. Morkūno-Plieno būrys – virš šimto vyrų. Apsistojo pas Gedžiūnus ir trijuose aplinkiniuose vienkiemiuose. Ereliukas, gražus, švelnių veido bruožų jaunuolis, užsiauginęs ilgus garbanotus plaukus, būryje juokaujant buvo vadinamas Maryte. Mamai ir seserims tai buvo trumpas skausmo ir nerimo kupinas pasimatymas – juk Jonas kartu su draugais vakare turėjo išeiti į žygį, o partizaninė lemtis nenuspėjama, kiekvienas pasimatymas galėjo būti paskutinis. Atsisveikindamas vadas A. Morkūnas-Plienas pasakė: „Neraudok, motin! Vienąkart palaiminai, raudodama išlydėjai, daugiau verkt nebereikia!“

J. Gedžiūnas-Ereliukas žuvo netrukus, 1946 m. sausio 22 d., kautynėse Gurščių k, netoli Želvos miestelio.

Remiantis J. Kadžionio-Bėdos ir M. Gedžiūnaitės-Sesutės prisiminimais.

Trisdešimt parų pragare

1945 m. birželio 24 d. Trečialaukio kaimo apylinkėse vyko NKVD kariuomenės „siautimas“, atnešęs vietiniams gyventojams ir partizanams daug nelaimių. Ir tai nebuvo atsitiktinumas. Pasirodo, anksčiau niekada blogais darbais neįtartas vienas ūkininkas padarė didžiulį nusikaltimą: išdavė savo kaimynus, jų partizanais tapusius vaikus, nurodė bunkerį, pranešė viską, ką žinojo apie rėmėjus, ryšininkus. Į NKVD nagus pakliuvo ne tik Juozas Barisa-Vytenis, jo brolis Beržas, bet ir kiti jų būrio partizanai bei jiems padedantys ar prijaučiantys patriotiškų pažiūrų lietuviai. Stengiantis kaip galima greičiau „ištraukti“ šviežią informaciją, įbauginti, prigąsdinti, suimti žmonės iškart vietoje buvo tardomi, mušami, tačiau nė vienas „nepraskydo“, nieko rusai iš jų nesužinojo. Tardydamas šešiolikmetį J. Barisą-Vytenį įsiutęs NKVD majoras Tarakanov pistoleto TT rankena daužė sukruvintą galvą, tačiau tegirdėjo atsakymus: „Nemačiau, nežinau, negirdėjau, nepažįstu.“

Per pačią Joninių naktį, merkiant stipriam lietui, tolimesniam tardymui „areštantai“ traukiniu buvo atvežti į Panevėžį. Juos nuvarė į šalia geležinkelio stoties esantį mūrinį NKVD pastatą, aptvertą aukšta stačių lentų tvora. Rūsio koridoriuje balzganai degė kelios elektros lemputės, buvo drėgna ir vėsu. Visus išrengė nuogai, iškratė ir išskirstė po kameras. Šešiolikmetis gimnazistas Juozas Barisa pakliuvo į pačią mažiausią, esančią koridoriaus gale. Kartu pateko Utenos gimnazijoje kartu besimokęs sužeistas partizanas Vilius Paškauskas bei senas, virš 70 m. amžiaus, buvęs karo felčeris Rimonis. Į ankštą, vos 2 x3 m dydžio kamerą, prižiūrėtojai jėga sausakimšai sugrūdo net trylika kalinių. Prie sienos buvo du atverčiami, panašūs į lentynas, gultai – tai rodė, kad ji tebuvo skirta tik dviems kaliniams. Ant jų tilpdavo tik po vieną žmogų, o ant apatinio gulto krašto galėdavo prisėsti dar keturi. Visi kiti buvo pasmerkti visą laiką stovėti, nes grindys buvo apsemtos purvinu, dvokiančiu vandeniu. Kameros gale buvo mažas grotomis išpintas langelis. Išorėje jis buvo žemiau žemės paviršiaus – iš plytų išmūrytoje duobėje, primėtytoje plytgalių ir akmenų.

Partizanas Vilius buvo žiauriai sumuštas, žaizdos naujai kraujavo. Jį vyrai užkėlė į pačioje palubėje esantį viršutinį gultą, o ant apatinio atsigulti užleido seniausią kameroje žmogų – felčerį Rimonį. Keli vyrai susispaudę prisėdo ant jo gulto krašto, o likusieji liko stovėti vandenyje. Juozui į galvą atėjo išganinga mintis – per lango grotas iškišus ranką iškliabinti ir įsitraukti į kameros vidų keletą duobėje įmūrytų plytų. Tai, įdėjus nemažai pastangų, ir pavyko. Kiti vyrai irgi darė tą patį – klibino ir traukė į vidų po vieną–dvi plytas. Jau vien dėl to, kad po patirtų per dieną baisių išgyvenimų, tardymų, mušimų ir varginančios kelionės pavyko atsisėsti ant plytų ir priglausti skaudančią galvą prie šaltos mūro sienos, jautėsi laimingas. Nuo nervinės įtampos nesinorėjo nei miego, nei valgyti. Dėl rusų majoro smūgių pistoleto rankena į galvą atsirado dideli guzai, o plaukai nuo sukrešėjusio kraujo sulipo. Tai buvo ilgiausia naktis jo gyvenime, kai ateitis atrodė be prošvaistės, glūdėjo visiškoje tamsoje ir

nežinomybėje. Girdėjosi, kaip netoliese žvanga durų užraktai, kaip iš kitų kamerų išvedami tardymams ir parvedami atgal suimtieji, o iš viršutinio aukšto pasiekdavo klaikūs žmonių šauksmai, aimanos, rusiški keiksmai.

Kitą dieną suimtiesiems nedavė nei vandens, nei duonos. Kameroje nebuvo ir kubilo, vadinamosios „parašos". Gamtinius reikalus atlikti ryte ir vakare išvesdavo į koridorių, kur stovėjo bendras kubilas, o kitu paros metu prižiūrėtojai tyčiodamiesi sakydavo: „Kentėk, tavo reikalas!" Dėl to kameroje buvo žodžiais nenusakomas šlapimo, išmatų, dvokiančių drabužių, neplautų kūnų smarvės mišinys, toks slogus ir dusinantis, kad visada trūko oro.

Kadangi daug suimtųjų per langelį į vidų pasiėmė plytų, pirmąjį rytą pro grotas juos pasveikino ankstyvi saulės spinduliai, net oras, atrodė, pasidarė gaivesnis, galėjai giliau įkvėpti. Tačiau toks „komfortas" truko neilgai. Čekistai greit viską pastebėjo ir langelį užvertė stambiais akmenimis, kurių nei pajudinti, nei patraukti per grotas suimtieji jau nebegalėjo. Kameroje pasidarė visiškai tamsu, tik ankstų rytmetį pro mažą tarpelį pralįsdavo, primindamas laisvą pasaulį, mažas saulės zuikutis, bet ir jis greit pranykdavo. Kameroje vėl įsiviešpataudavo tamsa iki kito ryto, nebent duris praverdavo prižiūrėtojai, įleisdami ir balzganos blogai apšviesto koridoriaus šviesos.

Iš kameros nieko tardyti dar nevedė, atrodė, tartum „pamiršo". Viliaus žaizdos pradėjo pūliuoti, sukeldamos didžiulius skausmus. Būtinai reikėjo jas perrišti, išplauti, bet tebuvo tik pūliais permirkę seni, dvokiantys tvarsčiai ir jokių vaistų, netgi vandens. Felčeris Rimonis tamsoje apžiūrėjęs pasakė: „Bus blogai!" Jau ne kartą apie tai buvo sakyta prižiūrėtojams, tačiau šie apsimesdavo negirdintys, nesupratę.

Trečios dienos rytą atnešė karšto vandens, liepė duoti indus. Pasirodo, kad kameroje tebuvo du moliniai 1 litro talpos indeliai, vienas dar ir nuskilusiu kraštu. Tiek vandens ir gavo visai kamerai – trylikai žmonių, priedo – po riekelę duonos. Vandenį tarpusavyje dalijosi gurkšneliais. Per pietus davė sriubos – tik tiek, kiek tilpo į du indelius, nes, mat, „nebuvo į ką įpilti". Prižiūrėtojai tyčiojosi: „Oooch, banditai! Dar sotūs, ėst nenori!" Tiek pat vandens įpylė ir vakare.

Rytmetį vienam iš suimtųjų į galvą atėjo išganinga mintis, kad, nesant indų, visa tai galima pilti į batus. Prižiūrėtojai juokdamiesi sutiko: samčiu išpilstydavo į prakaitu dvokiančius aulinius batus, pusbačius ar batelius ir sriubą, ir vandenį, o suimtieji, pakliuvę į tokį baisų pragarą, tiesiog nebekreipė dėmesio į skonį, gėrė, nuo to niekas net nesusirgo. Matyt, žmogui, esančiam sunkioje, nuolatinės nervinės įtampos būsenoje, organizmas tampa labai atsparus, prie visko prisitaiko.

Trečios dienos naktį išsivedė senąjį felčerį Rimonį – jis į kamerą nebegrįžo, po tardymo buvo paleistas. Kitą naktį išvedė Vilių Paškauską. Visi apsidžiaugė, tikėdamiesi, kad gal jam neleis mirti, suteiks medicininę pagalbą. Ant viršutinio gulto dabar jau gulėdavo keisdamiesi kas 1–2 valandas. Didžiulė laimė buvo po penkių parų išsitiesti, trumpam užmigti, nors per tą laiką buvo išmokę nusnūsti ir atsisėdę ant plytos, atsirėmę į sieną ar į kampą.

Visą laiką tarpusavyje vyrai šnekėdavo, nenorėdami, kad kameroje įsiviešpatautų tyla ir ji prisipildytų iš viršaus sklindančių klaikių garsų: riksmų, šauksmų, aimanų, dejonių, rusiškų keiksmų. Visi žinojo, kad iš ten sklinda likimo brolių kančios. Penktą naktį iš viršaus sklido neįprastai garsus ir baisus kauksmas, baubimas. Visi pradėjo spėlioti, kad gal taip baisiai kankina Vilių. Lėtai slinko valandos, apie miegą jau niekas nebegalvojo. Pagaliau koridoriuje pasigirdo keistas šurmulys – kažką grindimis tempė. Netrukus sužvangėjo atidaromos kameros durys. Už jų gulėjo žmogus, panašus į keistą maišą. Du prižiūrėtojai jį įmetė į vidų, o duris garsiai užtrenkė. Žmogus buvo be jokių gyvybės ženklų, tik kai vyrai jį pakėlė ir atsargiai paguldė ant gultų, tyliai suvaitojo. Tik tada visi atsiduso – vadinasi, gyvas. Per tardymus mirtinai nukankintus žmones paprasčiausiai numesdavo po laiptais į rūsį, o vėliau kažkur išveždavo.

Rytmetį, gavę vandens, vyrai pradėjo vilgyti jo sukepusias lūpas, apiplovė skudurėliu akis. Žmogus nebebuvo panašus į žmogų, o priminė keistą statulą. Tai buvo didžiulis kruvinos mėsos gabalas su didžiule galva, kur nebuvo galima atskirti nei kaklo, nei nosies, nei ausų. Niekas nebesitikėjo, kad jis išgyvens. Tik po kurio laiko vyrai išgirdo jį kažką tyliai sakant, visi suprato, kad nori gerti. Kažkuris bandė jį pagirdyti, tačiau vanduo liejosi pro šalį. Tik po trijų dienų, atslūgus tinimams, Juozas atpažino, kad tai Jonas Šimonėlis, artimas jų kaimynas. Jis buvo nuteistas 15 m. lagerio, sugebėjo išgyventi ir sugrįžti į namus.

Naktį, kai koridoriuje pasigirsdavo prižiūrėtojų žingsniai ir rakinamų durų žvangesys, visi apmirdavo. Kiekvienas laukdavo, ką dabar iškvies. Ir taip būdavo kasnakt.

Po poros savaičių atėjo ir Juozo Barisos eilė. Nuvedė jį pro duris į antrą aukštą ir įstūmė į tardytojo kabinetą. Iš tamsios kameros patekus į stipria elektros lempa apšviestą kambarį, akys merkėsi, bijojo šviesos. Netoli lango stovėjo stalas, už kurio sėdėjo karininkas. Galustalėje stovėjo rūškano, nemalonaus veido vyriškis kariška uniforma be antpečių – lietuvis vertėjas. Liepė sėstis ant kambario viduryje stovėjusios prie grindų pritvirtintos kėdės. Pradėjo klausinėti pavardės, vardo, gimimo metų ir t. t. Ėmė klausinėti apie brolius, labai norėjo sužinoti, ar lankydavosi partizanų būryje, ar nešdavo valgyti, ar pranešdavo jiems apie pasirodžiusią kariuomenę ir t. t. Juozas viską neigė. Vertėjas įsiuto ir pradėjo grasinti, tačiau tuo metu į kabinetą įėjo NKVD majoras Tarakanovas – tas pats, kuris jį suėmė, tampė po mišką, mušė pistoleto rankena per galvą, reikalaudamas išduoti partizanų bunkerius. Jis tepasakė: „Šis savo porciją jau atsiėmė!“ Niekas jo nebemušė ir netrukus grąžino į kamerą.

Dienos kameroje buvo be gailesčio ilgos. Be to, prie visų blogybių prisidėjo ir dar viena – kameros gyventojus siaubingai užpuolė vietiniai gyviai: blakės ir utėlės. Blakės „atakuodavo“ tik nakties metu, o utėlės – nuolat, be pertraukos, nebuvo jokių galimybių jų atsikratyti, baltiniai pasidarė tarsi odiniai. Nuo nuolatinio kasymosi ir draskymo ant krūtinės ir nugaros atsirado daugybė negyjančių žaizdų, visi jautėsi kaip apsėsti niežų. Nusivilkę baltinius bandė tuos gyvius iškratyti ant grindų į vandenį,

tačiau ta priemonė mažai tepadėjo.

Kartą už langelio pasigirdo atsargūs žingsniai, kažkas sušnarėjo ir Juozas atpažino mamos balsą: „Juozuk, ar tu čia?“ Jam atsiliepus, mama vos spėjo pasakyti, kad jį paleis, – tuoj atbėgo rusiškai keikdamasis sargybinis ir ją nusivarė pas kalėjimo viršininką.

Prasidėjo ketvirta savaitė. Vieną vakarą Juozas prie kameros durų išgirdo vyresniojo brolio Balio, per išdavystę suimto partizanų būrio vado Beržo, balsą. Jis tyliai šaukė Juozą ne vardu, bet Vytenio slapyvardžiu. Juozas prigludo prie durų ir tyliai atsakė, kad tokio jo vardo čia niekas nežino, tad juo ir nešaukt. Pro durų plyšį Balys įkišo ant papirosų pakelio parašytą laiškelį, kurį perskaičius liepė sunaikinti. Aišku, jis nežinojo, kad jų kameroje visada tamsu. Dar pranešė labai gerą žinią – kad jį, kaip nepilnametį ir trūkstant įrodymų, greitai iš kalėjimo paleis. Juozas stebėjosi, kaip brolis sugebėjo „ėjimą į tualetą“ taip gerai išnaudoti. Negalėdamas tamsoje laiškelio perskaityti, per iširusį pamušalo galą įsikišo jį į švarko rankogalį.

Prasidėjus penktai savaitei, 1945 m. liepos 24 d. naktį, prižiūrėtojas pravėrė kameros duris ir rusiškai suriko: „Pavardė raide B, išeiti su daiktais!“ Jokių daiktų Juozas neturėjo, išskyrus paltą, kuris buvo patiestas ant gultų ir visiems atstojo čiužinį. Jau norėjo jį palikti draugams, tačiau šie paprieštaravo. Pasiėmus paltą, vienas iš draugų spėjo į jo kišenę įkišti laiškelį, prašydamas jį perduoti Trumbatiškio geležinkelio stoties budėtojui. Tai pastebėjo prižiūrėtojas, tardytojo kabinete ištraukęs jį iš kišenės ir padavęs tardytojui. Laimė, jame nieko reikšmingo nebuvo parašyta, tik tiek, kad žmogus prašė pranešti šeimai, kad jis esąs Panevėžio saugumo kalėjime. Pasikeikę, jie liepė Juozui nusirengti. Tyčia nusirengė ne tik viršutinius, bet ir apatinius drabužius, likdamas vienomis glaudėmis. Jis buvo sulysęs, trisdešimt parų nesiprausęs, utėlėtas, žaizdotu kūnu, vešlūs galvos plaukai per mėnesį buvo virtę utėlių knibždėlynu, tikru kaltūnu. Vienas čekistas dviem pirštais suėmęs pakėlė jo pilnus utėlių marškinius, tačiau pasibjaurėjęs numetė, liepdamas Juozui kuo greičiau rengtis ir nešdintis lauk. Šis ramiai apsirengė, stengdamasis kuo daugiau utėlių iškratyti jiems kabinete atminčiai.

Prižiūrėtojas palydėjo pro vartus ir, parodęs toliau degantį ryškų žiburį – Panevėžio geležinkelio stotį, liepė ten eiti. Saulei tekant jis jau važiavo prekiniu traukiniu kažkur apie Troškūnus. Akys vis dar dar negalėjo priprasti prie ryškios dienos šviesos, o dar labiau dirgino jos mirgėjimas pro medžių šakas. Sunku net pasakyt, kaip jis tada atrodė aplinkiniams žmonėms. Buvo net nejauku, kai pastebėjo, kad daugybė žmonių vagone žiūri tik į jį. Viena pagyvenusi moteris ištiesė jam sumuštinį, jis ištiesė ranką ir susigėdo – ji buvo neplauta visą mėnesį. Dienos šviesoje pirmą kartą pamatė, kaip per jo drabužius žengia tūkstantinės balzganų utėlių kolonos.

Iš traukinuko jis iššoko šiam puškuojant į kalnelį prie Ąžuolijos eiguvos. Perėjęs per Viešės lieptelį, atsidūrė jau savo lankose. Jos buvo nešienautos, nes nebebuvo kam. Mama kūreno krosnį – ji net neleido jam įeiti į vidų, darželyje padavė persirengti švarius drabužius, o utėlėtus iškart sudegino krosnyje. Paskui iškūreno pirtį. Plaukų

kaltūno mašinėle nukirpti jau buvo neįmanoma – iš pradžių tėvas kirpo žirklėmis, o paskui žaizdotą ir randuotą galvą nuskuto skustuvu. Mama prašė, kad sūnus po ilgo badavimo iškart daug nevalgytų. Juozas iš pradžių taip ir darė, tačiau per mėnesį priaugo 16 kg, lygiai tiek, kiek buvo netekęs kalėjime.

Su partizanais jis susitiko jau kitos dienos popietę. Atėjusi kaimynė pranešė, kad jie apsistoję Kimėnų miškelyje. Su seserimi Laimute pasiėmę krepšius išėjo „uogauti". Brolis Balys-Beržas laiškelyje nurodė, kad juos išdavė kaimynas Voicikas, o kulkosvaidis, kuris buvo pas žuvusius partizanus, čekistų nepaimtas. Jį partizanams vėliau pavyko rasti. Nurodė jis ir slėptuves, kuriose paslėpti ginklai.

Partizanai už viską padėkojo, tačiau papriekaištavo, kodėl jis laiškelį vežė, jį reikėjo perskaičius iškart sunaikint. Juozas nusijuokė: „Laiškelį kameroje perskaityti galėjau nebent paprašęs, kad čekistai „su batareika" pašviestų!"

Barisa, J. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 28–33. Papildyta gyvais J. Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-04-18–20.

Reguliarioji kariuomenė kovoje su partizanais

Su reguliariosios kariuomenės kareiviais, frontininkais, partizanų santykiai buvo visai kitokie – ir vieni, ir kiti stengėsi vieni kitų „neužkabinti", kartais miškų „valymo" metu jie demonstratyviai nusisukdavo, apsimesdavo nepastebintys, leisdavo partizanams pro jų sargybas pasitraukti. Būdavo, kad ant šautuvo vamzdžio pakabindavo kepurę ar pilotę, tuo duodami signalą, kad iš jų pusės niekas ugnies neatidengs. „Košdami" mišką garsiai šaukdavo: „Ура, вперёд, не отставать!" („Ura, pirmyn, neatsilikti!"), taip perspėdami partizanus nuo galimo susidūrimo, kad šie spėtų pasitraukti į šoną. Dažnai netikėtai susidūrus viena ar kita pusė šaukdavo: „Дай закурить!" („Duok užrūkyti!"). Tai reiškė, kad iš jų pusės nebus šaudoma, reikia išsiskirti taikiai. Iš partizano A. Simanonio-Bagočiaus prisiminimų, jų šešiolikos partizanų grupė traukėsi pelkėmis, šokinėdami nuo kupsto ant kupsto, o „ant kulnų lipo" NKVD kareiviai. Žūt būt reikėjo pereiti „gelžkelio" liniją, kur patruliavo rusų kareiviai, ir pasitraukti į didesnius miškus. Nebeliko kitos išeities – pasiruošę ginklus ir išsiskleidę grandine partizanai iš miško išėjo į atvirą lauką. Ant „gelžkelio" sankasos sargyboje stovėję rusų kareiviai juos pamatę mostelėjo ranka „kad kelias laisvas" ir nusisuko. Jų grupė greit peršoko bėgius ir įbėgo į kitą mišką. Tačiau partizanų kova su NKVD kariuomenės kareiviais buvo iš abiejų pusių bekompromisinė ir be pasigailėjimo.

1945 m. gegužę, vos pasibaigus karui, įvyko pirmasis Troškūnų girios „valymas". Papartynėje miško „šukavimui" kareiviai buvo sustatyti taip tankiai (kareivis prie kareivio), kad daugelis tėvų net aiktelėjo: „Pražuvo mūsų vaikai!" Tačiau suėję į mišką kareiviai ėjo didelėmis grupėmis, garsiai treškėdami, triukšmaudami, šūkaudami. Partizanai nuostolių visai nepatyrė, tik keliose vietose, netyčia susidūrus akis į akį,

tarpusavyje susišaudė. Ąžuolo trisdešimties vyrų grupė slėpėsi mažame Surdaugių miškelyje, netoli Diliūno Juzo vienkiemio. Šio miškelio, manydami, kad partizanai gali slėptis tik dideliuose miškuose, rusai net „nešukavo“.

1945 m. liepos mėn. antrą kartą sutraukti reguliariosios kariuomenės daliniai dviems savaitėms apsupo Troškūnų girią, tačiau jos „nešukavo“ – buvo vykdoma miško blokada, siekiant nutraukti ryšį tarp miško ir kaimo, sutrikdyti aprūpinimą maistu. Bet koks partizanų judėjimas buvo paralyžiuotas, į mišką niekas negalėjo nei įeiti, nei išeiti. Vandens nepritekliaus apsuptyje atsidūrę vyrai nepajuto, nes miške turėjo išsikasę šulinėlius, tačiau pritrūko maisto. Rėmėjai pas žmones rinko partizanams maisto produktus ir perduodavo juos arti miškų gyvenantiems žmonėms, o šie, gerai žinodami vietoves, prasmukdavo ir į mišką. Reguliarioji kariuomenė dažnai buvo naudojama miškų blokadai, o NKVD daliniai, pasienio užkardos, skrebai vykdydavo „siautimus“ – „krėsdavo“ kaimus, vienkiemius, pasinaudodami šnipų suteikta agentūrine-operatyvine informacija vykdydavo suėmimus.

Papartynėje, netoli K. Patamsio vienkiemio, maždaug 200 m nuo miško, pagal krūmais apaugusį griovį ir keliuką buvo sugulusi rusų kareivių ir stribų pasala. Sodyboje ant tvoros, sutartoje vietoje, buvo padžiautas skuduras, įspėjantis partizanus apie pavojų. Kaziui nuėjus į pamiškę perkelti besiganančius gyvulius, iš miško pasigirdo švilpimas – su partizanais sutartas ženklas. Prisidengęs trobesiais, jis įėjo į mišką. Pačiame jo pakraštyje buvo susirinkęs visas Ąžuolo būrys. „Sveikas, Kazy! Mes jau dvi dienas nieko burnoj neturėjom, visą laiką „ant kulnų lipa“ rusai. Atnešk vyrams ką nors užvalgyti!“ – pasisveikinęs tarė Ąžuolas. Pasakius, kad visai netoli yra rusų pasala, jis tik numojo ranka: „Et, bala jų nematė!“ Į pintinę įsidėjęs kepalą duonos ir lašinių, tartum eidamas grybauti, nunešė vyrams maisto. Ąžuolas viena koja priklaupė ir, paėmęs abiem rankom kepalą, trinktelėjo jį į kelį, sutrupindamas į gabalėlius, kuriuos greitai išsidalijo vyrai. Lašinių niekas ir nepalietė.

Pagal partizanų rėmėjo, buvusio Surdaugių k. gyventojo Petro Paškevičiaus prisiminimus, 1945 m. vidurvasarį, grįžus iš Traupio bažnyčios, prie pat miško esančio jų vienkiemio trobesius rado pilnus partizanų. Vykstant miško „valymui“, partizanai iš miško buvo išstumti ir priversti slėptis jų vienkiemyje. Apie du šimtai ginkluotų ir pasiruošusių kautynėms vyrų buvo susirinkę klojime, ant tvarto, troboje prie langų pristūmę stalus ir ant jų pasistatę kulkosvaidžius. Netoliese, vos už 300–350 metrų, rusai „krėtė“ kaimyninius Verikų, Balčiūnų vienkiemius, tačiau į jų kiemą neužsuko nė vienas rusų kareivis. Labai abejotina, kad rusai nežinojo apie čia esančius partizanus, paprasčiausiai vengė susidūrimo, juk niekas nenorėjo mirti po karo.

Remtasi K. Patamsio, J. Kadžionio-Bėdos, P. Paškevičiaus, A. Simanonio-Bagočiaus prisiminimais.

Užnugario apsaugos NKVD kariuomenės daliniai ir pasienio pulkai

Šie gerai atrinkti ir apmokyti daliniai suiminėjo, gaudė, naikino, „filtravo“, šaudė iš fronto pabėgusius kareivius (dezertyrus), nuo mobilizacijos besislapstančius vyrus, su vokiečių okupacine valdžia bendradarbiavusius asmenis, vokiečių karinės žvalgybos (Abwehr) agentus ir diversantus, užnugaryje likusias vokiečių kareivių grupeles, buvusius antinacinio pogrindžio ir antisovietinių pogrindinių organizacijų narius, partizanus, jų rėmėjus, vykdė žiaurų terorą ir represijas prieš gyventojus. Jau 1944 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. Lietuvoje šie daliniai nužudė 2489 Lietuvos gyventojus, iš kurių, kovodami su ginklu, kaip partizanai, žuvo tik kas dešimtas iš šių aukų skaičiaus. Visi kiti besislapstantys beginkliai jauni vyrai buvo nužudyti, nukankinti, sudeginti.[1]

Kovai prieš partizanus dažniausiai standartiškai buvo naudojami du paraleliniai metodai: operatyvinės-agentūrinės priemonės ir karinių dalinių panaudojimas. Kariuomenės vykdoma antipartizaninė operacija prasidėdavo tik surinkus tikslius operatyvinius-agentūrinius duomenis (šnipų pranešimus).

1944–45 m. šie daliniai taikė tuo metu labai paplitusias užtvaras – pamiškėje ar apaugusioje krūmais pakelėje būdavo išdėstomos kareivių grandinės, į kurias, kaip į tinklą, pakliūdavo daug į mišką einančių žmonių. Užtvaros būdavo naudojamos ir apsupant kariuomenei miškus, kad iš jų negalėtų pasitraukti partizanai. Žvalgybos-paieškos grupės, kurias sudarydavo apie 10–15 kareivių, vadovaujamų karininko, per dieną nueidavo iki 10–20 km, žvalgydamos vietovę ir ieškodamos partizanų buvimo ženklų. Sekretas – nejudrios kovos būdas, kai labiausiai tikėtinose partizanų lankymosi vietose būdavo puslankiu išdėstoma pasala, į kurią patekę partizanai iššaudomi. Pasala būdavo organizuojama patyrusių čekistų grupelės, dažnai tam buvo naudojami specialiai paruošti kontržvalgybos „Smerš“ karininkai – „valytojai“, įgiję didelį profesionalumą ir patyrimą imdami į nelaisvę gyvus vokiečių karinės žvalgybos Abwehr agentus. Tokiais atvejais būdavo naudojamasi užverbuotų šnipų suteikta tikslia informacija apie partizanų atvykimą į tam tikrą vietą (dažniausiai sodybą) ir stengiamasi juos paimti gyvus.

1944–45 m. įvyko dideli miškų „šukavimai“ ir kaimo vietovių, vienkiemių „krėtimai“, pasitelkus į pagalbą ir reguliariąją kariuomenę. Po miško „šukavimo“ operacijos NKVD kariuomenė būdavo išvežama sunkvežimiais, tačiau kartais būdavo naudojama klasta – dalį kareivių miške palikdavo pasalai. Iš gyventojų sužinoję, kad rusai pasitraukė, partizanai grįždavo į gimtuosius miškus ir netikėtai susidurdavo su rusais. Kartais kariuomenė mišką „šukuodavo“ ne viena eile, bet iš paskos einančiomis keliomis „bangomis“. Tai būdavo jau labai tankus „sietas“, pro jį prasiveržti buvo neįmanoma – partizanai, jei neturėjo bunkerių, lipdavo į medžius, slėpdavosi pelkėse.

NKVD ir pasienio kariuomenėje tarnaujantys kareiviai buvo rinktiniai, gerai

fiziškai, taktiškai ir morališkai-politiškai paruošti. Tarnaudami penkerius metus, jie tapdavo kariais profesionalais. Karinė drausmė buvo labai griežta – jei būdavo įsakymas: „Pirmyn!“, tai ir eidavo į priekį bet kokia kaina, nesidairydami atgal, nes karo tribunolo bijojo labiau nei mirties.

1945 m. liepos mėn. reguliariosios kariuomenės daliniams apsupus Troškūnų girią ir su ja susisiekiantį Repšėnų miškelį, NKVD kariuomenės daliniai vykdė labai nuoseklų apylinkių, kaimų ir vienkiemių „valymą“, nes jau turėjo surinkę informaciją apie išėjusių pas partizanus ar besislapstančiųjų šeimas, žinojo, kur jos gyvena. Šios karinės-čekistinės operacijos metu aktyviai dalyvavo ir saugumo operatyviniai darbuotojai, vietinių apylinkių užverbuotų agentų tinklas, kuris ir suteikdavo visą informaciją apie savo kaimynus, partizanus, jų rėmėjus ar besislapstančius vyrus. NKVD kareiviai išvaikščiojo rugių laukus, išmindė vasarojų, o kur buvo įtariama esant besislapstančių – degino namus. Veršelių k. jie sudegino Pivorų namus, kurių du sūnūs – Bronius ir Albinas – buvo B. Sudeikio-Čigono būryje. Taip pat sudegino miško aikštelėje esančios eiguvos trobesius, kad juose nesilankytų partizanai. Dabužėlių k., savo namuose, sušaudė eigulį Bronių Mackevičių. Netoli Narbutų k. esančiame Tumų vienkiemyje padegė klojimą. Iš degančio klojimo iššokusį besislapstantį giminaitį Viktorą Tumą jie subadė šakėmis ir vėl įmetė į ugnį, o kieme nušovė sodybos šeimininkę Oną Tumaitę. Iš Piktagalio k. kilę keturi vyrai – Jonas ir Aleksas Giniečiai, Alfonsas Riška ir Juozas Dziena – buvo pabėgę iš Raudonosios armijos ir slapstėsi. Jų šeimoms buvo paskelbtas ultimatumas – jeigu jie neprisistatys į Kavarsko NKVD skyrių, jų sodybas sudegins. Visi keturi, stengdamiesi išgelbėti savo šeimas, nuvyko „prisiduoti“ į Kavarską.

Netoli Traupio–Kavarsko kelio, Malgažatavoje, trijuose Kalibatų vienkiemiuose buvo įsikūręs apylinkių „valymui“ vadovaujantis NKVD štabas su kareiviais. Štabo karininkai girtuokliaudavo, juos vogtu maistu, „samagonu“ aprūpindavo kareiviai ir seržantai. Vieną ankstų liepos mėn. rytą, tiesiai laukais, brisdami per vasarojų, nuo Malgažatavos pusės pro Beržytės miškelį tiesiai į Kadžionių sodybą atžygiavo seržanto vadovaujamas kareivių būrys. Vyriausias brolis Kazimieras slėpėsi tvarte esančiame bunkeryje, jam dar niekas ir pusryčių nebuvo spėjęs nunešti. Jauniausias brolis Jonas paprašė sesers atnešti jam dalgį, prisidengdamas trobesiais nusileido takeliu dauba žemyn, perbrido Pienios upelį ir maždaug už 300 m nuo namų pradėjo pjauti šieną. Netrukus išgirdo švilpiant, tačiau apsimetė, kad negirdi. Švilpimui pasikartojus, atsigręžė ir pamatė rusų kareivį, mojantį prieiti. Kiti kareiviai buvo sugulę ir pasiruošę ginklus. Priėjus sutarškėjo užtaisomi ginklai, greičiausiai būtų ir nušovę „kaip būsimą banditą“, tačiau sutrukdė kaimynė, praeinanti keliuku – ji pradėjo klykti. Tada kareiviai jį atsivarė į kiemą. Visa šeima: mama, seserys Bronė, Palmirutė, Kaziūnė ir Petrutė, buvo susodintos kieme prie namo pamato, jas saugojo ginkluotas automatu kareivis. Rusiškai klausė, kur yra broliai Karolis ir Kazys. Visa šeima kartojo, kad jie kariauja Raudonojoje armijoje, net laišką yra gavę. „Jeigu

pasakysit, kur jie yra, nieko nedarysim, o jeigu juos rasim, visus sušaudysim, o namus padegsim", – pasakė seržantas. Juos saugojęs kareivis priklaupė ir prisidėjęs automatą ėmė į juos taikytis. Vienos seserys žegnojosi, kitos rankomis užsidengė akis, o Petrutė išsigandusi puolė bėgti į kviečius, tačiau namai buvo apsupti ir ją netrukus atsivarė atgal. Visuose trobesiuose darė kratą, apie namus virbais išbadė žemę, tvarte mėšlą, klojime šieną, šiaudinį stogą, tačiau nieko nerado. Pasišaukė lenkiškai mokančią kaimynę Jakeliūnienę ir jai liepė pasakyti, kad rytoj 9 val. ryto abu broliai su ginklais turi prisistatyti į Malgažatavą. Jei neatvyks, paleis pelenais namus. Jiems išėjus, mama atsiklaupusi meldėsi ir pabučiavo žemę, kad visi liko gyvi. Kitą dieną brolis Kazys nuvažiavo į Kavarsko NKVD skyrių registruotis, pasijaunindamas savo amžių ir sakydamas, kad šaukimas į kariuomenę jo neliečia (Kavarsko bažnyčios kunigai specialiai buvo sunaikinę gimimo metrikus, kad jais mobilizacijos tikslu nepasinaudotų rusai). Jį iškart išsiuntė į Gelvonų miestelyje esantį karinį mokomąjį dalinį. Po kelių dienų į Kadžionių namus vėl prisistatė nekviesti „svečiai", kartu atsivarė ir kaimynę vertėją. Kadangi nė vienas iš brolių neatvyko į Malgažatavą, visus varė iš gryčios, o seržantas davė komandą: „Visus sušaudyti, o namus padegti!" Kaimynė puolė bučiuoti kareiviams rankas, maldaudama pasigailėti vaikų, o tie atsakė: „Ką, tu banditų gaili!?" – ir parbloškė ją ant žemės. Tada ji susijaudinusi sušuko: „Jonuk, pasakyk, kur yra broliai!" Šis pažadėjo pasakyti, kaimynė rusams išvertė. Seržantas iškart atsisėdo už stalo, pasidėjo planšetę, o vienas kareivis jauniausiąjį brolį pristūmė prie sienos ir į veidą įrėmė šautuvo durtuvą. Jonas pasakė, kad brolis Karolis žuvo Klaibūnuose, o Kazys registravosi ir išsiųstas į Gelvonų karinio apmokymo stovyklą. Tada jį rusai išsivarė į kiemą, liepė bėgti į Kavarską ir atnešti apie brolį Kazį NKVD pažymą. Jei būtų bėgęs, būtų nušovę „kaip bandantį pabėgti", tačiau Jonui vidinis balsas kuždėjo, kad reikia eiti lėtai, neskubėti. Tiktai kada pasuko už rugių lauko, nėrė tolyn kaip kulka. Atėjus į Kavarsko NKVD skyrių, šie tyčiojosi, sakydami, kad nieko nežino. Tada Jonas pėsčiomis išėjo į Gelvonus prašyti rusų karinės vadovybės pažymėjimo apie ten tarnaujantį brolį.

Šie aprašyti įvykiai per dvi 1945 m. liepos mėn. savaites atsitiko tik labai mažoje apylinkėje, apimančioje Piktagalio, Veršelių ir Dabužėlių kaimus.[1] Tuo metu NKVD „siautimai" vyko plačiu perimetru apie Troškūnų girią, tačiau Kavarsko valsčiaus apylinkių partizanai jos metu aukų nepatyrė.[2]

Dalyje skyriaus remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Anušauskas, A. Teroras, 1940–58 m. Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 125.

[2] Per pusantrų (1944–45 m.) sovietinės okupacijos metų buvo nužudyti 12 266 žmonės, iš jų apie 5 tūkstančiai ginkluotame pasipriešinime nedalyvavusių, beginklių žmonių, sudeginta šimtai sodybų, o jų ugnyje žuvo keli šimtai žmonių (Anušauskas, A. Teroras, 1940–58 m. Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 159–161).

[3] Sovietinių okupantų vykdyto genocido ir teroro aukomis tapo ne mažiau kaip 456 000 žmonių (t. y. kas antras vyras, kas aštunta moteris, kas penkioliktas vaikas). Net 332 000 žmonių buvo įkalinti, pateko

į konclagerius ar į Sibiro tremtį kur ne mažiau kaip 60 tūkstančių jų žuvo. Dar 26,5 tūkstančio žmonių buvo nužudyti Lietuvoje (be mažiau kaip 10 tūkst. žuvusių okupantų kolaborantų). Bendri gyventojų nuostoliai (įskaitant repatriantus ir pasitraukusius į Vakarus) sudaro 1,058 mln. žmonių (Anušauskas, A. Teroras, 1940–58 m. Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 280). Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo nuo 3,1 mln. (1939 m.) iki 2,7 mln. (1959 m.). (Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. Sudarė ist. m. kand. doc. A. Eidintas ir ist. m. kand. G. Rudis, p. 208). „Šviesa“ Kaunas, 1989.

Pavojingi svečiai

Kartą į Papartynėje gyvenančių Patamsių sodybą „prisistatė“ netikėti svečiai – pusseserė Kalčytė su drauge. Ji dirbo Panevėžio NKVD skyriuje, berods, med. sesele ar sanitare. Abi atvyko pas giminaičius „pagrybauti ir pauogauti“, o dokumentus sakėsi palikusios Troškūnų milicijos skyriuje. Kazys Patamsis iškart suprato, kokie yra šių „viešnių“ tikrieji kėslai. Jis rimtai perspėjo, kad partizanų žodiniais ir rašytiniais įspėjimais uždrausta „slankioti“ po miškus, už tai gali turėti didžiulių nemalonumų, tačiau, pasirodo, joms tai buvo nė motais. Motinos brolis Matas Kalčys buvo „užkietėjęs“ komunistas, karo metu pasitraukęs į Rusiją. Lietuvoje likusi šeima buvo aktyvi „raudonųjų diversantų“ rėmėja, dukros net buvo pasisiuvusios iš parašiutų šilko sukneles. Pusbrolis Vladas, sugrįžus rusams, išėjo tarnauti į miliciją. Kadangi visa Kalčių šeima buvo aktyvūs rusų okupacinės valdžios talkininkai, santykiai su jais buvo labai atšalę.

Abi „grybautojos“ miške išbuvo visą dieną, vakare grįžusios pasakojo radusios apleistą partizanų stovyklą.

Kitos dienos rytą į sodybą prisistatė Troškūnų skrebai su rusų kareiviais. Pasirodo, kad „viešnios“ su jais gerai pažįstamos, o NKVD leitenantui kažką tyliai papasakojo. Išeidami tardymui į Troškūnus išsivedė ir Kazį, tačiau pusseserė tėvus nuramino: „Nieko Kaziui nebus, paleis!“ Kad nepakliūtų į pasalą, rusai ir stribai naudojo jų praktikoje pasitvirtinusią taktinę gudrybę – ėjo ne viename būryje, o ilga, ištęsta iki vieno ar pusantro kilometro ilgio vora, kad atstumai tarp po vieną–du einančius būtų 40–50 metrų. Troškūnuose patardę Kazį paleido.

Po kiek laiko pusseserė dingo kaip į vandenį, be pėdsakų, matyt, vykdydama panašią užduotį. Reikia pasakyti, kad tapdami agentais, dirbdami šlykštų išdaviko darbą, dėl kurio žūdavo, pakliūdavo į kalėjimus ir būdavo žiauriausiais būdais kankinami tautiečiai, agentai patys sau pasirašydavo mirties nuosprendį. Partizanai jį tik įvykdydavo.

Remtasi K. Patamsio prisiminimais.

Fatališka klaida

1945 m. liepos 9 d. Traupio, Mickūniškių, Levaniškių, Šapių, Balelių apylinkėse vyko NKVD kariuomenės „siautimas“, kuriam talkino ir vietiniai samdiniai – skrebai.

Ūkininkas Andrius Abraškevičius prieš karą buvo išvažiavęs užsidirbti pinigų į Ameriką, tad, pamatęs ateinant skrebus, suprato, kad bus „krėtimas“ (namų krata). Gerai žinodamas, kad tai didžiausi plėšikai ir girtuokliai, vagiantys viską, kas po ranka papuola, apsirengė geru kostiumu, užsidėjo auksinį laikrodį, žiedą. Tiesiog pati žmogiška logika sakė, kad viešai nenurenginės, neapvogs, neišdrįs.

Tačiau tai buvo didelis apsirikimas, kainavęs jam gyvybę. Skrebai namuose tikrai jo nelietė – paprasčiausiai išsivarė tardymui į Raguvą ir priėję miškelį išrengę nušovė, apiplėšė. Buvo atvežtas ir kartu su keturiais Traupio parapijiečiais, turėjusiais „tikrus dokumentus“, – Bronium Semėnu (gim. 1928 m.), Stasiu Dailidėnu (gim. 1923 m.), Kazimieru Stankeliu (gim. 1890 m.), Antanu Vaičiuliu (gim. 1918 m.) – numestas Raguvos mstl. ant grindinio. Vėliau visi buvo užkasti buvusios klebonijos kieme, prieš pat langus. Ten dabar ir pastatytas paminklas.

Pagal K. Patamsio ir J. Kadžionio prisiminimus.

Mediniai

Partizanauti išėjo daug kaimo bernų, bežemių ar mažažemių, dirbusių samdiniais. Daugeliui jų ir namuose duonos užteko, tačiau jauni vyrai tarnauti ėjo, kad užsidirbtų pinigų – norėjo nusipirkt naują dviratį, pasisiūt gražų kostiumą. Jie mokėjo skirt melą nuo tiesos, turėjo gerus tėvus, nuo mažens matydavo, kaip jie meldžiasi, stengiasi sąžiningai ir dorai gyventi. Tas dvasinis kraitis išliko jų širdyse visam gyvenimui. Šeimos būdavo didelės, o okupacijos metais trūkdavo visko – ir avalynės, ir drabužių. Kaime, ypač rudenį, prie ūkio ruošos darbų kai kurie ūkininkai apsiaudavo „medinius“ – aulinius batus mediniais padais. Jie būdavo šilti, pėda nesušlapdavo, o odą, kad nepraleistų vandens, ištepdavo varveliu. Partizanai rengdavosi ir apsiaudavo tuo, ką šeimoje turėjo, tad kai kurie nešiodavo ir medinius. Jie būdavo labai nepatogūs ilgame žygyje, o ypač bėgant: padas nesilankstydavo, prie jo prilipdavo sniegas. Ne kartą nešioję tokį apavą vyrai buvo pakliuvę į tokią pavojingą situaciją, kad turėdavo nusiauti ir bėgti per sniegą basi.

1945 m. žiemą Troškūnų girioje vyko „valymas“. Rusų kareivių būrys pagal sniege paliktus pėdsakus atslinko, užpuolė partizanus ir ėmė juos „vyt“ – veja ir šaudo, neleisdami atsiplėšt. Partizanai skubiai traukėsi, o paskutiniai nuo būrio atsilikę bėgo Povilas Morkūnas ir sunkų kulkosvaidį nešęs Karolis Žemaitis iš Maželių k. Šis svėrė 16 kg, o kiek dar svėrė atsarginiai diskai? Tai jau buvo didžiulis svoris bėgančiam

per sniegą žmogui. Vienas rusas, bėgdamas jų pėdomis, visiškai priartėjo, kaskart „purpteldamas“ iš paskos trumpą automato seriją. Karolis, vyresnis, jau vedęs ir turintis šeimą vyras, visiškai užduso, „išsimušė iš jėgų“. Kad paskui draugai nekaltintų, sušuko: „Nebegaliu, metu kulkosvaidį!“ Visi žinojo, kad išmetęs, jo jau nebesugrąžinsi. Užpakaly jo klupinėdamas bėgo apsiavęs sniegu aplipusiais, besiklaipančiais mediniais Povilas Morkūnas, visai jaunutis vaikinas. Jis mikčiodamas užprotestavo: „Ne-e-e-e, n-n-neme-e-esk!“ Priklaupė už eglutės, prisitaikė iš rusiško karabino: „trinkt!“ – rusas į sniegą plumpt! Atsigrežęs į Karolį sako: „J-juk s-sakiau, k-k-kad n-n-nemesk!“

Būryje buvo du broliai Žemaičiai iš Maželių k. – Stasys ir Karolis. Stasys liko gyvas, o Karolis žuvo 1947 m. birželio 12 d., per Antanines. Trys broliai Morkūnai iš Vaidevučių kaimo – Petras, Povilas ir Stasys – buvo mažažemiai, o pamiškės žemė dar ir nederlinga, tad gyveno neturtingai. Stasys žuvo 1946 m. sausio 17 d. kautynėse prie Pienios klonių, o kiti du broliai liko gyvi.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus

„Vis tiek jums greitai į mėsmalę!“

Vytautas Balzarevičius, sovietų okupacinei valdžiai paskelbus mobilizaciją, pasitarė su tėvais ir nutarė eiti į rusų kariuomenę. Kartu su savo draugu Stasiu pateko į tą pačią kuopą. Mokomajame pulke kareiviai taip prastai buvo maitinami, kad tiesiog badavo, visi išseko, sulyso, užpuolė utėlės. Karininkai su jais visiškai nesiskaitė, keikėsi, gainiojo, elgėsi kaip su gyvuliais. Niekas neišdrįsdavo pasiskųsti, paprieštarauti – iškart galėjai pakliūti į karo tribunolą, o ten nuosprendis, siekiant palaikyti drausmę, įbauginti, būdavo tik vienas – sušaudymas. Jauni kareiviai tarpusavy šnekėdavo: „Mat juos galai, jau greičiau tegul siunčia į frontą. Ten jei ir žūsi, tai gal nors pavalgęs, nealkanas!“

Po trumpo apmokymo karinis ešelonas su naujokais „bildėjo“ į vakarus, į frontą. Vagonuose kareivių niekas nemaitino, visi badavo. Stengdamiesi kaip nors išgyventi, ardė šautuvų diržus – jų siūlus vyniojo į kamuoliukus ir stotyse su civiliais gyventojais mainydavo į duoną. Austrijoje vienoje geležinkelio stoties karo komendantūroje pasiskundus, kad kareiviai visiškai neaprūpinami maistu, rusų karininkai atėjo prie ešelono išsiaiškinti. Sužinoję, kad vagonuose lietuviai, numojo ranka ir piktai nusikvatojo: „Ааа, литовские бандиты! Всё равно вам скоро на мясорубку!“ („Aaa, lietuvių banditai! Vis tiek jums greitai į mėsmalę!“).

Fronte prieš mūšį išdalijo šovinius. Dalį susikišo į kišenes, kitus, išmetę dujokaukes, susipylė į brezentinius maišelius. Puolimo metu bėgant, krentant ant žemės, šliaužiojant, vartantis, tie šoviniai išbyrėdavo. Tokia buvo rusiška ekipiruotė.

Fronto „mėsmalėje“, priekinėse linijose, nieko nedomino nei brangenybės, nei auksas, nei brangūs papuošalai. Paprasčiausiai niekas nesitikėjo išgyventi. Vertybės

buvo tik maistas ir „šnapsas“.

Rusų kareivis troško trijų trofėjų: kariškos planšetės, vokiško pistoleto „Parabellum“ ir laikrodžio. Paimti į nelaisvę vokiečių kareiviai laikrodžius stengdavosi visaip paslėpti, užsisegdavo ant kojos. Pasibaigus karui, gautas įsakymas: „Trofeinoje sdatj!“ („Trofėjus atiduoti!“).

Vokiečių namuose rusai pūkines pagalves perrėždavo durtuvais, o pūkus pro langą iškratydavo į gatvę. Miestai ir vasarą atrodė kaip apsnigti, sustiprėjus vėjui pakildavo baltų pūkų pūga.

Tai II pasaulinio karo veterano Vytauto Balzarevičiaus fragmentiški prisiminimai, papasakoti Surdaugių k. vykdant šio krašto melioracijos darbus (jis buvo darbų vykdytojas). Prisiminimai buvo vieši, papasakoti jo vadovaujamiems vyrams, tarp kurių buvo broliai Aleksas ir Marijonas Verikai, taip pat šių eilučių autorius (R. P.).

Pokario kasdienybės garsai

Pirmaisiais pokario metais nebūdavo dienos, kad apylinkėse neaidėtų tolimi šautuvų šūviai, nesigirdėtų automatų serijos, nesukalentų kulkosvaidžiai. Partizanų buvo labai daug, vyko didelis jų judėjimas net ir dienos metu – nueidavo į Taujėnų, Siesikų, Andrioniškio apylinkes, Šimonių girią, aplankydavo draugus. Kartą į Papartynę atėjo šešiolikos partizanų būrys – visi ginkluoti kulkosvaidžiais. Juokdamiesi kalbėjo: „Skrebų mes nebijom, jie išsilaksto kaip zuikiai, „vat“ rusų garnizonai – tai rimta jėga!“ Partizanai dažnai skrebams ir rusams suruošdavo pasalas, tačiau kartais ir patys ant jų „užeidavo“. Tolimi šūviai buvo kasdieniniai garsai, į juos niekas nebekreipdavo didesnio dėmesio. Tačiau kartais prasidėdavo mūšis: „užgrodavo“ visų ginklų „orkestras“: pavieniai šautuvų šūviai susiliedavo su automatų ir kulkosvaidžių serijomis, šūvių garsai tai susilpnėdavo, nutildavo, tai vėl atsinaujindavo ir sustiprėdavo. Žmonės mesdavo darbus, tarpusavyje spėliodavo, kurie iš vyrų pakliuvo į „bėdą“. Kiti nustodavo arę ar pjovę šieną – atsisėsdavo ant vagos ar pasiremdavo į dalgį, klausydamiesi tolimo mūšio garsų. Kada pradėdavo sproginėti granatos, sakydavo: „Blogai, vyrai sprogdinasi!“ Daugelis ir persižegnodavo. Juk visi žinojo, kad partizanai gyvi nepasiduoda – arba susisprogdina, arba nusišauna.

K. Patamsio prisiminimai.

Be namų

Už pavėluotai sumokėtus, berods, penkis kartus padidintus (kaip turinčiam 20 ha žemės) mokesčius Mackeliškių k. ūkininkas A. Simanonis buvo nuteistas „už sabotažą“ trejus metus kalėti, atlikta turto konfiskacija. Skrebai „konfiskuodami“ viską

vogė sau, išsinešdami, kas tik buvo panešama ar pakeliama, – pasiėmė ne tik baldus, lovas, drabužius, bet ir moteriškas sukneles, batelius, menkiausias buities smulkmenas, nepalikdami net albumų su nuotraukomis. Dukros Veronikos išsiuvinėtomis pagalvėmis Kavarsko miestelyje buvo užkišti skrebų namų išdaužyti langai, jos suknelėmis apsirengusios vaikštinėjo skrebų dukterys. Mackeliškių k. merginos, jas sutikusios, piktai išbardavo: „Ei jūs, besarmatės, kaip jums ne gėda vaikščioti apsivilkus vogtais drabužiais!“ Tačiau toliau buvo dar blogiau – jos ėmė ieškoti NKVD, mat vienas iš ryšininkų per tardymą prasitarė, kad Veronika Simanonytė iš Kauno partizanams parvežė kariškų diržų, pistoletų. Prasidėjo slapstymosi dienos. Vieną kartą, eidama į namus aplankyti sergančios motinos, vos nesusidūrė su iš trobos išeinančiais šešiais NKVD kareiviais – laimė, spėjo pasislėpti rugiuose. Žmonės rusų teroro jau buvo įbauginti. Matėsi, kad kaimynai, pažįstami ar giminės, pas juos ilgiau pabuvus, baiminasi, dažnai žvalgosi per langus. Buvo ir jai nepatogu, kad galėjo jiems užtraukti nelaimę, todėl, apsilankiusi pas vienus, tuoj keliaudavo pas kitus. Kartą, išėjus pro siuvėjos Kamiliutės vartelius, pamatė ateinančius Kavarsko stribus. Iškart pasuko į priešingą pusę. Stribai pasiuntė jauniausiąjį iš jų, aštuoniolikmetį stribuką, pasivyti ir, jei tai bus Simanonytė, atsivaryti atgal. Pasiviję stribukas susigėdęs pratarė: „Man liepė jus pasivyti ir atvesti, bet aš pasakysiu, kad tai ne jūs, o kita mergina.“ Eidama keliu pasiimdavo kibirą – tartum eitų melžti karvės. Pamačiusi ateinančius stribus ar rusus, sukdavo iš kelio į ganyklas ir melždavo kažkieno besiganančią karvę. Tokia buvo besislapstančio žmogaus kasdienybė su visiškai nenuspėjama rytdiena.

V. Simanonytės-Patamsienės prisiminimai.

Skrebai

Mūsų krašte jie dažniausiai buvo vadinami skrebais, kitose Lietuvos vietovėse stribais, istrebiteliais, o buvęs partizanas J. Juzėnas-Jupiteris, turėjęs puikų humoro jausmą, kartais juokaudamas pravardžiuodavo juos lenkišku žargonu – „ratavotais“ (gelbėtojais). Pavadinimas kilo iš 1944 m. liepos mėn. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto nutarimu kuriamų naikintojų batalionų (истребительные батальоны) pavadinimo ir pasiliko visam laikui – vėliau okupacinei valdžiai šiuos tautos naikintojus pavadinus „liaudies gynėjais“, naujas pavadinimas neprigijo, nes visiškai prieštaravo jo esmei. Skrebų būriai buvo sukurti kaip pagalbinė sukarinta struktūra prie represinių žinybų – iš pradžių NKVD, o vėliau jos vadovavimą perėmė NKGB (MGB). Jų paskirtis buvo represijų ir teroro vykdymas prieš savo tautą įtvirtinant sovietų okupacinį režimą. Šie okupantų samdiniai kartu su NKVD kareiviais turėjo kovoti prieš partizanus, pogrindininkus, būti jiems vedliais, teikti informaciją apie kaimo žmones, vykdyti trėmimus į Sibirą, ūkininkų turto konfiskacijas, suiminėti

įtariamus pasipriešinimu okupantams tautiečius, besislapstančius vyrus (dažnai juos ir nušaunant, kad gautų premijas), dalyvauti tardymuose kankinant suimtuosius, saugoti juos valsčių kalėjimuose ar rūsiuose. Jų „darbai“ buvo ir žuvusių partizanų kūnų atvežimas bei suguldymas miestelių aikštėse, drabužių nurenginėjimas, batų pasisavinimas, tyčiojimasis iš partizanų kūnų ir slaptas jų užkasimas pagal žmogiškus ir krikščioniškus papročius tam visai netinkančiose vietose: žvyrduobėse, durpynuose, pelkėse, bulvių duobėse, laukų tualetuose, sumetant į nenaudojamus šulinius. Jie ir jų šeimų nariai stebėdavo, saugodavo, kad niekas iš artimųjų žuvusių partizanų palaikų nesurastų ir neiškastų. Kratų metu visoje Lietuvoje išgarsėjo kaip vagys, „ieškantys banditų stalčiuose, spintose ir kraičių skryniose“. Jų palapinsiaustės būdavo riebaluotos nuo po jomis slepiamų pavogtų lašinių. Bet koks bandymas skųstis ar teisybės ieškojimas nuskriaustiesiems baigdavosi labai liūdnai – buvo apšaukiami „tarybų valdžios ir liaudies priešais“, žiauriai sumušami, sužalojami, patekdavo „perauklėjimui“ į daboklę ar Sibiro lagerius, o kartais būdavo ir nužudomi. Ūkininkų nuosavybės konfiskacijų ir trėmimų metu jie buvo aktyviausi žmonių turto pasisavintojai – suvažiuodavo net su žmonomis, besidalydami susipykdavo, susimušdavo, o vėliau daiktus, gyvulius pusvelčiui pardavinėdavo, keldami „girtų orgijas“. Skrebai buvo akla brutalaus žiaurumo ir viduramžių tamsumo jėga, ištikimiausi okupacinės prievartos prieš savo tautiečius vykdytojai. Sužinoję apie partizanus, šie vagys ir bailiai kviesdavosi į pagalbą rusų kariuomenę. Be jų pagalbos vien iš nežinojimo sovietų okupantai nebūtų įvykdę daugelio nusikaltimų prieš lietuvių tautą.

Kadangi dori, kultūringi, savo kraštą mylintys žmonės į tokią tarnybą jokiu būdu nestojo, atsiradusį valdžios „vakuumą“ greit užpildė visuomenės „dugno“ atstovai: vagys, tinginiai, girtuokliai, miestelių mušeikos, visokie sadistai, tamsūs, beraščiai žmogėnai, kuriems garbės, gėdos ar sąžinės jausmas buvo visai nesuprantami dalykai. Kadangi stojantys į stribus išvengdavo mobilizacijos į rusų kariuomenę ir pasiuntimo į frontą, iš pradžių tarp jų pasitaikydavo ir dorų žmonių. Mat iš pradžių buvo žadama, kad jiems teks tik miesteliuose tvarką palaikyti. Kai kurie vyrai manė, kad kaip vokiečių okupacijos metais valsčių policininkai pranešinėdavo tautiečiams apie vokiečių ruošiamas gaudynes, prievolių tikrinimus, taip ir jie pranešinės. Tačiau jų laukė skaudus nusivylimas – ten susirinko aršiausi savo tautos priešai, ištikimiausi okupantų talkininkai, moraliniai degradai, tad, nori nenori, turėdavai būti panašus į juos, kad neįtartų, jog „nesi savas“. Tokie vyrai 1944–45 m. per savo gimines perspėdavo partizanus ir patikimus gyventojus apie rusų planuojamus miškų „valymus“, „siautimus“, ruošiamas kratas, suėmimus, o pasibaigus karui gėdingos skrebo tarnybos pasistengė kuo greičiau atsikratyti. Tačiau greitai skrebų gretas papildė iš kaimų atbėgę su šeimomis kolaborantai ir šnipai, kuriems už nusikaltimus partizanai buvo „iškaršę kailį“, kai kuriuos šeimos narius nubaudę mirties bausme – sušaudę. Tokie jau buvo patys aršiausi, žiauriausi, ištroškę keršto ir kraujo. Prie jų su malonumu prisidėjo vietiniai rusai – sentikiai (Kavarsko valsčiuje – iš Girelės kaimo).

Visi šie mažaraščiai, tamsūs okupantų talkininkai, radę pas gyventojus tarpukario laikotarpiu išleistas knygas, istorijos ar literatūros vadovėlius, juos su pasimėgavimu degindavo – draskydavo ir kišdavo į „pečių". Skrebai buvo žiauresni už rusus, nes stengėsi įsiteikti ir juos pralenkti kankindami, žudydami, tyčiodamiesi iš savo tautiečių. Žmonės jų labai bijodavo, nes jie tarybinės valdžios vardu „darė viską, ką norėjo", buvo tikri sadistai, už nieką neatsakydavo, o čekistai jiems nieko nedraudė. Visi aliai vieno jie buvo žiauriausi trėmimų vykdytojai.

Po 1949 m. rugpjūčio 17 d. kautynių sužeistą A. Simanonį-Sigitą keliant į mašinos kėbulą, vienas Kavarsko skrebas rusų leitenantui siūlėsi: „Leiskite, aš jį pribaigsiu!" Tas atsakė: „Negalima!" Sunkiai sužeistas J. Butkus-Karklas prašė vandens. Kitas skrebas „pasisiūlė": „Aš jam primyšiu į burną!" Rusų karininkas atsisegė nuo diržo „baklagę" (gertuvę) ir davė jam gerti. Apie tai J. Kadžioniui ir jo draugams papasakojo Povilas Šaučiūnas iš Rezgių k., išvarytas su „padvada" nuvežti iki laukiančios kariškos bortinės mašinos vieno nukauto ir dviejų sužeistų partizanų.

Iš Kavarsko miestelio metęs stribystę pas Žaibo būrio partizanus išėjo Petras Šimkus-Trenksmas, garbingai žuvęs 1949 m. Iš viso Lietuvoje pas partizanus, pasibaisėję baisiu stribo amatu, perėjo apie du šimtus vyrų. Maža dalis skrebų, kurie buvo raštingi, paskui išėjo tarnauti į miliciją, atsinešdami tenai ir stribiškas tradicijas. Apie stribus liaudis nesukūrė jokių gražių dainų, o tik pašiepiančias, išjuokiančias, kurios ir išliko jų „veidrodžiu", kaip, pavyzdžiui:

Kai stribai į kaimą eina padaryti kratą,
Spintoj ieško jie banditų, stalčiuj automatų.
Už brezentinius batus, kelnes, milinę
Šitie išgamos pardavė Tėvynę.

Stribas – tai paniekinantis žodis, kuris niekados nebus „išbaltintas" tautos istorijoje.

Kavarskiečiai apie valsčiaus valdžią, su intencija – ką su ja darys, kai sugrįš laisvės dienos, dainuodavo:

Šakaliukas karvių eis ganyti,
Stribukai patvory dilgėlių valyti,
Stančikas su žmona pjaus malkas per dieną,
O partorgas skaldys ir šluos valsčiaus kiemą.

Šakalys ir Stančikas (buvęs šulniakasys) buvo komunistai, Kavarsko valsčiaus valdžia.

Kavarsko stribai buvo labai žiaurūs. Pokario metais po suėmimų Kavarske be pėdsakų pradingo apie dvylika žmonių, jiems net nebuvo sudarytos baudžiamosios bylos. Visi jie tardymų metu buvo žiauriausiai nukankinti, užmušti ir slapta užkasti

Šventosios upės pakrantėje – žvyrduobėse ar bulvių duobėse.

Joną Rutavičių iš Jurgėnų kaimo, kurio sūnus Antanas partizanaudamas buvo žuvęs kautynėse prie Andrioniškio, suėmę pririšo prie vežimo ienos ir plakdami arklį botagu „zovada“ (šuoliais) lėkė šešis kilometrus iki Kavarsko miestelio. Sumuštą, vos bepaeinantį žmogų užmušė betardydami. Taip pat mirtinai nukankino Joną Granicką. Karolį Žemaitį, kurio sūnūs išėjo pas partizanus, nukankino vien už tai, kad išlydėdamas juos pasakė: „Eikit, vaikeliai, ir duokit bolševikams!“

Kavarsko skrebai iš nukautų partizanų kūnų visaip tyčiodavosi, darė ką tik norėjo, jų moralinis nuopuolis neturėjo ribų. Rusai ir vietinė valdžia jų iškrypėlišką sadizmą tiktai skatino. Skrebai partizanų geresnius drabužius nurengdavo, batus nuaudavo, po to pardavinėdavo turguose. Kartais tuos drabužius nešiodavo ir jų šeimos nariai. Skrebai ir jų „bobos“ pildavo ant žuvusiųjų kūnų pamazgas, spardydavo, spjaudydavo, įkišdavo į burną pagalius, „pažabodavo“ „rožančiais“, išbadydavo akis. Tai būdinga visiems valsčiams, kai apstoję suguldytus kūnus skrebai kvatodami šlapindavosi ant jų galvų, stengdamiesi pataikyti į burną. Kartais sustingusius kūnus sustatydavo gatvėje atrėmę į sieną, į burnas įkišdavo papirosus, kelnes nusmaukdavo, kad matytųsi lyties organai. Praeinantys žmonės kartais išdrįsdavo, nematant skrebams, tuos rūbus pataisyti, pridengti. Žuvusios partizanės Anelės Semėnaitės kūnas buvo tyčia apnuogintas, bet viena kavarskietė, dora moteris, nekreipdama dėmesio į skrebus, priėjusi pataisė jos drabužius ir pridengė „moterišką gėdą“. Suguldytus ir išdarkytus partizanų kūnus miestelių aikštėse laikydavo kartais savaitę ar ilgiau. Apie pagarbą žuvusiems, nors kokį moralinį padorumą negalėjo būti ir kalbos. Ant brankto prikabinę kartį, o prie jos viela už kaklo ar kojų pririšę partizanų kūnus, juos su arkliu nutempdavo į Šventosios upės pakraštį, kur slaptai sumesdavo į iškastas negilias duobes vieną ant kito, nepagarbiomis pozomis, veidu į žemę, užlaužtomis, sulenktomis rankomis ir kojomis, ant viršaus užberdami truputį žemių. Skrebai, jų žmonos ir vaikai sekdavo, ar niekas ten nevaikšto, neieško, nebando jų kūnų slapta išsikasti.

Troškūnuose stribai žuvusius partizanus užkasdavo šalia kapinių tvoros. Žiemą, esant įšalui, duobių nebekasdavo, o kūnus gausiai apliedavo vandeniu, kad šie pavirstų prie žemės prišalusiu ledo luitu ir jų negalėtų pasiimti artimieji. Kituose valsčiuose skrebai partizanus užkasdavo senuose apkasuose ar duobėse, pelkėse, durpynuose, žvyrduobėse, lauko tualetuose, bulviaduobėse, sumesdavo į nenaudojamus šulinius ir pan.

Kartais aikštėse tarp suguldytų partizanų būdavo ir vienas gyvas, tačiau sunkiai sužeistas. Jam niekas medicininės pagalbos nesuteikdavo, tik apspardydavo. Kartą Troškūnuose, žiemą, tarp eilėje suguldytų partizanų buvo vienas sunkiai sužeistas, trūkčiojamai kvėpuojantis ir konvulsiškai sujudantis jaunas vaikinas. Jo tėvas, draskomas širdies skausmo, negalėjo nuo sūnaus atsitraukti – vis praeidavo ir sugrįždavo. Skrebai, supratę, koks reikalas, išbėgo iš „stribynės“ ir daužydami šautuvo buože į nugarą nusivarė jį tardymui. Motinos, bijodamos suėmimo, verkdamos

ateidavo pažiūrėti į žuvusį sūnų tik iš tolo, prašydavo pažįstamų papasakoti, kaip jis atrodo.

Vidiškių miestelyje 1946 m. vasarą prie gatvės gulėjo penkių partizanų kūnai, iš jų vienas dar buvo gyvas. Paauglė mergaitė nupynė iš gėlių vainiką ir atnešusi padėjo jam ant krūtinės.

Bunkeriuose apsupti partizanai gyvi nepasiduodavo – nusišaudavo ar susisprogdindavo. Pro bunkerio angą juos išvilkdavo stribai, ant žuvusiųjų kaklų užnėrę savo diržus. Kartą, suradus namuose esantį bunkerį, jame buvęs partizanas nepasidavė ir nusišovė. Jo motina buvo priversta įlipti į bunkerio vidų ir ant sūnaus kaklo užrišti virvę, už kurios stribai jį ištraukė pro angą.

Skrebai buvo nedrausmingi girtuokliai – pasiųsti į valsčiaus apylinkes su užduotimis, prisigėrę jų neįvykdydavo. K. Patamsio prisiminimu, atėjus jam eilinei registracijai į Troškūnus, NKVD leitenantas rusas išrikiavęs skrebus juos rusiškais „triaukščiais“ keiksmažodžiais keikė ir grasino, kad šie prisigėrė ir neįvykdė užduoties. Šie stovėjo nuleidę galvas ir kreivai šypsojosi – žinojo, kad jie reikalingi ir nepakeičiami.

Taujėnų miestelyje skrebais buvo ir keletas buvusių Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanorių. Šie „dukart“ savanoriai buvo labai žiaurūs ir karingi, nes turėjo karinę patirtį. Reikia atvirai pasakyti, kad kai kurie buvę Lietuvos savanoriai tapo parsidavėliais, nuėjo tarnauti priešui, todėl nuo partizanų pelnytai gaudavo ir „beržinės košės“.

Stojimas į skrebus neturėjo ideologinių motyvų, nes tokio „plauko“ žmogystoms idėjos išvis neegzistavo. Jų išskaičiavimas buvo elementariai paprastas, su kriminaline logika – vergiškai ištikimai tarnauti stipriam ir žiauriam okupantui – didelei rusų tautai, jos didžiarusiškajam šovinizmui – ir niekinti bei nekęsti mažesnės, silpnesnės, iš paskutinių jėgų besipriešinančios savo tautos. Tie pokarinių kolaborantų ir skrebų likučiai ir toliau išliko ištikimi savo senajam šeimininkui – Rusijai, nors jos ideologija nuo „fasadinės“ komunistinės tapo jau atvirai profašistine.

Tačiau Rusija savo tarnų neužmiršo. Nors jie niekada prieš nacistinę Vokietiją nekariavo, o buvo naudojami tik kaip pagalbinis okupantų represinių struktūrų įrankis kovoje su Lietuvos nacionalinio išsivadavimo (partizaniniu) judėjimu iki pat 1954 m., kada buvę sąjungininkai jau seniai buvo tapę priešais, jie gavo Antihitlerinės koalicijos karo veterano statusą, o rusai iki šiol jiems moka pensijas.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Sužeistas partizanas

1945 metų vasarą į Kadžionių sodybą užėjo sužeistas partizanas Bronius Pivoras-Briedis. Su savimi teturėjo tik granatą – kautynių metu rikošetavusios kulkos sugadino

jo „lėkštinio“ kulkosvaidžio spyną, todėl nebeveikiantį ginklą, virtusį metalo gabalu, įmetė į „sodželką“ (kūdrą). Įėjęs trobos vidun, pasisveikino ir klausia: „Tetulyte, ar neturit bunkerio pasislėpt?“ Mama atsakė: „Vaikeli vaikeli, ir turim, ir galim! Betgi tu atėjai vidury baltos dienos, visi tave matė. Kas nors ims ir praneš. Tu geriau dabar išeik, kur nors pasislėpk, o kai sutems – sugrįžk!“ Briedis šlubuodamas nuėjo keliuku Piliakalnio link, o netrukus pro sodybą ta pačia kryptimi nubėgo ir garnizono kareiviai. Pasirodo, kažkas jau spėjo jiems pranešti. J. Kadžionis buvo pasižadėjęs vakare ateiti į sutartą vietą, tačiau tą dieną jau niekur iš namų išeiti nebegalėjo – sodybas „krėtė“ ir apylinkėse pasalavo rusų kareiviai. Kitą dieną nuėjo jo ieškoti. B. Pivorą-Briedį rado kitapus Pienios upelio, netoli Budrių ežero esančiame Pšitulskų vienkiemyje, ant tvarto. Koja, sužeista virš kelio, buvo sutinusi „kaip kaladė“, veržė kelnes, aulinis batas pribėgęs kraujo, pats paeiti jau nebegalėjo. Netrukus pro išpeštą šiaudiniame stoge skylę pamatė ateinantį ginkluotų vyrų būrį. Bronius jau pasiruošė vienintelę turėtą granatą, tačiau šiems priėjus arčiau, atpažino savo draugus, partizanus. Susitikę vyrai sveikinosi pasibučiuodami, o apžiūrėję žaizdą džiaugėsi, kad sužeidimas „į minkštimą“, kaulas sveikas, nepaliestas. Sutemus pasikinkę arklį atvežė Bronių iki Pienios upelio, paskui brisdami pernešė jį į kitą krantą, o kol atėjo iki Kadžionių sodybos, pradėjo ir aušti. B. Pivorą-Briedį, aukštą, stambų vyrą, apgyvendino tvarte, po avių gardeliu esančiame bunkeryje. J. Kadžionis tapo sanitaru – kasdien žaizdą išplaudavo rivanoliu ir švariai perrišdavo. Abu susidraugavo. Bronius, turėdamas daug laisvo laiko, papasakodavo apie partizaninį gyvenimą, naktinius žygius ir įvairius nutikimus. J. Kadžionis turėjo brolio Karolio dovanotą „valteriuką“, tačiau trūko septinto kalibro šovinių. Bronius pasveikęs pažadėjo jų atnešti, mat buvo jų paslėpęs namuose, trobos šiaudiniame stoge. Per dvi savaites jis laimingai pasveiko. Padėkojęs už rūpestį, išėjo į būrį. Šovinių J. Kadžionis taip ir negavo – Broniui besigydant bunkeryje, rusai sudegino jo namus.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Partizanų kryžius

Repšėnų ir aplinkinių kaimų partizanai ir besislapstantys vaikinai, patarti ir vyresnio amžiaus žmonių, matydami, kokia brutali, laukinė, viską naikinanti „raudonoji pabaisa“ užplūdo Lietuvą, nutarė pastatyti didelį ąžuolinį kryžių – kaip Lietuvos ir jos vaikų išsigelbėjimo bei vilties simbolį. Tačiau, manyčiau, pagrindinis šios idėjos sumanytojas ir vykdytojas buvo doras, giliai tikintis Dievu ir ištikimas Tėvynei repšėniečių būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas. 1944 m. rudenį Pašilvio miške poškėjo kirviai, džireno pjūklai – darant kryžių darbavosi daugybė jaunų vyrų, kiekvienas norėjo įnešti nors mažą indėlį į tokį šventą reikalą. Didelis, sunkus kryžius dviem

pakinkytais arkliais buvo atvežtas į Repšėnus prie Traupio–Kavarsko kelio. Nors ir buvo pašalę, tačiau jaunų vyrų prie sunkaus darbo įpratusios rankos greitai darbavosi iškasdamos duobę, sunkiai su virvėmis pakeldamos ir pastatydamos kryžių. Ant jo buvo iškaltas užrašas: „Dieve, gelbėk mūsų Tėvynę Lietuvą!“, prikalta Jėzaus Kristaus kančia. Pastatę kryžių, partizanai atsiklaupę sukalbėjo maldą. Tačiau šis darbas patiko ne visiems. Degionių k. gyveno toks K. Danyla, sovietinės valdžios paskirtas seniūnu, kuris tuo labai džiaugėsi ir didžiavosi. Jis buvo tikras rusų padlaižys, savų žmonių skundikas, nuo jo nukentėjo daug partizaniškų šeimų. Sužinojęs, kad partizanai pastatė kryžių, jis tuoj nuskubėjo pranešti į Kavarską. Tą pačią dieną atlėkė stribai su rusų kareiviais, kryžių nupjovė ir dalimis supjaustė. Tokia bjauri šventvagystė visus sukrėtė. Partizanai tokių darbų atleist negalėjo, tačiau dar nutarė jį patikrinti. Keli tolimesnių apylinkių partizanai, kai kurie švariai kalbantys rusiškai, persirengę rusų uniformomis ir vaizduodami Raguvos stribus, sutemus pasibeldė į jo sodybą. Likusieji partizanai laukė kieme. Jie pradėjo seniūno klausinėti, kur gyvena „banditų“ šeimos, kas išėjęs į mišką, kas padeda partizanams. K. Danyla su didžiausiu uolumu pradėjo vardinti partizanų šeimų, savo kaimynų, pavardes, puolė rengtis kailinius, žadėdamas parodyti, kur jie gyvena. Vos pradarius duris jis pateko į aukšto, tvirto, vilkinčio vermachto uniformą K. Kadžionio rankas. Jis čiupo K. Danylą už „kalnieriaus“ ir stumtelėjo jį į kiemą, kur stovėjo vyrai, kurių šeimas jis ką tik išdavinėjo. Jokie maldavimai nebepadėjo – gavo tiek „beržinės košės“, kad, pusę metų pragulėjęs patale, pasimirė. Tačiau prieš mirtį vis tiek prašė parvežti kunigą.

Remtasi K. Patamsio, J. Kadžionio-Bėdos, M.Danylos prisiminimais.

II skyrius

Ukmergės karinio komisariato viršininkas kpt. H. Vilkončius

Ukmergėje karinio komisariato viršininku dirbo kpt. H. Vilkončius, J. Kadžionio-Bėdos manymu, turėjęs giminių Šovenių kaime. Jis buvo 1940–41 m. komjaunuolis, prasidėjus karui pasitraukė į Rusiją, ten baigė karo mokyklą, 16-osios lietuviškosios divizijos sudėtyje kariavo fronte. Už kovinius nuopelnus buvo apdovanotas ordinais ir medaliais, suteiktas kapitono laipsnis. Nors ir laikė save lenku, tačiau buvo Lietuvos patriotas, parūpindavo partizanams ginklų, šaudmenų. 1945–46 m. žiemą Antanas Šaučiūnas iš Miškinių k. (buvęs partizanas, ryšininkas), labai rizikuodamas iš Ukmergės parvežė pilnas roges amunicijos – keturias dėžes šovinių ir dvi dėžes granatų. 1949 m. kpt. H. Vilkončius Butageidžio kuopos vyrams perdavė vokišką parabelį, atitekusį Bėdai, ir septinto kalibro pistoletą „Walther PPK“ („septintuką“), kurį pasiėmė Tigras. Juos, prisibintavusi prie šlaunų, važiuodama vienoje mašinoje su skrebais, tiesiog „degdama kaip ugnyje“, parvežė drąsi ryšininkė Marytė Šiaučiūnaitė-Gulbė. Repšėnų kaime pas siuvėją K. Tolušį, kuris siūdavo partizanams uniformas, buvo sutartas su H. Vilkončiumi susitikimas. Į jį nuėjo vadas Ąžuolas ir Švedrys. Kambaryje, iš kišenės betraukiant nosinę, iššovė užtaisytas Švedrio parabelis. Visi pašoko ant kojų, tačiau neatsargumas baigėsi laimingai, niekas nebuvo sužeistas. Jis, kiek įmanoma nesukeliant įtarimo, aprūpindavo partizanus ir dokumentais, „baltais“ kariniais bilietais, atleidžiančiais nuo karinės tarnybos. Nors dalis su juo bendravusių partizanų buvo suimti, tačiau niekas savo rėmėjo per tardymus neišdavė.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais ir A. Šaučiūno užrašais iš: Kiselienė, Stasė. Kaip nepamiršti. Kaunas: Caritas, 2002, p. 113–117.

Per plauką nuo mirtinos klaidos

1944–45 m. partizaninis judėjimas daug kur prasidėjo labai stichiškai ir masiškai – miškai buvo pilni partizanaujančių vyrų. Nors NKVD garnizonai puldavo tiktai gavę pranešimus, tačiau partizanų būdavo kiekviename miške. Kadangi trūko vadų, būriuose didelės drausmės ar kontrolės dar nebuvo – iš stovyklos vyrų grupės išeidavo kada panorėjusios, nužygiuodavo pasisvečiuoti į kitus būrius, aplankydavo draugus ir gimines. Visi buvo jauni, linksmi, nenustygstantys vietoje vyrai, todėl tiesiog ieškojo

nuotykių. Tačiau kartais jie savavališkai darydavo sprendimus, nuo kurių priklausė ir žmonių gyvybės.

Apie šnipus, komunistus, rusams pranešinėjančius vietinius skundikus partizanai sužinodavo iš vietinių gyventojų – jie buvo jų „akys ir ausys". Jeigu suklysdavo gyventojai, jais patikėję kartais suklysdavo ir partizanai – įvykdavo tragiškos nebeatitaisomos klaidos. Retkarčiais pasitaikydavo, kad kai kurie gyventojai savo kaimynus apkaltindavo visai be kaltės, turėdami piktavališkų kėslų. Partizanų pareiga būdavo viską išsiaiškinti, nepriimant skubotų ir klaidingų sprendimų.

J. Kadžionio atsiminimais, 1945 m. vasarą vos nenukentėjo jo uošvio šeima.

Partizanų grupė užėjo pas miške gyvenantį ūkininką Šlapoką. Tai buvo „mergų kiemas" – šeimoje buvo daug dukterų. Pavaišinę prikalbėjo, kad reikia sunaikinti komunistų šeimą – netoliese gyvenančius Gedžiūnus. Partizanai jais ir patikėjo – žmonės geri, vaišingi, taip nuoširdžiai viską papasakojo. Komunistai buvo laikomi didžiausiu priešu, Rytų barbaru, juos naikindavo be pasigailėjimo. Sutemus priėjo prie vienkiemio, atsidarė namo langines ir ruošėsi į vidų mesti granatas, tačiau jiems įtarimą sukėlė viduje pamatytas vaizdas: viena sesuo prie stalo skaitė knygą, kita rašė, tėvas siuvo pakinktus. Atrodė graži lietuviška šeima. Nutarė nueiti pasiklausti pas kaimynus. Tie sako: „Vyrai, taigi jų sūnus partizanas, kaip ir jūs!" Tie vėl grįžta pas Gedžiūnus, pasiprašo įleidžiami į vidų ir viską jiems papasakoja – kas skundė, ką jie ruošėsi padaryt. Patys prisipažino, kad norėjo į vidų mest granatas, atsiprašė. Visa laimė, kad partizanai elgėsi ne aklai, o sugalvojo viską patikrinti. Taip buvo išvengta žiaurios nelaimės. Iškart kyla klausimas, dėl ko miške gyvenantys kaimynai taip pasielgė. Priežastis, pasirodo, buvo labai paprasta. Visos keturios seserys Gedžiūnaitės buvo gražios ir šaunios merginos. Miške gyvenantis „mergų kiemas" buvo sugalvojęs jomis atsikratyti, kad apylinkės kavalieriai lankytųsi tik pas jas.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

MGB: partizanų sekimo metodai ir „operatyvinės kombinacijos"

Dažnai rusai į miškus pasiųsdavo šnipus, apsimetusius grybautojais, uogautojais, „žolininkais", miško darbininkais, medžių žymėtojais. Jie veikdavo tik jiems nurodytų kvartalų ribose ir kas antrą dieną, nepriklausomai nuo to, ar ką nors pastebėjo, turėjo prisistatyti į sutartą vietą. Tokiam šnipui pradingus, rusai jau apytikriai žinodavo jo dingimo vietą ir šiuos kvartalus labai smulkiai „iškošdavo". Dažnai po kaimus keliaudavo iš miesto atvykusios spekuliantės, kurios siūlydavo ne tik medžiagų, drabužių, avalynės, bet ir medikamentų, tvarsliavos, pagrindinių vaistų nuo sužeidimų – rivanolio ir streptocido. Tuos, kas „užkibdavo" ant jų kabliuko ir su dėkingumu partizanų reikmėms pirkdavo šiuos medikamentus, laukdavo suėmimai ir tardymo

kameros. Kiti vaikščiodavo pas pamiškių ūkininkus apsimesdami gyvulių pirkėjais – ieškodavo „pirkti pieningos karvės, telyčios“ ar pan. Kartais užverbuodavo ir paauglius vaikus, miestelių gyventojus čigoniukus, kurie keliaudavo po kaimus ir pas pamiškės gyventojus siūlydamiesi padirbėti – suskaldyti malkas, sukapoti žabus, juos sukrauti į malkines ir pan. Dažnai po apylinkes slankiodavo išmaldos prašantys „ubagai“, pas pamiškėse gyvenančius gimines atvažiuodavo pasisvečiuoti užverbuoti giminaičiai. Norėdami sužinoti, kur partizanai slepiasi, paskleisdavo gandus, kad partizanai žuvę ir guli, pvz., Taujėnuose ant grindinio. Kaimuose susirinkę žmonės juos apgailėdavo, apkalbėdavo, o MGB agentai sekdavo, kuris pasakys, kad tai netiesa, kad partizanai gyvi. Tai reiškė, jog šis žmogus su partizanais turi ryšį ir žino, kur jie slepiasi. Taip pat per savo agentus paskleisdavo žinią apie miško „valymą“ – žinodami, kad partizanai kelsis į kitus miškus, užplūsdavo ir „valydavo“ ne mišką, o apylinkes. MGB agentai aktyviai sekdavo ir pranešdavo apie partizanų judėjimą, jų „dienavojimą“ pas ūkininkus, platindavo gandus apie įvyksiantį trėmimą. Po pirmą ir antrą kartą paskleisto gando žmonės slapstėsi, su šeimomis nakvodavo miškuose, tačiau po trečio jau nebekreipdavo dėmesio, nebesislėpdavo, galvodami, kad tai eilinė melaginga žinia. Štai tada ir būdavo vykdomas trėmimas. Kartais įkalbėdavo Sibiro tremtyje esantį brolį ar seserį, kad jis grįžtų į Lietuvą ir prikalbintų savo brolį „legalizuotis“, prižadėdami, jog abiems jokios bausmės nebebus. Tankus agentų tinklas atvykusiojo į savo kraštą giminaičio nepaleisdavo iš akių nei dieną, nei naktį. Susitikimo metu partizaną stengdavosi paimti gyvą ar nušaudavo, o po „operatyvinės kombinacijos“ giminaitį vėl išsiųsdavo į tremtį – niekada savo žodžio neištesėdavo. Tačiau reikia pasakyti, kad partizanų rėmėjai ir ryšininkai partizanų buvo labai gerai instruktuoti, įspėti ir ant tokių MGB „kombinacijų“ kabliuko neužkibdavo – dažniausiai apsimesdavo kvailesniais, nieko nesuprantančiais ir nežinančiais.

Trys partizanų rėmėjai, pas kuriuos užeidavo J. Kadžionis-Bėda, buvo gavę butelius degtinės su migdomaisiais ir privalėjo, šiam apsilankius, jį pavaišinti, o užmigus – pranešti į MGB. Jie klausdavo, ką sakyti rusams. Bėda atsakydavo: „Geriausia jiems sakyti, kad nuo to laiko pas jus nebeužeinu.“ Ryšininkams buvo paaiškinta, kad netikėtų jokiais svetimais, nesvarbu, civiliai ar kariškus drabužius dėvinčiais, partizanais, net atėjusiais sužeistais ir prašančiais pagalbos. Jau siautė MGB agentų-smogikų būriai, jie inscenizuodavo kautynes, o kad įgytų pasitikėjimą, galėdavo nušauti ir kokį nors komunistą. Vieną sykį pas ryšininką Joną Keraitį atėjo jo senas pažįstamas – irgi buvęs partizanas, pagal Bartašiūno amnestiją legalizavęsis Silvestras Ginietis. Bėda ir jo įspėti ryšininkai jau žinojo, kad jis užverbuotas MGB. Šis ėmė pasakoti: „Pas mane buvo atėjusi ryšininkė, tačiau toliau eiti jai buvo nesaugu ir ji paliko laišką, kurį tu turi perduoti Bėdai.“ „Palauk, palauk! – tarė Keraitis, – aš jokio Bėdos nepažįstu ir tu atstok nuo manęs su tuo laišku!“ Kadangi šis laiško nepaėmė, S. Ginietis išėjo, tačiau ankstų rytą sugrįžo ir sako, jau duodamas kitą laišką: „Vakar neėmei ano laiško, tai šiandien atnešiau pačios ryšininkės nuo savęs tau parašytą laiškelį.“ J. Keraitis jį

iškoliojo: „Silvestrai, – sako, – ar tu durnas (kvailas), ko prie manęs pristojai!? Juk aš sakiau, kad nieko nežinau, nejaugi mes nesusišnekam!?“ Tas vėl nieko nepešęs išėjo. Jau atstačius nepriklausomybę pats J. Kadžionis KGB archyvuose rado prieš jį regztų pinklių planą, rado ir tą laišką. Jame kuopos vado V. Pauliukonio-Girėno vardu buvo prašoma susitikti pas tą patį S. Ginietį ir priimti stovyklavimui porą vyrų. Pas J. Keraitį buvo suplanuota ateiti partizanais apsirengusiems agentams-smogikams ir už atsisakymą perduoti laišką pagrasinti karo lauko teismu, net iki sušaudymo. Tačiau šio plano Vilniaus nurodymu buvo atsisakyta, siekiant išsaugoti paslaptyje S. Ginietį – vertingą MGB agentą Kostą.

1953 m. sausio mėn. pas ryšininką K. Šakalį irgi jau žinomo MGB agento buvo atlydėti du partizanais apsimetę agentai-smogikai – jauni, ilgais plaukais, apsirengę lietuviškom uniformom vyrai. Jie visą dieną išbuvo pas ryšininką – juokavo, šnekino jauniausiąją dukrą, padainavo partizaniškų dainų, pavalgę paprašė „samagono“, tačiau apie Bėdą nieko neklausinėjo. Tai buvo labai gerai psichologiškai apgalvota – pirmiausia siekiama įgyti pasitikėjimą, o paskui žmogus jau pats, savo noru, niekieno neverčiamas, atskleis paslaptį. K. Šakalys, jau anksčiau Bėdos instruktuotas, iš karto suprato, su kuo yra susidūręs. Šiems išėjus, jis nuvažiavo į Kavarską ir pranešė MGB, gaudamas dar ir 100 rublių premiją. Rusai į pranešimą visai nesureagavo, nebuvo net pasiuntę kareivių. Kai K. Šakalys visa tai papasakojo J. Kadžioniui-Bėdai, šis paplojo per petį ir pasakė: „Labai gerai padarei!“

Tuo metu NKVD kariuomenės daliniai miškuose rengdavo labai slaptas ilgalaikes, iki 2 savaičių trukmės, pasalas, tarpusavyje palaikydami ryšį ir stengdamiesi nepatekti gyventojams ir miško darbininkams į akis. Jeigu per tą laiką nepastebėdavo jokio partizanų judėjimo ir niekas iš jų nepakliūdavo į pasalas, persikeldavo į kitas vietas. Žygiuojant grupėje kokiems septyniems partizanams, galėjai nuo priešo ne tik „gauti“, bet ir jam „suduoti“. Einant vienam, tokios galimybės jau nebebuvo. Miške J. Kadžionis-Bėda vaikščiodavo visada pasiruošęs kovai – šautuvas ant peties, atsegtas parabelio dėklas ir ant jo padėta ranka. Staiga užpuolus pasalaujantiems, reikėjo suspėti ne tik į juos iššauti, bet, svarbiausia, kad nepakliūtum į nelaisvę gyvas, pačiam nusišauti.

Tai tik dalis MGB naudotų partizanų sekimo būdų ir „kombinacijų“, jų arsenalas buvo labai platus ir išradingas.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Partizanų „akys ir ausys“

Partizanų vadai labai gerai suprato, kad sėkmingos kovos pagrindas yra nuolatinė, profesionaliai vykdoma žvalgyba ir kontržvalgyba (kova su priešo žvalgyba). Apygardų

ir rinktinių štabuose buvo sukurti žvalgybos skyriai, o būriuose šias funkcijas vykdė būrių vadai ir pavaduotojai. Šis darbas apėmė ne tik žinių rinkimą iš gyventojų, kuris buvo vykdomas nuolat, bet ir įsiskverbimą į priešo gretas – jo represines struktūras (NKVD ir NKGB), okupacinės valdžios sovietinį-partinį aparatą, taip sukuriant kuo platesnį agentūrinės žvalgybos tinklą. Buvo stengiamasi valsčių valdybose, pašto įstaigose, bankuose, mokymo įstaigose, ligoninėse, milicijoje, „stribynėse", NKVD struktūrose turėti informatorius, agentus, kurie „iššifruotų" NKVD šnipus, sektų ir žinotų sovietinių įstaigų tarnautojų pažiūras, nuotaikas, jų elgesį su gyventojais.

Pati pirmoji ir masiškiausia partizanų žvalgybos grandis, jos „akys ir ausys", buvo patys gyventojai. Jie partizanus saugodavo, perspėdavo apie pavojų, padėdavo išaiškinti šnipus ir išdavikus. Iš pradžių partizanų stovyklas žinojo daugelis, o vėliau, atsiradus tankiam agentų tinklui, jau tik jų rėmėjai ir ryšininkai. Sužinoję apie pasirodžiusius rusus žmonės žinią labai greitai išplatindavo „gyvuoju telegrafu", sakydami: „Gal tu žinai, kam pasakyti?" Tokia žinia greitai pasiekdavo ir reikiamus žmones, kurie žinodavo partizanų stovyklas ir juos informuodavo. Žygyje partizanai užsukdavo pas vietinius gyventojus išsiaiškinti, ar apylinkėse yra rusų, žmonės juos perspėdavo ir sutartiniais pavojaus ženklais. Jie niekada neatsisakydavo nuvažiuoti pasižvalgyti, ar nėra pasalaujančių rusų kareivių, ar į miestelį neprivažiavę kariškų mašinų. Tai buvo įprasta partizaninio gyvenimo kasdienybė, jo praktika. Šios masiškiausios žvalgybos grandies efektyvumą rodo jau pati ilgametė partizaninio judėjimo trukmė.

Vykdavo į žvalgybą ir patys partizanai. J. Šileika-Švedrys civiliai apsirengęs sėsdavo ant dviračio ir nuvažiuodavo apsižvalgyti po kaimus, kur jausdavosi kaip žuvis vandenyje – turėjo pas gyventojus daug slėptuvių ir, esant reikalui, galėdavo pasislėpti. Jis ir sakydavo: „Aš kaime nežūsiu, žūsiu miške!" A. Milčiukas-Tigras, patyręs, drąsus, šaltų nervų kovotojas, mokantis rusų kalbą, vykdydamas užduotis persirengdavo civiliai ar rusiška uniforma, su padirbtais dokumentais nuvykdavo į Anykščius, Panevėžį, Uteną ir kitur.

Antroji žvalgybos grandis – stribai. 1944–45 m. tarp jų tarnavo ir nemažai rimtų, dorų vyrų, kurie ten pateko tik dėl vienos priežasties – tapdami stribais jie išvengdavo fronto, nebuvo siunčiami į besibaigiančio karo „mėsmalę". Vengdami susidūrimų su partizanais jie stengdavosi per gimines perspėti partizanus apie ruošiamus „valymus", karines operacijas, kratas, suėmimus, pranešdavo apie šnipus, skundikus. Kai kurie padėdavo partizanams ir šoviniais. Pasibaigus karui jie stengėsi įvairiomis dingstimis palikti šią šlykščią tarnybą. Tuo pat metu partizanai stengdavosi į stribus pasiųsti savo žmogų, dažniausiai kilusį iš neturtingos šeimos, mažažemį, kuris jiems teikdavo žinias. Dažnai per gimines bandydavo išsikviesti į susitikimą padoresnį stribą ir tardavosi dėl bendradarbiavimo (užverbavimo). Iki 1947 m. pradžios pas partizanus, supratę, į kokią nusikaltėlių šutvę jie pateko, perėjo iki 200 stribų. Iš jų vien iš Ukmergės apskr. 41, o iš Pagirių mstl. pas Vyčio apygardos partizanus vienu metu perėjo net 23 stribai. 1945 m. armijos kontržvalgyba „Smerš" už ryšius su

partizanais areštavo 13 Ukmergės apskrities stribų. Galima sakyti, kad miesteliuose ir daugelyje įgulų partizanai turėjo „savų“ žmonių. Iš viso už ryšius su partizanais buvo nuteisti 180 stribų, už išdavystę – 110, vien 1946 m. spalio 1 – 1947 m. kovo 1 d., per pusmetį, iš stribų, kaip politiškai nepatikimi, buvo atleisti 225 vyrai, o per visą pokarinį laikotarpį, kaip susikompromitavę, praradę pasitikėjimą, pašalinti apie 2,5 tūkstančio stribų. Balninkuose DKA partizanams „dirbo“ du stribai – Juozas Juodenis ir Bronius Gylys, Kurkliuose – Povilas Minskas ir Šapola. Troškūnų mstl. Algimanto apygardos vadovybės buvo užverbuotas stribas K. Valiauga, o Kavarske stribu tarnavęs Petras Šimkus išėjo į Vyčio apygardos Žaibo būrį, tapdamas partizanu, slapyvardžiu Trenksmas. 1951 m. iš Taujėnų „stribynės“ pas partizanus išėjo iš Šalnų k. kilęs Mockėla-Rūkas. Matyt, jis buvo pasiųstas partizanų, nes stribu tebuvo tik kelias dienas, o išeidamas pasiėmė 12 rusiškų automatų bei granatų.

1951 m., jau silpstant partizaniniam judėjimui, už ryšius su partizanais buvo nuteisti 7 stribai, o 233 atleisti kaip „politiškai nepatikimi“.

Partizanai stengėsi užverbuoti ir NKVD–NKGB struktūrose bei milicijoje dirbusius lietuvius. Algimanto apygardos vadovybė buvo užverbavusi Troškūnų valsčiaus MVD jaunesn. leitenantą Leoną Giniotį-Finišą (jis partizanams perdavė užverbuotų MGB agentų sąrašą), Kauno pasų stale dirbusį MVD leitenantą P. Pupeikį, MVD darbuotojus A. Gailiušį ir J. Martinkėną. K. Patamsio atsiminimais, į Papartynę pas kaimyną J. Stankevičių atvažiuodavo jų giminaitis, dirbęs Kaune pasų stalo darbuotoju. Jis aprūpindavo partizanus dokumentais, tačiau, rusams susekus, nepasidavė ir atsišaudydamas žuvo. Patekęs į Mordovijos lagerį J. Kadžionis sutiko ten kalintį L. Giniotį – jis išliko garbingas, doras žmogus, „kūmo“ (operatyvinio įgaliotinio) bandymai jį užverbuoti būdavo bergždžias dalykas.

Ukmergės NKVD dalinyje tarnavo Aukštuolis ir Sarulis. Jie partizanams pranešdavo apie rusų užverbuotus agentus, šnipus.

Ukmergės kalėjime prižiūrėtoju dirbo Kazimieras Kaunietis – jis buvo ryšininkas tarp partizanų ir kalėjime sėdinčių politinių „areštantų“.

Ukmergės karinio komisariato viršininku buvo kpt. H. Vilkončius. Jis teikė ne tik žvalgybinę informaciją, bet ir parūpindavo partizanams ginklų, šaudmenų, granatų, padėdavo gauti reikiamus dokumentus.

Taip pat partizanai užverbavo ir dalį sovietinių partinių darbuotojų: apylinkių tarybos pirmininkų, seniūnų, kolūkių pirmininkų, net pavienių partorgų.

Žvalgyba ir kontržvalgyba padėdavo laiku atskleisti ir išvengti priešo rezgamų pinklių, išsigelbėti nuo suėmimo, sužinoti NKVD–NKGB dirbančius agentus ir nutraukti jų nusikalstamą veiklą baudžiant pagal nuopelnus.

Remtasi: Terleckas, Vladas. Partizanai nebuvo akli. *Lietuvos žinios*, 2013-10-25; Starkauskas, Juozas. Stribai. Vilnius: LGGRTC, 2001, p. 409, 431, 432; Terleckas, Vladas. Fragmentiškai apie partizanams padėjusius stribus ir kitus. Prieiga internete: http:/www.voruta.lt/fragmentiškai-apie-partizanams-padejusius-stribus-ir-kitus/, 2017-06-02; taip pat Jono Kadžionio-Bėdos ir Kazimiero Kauniečio prisiminimais.

Pirmą arba penkioliktą

1945 m. lapkričio gale Mackeliškių k. ūkininkas Antanas Simanonis kartu su dukra Veronika, įsidėjęs sūnui persirengti drabužius, atvažiavo į partizanų stovyklą Repšėnų miškelyje. Tėvas norėjo prikalbinti savo sūnų partizaną Antaną Simanonį-Bagočių registruotis. Šis jau buvo paėmęs persirengti drabužius, kai priėjęs jo draugas ir kaimynas Albinas Pivoras-Briedis tarė: „Antanai Antanai, ką tu darai!? Sausio pirmą arba penkioliktą ateis amerikonai, kaip paskui tu mums į akis pažiūrėsi!?“

Antanas padėjo atgal į vežimą drabužius ir, taręs: „Niekur aš nevažiuosiu!“, neatsigręždamas nuėjo į stovyklą.

1946 m. sausio 1 dieną Gribulių kautynėse žuvęs Albinas Pivoras-Briedis su dviem bendražygiais jau gulėjo prie „stribyno“ Troškūnų miestelio aikštėje ant grindinio.

Antanas Simanonis-Bagočius registravosi po pusantrų metų partizanavimo.

Tuo metu „Amerikos balsas“ netransliavo laidų lietuvių kalba į Lietuvą ir nežadėjo jokios pagalbos. Tai būdavo gandai, perduodami iš lūpų į lūpas, kuriuos platino dažniausiai iš miestų atvažiuojantys asmenys. Bendra tarp jų būdavo tai, kad jie, lyg susitarę, skelbdavo tas pačias mėnesio dienas – pirmą arba penkioliktą. Žiūrint retrospektyviai, tokiu gandų platinimu galima įtarti NKGB struktūras, kurios siekė iššaukti į kovą ir sunaikinti aktyviausią visuomenės dalį.

Remtasi V. Simanonytės-Patamsienės atsiminimais.

Partizanai ir legalizacija

1945 m. vasario 9 d. buvo paskelbtas marionetinės LSSR vyriausybės kreipimasis į lietuvių tautą, visuomenėje vadintas „Bartašiūno amnestija“. Jame buvo raginama besislapstančius nuo mobilizacijos į rusų kariuomenę vyrus legalizuotis. 1945 m. birželio 3 d. kreipimasis buvo pakartotas, o 1945 m. liepos 7 d. paskelbta amnestija dezertyrams iš rusų kariuomenės. 1946 m. vasario 15 d. raginimas legalizuotis pakartotas, grasinant imti įkaitais šeimos narius. 1945 m. liepos 17 d. įvykdytas pirmas didelis partizanų šeimų trėmimas (ištremta 1200 šeimų), o 1946 m. vasario 18–21 dienomis – antras.

1945 m. gegužės 9 d. įvykusi besąlyginė Vokietijos kapituliacija parodė, kad separatinės taikos su Vakarų valstybėmis prognozės nepasitvirtino ir frontas į Lietuvą nebegriš. Beliko tik prognozuoti Vakarų sąjungininkų veiksmus, nežinant, kiek laiko užtruks rusų okupacija. Atsiliepė psichologinė bei fizinė įtampa, nuolatinis pavojus gyvybei, ne visi stoję į partizanų gretas galėjo atlaikyti miško gyvenimo sunkumus, nepriteklius, nugalėti baimę, pergyventi bendražygių žūtį.

1944–45 m. legalizavosi 43 802 vyrai, tarp jų ir didelė dalis partizanų, nuslėpusių savo veiklą pasipriešinimo judėjime.[1]

Tai buvo pačios didžiausios, stichinės ir masinės „pirmosios bangos“ partizanai, daugelis jų dalyvavę mūšiuose su reguliariąja kariuomene, NKVD daliniais ir skrebais. Dalis jų buvo suimti, represuoti, pateko į kalėjimus, dalis paimti į karinius apmokymus ar kariuomenę. Tačiau istorine prasme labai keista ir neteisinga, kad daugelio jų pavardžių partizanų sąrašuose nėra.

„Antrosios bangos“ partizanai, 1946–49 m. papildę partizaninio judėjimo gretas, buvo patriotiškai nusiteikęs jaunimas, MGB organų persekiojami pogrindininkai, partizanų rėmėjai, ryšininkai, nuo tremties pabėgę jaunuoliai. Taip pat jų gretas dėl nepakeliamų tarnybos sąlygų, bado, tyčiojimosi papildė pabėgę iš rusų kariuomenės lietuviai. 1946–49 m., mažinant rusų armiją, buvo vykdoma tik dalinė mobilizacija. Lietuviai, kaip politiškai nepatikimi, buvo siunčiami į statybos batalionus – prasčiausiai aprūpinamą kariuomenės rūšį, kaip „drausmės batalionų“ atmainą. Kiti šaukiamojo amžiaus jaunuoliai karinių dalykų buvo apmokomi atsargos mokomuosiuose daliniuose Lietuvoje.

1946 m. Lietuvoje legalizavosi 1055, 1947 m. – 708, 1948 m. – 186, o 1949 metais – 51 partizanas.

Paaštrėjus tarptautinei padėčiai ir 1950 m. prasidėjus Korėjos krizei, sovietinė armija vėl buvo didinama, perginkluojama ir modernizuojama.

1950 m. Sovietų Sąjungoje bei okupuotoje Lietuvoje buvo paskelbta visuotinė karinė prievolė, sukėlusi pačią mažiausiąją, „trečiąją bangą“. Po jos partizanų gretas papildė virš 200 jaunuolių, kurie jau vien dėl tautinės savigarbos, žmogiškojo orumo nesutiko tarnauti okupantų kariuomenėje ir nešioti jiems svetimą uniformą. „Trečioji banga“ – tai 1950 m. ir vėliau į partizanų gretas įstoję asmenys, po 1930 metų gimę jaunuoliai, jauniausioji partizanų karta. Nors partizanai matė, kad tai partizaninės kovos saulėlydis ir nenorėjo jų priimti, gąsdindami neišvengiama mirtimi, tačiau šie dažniausiai atsakydavo: „Jeigu jūs žūsit, tai ir mes žūsim kartu!“ Ir nevilty dar ruseno viltis.

1950 m. legalizavosi 18 partizanų.

Iš viso 1944–53 m. legalizavosi ne mažiau kaip 25 tūkstančiai partizanų.[2]

Mūsų krašte partizanams vadovybė legalizuotis nedraudė, tačiau prieš legalizaciją turėdavo pranešti vadui, gauti jo leidimą, atiduoti ginklą, o per tardymus nieko neišduoti. Būdavo sutarta tardant laikytis vienodos taktikos – viską suversti žuvusiems bendražygiams. Tie, kas legalizuodavosi nepranešę partizanų vadovybei, pastatydavo savo draugus į rimtą pavojų: tekdavo skubiai keisti stovyklavietes, palikti registranto žinotus bunkerius. Niekada nebūdavo šimtaprocentinės garantijos, kad jis tardomas neišsikalbės, neišsiduos, neatskleis partizaniškų paslapčių, kad saugumiečiai jo nesuims ir kankinimais neišgaus jiems naudingų žinių. Būdavo atvejų, kai už savavališką legalizaciją ir priešui padarytas išdavystes registrantai Partizanų karo lauko teismo nuosprendžiu buvo nuteisti mirties bausme sušaudant.

Kavarsko, Troškūnų, Raguvos, Taujėnų valsčiuose legalizavosi labai daug vyrų,

daugelis jų nuslėpdami savo buvimą partizanų būriuose. Daugiausia tai buvo pirmos – didžiosios, stichinės ir masinės pasipriešinimo bangos partizanai. Traupio parapijoje legalizavosi Jonas Juzėnas-Jupiteris, Kazys Maneika (Juodgirio ir Dabužių kautynių dalyvis, registravosi ir išėjo tarnauti į statybos batalioną), Edvardas Mulevičius, Juozas Bražiūnas, Kazys Patamsis, Petras Diliūnas (Dabužių kautynių dalyvis), Alfonsas Diliūnas (Dabužių kautynių dalyvis), Aleksas Verikas (Juodgirio kautynių dalyvis), Jonas Stankevičius, Juozas Mitašiūnas, Vincas Orda, Kazys Januška, Edvardas Pivoras ir daugelis kitų. Broliai Alfonsas ir Vytautas Stalioniai „stojant" buvo suimti ir nuteisti po 25 metus kalėti, jų giminaitis A. Kilda, grįžtant iš Panevėžio patikrinus dokumentus, buvo užmuštas Raguvėlės mstl. skrebų, J. Mitašiūnas ir J. Bražiūnas vėliau buvo suimti ir pateko į Sibiro lagerius. Veršelių kautynių dalyviai P. Tratulis, M. Simaška, A. Šablevičius, S. Šablevičius „stojant" buvo suimti, nuteisti ir sušaudyti Vilniaus KGB kalėjime. Traupio bažnyčios klebonas pamokslo metu yra pasakęs: „Liūdna, kai partizanai registruojasi ir nuneša priešui savo ginklus!" Visi „registrantai" buvo NKVD ir NKGB organų bei stribų terorizuojami, tikrinant dokumentus skrebų dažnai žiauriai sumušami. Pagal K. Patamsio prisiminimus, į vienkiemį atėjus rusų kareiviams, juos lydintis skrebas NKVD leitenantui, šiam net neklausus, iškart atraportuodavo: „Он легализованный!" („Jis legalizavosi!"). Dažnai išsivarydavo į Troškūnų MGB poskyrį tardymui. Panevėžyje, patikrinus dokumentus, jį ir J. Stankevičių skrebai nusivedė atokiau į tarpuvartę ir žiauriai sumušė. Vienintelė išeitis išvengti teroro buvo išvykimas gyventi į miestą, tačiau „liaudies valdžia" draudė atvykėlius iš kaimo priimti į darbą. Dalis „registrantų" buvo bandoma užverbuoti kaip NKVD agentus, tačiau palyginti retai kuris šiam šantažui pasidavė.

Partizanų gretos praretėjo, tačiau Lietuvoje 1944–45 m. jų ir taip buvo per daug – pilni miškai. Buvo sunku ir prasimaitinti, ir išsilaikyti palyginti mažuose miškuose.

Legalizuotis atsisakę A. Jagielos-Ąžuolo būrio vyrai pakartotinai davė priesaiką ir pabučiavo ginklus, nusprendę kovoti iki galo.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, K. Maneikos, K. Patamsio prisiminimais.

[1] Anušauskas, A. Teroras. 1940–58 m., p. 160.

[2] Kašėta, Algis. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–53 metais. *Laisvės kovų archyvas*, 14 t., 1995, p. 65–78.

Kaimynų apklausa

1945 m. rudenį Papartynėje K. Patamsis po nuimto derliaus arė ražieną. Iš miško išėjo trys civiliai apsirengę, švarkus persijuosę kariškais diržais su perpetėmis ir gerai apsiginklavę vyrai. Vienas jų, stambus, augalotas, iš Jusiškių k. kilęs būrio vadas A. Juzukėnas-Liūtas, pasisveikinęs tarė: „Mes turim žinių, kad jūsų kaimynė F. Striogaitė šnipinėja, dirba rusų saugumui. Juk ir anksčiau buvo susidėjusi su

raudonaisiais banditais. Mes ruošiamės ją teist ir sušaudyt. Kokia jūsų, kaimynų, nuomonė, ar nieko įtarimą keliančio nepastebėjot?“ Kazys iš pradžių nustebo, o paskui ėmė įrodinėti, kad nieko įtartino niekada nepastebėjęs, kad ji gera, nuoširdi kaimynė, kuria visada galima pasitikėti. Aišku, buvo apklausti ir kiti kaimynystėje gyvenantys ūkininkai, o F. Striogaitės niekas ir nelietė – ji toliau ramiai gyveno, vėliau ištekėdama už buvusio partizano Juozo Bražiūno. Ar partizanų įtarimai buvo be pagrindo? Anaiptol. Tačiau tai galėtų atsakyti tik KGB archyvai (ir tai toli gražu ne visada).

Remtasi K. Patamsio prisiminimais.

Partizanų „paštininkas“

Ukmergės kalėjime prižiūrėtoju dirbo J. Kadžionio vaikystės draugas Kazimieras Kaunietis – abu kartu ėjo į pradinę mokyklą, sėdėjo viename suole, Jonas padėdavo jam spręsti aritmetikos uždavinius. Išėjęs į rusų kariuomenę, K.Kaunietis pateko į 16-ąją lietuviškąją diviziją, kovojusią pelkėtame fronto ruože Kurliandijos (Kuršo) katile prieš apsuptą vokiečių armijų grupę „Šiaurė“. Ten divizija dėl blogo, bukagalviško rusų kariuomenės armijų ir frontų vadų vadovavimo patyrė didelių nuostolių, kareiviai gyveno pusbadžiu, iki kelių braidžiojo po pelkes, apkasai buvo apsemti, daugelis net nusikirpo milinių galus. Vokiečių pusėje kovėsi ir keli[1] lietuvių policijos batalionai, vakarais iki jų atsklisdavo garsiai šaukiami lietuviški vardai, komandos, dainos. Kuršo katilas kapituliavo paskutinis – tik 1945 m. gegužės 8 d., tačiau kai kuriuose fronto ruožuose kautynės tebevyko net iki gegužės 12 dienos. Pasidavus vokiečių bei kitų tautybių nacionaliniams daliniams į rusų nelaisvę, dalis kareivių iš 16-osios lietuviškosios divizijos buvo pasiųsti į geležinkelio apsaugą Šiauliuose, dalis – NKVD kalėjimų prižiūrėtojais. K. Kaunietis kartu su 14 lietuvių buvo atsiųstas saugoti Ukmergės kalėjimą. Dažniausiai ėjo sargybą bokštelyje, kartais – vidaus korpusuose. Visą tą laiką, iki pat 1948 m. demobilizacijos, jis kaip „paštininkas“ perdavinėjo tarp partizanų ir kalinių laiškelius, o darant kalinių kratas – „nieko nerasdavo“. Tiesiog neįtikėtina, tačiau „slaptas paštas“ į Ukmergės kalėjimą ir iš jo be trikdžių ėjo per K. Kauniečio rankas net trejus metus. Laiškelius nunešdavo į sutartą konspiracinį butą, apsimesdamas, kad draugauja su šeimininkų dukra. Tai buvo labai rizikinga ir pavojinga, bet kurią dieną galėjai įkliūti. Kartą vos „nesudegė“ – tuo metu vienoje kameroje kalėjo 13 suimtų gimnazisčių. Jos pradėjo moti pro langą rankomis sargybos bokštelyje stovinčiam Kaziui, kviesdamos prieiti. Palikęs šautuvą, jis nulipo žemyn ir paėmė iškištą pro grotas laiškelį. Gimnazistės, matyt, žinodamos, kad kameroje yra šnipė, buvo taip apstojusios langą, kad niekas iš kameros vidaus jo nepamatytų. Kitą dieną buvo pakeltas didžiausias triukšmas – NKVD ieškojo, kas iš sargybinių paėmė raštelį. Tačiau šnipė jo nematė, gimnazistės neišdavė, o jis pats neprisipažino.

Kalėjime buvo ir tardymo kabinetas – iš NKVD pastato ateidavo žydų tautybės tardytojas mjr. Lenskis su vertėju, kviesdavo iš kamerų kalinius.

Po demobilizijos pas jį du kartus apsilankė Vyčio apygardos Briedžio rinktinės būrio vadas V. Pauliukonis-Girėnas su savo vyrais, padėkojo Kaziui už pagalbą. Antrą kartą jiems apsilankius, gyventojai pranešė, kad į kaimą atėjo du skrebai. Girėnas jam sako: „Kazimierai, būk geras, nuvažiuok dviračiu pažiūrėti, kuo jie apsiginklavę!“ Sužinojęs, kad šie ginkluoti „šautuvėliais“, numojo ranka: „Tokie ginklai mums nereikalingi, tegul pėdina savo keliais!“

Tokia buvo rizikinga, tačiau su laiminga pabaiga K. Kauniečio, kalėjimo „paštininko“, karjera.

[1] Parašyta pagal Kazimiero Kauniečio atsiminimus.

[2] Kuršo katile kovojo 13-asis, 256-asis ir 5-asis lietuvių policijos batalionai. 5-asis batalionas, užėmęs Baltijos pakrantės gynybos ruožą ir leidęs latvių pabėgėliams jūros keliu – atplaukiančiais švedų kateriais – pasitraukti į Gotlando salą, sužinojus apie tai karo lauko žandarmerijai buvo vokiečių nuginkluotas. Po karo lauko teismo septyni lietuvių kariai buvo sušaudyti, o vienuolika pasiųsti į drausmės lagerį. „Nuplovus gėdą“, batalionas buvo išformuotas, o jo kuopos pasiųstos į priešakines fronto linijas, papildydamos 13-ąjį ir 256-ąjį batalionus. (Laucė, Jonas. Penktasis savisaugos batalionas. Vilnius: Kardas, 1998, p. 56–62).

Stribų krata

Iš Giedraičių vls. Žalvarių kaimo daug jaunų vyrų tapo P. Švelniko-Voldemaro būrio partizanais, o jų seserys – ryšininkėmis. Dažnai partizanai apsilankydavo ir Narušių sodyboje – naktį tris kartus pabarbendavo į langą nuo rūsio pusės, sakydami: „Savi, savi.“ Tėvai juos pavalgydindavo, įdėdavo maisto kelionei. Jei užsibūdavo ilgiau, ir dieną, vaikus siųsdavo į sargybą – šie važinėdavo rogutėmis nuo kalno, stebėdami apylinkes. Kas naktį atėjo, pažindavo jau iš šuns lojimo – ant stribų jis kaukdavo, ant partizanų – skalydavo.

Kartą užėjo iš jų kaimo kilęs partizanas Leonas Guobys-Putinas (Arklas). Buvo labai sušalęs ir atsigulė ant „pečiaus“ pasišildyti.Nuo šilumos atsipalaidavęs išsitiesė visu ūgiu, „kaip dešra“, ir užmigo. Ankstų rytą tėvas su motina išvažiavo į mišką „malkauti“, o namų duris užrakino. Apie pietus vaikai pamatė palei langus lakstant skrebus su šautuvais – namai jau buvo apsupti, matyt, kažkoks šnipas buvo pranešęs. Šautuvo buože numušę durų spyną, jie įsiveržė į trobos vidų. Vaikai nepasimetė – partizaną užklojo plačiu „pečiaus“ matracu, ant kurio tilpdavo net keturi žmonės, o mergaitės susėdo ant viršaus ir, kaip niekur nieko, žaidė su skudurinėmis lėlėmis. Viską išvertę ir neradę „gryčioje“ partizanų, stribai pradėjo daryti kratas spintoje, skrynioje, pavogė tėvelio paltą, šaliką, chrominius batus. Stalčiuje rado dėžutę su trim auksiniais žiedais ir susikišo į kišenes. Netrukus malkų prikrautomis rogėmis į kiemą įvažiavo ir tėvai. Tėvelis, pamatęs jų vagystes, sako: „Tai kur jūs ieškot banditų?

Žiedų dėžutėse? O gal jie slepiasi palto kišenėse!?“ Stribai baisiausiai supyko, vienas jų, šlykščiai rusiškai keikdamasis, pastūmė jį prie sienos ir, atsitraukęs kelis žingsnius, šovė jam į veidą. Tik atsitiktinai šūvis nebuvo mirtinas – kulka, pataikiusi į kaktą virš antakio, išlindo prie ausies. Mama, baisiai išsigandusi, šaukdamasi pagalbos, išbėgo į kiemą per sniegą basa. Skrebai, ją pasiviję, trenkė šautuvo buože į galvą.

Laimei, visi išliko gyvi. Po šito įvykio L. Guobys-Putinas kalbėjo: „Aš tai aš, mano tokia dalia. Tačiau labiausiai buvo gaila vaikų, kad jie nenukentėtų!“

Jis žuvo 1947 m. kovo mėn. prie Kazokų miško – stribų apsuptas atsišaudė, o paskutine kulka nusišovė.

Pagal Genovaitės Narušytės-Lazarevičienės prisiminimus, 2017-06-08.

Apie „nevykėlį“ apylinkės pirmininką

Giedraičių vls. Žalvarių kaimo ūkininkų Narušių šeima buvo „vidutiniokai“ – turėjo 19 ha žemės, tačiau dalis jos buvo pelkėta, apaugusi krūmokšniais, nedirbama. Kai pasklisdavo gandai apie ruošiamus trėmimus, šeima slėpdavosi pas gimines, gyvenančius už 7-8 kilometrų. Tėvelis naktį slapčia pareidavo tik pašerti gyvulių. Pasibaigus vežimui, tėvai su vaikais vėl grįždavo į namus.

Apylinkės pirmininku buvo paskirtas Dudonis – žemo ūgio, „nupiepęs“, visada apšepęs ir snarglėta panose žmogelis, visiškas beraštis. Užėjęs į jų trobą, atsisėsdavo už stalo ir, „čiulpdamas“ apseilėtą suktinę bei spjaudydamas ant grindų, sakydavo: „Kche kche, nu tai va, Narušien, kai įdėsi „sūralių, sviestalių“, tai ir „patvarkysim tą reikalą, kad neištremtų!“ Kartą mamai įgriso šito pašlemėko kalbos ir trenkė jam atžagaria ranka per galvą, kad tas net išsitiesė – mat mama buvo augalota, tvirta moteris, visa galva už jį aukštesnė. „Štai tau, niekše, – sako, – sūraliai ir sviestaliai!“

Savo tarnystę bolševikams jis baigė liūdnai – papuolęs į partizanų rankas, gavo tiek „beržinės košės“, kad liko invalidas visam gyvenimui.

Pagal Genovaitės Narušytės-Lazarevičienės prisiminimus, 2017-06-08.

Partizanų ginkluotė ir amunicija

1944–45 m., partizaninio karo pradžioje, lietuvių partizanų ginkluotės įvairovė buvo didžiulė. Ją sudarė rusiški, vokiški, čekiški, belgiški, prancūziški, suomiški įvairių markių ir sistemų ginklai. Vėliau, išsekus šovinių atsargoms, daugelio jų teko atsisakyti, ėmė vyrauti rusiška ginkluotė. Ginklai buvo skirstomi į trumpuosius ir ilguosius, o trumpieji, pagal kalibrą, į septintukus ir devintukus.

Iš trumpųjų ginklų pats dažniausias ir populiariausias buvo rusiškas naganas –

belgų konstruktoriaus Nagano sukurtas septynių šūvių revolveris „Nagant M1895“, partizanų pravardžiuojamas „kirviu“. Jis „kirsdavo“ galingai, be užsikirtimų. Tuo pat metu tai buvo ir prasčiausias, ir geriausias ginklas. Prasčiausias todėl, kad buvo grubus, nepatogus, o geriausias todėl, kad buvo ne tik galingas, bet ir patikimiausias. Galėdavai šauti ir neatlaužęs gaiduko, o neiššovus pirmam ar net antram šoviniui, be jokių ginklo pertaisymų iššaudavo kitas. Jo konstrukcija ir priežiūra buvo labai paprasta.

Lietuvos kariuomenės pusiau automatiniai 9 mm kalibro belgiški pistoletai FN buvo labai vertinami ne tik dėl jų taiklumo, galingumo, patikimumo, bet ir todėl, kad dėtuvėje tilpdavo net 13 šovinių. Ginklas buvo palyginti sunkus, jame buvo įspausti Gedimino stulpai. Partizanai jį vadindavo „Afenu“.

Populiarūs buvo vokiški „Walther PP 38“ devinto kalibro pistoletai – patikimi, galingi, veikdavo be kliūčių, apkaboje tilpdavo 8 šoviniai. Juo buvo ginkluotas A. Jagiela-Ąžuolas. Pasitaikydavo ir septinto kalibro šios konstrukcijos pistoletų.

„Walther PPK“, 7,65 mm kalibro „septintukas“, buvo mažesnis, silpnesnis, daugiau „paradinis“ ginklas, „rimtiems dalykams“ nenaudojamas, tinkamas labiau savigynai. Vadintas malonybiniu vardu – „valteriuku“.

Vokiškas 9 mm kalibro pistoletas „Parabellum“ buvo labai vertinamas kaip galingas, taiklus, tačiau turintis „jautrų“ nuleistuką ginklas. Kadangi judant spynai susidarydavo savotiška kupra, partizanų buvo pramintas „kupriu“. Juo buvo ginkluotas alūkėniškių būrio vadas A. Aliukas-Kuprys, J. Kadžionis-Bėda, L.Šileika-Švedrys ir kt. Kitose Lietuvos vietovėse dar buvo vadintas „patranka“, tačiau dažniausiai vis tik sulietuvintu pavadinimu – parabelis. Pagal vamzdžio ilgį jie buvo trumpavamzdžiai, vidut. ilgumo ir ilgavamzdžiai. Ilgavamzdžiu parabeliu per Rezgių kautynes buvo ginkluotas A. Kubilius-Rūgštymas – nešiojosi jį užsikišęs už diržo, prisirišęs už rankenos šikšnele. Jie turėdavo prie dėklo tvirtinamą specialiai tolimam šaudymui naudojamą medinę buožę.

Rusiškas pistoletas TT turėjo galingą šovinį su didele pramušamąja jėga – buvo geras, galingas, aukštai vertinamas ginklas, nors ir septinto kalibro. Partizanai jį vadino „Žvaigžde“, „Žvaigždute“ arba „Zviazda“.

A. Blauzdys-Konkurentas turėjo labai retą ir galingą ginklą – „Mauser C96“, kurio šaudymo nuotolis buvo labai didelis, tačiau trūko medinio dėklo, kurį galėjai prisitvirtinti kaip buožę. Juokaudamas sakydavo: „Mano pistoletas kartu ir šaudo, ir fotografuoja!“ Jį vadindavo paprastai – mauzeriu. Tokį pat ginklą, tik jau su mediniu dėklu, turėjo Julius Miškinis, mickūniškiečių būrio vadas. Daugelis partizanų pistoletus ir revolverius nešiodavo prisirišę apie 75–80 cm ilgio odiniu dirželiu – „šikšnele“ arba „lenciūgėliu“, kad kautynių metu sužeidus, iškritus iš rankų, bėgant ar šliaužiant jų nepamestų. To praktinę reikšmę parodo ir konkretus įvykis, kai būrio vadas Julius Miškinis bėgdamas mišku per brūzgynus pametė savo mauzerį.

Partizanų ilgųjų ginklų įvairovė buvo daug didesnė.

Populiariausias, dažniausiai naudojamas ir partizanų labiausiai mėgiamas buvo rusiškas pusiau automatinis šautuvas SVT-38/40. Kartais pasitaikydavo ir automatinių rusiškų šautuvų AVT-40. Dažnai tai buvo trofėjai, įsigyti jau 1941 m. rusų paniško traukimosi iš Lietuvos metu (iki 1941 m. birželio rusai jų buvo pagaminę apie 1 mln. vienetų, net vokiečiai trofėjiniais SVT-40 oficialiai apginkluodavo savo fronto dalinius).[1] Šaudydavo jie ir serijomis, ir pavieniais šūviais, turėjo didelį šaudymo nuotolį su stipria pramušamąja galia. Partizanai juos švelniai vadindavo „dešimtukais", rečiau – „dešimtšūviais". Šovinių dėtuvės buvo po 10 šovinių, joms batsiuviai su mielu noru pasiūdavo prie diržų prisegamus šovinynus – tereikėdavo tik duot odos. Jais buvo ginkluoti K. Grimža-Kulka, A. Grimža-Gluosnis, J. Šileika-Švedrys, A. Velanis-Tigras, A. Blauzdys-Konkurentas ir kiti vyrai.

Retkarčiais pasitaikydavo suomių gamybos pusiau automatinių šautuvų su 15 šovinių dėtuvėmis ir 9 mm kalibro automatų „Suomi KP-31", labai panašių į rusiškus PPŠ. Suomiškas automatas buvo labai efektyvus ir patikimas ginklas artimose, iki 200 m nuotolio, kautynėse, daug geresnis už PPŠ-41, niekada neužstrigdavo. Diske tilpdavo 69 šoviniai, šaudydavo ir serijomis, ir pavieniais šūviais. Juo buvo ginkluoti Jurgis Dailidėnas, Jonas Abukauskas-Siaubas ir kiti partizanai.

Dažnai sutinkamas buvo vokiškas karabinas „Mauser 98K" – pagrindinis ir masiškiausias vokiečių kariuomenės pėstininkų šaunamasis ginklas. Patyrusio šaulio rankose jis buvo patikimas, tikslus ir taiklus. Juo buvo ginkluotas J. Kadžionis-Bėda.

Labai retas ginklas buvo vokiškas automatas MP-28. Jo šovinių dėtuvė buvo šone, įsidėdavo horizontaliai, tad visada kliūdavo, miško sąlygomis buvo nepatogus.

Rusiškas „Mosino" 1938 m. pavyzdžio kavaleristų karabinas – lengvesnis už vokišką, kaip ir dauguma rusiškų ginklų, paprastas, patikimas ir taiklus.

Rusiškas „Mosino" pėstininkų šautuvas buvo labai ilgu vamzdžiu, o uždėjus durklą su juo jau nebeįeidavai į trobą. Nors ir buvo taiklus, tačiau labai nepopuliarus, vadintas „rusiška kačerga" ir naudotas tik „iš didelės bėdos".

Iš Vietinės rinktinės „plechavičiukai" buvo parsinešę 7,5 mm kalibro prancūziškų šautuvų MAS-36. Juos naudojo tol, kol turėjo šovinių.

Rusiškas 7,62 mm kalibro automatas PPŠ (Špagino pistoletas-kulkosvaidis) buvo masiškiausias rusų kariuomenės automatinis ginklas, jų buvo pagaminta net 6,1 mln. vienetų.[4] Tarp partizanų buvo dažnas, tačiau ne ypač vertinamas ginklas. Ilgiau šaudant, įkaitus vamzdžiui, kulkų sklaida buvo didelė, o pramušamoji galia sumažėdavo tiek, kad iš toliau nebeperšaudavo ir kailinių. Partizanai juokdamiesi sakydavo, kad tada jų kulkas galima atmušinėti ir kepure. Juos laikė labiausiai tinkamais artimoje kovoje – kieme, kambaryje, miško kautynėse. Šovinių dėtuvės buvo apvalūs diskai – jame tilpdavo net 71 šovinys – arba rageliai. Tačiau, kaip ginklas, buvo nepatikimas. Dėtuvių spyruoklės, matyt, buvo per silpnos – kartais šovinys diske „užsiskersuodavo", užstrigdavo ir į vamzdžio lizdą nebūdavo įstumiamas. Kautynėse tai buvo labai pavojinga, tolygu mirčiai. Juo visą laiką buvo ginkluotas A. Jagiela-

Ąžuolas, iš pradžių ir A. Velanis-Tigras, J. Šileika-Švedrys, vėliau iškeitę juos į „dešimtukus“. Pasitaikydavo ir labai panašių rusiškų automatų PPD-40 (Degteriovo pistoletas-kulkosvaidis), kuriais buvo ginkluoti pasienio užkardų „žaliakepuriai“. Jie irgi buvo nepatikimi, dažnai užstrigdavo. Visi rusiški automatai šaudydavo tik serijomis. Kaimo moterys dėl apvalaus disko dažniausiai juos vadindavo „automatu su ripka“. Partizanai kartais juos perdirbdavo – padarydavo medinę rankeną, kartais nupjaudami ir buožę.

Vokiškas 9 mm kalibro automatas MP-38/40 – tai vokiečių kompanijos „ERMA“ konstruktorių B. Geipelio ir H. Volmerio sukurtas ginklas. Vokiečiai jų buvo pagaminę apie 1,1 mln. vienetų.[3] Partizanų buvo vertinamas kaip patogus, lengvas, patikimas, nors ir šaudantis tik serijomis, automatas. Jį vadindavo „pistolke“, „mašinke“, „pistolmašinke“, o metalinę atlenkiamą buožę – „peteliu“. Naudotas tol, kol turėta jam šovinių. Galima dar paminėti, kad sovietiniuose šaltiniuose jis klaidingai vadintas „šmaiseriu“, priskiriant šio populiaraus automatinio ginklo sukūrimo nuopelnus konstruktoriui H. Šmaiseriui, kuris nebuvo šio ginklo kūrėjas. (R. P.)

Iš retesnių vokiškų ginklų buvo 1943–44 m. pradėtas gaminti šturmo šautuvas su sutrumpintais 7,92 mm šoviniais – MP-44 (arba StG-44), sukurtas jau vokiečių konstruktoriaus H. Šmaiserio. Rusų kariuomenei fronte įgijus pėstininkų automatinių ginklų ugnies pranašumą, nuo 1944 m. jų spėta pagaminti apie 400–450 tūkstančių vienetų. Šaudė serijomis ir pavieniais šūviais. Tai buvo labai vertingas, tačiau Aukštaitijoje retai pasitaikantis ginklas, vadintas „šturmgeverka“, „šturmoviku“ ar „šturmine“.

Rusiškas automatas PPS-43 buvo patogus, kompaktiškas, su atlenkiama metaline buože ginklas, partizanų vadintas „desantiniu“. Juo buvo ginkluotas būrio vadas, aviacijos ltn. A. Žilys-Žaibas. Yra buvę atvejų, kai partizanai jam padarydavo medinę buožę.

Retas ginklas buvo „vokiškas dešimtšūvis“ – pusiau automatinis šautuvas „Walther Gewerhr-43“, pradėtas gaminti 1943 m. Tai nelabai sėkmingas vokiečių bandymas nukopijuoti rusišką pusiau automatinį šautuvą SVT-40. Juo buvo ginkluotas Žaibo būrio partizanas Vladas Žemaitis-Audra (Ladziukas). Tai buvo taiklus, tačiau labai kaprizingas, reikalaujantis ypatingos priežiūros ginklas – užbyrėjus žemių ar dulkių, jis užsikirsdavo, nebeveikdavo, o susidūrus su priešu akis į akį, tai galėdavo kainuoti gyvybę. Dėl to ir buvo nemėgstamas, naudojamas tik „iš bėdos“.

Rusiškas pėstininkų Degtiariovo kulkosvaidis (DP-27) buvo populiarus, patikimas ir geras ginklas, turėjęs bjaurią savybę – einant krestelėjus diske labai barškėdavo šoviniai (metalas į metalą). Jokie bandymai jį „pataisyti“ negelbėjo. Mūsų krašte buvo vadinamas paprastai: lengvuoju, rankiniu arba „lėkštiniu“ kulkosvaidžiu, nes turėjo didelį plokščią diską. Kai kur dar buvo pravardžiuojamas „degteriovka“, „rusišku bliūdu“, o kaimo moterys ar vaikai vadino „kulkosvaidžiu su petelne“.

Čekoslovakiški kulkosvaidžiai „Brno“ (ZB-26 arba ZB-30) buvo populiarūs ir

patikimi ginklai. Jų taikiklis buvo šone, turėjo 20 ir 30 šovinių dėtuves. Kai kurių partizanų jie buvo vadinami „Broniukais“. Tai buvo mėgstamiausias Algimanto apygardos vado, taiklaus šaulio, A. Starkaus-Montės ginklas.

Iš Vietinės rinktinės vyrai buvo parsinešę 7,5 mm kalibro prancūziškų kulkosvaidžių MAC M1924/29, vadinamų „prancūziukais“. Jų niekas nepeikdavo ir naudojo tol, kol turėjo šovinių.

Žaibo būryje partizanai turėjo du nuo pamuštų rusų tankų nuimtus kulkosvaidžius. Tai buvo tankiniai Degtiariovo kulkosvaidžiai (DT-29). Jie turėjo reguliuojamą sustumiamą metalinę buožę, trijų eilių 63 šovinių apvalų storą diską. Buvo patogus, patikimas, kompaktiškas ginklas su tankesne ugnimi nei „lėkštinis“ DP. Partizanų jie buvo vadinami „tankiukais“ arba „štuceriais“. Juo buvo ginkluotas Žaibo būrio partizanas M. Timinskas-Maras (Mariukas), Bronius Dailidėnas ir kiti.

Vokiškas kulkosvaidis MG-34 buvo geras, patikimas ginklas, tačiau turėjo sunkų vamzdį – laikant rankose, jis svirdavo į priekį.

Daug geresnis, lengvesnis ir kompaktiškesnis buvo vokiškas kulkosvaidis MG-42. Dėl savo tankios, galingos ugnies buvo vadinamas „vokišku pjūklu“, „pragaru“, kai kur net „elektriniu“ kulkosvaidžiu. J. Abukausko-Siaubo prisiminimais, Dusetų krašto partizanai jį vadindavo „bistriuku“. Jais buvo ginkluoti Audros būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis, Žaibo būrio partizanai Jonas Gečiauskas-Garvežys, Juozas Kirkus-Plienas ir kt. Žygyje jį nešdavosi kaip kuolą ar baslį užsimetę ant peties, ranka prilaikydami už rankenos. Tereikėdavo tik vieno staigaus judesio, kad jis persiverstų per petį, būtų sugriebtas kairiąja ranka ir iškart „atidengtų ugnį“. Partizaninis gyvenimas buvo įpratinęs pataikyti ne tik į matomą taikinį, bet nakties metu ir į garso vietą.

Vyčio apygardos Vėtros būrio partizanų vadas B. Juospaitis-Direktorius buvo ginkluotas labai patogiu, kompaktišku lenkišku rankiniu kulkosvaidžiu RKM wz.28 („Colt R75“ versija), o Vyčio apygardos vardas M. Šemežys-Aras vokišku kulkosvaidžiu MG-15, naudotu bombonešių ginkluotėje (atsisakius aviacijoje 7,92 mm kalibro ginklų, jie buvo perdirbti – pritaikyta buožė, kojelės, diržas, gilzių kreiptuvas – ir perduoti antžemyniniams „liuftvafės“ daliniams).

Žaibo būrys iš rusų buvo „atmušęs“ ir sunkųjį kulkosvaidį „Максим 1910“, tačiau jo su savim nesitampydavo, laikydavo paslėpę.

Didelė problema buvo šaudmenų įsigijimas. Prie Troškūnų rusai 1940–41 m. buvo pastatę, ruošdamiesi 1941 m. liepą Vokietijos puolimui, lauko aerodromą. Į šalia statomus sandėlius siauruoju geležinkeliu buvo privežę daugybę aviacinių bombų, įvairaus kalibro šovinių atsargų. Skubiai traukiantis sandėliai buvo susprogdinti. Bandyta rinkti ir panaudoti likusius šovinius, tačiau šie jau nebetiko – galingo sprogimo bangos buvo deformuoti.

Šaudmenys, kaip ir ginklai, buvo randami buvusių mūšių vietose. Jų daug prisirinkę turėjo gyventojai. Tačiau tokie šoviniai buvo nepatikimi, be garantijos – nežinoma, kokiomis sąlygomis jie buvo laikomi, galėjo atidrėkti parakas ir reikiamu momentu „nesuveikti“. Dažnai tokie šoviniai dėl oksiduotos, pažaliavusiu paviršiumi tūtelės

šaudant įkaitus vamzdžiui „prisvildavo“, įstrigdavo vamzdžio lizde – jį tekdavo išmušti tik didele jėga, bato kulnu trenkiant į ginklo spyną. Mūšio metu tai priversdavo trauktis, o kartais baigdavosi ir tragiškai, mirtimi, kaip J. Šileikai-Švedriui. Vokiški šoviniai, palyginti su rusiškais, išsilaikydavo geriau.

Partizanai klausinėdavo žmonių, kas iš gyventojų turi pasislėpę ginklų ar šovinių. Paskui kreipdavosi su prašymu į ginklo savininką, kartais ginklą išmainydavo į paklausią prekę ar daiktą, kartais pirkdavo. Pvz., partizanas A. Simanonis-Bagočius automatą PPŠ ir tris granatas pirko mainais už odą batams siūti. Šovinių ir ginklų partizanai kartais paimdavo ir kautynėse, kartais jų įsigydavo iš rusų kareivių – pirkdavo, keisdavo į lašinius ar „samagoną“. Ginklai ir šoviniai buvo atimami iš kolaborantų, partinių ir sovietinių aktyvistų, milicininkų. 1944 m. vasarą, per Lietuvą slenkant frontui, už „naminę“ iš rusų kareivių frontininkų buvo galima įsigyti vokiškų trofėjinių ginklų.

Rusai, žinodami apie šaudmenų stygių, kartais partizanams specialiai „pamesdavo“ šovinius, vietoj parako prikimštus sprogmenų (tolo). Šaunant jie sprogdavo, išplėšdami ginklo spyną, galėdavo smarkiai sužaloti ar net užmušti šaulį. Dėl to partizanai visada turėdavo būti budrūs ir atsargūs.

Seni, oksiduotomis gilzėmis, įtartini šoviniai buvo patikrinami – išimdavo kulką, išpildavo paraką ir žiūrėdavo, kaip atrodo kapsulė. Ji turėdavo blizgėti. Jei kapsulė būdavo patamsėjusi, ji jau nebeįskeldavo parako. Tokie šoviniai būdavo „remontuojami“ – išimdavo seną ir vietoj jos įdėdavo medžioklinio šovinio kapsulę, o nebirų, supuolusį paraką pakeisdavo nauju, biriu.

„Kišeninė artilerija“ – rankinės granatos, turinčios didelę smogiamąją galią artimoje kovoje, suartėjus su priešu, buvo skirstomos į ginamąsias ir puolamąsias. Daug vokiškų ir rusiškų granatų prisirinkta praslenkant Rytų frontui. Iš pradžių turėta daug ilgakočių puolamųjų (ofenzyvinių) vokiškų granatų – jas partizanai vadino „kotinėmis“. Ant jų užmovus specialų vamzdžio formos metalinį žiedą su įpjovomis, jos virsdavo gynybinėmis.Ilgas medinis kotas suteikdavo stabilizuojantį privalumą – granatos nenuriedėdavo, o tik pasisukdavo pagal savo išilginę ašį ir sprogdavo ten, kur ir būdavo numetamos. Vokiškos puolamosios „kiaušininės“ granatos buvo lengvos, plono metalo, veikė daugiau sprogimo jėga, o ne skeveldromis. Rusiškos „špižinės“ ginamosios (defenzyvinės) granatos (F-1) buvo briaunotos, su grioveliais, todėl partizanų vadintos „rupūžinėmis“. Griovelių paskirtis buvo ne tik ta, kad ji suskiltų į smulkias skeveldras, bet ir kad būtų patogu ją pririšti ir panaudoti kaip miną. Puolamosios RG-42 granatos dėl joms būdingos formos vadintos „cilindrinėmis“. Dar viena rankinių granatų rūšis – sunkiosios, prieštankinės granatos. Dažniausiai jomis užpuolimo metu sprogdindavo mūrines stribų būstines, gynybai naudojamus rūsius. Tačiau kartais granatos „nesuveikdavo, pavesdavo“. Pvz., sykį į Troškūnų stribų būstinę pro langą susirinkimo metu įmetus prieštankinę granatą, ji, dideliam partizanų nusivylimui, nesprogo. Visada vieną granatą partizanas nešiodavosi kaip „asmeninę“, kad, patekęs į beviltišką padėtį, galėtų susisprogdinti.

Be šių, buvo dar viena, retesnė, granatų rūšis – tai vokiškos šautuvinės granatos, partizanų vadintos „šompolinėmis“. Jos turėjo cilindro formos metalinį korpusą, kurio viduje buvo sprogmenų (amonalo) užtaisas. Priekyje įtaisytas sprogdiklis, gale – sijonėlio formos stabilizatorius ir šompolas, įkišamas į vokiško karabino „Mauser 98K“ vamzdį. Šovinys buvo tik su parako užtaisu, o šūvio metu šautuvo vamzdyje susidarančios dujos didžiule jėga išstumdavo į vamzdį įkištą šompolą su granata, kuri nuskriedavo 150 metrų į priekį. Sprogimo metu skeveldrų veikimo radiusas buvo apie 35–45 m. Jos buvo naudojamos puolant ir ginantis, taikant į tolimesnius priešo objektus – pastatų langus, kulkosvaidžių lizdus, priešo pozicijas grioviuose, duobėse, žvyrduobėse ar apkasuose. Jos efektyviai naudotos 1944–45 m., t. y. tol, kol jų turėta. Esant reikalui, jas būdavo galima panaudoti ir kaip paprastas granatas – tereikėdavo atsukti jos galą, patraukti virvutę ir mesti.

Praslinkus frontui, partizanai kartu su ginklais prisirinko vokiškų ir rusiškų pėstininkų bei prieštankinių minų. Jas kartais panaudodavo minuodami kelius – mašinų su NKVD kareiviais ir skrebais sprogdinimui, taip pat bunkerių užminavimui. Ryšininko J. Barisos-Vytenio prisiminimais, Liūto rinktinės vadas J. Kaulinis-Miškinis planavo susprogdinti važiuojantį traukinio sąstatą su tremtiniais, tačiau to sumanymo atsisakė – būtų buvę ir tremtinių aukų, o išlaisvintus žmones rusų kariuomenė „šukuodama“ apylinkes vis tiek būtų sugaudžiusi, o dalį ir sušaudžiusi. Vieną kartą jis minas panaudojo susprogdindamas mašiną su NKVD kareiviais Vyžuonų apylinkėse.

Kai kurie būriai turėjo vokiškų pancerfaustų – prieštankinių granatsvaidžių (vok. „šarvuotas kumštis“). Juos panaudodavo puolant stribų būstines, rusų įgulas – pramušdavo mūrinių būstinių sienas, duris, „nutildydavo“ kulkosvaidžius. Pancerfaustais naudotis reikėjo patyrimo – dėl šūvio metu išmetamų nuodingų dujų ir liepsnos arti šaulio, o ypač užpakaly jo, neturėjo būti žmonių.

Lietuvos partizanai jokios paramos iš užsienio negaudavo, todėl negalėdavo atnaujinti ir savo ginkluotės – ji metai po metų seno ir prastėjo. Dėl šovinių trūkumo teko atsisakyti prancūziškų šautuvų ir kulkosvaidžių, vokiškų automatų, ėmė vyrauti rusiški ginklai. Tai buvo būdinga tik partizaniniams judėjimamas – lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių, atsidūrusiems už „geležinės uždangos“. J. Kadžionio-Bėdos atsiminimais, šovinius vokiškam parabeliui teko gaminti pačiam – tam tiko rusiško automato PPŠ šoviniai, tereikėdavo nupjaunant sutrumpinti tūtelę ir pagal formą iš švino išlieti kulką.

Rusai kovoje su partizanais niekada nenaudojo naujos kartos ginklų, rusiškų automatų AK-47, laikydami juos „didelėje paslaptyje“ ir bijodami, kad jie nepakliūtų į laisvės kovotojų rankas. Net 1965 m., vykdant KGB operatyvinę operaciją prieš A. Kraujelį-Siaubūną, buvo naudojami seni ginklai – automatai PPŠ-41.

Pasaulinėje partizaninio judėjimo istorijoje partizanai visada buvo remiami ginklais, amunicija, finansais bei politiškai tuo suinteresuotų ir padedančių šiai

kovai užsienio valstybių. „Šaltojo karo“ laikotarpiu tai buvo ypač būdinga Tarybų Sąjungos vykdomai slaptai, agresyviai ir ekspansyviai užsienio politikai. Ji inspiravo ir visomis priemonėmis rėmė ginkluotos opozicijos (partizaninius) judėjimus užsienio, o ypač trečiojo pasaulio, šalyse. XX a. antroje pusėje Tarybų Sąjunga dalyvavo net 123 užsienio valstybėse vykusiuose kariniuose konfliktuose, karuose, nacionalinio išsivadavimo (partizaniniuose) judėjimuose, perversmuose. Tarybinės armijos Generalinio štabo Vyriausioji žvalgybos valdyba (GRU) ir Tarptautinio karinio bendradarbiavimo vyriausioji valdyba prie Gynybos ministerijos buvo pasiuntusi apie 60 tūkstančių specialiosios paskirties kariškių – partizaninio karo specialistų į daugybę šalių: Alžyrą, Angolą, Bangladešą, Afganistaną, Vietnamą, Egiptą, Jemeną, Kambodžą, Kiniją, Korėją, Laosą, Libaną, Mozambiką, Nikaragvą ir daugybę kitų.[2] Savo teritorijoje ir socialistinėse Rytų bei Vidurio Europos valstybėse Tarybų Sąjungos slaptosios tarnybos (KGB ir GRU) buvo įkūrusios daugybę apmokymo bazių įvairiausių tautybių partizaninio karo specialistų ruošimui ir panaudojimui užsienio šalyse.

Daugiausia remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Solonin, Mark. 1941-ųjų birželis. Galutinė diagnozė. Vilnius: Briedis, 2017, p. 31.
[2] Bojarskij, Viačeslav. Partizanstvo včera, segodnia, zavtra. Moskva: Granica, 2003, VI sk.
[3] Prieiga internete: https://ru.wikipedia.org/wiki/MP_38/40. 2018-03-03.
[4] Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Georgijus_Špaginas. 2018-03-03.

Partizanų maistavimas: „kalėdojimas“ ir „žebravojimas“

Troškūnų, Kavarsko, Taujėnų apylinkėse apsirūpinimą maistu partizanai vadino „kalėdojimu“ arba, lenkišku žargonu, „žebravojimu“. 1944–45 m. partizanus dažniausiai maitindavo jų šeimos – jie arba patys ateidavo pasiimti maisto atsargų, arba į mišką atnešdavo šeimos nariai. Kartą V. Simanonytei iš Mackeliškių k. benešant broliui Antanui maistą, pradėjo šaudydami vytis rusai. Brolis išbėgęs į pamiškę jai davė ženklą – mojo ranka žemyn, liepdamas: „Gult!“, tačiau sesuo atbėgo į mišką, laimei, net nesužeista. Tuo metu būdavo dideli partizanų būriai, susirinkdavo ir daugiau nei šimtas vyrų. Būdavo paskirtas virėjas, kuris katile išvirdavo sriubos.

Vėliau, ištrėmus partizanų šeimas, partizanai rudenį, po gyvulių skerstuvių, būdavo priversti „kalėdoti“ – naktį eidavo būreliais pas numatytus tą naktį aplankyti ūkininkus ir prašydavo paaukoti maisto atsargų žiemai. Aukodavo, kiek kas galėdavo, vieni daugiau, kiti mažiau: kas duodavo visą lašinių paltį, kas atpjaudavo lašinių bryzą, vienas nukabindavo kumpį, kitas – dešrų. Partizanai maisto produktus dėdavo į maišus ir nešdavosi ant peties. Buvo renkami tik rūkyti, negendantys maisto produktai. Surinktas atsargas palikdavo saugoti pas patikimus gyventojus, o prireikus

ateidavo pasiimti arba atveždavo ryšininkas ar rėmėjas. Kadangi susidarydavo daug įvairaus dydžio ir skirtingo rūkymo lašinių bryzelių, tai galėdavo sukelti įtarimą kratas darantiems skrebams. Dėl to buvo stengiamasi, neužtraukiant žmogui bėdos, pas vieną gyventoją didelių maisto atsargų nelaikyti. Labiausiai ir nuoširdžiausiai aukodavo vidutiniai ir vargingiau gyvenantys ūkininkai. Aukojamas maistas dažniausiai būdavo lašiniai, kumpiai ir dešros, labai retai, kaip delikatesas, skilandžiai („kindziukai"). Svogūnai buvo kaip priedas prie maisto. Apie turtingiausius ūkininkus buvo net posakis: „Jeigu stogas skardinis, tai ten net neik!" Atėjus prašyti paremti laisvės kovotojus maistu, tas taip imdavo skųstis ir aimanuoti, kad atrodydavo, jog jis tikras vargšas, tai jam reikia paaukoti. Kartą Švedrys su keliais būrio vyrais „žebravodamas" užėjo pas turtingą ūkininką, o tas puolė dejuoti: „Ojojoj, taigi kad mes nieko neturim, vos galą su galu suduriam!" Juzukas supyko ant tokio „nieko neturinčio" ir tarė: „Nelabai norisi tikėt, kad nieko neturit, mes tuoj patikrinsim!" Užlipo ant aukšto pasižiūrėti, o ten, pasirodo, gėrybių tiek, kad net kartys „lūžta" – sukabintos lašinių paltys, kumpiai, dešros, skilandžiai, didžiausios maisto atsargos, „nors vežimu vežk". Ir ne tik šįmetinio, bet dar ir pernykščio bei užpernykščio skerdimo. Partizanai prisidėjo maišą „gėrybių", o Švedrys išeidamas tarė: „Kadangi jūs nieko neturit, tai mes nieko nepaėmėm!" Tačiau tai nebuvo absoliuti taisyklė, kai kurie turtingi ūkininkai irgi kiek galėdami padėdavo maistu. Repšėnų k. turtingų ūkininkų Vėžių šeima – Teklė Vėžienė, dukra Anelė – partizanus visada nuoširdžiai remdavo, nieko negailėdavo ir neskaičiuodavo.

Ryšininkai ir ryšininkės iš patikimų ūkininkų irgi rinkdavo maistą, kaupdavo atsargas, o žiemą užeidavo jų pasiimti partizanai.

Kartais ateidavo į svečius kiti partizanai, susidarydavo didelis būrys žmonių, kuriuos reikėdavo pamaitinti. Tada būrio vadas Ąžuolas nurodydavo, iš kurio ūkininko paimti bekoną ar telyčią. Aišku, tas žmogus, iš kurio buvo paimamas gyvulys, „laimingas nesijautė", todėl buvo stengiamasi gyvulį konfiskuoti iš okupantams ištikimų palaižūnų, komunistų ar iš valstybinio ūkio.

Partizanai dažnai pas ūkininkus užeidavo pavalgyti, paprašydavo, kad šilto maisto atneštų į mišką. Jie niekada nesinešiodavo, kaip rusai, katiliukų, tik kai kurie turėdavo gertuves („baklages"). J. Kadžionio-Bėdos partizanavimo metu A. Jagielos-Ąžuolo būryje būdavo tik sausas maistas, nebuvo nei virėjo, nei virtuvės. Lašinius su svogūnais patys pasikepdavo ant keptuvės, šalto, neskanaus miško vandens atsigerdavo iš stovykloje iškasto negilaus šulinėlio, kai būdavo šalta – užkaisdavo aviečių arbatos. Tik išskirtiniais atvejais, gavus šviežios mėsos, J. Šileika-Švedrys (Juzukas) išvirdavo sriubos. Papartynėje esančioje partizanų stovykloje ant eglės šakos visada kabėdavo lašinių paltis – kiekvienas galėdavo atsipjauti, kiek jam reikėdavo.

Kartais dėl netinkamo elgesio kildavo ir konfliktų. 1945 m. gegužę į Papartynės k. esantį Patamsių vienkiemį užėjo P. Semėnas-Jaguaras su draugu, jaunu vaikinu iš Mackeliškių k., berods, A. Simanoniu-Bagočium. Semėnas pradėjo reikalauti maisto,

o senasis šeimininkas Jonas Patamsis, jau turintis beveik 80 metų, kažkada buvęs stiprus vyras, atsakė: „Mes partizanus ką tik parėmėm, o vakar užėję skrebai dar mus ir apvogė. Maisto visai nebeliko, vos galus suduriam! Juk pas mane glaudžiasi dukra su trim mažais vaikais, o jų tėvas suimtas, kali Vorkutoj. Kaip man juos visus išmaitint!?“ Tačiau Jaguarui tai buvo nė motais – jis pabandė praeiti tarp „pečiaus“ ir sienos esantį tarpą bei užlipti kopėčiomis ant aukšto. Šeimininkas stojo jam skersai kelio, tas pradėjo ant jo šaukt, trenkė į veidą, sukruvindamas lūpas. Jonas Patamsis dėl tokio grubaus elgesio labai įsižeidė, supyko, net negalvojo nusileisti, „stojo piestu“ – irgi pradėjo garsiai ant jo šaukt. Semėnas pagrasino padegti namus. Tada ant jo šaukdama ir gėdydama puolė duktė Julija. Nieko nepešęs P. Semėnas-Jaguaras išėjo, palikdamas atlapotas duris.

Kartais partizanai iš pieninių (Dabužių mstl. ar bevežant iš Taujėnų pieninės) pasiimdavo sviestą, tačiau tai buvo greitai gendantis maisto produktas, juo pasidalydavo ir su gyventojais.

Konfiskacijas partizanai vykdydavo iš valstybinių ūkių, sovietinių įstaigų, okupacinės valdžios pareigūnų ar šnipų. Susikūrus kolūkiams, ūkininkai taip nuskurdo, kad patys vos prasimaitino. Partizanai kolūkiams uždėdavo prievolę. Esant aršiam, komunistuojančiam kolūkio pirmininkui, partizanai atlikdavo kolūkinio turto rekvizicijas – išsiveždavo nušovę kiaulę, avių, pasiimdavo grūdų, palikdami raštinį „pakvitavimą“, kad atsakingi asmenys nebūtų baudžiami. Tačiau dažniausiai veikdavo ne jėga, bet susitarimu – susitardavo su kolūkio pirmininku ar sandėlininku, tie sumaldavo ir atveždavo į sutartą vietą maišą miltų, papjautą bekoną ir kt. Kartais „prievolė“ būdavo ir pinigais.

Buvo nustatyta tvarka, kad partizanai per metus kaip prievolę galėdavo paimti sovietinio tarnautojo vieno mėnesio algą.

Pasitaikydavo atvejų, kai partizanai atlikdavo maisto produktų rekvizavimą iš prasižengusių gyventojų (plepių, įvairių „palaidų liežuvių“, dėl kurių neatsakingų veiksmų partizanai ar jų ryšininkai buvo pastatyti į rimtą pavojų, komunistų ar sovietinių aktyvistų šeimų, skundikų, sovietinei valdžiai pataikaujančių ūkininkų). Tais visuotinio nepritekliaus metais „maisto klausimas“ buvo opus ir ūkininkui (ypač tapusiam kolūkiečiu), ir partizanui. Kartais ir „žaliukai“, išvarginti pavojų ir sunkių gyvenimo sąlygų, grubokai reikalaudavo maisto. Tai buvo partizaninio gyvenimo būtinybė, jų išgyvenamumo klausimas. Kai kuriems žmonėms tai paliko nuoskaudų iki šių dienų, nors paremti partizanus, kovojančius už laisvę, buvo kiekvieno tautiečio pareiga. Juk nereikia pamiršti, kad partizanų auka buvo neišmatuojamai didesnė – jie paaukojo ir atidavė viską, ką turėjo – ne tik savo namus, turtą, bet ir artimuosius, šeimas, o galiausiai ir savo gyvybes. Todėl niekada negalima pateisinti žmonių, į išsivadavimo kovą ir jos prasmę žiūrinčių labai primityviai, tik per buitinę prizmę – kad partizanai iš jų paėmė duonos kepalą, lašinių paltį ar pan. Kai kurie jų dejuoja ir negali to pamiršti iki šių dienų – tai tik parodo jų tautinį ir pilietinį nebrandumą.

Aišku, tokie žmonės ir nestovėjo Baltijos kelyje, jiems tai buvo nereikalinga – jų poreikiai buvo be jokios dvasinės idėjos, tik paprasti „medžiaginiai“, materialūs.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Sutartiniai ženklai

Partizanai su pamiškių gyventojais buvo sukūrę sutartinę signalinę sistemą, kuri apie apylinkėse esamą padėtį pranešdavo pagal tris variantus – ramu, padėtis neaiški, pavojus, arba, nesant galimybių, pagal du variantus – saugu / nesaugu. Tam būdavo naudojami gerai matomose vietose išdėstyti ir iš saugaus atstumo, neišeinant iš miško, gerai matomi plika akimi arba pro žiūronus sutartiniai ženklai. Tuo metu vienkiemiuose tvartų ar klojimų galuose, pastogėse, būdavo pristatyta lentų, karčių, vežimo „drobinų“. Susitardavo su ūkininkais, kad pavojaus atveju kartis bus iškišta virš stogo, pasvirusi, pro stogo kraštą kyšos kelios kartys, į sieną bus atremta lenta ar kitokios kombinacijos. Pastogėje vienoje arba kitoje vietoje galėdavo būti pakabintas dalgis, į sieną atremtas šluotražis ar pakabintas grėblys. Šulinio svirtis galėjo būti pakelta arba nuleista, su kibiru ar be jo. Ant tvoros būdavo padžiauti skalbiniai ar skudurai, tarp kurių turėdavo būti sutartas, kažkuo išsiskiriantis. Tokiais ženklais būdavo ant tvoros ar „žėglių“, „stulpų“ ar „kemėrų“ pamauti stiklainiai, puodynės ar ąsočiai, keičiant jų išdėstymą, skaičių, užmaunant puodą ant jo viršūnės ir pan. Net iš kilometro atstumo per žiūronus gerai matydavosi namo skliauto langelis – jis galėjo būti uždarytas, pravertas, uždengtas skuduru ar pan. Ženklams labai tiko namų langų užuolaidos – pagal susitarimą užtrauktos, pusiau užtrauktos, visai užtrauktos, taip pat vazonėliai ar kiti daiktai ant palangės juos padedant sutartoje vietoje ar nuimant, keičiant jų išdėstymą, skaičių.

Kartais, jeigu leisdavo galimybės, būdavo dviguba sutartinių ženklų sistema. Tokiu atveju greitam įspėjimui buvo naudojami patys patogiausi, arčiausiai, „po ranka“ esantys daiktai – langų užuolaidos, vazonėliai ar įvairūs kiti daiktai ant palangės. Juk staiga užgriuvus rusams ir skrebams, kurie irgi nujautė apie sutartinius ženklus, ūkininkas jau nebegalėdavo eiti į lauką pakelti karties ar pan.

Būdavo ir sutartiniai garso signalai – kieme vaikai, pamiškėse piemenukai garsiai dainuodavo sutartas pavojaus atvejui dainas. Kadangi vienkiemiuose ūkininkai turėdavo priekalą – perspėdami apie pavojų garsiai kaldavo, lygindami kokį nors gelžgalį ar plakdami dalgį. Valerijos Čekanauskaitės prisiminimais (Papartynės k.), esant „zapūdui“ ji su seserimis užsirišdavo baltas skareles ir eidavo ravėti daržų. Vasarą ant kamaros langelio palangės esant pavojui padėdavo kopūsto galvą, žiemą langelį uždengdavo baltu skuduru.

Tačiau skrebai kartais panaudodavo gudrybę, kurios vos pavyko išvengti J. Kadžio-

niui-Bėdai. Išėję iš ūkininko lauko keliuku, jie prisidengdami mišku sugrįžo netikėtai atgal į vienkiemį. Tai buvo eilinė atsargumo pamoka Bėdai, kuris vos nepapuolė į jų spąstus. Taip dažnai elgdavosi ir karinės-čekistinės grupės – išėję iš ūkininko namų, apsukę ratą slapta sugrįždavo ir surengdavo pasalą.

Gyventojai labai atsakingai ir pareigingai naudojo sutartus signalinius ženklus, nes nuo to priklausė ne tik partizanų, bet ir jų pačių saugumas.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos ir Valerijos Čekanauskaitės-Maslauskienės prisiminimais.

Kova su plėšikais

Partizanams teko kovoti ne tik su rusų kariuomene, NKVD daliniais, pasieniečiais, skrebais, ginkluotu partiniu ir sovietiniu aktyvu, „visokio plauko“ kolaborantais, bet ir su partizanais apsimetusiais plėšikais.

Šitų „šaikų“ (plėšikų gaujų) buvo po kelias kiekviename valsčiuje, o kai kurie „veikė“ po kelis ar pavieniui. Partizanų kova su tokiais plėšikais buvo bekompromisinė, be pasigailėjimo. 1947 m. pavasarį su Naujokų k. gyventojo Peldžiaus pagalba buvo išaiškinta Dabužių apylinkėse partizanų vardu plėšikaujanti gauja, nebaudžiamai veikusi kelis metus. Peldžių su žmona naktį atvažiavę plėšikai ne tik apvogė – pasiėmė patalynę, pagalves, drabužius, batus, maistą, tačiau ir žiauriai sumušė. Tačiau šis iš balso atpažino vieną vagį, netoliese gyvenantį kaimyną Ušacką, ir pranešė partizanams. A. Jagielos-Ąžuolo būrio vyrai pradėjo jį sekti. Susirinkus „gaujos“ nariams eiliniam plėšikavimui, jie partizanų buvo nuginkluoti ir sušaudyti (dalis plėšikų neatėjo, atsitiktinai išvengdami ir bausmės). Dabužių kapinėse komunistinė valsčiaus valdžia ir skrebai juos palaidojo „raudonuose“ karstuose, kaip „nekaltas aukas“.

Taujėnų apylinkėse irgi veikė plėšikų būrys. Vieną naktį jie užsuko pas partizanų ryšininką ir liepė pripilti ir sukrauti į roges kelis maišus grūdų. Ryšininkas iš karto suprato, kad tai ne tikri partizanai, o paprasti plėšikai. Jis peiliu prapjovė maišuose skyles ir nubėgo pranešti Taujėnų garnizonui. Šie, sekdami pribyrėjusių grūdų pėdsakais, atsekė iki sodybos, kurioje šie slėpėsi. Visi pasidavė „be šūvio“ ir buvo nuteisti kalėti.

Taip pat Taujėnų apylinkėse 1951–52 m. plėšikavo du jaunuoliai – Gintas Puodžiūnas-Šluota ir Lilija Dvilaitytė. Nors ir nešiojo pusiau kariškus drabužius su Trispalvės antsiuvais, plėšė iš gyventojų laikrodžius, auksinius žiedus, pinigus, drabužius. Patys sakydavo: „Mes „šluotelas“, viską šluojam!“ Nei milicija, nei skrebai jų negaudė, todėl buvo manoma, kad jie yra ir MGB užverbuoti agentai. Jų kelio galas irgi tragiškas – buvo nuginkluoti ir miške įvykdyta mirties bausmė.

Taip pat už plėšikavimus sušaudyti Traupio ir Kavarsko parapijose ir už jų ribų „darbavęsi“ Alkauskas, Gailiušis, Janulis ir kt.

Broliai Levandavičiai už plėšikavimą išvengė partizanų bausmės – juos spėjo anksčiau suimti milicija, buvo nuteisti, kalėjo lageryje.

Partizanų vardu, siekdami sukompromituoti partizanų sąjūdį, naktimis plėšikavo ir persirengę skrebai.

Tačiau tai toli gražu ne visas partizanų vardu prisidengusių plėšikų sąrašas. Didelė jų dalis sugebėjo išvengti bausmės ir liko nežinomi.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Tikėjimas ir malda

Tais laikais žmogus, eidamas pro kryžių, visada pagerbdavo Kristaus kančią nusiimdamas kepurę. Kas to nedarydavo, net ir kitatikis žydas laikydavo prastu, blogu žmogumi. Praeinant pro dirbantį žmogų, visada buvo palinkima: „Padėk, Dieve!“ Prie stalo sėsdavo ir keldavosi tik persižegnoję, dieną visada pradėdavo bei užbaigdavo malda, sekmadienį mišių metu niekas nedirbdavo. Tokios buvo kasdienio gyvenimo taisyklės, visuotinai priimtos tradicijos. Tačiau jeigu pasitaikydavo 2–3 švenčių dienos, tai iš nieko neveikimo prie darbo įpratę darbštūs ūkininkai neberasdavo sau vietos, tiesiog „lipdavo ant sienų“, atrodė, kad išeis iš proto, „numirs“.

Partizanai, visi kilę iš katalikiškų šeimų, ir į būrius atsinešė tas pačias tradicijas.

K. Patamsio atsiminimais, 1944–45 m. A. Jagielos-Ąžuolo būryje būdavo bendros rytinės ir vakarinės maldos. Jų metu vadas balsu skaitydavo maldaknygę, o būrio vyrai pritardavo maldai. Iš šalies tai atrodė kaip „dūzgiantis bičių avilys“. 1948 m., sumažėjus partizanų skaičiui, J. Kadžionio-Bėdos atsiminimais, rytais ir vakarais partizanai melsdavosi kiekvienas atskirai. Danutė Davidonytė-Laumė, A. Simanonis-Sigitas melstis eidavo giliau į mišką. Sekmadieniais, bažnytinių mišių metu, būdavo bendros pamaldos, kurias skaitydavo iš maldaknygės būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas. Jas visada baigdavo savo žodžiais:

Kristaus Kryžiau, padėk mums visuose mūsų gyvenimo įvykiuose,
Kristaus Kryžiau, būk laimėtojas mūsų visuose gyvenimo reikaluose,
Kristaus Kryžiau, būk su mumis,
Kristaus Kryžiau, būk mūsų apsaugotojas prieš mūsų priešus,
O Dieve Visagali, saugok mus nuo ligų ir visų kitų nelaimių,
Nes Tu esi mūsų Sutvėrėjas ir Atpirkėjas visose mūsų gyvenimo dienose.
Amen.

Reikia pažymėti, kad A. Jagielos-Ąžuolo iš maldaknygės skaitoma bendra būrio malda kaip nelaimės nuojauta buvo jo ir dviejų bendražygių žūties išvakarėse.

Visi partizanai turėjo ant krūtinės „medalikėlius“ ar kryželius, visi išeidami iš namų buvo motinų palaiminti, peržegnoti, daugelis turėjo „rožančius“, maldaknyges. Prieš Velykas ir Kalėdas, jeigu leisdavo aplinkybės, partizanai eidavo išpažinties. 1945 m. prieš Kalėdas pas Papartynės k. gyvenantį ūkininką Antaną Čekanauską atėjo, kaip ir buvo sutarta, 30 partizanų. Traupio bažnyčios kunigą Antaną Vaškevičių atvežė Aleksas Verikas. Šeimyna susirinko seklyčioje, o kitame, šiltajame gale, vyrai pas kunigą ėjo išpažinties. Du partizanai visą laiką pasikeisdami stovėjo sargyboje. Ryšininkei Genei Šeštokaitei-Birbilienei iš Repšėnų k. A. Jagiela-Ąžuolas duodavo pinigų ir paprašydavo Kavarsko bažnyčioje užsakyti mišias už partizanų sveikatą, už Tėvynę, už žuvusius brolius. Gyvenant bunkeriuose maldos, „rožančiaus“ kalbėjimas, poteriai buvo kasdieninis partizano palydovas. Sunki, kupina pavojų, nerimo, trapi ir nenuspėjama partizano gyvenimo kasdienybė tik sustiprindavo tikėjimą. Tai buvo pagrindinė jėga, tvirtinanti, kad mūsų pusėje yra Dievas ir Tiesa. Tuo metu niekas negalėjo ir įsivaizduoti, kad laisvasis Vakarų demokratinis pasaulis, išpažįstantis tokias pačias krikščioniškas vertybes, galėtų palikti mūsų šalį Rytų barbarui žudyt, plėšt, tremt į Sibirą, sodint į kalėjimus. Kaimas kiek galėdamas priešinosi okupantams, gerbė partizanus už jų pasiryžimą kovoti, už laisvės idėją, vardan kurios jie buvo pasiruošę paaukoti savo gyvybes, šeimas.

Visuose būriuose – Žaibo, Vienuolio, Kuprio, Liūto ir kituose – buvo panašios kaip ir visoje Lietuvoje maldos tradicijos. Juk laisvės kovą rėmė ir bažnyčia, kunigai, kurių kas trečias buvo nuteistas kalėti Sibiro lageriuose.[1] Jų pastangomis buvo sukurtos partizanų maldos, jiems padedant buvo išleidžiamos maldaknygės. Visa katalikiškoji tautos dalis buvo vieningai nusiteikusi kovoti už tai, kas jai ir priklausė, – Laisvę, Nepriklausomybę, Tikėjimą.

Remtasi K. Patamsio, J. Kadžionio-Bėdos, V. Čekanauskaitės-Maslauskienės prisiminimais.

[1] Sibiro lageriuose kalėjo 362 (kas trečias) kunigai ir visi vyskupai, išskyrus vysk. K. Paltaroką (R. P.).

Partizanų ir gyventojų santykiai

1944–45 m. buvo didžiulis tautinis pakilimas, žmonės nebijojo rusų okupantų, juokėsi iš jų žemos kultūros, apsileidimo, girtuoklystės. Skrebai, kol dar nebuvo valsčiuose išdėstytos rusų įgulos, artėjant vakarui iš kaimų „maudavo“ kuo greičiau į miestelius, naktį niekur „neiškišdami nosies“. Vykstant karui rusai dar nebuvo sutelkę Lietuvoje didelių kariuomenės pajėgų, todėl puldavo ar „šukuodavo“ mišką tik pagal šnipų pranešimus, nors partizanų būdavo kiekviename miškelyje. Partizanai susirinkdavo į stovyklas po 100–180 vyrų, jautė savo jėgą, skrebų nebijojo, o rusų kariuomenė buvo sutelkta tik stambesniuose miestuose, su ja susidurdavo retai.

Vienas iš Lietuvos partizaninio judėjimo bruožų buvo tai, kad partizanai buvo

vietiniai, partizanavo savo krašte, tarp žinomų ir pažįstamų žmonių, giminių, draugų, todėl ir santykiai su gyventojais buvo draugiški, su tarpusavio pasitikėjimu ir bendradarbiavimu.Tie jauni, drąsūs vyrai visada būdavo nenusimenantys, linksmi, „užkrėsdami“ gera nuotaika bei tikėjimu „laisvės rytdiena“ ir gyventojus. Juk jie visi tikėjo ir laukė išvadavimo – ateinant „amerikonų“ „pirmą arba penkioliktą“, tikėjo laisvės ir tiesos pergale prieš juos užgriuvusią baisią neteisybę. Jie niekada nesiskųsdavo ir nesakydavo, kad yra blogai, o visada kalbėdavo, kad bus gerai, tereikia tik turėti kantrybės, nenustoti vilties. Motinos net sakydavo, kad jų dukros tekės tik už partizanų, nes kiti niekam tikę. Mūsų krašte partizanai dažniausiai buvo vadinami „miškiniais“, rečiau – „žaliukais“.

Žaibo būrys buvo kaip „skrajojantis“ – niekada vienoje vietoje ilgiau neužsibūdavo, gyvendavo tiktai laikinose stovyklose. Buvo patyręs daugybę susidūrimų, „siautimų“, miškų „valymų“. Bunkerių labai nemėgo, juos buvo išsikasę tik sužeistiesiems paslėpti. Sakydavo: „Kam gyvam lįsti į žemę – tai kapai, juose jau nepasipriešinsi, o ant žemės gali kariauti!“ Kaimų žmonės, jaunimas labai norėdavo pabendrauti su partizanais – padarę alaus, juos kviesdavosi į svečius. Šie niekada neatsisakydavo. Iš Mociūnų kaimo galėdavo greitai atsirasti Vičiūnuose, iš ten Mickūniškėse ar kitur. A. Radzevičiūtės-Ordienės prisiminimais, dažnai Žaibo būrio vaikinai susirinkdavo už Mickūniškių, link Pienios, esančiame A. Mikeškos vienkiemyje. Tai buvo „mergų kiemas“, nes šeimoje buvo net keturios seserys Mikeškaitės – Pranutė, Stasė, Kaziūnė, Alenutė – ir brolis Algis. Armonika grodavo Adolfas Radzevičius, jaunimas dainuodavo, šokdavo, o jų tėvai lauke „dabodavo“ (saugodavo), ar keliu nepasirodys rusai su skrebais. Žaibo būryje buvo labai gerų dainininkų, juos dukterų motinos vadino žentais. B. Keraitytės atsiminimais, Skauradų k. dažni svečiai būdavo A. Aliuko-Kuprio vyrai. Irgi vykdavo šokiai, skambėdavo dainos, grodavo muzikantas ar patefonas. Iš jų būrio pats linksmiausias būdavo J. Bernatonis-Melagis. Nors nepasižymėjo grožiu, juokaudamas sakydavo: „Kuo aš negražus, svarbu, kad nosis vidury veido!“ Valerijos Čekanauskaitės atsiminimais (Papartynės k.), būdavo „vakaruškos“ su Repšėnų ir Surdaugių k. partizanais. Papartyniečiai broliai Alfonsas, Nikodemas, Bronius, Vytautas ir Stasys Stalioniai buvo labai geri muzikantai, turintys gražius balsus vyrai.

Mociūnų k. po vykusios gegužinės vietinis okupantų pakalikas K. Verikas viską „atraportavo“ rusams – kas su kokiais partizanais šoko, ką kalbėjo, kas ką lydėjo į namus. Prasidėjo tardymai, grasinimai, mušimai. Žaibiečiai jam nedovanojo – atėjo ir „nupūtė“. J. Kadžionio prisiminimais, Žaibo būriui „dienavojant“ Jusiškių kaime, apie tai žinodavo visi aplinkiniai kaimai ir vienkiemiai – jei tik pastebėdavo rusus su skrebais, tuoj bėgdavo pranešti.

Kai kurie gyventojai, užėjus partizanams, labai bijodavo. Jiems „vaidendavosi“ atslenkantys rusai, susišaudymas, neišvengiamas kalėjimas ar Sibiro tremtis. Jie tiesiog drebėdavo, bėgiodavo nuo vieno lango prie kito, naktimis nemiegodavo. Kai kuriems iš baimės „atsidarydavo visi vožtuvai“ – pasigirsdavo nebesuvaldomas „pur

pur pur“. Partizanai tokiais atvejais, iš pagarbos šeimininkams, stengdavosi paslėpt šypsenas, jų neįžeist, apsimest, tartum nieko nepastebėjo. Iš partizanų pokalbių prie laužo J. Kadžionis-Bėda prisimena vieną papasakotą istoriją. Kartą Žaibo būrio partizanai užėjo „dienavoti“ pas vieną ūkininką. Tas ir sako: „Vyrai, bet aš labai bijau!“ – „Na ir gerai, – sako partizanai, – jei bijai, tai pabūsim!“ Kitą dieną klausia: „Ar dar bijai?“ Tas atsakė: „Dar truputį bijau.“ Šie atsako: „Gerai, tada dar pabūsim!“ Trečią dieną ūkininkas sako: „Jau nebebijau, pripratau!“ – „Puiku, – atsako partizanai, – tai dar pabūsim!“ Mackeliškių k. gyvenanti viena šeimyna irgi labai bijodavo, kad užeis partizanai. Jie ir kalbėdavo: „Duok Dieve, kad tik pas mus neužeitų!“ Tai sužinoję partizanai pas juos ir apsistojo – valė ir tepė ginklus, tvarkėsi drabužius, avalynę, skutosi barzdas. Praėjo viena diena, antra. Kaip tik tuo laiku į namus pasiimti maisto parėjo A. Simanonis-Bagočius. Iš sesers sužinojus, kad pas kaimynus apsistoję partizanai, jam pagailo šių drebančių iš baimės žmonių. Užėjęs pas juos pasisveikino ir tarė: „Vyrai, užteks čia sėdėt, eime į mišką!“ Ta šeima visą gyvenimą buvo dėkinga Antanui Simanoniui už „išgelbėjimą“. Tačiau dažniausiai partizanai, pamatę, kad šeimininkai labai bijo, dreba, tiesiog „lipa ant sienų“, stengdavosi pas juos nebesilankyti. Kartais, užėjus pas ūkininkus, jau kieme iš jų persimainiusių veidų matydavosi, kad atėjus daryti kratą rusams jie taip išsigąs, pasimes, nesugebės suvaldyti, nuslėpti baimės, jog iškart sukels įtarimą, išsiduos. Tokias sodybas paprastai apeidavo lanku, nes pavojaus atveju pražūtų visi – ir jie patys, ir šeimininkai.

Nereikia manyti, kad partizanai nebijojo. Jie irgi buvo tokie patys žmonės, tačiau sugebėdavo nugalėti baimės jausmą, kitaip už kiekvieno kelio posūkio ar krūmo vaidensis pasala.

Naktį užėję pas ūkininkus partizanai pabarbendavo į langą, šeimininkui pasakydavo savo pavardę ar slapyvardį. A. Jagiela-Ąžuolas buvo labai drąsus – belsdavo priėjęs tiesiai prie lango. Jam partizanai ir sakydavo: „Antanai, būk atsargus, pasitrauk nors kiek į šoną, juk „gryčioje“ gali būti rusai!“ Taip buvo atsitikę Albinui Milčiukui-Tigrui, kai viduje buvę rusų kareiviai iššovė jam tiesiai į veidą. Tačiau jį lydėjo sėkmė – sprogstamoji kulka sprogo iškart palietusi stiklą, smulkiomis šukėmis sužeisdama tik veidą bei akis.

Tuo metu jaunimas į vyresnį amžiumi žmogų vardu niekada nesikreipdavo – taip sakyti paprasčiausiai „neapsiversdavo liežuvis“, laikė tai didžiule nepagarba, o pats taip elgdamasis užsitraukdavo didelę gėdą. Kreipdamiesi į juos vadindavo dėde, teta ar tamsta.

Jauni partizanai irgi elgėsi taip pat – užėję pas pažįstamą ūkininką jį vadindavo dėde, jei turėdavo dukterų – uošviu, o jei jis buvo nepažįstamas, iš tolimesnių apylinkių – šeimininku arba gaspadorium. Jo žmoną, priklausomai nuo amžiaus, vadindavo šeimininke, teta ar tetulyte, o jei šeimoje būdavo ir dukterų – uošviene. Tik vyresnio amžiaus partizanai ar vadai pažįstamus šeimininkus vadindavo vardais ar pavardėmis. Kartais vyresnės moterys, iš gailesčio linguodamos galvą, jauniems

vyrams sakydavo: „Vaikai vaikai, ir kada gi baigsis jūsų vargeliai?“ Už stalo valgyti sėsdavo kaip viena šeima, visada, kaip tuo laiku buvo priimta, prieš ir po valgio persižegnodami. Partizanai niekada nebūdavo išrankūs maistui, buvo dėkingi už tai, kuo pavaišino. Tačiau žmonės buvo nuoširdūs, vaišindavo, „nuvogdami“ geresnį kąsnį nuo savęs ir vaikų. Šeimininkas ištraukdavo ir butelį „arielkos“, pavaišindavo tabaku ar papirosais. Išeinantiems visada įdėdavo „lauknešėlį“, palinkėdavo „laimingų partizaniškų takelių“.

Kartais partizanai pasislėpdavo klojime ant prėslo be šeimininkų žinios, manydami, kad taip yra saugiausia. Šeimininkai, atėjus rusams ar skrebams, jausdavosi ramūs, jų veidai iš baimės „nepersimainydavo“, o kadangi klojimai būdavo nerakinami – galėdavo išsiginti nieko nežinoję. Vieną sykį taip viename klojime pasislėpė A. Jagiela-Ąžuolas, Švedrys, Tigras ir kiti – iš viso penki vyrai. Dieną kulti atėjo vyras su žmona ir susibarė. Žmona supykusi, priekaištaudama vyrui, sako: „Tai jau visiškai „sumišenija svieta!“ (pasaulio pamišimas). Vakare vyrai suėjo į trobą, nusiprausė. Susėdus vakarienės, bekalbant, Ąžuolas ir ištarė tą „sumišenija svieta“. Šeimininkė paraudo, supratusi, kad vyrai girdėjo jos barnį.

Po 1948–49 m. įvykdytų trėmimų prasidėjus masiniam varymui į kolchozus, esant visuotiniam sekimui, represijoms ir terorui, žmonės buvo jau labai įbauginti, jų entuziazmas išblėsęs, niekas nebesitikėjo „amerikonų“ pagalbos. Kai kurie anksčiau partizanų apsilankymu džiaugdavęsi, savi ir geri žmonės, dabar jausdavosi labai laimingi, jeigu jų namus partizanai aplenkdavo. Tačiau kiti aukojosi iki galo, nebodami pavojų. Buvęs partizanas Jonas Keraitis pas jį užėjusiems partizanams visada sakydavo, kad pas jį saugu, galima jaustis „kaip namie“. Kartą J. Kadžioniui-Bėdai paklausus, iš kur tokia didelė garantija, šis atsakė: „O jei aš sakysiu, kad pas mane pavojinga, bet kada gali užeiti skrebai, tai kur tada partizanams besidėt!?“

1945–46 m., kada ant grindinio miesteliuose buvo suguldomi žuvusiųjų kūnai, partizanai kaip gedulą buvo uždraudę trankias, triukšmingas vakarones su šokiais. Dalis jaunimo tokių linksmybių ir atsisakė. Už draudimo nevykdymą besilinksminantys būdavo baudžiami. Mūsų krašte tai įvyko Sodeliškių ir Mackeliškių kaimuose – šokėjai vyrai prarado viršutines kelnes, liko tik su baltomis apatinėmis. Mackeliškių kaimo sankryžoje iki šiol stovinčiame name šią „operaciją“ įvykdė Liūtas su savo vyrais. Vėliau tokių dalykų buvo atsisakyta – juk jaunimas norėjo džiaugtis gyvenimu net ir tokiais sunkiais, žiauriais laikais. Kaip prisimena J. Kadžionis, 1948 m. užėjus jų būriui į vakaronę, šoko ir pats vadas A. Jagiela-Ąžuolas.

Vietiniai gyventojai, pripratę prie savo apylinkės partizanų, juos gerai pažinoję ir artimai bendravę, kartais nelabai mėgdavo iš toliau atkeliavusius kitų būrių partizanus. Pvz., Papartynės ūkininkas M. Aleksiūnas nemėgo „žaibokų“ – Žaibo būrio partizanų. Tarp jų buvo ir karštakošių, smarkių, sunkiai suvaldomų vyrų, kuriuos būrio vadui Žaibui dažnai tekdavo tramdyt. Vietiniai partizanai, Ąžuolo vyrai, buvo ramūs, mandagūs, kultūringi, gerbdavo vyresnį žmogų.

Suvarius žmones į kolūkius, šie labai nuskurdo, už visų metų darbą tegaudami pusmaišį grūdų su pelais, o dažnai ir visai nieko. Duona tapo aukso vertės. Kartą užėjus pas vieną kolūkiečiu tapusį ūkininką ir paprašius duonos, šis atsakė jos nebeturintis. Kaip tik tuo metu į trobą įėjo kaimynas, o Bėda saugumo sumetimais perėjo į kitą kambarį. Jame pamatė ant suolo sudėtus ir audeklu pridengtus šviežiai keptos duonos kepalus. Tačiau Bėda nesupyko, apsimetė nepastebėjęs, juk šeima buvo didelė, vaikų „kaip pupų“, o šeimos tėvas žūt būt privalėjo juos išmaitinti.

Po Rezgių kautynių netoli gyvenanti Mikaliūnienė rado Malvinos-Sesutės bėgant numestus batus ir juos pasiėmė. Tai sužinojęs J. Kadžionis-Bėda nuėjo jų atsiimti. Tačiau ši, jo nepažinodama, atsakė: „Buvo atėjęs Kadžionis ir pasiėmė!“ Bėda nieko nesakė – vyras už ryšius su partizanais sėdėjo kalėjime, troba pilna mažų vaikų, šeimos vargas tiesiog „badė akis“. Atsisveikino ir išėjo.

Tačiau net ir 1948–49 m., kada laisvės viltis blėso, dalies gyventojų pasiaukojimo dvasia išliko gyva. Nors jau nieko nebegalėjo tikėtis, tačiau šie žmonės drąsiai aukojosi, rizikavo savo šeimomis, leisdami savo namuose įsirengti bunkerius, maitino partizanus, saugojo nuo pavojaus. Mūsų krašte, vien Kavarsko valsčiaus pietinėje dalyje, 1948–49 m. partizanų bunkeriai buvo pas Antaną Kaunietį Tumėjos vienkiemyje, Petrą Radvilą Pusbačkių k., Joną Vilkončių Jurgėnų k., Joną Minską Sibirkos vienkiemyje, Anelę Vėžytę Repšėnų k., Genę Tamoliūnaitę Maželių k., Petrą Simką Raščiagalio k., Zigmą Rutavičių Jurgėnų k. ir kt.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, B. Keraitytės-Chmieliauskienės, A. Radzevičiūtės-Ordienės, V. Čekanauskaitės-Maslauskienės prisiminimais.

Sovietinė (okupacinė) propaganda

Sovietinė propaganda, kaip ir dabartinės Rusijos „neostalinistinės“ politikos tęsėjų vykdomas informacinis karas, visada buvo aukščiausio profesionalumo, pasaulyje niekada neturėjo sau lygių. Jos mastai milžiniški – „apdorojami“ ne tik savo šalies, bet ir svetimų valstybių visuomenės nariai, skverbiamasi į kaimyninių bei Vakarų pasaulio šalių masinės informacijos sistemas. Tam naudojami išradingiausi metodai nesiskaitant nei su priemonėmis, nei su lėšomis. Logika paprasta: pergalė informaciniame kare, valstybės teritorijos informacinė okupacija, nulemia ir pergalę konvenciniame kare, t. y. „prisirpinta uoga pati įkris tau į delną“.

Paprastai tariant, propaganda – tai karas su tiesa. Efektyviausia kontrpropaganda yra tiesos sakymas, kurio „propagandistai profesionalai“ bijo „kaip velnias kryžiaus“.

Propaganda – tai sisteminis, daugialypis, nuoseklus iškraipytos (panašios į tiesą) informacijos skleidimas įvairiausiais būdais, per įvairiausias informacijos sistemas, žodžiu ir vaizdu, siekiant suformuoti tam tikrą jiems palankų mąstymą, abejones, psichologinę būseną, jausmus, ideologinius įsitikinimus, elgesio formas, etines,

dvasines, moralines savybes, skatinti atlikti tam tikrus veiksmus. Tokiu būdu manipuliuojant visuomenės sąmone siekiama sukelti jos palankumą, o dalies – nors neutralumą, pasyvumą. Priešo propaganda – tai tik tarpinio laikotarpio metodas, etapas, profesionaliai vykdant atnešantis priešui milžiniškus rezultatus siekiant galutinio strateginio tikslo – šalies okupacijos.

Nuo 1944 m. reokupavus Lietuvą, sovietai prieš lietuvių tautą panaudojo vieną iš pačių šlykščiausių ir negarbingiausių propagandos formų – juodąją propagandą. Ji rėmėsi sąmoninga įvykių bei faktų falsifikacija bei melu. Lietuvių tautą kaip iš dangaus užgriuvo profesionalių totalitarinio sovietinio režimo propagandistų „melo kruša“ – buvo tyčiojamasi iš jos istorijos, tarpukario pasiekimų, kultūros, iškraipomi istoriniai faktai, stengiamasi diskredituoti žymius istorinius veikėjus, iškraipyti pačią laisvės kovos idėją. Partizaninė nacionalinio išsivadavimo kova prieš sovietinį okupacinį režimą, už Lietuvos nepriklausomybę ir laisvę sovietų buvo vadinama „klasių kova tarp turtingųjų ir biednųjų“, t. y. kaip tarpusavio, kaip vidinis pilietinis karas. Laisvės kovotojai vadinti „klasiniais priešais“, „buržuaziniais nacionalistais“, „vokiškųjų fašistų talkininkais“, o vėliau jau ir „Amerikos imperializmo agentais“. Siekiant pažeminti partizanus tautos akyse, oficialiai valdžios jie buvo vadinami „banditais“, t. y. kriminaliniais nusikaltėliais, plėšikais. Bet tas purvas prie sveiko tautos kūno neprilipo – tokius okupantų „padiktuotus“ žodžius naudojo tik skrebai, sovietiniai ir partiniai aktyvistai bei jiems artimos visuomenės „padugnės“, beraščiai prisiplakėliai. Sovietinė propagandos mašina skelbdavo, kad „Tarybų Sąjunga – demokratiškiausia pasaulyje šalis“, „Tarybinė liaudis – pažangiausia pasaulyje, o komunistų partija – jos priešakinis būrys“, „Tarybinė armija – pasaulio išvaduotoja ir taikos ramstis“, tik sau priskirdama pergalės, išgelbėjusios pasaulį nuo fašizmo, nuopelnus. Visos besipriešinančios sovietiniam okupaciniam režimui tautos buvo vadinamos fašistais, nors akivaizdžiai buvo matyti, kad sovietinės imperijos pagrindinė varomoji jėga ir buvo rusiškasis šovinizmas, propagandos „aprengtas“ proletarinio internacionalizmo ir tarybinio patriotizmo „skylėta sermėga“. Komunizmas sovietų geopolitinėje praktikoje buvo naudojamas kaip metodas kitų tautų užkariavimui, jų okupacijai bei demagogiškai vadintas „išvadavimu, išlaisvinimu“ nuo „vietinių išnaudotojų“. Buvo liaupsinami socialistinės sistemos privalumai, „įrodę savo pranašumą kare prieš Vokietiją“, kolektyvizacijos laimėjimai. Tai labai neramino Lietuvos ūkininkus, kurių dalis jau buvo paskelbti „buožėmis“, įkalinti ar ištremti. Vis tik komunistai teroru, represijomis, masiniais trėmimais, prievarta pasiekė savo – kolūkiai buvo sukurti, ūkinis inventorius, gyvuliai – „suvisuomeninti“, ūkininkai prarado visą sunkiu darbu įgytą turtą. Sovietiniams okupantams uždraudus naudotis radijo imtuvais, o komunistiniams laikraščiams skleidžiant tik melą ir propagandą, vieninteliu informacijos šaltiniu tapo partizaniška spauda, vykdanti ir antipropagandinę funkciją (iš viso buvo spausdinami 72 pavadinimų leidiniai). Ilgainiui jai teko imtis ne tik visuomenės informavimo funkcijos, bet ir vykdyti kitus svarbius uždavinius: priešintis

nutautinančios, nudvasintos sovietinės literatūros ir žiniasklaidos srautui, puoselėti tautinę kultūrą, būti lietuviško mentaliteto ir tradicijų saugotojai.[1]

Pokario metais viena iš sovietinės propagandos „irštvų“ miesteliuose buvo okupacinės valdžios sukurti klubai-skaityklos. Jiems vadovavo vedėjai – partijai ir NKVD organams ištikimiausi ir aktyviausi komjaunuoliai, vedę aktyvią agitaciją-propagandą už „Lenino–Stalino reikalą“, kolektyvizaciją, sovietizaciją, vykdę jaunosios kartos komunistinimą. Jiems buvo mokami geri atlyginimai (apie 400 rublių),[3] o šie, siekdami pateisinti „tarybinės valdžios pasitikėjimą“, tiesiog „nėrėsi iš kailio“. Dauguma jų buvo NKVD–NKGB informatoriai, agentai, skundikai, dirbę jiems „tiesiog iš pašaukimo“, be jokio papildomo atlygio. Partizanai buvo priversti imtis kontrpriemonių – juos griežtai įspėdavo, ne vienam buvo „gerai išdirbtas kailis“, o kai kurie šnipinėję, išdavinėję, trėmę savo tautiečius gavo ir galą – buvo nubausti mirties bausme.

Partizaninis judėjimas buvo nuslopintas brutalia NKVD/MVD – NKGB/KGB okupacinių represinių struktūrų jėga: užverbuota agentūra, NKVD kariuomenės pajėgomis, specialiosios paskirties formuotėmis (KGB agentais-smogikais), jiems talkininkavusiais kolaborantais ir stribais. Toliau tautinio dvasinio pasipriešinimo vėliavneše ir tvirtove tapo bažnyčia. Ji ėmėsi rizikingos ir pavojingos kontrpropagandinės kovos – tiesos sakymo. Sovietinių valdžios struktūrų kova prieš religiją ir bažnyčią visada buvo vienas iš pagrindinių komunizmo bruožų. Stalino valdymo metais prieš ją ne tik buvo vykdoma šmeižikiška propaganda, tačiau ir moralinis bei fizinis teroras, kunigai ir tikintieji buvo persekiojami, tremiami, kalinami, bažnyčios uždaromos. Aktyvi ateistinė-antireliginė propaganda be pertraukos buvo vykdoma per visą sovietmetį. Ne vienas kunigas už savo dorai atliktą pareigą bažnyčiai ir Tėvynei pakliuvo į kalėjimus, kiti buvo KGB organų nužudyti inscenizuojant avarijas, nelaimingus atsitikimus.

Komunistai stengėsi perimti vaikų idėjinį – ateistinį auklėjimą į savo rankas, priešpastatyti jį auklėjimui šeimose, jose diegiamoms vertybėms. Aktyvi komunistinė propaganda buvo vykdoma visose mokymo įstaigose – pradinėse, vidurinėse bei proftechninėse mokyklose ir technikumuose, aukštosiose mokyklose, darbo įstaigose ir įmonėse. Buvo sukurtos masinės spaliukų, pionierių ir komjaunimo organizacijos, kurios aktyviai ėmėsi jaunosios kartos tarybinio – ateistinio auklėjimo, „tarybinio piliečio“ ugdymo. Ateizmo propagandistai kaimuose auditorijos niekada neturėdavo – paprasčiausiai niekas neateidavo, todėl ateistinė propaganda buvo skleidžiama per radiją, televiziją, spaudą ir mokyklas. Direktorių „spausdavo“ saugumas (KGB), tas, savo ruožtu, jam pavaldžius mokytojus. Dalis pedagogų sutikdavo dirbti šį „juodą darbą“ – vaikams į galvas „kaldavo“, kad tikintys yra „tamsybininkai“, atsilikę, apmulkinti, liepdavo neklausyti jų, neiti į bažnyčią. Aišku, tai „prilipo“ toli gražu ne visiems, bet kai kurie taip ir išliko „pakibę tarp dviejų pasaulių“. Kompartija priėmė sprendimą padidinti literatūros ir meno vaidmenį ateistinėje propagandoje. Septintajame dešimtmetyje pasirodė ryškų antibažnytinį-antireliginį atspalvį turėję

kūriniai: L. Vaitukaičio romanas „Be paliaubų“ (1963 m.), A. Guzevičiaus „Sąmokslas“ (1964 m.), V. Radaičio „Mano Galilėjus“ (1965 m.) ir kiti. 1965 m. pradžioje pradėtas per radiją transliuoti laidų ciklas „Rašytojai apie religiją“. 1963 m. pasirodė pirmieji ateistiniai E. Katiliaus, V. Kaminsko ir kitų dailininkų antireliginiai plakatai, L. Rymeikio antireliginių karikatūrų knygelė ir kt. 1964 m. LKP CK plenumas su A. Sniečkumi priešakyje patvirtino nutarimą „Ateistinis dirbančiųjų auklėjimas – visos partijos ideologinė užduotis“. Įvairiomis formomis ateistinę propagandą partiečiai aktyviai skleidė, persekiojo kunigus, tikinčiuosius iki pat Sąjūdžio laikų.[2]

Šeštajame-septintajame dešimtmetyje į atsargą išėję KGB darbuotojai, jau 1940–41 m. susitepę rankas lietuvių tautos represijomis ir trėmimais, – Boleslovas Baranauskas (1940–41 m. LTSR NKGB liaudies komisaro pavaduotojas), Eusiejus Rozauskas (1940–41 m. NKGB Tardymo skyriaus viršininkas) – su talkininkais Jakovu Vicu (buvęs NKVD Šiaulių apskr. viršininkas, Trėmimų komisijos narys, ats. plk.) bei Genovaite Erslovaite išleido tendencingai parinktų dokumentų rinkinių seriją „Faktai kaltina“. Buvo išleistos brošiūros ir knygos: „Žudikai bažnyčios prieglobstyje“, „Hitlerininkų penktoji kolona“, „Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą“, „Geležinis vilkas“, „SS tarnyboje“, „Hitleriniai žudikai Kretingoje“, „Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis“, „Ir sušaudytieji prabyla“, „Archyviniai dokumentai apie buržuazinių nacionalistų veiklą“, „Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje“ ir kitos.[3]

Stengdamiesi sumenkinti pokario laisvės kovą, iškraipyti jos tikslus, falsifikuoti istoriją, komunistai propagandai naudojo spaudą, radiją, televiziją, literatūrą, poeziją ir, galiausiai, „masinį propagandinį ginklą“ – lietuvišką tarybinį kiną.

1965 m. režisierius V. Žalakevičius Lietuvos kino studijoje (LKS) sukūrė lietuvišką vaidybinį filmą „Niekas nenorėjo mirti“. Tai talentingai, panaudojant tautinius motyvus, sukurtas filmas apie pokarį, tačiau Rusijos naudojamas informaciniame kare prieš Lietuvą iki šiol. Kodėl? Todėl, kad tai yra istorinis falsifikatas, visiškai atitinkantis komunistų naudotą „klasių kovos“ teoriją, kad tai buvo tik lietuvių tarpusavio kova, vidinis, „turtingų prieš biednuosius“, pilietinis karas. Jame neišgirsi nė vieno rusiško žodžio ar kariškos komandos, nepamatysi nė vieno sovietų okupacinės kariuomenės kareivio. Kažkas iš istorikų net paskleidė klaidingą versiją, kad partijos sekretorius į pagalbą broliams Lokiams amerikietišku „studebekeriu“ atvežė pagalbą – kelis NKVD kareivius. Anaiptol, tai buvo skrebai, kalbėję lietuviškai. Pokario metais dauguma jų nešiojo rusiškas kariškas uniformas, kai kurie turėjo seržantų laipsnius. Viena iš pagrindinių jų pareigų ir buvo sovietinių-partinių aktyvistų palyda ir apsauga. NKVD kariuomenė veikė savarankiškai, turėjo savo transportą ir buvo vadovaujama savų karininkų (o ne lietuvių partsekretorių). Ir dar: istorine prasme didžiulė apgaulė yra tai, tartum lietuvių partizanai puolė kaimą, o jo gyventojai ginklu priešinosi, gynėsi. Taip niekur nebuvo. Partizanai puldavo tik skrebų ir rusų įgulas, o vietiniai gyventojai džiaugdavosi, kad šie „duos gerai į kaulus“ tiems įgrisusiems

vagims ir girtuokliams. Filme vykstantys įvykiai visiškai atitinka vokiečių okupacijos metais Lietuvoje susikūrusios kaimų ginkluotos savigynos kovą su juos puolančiais sovietiniais diversantais. Tada kaimai, nepakeldami „raudonųjų banditų" beribio plėšikavimo, teroro, žudynių, pradėjo ginkluotis ir gintis. Tokios kovos vyko visoje Lietuvoje – valstietis tada tikrai „ėjo paskui plūgą užsidėjęs ant peties šautuvą". Tereikia prisiminti Pietryčių Lietuvoje vykusias kaimo valstiečių kovas su stalininiais diversantais. Vos tik Rūdninkų girioje įsirengę bazę, jie jau 1943 m. lapkričio 3 d. užpuolė Daržininkų kaimą – valstiečiai apsigynė, nors buvo sudeginta 20 sodybų. 1944 m. sausio 29 d. „raudonieji banditai" užpuolė ir sudegino Kaniūkų kaimą, sušaudė ir nukankino 36 jo gyventojus (vyrus, moteris, vaikus), daug jų sužeidė. 1944 m. per Velykas užpultas Bakaloriškių kaimas buvo sudegintas, nužudyti du jo gyventojai. Panašūs įvykiai klostėsi Dargužių, Musteikių, Derionių, Babrauninkų ir daugelyje kitų kaimų. Visa tai vyko visoje Lietuvoje, nukentėjo daugybė kaimų – vienur valstiečiai apsigindavo, kitur pasiduodavo, nusiginkluodavo. Tokie buvo stalininių diversantų „koviniai žygdarbiai", iki šiol vadinami „dalyvavimu garbingoje kovoje prieš fašizmą". Tačiau filme viskas meistriškai sukeista vietom, suklastota, siekiant „apmuilinti akis" ateities kartoms. Joms skirtas ir kitas melas – perspėjimas valstiečiui, kad „jei dar arsi sovietams žemę, nupilsim kaip šunį!" Pokaryje visi valstiečiai arė žemę sovietams – reikėjo įvykdyti uždėtas didžiules prievoles, už kurių nevykdymą grėsė kalėjimas, uždirbti šeimai duoną, paremti „miško brolius". Partizanai, kurių dauguma patys buvo artojai, gerbė žemdirbio darbą, žinojo jo vertę. Jiems net į galvą neateidavo tokių minčių – drausti ir trukdyti žmogui dirbti žemę. Dar vienas šiame filme į akis krintantis dalykas – tarp miškų esančiame kaime, užkampyje, atsiradusi komjaunuolė su Lenino ženkliuku ant „iškilios krūtinės vietos". Tais laikais kaimuose komjaunuolių nebūdavo (žmonės juos būtų „pirštais užbadę"), net valsčiuose tebūdavo komsorgai – komjaunimo organizatoriai, nes nebūdavo komjaunimo pirminės organizacijos, kuriai surinkti tereikėjo trijų narių. Partizanų nušautas apylinkės pirmininkas Lokys (tėvas) irgi nėra teigiamas herojus – tai kolaborantas, valstiečių prievolių „išmušinėtojas", NKVD informatorius, nuo jų prasidėdavo tremtin išvežamų ūkininkų sąrašų sudarymas ir vykdymas. Galima tvirtai sakyti, kad jis buvo „okupantų valdžios šuva". Dar viena „juoda filmo scena" – partizano bandymas išprievartauti moterį. Jeigu jie taip būtų darę, būtų atstūmę nuo savęs kaimo žmones, likę pasmerkti, vieniši ir tikrai dešimt metų neįstengę priešintis okupantams.

Visiems, besidomintiems partizaninio karo istorija, žinoma, kad Lietuvoje partizanauti išėjo tik savanoriai, be jokios prievartos ar mobilizacijos. Režisieriaus R. Vabalo filme „Laiptai į dangų" visa istorija sukasi apie vieną asmenį – ūkininko sūnų Jurgį, kurio gyvo taip ir neišvystame. Pasirodo, tėvas savo sūnų nuo prievartinio paėmimo į partizanus slepia miško bunkeryje, neša jam valgyti, o nuo atėjusių išsivesti sūnaus partizanų stipriai gauna „į kaulus". Tai vėl gudri istorinė falsifikacija pokario istorijos nežinančioms ateinančioms kartoms. Į partizanus eiti niekas nevertė, buvo

visiškas savanoriškumo principas, ne kiekvieną į savo eiles ir priimdavo – turėdavai būti to vertas ir idėjine-dvasine, ir fizine, ir psichologine prasme. Juk prie nepatikimo „šiaudadūšio“ sargybos nepastatysi. To laikotarpio žmonės labai gerai žinojo, kad bunkeriuose žmonės slepiasi tik nuo skrebų ir rusų, o išdavikai nuo partizanų bėga slėptis į valsčių miestelius, arčiau skrebų būstinių ir rusų garnizonų. Menas (kad ir kino) niekada negali prasilenkti su tiesa, nes jis – tai bekompromisinė tiesos paieška, jos esmė, išraiška, jos ieškojimas per skausmą ir kančias. Nė vienas lietuvių režisierius nepasakė: „Atleiskit, aš melavau!“ Belieka tik pridurti, kad kino režisieriaus V. Žalakevičiaus tėvas – Lietuvos kariuomenės karininkas. Režisieriaus R. Vabalo tėvas – Vytautas Vabalas-Gediminas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto absolventas, Prancūzijos Sorbonos universiteto doktorantas, dirbęs Lietuvos užsienio reikalų ministerijos telegramų agentūros ELTA įgaliotu atstovu Prancūzijoje, buvo Tauro apygardos štabo politinio skyriaus viršininkas, Vytauto rinktinės štabo viršininkas, apsupus rusams su kovos draugais susisprogdinęs štabo bunkeryje 1947 m.

Dėl šių priežasčių drąsiai galima teigti, kad visi šie istorijos iškraipymai yra užprogramuota juodoji „deza“ (dezinformacija), turinti toli siekiančius tikslus ateičiai. Iš to natūraliai kyla išvada – niekada nesimokykite istorijos iš meninių filmų – tai tik „ideologiniai užsakymai“, „nešvari konjunktūra“, iškreiptos fantazijos vaisius, su istorine tiesa prasilenkianti kūryba. Matyt, ir R. Vabalas, ir V. Žalakevičius, talentingi režisieriai, tokį sprendimą pasirinko prievarta, verčiami, galbūt tikėdamiesi „indulgencijos“ tolimesnei kūrybinei laisvei, kurios taip ir negavo.

Visuose filmuose apie pokarį ateičiai palikta „užkoduota“, meistriškai įterpta dezinformacija apie šį laikotarpį. Daliai visuomenės narių, nepriklausomai nuo profesinio išsilavinimo, kuriems sovietinė propaganda sunaikino istorinę sąmonę ir tautinę tapatybę, tokie propagandiniai štampai ir mitai tapo jų istorinio pažinimo pagrindu, o patys jie išliko tautine bei pilietine prasme nesubrendę, infantiliški. Lietuvoje gyvena ir daugybė buvusių kolaborantų – represijų, teroro, trėmimų vykdytojų–vaikų ir anūkų. Ar jie sugebės teisingai įvertinti tėvų ir senelių padarytus nusikaltimus, o gal tik ieškos jų pateisinimo? Juk jų nusikaltimų niekas nepasmerkė, už juos niekas nenubaudė. Dar ir dabar, praėjus nuo iškovotos laisvės ketvirčiui amžiaus, atsiranda „sovietinės propagandos aukų“, vartojančių pokarinį skrebų ir kitų sovietinių kolaborantų leksikoną, nesugebančių įvertinti tai, už ką buvo garbingai aukotasi, kentėta, už kokius idealus jaunoji pokarinė karta guldė savo galvas. O juk iš tikrųjų guldė jas už mūsų laisvę, už šių dienų Nepriklausomybę. Partizanai, laisvė, Lietuvos nepriklausomybė, valstybingumas, kariuomenė – šios sąvokos taip stipriai supintos į vieną mazgą, kad jų negalima išskirti. Tad požiūris į partizanus netiesiogiai atskleidžia požiūrį į kariuomenę, savo valstybę, nepriklausomybę, jos istoriją.

Vis tik, nepaisant masinės sovietų propagandos, prievartos, tautos stuburas niekada nebuvo sulaužytas, dvasia nesugniuždyta – didžioji pokarinių kartų dalis išsaugojo savo senelių tarpukario gyvenimo vertybinių pagrindų tęstinumą, perėmė juos ir

perdavė savo vaikams. Jie visada išliks neabejingi Tėvynės likimui ir elgsis pagal partizanų devizą: „Atiduok Tėvynei, ką privalai!“

[1] Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–56 m. partizanų spaudos publikacijos. Sudarė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 7–11.
2 Prieiga internete: http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB 0001: J.04~2004~1367154595861/DS.002.0.01.ARTIC. 2016-12-26.
3 Jono Vyšniausko atsiminimai.

Padirbtas pasas: A. Simanonio likimas

Mackeliškių k. ūkininkas Antanas Simanonis (gim. 1897 m.) kaime buvo laikomas turtingiausiu – turėjo 20 ha žemės. Buvo doras, teisingas, visoje apylinkėje gerbiamas žmogus. Sūnus Antanas 1944 m. rudenį išėjo pas partizanus – vaikščiojo vienoje grupėje su senais draugais – broliais Albinu, Juliumi ir Jonu Griškais, kartais – dviese su Petru Semėnu-Jaguaru. Rusai išsivežę tėveliuką (toks kreipinys iki šiol būdingas šiame krašte) į areštinę Kavarske tardydavo, mušdavo, o Ukmergės NKVD laikydavo rūsyje su vandeniu. Kaip ir visiems „buožiniams elementams“, taip ir jiems buvo žymiai padidintos pyliavos ir mokesčiai. Jis suprato, kad žemę vis tiek anksčiau ar vėliau atims. Kartą prie stalo sėdėdamas su šeimyna tarė: „O gal žemės reikia atsisakyt?!“ – tačiau jo žmona Kazytė užginčijo: „Kaip čia dabar? Atiduosi, o paskui jau nebeatgausi!“ Taip ir liko viskas po senovei. Nors pavėlavęs prievoles ir įvykdė, tačiau vis tiek buvo apkaltintas sabotažu ir nuteistas 3 metus kalėti. Teismo metu į salę verkdamas atėjo „užkietėjęs“ Kavarsko skrebas Ragauskas, buvęs jų samdinys, sakydamas: „Kodėl jūs tokį gerą žmogų teisiat?“ Kalėjo Šiaurėje, Vorkutos lageriuose, per patį pokarinį badmetį, kai mirdavo iki 60 procentų kalinių.Tapo visišku invalidu, „dochodiaga“, nebetinkamu jokiam fiziniam darbui. Paleisti iš lagerio A. Simanonis ir kiti trys vyresnio amžiaus lietuviai, gavę laikinus pažymėjimus, privalėjo „prisistatyti“ į Ukrainą, tačiau visi parbėgo į Lietuvą. Parūpinti tėveliukui dokumentus ėmėsi vyriausioji dukra Veronika. Tuo laiku buvo nusistovėjusi tvarka – partizanams duodi du pasus, o po dviejų savaičių gauni vieną sau su visais antspaudais ir registracija, o antrąjį jie panaudodavo jau savo reikmėms. Veronika vieną pasą nupirko, kitą davė senutė kaimynė, tolima giminaitė. Pasikinkiusi arklį, nuvažiavo į Griškų vienkiemį Gribulių k. Motina iš bunkerio pakvietė sūnų Joną (kiti du sūnūs – Albinas, buvęs labai taiklus šaulys, ir Julius – jau buvo žuvę). Jonas pasisveikino, pajuokavo, paklausinėjo apie jos brolį Antaną, buvusį partizaną, kuris registravosi ir išvyko gyventi į Kauną. Dokumentus pažadėjo sutvarkyti. Po dviejų savaičių, kaip ir buvo sutarta, gavo pasą „su visais štampais ir parašais“. Tėveliuką apgyvendino Ukmergėje, išnuomotame bute. Tačiau ramybės nebuvo – netrukus apsilankė milicininkas, mat jam kažkas pasirodė įtartina.[2] Nuo besiartinančio pavojaus sergantį tėvą Veronika

išvežė į Alytaus tuberkuliozės sanatoriją, o iš ten – į Kauną. Taip, gimtojoje šalyje tapęs nelegalu, 1949 m. vasarą Kaune, sulaukęs vos 52 metų, Antanas Simanonis mirė.

[1] Remtasi V. Simanonytės-Patamsienės prisiminimais.
[2] Milicija buvo sudėtinė totalitarinės sovietinės sistemos represinio aparato dalis. Nuo 1944 m. priklausė NKVD (MVD), nuo 1949 m. iki 1953 m. MGB. Be jai priskirtų kriminalinės paieškos, kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu, operatyvinio ir kontržvalgybinio darbo, pasų režimo, tarnybos-karinio pasirengimo bei kitų funkcijų, ji dalyvavo kovojant prieš lietuvių tautos pasipriešinimo judėjimą ir pogrindį, vykdė prieš savo tautą terorą ir represijas. Milicijos darbuotojai vadovavo iš sovietinių aktyvistų (okupantų talkininkų) suformuotoms ginkluotoms paramos grupėms, dalyvavo ginkluotuose susirėmimuose su partizanais, trėmimuose, neregistravo Lietuvoje ir persekiojo iš Sibiro grįžusius tremtinius ir politinius kalinius. Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/Inga1.htm; http://genocid.lt/Leidyba/3/is_archyvu.htm. 2017-11-26.

Kautynės Pienios ir Susienos upelių kloniuose

Šis mūšis irgi turėjo savo priešistoriją. Kad partizanai paliktų Troškūnų girią, MGB per savo agentūrą išplatino gandus apie ruošiamą didelį miško „valymą“, o apie partizanų judėjimą, vietas, kur jie apsistos „dienavoti“, turėjo pranešti kaimuose ir apylinkėse užverbuoti agentai. Išviliojus iš miško partizanus, kad „košiant“ apylinkes jie neprasiveržtų atgal, miškai buvo blokuojami rusų kariuomenės dalinių.

Vietiniai partizanai, virš trisdešimt vyrų, iš Repšėnų miškelio kėlėsi į kitas apylinkes. Būrys buvo jungtinis, sudarytas iš A. Jagielos-Ąžuolo, P. Semėno-Jaguaro ir prie jų prisijungusių buvusio B. Sudeikio-Čigono būrio partizanų. 1946 m. sausio 15 d. jie atvyko į Šovenių k. ir apsistojo keliuose vienkiemiuose. Apie kaime esančius partizanus žinia „gyvuoju telegrafu“ greitai išplito. Tuo metu (kaip ir Sąjūdžio laikais) buvo didžiulis tautinis pakilimas, partizanai, nežiūrint jų dorybių ar silpnybių, buvo gerbiami už jų pasiryžimą kovoti už nemarią laisvės idėją, vyravo dvasinis vieningumas. Juk jie buvo visiems pažįstami žmonės – vaikystės draugai, kaimynai, giminės, kartu lankę tas pačias mokyklas, kartu ėję prie pirmos Komunijos, dainavę ir šokę tose pačiose vakaronėse ar gegužinėse. Pas partizanus ateidavo į svečius mergaitės, atnešdamos vaišių, dovanodamos numegztų šiltų tautinių šalikėlių, vilnonių pirštinių, kojinių. Žmonės eidavo į svečius nešdami ką tik turėjo – ar maisto, ar „arielkos“ butelį, ar naujausių žinių. Susėdę už stalo su partizanais išgerdavo „čerkutę“, „pabėdavodavo“, keikdami „ruskių valdžią“ ir jų palaižūnus. Partizanai buvo jauni, linksmi, niekada nenusimenantys vyrai, kurie pakeldavo žmonėms nuotaiką, teikė viltį. Jie visi tikėjo, kad pasaulis nepamirš kovojančios Lietuvos, kad vėl ateis laisvės dienos. Kadžionių kaimynas Antanas Šaučiūnas iš Miškinių k. partizanus spėjo aplankyti net kelis kartus.

1946 m. sausio 17 d. naktį keliu nuo Traupio link Kavarsko važiavo ir važiavo

viena po kitos mašinos su įjungtomis žibintų šviesomis – matyt, tai buvo Panevėžio garnizonas. Jonas Kadžionis, kuriam iš namų gerai matėsi kelias, net pajuokavo: „Turbūt rusai traukiasi iš Lietuvos“. Pasiekusios Kavarską, dalis mašinų pasuko už 6 km esančio Šovenių kaimo link. Didžiulės kariuomenės pajėgos buvo sutrauktos į Kavarsko ir Taujėnų valsčių apylinkes, buvo vykdoma plati „valymo“ operacija. Ankstyvą rytmetį partizanai pastebėjo link kaimo važiuojančių mašinų šviesas. Tuoj pasigirdo komanda: „Vyrai, už ginklų!“ Lenkuojantis šeimininkas (Šovenių k. gyveno daug lenkų), nesupratęs padėties rimtumo, dar siūlė papusryčiauti, tačiau partizanai, apsirengę ir paruošę ginklus, jau bėgo į lauką. Palikęs sunkvežimius ant vieškelio, rusų kareivių padalinys patraukė į Šovenių kaimą. Buvo dar labai tamsu. Rusai matė užpustytu lauku besitraukiantį Pienios upelio link ginkluotų vyrų būrį ir ėjo paruošę ginklus, tačiau „neatidengdami“ ugnies – kadangi daug kariuomenės „siautė“ plačiose apylinkėse, jie dar nesusigaudė, ar tai savi, ar partizanai.

A. Jagiela-Ąžuolas su dalimi būrio vyrų buvo apsistojęs tolimesniame vienkiemyje – jie buvo atkirsti nuo Pienios upelio ir krūmais traukėsi link Taujėnų. Būrelyje buvo J. Šileika-Švedrys, J. Butkus-Karklas, Povilas Vanagas ir kiti – iš viso aštuoni ar devyni vyrai. Jie pateko į nepavydėtiną padėtį – krūmokšniais ir eglaitėmis apaugusią vietovę, aplink kurią buvo tušti laukai ir... rusai. A. Jagiela-Ąžuolas, šaltakraujiškas ir drąsus, nepasimetė ir nutarė iš to miškelio niekur nesitraukti – kovoti iki galo. Vyrai, sugulę už krūmų ir jaunų eglaičių, prisileisdavo rusus visai arti ir „kirsdavo“ taikliai, žudančiai. Paskui pakeisdavo pozicijas – truputį atsitraukdavo, vėl pasislėpdavo už tankių eglučių ir, rusų kareiviams priartėjus, be gailesčio juos „supliekdavo“. Taip tęsėsi kelis kartus. Buvo sunkiai sužeistas Povilas Vanagas – jis draugų paprašė paimti jo automatą, o pats nusišovė pistoletu. Rusai nesitikėjo tokios įnirtingos artimos kovos ir dėl patirtų nuostolių jų kovingumas „išgaravo“. Jų vadams komanduojant: „Вперёд!“ („Pirmyn!“), jie tyčia išmėtė šovinius į sniegą ir pradėjo šaukti: „Всё, патроны кончились!“ („Viskas, šoviniai baigėsi!“).Taip Ažuolo vyrai, pasirinkę teisingą taktiką ir drąsiai, šaltakraujiškai kaudamiesi, praradę tik vieną bendražygį, išliko gyvi.

Pagrindinis būrys nusileido į Pienios slėnį ir vingiuoto užšalusio upelio vaga, apaugusia krūmais ir meldais, traukėsi mažo miškelio link. Rusai, laikydamiesi vienodo atstumo, ėjo iš paskos. Partizanas Marijonas Čiukšys, atsiskyręs nuo būrio, metėsi bėgti miškelio link, tačiau NKVD kareiviai iškart keliomis kulkosvaidžio serijomis jį nukovė. A. Velanis-Tigras, gimęs ir augęs Rusijoje, kaip tikras rusas jiems sušuko: „Что вы делаете, на своих стреляете!?“ („Ką jūs darote, į savus šaudote!?“). Tie iškart nustojo šaudyti. Netrukus atsiskyręs nuo būrio šoko bėgti į mišką antras brolis, Stasys Čiukšys. Rusai tuoj pat ir jį nukovė, tačiau į grupę nešaudė, „atidengdavo ugnį“ tik į bėgančius. Priėjus Piliakalnio miškelį, jau penki partizanai staiga šuoliais metėsi į mišką ir, sugulę už medžių, „kirto“ į rusus. Šie sugulė ir atsakė ugnimi, o netrukus su trumpais perbėgimais pradėjo juos supti, stengdamiesi „paimti

į reples“. Po įnirtingo susišaudymo penkių partizanų grupelė ėmė skubiai trauktis į netoliese pamiškėje esantį stambų Mackevičių vienkiemį. Rusai tamsoje pastebėjo tarp vienkiemio pastatų šmėžuojančius partizanus ir atsivijo iš paskos. A. Velanis-Tigras pasislėpė rūsyje už durų. Rusas, pradaręs duris, pamatė, kad nieko nėra, tačiau į vidų eiti pabijojo. Taip pat pasisekė Antanui Simanoniui – prisidengdamas tamsa ir krūmokšniais, jis sėkmingai perbėgo į netoliese esantį Beržytės miškelį, o iš jo pasiekė ir Mackeliškes. Apie trobesius susišaudant su rusais žuvo Stasys Morkūnas, Bronius Pivoras-Briedis ir Edvardas Miškinis. Rusai „iškrėtė“ visą sodybą, po klėtimi mėtė granatas, tačiau daugiau partizanų neberado.

Pagrindinė grupė, šešiolika partizanų, prasidėjus susišaudymui prisidengdami tamsa, tyliai, be triukšmo, „atsipalaidavo“ nuo rusų ir skubiai traukėsi Pienios upelio slėniu Kavarsko link. Rusai lauko racijomis tarpusavyje palaikė radijo ryšį, pranešdami ir apie šios grupės judėjimo kryptį. Paėję du kilometrus, dar tamsoje, partizanai iš slėnio pasuko laukais į šiaurę, link Veršelių kaimo, kurio pakraštyje stūksanti Troškūnų giria, vienintelis jų išsigelbėjimas ir viltis, atrodė, buvo „ranka pasiekiama“, vos už trijų kilometrų. Žygio metu žvalgybos tikslais buvo skubiai apklausiami vietiniai gyventojai apie rusų kariuomenės judėjimą ir išsidėstymą apylinkėse. Sužinota, kad kelias į Troškūnų girią rusų kariuomenės atkirstas ir prasimušti į mišką nepavyks. Partizanai pateko į keblią padėtį be išeities. Būrio vadas P. Semėnas-Jaguaras buvo priverstas priimti labai sunkų, rizikingą, partizaninei taktikai visiškai prieštaraujantį sprendimą – žygiuoti dienos metu užpustytais laukais, be jokios miško ar krūmų priedangos link Papiškių, Ramonų, Pasusienio kaimų. Kirtus Kavarsko–Anykščių kelią, ties Peslių kaimo malūnu pereiti per užtvanką į kitą Šventosios upės pusę, o kad rusai nesivytų, nuardyti virš užtvankos paklotas lentas. Už upės buvo miškingos Peslių kaimo apylinkės, kuriose buvo galima saugiai pasislėpti. Būrio vyrai negaišdami laiko tiesiai laukais žygiavo per gilų, šlapią sniegą (buvo atlydys) vora vienas paskui kitą, „pėda į pėdą“. Jie, stengdamiesi kuo greičiau pereiti atviras vietoves, buvo pavargę, šlapi nuo prakaito. Apsnigtuose laukuose jų grupelė jau iš tolimiausio atstumo matėsi kaip grandinėlė judančių juodų taškelių. Partizanai jau buvo įveikę daugiau nei 10 km kelio, netoliese matėsi Kavarsko–Anykščių vieškelis, iki užtvankos bebuvo likę vos du kilometrai. Niekas nesitikėjo, kad jie yra sekami, nustatyta jų judėjimo kryptis, kad amerikietiškais „studebekeriais“ (mašinomis) privežta daug rusų kariuomenės, o Ramonų kaimo laukuose, Susienos upelio kloniuose jų jau laukia išsidėstę rusų kareiviai. Netrukus užvirė kautynės, kuriose jėgų persvara ir patogios pozicijos buvo priešo pusėje. Rusai gausiomis pajėgomis apsupo partizanus, tačiau šie šaudydami metėsi į Susienos upelio slėnį, tarp kalvų. Kovėsi iki galo, žūdami, bet nepasiduodami į nelaisvę – sužeistieji nusišaudavo arba susisprogdindavo granatomis. Pasusienio kaime į kunigo Eduardo Simaškos tėvų trobą įbėgo du partizanai – aukštas, gražus vaikinas Juozas Pulokas-Jūraitis su bendražygiu. Abu atsišaudė pro langus. Pasibaigus šoviniams, sukalbėjo „Tėve mūsų“, atsisveikindami pasibučiavo, apsikabino

ir susisprogdino granata. Iš partizanų grupės gyvi liko tik trys partizanai: vienas pasislėpė Ramonų kaimo klojime, kitas – Pasusienio kaime Simaškų tvarte po „žlabais“ (ėdžiomis), o būrio vadas P. Semėnas-Jaguaras išsigelbėjo parodydamas akiplėšišką drąsą ir tik jam būdingą azartą. Vienmarškinis, ilgais, palaidais plaukais, užšokęs ant arklio jis metėsi šaudydamas iš automato į patį kareivių būrį. Tie sumaištyje išsibėgiojo į visas puses, nešaudydami, kad nepataikytų vienas į kitą. Sėkmingai nušuoliavęs iki nuošaly esančio vienkiemio, jis ūkininko paprašė sermėgos. Ją apsivilkęs, užsidėjo kaimišką žieminę kepurę, užsimaukšlino ant galvos kapišoną, po pažastimi pasikišo nemintų linų kūlį ir, vesdamas už apynasrio arklį, kaip koks sukriošęs senis praėjo pro vieškeliu žygiuojančius rusų kareivius. Kada šie susigaudė ir ėmė jo ieškoti, beliko tik „gaudyti vėją laukuose“ – P. Semėnas-Jaguaras, palikęs arklį, jau buvo pasislėpęs giminaičių Puodžiūnų sodyboje esančiame bunkeryje.

Vykstant rusų kariuomenės „siautimui“, tragiški įvykiai sukrėtė ir Žibučių kaimą, esantį 5 km nuo Taujėnų miestelio. Kuojų sodyboje buvo apsistoję du partizanai – Armukšna ir Ąžuoliukas. Ankstų rytmetį, dar sutemus, šeimininkas išėjo į lauką atidaryti langų langines ir pamatė, kad kiemas pilnas rusų kareivių. Atgal eiti jau buvo per vėlu. NKVD karininkas paklausė, ar namuose yra „banditų“, tačiau gavęs neigiamą atsakymą, pasuko į trobą. Bedarant duris viduje buvę partizanai „davė ugnies“ – suvarpytas kulkų jis išsitiesė tarpdury. Armukšna ir Ąžuoliukas, vienomis kojinėmis, net nespėję apsiauti batų, iššoko pro langus ir atsišaudydami pabėgo. Įsiutę rusai įsiveržė į namus ir abu Kuojų sūnus sesers akivaizdoje užmušė šautuvų buožėmis. Vienam sūnų nuo smūgio į pakaušį iš akiduobių iššoko akių obuoliai. Šeima buvo suimta ir pakliuvo į Sibiro lagerius. Partizanas Armukšna (Jonas Žižys) buvo vietinis, kaime gyveno jo motina ir sesuo. Tą pat rytą atėję skrebai abi jas, seserį dar begulinčią lovoje, nušovė.

„Šukuodami“ Garbėnų mišką rusai surado sniege žmonių brydes ir jomis atsekė iki bunkerio. Du jame buvę partizanai nepasidavė, atsišaudė pro ventiliacines angas, bunkerio dangtį, o paskui susisprogdino.

Abiejų brolių Kuojų, partizano Povilo Vanago ir dviejų bunkeryje žuvusių partizanų kūnus rusai nuvežė į Taujėnus ir suguldė aikštėje prie „stribynės“.

Jonas Kadžionis, prasidėjus visai netoli nuo namų, už Pienios upelio, susišaudymui, išbėgo į Kavarsko miestelį – žinojo, kad NKVD kareiviai „krės“ ir jų sodybą, tyčiosis, muš, tardys ir vėl statys jį prie sienos, grasindami sušaudyti. Į Kavarską suspėjo pačiu laiku – vėliau kareivių sargybos niekam nebeleido iš miestelio nei išeiti, nei įeiti. Jonas matė, kaip skrebai trejomis rogėmis atvežė penkių jam gerai pažįstamų partizanų kūnus ir išvertė miestelio aikštėje. Jau temstant sunkvežimiu atvežė ir iš kėbulo išmetė ant grindinio dar trylikos žuvusių partizanų kūnus. Jie irgi buvo gerai pažįstami vyrai, ne kartą svečiavęsi ir jų šeimoje. Visi aštuoniolika žuvusių partizanų buvo suguldyti ant grindinio vienoje eilėje. Pavakare į Ukmergės pusę nuvažiavo trys brezentu dengtos mašinos – jos vežė kautynėse žuvusių rusų kareivių kūnus.

Išvakarėse iš būrio aplankyti gimines buvo išėję keturi partizanai: Paulius Kirša-Vilkas, broliai Povilas, Stasys ir Karolis Žemaičiai. Jiems pasisekė labiausiai – rusų kariuomenės „siautimą“ praleido Dvarelių k., Vlado Simaškos tvarte įrengtame bunkeryje.

Taip baigėsi čekistinė-karinė operacija, atnešusi partizanams didelių nuostolių, o žuvusiųjų šeimoms daug skausmo. Kaip ir visos operacijos, ji rėmėsi „agentūriniais-operatyviniais duomenimis“, t. y. šnipų pranešimais. Kaip paaiškėjo iš archyvų, apie partizanus informaciją teikė net septyni MGB slaptieji agentai[1] – civiliai vietiniai gyventojai, tiksliai pranešę partizanų skaičių, iš kokių būrių jie yra, kaip apsiginklavę, tiksliai nurodę jų pavardes, slapyvardžius, gyvenamąsias vietas, duomenis apie šeimas. Iš jų MGB žinojo, pas ką partizanai apsistoję ir kada ruošiasi iškeliauti. Tarp jų buvo ir tame pačiame Šovenių k. gyvenantis šnipas, kiti – aplinkiniuose kaimuose gyvenantys slaptieji agentai. Remiantis archyviniais duomenimis yra nustatyta jų tapatybė. Tai agentas Glaz iš Šovenių k., agentas Jurgis iš Jurgėnų k. (netoli Šovenių), agentas Zacharov iš Sirvydų k. (netoli Dabužių), agentas Žilvitis iš Šovenių k. apylinkių (dėl jo išdavystės jau buvo žuvę trys partizanai) ir dar trys kiti agentai.

Pasusienio kautynėse didvyriškai žuvo trylika partizanų, jų pavardės ir vardai žinomi. Tai:

Antanas Budreika,
Antanas Didžpetris,
Juozas Kalumba,
Jonas Misiūnas,
Antanas Navašinskas,
Juozas Pulokas-Jūraitis,
Juozas Šapkauskas,
Alfonsas Šatkauskas-Politrukas,
Jonas Šileika,
Edmundas Urbonas,
Vincas Vėbra,
Pranas Vilčiauskas,
Povilas Žvironas-Atėjūnas (iš Utenos).

Praėjus kuriam laikui, tarp gyventojų išplito Pasusienio didvyriams skirtas eilėraštis. Kas jį sukūrė, taip ir išliko paslaptis.

Pasusienio didvyriams

Sudiev, vargdieni ginklo broli,
Sudiev, Tėvyne mylima,
Keliu į laisvę vykdant šuolį
Pakirto kulka zvimbdama.

Gal buvo lemta jų likimui
Šiandieną žūti čia kovoj,
Akis užmerkti prie beržyno
Ramonų lauko lygumoj.

Lavonus mūsų tuoj surinkę
Užkas tamsoje arimuos,
Motulės, sesės pasilenkę
Prie mūsų kapo nerymos.

Jūs mūsų kaulus tik surinkit,
Pakaskit kaime ant kapų,
Kad jie iš kapo ten girdėtų
Graudingą skambesį varpų.

Belieka pasakyti, kad jų troškimas išsipildė – atstačius Lietuvos nepriklausomybę, žuvę partizanai buvo garbingai perlaidoti Kavarsko kapinių kalnelyje, iš kur geriausiai girdimas bažnyčios varpo skambesys.

Remtasi partizanų J. Kadžionio-Bėdos ir P. Kiršos-Vilko prisiminimais.

Rinkimai

Sovietiniai „demokratiniai“ rinkimai buvo pati didžiausia, kaip galima įsivaizduoti, falsifikacija. Balsavimas būdavo tik už vieną partinį kandidatą – be jokio pasirinkimo, o rinkėjo dalyvavimas tame procese net ir nebūtinas. Tačiau vis tiek būdavo steigiamos skrebų ir rusų saugomos rinkimų apylinkės, vedama priešrinkiminė agitacija, po vienkiemius su balsadėžėmis važinėjo skrebų lydimi tarybiniai aktyvistai, o į Kavarską putotais arkliais skrebai lėkdavo pranešti, koks procentas rinkėjų jau nubalsavo. Tačiau visais laikais balsavusių rinkėjų skaičius būdavo stabilus – siekdavo 95–99 procentus.

Partizanai irgi ruošdavosi rinkimams – jų rėmėjai išklijuodavo rinkimus išjuokiančius atsišaukimus, kviesdami gyventojus tame „spektaklyje“ nedalyvauti, kartais rinkimų apylinkės būdavo apšaudomos, kad žmonės, neatvykę balsuoti, turėtų pasiteisinimą – bijojo ateiti, nes šaudo. Jaunimas, moksleiviai dažnai sovietinius rinkiminius plakatus ištepliodavo, nuplėšydavo, prieš žodį „balsuoti“ įrašydavo žodelytį „ne“ – išeidavo „nebalsuoti“.

Išplatintuose priešrinkiminiuose partizanų atsišaukimuose parašyti gąsdinimai dalyvaujantiems balsavime turėjo visiškai kitokią prasmę. Partizanai niekada nebaudė rinkėjų, tačiau nebalsavę žmonės tokiu būdu turėdavo labai rimtą, argumentuotą pasiteisinimą – „neatėjau balsuoti, nes išsigandau grasinimų”.

1946 m. žiemą, rinkimų dieną, jau apie pietus, J. Kadžionio mama sako: „Jonuk, nueik į Pienionis pabalsuoti, nes paskui atlėks su balsadėže „išbadėję“ skrebai ir reikės juos sodinti už stalo.“ J. Kadžionis atėjo į Pienionių rinkiminę apylinkę balsuoti už visą šeimą – to niekas nedrausdavo. Rinkimų komisija – Kavarsko „komunistėliai“, sukišę nosis, pavartė, pavartė rinkėjų sąrašus ir sako: „Aaa, taigi kad už jus jau pabalsuota!“

Toks buvo sovietinių rinkimų „farsas“, „rinkimai be pasirinkimo“, niūri, pilka, triumfuojanti prievarta, dvasiškai gniuždanti ir varanti į neviltį gyvenimo realybė „demokratiškiausioje pasaulio šalyje“.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Cipruko batai

1946 m. rudenį J. Kadžionis į Ukmergę arkliniu vežimu nuvežė grūdus – „pyliavas“ valstybei. Arklys buvo rambus, „su naravu“, nepriversdavai jo bėgti nei botagu, nei vadelėmis – vienodai lėtai „klapsėdavo“ ir į kalną, ir pakalnėn. Tuo metu pagrindinė transporto priemonė buvo arkliniai vežimai. Sunkvežimiai važiuodavo retai, jų tekdavo kantriai, ilgai laukti, o kartais, dideliam keleivių nusivylimui, ir išvis nepasirodydavo. Ukmergėje jis sutiko pažįstamą merginą – Veroniką Kalibataitę. Ją parvežti labai siūlėsi Ciprijonas Ginietis, vadinamas Cipruku. Jis buvo žemo ūgio, neišvaizdus, tačiau jam labai patiko Veronika. Šiai atvirkščiai – jo kalbos ir pataikavimas sukeldavo tik juoką. Jie dar pasiliko mieste, o J. Kadžionis nutarė važiuoti namo – Cipruko arklys buvo „šmaikštus, greitas“, žadėjo kelyje pasivyti. Ukmergės pakraštyje jį sustabdė trys vyrai – gerai apsirengę, su portfeliais, ir paprašė pavėžėti iki Kavarsko. J. Kadžionis paaiškino, kad jo arklys labai lėtapėdis, tačiau jeigu tinka, tegul sėda į vežimą, bus linksmiau. Per Šventąją yra Radiškių tiltas, kurį tuo metu saugodavo rusų kareiviai – ar bijojo, kad susprogdins, ar paprasčiausiai saugojo, kad partizanai juo nevaikščiotų. Naktimis jie dažnokai plėšikaudavo. Nuo tilto iki pat Svirnų II kapinaičių, esančių pakelėje, tęsėsi krūmais ir medžiais apaugusi nelygi vietovė. Privažiavę mato – prie kapinių vartų stovi „išvaduotojas“ – šautuvu ginkluotas rusų kareivis – ir įsakmiu rankos mostu juos stabdo: „Stoj!“ Paklausė, kur važiuoja. „Į Kavarską!“ – atsakė vyrai. „Ruskelis“ apžiūrėjo tuščią vežimą, mato, kad vyrai rimti, su portfeliais, turbūt viršininkai. Paprašo užrūkyti ir leidžia važiuoti toliau. Iš paskos jau girdėt, kaip „šauniai atlekia“ Ciprukas, tamsoje aidi Veronikos juokas. Kareivis sustabdė ir juos. Sužinojęs, kur važiuoja, sako: „Reikia maišelį į Kavarską nuvežt.“ – „Gerai, – sutiko Ciprukas, – dėk į vežimą!“ – „Ne, – sako kareivis, – jis paliktas kapinėse, ateik, padėsi įkelti.“ Įėjęs pro kapinių vartus, dairosi, kur tas maišelis, tačiau greit gavo šautuvo buože smūgį į nugarą. „Nu kaip, patinka!? – paklausė kareivis. – Ar dar nori?! O dabar greit nusiauk batus!“ Palikęs Cipruką basą, „išvaduotojas“ klausia: „Ar gerai, kad paėmiau?“ Šis, nenorėdamas dar kartą

„paragauti“ šautuvo buožės, neprieštaravo: „Gerai.“ Arklys, nenustygdamas vietoje, pradėjo eiti, o iš paskos pasigirdo garsus basų kojų šlepsėjimas per purvą – tekšt tekšt tekšt! Pasivijęs Ciprukas persėdo į J. Kadžionio vežimą – norėjo pasiskųsti „valdžios vyrams“, kad rusų kareivis prievarta nuavė jam batus. J. Kadžionis persėdo į jo vežimą, šalia Veronikos. Ši kvatojo nesusilaikydama, iki ašarų, net susiėmusi už pilvo. Juoktis žmogui „tiesiai į akis“ tais laikais buvo nepriimta, nemandagu. Vis tik garsus basų kojų „teškėjimas“ per purvą buvo toks komiškas, kad J. Kadžionis irgi nesusilaikė, abu juokėsi iš „baso kavalieriaus“. Juk ir pats važiavo naujais auliniais batais – jei ne kartu važiavę valdžios vyrai, tikrai būtų rusas nuavęs. Bevažiuodami sutiko skrebų būrį. Ciprukas tuoj jiems skųstis: „Banditas batus nuavė!“ Tie klausia: „Kur, kada, kaip apsirengęs, kuo ginkluotas!?“ Sužinoję, kad „banditas“ su rusiška uniforma ir šneka rusiškai, viską supratę nusijuokė ir numojo ranka. Nuvažiavus į Kavarską, tas nubėgo pasiskųsti NKVD karininkams. Tie irgi, sužinoję kad prie Radiškių tilto rusų kareivis atėmė jam batus, tik nusijuokė. Taip Ciprukas batų ir neatgavo. Iš tikro jis buvo netikęs žmogus, 1941 m. šaudęs žydus. Rusų buvo užverbuotas ir jiems ištikimai tarnavo. Jo šeima buvo ištremta, o Cipruką paliko – užėję kaimynai užtiko jį su NKVD viršininku begeriantį „arielkos“ butelį. Kartą partizanai už šnipinėjimą jo vos nenušovė, išgelbėjo tik šeimininkų maldavimai. „Sėdo“ į kalėjimą apie 1962 metus, jau gerokai saugumui padirbėjęs ir tapęs nereikalingu.

Kam rusų kareiviui buvo reikalingi svetimi batai? Ogi pragerti. Jie juos išmainydavo į lašinius, „samagoną“, o paskui girtuokliaudavo.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Moterų lageris

Kotryna Bradulskaitė su vyresne seserimi Brone be jokio teismo 1947 m. spalio pradžioje iš Vilniaus geležinkelio stoties etapu buvo išvežtos į Sibiro lagerius. Etapą sudarė aštuoni vagonai – trys moterų ir penki vyrų. Vagonai buvo prikimšti sausakimšai – kiekviename virš penkiasdešimt žmonių, o jokių gultų nebuvo – jaunos moterys tupėjo, o vyresnėms leido atsigulti. Nebuvo nei kuo pasikloti, nei kuo užsikloti. Maitino dukart dienoje, ryte ir vakare, tik džiūvėsiais ir šaltu vandeniu. Kaip vėliau paaiškėjo, džiovinta duona buvo skalsesnė, sotesnė, jos buvo daugiau, nei 400 g lagerinė „vandeninga pajkė“. „Gamtiniams reikalams“ atlikti vagono grindyse buvo skylė, o jei kas mirdavo, praardę grindis sargybiniai juos išmesdavo važiuojant traukiniui. Dukart per dieną perskaičiuodavo kalinius – iš vieno vagono galo jie turėdavo perbėgti į kitą, o kad tai vyktų greičiau, „paskubindavo“ ilgakočių medinių plaktukų smūgiais į nugarą. Sustojus NKVD kareiviai vis tikrindavo, ypač vyrų vagonų, grindis, stogą, ar kas nors nebando praardyti ir pabėgti. Kelionė tęsėsi labai

ilgai, su ilgais stovėjimais Uchtoje, Pečioroje. Vyrų vagonus atkabino jau Intoje, o moterys, kaip darbo jėga, buvo „nepaklausi prekė“ – jų vagonus vis stumdė ir stumdė, nes niekas nenorėdavo jų priimti.

Galų gale, 1947 m. lapkričio 7 d., jas atvežė į Vorkutos 3-iąjį OLP-ą (atskirą lagerio punktą). Jį sudarė dvi atskiros zonos: vyrų (iki 5 tūkstančių kalinių) ir moterų (iki 3 tūkstančių). Įėjus pro lagerio vartus, tuoj prisistatė „blatnieji“ ir pradėjo kalinių „rūšiavimą“ – su geresniais drabužiais buvo išrikiuoti į kairę, prasčiau apsirengę – į dešinę. Mušdami ir keikdamiesi kriminaliniai atiminėjo drabužius, kai kuriuos išrengė net iki apatinių, o vietoj atimtų numetė nudėvėtus, nuplyšusius skarmalus. Iš Kotrynos grasindami peiliu atėmė kailinukus, po kojom numesdami suplyšusį „vatniką“. Jau pirmą kartą nuėjus į valgyklą, iš kišenių „meistriškai“, net nepajutus, vagys ištraukė pirštines.

„Blatnieji“ buvo labai žiaurūs, be jokios sąžinės, visiškai morališkai degradavę asmenys. Užmušti žmogų jiems buvo tas pats, kaip pritrėkšti musę. Daugumą jų sudarė rusai, bet buvo ir čečėnų, kazachų. Grasindami peiliu nurenginėjo politinius kalinius ir einant iš valgyklos, pasivedėję už kampo. Valgant prie stalo tyčia užkalbindavo – vos tik pasukus galvą į šalį, „iš pat panosės“ akimirksniu dingdavo „bliūdelis“ su sriuba ar koše. Per barako langelį, ilgos lazdos gale įkalę vinį, užkabinę ištraukdavo geresnius rūbus. Nuo šitų nužmogėjusių parazitų niekada nebuvo ramybės, teko iškentėti daugybę kančių, o kiek žmonių jie „nugalabijo“, sunku net apsakyt. Iš tikrųjų lageryje jie buvo politinių kalinių gyvybės ir mirties viešpačiai, teisėjai, karaliai.

Barake, į kurį atvedė, abipus stovėjo dviaukščiai gultai, o per vidurį buvo koridorius, kuriame stovėjo metalinė krosnis. Atskirą kambarėlį turėjo „nariadčikas“, kuris gyveno kartu su viena ukrainiete, savo sugulove. Barake būdavo iki 100 kalinių, o daugumą jo gyventojų sudarė „ruskės“, kriminalinės kalinės, sužvėrėjusios ir degradavusios „vagilkos“, kurioms jau nebuvo nieko švento. Tik viena vyresnio amžiaus rusė, laisvėje dirbusi buhaltere, buvo puiki, padori moteris. Kaip politinė kalinė nuteista vien už tai, kad, jų darbo kambaryje pakabinus Stalino portretą, pasakė: „O kam čia šitą portretą pakabinot?“ Už tai gavo „детский срок“ („vaikišką bausmę“) – dešimt metų lagerio. Bjaurios ir ištvirkusios buvo ir lenkės bei kazachės. Su kriminalinėmis, kol atskyrė, teko išgyventi dvejus metus.

Iš pradžių Kotryna pateko prie geležinkelio tiesimo darbų. Dirbo kartu su vyrais, tarp kurių buvo daug lietuvių, lenkų, ukrainiečių, latvių, estų, keli kazachai. Moterims teko nešioti pabėgius – nešdavo ir dviese, ir trise, kiek kurios turėdavo jėgų. Tarp jų buvę „blatnieji“ nieko nedirbo, tik sėdėdavo ir šildydavosi prie laužo piršto nepajudindami, net malkų įmesti pašaukdavo politinius kalinius – mat „vagių kodeksas“ draudė bet kokį darbą. Ten pirmą kartą ji paragavo ir šunienos. Vienas viršininkas, vaikščiodamas ir tikrindamas jų darbą, vedėsi ir vilkšunį. Kai tik jo šeimininkas nutolo, šunį kaliniai apspito glaudžiu ratu. Šis iš baimės net nesipriešino, net nesulojo: iškart buvo užmuštas, oda nudirta ir sudeginta, o mėsa ant pagalių iškepta. Kotrynai irgi teko

gabalėlis salstelėjusios mėsos. Vėliau viršininkai būdavo atsargūs, vengdavo vedžiotis šunis, kur dirba kaliniai. Taip buvo ne tik šiame, bet ir visuose Sibiro lageriuose – daugelis lietuvių politinių kalinių grįžę pasakojo labai panašias istorijas, kaip jie pirmą kartą valgė šunieną.

Po dviejų savaičių Kotryną perkėlė dirbti į 4-ąją anglies kasimo šachtą.

Keldavo 6 val. ryto. Apsiprausus ir apsitvarkius, 7 val. būdavo pusryčiai. Paskui išrikiuodavo ir kolonoje varydavo 4 km į darbą – aštuntą valandą jų pamaina jau leisdavosi į šachtą. Pamaina trukdavo 8 val., brigadoje buvo beveik visi lietuviai. Jokių respiratorių neduodavo – tik akinius ir šalmą su lempute. Darbas buvo sunkus, labai nepatogus, visada susilenkus ir tarp dulkių. Valgyti duodavo visad tą patį – sušalusių kopūstų arba ropių sriubos „bliūdelį“ ir avižinės košės kaušelį. Pietų nebūdavo, vakarienę valgydavo tik 20 val. vakare, parvaryti atgal į lagerį, o „meniu“ nesikeisdavo. Vienintelis stalo įrankis tebuvo grubiai išdrožtas medinis šaukštas. Duonos norma („pajkė“) svėrė 400 g, tačiau iš tikrųjų kalinys tiek niekada negaudavo – dalį jos svorio sudarydavo vanduo. „Forminė“ duona buvo šlapia, vandeninga, suspaudus iš jos tekėdavo skystis, o žiemą ji sušaldavo kaip ledas, nebeįkąsdavai. Ypač nuo bado kentėdavo vyrai – jie ir dirbdavo sunkiausius darbus, o toks maisto davinys neatstatydavo jėgų. Jie palaipsniui išsekdavo, tapdavo kaip skeletai ir mirdavo. Iš pažįstamų lietuvių taip lageryje pražuvo Stasys Kašubka, Petras Zykas ir daug kitų. Kiekvieną dieną pro lagerio vartus išveždavo jaučiais kinkytomis rogėmis 4–5 lavonus nuvilktais drabužiais. Kai kurie vyrai buvo praradę viltį išgyventi, nebematė ateities, juos be galo skausmingai slėgė namų ilgesys ir dvasiniai išgyvenimai dėl prarastų artimųjų, išdraskytų šeimų, sugriautų gyvenimų. Norėdami nuslopinti širdies skausmą ir bado alkį, kai kurie rūkydavo – mainydavo duonos „pajkę“ į prasčiausios rūšies tabaką, vadinamą „machorka“. Iš jų niekas neišgyveno, visus „nušienavo“ savo plačiu dalgiu lagerio giltinė.

Grįžusios iš darbo, viršutinius rūbus padžiaudavo ant virvučių apie krosnį, tačiau ryte juos rasdavo numestus ant grindų, šlapius, neišdžiūvusius, o vietoj jų kabėdavo „ruskių“ drabužiai. Kartą per savaitę į baraką atnešdavo du 25 litrų talpos bidonėlius karšto vandens – „kipiatoko“. Jį visą išsipilstydavo kriminalinės, sakydamos: „Eikite jūs velniop!“ Lietuvės rinko tuščias konservų dėžutes, įverdavo vielą ir tokiuose „puodeliuose“ tirpdydavo sniegą. Atėję sargybiniai juos atimdavo, išmėtydavo, sutrypdavo kariškais batais. Didžiulė svajonė buvo sočiai prisivalgyti duonos – ją džiovindavo, taupydavo, kartais kriaukšlelį paslėpdamos matrace. Tačiau „vagilkos“, neidamos į darbą, viską iššniukštinėdavo ir surasdavo.

Kas dvi savaites būdavo pirtis, o iš tikrųjų – tik apsiprausimas. Kiekviena gaudavo artipilnį metalinį dubenėlį vandens, vadinamą „taziku“, ir šlakelį skysto muilo. Nusiprausus reikėdavo išsiplauti ir liemenėlę, kelnaites, kurios jau išdžiūdavo ant kūno.

Barakuose „siautė“ didelės, riebios žiurkės. Nuo jų naktį reikėdavo užsidengti galvą,

jos apgrauždavo nusilpusius, išsekusius kalinius.

Patekusi į lagerį „už visišką nieką“, iškart pakliuvo penkioms paroms į drausmės izoliatorių – lagerio viršininkas pastebėjo ją prie valgyklos kalbant su lietuviais vyrais.

Visas lagerio gyvenimas buvo siaubingas košmaras, pragaras, kasdien tekdavo stebėti ir beviltiškai susitaikyti su neteisybe, melu, apgaule, prievarta, matyti visą „visuomenės dugno“ gyvenimą, tikrą „ašarų pakalnę“ – tiesiog neįsivaizduojamą vargą, neviltį, žmonių moralinį nuopuolį, degradaciją, visišką sugyvulėjimą. „Ruskės“ rūkydavo, šlykščiausiai keikdavosi, tarpusavyje mušdavosi, tampydavosi už plaukų, vaikščiodavo su mėlynėmis paakiuose ir nagais sudraskytais veidais. Vakare sugulusios ant gultų viena kitą perrėkdamos ir kvatodamos, šlykščiai, vulgariai pasakodavo savo nuotykius vyrų zonoje. Dauguma jų buvo užsikrėtusios venerinėmis ligomis, apsileidusios, netvarkingos, nuo jų dvokdavo per atstumą. Pas jas barake lankydavosi ir „blatnieji“, nors tai ir buvo griežtai uždrausta. Lageryje Kotryna pasibaisėjusi išgirdo, kas yra „матовая речь“ (keiksmažodžių kalba), kai kiekvieną normalų žodį palydėdavo 5–7 keiksmažodžių serija. Labai bjaurios, nešvarios, tačiau visada pasidažiusios buvo lenkės. Tarp jų išsiskyrė tik viena tvarkinga, kultūringa moteris – gydytoja, medicinos profesorė. Ji sakydavo: „Mergaitės, nebijokit, sifiliu nežsikrėsit. Tai perduodama tik lytiniu keliu arba bučiuojantis, kai pažeistos gleivinės!“ Mat lietuvės, bijodamos užsikrėsti venerinėmis ligomis, durų rankenas liesdavo tik apsukusios skudurėliu.

Kadangi vyrams, o ypač politiniams kaliniams, buvo griežčiausiai uždrausta lankytis moterų barake, vakare, slapta nuo administracijos, prie valgyklos su lietuvėmis susitikti ir morališkai paremti ateidavo pagyvenę lietuviai inteligentai, dideli savo krašto patriotai: inžinierius Pupeika, rašytojas ir žurnalistas Toliušis, kapitonas Dapkūnas, policijos viršininkas Vincas Lopata. Jie vis sakydavo: „Mergaitės, tik neprasidėkite su rusais, išsaugokit save atgimstančiai Lietuvai!“ Šie kultūringi, išsilavinę žmonės joms buvo moralinis pavyzdys ir dvasinis ramstis.

Žiemą barako duris užpustydavo, o jauniausias moteris rytais siųsdavo atkasti sniegą. Nuo barako iki pat valgyklos buvo nutiestas storas lynas – per pūgą nieko nesimatydavo, todėl jo laikydamiesi eidavo valgyti ir grįždavo atgal. Vis tik nusilpę kaliniai kartais pargriūdavo, nebeatsikeldavo, jų kūnus surasdavo tik pavasarį, tirpstant sniegui. Iki šachtos per didžiausias, iki pat pat krūtinės, pusnis tekdavo eiti susikabinus už parankių kolonoje 4 km – tai labai išsekindavo, atimdavo paskutines jėgas. Jas lydėdavo sargybiniai su vilkšuniais – keikdamiesi, mušdami, grasindami nušauti, nes kiekvienas žingsnis už kolonos ribų buvo laikomas bandymu pabėgti, o pusnyse eilės pakrikdavo, įgriūdavo į užpustytą pakelės griovį.

Kotryna siuntinių iš niekur negaudavo, nes visa jų šeima buvo išblaškyta: broliai Nikodemas ir Jonas partizanavo DKA B rinktinėje, tėvelis kalėjo Intos lageryje, mama su seserimi Adele buvo likusios be namų, o vėliau ir ištremtos. Vis tik lageryje galiojo „blatnųjų“ nustatyta tvarka – pusė siuntinio priklausė jiems, likusi dalis – savininkui. Kas gavo siuntinius, jie sužinodavo iš prie administracinio pastato iškabinto sąrašo. Atėję iškart sakydavo: „А ну-ка, давай!“ („Nagi, duok šen!“). Jei kalinys neatiduodavo

jų dalies, tai atimdavo viską ir dar primušdavo.

Kadangi lageryje buvo atskiros moterų ir vyrų zonos, klestėjo paleistuvystė, kur pačios aktyviausios būdavo moteriškos giminės atstovės. „Blatnosios“, praardžiusios tvorą, kasdien lįsdavo į vyrų zoną. Jokie skylių lopymai negelbėdavo – užtaisius vieną skylę, kitose vietose atsirasdavo dar kelios. Daug tokių moterų sirgo venerinėmis ligomis – sifiliu, gonorėja, daug jų ir numirdavo. Vien dėl vyrų, kad etapu neišsiųstų į kitą lagerį, jos save luošindavo: sudaužiusios butelį, stiklo šukes smulkiai sutrindavo ir įberdavo į akis. Prasidėdavo akių uždegimas, etapą atšaukdavo, o jos ilgą laiką jas plaudavo vandeniu. Tokiu būdu ir pagydavo, nors regėjimas visiškai ir nebeatsistatydavo.

Pačios su virbalu pasidarydavo abortus – nė viena nuo to nesusirgo ir nenumirė. Paleistuvystės keliu pasuko ir dvi lietuvaitės. Viena jų, nuo Utenos krašto, užsikrėtė venerine liga ir numirė. Prie valgyklos kampo dažnai stovėdavo „blatnieji“ su duonos kepaliuku po pažastimi, sakydami: „Mergaite, einam su manim...!“ Ta „meilė“ būdavo vieša, ant gultų, moteriai jos metu valgant duoną. Ko ši nespėdavo suvalgyti, „blatnasis“ atimdavo. Kartais jie specialiai vandeningą duoną sušaldydavo, kad daugiau jos liktų. Toks buvo morališkai iškrypęs ir degradavęs lagerio padugnių gyvenimas, kuriame visąlaik ujami, niekinami, keikiami buvo priversti gyventi dori, sąžiningi, išsilavinę, vakarietiškoje kultūroje išauklėti lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių politiniai kaliniai. Tačiau ir visaip terorizuojami, žeminami jie stengdavosi palaikyti, užjausti vienas kitą.

Kartą į lagerį atvežė dvi Kauno „poniutes“ – motiną su dukterimi. Abi gražiai apsirengusios, „su šilkais“. Per kelias dienas jos parsidavė lagerio viršininkams ir tapo jų sugulovėmis.

Vienąkart Kotryna grįžo iš darbo ir nustebo – ant apatinio gulto sėdinti jos kaimynė moldavė, graži, jauna moteris, valgė didžiausius skanėstus. Buvo matyti, kad kažkam „atsidavė“. Naktį išgirdo garsius kerzinių batų žingsnius – prie gulto priėjo aukšta, stambi, vyriškai apsirengusi „blatnioji“. Ji iš už bato aulo išsitraukė trumpu kotu kirvuką ir kirto juo moldavei į galvą. Stipri kraujo čiurkšlė aptaškė net Kotrynos gultą, drabužius. „Blatnioji“ ramiai apsisuko, priėjo prie budinčiojo ir liepė jam pranešti į spec. dalį apie „мокруха“ (kalėjimo žargonu – „šlapią reikalą“, žmogžudystę). Tuo metu didžiausia bausmė buvo 25 m. lagerio, o tai kriminalinių, kuriems lageris ir buvo tikrieji namai, nė kiek nebaugino. Eilinė žmogžudystė tik vėl pailgindavo jų bausmės laiką iki 25 metų.

Kotryna mokėjo gražiai siūti. Lageryje ji pradėjo atsiuvinėti, siaurinti ar patrumpinti sukneles. Medžiagą atpjaudavo stiklo šuke, toliau viską siūdavo rankomis. Taip buvo užsidirbusi šimtą rublių, kuriuos įsisiuvo už liemenėlės ir norėjo pasiųsti mamai. Turbūt pirtyje tai pastebėjo kriminalinės. Vieną rytą ji atsikėlė nustebusi – buvo supjaustyta liemenėlė ir pavogti pinigai. Vėliau gultų draugės papasakojo, kad naktį buvo atėję du „blatnieji“ – vienas laikė „finką“ prikišęs jai prie kaklo, o kitas, perpjovęs liemenėlę, ištraukė „červoncus“. Laimei, Kotryna pavargusi kietai miegojo – jeigu tik būtų atsibudusi, sujudėjusi, būtų iškart papjovę.

Kartą „nariadčikas“ jai liepė nueiti į administracinį pastatą išplauti kabinetą. Vos įėjus, buhalteris, storas žydas, tarė: „Nusirenk!“ – ir kabliuku norėjo užkabinti duris. Kotryna, trenkusi jam per ranką, puolė pro duris, tas – vytis iš paskos. Ji bėgo link šachtos, kur dirbo pažįstami lietuviai, nes tik jie galėjo išgelbėti. Prisivijęs buhalteris trenkė jai kumščiu, ji parkrito, tas pargriuvo ant jos. Vikriai išsisukusi Kotryna pirma pribėgo prie šachtos, o pagyvenęs lietuvis ją iškart „gelda“ nuleido žemyn. Įsiutęs buhalteris tą žmogų sumušė, suspardė.

Lietuvės tarpusavyje didelių paslapčių neturėjo, atvirai pasipasakodavo savo likimą. Viena iš lietuvaičių buvo „kūmo“ užverbuota ir pradėjo išdavinėti. Tai viena, tai kita lietuvė buvo perteista ir pridėti dar 2–3 metai kalėti. Išdavikei buvo surengtas teismas. Susitarus su budinčiuoju, kad „nieko nematys ir negirdės“, jai ant galvos buvo užmesta ir kietai užveržta paklodė. Mušė šešios lietuvės rankomis ir kojomis „iki kraujų“, o viena laikė už galvos. Paskui ją palikusios išėjo iš barako. Kas mušė, „kūmas“ taip ir neišaiškino, o demaskuotą agentę, kaip visada tokiais atvejais, iškart etapu išsiuntė į kitą lagerį. Tačiau žinios apie išdavikus „bevieliu telegrafu“ visada toli išplisdavo, tarp savųjų ji jau buvo svetima.

Lagerio ligoninėje med. seserimi dirbo puiki lietuvaitė – Onutė Banytė iš Šiaulių. Ji labai padėdavo lietuviams – esant reikalui paguldydavo į ligoninę, gaudavo atleidimo nuo darbo pažymas.

Lietuvės iš duonos ir lininio siūlo buvo pasidariusios „rožančius“ su kryželiu (tam panaudojo išardytą lininį audeklą, rastą iškraunant vagonus su iš Vokietijos atvežtais daiktais). Juos valgykloje perduodavo lietuviams – vyrų zonoje kalėjo kunigai, kurie juos pašventindavo, o vėliau grąžindavo atgal. Vėliau vyrų prašymu dar daug jų padarė ir perdavė į zoną, gaudamos nežinomų lietuvių gražius padėkos žodžius.

Lageryje kartu kalėjo iš Utenos kilusi amžiumi vyresnė moteris – mokytoja Natalija Pupelienė. Po vakarienės, apie pusę devynių, ji visas sukviesdavo tyliai pasimelsti, sakydama: „Mergaitės, poteriai!“ Iš pradžių žodžiu kalbėdavo ir Lietuvos Himną, tačiau kartą įbėgę sargybiniai apvertė stalą ir jas išvaikė. Kaip priedas buvo kalbama „Kalinio malda“, kurios žodžiai amžinai išliko atmintyje.

Kalinio malda

Nuo bekraščių tundrų ir taigų,
Iš šachtų gilumos,
Pro užtvaras ir grotas
Į Tave, o Viešpatie,
Tiesiu išvargusias skausme rankas.
Gelbėk mane, o mano Dieve!
Jei Tu nugręši savo veidą nuo manęs –
Aš žūsiu šitoje vergijoje kaip išrautas medis,
Žūsiu tarp poliarinių vėjų ir pūgų.

Pažvelk, o Viešpatie, kaip verkia mano širdis,
Kaip kraujo mariose braido manoji Lietuva,
Kaip pančiuose vaitoja milijonai žmonių.

Gana, o Viešpatie, pasigailėk,
Nebausk manęs dėl mano ir mano tautos nuodėmių.
Prieš Tavo Teismą kas yra teisus?
Jei Tu mane apleisi, kur dingsiu aš?

Viešpatie, tik Tavyje yra pasigailėjimas,
Tik Tavyje yra mano viltis,
Tik Tavimi tikiu.
Juk Tu esi mano gyvybės Viešpats,
Ir aš nedrebėsiu dėl savo likimo.

Tu esi mano akių šviesa,
Aš eisiu visur, kur ves Tavo šventoji valia,
Priimsiu viską, ką siųs Tavo šventoji ranka,
Nes myliu Tave ir tuos kelius,
Kuriais vesi mano sielą į amžinybės laimę.
Per tundras ir taigas,
Per užtvaras, sargybas apginkluotas
Ateik nuo Baltijos krantų, o Kristau!
Nuo tėvų sodybų ateik keliu kryžiaus
Ir ištiesk man savo galingą ranką.

Aš vieniša ir bejėgė grūmiausi su kančia,
Aš vieniša tarp svetimų,
Toli nuo savo tėviškės saulės.
Apšviesk savo malone, o Viešpatie, mano sielos tamsybes,
Savo kryžiumi mokink mane kentėti ir aukotis,
Išblaškyk neviltį ir nerimą,
Padėk man išlikti dora ir skaisčia,
O taip pat ištikima Tavo įsakymams ir lietuvio garbei.

O Viešpatie, tik nevėluok,
Nes silpsta mano jėgos.
Ateik ir gelbėk mane.
Tu mano sielos Dievas!
Tu mano viskas!
Tau pavedu save. Amen.

Vorkuta, 1948 m. (ši malda dar vadinama „Vorkutos malda“)

1948 m., iškalėjus jau trejus metus, ją teisė iš Maskvos atvažiavęs Karo tribunolas. Vienas iš atvykusiųjų, jaunas karininkas, pasivedėjęs į šalį, jai patarė: „Mergaite, sakyk taip, kaip ir anksčiau sakei. Tavo byloje nieko reikšmingo nėra, išteisins!“ Vis tik tribunolas, nors byloje tebuvo kaltinimas, kad „pavalgydino užėjusius buržuazinius nacionalistus“, nuteisė pagal RTFSR BK 58-11 straipsnį „už dalyvavimą antisovietinėse organizacijose“ 5 m. kalėti lageryje ir vienerius metus tremties. Kai iškvietė pasirašyti teismo nuosprendį, Kotryna kategoriškai atsisakė: „Na jau ne, niekada!“ – ir apsisuko išeiti, gaudama kumščiu smūgį į nugarą.

Vasarą išvežė prie Pečioros šienauti pievas. Sibire žolė labai vešli ir aukšta – kaip miškas, iki pat pečių. Darbas buvo labai sunkus, „vyriškas“, šienavo dalgiais, kuriuos ne visos mokėjo ir išgaląsti. Kotrynai tai nebuvo jokia naujiena, juk Lietuvoje tekdavo dirbti įvairius ūkinius darbus. Lietuvės džiaugėsi patekusios į gamtą, juk laukuose augo daugybė laukinių serbentų, o ypač skanios ir maistingos buvo erškėtrožių uogos. Gyveno pačių iškastose ir eglišakiais uždengtose žeminėse, tačiau labiausiai kentėjo nuo Sibiro „maškaros“ – smulkių muselių. Viena jų sukandžiota vyresnio amžiaus lietuvė neištvėrė ir mirė.

1949 m. komunistinės propagandos tikslais į lagerį atvežė kino filmą „Marytė Melnikaitė“, tačiau visi lietuviai – ir vyrai, ir moterys – jį žiūrėti atsisakė.

Trumpam buvo patekusi dirbti į virtuvę, prie maisto dalijimo. Atsirado galimybė paremti siuntinių negaunančius lietuvius.

Kartą į baraką atėjo lagerio ligoninėje dirbęs žydų tautybės gydytojas, puikus žmogus, jau atkalėjęs jam skirtą laiką. Jis ieškojo lietuvaičių, lageryje vertinamų dėl darbštumo ir sąžiningumo, norinčių dirbti sanitarėmis. Kotryna iškart sutiko. Tekdavo plauti ir grindis, ir slaugyti bei maitinti sunkius ligonius. Ligoninėje gulėjo daug lietuvių (iš jų atmintyje išliko tik Petro Garbuškos pavardė), labai silpnų ligonių, kurie neimdavo, atsisakydavo maisto iš grubaus personalo rankų, pasirinkdami mirtį. Kotryna juos paguosdavo, pamaitindavo su šaukštu, pagirdydavo per vamzdelį. Tada ji ir suprato, kad tas gydytojas, geros širdies, protingas žmogus, dėl šios priežasties ir ieškojo jų tautietės, lietuvaitės. Už gerą darbą visi ją gerbė ir mylėjo. Vienąsyk du gydytojai pasiūlė kartu nuvykti į vieną kelionę, pasakę: „Tau bus įdomu tai pamatyti!“ Buvo žiema, didelis šaltis, važiavo apsigobę „bušlatais“ atvirame mašinos kėbule. Sustojo prie iš lentų su dideliais plyšiais sukalto didžiulio barako. Įėjus į vidų Kotryna krūptelėjo – jame „štabeliais“, vienas ant kito, buvo sukrauti nuogai išrengti, pro sienos plyšius apipustyti lavonai. Pagal ant kojos pririštus numerėlius gydytojai ieškojo kažkokio kalinio, o radę pjūkleliu prapjovė kaukolę – atliko medicininę ekspertizę. Paklausus, kur tuos lavonus dės, šie atsakė: „Atėjus pavasariui, iškas didelę duobę, sumes lavonus, apipils chlorkalkėmis ir užvers žemėmis!“

1950 metais Kotryna išėjo iš lagerio į laisvę, už darbą tegavusi vos 18 rublių – likusieji buvo atskaityti už maistą, drabužius, avalynę, patalpas, šildymą, sargybą ir pan. Į Lietuvą grįžo tik po metų, po tremties.

Stalino valdymo laikais lageriuose buvo pats sunkiausias režimas, tiesiog nepakeliamos gyvenimo sąlygos, pats didžiausias mirtingumas. Galima sakyti, kad tuo metu vieneri įkalinimo metai prilygo penkeriems postalininio periodo, po 1956 m. pertvarkos, metams.

Lietuvos marionetinė valdžia grįžtančių iš lagerio tautiečių nelaukė – sutiko priešiškai, nesvetingai. Buvo labai sunku prisiregistruoti, gauti darbą. Vis tik gyvenime padėjo sunkumų užgrūdinta valia, kantrybė ir užsispyrimas. Niekada gyvenime Kotryna nepamiršo maldos ir buvusių kovos bendražygių, lagerininkų, su kuriais teko pergyventi sunkiausius, dramatiškiausius savo gyvenimo metus. Tik jos rūpesčiu ant brolių partizanų Nikodemo ir Jono Bradulskių kapų buvo pastatyti kryžiai.

Kotrynos likimas – tai gražaus, garbingo ir prasmingo gyvenimo, be jokių dvejonių pasiaukojusio tautos laisvės kovai piliečio pavyzdys.

Pagal Kotrynos Bradulskaitės-Kilienės atsiminimus 2017-06-12.

Lagerio „blatnieji“

Sibire, Gulago konclageriuose, kalėjo ir žuvo milijonai politinių kalinių. Nors jie visada sudarė kalinių daugumą, tačiau tikraisiais lagerio šeimininkais save laikė administracijos palaikomi „blatnieji“.

Jau nuo carinės Rusijos laikų buvo suformuotos ir perduodamos iš kartos į kartą „teisėtų vagių“ tradicijos ir įstatymai, jų visada buvo griežtai laikomasi. Bolševikmečiu, prasidėjus masiniam nusikaltėlių antplūdžiui, tradicijos ir įstatymai neišvengiamai kito.

Kriminalinių nusikaltėlių skaičius nesustabdomai didėjo pilietinio karo metu vykusioje suirutėje, siaučiant nežabotam raudonajam terorui. Toliau jis vis augo vykdant NEP-o politiką, prievartinę kolektyvizaciją bei skubiais, forsuotais tempais industrializaciją. Buvo fiziškai naikinami ištisi visuomenės sluoksniai, socialinės klasės, atsirado daugybė „beglobių“ vaikų, paauglių, masiškai papildžiusių vagių eiles, kurie, pagal tuomet galiojusius įstatymus, jau nuo 12 metų amžiaus būdavo teisiami ir atsidurdavo lageriuose. Kriminaliniai nusikaltėliai sukūrė visiškai uždarą nuo visuomenės gyvenimo būdą, valdomą tik „vagių kodekso“. Jie nesilaikė jokių valdžios įstatymų, o gyveno tik pagal savuosius: niekada nedirbo jokio valdiško darbo (tai buvo didžiausias nusikaltimas, už kurį grėsė mirties bausmė), netarnavo kariuomenėje, neturėjo šeimos. Buvo sukurta griežta hierarchinė sistema su savais „karaliais“, teisėjais, nuosprendžių vykdytojais, sava kalba („fenia“), žiauriomis tradicijomis, tik jiems būdingomis griežtomis kortų žaidimo taisyklėmis (vienas prieš vieną, lošimas iš žmogaus gyvybės), savotišku garbės supratimu, savita subkultūra („blatnųjų“ dainomis, eilėraščiais). Save jie vadino „blatnaisiais“, „urkomis“, „urkaganais“, „žmonėmis“ ir t. t.

Jų viršūnę sudarė „teisėti vagys“ – „atamanai“ bei „karaliai“, kurie nuo pat vaikystės vogė, žudė ir kitokio gyvenimo būdo net nepažinojo. Jų kūnai būdavo išmarginti tatuiruotėmis, o burnos pilnos „fiksų“ – ant sveikų dantų užmautų bronzinių karūnėlių, kurios turėdavo parodyti „dantų savininko“ vietą vagių hierarchijoje. Kaip „teisėto vagies“ papuošalas smiliaus nagas būdavo ilgas, išpuoselėtas ir gražiai nupoliruotas.

Visi kiti vagys, anksčiau buvę darbininkai, valstiečiai, dirbę bet kokį valdišką darbą, niekada tokių aukštumų nepasiekdavo, o tebūdavo tik jų nurodymų vykdytojai. Pati žemiausia vagių kategorija buvo „šestiorkos“, dažniausiai iš nuteistų paauglių tarpo. Jie vykdydavo „teisėtų vagių“ įvairiausius patarnavimus: atnešdavo maistą, skalbdavo drabužius, valydavo batus, pakasydavo padus, nugarą, būdavo lytiškai išnaudojami ir t. t. Dėl dešimtmečiais trunkančio uždaro gyvenimo lageryje tarp vagių buvo išplitusios įvairiausios lytinio iškrypimo formos, iš kurių dažniausiai pasitaikydavo pederastija. Kartais politiniai kaliniai būdavo zoofilijos protrūkio liudininkai – į lagerį kokiems nors darbams patekus kumelei, kriminaliniai vargšą gyvulį apipuldavo kaip „juodi varnai“ ir prievartaudavo. To, kas dėjosi lageryje, negalima nei apsakyt, nei aprašyt – tai buvo žmogiškosios moralinės ir dvasinės degradacijos liūnas, bedugnė, tikra „Sodoma ir Gomora“, kokios joks normalus žmogus net baisiausiame sapne negalėtų nei susapnuot, nei lakiausia fantazija įsivaizduot.

Žmonės, nepriklausantys nusikaltėlių pasauliui, „blatniesiems“, buvo „frajeriai“ – naivūs, kvaili ir silpni laisvėje gyvenantys žmogeliai. Taip pat juos vadino „mužikais“, „elniais“, „velniais“ ir t. t.

Pagal „blatnųjų“ filosofiją, „frajeris“ tik tam ir skirtas, kad jį apgautum, apvogtum, nurengtum, atimtum siuntinį. „Apdumti „frajeriui“ akis“, primušti ar net užmušti buvo „blatnojo“ šaunumo ir garbės reikalas. „Teisėtų vagių“ nurodymu tai atlikdavo vykdytojai, o šie tik padalindavo grobį.

Didžiąją gyvenimo dalį „blatnieji“ praleisdavo lageriuose, kur gyvendavo tik pagal savo įstatymus: niekada nėjo į darbą, apiplėšinėjo politinius kalinius atimdami geresnius drabužius, siuntinius, maistą. Jų teroras politinių kalinių atžvilgiu kalėjimo administracijos buvo skatinamas ir palaikomas – „politiniams“ jie sukūrė tiesiog neįsivaizduojamai sunkias, pragariškas gyvenimo sąlygas. Visi jie buvo ginkluoti peiliais („finkomis“), o papjauti žmogų jiems buvo tas pats, kaip užmušti musę. Tarp jų nepasitaikydavo nė vieno, kurio rankos nebūtų suteptos krauju, kiekvienas savo sąskaitoje turėdavo daug „nugalabytų dūšių“, kas „urkai“ būdavo „garbės dalykas“. Tuo metu esanti aukščiausia 25 metų kalėjimo bausmė kriminalinių recidyvistų nė kiek nebaugino – už eilinę žmogžudystę jiems tik vėl pailgindavo kalėjimo bausmę iki 25, o lageris ir taip buvo jų tikrieji namai. Jie vaikščiodavo apsirengę ne lageriniais, bet vogtais civiliais drabužiais, pabrėžiant savo „blatnumą“ užsileidę ant kelnių palaidus marškinius, miegodavo ant matracų, apsikloję vatiniais apklotais. „Atamanams“ virėjai atnešdavo pavogtų konservų, įvairių skanėstų, rūkydavo jie ne „machorką“, o papirosus. Tuo tarpu nusilpę iš bado politiniai kaliniai turėdavo įvykdyti jų darbo

normas, „nematyti“ jų vykdomų nusikaltimų, antraip grėsė mirtis. Su brigada išėję į darbą vagys niekada nedirbdavo – tik sėdėdavo, šildydavosi prie laužo, kurį privalėdavo uždegti ir kurstyti politiniai kaliniai. Patys net malkų į laužą neįmesdavo – tai, pagal jų kodeksą, jiems buvo per žema, tokius darbus turėdavo dirbti „frajeriai“.

Kriminaliniai nusikaltėliai sovietiniam režimui buvo socialiai artimi, galima sakyti, buvo jo sudėtinė dalis (juk ir pati valstybė buvo kriminalizuota nuo viršaus iki apačios). Tik politiniai kaliniai – išsilavinę, protingi, logiškai (kitaip) mąstantys žmonės, sovietiniam režimui buvo pavojingiausi priešai.

Vis tik kartais ir politiniai kaliniai, neseniai atvežti, dar nenusilpę iš bado, stodavo į mirtinas grumtynes su įžūliais vagimis: mušdavosi iki mirties išardytų gultų lentgaliais, pagaliais, plytomis, kai kuriuos vagis užmušdavo, sunkiai sužeisdavo. J. Barisos-Vytenio atsiminimais, jau pirmą dieną į jų baraką „daryti kratos“ atėjo peiliais ginkluoti „blatnieji“. Daiktus liepė palikti, o jiems pasitraukti į kitą barako galą. Lietuvių etapu buvo atvežta labai daug, apie 800 vyrų. Jie šiuos vagis tuoj apsupo ratu. Juozas prisimena, kaip vienas iš Kauno Šančių kilęs „kietas vyrukas“, buvęs partizanas Litvaitis-Aras, stumtelėjo jį į šoną, pasidarydamas sau vietos. Kai tik vienas vagis nusisuko, jis taip trenkė šiam į sprandą, kad tas išsitiesė ant grindų, iš rankų paleisdamas ir savo „finkas“. Kaip pagal sutartą signalą lietuviai puolė juos mušti be jokio pasigailėjimo. Du vagys spėjo iššokti pro langus „su visais rėmais“, o užmuštus išnešė laukan ir numetė į sniegą. Paleido tik vieną, kuris atsiklaupęs ant kelių maldavo pasigailėjimo. Tada jau politiniai kaliniai vaikščiodavo grupėmis po dešimt ar daugiau, budėdavo, neįsileisdami jų į savo zoną. „Blatnieji“ buvo kerštingi, grasino juos „išpjauti po vieną“. Vis tik jų nepaliko ramybėje – išėjus politiniams kaliniams į darbą, pasilikę lageryje jie išdauždavo jų barako langelį, ilgu pagaliu su įkalta vinimi ištraukdavo tai „nužiūrėtą“ maisto maišelį, tai geresnius drabužius, daiktus.

Bet ir tarp „blatnųjų“ įvyko skilimas. Lagerių administracijos gavo nurodymą smulkiais viršininkais – brigadininkais, „nariadčikais“, darbų skirstytojais ir kt. – skirti kriminalinius kalinius. Dalis jų tokiomis pareigomis susigundė, o pagal „vagių kodeksą“ tai buvo didžiausia išdavystė, vadinama tapti „kale“ („сука“) ir baudžiama mirtimi. Tarp „blatnųjų“ ir „kalių“ prasidėjo mirtinos pjautynės. Kai kuriuose lageriuose visos „kalės“ buvo išpjautos, kitur labiau nukentėjo „blatnieji“, dar kituose lageriuose „blatnieji“ buvo atskirti ir etapu išsiųsti kalėti į kitas vietas.

Persilaužimas įvyko tik politinius kalinius atskyrus nuo vagių – tada jų gyvenimas tapo jau daug ramesnis.[1]

[1] Šalamov, Varlam. Kolymos apsakymai. Vilnius: Briedis, 2015. Taip pat remtasi įvairiais kitais šaltiniais, prisiminimais.

Verbavimo technologija

Dažniausiai žmones užverbuodavo turėdami kokios nors kompromituojančios medžiagos. Tokiais atvejais taikydavo „fizinio poveikio priemones“, t. y. mušdavo žmogų „kaip gyvulį“. Areštuodavo pritaikę momentą, slaptai, kad niekas nežinotų ir nematytų. Tada jam pasakydavo, ką apie jį žino: kas jis toks, ką jis daro, kokius turi ryšius. Jei žmogus bandydavo viską neigti, „duodavo į kailį“ be jokio pasigailėjimo, kol „išmušdavo“ prisipažinimą. Kai žmogus galų gale viską pasakydavo, iškeldavo sąlygas: „Arba kalėjimas, arba dirbi mums!“ Žmogus, nenorėdamas pakliūti į kalėjimą, dažniausiai sutikdavo jiems dirbti. Tačiau tas sutikimas „dirbti“ dažniausiai būdavo nenuoširdus, žmogus manydavo dar kaip nors „išsisukti“, svarbu būdavo tik kaip nors „iš šitos bėdos išeit“. Šiais laikais pagal archyvinę medžiagą tikrai nustatyta, kad 2/3 užverbuotų agentų stengdavosi MGB organams nedirbti arba dirbo abiems pusėms (buvo „dviveidžiai“), tačiau 1/3 dirbo uoliai. MGB labiausiai stengdavosi užverbuoti agentais tuos žmones, kurie nuo jų buvo labiausiai nukentėję – žuvusių partizanų broliai, seserys, likę nuo tremties šeimos nariai ir kt. J. Kadžionis atsimena, kad MGB agentu buvo užverbuotas Urbonas (slapyvardžiu Kalnas), žuvusio partizano brolis, tačiau tikrai jiems nedirbo ir buvo ištremtas į Sibirą. Butageidžio kuopoje infiltruotų agentų nebuvo, nors tokių bandymų ir pasitaikė. Iki šių dienų taip ir liko mįslė, paslaptis būrio vado A. Žilio-Žaibo mirtis.

Remiantis J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Spauda ir proklamacijos

Algimanto apygardoje buvo leidžiamas laikraštis „Partizanų kova“. Jį leido ir redagavo apygardos štabo visuomeninės dalies viršininkas, poetas, mokytojas J. Urbonas-Lakštutis. Jis sukūrė daug puikių patriotinių eilėraščių, dainų, parašė politinių-apžvalginių straipsnių, išleido neperiodinius leidinius „Pavergtos Šventosios kloniais“, „Neįveiksi, sūnau, Šiaurės...“. Rusų okupacijos sąlygomis, kitaip nei „vokietmečiu“, esant totaliai kontrolei ir visuotiniam sekimui, spauda jau buvo spausdinama ne miestuose, bet ypač sunkiomis sąlygomis – mažuose, tvankiuose miškų bunkeriuose. Spausdinimo priemonės dažniausiai būdavo primityvios, labai sunkiai gaunamos, net savadarbės, kartais tekstą daug kartų tekdavo perrašyti spausdinimo mašinėle. Todėl pokario spauda buvo „kraujo vertės“.

Vienas iš žinomiausių J. Urbono-Lakštučio eilėraščių vadinasi „Fariziejams“:

Prabėga žmonės vieškeliais
Linksmi, viską užmiršę
Ir šaukia mums: „O, Viešpatie,
Jie be idėjų miršta...“

Ne mums vosilkos mėlynos,
Ne mums gėlės pražysta,
Kai rytas brėkšti vėlinas
Bevogdamas jaunystę...

Ne mums saulėtos vasaros,
Ne mums vakarai rausta,
Pakeičia juoką ašaros,
O tamsios naktys – aušrą.

Tiesos vis rast negalim,
Nors akys jon tik klysta,
Ir lekia dienos bedalėj,
Nežydinčioj jaunystėj...

Bet ne!.. Skaidrus pavasaris
Atjos per kalnus greitai
Ir mūsų broliams, seserims
Nebereiks lažo eiti.

Ir tie, prabėgę vieškeliais,
Nulenks galvas didvyriams,
Sakys saldžiai: „O, Viešpatie,
Jie už idėjas mirė...“

„Garbė jiems! – šauks tribūnose, –
Šventi jų idealai!“
Kai pakelėse kūnai mūs
Seniai jau bus sušalę...

Ir vėl bėgs žmonės vieškeliais,
Dainuos vėl himnus laisvei...
Tik saugok juose, Viešpatie,
Tą, ką krauju mes laistėm!

Jis leido ir satyrinį poezijos ir prozos žurnalą „Istrebiteliada“, kuriame išjuokė aktyviausius ir žiauriausius okupantų talkininkus skrebus („istrebitelius“), partinius ir sovietinius aktyvistus, komjaunuolius ir kitus kolaborantus. Ši spauda buvo skaitoma mūsų apylinkių partizanų ir laisvės kovą remiančių mūsų tėvų ir senelių, platinama, slepiama, perduodama iš rankų į rankas patikimiems draugams, kaimynams. Partizanų spaudoje buvo aprašoma padėtis Lietuvoje, trėmimai, represijos, partizanų kovos tikslai, nurodymai tautiečiams, kaip elgtis okupacijos sąlygomis, tarptautinės padėties apžvalgos, partizanų grožinė kūryba. Spauda palaikė tautiečių moralę, teikė viltį, skatino patriotiškumą.

Apylinkėse buvo platinamos Algimanto apygardos štabo ir Šarūno rinktinės spausdintos proklamacijos. Proklamacijų būdavo daug ir įvairių, dažniausiai proginių, pažyminčių tautines ir religines šventes, taip pat partizanų įsakymai ir nurodymai gyventojams, kreipimaisi į jaunimą, mokytojus, stribus, paaiškinimai, už ką šnipui ar aktyviam kolaborantui įvykdytas mirties nuosprendis. Ypač daug buvo priešrinkiminių proklamacijų. Jas platino partizanai, tačiau dažniausiai išdalindavo jaunimui, moksleiviams – šie rizikuodami jas priklijuodavo visai arti balsavimo būstinių, gerai matomose viešose vietose – ant stulpų, medžių. 1946 m. žiemą, per rinkimus, broliai Kazys ir Jonas Kadžioniai jas priklijavo prie pat Pienionių rinkiminės būstinės. Traupio miestelyje, kuriame nebuvo skrebų, proklamacijų būdavo visada – jas priklijuodavo praeidami ar pravažiuodami partizanai, patriotiškai nusiteikę gyventojai, moksleiviai. Kol skrebai sužinodavo ir atvažiavę nuplėšdavo, proklamacijas perskaitydavo daugybė žmonių. Balsavimo dieną rinkimines būstines, kurias visada saugodavo skrebai, partizanai apšaudydavo. Gyventojams tai buvo pateisinama priežastis neatvykti į balsavimą.

Vaidevučių k. gyventojas Mironščikas ryte rado ant klojimo durų priklijuotą proklamaciją su užrašu: „Kas balsuos, tas nealsuos, kas nuplėš – tam mirtis!“ Balsuoti jis ir nesirengė, tačiau bijojo ir nuplėšti. Žinodamas, kad su balsadėžėmis atvažiuos skrebai ir atras duris, nukabinėtas proklamacijomis, jis atėjo pas kaimyną Joną Keraitį, buvusį partizaną, ryšininką, pasitarti, ką daryt. Šis (kurio namuose tuo metu kaip tik ir buvo partizanų bunkeris, o proklamaciją priklijavo J. Šileika-Švedrys) nuramino kaimyną, sakydamas, kad gali nuplėšt.

Kolaborantams buvo siunčiami įspėjimai, apeliuojant į jų tautinę sąžinę raginama nutraukti kenkėjišką veiklą, perspėjama, kad toliau tarnaudami okupantams bus griežtai nubausti (įskaitant ir mirties bausmę).

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Jaunasis ryšininkas

Kai tik atsirado partizanai, atsirado ir jų ryšininkai. Labai dažnai jais tapdavo partizanų broliai ir seserys, patikimi draugai, giminaičiai. Ryšininkų niekada netrūko ir buvo tol, kol vyko ir partizaninis judėjimas.

1946 m. pradžioje Juozui Barisai suėjo 17 metų. Po 1945 m. „mėnesio pragaro" Panevėžio NKVD kalėjime jis labai paaugo, sustambėjo ir suvyriškėjo. Kartą atėjo brolis M. Barisa-Rimtautas, Vytauto apygardos Liūto rinktinės vadas Vincas Kaulinis-Miškinis, Aleksas Jakštonis-Šamas ir dar keli partizanai. Rinktinės vadas Miškinis Juozą pagyrė, pasakė, kad jis „jau tikras vyras", žino daug partizanų paslapčių, ir paklausė, ar jau davė priesaiką. Brolis Mindaugas atsakė, kad dar ne. Penkių partizanų akivaizdoje, kartodamas vado žodžius, Juozas davė priesaiką, gaudamas Vytenio slapyvardį. Ta proga Miškinis jam padovanojo ir mažą, telpantį viršutinėje švarko kišenėje, šešto kalibro pistoletą „Damski". Jis pasakė slapyvardžius ir adresus žmonių, su kuriais turės palaikyti ryšį. Įspėjo, kad kitiems, kad ir kuo beprisistatytų, niekada esant ryšininku neprisipažinti. Pagrindinė užduotis buvo įvairių tarnybinių paketų ir laiškų perdavimas. Iš pradžių buvo daroma didelė konspiracinė klaida – ant paketų būdavo užrašyta, kam jis skirtas ir per kokius ryšininkus jį siųsti. Pavyzdžiui: Miškiniui per Audrą, Ramunę, Vytenį, Švitrą. Iš tokio užrašo jau būdavo aišku, kad Miškinio tiesioginė ryšininkė yra Švitra. Jei toks paketas pakliūdavo į NKVD rankas, jie, „nutvėrę siūlo galą, išvyniodavo ir visą kamuolį". Priversti žmogų prabilti jie turėjo neišsemiamą kankinimo priemonių arsenalą ir didžiulę patirtį. Dėl šios priežasties netrukus ant paketo liko tik gavėjo adresas, pvz., Miškiniui, Dėdei, Siaubui, Laisvūnui, o visa kita ryšininkai perduodavo žodžiu.

Partizanų štabas būriams visam mėnesiui išsiuntinėdavo kiekvienos dienos parolių (slaptažodžių) sąrašą – paklausimą ir atsakymą, pvz., Utena – Ukmergė, Beržas – Berlynas ir pan. Paroliai, kad lengviau būtų įsiminti, būdavo iš tos pačios raidės. Jei toks sąrašas papuldavo į NKVD rankas, jį nedelsiant keisdavo. Tuomet ant paketo būdavo užrašyta „Labai skubiai" ir galiojo „geležinė taisyklė", kad jis turi būti pristatytas nurodytu adresu tuoj pat, nepriklausomai nuo jokių aplinkybių: lyja ar šąla, naktis ar pūga, sergi ar dirbi.

Pačkonių pieninėje buvo ryšių punktas – ten visada būdavo daug žmonių ir ryšininkai susitikę lengvai apsikeisdavo paketais ir laiškais. Kartais jų pasiimti ateidavo ir patys partizanai. Laukiant, kol jie kažkurią naktį užeis, reikėdavo namuose įsirengti patikimą slėptuvę. Vytenis, kad belsdami į langą partizanai nepažadintų tėvų, ją buvo įtaisęs klėtyje, kurioje ir miegodavo. Buvo sutartas ir beldimosi į duris ženklas. Kartais su kitu ryšininku susitikdavo pakelyje, eidamas į gimnaziją.

Ryšininkės Adelė Šimonėlytė, Julytė Veteikytė, Elena Žulytė-Daina, Jadvyga Keziūtė-Švitra ir kitos partizanams kaimuose rinkdavo maisto produktus, parūpindavo medikamentų.

1946 m. vasarą į jų vienkiemį užeidavę partizanų vadai – Vytauto apygardos vadas Jonas Kimštas-Žalgiris, Liūto rinktinės vadas Vincas Kaulinis-Miškinis – susėdę su tėvu už stalo kalbėdavo, kad iki 1948 m. pasaulyje nieko neįvyks, reikia būriams skirstytis į mažas grupes, iš miškų žiemoti persikelti į mažas, prastos išvaizdos pirkeles, kuriose gyvena patikimi ir dori žmonės, nekeliantys čekistams įtarimų. Būtina ruošti maisto atsargas, įsirenginėti bunkerius, kuo mažiau judėti, vengti susidūrimų su skrebais ir rusais. Buvo tikimasi, kad jau 1948 m. Čekoslovakijoje ir Lenkijoje kils neramumai, revoliucijos, o iki to laiko reikėjo išsaugoti partizanų jėgą, reikalingą atgimstančiai Lietuvai. Vadai ėmė siūlyti vyrams, kas turi galimybę, slapta gauti dokumentus, išvykti gyventi į kitas vietoves. Dokumentus buvo galima gauti ir pačioje Utenoje, tačiau tik po pirmųjų suėmimų paaiškėjo, kad jie būdavo išduodami su NKVD žinia, stengiantis partizanus išvilioti iš miško, o paskui suimti. Tai, žiūrint retrospektyviai, buvo MGB agento J. Markulio-Erelio „įsiskverbimo“ į Aukštaitijos Vytauto apygardą makiaveliškos veiklos pasekmė, partizanų vadovybei pakliuvus į sumaniai paspęstus pasyvios kovos taktikos ir NKVD kontroliuojamos registracijos spąstus.[1]

1946–47 m. jų Saulės gimnazijos VI klasėje atsirado trys komjaunuoliai. Tuo metu visi juos laikė išgamomis, išdavikais, žiūrėjo su panieka ir pašaipa, o pats jų vardas buvo kaip keiksmažodis. Dėl šmaikščių replikų jų adresu šie pasiskundė sekretoriui, o tas – NKVD. Kartą vieną mokinį per pamoką išsivedė ir jis jau nebegrįžo. Kitą kartą trys civiliai čekistai klasėje darė kratą – kai kurių knygos buvo išpiltos ant stalų, nuimti jų aplankalai. Juozas kelnių kišenėje turėjo raštelį – partizanams reikalingų medikamentų sąrašą, kurį turėjo perduoti Utenos vaistinėje dirbančiai Kuprionytei. Iš baimės net „blusos apmirė“, bet, laimei, saugumiečiai kišenių nekratė. Tai buvo gera pamoka ateičiai, kad ir rašteliai turi būti gerai paslėpti.

Vis tik jo pėdsakais jau „sėlino“ NKVD – 1946 m. gruodžio 9 d. Juozas Barisa-Vytenis buvo suimtas. Prasidėjo kančių ir sunkiausių gyvenimo išbandymų laikotarpis.

Barisa, J. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 37–40. Papildyta gyvais J. Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-04-29.

[1] Anušauskas, Arvydas. Išdavystė. Markulio dienoraščiai. Vilnius: Versus Aureus, 2017, p. 61–81.

Utenos kalėjime

1947 m. sausio mėn. iš NKVD tardymo rūsių grupelę suimtųjų, kai kuriuos užpakalyje surištomis rankomis, išrikiavo į koloną ir lydėdami su vilkšuniais nuvarė į Utenos kalėjimą. Gatvėje sustoję pažiūrėti žmonės buvo genami į šalį, pjudomi šunimis. Lauke šalo, einant po kojomis girgždėjo ir įvairiausiais balsais vaitojo sniegas. Nuo NKVD būstinės iki kalėjimo, kuriame dabar įsikūrusi Utenos psichiatrinė ligoninė, buvo tik 1 km kelio. Netrukus geležiniai kalėjimo vartai žvangėdami atsivėrė ir vėl

užsivėrė, o suimtieji atsidūrė aukšta tvora aptvertame kalėjimo kieme.

Kalėjimas, dviaukštis mūrinis pastatas, kiekviename aukšte turėjo po dvi dideles kameras ir po aštuonias „vienutes". Greta stovinčiame pagalbiniame pastate buvo pirtis, virtuvė, sandėliukai ir kt. Abu pastatus supo aukšta mūrinė tvora su spygliuotų vielų paaukštinimu, o kampuose stovėjo sargybinių bokšteliai. Dabar net sunku patikėti, kad šiame pastate 1947 m. galėjo tilpti net 600–700 suimtųjų.

Pirmiausia nuvedė į pirtį, kurioje suimtieji nusiprausė – kai kurie joje nebuvo jau 2–3 mėnesius. Davė chlorkalkėmis kvepiančius apatinius baltinius, o viršutinius drabužius, sukabinę ant kablių, įstūmė į krosnies kamerą – aukštoje temperatūroje buvo naikinami iš saugumo rūsių atsinešti gyviai – utėlės ir blakės. Paskui išskirstė į kameras. Gimnazistas Juozas Barisa pateko į 9-ąją, didžiąją, esančią dešinėje laiptinės pusėje. Įėjęs į vidų, pamatė minią žmonių, atrodė, lyg būtų patekęs į turgų. Vieni sėdėjo pasieniais ant grindų, kiti ant stalo, bet daugiausia buvo stovinčių. Iš kameros padvelkė toks kvapas, kurio nepalyginsi su maloniu tvarto kvapu net ir per mėšlavežį. Atrodė, kad tokioje smarvėje neįmanoma išbūti net kelių valandų, o teko išgyventi net 8 mėnesius.

Užtrenkus už nugaros duris, kaliniai pradėjo klausinėti: „Ar seniai iš laisvės? Kas ten girdėt?.." Netrukus priėjo draugai iš gimnazijos ir pakvietė į savo būrį, tad gulėti prie „parašos", kaip priklauso naujokui, taip ir neteko. Kameroje žmonės buvo įvairiausi, galima sakyt, surinkti visi visuomenės sluoksniai: daugiausia ūkininkai, taip pat mokytojai, daktarai, gimnazistai, kunigai ir kt. Tarp jų buvo ir tikrų partizanų, kovingų, nenusimenančių vyrų, dalyvavusių kautynėse su NKVD kariuomene, įvairiausiomis aplinkybėmis pakliuvusių į nelaisvę. Kameros vyresniuoju (seniūnu) buvo Leonas Tursa, vienas iš vietinių partizanų vadų,[1] buvęs boksininkas, kilęs nuo Užpalių.

Kameroje buvo skardinis bakelis vandeniui, puodukas ir kelios dešimtys aliumininių dubenėlių – šį „inventorių" visi privalėjo dalintis „komunistinės komunos" principais. Gultų nebuvo – viską atstojo grindys. Aukštai palubėje matėsi du metaliniais strypais išpinti langai, ant jų, kad kaliniai nematytų, kas dedasi už kalėjimo sienų, buvo užkabintos specialiai sukaltos medinės dėžės. Tik pro jų viršų į kamerą pralįsdavo dienos šviesos lopinėlis, o per siaurą tarpelį būdavo matyti dangumi plaukiantys debesėliai. Nors languose stiklų nebuvo, bet jų ir nereikėjo – kameroje netgi šaltą žiemą buvo šilta nuo daugiau nei šimto žmonių kūnų skleidžiamos šilumos. Patikrinimai būdavo du kartus per dieną, o jei prižiūrėtojai suklysdavo – ir dažniau. Pasigirdus rusiškai komandai: „Отбой!" (gult), kaliniai guldavosi ant cementinių grindų keturiomis eilėmis ant šono, susispaudę, kad tilptų, kaip sardinės konservų dėžutėje, o kojos iki kelių jau liesdavosi su kitoje eilėje gulinčiais, todėl būdavo sulenktos. Jei bent vienas, iki skausmo nuspaudęs šonus, panorėdavo apsiversti, nepatenkinta ir niurnėdama versdavosi ir visa eilė. Laimingiausi buvo tie, kurie gulėdavo ant stalo arba ant suolų – jie galėjo vartytis kada panorėję. Tai atrodė baisi nelygybė ir Juozas nuoširdžiai jiems

pavydėjo. Jeigu kam nors naktį reikėdavo pasinaudoti „paraša“, tekdavo eiti per eilėse gulinčių žmonių kūnus, lipti per galvas. Na, o jeigu išbadėjusiam gavus siuntinį paleisdavo vidurius, kokių tik žodžių ir palinkėjimų jisai neišgirsdavo – geriau jau tris dienas nieko nevalgyt arba sėdėt karceryje.

Komanda „gult“ pasigirsdavo 22 val.,o „kelt“ – 6 val. ryto. Už gulėjimą dienos metu grėsė karceris, nors vasarą, esant dideliam karščiui, kai kuriems tai buvo prieglobstis nuo kaitros. Kameros palubėje, paslėpta po gaubtu, blausiai švietė maža elektros lemputė. Labiausiai miego norėdavo jaunimas – tad jie, esant blogam apšvietimui, suguldavo už stalo prie sienos ir draudžiamu laiku. Jei ateidavo prižiūrėtojai, tai kol prasibraudavo pro minią, miegantys jau būdavo pašokę ant kojų. Tekdavo miegoti ir sėdint, o užmigusius naujokus kaliniai „krikštydavo“ – į viršutinę kišenę šliukšteldavo iš puodelio vandens.

Kiekvieną dieną nuo anksčiausio ryto, ir per vasaros karščius, ir per žiemos šalčius, prie kalėjimo vartų nusidriekdavo ilga stovinčiųjų su maisto ryšulėliais eilė. Tai buvo mylinčios motinos, gerosios seserys ir ištikimos žmonos. Jos laukdamos kantriai stovėdavo dienas ir pusdienius eilėje, kol paimdavo jų siuntinėlius arba pranešdavo, kad „čia tokio nėra“, išvežtas į kitą kalėjimą. Kai kurie siuntinėlius gaudavo dažnai, net nevalgė valdiško maisto, o jį atiduodavo iš namų nesulaukusiems jokios paramos. Šiems buvo brangus kiekvienas duonos trupinėlis, tuo labiau lašinių gabalėlis, kuriais pasidalydavo siuntinius gaunantieji, tik, deja, ne visi...

Sunkus gyvenimas žmogų išmoko visko. Rūkoriai greit išmoko įsižiebt ugnį be degtuko, barzdoti – nusiskust be skustuvo. Namiškiai išmoko paduoti laiškelius kartu su maisto siuntiniu: ploname popieriuje parašytą laiškelį įkišdavo į stambesnę paukščio plunksną, o šią – į džiūvėsį. Tokiu būdu kaliniai gaudavo ir pieštuko šerdelę, ir adatą ir dar daug ką, kas kaliniui būdavo labai reikalinga. Kiek prižiūrėtojai besistengdavo per kratas surasti ir atimti, tokių daiktų kameroje visada būdavo. Juos prieš pat krėtimą daugelis paprasčiausiai sumesdavo į smirdančią „parašą“, kurios šie niekada netikrindavo, mat, pagal kalėjimo nerašytus įstatymus, būdavo didžiulė „negarbė“ prie jos liestis. Darydami „šmoną“ (kratą) kalinius išrengdavo iki nuogumo, liepdavo du–tris kartus pritūpti, išsižioti, apžiūrėdavo burną ir užpakalį, iškratydavo drabužius. Jei pas ką nors rasdavo adatą, gabalėlį pieštuko, tas keliaudavo 3–7 paroms į karcerį.

„Parašą“ iš kameros leisdavo išnešti ryte ir vakare, taip pat 10 žmonių galėdavo patekti į koridoriaus gale esantį tualetą, kur buvo ir praustuvas – galėdavai nusiprausti veidą, rankas.

Pusryčiams duodavo 300 g duonos ir dubenėlį drumzlino vandens, vadinamo „kava“, arba tiesiog karšto vandens. Po rytinio patikrinimo kalinius po 15–20 žmonių išleisdavo 10–15 min. pasivaikščioti į aptvertą gardą, iš kurio tebuvo matyti dangumi plaukiantys debesėliai.

Gyvenimas kameroje pralinksmėjo ir tapo įdomesnis, kai į ją pateko Bronius Dranga. Tai buvo vidutinio amžiaus, nepaprastos atminties ir iškalbos žmogus, išsilavinęs, perskaitęs daugybę knygų. Jis atsisėsdavo ant sukrautų rūbų kertėje kaip

soste ir pradėdavo pasakoti. Pasakodavo taip įdomiai ir nuosekliai, tartum tik vakar būtų skaitęs. Jaunimas klausydavosi tyliai, iš įdomumo tiesiog sulaikęs kvapą. Jis kameroje prasėdėjo tris mėnesius, ir niekada jo „biblioteka“ neišseko. Kai jį išvedė į teismą ir atgal į kamerą nebegrąžino, jaunuoliai jautėsi kaip praradę kažką labai brangaus.

Negrįžus B. Drangai, jaunimas prisigalvojo kitų užsiėmimų. Ant stalo buvo išbraižytos šachmatų lentos, kažkas iš duonos nulipdė šachmatus ir šaškes. Keli lošė, o kiti stebėjo. Pralošęs turėdavo suvalgyti česnako skiltelę.

Labiausiai baugindavo naktiniai iškvietimai į tardymą, tačiau tokių baisybių, kokių Juozas prisižiūrėjo Panevėžio NKVD tardymo rūsiuose, čia nebuvo. Kaliniai gaudavo antausių, „parsinešdavo“ mėlynių, grįždavo sutinusiom nosim, bet kad į kamerą atitemptų leisgyvius „pelų maišus“, to jau nebeteko matyti. Visi jau buvo praėję tardymus saugumo rūsiuose, mušti, kankinti, o čia patekdavo jau „atsiriekę savo dalį“. Dažniausiai iškviesdavo tik akistatai arba bylų užbaigimui pasirašyti. Po to jau tekdavo laukti Karo tribunolo, kuris atvažiuodavo reguliariai kiekvieną mėnesį ir per keletą dienų „nuteisdavo“ šimtus. Kai kurie gaudavo pasirašyti tik pranešimą, kad jų bylą peržiūrėjo „Ypatingas pasitarimas“ ir už akių nuteisė 10 arba 25 m. kalėti. Beveik visi kameros suimtieji buvo kaltinami 58-uoju straipniu „už Tėvynės išdavimą“, tačiau nė vienas nesuprato, kokią tėvynę jie išdavė.

Žiema jau ėjo į pabaigą, už grotų padvelkė pavasariu, o anksti ryte, dar nesant gatvės triukšmo, pasigirsdavo net vyturėlio čirenimas, kuris, esant nelaisvėje, atrodydavo labai liūdnas ir kupinas sielvarto.

Kartu su pavasariu Juozą užpuolė nelemtoji angina, kuria sirgdavo kasmet. Nebegalėjo nuryti net vandens, temperatūra buvo tokia aukšta, kad kliedėjo, blaškėsi, nuo prakaito buvo visas šlapias. Gulint ant grindų susispaudus, peršlapo ir kaimynų drabužiai, šie ėmė skųstis kameros seniūnui. Per patikrinimą jis jau nebesikėlė nuo grindų, o atėjęs NKVD leitenantas ilgai ir įtariai žiūrėjo, tačiau karceriu negrasino. Deja, ligoninės kalėjime nebuvo. Dieną, kad kas neužliptų, gulėjo kampe, apklotas kas kuo turėjo, o nakčiai seniūnas jį paguldė ant stalo. Tai jau buvo labai didelė prabanga. Kitą dieną atėjo senutė baltu chalatu, pamatavo temperatūrą, pasižiūrėjo į skaudančią gerklę ir nustebusi pakraipė galvą. Netrukus ją ištepė jodu ir davė vaistų, kuriuos jis nebegalėdamas nuryti sučiulpė. Kitą dieną iškart palengvėjo – jis jau pats nuėjo į kalėjimo ambulatoriją – mažą raudonu kryželiu pažymėtą kambarėlį, kuriame triūsė „senutė gydytoja“. Pasirodo, ši rusė kalinė nebuvo tokia sena, tik išmuštais priekiniais dantimis. Jos kambarėlis tapo „pašto dėžute“ – į pravertą stalčių kaliniai įmesdavo laiškelius, o ji juos išnešiodavo „kaip vaistus“ po kameras.

Po šio gydymo Juozas jau niekada gyvenime angina nebesirgo – matyt, sunkus gyvenimas užgrūdino. Sibiro lageriuose šlapiais, permirkusiais pusbačiais braidydavo po pažliugusį sniegą nuo šalčio nebejausdamas kojų – atšildydavo jas tik su visu batu prikišęs prie laužo ugnies.

Kartą kameros seniūnas L. Tursa paprašė Juozo perduoti laiškelį vienam prižiūrėtojui, atrodė, doram, nepraradusiam sąžinės žmogui. Jis ant kalinių šaukdavo, grasindavo rusiškai, tačiau šypsodamasis, nepiktai, ir į karcerį niekada nesodino. Juozas tuoj sugalvojo, kaip jį perduoti. Kai vakare dešimt kalinių nuvarė į tualetą, jis pasistengė sugrįžti paskutinis. Numetęs laiškelį į kampą, parodė jį prižiūrėtojui pirštu. Kuriam laikui kameros durys užsidarė ir tik po pertraukos išleido kitą žmonių grupę. Kai baigėsi vakarinė ruoša, prižiūrėtojas atidarė kameros duris ir rusiškai suriko: „Kas paskutinis ėjo iš tualeto!?“ Visi tylėjo, o Juozui „apmirė blusos“. Jis vėl pakartojo klausimą, jau žiūrėdamas tik į Juozą. Šis priėjo prie durų ir prisistatė. Prižiūrėtojas liepė jam eiti į koridorių ir nusivedė į tualetą. Dabar jau kalbėjo lietuviškai, o jei koks pašalinis užeitų, liepė iškart pulti plauti grindis. Pasakė, kad jam ne viskas suprantama, ko iš jo norima. Juozas paaiškino, kad su juo norėtų pakalbėti žmogus, tačiau tiesiogiai to padaryti negali – kiltų įtarimas. Pageidauja gauti pieštuką ir popieriaus – viską, ko nori, jis pats parašys. Pokalbis užtruko tik porą minučių, grįžęs į kamerą Juozas draugams pasakė, kad buvo liepta išplauti išvietę...

Po dviejų dienų tas pats prižiūrėtojas budėjimo metu, po signalo „gulti“, jį vėl iškvietė į koridorių – šįkart oficialiai, su pavarde. Nusivedė į tualetą, padavė pieštuką ir kelis popieriaus lapelius. Ateičiai sutarė, kad daugiau jo iš kameros nebekvies, popierius, pieštukas ir kiti reikalingi daiktai, prieš vedant jų kameros kalinius į tualetą, bus padėti po chlorkalkių dėže. Grįžęs į kamerą Juozas paaiškino, kad buvo iškviestas pas tardytoją pasirašyti dėl bylos užbaigimo. Jo iškvietimo tikslą kameroje žinojo tik pora žmonių. Taip buvo užmegztas ryšys su laisve.

Užmegzti ryšiai kasdien stiprėjo. Po chlorkalkių dėže jie rasdavo ne tik įdomesnę laikraščio skiautelę, bet ir švaraus popieriaus, pieštuko galą ir, kas svarbiausia, laiškelių iš laisvės nuo pačių artimiausių, brangiausių žmonių, kurie gyveno tais pačiais vargais ir skausmais. Kad laiškeliai adresatą pasiekia, buvo tikri, nes gaudavo iš jų atsakymus, tačiau ar jų neskaito NKVD, dar ilgai buvo didelis klaustukas.

Kartą kilo mintis, kad laiškelį galima perduoti tiesiog į rankas sargybos keitimosi ir patikrinimo metu. Jo metu kaliniai būdavo išrikiuojami eilėmis po 6–8 žmones, o Juozas atsistodavo gale, pats paskutinis. Iš priekio eidavo karininkas, o už nugaros, skaičiuodamas kalinius, koridoriaus prižiūrėtojas. Kai jis priėjo prie Juozo, šis atgniaužė už nugaros laikytas rankas su laiškeliu. Prižiūrėtojas toliau ramiai skaičiuodamas laiškelį pasiėmė, o po kelių dienų tokiu pat būdu jam į saują įspraudė atsakymą. Nuo to laiko senojoje slaptavietėje jie rasdavo tik laikraščių iškarpas ir visa kita, kas nebetilpdavo į saują.

Ryšys su laisve jau buvo nenutrūkstamas, veikė be jokių trikdžių. Ką rašydavo Leonas Tursa, Juozas nežinojo – jo pareiga buvo tik gauti ir perduoti laiškelius. Apie ryšius su laisve žinojo jau grupė žmonių, tačiau visi suprato, kad kiekvienoje kameroje yra NKVD užverbuotų agentų, todėl reikėjo būti labai atsargiems. Juk daugiausia rizikavo ir aukojosi jiems padedantis lietuvis prižiūrėtojas, jaunas, drąsus, ištikimas

Tėvynei patriotas. Galų gale Leonas priėmė lemtingą sprendimą – parašė laiškelį ir perdavė jam adresą, kuris buvo didelė konspiracinė pogrindžio paslaptis.

Praslinko kelios neramios dienos ir atėjo atsakymas – jis buvo labai brangus, nes sužibo maža vilties kibirkštėlė.

Tuo metu už kalėjimo sienų buvo karštas, tvankus birželis. Mūro sienos taip įkaito, kad ir prisiglaudęs nuogu kūnu nebeatvėsdavai. Ant kameros grotuotų langų, kad kaliniai nematytų išorinio pasaulio, kaip žinia, buvo uždėtos dėžės, pro kurias į kamerą patekdavo labai mažai oro. Visi kaliniai nuo karščio ir tvankumo buvo šlapi, prakaitas žliaugė, tiesiog bėgo upeliais, drabužiai buvo šlapi nors gręžk. Nakčia, gulėdami ant grindų susiglaudę „kaip silkės statinėje“, dar vienas kitą ir šildydavo. Buvo 1945 m. birželio 29 d. – Petro vardynos (Petrinės). Visi sveikino Petrus ir Povilus, kurių didelėje kameroje niekada netrūko. Lauke nebuvo nė debesėlio, nė mažiausio vėjelio. Apie pietus kameroje ėmė stigti oro, žmonės pradėjo alpti. Beldimai į duris ir jokie prašymai nepadėjo – niekas nekreipė dėmesio. Tada dešimt stipriausių vyrų pakėlė sunkų suolą ir įsiūbavę smogė į durų langelį, pro kurį būdavo paduodamas maistas. Per koridorių nuaidėjo didžiulis garsas. Po antro smūgio langelis su triukšmu atsidarė. Pasigirdo bildesiai, stiprūs smūgiai į duris ir kitose kamerose. Tuoj sujudo kalėjimo valdžia, sulėkė su paruoštais automatais sargybiniai. Jie šaukė, rėkė, grasino, keikėsi rusiškais „triaukščiais“ keiksmažodžiais, išvadindami kalinius fašistais ir banditais. Į jų kamerą įlėkė NKVD leitenantas, bjaurus, žiaurus „padaras“, kurį visi pravardžiavo „Poniatna“ (rus. „Aišku“), nes tuo žodžiu visada užbaigdavo savo grasinimus. Jis suriko: „Встать!“ („Stot!“), tačiau daugelis jo komandos neįvykdė – gulėjo ant grindų žiopčiodami kaip žuvys, išmestos į krantą. Kai kurie kaliniai šaukė: „Jūs patys fašistai! Net jie taip nesielgė, kaip jūs elgiatės! Šaudykit, jeigu trokštat mūsų kraujo!“ Netrukus tarpduryje pasirodė kalėjimo viršininkas, o atlapojus duris, pasidarė nedidelis skersvėjis, į kamerą plūstelėjo gaivesnio oro, žmonės ėmė atsigauti. Leonas Tursa, kaip kameros vyresnysis, žmoniškai viską paaiškino, pašnekėjo, o viršininkas, kelias minutes pabuvęs kameroje, atsisagstė palaidinę ir šluostėsi srūvantį prakaitą. Jis leido atsinešti šalto vandens, visi gavo ne tik atsigerti, bet ir apsišlakstyti. Buvo sutarta, kad maisto langelis liks atviras, nuo langų bus nuimtos dėžės, o jei ne, kaliniai pažadėjo išlaužti duris. Pirmą kartą buvo patenkinti kalinių reikalavimai, tačiau čekistai patys suprato, kad šie kitokio pasirinkimo ir nebeturėjo – arba uždusti, arba išlaužti duris.

Vakare, po komandos „Отбой!“, Juozas prieš atsiguldamas atsistojo ant stalo pažiūrėti pro langą – atsivėrė nuo žiemos nematytas gamtos grožis, žali kaip rūta Klovinių kaimo laukai. Už tas brangias akimirkas buvo pasirengęs sumokėti net karceriu.

Maždaug kartą per savaitę mama arba sesuo perduodavo ką nors iš namų – ne tik maisto, bet ir naujienų, pranešdavo, kad namuose viskas gerai. Kartą siuntinių išnešiotoja Marusia jam atnešė didelį paketą (100 vnt.) papirosų. Juozas buvo nustebintas – juk jis nerūkė. Siuntinį išdalijo kameros draugams ir jau buvo

bepamirštąs, kai vienas iš pavaišintųjų padavė jam papirose rastą laiškelį. Jame buvo trys sakiniai: „Liepos 17 d. iškvies į teismą. Prisistatys žmogus. Elkis taip, kaip jis lieps...“ Kas tai parašė, Juozas taip ir nesužinojo. Rytą buvo išvestas iš kameros ir atsidūrė kalėjimo kieme išrikiuotų kalinių grupėje. Kai prasivėrė geležiniai vartai, juos pasitiko NKVD kareiviai su šunimis. Kalinius perskaičiavo ir perspėjo: „Rankos už nugaros! Žingsnis į kairę, dešinę, šuolis į viršų laikomi bandymu pabėgti ir šaunama be perspėjimo!“

Prieš akis, atrodė, atsivėrė ne vasara, bet tiesiog pasaka, svajonė. Nors sargybiniai šaukė: „Nesidairyti į šalis!“ ir ginė sustojusius praeivius šalin pjudydami šunimis, vedant gatvėmis akys vis ieškojo pažįstamų veidų. Gatvės gale pamatė jauniausią ir vienintelę seserį Laimutę – tai ji iš namų atnešdavo neįkainojamų kalėjime vaišių, nes tikrąją duonos vertę žino tik bado kankinamas žmogus.

Beveik prie kiekvieno namo vartelių stovėjo moterys su vaikais, pro langus slapta žiūrėjo vyriški veidai. Darželiuose žydėjo prižiūrimos gėlės, kurios rodė, kad Lietuvoje dar tebegyva laisvės viltis.

Vos spėję įkvėpti gryno oro, pateko į tuos pačius priplėkusius saugumo rūsius, iš kur prieš pusmetį Juozas buvo išvestas. Išskirstė po kameras, pilnas jau naujų gyventojų. Atvykusieji pradėjo klausinėti, kas naujo laisvėje, kas gyvas, kas žuvo, kas pateko į lagerius. Netrukus atsivėrė kameros durys ir Juozą iškvietė jaunas vyras, apsirengęs kariška, bet be antpečių, uniforma. Kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo vertėjas Juozas Pilakauskas. Kalbėjo rusiškai, liepė eiti į antrą aukštą, o siaurame koridoriuje atrakino kabineto duris ir įvedė į vidų. Tada prakalbo lietuviškai: greitai, trumpai, aiškiai išdėstė Juozui, ką ir kaip kalbėti teismo metu. Tas netikėtas instruktažas užtruko ne ilgiau kaip minutę. Po to vėl vedė koridoriumi tolyn, rusiškai šaukdamas komandas bei pridėdamas, kaip ir priklauso tokioj įstaigoj, dar ir „matuškų“ (rusiškų keiksmažodžių).

Teismo salė buvo pakankamai erdvi – tiesiai prie sienos stovėjo kraujo raudonumo staltiese padengtas ilgas stalas, o už jo – trys kariškiai blizgančiais antpečiais – iš Rygos atvykęs Karo tribunolas. Kaip vėliau paaiškėjo, visi trys buvo ukrainiečiai: Tribunolo pirmininkas, vyr. kpt. Svirina, ltn. Obuchova ir ltn. Grevičko. Gale stalo sėdėjo prokuroras, o prie atskiro stalelio – sekretorė ir advokatas, kurio teisiamieji ir nereikalavo. Prie šoninės sienos buvo suolai, skirti teisiamiesiems. Ant jų jau sėdėjo Antanas Žulys (jo sodyboje 1946 m. buvo įsikūręs LLA Vytauto apygardos štabas) su dukra Elenute ir abiem sūnumis – Vladu ir penkiolikmečiu Vytautu, vienu iš gabiausių Utenos gimnazijos mokinių. Vėliau atvedė Birutę Trainytę, Emiliją ir Petrą Veteikius bei Slavinskaitę. Iš viso buvo devyni bendrabyliai, visi artimi kaimynai.

Kaltinimo išvadą perskaitė rusiškai, o vertėjas persakė lietuviškai ir paklausė, ar prisipažįsta kalti. Kaltės neprisipažino nė vienas. Teisėjas klausinėjo kiekvieno atskirai. Juozas tiksliai laikėsi vertėjo nurodymų, neprisipažino nieko, tik negalėjo paneigti to, ką buvo sakęs pirmąją arešto dieną – kad brolis su kitais partizanais buvo užėję į jų namus.

Tą dieną nuosprendžio dar neskelbė, o grąžino į saugumo rūsius. Juozas su Vladu Žuliu pateko į kamerą, kurioje tebuvo jie dviese. Dėže neuždengtas langas buvo į kiemo pusę, matėsi upelis, gluosniais apaugęs šlaitas, žydinčios pievos. Už tai reikėjo dėkoti tik geradariui lietuviui vertėjui.

Abu su Vladu stovėjo parimę prie lango, negalėdami atsigrožėti gamtos grožybe. Vakare saulės spinduliai pirmiausia užgeso vandenyje, įkopė į šlaitą, tartum atsisveikindami iki ryto aušros glamonėjo lauko gėles, sužibo rasos lašeliai. Šešėliai ilgėjo, virš upelio nusidriekė lengvutis rūkas, lyg patalą klodamas nakties ramybei ir poilsiui. Namų languose vienas po kito užsidegė šviesos žiburėliai. Tada dar negalvojo, netikėjo, kad jų gyvenimo kelias nuves į Sibirą, už Uralo – „žemės galo“, kur iškeliavo ir paguldė galvas Lietuvos patriotai – knygnešiai ir sukilėliai.

Nors valgyti nedavė, abu buvo sotūs ir laimingi matytu reginiu. Pasidėję po galva batus, abu sugulė ant gulto, vieną švarką pasitiesdami, kitu užsiklodami.

Rytojaus dieną prokuroras teisiamiesiems siūlė 10 ir 25 metų bausmes, tačiau teisėjai ir lietuvis vertėjas buvo dori žmonės. Buvo išteisinti penkiolikmetis Vytautas Žulys ir Elena Žulytė-Daina, Vladas ir Juozas gavo po 5 metus. Kiti gavo po 10 m. bausmes, tarp jų ir Vlado tėtis Antanas Žulys, taip ir pražuvęs Vorkutos lageriuose.

Po teismo lietuvis vertėjas išdalijo popieriaus lapus ir liepė nuteistiesiems rašyti kasacinius skundus, kad nesutinka su paskirtąja bausme. Vėliau visi buvo grąžinti į kalėjimą, į tas pačias kameras.

Ryšiai su pogrindžiu per prižiūrėtoją, tapusį ryšininku, buvo pastovūs, o netrukus jie buvo užmegzti ir su partizanais. Buvo ruošiamas didžiulis kalinių pabėgimas, viską planavo ir viskam vadovavo Leonas Tursa. Viskas buvo išžvalgyta, „iššniukštinėta“, sužinota. Kameroje buvo sudarytos veikimo grupės ir pasiskirstyta pareigomis. Numatytą dieną pagal planą keturi stipriausi vyrai turėjo būti pasodinti į rūsyje esantį karcerį. Ten kiekvieną vakarą 23 val. prižiūrėtojas paduodavo kiekvienam po lentą atsigulti, nes betoninės grindys buvo apsemtos vandeniu. Kaliniai turėjo jį tyliai nuginkluoti, atimti I – ojo aukšto raktus, vienas iš vyrų persirengti šio uniforma, o paskui , surišus ir užkimšus jam burną, palikti užrakintą tame pačiame karceryje. Ten pat būtų buvęs uždarytas ir suimtas 2-ojo aukšto prižiūrėtojas. Tai įvykdžius, į kalėjimo vidų su įrengta specialia garso signalizacija turėjo būti iškviestas budintis karininkas. Jis būdavo už kalėjimo vartų esančioje sargybos būstinėje, vadintoje „dežurka“, o eiliniai NKVD kareiviai stovėdavo sargybos bokšteliuose. Signalizacijos pultas buvo laiptinėje, tarp 1-ojo ir 2-ojo aukštų, o sutartas signalas – kiek kartų paspausti pulto mygtuką – buvo sužinotas iš jiems talkinusio prižiūrėtojo. KPP (kontrolės-praleidimo poste) budinčiam kareiviui atidarius duris, karininkas turėjo ateiti per blogai apšviestą kiemą į kalėjimo korpusą. Vyrai turėjo jį irgi tyliai nuginkluoti, o vienas persirengti jo uniforma. Tuo pat metu kaliniai iš jo būtų atėmę raktus nuo sargybos būstinėje esančios metalinės spintos su ginklais, kuriais būtų apsiginklavę. Juozo pareiga buvo atrakinti II-ojo aukšto kamerų duris. Viskas buvo pergalvota šimtą kartų, Leonas

Tursa net 90 % buvo įsitikinęs sėkme. Gerai žinota, kad už vartų stovintis sargybinis, esant blogam apšvietimui, be jokio įtarimo atidarydavo duris iš korpuso grįžtančiam karininkui. Persirengęs kariška uniforma, fiziškai stiprus ir tam specialiai parengtas kalinys turėjo tą sargybinį tyliai, be triukšmo nuginkluoti. Jam padėti iš kalėjimo pastato būtų atskubėjusi ginkluotų kalinių grupė. Pasigirdus pirmam šūviui, kalėjimą apsupę partizanai turėjo iššaudyti bokšteliuose esančius sargybinius. Kalėjimą nuo miesto skyrė futbolo stadionas – tai buvo labai patogi gynybinė pozicija. Partizanai kulkosvaidžių ugnimi būtų „ištaškę“ lygiu lauku puolančius garnizono kareivius ir pridengę kalinių pasitraukimą į Rašės mišką. Atrodė, viskas buvo tiksliai apgalvota, beliko tik veikti. Su savuoju prižiūrėtoju buvo sutarta, kad tai neįvyks jo budėjimo metu.

Atėjo numatyta diena. Po pietų, jau netaupydami, pasistiprino iš turimų maisto atsargų ir garsiai užtraukė dainą. Kaip įprasta, tokiais atvejais iškart prisistatydavo kalėjimo viršininkas ir už tai sodindavo į karcerį. Paklausus, kurie dainavo, turėjo prisipažinti keturi numatyti vyrukai. Deja, taip neįvyko. Iš kameros sklido daina po dainos, koridoriaus sargybinis net „susiriesdamas“ keikėsi, grasino susidoroti, tačiau į karcerį kažkodėl nesodino. Matyt, per karščius jis buvo sausakimšai užpildytas kitais kaliniais. Pabėgimo planas iširo, kalėjimą naktį apsupę partizanai taip ir nesulaukė sutarto signalo – pirmojo šūvio. Vėl buvo reikalinga tartis ir derinti viską iš naujo.

Matyt, taip buvo lemta likimo. Jeigu būtų pavykę pabėgti, antrą kartą patekti į tą patį pragarą jau nė vienas nebūtų sutikęs – pasirinktų mirtį ir jau seniai ramiai ilsėtųsi Lietuvos kalneliuose.

Po savaitės buvo organizuotas etapas iš Utenos kalėjimo į Lukiškes. Kalinius pavardėmis šaukė iš kamerų, varė ir kieme rikiavo grupėmis. Tarp kitų prižiūrėtojų buvo ir rusišku PPŠ automatu ginkluotas jų ryšininkas – kad nesukeltų įtarimo, jis stengėsi nežiūrėti jiems į akis. Surikiavę į koloną, nusivarė juos per visą miestą į geležinkelio stotį. Į gyvulinius vagonus sugrūdo sausakimšai, kiek tilpo – du kareiviai sodindavo kalinius eilėmis ant grindų tarp išskėstų kojų, kaip vaikų žaidime „rauti ropę“. Taip susodinus, atsistoti jau buvo nebeįmanoma. Turbūt bijojo, kad stovintys kaliniai gali įsiūbuoti ir nuversti vagoną. Švenčionėliuose juos persodino į Stolypino vagonus, o vidurnaktį jie jau buvo Vilniuje.

Ten prasidėjo naujas kalėjimo gyvenimo etapas.

[1] Leonas Tursa-Patrimpas, VDU Ekonomikos fakulteto absolventas, 1945 m. buvo LPS (Lietuvos partizanų sąjungos), susiformavusios iš LF karinės „Kęstučio“ organizacijos vietinių struktūrų („Kęstutėnų“), Gedimino rinktinės štabo viršininkas. Ši rinktinė veikė Utenos apskr. Užpalių ir Rokiškio apskr. Svėdasų, Kamajų ir Jūžintų valsčiuose. Dėl nesutarimų su LLA dėl kovos taktikos susipyko, nutraukė su ja bendradarbiavimą, o redakcinė kolegija, spausdinusi partizanų laikraštuką, persikėlė į Biliakiemio kaimą. 1946 m. LPS Gedimino rinktinė vis tik prisijungė prie LLA. 1946 m. pabaigoje L. Tursa nusipirko padirbtus dokumentus ir išvyko į Kauną, įstojo mokytis į buhalterijos kursus. Buvo suimtas 1947 m. kovo mėnesį.
Remtasi: Kaunietis, R. Laisvės kovų ir netekčių metai. Laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė, II dalis.

Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 335; Dejavo žemė ir žmonės. Utenos apylinkių partizanų ir rėmėjų atsiminimai. Parengė B. Juodzevičius. Utenos spaustuvė, 2004. Papildyta gyvais B. Juodzevičiaus prisiminimais.
Barisa, J. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas, LPKTS, 1998, p. 63–74. Papildyta gyvais J. Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-05-16.

P. S. Utenos kalėjimo prižiūrėtojo, tapusio ryšininku tarp politinių kalinių ir partizanų, pavardė taip ir liko nežinoma. J. Barisa-Vytenis buvo tik tarpininkas tarp jo ir pabėgimo organizatoriaus L. Tursos. Šią paslaptį į kapus nusinešė jau mirę a. a. L. Tursa ir keli kiti ją žinoję politiniai kaliniai. Ruošiamo pabėgimo KGB taip ir neišaiškino, todėl jų archyvuose duomenų apie tai ir nėra, o jį ruošę kaliniai sovietmečiu tai slėpė. Dabartiniams istorikams, besinaudojantiems tik vienpusišku KGB šaltiniu, šio ruošto pabėgimo tarytum ir nebuvo. Tai tik įrodo nuo 1991 m. vyravusio istoriografinio tyrimo metodo vienpusiškumą, klaidingumą ir didžiulius, jau nebesugrąžinamus, pasipriešinimo istorijos praradimus (R. P.).

Lukiškės

Pagal kalėjimo senbuvių pasakojimus, Lukiškių kalėjime buvo 1000 kamerų. Tūkstantuoju numeriu paženklinta kamera, esanti rūsyje po pirmuoju korpusu, buvo skirta mirtininkams – iš čia juos išvęsdavo į mirties bausmės vykdymo vietą.

Visą naktį „juodi varnai“ („voronokai“ – uždaros mašinos kaliniams vežti) lakstė pirmyn – atgal tarp Vilniaus geležinkelio stoties ir Lukiškių kalėjimo, veždami iš Utenos etapu Stolypino vagonais atgabentus kalinius. Išlaipinę visus nuvedė į didžiulį pastatą – buvusią bažnyčią, paverstą sandėliu. Prasidėjo skirstymas – šaukė pavardėmis, rikiavo ir grupėmis vedė į pirtį. Ji buvo specialiai įrengta taip, kad pro vienas duris įeidavai, pro kitas – išeidavai. Visus drabužius reikėjo sukabinti ant kablių vagonėlyje, kurį įstumdavo į krosnį – ten, 100 laipsnių karštyje, turėjo iškepti Utenos kalėjime „užgyventas turtas“ – utėlės ir blakės. Savo nešulėlius privalėjo palikti – po pirties juos rado jau kitame kambaryje, kruopščiai patikrintus ir apvogtus. Buvo telikę tik trupiniai, vienas kitas džiūvėsis, o lašiniai ir kiti vertingesni produktai tiesiog „išgaravo“.

Juozas su kitais trim atvykėliais pateko į 4-o korpuso 424-ąją kamerą. Šis korpusas buvo vadinamas „darbo korpusu“ ir kalinių laikomas pačiu geriausiu. Griežtos drausmės čia nebuvo, galėjai ir dieną gulėti ant gultų. Korpuso kaliniai buvo nuteisti kalėti ne daugiau kaip 10 m., t. y. „vaikiška bausme“. Jie išnešiodavo maistą po visas kalėjimo kameras, atlikdavo įvairius kitus darbus. Čia buvo ir pirtis, stalių dirbtuvės.

Kameroje stovėjo ištisiniai dviejų aukštų mediniai gultai su paaukštinimu galvai, atstojusiu pagalvę, dar likdavo ir šiek tiek laisvos vietos pasivaikščioti. Vietos atsigulti ir laisvai išsitiesti užteko, o tai jau buvo didelė laimė. Jiems, atvykusiems iš „provincijos kalėjimo“, kur kalinių būdavo „kaip silkių statinėje“, tai atrodė kaip didelė prabanga, nes kameroje tebūdavo apie 40 kalinių.

Jau kitą dieną, norėdami susipažinti su aplinka, jie savanoriais išėjo nešioti duoną.

Ją pjaustė kitame korpuse, o išnešiotojai, skaičiuodami porcijas („pajkes“), sukraudavo jas į dėžes-neštuvus. Lydimi prižiūrėtojų su sąrašais, jie prie kiekvienos kameros sustodavo ir, atskaičiavę duonos gabalus, paduodavo per durų langelį.

Susipažinę su duonos raikytojais, sužinojo, kad Lukiškių kalėjime kali apie 15 000 kalinių. Didelėse kamerose prigrūsta po daugiau nei 100, o vienutėse – net po 10–15 nuteistųjų. Kaliniai čia ilgai neužsibūdavo – nutarimai, kad byla peržiūrėta ir nuosprendis patvirtintas, ateidavo labai greit. Kas mėnesį kaliniai būdavo siunčiami į Naujojoje Vilnioje esantį persiuntimo punktą („peresilką“), primenantį „klojimus“ su gultais, o iš ten etapu Stolypino vagonais kaip nemokamą darbo jėgą siųsdavo į Sibiro lagerius „komunizmo statybai“. Šioje kameroje teko būti neilgai, nes greit visus išskirstė.

Vienam kaliniui perduodant iš namų siuntinėlį, prižiūrėtojas aptiko laiškelį. Kilo didelis triukšmas, suėmė siuntinio perdavėją, „tampė“ į tardymus ir gavėją, jų kameros draugą. Galiausiai paskelbė, kad visai kamerai dviem mėnesiams uždraudžiami siuntiniai. Žmonės pakėlė triukšmą ir buvo nutarta skelbti bado streiką. Gulėjo visi tylėdami. Juozui buvo keista, kad valgyti norisi tik antrą parą, o trečią jau rūpi tik gulėti ir nesijudinti.

Po kurio laiko į kamerą atėjo komisija, tačiau nė vienas kalinys neatsistojo (nors tai buvo privaloma). Abipusiai ginčai nieko neišsprendė. Po vakarinio patikrinimo atėjo keli kariškiai ir ėmė šaukti pavardėmis – visi buvo išskirstyti į kitas kameras. Taip streikas ir baigėsi.

Juozą Barisą prižiūrėtojai nuvedė į 428 kamerą, esančią tame pačiame koridoriuje. Ji buvo didelė, stovėjo net trys gultų eilės. Ant langų nebuvo užkabintos dėžės, tad, užsilipus ant gultų, matėsi Vilniaus gatvelės, Neries krantinė, laisvėje vaikštantys praeiviai. Tai matyti buvo labai keista, nes atrodė, kad į kalėjimus patekę jau visi Lietuvos žmonės.

Kameroje būdavo 100–120 kalinių, tarp jų daugybė išsilavinusių, įdomių žmonių: kunigų, vienuolių, daktarų, profesorių, mokslininkų, muzikantų, kariškių, studentų, o tarp jų ir jaunučių gimnazistų. Susirinkus tokiai „publikai“, niekada nuobodu nebuvo. Įdomiausias ir ypač mėgstantis bendrauti su jaunais žmonėmis buvo gen. Motiejus Pečiulionis. Į Vakarus jis nepasitraukė, nes, kaip pats sakė, „norėjo numirti tėvų žemėje“. Senas generolas surinko visą būrį „studentų“ ir jiems dėstė stenografiją, psichologiją, prancūzų kalbą. Labai patiko psichologija – Juozas sužinojo, kaip iš rašysenos, batų, kepurės nešiojimo ir kitų smulkmenų sužinoti žmogaus charakterį.

1947 m. spalio mėn. į kamerą įėjęs karininkas perskaitė pranešimą, kad J. Barisos byla grąžinama perteisimui, o Utenoje juos teisę Rygos karo tribunolo teisėjai demaskuoti kaip „liaudies priešai“ ir suimti. Kartu su jais buvo areštuotas ir šaltakraujiškos drąsos bei „plieninių nervų“ lietuvis vertėjas Juozas Pilakauskas, sugebėjęs „įsiskverbti“ į NKVD sistemos vidų, tarp mirtinų priešų radęs net bendraminčių ukrainiečių, padėjusių lietuvių laisvės kovai.

1947 m. gruodžio 26 d. J. Barisą atvežė į KGB rūmus. Kabinete sėdėjo tik trys kariškiai – nebuvo nei prokuroro, nei teisėjo, nei advokato ar vertėjo. Neskaitė ir jokios kaltinamosios išvados. Uždavę kelis klausimus, čia pat pasitarę, perskaitė nuosprendį: „TSRS vardu, pagal baudžiamojo kodekso straipsnį 17-58-1a, už dalyvavimą kontrrevoliucinėje veikloje nubausti 10 metų lagerio, 5 metams be teisių, su turto konfiskacija...“ Vadinamasis teismas užtruko tik 10–15 min. Tokiu pat būdu buvo nuteisti ir kiti aštuoni jų bylos suimtieji: Elena Žulytė, Antanas Žulys, Vladas Žulys, Vytautas Žulys, Emilija Veteikytė, Petras Veteikis, Birutė Trainytė ir Slavinskaitė.

Pasitinkant Naujuosius 1948 metus nuotaikos buvo prastos: nuolat pasiekdavo žinios apie naujas žuvusiųjų už laisvę aukas, retėjo partizanų gretos, į kalėjimus ir Sibiro lagerius nenumaldomu srautu vis plaukė ir plaukė tūkstančiai Lietuvos žmonių. Per Šv. Kalėdas į kamerą budintis prižiūrėtojas (jais buvo daug mobilizuotų į 16-ąją lietuviškąją diviziją kareivių, dauguma jų – geri vyrai) pusvalandžiui į jų kamerą atvedė Arkivyskupą Mečislovą Rainį, mamos pusbrolį. Jis palaimino visus, o paskui kiekvieną atskirai. Su jo palaima teko praeiti lietuvių sukilėlių ir knygnešių pramintais Sibiro keliais, patirti visas sovietinių lagerių kančias.

1948 m. kovo mėn. Juozas Barisa jau buvo už Uralo – Sverdlovsko srityje, Turinsko OLP-e Nr. 299-1.[1]

Barisa J. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 75–83. Papildyta gyvais J. Barisos-Vytenio prisiminimais 2017-05-02.

[1] OLP – „otdelnyj lagernyj punkt“ (atskiras lagerio punktas).

Partizanų apranga ir ekipiruotė

Anykščių, Utenos, Panevėžio krašte dauguma partizanų kariškų uniformų nenešiojo – taip darė pagrindinai dėl saugumo ir maskuotės sumetimų. Net būrių vadai Ąžuolas, Žaibas, Liūtas, Kuprys, Čigonas, Jaguaras vaikščiojo apsirengę civiliai. Taip buvo daug saugiau ir patogiau – apsiginklavę tik trumpuoju ginklu, atrodydavo paprasti civiliai gyventojai. Partizanai – tai ne reguliariosios kariuomenės, o „nematomo fronto“ kariai, jiems visada reikėjo veikti priešo ir jo užverbuotų agentų apsuptyje. Po pasalos, išpuolio ar įvykdytos diversinės operacijos partizanai staigiai atsitraukia, išsisklaido, pasislepia, esant reikalui – „susilieja“ su vietiniais gyventojais. Tokia yra pasaulinio partizaninio judėjimo praktika. Atvirkščiai, uniformuotas partizanas matomas jau iš toli, dėl to visai be reikalo žuvo daug drąsių vyrų. Tokios nuomonės, kaip ir jų žuvę vadai, iki šiol laikosi buvę partizanai J. Kadžionis-Bėda, J. Abukauskas-Siaubas. Partizaniniame kare priešui turi būti sunkiausia identifikuoti, nustatyti užsimaskavusį, niekuo nesiskiriantį nuo civilių gyventojų, priešininką, o tik paskui bandyti paimti jį į nelaisvę ar sunaikinti. Dėl šios priežasties partizanai, dėvintys lietuviškas kariškas

uniformas, patys save atskleidžia, išsiduoda, t. y. identifikavimo problemą priešui patys palengvina išspręsti. Partizaniniame kare partizanai maskuodavosi – nešiodavo civilius drabužius, persirengdavo kariškomis priešo uniformomis. Tai padėdavo apgauti, suklaidinti priešą, netikėtai jį užpulti ir saugiai pasitraukti, o esant reikalui, įsimaišyti tarp vietinių gyventojų – juk civiliai apsirengęs partizanas, slėpdamas ginklą, niekuo nuo jų neišsiskyrė. Partizaninio karo pradžioje ant rankovių siūdavosi trikampius lietuviškos Trispalvės antsiuvus, tačiau vėliau ir jų buvo atsisakyta – ryškios spalvos matėsi iš toli. J. Šileika-Švedrys susikišdavo savo ilgus garbanotus plaukus į kepurę, sėsdavo ant dviračio ir, paslėpęs už diržo parabelį, apvažiuodavo rinkdamas žinias aplinkinius kaimus, prasmukdamas net pro skrebus. J. Abukauskas-Siaubas savo sutrumpintą suomišką automatą pasikabindavo po švarku ant peties, vamzdį įsikišdavo į kišenę ir keliaudavo dienos metu ryšių ir žinių rinkimo reikalais niekam nesukeldamas įtarimo.

Civiliais drabužiais rengdavosi visų šalių pasipriešinimo judėjimų kovotojai, veikę mažomis kovinėmis grupėmis. Uniformos dažniausiai būdavo dėvimos tada, kai partizaninis judėjimas būdavo kariuomenės tipo (kaip Lietuvoje 1944–45 m.) arba peraugdavo į sukilėlių armiją ir visuotinį sukilimą.

Tuo sunkmečiu drabužiai buvo labai didelis deficitas – kadangi nebuvo medžiagų, neturėjo ir iš ko pasisiūt. Diagonalinės kelnės ar uniforma buvo labai didelė prabanga, retas kuris iš partizanų jas nešiodavo. Dažniausiai turguje nusipirkdavo pigesnes rusiškas kareiviškas kelnes ar palaidines („gimnastiorkas“). Tačiau partizanai palaidines, jų vadintas „rusiškomis rubaškomis“, dėvėjo kitaip nei rusai – susikišdavo už kelnių, o ant viršaus dažniausiai nešiodavo švarką. Tuo metu turguje pigiai parduodavo ir panešiotų išskalbtų vokiškų uniformų, kartais net su užsiūtomis kulkų skylutėmis. Kai kurie galife kelnes siūdavosi iš rusiškų ar lietuviškų milinių, o kelių ir sėdynės sritis, kad priklaupus ar atsisėdus ant žemės nesušlaptų, apsiūdavo oda ar brezentu.

Pokario metu ir civiliai žmonės, ir partizanai iš stipresnės medžiagos, o vėliau iš velveto, vadinto aksomu, siūdavosi tuo metu labai madingas palaidines. Tai buvo labai dažnas, Aukštaitijoje ypač paplitęs partizaniškos uniformos variantas. Jos būdavo patogios, lengvos, su įmantriomis, pagal siuvėjo fantaziją, įsiūtomis kišenėmis ant krūtinės ir šonuose, priekyje susegamos sagomis ar su užtrauktuku. Kariškas diržas dėl patogumo būdavo nešiojamas atskirai virš galife kelnių diržo. Aukštaitijoje, J. Kadžionio, J. Abukausko, K. Patamsio atsiminimais, jas vadindavo „treningais“. Tokį rudos, šokoladinės spalvos „treningą“ nešiojo A. Jagiela-Ąžuolas. Eidamas į šokius, jo pasiskolinti į būrį ateidavo Dominykas Morkūnas.

Iš diagonalinės ar pusvilnonės medžiagos partizanai pagal lietuviško kariško munduro fasoną siūdavosi vadinamuosius „frenčius“. Jie būdavo su stačiomis arba atlenkiamomis apykaklėmis, keturiomis prisiūtomis kišenėmis, prigludę, liemenuoti, dažnai be kariškų sagų, kurios tuo metu jau būdavo didelis deficitas. Tai buvo madingas drabužis, šiltas ir patogus, paplitęs ir tarp civilių gyventojų.

Toli gražu ne kiekvienas partizanas į kepurę buvo įsisegęs lietuvišką karišką ar Šaulių sąjungos kokardą, o ant krūtinės – Šaulių sąjungos ženklą.

Dar viena priežastis, kodėl partizanai nenešiojo kariškų uniformų, buvo moralinė – jie buvo paprasti, kuklūs kaimo vaikinai, todėl nenorėjo prieš žmones puikuotis diagonalinėmis uniformomis, išsiskirti iš jų. Jie rengėsi vienodai prastai, kaip ir visi to laikmečio žmonės. Juk pikti liežuviai būtų kalbėję: „Gyveno vos galą su galu sudurdami, o išėjęs į mišką nešioja „diagonalus". O iš kur tie „diagonalai"?" Tik Žaibo būryje kai kurie vyrai nešiodavo diagonalines kelnes ar uniformas.

A. Morkūno-Plieno būryje, vėliau ir DKA B rinktinėje didžioji dauguma partizanų nešiojo kariškas ar pusiau kariškas uniformas. Taip buvo pradiniame partizaninio karo laikotarpyje, kai veikdavo dideli partizanų būriai. Tada kariškos uniformos būdavo partizano drąsos ir šaunumo ženklas. Vėliau, perėjus prie mažų būrių taktikos, dėvėta pusiau kariška, kariška ar civilinė apranga.

J. Barisos-Vytenio atsiminimais, žalios kariškos spalvos diagonalinė uniforma kiekvienam partizanui visada buvo trokštamas dalykas. Ant kairės rankovės, pagal Vietinės rinktinės pavyzdį, prisiūdavo Trispalvės skydelį. Medžiagą, sužinoję, kad jos atvežė (tuo metu tai buvo didelis deficitas), nupirkdavo Juozas ir kiti ryšininkai rajkoopsąjungos „krautuvėse", tačiau, atsargumo sumetimais, pirkdavo tik tiek, kiek reikalinga vienai uniformai. Davus pinigų, jos nupirkdavo ir draugai bei kiti patikimi žmonės. Kartą partizanai sustabdė kooperatyvo mašiną su prekėmis ir visą diagonalinės medžiagos „ruloną" (rietimą) „eksproprijavo".

Partizanų drabužiai buvo be jokios prabangos, dažnai alkūnės ar kelnės būdavo apiplyšusios nuo atšiauraus gyvenimo miško sąlygomis. Medžiaginiai rūbai ir batai greit nusinešiodavo, nes dažnai peršlapdavo, o jų išsidžiovinti nebūdavo kur – išdžiūdavo benešiojant, ant partizano kūno. Retai kas nešiojo chrominius aulinius – dažniausiai tik paprastus, darbinius „juchto" ar rusiškus brezentinius batus. Jų odą, kad neperšlaptų, ištrindavo lašinių riebalais arba varveliu, o kad nešaltų kojos, iš nuluptos storos beržo tošies išsipjaudavo ir įdėdavo vidpadžius. Šiltas kojines nešiojo retai, nes nebūdavo kur jų pasidžiauti. Dažniausiai nešiojo tik autkojus – paprašius mergaitės perpus perplėšdavo rankšluostį ir išeidavo pora puikių autų. Peršlapus juos pervyniodavo kitu galu – nuo blauzdos ant pėdos, o po aulu esanti autkojo dalis išdžiūdavo. Tais nepritekliaus laikais, viena po kitos keičiantis rusų ir vokiečių okupacijoms, gausios šeimos, slegiamos mokesčių ir prievolių, gyveno sunkiai. Nieko nestebino, jei partizanas nešiojo „medinius" – mediniais padais – aulinius batus. Su jais buvo šilta ir žiemą, koja „tiesiog degdavo", tačiau būdavo nepatogūs vaikščioti, nes padas nesilankstydavo. Žiemą, ypač esant polaidžiui, prie padų prilipdavo sniegas, bėgti tapdavo neįmanoma. Buvo ne vienas atsitikimas, kai partizanas, numetęs medinius, esant „zapūdui" per sniegą bėgdavo basas. 1950 m. pavasarį tokius batus nešiojo ir J. Kadžionis-Bėda. Niekada partizanai nenešiojo veltinių. Nors ir šilti, su kaliošais, jie būdavo ne tik nepatogūs bėgti per sniegą, bet ir sudrėkdavo. Žmonės juos

išsidžiovindavo ant „pečiaus“, o partizanai miško sąlygomis tokių galimybių neturėjo.

Šiltas pirštines numegzdavo, dažnai papuošdamos Gedimino stulpais ar Vytauto kryžiais, kaimų merginos. Dažniausiai buvo mezgamos pirštuotos, rečiau dvipirštės, kad galėtų nuspausti ginklo nuleistuką. Megzti šalikėliai dažnai irgi buvo su tautiniais ženklais. Nešiodami šiltas vilnones kojines, partizanai ant jų užsivyniodavo dar ir autkojus.

Partizanams buvo draudžiama iš gyventojų imti ar reikalauti prabangos dalykų – laikrodžių, kostiumų, chrominių batų ir kt. Buvo imama tik tai, kas buvo gyvybiškai reikalinga išgyvenimui ir partizaninei kovai, niekada neatimant paskutinių batų ar drabužių, paskutinio duonos kąsnio. Tačiau šnipams, skundikams, tarybiniams aktyvistams ar kitiems kolaborantams būdavo vykdomos ir prievartinės konfiskacijos – jau neprašydami paimdavo maisto produktus, drabužius, avalynę.

Po kautynių prie Rezgių k. J. Kadžionis-Bėda su Konkurentu užėjo pas Alfonsą Jurkėną, gyvenantį Vaivadiškių k. Jis buvo vos ne per stebuklą išlikęs gyvas – skrebai juos penkis besislapstančius rado sėdinčius kambaryje ir visus sušaudė – po draugų kūnais, visas kruvinas, gyvas liko tik Alfonsas. Bėda, būdamas basas, paklausė, ar šis neturįs atliekamų batų. A. Jurkėnas atnešė gražius chrominius batus. „Paskutiniai ir išeiginiai?“ – paklausė. Šis linktelėjo galvą. „Alfonsai Alfonsai, tai kuo apsiavęs į bažnyčią eisi!?“ – nusijuokė Bėda ir atsisveikinęs išėjo basas.

Kepures partizanai dažniausiai dėvėjo paprastas, kaimietiškas, tik A. Blauzdys-Konkurentas ir A. Dagelis-Gintaras nešiojo beretes. Iš pradžių buvo tradicija nešioti ilgus plaukus ir nesiskusti barzdų tol, kol Lietuvai neiškovos laisvės, tačiau jos laikėsi ne visi – gyvenant miško stovyklose bei bunkeriuose tai buvo nepatogu, nehigieniška. Vis tik šios tradicijos kai kurie partizanai laikėsi iki pat partizaninio karo pabaigos.

Karininko diržas su perpetine buvo labai trokštamas daiktas – rusiškus pirkdavo turguose, o iš gyventojų gaudavo šaulių ar Lietuvos kariuomenės karininkų diržų. Kai kurie partizanai nešiodavo ir vokiškus diržus, o ypač džiaugdavosi, jei pavykdavo įsigyti visą komplektą – kartu su patogiais perpetiniais diržais.

Vadai turėdavo rusiškas planšetes. Į jas susidėdavo dokumentus, proklamacijas, popierių užrašams, cheminius pieštukus. Eiliniai partizanai jų nemėgo – atsigulus ar šliaužiant jos labai trukdydavo – iškart atsidurdavo po pilvu. Jas nešiojo būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas, jo pavaduotojas A. Velanis-Tigras.

Gertuvės („baklagės“) irgi nebuvo populiarios, partizanai apsieidavo ir be jų. Butageidžio kuopoje ją turėjo tik vadas A. Jagiela-Ąžuolas. Kartais vandens į laikinas stovyklas atsinešdavo 20 l talpos „feldgrau“ spalvos vokiškais bakeliais (vadinamaisias „vermachto bakeliais“).

Šovinynai būdavo odiniai, trieiliai, po penkis šovinius. Brezentinių nepasitaikydavo. Rusiškiems „dešimtukams“, automatų „rageliams“ ar kulkosvaidžių apkaboms šovinynai būdavo siuvami iš odos, patogiai pakabinami ant diržo. Jas su mielu noru pasiūdavo batsiuviai, tereikėdavo tik duoti odos. Šovinių su savimi nešiodavosi tiek,

kiek reikėdavo vienoms kautynėms.

Kuprinių partizanai nenešiojo arba tik retas kuris.

Šaltu metų laiku nešiodavo milines, dažniausiai rusiškas, rečiau lietuviškas, arba kailinukus. Dalis partizanų žiemos metu nešiodavo iš baltų lininių staltiesių pasiūtus maskuojamuosius chalatus.

Retas kuris partizanas nešiojo rusiškas „palapinsiaustes“ – patogų ir labai vertingą miško gyvenime dalyką. Jos maskavo, apsaugodavo nuo vėjo, lietaus, ją pasitiesus ant žemės galėjai atsisėsti, valgant tai buvo geras „žygio stalas“, tačiau jų buvo sunku gauti.

Kartais partizanai kelnes ar net visą uniformą pasisiūdavo iš rusiško „šinieliaus“ (milinės). Tokią uniformą nešiojo Algimanto apygardos vadas A. Starkus-Montė. Ji labai gerai maskavo, ypač atsigulus ant žemės – atrodė, kad susiliedavo su ja.

Vis tik visų drabužiai buvo peršlampantys, perlyjami, sudrėkdavo. K. Patamsio prisiminimais, vieną žiemos dieną buvo atlydys, lijundra, o vakare pradėjo šalti. Naktį į jų trobą „sulėkė“ visi Ąžuolo būrio vyrai – peršlapę drabužiai nuo šalčio sušalo „į ragą“, pasidarė kaip lediniai. Visi taip „tirštai“ sugulė ant grindų, kad nebuvo vietos ir kur kojos pastatyti. O tą pačią naktį Stalionių sodyboje, vos už puskilometrio, nakvojo rusai.

Niekada partizanai nenešiojo rusiškų vatinukų („vatinkų“, „vatnikų“, arba, lietuviškai, „šimtasiūlių“), laikydami, kad „rusiška „vatinka“ tiktai stribui tinka“.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Šventos Onos naktį

Buvo 1947 m. liepos pabaiga. Žaibo būrio partizanai Kleopas Timinskas-Maras (vadintas Mariuku) ir jo draugas Albinas Sauliūnas-Saulėgrąža, nepaklausę vado draudimo, atėjo į Traupio miestelyje vykusius Šv. Onos atlaidus (kermošių). Tuo metu tai buvo didžiulė šventė, į kurią gražiomis bričkomis, „kalamaškomis“, „lineikomis“, o panos ir kavalieriai – dviračiais, suvažiuodavo daugybė žmonių – ne tik parapijiečiai, bet ir aplinkinių miestelių ar miestų gyventojai. Apsistodavo svečiai pas pažįstamus miestelio gyventojus, gimines, draugus. Per pamaldas bažnyčia būdavo sausakimša, o joms pasibaigus pagrindine gatve plūsteldavo masė žmonių. Visame miestelyje sklisdavo klegesys, juokas, kalbos, šventoriuje būdavo pardavinėjama „kermošava“ – įvairiausių formų saldainiai, ledinukai. Per miestelį eidami žmonės susitikdavo daug pažįstamų, draugų, tolimiau gyvenančių giminaičių. Tuo metu žmonių santykiai buvo šiltesni, nuoširdesni, atviresni, jie mokėjo vienas kitu džiaugtis, tokius susitikimus labai vertino: pasipasakodavo naujienas apie šeimas, vaikus, prašydavo perduoti linkėjimus bendriems pažįstamiems, išsiskirdami atsibučiuodavo, spausdavo rankas, apsikabindavo. Traupiečiai svečius vaišindavo tuo metu tradiciniu gėrimu – naminiu

alumi iš ąžuolinės bačkutės.

Papartyniečiai Kazys Patamsis su draugu Jonu Stankevičiumi irgi buvo atvažiavę į atlaidus. Beeidami pagrindine miestelio gatve žmonių minioje pamatė praeinančius du civiliai apsirengusius, ilgais plaukais, įdegusiais saulėje veidais partizanus. Abu buvo matyti jauni vaikinai, kažkada užsukę į Papartynę. Iškart pervėrė mintis: „Bus blogai!“ Partizanai ne tik visą dieną išbuvo miestelyje, bet su draugais nakčia užėjo į netoli kapinaičių esančią Pučinskų sodybą – pasėdėti, pakalbėti, pasivaišinti alumi, pakalbinti merginas. Ir name, ir daržinėje ant šieno nakvojo daug žmonių, daugiausia jaunimo. Naktį pasigirdo triukšmas – sodybą, bėgdami per daržus, pasodintų burokų eiles, supo palapinsiaustes užsidėję Raguvos stribai ir rusų kareiviai. Senoji Pučinskienė gonkelyje sargavo. Išsigandusi ji įbėgo į trobą ir sušuko: „Vaikai, žiūrėkit, čia kažkas su ilgom uodegom vaikšto apie namus!“ Vienas iš partizanų nusijuokęs tarė: „Tai gal ir su ragais!“ Su jais kartu atėję trys jauni vaikinai išėjo į lauką pažiūrėti, kas ten vyksta, ir kieme susidūrė su rusais. Juos iškart suėmė, o visiems esantiems troboje įsakė išeiti. Kleopas Timinskas-Mariukas bandė prasiveržti, metė į rusus granatą, vieną jų sužeisdamas, tačiau šiems „atidengus ugnį“, kulkų suvarpytas parkrito kieme. Rusai iššovė šviečiamąsias raketas, buvo šviesu kaip dieną. Prišokę prie sužeisto partizano, rusai ir stribai jį pribaigė daužydami šautuvų buožėmis ir spardydami. Albinas suprato, kad nebeprasiverš, ir paprašė visus išeiti iš kambario. Paskui išsiėmė iš kišenės granatą, prisidėjo ją prie krūtinės ir ištraukė žiedą. Po kurtinančio sprogimo ant kambario grindų, sienose, lubose liko įstrigusios kraujuotos granatų skeveldros, lovos, kambario sienos, besisvečiuojančių merginų ant grindų prie sienos sudėti bateliai buvo aptaškyti Albino krauju ir sudraskyto kūno gabalėliais.

Abu partizanus rusai nuvežė į Raguvą ir paguldė aikštėje ant grindinio – taip buvo siekiama pasityčioti iš laisvės kovotojų ir įbauginti žmones. Pučinskų šeima buvo ištremta į Sibirą.

Apie jų žūtį netrukus buvo sukurta daina, nes abu partizanai buvo pasižymėję kaip drąsūs kovotojai.

Šventos Onos naktį

Šventos Onos naktį į Traupio miestelį
Slapta atkeliavo žiaurioji mirtis,
Taip ramioj vietelėj, netoli kapinių
Du mūsų broliukai užmerkė akis.

Kada kulkas svaidė šautuvai plieniniai,
Garso aidas siekė tolimus miškus.
O kas gi tikėjo, kad taip nelaimingai
Narsūs partizanai šioj naktelėj žus.

Dar nakties šešėliai dengė juodą žemę,
Pilki debesėliai plaukė danguje.
Iš kišenių traukė granatas plienines,
Kurios pasitiko draugus mirtyje.

Mirdamas Mariukas tyliai sudejavo,
Granatų sprogimas pritarė dar jam,
O aušrelei auštant rusai prakeiktieji
Kruvinus lavonus dėjo vežiman.

Saulėgrąža tyliai ir sunkiai alsavo,
Angelas rymojo ištiesęs sparnus.
Keliausim su manim, Tėvynės gynėjai,
Jūsų pasiilgo mėlynas dangus.

Iš dangaus aukštybės du tavieji broliai
Matė, kad už laisvę koveis mirtinai.
Jūs nebegirdėsit granatų sprogimų,
Jus visuomet linksmins dangaus angelai.

Dar nakties šešėliai laižė melsvą dangų,
Rytuose saulutė šypsojos skaisti,
O baltoj bažnyčioj bokšto varpai gaudžia,
Praneša, kad žuvo broliai nekalti.

Jau laukuose alpo vasara auksinė,
Skanų kvapą skleidė margi žolynai,
Sesutės vainiką iš maldų nupynė,
Siuntė į padangę taip aukštai aukštai.

Ką dabar galvoja sena motinėlė,
Kada žuvo josios trečiasis sūnus?
Jos raukšlėtą veidą ašaros vagoja,
O širdelę spaudžia skausmas toks gilus.[1]

Remtasi: Kaunietis, Romas. Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vyčio apygarda, II dalis, 1 knyga. Vilnius: Vaga, 1998, p. 271–273.

[1] Ši daina skirta Traupio miestelyje 1947 m. liepos 26 d. žuvusiems Vyčio apygardos Žaibo būrio partizanams – Kleopui Timinskui-Marui (Mariukui), gim. 1928 m. Balelių k., buvusiam gimnazistui, ir Albinui Sauliūnui-Saulėgrąžai, gim. 1926 m. Pienių k., vienam iš penkių kovoje žuvusių brolių (Albinas buvo trečiasis žuvęs sūnus).

Kariniai apmokymai

1946–49 m., po karo mažinant sovietinę armiją, visuotiniai šaukimai į kariuomenę nebevyko. Tarptautinės teisės požiūriu lietuvių mobilizacija į sovietinę kariuomenę ir toliau išliko neteisėta bei prievartinė. Lietuviai, kaip politiškai nepatikimi, buvo siunčiami tarnauti į karinius statybos batalionus, ties Tilže ir Kaunu atstatančius sugriautus tiltus, taip pat į Narvą (Estija). Šie šaukimai į kariuomenę oficialiai buvo vadinami daline mobilizacija. Į kariuomenę kasmet buvo paimama apie 3 tūkstančių vyrų, t. y., apie 10–20 procentų viso šaukiamųjų skaičiaus. Statybos batalionuose buvo visiška betvarkė, vagystės: lietuviai kentėjo ne tik nuo karininkų ir seržantų teroro, bet ir nuo bado, sekinančio darbo, visi vaikščiojo nuplyšusiais drabužiais, bandė valgyti maisto atliekas, kai kurie net susirgo ir mirė. Dėl šių priežasčių lietuviai iš batalionų dezertyruodavo, pėsti sugrįždavo į Lietuvą net iš Estijoje – pasienyje su Rusija, esančios Narvos. 1946 m. iš 11-o bataliono pabėgo 45, iš 19-o – 48, iš 4-o – 55 lietuviai. 1947 m. rudenį iš 19-o bataliono pabėgo 12, iš 4-o 110, iš darbų vykdytojo bataliono – 52 lietuviai.

Lietuvoje šaukiamojo amžiaus jaunuoliams būdavo organizuojami kariniai apmokymai valsčiuose arba apskrityse. 1950 m., prasidėjus Korėjos karui, didindama kariuomenę sovietinė valdžia vėl įvedė privalomą visuotinę karinę prievolę. Lietuviai, kad nepabėgtų, buvo siunčiami tarnauti į tolimiausius Sovietų Sąjungos regionus – Tolimuosius Rytus, Sibirą, Kazachstaną ir kitur.

1946–47 m. J. Kadžionis, kaip ir kiti šaukiamojo amžiaus vaikinai, buvo iškviestas į karinius apmokymus. Kavarske buvo apgyvendinti name su dviaukščiais mediniais narais. Visas mokymas susidėjo iš rikiuotės, žygiavimo, politinių pamokų, rusiško Mosino pėstininkų šautuvo, pravardžiuojamo „kačerga“, išardymo ir sudėjimo. J. Kadžionis kartą atsinešė tikrų kovinių šovinių (jų nesunku buvo gauti) ir pradėjo šaudyti į taikinį – medinį stulpelį. Išbėgo išsigandęs rusų karininkas, atėmė šautuvą ir toliau jau mokymai vyko su šautuvais, kurių vamzdžiuose buvo išgręžta skylė. Antrą kartą apmokymai vyko Ukmergėje mėnesį laiko, tačiau ten jau pačiam reikėjo susirasti butą. Viskas vyko taip pat – rikiuotė, žygiavimas, raportai, „pagarbos atidavimas“, „politpamokos“, šautuvo ardymas, sudėjimas ir valymas. Savaitgaliui parvažiuodavo namo. Tuo metu keleivinio transporto nebuvo – daugybė žmonių pakelėje laukdavo pravažiuojančių sunkvežimių, kurie veždavo krovinius – juos aplipdavo kaip „skruzdėlynas“, svarbu, kad tik veža. Kiekvienas keleivis už kelionę susimokėdavo. Kartą Ukmergėje kartu su kitais keleiviais į sunkvežimio kėbulą įlipo ir žydas. Kai visi susimokėjo, tas sako: „Ui, o aš pinigų neturiu!“ Visi pasipiktino, kai kurie keleiviai pradėjo jį gėdinti, o tas sako: „Ui, ką norit kalbėkit, tačiau rankom liesti negalima!“ Taip ir nuvažiavo už dyką.

Šaukimą į kariuomenę J. Kadžionis gavo, kai jau buvo partizanų būryje – jį parodyti atnešė sesuo Monika.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Petras Semėnas-Jaguaras: žūtis nuo savų

Partizanų būrio vadas P. Semėnas-Jaguaras, kilęs iš Vaivadiškių k., iš pažiūros buvo gražus, aukštas, tvirto sudėjimo šviesiaplaukis vaikinas, tačiau ūmaus, nesuvaldomo būdo – jam nebuvo jokių autoritetų, su niekuo nesiskaitė. Vaikščiodavo ginkluotas „lėkštiniu“ rusišku kulkosvaidžiu, dažnai ant nugaros užsimetęs dar ir automatą. Mūšiuose buvo drąsus ir ryžtingas. 1946 m. sausio 17 d. mūšyje ties Pasusienio kaimu žuvo beveik visas jo būrys. Iš apsupties prasiveržė jis vienintelis, parodęs šaltakraujišką drąsą, suradęs, atrodytų, visiškai beviltiškoje situacijoje vienintelį teisingą, labai rizikingą sprendimą. Nuo jo rankos žuvo daug rusų kareivių, stribų, šnipų, skundikų. Pats jis sakydavo: „Kol nuo mano rankos nekris šimtas priešų, tol ir aš nežūsiu!“ Pagal buvusio jo būrio partizano Pauliaus Kiršos-Vilko prisiminimus, panašiai taip ir buvo.

Kartą, apsimetęs girtu, užėjo pas įtariamą šnipinėjimu ūkininką Zabielą iš Sirvydų k., prašydamas paslėpti jį klojime. Šis apkasė Jaguarą šiaudais, uždarė klojimo duris, užkišdamas kaištį, ir „nukurnėjo“ į Kavarską pranešti rusams. Truputį palaukęs, P. Semėnas išlindo pro klojimo apačią ir ramiausiai nužingsniavo į mišką. Atskubėję rusai „iškrėtė“ visą klojimą, perkrovė šiaudų prėslą, tačiau Jaguaro neberado. Provokacija pasitvirtino, netrukus šnipas susilaukė bausmės – partizanai atėjo ir, nepaisant maldavimų, jį „likvidavo“.

Tačiau Jaguaro ranka buvo „sunki“. Buvo ūmus, už nepatikusį žodį galėdavo žmogų sumušti, trenkti jam ginklo buože į nugarą, pasiimti neprašęs maistą, jam tinkamus drabužius, o kartais – net partizanų reikmėms visai nereikalingus prabangos dalykus. Kuo nors neįtikus, greit galėdavo suklupdyti visą šeimyną ant kelių, pagrasinti padegti namus. Toks chuliganiškas elgesys diskreditavo patį partizaninį judėjimą, žemino partizano vardą. Vietinių partizanų būrių vadai buvo nepatenkinti tokiu Jaguaro elgesiu, nors ir gerbė jį už drąsą. Būrio vadas P. Mameniškis-Girėnas kartą jį susitiko Peslių k. ir, griežtai įspėjęs apie netinkamą elgesį, paklausė, kodėl jis iš gyventojų ima prabangos daiktus. Šis iškart griebėsi ginklo. Girėnas, žinodamas jo charakterį, buvo jau tam pasiruošęs, greitesnis. Trenkė mirtinas šūvis ir Jaguaro partizaninis kelias baigėsi – krito nukautas saviškio, bendražygio.

Partizanas P. Kirša-Vilkas niekada savo buvusio vado nepeikė, o gerbė jį už tiesiog beprotišką, azartišką drąsą, jėgą, didžiulę ištvermę, patvarumą. Savo būrio vyrams jis buvo autoritetas – visada eidavo pirmutinis, niekada kritiškais momentais nepasimesdavo.

Jaguaro šeima buvo ištremta į Sibirą, o nuo trėmimo pabėgusi partizanavo ir sesuo Anelė Semėnaitė, labai drąsi mergina. Ji žuvo 1946 m. netoli Dabužių, Sirvydų k. – susidūrusi su rusais mėgino pasiekti mišką, tačiau pasitraukimo kelią šie spėjo atkirsti. Apsupta ilgai atsišaudė, o paskutinę kulką paleido sau į širdį. Buvo atvežta ir numesta Kavarsko mstl. ant grindinio.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos ir P. Kiršos-Vilko prisiminimais.

Meilės trikampis

1947 m. vieną vasaros dieną į Mackeliškių kaime esančią Antano Simanonio sodybą atėjo giminaitis – aukštas, barzdotas, rusišku automatu ginkluotas partizanas Anicetas Simanonis-Sigitas. Pasisveikinę trumpai apšnekėjo Mackeliškių „ulyčios“ naujienas, apie savų šeimų vargus, o paskui paprašė dukters Veronikos, savo pusseserės, išeiti į lauką pasikalbėti. Atsisėdęs gonkelyje, papasakojo, kad jis su grupe partizanų buvo išvykęs į tolimą žygį ir tik vakar sugrįžo. Labai nustebo būryje išgirdęs partizanų kalbas, kad Veronika Simanonytė užverbuota rusų saugumo, ją reikia teist ir sušaudyt. Jis visiems pareiškė, kad tai yra visiška nesąmonė, kažkieno gudriai suregztos pinklės. Netrukus išaiškėjo ir visa šių „pinklių“ istorija. Verutė Šakalytė buvo partizanų ryšininkė, o jai seniai patiko Papartynėje gyvenantis jaunas vaikinas Kazys Patamsis – jis ją per „vakaruškas“ pašokdindavo, kartais palydėdavo į namus. Šiam pradėjus draugauti su Veronika Simanonyte, Verutė tai labai giliai širdyje išgyveno. Tikrai ne iš blogos valios, o tik dėl širdies skausmo sugalvojo tokį moterišką keršto planą, kuris labai greitai ir išaiškėjo. Ir partizanai, ir ryšininkės buvo jauni žmonės, visi norėjo mylėti ir būti mylimi net ir tokiomis žiauriomis gyvenimo sąlygomis, todėl kovojo ir aukojosi už savo meilę. Ši istorija baigėsi laimingai, tačiau tais laikais pasitaikydavo ir tragedijų.

Remtasi V. Simanonytės-Patamsienės prisiminimais.

Partizanų fotografijos

1944–45 m. „pirmosios bangos“ partizanai fotografuotis vengė, be to, draudė ir vadai – buvo manoma, kad tai pažeidžia konspiraciją. Vis tik dalis vyrų fotografuodavosi, tačiau be ginklų, civiliais drabužiais. Kai kurie vyrai savo atsisakymą motyvuodavo tuo, kad ateitis neaiški, gali tekti ieškoti „kitų išeičių“, o nuotrauka – jau neabejotinas tavo buvimo partizanų gretose įrodymas. Fotografuotis partizanai pradėjo, kai jų eilės „išsigrynino“ – vieni registravosi, o kiti toliau tęsė kovą. Tada jau niekas „paveiksluotis“ nebedraudė, nes visi suprato, kad nuotraukos turi išlikti ateičiai, istorijai. A. Milčiukas-Tigras turėjo įsigijęs patogų mažagabaritį fotoaparatą. Keliaudamas po partizanų būrius, jis padarė daugybę nuotraukų, kartu su draugais įsiamžindamas ir pats. A. Žilio-Žaibo būrio fotografas buvo Balelių gyventojas Vytautas Bujokas, taip pat Taujėnų gimnazijos mokytojas Algirdas Čeponis-Aitvaras. Fotografuodavosi ir partizanų vadovybė, ir eiliniai partizanai, ir visi kartu, be ginklų ir su ginklais, ypač sąskrydžių, susitikimų metu. „Paveiksluotis“ nevengė ir ryšininkai, ryšininkės, sužadėtinės, partizanų broliai, seserys, draugai. Tačiau net ir vėlesniais metais atsirasdavo vyrų, kurie fotografuotis vengdavo. J. Kadžionis-Bėda atsimena, kai 1948 m. Troškūnų girioje susirinko Ažuolo būrio vyrai ir atvykę troškūniečiai.

Vienas iš jų, būrio vadas[1] Juozas Jočys-Uosis, „paveiksluotis“ principingai ir kategoriškai atsisakė. „Vyrai, – sako, – aš „nesipaveiksluosiu“! Dar neaišku, kaip čia viskas baigsis. Gali tekt ir kitaip gyvent!“ Vyrai šyptelėjo, bet nieko nesakė, laikydami tai jo asmeniniu reikalu.

Fotografuotis kartu su partizanais ryšininkams, draugams, giminaičiams buvo labai pavojinga. Daugelis nuotraukų vėliau pateko į KGB rankas, tapdamos nepaneigiamu ryšio su partizanais įrodymu, daugybė žmonių pateko į Sibiro lagerius, per tardymus iškentėjo nežmoniškas kančias, kartais privedusias ir iki išdavysčių.

Remiantis J. Kadžionio-Bėdos atsiminimais.

[1] Buvo būrių vadų, neturinčių būrių. Tokie Ąžuolo būryje buvo J. Šileika-Švedrys ir J. Butkus-Karklas. Jie turėjo būti būsimų būrių, kurie būtų buvę suformuoti sukilimo ar karo atveju, vadai.

Apie „Amerikos balsą“ ir jo pažadus

Šiais laikais visiems gerai žinoma, kad „Amerikos balso“ transliuojamos radijo laidos lietuvių kalba prasidėjo tiktai 1951 m. vasario 16 d.[1] Vis tik daugelis lietuvių atsimena jau 1945 m. per radiją lietuvių kalba „amerikonų“ siunčiamus pažadus ateiti išvaduoti brolius lietuvius iki Kalėdų, paskui po Naujųjų metų, „pirmą arba penkioliktą“, iki Velykų, prašoma „dar pakentėti iki pavasario“, nes „netoli ta diena, kai vergovės pančiai bus sutraukyti, Lietuva vėl bus laisva, o ši kova yra šventa auka Tėvynei“. Tai labai gerai atsimena ir DKA B rinktinės vado A. Morkūno-Plieno ryšininkė K. Bradulskaitė-Birutė, ir Vytauto apygardos Liūto rinktinės ryšininkas Juozas Barisa-Vytenis, ir Algimanto apygardos Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos partizanas Jonas Kadžionis-Bėda. Žmonės nuoširdžiai tikėjo patriotiškai, su didžiule meile Tėvynei sakomais pažadais, nes iš tikrųjų ir norėjo tuo tikėti. Tai skatino jų viltį, ragino nepasiduoti priespaudai ir kovoti, juk laisvė, atrodė, jau čia pat, atlėks kaip šiltas pavasario vėjas. K. Bradulskaitės-Birutės žodžiais, namuose tėvelis slapta klausydavo „Amerikos balso“ žinių, todėl, atėjus į partizanų būrį, pirmas klausimas visada būdavo: „Kada?! Kada ateis amerikonai?!“ Niekam ir abejonių nekildavo, kad neateis, visi tiesiog šventai tikėjo, kad išvaduos – „Oooo, juk tai Amerika, pasaulio galybė! Jeigu jinai pasakė, tai savo žodį būtinai ištesės!“

Suimtas aštuoniolikmetis Vytauto apygardos Liūto rinktinės ryšininkas J. Barisa-Vytenis 1947 m. pateko į Lukiškių kalėjimą, 428 kamerą, kurioje buvo sugrūsta daugiau nei šimtas kalinių. Daugumą sudarė politiniai kaliniai, tarp kurių buvo ir profesorių, ir mokslininkų, ir studentų, taip pat šeši, kaip ir Juozas, gimnazistai. Tarp jų buvo „primaišyta“ ir „bytovikų“ – iš Rusijos atsibasčiusių vagių, kurie, kreivai šypsodamiesi, sakydavo, kad negalintys užmigti, jei tą dieną nieko nepavogė. Kameros vyresniuoju buvo amžiumi vyriausias Motiejus Pečiulionis, Lietuvos kariuomenės generolas, VLIK-o Karo tarybos narys, vienas iš LLA vadų. Tai buvo doras, teisingas, šviesaus proto žmogus. Jį gerbė visi, net ir kriminaliniai. Įvykus kameroje vagystei (dažniausiai vogdavo maistą), jis liepdavo visiems kaliniams išsirikiuoti ir praeidavo, kiekvienam įdėmiai pažvelgdamas į akis. Liepęs išsiskirstyti, iš akių atspėjęs vagį, prieidavo ir liepdavo jam grąžinti pavogtą daiktą. Niekas iš „bytovikų“ nesiginčydavo, iškart viską atiduodavo.

Į kamerą patekus naujokams, visi puldavo klausinėti: „Kas girdėt laisvėje? Ką šneka „Amerikos balsas“? Kada žada Lietuvą išvaduot?“ Kartą, klausydamasis jų kalbų, senas generolas palingavo galvą ir sako: „Vyrai vyrai, neklausykit jūs tų nesąmonių – jokio „Amerikos balso“ nėra. Tai gudrus čekistų darbas. Jie tyčia kiršina, kad išaiškintų kuo daugiau „liaudies priešų“ ir juos sunaikintų. Galbūt jų radijo stotis transliacijas vykdo ir iš Lukiškių izoliatoriaus.“ Visi nutilo kaip elektros srove supurtyti. Atrodė, kad tai neįmanoma, tiesiog širdis neleido tuo patikėti. Tačiau, logiškai viską apgalvoję, dabar ir patys suprato, kad tai baisi, žiauri, tiesiog akis badanti tiesa. Tie toliaregiški

ir išmintingi seno generolo M. Pečiulionio žodžiai išliko atmintyje visą gyvenimą.

Iš tikrųjų tai buvo sovietų spec. tarnybų (NKGB / MGB / KGB) labai gerai psichologiškai, rafinuotai apgalvotų slaptojo karo „juodųjų“ informacinių technologijų panaudojimas prieš lietuvių tautą, atnešęs jai daug nelaimių, netekčių ir skausmo, todėl vertintinas kaip karo nusikaltimas. Tai baisiausia „juodosios propagandos“ forma, kai nurodoma, kad informacija sklinda iš turinčios teigiamą įvaizdį šalies ar organizacijos, o iš tikrųjų – iš absoliučiai priešiškos. Ja buvo siekiama dvejopų tikslų – iššaukti į atvirą kovą aktyviausią, patriotiškiausią, brandžiausią lietuvių visuomenės dalį ir ją sunaikinti ir, antra, sukelti pyktį, neapykantą, nusivylimą JAV, tartum pažadėjusiems ir neįvykdžiusiems savo duotų pažadų. Tuo metu jau buvo žinoma, kad Amerika oficialiai nepripažįsta Baltijos valstybių okupacijos, o tai sovietams politiškai buvo labai neparanku ir sukeldavo pyktį.

Dezinformacinės, klaidinančios priešingą kariaujančią pusę radijo laidos buvo naudojamos ir I bei II pasaulinio karo metais vokiečių, ypač sėkmingai anglų, taip pat sovietų. Šiuo metu jos pasiekė jau neišmatuojamas aukštumas, todėl visuomenė, palikta savo valstybės atsakingų institucijų likimo valiai, nešviečiama, nemokoma, nelavinama, kaip atpažinti dezinformaciją, tik daro priešui paslaugą, atiduodama savo piliečių protų, emocijų, veiksmų valdymą į jo rankas.

Remtasi Juozo Barisos-Vytenio, Kotrynos Bradulskaitės-Birutės, J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Amerikos_balsas. 2017-02-16.

Partizanų archyvai ir kam jie reikalingi

Partizanų vadovybė puikiai suprato, kad jų laisvės kovą „pro mikroskopą“ vertins ateities kartų istorikai, todėl visą laiką, nuo pat 1945 m., didžiulį dėmesį skyrė sričių, apygardų, rinktinių ir kuopų archyvų išsaugojimui. Tai buvo reglamentuota vadų įsakymais bei instrukcijų priedais, o vykdoma labai atsakingai ir apgalvotai. Štabuose buvo sukaupta daug tarnybinių dokumentų: partizanų statutai, baudžiamieji statutai, vadovybės įsakymai, instrukcijos, vadų suvažiavimų, pasitarimų ir sąskrydžių protokolai ir nutarimai, kovos veiksmų ataskaitos ir raportai, pranešimai, tarnybiniai laiškai, ataskaitos apie einamąją padėtį, padėkos, apdovanojimai, pareigų ėjimo lapai, KGB agentų sąrašai, jų tardymo protokolai, karo lauko teismų tardymų protokolai ir nuosprendžiai, pogrindžio spauda, partizanų literatūros ir poezijos leidiniai, vidaus ir tarptautinės politinės padėties apžvalgos, atsišaukimai, nuotraukos ir kt. Dokumentai buvo spausdinami rašomosiomis mašinėlėmis sunkiausiomis sąlygomis – ankštuose, drėgnuose, blogai ventiliuojamuose bunkeriuose, dažnai prie žvakės šviesos, esant nuolatiniam pavojui ir įtampai. Buvo atliktas milžiniškas darbas, skirtas paliudyti ateities kartoms apie vykusios išsivadavimo kovos tikslus, planus, uždavinius, parodyti

sąlygas ir aplinkybes, nulėmusias vienokių ar kitokių priimtų sprendimų logiką, pasirinktą taktiką, atskleidžia partizanų kontržvalgybos veiklą demaskuojant priešo agentus, pateikia jų tardymo protokolų medžiagą, KLT priimtus nuosprendžius. Archyvai buvo slepiami sandariuose bidonuose, stiklainiuose, buteliuose, užkasami slaptose vietose į žemę, paliekant juos patikimų rėmėjų ar ryšininkų žiniai, kad, „atėjus laisvės dienoms", šie perduotų juos Nepriklausomos Lietuvos valdžiai. Aišku, didelė jų dalis pateko į KGB rankas, dalis buvo negrįžtamai sunaikinta, o dalis rasta ir dar randama iki šiol. Todėl galime teigti, kad partizanų pastangos nenuėjo veltui – nemaža dalis jų archyvų tikrai pasiekė atgavusios laisvę tautos istorikus.

Praėjus 27 Nepriklausomybės metams, galime įvertinti šioje srityje dirbusių istorikų-tyrėjų veiklos rezultatus. Užbėgant už akių, galima pasakyti, kad šioje srityje nuveikta daugybė darbų, betgi išsamios, gilios, analitinės Lietuvos partizaninio judėjimo istorijos dar neturime ir, nebelikus gyvų liudininkų, kovos dalyvių, vargu ar ji bus parašyta. Pirmiausia (ar iš blogos valios, ar dėl nesupratimo ir nesusigaudymo) iš pat pradžių pasirinktas visiškai klaidingas istorinio tyrimo metodas. Prieš ketvirtį amžiaus dar buvo daugybė gyvų, aktyvių, turinčių gerą atmintį partizaninės kovos dalyvių – tai buvo partizaninio karo „gyvoji istorija", „ištisa enciklopedija", informacijos buvo tiek, kad „nors vežimu vežk". Tereikėjo sukurti istorinių duomenų rinkimo sistemą, juos profesionaliai apklausti, įrašyti jų prisiminimus. Tuo tikslu turėjo darbuotis ne tik partizaninį karą tyrinėjantys istorikai, bet ir kraštotyros muziejų darbuotojai, mokyklų istorijos mokytojai. Galima pasakyti, kad tokios medžiagos surinkta santykinai labai mažai, paviršutiniškai, o didžiausią atsiminimų dalį užrašė visiškai ne istorikai, o tam reikalui pasišventę asmenys. Taip mes negrįžtamai praradom didelę partizaninės istorijos dalį, tikrą, išgyventą istoriją, turėjom galimybę sudaryti išsamius ir tikslius laisvės kovotojų vardinius sąrašus, išsiaiškinti visas dominančias to laikotarpio aplinkybes. Surinktą „gyvą medžiagą" ir partizanų archyvus buvo galima paraleliai lyginti su KGB archyvuose esančiais dokumentais, bylomis – toks trijų informacijos šaltinių sugretinimas, jų sintezė būtų buvęs tiksliausias objektyvios istorinės tiesos išaiškinimas.

Ar istorikai rėmėsi partizanų specialiai jiems paliktais archyvais? Galima pasakyti drąsiai – ne! Jie, vertindami savo tautos laisvės kovos istoriją, rėmėsi visai kitais – specialiai parašytais ir paliktais mirtino, klastingo ir brutalaus priešo – KGB – archyvais, laikydami juos patikimiausiu informacijos šaltiniu. Remiantis jais buvo suteikiami (arba nesuteikiami) karių savanorių statusai, reabilitacijos, rašoma pasipriešinimo istorija. Be profesionalaus kritinio mąstymo vertinant ir naudojant šiuos dokumentus buvo patekta į savotiškas pinkles, kai kur net perimtas priešo požiūris, patikėta falsifikacijomis. Pagal tyrimo metodiką ir išvadas šį pasipriešinimo judėjimo tyrimo periodą galima vertinti tik kaip postsovietinį, dar neišsilaisvinusį iš sovietinės istoriografijos sukurtų mitų ir štampų gniaužtų. Jeigu Vilniaus KGB rūmų čekistai prisikeltų iš numirusiųjų, jie labai nustebtų, kad turi tokius gerus mokinius, rašančius

Lietuvos pasipriešinimo istoriją iš jų smurtu, melu, brutaliais kankinimais sukurptų bylų. Matyt, nereikia turėti „vaikiškų iliuzijų“, kad šiame procese neįsimaišė ir nedarė įtakos Rusijos spec. tarnybos – juk šis istorinis laikotarpis yra jų informacinio karo sudėtinė dalis. Be jokios abejonės, objektyviu istoriniu tyrimu buvo nesuinteresuotos ir „metamorfozės“ būdu iš kompartijos susiformavusios ir valdžią turinčios politinės jėgos.

Kodėl taip įvyko? Juk per Nepriklausomybės metus, daugiau kaip ketvirtį amžiaus, kai kurių istorikų požiūris į laisvės kovas išliko keistai dviprasmiškas arba priešiškas iki šiol. Jei priešo pusei, buvusiems okupantams, lietuvių partizaninis judėjimas sukelia neigiamą reakciją, tai visiškai suprantamas dalykas. Juk jie nenorėtų jo pasikartojimo, todėl visokiais būdais stengiasi tai diskredituoti, vesdami aktyvų informacinį karą, panaudodami pačias „juodžiausias“ ir negarbingiausias technologijas, istorines manipuliacijas. Tačiau kaip vertinti tokią pat poziciją užimančius kai kuriuos vietinius istorikus, politikos, kultūros, visuomenės veikėjus, žurnalistus, žiniasklaidos išgarbintus intelektualus? Juk jie užima tokią pat poziciją. Tada kyla klausimas – kas jie tokie? Kam tarnauja? Laisvės kovos, sukilimai už tautos laisvę – tai niekieno nekvestionuojami dalykai, aukščiausia ir garbingiausia tautos istorijos dalis. Ar tai sovietinės istorikų mokyklos palikimas, istorinės sąmonės praradimas, politinė konjunktūra, komunistinės ideologijos transformacijos į neoliberalizmą suformuoti štampai ar dar blogiau – kolaboravimas su priešu, dalyvavimas informaciniame kare prieš savo tautą?

Tuo pat metu yra daugybė puikių, profesionalių šios srities istorikų darbų, detaliai ir giliai išnagrinėjusių tam tikras sritis, išleidusių daug istorinių knygų, monografijų, turinčių didžiulę istorinę mokslinę-pažintinę vertę.

Istorijos mokslas nestovi vietoje ir neabejotinai pereis į lietuviškos istoriografijos periodą, laisvą, nesuvaržytą bet kokios konjunktūros, sovietinių štampų, kada nauja istorikų karta tyrinės ir analizuos partizaninį karą Lietuvoje remdamasi ir partizanų specialiai jiems paliktais archyvais. Vis tik jie jau niekada nebeturės tokių prarastų informacijos šaltinių, kokie buvo prieš ketvirtį amžiaus. Kaip rašė Maironis:

Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų!

Labai gaila, tačiau jaunoji istorikų karta, tyrinėjanti šį laikotarpį, tokios galimybės irgi nebeturės.

Pokario dainos ir eilėraščiai

Pokario metais apie partizanus buvo sukurta daugybė dainų ir eilėraščių, tačiau daugumos jų autoriai liko nežinomi. Anuomet pasiskelbti, kad kuri dainas, buvo garantuotas kelialapis į Sibirą. Dažniausiai tai buvo kaimo mokytojų ir gimnazistų kūryba, tačiau konkrečiai sužinoti autorių neįmanoma.

Vienas iš labiausiai pokarinėje Lietuvoje paplitusių yra nežinomo autoriaus eilėraštis „Tu neverk , motule“:

Tu neverk, motule, kad prie Kūčių stalo
Šiemet viena vieta pasiliks laisva
Ir nelauš iš rankų Tau baltos plotkelės
Tas, kur laužė pernai, kai dar buvo čia.

Tuščioj mano vietoj dėki eglės šaką
Iš to pat eglyno, kuriame žuvau,
Ir uždek žvakutę, Kūčių stalo žvakę,
Tik neverk, motule, žuvusio sūnaus.

Aš žinau, Tu klaupsies, poterius kalbėsi
Prie padengto stalo su visa šeima.
Mane prisiminus, gailiai suvaitosi,
Ašaras nubrauksi balta skarele.

Tu neverk, motule, šiandien ne aš vienas
Netekau Tėvynės ir gimtų namų.
Daugelis nevalgys šitos vakarienės
Brolių išblaškytų, žemėn užkastų.

Tai vienas iš šios dainos variantų. Pirminis variantas buvo sukurtas vokiečių okupacijos metais ir skirtas Rytų fronte kovojantiems lietuvių policijos batalionų kariams. Pokario metais tekstas pakito, buvo pritaikytas Lietuvos partizanams.

Kitas jau mūsų krašto nežinomo autoriaus eilėraštis apie pokarinį Taujėnų miestelį:[2]

Tas Taujėnų siauras gatves
Kraujas plauna nuolatos,
Nes čia mėto partizanus,
Brangius sūnus Lietuvos.
<...>

Vaikšto jauna sesutėlė
Ten prie brolių kruvinų,
Akys ašarom pasruvę,
Širdis plyšta iš skausmų.

Nes ji mato savo brolius
Taip išniekintus baisiai.
Spardo kojomis priėję
Tie prakeikti žmogžudžiai...

Partizanų poetai dažniausiai buvo žinomi.

Anykščių krašte žymiausias partizanų poetas buvo Jurgis Urbonas-Lakštutis, Niūronių k. mokyklos mokytojas, Algimanto apygardos štabo spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas, partizanų spaudos leidėjas, redaktorius, rašytojas, Perkūno būrio vadas. Žuvo 1948 m. vasario 2 d. Jo kūryba pasiekdavo ir mūsų kraštą per partizanų spaudą. Vienas iš žinomiausių jo eilėraščių vadinasi „Fariziejams".

Kitas gabus literatas, poetas, rašytojas, literatūros kritikas ir vertėjas B. Krivickas-Vilnius, LLKJS Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities Visuomeninės dalies viršininkas, partizanų laikraščio „Aukštaičių kova" redaktorius, atvykęs iš Biržų girios, mūsų krašte partizanavo vos metus laiko. Žuvo išduotas 1952 m. rugsėjo 21 d. Troškūnų miške, palaidotas Putiliškių k. kapinėse.[1] Vienas jo eilėraščių vadinasi „Niekad, niekados":

Žuvusiam broliui

Buvo saulė netoli laidos,
Jam šešėliai švelnūs ant kaktos.
Paspaudimas rankos jo tvirtos
Ir toks liūdnas balsas nuojautos:
Niekad, niekados
Jis daugiau tau rankos nepaduos.
Išsipildė mano mintys tos...
Vidury dienos tokios skaisčios, baltos,
Vidury nakties tartum derva juodos
Girioj prie laužų liepsnos aukštos
Man visur vaidenas visados:

Buvo saulė netoli laidos
Ir šešėliai anta jo kaktos...
Jau nuo tos skausmingos valandos
Ligi galo motina raudos
Ir kasdien skaudžias maldas kartos,
Kad negrįžo iš kautynės tos,
Kad ištryško kraujas ant kaktos,
Kad iš rankos barbaro piktos
Ten ant gatvės dulkinos karštos
Krito akmenys ant karžygio lavono.

Duodu žodį priesaikos šventos
Neatleisti priešui niekados,
Kol širdis man plakti nenustos.
Niekad, niekados...
Mano lūpose nėra maldos,
Mano sielvarte nėra raudos.
Ak, tik skausmas amžinos skriaudos,
Kad prie durų nebūties šaltos
Amžinai mes esam išsiskyrę.
1947 m.

Iš jo kūrybos galime paminėti ir satyrinius eilėraštukus:

Tarybinis herbas

Žiba pjautuvas ir kūjis
Tėvo Stalino Ženkle,
Bet ten tiktų iš tikrųjų
Tik lazda su terbele.

Kultūros pažiba

Ta kolchoznikų valstybė –
Tai kultūros pažiba.
Plūsta ubagų daugybė,
Rankoj kiekvienam terba.

Rusų ūkinė galybė

Rusų ūkinė galybė
Vien tik šituo paremta,
Kad prie bado nuolatinio
Čia pripratinta tauta.

Viena žymiausių partizanų poetų buvo Diana Glemžaitė, Algimanto apygardos Kunigaikščio Margio rinktinės partizanė, buvusi VDU filologijos studentė. Jos eilėraščiai buvo paplitę tarp žmonių, spausdinami partizanų spaudoje. Vienas jų vadinasi:

„Mes mokėsim numirt“

Mes mokėsim numirt, jei Tėvynė aukos reikalauja.
Nesuriš mūs gretų nieks vergovės pikta grandine.
Neišmoksim sulinkt prieš ateivių įstatymą naują:
Savo brolį parduot – dar visi neišmokome, ne!..

Kraštą ginsime šį, kaip senovėje protėviai gynė,
Balsą žemės gimtos išnešioję giliausiai širdy,
Nors laukai ir keliai pavergtųjų dejone nutvinę,
Kur klausysies – aplink svetimųjų žingsnius tegirdi.

O juk bus dar diena, kai pro vėliavų plazdantį mišką
Baltas Vytis pakils ir padangėj aukštoj suspindės!
Mūsų kraujas giedos pro gimtinės velėną ištryškęs,
Ir ant kapo nykaus šviesios taurės lelijų žydės.

Pardundės traukiniai, išsivežę jaunatvišką dalią,
Visi monai išdils, tarsi pjautuvas dyla delčios,
Grįžę mūsų tėvai, mūsų sesės iš Komi, Uralo,
Atsiklaupę čionai, verkdami gimtą žemę bučiuos.

Mes mokėsim numirt ne už svetimą mintį ar žodį,
Ne už tuos, kurie skriaus, dengdami viską melo tamsa.
Tik už rytą, kuris laisvės saulę didingą parodys –
Mes mokėsim numirt giedriu veidu ir tvirta dvasia.
1949 m. rugpjūtis

Mūsų krašto poetas partizanas J. Kadžionis-Bėda tuo laikmečiu irgi parašė daug eilėraščių – patriotinių, apie draugų žūtį, meilę ir ištikimybę.[3]

Jie švies kaip žvaigždės amžinai

Iš kur, iš kurgi tiek drąsos,
Laisva valia į mirties puotą
Sūnūs ir dukros Lietuvos
Ryžos už šalį okupuotą?

Viską, o viską paaukoję,
Ne tik save, bet ir šeimas.
O kiek tokių mūs Lietuvoje,
Kas suskaičiuos ir kas supras?

Kas išmatuos Aukos didybę,
Sudėtą Laisvei Lietuvos?
Gal tik pasiekę Amžinybę
Suprasim vertę šios kovos.

Tai didvyriai, tai dvasios milžinai,
Pakilę virš šios žemės,
Jie švies kaip žvaigždės amžinai,
Nors kūnai jų pavargę miega.
1948 m.

Protėvių šventovėje

J. Kadžionio-Bėdos eilėraštis, skirtas mylimajai Malvinai Gedžiūnaitei

Užgeso žvaigždės, tamsu padangėj,
Kodėl taip liūdna, nesuprantu.
Tu pasakei man tada palangėj,
Jei tu išeini – eikim kartu.

Tokia silpnutė, kaip pūkelis,
Nejaugi nebijai nakties,
Per daug vargingas šis takelis,
Ar jis netemdo tau vilties?

Anei tėvelio, nei motinėlės,
Audrų verpetuos viena esu,
Širdy man žydi skausmo gėlės,
Ir joks jau vargas nebebaisu.

Plaukia, vingiuoja sraunus upelis,
Reiks jį pereiti nakties metu.
O išardytas per jį lieptelis,
Ar nebijai tu jo gelmių?

Kiekvieną žingsnį lydi pavojus,
Nerimo skausmą tu pats žinai.
Kad ir kažin koks būtų rytojus,
Tave lydėsiu aš amžinai.

Meile liepsnoja tavo krūtinė,
Tu žemės angelas esi,
Žvaigždė svajonių vakarinė
Ir šioj naktelėj man šviesi.

Mus pasitiko kaip motinėlė
Skausmų prisotinta giria.
O kiek ji sielvartų pakėlė
Krūtine savo nemaria.

Tartum senovėj vidury girios,
Kūrenas vėl ugnis šventa,
Kokie jausmai ir mintys gilios,
Ir meilė skaisti, nekalta.

Kokia graži naktį prie laužo
Tu vaidilutė dabarties,
Kad ir baisiausios audros daužo,
Nesibijai tu net mirties.

Čia, šioje protėvių šventovėj,
Man savo meilę prispažinai,
Šnarėjo medžiai miško tvirtovėj,
Buvom laimingi mes amžinai.

Miške pavasaris, kaip miela,
Tarp žiedužėlių nekaltų
Nuo tyro jausmo svaigsta siela,
Brangiausias žiedas žemėj – Tu.

Taip palaimingai mūsų dienas
Išpuošė meilė ir malda,
Nors vilgė ašaros blakstienas
Ir ėdė kruvina žaizda.
1949 m. pavasaris

Vyčio apygardos Briedžio rinktinėje kovojo partizanas, buvęs Ukmergės A. Smetonos gimnazijos auklėtinis Albinas Bilinkevičius-Balčius.[4] Išliko ne tik jo rašytas dienoraštis, bet ir eilėraščiai. Vienas iš jų vadinasi „Neverk, mano mergele“:

Neverk, mano mergele,
Eidama pas uosį,
Kad guli partizanai
Lietuvos laukuose.

Neverk, kad krito vienas,
Neverk, kad krito kitas,
Visas mūsų kraštas
Kryžiais nukaišytas.

Neverk rūtų daržely
Skindama jurginą,
Kad jauni broleliai
Gimtą šalį gina.
1945-12-20

Dainas kurdavo ir kaimo jaunimas, moksleiviai. Vieną tokių satyrinių dainų apie Raguvos mstl. skrebus sukūrė Skauradų k. moksleivės Bronė Keraitytė ir Zuzana Chmieliauskaitė.

Tu Raguva, tu plačioji

Tu Raguva, tu plačioji,
Ar iš tono iškrypai?
Priperėjai daug stribokų,
Partizanus iššudei.

Nebežydi daugiau gėlės,
Neskambės jau ir daina.
Vietoj gėlių silkių galvos
Ir dainuoja „ruselka“.

Jie nudraskė mūs Trispalvę
Nuo lietuviškų stogų,
Užkabino penkiakampę
Ir terbelę utėlių.

Dainos ir eilėraščiai apie partizanus buvo plačiai išplitę tarp žmonių, jaunimo, platinami persirašinėjant į sąsiuvinius, dainuojami vakaronėse. Tai buvo vilties ir skausmo, tikėjimo laisvės rytdiena dainos.

[1] Broniaus Krivicko raštai. Parengė V. Gasiliūnas. Vilnius, 1999.
[2] Aukštaitijos partizanų eilės ir dainos. Prieiga internete: www.partizanai.org/index.php/aukstaitijos-partizanu-eiles-ir-dainos. 2016-06-23.
[3] Iš J. Kadžionio asmeninių atsiminimų.
[4] „...pergyventų jausmų atogarsis“: partizano Balčio dienoraštis, laiškai, eilėraščiai. Parengė V. Slivinskas. Vilnius: LGRTC, 2014.

Kavarsko „siaubas“

Pokario metais komjaunuolių buvo labai mažai, žmonės jų nekentė ir bijojo. Įstoti į komjaunimą[1] buvo didelė negarbė, šeimos nelaimė, todėl moksleiviai ir studentai tos narystės stengėsi atsikratyti. Tai buvo NKVD organų, partijos ir sovietinės valdžios ištikimi „jaunieji“ pagalbininkai, būsimieji partinės nomenklatūros nariai, dalis jų tarnavo stribais ir įvykdė daug nusikaltimų prieš savo tautą. Komjaunuoliai su jaunatvišku užsidegimu, pralenkdami net vyresniuosius partijos „draugus“, aktyviai darbavosi vesdami sovietinį agitacinį-propagandinį darbą sovietinant ir komunistinant jaunąją kartą gimnazijose, mokyklose, būdami „propagandos irštvos“ – skaityklų-klubų vedėjai, kartu su „aktyvu“ rinkdami mokesčius, versdami ūkininkus pasirašyti obligacijas, stoti į kolūkius, dalyvaudami trėmimuose, buvo patys didžiausi skundikai, informatoriai ir NKVD pagalbininkai. Mokytojams jie aiškindavo, kaip reikia dirbti pedagoginį darbą, nuo jų rašytų charakteristikų priklausė mokinių likimai. Dauguma jų buvo ginkluoti, vaikščiojo kartu su skrebais po kaimus, terorizuodami tautiečius.

Kavarsko valsčiaus komsorgu[2] buvo Albertas Šiaučiūnas. Nors tėvai buvo padorūs žmonės, užaugęs sūnus savo elgesiu ir „šėtoniškais“ darbais kėlė aplinkinių žmonių siaubą. Net ir jo išvaizda buvo nenormali, išsigimėliška – žemo ūgio, tamsaus gymio, deformuotu, asimetrišku veidu. Ginkluotas rusišku naganu vakarais tyliai šlaistėsi

apie gyventojų namų langus, sekdamas, ką šie veikia, ar nėra pas juos atėjusių svetimų ar įtartinų žmonių. Per gegužės 1-osios šventes buvo tikras moterų „baubas“ – jas terorizuodavo, grasindamas ir gąsdindamas, kaip didžiausiu nusikaltimu, kad šią dieną privalo nieko nedirbti, o švęsti. Įbaugintos jos bijojo ir megzti, ir austi, ir verpti.

Kartą į bažnyčią per Didįjį šeštadienį atnešė su kastuvu žmogaus išmatų ir išpylė jas ant grindų.

Kitą sykį atėjęs su pistoletu rankoje, tiesiai iš klausyklos suėmė ir išsivedė kleboną A. Barakauską.

Šis ištikimiausias okupantų talkininkas ir Stalino garbintojas buvo žiaurus, kerštingas, be jokios sąžinės niekšas, tikras sadistas. Be jokios kaltės jis nušovė du kavarskiečius – penkiolikmetį moksleivį, savo pusbrolį Algirdą Žemaitį ir artimą bičiulį, Ukmergės mokytojų seminarijos trečiakursį Juozą Kajetoną. Girdavosi: „Geras mano šautuvėlis – ketvirtą banditą paguldė!“ Juo šlykštėjosi net „bendražygiai“, tačiau už tokius nusikaltimus sovietinė valdžia savo talkininkų nebausdavo, o tik pagirdavo.

Kaip gyvenimas, taip ir jo pabaiga buvo šlykšti. Nebežinodamas savo nuopuoliui ribų, jis pradėjo atvirai plėšikauti ir papuolė į lagerį. Kalinių „gyvasis telegrafas“ nunešė apie jį žinią greičiau, nei jis pats ten atvyko. Jų nuosprendis irgi buvo žiaurus, nepermaldaujamas ir be skrupulų įvykdytas – buvęs komsorgas paskandintas išmatų duobėje.

Remtasi: J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais; Kiselienė, Stasė. Kaip nepamiršti... Kaunas: Lietuvos Caritas leidykla, 2002.

[1] Lietuvos Lenino komunistinė jaunimo sąjunga (LLKJS) buvo Visasąjunginės LKJS sudedamoji dalis, komunistų partijos pagalbininkė ir jos rezervas. 1944–53 m. jos pagrindiniai tikslai buvo sovietinti–rusinti Lietuvos jaunimą, kovoti su tautiniu pogrindžiu bei parengti būsimų komunistų rezervą. Pokario metais buvo labai negausi ir nepopuliari, pusiau rusiška organizacija – 1946 m. lietuviai sudarė 51 procentą jos narių, o dokumentacija ir susirinkimai buvo vedami rusų kalba. Lietuviai ją smerkė už dalyvavimą represijose, trėmimuose, tautinių vertybių niekinimą, kitaip mąstančių persekiojimą ir skundimą. Pagal 1947 m. gruodžio 12 d. LKP(b) CK biuro nutarimą, komjaunuoliai turėjo „teikti maksimalią pagalbą MGB organams“, visi galintys nešioti ginklą komjaunuoliai privalėjo dalyvauti ginkluotose grupėse, turėjo „ryžtingai demaskuoti kai kurių studentų, moksleivių ir mokytojų antisovietinę veiklą“. Šimtą komjaunuolių buvo nutarta pasiųsti į MGB valsčių skyrius ir 150 į respublikinę MGB mokyklą. Komjaunuoliai aktyviai dalyvavo visose komunistų partijos organizuotose prievartinėse ūkinėse ir politinėse kampanijose: valstiečių skolų valstybei „išmušinėjimo“, privalomųjų valstybės paskolų (obligacijų) įsigijimo, kolūkių steigimo. Kartu su stribais ir kitais sovietiniais ir partiniais aktyvistais jie reidų į kaimą metu grasindami reikalaudavo iš gyventojų vykdyti visus sovietų valdžios nurodymus.

[2] Komsorgas, jaunimo pravardžiuotas „kiemsargiu“, – Visasąjunginės Lenino komunistinės jaunimo sąjungos (VLKJS) organizatorius, skiriamas ten, kur dar nebūdavo sukurtos vietinės komjaunimo organizacijos. 1945 m. valsčiuose jų buvo apie 235. Nors pirminę komjaunimo organizaciją įkurti užtekdavo trijų narių, iš kurių vienas būdavo išrenkamas sekretoriumi, tačiau tuo metu sovietų valdžiai tai buvo sunkiai įvykdomi uždaviniai.

Tininis, Vytautas. Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 48–52.

Okupantų talkininkai (kolaborantai)

Šalį okupavus priešiškos valstybės kariuomenei, jos valdymui sukuriamos okupacinės valdžios struktūros, valdomos okupantų – svetimos šalies piliečių. Okupacinė valdžia remiasi ir okupantų represinių organų struktūromis (NKVD ir NKGB), vidaus kariuomene (NKVD), jiems į pagalbą, esant reikalui, pasitelkiama reguliarioji kariuomenė. Tačiau net esant tokiai padėčiai, okupacinė valdžia yra silpna.

Okupacinės valdžios stiprumas, jos galia, priverčianti paklusti didžiąją visuomenės dalį, priklauso nuo svarbios sąlygos – okupuotos šalies piliečių kolaboravimo su ja laipsnio.

Okupantai nemoka nacionalinės kalbos, nežino tos šalies kultūros, religinių ir tautinių tradicijų, tautos charakterio bruožų, mąstysenos, jos vertybių sistemos, buvusios politinės-ekonominės sistemos ypatumų. Jiems reikalinga visapusiška informacija apie politines partijas, įvairias visuomenines organizacijas, jų vadovus, eilinius narius, nusipelniusius, visuomenėje gerbiamus ir turinčius autoritetą ir įtaką kultūros, švietimo, ūkio, verslo ir politinius veikėjus, valstybės tarnautojus, kariškius, šaulius, inteligentijos atstovus. Juos labai domina ir eilinių piliečių pažiūros, jų nusiteikimas okupantų atžvilgiu.

Kitaip sakant, okupantai jaučia didžiulį „informacinį badą“, jie veikia kaip „užrištomis akimis“ ir, iš nežinojimo, labai neefektyviai.

Visas šias problemas padeda išspręsti vietiniai kolaborantai – uoliausi okupacinio režimo talkininkai, aktyvūs savo valstybės griovėjai ir tautos naikintojai, visokie palaižūnai, skundikai iš prigimties, šnipai, agentai – okupantų „akys ir ausys“. Jais tampa buvę „beverčiai“, laisvoje visuomenėje dėl riboto mąstymo, menkų sugebėjimų, tinginystės, apsileidimo ir beraštystės nieko nepasiekę žemiausio kultūriniomoralinio lygio žmonės, kurių daugumą sudaro „apatinio“ visuomenės sluoksnio atstovai. Kita dalis pereina į šią „tarnystę“ grynai dėl utilitarinio išskaičiavimo, siekdami lengvai, be anksčiau buvusios konkurencijos, padaryti karjerą. Tam jiems būdavo sudarytos visos sąlygos, belikdavo tik ištikimai tarnauti okupaciniam režimui. Bolševikai veikė labai profesionaliai, subtiliai, rafinuotai, skaldydami ir supriešindami visuomenę, tam panaudodami begėdišką melą, dalydami neįvykdomus demagoginius pažadus, manipuliuodami ištisais visuomenės sluoksniais – beverčius nepagrįstai išaukštindami, o turinčius vertę pažemindami, pasmerkdami, ištremdami, išsiųsdami į Sibiro lagerius. Skatindami labiausiai atsilikusios, neišsilavinusios visuomenės dalies pačius žemiausius gyvuliškus instinktus, suteikdami jiems besąlyginę viršenybę prieš kitus bei visišką nebaudžiamumą, komunistai sugebėjo sukurti sau ištikimą, brutalią kolaboracinę sistemą – prievartinės okupacinės valdžios pagrindą.

Lietuvoje jie aktyviai dalyvavo savo valstybės institucijų ir ūkinės sistemos griovime, represijose prieš jos piliečius, suimdami ir sodindami į kalėjimus buvusius valstybės tarnautojus, pareigūnus, politinius veikėjus, buvusių patriotinių ir sukarintų

organizacijų (šauliai) narius, kariškius, policininkus, žymius kultūros, švietimo ir mokslo veikėjus, nusipelniusius inteligentijos (šviesuomenės) atstovus, vykdė prievartinę mobilizaciją į rusų kariuomenę. Nepriklausomos Lietuvos valstybės tarnybose dirbę piliečiai – politikai, valdininkai, kariškiai, policininkai – tampa žmonėmis „už įstatymo ribų" ir teisiami pagal svetimos valstybės (Rusijos) baudžiamąjį kodeksą „už valstybės išdavimą". Kolaborantai (kaip ir Vokietijoje naciai) surinko ir sudegino šimtus tūkstančių knygų, išleistų Nepriklausomybės laikotarpiu ir vokiečių okupacijos metais, atnešdami visuomenei didžiulius mokslinius, kultūrinius ir švietimo srities praradimus. Jiems padedant buvo perrašoma tautos istorija, vykdoma primityvi ir melaginga sovietinė politinė propaganda (informacinis karas), vykdoma rusinimo politika, dvasinė prievarta, griaunama tarpukario laikotarpiu sukurta ūkinė sistema.

Kolaborantai – tai žmonės, kurie padeda (talkina) okupantui užimti šalį, įtvirtinti ir išlaikyti joje savo valdžią. Kolaborantais laikomi buvusios nepriklausomos valstybės piliečiai, dėl politinių-ideologinių įsitikinimų, karjeros ar savanaudiškų interesų išdavę savo Tėvynę, jos nepriklausomybę ir ėmę savanoriškai bendradarbiauti su okupantais. Tad kolaborantas yra okupantų talkininkas, Tėvynės išdavikas, okupacinės ar marionetinės valdžios (administracijos) pareigūnas, valdininkas ar tarnautojas, vykdantis jos nurodymus (politiką) ir verčiantis savo piliečius (tėvynainius) paklusti okupantų valiai. Masiškiausias kolaborantų „susivienijimas" buvo Lietuvos komunistų partija (LKP). Ji atstovavo tiktai sovietinės Rusijos interesams, ištikimai tarnavo didžiarusiškajam šovinizmui ir imperializmui, matydama Lietuvą tik Sovietų Sąjungos (sovietų Rusijos) sudėtyje. Jos viršūnė tapo ištikimiausiais iš Maskvos siunčiamų direktyvų vykdytojais, represijų prieš savo tautą ir trėmimų organizatoriais, uoliai vykdžiusiais ir rusinimo politiką. Jiems savo uolumu nenusileido ir žemesnės grandies partiniai ir sovietiniai aktyvistai, apskričių ir valsčių partinių organizacijų sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai. Jau 1944 m. rudenį jie kreipėsi į LKP CK, prašydami ištremti partizanų šeimas, o jų turtą konfiskuoti. Šie kolaborantai labai gerai žinojo konkrečių žmonių gyvenimą, jų nuotaikas ir pažiūras. Dauguma jų rengė tremtinių sąrašus, aktyviai padėjo okupantų represinėms struktūroms kovoti su pasipriešinimo judėjimu, vykdė dvasinį, moralinį ir ekonominį terorą, fizinį tautos naikinimą. Prie kolaborantų priskiriami skrebai (uoliausi, žiauriausi, pačios žemiausios kategorijos sovietinio režimo „juodadarbiai"), ginkluoti partiniai ir sovietiniai aktyvistai, represinių struktūrų (NKVD ir NKGB) darbuotojai, slaptieji agentai ir informatoriai, komjaunuoliai, ginkluotos paramos grupės. Jie visi prisidėjo prie komunistų partijos vykdomų nusikaltimų tautai ir žmoniškumui.[1] Apie komjaunuolių vaidmenį kovojant su partizaniniu judėjimu galima suprasti iš liaudies dainos:

Ateina komjaunuolis per tėviškės laukus
Ir klausia: „Motin, motin, kur yr tavo sūnus?"
O motina atsakė: „Aš sūnaus nežinau...
O Dieve mano brangus, štai jau ir pražuvau..."

Lietuvos partizaninis judėjimas, kaip ir kiti Vakarų, Centrinės ir Rytų Europos šalių pasipriešinimo judėjimai, tarp jų ir centralizuotai vadovaujamos sovietinės partizaninės-diversinės formuotės, logiškai ir motyvuotai pirmuoju savo kovos taikiniu pasirinkdavo kolaborantus – okupacinės valdžios „pamatą".

Partizaninio nacionalinio išsivadavimo judėjimo kovotojai ir priešo sukurtos okupacinės valdžios vietiniai talkininkai (kolaborantai) – tai visiškos tarpusavio priešingybės, visiški antipodai su tiesiog diametraliai priešingais tikslais, tarp kurių vyksta nepaliaujamas konfliktas. Jo esmė ta, kad partizanai strateginės pergalės tiesiog negali pasiekti be sėkmingos kovos prieš kolaborantus, kuria užtikrinamas pasipriešinimo judėjimo konspiratyvumas, jo sukurtų slaptų pogrindžio struktūrų, žvalgybos, ryšių, aprūpinimo sistemų saugumas ir kovinių veiksmų efektyvumas. Paprasčiausiai laisvės kovotojai tiesiog priversti pašalinti ar sugriauti kliūtį – okupacinio kolaboravimo sistemą, trukdančią nacionalinio išsivadavimo (partizaniniame) kare pasiekti aukščiausią strateginį tikslą – valstybės laisvę ir nepriklausomybę. Galima teigti, kad bekompromisinė, įvairialypė kova su okupantų talkininkais yra kiekvieno pasipriešinimo judėjimo objektyvi būtinybė ir realybė, tai patvirtina ir XX a. nacionalinio išsivadavimo karų istorija.

Lietuvos partizanai negailestingai bausdavo kolaborantus už jų įvykdytus nusikaltimus tautai ir bendradarbiavimą su priešu, sukeldami okupacinės valdžios destrukciją bei paniką. Tai buvo pats efektyviausias būdas susilpninti okupacinį režimą, neleisti jam sustiprėti, įsigalėti, suardyti krašto valdymą ir kontrolę, sutrukdyti okupantams pasinaudoti gyvybiniais ir materialiniais tautos resursais. Tačiau tik maža dalis kolaborantų būdavo baudžiami mirties bausme – didelei daliai okupantų talkininkų, kad nutrauktų savo išdavikišką, kenkėjišką veiklą, pakakdavo įspėjimų, pagąsdinimų, fizinių bausmių.

Tokia partizaninio karo logika ir taktika nepaseno, ji būtų taikoma ir dabarties bei ateities laisvės kovose. Kolaborantai niekada negali tikėtis pasigailėjimo už savo „juodus darbus", o partizaninių bausmių arsenalas yra labai siauras. Tegalima priminti, kad 1944 m. sąjungininkams išvadavus Prancūziją, jos visuomenė pati, spontaniškai, pradėjo vykdyti kolaborantų „Linčo teismus" – mirties bausmė įvykdyta apie 10 000 buvusių nacių talkininkų. Vėliau teismas oficialiai pripažino, kad šie nuosprendžiai „nekvestionuojami".

Netoli Kavarsko, Dauginčių k., buvo nušautas (berods P. Semėno-Jaguaro ar A. Juodžio-Rickaus) Kavarsko valsčiaus partorgas P. Čiukšys. Jo brolis L. Čiukšys, Kurklių k. partorgas, irgi buvo nubaustas mirties bausme. Abu broliai buvo seni komunistai, ištikimi okupantų talkininkai. Mirties bausme buvo nuteistas Dabučių sviesto gamyklos direktorius, komunistas G. Ševeliovas, nušautas Anykščių gimnazijos komjaunimo organizacijos sekretorius A. Ubagevičius. „Renkant" obligacijas ant kelio ties Degionių k. nukautas partorgas A. Budrevičius. Tai tik dalis žuvusių kolaborantų, atvirų okupantų talkininkų.

Kalėdamas lageryje, žymus lietuvių tautos poetas Antanas Miškinis parašė apie juos eilėraštį, atskleisdamas visą kolaboravimo esmę.

Kolaborantai

Kas jūs? Iš kur? Vergai jūs ar žudikai?
Ar gal tik apgailėtini bailiai.
Krauju jūs apsigėrėt ir išdykot,
Tai susimaišė žingsniai ir keliai.

Patenkinti valdovai neteisėti,
Kad jūs taip šuniškai ištikimi –
Kad neapykantą padėjot sėti...
Bet greit ir jiems paliksit svetimi.

Jūs patys juk sukėlėt kovą aršią;
O atėjūnui kas, kuo viskas pasibaigs.
Su jais kartu ant sakramentų teršėt,
Dalinotės ir grobiu, ir darbais.

Jums liepė kurstyt ir pjudyti liaudį,
O tai sunku, koktu ir apmaudu.
Ir kankiniams jūs ant vainikų spjaudėt,
Ir purvą drėbėt ant gyvų žaizdų.

Rūsius kankynių įrengėt po rūmu,
O rūmuos kėlėt orgijas, vaišes.
Pragėrę sąžinę, žmogaus orumą
Ant pjedestalų kėlėte kekšes...

Kartojote apduję – liaudis, masės,
O tos vien skundas girdisi kimus.
Ne paskutinis aš ir ne pirmasis
Siunčiu jums paniekos prakeikimus.

Bet aš norėčiau klysti... Iš tikrųjų
Ir jūs gal kaip daugumas kankiniai.
Ne jūsų išrastos žudikų rujos
Bei raudantys tremtinių traukiniai.

Gal jūs, kai prablaivėjat ir suprantat,
Tik nebeturit valios ir galios.
Nebėr jau tiltų, ir toli nuo kranto,
Tai ir neliko kelio atgalios.

Gal jūs ir liūdit, skundžiatės iš tyko,
Iš skausmo gal net grąžote rankas,
Tik bijot, kad sukurstyti žudikai
Jus ir pačius į žvyrduobes užkas...

Žmogau, ar tik ne Tau ten varpas gieda,
Širdis gal užkietėjus sudrebės.
Ar tik ne Tau ir ašara nurieda
Iš džiaugsmo, kad kelies kaip iš duobės.[2]

Dalinai remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Tininis, Vytautas. Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji Sovietinė okupacija. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 42–44.
[2] Miškinis, Antanas. Sulaužyti kryžiai. Vilnius: Vaga, 1989, p. 45–46.

1944 m. vasara. Rytų frontui artėjant

Pumpėnų vls. Smilgelių k. ūkininkas Kazimieras Dūda buvo darbštus, protingas žmogus, viskuo rūpinosi, šeima gyveno gražiai, nejausdama jokių nepriteklių. Kaip ir keturi jo broliai – Matas (ūkininkavęs kaimynystėje), Mykolas (inžinierius, dirbęs Kaune, netoliese turėjęs ūkį ir malūną), Jonas (gydytojas, dirbęs Pumpėnuose) ir Petras, tuo metu gyvenęs Amerikoje, – jis buvo didelis Lietuvos patriotas, pasiruošęs bet kokiai aukai. Brolis Mykolas anksčiau gyveno ir dirbo inžinieriumi Amerikoje. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jis grįžo į Tėvynę parveždamas Amerikos lietuvių dovaną – išlietą varpą. Kauno valdžios už tai buvo apdovanotas auksiniu žiedu su varpo atvaizdu.

Artėjant frontui, kaimo ūkininkus apėmė nerimas. Jie puikiai atsiminė dar visai nesenus laikus, kai atėję rusai atiminėjo, dalijo, skirstė žemę, sukeldami visišką chaosą, o geriausi ūkininkai buvo suiminėjami, teisiami, sodinami į kalėjimus, tremiami į Sibirą. 1944 m. vasara buvo labai graži, šilta – jau baigėsi šienapjūtė, klojimuose sukrauti prėslai kvepėjo šviežiu šienu, dobilais, o laukuose noko, laukdami javapjūtės bei žadėdami gausų derlių, rugiai ir kviečiai. Tačiau tai ūkininkų nebedžiugino – visų jų širdyse buvo artėjančios nelaimės nuojauta, graužė vidinis nerimas, joks

darbas nebeteikė malonumo, tiesiog sviro rankos. Dirbo tik todėl, kad reikėjo, kad taip buvo įpratę ir kitaip savo gyvenimo neįsivaizdavo. Vakare jų „gryčioje“ (namuose) susirinkdavo rimti, subrendę vyrai, susėsdavo už stalo, pasistatydavo alaus „uzboną“ (ąsotį) ir visą naktį šnekėdavo, svarstydavo „kaip dabar bus“. Tada vokiečių propaganda skelbė apie naujo slapto ginklo, pakeisiančio visą karo eigą, galybę, o per Vakarų valstybių radijo stotis buvo kalbama apie Vokietijos ir Vakarų valstybių (Amerikos ir Anglijos) separatinės taikos sudarymo tikimybę. Tai, aišku, būtų visiškai pakeitę pasaulio politinę-karinę situaciją. Galimi jos vystymosi variantai galėjo būti tokie: 1) Vokietijos perėjimas į puolimą rytuose ir prarastų teritorijų susigrąžinimas panaudojus slaptą ginklą (fronto sugrįžimas); 2) Vokietijos perėjimas į puolimą rytuose ir prarastų teritorijų susigrąžinimas sudarius separatinę taiką su Vakarų valstybėmis; 3) bendras vokiečių ir Vakarų sąjungininkų kariuomenių įžengimas į rusų okupuotas šalis sudarius separatinę taiką; 4) rusų kariuomenės atsitraukimas iš jos okupuotų šalių pagal Atlanto chartijos įsipareigojimus ir Taikos konferencijos sprendimą; 5) kilęs karas tarp sovietų Rusijos ir Vakarų valstybių. Tada dar niekas nežinojo, kaip pasisuks pasaulio istorijos ratas, visi tikėjosi geriausios, lengviausios, laimingiausios išeities, tačiau širdimi, visu kūnu jautė, kad virš Lietuvos kaupiasi juodi nelaimės debesys ir artinasi baisūs laikai.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Partizanų slėptuvė

1945 m. pavasarį Dūda Kazys su sūnumi Petru iškasė bunkerį prie namų, dirbamos žemės lauke. Paskui išarė vagas ir pasėjo cukrinius runkelius. Kai burokai užaugo, žemė sukietėjo, tarpvagiu buvo galima atsargiai vaikščiot nepaliekant pėdų. Mažam bunkerėlyje brolis slapstėsi dviese, su pusbroliu Vytautu Dūda. Kažkas, matyt, pastebėjo per lauką einantį ginkluotą žmogų ir pranešė NKVD. Atėję Pumpėnų ir Pušaloto skrebai, rusų kareiviai išbadė ilgais metaliniais virbais visą žemę, Lėvens pakrantę, kelis kartus perėjo net per bunkerį, tačiau toje vietoje neieškojo, neįtarė. Suprasdamas, kad bunkerį šioje vietoje vis tiek anksčiau ar vėliau suras, tėvelis sugalvojo puikų slėptuvės projektą tvarte.

Statant drėbtinį molinį tvartą, išėjo taip, kad lubos arklidėje ir karvidėje buvo vienodame aukštyje, o gale tvarto esančioje kiaulidėje – 1,2 m aukštesnės. Tvartas buvo didelis, su dvejomis durimis – per mėšlavežį vežimas per vienas įvažiuodavo, per kitas išvažiuodavo. Tėvelis nutarė lubų aukštį kiaulidėje suvienodint, padaryti tokį patį, kaip ir kitose patalpose. Buvo padaryti skersiniai balkiai, ant jų paklotos storų lentų lubos – gavosi didelė, erdvi slėptuvė, kurioje buvo galima laisvai klūpėt. Įlipimas į ją buvo per gardo sienelę. Slėptuvės durelės buvo tų pačių lubų dalis, perpjautos,

kad iš apačios nesimatytų, virš balkiais – jos lengvai pasikeldavo į viršų. Tvarto galinėje sienoje buvo įstatytas langas, kurio rėmas buvo iš trijų dalių, tad dienos šviesa patekdavo ir į jos vidų – partizanai puikiausiai galėdavo skaityti laikraščius, tarpukaryje išleistas knygas, žurnalus. Į ją brolis iš miško netrukus atsivedė draugų: Antaną Stankevičių-Bijūną (būrio vadą), Jurgį Stankevičių-Kotą, Stasį Kulį-Briedį, brolius Stepą Žičkų-Lokį ir Joną Žičkų-Pilypą, pusbrolį Vytautą Dūdą-Meškiuką. Čia buvo saugiau, nes mažuose miškuose dažnai vyko „šukavimai", pasalos. Slėptuvėje „laikydavosi" nuo šešių iki vienuolikos vyrų, o po Puodžiūnų kautynių buvo susirinkę net šešiolika. Apie partizanų būrio vadą Bijūną ir jo brolį Kostą žmonės buvo sudėję eilėraštuką:

Pumpėnų stribukų
Penkiasdešimt štukų,
Bet negal pagauti
Dviejų Stankiaučiukų...

Valgį sudėdavo ir nešdavo kibiruose – iš šalies atrodė, tartum eitų šerti kiaulių. Išvirdavo ir nunešdavo sriubos, tačiau labai dažnas valgis būdavo bulvienė – tėvelis nenorėjo, kad partizanai vaikščiotų po apylinkes rinkdami maistą ir „išsišifruotų".

Kratos sodyboje būdavo labai dažnai, kartais net dukart per savaitę. Neretai skrebai su rusais slapčia prislinkdavo pagal krūmais apaugusį Lėvens upelį ir įsiveržda vo staiga, netikėtai. Kratydami viską išversdavo: vieni lipdavo ant aukšto, kiti „krėtė" troboje, dar kiti kamaroje. Iškratydavo, išbadydavo tvarto mėšlą, klojimo prėslą, šaudydavo į pastoges, bičių avilius. Kartais atsivesdavo ir pėdsekį šunį – tas palakstydavo, palakstydavo, tačiau nieko neužuosdavo. Visada po kratų kažko trūkdavo – skrebai vogdavo ne tik lašinius, dešras, kumpius, skilandžius, viską slėpdami po plačiomis, riebaluotomis palapinsiaustėmis, bet ir išversdavo spintas, skrynias, ieškodami savo „ponioms" kojinių, batelių, suknelių. Stalčiuose kiekvienąsyk pritrūkdavo šaukštų, peilių, šakučių, o ypač uoliai jie ieškodavo dėžučių su žiedais.

Po „krėtimų" visi namiškiai nuo įtampos jausdavosi „kaip iš medžio iškritę", tik per kelias dienas atsigaudavo. Tačiau žmogus prisitaiko prie visko, susigyvena net su baime, ne veltui tais laikais buvo dažnas posakis – „šuo ir kariamas pripranta".

Tai buvo „laiminga slėptuvė" – jos niekada niekas nesurado, joje niekas nežuvo.

1946 m., rudeniop, „kai jau buvo prisirpusios bruknės", pas juos į slėptuvę atėjo Antanas Žygas-Aptiekorius. Jis buvo vyresnio amžiaus, jau 32 metų, buvęs desantininkas ir labai geras žmogus. Šeimoje jo kitaip kaip Antaniuku niekas ir nevadino. Jis ir tapo naujuoju būrio vadu, pakeitęs Bijūną, kuris liko jo pavaduotoju. A. Žygas buvo aukštas, gražus, atletiškas vyras, labai taktiškas, kilnus, be jokio pasididžiavimo. Partizanai dar jį vadindavo „Desantu", „Parašiutniku". Visi gerai suprato jo pasiaukojimą – juk jis galėjo pasilikti Vakaruose, tačiau savo valia, niekieno neverčiamas, pasirinko grįžimą į

Lietuvą ir laisvės kovą. Naktį iššokti iš lėktuvo su parašiutu į tamsą, į visišką nežinią, į pavojų, reikėjo daug pasiryžimo ir drąsos. Kartu su bendražygiais partizanams jis atgabeno ir ginklų konteinerį bei radijo siųstuvą. Patyrusio vado išmintingų patarimų klausdavo ir ūkininkai, ir rėmėjai, ir ryšininkai, apie jį išliko tik patys gražiausi, šviesiausi prisiminimai.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Mūšis Lapinės miške

1945 m. Lapinės miške įvyko aršios kautynės – partizanai juos užpulti mėginusiems Pumpėnų, Pušaloto, Joniškėlio skrebams ir NKVD įgulų kareiviams gerai „iškaršė kailį“, tie net kvietėsi pastiprinimą. Partizanų nuostoliai buvo maži, jiems pavyko prasiveržti prie ant kelio paliktų rusų mašinų. Trumpose kautynėse nukovę prie jų buvusius kareivius, persirengė rusiškomis uniformomis. Būryje buvo vyrų, „švariai“ šnekančių rusiškai ir mokančių vairuoti. Pumpėnų valsčius, kaip ir visa Šiaurės Lietuva, yra lygumų kraštas – laukai lygūs „kaip stalas“, tik kur ne kur kyšo maži krūmeliai, auga pavieniai reti miškeliai. Žūtbūt reikėjo prasiveržti į didelius miškus. Susėdę į sunkvežimį, tartum rusų kareiviai ir skrebai, partizanai nuvažiavo Pumpėnų link, o iš ten, pro Puodžiūnų kaimą, tikėjosi pasiekti didžiulį miškų masyvą – Žaliąją girią. Miestelyje buvo ne tik stribų įgula, bet ir rusų garnizonas. Prie „šlagbaumo“ mašina buvo sustabdyta – sargyboje stovėję rusų kareiviai vairuotojo kažko klausinėjo. Tuo metu keli vyrai iššokę iš kėbulo vaikščiojo apie mašiną, kiti, „kaip niekur nieko“, ramiausiai valgė. Nieko neįtarę, sargybiniai tarė: „Поезжай!“ („Važiuok!“). Laimingai pasiekę Žaliąją girią, partizanai paliko mašiną ir nužygiavo savo keliais. Tarp jų buvo ir Greitutės brolis Petras Dūda-Voveriukas, kuris jai ir papasakojo visą šitą istoriją.

Joniškėlio, Pušaloto kapinėse iki šiol stovi obeliskai šiame mūšyje žuvusiems NKVD kareiviams, o skrebai palaidoti bendrose kapinėse.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Šoferio niekšybė

1944 m. Lietuvą antrą kartą okupavus Raudonajai armijai, prasidėjo plėšikavimai. Ką rusai viename kaime pavogdavo, kitame parduodavo. Naktimis, gindamiesi nuo plėšikaujančių rusų kareivių, žmonės skelbdami pavojų daužydavo į pakabintą gelžgalį, „sukeldami ant kojų“ ir kviesdami į pagalbą visus kaimynus. Vis tik šių vagių išradingumo arsenalas buvo neišsemiamas, o lietuviai privalėjo sugebėti atspėti jų klastą, būti budrūs, atsargūs, nes iš valdžios jokios pagalbos sulaukti negalėjo.

Miestuose žmonės, atėjus rusams, gyveno labai blogai. Jei prie vokiečių būdavo maisto kortelės, o produktų visada gaudavo tiek, kiek ir priklauso, tai prie sovietų buvo visiška betvarkė, jokio aprūpinimo. Vienintelis išsigelbėjimas būdavo kaimas: važiuodavo parsivežti duonos, lašinių, dešrų ir kitų produktų. Didžiausia problema būdavo transportas – stabdydavo bet kokią mašiną, sunkvežimį, su didžiuliu džiaugsmu sulipdavo ant vežamų lentų, maišų, dėžių ir kt. krovinių, nereikalaudami sau jokio komforto.

Kartą sunkvežimis su kėbule susėdusiais miesčionimis, apsikrovusiais lagaminais, ryšuliais ir dėžėmis, pakeliui į Kauną įkalnėje sustojo. Rusų kareivis šoferis paaiškino, kad mašina nebepaveža, reikia ją pastumt. Kai visi išlipo, palikę savo gėrybes kėbule, jis tik spustelėjo „gazą“, paleisdamas tirštų dūmų kamuolius, ir nurūko tolyn.

Lietuvoje žmonės buvo nepratę prie tokių vagysčių ir apgavysčių, iš pradžių tai sukeldavo jiems didžiulę nuostabą, pasibjaurėjimą tokių „tipų“ moraline degradacija, nuoširdų pyktį. Tačiau tai buvo neatskiriama sovietinio mentaliteto dalis, nori nenori teko su tuo apsiprast, sugebėt atspėt apgaulę, visada būti atsargiam. Taip į Lietuvą buvo atnešta „rytietiškos kultūros gyvenimo mokykla“, palikusi gilius savo pėdsakus iki šių dienų.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Rusų kolonistai

Kartu su frontu į Lietuvą plūstelėjo ir rusų kolonistai. Paprastai jie apsigyvendavo dvaruose, pabėgėlių paliktose tuščiose sodybose. Į aplinkinius Birželių, Lavėnų, Padleskių dvarus irgi atsikėlė nauji šeimininkai. Pumpėnų valsčiaus valdžia pareiškė, kad čia atvyko „išvaduotojų tauta“ ir įsakė ūkininkams aprūpinti juos pienu. Toks reikalavimas ir buvo vykdomas, o rusai tuo labai džiaugėsi – gyveno poniškomis sąlygomis, maitinimas – už dyką. Tai buvo ne tik rusinimo, bet ir kaimo sovietizavimo, „kolchozinimo“, NKVD ištikimų tarnų ir šnipų „atsparos lizdai“. Tačiau greitai viskas „apsivertė aukštyn kojom“. Partizanai atėjo į Padleskių dvarą ir rusus „išrūkė“. Iš kitų dvarų kolonistai išsibėgiojo, ieškodami saugesnio prieglobsčio miestuose, ar grįžo į Rusiją.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Bjaurus partorgas

Kartą į Kazimiero Dūdos vienkiemį Smilgelių kaime iš Pumpėnų valsčiaus atvažiavo su „brička“ partorgas su penkiais skrebais. Buvo „kaip didžiausias ponas“

apsiavęs žvilgančiais chrominiais batais, su madingai pasiūtomis galife kelnėmis. Visi skrebai kreipdavosi į jį tik pagarbiai: „Draugas partorge, draugas partorge!..“ Šeima jau buvo atidavusi visas prievoles, sumokėjusi mokesčius. Tėvelis, protingas žmogus, dalį likusių pragyvenimui grūdų buvo supylęs į slėptuvę, o aruode palikęs tik kokius tris maišus prastų grūdų, nes žinojo bolševikų taisyklę – nepalikti jokio likučio. Apėję, išlandžioję visą ūkį, surado pustuštį aruodą. „Susemkit!“ – sukomandavo partorgas. „Ponas „pocorge“, ponas „pocorge“, palikit mums nors vieną maišelį duonai!“ – paprašė tėvelis. „Tylėk, seni, galėsi dirsynę malt ir ėst!“ – atšovė partorgas.

Kartais ateidavo skrebai su „merga“ (komjaunuole) – ta tikrindavo prievolių kvitus, kabinėdavosi, ragindavo kuo greičiau atiduot „tarybinei tėvynei“ prievoles, sumokėt mokesčius, nors javapjūtė būdavo tik prasidėjusi. Skrebai tuo metu landžiodavo po sodybą, visur „kaišiodavo nosį“.

Kiekvienas sovietinis aktyvistas prieš ūkininką vaizdavo didelį „načialniką“, „veikėją“, „galiūną“, vis gąsdindavo, grasindavo, reikalaudavo, skubindavo, stengdamasis kuo „mandriau“ rusiškai nusikeikt, parodyt savo „aukštą kultūrą“.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Išprovokuotas „tiesos momentas“

Pumpėnų valsčiaus Birželių k. gyveno vienas „biednas“ ūkininkas. Jis buvo labai „slidus“, gudrus žmogelis – kalbėdavo vienaip, darydavo kitaip, buvo labai smalsus, visur landžiodavo, „kaišiodavo“ savo ilgą nosį. Partizanams kilo įtarimas, ar tik jis nešnipinėja NKVD, ir nusprendė tai patikrint. Valerijos brolis Petras Dūda-Voveriukas gerai mokėjo rusų kalbą – ją buvo išmokęs bendraudamas su rusų šeimų vaikais, vokiečių evakuotais iš Leningrado srities. Jis vaidino viršininką, o kitas draugas – vertėją. Abu apsirengė iš rusų kariuomenėje tarnavusių draugų gautomis kariškomis uniformomis. Kiti partizanai vaidino stribus – vilkėjo pusiau kariškai arba civiliai. Žmogelis labai apsidžiaugė netikėtais svečiais. „Kaip tau sekasi gyvent, ar neskriaudžia banditai?“ – rusiškai paklausė brolis, o vertėjas jam išvertė. Šis nuoširdžiai patikėjo, kad tai NKVD darbuotojai, ir paprašytas ėmė pasakot apie kaimynus: „Tas yra toks, tas anoks, tie banditai, anie banditų rėmėjai, tie – jų ryšininkai, šitą „svoločių“ (niekšą) reikia suareštuot, tą šeimą išvežt, anuos pasodint.“ Taip šnipas ir išsidavė.

Žmogeliai, pasukę slidžiu išdavystės keliu, dažniausiai iš anksto pasirašydavo sau ir mirties nuosprendį. Klausimas būdavo tik vienas – kada jis bus įvykdytas.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Skrebo žiaurumas

Rusams ir skrebams užpuolus partizanų stovyklą, žuvo du Žaliosios rinktinės Vyčio būrio partizanai. Jų kūnai buvo nuvežti ir suguldyti prie Pumpėnų stribyno. Traukdamiesi partizanai išsisklaidė, perėjo į kitus miškus. Nesulaukęs iš sūnaus Petro Dūdos-Voveriuko jokios žinios, tėvas nusprendė su dukterimi Valerija vykti pažiūrėti į Pumpėnus – neduok Dieve, gal ten guli nušautas jo sūnus.

Pasikinkę arklį, atvažiavo į miestelį. Tėvelis bijojo skrebams rodytis – laukė už kampo. Valerija priėjo prie žuvusiųjų – ten nuvilktais drabužiais gulėjo du puikiai pažįstami partizanai – gerai lietuviškai kalbėjęs jaunas vokietukas, vardu Hansas, ir Stepas Žičkus-Lokys. Hansui sprogstamoji kulka buvo pataikiusi į krūtinę, o Lokiui – į galvą, jo veidas ir plaukai buvo kruvini. Prie jų kūnų tyliai stovėjo ir pašnibždomis kalbėjo dvi pagyvenusios moterys.

Tuoj iš stribyno atlėkė bjaurus, pasiutęs skrebas Marščionka. Jis spyrė Lokiui į galvą, paskui užlipo ant jo veido, pasiūbavo ir sušvokštė: „Uch, prakeiktas šuva!“ Valerija nebegalėjo žiūrėti, puolė atgal. Už namo kampo drebančia širdimi laukusiam tėvui pasakė raminančią žinią: „Čia brolio nėra!“ Kaip vėliau paaiškėjo, brolis buvo gyvas ir net nesužeistas – kartu su draugais, persekiojami rusų, jie buvo pasitraukę į tolimus miškus.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Vyčio būryje (trumpi prisiminimai)

Žaliosios rinktinės Vyčio būryje visi vyrai buvo kultūringi, mandagūs, jokių „blevyzgų“ nebūdavo. Prie laužo susėdę šnekėdavo, keisdavosi patirtimi – kas ką moka, žino, supranta.

Kartą būrio vadas, buvęs desantininkas Antanas Žygas-Aptiekorius papasakojo labai paprastą būdą, kaip iš dokumento pašalinti antspaudą. Tereikėdavo kietai išvirto kiaušinio baltymą prispausti prie jo ir palaikyti – ant baltymo atsirasdavo gražus antspaudo atvaizdas, o popierius toj vietoj likdavo švarus. Paaiškindavo, kaip padirbti dokumento parašą. Ant lango stiklo prispausdavo tikro dokumento lapą, o ant jo labai tiksliai – padirbtą. Tikras parašas dienos šviesoje per stiklą labai gerai matėsi, tereikėdavo tik tiksliai, lengvai jį atkartoti. Dokumente rašalu padarytus įrašus pašalindavo peroksidu.

Greitutė prisimena jo pamokymus: „Stenkitės, jei mes priėmėm ką į būrį, apie jį kuo mažiau žinot. Kai suims, kankins, kad neišduotumėt!“ Visi jo pamokymai vėliau gyvenime labai pravertė.

Būryje niekas kariškų uniformų nenešiojo – tik civiliai. Iš pradžių vyrai būdavo

ginkluoti šautuvais, vėliau dauguma – automatais. Dažniausiai vaikščiodavo mažomis grupelėmis, po 3–4 vyrus, tačiau visada vorele, 4–5 m atstumu vienas nuo kito.

Į partizanus išėjo rimti, dori vyrai, iš gerų šeimų, visi nusiteikę patriotiškai, bendraudami su gyventojais buvo teisingi, kultūringi. Žmonės juos gerbė ir mylėjo, kviesdavosi į svečius, vaišindavo.

Būryje melsdavosi kiekvienas atskirai, daugelis turėdavo „rožančius“, maldaknyges.

Vasaros stovyklos būdavo miškuose, o ryšiams palaikyti buvo naudojamos „pašto dėžutės“ – pranešimus, laiškus palikdavo sutartose vietose – medžių drevėse.

Iš Dragonių kaimo skrebai vežė areštuotą ūkininką Jušką. Jiems reikėjo važiuoti per mišką, o partizanai surengė pasalą. Pasigirdus pirmiesiems šūviams – „pykšt, pykšt“, skrebus kaip vėjas nuo vežimo nupūtė – išsilakstė kaip lauko pelės į visas puses. Iš savo mažo „valteriuko“ šaudė ir Greitutė. Su išlaisvintu žmogum visi išsibučiavo – kokia buvo laimė, juk visi buvo pažįstami, vietiniai žmonės.

Jų krašte bunkerius partizanai dažniausiai darydavo ūkininkų vienkiemiuose – taip buvo patogiau ir rėmėjui, ir patiems partizanams. Sodybose buvo geresnės gyvenimo sąlygos, lengviau išsispręsdavo maitinimosi klausimas, partizanai būdavo greičiau informuojami apie padėtį apylinkėse.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Apie slaptas žudynes

Kai kurie ūkininkai gyveno niekur nesikišdami, neutraliai, nebūdami „nei su vienais, nei su kitais“. Jie norėjo pragyventi baisius laikus ramiai, buvo dori žmonės, niekam nekenkė.

Tačiau kartais jų likimas būdavo labai tragiškas – naktį ateidavo skrebai ir jų šeimas iššaudydavo, nepalikdami nė vieno gyvo – nei mažo, nei seno. Aišku, komunistai apkaltindavo partizanus, kad „iššudė nekaltą šeimą“. Tuo jie siekė dviejų tikslų – sukelti gyventojų nepasitikėjimą, priešiškumą, pyktį partizanams ir, antra, tai buvo pretekstas pradėti represijas, terorą, trėmimus, partizanų rėmimu įtariamų šeimų suėmimus. Partizanai tokią sovietų taktiką labai gerai žinojo, apie ją prie laužo pasakodavo seni, patyrę vadai.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

„Raudonosios gurguolės“

Grūdų prievoles reikėdavo arkliais vežti į Pasvalį, iki kurio buvo 18 km kelio. Vežant ūkininkams atskirai, pavieniui, tekdavo labai ilgai laukti eilėje prie elevatoriaus

arba būdavo priversti maišus sunešioti laiptais į viršų patys, mat pirmenybės teisę turėjo atvažiavę organizuotai, gurguolėmis, su bolševikiniais plakatais. Vien dėl šios priežasties ūkininkai veždavo grūdų pyliavas kartu, bendrai, o valdžia visa tai panaudodavo komunistinei propagandai.

Smilgelių k. seniūnas pasakydavo dieną, kada visiems ūkininkams reikės suvažiuoti, – susidarydavo ilgiausia vežimų, prikrautų maišų su grūdais, gurguolė. Priekiniame visada iškeldavo raudoną vėliavą, kituose – Lenino, Stalino portretus, raudonus plakatus su rusiškais lozungais „Pirmas ir geriausias grūdas – tarybinei valstybei!“ ir panašiai. Pirmame vežime dar pasodindavo ir muzikantą su armonika – tas visą kelią grodavo, „kaip mokėdavo“. Žmonės patys iš to „cirko“ juokdavosi ir spjaudydamiesi vadindavo „durnių kompanija“.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Pušaloto aikštėje

Kartą Greitutė ryšio reikalais nuvyko į Pušaloto miestelį. Eidama pro stribyną, sustojo sukrėsta baisaus vaizdo. Prie jo ant grindinio gulėjo du nušauti jauni partizanai – nurengti, nuautais batais, apatinės kelnės buvo nusmauktos žemyn, o lytiniai organai paremti pagaliukais. Taip elgtis galėjo tik visiški sadistai, išsigimėliai. Skrebai, patenkinti savo išradingumu, stovėjo už lango ir juokėsi – jiems buvo malonu stebėti jaunos merginos sutrikimą, drovumą, matant gulinčius numautomis kelnėmis vyrus. Prie žuvusiųjų kūnų pasiremdama stora lazda priėjo sulinkusi senutė. Pamačiusi tokį bedievišką išsityčiojimą iš mirusiųjų, ji pradėjo dairytis į šalis, susirado sudraskytų rūbų skiaučių ir jomis pridengė begėdiškai apnuogintas vietas. Paskui pakėlė lazdą ir pagrasino skrebams – šie spruko nuo lango tolyn, kad ji neišdaužytų stiklo.

Senutė buvo drąsi, nieko nebijojo. Ji atvirai stojo prieš blogį, prieš „šėtono tarnus“ – degradavusius skrebus. Šie iš jos nieko negalėjo atimti, nebent tik gyvybę, kurios senas žmogus ir nebebrangino.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Išbuožinimas

Pumpėnų valsčiaus Smilgelių k., netoli Lėvens upelio stovinčiame vienkiemyje gyvenantis Kazimieras Dūda skaitėsi stambiu ūkininku – turėjo 50 ha žemės, o tai, pagal tarybinės valdžios standartus, buvo labai blogai – pateko į buožių kategoriją, kurią, kaip socialinę-ekonominę klasę, reikėjo be gailesčio sunaikint. Stambiesiems

ūkininkams buvo nustatyti patys didžiausi mokesčiai ir prievolės, o žemės plotas sumažintas iki 30 ha. Tie 20 ha, kurie viršijo šią ribą, buvo išdalinti trims „biedniems“ ūkininkams kartu su pasėliais. Tačiau tai tebuvo tik „maža įžanga“, didžiausios baisybės ir žiaurumai dar laukė ateityje. Aišku, prie to prisidėjo dar ir tai, kad jo sūnus Petras Dūda-Voveriukas buvo partizanas.

1946 m. vasario mėn. į sodybą „sugarmėjo“ girti skrebai, pranešdami, kad jų ūkis „išbuožinamas“. Pas juos iš Pumpėnų buvo atėjusi jauna mergina – Genutė Maciulevičiūtė, kuriai ant stalo stovėjo pripiltas pieno ąsotis. „Tau čia ko reikia pas tuos buožes?! Mauk greičiau iš čia!“ – suriko vienas skrebas, šautuvo buože trenkdamas į asotį, kurio šukės ir išlaistytas pienas pasklido ant stalo ir grindų. Ši persigandusi, kaip „šunų užpjudyta“, puolė pro duris laukan. Mama, mušama šautuvų buožėmis ir spardoma, jau raičiojosi ant grindų. Tėvelį, keikdamiesi ir mušdami, išstūmė pro duris, kad parodytų ūkinį inventorių, kurį reiks „rekvizuot“. Varydamiesi per kiemą į klojimą, būdami visi girti, apkvaitę, sužvėrėję, viens kitą perrėkdami ir šlykščiai rusiškai keikdamiesi, be perstojo jį spardė ir mušė šautuvų buožėmis. Šešiolikmetė duktė Valerija, kad tėvo visai neužmuštų, puolė į tarpą tarp jo ir skrebų. Skrebas Jankauskas čiupo ją, pargriovė ant sniego ir laikė nepaleisdamas. Įstūmę tėvelį į klojimą, jie užsidarė duris ir toliau mušė šautuvų buožėmis, spardė kaustytais kareiviškais batais, girdėjosi tik jo tylios aimanos: „Oi, oi, oi!“ Stengdamasi išsilaisvinti, Valerija nagais įdrėskė skrebui. Tas įsiutęs pradėjo ją mušti, spardyti, daužyti šautuvo buože. Lūžo šonkauliai, nosies kaulas, veidas nuo sumušimų ir mėlynių baisiausiai ištino.

Netrukus suvažiavo atvaryti aplinkiniai ūkininkai – kaimynai, visi dori, gerai pažįstami žmonės, kurie turėjo išvežti dalį šieno. Dirbdami jie matė girtų skrebų šėliojimą, bet patys buvo bejėgiai kuo nors padėt, nedrįso į jų pusę net pažiūrėt, žodžio ištart. Mat gerai žinojo, kad privalėjo „nieko nematyt ir negirdėt“, kitaip būtų ir patys gavę šautuvo buože į nugarą.

Staiga kažkuris iš skrebų riktelėjo: „Бандит!“ – mat toliau keliuku pamatė einantį besislapstantį vaikiną iš jų kaimo. Keikdamiesi, šaudydami, šaukdami: „Стой!“, jie ėmė jį vytis, bet nei pavijo, nei pašovė, nes visi buvo girti.

Pamatę keliu iš Pušaloto geležinkelio stoties einančius žmones, vėl šaukdami: „Стой!“, nubėgo ir atsivarė juos į sodybą. Susėdę „kaip tikri načialninkai“ (viršininkai) už stalo, vaizduodami prieš kaimiečius savo „mokytumą ir aukštą kultūrą“, šnekėjo pusiau rusiškai, pusiau lietuviškai, „kabinėjosi“ prie visokiausių smulkmenų, ilgai vartė ir „nustatinėjo“ dokumentų „tikrumą“.

Skrebai išsivedė du arklius, tris karves, „savo reikmėms“ nusišovė ir įsivertė į roges dvi kiaules, išsivežė dalį inventoriaus.

Jiems su triukšmu „išgarmėjus“, Valerija įbėgo į klojimą – tėvelis gulėjo leisgyvis, baisiai sumuštas, kruvinas, sulaužytais šonkauliais, vos pakvėpuodamas, savo jėgomis jau nebepaėjo.

Mama gulėjo lovoje ir garsiai knarkė. Valerija net pyktelėjo – šeimoje tokios nelaimės,

o ji ramiausiai miega. Pabandė ją pažadinti, šaukė, judino, bet mama neatsibudo. Jos smilkinyje buvo matyti nubrozdinimas, matyt, nuo šautuvo buožės smūgio.

Įbėgusi į tvartą, ji pasilipo ant gardo ir šaukdama ėmė daužyti į slėptuvės dangtį. Tuoj pro angą iššoko brolis Petras ir kiti partizanai. Jie atsargiai įnešė tėvelį į trobą ir paguldė ant lovos. Būrio vadas Antanas Stankevičius-Bijūnas priėjęs prie mamos tarė: „Ji nemiega, ji miršta!“ Taip ir neatgavusi sąmonės mama netrukus mirė.

Bažnyčios klebonas, bijodamas valdžios, be mirties pažymos mamą laidot atsisakė. Pasų stale dirbo tik skrebų šeimos nariai arba jų giminės, todėl negalėjai pasakyt, kad ją užmušė stribai. Šie būtų lengvai išsigynę, valdžia jais patikėtų, o paprastą žmogų apkaltintų „tarybų valdžios šmeižimu“, pritaikytų baudžiamąjį straipsnį ir šis atsidurtų kalėjime. Apibintuota galva, rankšluosčiais apvyniota krūtine rogėse gulintį ir nepasikeliantį tėvelį giminės nuvežė į Pumpėnus paliudyti mirties priežastį. Jis pasų viršininkei ir sako: „Nežinau kodėl – mirė ir viskas!“ Taip mirties pažymoje ties grafa „mirties priežastis“ buvo padėtas brūkšnelis.

Per Mortos Dūdienės „pagrabą“ (šermenis) susirinko daug giedotojų, kaimynų, giminių. Brolis paprašė nakčiai užuolaidą atitraukti, nes jis paskutinį kartą nori pamatyti mamą.

Valerijos veidas buvo ištinęs, su didžiulėmis mėlynėmis, randai veide liko visam gyvenimui. Tai buvo tik sovietų valdžios vykdyto teroro pradžia. Vėliau šeima prarado viską, ką turėjo, buvo priversta palikti namus ir slapstytis.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Pasala prie Puodžiūnų kaimo

1946 m. birželio 9 d., per pačias Sekmines, į Puodžiūnų kaimo pradinės mokyklos salę vietinė valdžia suvarė ūkininkus – buvo organizuojamas susirinkimas, į kurį turėjo atvykti partiniai aktyvistai ir „visokio plauko“ agitatoriai, žadantys žmonėms „šviesų komunizmo rytojų“. Važiuojant keliu nuo Pumpėnų prieš Puodžiūnų kaimą yra krūmais ir viksvomis apaugęs slėnis. Žaliosios rinktinės Vyčio būrio partizanai šioje pasalai labai tinkamoje vietoje ir „suruošė jiems svetingą sutikimą“. Nusileidus „pastotėms“ su skrebais į slėnį, „kirto“ jiems „kryžmine ugnimi“ iš abiejų kelio pusių. Šie panikoje kartu su vežėjais sukrito į pakelės „ravus“ (griovius). Pasibaidę arkliai žvengdami stojosi piestu, laužydami ir išsinerdami iš ienų, niekieno nebevaldomi, metėsi į laukus, tolyn nuo šaudymo. Tada partizanai „kirto“ iš automatų ir kulkosvaidžių išilgai griovio. Skrebai iš baimės net nepasipriešino, turbūt, nepaleido nė vieno šūvio. Žuvo penkiolika skrebų ir aktyvistų, laimei, nenukentėjo vežėjai. Gyvi paspruko tik paskutiniame, atsilikusiame vežime važiavę „stribukai“, išsisuko nuo bausmės ir kartu važiavusi komjaunuolė – apsimetė „išvaryta su pastote“ vežėja.

Partizanai, susirinkę nukautųjų ginklus, susėdo į A. Pulmicko vežimą ir dainuodami nuvažiavo Žaliosios girios link. Praėjus kelioms dienoms, šeimininkas po nakties arklį su „ratais“ (vežimu) rado kieme – partizanai jį grąžino.

Ūkininkai, sužinoję, kad skrebams buvo „gerai iškarštas kailis“, labai apsidžiaugė, o pusseserės Valerija ir Pranutė Dūdaitės, kurių broliai buvo partizanai, iš džiaugsmo net pasibučiavo. Žmonės ta proga sukūrė net dainą, kurios išliko tik vienas posmas:

Per didžiąsias Sekmines
Pro Puodžiūnų eglines
Surengė stribukams pietus,
Pavaišino kulkų lietus...

Liūdėjo tik du rusų kaimai – Gegabrasta ir Toliūnai – iš jų tarpo daug kas buvo išėję į skrebus arba tapę sovietiniais „načialnikais“ (viršininkais), tad bijojo, kad dabar jų niekas neapgins.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Papiškių tiltas

Papiškių k. per Lėvens upę stovėjo medinis tiltas. Tai buvo pusiaukelė tarp Pumpėnų ir Pušaloto – į abi puses po tris kilometrus kelio. Žmonės, Pušaloto geležinkelio stotyje išlipę iš traukinio, grįždami namo eidavo per šį tiltą į Pumpėnų miestelį ir aplinkinius kaimus. Pumpėnų skrebai, ypač rudenį, kada anksti temsta, ant tilto jau laukdavo pargrįžtančių keleivių: juos apmušdavo, atimdavo pinigus, drabužius, maisto produktus, nuaudavo batus. Žmonės skųsdavosi skrebams, kad „banditai apiplėšė“, tačiau šie tik juokdavosi. Skrebų būrio viršininkas buvo rusas, NKVD leitenantas. Nesiliaujant skundams, kad ant Papiškių tilto „rabavoja“ (plėšia) žmones, jis pasiėmė į pagalbą patikimų skrebų ir nutarė tai patikrint. Sutemus atvažiavo su mašina, sustojo už namo kampo, pasislėpė ir laukia, kada pasigirs pagalbos šūksniai. Koks buvo jo nustebimas, kai „plėšikaujantys banditai“ pasirodė esą trys jų būrio „liaudies gynėjai“. Vienas iš jų buvo Jonas J., kitų pavardžių Greitutė jau nebeatsimena. Vis tik skrebai už plėšikavimus gavo nors simbolinę bausmę – buvo nuteisti po trejus metus kalėti.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Skrebų suktybės

Skrebai buvo morališkai degradavę „elementai“, tarybų valdžia už jų „tarnystę“ temokėdavo 70 rublių, todėl vogti ir apiplėšinėti ūkininkus jiems nedrausdavo. Tarp žmonių sklido įvairiausios kalbos apie jų „žulikystes“.

Skrebai už nušautą partizaną, nužudytą besislapstantį beginklį ar visai niekuo dėtą žmogų, kurį atveždavo ir paguldydavo „kaip banditą“ miestelio aikštėje, gaudavo premiją – 25 „červoncus“. Tuo metu tai būdavo dideli pinigai, kuriuos paprasti žmonės uždirbdavo labai sunkiai. Negana to, kad skrebai nuaudavo partizanams batus, geresnes kelnes, kuriuos patys ir nešiodavo, jie buvo sugalvoję ir kitokių pasipelnymo būdų.

Visi aplinkinių valsčių skrebai buvo „to paties lizdo paukščiai“ – vagys, girtuokliai ir sadistai. Kad „susikombinuotų“ pinigų „pijokystėms“ (išgertuvėms), kelių valsčių skrebai buvo sugalvoję paprastą, bet sovietinei valdžiai labai būdingą suktybę – „prirašymą“, t. y. pinigų gavimą už neatliktą darbą. Vasarą to padaryti nebuvo galima, bet žiemos metu, kada sušalęs negyvo žmogaus kūnas negenda, jie elgdavosi pagal seną, laiko išbandytą schemą. Atvežęs į miestelio aikštę žuvusį partizaną, jį nušovęs skrebas gaudavo, kaip ir priklauso, premiją. Kelias paras palaikę žuvusįjį ant grindinio, naktį sušalusį kūną nuveždavo ne užkasti, o slapta perduodavo kito valsčiaus skrebams. Šie vėl tartum per „susišaudymą“ nukauto partizano kūną paguldydavo miestelio aikštėje. Dabar jau vienas iš vietinių „stribukų“ pasiimdavo premiją. Juk dažniausiai partizanų kūnai likdavo neatpažinti, o NKVD karininkai skrebus tokiais atvejais „už kovingumą“ tik pagirdavo: „Nušovei, tai ir gerai, „молодец!“ (šaunuolis).

Pasigėrę skrebai, norėdami pasigirti savo „išradingumu“, tokią paslaptį žmonėms patys ir atskleidė. Juk jiems gėdos, moralės principai negaliojo – tai buvo barbariško blogio, „šėtono samdiniai“.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Rusų „ubagai“ (elgetos)

1944 m. vasarą praūžus Rytų frontui, į Lietuvą plūstelėjo rusų ubagai. Jie iš Rusijos į Panevėžio geležinkelio stotį atvažiuodavo traukiniais, kai kurie net susėdę ant vagonų stogų, o iš ten plačiai išplisdavo po apylinkes, pasiekdami net tolimiausius užkampius. Jie prašydavo duonos, mėsos, drabužių, imdavo, ką tik duodavo.

Tuo metu Kazimieras Dūda ir jo dukra Valerija (Greitutė) namuose jau nebegyveno, slapstėsi, tačiau šeimininkas naktimis kartais apsilankydavo sodyboje. Jis visada nešiodavosi ginklą, septinto kalibro „valteriuką“. Kartą sutemus pro namų langą pastebėjo švieselę. Atsargiai pravėrė namų duris ir nustebo – nuolankiai sukryžiavusi ant

krūtinės rankas priešais ant kelių klūpojo rusė ubagė ir maldavo: „Хозяин, прости!“ („Šeimininke, atleisk!“). Ant grindų, pasikloję šiaudų, miegojo trys jos mažamečiai vaikai, kambaryje blausiai degė savadarbė spingsulė – į išskaptuoto buroko vidų buvo pripilta lajaus, įdėtas ir uždegtas vilnonis siūlas. Tėvelis jai ir sako: „Nebijokit, gyvenkit sau ramiai, juk namai ir taip tušti.“ Ji pavaišino tėvelį šviežių, tik vandenyje virtų, kopūstų sriuba.

Tėvelis labai ilgėjosi savo namų, nepaisydamas pavojų vis juose apsilankydavo. Kartą, jau sutemus, Palėveny susitiko iš kariuomenės grįžusį Kostą Stankūną. Pasisveikino ir nuėjo. Naktį sodybą „užgriuvo“ skrebai. Tėvelis vos spėjo pasislėpti po laiptais, o tie, pasišviesdami tik degtukais, darydami kratą jo nepastebėjo. Visą tą laiką rusė jiems kartojo: „Нету хозяина, нету, не ищите!“ („Neieškokit, šeimininko nėra!“).

Kitą kartą eidamas į namus vėl sutiko tą patį K. Stankūną. Išsitraukė savo „valteriuką“ ir sukomandavo: „Stok! Nė iš vietos! Šausiu!“ Tas sako: „Dėde, pasigailėk, nešauk!“ – „Ko čia vaikštai!? Ko ieškai!? Eik ir neatsigręžk, kad daugiau čia tavęs nebematyčiau! Sutiksiu dar kartą – nušausiu!“ – pagąsdino šnipą tėvelis.

Iš tiesų ir tėvelis, ir rusė ubagė buvo to paties brutalaus režimo aukos, todėl labai gerai vienas kitą suprato. Ji su savo vaikais Dūdų namuose pragyveno apie metus laiko, paskui, matyt, grįžo į Rusiją.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Šaltakraujiškas poelgis

Kazimieras Dūda slapstėsi, tačiau kartą dienos metu surizikavo aplankyti savo namus. Išlindęs iš Palėvenės krūmų, per lauką pasuko link sodybos. Tačiau, pasirodo, būta pasalos – prie jo, šaukdami: „Стой!“, jau bėgo atstatę šautuvus trys skrebai. Tėvelis buvo ne iš bailiųjų, niekada „nepamesdavo galvos“. Jis susikišo pirštus į burną, šaižiai sušvilpė ir, atsigręžęs į krūmus, mostelėjo ranka, tartum kviesdamas sau pagalbą. Skrebai, pamanę, kad tuoj iš krūmų iššoks partizanai, kaip zuikiai puolė į skirtingas puses.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Išvežimas

Apie tai, kad „veš“, bus „vežimas į Sibirą“, pirmiausia gandus tarp gyventojų paskleisdavo NKVD agentai. Žmonės pradėdavo slėptis – važiuodavo šeimomis, su vaikais, nakvoti į miškus, pas atokiau gyvenančius „biednesnius“ ūkininkus, tolimus gimines. Gandai vis kartodavosi, o trėmimai neįvykdavo. Galų gale netikrų gandų

išvarginti žmonės nutardavo nebesislėpti ir, „kas bus, tas bus“, rizikuodavo pasilikti namuose. Štai tada naktį ir „užgriūdavo“ trėmėjai.

1948 m. gegužės mėn. pas Kazimierą Dūdą slėptis nuo trėmimo nakčiai ateidavo netoliese gyvenęs brolis Mataušas (Matas) su vaikais: Pranute, Terese, Benediktu ir Gracijonu, bei pas jį apsistojusiu broliu Mykolu. Kiti trys vaikai – sūnus Vytautas, dukros Emilija ir Elena – jau buvo suimti, nuteisti ir kalėjo lageriuose. Toje pačioje tvarte įrengtoje slėptuvėje kartu slėpdavosi ir tėvelis. Naktį permiegoję, ryte apsidairydavo, ar nėra pavojaus, ir eidavo į namus dirbt. Miegoti slėptuvėje, aišku, būdavo nepatogu, tad kartą dėdė Mataušas ir sako: „Pavargau, nusibodo, šiandien nebeateisiu, reik savo namuose išsimiegot!“

Tą naktį Mataušo sodybą ir apsupo – pradėjo daužyt į duris, o įėję pasakė: „Jūs išvežami!“ Brolio Jono Dūdos, daktaro, dirbusio Pumpėnuose, žmona naktį atbėgo pranešti apie prasidėjusį trėmimą, tačiau pavėlavo – buvo sulaikyta, turėjo sėdėti ir laukti, kol šeimą išveš.

Mataušo žmona labai sunkiai sirgo, karščiavo. Skrebai tarpusavyje ir šneka: „Kam ją vežt – vis tiek numirs, tik kad labai geroje lovoje guli!“

Rusų kareiviai buvo daug geresni už skrebus. Mataušas pradėjo jų prašyti, kad paliktų prie motinos nors mažiausią dukrelę, septynmetę Teresėlę – bus kas motinai ir duonos, ir vandens paduoda. Jam padėjo įkalbėti ir atėjusi brolio Jono žmona, gerai mokėjusi rusiškai. Kareivėliai, kaip vėliau paaiškėjo, mergaitės ir neįrašė į tremiamų sąrašą, bet tuo metu jos paleisti negalėjo – bijojo, kad neįskųstų skrebai. Jie net stebėjosi – už ką tokią gražią, tvarkingą šeimą tremia.

Buvo leista pasiimti tik tiek daiktų, kiek kiekvienas paneša (iš tikrųjų trėmimo instrukcijos šeimai leisdavo pasiimti iki 1000–1500 kg sveriantį krovinį – daiktų, drabužių, maisto atsargų – tačiau skrebai to neleisdavo, išsidalydavo patys). Kubile buvo užraugta tešla, dėdė Mataušas paprašė, kad leistų išsikepti duoną, tačiau skrebai neleido atsinešti malkų – teko laužyti taburetes, iš jų kurti ugnį. Vis tik iki auštant duona jau buvo apkepusi.

Į Pumpėnus atvežė arkliniais vežimais – „pastotėmis“. Visus tremiamuosius suvarė į miestelio aikštę, apsupo, su niekuo bendrauti nebeleido. Pranutės draugės – seserys Julija, Kastytė ir Angelė Petkevičiūtės, paskynė pavasarinių gėlių ir metė jai atsisveikint.

Paskui šeimas nuvežė į Panevėžio geležinkelio stotį. Tikrinant tremiamųjų sąrašus, šeimos džiaugsmui, paaiškėjo, kad rusų kareivėliai į sąrašus neįtraukė mažosios Teresėlės. Ji buvo paleista ir pėsčia naktį parėjo 24 km iki namų.

Skrebai visą namuose likusį turtą išvogė, išplėšė, išdraskė, sergančią Mataušo žmoną išmetė ant grindų ir išsivežė jiems patikusią lovą. Atėjusios geradarės kaimynės nepaliko jos bėdoj – kasdien atnešdavo išvirusios sriubos, duonos, ką nors iškepdavo. Motina pasveiko, liko gyva.

Šeima buvo ištremta į Buriat Mongoliją. Jau pirmais tremties metais mirė abu broliai – Mataušas ir Mykolas. Nepilnamečiai sūnūs, Benediktas ir Gracijonas, greit pradėjo savarankiškai užsidirbti sau duoną – tapo traktorininkais miškų ūkyje.

Lyg tyčia, tą pačią naktį ir Kazimieras Dūda nutarė neiti į slėptuvę – išsimiegoti namuose. Naktį pasigirdo beldimas į duris ir komanda: „Atidaryk duris, milicija!“ Tuoj į vidų sugarmėjo trėmėjų „komanda“ ir liepė ruoštis į tolimą kelionę. Tačiau tėvelis nieko į kelionę pasiimti ir negalėjo, nes namuose jokių daiktų neturėjo, tik kailinukus, kuriais buvo apsirengęs. Du iš trėmėjų, darbininkai iš Panevėžio cukraus fabriko (savanoriai už tai gaudavo, berods, 10 rublių), žiūrėdami į jį net pravirko iš gailesčio. „Eik, – sako, – ir ieškok, gal dar ką nors rasi!“ Tėvelis nuėjo į iš akmenų sumūrytą rūsį. Jo gale buvo mažas langelis. Jį pradaręs, pirma iškišo pro angą kailinukus, o paskui pralindo ir pats. Atbėgęs iki patvinusio Lėvens, nusirengė nuogas ir, viena ranka laikydamas rūbus, net jų nesušlapinęs (mat buvo geras plaukikas), perplaukė per upelį į kitą pusę. Apsirengęs, greit nudūmė į Virbinių mišką. Kol trėmėjai patriko, ėmė jo ieškot, nors ir rado per šalną žolėje paliktas pėdas, bet jos jau buvo „ataušusios“. Taip tėvelis išvengė tremties, o besislapstydamas pas žmones sulaukė ir Stalino mirties, po kurios prasidėjo „politinis atšilimas“, nors ir laikinas.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

Skrebų viešpatijos galas

1953–54 m., po Stalino mirties, skrebų skaičius valsčiuose ėmė staigiai mažėti – jie Tarybų valdžiai tapo nebereikalingi, atėjo jų viešpatijai galas. Tai daugeliui skrebų virto tikra tragedija. Anksčiau jie buvo tikri „galiūnai“, „načialninkai“ (viršininkai), su niekuo nesiskaitė – galėjo bet ką primušt, užmušt, apiplėšt, apvogt, niekas jų nedrausmino. Jeigu rasdavo besislapstantį, jį, „savo malonumui“, ne nušaudavo, o užmušdavo, patys buvo ir teisėjai, ir nuosprendžių vykdytojai. Vogdami ir plėšikaudami jie, jų šeimos ir net giminės puikiausiai gyveno – turto turėjo „per akis“, konfiskacijų, rekvizicijų, kratų, vežimų į Sibirą, suėmimų metu jie buvo viešpačiai, viską grobė, vežė į namus, dalinosi tarpusavyje. Apie juos buvo sukurta daug pajuokiančių eilėraščių:

Kaiman nuvažiavę,
Ardo, plėšia skrynias,
Užantin jie kiša
Kojines šilkines.
Ramta drylia oilia
Ramta drylialia,
Kaipgi jie nevogs,
Dabar jų valia.

Tiksi laikrodukas
Tiku, tiku, tiku,
Jis labai patiko
Vagiui bolševikui.
Ramta drylia oilia
Ramta drylialia,
Kaipgi jie nevogs,
Dabar jų valia.

Eina komunistas.
Brezentiniais batais,
Degtukų dėžutėj
Ieško automato.
Ramta drylia oilia
Ramta drylialia,
Kaipgi jie nevogs,
Dabar jų valia...

Kai baigėsi skrebų laikai, daugelis jų buvo priversti eit dirbti su tais, kuriuos dar neseniai jie terorizavo, apvaginėjo, mušė. Tai buvo jiems didžiulis pažeminimas, keli Pumpėnų skrebai net pasikorė, kiti pasidarė kitokį galą, dar kiti bėgo, lėkė iš savo krašto kuo toliau, kur niekas nepažįsta – į Klaipėdą, Šilutę, Priekulę ir kt. Likę tapo tuo, kuo ir buvo anksčiau – tinginiais, girtuokliais, vagimis, paprastais juodadarbiais. Buvęs žiaurus skrebas P. Balčiūnas, kažkada vaidinęs „načialniką“ (viršininką), tapo kolūkio piemeniu, ganė karves. Kitas skrebas, pravardžiuotas „Cvieku“ (Vinimi), nes buvo ilgas, plonas, „kaip kuolą prarijęs“, irgi nebesurado gyvenime vietos – abu jie pasikorė. Žmonės iš jų juokėsi, tyčiojosi, visai nebesiskaitė.

Kazimieras Dūda buvo drąsus, turintis puikų humoro jausmą žmogus. Vienam buvusiam skrebui jis pasakė kažką įžeidžiančio. Tas išdidžiai atsakė: „Cha, aš tavęs nebijau!“ Tėvelis jam atsakė: „Pabučiuok senam velniui į uodegą, trejus metus ne tik manęs, bet ir vilko nebijosi!“

Pati tarybų valdžia juos išmetė į šiukšlyną, nes nebebuvo kur jų dėt, jie jau buvo atlikę savo „juodą darbą“ – juk didžioji dauguma jų buvo mažaraščiai, žemo intelekto, morališkai degradavę, nieko nesugebantys. Net ir tie, kurie buvo paskirti „mažais viršininkėliais“, ilgai neišsilaikė – paprasčiausiai nieko nemokėjo, nesugebėjo, gėdingai, kaip buvo įpratę, apsivogdavo. Jie buvo tinkami tik okupacijos įtvirtinimo metu kaip uolūs žiauriausių nurodymų vykdytojai, ištikimiausi okupantų talkininkai, laikinai užpildę „valdžios vakuumą“. Tik pavieniai, šiek tiek gudresni skrebai perėjo dirbti į miliciją, atsinešdami ten ir stribiškas tradicijas, retas kuris padarė aukštesnę karjerą.

Pagal ryšininkės Valerijos Konstancijos Dūdaitės-Greitutės (Užkuraitienės) atsiminimus.

III skyrius

Obligacijų vajus arba – „su visuotiniu politiniu pakilimu“

1947 m. Sovietų Sąjungoje, o ir okupuotoje Lietuvoje, buvo įvykdyta pinigų reforma. Sovietinė valdžia, siekdama liaudies sąskaita pataisyti finansinę-ūkinę padėtį, iš apyvartos išėmė „červoncus“, o vietoj senųjų rublių buvo įvesti naujo pavyzdžio to paties pavadinimo pinigai, visiškai anuliuojant ankstesnes jų laidas. „Červoncų“ keičiamas kiekis buvo labai ribotas, o ir keitimas vyko santykiu 10:1. Tiktai bankų taupomosiose kasose, kuriose Lietuvoje pinigų niekas ir nelaikė, keitimas iki 3000 červoncų vyko santykiu 1:1. Tokiu pat santykiu pasikeitė kainos ir atlyginimai. Tai daugelį žmonių, turinčių nors kokių santaupų, dar labiau nuskurdino.

Antrąkart rusams okupavus Lietuvą, su „visuotiniu politiniu pakilimu“, kaip rašė sovietiniai laikraščiai, buvo vykdoma prievartinė kampanija – „savanoriškai“ privalomas valstybinių paskolos obligacijų pirkimas 20 metų terminui „liaudies ūkiui atstatyti“. Valstybinės obligacijos – tai vertybiniai popieriai, liudijantys kredito suteikimą (pinigų paskolinimą) valstybei. Jos išleidžiamos tik nustatytam terminui, o pasibaigus galiojimo laikotarpiui valstybė privalo jas išpirkti iš skolintojų, sumokėdama jų nominalią vertę ir palūkanas.

Lietuvoje kilo tikras „obligacijų vajus“. Ūkininkus ėmė terorizuoti ginkluoti partiniai ir sovietiniai aktyvistai – skrebų lydimi obligacijų platintojai. Jiems sovietų valdžios būdavo „uždėti dideli planai“, todėl „nerdavosi net iš kailio“ visokiais įmanomais būdais stengdamiesi juos įvykdyti. Jei žmogus nesutikdavo atiduoti paskutinio šeimos rublio, atsisakinėdavo „išpirkti“ reikalaujamą obligacijų sumą, stengdavosi kaip nors nusiderėti, tada imdavo reikalauti grubiai – šaukdavo, keikdavosi, kumščiu daužydavo į stalą grasindami teismais, kalėjimais, „galimybe pamatyti baltąsias meškas“, išvadindami tarybų valdžios priešu, buože ar banditų rėmėju, t. y., taikydami moralinį terorą. Asmuo, atsisakęs „paremti tarybų valdžią“, jau tapdavo „liaudies priešu“, galėjo kaip „antitarybinis elementas“ būti ištremtas į Sibirą, todėl prievarta verčiamas sutikdavo su jų sąlygomis. Tuo metu ūkininkai gyveno vis blogiau ir blogiau – juos terorizavo ne tik skrebai, bet ir mokesčių inspektoriai, paruošų įgaliotiniai (valsčiuose buvo įsteigtos paruošų kontoros), reikalaudami pristatyti uždėtą duoklę kiaušinių, sviesto, pieno, vilnų, bulvių, šieno, įvykdyti vis didėjančias grūdų „pyliavas“, sumokėti vis kylančius mokesčius. Dažniausiai specialiai derliaus nuėmimo metu buvo skiriami prievartiniai darbai: medienos ruošimas ir išvežimas, kelių remontas, sugriautų pastatų ir tiltų atstatymas ar taisymas ir kt.

Degionių k. atsitiko tragikomiškas įvykis, tikras kuriozas – ūkininką Viktorą Vildžiūną „sovietinis aktyvas“ su skrebais ėmė visokiais būdais „remti prie sienos“, versdami pasirašyti paskolą. Žmogus ir taip sunkiai gyveno, „prispaustas“ sovietinių duoklių pinigais ir natūra, tad kaip išmanydamas gynėsi, kad nieko neturi, todėl ir pasirašyt negali. Besiginant jam netyčia išsprūdo: „Prie visų bėdų dar šitos man betrūksta!“ Tie iškart prikibo: „Aaa, žinom žinom, kokie „bėdos“ pas tave lankosi!“ (turėdami mintyje J. Kadžionio-Bėdos slapyvardį). Žmogus suprato, kad bus blogai, išveš į Sibirą, ir išsigandęs pasirašė reikalautą paskolą. Tačiau iš ko ją sumokėt? „Aktyvui“ ir skrebams išėjus, pasiėmė virvę ir iš nevilties nuėjo pasikart. Tik dėl laimingo atsitiktinumo kažkas iš namiškių pastebėjęs spėjo virvę nupjauti. Tomis dienomis rajono laikraštyje buvo išspausdintas straipsnis, kad su „dideliu politiniu pakilimu“ liaudies ūkio atstatymui šis sąmoningas sovietinis pilietis pasirašė didelę paskolą ir turi būti pavyzdžiu visiems, bandantiems išsisukinėti nuo „garbingos pareigos tarybinei tėvynei, liaudžiai, bolševikų partijai ir drg. Stalinui“. Tačiau nedaug trūko, kad „su dideliu politiniu pakilimu“ tas pats žmogus būtų palikęs šį pasaulį.

Tiesa sakant, kuo gi šis „vajus“ baigėsi? Ogi niekuo! Jau valdant N. Chruščiovui, 1961 m. buvo įvykdyta eilinė sovietinė pinigų reforma – ir taip faktiškai nuvertėję rubliai buvo keičiami į naujus santykiu 10:1. Paskolų obligacijos tapo visiškai beverčiu popieriumi, apie jas ateityje sovietų valdžia net neužsimindavo.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, V. Šakalio-Kirčio, K. Maneikos prisiminimais.

Žaibiečių „akcija“ ant Degionių k. vieškelio

Būrio vadas A. Žilys-Žaibas dažniausiai vaikščiodavo grupėje su penkiais savo būrio vyrais. 1947 m. gegužės 8 d. gyventojai pranešė, kad Raguvos skrebai nuėjo Traupio mstl. link. Jis nutarė grįžtantiems „stribukams“ surengti pasalą – reikėjo atnaujinti ginkluotę, papildyti šovinių atsargas. Tačiau skrebai, ne kartą gavę į kailį, griežtai laikėsi „geležinės taisyklės“ – niekada tuo pačiu keliu negrįžti atgal. Nesulaukę „stribukų“, būrio vadas A. Žilys-Žaibas su savo vyrais ties Levaniškių k. susistabdė sunkvežimį. Vienas iš jų įsėdo prie vairuotojo į kabiną ir liepė važiuoti link Kavarsko. Mašinos kėbule sėdėjo keturi keleiviai. Patikrinus jų dokumentus, paaiškėjo, kad visi keturi yra komunistai „su stažu“, „nusipelnę lietuvių tautos duobkasiai“. Tuo metu raudonas partinis bilietas buvo tas pats, kaip „siuntimas be eilės į dangų pas Abraomą“.[1]

Privažiavus Degionių k., vyrai pamatė nuo vieškelio link pamiškės vienkiemio einančius obligacijų (paskolų) rinkėjus – vieną civilį, Kavarsko valsčiaus partorgą, ir jį lydintį šautuvu ginkluotą stribą, vietinį ruselį, tikrų tikriausius žmonių prievartautojus ir skriaudėjus. Žaibas jiems sušuko: „Ei jūs, ko čia valkiojatės!? Ar nežinot, kad čia

„banditų kraštas“!?“ – ir iššoko iš mašinos. Šie, palaikę juos Raguvos stribais, puolė aiškinti, kad jie atlieka svarbų darbą – renka valstybei paskolas. Žaibas čiupo skrebui už šautuvo, jį atėmė ir dar aprėkė: „Ar tu žinai, kad šautuvo atiduoti negalima!?“ Partorgas, pajutęs pavojų, iš kišenės jau traukė pistoletą, tačiau jam už rankų čiupo arčiausiai stovėjęs partizanas. Kitas žaibietis prišokęs „be jokių ceremonijų“ iš pistoleto „pylė“ jam į kaktą, o išsigandusį skrebą be pasigailėjimo „sutratino“ vietoje. Iš baimės praradusius nuovoką keturis komunistus, išlaipinę iš kėbulo, „likvidavo“ vieškelio griovyje, sunkvežimį apgręžė ir „nurūko“.

Privažiavę Juodgirio mišką, mašiną sudegino, o patys nužygiavo savais keliais.

Netrukus nuo Traupio pusės atvažiavo penki sunkvežimiai su NKVD kareiviais, išsirikiavę voromis „košė“ apylinkes, tardė vietinius gyventojus, darė kratas, tačiau „šaukštai buvo popiet“, beliko gaudyti tiktai „vėją laukuose“.

Remiantis: Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vyčio apygarda, II dalis, 1 knyga. Vilnius: Vaga, 1998, p. 332–333; taip pat V.Šakalio-Kirčio, J. Kadžionio prisiminimais (girdėtais iš partizanų, tos akcijos dalyvių).

[1] Lietuvos komunistų partija – teritorinis VKP(b), Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų padalinys, jos sudedamoji dalis, buvo ištikima marionetė, atlikusi svarbiausias okupacinės administracinės valdžios funkcijas įtvirtinant totalitarinį komunistinį režimą Lietuvoje. 1947 m. joje buvo 18 procentų lietuvių, apie 40 procentų komunistų 1945 m. dirbo represinėse struktūrose. Didžioji jų dalis buvo menkai išsilavinę, pasižymėjo žiaurumu ir amoraliu elgesiu, be jokių sąžinės skrupulų dalyvavo stalininiuose nusikaltimuose prieš savo tautą. LKP buvo pagrindinis sovietų okupacinės valdžios įrankis, lietuvių tautos sovietinimo, rusinimo, fizinio ir dvasinio genocido, represijų, teroro, kovos su nacionaliniu pasipriešinimu, Lietuvos ūkio griovimo, prievartinės kolektyvizacijos, trėmimų organizatorė ir vykdytoja. Maskvos sprendimai ir direktyvos buvo privalomi ir besąlygiškai vykdomi. Tačiau šie uolūs Maskvos talkininkai kartais ir patys parodydavo iniciatyvą – prašydavo leidimo ištremti į Sibirą partizanų šeimas, sugriežtinti represijas prieš lietuvių tautą, dėjo visas pastangas paversti Lietuvą sovietine respublika. Lietuvai valdyti 1944 m. lapkričio 11 d. Maskva sudarė VKP(b) CK Lietuvos biurą – aukščiausią okupacinės sovietinės administracijos instituciją, vykdančią tik jos nurodymus. 1944–46 m. jos pirmininku buvo M. Suslovas, pareiškęs, kad „Lietuva bus, tačiau be lietuvių“. Dėl šių priežasčių komunistai buvo laikomi žiauriausiais lietuvių tautos priešais ir naikintojais, o pakliuvę į partizanų rankas be jokio pasigailėjimo „likviduojami“.
„Valsčiaus partorgas – tai partijos akis kaime.“ (M. Suslovas). Jie paliko slogius prisiminimus, nes buvo vietinių represijų iniciatoriai ir organizatoriai, pasižymėję brutaliu elgesiu, žiaurumu, amoraliu gyvenimo būdu.
1944–53 m. VKP(b) ir jos teritorinis padalinys – Lietuvos komunistų partija faktiškai buvo politinių nusikaltėlių organizacija, slapta nuo visuomenės planavusi ir vykdžiusi nusikaltimus žmogiškumui, lietuvių tautai, valstybingumui. Komunistų partija (LKP) niekada viešai neįvertino savo praeities ir nepripažino savo įvykdytų nusikaltimų.
Tininis, Vytautas. Sovietų Sąjungos politinės struktūros ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija. IV tomas. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 25–42; V tomas. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 51.

Žaibiečių trofėjai

A. Jagielos-Ąžuolo būrio kovos taktika buvo pasyvi – taip stengtasi išsaugoti nuo represijų šeimas. Tačiau vis tiek daugumos partizanų šeimų likimas buvo vienodas – tremtis į Sibirą su turto konfiskacija.

A. Žilio-Žaibo būrio kovos taktika buvo aktyvi. Jie dažnai surengdavo rusams ir skrebams pasalas, todėl įsigydavo trofėjinių ginklų, kurių turėjo didelę įvairovę: rusiški „dešimtukai“, „lėkštiniai“ Degteriovo kulkosvaidžiai, du „tankiukai“ (tankų kulkosvaidžiai DT-29), „vokiškas pjūklas“ – rankinis kulkosvaidis MG-42, čekiški kulkosvaidžiai „Broniukai“, desantinis automatas PPS-43, rusiški automatai PPŠ-41, vokiškas pusiau automatinis šautuvas G-43, vokiški automatai MP-40, vokiški karabinai ir kt.

Kartą Žaibo būrio vyrų grupė su kulkosvaidininkais P. Sinkevičiumi-Ąžuolu ir E. Vingriu-Justinu netoli Siesikų k. surengė pasalą – žinojo, kad važiuos rusų karininkai. Kovinė operacija pavyko puikiai – „davus iš kulkosvaidžių ugnies“, mašina iškart užgeso ir sustojo kelio viduryje. Kulkų suvarpytoje kabinoje buvo nukauti šoferis ir šalia jo sėdėjęs karininkas, o kėbulo bortai nuo kulkosvaidžių ir automatų ugnies pasidarė skylėti „kaip rėtis“. Daug karininkų žuvo iškart, likę gyvi spėjo sušokti į vieškelio griovį ir bandė atsišaudyti. P. Sinkevičius-Ąžuolas keliais šuoliais perbėgo per kelią ir iš kulkosvaidžio „patraukė“ kelias serijas į sugulusius rusus išilgai griovio, visus juos „nukirsdamas“. Šie spėjo tik lengvai sužeisti jį į šlaunį – peršovė galife kelnes ir įdrėskė odą. Vyrai grįžo į būrį parsinešdami daug ginklų, tačiau juokaudami sakydavo: „Vyrai! Nereikia šaudyt rusų karininkų! Jie tinginiai, ginklų nevalo, visų jų vamzdžiai „išpuvę!“

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos atsiminimais.

Pasala prie Traupio kapinių

Traupyje gyvenantys Raguvos skrebai M. Kazlauskas ir keli jo draugeliai, gerai pažinodami savo krašto žmones, labai juos terorizuodavo. Ypač kentėjo partizanų šeimos: naktį pasalaudavo, vykdydavo kratas, tardydavo, mušdavo, koliodavo, visaip grasindavo. Dažnai pėsti, gerai apsiginklavę, iš Raguvos pareidavo į miestelį, kur gyveno jų šeimos. M. Kazlauskas, norėdamas save padrąsinti, o vietinius gyventojus pagąsdinti, kartais dienos metu pašaudydavo iš rusiško automato. Žmonės, neapsikęsdami jų siautėjimo, ėmė skųstis partizanams, o šie pažadėjo „imtis priemonių“. Išėjo taip, kad du Žaibo būrio partizanai – A. Mincė-Lietus ir V. Žemaitis-Audra (Ladziukas) – galų gale nutarė „užkurti jiems pirtį“.

Kaip buvo sutarta, vietiniai gyventojai pranešė, kad „du paukšteliai parskrido“.

Partizanai naktį atėjo į miestelį ir prie kapinių vartų surengė jiems pasalą. Lietus buvo ginkluotas rusišku „dešimtuku“, o Ladziukas – vokišku „dešimtšūviu“. Tačiau ne viskas įvyko taip, kaip tikėjosi, – kitą rytą, palikęs savo „tarnybos draugą“ namuose, keliu, vedančiu link Raguvos, artėjo, užsimetęs ant peties automatą, tik vienas M. Kazlauskas. Jam praėjus kokius penkis metrus pro vartus, Ladziukas trumpai švilptelėjo, tas nustebęs stabtelėjo, o Lietus jam dukart „trinktelėjo“ iš „dešimtuko“. Partizanai išėjo ant vieškelio, apvertė nebegyvą skrebą, pasiėmė jo ginklus – rusišką automatą PPŠ ir naganą. Išgirdęs šūvius, į juos iš savo namų pradėjo šaudyti antras „stribukas“, gyvenęs už kokių 150 m. Partizanai nutarė „nesivelti“ su juo į susišaudymą, nes iki Raguvos buvo visai netoli – važiuojant mašina tik 10-15 min. kelio. Pasitarę nusprendė nebeiti „plynu“ Žiurlių kaimo lauku link Juodgirio, nes taptų tik geru taikiniu už pastatų besislepiančiam stribui. Negaišdami laiko abu perėjo kapines, peršoko per tvorą ir pasuko Mociūnų k. link, o iš ten – į Alūkėnus.

Remtasi P. Vilkončiaus, V. Danio, J. Kadžionio, M. Mincės prisiminimais.

Kavarsko MGB skyriaus viršininkas ltn. P. Daračiovas

Kavarsko MGB skyriaus viršininkas ltn. P. Daračiovas buvo apie 30 metų amžiaus, vidutinio ūgio, apvalaus veido rusas. Nors ir užėmė tokias „baisias“ pareigas, jo elgesys kartais atrodė tiesiog prolietuviškas. Turbūt jo nuopelnas, kad legalizavęsi partizanai nebuvo suiminėjami, išliko nenuverstas Kavarsko miestelio pakraštyje pastatytas didžiulis, tuo metu aukščiausias Lietuvoje, kryžius. Jo papėdėje įmūryto granito plokštėje buvo iškalti žodžiai:

Į darbą broliai, už Tėvynę,
Už brangią žemę Lietuvos.
Garbė tėvams, kurie ją gynė,
Ir kas už ateitį kovos.

Palaimink, Viešpatie galingas,
Lietuvių pastangas teisingas.

Granito plokštė buvo palikta, tik liepta uždažyti šį užrašą. Kitoje Kavarsko pusėje, link Anykščių, prie Šventosios upės buvo pastatyti trys geležiniai kryžiai Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečiui pažymėti. Jie irgi išliko nepaliesti.

Bažnyčioje, prie altoriaus, nuo tarpukario laikų iki šių dienų išlikoVytis.

Pats jis, atsismaukęs ant pakaušio karišką kepurę ir užsimetęs ant peties desantinį automatą, lydimas šuns, keliaudavo laisvai po valsčiaus apylinkes ir kaimus vienut

vienas, niekieno neliečiamas. Užėjęs pas gyventojus sakydavo, kad nori susitikti su partizanų vadais – Liūtu, Ąžuolu, Jaguaru, Žaibu ir kitais.

1948 m. žiemą jis užėjo pas Devenių k. gyvenantį Balį Meldaikį ir jo paprašė suvesti su partizanais. Mat neseniai į jo sodybą raiti atjoję du partizanai pateko į pasalą (iš jų vienas žuvo), tad ltn. P. Daračiovas manė, kad ūkininkas turi su jais ryšį. Šiam išsigynus ir atsisakius padėti, užėjęs Dabužių miestelyje pas kleboną kalbėjo, kad ieško partizanų, prašė jo pasimelsti, kad susitikimas būtų laimingas. Buvo užsidėjęs ilgus kailinius (putrą), ant peties pasikabinęs desantinį automatą. Tuo metu pas pamiškės gyventoją Vaclovą Tučinską, gyvenantį Dabužėlių k., buvo apsistoję Žaibo būrio partizanai. Jie paprašė šeimininko nuvažiuoti nupirkti jiems rūkalų į netoliese, už 1,5 km, esančią Dabužių miestelio parduotuvę. Joje V. Tučinskas ir sutiko MGB viršininką P. Daračiovą. Tas iškart jam pasakė: „Labai gerai, važiuosim kartu, susitiksim su partizanais!“

Įvažiavus į sodybos kiemą, šeimininkas pasiliko pririšti arklį, o ltn. P. Daračiovas nieko nelaukdamas, matydamas šviesą languose, patraukė tiesiai į trobą. Sargyboje tuo metu stovėjo pats būrio vadas Žaibas. Priėjęs arčiau ir pastebėjęs gonkelyje stovintį žmogų, ltn. P. Daračiovas paklausė: „Кто такой?“ („Kas tu toks?“). Išgirdęs rusišką kalbą ir pamatęs jam ant peties kabantį automatą, Žaibas, kaip visada, sureagavo „žaibiškai“ – iškart „kirto“ į jį dviem mirtinais parabelio šūviais. Subėgus partizanams ir atvertus parkritusį kūną, buvo atpažintas jau nebegyvas MGB viršininkas P. Daračiovas. Visi buvo labai nustebę ir gailėjosi, kad viskas įvyko taip netikėtai, tragiškai, per klaidą. Partizanai nebūtų jo sušaudę – MGB viršininko mirtis tebuvo nelaimingo atsitiktinumo pasekmė.

Žaibiečiai žuvusio Daračiovo kūną nuvežė į mišką ir paslėpė po žabais. Tačiau MGB vadovybė labai jo ieškojo, net buvo įtarta, kad jis išėjo pas partizanus. Vykdant tyrimą, buvo nustatyti asmenys, pas kuriuos jis buvo užėjęs, o V. Tučinsko sodyboje sniege ir rogėse aptikti kraujo pėdsakai. Netrukus surastas ir ltn. P. Daračiovo lavonas. V. Tučinskas, jo brolis Stasys, žmona Kotryna ir jos brolis Aleksas Šeibokas buvo suimti ir nuteisti po 25 m. kalėti.

Taip žuvo Kavarsko MGB skyriaus viršininkas, VKP(b) narys, ltn. P. Daračiovas – mįslinga ir neeilinė asmenybė, su mirtimi nusinešusi savo tikslų ir sumanymų paslaptį. Partizanų, kurie jam dirbant legalizavosi, atmintyje jis išliko kaip supratingas, žmogiškas ir norintis jiems padėti rusas. Registruojantis partizanui Antanui Simanoniui-Bagočiui, jis garsiai šaukė, kad girdėjosi net koridoriuje: „Где твой автомат и гранаты!?“ („Kur tavo automatas ir granatos!?“) – o tyliai sakydavo: „Не бойся, Симанонис, всё будет хорошо“ („Nebijok, Simanoni, viskas bus gerai”). Šioje žiaurioje represinėje struktūroje sutikti dorą, nepraradusį sąžinės žmogų buvo ypač reta išimtis. Tebūnie jam garbė, net jei jo kapas yra „po raudona žvaigžde“.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Rusiška uniforma (tragiškas atsitikimas)

1948 m. gegužės mėn., per pačius žmonių trėmimus į Sibirą, A. Jagielos-Ąžuolo būrys apsistojo Repšėnų miškelyje. Būryje buvo naujokas – iš rusų kariuomenės pabėgęs Antanas Lukoševičius-Pavasaris, kilęs iš Surdaugių k., kuris tebenešiojo rusišką karišką uniformą. Apylinkėse buvo neramu, visur „šmirinėjo“ rusai. Partizanai buvo išėję į žygį, stovyklos saugoti pasiliko tik keli vyrai. Netikėtai pas juos į svečius atėjo subatėnai – Subačiaus apylinkių Kęstučio būrio partizanai. Vyrai susėdę prie laužo šnekučiavosi, o jų vadas Juozas Valonis-Merkys, laukdamas grįžtančių Ąžuolo vyrų, ėjo sargybą. Niekam ir į galvą neatėjo perspėti svečius, kad jų būryje yra rusiška uniforma vilkintis partizanas. Merkys, pamatęs tiesiai į stovyklą einantį „rusą“, šūktelėjo: „Стой!“, tas griebėsi ginklo. Merkys „trinktelėjo“ iš „dešimtuko“, jį sužeisdamas, o antru šūviu mirtinai nukaudamas. Taip tragiškai baigėsi dviejų nepažįstamų partizanų, kurių vienas vilkėjo rusišką uniformą, susitikimas. Partizanai bendražygį palaidojo miške, kapo vietos nepažymėdami, tačiau tikėdamiesi, atėjus laisvės dienoms, perlaidoti į kapines. Išliko kelios nuotraukos – vienoje jų būrio vyrai sustoję apie kapą „trikampiu“, o centre priklaupęs A. Milčiukas-Tigras. Tačiau visi vyrai žuvo, o kapo vieta liko nežinoma.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Jonas Kadžionis. Partizaninio kelio pradžia

Atėjo lemtingoji 1948 m. gegužės 22-oji. Vidury nakties į tėvų namus „sugarmėjo“ stribai. Padarę kratą, nieko neaiškindami liepė ruoštis. Pasiimti daiktus leido tik motinai, visi kiti turėjo stovėti prie sienos prieš šautuvų vamzdžius nejudėdami. Taip ir buvo ištremti į Sibirą basi, vos spėję kokį drabužėlį užsimesti motina, brolis Kazys, seserys Bronė, Palmira, Petrutė ir Kazimiera su pusantrų metų sūneliu. Neišvežta liko tik sesuo Monika, gyvenanti Piktagalio kaime, kurios vyras buvo paimtas į rusų kariuomenę ir žuvęs fronte.

Jauniausiojo sūnaus Jono nebuvo namuose – jis su meistrais statė namą netoli Mickūniškių kaimo esančiame Palepeikių vienkiemyje, pas ūkininką Žemaitį, kurio sūnus Napalys buvo žuvęs Juodgirio kautynėse. Jų jaunesnysis sūnus Vilius vėliau buvo suimtas, pabėgo iš areštinės ir išėjo pas partizanus, tačiau greitai, tais pačiais 1948 m., prieš pat Kalėdas, žuvo.

Pro šalį ėjusi iš jų kaimo kilusi moteris pranešė, kad Kadžionių šeima praeitą naktį ištremta. Sužinojęs tokią baisią žinią, kurios giliai širdyje su nerimu laukė, jis įkirto kirvį į tašomą rąstą ir atsisėdęs apsiverkė kaip vaikas. Prisiminė savo sakytus žodžius: „Mama, nesistenkit, vis tiek ištrems, viską turėsit palikt!“ Suprato, kad liko vienas, be

šeimos, o toliau laukia lemtingas gyvenimo posūkis – kelias pas partizanus. Žemaičiai sumokėjo už atliktą darbą ir jis iškeliavo Tumėjon pas eigulį Stasį Kaunietį, kurį žinojo palaikant ryšius su partizanais. „Pasibėdavojęs“ apie ištremtą šeimą, paprašė Kauniečio suvesti jį su Ąžuolo būrio vyrais. Stasys Kaunietis buvo nuoširdus, giliai tikintis žmogus, Jono savijautą labai gerai suprato, stengėsi nuraminti. Paslėpė jį klojime, aukštai, pačioje pastogėje padarytoje slėptuvėje, kurioje slėpdavosi ir partizanai. Stogo sutvirtinimui viršuje tarp gegnių būdavo prikalami mediniai skersiniai. Dažnai ūkininkai ant jų uždėdavo kartis ir sukraudavo linus. Ant jų būdavo labai sunku užlipti, tačiau nė vienam stribui į galvą neatėjo mintis automato serija „patikrinti“, ar ten nieko nėra.

Trečią dieną, gegužės 25-ąją, kartu su Stasiu išvarė į mišką ganyti karves. Tais laikais taip buvo įprasta – miškuose buvo karvių išminti takeliai, o jas ganantys žinojo partizanų stovyklą, pranešdavo jiems naujausias žinias. Beganant tyliai, lyg iš po žemės, išdygo du pusiau kariškai apsirengę, rusiškais „dešimtukais“ ginkluoti partizanai – vienas aukštas, stambus, su barzda, kitas jaunas, gražus, ilgais garbanotais plaukais. Kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo vado pavaduotojas A. Velanis-Tigras ir J. Šileika-Švedrys. Jie pasiteiravo apie trėmimą ir iškart paklausė: „Koks toliau tavo planas?“ – „Tik pas partizanus!“ – atsakė Jonas. Tuo metu žmonės Sibiro labai bijojo, iš jo dar niekas nebuvo grįžęs, o partizanaujant buvo nors šiokia tokia viltis išgyventi, dar tikėtasi kažkokių tarptautinių permainų po 1946 m. Čerčilio kalbos Fultone, kada sovietiniai laikraščiai rašė: „Čerčilis vėl žvangina ginklais!“

„Tada žygiuokim!“ – tarė jie ir visi trys nuėjo į Repšėnų miškelį. Stovyklą priėjo labai netikėtai. Ji buvo tarp retų medžių, mažoje aikštelėje, Jonas niekada net nebūtų pamanęs, kad tokioje vietoje partizanai gali stovyklauti. Buvo ištemptas brezentinis stogas, po kuriuo pasilenkęs galėjai palįsti, apsaugantis tik nuo lietaus, iš eglišakių įrengti guoliai. Netoli buvo laužavietė su ant skersinio pakabintu katilu. Būrys vadinosi Butageidžio kuopa, priklausė Algimanto apygardos Šarūno rinktinei, turėjo ir savo oficialų antspaudą, kuriuo patvirtindavo kuopos dokumentus. Stovykloje buvo būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas, A. Blauzdys-Konkurentas, P. Šakėnas-Šauksmas, S. Dailidėnas-Miesčionis, A. Simanonis-Sigitas, J. Dagelis-Gintaras, J. Butkus-Karklas ir du jį atlydėję partizanai. Susipažinę jie pasiūlė pasirinkti slapyvardį, siūlydami Jaunučio, Drąsučio vardus. Jonas atsakė, kad atėjo su bėda – sergąs nežais ir bijo juos užkrėsti, todėl ir renkasi slapyvardį Bėda. Visi pradėjo juoktis, tačiau slapyvardis taip prigijo, kad visą partizanavimo laiką vardu niekas ir nebesikreipė. O juk kitiems slapyvardžiai „neprilipo“ – Švedrį ir toliau visi vadino Juzuku, o Miesčionį – Simonu. Būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas pažadėjo po 2–3 dienų jį apginkluoti, tačiau Jonas atsakė, kad jam miške be ginklo nejauku. Nusijuokęs Konkurentas padovanojo jam rusišką „rupūžinę“ granatą. Po trijų dienų gavo trumpą rusišką karabiną su atlenkiamu durtuvu, o vėliau prancūzišką šautuvą. Padovanojo net labai seną, nežinomos markės, su mažu atlenkiamu „durtuvėliu“ revolverį, „septintuką“, kurio vamzdis nuo šaudymo

buvo taip išdilęs, kad kulka nuo medinės namo sienos tiesiog atšokdavo. Juokaudamas sakydavo, kad yra geriausiai ginkluotas – net abu jo ginklai su durtuvais. Nuo niežų jį greitai išgydė Butkaus-Karklo žmona, tepimui davusi beržų tošies deguto. Partizanai buvo ginkluoti vokiškais karabinais „Mauser 98K", rusiškais pusiau automatiniais šautuvais „dešimtukais", automatais PPŠ, o Sigitas nešiojosi Degteriovo „lėkštinį" kulkosvaidį. Rusiškas kulkosvaidis buvo geras, patikimas ginklas, tačiau turėjo vieną neigiamą savybę – nešant krestelėjus labai garsiai tarškėdavo diske šoviniai. Naktį toks specifinis tarškėjimas galėdavo prišaukti pasalą ar kitokią nelaimę. Atidarę diską vyrai bandė po šoviniais dėti siūlus, tačiau nieko padaryti nepavyko – tokia jau buvo ginklo konstrukcija.

Būrį sudarė mandagūs, draugiški, niekada nenusimenantys, mėgstantys išmoningai „pašposyti" jauni vyrai, dauguma iš jų – mažažemių ir vidutinių ūkininkų sūnūs. Tik vienintelis būrio vadas A. Jagiela–Ąžuolas iš Vaidevučių km., augo pasiturinčių ūkininkų šeimoje, o jo pavaduotojas A.Velanis–Tigras iš Repšėnų km buvo visai bežemis, stalius, kartu su B.Sudeikiu–Čigonu statęs namus. Ažuolas buvo paprastas, be jokio pasipūtimo žmogus, bet visi jautė jo vertę. Kartą, pažiūrėjęs į nunešiotus J. Kadžionio-Bėdos aulinius, jis tarė: „Bėda, ar nematai, kad tavo batai suplyšę? Nusiauk, susiūsiu!"

Liepos viduryje, anksti ryte, eigulys S. Čekanavičius atėjęs į stovyklą pranešė, kad miškas apsuptas. Išvakarėse Jonas Kadžionis (kadangi turėjo dokumentus) pas M. Aleksiūną visą dieną pjovė rugius, o vakare griždamas į būrį parnešė, kaip ir buvo prašytas, duonos. Ryte gavo lengvą spyrį į padus – tai buvo pavojaus ženklas. Pašokęs pamatė, kad skubiai gesinamas laužas, vyniojamas palapinės brezentas. Visi tyliai pasitraukė į netoliese esantį tankų eglynėlį ir ratu sugulė. Būryje buvo svečių: A. Milčiukas-Tigras, L. Kaminskaitė-Amazonė, J. Valonis-Merkys, keli vyrai nuo Subačiaus, kalbantys kupiškėnų tarme, iš viso 16 partizanų. Ąžuolas visus perspėjo: šaudyti tik tada, kada „užlips ant vamzdžių" arba kai pamatys. Bėdos niekada neapleido mintis, kad žus pirmame mūšyje, tad, gulėdamas šalia Aniceto Simanonio, tarė: „Sigitai, šiandien jau turbūt važiuosim į Kavarską?" (turima minty, kad bus atvežti ir suguldyti miestelyje ant grindinio). „Nagi Dievas žino", – atsakė šis. Netrukus išgirdo artėjantį rusiškų palapinsiausčių šlamesį – pro medžių šakas brovėsi rusai. Visai arti priėję kareiviai šnekėjo: „Стой, подожди, здесь что-то не так!" („Stok, palauk, čia kažkas ne taip!"). Visi įsitempę laukė, kas bus toliau, tačiau rusai „nutraškėjo" pro šalį. Kartkartėmis miške pasigirsdavo šūviai – kareivių sutartiniai signalai. Kai kuriems atsibodo ramiai gulėti: abu Tigrai, Amazonė ir Konkurentas pasitiesė brezentą ir tarė: „O dabar palošim kortom!" Bėda buvo nustebintas – aplinkui „siaučia" rusai, o mergina ir trys vaikinai ramiai išsidalija kortas ir pliekia „akį". Baigęs lošti A. Milčiukas-Tigras atsistojo, pasiėmė į rankas savo „dešimtšūvį" ir, šokinėdamas nuo vienos kojos ant kitos, kartoja: „Na suduosim, na suduosim!" Jonas gerai žinojo, kad jis labai drąsus vyras, dalyvavęs daugelyje kautynių, tarnaudamas vermachte kovojo Rytų fronte, o

vėliau, pakliuvęs į rusų kariuomenę, dalyvavo žiauriuose, įnirtinguose mūšiuose prie Karaliaučiaus, buvo sužeistas. Tačiau kaip „suduoti“ esant rusų apsuptyje, aplink vaikščiojant rusų kareiviams, Jonas negalėjo įsivaizduoti – pagalvojo, kad, galbūt, dar daug ko nesupranta. Ažuolas buvo pavydėtino drąsumo ir šaltakraujiškumo žmogus. Jis nutarė eiti į žvalgybą. Savanoriais pasisiūlė du subatiškiai. Ąžuolas nuslinko link iškirstos biržės, kur didesnis matomumas. Sugulę pamatė link jų ateinančius septynis rusus. Subatiškiai baksnoja Ąžuolą ir kupiškėnų tarme sako: „Ponas vade, bakim bakim!“, tačiau šie praėjo jų nepastebėję.

Grįžę visi papietavo. Seni partizanai suprato priešo taktiką: gavę agento pranešimą, jie, kol partizanai nespėjo pasišalinti, nors ir mažomis pajėgomis apsupa mišką. Paskui į miško gilumą paleidžia grupeles po 5–7 kareivius, kurios stengiasi surasti partizanų gyvenimo pėdsakus – pramintus takelius, pamestus popiergalius, nuorūkas, stovyklavietes ar net pastebėti partizanus. Radę duoda sutartinius signalus, stengiasi partizanus apsupti, užblokuoti ir atakuoti. Neradę sutraukia jau dideles pajėgas ir tada jau „šukuoja“ mišką „kareivis prie kareivio“. Visiems buvo aišku ir kas juos išdavė – išvakarėse Ąžuolas pamiškėje buvo susitikęs su vienu žmogumi iš Kavarsko, kuriam buvo davęs užduotį – įmesti į stribyną granatas. Tas atėjęs teisinosi, kad granatos nesprogo. Konkurentas prieš tai jį buvo įspėjęs: „Antanai, neik į susitikimą toj vietoj, kur mes gyvenam!“

Po pietų Ąžuolas vienas vėl išėjo į žvalgybą. Kvartalinėse linijose rado rusų išgulėtas samanas, nuorūkas. Buvo nuėjęs net iki Repšėnų palaukės, tačiau vienas gyventojas davė ženklą, kad miškas apsuptas. Grįžęs Ąžuolas sako: „Šiandien miško „košimas“ jau pasibaigęs, bet miškas apsuptas ir rusai sutraukia kariuomenę. Ryt jau bus viso miško „šukavimas“, todėl naktį turime žūtbūt iš miško pasitraukti.“ Grįžę į stovyklą, kurios rusai taip ir nesurado, susirinko visus paliktus daiktus, pasiėmė iš slėptuvių maisto atsargas, užkando ir laukė vakaro. Nutarė trauktis link Pusbačkių kaimo – ten yra su mišku besijungiantis tankių krūmų iškyšulys, apsemtas vandens, kuriuo ir ruošėsi išeiti iš miško į palaukę. Atsargiai perbrido apsemtą krūmyną, išėjo į palaukę ir, išsidėstę kovine grandine, sugulė. Buvo mėnesiena, visa apylinkė gerai matėsi. Netoliese dunksojo K. Paškevičiaus vienkiemis. Kad netyčia „neužliptų ant vamzdžių“, Švedrys ir Konkurentas nuėjo į sodybą pasiklaust, ar nėra rusų pasalos. Pabeldus į langą, šeimininkas tyliai pravėręs langą pašnibždomis ištarė: „Vyrai, rusai yra mūsų klojime.“ Abu bėgte grįžo atgal. Išsiskleidęs grandine būrys pro vienkiemį patraukė Pusbačkių link. Rusai, aišku, juos matė, tačiau pabijojo, nelietė. Taip laimingai būrys išėjo iš apsupimo. Ąžuolas buvo teisus – kitą dieną buvo sutrauktos didelės karinės pajėgos ir mišką jau „košė“ tankiai, „kareivis prie kareivio“.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Pokalbis bunkeryje

Bunkeryje pokalbiai būdavo labai įvairūs, nuo paprasčiausių buitinių iki filosofinių gyvenimo prasmės ir mirties apmąstymų, paliesdavo įvairiausias temas. Kartą, besėdint P. Radvilos bunkeryje Pusbačkių k., tarp vyrų kilo pokalbis, ką daryti patekus į beviltiškiausią situaciją – sunkiai sužeidus, pritrūkus šovinių, apsupus bunkerį. A. Simanonis-Sigitas sako: „Aš tai kovočiau iki galo, tačiau prieš save rankos nepakelčiau! Panevėžyje jau buvau papuolęs į rusų nagus, kankinamas nieko neišdaviau, iškentėčiau ir dar kartą!“

Jam pritarė A. Velanis-Tigras: „Jeigu klaustų, kas davė drabužius, maistą, sakyčiau – šautuvas davė, jis valdžia! Kristus kančias iškentėjo, turime ir mes iškentėt!“ Užbėgant už akių galima pasakyti, kad Tigras Kristaus kančių neiškentėjo, išdavė ryšininkus. Vėliau, kalėjime, patekęs į vieną kamerą su Sigitu, jis klaupėsi ant kelių ir maldavo atleidimo.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

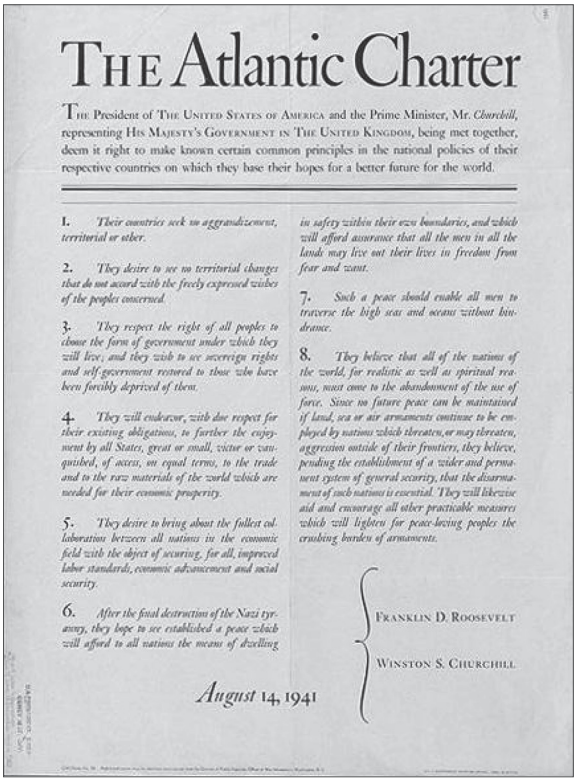

THE Atlantic Charter

THE President of THE UNITED STATES OF AMERICA and the Prime Minister, Mr. *Churchill*, representing HIS MAJESTY'S GOVERNMENT IN THE UNITED KINGDOM, being met together, deem it right to make known certain common principles in the national policies of their respective countries on which they base their hopes for a better future for the world.

1. *Their countries seek no aggrandizement, territorial or other.*

2. *They desire to see no territorial changes that do not accord with the freely expressed wishes of the peoples concerned.*

3. *They respect the right of all peoples to choose the form of government under which they will live; and they wish to see sovereign rights and self-government restored to those who have been forcibly deprived of them.*

4. *They will endeavor, with due respect for their existing obligations, to further the enjoyment by all States, great or small, victor or vanquished, of access, on equal terms, to the trade and to the raw materials of the world which are needed for their economic prosperity.*

5. *They desire to bring about the fullest collaboration between all nations in the economic field with the object of securing, for all, improved labor standards, economic advancement and social security.*

6. *After the final destruction of the Nazi tyranny, they hope to see established a peace which will afford to all nations the means of dwelling in safety within their own boundaries, and which will afford assurance that all the men in all the lands may live out their lives in freedom from fear and want.*

7. *Such a peace should enable all men to traverse the high seas and oceans without hindrance.*

8. *They believe that all of the nations of the world, for realistic as well as spiritual reasons, must come to the abandonment of the use of force. Since no future peace can be maintained if land, sea or air armaments continue to be employed by nations which threaten, or may threaten, aggression outside of their frontiers, they believe, pending the establishment of a wider and permanent system of general security, that the disarmament of such nations is essential. They will likewise aid and encourage all other practicable measures which will lighten for peace-loving peoples the crushing burden of armaments.*

FRANKLIN D. ROOSEVELT

WINSTON S. CHURCHILL

August 14, 1941

1 pav.

2 pav.

3 pav.

1 pav. Traupio mstl. 1940 m., likus keliems mėnesiams iki sovietų invazijos. Ant tilto į Klaibūnus susitikę sveikinasi trys parapijiečiai – iš deš. pirmas Petras Kiaulys, kiti du – neatpažinti vietiniai gyventojai. Toliau matyti pavasarinio polaidžio metu išsiliejęs Nevėžis.
Petras Kiaulys buvo pažangi, patriotinių pažiūrų, aktyvi, įvairiapusiškai gabi asmenybė. Gerai mokėjo rusų ir lenkų kalbas, aktyviai dalyvavo miestelio visuomeniniame–kultūriniame–politiniame gyvenime: buvo Šaulių sąjungos rėmėjas, dramos būrelio artistas, dainavo talentingo chorvedžio P. Šližio vadovaujamuose bažnyčios ir miestelio choruose, 1924, 1928, 1930 m. dalyvavo Lietuvos Dainų šventėse Kaune. Buvo „auksinių rankų“ meistras: dailidė, stalius, knygrišys, suvenyrų, baldų gamintojas, pats iš detalių montuodavo radijo imtuvus, turėjo įsirengęs elektros vėjo jėgainę. 1936–44 m. dirbo Traupio pašto vedėju.1940–41 m. buvo aktyvus tautinio pogrindžio organizacijos LAF narys, 1941 m. Birželio sukilimo prieš sovietų okupantus dalyvis. Areštuotas NKVD 1944m. rugsėjo 19d., 1945 m. balandžio 15 d. Vilniuje Karo tribunolo nuteistas 20 metų kalėti, o 1945 m. birželio 15 d. mirė nuo bado ir išsekimo Vorkutos lageryje. Buvo doras, jautrios sielos, mylintis savo kraštą ir neabejingas jo likimui žmogus. Kitoje nuotraukos pusėje jo gražia, kaligrafiška rašysena liko įrašas: „Mūsų mylimas Traupis 1940 m.“ (iš Vito Danio asm. archyvo).

2 pav. Buvęs Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Žaibo būrio partizanas, skyriaus vadas Jonas Juzėnas-Jupiteris (pirmas iš dešinės) po pamaldų prie Traupio bažnyčios šventoriaus sienos sveikinasi su pažįstamais parapijiečiais. Fotografuota apie 1960 m. (iš asm. Irmos Juzėnaitės-Urbonienės albumo).

3 pav. Kviklių šeima, pabėgusi iš tremties ir Lietuvoje gyvenanti nelegaliai. Iš kairės: Danguolė, mama Antanina ir broliai Algimantas bei Rimantas. Kaunas, 1947 m. (iš asm. Danguolės Kviklytės-Karkalienės albumo).

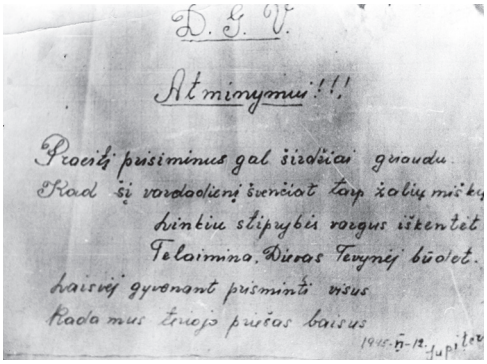
D. G. V.

Atminymui!!!

Proeitį prisiminus gal širdžiai graudu.
Kad šį vardadienį šventint tarp žalių miškų
Linkiu stiprybės vargus iškentėt
Telaimina Dievas Tėvynėj būdet.
Laisvėj gyvenant prisminti visus
Kada mus čionai prūsas baisus
1945-VI-12. Jupiter

4 pav.

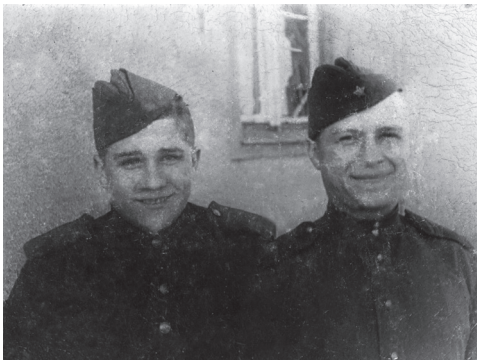

5 pav.

6 pav.

7 pav.

4 pav. Žaibo būrio skyriaus vado Jono Juzėno-Jupiterio sveikinimas vardadienio proga Didžiai Gerbiamam Vadui (DGV) Antanui Žiliui-Žaibui. 1945 m. birželio 12 d. (iš Irmos Juzėnaitės-Urbonienės asm. albumo).

5 pav. Kazys Maneika ir Juozas Jovaiša iš Šilų k. tarnybos rusų kariuomenės statybos batalione metu. Rytprūsiai, 1946 m. (iš asm. K. Maneikos šeimos albumo).

6 pav. Aleksas Kadžionis – lietuvių policijos bataliono karys (Baltarusija, apie 1943 m.) (iš asm. J. Kadžionio albumo)

7 pav. Kazys Patamsis (viduryje) su seserimis Emilija ir Elena bei svainiu Antanu Šeštoku. Papartynė, 1941 m. (iš asm. R. Patamsio albumo).

8 pav.

9 pav.

10 pav.

11 pav.

8 pav. Malvina Gedžiūnaitė-Kadžionienė. 1943 m.

9 pav. Juozas Barisa, baigęs Lietuvos žemės ūkio akademijos Miškininkystės fakultetą. Apie 1960 m. (iš asm. J. Barisos albumo).

10 pav. Du pusbroliai, po didžiulių vargų susitikę toli nuo Tėvynės – Sibire. Iš kairės: Stasys Jakavonis ir Juozas Barisa. 1956 m. (iš asm. J. Barisos albumo).

11 pav. Partizanė Anelė Juzukėnienė-Liūtė. Apie 1945-46m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

12 pav.

13 pav.

14 pav.

15 pav.

12 pav. Pirmoji Alfonso Morkūno-Plieno ryšininkė Kotryna Bradulskaitė-Birutė (Kilienė). 1952 m. (iš asm. K. Bradulskaitės-Kilienės albumo).

13 pav. Aleksas Kadžionis britų kariuomenės vasarine išeigine uniforma su karinio apdovanojimo juostele kair. krūtinės pusėje. 15- asis lietuvių policijos batalionas Italijoje pasidavė anglų kariuomenės daliniams į nelaisvę ir stojo tarnauti savanoriais į gen. Anderso II lenkų korpusą. Dalis lietuvių, kaip patyrę kariai, pateko į II komandosų batalioną, dalyvavo mūšiuose prieš vokiečius Italijoje, buvo apdovanoti kariniais ordinais ir medaliais. Žuvusieji lietuvių kariai amžino poilsio atgulė Italijos žemėje. A. Kadžionis buvo pasiųstas į tankistų mokyklą. Manoma, kad fotografuota apie 1945-46 m. (iš asm. J. Kadžionio albumo).

14 pav. Kazys Patamsis. Troškūnai, 1950 m.

15 pav. Šienapjūtėje. Partizanų ryšininkės Julija Savickaitė-Rūta ir Valerija Konstancija Dūdaitė-Greitutė. 1947 m. (iš asm.V. K. Dūdaitės-Užkuratienės albumo).

16 pav.

17 pav.

18 pav.

19 pav.

16 pav. Vienas iš Surdaugių k. (surdaugiečių) partizanų būrio vadų – Kazimieras Grimža-Kulka, žuvęs Juodgirio kautynėse 1945 m. vasario 9 d. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

17 pav. Vienas iš Surdaugių k. (surdaugiečių) partizanų būrio vadų – Alfonsas Grimža-Gluosnis (Kulkos brolis), žuvęs Juodgirio kautynėse 1945 m. vasario 9 d. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

18 pav. Partizanas Anicetas Paurazas, žuvęs Juodgirio kautynėse 1945 m. vasario 9 d. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

19 pav. Partizanas Kostas Būtėnas, žuvęs Juodgirio kautynėse 1945 m. vasario 9 d. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

20 pav.

21 pav.

22 pav.

20 pav. Mackeliškiečių partizanų būrio vado pavaduotojas Liudas Sudeikis-Klajūnas. Apie 1960 m. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

21 pav. Viduryje stovi buvęs dabužiečių – Petro Semėno-Jaguaro būrio partizanas Paulius Kirša-Vilkas su jaunystės draugais iš Varnelių k. Dešinėje – buvęs to paties būrio partizanas Povilas Žemaitis, po registracijos išvykęs dirbti į Kauną. Grįžusį į namus aplankyti tėvų jį nušovė Kavarsko skrebai. Kairėje – Aloyzas Keiba, dėl sveikatos būklės į rusų kariuomenę nepaimtas. Įskundus kaimynams, aršiems kolaborantams, „lakstantiems po kaimus su automatais", rusų kareivių buvo nušautas ir miške paslėptas po žabais. Pagal J. Kadžionio atsiminimus. (Iš P. Kiršos šeimyninio albumo).

22 pav. Trys Žaibo būrio partizanai su dviračiais (iš kairės): Juozas Kirkus-Plienas, Jonas Bernatavičius-Rasputinas, Juozas Miknevičius-Judas. Apie 1945-46 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

23 pav.

24 pav.

23 pav. A. Jagielos-Ąžuolo būrio partizanas Juozas Šileika-Švedrys (vadintas Juzuku), ginkluotas vokišku automatu („pistolke", MP-40) ir jo draugas, neatpažintas partizanas, ginkluotas rusišku „desantiniu" automatu PPS-43 su padaryta medine buože. Apie 1945-46m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

24 pav. Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Žaibo būrio partizanai rėmėjų Mincių sodyboje Šapio k., švenčia Petro Šimkaus-Trenksmo vardadienį. Manoma, kad tai pirmoji partizaniška vasara, 1945 m. birželio 29 d., švenčiant Petrines. Iš kairės stovi: Antanas Mincė-Lietus, Jonas Bernatavičius-Rasputinas, Antanas Maselis, Juozas Kirkus-Plienas, Anelė Juzukėnienė-Liūtė, Petras Šimkus-Trenksmas, Zofija Žilienė-Klajūnė (Žaibienė), Antanas Juzukėnas-Liūtas, Mykolas Maselis, Juozas Mikneviičius-Judas, Marijonas Pociūnas-Erdvė. Tuo metu partizanų vadai fotografuotis draudė, todėl visi partizanai be ginklų, karinės ekipiruotės ar kariškų skiriamųjų ženklų. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

25 pav.

26 pav.

27 pav.

25 pav. Sustabdyta partizanų gyvenimo akimirka, rodanti, kaip šios kartos jaunimas mokėjo gražiai, linksmai švęsti tuo metu populiariausias šventes – vardines. Antrame plane matyti, kaip draugai Petrui Šimkui-Trenksmui ant galvos ruošiasi uždėti nupintą gėlių vainiką. Kairėje ant tvoros užsilipęs stovi K.Timinskas-Maras (Mariukas) su vokiška kepure. Kitose nuotraukose jo nematyti – tai rodo, kad tuo metu jis fotografuotis vengė. 1945 m. birželio 29 d. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

26 pav. Dar viena nuotrauka iš Petro varduvių šventės: kairėje stovi Antanas Mincė-Lietus, viduryje – Jonas Bernatavičius-Rasputinas, ant pečių laikantis varduvininką Petrą Šimkų-Trenksmą su skrybėle rankoje, ant kurios uždėtas gėlių vainikas, dešinėje – Juozas Miknevičius-Judas. Visi trys – Lietus, Rasputinas ir Judas, buvo geriausi, ištikimiausi draugai. 1945 m. birželio 29 d. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

27 pav. Keturi broliai partizanai iš Šarūno rinktinės A. Pasmokio-Muzikanto būrio: Bronius, Simonas, Jurgis ir Antanas Dailidėnai iš Girelės k. Bronius ginkluotas rusišku „lėkštiniu“ kulkosvaidžiu DP-27, Simonas – pusiau automatiniu šautuvu SVT-40 („dešimtuku“), Jurgis – rusišku automatu PPD-40, o Bronius – „tankiuku“ (Degteriovo sistemos tanko kulkosvaidžiu DT-29). Spėjama, kad fotografuota 1945 m. vasarą. Visi broliai žuvo, šeima buvo ištremta į Sibirą, kur mirė tėvai, tik seserys sugrįžo į Lietuvą. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

28 pav.

28 pav. Algimanto apygardos Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos vadas A. Jagiela-Ąžuolas. Jis iki savo žūties laikėsi partizaniškos tradicijos – auginti ilgus plaukus tol, kol sulauks laisvės dienų. Apranga, kaip matyti, be jokios prabangos – rusiška kareiviška palaidinė („rusiška rubaška“), iš paprastos kaimiškos medžiagos pasiūtos galife fasono kelnės, partizanišku papročiu kelių srityje apsiūtos brezentu, auliniai batai „nubraidžioti“, išklaipyti. Už juosmens užkištas jo asmeninis trumpasis ginklas – devinto kalibro pistoletas „Walther P38“, už kelnių ąselės matyti pakabinta laikrodžio grandinėlė. Repšėnų miškelis, 1947 m. (iš asm. J. Jagielaitės šeimos albumo).

29 pav.

30 pav.

31 pav.

29 pav. Būrio maldos metas. Algimanto apygardos Šarūno rinktinės Butageidžio kuopa. Vyrai, nusiėmę kepures, meldžiasi, maldaknygę skaito būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas (pirmas iš deš.) Tarp būrio vyrų matyti keli svečiai „subatėnai“ iš Kęstučio būrio su vadu J.Valoniu-Merkiu (trečias iš dešinės). Apie 1948 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

30 pav. Butageidžio kuopos partizanas Juozas Šileika-Švedrys (viduryje) su svečiais. Apie 1946 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

31 pav. Dvi mylinčios širdys: Liuda Kaminskaitė-Amazonė ir Albinas Milčiukas-Tigras. 1948 m., Algimanto apygarda, Aukštaitijos kraštas (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

32 pav.

33 pav.

34 pav.

35 pav.

32 pav. Žaibo būrio partizanai: Jokūbas Maselis, Jonas Bernatavičius-Rasputinas ir Alfonsas Pauliukonis-Pažaislis. Apie 1946 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

33 pav. Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Žaibo būrio partizanas Jonas Bernatavičius-Rasputinas. Apie 1946 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

34 pav. Jonas Kadžionis su rusiška kariška uniforma. 1947 m. (iš asm. J. Kadžionio archyvo).

35 pav. Ukmergės NKVD kalėjimo prižiūrėtojas, „partizanų paštininkas“ Kazys Kaunietis ir Jonas Kadžionis. Ukmergė, 1947 m. (iš J. Kadžionio asm. albumo)

36 pav.

37 pav.

38 pav.

39 pav.

36 pav. Vyčio apygardos Briedžio rinktinė. Žaibo būrio partizanai laikinoje miško stovykloje. Apie 1947 m. (iš G. Vaičiūno asm. archyvo).

37 pav. Albinas Milčiukas-Tigras, apsigaubęs rusiška palapinsiauste. 1948 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

38 pav. Kavarsko bažnyčios kunigai, klierikai ir jaunuoliai, vadinti „brostvininkais", atlaidų metu nešdavę bažnytines vėliavas. Viduryje sėdi klebonas Anicetas Barakauskas, šalia jo, iš kairės, Jonas Kadžionis. 1946 m. (iš asm. J. Kadžionio albumo).

39 pav. Didžiosios Kovos apygardos B rinktinės vadas A. Morkūnas-Plienas su dviem partizanėmis – Dilge ir Šermukšne. Apie 1947–48 m.

40 pav.

41 pav.

40 pav. Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Šermukšnio būrys. Apie 1946–47 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

41 pav. Vyčio apygardos Gėgžnos būrio partizanai duoda priesaiką. Apie 1945 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

42 pav.

42 pav. Butageidžio kuopos partizano Antano Lukoševičiaus-Pavasario laidotuvės. 1948 m. gegužės mėn., Repšėnų miškelis. Į karstą atremtas jo ginklas – rusiškas pusiau automatinis šautuvas „dešimtukas“, šalia stovi jo bendražygiai (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

43 pav.

44 pav.

43 pav. Algimanto apygardos partizanai. Apie 1947 m. (iš G.Vaičiūno asm. archyvo).

44 pav. Algimanto apygardos Margio rinktinės „Audros“ būrys. Ketvirtas iš dešinės stovi būrio vadas J. Abukauskas-Siaubas. Penktas iš kairės – Karaliaus Mindaugo Šiaurės–Rytų srities vadas B. Kalytis-Siaubas. 1950 m. vasara (iš G. Vaičiūno asm. archyvo).

45 pav.

46 pav.

45 pav. Jonas Kadžionis-Bėda Vilniaus KGB vidaus kalėjime po suėmimo. 1953-05-23.

46 pav. Malvina Gedžiūnaitė-Kadžionienė (Sesutė) Vilniaus KGB vidaus kalėjime po suėmimo. 1953-05-23.

47 pav.

47 pav. Du bendražygiai – Jonas Keraitis ir Jonas Kadžionis Omsko 8-ajame lageryje. 1956 m. (iš J. Kadžionio asm. albumo).

48 pav.

49 pav.

50 pav.

51 pav.

48 pav. Pogrindžio organizacijos narys Petras Plumpa-Giedraitis, 1957 m. (iš asm. P. Plumpos albumo).

49 pav. Petras Plumpa, atvykęs į Vilnių derinti pogrindžio organizacijos „Laisvę Lietuvai“ veiklos. Fotografuota 1958-03-09 Gedimino kalno papėdėje, savaitė prieš suėmimą (iš asm. P. Plumpos albumo).

50 pav. Trys pogrindininkai Algirdai (iš kairės): Petrusevičius, Liorentas ir Mackevičius, 1953–56 m. priklausę Kauno studentinio jaunimo pogrindžio organizacijai „Geležinis Vilkas“. Mordovijos 10-asis lageris, 1956 m. (iš asm. A. Petrusevičiaus albumo).

51 pav. Algirdas Petrusevičius su tėvais ir seserimi, sugrįžęs iš lagerio. Kaunas, 1969 m. (iš asm. A. Petrusevičiaus albumo).

52 pav.

52 pav. Šiaurės Sibiras, Igarkos lietuvių tremtinių kapinės. Tremtiniai, atėję aplankyti mirusių artimųjų kapus. 1958 m. (iš Z. Kapčinskaitės-Bagdonienės asm. albumo).

53 pav.

54 pav.

55 pav.

53 pav. Du ištikimi draugai – Jonas Kadžionis ir Edmundas Raginis – Omsko lageryje 1956 m. (iš asm. J. Kadžionio albumo).

54 pav. Jonas Kadžionis Mordovijos lageryje. 1961 m. (iš asm. J. Kadžionio albumo).

55 pav. Petras Pukinskas ir Jonas Kadžionis Mordovijos lageryje 1964 m. (iš asm. J. Kadžionio albumo).

Stovyklos gyvenimo kasdienybė

Seni partizanai apie stovyklą sakydavo: „Jei gerai įsirengsi, tai lauk, kad tuoj iškels!“ Toks buvo partizaninio gyvenimo praktikoje susiformavęs prietaras. Rytais partizanai kiekvienas atskirai melsdavosi, bendros pamaldos 1948 m., sumažėjus partizanų skaičiui, būdavo jau tik sekmadieninių mišių metu. A. Simanonis-Sigitas, D. Dovydėnaitė-Laumė ir kai kurie kiti eidavo su maldaknyge melstis atskirai, giliau į mišką.

Prausdavosi ir gerdavo stovykloje iškasto šulinėlio vandenį, tačiau miško vanduo buvo labai prastas, neskanus, kaip iš balos. Tačiau reikalui esant partizanai atsigerdavo ir iš lietaus prilytos kelio provėžos – nuo to niekam blogo neatsitiko.

Keptuvėje, ant laužo, pasikepdavo lašinių su svogūnais, kartais, jei turėdavo, su kiaušiniais. Bendrą puodą virdavo retai – dažniausiai tik turėdami šviežios mėsos. Ant eglės šakos kabėdavo lašinių paltis ar kumpis – bet kuris galėdavo atsipjauti kada panorėjęs, niekas kąsnių neskaičiuodavo. Bėda, jauniausias būryje, turėdavo gerą apetitą – „vėl ir vėl apsisukęs“ sugrįždavo atsipjauti lašinių ir „kirsdavo“ su duona pasigardžiuodamas.

Vasaros metu, esant saulei, jauni vaikinai eidavo į miško aikštelę atokaitoje pasišildyti, pagulėti, kartais iki pusės nusirengdavo pasideginti.

J. Kadžionis-Bėda dažnai tyliai niūniuodavo, ypač vakarais, partizanišką dainą:

Tikėki, parnešiu tau laisvę
Kartu su alyvų žiedais...

Susėdę prie laužo vyrai juokdavosi: „Bėda parneš mums laisvę!..“ Šis irgi juokais atsikirsdavo: „Vyručiai, jūs visi žūsit, o aš dar ir vadeliu pabūsiu!“

Niekada partizanai nebūdavo blogos nuotaikos, paniurę, prislėgti, atrodė, kad juos supa kažkokia „aura“. Matyt, juos palaikė „tiesos dvasia“, kovos ir mirties už laisvę ir Tėvynę garbingumas. Partizanų gyvenimas buvo labai sunkus, jie buvo praradę viską – gimtuosius namus, visų jų šeimos buvo „išteriotos“, ištremtos į Sibirą. Tačiau kiekvieną dieną būdami „mirties take“, jie turėjo neįkainojamą privilegiją – buvo laisvi, sovietiniam režimui nepasidavę žmonės. Partizaninį kelią visi buvo pasirinkę savanoriškai, be jokios prievartos, todėl juo ėjo nesidairydami ir neieškodami jokių kitokių išeičių.

Stovykloje vyrai ir dienos metu, kai pakildavo vėjas ir ošdavo medžių viršūnės, tyliai padainuodavo. Daina buvo partizano draugas ir palydovas – nuramindavo, nuvydavo liūdnas mintis, pakeldavo nuotaiką, sustiprindavo dvasią.

J. Kadžionis-Bėda, turintis literatūrinę „gyslelę“, partizanaudamas pradėjo rašyti eiles. Daug eilėraščių parašyta kovos draugų žūčiai atminti.

Dieną partizanai valydavo ir sutepdavo ginklus, tvarkydavosi drabužius, avalynę.

Apatinių baltinių niekada neskalbdavo – nešiodavo, kol šie visiškai suplyšdavo. Mat išplovus nuo utėlių tekdavo kentėti dar labiau. Kartais ant laužo ugnies iškratydavo jų turinį – tarp siūlių būdavo apsigyvenusios ištisos utėlių „kolonijos“. Jos buvo vienos iš nuolatinių ir „ištikimiausių“ partizaninio gyvenimo palydovių.

Partizanai dažnai peršlapdavo „iki paskutinio siūlo“, taip peršaldavo, kad tiesiog kalendavo dantimis, tačiau susirgdavo labai retai – visi buvo jauni, stiprūs, užsigrūdinę, pripratę prie sunkaus gyvenimo sąlygų. Tokiais atvejais būdavo naudojamas senas ir patikrintas partizaniškas gydymo būdas – nori ar nenori priversdavo išgerti vieną ar net dvi „naminės arielkos“ stiklines, po to – karštos arbatos ir šiltai užklodavo. Jei neturėdavo arbatos, tai išgerdavo nors karšto vandens.

Sušlapusius degtukus džiovindavo įsidėję po kepure – tai buvo šilčiausia vieta.

Vaistais per ryšininkus partizanus aprūpindavo Kavarsko vaistininkas Juozas Rimkevičius. Juk reikėdavo plauti žaizdas, skaudėdavo dantys.

Tarp jaunų vyrų niekada netrūkdavo išradingų pajuokavimų, anekdotų, įvairiausių nutikimų, istorijų. Susėdę aptardavo ir rimtus reikalus: iš ryšininkų ir gyventojų sužinotas linksmas ar liūdnas naujienas, įvykusius suėmimus, gyventojų tardymus, apie jų teritorijoje atsiradusius nepatikimus, įtartinus asmenis, išdavikus, šnipus, kurių reikia vengti. Kalbėdavo apie skrebų siautimus, kurie jų bjauriausi, „aršiausi“, labiausiai „ištroškę kraujo“, apie vietinės valdžios aktyvistus, perdaug uoliai tarnaujančius rusų okupantams. Visus jaudindavo paskutinės žinios apie įvykusius partizanų susirėmimus su skrebais ir rusais – kas iš partizanų žuvo, kas pasižymėjo mūšyje, kiek nukauta priešų. Apkalbėdavo ir kitus įvykius, buvusių žygio įspūdžius, jų smulkmenas, prisimindavo buvusius bendražygius, draugus, pažįstamus.

Seni partizanai pasakodavo, aptarinėdavo buvusių mūšių detales, svarstydami, kas buvo padaryta ne taip, kaip reikėjo iš tikrųjų, kaip reikia elgtis tokiais atvejais ateityje. Visi kaip vienas kartodavo, kad netikėtai užpuolus rusams, pirmiausia reikia „duot sočiai ugnies“, o tik po to trauktis. Susėdę prie laužo rūkydavo tabako suktines, kai kurie susisukdavo „ožkos koją“, kas turėdavo – „užfundydavo“ (pavaišindavo) draugus papirosais. Kartais palošdavo kortom, dėl didesnio azarto lošdami iš pinigų ar šovinių. Vakarais partizanai prie laužo pasakodavo ilgas jiems ar jų draugams nutikusias istorijas, dažniausiai juokingas ir laimingas. Visi juokdamiesi prisimindavo A. Velanio-Tigro istoriją, kai jam su Ąžuoliuku patekus į rusų pasalą, susišaudymo metu keičiant „dešimtuko“ šovinių dėtuvą, jis vietoj jo bandė įkišti iš kišenės ištrauktą portsigarą.

Jagiela-Ąžuolas ne kartą pasakodavo, kad, užėjus pas gyventojus, šie sakydavo: „Tas žmogus labai netikęs, reikia jį nušaut!“ Ąžuolas išsitraukdavo savo „Walther“ pistoletą ir atkišdavo: „Štai ginklas, eik ir nušauk!“ Tas traukdavosi atatupstas: „Ne, tai jūs nušaukit!“ – „Ne taip lengva nušauti žmogų!“ – atsakydavo Ąžuolas, įsikišdamas pistoletą į dėklą.

Kartą Ažuoliukas ir Tigras susidūrė Mackeliškių k. su stribais. Abu traukėsi organizuotai, tvarkingai, vienas kitą pakaitomis dengdami – vienas šaudydavo, kitas

bėgdavo. Miške vyrai gerai girdėjo prie miško artėjančių „dešimtuko“ šūvių ir trumpų rusiško automato PPŠ serijų garsus, žinodami, kad tai jų draugai. Abu pasitraukė laimingai, net nesužeisti. Paskui prie laužo susėdę linksmai, su juokais pasakodavo apie savo sėkmingą, ne be nuotykių, pasitraukimą.

Kalbėdavo ir apie tardymus. Sakydavo, kad jų metu nieko neprisipažinti, neigti, viską stengtis suversti ant žuvusiųjų bendražygių.

Išgerti „arielkos“ stovykloje buvo labai retas dalykas – tik vado vardinių (Antaninių) proga ar atėjus svečiams iš kitų būrių. Tada vaišindavo arba svečiai, arba patys nueidavo „susikombinuoti“ pas gyventojus, įvairiais būdais jiems atsilygindami.

Prie laužo susėdę aptardavo ir užsienio radijo naujienas iš laisvojo Vakarų pasaulio: kalbėdavo apie Ameriką, jos neįvykdytus Atlanto chartijos pažadus, o matydami blogėjančius sovietų ir Vakarų valstybių santykius, ateityje tikėjosi palankesnės tarptautinės padėties, net ir Vakarų valstybių karo su Sovietine Rusija. Lietuvos okupaciją ir vykstantį partizaninį karą su rusų kariuomene bei okupacine valdžia laikė tarptautiniu konfliktu, karu tarp dviejų valstybių, save laikydami laikinai okupuotos Lietuvos valstybės piliečiais. Sakydavo: „Tegul jie Rusijoje kuria sau „kolchozus“, šaudosi, tremia, sodina į kalėjimus. Tai jų vidinis reikalas. Tačiau ko jie atsikraustė į Lietuvą ir čia įvedinėja savo tvarką? Čia jiems ne Rusija.“

Simonas Dailidėnas-Miesčionis visada tylus ir ramus sėdėdavo atsirėmęs į medį, „traukdamas“ suktinės dūmelį. Tačiau mūšyje jo ramumas pradingdavo – buvo drąsus ir ryžtingas.

Žaibietis Antanas Mincė-Lietus irgi buvo drąsus, gyvo charakterio, mėgstantis pajuokauti vyras. Ažuolo vyrų jis buvo gerbiamas ir visada laukiamas, atrodė kaip „pakylėtas“.

Sėdėdavo ant pripjautų beržinių kaladžių ar trikampiu apie laužą suguldytų medžių kamienų. Laužui kūrenti buvo naudojamas beržas – nors ir žalias, jis gerai degdavo. Juos supjaustydavo į 1–1,2 m ilgio rąstelius, apačioje, kad būtų oro tarpas, padėdavo lygiagrečiai du rąstelius, ant jų skersai buvo dedama su mažais tarpais rąstų eilė, ant jos skersai antra, po to skersai trečia ir t. t. Tošis greit užsiliepsnodavo, uždegdama ir beržinius rąstelius.

Dažnai vakarais partizanai „pasklisdavo“ pas vietinius pamiškių gyventojus. Kartu pavakarieniaudavo, pašnekėdavo, su kai kuriais buvo taip susidraugavę, kad gyveno kaip viena šeima.

Į stovyklas, atnešdami naujausias žinias, ateidavo ryšininkai, patikimi rėmėjai. Dažni svečiai buvo Dominykas Morkūnas, A. Jagielos-Ąžuolo brolis Stasys, J. Butkaus-Karklo žmona, eigulys S. Čekanavičius ir daugelis kitų.

Sargybas statyti nebuvo „mados“, tik ypatingais atvejais. Apie miške esančius svetimus žmones, žvėrį, pranešdavo savo klykavimu kėkštai, partizanų vadinami „miško šuniukais“. Tada partizanai pasiruošdavo ginklus ir siųsdavo žvalgus išsiaiškinti suardytos miško ramybės priežastį. „Miško šuniukai“ dieną „saugodavo partizanus

nedarydami klaidų“. Partizanai ir patys mokėdavo pamėgdžioti paukščių balsus, labiausiai sekėsi tai daryti J. Šileikai-Švedriui. Grįždami į stovyklą taip perspėdavo savo draugus.

Visos miško stovyklos gyvenimo dienos buvo kaip „pilki žvirbliai“ panašios, atmintyje išlikę tik fragmentiniai vaizdai arba į atmintį įsirėžę ryškesni atsitikimai ar pavojai.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Ryšiai tarp būrių ir su partizanų vadovybe

Žiūrint iš šių dienų, retrospektyviai, griežtos konspiracijos tais laikais nebuvo arba, švelniai tariant, ji toli gražu nebuvo tobula. Apie netoli Papartynės k. esančią A. Jagielos-Ąžuolo būrio stovyklą gerai žinojo subatėnai, kupiškėnai, anykštėnai bei Andrioniškio krašto partizanai, nekalbant jau apie Vyčio apygardos Žaibo būrio vyrus. Jie dažnai ateidavo į svečius, kartais dalyvaudavo ir kautynėse.

Ryšiams palaikyti buvo naudojamos ir „pašto dėžutės“ – medžių drevės, sutartose vietose užkasti buteliai, stiklainiai, vokiškų dujokaukių ar kitokios sandarios metalinės dėžutės, kuriose buvo paliekami laiškai, pranešimai. Tai buvo labai patogu, nes jas galėdavo patikrinti ne tik patys partizanai, bet ir niekam įtarimo nesukeliantys civiliai asmenys. Tačiau vis tik didžiausią naštą palaikant ryšius tarp būrių ir su aukštesniąja vadovybe nešė ryšininkai, tarp kurių būdavo labai daug merginų. Buvo įsteigti ryšių punktai, kuriuose ryšininkai palikdavo laiškus, pranešimus, instrukcijas, pasiimdavo jiems skirtą korespondenciją.

Būrių vadai, kurių veikimo teritorijos ribojosi, susitikdavo pasitarti, pasikeisti žinoma žvalgybine informacija. Pvz., būrių vadai Ąžuolas ir Žaibas susitikdavo kas dvi savaites, o esant svarbiems reikalams, ir dažniau.

Dažnai partizanus aplankydavo tiesioginė vadovybė – Algimanto apygardos ir Šarūno rinktinės vadai A. Slučka-Šarūnas, A. Starkus-Montė, štabo nariai ar štabo ryšių įgaliotiniai. Jie atnešdavo spaudą, proklamacijas, instrukcijas, žodinius nurodymus. Kelis kartus į Papartynės stovyklą buvo atvykęs ir „kaimynystėje“ esančios Vyčio apygardos vadas A. Smetona-Žygaudas.

Stovyklaujant Troškūnų miško raiste, 1948 m. rugsėjo mėn. ryšininkai į būrį atlydėjo Šiaurės–Rytų Lietuvos Karaliaus Mindaugo srities vadą J. Kimštą-Žalgirį ir štabo narį J. Šibailą-Merainį. Jie inspektavo Vyčio ir Algimanto apygardų partizanų būrius.

1949 m. rugsėjo mėn. Butageidžio kuopos partizanai pasitiko ir per savo veikimo teritoriją palydėjo LLKS specialųjį atstovą Rytų Lietuvos Karaliaus Mindaugo srities štabui H. Danilevičių-Vidmantą ir jo adjutantą J. Leškį-Algį. Jie sėkmingai pasiekė žygio tikslą, tačiau lapkričio 1 d. žuvo kartu su Algimanto apygardos ir Šarūno rinktinės vadovybe.

Ryšiai buvo labai svarbūs koordinuojant ir instruktuojant partizanų veiklą, informuojant apie Vyriausiosios vadovybės priimtus nutarimus, taktinius nurodymus. Tuo pat metu tai buvo labai pažeidžiama partizaninio judėjimo grandis – MGB dėjo visas pastangas „perimant“ tarpusavio ryšių sistemą, tai partizanams atnešė labai daug nuostolių. Paskutiniame partizaninės kovos etape partizanai vengė užmegzti naujus ryšius, pasitikėjo tik senais, patikrintais ryšininkais, veikė autonomiškai.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Apie „išėjimą pas partizanus“

„Išeiti pas partizanus“ – toks pasirinkimas buvo savanoriškas. Partizanai – tai ne kariuomenė, niekas mobilizacijos neskelbė ir prievarta eiti partizanauti nevertė. Kas šneka kitaip – „prasilenkia su tiesa“. Daugelis vyrų stojo į partizanų gretas kovoti už Tėvynės laisvę, mažiau kovingi, taikaus, švelnaus charakterio asmenys pasirinko besislapstančiųjų dalią, treti, gelbėdami nuo represijų šeimas, prievarta išėjo į Raudonąją armiją. Vėliau kai kurie jų, patyrę pažeminimus, buką muštrą, „apipulti utėlių“, išbadėję, apiplyšę, pabėgdavo iš kariuomenės ir tapdavo partizanais. Jie jau būdavo tvirtai apsisprendę verčiau žūti su ginklu rankose kovodami už savo laisvę gimtojoje žemėje negu, kaip beteisiams vergams, tarnauti nekenčiamam priešui padedant jam užkariauti kitas tautas. Daugelis sakydavo: „Geriau jau mirti stovint negu kaip vergui klūpant!“

Į partizanų gretas toli gražu ne kiekvieną ir priimdavo, ne kiekvienas tikdavo. A. Velanis-Tigras vyrams pasakodavo, kaip 1945 m. žiemą rusams „darant miško valymą“ partizanai išsidėstė, užsimaskavo ir pasiruošę mūšiui ginklus laukė artėjančių rusų. Vienas jaunas partizanas neatlaikė įtampos, pradėjo verkti, dejuoti, sakydamas: „Nebepamatysiu daugiau motulės!“ Ąžuolas sukomandavo: „Greičiau jį į bunkerį!“ Po kiek laiko jis legalizavosi – partizaniniam gyvenimui, pilnam kasdienių pavojų ir įtampos, jis netiko. Pats miško gyvenimas yra labai sunkus, atšiaurus, tenka kentėti alkį, troškulį, šaltį, utėles, miegoti ant šaltos, drėgnos žemės. Bet kada tylą galėdavo nutraukti rusų komandos, šūviai, „ablavos“ (siautimai). Reikėdavo nugalėti baimės jausmą, nes kitaip už kiekvieno krūmelio vaidensis pasala. Visada būdavo vidinė įtampa, niekada negalėdavai atsipalaiduoti, ramiai išsimiegoti. Partizanui tenka visą laiką gyventi priešo apsuptyje, kai apylinkėse šnipinėja ir žinias perdavinėja užverbuoti agentai, jis visada, nepaisant jokių aplinkybių, turi išlikti budrus ir atsargus. Dažnai jis veikia ir vienas, todėl privalo griežtai laikytis konspiracijos, pats, savarankiškai, daryti teisingus sprendimus, nes kitaip – mirtis. Patys partizanai turi vienas kitu pasitikėti, kad bet kuris iš jų, išėjęs „žebravoti“ ar aplankyti namiškių, nenubėgs pranešti į NKVD ir nesugrįš į stovyklą, atsivesdamas rusų garnizono kareivius, suimtas draugų neišduos ar gyvas

nepasiduos. Todėl jokios prievartos nebuvo – į partizanus priimdavo tik patikimus, tvirto charakterio, stiprius fiziškai žmones. Juo galėjo būti tik morališkai tvirtas, neabejojantis savo teisumu žmogus „iš idėjos“ – tai buvo jo laisvo vidinio apsisprendimo ir buvimo partizanų gretose jėga.

Partizaninio karo pradžioje į partizanų gretas pateko ir buvusių „žydšaudžių“. Netrukus pamatę, koks sunkus ir kupinas pavojų jų gyvenimas, „spruko kaip žiurkės“, ieškodami lengvesnių išeičių, daug jų buvo užverbuoti MGB agentais. Partizaniniam judėjimui jie atnešė tik daug žalos, netekčių, savo poelgiais diskredituodavo partizano vardą, nes buvo degradavę, visiškai be moralinių ar idėjinių principų žmonės. Jų pagrindinis tikslas tebuvo išgyventi bet kokia kaina. Vienas A. Jagielos-Ąžuolo būrio partizanas yra pasakęs: „Mes savo krauju plaunam žydšaudžių gėdą!“

Dalinai remtasi J. Kadžionio atsiminimais.

Partizanų ryšininkai ir rėmėjai

Partizanų ryšininkų ir rėmėjų paieška buvo labai lengva, nes jų ir nereikėjo ieškoti. Tai buvo visos tautos, o ypač jos kaimo dalies, pasipriešinimas, vyravo bendrumo ir pasiaukojimo dvasia. Juk vieni kitus gerai pažinojo, lankė tas pačias mokyklas, draugavo, juokavo, kartu ėjo į šokius, tarp jų buvo glaudus ryšys. Jei kieno paprašydavo, niekas neatsisakydavo padėti. Ryšininkų buvo tol, kol vyko ir partizaninis judėjimas. Iš visų pusių miškų apsuptame Rezgių k. A. Jagielos-Ąžuolo būrio vyrai buvo savi žmonės, kaip šeimos nariai. Ryšininkas Kazys Šakalys slapyvardžio neturėjo, bet partizanai tarp savęs jį vadindavo „Gerąja žinute“. Mat jis dažnai sakydavo: „Vyrai, turiu jums gerą žinutę!“ Šakaliai turėjo puikią pirtį – sūnus Vytautas ją iškūrendavo, todėl dažni svečiai būdavo ne tik A. Jagielos-Ąžuolo, bet ir A. Žilio-Žaibo būrio vyrai. Nusimaudžius juos pavaišindavo pagal šeimininkės receptą pagamintu gėrimu – namine degtine su medumi, vadinamu „rezginka“. Susėdę už stalo visi kartu padainuodavo, pašnekėdavo, pajuokaudavo.

Papartynės k., Vėžio miško pakraštyje, žemę nuomojo Antanas Čekanauskas. Jis buvo ryšininkas tarp Ąžuolo, Liūto ir Žaibo būrių. Pirmą kartą pas jį naktį atėję Žaibo būrio partizanai, įleisti į trobos vidų, pradėjo reikalauti parodyti Ąžuolo bunkerį. Jie buvo nepažįstami, nežinojo slaptažodžio, o ir būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas nebuvo davęs leidimo kam nors pasakyti jo stovyklos vietą. Tie pradėjo grasinti, visaip bandė šeimininką „šokdinti“, tačiau vis tiek nieko nesužinojo. Apie tai jis papasakojo A. Jagielai-Ąžuolui. Šis, turbūt, taip „davė jiems velnių“, kad paskui atėję jau būdavo švelnūs, kaip „šilkiniai“.

Vėžio miške bunkerius buvo įsirengę ir Repšėnų, ir Surdaugio k. partizanai. Surdaugiečiai į jų vienkiemį kasdien su bidonu ateidavo parsinešti vandens, būdavo sutartiniai pavojaus ženklai, pranešantys apie „zapūdą“. A. Čekanauskas kasryt

važiuodavo į pieninę, kur iš visų kaimų suvažiavę ūkininkai pasipasakodavo vieni kitiems naujienas, o jis žinias perduodavo partizanams. Visi kaimynai buvo geri, vieningi, labai gražiai tarpusavy sugyveno.

Kol dar nebuvo ištremtos partizanų šeimos, juos maistu aprūpindavo namiškiai. Esant ilgam „siautimui“, vyrai nebegalėdavo pareiti į namus įsidėti maisto. Buvo sutarta, kad tokiu atveju namiškiai maistą atvežtų ir paliktų pamiškėje esančioje A. Čekanausko sodyboje, o partizanai ateitų jo pasiimti.

Dažnai užeidavo rusai su skrebais. Labai bjaurus buvo Kavarsko skrebas Ragauskas, gerai žinojęs visas apylinkes, miškus ir būdavęs vedliu. Jis gerai suprato, kad pamiškėje esanti sodyba labai patogi ir saugi vieta partizanams, – prisispyręs kamantinėjo, visaip provokavo, stengdamasis sužinoti, ar nesilanko „miškiniai“. A. Čekanauskas jam sakydavo: „Ko jie gali užeit? Aš gi nieko neturiu, bendrauju tik su savo šeima!“

1949 m. pavasarį–vasarą vadovybės įsakymu prie Butageidžio kuopos buvo sukurtos trys organizacinio sektoriaus (OS) legaliai gyvenančių narių – rezervinių partizanų – grupės: „Kardo“ (vadas J. Butkus-Karklas), „Klajūno“ (vadas A. Verikas-Klajūnas), o trečiosios grupės pavadinimas ir vadas nežinomi (galimai vadas buvo J. Šilaika-Švedrys). Šios OS narių grupės, turinčios vesti neginkluotą kovą, buvo mišrios (sudarė vyrai, moterys, merginos), o pagal pavaldumą priklausė Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos vadui A. Velaniui-Tigrui. Įsakymas buvo vykdomas labai rimtai, kuriant OS grupes aktyviai dalyvavo kuopos vadas Aleksas Velanis-Tigras, jo pavaduotojas Anicetas Simanonis-Sigitas, J. Šileika-Švedrys, J. Butkus-Karklas. Buvo atliktas didžiulis ir sunkus organizacinis darbas. Pagal išlikusius KGB baudžiamosios bylos dokumentus, buvusių pasipriešinimo dalyvių prisiminimus, šioms grupėms priklausė:

1. Aleksas Verikas-Klajūnas, nuo 1949 m. vasaros OS „Klajūno“ grupės vadas, Lietuvos kariuomenės ats. j. psk., 1945 m. legalizavęsis partizanas. Jam priklausė 11 narių. Slapstydamasis nuo suėmimo gyveno nelegaliai, suimtas 1951 m.
2. Marijonas Verikas-Drakas iš Pusbačkių k. (Klajūno brolis).
3. Antanas Janulis-Piršlys iš Pusbačkių k.
4. Jonas Augulis-Bijūnas iš Pusbačkių k.
5. Petras Kaunietis-Kiaunė iš Tumėjos k.
6. Antanas Verikas-Nemažas iš Pusbačkių k.
7. Edvardas Čekanauskas-Bajavas iš Surdaugių k.
8. Stasys Kaunietis-Prietelius iš Tumėjos k. (partizanų ryšininkas).
9. Stasys Čekanauskas-Vampa iš Surdaugių k. (mirė nuo kankinimų 1950 m. birželio 29 d. Vilniaus KGB Tardymo kalėjime).
10. Verutė Šakalytė-Našlaitė iš Repšėnų k.
11. Jonas Laurikėnas-Dragūnas iš Kavarsko apyl.
12. Bronius Augulis iš Pusbačkių k.
13. Vladas Tarabilda iš Repšėnų k.
14. Dominykas Morkūnas iš Vaidevučių k. (partizanų ryšininkas).

15. Veronika Šaučiūnienė iš Miškinių k.
16. Marytė Šaučiūnaitė-Gulbė iš Miškinių k.
17. Antanas Šaučiūnas iš Miškinių k.
18. Janina Minskaitė iš Sibirkos vnk.
19. Povilas Mikoliūnas iš Rezgių k.
20. Algirdas Simanonis iš Mackeliškių k.
21. Vincas Gudėnas iš Kavarsko mstl.
22. Vytautas Šakalys-Kirtis iš Rezgių k.
23. Janina Alkauskaitė (slapstėsi nuo suėmimo).
24. Jonas Šaučiūnas (slapstėsi nuo suėmimo).
25. Stasė Šimkutė (buvo užverbuota MGB kaip agentė „Marytė“).
26. Povilas Pakalnis iš Repšėnų k.
27. Marijonas Pakalnis iš Repšėnų k. (broliai).
28. Stasys Jagiela (A. Jagielos-Ąžuolo brolis) iš Vaidevučių k.
29. Anelė Vėžytė iš Repšėnų k.
30. Henrikas Puodžiūnas iš Antanavos k.
31. Povilas Šaučiūnas-Mirtis iš Mackeliškių k.
32. Jonas Danyla iš Repšėnų k.
33. Kazys Tolušis iš Repšėnų k.[1]
34. Bronius Paškevičius-Viesulas iš Surdaugių k. (nesuimtas).

Visiems OS nariams buvo išduoti pažymėjimai su Šarūno rinktinės Butageidžio kuopos antspaudu.

Suėmus A. Velanį-Tigrą, nukentėjo labai daug žmonių. Visų trijų OS grupių narių slapyvardžių sąrašą – mašinraščio lapelį, jis nešiojosi planšetėje, vis ruošdamasis jį padėti į slaptą Butageidžio kuopos archyvą. Tai buvo labai neatsargus elgesys, pasibaigęs dar vienu partizanui nedovanotinu poelgiu – prieš suimant šio dokumento jis nesugebėjo sunaikinti. MGB kankinamas „Kristaus kančių“ neiškentėjo, viską pasakė. Dar reikia pasakyti, kad partizanaudamas aukšta morale jis nepasižymėjo – buvo mėgėjas išgerti ir pas moteris „landžioti“. Tais laikais toks elgesys labai sumenkindavo žmogų. Jo niekaip nesulyginsi su A. Jagiela-Ąžuolu, kuris buvo visai kitokios kategorijos žmogus – aukštos moralės, turėjo didžiulį autoritetą, žmonės jį gerbė ir pasitikėjo.

Buvo suimti ir nuteisti kalėti net 31 žmogus – OS nariai ir dalis ryšininkų. Kai kurie nuo suėmimo slapstėsi, gyveno nelegaliai, dalis merginų išvengė arešto ištekėdamos ir pakeisdamos pavardes.

Suėmę Vytautą Šakalį-Kirtį, MGB karininkai su kareiviais išsivedė jį į mišką, reikalavo parodyti bunkerius, mušė, spardė, keikėsi. Galų gale išbandė paskutinę priemonę – pastatę jį prie medžio sušaudymui, išrikiavo kareivius, įsakė užtaisyti ginklus ir taikytis. Pamatę, kad ir tokiu būdu jokių žinių „išmušti“ nepavyks, komandą šaudyti atšaukė.

Iš Anykščių MGB kamerų (KPZ) OS nariai pateko į Vilniaus MGB Tardymo kalėjimą. Kartais pasimatydavo išvesti pasivaikščioti, sveikindamiesi linktelėdavo vienas kitam galvą. Vytukas Šakalys-Kirtis labai greit išmoko belsti į sieną Morzės abėcėle. Žinodamas, kad už sienos kameroje sėdi Stasys Čekanauskas, paklausė, kodėl jo neišleidžia pasivaikščioti. Kameros draugai „atstukseno", kad Stasys taip stipriai mušamas, kad nebepaeina. Jis buvo suimtas jau besiruošiant vestuvėms, todėl niekada neprisipažino, kad yra OS narys, tikėdamasis išeiti į laisvę. Net suvestas akistaton su A. Velaniu-Tigru, viską paneigė. Buvo taip žiauriai kankinamas, kad nebepasikeldavo nuo gultų. Taip ir nesudarius baudžiamosios bylos, mirė nuo sumušimų ir sužalojimų MGB kalėjime 1950 m. birželio 29 d., pačioje jaunystėje, sulaukęs vos 23 metų. Kalėjimo gydytojo surašytame mirties akte neaprašomi jokie kūno sužalojimai, o mirties priežastis, kaip visada tokiais atvejais, standartinė, parašyta „iš lubų": „Mirė nuo kvėpavimo centro paralyžiaus dėl tuberkuliozinės intoksikacijos." Jo kapas liko nežinomas.

Partizaninis judėjimas Butageidžio kuopos veikimo teritorijoje patyrė didžiulių netekčių, liko tik trys aktyviai veikiantys partizanai, vadovaujami J. Kadžionio-Bėdos.

Jau buvo 1950 m., kai J. Kadžionis-Bėda, kalbėdamas su Petru Simka, tarė: „Jei drąsus, kalbam toliau, jei ne – tai baigiam." Šis atsakė: „Kalbėk toliau." Paprašius jaujoje įsirengti bunkerį, jis iškart sutiko, sakydamas: „Man keista, kad partizanai iki šiol pas mane nesikreipė."

Kiekvieną partizanų bunkerį prižiūrėjo aplinkiniai gyventojai – rėmėjai. Jie pranešdavo apie pavojų, teikdavo žinias, atnešdavo maisto.

Pas kai kuriuos ryšininkus buvo ryšių punktai, kurių dauguma turėjo sutartinius pavadinimus, pvz.: „Aukštakiemis", „Pašilvys", „pas švogerį" ir pan. Juose buvo paliekami rašytiniai ar žodiniai pranešimai, partizaninė spauda, laiškai, korespondencija. Taip pat pranešimus partizanams ryšininkai palikdavo ir „pašto dėžutėse".

Partizanų ryšininkų buvo labai daug, jų visų ir nesuminėsi, galima paminėti tik kai kuriuos iš jų. Tai:

1. Stasys Kaunietis-Prietelius, Tumėjos vnk.
2. Jonas Keraitis-Liepsna, Vaidevučių k.
3. Jonas Tilindis-Žvalgas iš Taujėnų valsčiaus.
4. Petras Radvila iš Pusbačkių k.
5. Jonas Minskas, Sibirkos vnk.
6. Kazys Šakalys iš Rezgių k.
7. Genė Tamoliūnaitė iš Maželių k.
8. Zigmas Rutavičius iš Jurgėnų k.
9. Genė Šeštokaitė-Birbilienė iš Repšėnų k.
10. Verutė Šakalytė-Našlaitė iš Repšėnų k.
11. Stasė Šakalytė iš Rezgių k.
12. Valiūnė Verikaitė iš Pusbačkių k.
13. Janina Minskaitė iš Sibirkos vnk.

14. Povilas Šaučiūnas-Mirtis iš Mackeliškių k.
15. Dominykas Šaučiūnas iš Mackeliškių k.

ir daugelis kitų. Vieni jų praėjo kankinimus, tardymus ir Sibiro lagerius, kiti to išvengė – jiems likimas buvo palankesnis. Tačiau nei vieni, nei kiti niekada nesigailėjo dėl savo aukos Tėvynei.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, Vytauto Šakalio-Kirčio, V. Čekanauskaitės-Maslauskienės prisiminimais.

[1] Šaltinis: MGB LSSR, A skyrius. Stebėjimo byla Nr. 648 kaltinamajam Aleksui Verikui, Petro s. Pradėta 1951-09-25, baigta 1952-10-04. Arch. Nr. 24108/3.

Išgąstis

1948 m. vasarą A. Jagiela-Ąžuolas su būrio vyrais – A. Velaniu-Tigru, J. Šileika-Švedriu, A. Blauzdžiu-Konkurentu, J. Kadžioniu-Bėda, J. Butkum-Karklu, užėjo Pasusienio kaime pas ūkininką Kiškį. Šeimininkas svečius pasodino už stalo, pavalgydino ir sako: „Pas mane iš Kauno atvažiavęs brolis, gal turės kokių žinių, jums būtinai reikia su juo pasišnekėti!“ Ąžuolas iš pradžių neparodė didelio noro, bet paskui sutiko. Brolis miegojo pogulio klojime ant šieno. Šeimininkas nusivedė juos į klojimą ir, visai neįspėjęs, pašaukė jį vardu. Tas nučiuožė nuo prėslo tiesiai priešais ginkluotus vyrus. „Mes esam Lietuvos partizanai!“ – prisistatė Ąžuolas. Vietoj atsakymo šio kelnėse pasigirdo garsas – „pur pur pur!“ – ir nosis pasiekė „prastas“ kvapas. „Štai ir pasikalbėjom!“ – ištarė Ąžuolas.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Išdavystė

Vyresnysis brolis Mindaugas Barisa-Rimtautas, Vytauto apygardos vado adjutantas, kartu su draugais – būrio „Kovas“ vadu Aleksu Jakštoniu-Šamu, Vytautu Lesnikovu-Putinu ir Domu Jakštoniu-Voveriu – 1948 m. birželio 28 d. trumpam užsuko į tėvų namus Trečialaukio k. Nakvoti nepasiliko, išeidami seseriai Laimutei pasakė, kad apsistos visai netoli esančiame Kimėnų k. miškelyje. Tai buvo labai tankus eglynėlis, į kurį nežinančiam sunku būdavo ir patekti. Jo viduryje buvo maža aikštelė, augo aukštos, skarotos eglės, kurių šakomis be vargo galėdavai užlipti iki pat viršūnės pasižvalgyti – visas Trečialaukio kaimas ir jo apylinkės matėsi kuo puikiausiai, „kaip ant delno“. Dėl to partizanai ir mėgdavo, ypač esant geram orui, jame apsistoti.

Kai rytą, kaip buvo sutarta, sesuo Laimutė jiems nunešė pusryčius, Rimtautas ir jo draugai buvo labai sunerimę dėl kilusių įtarimų. Pasirodo, jiems pusryčius ankstyvą

rytmetį jau buvo atnešęs Juozapas Žulys, kurio vienkiemis stovėjo pamiškėje. Tai prieštaravo jų susitarimui – partizanai pas jį turėjo ateiti tik pietauti. Vyrams sukėlė įtarimą dar ir tai, kad jis ne tik atnešė neprašytus pusryčius, bet ir atėjo labai ankstų rytą. Ką jie su J. Žuliu šnekėjo, kaip aiškinosi, jau niekas dabar nepasakys.

Juozapas ir Marijona Žuliai buvo geri ir artimi Mykolo ir Marijos Barisų kaimynai, vieni kitiems visada padėdavę, taip sakant, artimi žmonės „ir bėdoje, ir džiaugsme". Partizanai jais pasitikėjo – ne kartą buvo pas juos užėję, dienavoję, niekas ir neįtarė, kad Marijona Žulienė jau užverbuota čekistų.

Tą ankstyvą Petrinių rytą atnešti pusryčiai buvo kaip Judo pabučiavimas – M. Žulienei tereikėjo įsitikinti, ar partizanai tebėra miškelyje. Tuoj po to šnipė išskubėjo į Uteną pranešti NKVD – kaimynai irgi nieko neįtarė, manė ją skubant į Šv. Petro ir Šv. Povilo atlaidus.

Vos spėjus Laimutei grįžti į namus, miškelį pradėjo supti NKVD kariuomenė – ant kalnelių buvo išstatyti kulkosvaidžiai, kareiviai iškart puolė tą vietą, kur buvo apsistoję partizanai. Prasidėjus šaudymui, sesuo išbėgo slėptis pas eigulį Žilinską, o tėvas jau anksčiau buvo išėjęs pas kaimyną, iš kur ir stebėjo visą tragediją. Namuose pasiliko tik mama, kuriai ir teko paskutinį kartą pamatyti žuvusį sūnų, užmerkti jo akis, nušluostyti veidą, išgyventi visą netekimo skausmą, tardymus, pažeminimą.

Partizanai pajuto, kad yra supami. M. Barisa-Rimtautas įlipo į aukščiausią eglę, prisirišo karišku diržu ir pasitiko rusų kareivius automato šūviais. Šaudė tol, kol turėjo šovinių. Kai jie baigėsi, nusišovė iš „valteriuko" į dešinį smilkinį. Šaudymui aprimus, rusai į Barisų sodybą nešė sužeistus kareivius, reikalavo virinto vandens žaizdoms plauti ir baltų paklodžių bintams.

Kautynės, prasidėjusios 10 val., tęsėsi iki 16 val., keturi vyrai atsilaikė 6 valandas. Antras žuvo Domas Jakštonis-Voveris, po jo – Vytautas Lesnikovas-Putinas. Paskutinis liko Aleksas Jakštonis-Šamas – pabaigęs šovinius, pasilikęs tik pistoletą ir granatą, jis atvirai, nesislapstydamas, išėjo į pamiškę. Kareiviai nešaudė, galvojo, kad pasiduoda. Nežinoma, kiek arti jis priėjo prie rusų – driokstelėjęs granatos sprogimas nusinešė ir jo gyvybę, sudrebindamas aplinkinių sodybų langus. Čekistai žuvusiųjų kūnus suguldė Barisų sodybos kieme. Rimtauto veidas buvo tik šakų apibraižytas, su maža žaizdele smilkinyje. Po 8 metų susitikus tremtyje, mama pasakojo: „Aš prisipažinau, kad tai mano sūnus Mindaugas, apšluosčiau jo veidą ir užmerkiau akis. Juk tai mano šventa pareiga ir aš ją įvykdžiau."

Žuvusiųjų kūnus rusai sumetė į vežimą, prie jų pasodino Mindaugo motiną ir nuvežė į Uteną. Jaunų vyrų kūnai buvo išmesti saugumo kieme, o mama pateko į NKVD tardymo rūsius. Prasidėjo Kryžiaus kančių epopėja, kurią teko praeiti daugeliui Lietuvos motinų, išauginusių dorus, sąžiningus, Tėvynei ištikimus vaikus. Marija Barisienė Ypatingojo pasitarimo buvo nuteista kalėti 8 metus griežto režimo lageryje. Kančių kelius teko praeiti ir kitiems šeimos nariams – visi susirinko į būrį tik 1955 m. Krasnojarsko krašte, tremtyje. Mama lageryje prarado sveikatą, mirė vos grįžusi į Lietuvą, 1958 metais.

Kad Rimtauto ir jo bendražygių žūtis yra dėl išdavystės, niekam jau tada nekėlė abejonių. Už Rimtauto „galvą“ NKVD viešai buvo pažadėjusi 5000 rb. premiją. Aišku, buvo įtariami kaimynai Žuliai. Jų šeima 1949 m. susikrovė savo turtą į rusišką „palutarką“ (mašiną) ir, lydima skrebų, išsikėlė gyventi į Uteną. Nepriklausomybės laikais atsivėrus KGB archyvams, paaiškėjo visos šios tragedijos aplinkybės. Marijona Žulienė (KGB agentūrinis slapyvardis Laimutė) buvo užverbuota 1948 m. Ji išdavė ne tik Rimtautą ir jo draugus, bet ir Šiaurės–Rytų srities vado adjutantą Laisvūną su trim jo bendražygiais, iš viso aštuonis partizanus, jaunus vyrus. Tik 1949 m. partizanų „iššifruota“ su skrebų apsauga ji buvo priversta bėgti gyventi į Uteną. Už išdavystes premijuota 2500 rb. ir 1000 rb. sumomis, suteiktas butas. Ar už padarytus nusikaltimus Nepriklausomybės metais ji buvo nuteista? Aišku, ne. Tokiems nusikaltimams įrodyti „vis pritrūksta įrodymų“. Apie tokios rūšies žmonių atgailą irgi kalbėti neverta – sąžinę jie pardavė jau tada, išduodami.

Remiantis Barisa, J. Gyvenome vien tik viltimi. Kaunas: LPKTS, 1998, p. 47–58, taip pat papildyta gyvais J. Barisos prisiminimais.

Ginklavimosi „vajus“

Dusetų apskr. Užpalių vls. esančiame Norvaišių kaime, mažažemio ūkininko Abukausko šeimoje (turėjo 9,8 ha), augo penki sūnūs ir viena dukra. Vyriausias brolis Bronius gimė 1925 m., Jonas – 1927 m., broliai dvyniai Vytautas ir Pranas – 1930 m., sesuo Liucija – 1935 m., o jaunėlis Gintautas – 1938 m. Šeima papildomai žemę dar nuomavosi – dirbo „pusininkais“.

1944 m. liepos mėn. praėjus frontui, kautynių vietose, apkasuose, liko daug išmėtytų ginklų, šaudmenų, granatų. Tarp vietinių gyventojų, ypač jaunimo, prasidėjo tikras ginklų ieškojimo „vajus“. Rusų kareivių „trofėjinės komandos“ irgi rinko ginklus, šaudmenis, granatas, minas, sviedinius, vežė ir krovė juos į krūvas, „štabeliavo“. Visa tai saugojo senukas kareivis, kuris už lašinius ir „samagoną“ pardavinėdavo viską, ko tik kas prašė.

Septyniolikmetis Jonas Abukauskas kartu su penkiais vaikystės draugais, 14–16 m. paaugliais, beieškodami ginklų miške prie Kaniūkų kaimo rado šviežiai užkastą apkasą. Rankomis atkasę žemes, visų nuostabai, surado tvarkingai samanomis apdėtų net 30 kariškų šautuvų, daugiausia vokiškų karabinų, krūvą. Buvo aišku, kad tai vietinių gyventojų laikinai paslėpti trofėjai. Visi susitarė tai išlaikyti paslaptyje, kam nereikia neišplepėti, o ginklus pasidalinti visiems po lygiai. Taip kiekvienas gavo po penkis šautuvus ir atskirai paslėpė juos miške.

J. Abukauskas apie rastus ginklus papasakojo savo geriausiam draugui Broniui Indrašiui. Kitą dieną abu nuėjo jų parsinešti. Grįždami pušynu namo, lyg tyčia „akis į akį“ susitiko su dviem Kaniūkų kaime gyvenančiais vyrais. Abu jau buvo atitarnavę

Lietuvos kariuomenėje, bet rusų mobilizacijos „liečiamų metų“, todėl, matyt, irgi ieškojo to paties. Jie ir sako: „Kur jūs viską dėsit? Pasidalijam visi po vieną!“ Kaip seni, patyrę kareiviai patikrino spynas, vamzdžius ir išsirinko pačius geriausius vokiškus „Mauser 97K“ – matėsi, kad ruošiasi eit partizanaut.

Rusišką karabiną Jonas su Broniumi paslėpė pamiškėje, šieno kupetoje, o po vieną vokišką šautuvą parsinešė į namus. Vėliau su Kaziu Bisliu lauko apkase rado dar du. Dienos metu nešti šautuvo negalėjai – pamatys, iškart įkliūsi, todėl tempė per pievą prisirišęs už virvutės. Beeidamas pamatė keliu atjojančius rusų kareivius – tie pradėjo šaukt, mot rankom, kad Jonas prieitų. Palikęs šautuvą pievoje, jis atėjo prie jų. Šie tik paklausė, kur yra Rimiškių kaimas, ir nujojo toliau. Ginklą laikinai paslėpė raistelyje po samanomis, o sutemus parsinešė į namus.

Vieną dieną klojime susirinko daug jaunų vyrų. Tarp jų buvo ir pusbrolis Adolfas Sidabras, atėjęs pas juos toliau nuo fronto, nes jų apylinkėse dar vyko mūšiai. Jis norėjo pademonstruoti, kaip veikia vokiškas karabinas, ir netyčia iššovė, pataikydamas broliui Vytautui į ranką. Teko jį vežti į Južintų miestelyje esančią karo lauko ligoninę.

Naktį Jonas susapnavo, kad jį gaudo rusų kareiviai. Pabudo purtomas už peties – prie lovos stovėjo tėvas. „Jonuk, tavęs ieško rusų kareiviai!“ – susirūpinusiu balsu ištarė jis.

Pasirodo, dviem arkliais kinkytu vežimu rusai jau buvo apvažiavę jo draugus ir susirinkę daugumą apkase rastų ginklų. Joną suėmė ir su tuo pačiu vežimu nusivežė į Uteną. Pradėjo tardyt, nors beveik viską jie jau žinojo. Jonas tepasakė, kad du šautuvus paėmė jam nepažįstami vyrai. Vilniuje karo tribunolas jį, kaip amžiumi vyriausią, nuteisė 5 metus kalėti. Pirmiausia pateko į Lukiškes, o 1944 m. per Kalėdas, surikiavę po penkis į koloną, liepė susikabinti už parankių ir nuvarė į Rasų kalėjimą. 1945 m. per Velykas (balandį) jau išvežė į Macikų lagerį. Jį pasiekė tik po savaitės, nes geležinkeliai buvo tiesiog „užkimšti“ rusų kariuomenės – kalinių vagonus dažnai atkabindavo ir palikdavo stovėti ant atsarginių bėgių.

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus.

Macikų lageryje

Nepriklausomybės metais Macikų dvaras, esantis 2 km nuo Šilutės, buvo pritaikytas kareivinėms. Jose dislokuotas Lietuvos kariuomenės 7-ojo Žemaičių kng. Butageidžio pėstininkų pulko 2-asis batalionas, pastatyti kiti pagalbiniai pastatai. 1939 m. Vokietijai atėmus iš Lietuvos Klaipėdos kraštą ir prasidėjus II pasauliniam karui, čia buvo įkurta karo belaisvių stovykla Stalag 1C. Iš pradžių joje buvo kalinami lenkų, nuo 1940 m. prancūzų, belgų, o nuo 1941 m. ir rusų karo belaisviai. Nuo 1943 m. birželio mėn. iki 1944 m. liepos mėn. lageris buvo perduotas Luftwaffe (Vokietijos karinių oro pajėgų) žinion ir vadinamas Stalag Luft VI. Jame buvo laikomi Vakarų sąjungininkų karo lakūnai: anglai, amerikiečiai, kanadiečiai, australai ir kt. (iš viso apie 10 400 belaisvių). Mažą jų dalį sudarė rusų karo lakūnai (apie 800 žmonių). Karo belaisvių

gyvenimo sąlygos buvo geros, nes laikytasi Hagos ir Ženevos konvencijose nustatytų karo belaisvių laikymo ir elgesio taisyklių, o Anglijos ir JAV Raudonasis Kryžius belaisviams atsiųsdavo drabužių, mėsos konservų, pieno miltelių, sviesto, margarino ir kt. Aišku, išimtis buvo rusų karo lakūnai – nei Vokietija, nei Sovietų Rusija viena kitos belaisvių atžvilgiu nesilaikė jokių tarptautinėse konvencijose nustatytų taisyklių. 1944 m. liepos mėn. vokiečiai visus karo belaisvius evakavo į Vokietiją.

Lietuvą okupavus rusų kariuomenei, 1945 m. lagerio zonoje buvo įsteigti trys savarankiški, dviem atskiroms žinyboms priklausantys lageriai:

1. LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-ioji pataisos darbų kolonija, priklausiusi SSRS NKVD GULAG'o sistemai (kalėjo pagrindinai kriminaliniai, politiniai kaliniai sudarė mažumą).
2. SSRS NKVD 184-asis karo belaisvių lageris (daugumą belaisvių sudarė vokiečiai, taip pat buvo rumunų, vengrų, austrų, estų, latvių, lietuvių ir kt.).
3. SSRS NKVD 2652-oji specialioji karo belaisvių ligoninė, priklausė SSRS NKVD GUPVI (joje buvo gydomi karo belaisviai iš visų Lietuvos teritorijoje esančių karo belaisvių stovyklų).[1, 2]

1945 m. balandžio mėn. Jonas Abukauskas kartu su 120 kitų nuteistųjų buvo pirmieji Macikų lagerio kaliniai. Toliau jų skaičius visą laiką didėjo – kalinius vežė ir vežė, kol užpildė visą lageriuką. Jį sudarė du barakai, kuriuose buvo po tris sekcijas. Vokiečiai lagerio teritoriją buvo apjuosę tik spygliuotų vielų tvora, o atėję rusai lagerį iškart aklinai apkalė aukštomis medinėmis tvoromis – kad niekas nieko nematytų. Maitino labai blogai – duodavo mažų sūrių silkučių, nuo kurių žmonės tindavo ir mirdavo. Duoną kepdavo vietoje, pačiame lageryje – ji buvo šlapia, rūgšti, be jokio sotumo.

Nemažą kalinių dalį sudarė nuteistieji pagal kriminalinius straipsnius – buvo daug rusų kareivių, patekusių į lagerį už dezertyravimą, tyčinį susižeidimą („samostrielai"), plėšikavimą, vagystes, pasitaikė ir iš Rusijos „atsibaladojusių" kriminalinių recidyvistų. Lietuviai kaliniai sudarė apie pusę „nuteistųjų kontingento". Jie buvo nuteisti už neteisėtą ginklo laikymą, prievolių nepristatymą, labai didėjo lietuvių, dezertyravusių iš rusų kariuomenės, skaičius. Po jų atsirado lietuvių politinių kalinių, nuteistų pagal RF BK 58 straipsnį už „kontrrevoliucinę veiklą". Juos labai terorizuodavo ir plėšdavo „blatnieji" – iš Rusijos atsibastę vagys.

Lageryje buvo ir atskirai atitverta moterų sekcija. Jos dirbo siuvėjomis, skalbėjomis, virtuvės darbininkėmis.

Lagerio viduje buvo dirbtuvės. Jose dirbo tik specialistai: remontininkai, staliai, siuvėjai, batsiuviai ir kiti – jų buvo apie keliasdešimt. Visi kiti dirbdavo žemės ūkio darbus už zonos ribų.

J. Abukauskas nuo bado visiškai nusilpo, liko tik vieni kaulai, „pusė žmogaus", vaikščiodavo svyruodamas, „kaip šešėlis". Atsigavo tik per bulvių sodinimą – tada ir pats prisivalgė, ir draugams parnešdavo. Iškart sustiprėjo. Bulves kepdavo kibiruo-

se – kiaurai išrūdijusiais dugnais jų dar rasdavo išplėštose, pridergtose sodybose, kurių gyventojai buvo pasitraukę į Vokietiją. Užkūrę laužą, pilną bulvių kibirą apversdavo dugnu į viršų ir pastatydavo į laužo vidurį, o iš šonų apžerdavo žarijomis. Kiaurą dugną užtaisydavo labai paprastai – ant jo užkraudavo velėną. Tokiu būdu bulvės iškepdavo labai greit – 10–15 minučių ir „gatava".

Lageryje buvo ir pagalbinis ūkis, kuriame dirbdavo kaliniai. Vasarą per šienapjūtę prisivalgydavo visokių uogų, žalumynų, nuo kurių paskui viduriuodavo.

Vieną rudenį pastogėje pjaunant malkas rado du nudvėsusius, nudirtom odom arklius. Buvo taip išalkę, kad kapojo kirviais dvėselieną į gabalus, ir, susikišę už kelnių, slapta parsinešė į lagerį. Išvirta arkliena buvo salstelėjusi, tačiau labai skani.

Tualetai buvo kaip kareivinėse – juos ilgu samčiu valydavo vienas lietuvis, o kubilą su išmatomis arkliniu vežimu išveždavo laukams tręšti. Pasirodo, evakuojant stovyklą, anglų ir amerikiečių lakūnai, kad nereikėtų nešti su savimi papildomo svorio, į tualetus buvo sumetę daug mėsos, sviesto konservų dėžučių. Jos buvo surūdijusios, kai kurios net su mažomis skylutėmis, tačiau iš bado valgymui viskas tiko.

Dirbant su arkliais, jiems šerti atveždavo avižų. Kaliniai jas irgi valgydavo – ilgai kramtydavo, „maldavo" dantimis, o likučius išspjaudavo. Vienas lietuvis, tik metais už jį vyresnis vaikinas, prisivalgė jų beveik nesukramtęs, šios žarnose išbrinko, o ryte ant gultų jį jau rado mirusį.

Kalinius matuodavo, sverdavo, labiausiai nusilpę papuldavo į ОП – Оздоровительный пункт (Sveikatingumo punktą). Kartą ten pakliuvo ir J. Abukauskas. Jame truputį geriau maitino, nereikėdavo eiti į darbą. Po dviejų mėnesių felčeris, storas žydas, ryte pasvėrė – ogi svoris toks pat, „jokio prieauglio". „Ateikit, – sako, – pasisvert dar kartą, kai pavalgysit pietus."

1945 m. gegužės mėnesį atėjęs prižiūrėtojas jam perskaitė: „Pergalės proga bausmė sumažinta iki 3 metų."

Pasibaigus karui, kitoje, didžiojoje lagerio dalyje, atsirado vokiečių karo belaisvių. Jų vis daugėjo ir daugėjo, galėjo siekti arti penkių tūkstančių. Tarp jų pasitaikydavo ir vlasovininkų (ROA karių). Vėliau ten buvo įsteigta ir karo belaisvių ligoninė. Vis tik jų laikymo sąlygos ir maitinimas, matyt, buvo dar blogesnis nei kalinių. Vokiečių belaisvių labai daug mirdavo, kiekvieną dieną pro vartus išveždavo jų lavonus laidoti į kapines.

Lageryje buvo ir sėkmingų pabėgimų. 1946 m. įvyko „didysis pabėgimas"– vienu metu, surišę du sargybinius ir pasiėmę jų šautuvus, pabėgo septyni lietuviai politiniai kaliniai, jauni vyrai, teisti po 10 m. už ryšius su partizanais. Iš jų pagavo tik vieną, bėgusį atskirai, ir „pridėjo" trejus metus. Kitų nesurado – turbūt išėjo pas partizanus, buvo iš anksto susitarę. Vėliau po vieną, atskirai, laimingai pabėgo dar du. Po pabėgimų visus kalinius iškart sugrąžindavo į lagerį ir perskaičiuodavo. Sklido kalbos, kad būta ir vokiečių karo belaisvių pabėgimų, tarp jų ir sėkmingų.

Per trejus metus lageryje viskas buvo tas pats, be jokio pagerėjimo – sočiai

prisivalgydavo tik kartą metuose – per bulviasodį. 1947 m. rugpjūtį, paleisdami iš lagerio, davė persirengti senus, nunešiotus drabužius – rusišką kareivišką palaidinę ir kelnes. Buvo laimingas, kai pro vartus pirmą kartą išėjo be sargybos, atrodė, kad iš laimės širdis iššoks. Dabar norėjosi tik vieno – kuo greičiau pasiekti namus.

Pagal Jono Abukausko-Siaubo atsiminimus.

[1] Tininis, Vytautas, dr. Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Macikų lageris 1945–1948 m. Prieiga internete: http://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/03/60-109.pdf. 2017-09-17.
[2] Prieiga internete: http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/pragaro-duobe-macikuose-372098/. 2017-09-17.

Tėviškėje siaučia kovos

Paleistas iš Macikų lagerio, Jonas Abukauskas „siauruku“ per Vilnių atvažiavo į Uteną ir pėsčias parėjo į tėvų namus Norvaišių kaime. Buvo labai išsekęs – „grynas skeletas“, nors per tuos metus ir gerokai išaugęs. Jo laukė visa šeima, visi giminės – tėvas, broliai, sesuo, pusseserės, tetulės, dėdės, visi sveikino, apsikabinę bučiavo, braukdami džiaugsmo ašaras.

Kalint lageryje, Lietuvoje jau trejus metus vyko partizaninis karas. Grįžus, „kaip iš dangaus kruša“, pasipylė per tą laikotarpį susikaupusios naujienos. Sužinojo, kad tie ir tie jau žuvę, anie suimti ir kali Sibiro lageriuose, kiti ištremti, dar kiti legalizavosi, o atkakliausi ir drąsiausi vyrai ir toliau kariauja partizanų būriuose. Grįžęs iškart susitiko su geriausiu savo draugu – Bronium Indrašiumi, kuris buvo partizanų ryšininkas. Jis ir papasakojo visas trejų metų naujienas, visus įvykius, kokios dramatiškos kovos per tuos trejus metus įvyko jų krašte, kiek daug pažįstamų vyrų, draugų kovojo ir jau žuvo partizanų būriuose, kiek daug žmonių suimta, ištremta, kaip skrebai ir rusai tyčiojasi iš žuvusiųjų kūnų. Partizanų tuo metu dar buvo daug, žmonės juos labai palaikė, visapusiškai rėmė. Gyventojus labai žeidė brutalūs, nebaudžiami rusų ir skrebų nusikaltimai, tyčiojimasis, plėšikavimas, visiška savivalė. Kalėjimai, tardymo kameros tuo metu buvo pilnos suimtųjų.

Būnant pas tėvus, jaunas, sveikas organizmas greit atsistatė. Nuo kaimiško maisto per pusantro mėnesio, būdamas 1,80 m ūgio, jau svėrė 90 kg, kūnas vėl tapo tvirtas, stiprus, ištvermingas, galėjo be vargo įveikti pačius sunkiausius darbus.

Išsėdėjęs lageryje trejus metus, jis dar nebuvo matęs, kaip atrodo partizanai. Kartą, įėjęs į klojimą, jis atrado tris pusiau kariškai apsirengusius jaunus vyrus. Vienas iš jų, aukštas, barzdotas, buvo ginkluotas Degteriovo kulkosvaidžiu, kitas, su atsmaukta ant pakaušio lietuviška kariška kepure, – rusišku diskiniu automatu, o trečias – vokiška „pistolmašinke“. Kariško kirpimo švarkus juosė karininkiški diržai su perpetėmis, ant jų kabojo pistoletų dėklai, granatos. Atrodė įspūdingai. Šypsodamiesi pasisveikino,

atsiprašė, kad „nekviesti atsibaladojo“ į jų namus ir paprašė atnešti ką nors pietums. Tai buvo, kaip vėliau paaiškėjo, Ąžuolo būrio vyrai. Sudėjęs valgį į kibirą, Jonas į klojimą atėjo kartu su jaunesniais broliais dvyniais Pranu ir Vytautu. Partizanai valgė, juokavo, klausinėjo, kas dedasi apylinkėje, o Jono paprašė papasakoti apie lagerio gyvenimą. Sutemus padėkojo, atsisveikino, o vienas, lyg tarp kitko, paspaudęs ranką pridūrė: „Vyručiai, žiūrėkit, kad būtų tylu!“

Netrukus ir pats tapo partizanų rėmėju, vėliau ir ryšininku. Dėl tokio pasirinkimo nereikėjo net galvot – partizanai kaimuose buvo savi, artimi žmonės, viskas įvyko savaime, atrodė, kitaip ir būti negalėjo.

Atgavęs jėgas Jonas su draugais pradėjo dirbti „dokorium“ (stogdengiu) – dengė šiaudinius stogus.

Netrukus gavo šaukimą į karinį komisariatą. Tuo metu lietuvius siųsdavo tarnauti į statybos batalionus, bet atrinkdavo tik dalį šaukiamųjų. Jonas „nestojo“, tačiau tuo metu niekas jo ir neieškojo.

Pagal Jono Abukausko-Siaubo atsiminimus.

Gyvulio nuojauta

1948–49 m. žiemą pas Ąžuolo būrio partizanus atvažiavo, pasikinkę jauną eržiliuką, rokiškėnai. Arklį su rogėmis paliko Abukauskų sodybos klojime, o patys nuėjo į susitikimą. Po dviejų dienų grįžo važiuoti atgal, o vienas partizanas ir sako: „Ko gi tu, žirgeli, toks nusiminęs stovi? Juk atvažiuojant toks linksmas buvai!“

Partizanai išvažiavo ir pražuvo „su visais galais“ – pateko į pasalą. Pirmiausia nušovė eržiliuką, o paskui, besitraukdami per užpustytą lauką, žuvo ir visi partizanai.

Pagal Jono Abukausko-Siaubo atsiminimus.

Priesaika

1949 m. birželio šeštą, antrą Sekminių dieną, Jonas Abukauskas įstojo į „Audros“ partizanų būrį, vadovaujamą F. Stasiškio-Smūgio. Jį sudarė Ilčiukų, Žaibiškių, Degėsių, Remeikių, Norvaišių, Gailiešonių, taip pat tolimesnių kaimų – Bikūnų, Daugailių – jaunimas. Nors suėmimo grėsmės dar nebuvo, tačiau Jonas jau buvo tvirtai apsisprendęs. Patiko jam tokie žmonės, kaip jų krašto partizanai. Visi buvo rimti, žmonių gerbiami vyrai, žinojo, už ką kovoja, nebijodavo „įkrėsti rusams varškės“. Jie niekada neplėšikavo, niekam kelnių neatiminėjo, verčiau jau patys vaikščiodavo sulopytom. Laisvos Lietuvos idėja buvo gyva paprastų žmonių širdyse, dėl jos daugelis buvo pasiruošę kovoti, kentėti, pasirinkti mirtinų pavojų kupiną partizanišką

dalią. Eiti į partizanus niekas „varu nevarė“, priešingai – seni, patyrę partizanai ir atkalbinėjo, siūlė gerai pagalvoti, apsispręsti, net ir pagąsdindavo. Juk lengvabūdžiai, bevaliai, be idėjos žmonės sąjūdžiui buvo tik didžiulė našta, problema ir nelaimės.

Išeidamas pas partizanus, Jonas per pažįstamus tyčia paskleidė gandą, kad išvažiavo stoti į karo mokyklą Vilniuje.

1949 m. birželio 10 d. Jonas Abukauskas Algimanto apygardos Kng. Margio rinktinės „Audros“ būryje davė partizano priesaiką. Stovykloje susirinko daug ginkluotų įvairiausių markių ginklais, dėvinčių įvairia mundiruote vyrų, buvo atėję ir svečiai – južintiškiai partizanai.

Tuo metu dėl konspiracijos buvo įvesta tvarka turėti du slapyvardžius – vieną naudojamą tarp draugų ir gyventojų, o kitą, rašytinį, tik dokumentuose. Siaubo slapyvardį pasirinko pats, o antrą jam suteikė būrio vyrai, pavadindami Vyteniu. Po priesaikos partizanai juokavo: „Mes tave pakrikštijom, davėm slapyvardį, pažiūrėsim, kaip rusai pirmame mūšyje tave krikštys!“ Šitie pranašiški žodžiai greit, po dešimties dienų, ir išsipildė, ilgai laukti nereikėjo.

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-08.

Pirmasis kovos krikštas

Prieš išeidamas į „Audros“ būrį, Jonas Abukauskas kartu su partizanais Broniumi Indrašiumi ir Broniumi Baukiu 1949 m. pavasarį Medenų miške pasidarė bunkerį. Jis buvo 2,5 x 2,5 m dydžio, 1,8 m aukščio, su dviaukščiais gultais, jame tilpo keturi žmonės. Įėjimas buvo padarytas iš miško, įlindimo landa – „koridorius“ – buvo 2 m ilgio. Pats bunkeris buvo iškastas pačioje palaukėje, dirvoje. Kaip ir visas dirbamos žemės laukas, jis buvo apakėtas ir apsėtas avižomis, tad jokių įtarimų nekėlė. Viduje sienas iškalė lentom, padarė grindis, mažą staliuką, ant kurio laikydavo rašomąją mašinėlę. Daugiau daiktų jame ir nebuvo, išskyrus tik kažkurio partizano paliktą „nebeveikiantį“ pistoletą – vokišką „valteriuką“ bei ant gultų paklotą sermėgą – ilgą kaimišką milinę. Bunkeryje partizanai vasarą negyvendavo – juo naudodavosi tik laikinai, dažniausiai pavojaus atveju. Medenų miškas buvo nedidelis, retokas, apaugęs daugiausia alksniais, aviečių krūmais ir lazdynais, su mažomis laukymėmis. Jame visi aplinkinių kaimų vaikai, kaip vaikystėje ir J. Abukauskas-Siaubas su broliais, riešutaudavo.

Vasariniai bunkeriai paprastai turėdavo vieną angą, o kuriuose žiemodavo, stengdavosi daryti du išėjimus. Būdavo daroma viena įprastinė bunkerio anga, o pavojaus atvejui kasamas ilgas atsarginis išėjimas su užmaskuotu angos dangčiu tarp eglaičių. Žiemos bunkerius dažnai darydavo arti keliuko arba sodybose, juose gyvendavo po 2–3, rečiau – po keturis vyrus.

1949 m. birželio 15 d. Medenų miške, prie bunkerio, įvyko „Ąžuolo“ ir „Audros“

būrių partizanų susitikimas. Atvyko du svečiai, kurie „arčiau laikėsi“, – Kng. Margio rinktinės vado apsaugos būrio vadas Pranas Kemeklis-Tėvas (vyriausias iš keturių brolių partizanų) ir Pranas Velėniškis-Demokratas. Juos pasitiko „Audros“ būrio vadas Feliksas Stasiškis-Smūgis, jo brolis, Kng. Margio rinktinės štabo viršininkas Bronius Stasiškis-Sūkurys bei eiliniai kovotojai – Jonas Abukauskas-Siaubas ir Albinas Merkys-Neptūnas. Visi vyrai buvo apsirengę panašiai, partizaniškai: dėvėjo kareiviškas arba tuo metu visoje Lietuvoje labai paplitusias kariško kirpimo galife kelnes, avėjo auliniais batais, buvo apsivilkę iš paprastos medžiagos pasiūtais kariško kirpimo švarkais – frenčiais. Juos juosė kariški diržai su perpetėmis, ant kurių kabojo pistoletų dėklai, granatos, šovininės. Kepurės buvo paprastos, kaimiškos, tik Sūkurys, tarnavęs Vietinėje rinktinėje, nešiojo vokišką. J. Abukauskas-Siaubas, vienintelis iš vyrų, vilkėjo lengvą, tuo metu labai populiarų drabužį, vadintą „treningu“, – trumpą, apačioje susegamą, palaidinę, buvo persijuosęs vokišku kareivišku diržu. F. Stasiškis-Smūgis buvo ginkluotas „bistriuku“– vokišku kulkosvaidžiu MG-42, visi kiti – rusiškais PPŠ automatais.

Siaubas ir Neptūnas netrukus išėjo į netoliese esantį Remeikių kaimą, o vakare vadas liepė jiems sugrįžti. Abu parėjo jau sutemus, pasakę, kad nieko įtartino apylinkėse nepastebėjo. Baigę partizanišką pasitarimą, svečiai ir broliai Stasiškiai – Tėvas, Demokratas, Smūgis, Sūkurys – sulindo nakvoti į bunkerį. Jo angą, kad viduje būtų daugiau oro, paliko atvirą – mat birželio naktys buvo šiltos ir tvankios, ypač miške. Siaubas ir Neptūnas, pasiėmę iš bunkerio pasikloti sermėgą, nakvynei vietą susirado čia pat, už kokių 50 metrų, po lazdynų krūmais.

Vos auštant 1949 m. birželio 16 d. rytui, dar prietemoje, Sūkurys užsimanė „ant mažo reikalo“. Jis iškišo galvą pro atvirą bunkerio angą ir iš netikėtumo „apmirė“ – avižų lauko pakraščiu, visai arti jo, ėjo dešimties rusų kareivių vora. Šiems nutolus, jis pažadino savo bendražygius – tie tuoj pašoko ant kojų. Pasiėmę ginklus vyrai išlindo iš bunkerio, uždėjo ir kruopščiai užmaskavo angos dangtį. Patyrę partizanai suprato, kad netrukus prasidės miško „krėtimas“. Rusai visada elgdavosi pagal seną „šabloną“ – gavę agento pranešimą, naktį sutraukdavo kariuomenę, apsupdavo mišką, o anksti ryte pradėdavo jo „šukavimą“.

Abu vadai trumpai pasitarė ir nutarė eiti į kitą miško pakraštį pasižvalgyti – žūtbūt reikėjo atrasti saugią vietą prasiveržimui į daug didesnį, tankesnį Jaurų mišką. Negaišdami laiko paskui F. Stasiškį-Smūgį vorele patraukė gilyn į mišką. Dar nepriėjus jo vidurio, pasigirdo garsus, kurtinantis, kelis kartus miško aido atkartotas sprogimas – rusai, pasirodo, jau aptiko ir susprogdino jų bunkerį. Matyt, radę išgulėtą ir išsėdėtą žolę, badydami strypais žemę surado ir jo dangtį. Netrukus priėjo pamiškę. Apsikaišę medžių šakelėmis, pasižvalgė pro žiūronus. Vaizdas nedžiugino. Prieš mišką esančioje nušienautoje pievoje, tarytum įspraustoje tarp dviejų ežerėlių, tarp sukrautų šieno kupetų išsidėstę kautynėms gulėjo rusų kareiviai su sunkiuoju kulkosvaidžiu „Maksim“. Netoliese esančiame vienkiemyje irgi buvo pilna rusų – jie visur „zujo“ (landžiojo) darydami kratą. Trumpai pasitarė. Nusprendė eiti miško pakraš-

čiu, ieškodami vietos, kur galėtų nepastebėti išlįsti iš miško. Slinko vienas paskui kitą tyliai, atsargiai, „žąsele“, netraškėdami, paruošę ginklus. Mišku priėjo vietą, iš kurios buvo gerai matyti Juozo Indrašiaus sodyba. Ji stovėjo visai netoli, apie 150 m nuo miško, o klojimas dar arčiau – vos už 70 metrų. Pastovėję, pasižvalgę ir nieko įtartino nepastebėję, nutarė, prisidengdami pastatais, bandyti eiti pro vienkiemį. Išėjo iš miško vorele, atsilikę vienas nuo kito 10–15 metrų atstumu, kad viena ilga serija visų „nenukirstų“. Vėliau sužinojo, kad klojime, pro kurį jie praėjo, buvo pasislėpę du rusų kareiviai su lengvuoju kulkosvaidžiu, bet, pamatę vienas po kito iš miško išlendančius partizanus, išsigando, nešaudė – pamanė, kad jų labai daug.

Jie jau buvo priėję sodybą, kai prasidėjo „pragaras“ – ėmė šaudyti iš dešinės, paskui iš kairės, o dar vėliau ir iš užpakalio. Sužeidė į šlaunį „Ąžuolo“ būrio vadą P. Kemeklį-Tėvą. Jis nebegalėjo eiti – apsikabino medelį ir stovėjo svyruodamas. Su juo atsisveikino greitai, be žodžių, tik žvilgsniais, ir išsiskyrė, likdami penkiese. Kaip vėliau pasakojo gyventojai, jis dar bandė pasislėpti rugių lauke, bet buvo nukautas rusų kulkosvaidžio serijos. Dabar buvo svarbi kiekviena akimirka – visa grupelė pasileido tekina link, atrodė, čia pat esančio Jaurų miško.

Greit palikę už nugaros J. Indrašiaus sodybą, nušienautu lauku pribėgo Paškevičiaus vienkiemį. Iš paskos šaudydami visą laiką vijosi „lipdami ant kulnų“ rusai, o būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis juos pristabdydavo, versdamas kristi ant žemės, trumpomis „bistriuko“ – vokiško kulkosvaidžio MG-42 – serijomis. Iki Jaurų miško beliko apie 300 m – prieš jį buvo viksvomis apaugusi dauba, už jos jaunas beržynėlis, o pačia pamiške ėjo vieškeliukas. Vyrai nesustodami pasileido per ką tik nušienautus pradalgius ir, jiems pasibaigus, įbėgo į viksvomis apaugusią išdžiūvusią pelkėtą daubą. Dešiniau buvo matyti tankus karklynas, didelis kelmas, iš kur staiga „rėžė“ ilgomis serijomis rusų sunkusis kulkosvaidis. Smūgis sukomandavo: „Gult!“ Visi sukrito į viksvas, kurių viršūnes tiesiog „šienavo“ kulkų serijos. Netrukus rusai, nebematydami taikinio, nustojo šaudyt. Iki beržynėlio bebuvo likę tik 50–70 metrų. Pagal komandą visi staiga šoko į priekį. Bėgo iš visų jėgų, šuoliais, bet ne tiesiai, o „zigzagais“, griuvinėdami, keisdami kryptį, šokinėdami, kaip zuikiai, į šonus. Rusų kulkosvaidis „pylė“ be perstojo, kulkos kapojo medžių kamienus, ore skraidė beržų skiedros, tačiau visi keturi laimingai įbėgo į mišką. Dingo tik Sūkurys, kuris, pasirodo, ties Paškevičių vienkiemiu atsiskyrė ir nubėgo kita kryptimi, į Remeikių kaimą, kuriame tuo metu dar nebuvo rusų kariuomenės.

F. Stasiškis-Smūgis bėgant į mišką buvo sužeistas į dešinę šlaunį – kulka išėjo kiaurai, žaizda beveik nekraujavo – ir į kairę ranką netoli peties – ten įstrigo kulka. P. Velėniškiui-Demokratui kulka nuplėšė dalį ausies.

Pasitarę vyrai nutarė išsisklaidyt. Vadas liepė pasilikti tik J. Abukauskui-Siaubui, būrio naujokui, o P. Velėniškis-Demokratas ir A. Merkys-Neptūnas, seni partizanai, nuėjo „ieškoti laimės“ savais keliais.

Demokratas kitame miško pakraštyje įlipo į tankų medį, bet miško „košimo“ metu

buvo rusų kareivių pastebėtas ir nukautas.

A. Merkys-Neptūnas paslėpė savo automatą, karišką diržą, pasiėmė tik pistoletą, granatas ir, būdamas civiliai apsirengęs, išėjo iš miško. Jis vėl užsuko į Paškevičių vienkiemį, nes buvo sugalvojęs išsigelbėjimo planą – mat netoliese pievoje ganėsi arkliai. Jis paprašė šeimininko arkliui apynasrio (kamanų), kad galėtų raitas nujoti, tačiau šis pabijojo rusų, nedavė. Neptūnas vis tik nusprendė pasiimt vieną arklį, tačiau, beeinant prie jų, iš rugių iššokę jį apsupo rusų kareiviai. Matydamas, kad „jau nieko nebebus“, padėtis be išeities, jis susisprogdino granata.

Likę dviese, būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis ir J. Abukauskas-Siaubas „nukirto“ miško kampą ir išėjo į rugių lauką. Vadas ėjo priekyje, o Siaubas atsilikęs 20 m iš paskos. Staiga jis pastebėjo visai netoli, ant krūmais apaugusio pakriaušio, rusų kareivį. Pasivijęs Smūgį, sušuko: „Žiūrėk, iš kairės pusės rusas!“ Vadas staigiai pasisuko ir paleido į jį „bistriuko“ seriją – rugiai nuo kulkų tik nulinko, prasiskyrė „kaip ariama vaga“, o kareivis taip ir liko gulėti ant žemės. Tada abu apsisuko ir pasileido bėgte atgal į mišką. Jame po ąžuolyno kirtimo augo daugybė jaunų alksniukų ir dideli avietynai. Smūgis iš planšetės išsiėmė dokumentus ir užkasė juos atmintinoje vietoje – prie vienišo jauno ąžuoliuko. Abu palindo ir sugulė po tankiu aviečių krūmu, atrodytų, labai nesaugioje vietoje, pačiame miško pakraštyje, vos penki metrai nuo palaukės. Vadas tarė: „Šaudysim tik tada, kai pamatys!“ Laukdami ateinant rusų, Siaubas sutvarstė vadui žaizdas, kaip prieš mirtį abu tyliai pasimeldė, atsisveikino. Smūgis iš planšetės išsitraukė Šv. Mergelės Marijos paveikslėlį ir abu jį pabučiavo.

Po avietėmis išgulėjo apie dvi valandas, girdėdami sausų šakų traškėjimą – toliau nuo jų vyko miško „valymas“. Mat rusai manė, kad jie nubėgo slėptis gilyn į mišką. Abu tylėjo, įtempę klausą stengėsi išgirsti bet kokį pašalinį garsą, artėjantį šnaresį, tik retkarčiais tyliai persimesdavo vienu kitu žodžiu. Baimės nebuvo jokios, tik laukimas. Netrukus pamatė ir prie jų artėjančius į eilę išsirikiavusius rusų kareivius. Jie ramiausiai praėjo 4 m pro šalį, matyt, net nekilo įtarimas, kad partizanai galėtų slėptis pačiame miško pakraštyje. Po kokios valandos kareiviai sugrįžo tom pačiom pėdom atgal – šįkart „nutraškėjo, nušlamėjo“ pro šalį kokie 10 m nuo jų. Apie pietus jie pradėjo trečią „košimą“ – šįkart ėjo badydami įtartinas vietas metaliniais virbais, traukiodami už viršūnių mažas eglutes. Buvo aišku, kad jie ieško bunkerio, manydami, kad jame pasislėpė jų ieškomi partizanai.

Paskui viskas ilgam nutilo. Dieną kelis kartus buvo trumpas lietus.

Paskutinis „krėtimas“ prasidėjo pavakare – prisidengdami alksniukais abu atsargiai atsistojo ir miško pakraštyje pamatė į eilę rikiuojamus rusų kareivius. NKVD karininkas jiems griežtai įsakė: „Нагнуться, всё тщательно осмотреть!“ („Pasilenkti, viską atidžiai apžiūrėti!“). Netrukus pasigirdo pistoleto šūvis – sutartinis signalas pradėti „šukavimą“. Šįkart jie artinosi iš priešingos pusės, nuo pamiškės, išsidėstę eilėje kas 2–3 m, ir ėjo jau tiesiai į juos. Kraštinis kareivis, atidžiai apžiūrėdamas krūmus, apaugusius kelmus, artinosi prie pasislėpusio Siaubo, o šalia jo einantis – link būrio

vado. Abiems partizanams tapo aišku, kad šie tiesiog ant jų „užlips“. Iš po aviečių krūmo gerai matėsi kareivių kojos ir palapinsiaustės iki pusiaujo. Antrasis kareivis, likus keliems metrams iki J. Stasiškio-Smūgio, šį pastebėjo. Vadas, vos tik pamatęs, kad šis kelia automato vamzdį, buvo greitesnis – nieko nelaukdamas „suvarė“ jam dvi trumpas „bistriuko“ serijas. Siaubas taip pat paleido seriją į priešais ateinantį rusų kareivį, tačiau PPŠ automatas po kelių šūvių užsikirto. Dėl garantijos Smūgis ir šiam pridėjo trumpą kulkosvaidžio seriją, o apkabos likutį paleido į toliau ant kalniuko eilėje einančius rusų kareivius. Tada ramiai, be panikos, pasikeitė apkabą. Rusų kareiviai pradėjo į jų pusę šaudyti, ėmė kristi nukirstos alksniukų viršūnės. Miško pakraščiu ėjęs karininkas nesuprato, kas čia dedasi, ėmė šaukti: „Не стрелять, это наверное свои!“ („Nešaudyti, tai tikriausiai savi!“). Kareiviai nutraukė ugnį.

Tuo metu Smūgis ir Siaubas, pasinaudoję tarp rusų kilusiu trumpalaikiu sąmyšiu, dengdamiesi dideliais aviečių krūmais nepastebėti pasitraukė į kitą miško pakraštį. Ten vėl pasislėpė po aviečių krūmu – šįkart nedidelėje įduboje, apie 50 m nuo pamiškės.

Netrukus iš paskos atėjo grandine išsirikiavę rusų kareiviai. Karininkas komandavo: „Смотреть бдительно, не отставать“! („Žiūrėti atidžiai, neatsilikti!“). Kraštinis kareivis ėjo tiesiai į Siaubą. Belikus keliems metrams, rusas staiga krito kniūbsčias į įgriuvą, o Siaubas tuo metu paspaudė automato nuleistuką. Šūvio nepasigirdo, automatas vėl užsikirto. Išsitraukė naganą, pasiruošė, bet suprato, kad „ruselis“ jo nepamatė – pašoko ir bėgte nusivijo benueinančią grandinę. Jis prabėgo taip arti, kad vos neužkliudė Siaubo, tas galėjo jį sugriebti už kariško bato. Smūgis jau buvo pasiruošęs „trinktelt“ jam seriją iš „bistriuko“, tačiau irgi laiku suprato, kad kareivis jų nepastebėjo.

Buvo girdėti, kaip rusai barasi, keikiasi, kad nieko nerado, iš pykčio net iššaudė visą PPŠ diską.

Kaip vėliau pasakojo vietiniai gyventojai, rusų sunkvežimis atvažiavo į Bagdonienės sodybą, karininkas sukomandavo: „Быстрей соломы давайте!“ („Duokit greičiau šiaudų!“) ir išvažiavo parsivežti žuvusiųjų ir sužeistųjų.

Reikėjo žūtbūt „išlįsti“ iš to miško. Priėję jo pakraštį tai vienur, tai kitur pasižiūrėjo pro žiūronus – visur vaikšto rusų kareiviai su palapinsiaustėmis. Paeina mišku dar toliau, vėl pasižiūri – irgi tas pats. Pagaliau, atrodė, surado nepavojingą vietą ties karklynu ir išėjo į palaukę. Smūgis eidamas šlubčiojo. Staiga Siaubas pamatė pasilenkusius rusų kareivius, bėgančius atkirsti jiems kelią į laukus, „užbėgti už akių“. „Iš dešinės kareiviai nori užbėgt!“ – perspėjo Siaubas. Smūgis iš savo „bistriuko“ paleido į juos keletą serijų, tie sukrito ant žemės ir net nebešaudė.

Skubiai eidami jie norėjo „šonu“ apeiti vienkiemį, iki kurio bebuvo likę 50–60 metrų. Ten, pasirodo, irgi būta daug rusų kareivių, tuoj pasigirdo šūksnis: „Пароль!“ („Slaptažodis!“). Siaubas suprato, ką tai reiškia, bet ką atsakyt? Smūgis, senas partizanas, sureagavo akimirksniu – dar įsakmiau jiems sušuko: „Пароль!“ Kareiviai

trumpam sutriko, tarpusavyje susiginčijo, o jie tuo metu nuo kalvos šmurkštelėjo į žemumą ir dingo jiems iš akių. Jau niekas jų nebesivijo ir nebešaudė.

Nubėgo iki Kaniūkų kelio, pasislėpė žvyrduobėse. Žiūri – ogi nuo Užpalių atvažiuoja mašina, pilna prisėdusi rusų kareivių. Smūgis dar turėjo daug kulkosvaidžio apkabų, iki kelio buvo koks 100 metrų. Jis ir sako dvejodamas: „Gal „patraukt" per bortą porą kulkosvaidžio serijų?" – tačiau persigalvojo.

Per Dagio malūno tiltą jie perėjo Šventąją ir nuėjo į Degėsių kaimą pas Kirvelį Jurgį. Tas ir sako: „Vaikeliai, kur jūs vaikštot?! Visur pilna rusų, Remeikiuose šaudo visą dieną!" – „Dėde, mes iš ten ir atėjom! – atsakė Smūgis ir, truputį palaukęs, paprašė: Ar nesurastumėt ko nors užvalgyt ir atsigert? Visą dieną rusai persekiojo, nieko burnoj neturėjom!"

Pavalgę nuėjo tame pačiame kaime į Vaškelio vienkiemį. Ten dieną praleido klojime, įsikasę į šieno prėslą.

Su B. Stasiškiu-Sūkuriu susitiko tik po dviejų parų. Jis pasislėpė Remeikių k., Bagdonienės sodyboje ant tvarto – net pats nesuprato, kaip sugebėjo „užsikabaroti" per sieną, nes nebuvo kopėčių. Ant lubų nebuvo nei šiaudų, nei šieno, nei jokių daiktų, tik naujos rogės. Iš stogo prisipešė šiaudų, šiaip taip užsimaskavo, pasidėjo šalia automatą, dvi granatas ir pasiruošė kovai. Rusai matė, kad ginkluotas žmogus nubėgo į kaimą, ir atsivijo. Jie „iškrėtė" visą kaimą, apieškojo ir Bagdonienės sodybą, tačiau nieko nerado, o ant tvarto taip ir neužlipo, nes nebuvo kopėčių.

Tą pačią dieną Bagdonienės sodyboje apsistojo rusų kariuomenės štabas ir išbuvo ten dvi paras. Visą tą laiką Sukūrys tyliai gulėjo ant tvarto, nes sodyboje vaikščiojo rusų kareiviai. Vis tik sumani šeimininkė sugebėjo slapta, pritaikiusi progą, užmesti jam ant lubų sūrį ir butelį vandens.

Trys žuvę partizanai – Albinas Merkys-Neptūnas („Audros" būrys), „Ąžuolo" būrio vadas Juozas Kemeklis-Tėvas ir eilinis jo būrio partizanas Pranas Velėniškis-Demokratas – buvo atvežti į Remeikių kaimą ir suguldyti toje pačioje Bagdonienės sodyboje, už klėties, netoli kelio. Atsitraukdami iš kaimo rusai išsivežė ir jų kūnus.

J. Abukausko-Siaubo tėtis, pusseserė ir tetulė labai jaudinosi, norėjo sužinoti, ar Jonas nesužeistas, ar nežuvęs, nes jautė, kad ir jis dalyvavo tose kautynėse. Kaimuose žinios, naujienos labai greitai išplisdavo. Jie jau buvo girdėję, kad trys nušauti partizanai atvežti ir suguldyti Remeikių k., Bagdonienės sodyboje prie kelio. Kad nesukeltų įtarimų, liepė jauniausiajam iš brolių, dešimtmečiui Gintautui, kartu su trejais metais jaunesniu kaimynų berniuku Jonuku Dunda nueiti į Remeikius pažiūrėti, „ar ten nėra Jono". Abu vaikai atėjo į kaimą. Bagdonienės sodybos kieme vaikščiojo rusų kareiviai, stovėjo kelios kariškos mašinos, jų kėbuluose buvo primesta šiaudų. Įėję į trobos vidų, pamatė už stalo sėdinčius penkis rusų karininkus. Pati šeimininkė su vaikais, tarp kurių buvo ir Gintauto vienmetis Stasiukas, kartu ėjęs į tą pačią klasę, sėdėjo ant lovos. Rusai atsigrežė, pasižiūrėjo, kažką pasakė, o su jais buvęs vertėjas netaisyklinga, laužyta lietuvių kalba priėjęs paklausė: „Ko atėjai!?" – „Pas Stasį atėjau!" – nepasimetė

Gintautas. „Eik namo!“ – griežtai pasakė vertėjas. Išėję į kiemą vaikai suguldytų žuvusių partizanų nepastebėjo – šie gulėjo toliau, už klėties.

Toks buvo „Audros“ būrio partizano Jono Abukausko-Siaubo kovos draugų jam išpranašautas pirmasis kovos krikštas. Jis iki smulkmenų atmintyje išliko iki šių dienų, net praėjus daugiau nei pusei amžiaus. Visą gyvenimą jis troško sugrįžti į savo jaunystės kraštą, kuriame pergyveno daugybę partizaninio gyvenimo pavojų, įvairiausių sukrėtimų, išgyvenimų, susišaudymų, kautynių, kovos draugų netekčių, jautė tvirtą vyrišką draugystę, vietinių žmonių pasiaukojimą, paramą ir meilę. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jis apsigyveno Remeikių k. sodyboje, iš kurios kiekvieną dieną mato tą mišką ir tuos laukus, kur vyko jo pirmosios gyvenime kautynės, pirmasis „kovinis krikštas“. Juk nuo čia prasidėjo jo audringa, kupina pavojų partizano ir politinio kalinio gyvenimo istorija.

Pagal Jono Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-08.

„Audros“ būryje

Į būrį Jonas atsinešė rusišką naganą su penkiais šoviniais būgnelyje – patikimą, nors ir nepatogų ginklą. Būryje buvo apginkluotas rusišku diskiniu automatu PPŠ-41, kuriam buvo pakeistas vamzdis, o šovinio lizdas nelygiai išgręžtas. Dėl to ginklas „darydavo kliūtis“ – šovinys įstrigdavo, užsikirsdavo, o artimame mūšyje tai yra labai blogai, tiesiog mirtis. Diskas buvo pilnas, jame tilpo 71 šovinys. Šį automatą nešiojosi du mėnesius, iškeisdamas jį vėl į tokį patį, tik patikimesnį. Su ginklais tuo metu buvo didžiulė problema – teko kariauti be jokio tiekimo. Jų paimdavo tik nušovę skrebus, kareivius arba paslėptą ginklą galėjo geranoriškai atiduoti ūkininkas. Vėliau beveik naują parabelį, kuriam teturėjo tik tris šovinius, Siaubas su rokiškėnu Jonu Kublicku-Šturmu išsikeitė į rusišką „dešimtuką“. Tai jau buvo geras ginklas. Šovinius visada reikėdavo taupyti. Dažniausiai jie būdavo gaunami iš gyventojų, laikyti netinkamomis sąlygomis, surūdiję, todėl, prieš naudojant, tekdavo juos patikrinti – išimti iš gilzės kulką, išpilti paraką. Jei jis būdavo „supuolęs“, nebirus, tekdavo jį pakeisti nauju.

Tuo metu „Audros“ partizanų būryje buvo šie partizanai:

1. Feliksas Stasiškis-Smūgis, būrio vadas (g. 1922 m.)
2. Bronius Stasiškis-Sūkurys, Kng. Margio rinktinės štabo viršininkas (g. 1924 m.)
3. Balys Kazlauskas-Bijūnas (g. 1915 m.)
4. Matas Paškonis-Don Kichotas (g. 1919 m.)
5. Stasė Paškonienė-Klajūnė (g. 1920 m.)
6. Juozas Ramanauskas-Šarūnas (g. 1910 m.)
7. Elena Galvydytė-Ramunė (g. 1915 m.)
8. Juozas Klišys-Šeškas (g. 1920 m.)

9. Pranas Pašilis-Žaibas (g. 1918 m.)
10. Ignas Klibas-Tėvukas (g. 1916 m.)
11. Albinas Merkys-Neptūnas (g. 1926 m.)
12. Bronus Zamauskas-Kietis (g. 1928 m.)
13. Bronius Lukauskas-Kurmis (g. 1928 m.)
14. Jurgis Čyžius-Tigras (g. 1906 m.)
15. J. Abukauskas-Siaubas (g. 1927 m., būrio naujokas).

Dauguma partizanų buvo ginkluoti rusiškais automatais PPŠ, nes jie tiko artimose kautynėse, miške, o „dešimtukai“ naudoti daugiau lygumose, laukuose. PPŠ nebuvo patikimas ginklas, dažnai strigdavo, reikėdavo šaudyti trumpomis serijomis, neperkaitinti vamzdžio. Kartą žygiuojant naktį per laukus, J. Abukauskui-Siaubui užkliuvo koja ir jis griuvo, paspausdamas automato išardymo mechanizmą. „Pasipylė“ ant žemės PPŠ spyna ir kitos dalys. Reikėjo pasišviečiant „batareika“ viską susiieškot žolėje. Vyrai juokėsi: „Na ir ginklas, kad jį kur velniai!“ Kitą kartą įvyko didelė nelaimė – partizanas, prieš lipdamas į bunkerį, perdavė savo automatą viduje buvusiam draugui. Šiam ginklas išsprūdo iš rankų, buože atsitrenkė į grindis ir iššovė, pataikydamas jo savininkui tiesiai į galvą.

„Audros“ būrio vadas Feliksas Stasiškis-Smūgis, tvirtas, vidutinio ūgio vyras, buvo ginkluotas vokišku kulkosvaidžiu MG-42. Tai buvo galingas, greitašaudis ginklas, todėl jį vadindavo „bistriuku“. Smūgis jam nešiodavosi apkabas („magazinus“), nes šovinių juostų nebeturėjo.

Dalis partizanų buvo ginkluoti šautuvais – vokiškais karabinais „Mauser 98K“. Visada reikėdavo taupyti šaudmenis, šaudyti tik matant taikinį. Ilgų, užsitęsusių kautynių vengta.

Būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis, jo brolis Sūkurys ir sesuo Aldona rašė eiles, mašinėle buvo atspausdinę eilėraščių rinkinį, kuris vadinosi „Trys žingsneliai“. Jame buvo ir vienas J. Abukausko-Siaubo eilėraštis. Iš Kng. Margio rinktinės vado J. Kemeklio-Roko, energingo ir gabaus vado, būrys gaudavo visą informaciją: instrukcijas, įsakymus, laikraštėlius. Buvo laikomasi 1949 m. partizanų suvažiavimo metu LLKS priimtų nutarimų ir instrukcijų, visa veikla buvo „įstatyta į organizacinius rėmus“. Gautus atsišaukimus ir patys mašinėle pasidaugindavo.

Partizanų apranga buvo įvairi: kaimiškos kepurės su lietuviškomis kokardomis ar be jų, kariškos kepurės, tuo metu populiarios trumpos, patogios velveto palaidinės („treningai“), kariški mundurai, kariškos ar kaimo siuvėjų pasiūtos galife stiliaus kelnės. J. Abukevičius-Siaubas, iš pradžių vilkėjęs tik civilius drabužius ir kaimišką kepurę su kariška kokarda, vėliau iš lietuviškos milinės pasisiuvo kariško kirpimo švarką. Rinktinės vado adjutantas B. Žukauskas-Žaibas buvo labai gabus, turėjo „auksines rankas“. Jis Siaubui padovanojo jo paties pagamintą Vyčio ženkliuką, pats buvo persidirbęs PPŠ automatą, kad šaudytų pavieniais šūviais. Kai kurie partizanai nešiojo Šaulių sąjungos ženklus.

Partizanai beveik niekada nevaikščiodavo visu būriu, o tik grupėmis. Taip būdavo daug saugiau, lengviau pavykdavo išvengti pavojų, o susidūrus su rusais ar skrebais – mažesni ir nuostoliai. Visas būrys susirinkdavo tik pasitarimams ar bendrai stambiai operacijai.

Vasarą maistu aprūpindavo gyventojai. Vakarais susėsdavo draugiškai už stalo, „gaspadorius“ (šeimininkas) dažnai ant stalo pastatydavo ir buteliuką „šventų lašų“. Vieni negerdavo išvis, kiti tik keletą „čerkučių“ (stikliukų), treti tik dėl linksmumo. Pasigerti nebūdavo „mados“, atsiradęs būryje „pijokas“ būtų buvusi tikra „prapultis“, nelaimė.

Gyventojams už maistą išduodavo mašinėle atspausdintus kvitus, pažymėdami, iš ko, kiek ir kas paimta, ar tai labdara, aukojimas, ar rekvizicija. Žiemai maistu apsirūpindavo iš kolūkių – susitardavo su pirmininku ar sąskaitininku, atvažiavę nusišaudavo ir išsiveždavo kelias kiaules. Kartais kolūkiui uždėdavo prievolę grūdais ar pinigais, išduodami „pakvitavimą“.

Sunkiausias laikotarpis būdavo žiemą. Visi partizanai išsiskirstydavo mažomis grupelėmis po 2–3 žmones, apsigyvendavo dažniausiai ūkininkų sodybose iškastuose bunkeriuose. Bet koks judėjimas, veikla žiemos metu būdavo labai apriboti, pavojingi. Visi ilgėdamiesi, su viltimi, laukdavo pavasario, kada sulapos medžiai ir bus galima persikelti gyventi į miškus.

Būrio veikimo teritorijoje partizanai privalėjo palaikyti tvarką – jie buvo valdžia. Bausdavo plėšikus, vagis (fizinėm bausmėm, dažnai su turto konfiskacija), plėšikaujančius partizanų vardu KLT sprendimu dažniausiai sušaudydavo. Mirties bausme buvo nuteistas buvęs partizanas Leonas Vaikutis-Pantera. Jis atsiskyrė nuo būrio, tapo nevaldomas, nieko neklausydavo, pradėjo plėšikauti. Partizanai išaiškindavo ir nubausdavo aktyviai veikusius šnipus, agentus. Dažniausiai perspėdavo, imdavosi fizinių bausmių, o kartais ir sušaudydavo ištikimiausius, uoliausius okupacinės valdžios talkininkus, dirbusius „ranka rankon“ su KGB. Jau vien partizanų buvimas kėlė baimę ir mažino okupacinės valdžios režimo talkininkų drąsą, uolumą ir savivalę.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-08.
Užpaliai. 27-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija, I dalis. Vyr. redaktorius sudarytojas Stanislovas Balčiūnas. Vilnius: Versmės leidykla, 2013, p. 555–568.

Operacija Galinių kaime

1949 m. Užpalių vls. ūkininkai jau buvo suvaryti į kolūkius – tapo „sovietiniais baudžiauninkais“ be jokios privatinės nuosavybės, o žemės ūkio produkcijos kritimas buvo toks tragiškas, kad kaimuose žmonės visai nuskurdo, nebeturėjo iš ko net duonos išsikept. Buvo didžiulis žmonių priešiškumas, nepasitenkinimas tarybų valdžia (t. y. „liaudies valdžia“), kuriai būtinai reikėjo „pastiprinimo“. Išeitis buvo rasta labai paprastai – vietoj ištremtų, Sibiro lageriuose įkalintų lietuvių, iš Rusijos plūstelėjo

kolonistai. Vien per 1946–50 metų „penkmetį“ į Lietuvą iš Sovietų Sąjungos atvyko net 247 406 „tikri sovietiniai žmonės“.[1]

Užpalių vls. Galinių kaime, iš Amerikos grįžusio stambaus ūkininko Žvirono, su šeima ištremto į Sibirą, vienkiemyje – dideliame name skardiniu stogu – įsitaisė iš „plačiosios tėvynės“ suvažiavę rusų kolonistai. Dauguma jų buvo jauni žmonės, tik pirmininkas, ginkluotas karišku šautuvu, buvo vyresnio amžiaus. Jų privažiavo tiek daug, kad kai kuriems jau tekdavo miegoti ant grindų. Nors su vietiniais lietuviais išoriškai jie stengėsi elgtis draugiškai, tačiau buvo skundikai ir „pagrindinė okupantų sukurtos valdžios atrama“ kaime.

Jiems buvo duotas perspėjimas – „Audros“ būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis rusų kolonistams įsakė iki nurodytos dienos išsikraustyt. Tie nekreipė dėmesio. 1949 m. rudenį į Galinių kaimą atėjo penki „Audros“ būrio partizanai. Lietuviai jaunuoliai atvedė ir parodė namo sienoje vietą, už kurios stovėjo pirmininko lova. Smūgis iš vokiško kulkosvaidžio MG-42 „dėjo“ per ją kelias serijas, prakirsdamas sienojuose skyles. Visi rusai pusnuogiai iššokinėjo pro langus ir pabėgo į Užpalius. Galinių kaime jie jau niekada nebepasirodė. J. Abukauskas-Siaubas pasisiūlė įeiti į vidų pažiūrėti. Pravėrė duris, dešinėje rankoje laikydamas parabelį, o kairiąja pasišviesdamas „batareika“ (prožektoriumi). Pirmininkas nušautas gulėjo lovoje, šalia jo ant sienos kabojo rusiškas karabinas. Bedarant duris į kitą kambarį, tamsoje trenkė šūvis. Šalia jo krito nukautas partizanas Juozas Klišys-Šeškas, o kulka, perėjusi jam per krūtinę, rikošetu atšoko nuo koklinės krosnies ir sunkiai sužeidė Siaubui kairę ranką, įstrigdama žasto raumenyse. Apieškoję kambarius, nieko nerado. Net ir dabar, praėjus daugybei metų, taip ir liko neaiškios šio netikėto šūvio aplinkybės – nei kas, nei iš kur paleido tą nelemtą šūvį.

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-09.

[1] Grunskis, Eugenijus. Sovietinio teroro ir trėmimų reikšmė. Prieiga internete: http://www.šaltiniai.info/files/istorija/II00/E._Grunskis._Sovietinio_teroro_ir_tr%C4%97mim%C5%B3_reik%C5%A1m%C4%97.II1501B.pdf. 2018-05-05.

Pranašystės iš delno

Po operacijos Galinių kaime partizanai grįžo į savo „bunkeriuką“. Tamsoje užsidegė žibalinę lempą, kas susėdo, kas atsigulė ant gultų. Visi gailėjo žuvusio draugo J. Klišio-Šeško, svarstė, spėliojo, iš kur „trenkė“ tas nelemtas šūvis. „Subjurusią“ nuotaiką dar labiau gadino ir Jono Abukausko-Siaubo sužeidimas. Vyrai prie lempos apžiūrėjo jo žaizdą, iš naujo aptvarstė ranką. Ji baisiai ištino, skaudėjo, nebegalėjo jos net pajudinti. Rokiškėnas Jonas Kublickas-Šturmas iš Kng. Margio rinktinės štabo, norėdamas visiems pakelti nuotaiką, pasiūlė Siaubui paburti iš delno, mat buvo studijavęs chiromantijos meną. Kadangi kair. rankos Jonas ištiesti negalėjo, būrė iš dešinės. Prie

lempos šviesos apžiūrėjęs delną, jis išpranašavo Jonui tris dalykus: kad jo laukia ilgas gyvenimas, ateityje nusimato vestuvės, o pirmagimis bus mergaitė. Visiems kitiems vyrams Šturmas išbūrė trumpą gyvenimą, tačiau tie nepatikėjo – juokėsi, manė, kad tai tik „šposai“, siekiant pakelti Siaubui nuotaiką. Tačiau kaip jis sakė, taip viskas ir įvyko.

Pagal J.Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-09.

Smūgio ir bendražygių žūtis

1949 m. gruodžio 4 d. Antadavainės kaime per susišaudymą su rusų kareiviais žuvo būrio vadas F. Stasiškis-Smūgis, jo brolis B. Stasiškis-Sūkurys, J. Čyžius-Tigras ir I. Klibas-Tėvukas. Pasitraukė tik sužeistas į šlaunį M. Paškonis-Don Kichotas ir J. Ramanauskas-Šarūnas. Tuo metu J. Abukauskas-Siaubas gydėsi bunkeryje sužeistą ranką – jei ne tas sužeidimas, jis irgi būtų papuolęs į tas kautynes, nes visada kartu su jais vaikščiodavo.

Gulėdamas bunkeryje, jis draugų atminimui parašė 14 posmų eilėraštį, kurio šiandien atsimena tik pradžią.

Smūgiui ir Sūkuriui atminti

Ten, kur per laukus Šventoji upė teka
Ir jos mėlynos bangos lietuviškai šneka,
Žaibiškių kaime, netoli kranto, sodyba stovi niūri.
Rodos, ją dengia paslaptis nežinoma, žiauri.

Toje sodyboje anksčiau gyveno
Tauri lietuviška šeima,
Augino tėvas du sūnus ir dvi dukras,
Skambėjo džiaugsmas ir daina.

Bet neilgai jiems teko džiaugtis
Tikrais lietuviškais džiaugsmais,
Vos pražydus jų jaunystei
Teko broliams skirtis su namais.

Paliko jie tėvus ir seseris – visus,
Išėjo gint Tėvynės,
Kurią užpuolė
Slibinas baisus.

Ilgai jie kovojo,
Nebodami nei vargo, nei kančių,
Daugel pavojų jie sutiko,
Daugel pažino ir kliūčių...

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-20.

„Audros“ būrio vado pareigose

1949 m., per Kalėdas, J. Abukauską-Siaubą, besigydantį bunkeryje, susirado Kng. Margio rinktinės vadas J. Kemeklis-Rokas, atvykęs kartu su savo adjutantu B. Žukausku-Žaibu (vadintu Žaibeliu) ir dviem juos lydinčiais partizanais. Rinktinės štabas turėjo didelių nuostolių – rusams atradus bunkerį, žuvo net septyni jo pareigūnai, buvo prarastos visos spausdinimo priemonės. Rinktinės vadas, senas Jono pažįstamas dar iš ryšininkavimo laikų, paprašė jo štabui atiduoti būrio spausdinimo mašinėlę. Siaubas su mielu noru tai ir padarė. Tačiau vadas apsilankė ir dėl kitų priežasčių – buvo numatęs paskirti jį naujuoju „Audros“ būrio vadu. Siaubas atsakė, kad yra dar jaunas, neturintis patyrimo ir pasiūlė kandidatais du senus jų būrio partizanus – B. Kazlauską-Bijūną ir M. Paškonį-Don Kichotą. Vadas atsakė, kad Bijūnas jau vadovavo „Kalnų“ būriui ir atsisakė vado pareigų, o Don Kichotas turi kai kurių asmeninių prasižengimų.

1950 m. sausio mėn. jis gavo Kng. Margio rinktinės vado J. Kemeklio-Roko raštišką įsakymą, kad nuo 1949 m. gruodžio skiriamas „Audros“ būrio vadu ir įpareigojamas supažindinti su šiuo raštu likusius būrio kovotojus. 1949–50 m. žiemą žuvo dar du partizanai – B. Zamauskas-Kietis ir B. Lukauskas-Kurmis. Tuo pat metu į būrį įstojo B. Indrašius-Rimgaudas.

1950 m. ankstų pavasarį Likunčių kaime susirinko visi po žiemojimo likę gyvi partizanai, o jų buvo nedaug:

1. J. Abukauskas-Siaubas, būrio vadas
2. Balys Kazlauskas-Bijūnas
3. Bronius Indrašius-Rimgaudas
4. Matas Paškonis-Don Kichotas
5. Juozas Ramanauskas-Šarūnas

Neatėjo S. Paškonienė-Klajūnė ir E. Galvydytė-Ramunė – jos slapstėsi atskirai, tačiau kartais prisijungdavo prie būrio.

Tuo metu tarptautinė padėtis buvo įtempta, atrodė, brendo neišvengiamas konfliktas. 1949 m. sovietai įžūliai pradėjo Vakarų Berlyno blokadą, kaip atsvara sovietų ekspansinei imperialistinei politikai buvo sukurta Vakarų valstybių NATO kolektyvinės gynybos organizacija, o 1950 m. prasidėjęs Korėjos karas atnešė dar

daugiau vilčių – atrodė, tuoj tuoj prasidės Vakarų valstybių karas prieš Sovietų Sąjungą. Partizanų gretose buvo pagyvėjimas, sužibo viltis, tačiau taktika išliko ta pati – laukimo ir jėgų išsaugojimo. Buvo stengiamasi tik pristabdyti okupacinio režimo įsigalėjimą, nubausti lietuvių tautai labiausiai nusikaltusius kolaborantus. Pavasarį partizanų gretas jau papildė nauji partizanai:

1. Juozas Zavadskas-Paukštis (jis tapo būrio vado pavaduotoju)
2. A. Kazakevičius-Narsutis (anksčiau legalizavęsis partizanas, į būrį įstojo antrąkart)
3. Bronius Svilas-Aidas
4. Alfonsas Svilas-Streikus (abu broliai)
5. Stasys Kanapeckas-Erškėtis

1950 m. gruodžio mėn. tragiškai žuvo geriausias Siaubo draugas B. Indrašius-Rimgaudas – netyčia sprogus granatai, jis buvo mirtinai sužeistas.

1951 m. pavasarį būryje partizanų dar padaugėjo. Į jį įstojo:

1. Julius Sirutis-Eimutis
2. Balys Sirutis-Granitas (abu broliai. Balys buvo grįžęs iš kariuomenės atostogų ir išėjo pas partizanus)
3. Juozas Pernavas-Žvalgas
4. Povilas Stukas-Tėvas
5. Ona Stukienė-Motina
6. Vytautas Abukauskas-Laisvutis (Jono brolis, ryšininkas, pabėgęs nuo arešto. Tuo metu buvo suimtas jo brolis dvynys, irgi ryšininkas, Pranas Abukauskas ir nuteistas 25 m. kalėti lageryje)
7. Vytautas Abukauskas-Žiedas (Jono pusbrolis)

1951 m. įvyko daug netekčių. Pavasarį, gegužės 13 d., išduoti bunkeryje Vaiskūnų kaime, nusišovė B. Kazlauskas-Bijūnas ir E. Galvydytė-Ramunė. Partizanai išaiškino išdaviką ir PKLT (partizanų karo lauko teismo) sprendimu nubaudė jį mirties bausme – sušaudė.

1951 m. rugsėjo 28 d. Paindrės kaime rusų kareivių apsupti degančiame klojime žuvo:

1. B. Svilas-Aidas
2. J. Ramanauskas-Šarūnas
3. P. Stukas-Tėvas
4. O. Stukienė-Motina

1951 m. rugsėjo mėn. pas juos į būrį atvyko Kng. Margio rinktinės vadas J. Kemeklis-Rokas su adjutantu B. Žukausku-Žaibu ir lydinčiais partizanais. Jis paklausinėjo, kaip būrys laikosi, davė nurodymus ir pasakė, kad su jais norėtų susitikti

Vytauto apygardos vadas B. Kalytis-Siaubas. Mat jų būrys, nepaisant netekčių, buvo augantis, žuvusius pakeisdavo naujai įstoję partizanai. B. Kalytį-Siaubą, kuris norėjo susitikti su „Audros“ būrio vadu, atlydėjo partizanas Jaunutis. Įvyko pasitarimas, po kurio būrio kovotojai su apygardos vadu įsiamžino nuotraukoje.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-22.
Užpaliai. 27-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija, I dalis. Vyr. redaktorius sudarytojas Stanislovas Balčiūnas. Vilnius: Versmės leidykla, 2013, p. 555–568.

Susidūrimas su Užpalių „aktyvu“

1950 m. birželio 24 d. J. Abukauskas-Siaubas su trim draugais nuėjo į Galinių kaimą švęsti Joninių. Pasisvečiavę, nutarė grįžti atgal į stovyklą. Joninės pasitaikė labai lietingos, atrodė, kad dangus „prakiuro“ – pylė kaip iš kibiro. Visų rūbai iškart peršlapo, o brendant per apsemtas pievas, permirko ir batai. Nebeliko kitos išeities, kaip apsistoti netoliese esančiame klojime. Pasidžiovę batus ir autkojus, sugulė pailsėt. Ryte, laukdami, kol pradžius avalynė, vyrai nutarė sulošt preferansą. J. Abukauskas-Siaubas patiesė trikampę vokišką palapinę, pasidėjo planšetę su dokumentais, išsitraukė popieriaus lapą. Rateliu susėdo draugai: Bronius Indrašius-Rimgaudas, Bronius Zavadskas-Paukštis ir Stasys Kanapeckas-Erškėtis. Siaubas, prieš sėsdamas lošti, dar nutarė pasižvalgyti. Koks buvo netikėtumas, kai pro lentų plyšį visai šalia pamatė sulyta palapinsiauste, su atkištu šautuvu, rusą, o kitą – bėgantį už klojimo kampo. Nuo miško pusės kelias jau buvo atkirstas – krūmuose irgi matėsi palapinsiaustės – sugulę garnizono kareiviai. „Ruskiai!“ – pranešė nemalonią žinią. Dabar buvo brangi kiekviena akimirka, reikėjo veikti nedelsiant. Prisitaikęs iš automato, Siaubas, nieko nelaukdamas, „kirto“ trumpą seriją į arčiausiai stovėjusį kareivį. Pirmas iš daržinės iššoko S. Kanapeckas-Erškėtis, iš paskos – B. Indrašius-Rimgaudas. Jie, šaudydami iš automatų, puolė tiesiai į tuos pačius krūmus, kur ir buvo išsidėsčiusi pasala. Nelemtai pasipainiojęs jiems kelyje, nespėjęs net iššauti, nuo jų ginklų ugnies parkrito nukautas milicininkas. Siaubas traukėsi paskutinis – atkišęs „užvestą“ automatą, jis prabėgo pro nušautąjį, o krūmuose sugulę su rusiškomis palapinsiaustėmis nė vienas nepakėlė net galvos, nepaleido nė vieno šūvio. Tai buvo labai keista, neįprasta, sukirbėjo mintis: „Kažkas čia ne taip!“

Vėliau paaiškėjo visos šio įvykio aplinkybės. Pasirodo, naktį valsčiuje iš agento buvo gautas pranešimas, kad į klojimą Galinių k. nuėjo partizanai. Tuo metu Užpalių miestelyje nebuvo nei skrebų, nei rusų kareivių – visi buvo išvykę su užduotimi į kitą valsčiaus pusę. Partizanus „sudorot“ nusprendė vietiniai „pridurkai“ – partiniai ir tarybų valdžios aktyvistai, uoliausi okupantų talkininkai, nusprendę „pasižymėt“ prieš savo šeimininkus. Visi jie buvo ginkluoti, dauguma apsirengę „pusiau kariškai“. Susirinko jų apie 9–10 žmonių ir išėjo „į žygį“. Susidūrę akis į akį su partizanais, iškart

„pridėjo į kelnes“. Vėliau Užpalių Vykdomojo komiteto pirmininkas teisinosi, kad „aktyvistus“ labai išgąsdino pirmas iš klojimo iššokęs „policijos vachmistro uniforma“ apsirengęs partizanas, į juos paleidęs automato ugnį.

Iš tikrųjų S. Kanapeckas-Erškėtis tevilkėjo uniforminį geležinkeliečio švarką, tačiau, pasirodo, okupantų talkininkų baimės akys buvo labai didelės.

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus 2017-09-22.

Netikėtas radinys

1951 m. vieną birželio naktį „Audros“ būrio vadas J. Abukauskas-Siaubas su penkiais vyrais ėjo išdžiūvusio upelio vaga nuo Vyžuonų pusės. Vidurnaktį priėjo ant kranto stovintį namuką – jame ūkininkas laikydavo avis. Nutarė jame apsistoti – pasišvietę „batareika“ susirado šiaudų, pasidarė guolius ir sumigo. Rytais, dar gulėdami, visada imdavo tyrinėti šiaudinį stogą – ar neprasiskleidę šiaudai, ar nėra kokių nors iškilimų. Taip visada darydavo ištremtų, negyvenamų sodybų klojimuose ar ant tvartų lubų – įtartinas vietas badydami durklu ar šompolu kartais surasdavo paslėptų ginklų, granatų.

Siaubas bežiūrėdamas pamatė nežymiai prasiskleidusius šiaudus ir juokaudamas tarė: „Vyrai, ten yra paslėptas automatas!“ Antanas Kazakevičius-Narsutis šypsodamasis atsikėlė, pasilypėjo ir pabadė tą vietą šompolu – šis atsirėmė į kažką kietą. Praskleidęs šiaudus, jis ištraukė į skudurą suvyniotą pailgą daiktą. Išvynioję, visų nuostabai, atrado gerai suteptą, beveik naują suomišką automatą – tetrūko tik šovinių disko. Šią problemą greitai išsprendė, pritaikydami rusiško automato PPŠ ragelį – tereikėjo dilde nugaląst kraštus. Tai buvo labai geras, patikimas ir retas ginklas, galima sakyt, „partizano svajonė“, nes mūšyje niekada „kliūčių nedarydavo“. Toliau bebadydami stogą surado dar ir prancūzišką šautuvą – Vietinės rinktinės „plechavičiukų“ ginklą su keliais šoviniais. Tuo metu tai jau buvo bevertis radinys, galima sakyti, metalo gabalas – jiems jau seniai nebeturėta šovinių.

Savo „dešimtuką“ Siaubas atidavė Narsučiui. Vėliau suomišką automatą jis patobulino – nupjovė medinę buožę, vietoj jos pritaisė vokiško automato MP-40 („mašinkės”) , kuriam jau nebeturėjo šovinių, atlenkiamą metalinį „petelį“ ir rankeną. Eidamas pas gyventojus „rinkti žinių“, jį pasikabindavo po švarku ant peties, o vamzdį įsikišdavo į kišenę – iš toliau niekam nekildavo jokio įtarimo, kad jis ginkluotas. Registruodamasis suomišką automatą paliko A. Kazakevičiui-Narsučiui, o šį 1953 m. žiemą suėmus KGB agentams-smogikams, jis pateko į priešo rankas.

Pagal J. Abukausko-Siaubo atsiminimus.

Registracija

Rusų saugumas ir skrebai labai terorizavo J. Abukausko-Siaubo šeimą, gimines – juos suimdavo, tardydavo, laikydavo rūsiuose, nors po kelių dienų paleisdavo. Buvo suimta kartu su motina ir jo sužadėtinė Bronislava Indrašytė iš Remeikių k. KGB per gimines pradėjo „spaust“ ir geruoju, ir bloguoju, negailėdami gražių pažadų – vis liepdavo perduoti jiems laiškus, kuriuose po registracijos garantavo „visišką nuodėmių atleidimą“. Tuo metu jau geso laimėjimo viltis, vieni ėmė ieškoti „išeičių“, kiti liko kovoti iki mirties. Dėl šaudmenų trūkumo partizanai jau nebegalėjo rengti pasalų, išpuolių – kiekvieno susirėmimo metu reikėdavo skaičiuoti šovinius, net jei ir būdavo galimybė sutriuškinti priešą, vis tiek tekdavo atsitraukti, nes kiekviena paleista šovinių serija buvo labai brangi.

1952 m. vasario 7 d. J. Abukauskas-Siaubas legalizavosi, perdavęs būrio vado pareigas ir savo ginklą A. Kazakevičiui-Narsučiui. Kartu su juo registravosi ir jo pusbrolis Vytautas Abukauskas-Žiedas, šiek tiek vėliau jo pavaduotojas J. Zavadskas-Paukštis, J. Pernavas-Žvalgas ir du besislapstantys ryšininkai: Albinas Rožė ir Veronika Pernavaitė. Visi registrantai gavo laikinus pažymėjimus, tačiau KGB agentų buvo akylai sekami.

Jaunesnysis brolis Vytautas Abukauskas-Laisvutis net ir nemanė pasiduoti rusams. Jis sakė: „Geriau jau tegul mane pakiša kur nors po kelmu, tačiau aš niekada nesiregistruosiu!“ Po jo žūties į KGB rankas patekusiame neišsiųstame į Sibirą ištremtam draugui laiške jis rašė: „Iš jūsų pažįstamų sveiki ir gyvi tebekovojame dėl Tėvynės laisvės tik trys – Narsutis, Streikus ir aš. Nors mums šiemet daug sunkiau gyventi, „draugai“ neduoda ramybės, bet neliūdim, sakom: be parako vis tiek mūsų nepaims. <...> Dienom ir naktim mus sekioja, norėdami paskutinį kailį nulupti... Gal jiems tai ir pavyks, gal ir greitai. Reiks mums atsisveikinti, užmigti amžinuoju miegu. Jie tai gali padaryti, bet Tėvynės meilės iš mūsų širdžių, kol jos plaka, neišraus...“

Praėjus mėnesiui, Jonas Abukauskas susituokė su Brone. Buvo įdarbintas Degėsių valcų malūne sargu, o apgyvendintas prieš jį esančiame dviaukščiame name. Ten buvo ir klubas-skaitykla, kurio vedėjas (atrodo, komjaunuolis) dirbo ir KGB agentu. Šie klubai buvo komunistinės propagandos-agitacijos „lizdai“, juose darbuodavosi tik sovietiniam režimui ištikimiausi žmonės, o jų darbas būdavo gerai apmokamas. Name buvo ir telefonas – tuo metu labai retas dalykas, todėl, apsilankius pas Joną partizanams, agentas bet kada galėjo pranešti Užpalių saugumui. Po registracijos Jonas tris kartus slapta susitiko su partizanais, atidavė jiems ir B. Žukausko-Žaibo padarytą ir jam dovanotą ženkliuką – „Vytį“.

1952 m. spalio 16 d., žuvus broliui Vytautui Abukauskui-Laisvučiui ir J. Siručiui-Eimučiui, visi registrantai vienu metu buvo suimti ir atsidūrė Vilniaus KGB kalėjime. Tuo metu Jono žmona buvo jau penktą mėnesį nėščia.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-09.
Užpaliai. 27-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija, I dalis. Vyr. redaktorius sudarytojas Stanislovas Balčiūnas. Vilnius: Versmės leidykla, 2013, p. 555–568.

Brangi šovinių kaina

Jei 1944–45 m. partizanai šovinių stygiaus nejautė, tai vėliau tai tapo vis didėjančia ir sunkiai sprendžiama problema. Daug ginklų teko atsisakyti vien dėl to, kad buvo negrįžtamai išeikvotos jų šaudmenų atsargos, o jokio tiekimo nebuvo. Kadangi seni šoviniai būdavo nepatikimi, partizanams tekdavo juos patikrinti – išardyti, pakeisti paraką, kapsulę. Surūdijusios, oksiduotu paviršiumi šovinių gilzės prisvildavo šovinio lizde, po šūvio automatiškai nebūdavo išmetamos, ginklas užstrigdavo. Partizanai visokiais būdais bandydavo „susikombinuoti“ naujų šovinių, tačiau šitą jų problemą gerai žinojo ir priešas, todėl kartais pakliūdavo į paspęstus spąstus, sumokėdami už tai kartais labai brangiai – savo gyvybėmis.

Martinčiūnų kaime gyveno Aldona Rudokaitė – jauna, graži, draugiška mergina, gera siuvėja. Ji nebuvo ryšininkė, tik rėmėja – partizanams pataisydavo ir išplaudavo rūbus, duodavo pavalgyt. Jauni vyrai ją vadindavo švelniai Alduku, nes ji buvo ir Vytauto Abukausko-Laisvučio „simpatija“. Tai sužinojusi MGB ją slaptai suėmė, prigąsdino ir užverbavo, suteikdama agentės Rūtos slapyvardį. Ji pradėjo rusų saugumui pranešinėti, kur apsistoję partizanai, dėl jos išdavysčių vos nežuvo keli būrio vyrai, ją pradėta rimtai įtarinėt. Per registrantą Vytautą Abukauską-Žiedą (Laisvučio pusbrolį) ji su savo drauge Birute Sirvydyte parašė laišką, kviesdama užeiti, ir pažadėjo jaunesniajam Siaubo broliui Vytautui Abukauskui-Laisvučiui gauti šaudmenų. Būrio vadas A. Kazakevičius-Narsutis jį perspėjo, kad tai spąstai, liepė neiti, bet tas vis tik surizikavo. Matyt, buvo per daug didelė pagunda gauti naujų, „garantuotų“ šovinių.

1952 m. rugsėjo 21 d. V. Abukauskas-Laisvutis ir Julius Sirutis-Eimutis naktį užėjo pas ją į namus Martinčiūnų kaime. Ši atsakė, kad šovinių dar negavo, bet ryte sės ant dviračio, nuvažiuos į Užpalius ir parveš. Partizanai laikinai apsistojo į Sibirą ištremtų ūkininkų Masiulių sodyboje, esančioje netoli miško. Užpaliuose rusų saugumas jai įdėjo du butelius degtinės su migdomaisiais (specialiu preparatu „Neptun“), kad partizanus pavaišintų, o šiems užmigus, galėtų paimti gyvus.

Apie pietus ji parvažiavo namo ir kartu su savo drauge B. Sirvydyte bei paaugliu broliu Antanu atėjo pas partizanus į apleistą sodybą, atsinešdama ir degtinės. Šovinių sakė dar negavusi, nes jos pažįstamas visiškai girtas, tačiau „rytoj tikrai gaus“. Partizanai nutarė palaukti iki rytdienos, tačiau atneštos degtinės negėrė. Tuo metu NKVD kareiviai su skrebais, vadovaujami dviejų rusų karininkų, atvažiavo užsimaskavę šieno vežimuose. Sutartoje vietoje agentė Rūta jiems buvo palikusi raštelį, o jame nurodžiusi, kur apsistoję partizanai. Laisvučiui ir Eimučiui su merginomis linksmai besišnekučiuojant, netikėtai juos ėmė supti skrebai ir rusų kareiviai. Partizanai liepė

merginoms bėgti, o patys griebėsi už ginklų. Prasidėjus susišaudymui, merginos pasileido per laukus namų link, o bebėgantį A. Rudokaitės brolį mirtinai „nukirto“ skrebų kulkosvaidžio serija. Abu partizanai apšaudomi per pievą bandė trauktis į mišką. Sugulę patogioje lomelėje, tarp viksvų, jie „trenkė“ atgal. V. Abukauskas-Laisvutis iš „dešimtuko“ pataikė į galvą ir sunkiai sužeidė skrebą, šaudžiusį iš kulkosvaidžio. Šiam nutilus, jie greitai metėsi miško link ir, turbūt, būtų laimingai išbėgę, jei ne MGB kpt. Kulikov. Jis paėmė sužeisto skrebo Degteriovo kulkosvaidį ir, atsigulęs už akmenų krūvos, tol leido seriją po serijos, kol abu besitraukiančius partizanus nukovė.

Žuvusių partizanų kūnai buvo nuvežti į Dusetas ir užkasti nežinomoje vietoje. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, Jonas Abukauskas nuvažiavo į Ukmergę, kur milicijoje tardytoju dirbo senas čekistas Kulikov, prašydamas tik vieno – parodyti brolio ir jo draugo užkasimo vietą, tačiau tas buvo nenuoširdus, savo kaltės išpirkti nepanoro, nieko nepasakė.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-09.
Užpaliai. 27-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija, I dalis. Vyr. redaktorius sudarytojas Stanislovas Balčiūnas. Vilnius: Versmės leidykla, 2013, p. 555–568.

Mirtininkų kameroje

Vilniaus KGB kalėjime J. Abukauską-Siaubą tardė tris mėnesius ir nuteisė aukščiausia bausme – sušaudyti. Po nuosprendžio paskelbimo patys teisėjai parašė malonės prašymą – beliko tik pasirašyti.

Iškart pateko į mirtininkų kameras, kurios buvo pagrindiniame korpuse, pusrūsyje, prie įėjimo. Jose būdavo ne mažiau dviejų ir ne daugiau trijų kalinių – po vieną niekada nelaikydavo. Jonas visada tikėjo, niekada neprarado vilties, kad mirties bausmę pakeis. Kartą, sėdint vienoje kameroje su južintiškiu partizanu Viliumi Nemeikšiu-Šeškumi, įvedė trečią mirtininką – suvalkietį. Tas, pabuvęs kelias, dienas sako: „Jūs turbūt ne mirties bausme nuteisti – vis „pašposijat“, pajuokaujat!“ – „O ką, negi bus geriau, jei visą laiką sėdėsim ir tylėsim!“ – atsakė Jonas.

Mirties nuosprendžio patvirtinimas ateidavo per du mėnesius. Po to jau per pirmąsias dešimt dienų galėdavo bet kada iššaukt ir įvykdyt mirties nuosprendį.

Po Stalino mirties kamerose jau visą dieną leisdavo žaisti šachmatais. Tarpusavyje susižinodavo naujienas, pasipasakodavo savąsias „kaldami Morzę“ į šildymo vamzdį, kuris ėjo per visas kameras. Už tai Jonas net buvo nubaustas – gavo 6 paras karcerio.

Kartą jį įvedė į kamerą, kurioje rado sėdintį Mykolą Urboną-Liepą – tuo metu jis buvo vienas. Liepa buvo aukštas, šviesiaplaukis, nuoširdus vaikinas, suimtas KGB agentų-smogikų kartu su B. Kalyčiu-Siaubu. Nors ir laukė mirties nuosprendžio, bet buvo dvasiškai nepalūžęs, tvirtas. Jis papasakojo, kad juos suimant B. Kalytis-

Siaubas turėjo galimybę pabėgt, tačiau ja nepasinaudojo, pasidavė, nesusisprogdino ant nugaros po drabužiais pakabinta „šompoline“ granata. Liepa pasižadėjo, kad, kai jį koridoriumi ves sušaudyt, garsiai sušukti paskutinius atsisveikinimo žodžius.

Kelias dienas J. Abukauskui-Siaubui teko sėdėti vienoje kameroje su V. Sabaliausku-Kirviu, irgi nuteistu mirties bausme. Jį B. Kalytis-Siaubas išsiviliojo į savo „štabą“ ir kartu su kitais agentais-smogikais pakelyje suėmė.

Mirtininkų kamerose J. Abukauskas išsėdėjo penkis mėnesius. Mirus Stalinui, režimas pamažu pradėjo keistis į lengvesnę pusę. J. Abukauskui mirties bausmė buvo pakeista į 25 m. lagerio ir 5 metus be teisių. Tuo metu jis jau sėdėjo „dvidešimtpenkinių“ kameroje. Vieną naktį jis išgirdo koridoriuje žingsnius ir M. Urbono-Liepos atsisveikinimo šūksnį: „Sudiev, vyrai!“ Paskutinio žodžio galas buvo ištartas neaiškiai, nutrauktas – matyt, gavo stiprų smūgį arba kažkas bandė užčiaupti burną.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-09.

Nepavykęs „pasikasimas“

1957–58 m. žiemą Irkutsko srities Taišeto 14-ajame režiminiame lageryje buvo ruošiamas pabėgimas. Visada, „kaip taisyklė“, pabėgimai, „pasikasimai“ vykdavo vasarą, o jai praėjus lagerio administracija „atsipūsdavo“, galėdavo būti rami – atrodė, kas išdrįs bėgti žiemos metu?

Priešingai tokiai nusistovėjusiai logikai, „pasikasimas“ – tunelis pabėgimui – buvo kasamas žiemą,net 2 m gylyje. Pirmieji jį pradėjo kasti iš barako prausyklos Vytautas Bastys ir Jonas Abukauskas – jie padarė pradžią ir viskam vadovavo. Netrukus prie jų prisidėjo dar du – Edvardas Šmitas ir latvis Stanislav Jaunušuns. Jie keturi ir buvo pagrindiniai pabėgimo organizatoriai. Vėliau prisijungė Zigmas Laugalaitis ir daug kitų lietuvių.

Tunelį kasė pasikeisdami šeši žmonės, o kiti dirbo viršuje. Iš tunelio sunešta žemė buvo slapta išpilama ant barako lubų. Apie vykdomą „pasikasimą“ žinojo „pusė lagerio“, tačiau niekas neišdavė. Bėgti turėjo apie 20 žmonių, pabėgimo dieną pasiruošę, su kuprinėmis, į jų sekciją atėjo dar ir penki ukrainiečiai. Apie kasamą tunelį žinojo ir kartu kalėjęs buvęs KGB agentas-smogikas A. Radzevičius-Alfa, tačiau nieko neišdavė.

Nuo kasamo tunelio pradžios iki lagerio tvoros buvo 25 metrai. Už jos prasidėjo lagerio prižiūrėtojų daržai, aptverti tvoromis, kur ir turėjo būti padaryta tunelio išėjimo anga. Tačiau, pasirodo, buvo suklysta. Nors jau buvo iškastas 40 metrų ilgio tunelis, jis nukrypo į šoną. Vytautas Bastys pirmas išsikasė į viršų ir pamatė, kad „pataikė ne ten“ – išlindimo anga buvo šiapus tvoros, visai šalia sargybos bokštelio, po pat apšvietimo lempa. Pabėgimas iškart buvo atšauktas. Dar naktį, keičiantis

sargyboms, į užpustytą tunelio angą įkrito rusų kareivis. Buvo paskelbtas aliarmas, visą jų sekciją „sukišo“ į karcerį.

Vienas latvis tardomas prisipažino – nurodė pabėgimo organizatorius. Visi keturi buvo nuteisti – gavo papildomai po trejus metus ir pateko į Vladimiro kalėjimą.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-09.

Lagerio atsiminimų fragmentai

J. Abukauskas, patekęs į lagerį, eidavo kartu su brigada į darbą, bet nedirbdavo. Mėnesio gale, brigadininkui pateikus ataskaitą – tuščią lapą, kaip neįvykdęs normos, „sėsdavo“ septynioms paroms į karcerį. Taip elgdavosi ne tik jis, bet ir daugiau lietuvių, atkaklių, užsispyrusių vyrų. Lagerio administracijai J. Abukauskas sakydavo: „Jūs mane laikote tarybų valdžios priešu, tai kaip aš galiu jos labui dirbti, ją stiprinti!“

Iš Maskvos atvažiavusios specialiosios komisijos dukart peržiūrėjo jo bylą, tačiau skirtos kalėti maksimalios bausmės – 25 metų nė kiek „nenumetė“, nesumažino – paliko tą pačią.

Taišeto 14-ajame režiminiame lageryje jis kalėjo kartu su buvusiu KGB agentu-smogiku A. Radzevičiumi-Alfa. Einant kartu kalinių grupelėje, Jonas prie visų jį paklausinėdavo, kaip jie „vykdydavo“ savo operacijas. Jis niekada nesigindavo, tik viską švelnindavo, sakydamas, kad viską darė už pinigus – KGB išmokėdavo labai dideles algas, premijas. Vien už Lietuvos Šiaurės–Rytų Karaliaus Mindaugo srities vado J. Kimšto-Žalgirio suėmimą jie gavo po 1000 rublių, o už paimtus gyvus partizanų būrių vadus tekdavo 200–300 rublių premijos. Paskui Vilniuje eidavo į geriausius restoranus ir gerdavo. Tačiau jam tų pinigų jau nebepakako – jis pradėjo plėšikauti ir „tūpė“ dešimčiai metų. Kaip minėta, darant „pasikasimą“ lageryje, jis viską žinojo, bet neišdavė, turbūt ir pats būtų bėgęs.

Iš Vladimiro kalėjimo J. Abukauskas pateko į 19-ąjį griežto režimo Mordovijos lagerį. Teko dirbti (nedirbant, o tik išeinant į darbą) pagrindiniame, su dideliu priestatu, baldų ceche – ten gamindavo sieninių laikrodžių „su gegute“ dėžutes. Jonas sugalvojo tą cechą padegt. Baigiantis darbo dienai, slapta užlipo į pastogę. Iš laido su gumine izoliacija, apsukto lininiu audeklu, kuris labai gerai degė, buvo pasidaręs 1 m ilgio „Bikfordo šniūrą“. Jo galą įkišo į degtukų dėžutę su pakulomis, apdėjo skiedromis ir pritvirtino pastogėje. Padegęs „šniūro“ galą, Jonas greit išbėgo ir įsimaišė tarp kitų kalinių. Netrukus visą brigadą surikiavo į koloną ir nuvarė į baraką. Vos įėjus į jį, pasigirdo šūvis – sargybinis pastebėjo degantį cecho stogą. Nors ir buvo bandyta gesinti gaisrą, visas medinis cechas, taip pat ir sukrauti medžiagų ruošiniai („zagotovkės“) sudegė. Niekas kaltininkų nesurado. Iš tikrųjų J. Abukauskas labai rizikavo – jį, kaip „užkietėjusį tarybų valdžios priešą“, už tai galėjo ir sušaudyt.

Kai kriminaliniai pastatė betoninį 10-ąjį ypatingo režimo Mordovijos lagerį, J. Abukauskas iškart pateko į jį ir išsėdėjo net 14 metų. Jame kalėjusių politinių kalinių jis buvo pramintas „Trešeriu“ – 1963 m. nuskendusio JAV atominio povandeninio laivo vardu, o kituose lageriuose dar vadintas „Akmeniniu maišu“. Jame Jonas surado jam patinkantį darbą – kartu dirbti prie naujai gauto automatinio pjūklo jį pasikvietė Stasys Gaudinskas. Šį išsiuntus į kitą lagerį, dirbo poroje su kitu lietuviu – Vytautu Klanausku. Režimas čia buvo daug sunkesnis – po darbo iškart uždarydavo į kameras, be jokių pasivaikščiojimų zonoje. Jame kalėjo neeiliniai kaliniai – pakartotinai teisti už pabėgimus, tie, kuriems mirties bausmė buvo pakeista į 25 metus, patekę į kalėjimą antrą kartą. Iš lietuvių jame, be J. Abukausko, kalėjo Liudvikas Simutis, Algirdas Petrusevičius, Petras Paulaitis, Alfonsas Svarinskas ir dar daug kitų.

J. Abukausko nuomone, „žmogus yra gajus, prisitaiko prie sunkiausių gyvenimo sąlygų“.

Vėliau J. Abukauskas vėl pateko į 19-ąjį griežto režimo Mordovijos lagerį. Dirbo staliumi-baldininku. Iš jo 1976 m. ir buvo paleistas į laisvę.

Pagal J. Abukausko-Siaubo prisiminimus 2017-09-29.

Bunkeriai ir slėptuvės

Įtemptas, pilnas pavojų partizaniškas gyvenimas vertė išmokti slėptis. Pavojaus, baimės jausmas ir savisaugos instinktas priversdavo žmogų protauti, mąstyti, kaip geriau, gudriau, visiškai netikėtose, įtarimų nesukeliančiose vietose įsirengti slėptuves. Nesugebėsi pasislėpti – žūsi.

1944–45 m. žiemai pragyventi partizanai darė didelius, su dviaukščiais gultais, bunkerius. Troškūnų girioje, netoli Barboros akmens, buvo įrengtas bunkeris šimtui vyrų. Repšėnų miškelyje buvo du dideli, gilūs, su dviaukščiais narais bunkeriai, kurių vienas buvo vadinamas „tranzitiniu“ ir turėjo atskirą slaptą išėjimą. Jis buvo skirtas laikinai apsistoti keliaujantiems partizanams. Šiuos bunkerius iš gyventojų daug kas žinojo, vėliau jie buvo rusų atrasti ir susprogdinti. Tuo pat metu ir vėliau buvo statomi ir mažesni, skirti pasislėpti 3–5 žmonėms, bunkeriai. Jie buvo įrengiami gyvenamuose namuose su įėjimo anga asloje, po grindimis, po „pečiumi“, tvartuose po mėšlu, klojimuose, po malkine, kiemuose ant tako, po šuns būda, šuliniuose, netoli sodybos esančiuose krūmuose. Miškuose įrengiami bunkeriai būdavo ne tik miško gilumoje, bet dažnai ir prie pat kelio, kad vaikštant neišsimintų takeliai. Juos, paruošus reikiamą medžiagą – lentas, rąstelius, turėdavo iškasti ir užmaskuoti labai greitai, per vieną dieną. Svarbiausia būdavo, kad niekas pašalinis kasant nepastebėtų. Iškastų žemių paslėpimas buvo didelė problema. Ieškodavo arčiausiai kasamo bunkerio esančių žemės paviršiaus nelygumų, įdubų, atsargiai nuimdavo paviršinį supuvusių

lapų sluoksnį iki grunto. Iškastas žemes atsargiai, kad nepribarstytų, maišais tenai sunešdavo, supildavo ir kietai „sutrambuodavo". Paskui išlygintą žemės nelygumą kruopščiai užmaskuodavo paviršiniu sluoksniu, lapais. Bunkeriai dažniausiai būdavo žemi, apie 1,3 m aukščio, kad laisvai galėtų sėdėti. Apačioje padarydavo grindis, o šoninėse sienose – ventiliacines angas. Dangtis dažniausiai būdavo į apačią siaurėjanti žemės pripildyta dėžė – „vazonas", į kurį dažnai įsodindavo eglutę. Bunkeriai buvo prišildomi juose gyvenančių žmonių kūnais ir iškvepiamu oru. Žiemą, per šalčius, jie būdavo sausi, tačiau rudenį, o ypač pavasarį, polaidžio metu, tiesiog „patvindavo" – per lubas ir sienas lašėdavo, bėgdavo vanduo, būdavo drėgna, šalta, pelydavo ne tik sienos, bet ir drabužiai. Kartais grįžę į bunkerį partizanai jį rasdavo iki kelių apsemtą, tačiau pavojus vertė prisitaikyti prie visokiausių sąlygų – susirangydavo ant gultų ir miegodavo. Žiemos metu labai didelė problema būdavo nepalikti sniege pėdų, todėl partizanų judėjimas tapdavo labai apribotas, ryšys su „plačiuoju" pasauliu smarkiai suvaržytas arba nutrūkdavo. Baltais maskuojamaisiais chalatais apsirengę NKVD kareiviai miškus dažnai „košdavo", pračiuoždavo slidėmis, ieškodami pėdsakų ar kitų gyvybės ženklų. Kartais, esant dideliam „zapūdui" („siautimui"), į bunkerį pavojaus genami sulįsdavo tiek daug vyrų, kad būdavo „kaip silkių bačkoje", net oro trūkdavo.

Kai kada šalia bunkerio buvo iškasamas papildomas mažas bunkerėlis, sujungtas siaura išėjimo landa. Atradus pagrindinį bunkerį, partizanai pereidavo į mažąjį atsarginį bunkerėlį, o išėjimo angą užmaskuodavo, užversdavo žemėmis.

Dažnai į dangčio dėžę, kai kurių vadintą „vazonu", pridėdavo akmenų. Tai buvo praktikoje patvirtinta maža gudrybė – badant metaliniu strypu, šis atsiremdavo ne į lentinį dugną, kas iškart išduodavo bunkerį, o tartum į žemėje esantį akmenį.

J. Abukausko-Siaubo nuomone, partizanavimo patirtis parodė, kad bunkerių įrengimas pastatų pakraščiuose, prie pamatų, turėdavo trūkumų – čekistai, badydami metaliniais strypais, šias vietas ypač tikrindavo, be to, jos neapsaugodavo nuo drėgmės. Slėptuves klojime, po prėslu, jie išsikasdavo prieš kraunant šieną, o iš medinių balkių padarydavo įlindimo „tunelio" rėmą. Sumynus šieną (ar šiaudus), telikdavo išpešti ties „tunelio" galu angą ir padaryti tvirtai surištą šieno kamštį jai uždengti. Įsirengdami bunkerius miškuose, kad vanduo nebėgtų per lubas, iš viršaus paklodavo brezento, „tolio" (ruberoido) gabalą ar net stalo klijuotę – ką turėdavo ar gaudavo. Pavasarį ir per rudeninius lietus tai nors šiek tiek sulaikydavo vandenį, bet niekada bunkerio visai neapsaugodavo – vis tiek lašėdavo per lubas, drėkdavo sienos, kartais kaupdavosi po grindimis, viskas supelydavo: drabužiai, batai, odinė ekipiruotė, patalynė. Sausiausia bunkeryje būdavo tik žiemą arba šiltą, nelietingą vasarą.

1951 m. J. Abukauskas-Siaubas su draugais įsirengė bunkerį Puodžių miškelyje, visai šalia kelio. Vieta buvo saugi, netoli gyveno ūkininkas, kuris šį bunkerį „prižiūrėjo". Lapkričio gale, jau pasnigus, vieną dieną kažkas pradėjo draskyti bunkerio viršų. Narsutis pakėlė dangtį pasižvalgyti, tačiau pastebėjo tik kažką greitai nubėgantį. Visi išlipo, pasiėmė ginklus, šovinių atsargas ir išėjo ieškoti „svečio". Pėdsakai atvedė į

vienkiemį, kuriame gyveno, atrodė, geras žmogus. Jo vienas iš trijų vaikų, 10–11 metų berniukas, su šunimi vaikščiojo po mišką, o tas, turbūt užuodęs maistą, pradėjo nagais kasti žemę apie ventiliacines angas. Nebuvo jokios garantijos, kad vaikai mokykloje nepasigirs, neišplepės. Liepę šeimynai iki vakaro neišeiti iš namų, partizanai nebegrįžo į bunkerį – išžygiavo kitur „laimės ieškoti". Taip, vos pradėję gyvent, prieš pat žiemą „liko be namų". O kur eit? Iš paskos sniege pasilieka „išdavikės" pėdos. Atėjo dienos metu į Remeikių kaimą, o ten kažkas pastebėjo, pranešė.

J. Abukauskas-Siaubas niekada nemėgo bunkerių. Miško stovykloje visada yra viltis, kad keli ar nors vienas partizanas prasiverš, išliks gyvas. Bunkeryje jau taip nebuvo – jei jį surado, „tai sykiu ir kapas". Kartą jų krašte įvyko nelaimingas atsitikimas. Virš bunkerio susirinko ganomos karvės, pradėjo snukiais badyti žemę, pešti žolę. Jos yra smalsus, kvailas gyvulys, turbūt pajuto žmogų. Bunkeryje buvę partizanai pagalvojo, kad rusai surado jų bunkerį ir visai be reikalo nusišovė.

Kartais būdavo daromi ilgi atsarginiai išėjimai, siekiantys 30, 50 ir daugiau metrų. Jais pasinaudodavo apsupus bunkerį, daug partizanų tokiu būdu ir išsigelbėjo. 1949 m. vėlų rudenį taip atsitiko J. Kemekliui-Rokui, Kng. Margio rinktinės vadui. Jis išlindo pro atsarginio išėjimo angą, automato serija „nukirto" netoli šonu stovėjusį NKVD kareivį ir atsišaudydamas pabėgo. O bunkeryje pasilikę žuvo net septyni vyrai – visi štabo pareigūnai, kuopų vadai, buvo prarastos visos spausdinimo priemonės. Vėliau rusai ir skrebai pasimokė – bunkerius jau apsupdavo dviem žiedais – mažuoju, apie patį bunkerį, ir didžiuoju, kelių šimtų metrų spinduliu, kad partizanai nepasinaudotų atsarginiu išėjimu. Bunkeriai būdavo įrenginėjami ir ūkininkų namuose, tvartuose, daržinėse, kartais ir kieme, ant paties tako, po šuns būda, lauke, darže ir t. t. Troboje įlindimo anga dažniausiai būdavo padaroma asloje (užmaskuojant dangtį pabarsčius smėlio ją pašluodavo), pro „pečiaus" (krosnies) apačioje esančią angą, vadinamą „pečeliu", ir pan.

Didelis bunkeris buvo klojime pas P. Radvilą Pusbačkių k. Jame laisvai tilpo septyni, o pavojaus atveju ir daug daugiau vyrų. Įėjimo anga buvo padaryta asloje, kurią pašlavus dangtis gerai užsimaskuodavo. Penkerius metus partizanavęs J. Kadžionis-Bėda turėjo septynis bunkerius – penkis Troškūnų girioje, o du – Garbėnų miške.

Išėjęs į kaimą partizanas turėdavo sugrįžti atgal į mišką, kol nebūdavo rasos, kad nepaliktų brydės. Jeigu buvo sutarta, kad jis turi sugrįžti 5 val. ryto, tai po penkių praėjus dešimčiai minučių partizanai atsargumo dėlei palikdavo bunkerį. NKVD žinojo daug būdų, kaip „prakalbinti" žmogų – galėjo nulupti ir nagus, ir „pašildyti" įkaitinta geležimi. Tokiais atvejais, siekiant greitai iškvosti, su priemonėmis nesiskaitydavo. Jei suimdavo bunkerio vietą žinantį partizaną ar ryšininką, jame gyvenantys irgi turėdavo kuo greičiau iš jo „mauti". Čekistai[1] buvo išmokyti žiaurių tardymo metodų, priverčiančių žmogų kalbėti, pasakyti net ir tai, ko jo ir neklausiama.

J. Kadžionio-Bėdos pasakojimu, be bunkerių, labai populiarios buvo ir slėptuvės. Jos būdavo įrengiamos tarp dviejų sienų, dvigubų lubų, dvigubos pastogės. Dažnai jas įsirengdavo klojimuose, šiaudų ar šieno prėsluose, tačiau jos būdavo tik iki pavasario,

nes gyvulių šėrimui ar kraikui naudojamas prėslas per žiemą labai sumažėdavo. Pagal P. Paškevičiaus iš Surdaugių k. prisiminimus, A. Jagiela-Ąžuolas ir A. Velanis-Tigras 1946–47 m. žiemą jų klojime, šieno prėsle, buvo įsirengę slėptuvę. Įlindimo angą užkišdavo surišto šieno „kamščiu". Skrebai darė kratą, tačiau jos nerado. Slėptuvės, bunkeriai – tai liaudies kūryba, išmonė, išradingumas, gudrumas. Niekas jų nemokė, nepatarė, viską reikėjo sugalvoti ir išrasti patiems, mokytis iš skaudžių klaidų.

Kartais slėptuvės būdavo klojime, pačioje pakraigėje (pvz., pas S. Kaunietį-Prietelių Tumėjos vnk.), kitur – tarp „dvigubo" stogo. Pvz., pas Balį Meldaikį iš Pūkenių k. tvarto gale pastatytoje malkinėje buvo padarytas dvigubas šiaudinis stogas su įlindimu pro tvarto skliautą. Ten tilpdavo 3–4 žmonės. Slėptuves darydavo ir name, kamaroje ar klėtyje tarp dviejų sienų. Tokią slėptuvę Skauradų kaime pas Bronių Keraitį turėjo A. Blauzdys-Konkurentas.

Ir bunkeriai, ir slėptuvės konspiracijos tikslais dažnai turėdavo pavadinimą, visiškai neutralų, neturintį jokių asociacijų nei su esama vieta, nei su jų rėmėjais, pvz., „Nevėžis", „Pilėnai", „Tėvynė" ir pan.

Bunkeriai ir slėptuvės buvo daromi labai išradingai, kartais pasirinkta vieta net atrodė prieštaraujanti „sveikam protui", su įvairiausiais ir netikėčiausiais sprendimais. Tai galėjo sugalvoti tik į mirtiną pavojų pakliuvę žmonės.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos ir J. Abukausko-Siaubo prisiminimais.

[1] Čekistai – „Če Ka" darbuotojai. Pavadinimas kilo nuo Rusijos bolševikų sukurtos represinės saugumo struktūros, pavadintos Visos Rusijos Ypatingoji komisija kovai su kontrrevoliucija ir sabotažu prie Liaudies komisarų tarybos (VČK). Ši žinyba keitė savo pavadinimus, iš esmės likdama tokia pati: VČK, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, KGB, o dabar FSB. Aukščiausias žinybinis apdovanojimas – „Garbės čekisto ženklas" – turbūt, išliko iki šiol. Lietuvoje tarnauti šioje represinėje struktūroje buvo atrenkami seni pogrindinės kompartijos (LKP) nariai, ištikimai dirbę Sovietų Sąjungos naudai, pažinoję savo krašto žmones ir apylinkes. Jiems į pagalbą iš Rusijos buvo atsiųsti turintys didelį patyrimą čekistai, kartu organizavę plataus ir sisteminio tautos, jos valstybingumo naikinimo bei sovietizavimo darbus. Lietuvių čekistų veikla vertintina kaip išdavikiška, kolaboruojanti su priešu (analogiška Vakarų Europos šalių kolaborantų veiklai su vokiečių okupaciniu režimu II pasaulinio karo metais). Pokario metais Vilniuje buvo įsteigta MGB mokykla vietinių čekistų, nacionalinių kadrų, ruošimui (R. P.).

Partizanų kova su šnipais ir išdavikais

Pasaulinėje pasipriešinimo judėjimų istorijoje kova su šnipais, išdavikais, jų naikinimas be jokio pasigailėjimo visada buvo, yra ir bus pirmoji, pagrindinė ir klasikinė pogrindžio organizacijų funkcija, užtikrinanti konspiratyvias sąlygas jos tolesniam sėkmingam veikimui. Tai yra pogrindžio aksioma, visiškai nepriklausanti nuo to, ar jos nariai to nori, ar nenori. Paprasčiausiai jie priversti taip daryti, nes tai yra jų išgyvenamumo ir kovos tęstinumo pagrindas. Pasipriešinimo judėjimai Prancūzijoje, Olandijoje, Belgijoje, Čekijoje, Lenkijoje ir visose kitose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, laikėsi lygiai tokios pat praktikos.

Lietuvos partizanai aktyviai ir atsakingai kovojo su išdavikais ir šnipais. Jie būdavo raštiškai perspėjami nutraukti savo kenkėjišką tautai ir pasipriešinimo sąjūdžiui veiklą, taip pat, jeigu leisdavo aplinkybės, juos griežtai įspėdavo atėję patys partizanai. Kartais „iki ausų prisidirbusiems" okupantų pakalikams be didelių „ceremonijų" įkrėsdavo „beržinės košės", pagrasindami, kad, jei tęs savo kenkėjišką tautai veiklą, bus „šuniškas galas" – ateis ir nušaus. Dažnai išdaviko likvidavimą vadindavo labai paprastais, atrodytų, jokių asociacijų su tuo neturinčiais pasakymais, kaip, pvz., „išėjo žvejot", „nusinešė lapė" ir kt. Tai drausmino okupantams tarnaujančius kolaborantus, nes bijojo, kad už išdavystę teks atsakyti. Tačiau ne visi įspėti šnipai „pasitaisydavo", kiti ir toliau tęsdavo savo niekingą darbą. Jeigu dėl jų išdavystės žūdavo partizanai (apie 80–90 procentų partizanų žuvo šnipų išduoti), partizanų karo lauko teismo pareigūnai atlikdavo aplinkinių gyventojų, kaimynų, jų giminių ir artimųjų apklausą, kaltinamųjų tardymą. Apklausos ir tardymo protokolai bei nuosprendžiai buvo dokumentuojami ir saugomi kuopų, rinktinių, apygardų štabų archyvuose. Partizanai labai atsakingai žiūrėjo į šias procedūras, žinodami (ir ne be reikalo), kad jų kova ir bausmės išdavikams ateities istorijoje bus vertinamos „pro padidinamąjį stiklą". Jie teisingai manė, kad tautos „plieninė", tvirčiausioji dalis bus okupantų sunaikinta, o dalis išlikusių tebus istoriniai ir politiniai prisitaikėliai, „minkštoji masė", lengvai minkomas „molis". Šie savo prisitaikėliškumą vertins kaip privalumą ir, nieko dėl laisvės nepraradę ir nepaaukoję, dėsis „tikraisiais" patriotais. Pokario išsivadavimo judėjimo kovos jiems bus tik „kliuvinys" įrodinėjant savo patriotiškumą.

Butageidžio kuopos archyvai neišliko. Juos, vykdant kasimo darbus, rado darbininkai prie Repšėnų dvaro pastato. Kad neatitektų į KGB rankas, juos sunaikino patys radusieji – žinia apie radinį vis tiek būtų pasiekusi „čekistų ausis". Iš partizano J. Kadžionio-Bėdos atsiminimų, savavališkų mirties nuosprendžių vykdymų nebuvo arba pasitaikydavo labai retai – tai padaręs partizanas pats būdavo teisiamas karo lauko teismo. Viskas buvo daroma su vadovybės žinia po nuosprendžio patvirtinimo.

1949 m. pavasarį buvo įvykdytas mirties nuosprendis Šovenių k. gyventojams – vyrui ir žmonai, kurių išdavystė buvo įrodyta gyventojų apklausa ir pačių nusikaltusių prisipažinimu. Buvo atlikta ir dalinė turto konfiskacija. Kiti šeimos nariai buvo nekalti ir jų atžvilgiu jokia prievarta nenaudota. Buvo nušautas užverbuotas Troškūnų MGB agentas Budrevičius iš Deksnių k. Nors ir buvo įspėtas tris kartus, šnipinėti nesiliovė. Juozas Balčiūnas (Juzuliokas) iš Surdaugių k. irgi buvo nušautas kaip MGB šnipas. Surdaugių, Papartynės k. šnipinėjo Vacys Kepalinskas iš Deksnių k., visiems reikėjo jo saugotis.

Savivaliavimo būta tik partizaninio judėjimo stichinės veiklos pradžioje. Partizanų Statutas laisvės kovotojų veiklą „įstatydavo į tam tikrus rėmus", kurių peržengimas pačiam partizanui grėsė mirties bausme. Vėliau jo ribas peržengdavo tik atskiri individai, kurie už nusikaltimus jau buvo baudžiami pačių partizanų.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, Pauliaus Kiršos-Vilko prisiminimais.

Liūdnas atsisveikinimas

Artėjo 1948 m. žiema. Būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas ir pavaduotojas A. Velanis-Tigras pasikvietė Bėdą toliau nuo stovyklos ir sako: „Žinai ką, Bėda, tau reikia „ant žiemos“ išvažiuoti gyventi į miestą. Gal pasiseks susirasti darbą, paskui, pagal išgales, gal ir porą mūsų vyrų paslėpsi pas save per žiemą, o pavasarį vėl žiūrėsim. Mes tau truputį maistu ir pinigais padėsim. Tu turi dokumentus, dėdė padės prisiregistruoti, tokios progos praleisti negalima. Jei pamatysi, kad gresia pavojus, tai pas mus kelias visada atviras.“ Pamatęs, kaip nuliūdo Bėdos veidas, A. Velanis-Tigras sako: „Aš, jeigu tik galėčiau, visą gyvenimą sutikčiau akmenis skaldyti, tačiau man kelio atgal nebėra. Įsivaizduok, apsups rusai vieną kartą mišką ir nebus kitos išeities, tik mirtis. O pats turi galimybių išlikti gyvas, tai ir pasinaudok. Žūti visada spėsi!“

J. Kadžionis-Bėda suprato, kad bendražygiai jam linki tik gero, ir norom nenorom sutiko su jų pasiūlymu. Kai apie tai papasakojo seseriai Monikai, ši labai nuliūdo ir bandė jį atkalbėti, tačiau brolis pasakė, kad toks yra vadų sprendimas ir jis davė sutikimą. Ji pasiskundė, kad J. Darela-Dieduška jų krašte girtuokliauja ir kabinėjasi prie vienišų moterų. Bėda pažadėjo apie tai pranešti vadui Ąžuolui. Monika iš vakaro su arkliu atvažiavo pas pamiškės gyventoją, partizanų ryšininką A. Kaunietį, o anksti ryte išvežė brolį į Troškūnų geležinkelio stotį, iš kur jis turėjo važiuoti į Panevėžį. Bevažiuojant mišku, sesuo papasakojo, kad J. Darela-Dieduška, būdamas girtas, išsitarė, kad jam nebeliko kitos išeities, kaip legalizuotis. J. Kadžioniui ši žinia iškart sukėlė nerimą – jis liepė seseriai važiuoti į namus, o pats nusprendė grįžti atgal ir pranešt įspėjančią žinią A. Jagielai-Ąžuolui. Ankstų rytą jis jau buvo stovykloje. Jį pamatęs, A. Jagiela-Ąžuolas sako: „O, Bėda ir vėl čia!..“ Šis papasakojo, kad girdėjęs iš sesers, jog Dieduška sakęs: „Man kito kelio nebėra, tik registruotis...“ Ąžuolas iš jo pasijuokė: „Prisiklausei bobų kalbų. Ir pats neturi ramybės, ir kitiems neduodi. Važiuok kaip važiavai ir nesiblaškyk!“ J. Kadžionis-Bėda nuliūdo – vietoj padėkos iš jo pasišaipė. Ąžuolas sako: „Rytoj rytą anksti pažadinsim, kad spėtum į traukinėlį, ir važiuok laimingai!“ J. Butkus-Karklas pažadėjo pakelti, nes ne visi partizanai turėjo laikrodžius. Naktį Bėda susapnavo labai aiškų, tikrovišką sapną – ištremta į Sibirą sesuo Petrutė jį perspėja: „Jonai, tik neik šiąnakt į Troškūnus!“ Anksti rytą jį pažadino Karklas, tačiau Bėda nesikėlė – ir pasakyt nedrįsta, ir eit negali. Atsikėlusiems vyrams paaiškino savo sapną, šie nusistebėjo, kai kurie pajuokavo, kad Bėdos niekaip negalima „išrodyti“ iš miško. Tuo metu į svečius buvo atėjęs būrio vadas A. Žilys-Žaibas su žmona Klajūne (Žaibiene) ir savo vyrais: A. Mince-Lietumi, J. Bernatavičiumi-Rasputinu, V. Žemaičiu-Audra (Ladziuku), V. Jakuboniu-Vermachtu ir kitais. Stovykloje kūrenosi iš supjaustytų beržų sukrautas didelis laužas, partizanai aplink jį stovėjo arba sėdėjo, šildėsi, kalbėjo, juokavo. Diena jau ėjo vakarop, pradėjo snigti. Ažuolas jam priminė: „Dabar labai gera proga išeiti, nes užsnigs tavo pėdsakus.“ Vyrai jam į krepšį įdėjo virtos kiaulienos, duonos. Atsisveikindamas stengėsi sulaikyti ašaras,

partizanai, spausdami ranką, linkėjo laimingo kelio, o A. Mincė-Lietus, paspaudęs ranką ir paplojęs per petį, kelionei įteikė dar ir papirosų pakelį. Bėda neatsigręždamas, jau verkdamas, išskubėjo iš stovyklos. Paėjęs toliau, atsigręžė – pro ašaras matė, kaip apie laužą sustoję vyrai šildosi – vieni pritūpę ir atkišę rankas, kiti atgręžę nugaras. Tuo metu dar nežinojo, kad su daugeliu šių vyrų tai buvo paskutinis atsisveikinimas.

Remiantis J. Kadžionio prisiminimais.

Išdavikas J. Darela-Dieduška

Kavarskietis J. Darela – pagyvenęs, turintis du suaugusius sūnus, žmogus, buvo aktyvus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis. Visi manė, kad jis pasitraukė į Vokietiją, tačiau J. Darela ilgai slapstėsi bunkeryje vienas. Išvargęs, kankinamas vienatvės, pradėjo ieškoti ryšių su partizanais, kad priimtų jį į būrį. Šeima jau buvo ištremta į Sibirą, tad buvo likęs visiškai vienišas. A. Jagiela-Ąžuolas, gerai jį pažinojęs, nors ir ne visai iš geros pusės, šnekėjo: „Gal ir nereikėtų jo priimt, bet jis gi buvęs Nepriklausomybės kovų savanoris, Birželio sukilimo dalyvis. Be to, jo šeima į Sibirą išvežta, kaip dabar žmogų tokioj bėdoj paliksi?“ Jis ir atsivedė J. Darelą į būrį. Ilgai sėdėjęs bunkeryje, jis buvo labai suvargęs – nors ir nusiskuto apžėlusią barzdą, tačiau nuovargio pėdsakai taip ir liko veide įsirėžę. Visgi būryje autoriteto neturėjo – nors būdamas senyvo amžiaus, pasakodavo nešvankius anekdotus, „blevyzgas“, buvo nedrausmingas, girtuokliaudavo, gąsdindavo žmones, kabinėdavosi prie moterų. Partizanams tekdavo ne kartą už jo elgesį atsiprašinėt. Pagal Surdaugių k. gyventojo Petro Paškevičiaus prisiminimus, pas juos užėjus Ąžuolo vyrams, susirinkę kaimynai jiems kalbėjo: „Kam jūs tampotės su savimi tą durnių, prišauks jums nelaimę!?“ Partizanai atsakę: „Neee, jis geras žmogus!“ Kartą prisigėręs jis pradėjo kabinėtis prie merginos, tad gyventojai pranešė partizanams. Šie susiradę varėsi J. Darelą-Diedušką į stovyklą, gal būtų ir sušaudę, tačiau pakeliui jis pabėgo.

J. Kadžionis-Bėda turėjo dokumentus, todėl, vyresnių partizanų spiriamas, žiemai ruošėsi išvykti gyventi į miestą. Jau išėjus iš būrio sesuo Monika jam pranešė, kad J. Darela-Dieduška pas ūkininkus girtuokliauja, kvailioja ir šneka, kad jam nėra kitos išeities, kaip legalizuotis. Grįžo atgal pranešti vyrams, tačiau šie nepatikėjo: „Kur jis ten legalizuosis? Bobų kalbų klausai! Kaip važiavai, taip ir važiuok!“

Tačiau J. Darela-Dieduška jau buvo taip morališkai degradavęs, kad ryžosi draugų išdavystei. Į būrį jis sugrįžo, tačiau ne vienas, o atsivesdamas rusų garnizoną. Vėliau MGB jam leido išvykti į Sibirą, pas ištremtą šeimą, tačiau žinia apie jo judošišką išdavystę jau buvo „nuskridusi“ greičiau už jį. Tokiais tėvo darbais buvo labai pasipiktinę sūnūs, sutikę jį labai priešiškai. Taip išdavikas nerado laimės ir toli nuo namų. Tais pat metais ir mirė – eidamas gatve, pradėjo vemti krauju ir krito negyvas.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Būrio vado A. Jagielos-Ąžuolo ir jo bendražygių žūtis

1948 m. lapkričio 13-osios ankstų ir šaltą rytą, apie šeštą valandą, į Levandavičių namus pasibeldė J. Darela-Dieduška. Pasisveikino ir paklausė: „Ar stovykloje yra mūsų vyrai?“ – „Nežinau, – atsakė Levandavičienė, – bet vakar trise buvo užėję.“ Atrėmęs į sieną šautuvą, jis priėjo prie ką tik pasemto šalto vandens kibiro ir godžiai, puodelį po puodelio, gėrė. Sūnus Julius pašoko iš patalo ir pasisiūlė: „Aš nueisiu į stovyklą pažiūrėt!“ – „Ai, neik!“ – tarė Darela ir, išeidamas pro duris, dar pridūrė: „Dabar aš juos truputį išgąsdinsiu!“ Po kokių penkiolikos minučių pasigirdo baisus šaudymas, kulkosvaidžių tratėjimas.

Partizanų miško stovykla tebuvo vos už 400 metrų. Vietoj palapinės jie naudojo ištemptą brezentą, kuris buvo panašus į dvišlaitį stogą ir apsaugojo tik nuo lietaus. Po juo iš šakų ir eglišakių buvo padaryti guoliai, kuriuose partizanai miegodavo susiglaudę šalia vienas kito. Jokios patalynės nebuvo. Partizanai turėjo prietaringą posakį: „Kuo geriau stovyklą įsirengi, tuo trumpiau joje gyveni.“ Kiti guolius buvo pasidarę atskirai, visai be pastogės. Pasak J. Kadžionio, jis iki šiol prisimena ant prilaužytų eglišakių miegantį pusiau užpustytą, prisidengusį garbanotą galvą pakelta kariškos milinės apykakle, Švedrį. Stovykloje nakvojo būrio vadas Antanas Jagiela-Ąžuolas, kulkosvaidininkas Anicetas Simanonis-Sigitas, Antanas Blauzdys-Konkurentas, Jonas Dagelis-Gintaras, Jonas Bernatonis-Melagis, Simonas Dailidėnas-Miesčionis, Alfonsas Pajuodis-Radvila, Danutė Dovydėnaitė-Laumė. Buvo atėjęs ir svečias – Šarūno rinktinės Kęstučio būrio partizanas Vytautas Skrebė-Klajūnas. Stovykloje nebuvo vado pavaduotojo Alekso Velanio-Tigro ir Juozo Šileikos-Švedrio – abu buvo išėję į svečius Tumėjoj pas Balčiūną. Stovykloje jau degė laužas, virė katilas. Partizanai dar gulėjo savo guoliuose, atsikėlęs buvo tik subatėnas (nuo Subačiaus krašto) V. Skrebė-Klajūnas. Jis pirmasis ir pastebėjo tyliai atslenkančius rusus, kurie bandė apsupti stovyklą. Puolė pasiimti ant eglės šakos pakabinto automato, tačiau rusai atidengė ugnį ir jį sužeidė. Šaudė kryžmine ugnimi maždaug iš 40 m atstumo, o stipriausia ugnis buvo nutaikyta į tą vietą, kur gulėjo Ąžuolas (rusai tai žinojo iš išdaviko Darelos). Vos pašokusį jį per nugarą pervėrė kulkosvaidžio serija. Gintaras buvo nukautas šūviu į pakaušį – kulka pervėrė galvą, išmušdama dantis. Danutė buvo sužeista, o mirtinai nukauta jau besitraukiant iš stovyklos. Sužeistą V. Skrebę-Klajūną ant pečių išnešė, nepalikdamas ir savo kulkosvaidžio, stipruolis Sigitas. Rusai buvo paleidę partizanams persekioti vilkšunį ir bėgo jam iš paskos. Šuo prisivijo bėgantį Simoną Dailidėną-Miesčionį, pradėjo skalyti, tačiau šis dviem pistoleto šūviais „užmigdė“ jį amžinai.

Netrukus į Patamsių sodybą atėjo du rusų kareiviai ir įsakė kinkyti vežimą. Lydimas rusų Kazys Patamsis su arkliu atvažiavo į stovyklą, kurioje lankėsi daugybę kartų. Buvo atvaryti su vežimais ir du kiti kaimynai. Vaizdas buvo sukrečiantis: kūrenosi partizanų laužas, katile virė vanduo, o stovykloje jau negyvi gulėjo Ąžuolo, Gintaro ir

Danutės kūnai. A. Jagielai-Ąžuolui kulkosvaidžio serija, pataikiusi į nugarą, kiaurai buvo perėjusi per krūtinę, išplėšdama net plaučių gabalėlius. Karinei-čekistinei operacijai vadovavęs operatyvinis įgaliotinis, MGD leitenantas Dilys, nuo nervinio sukrėtimo drebėjo kaip epušės lapas, tiesiog kaleno dantimis. Rusus labai nustebino stovykloje rasti naujų rusiškų uniformų komplektai, tarpusavyje kalbėjo: „Откуда они взяли?“ („Iš kur jie gavo?“) Kareiviai labai gailėjo nušauto šuns, sakydami, kad geriau vietoj jo būtų nušovę „istribitelį“. Į kaimynų vežimus buvo sukrauti partizanų daiktai, o į Kazio vežimą kareiviai su stribais sumetė vieną ant kito partizanų kūnus. Ant žuvusiųjų susėdo ir stribai, sakydami: „Sėsk ir tu, nebijok, juk jie sveiki žmonės!“ Kazys atsisėdo ant vežimo drungos kraštelio, o kelionė iki Kavarsko buvo „tikra Golgota“. Įvažiavus į MGB kiemą, reikėjo kūnus iškelti. Kazys pakėlė viršuje gulintį Ąžuolą už pečių, tikėdamasis, kad kažkas ateis į pagalbą, tačiau išgirdo šaukiant: „Traukis!“ – ir stribai parvertė vežimą ant šono, išversdami ir žuvusiųjų kūnus. Tuoj pat į MGB kiemą sulėkė ir „stribų bobos“, paaugliai vaikai – visi vartė, apžiūrinėjo kūnus, drabužius, išvertė kišenes, klausinėjo smulkmenų, o „stribokai“, rusiškai keikdamiesi, pertraukdami vienas kitą, noriai pasakojo. Iš šalies žiūrint, visiems buvo tiek daug džiaugsmo, laimės, kalbų, kad atrodė tikra „kanibalų šventė“.

Paskui Kazį su kaimynais nusivarė į MGB pastatą ir tardė iki vakaro.

Sustingusius kūnus sustatė gatvėje atrėmę į buvusios sinagogos sieną, kelis kartus fotografavo. Skrebas K. Romanovas iš vietinių rusų sentikių (vadintas Kiriliuku) dar bandė durtuvu badyti Ąžuolo kūną.

Po kiek laiko žuvusiųjų kūnai buvo įvairiomis pozomis sumesti ir užkasti negilioje duobėje netoli Šventosios kranto. Kadangi Gintaro kojos duobėje netilpo, buvo nukirstos kastuvu.

1949 m. žiemą partizanas Jonas Kadžionis-Bėda žuvusių bendražygių atminimui parašė eilėraštį, pavadindamas jį „Repšėnų miškely“.

Atkūrus Nepriklausomybę, partizanų kūnai su derama pagarba buvo iškilmingai perlaidoti į Traupio kapines.

Remtasi K. Patamsio, M. Levandavičiūtės-Gilvydienės, J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Malvina

Atsisveikinęs su būrio vyrais, J. Kadžionis nei Panevėžyje, nei Biržuose, nei Kaune darbo negavo. Susitiko po A. Jagielos-Ažuolo žūties būrio vadu tapusį A. Velanį-Tigrą. Jis patarė registruotis – MGB po Darelos išdavystės ir taip viską žino, tad, jo manymu, nieko ir neklausinės. Taip ir padarė. Po registracijos Tigras paklausė: „Ar pasą išdavė?“ – „Ne“, – atsakė J. Kadžionis. – „Vadinasi, areštuos. Neišdavė todėl, kad niekur neišvažiuotum. Būk atsargus. Kai pajausi pavojų, grįžk pas mus“, – pasakė A. Velanis-Tigras. J. Kadžionis laikinai apsigyveno pas seserį Moniką – po ištrėmimo

gimtuosiuose namuose buvo įsikūrę svetimi žmonės.

Dar prieš tremtį, 1947 metais, J. Kadžionio mama sakė: „Jonuk, tu nueik į Garbėnų k., ten gyvena labai gražios seserys Gedžiūnaitės." Jonas, suradęs progą, su draugais ir nuėjo. Patiko visa šeima, o ypač jų dukra Malvina. Įsimylėjo ją iš pirmo žvilgsnio, pakerėjo viskas – ir jos išorės, ir vidinis grožis, dvasios spindesys, elgesys, nuoširdumas, idealizmas, tikėjimas. Ji buvo išsilavinusi – kartu su seserimi Genute mokėsi Karmėlavos gimnazijoje, kur moksleives auklėjo krikščioniška dvasia ir ruošė prasmingam gyvenimui vienuolės, paskui – Ukmergės mokytojų seminarijoje. 1945 m. buvo areštuotas jos tėvas kartu su vyresniąja seserimi Janina, namai skrebų „išdraskyti", jos tapo benamėmis. Brolis Jonas Gedžiūnas-Ereliukas, Plieno būrio partizanas, buvo žuvęs 1946 m. sausio 22 d. kautynėse prie Želvos. Tėvui ir seseriai, kalintiems Vilniuje, dukterys nuveždavo maisto – kad „priduotų" siuntinį, jau iš vakaro nuvažiuodavo ir visą naktį prastovėdavo ilgiausiose eilėse. Visos seserys buvo Žaibo būrio ryšininkės, prasidėjus kovoms ir partizanų žuvimams, atsisakė šokių ir skaudžiai išgyvendavo jų mirtį. Malvina visada tikėjo Tiesos pergale, buvo labai drąsi ir ryžtinga, visur eidavo su malda ir pasišventimu. Atrodė, kad nėra jokių vilčių laimėti jos širdį, tačiau Jonui Kadžioniui ji tapo „kelrode žvaigžde". 1949 m. sausio mėn. su keliais kaimo vaikinais nutarė vėl nuvažiuoti į Garbėnų k., pas Gedžiūnaites. Rado tik Malviną ir jos motiną. Buvo nuoširdžiai pakviestas vakarienės. Prie stalo besikalbant apie jo bendražygių išdavystę, Malvina papasakojo savo sapną – Darela padavė jai tris nešvarias nosines – o paskui sužinojusi ir apie trijų partizanų žūtį. Jau temstant ji ruošėsi išeiti, sakydama, kad namuose nebenakvojanti, nes bijanti ištrėmimo. J. Kadžionis pasiūlė ją pavėžėt. Bevažiuojant pasakė ir paslaptį, kad už savaitės pas ūkininką, kur jie važiuoja, ateis du Žaibo būrio partizanai – būrio vadas V. Jakubonis-Vermachtas ir V. Žemaitis-Audra. Atsisveikinant ji paprašė Joną vėl ją aplankyti. Jono širdis džiūgavo, o džiaugsmas ir laimė, lankant mylimąją, pavirsdavo eilėmis.

Jau prieblanda papuošė sniegą

Jau prieblanda papuošė sniegą
Ir mišką giliu ramumu,
Žirgelis prunkšnodamas bėga
Jausmingai žaviu pylimu.

Tuojau suspindės žiburėlis
Jaukioj pamiškės glūdumoj,
Palangėj sužvengs juodbėrėlis,
Garsai atsilieps tolumoj.

Pro langą pažvelgs Numylėta,
Tamsoje galbūt nepažins?
Pažinusi tyliai iš lėto
Giliausią man skausmą grąžins.

Nežino, kad ją labai myliu,
Guodžiuos nors tuo džiaugsmu giliu,
Sau vienas kentėdamas tyliu,
Kitiems net šypsotis galiu.
Perženges brangių namų slenkstį,
Lyg palaimą ten išvydau,
Nejaugi nejaugi per anksti
Skausme nevilties aš skendau?

Giliu mielumu Tyraakė
Paprašė, kad būčiau svečiu,
Kažką tyliai mamai pasakė,
Man apgaubė žvilgsniu šviesiu.

Nuoširdžiai mane pavaišino,
Žinojo – benamis esu,
Lyg viltį į širdį grąžino,
O sieloje darės šviesu.
Naktis jau gili, šunys loja,
Labai atsiprašę svečių,
Pasakė – namuos nenakvoja,
Tam yra rimtų priežasčių.

Beribė padangė žvaigždėta,
Žirgelis vėl bėga risčia,
O šalia manęs Numylėta
Ramybę man teikia slapčia.

Netoli aš ją pavėžėjau,
Lig trečio kaimyno namų,
Atrodė, kad Rojuj viešėjau,
Krūtinėj taip lengva, ramu.

Dar paslaptį vieną pasakė,

Ne meilę tai lietė, oi ne,
Iš džiaugsmo širdis smarkiai plakė,
Mačiau, ji atjaučia mane.

Paprašė, kad vėl aplankyčiau,
Kai aš jai sudiev pasakiau,
Šio džiaugsmo nebeapsakyčiau,
Nes mariose laimės plaukiau.

Tai buvo nuostabiausias ir laimingiausias J. Kadžionio gyvenimo laikotarpis, dvasinio pakilimo ir įkvėpimo dienos, kai „laimė netilpo krūtinėje". Kelias iki jos namų būdavo toks trumpas ir lengvas, kad jį „nuskrisdavo kaip ant sparnų". 1949 m. kovo 4-ąją, Šv. Kazimiero dieną, susitiko su Žaibo būrio partizanais. Nakčiai pasiliko nakvoti, jos prisiminimai virto eilėmis.

Žydra padangė

Žydra padangė, kaip gražu,
Švento Kazimiero naktis.
Žvaigždutėms mirgant pamažu,
Skleidės mūs meilės paslaptis.

Tarytum angelas rimties,
Taip skaidrino širdžių jausmus,
Toli nuo klaidingos minties
Liūliavo, nešė mus.

Aš nedrįsau jos rankom liest,
Tik veidą jos pabučiavau,
Viltis taip skaisčiai ėmė šviest,
O koks laimingas aš buvau.

Ne, ne žiedų tai šlamesys,
Aš jos alsavimą girdžiu,
Skausmingas meilės ilgesys
Užgavo stygas mūs širdžių.

Jos pabučiavimą jutau,
Lyg palaimą šventų jausmų,
Ir tik tada tesupratau,
Meilė negimsta be skausmų.

Nejau tai sapnas, net graudu,
Kaip greit prabėgo ši naktis
Pirmųjų laimės valandų,
Kai skleidės meilės paslaptis.

Šiame pasauly lemta žūt
Visiems, be išimties,
Dievuli, leisk man su ja būt
Drauge ir valandoj mirties.

Sunku buvo sulaukt sekmadienio, o širdis nenurimo:

Širdis jos vardą ėmė šaukt

Gražios svajonės ir sapnai
Vėl širdį apipynė,
Galingi ilgesio sparnai
Kelią į laimę skynė.

Sunku sekmadienio sulaukt,
Vai kokios ilgos dienos,
Širdis jos vardą ėmė šaukt
Naktimis mėnesienos.
Dabar veržiaus ją aplankyt,
Ilgėjaus brangaus veido,
Bet paslapties šios pasakyt
Niekam širdis neleido.

Ne, neišreikšiu tų jausmų,
Kurie pripildė sielą,
Šių neapsakomų džiaugsmų,
Kur teikia mano miela.

Praėjo du mėnesiai, kaip J. Kadžionis draugavo su Malvina. Tos dienos amžinai išliko atmintyje kaip pačios šviesiausios ir laimingiausios gyvenimo akimirkos, džiaugsmu užliejo laimingą širdį. Jos virsdavo eilėmis:

O kas apsakys tuos jausmus

Kiek kartų padangėj skaisčiau žvaigždės švietė
Toj pusėj, kur josios namai.
Nežemiška jėga viliojo ir kvietė
Man būti su ja amžinai.

Kiek kartų girdėjau jos ištariant vardą,
Man balo iš džiaugsmo veidai.
Jaučiau – jaunas kraujas man gyslose verda
Ir tirpsta krūtinėj ledai.

Kiek kartų man teko pas ją bekeliauti
Jausmingai žaviu pylimu,
O kokią ramybę kiekvienąkart jautė
Ir puošės širdis jaukumu.

Kiek kartų man teko lankyti jos kaimą,
Iš tolo ją jausti tiktai,
Širdy viešpatavo svajonių palaima,
Džiaugiausi kaip vaikas slaptai.

Kiek kartų man teko skaudžiai nusivilti,
Kai josios namuos neradau,
Atrodė, kad viską, svajones ir viltį,
Staiga amžinai praradau.
Kiek kartų man teko paliest jos rūbelį,
O koks tasai jausmas brangus.
Nuleistos blakstienos jos puošė veidelį,
Spindėjo jisai lyg dangus.

Kiek kartų man teko jau ją aplankyti,
O kas apsakys tuos jausmus.
Kaip miela man buvo jos veidą matyti,
Pamiršus dejones, skausmus.

1949 m. kovo 25 d. vėl prasidėjo masinis žmonių trėmimas į Sibirą – buvo siekiama palaužti ir įbauginti žmones, kad jie nebesipriešindami stotų į kolūkius. Netrukus

atskriejo ir nelaimės žinia – ištrėmė Malviną ir jos šeimą. Atrodė, kad aptemo visas pasaulis ir karčią skausmo taurę teks išgerti iki dugno.

Naktį susapnavo balsą, liepiantį nuvykti į Traupio bažnyčios sekmadienines mišias. Balsas pasikartojo tris kartus. Sesuo irgi paragino – paklausyk sapno ir atlik gerą darbą. Taip ir padarė. Po mišių išėjęs iš bažnyčios, sustojo parūkyti. Prie jo priėjo nepažįstamas žmogus ir sako: „Malvina prašė, kad pas ją ateitum". J. Kadžionis iš nustebimo nebepratarė nė žodžio, juk visi kalbėjo apie jų šeimos ištrėmimą. Pasirodo, tai buvo Vladas Blažys iš Garbėnų k., pas kurį ji ir slapstėsi. Nieko nelaukdamas, išskubėjo pas mylimąją. Rado ją pasislėpusią klojime su „rožančiumi" rankoje ir verkiančią. Jonas nuramino ir pasakė, kad dabar abu eis visada kartu. Pavakarieniavę išėjo į tamsią naktį, į gyvenimo nežinią. Abu buvo benamiai, tačiau tikėjo, kad pasaulyje visada atsiras gerų žmonių, kurie jiems padės. Apsistojo pas Oną Trečiokienę – jos vyras buvo miręs, šeima gyveno vargingai, bet buvo nuoširdūs ir geri žmonės. Didįjį šeštadienį abu nuėjo miegoti į klėtį. Užsidegę žvakelę abu suklaupė ir meldėsi – tai buvo gražios ir palaimingos jų neramaus gyvenimo akimirkos, kurios išsiliejo eilėmis.

Skausmų pašvaistė

Kaimo klėtelėj dega žvakė,
Aplink pavojai ir mirtis.
Ką širdis širdžiai tuomet sakė,
Pasauliui liks tai paslaptis.

Abu suklaupę čia ant kelių
Paskendom maldoje širdžių,
Nuo svajingų meilės takelių
Sieloj pakilom lig žvaigždžių.

Nakčia pavasaris jau skleidės
Gležnučiais savo pumpurais,
Tarytum grožis Skaisčiaveidės,
Su meilės žvilgsniais atvirais.

O sielose skausmų pašvaistė,
Našlaičiai mes ir be namų,
Meilės žiedus ašaros laistė,
Liūdint namiškių mylimų.

Šita versmė Meilės šaltinių
Paliks tyra mums visada,
Lyg palaima jaunų krūtinių,
Kaip ta Šeštadienio malda.

Velykas praleido pas O. Trečiokienę, bet, pasklidus gandams apie naujus trėmimus, pasiėmę maisto išėjo į Troškūnų mišką ir jame slapstėsi penkias dienas. Per tą laiką gimė naujos eilės.

Žaibo būrio partizanas V. Jakubonis-Vermachtas siūlė Malvinai padaryti fiktyvius dokumentus, tačiau ši atsisakė. Abu žinojo: miškas – mirtis, dokumentai – kalėjimas. J. Kadžionis, vykdantis ir partizanų pavedimus, vaikščiojo „kaip ant skustuvo ašmenų". Jautė, kad yra sekami, vis dažniau „siautė" skrebai, nuo kurių reikėjo slapstytis. Gyvenimas darėsi tiesiog nepakeliamas. Susitarė su partizanais, kad 1949 m. gegužės 16 d. ateis į būrį. Sutartą dieną per žaliuojančius laukus abu atėjo į Troškūnų girią, susirado partizanų stovyklą. J. Kadžionis dar devynias dienas atlikinėjo partizanų pavedimus, kol nuvyko į partizanų bunkerį Pusbačkių k. pas P. Radvilą. Tuose „mažuose požemio rūmuose" jo laukė mylinti, kilni širdis. Abu suprato, kad ne tik pavojai, bet ir mirtis bus jų nuolatiniai palydovai, bet tai buvo laisvas ir sąmoningas tokio gyvenimo kelio pasirinkimas. Visi vyrai buvo linksmi, energingi, susitaikę su savo likimu ir kitokių išeičių neieškojo. Jau buvo 1949-ieji metai, partizaninės kovos saulėlydis. Partizanų buvo likę nedaug ir, atrodė, jokių prošvaisčių nebeliko, tačiau niekas neabejojo partizaninės kovos teisingumu, kad Tiesa vis tiek turi nugalėti, kad gal bus lemta sulaukti gerų permainų, o toji viltis palaikė ir gaivino. Jonas su Malvina neslėpė nuo partizanų savo jausmų ir rimtai ruošėsi partizaniškoms vestuvėms. Partizanai tam pritarė ir beliko tiktai laiko klausimas, kada jos įvyks.

J. Kadžionio-Bėdos prisiminimai.

1949 m. rugpjūčio 17 d. Miško kautynės prie Rezgių kaimo

Tuo metu penki Butageidžio kuopos partizanai gyveno Pusbačkių k., P. Radvilos klojime įrengtame bunkeryje. Jame laisvai tilpo visi vyrai ir J. Kadžionio-Bėdos sužadėtinė M. Gedžiūnaitė-Sesutė. Jiems buvo planuojama kelti partizaniškas vestuves. Po Ąžuolo žūties būriui vadovavo A. Velanis-Tigras. Sėdėdami bunkeryje vyrai pafilosofuodavo, pajuokaudavo, pasakodavo įvairius atsitikimus, kartais ir tyliai padainuodavo. J. Kadžionis-Bėda, turintis literatūrinių gabumų, kurdavo eilėraščius, kurie, paplitę tarp žmonių, tapdavo ir dainomis.

1949 m. gegužės mėn. buvo gautas vadovybės įsakymas kurti legaliai gyvenančių partizanų būrius, priklausančius OS sektoriui. Butageidžio kuopos vadas A. Velanis-Tigras, jo pavaduotojas A. Simanonis-Sigitas, skyriaus vadas J. Šileika-Švedrys ir kiti partizanai rimtai ir atsakingai ėmėsi šios veiklos. Per vasarą buvo atliktas milžiniškas organizacinis darbas: naktimis nužygiuota šimtai kilometrų, užmegzti ryšiai su patikrintais, laisvės idėjai ištikimais žmonėmis ir sukurti trys rezervinių partizanų būriai, paskirti jų vadai. Į jų gretas įstojo ir buvusių „pirmosios bangos" partizanų,

kurie legalizavosi dar 1945 m. Buvo sudaryti būrių narių slapyvardžių sąrašai, jiems išduoti pažymėjimai.

Baigiantis vasarai per ryšininkus buvo gautas pranešimas, kad 1949 m. rugpjūčio 15 d. pas juos tarnybiniais reikalais į Butleriškių mišką atvyksta Algimanto apygardos vadas A. Starkus-Montė su jį lydinčiais partizanais. Švedrys, civiliai apsirengęs ir pasiėmęs tik trumpąjį ginklą, nuėjo prie Pašilvio, netoli ūkininko Jono Dejaus sodybos, paruošti laikinai stovyklai vietą. Tai buvo dviejų kaimų, Narbutų ir Piktagalio, iškirstas miškas, apaugęs tankiais krūmais su įvairaus dydžio aikštelėmis, kurios būdavo nušienaujamos. Vieta buvo rami, nuošali, o visi aplinkiniai gyventojai patikimi, seniai pažįstami žmonės. Švedrys, padedamas J. Dejaus, su paklodėmis prinešė šieno, susitiko su atvykusiais svečiais ir atsivedė juos į laikiną stovyklą. J. Kadžionis-Bėda tuo metu labai sirgo, buvo peršalęs, karščiavo, temperatūra pakildavo net iki 41 laipsnio. Išlipęs iš bunkerio nuo silpnumo svyruodavo, vos paeidavo. Vadas Tigras, tai matydamas, sako: „Einam kartu, Bėda, lauke grynas oras, atsigausi, o čia likęs varginsi šeimininkus, jie turės kilnoti bunkerio dangtį." Sutemus visi išėjo į žygį, prie jų prisijungė dar trys atskirai slapstęsi partizanai. Bėda bunkeryje paliko savo vokišką karabiną, pasiėmė tik parabelį su trim šovinių apkabom ir vokišką puolamąją granatą. Beeidami užsukdavo pas pažįstamus ūkininkus pasirinkti maisto, nes kartu su svečiais susidarė nemažas partizanų būrys. Susitiko stovykloje jau vėlai vakare, kai kurie jau grupelėmis buvo sugulę į šieno guolius. Visi sveikinosi, partizanišku papročiu broliškai bučiavosi, prasidėjo kalbos ir juokai. Apygardos vadas Montė vilkėjo uniformą, pasiūtą iš rusiškos kariškos milinės – ji labai gerai maskavo, prietemoje atrodė tartum jis būtų susiliejęs su aplinka. Su apygardos vadu buvo atėję A. Kubilius-Rūgštymas, P. Tamkevičius-Kastantas, V. Magyla-Vairas, J. Marcinkevičius-Jokeris, B. Strolia-Vėtra, A. Milčiukas-Tigras ir A. Vildžiūnas-Vijoklis. Ryte Emilija Dejytė dviračiu nuvažiavo į Kavarską, nupirko vyrams degtukų, papirosų ir grįžusi pranešė – rusų kariuomenės Kavarske nėra. Prasidėjo pasitarimas. Apygardos vadas Montė ramiai, be nereikalingų žodžių, pakalbėjo apie esamą tarptautinę ir vidaus padėtį, partizanų veiklos uždavinius, rezervinių būrių paskirtį. Patarė, kokios taktikos laikytis su kolūkių organizatoriais, atnešė atspausdintos spaudos – laikraštėlių „Partizanų kova" su LLKS šūkiu: „Atiduok Tėvynei ką privalai!" Būrio vadui Tigrui įteikė didelę šūsnį atspausdintų kvitų su šaknelėmis, kuriuos partizanai turėjo palikti gyventojams gaudami iš jų maistą, pinigus, avalynę, drabužius. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, juos žmonės turėjo pateikti valdžiai kaip paramos laisvės kovai įrodymą. Atlikus partizaniniam judėjimui nusikaltusių asmenų kokių nors daiktų, maisto produktų konfiskaciją, kitiems partizanams toks kvitas buvo įrodymas, kad ji jau atlikta.

Rugpjūčio 16 d. pavakare apygardos vadas Montė su vyrais jau ruošėsi žygiuoti atgal, tačiau būrio vadas A. Velanis-Tigras pradėjo juos prašyti pasilikti dar vienai dienai, sakydamas: „Retai susitinkam, pasilikit. Išsimaudysim pirtyje, pasėdėsim, pašnekėsim, ką žinai, galim ir nebepasimatyti." Jis paprašė Bėdos, Konkurento ir

Švedrio nueiti į netoli esantį Mackeliškių k. pas ryšininką P. Šiaučiūną (slapyvardžiu Mirtis) ir parnešti du butelius „naminės arielkos“ svečiams pavaišinti. Šį surado netoli savo namų, krūmuose, kur jis, pasistatęs „bravorėlį“, kaip tik ir varė „velnio lašus“. Tuo metu „samagono“ varymas tarp gyventojų buvo tapęs masiniu reiškiniu ir virtęs jų pragyvenimo šaltiniu – „pasiutusios karvės pienelį“ veždavo parduoti į turgų, atsiskaitydavo tarpusavyje „prekinių mainų“ pavidalu. Besišnekant pasigirdo artėjantis arklio pasagų klapsėjimas ir ratų dardėjimas. Netrukus pasirodė ir „kurmanka“ (vežimas), kurioje sėdėjo pats artimiausias, „sklypas prie sklypo“, Kadžionių kaimynas K. Ginietis iš Piktagalio k., buvusio partizano Silvestro tėvas. Jis lauko keliukų raizgalynėje buvo pasiklydęs, ne ten pasukęs ir labai nustebo juos susitikęs. Partizanai pasisveikino paduodami ranką, trumpai šnektelėjo, o Jonas tarė: „Gerai, dėde, aš parodysiu jums kelią.“ Jis palydėjo, nebesėsdamas į vežimą, iki keliuko išsišakojimo ir ranka parodė, kur toliau važiuoti. Matyt, K. Giniotis jau niekur nebevažiavo, bet grįžo į namus. Jis buvo doras žmogus, partizanus labai gerbė, visada pasigirdavo, jeigu šie buvo užėję, tačiau nežinojo, neįtarė, kad jo sūnus Silvestras yra MGB užverbuotas agentas ir viską šiam papasakojo. Vyrai pasiėmė du butelius „samagono“ – Tigras vėliau atsiskaitydavo – ir grįžo į būrį. Kaip vėliau paaiškėjo, Silvestras Ginietis buvo atlėkęs ir jų ieškojo, tačiau partizanų stovykla buvo toliau, už gero kilometro, tad, palakstęs po krūmus ir pamiške, jų neberado. Vakare ir naktį girdėjosi mašinų ūžimas, kuris visiems sukėlė įtarimą, bet Tigras visus nuramino, sakydamas, jog tai traktoriai naktimis aria, „stalininį penkmetį per tris metus nori įvykdyti“. Tačiau visiems įtarimo „nuosėdos“ liko, kad gal tai ir ne traktoriai. Bėda su Malvina iš anksto susitarė, kad pavojaus atveju laikysis drauge. Partizanai išsimaudė pas ūkininką K. Šakalį pirtyje, paskui visi 15 partizanų namuose susėdo už sustumtų stalų, pasikalbėjo, pavalgė, truputį išgėrė, padainavo partizaniškų dainų ir sugrįžo į stovyklą. Vakare Švedrys kartu su Vytautu Magyla-Vairu išėjo į Repšėnų k. Su jais kartu ruošėsi eiti ir Kastantas, tačiau, prieš išeinant, persigalvojo. Ankstų rytą, vos brėkštant, abu partizanai, nieko įtartino nepastebėję, grįžo į stovyklą. Švedrys pažadino J. Kadžionį-Bėdą, sakydamas: „Bėda, „pasargybuok“, o man leisk atsigulti į tavo guolį.“ Šis pasiėmė iš Tigro planšetės „Belomorkanal“ papirosą, išsitraukė popieriaus lapelį ir atsisėdęs ant kelmo bandė parašyti eilėraštį. Pradėjus rašyti miško pusėje tai vienoj, tai kitoj vietoj pasigirsdavo treškėjimas. Bėda jau neberašė, o tik stebėjo aplinką. Kartais taip pro šalį „pratreškėdavo“ šernų virtinė, tačiau artėjantis treškėjimas girdėjosi labai plačiai. Nieko nelaukdamas jis prišoko prie miegančių partizanų ir visiems iš eilės pradėjo spardyti į batų padus – skelbti pavojų, o vadui pasakė, kad iš miško pusės kažkas atitreška ir tuoj pasirodys. Visi iškart pašoko ant kojų, o Montė pasižiūrėjo į laikrodį ir rankomis parodė visiems plačiai išsiskleisti. Vyrai tuoj užėmė pozicijas – Montė atsigulė viduryje su čekišku Brno kulkosvaidžiu, tolėliau, į šoną nuo jo, įsitaisė jų būrio kulkosvaidininkas A. Simanonis-Sigitas su rusišku „lėkštiniu“ Degteriovu. Tačiau niekaip nesisekė prikelti Švedrio – keliamas jis vėl krisdavo į guolį, Malvina jį net tampė už plaukų.

Matydamas, kad nepažadins, Bėda čiupo jo „dešimtuką“ ir tarp draugų užėmė kovinę poziciją. Netrukus pasirodė grandine atslenkantys rusai. Vienas jų, pastebėjęs partizanus, bjauriai keikdamasis „subliovė“: „Стой, б..ть!“ Tada trenkė partizanų automatų, „dešimtukų“ ir dviejų kulkosvaidžių ugnis. Priekyje ėję rusai tankios ugnies buvo tiesiog „nukirsti“, kiti nutilo, sugulė, tačiau netrukus irgi atsakė stipria ugnimi. Pasigirdo komandos: „Быстро налево, направо, окружить!“ („Greičiau į kairę, į dešinę, apsupti!“). Partizanai, siekdami išvengti apsupimo, pradėjo grupelėmis tarp krūmų trauktis, manevruoti. Malvina, Vairas ir Karklas išbėgo į palaukę, ten sustoję pasidairė, uždelsė ir buvo pastebėti rusų. Tie ėmė į juos šaudyti ir persekioti. Priekyje bėgęs Karklas buvo sunkiai sužeistas ir dar sakė Malvinai: „Aš šaunuosi, o tu paimk mano automatą ir pranešk Zosei (žmonai)!..“ – tačiau tam nebuvo jau laiko, viską lėmė akimirkos, nes iš paskos su šunimis vijosi rusai. Malvina išbėgo į Repšėnų palaukę, uždususi atlėkė į Šeštokų vienkiemį, kur ją greitai perrengė, davė pintinę ir ji nuėjo į Pusbačkių k. pas Augulį. Rusai atsivijo, tačiau šunys vienkiemyje tarp daugybės pėdų pametė pėdsakus, tad pamanė, kad partizanė pasislėpė sodyboje, ir pradėjo jos kratą. A. Velanio-Tigro šešių partizanų grupelė pasuko į kairę ir laimingai, be susidūrimų, pasitraukė gilyn į Troškūnų mišką. J. Kadžionis-Bėda stiprios rusų ugnies buvo prispaustas prie žemės, jautė, kad kilstelėjus galvą iš karto jį „nuskins“. Susilpnėjus šaudymui, nušliaužė į dešinę, kur didžiausi krūmai, pasislėpė, pasiruošė „dešimtuką“ ir laukė pasirodant rusų. Priekyje sušmėžavo rusiška uniforma, Jonas prisitaikė, tačiau taikinys greit pranyko, o kai priartėjo visai arti, pasirodė, kad tai saviškiai. Priekyje ėjo Švedrys, vilkintis rusišką palaidinę, sukištą į iš lietuviškos kariškos milinės pasiūtas galife kelnes. Iš paskos pasirodė Montė, Rūgštymas, Sigitas ir Konkurentas. Jonas atidavė „dešimtuką“ Švedriui, sakydamas: „Tu esi laimingas žmogus, vos tavęs nenupyliau!“ Montė sako: „Aišku, kad tai išdavystė! Turime kuo greičiau prasiveržti per keliuką į Troškūnų mišką, kol dar neatkirto!“ Visi greitai, be žodžių, negaišdami laiko, paruošę ginklus tekini pasileido link sudegintos eiguvos, pro kurią ėjo vieškeliukas. Netoliese tarp medžių dar sušmėžavo rusai, bet nespėjo net iššauti, nes ir vieni, ir kiti tuoj pradingo vieni kitiems iš akių. Priartėjus prie vieškeliuko, Montė garsiai sukomandavo: „Pirmyn!“ – ir visi kartu šoko į priekį. Kitapus kelio pasaloje sugulę rusai iš visai arti atidengė tokią stiprią ugnį, kad vyrai iškart sukrito ant žemės. Nuo tankios kulkosvaidžių, automatų, šautuvų ugnies ant jų krito kulkų nukirstos medžių šakos, lapai ir žievės atplaišos, pakilsi – iškart „nuskins“. Vyrai prisispaudė prie žemės ir iš visų turimų ginklų „kirto“ jiems atgal. Bėda buvo šalia Švedrio, šiam „prisvilo“ „dešimtukas“ (senų šovinių bėdos – vamzdžio lizde prisvildavo, įstrigdavo ir po šūvio nebūdavo automatiškai išmetama šovinio tūtelė). Jis pašliaužė atgal už medžių, bato kulnu atmušė spyną ir vėl prišliaužė. Bėdai, šaudančiam iš parabelio, patarė: „Jei nematai taikinio, nešaudyk, paskui neturėsi kuo nusišaut!“ Tik staiga Bėda grįžtelėjo į jo pusę, o Švedrys guli aukštielninkas, „dešimtuko“ buožė kulkų suskaldyta, o iš krūtinės veržiasi kraujas. Mirdamas net neaiktelėjo, nepasakė net: „Ai!“, o pasikėlė,

matyt, todėl, kad vėl buvo prisvilęs šovinys vamzdyje ir norėjo kulnu atmušti spyną. Montei kliuvo į galvą – viršugalvis lyg vinimi perrėžtas. „Atgal!“ – sukomandavo jisai. Pasitraukus nuo vieškeliuko rusai jau nebešaudė, tik miške buvo girdėti baisus „aliarmas“ – rusiški rėkavimai, šaudymas. Matyt, taip jų buvo sutarta. Visi pasigedo Sigito – šaukė jį vardu ir slapyvardžiu, tačiau jis sužeistas, be sąmonės, paliko gulėti prie keliuko, kautynių vietoje. Partizanai bandė prasiveržti antroj, paskui trečioj vietoj, bet visur buvo atmušti. Visi nusimetė batus, kepures, viską, kas nors kiek trukdo. Rūgštymas savo naujus chrominius aulinius, kad neatitektų rusams, supjaustė peiliu. Tik Konkurentas batų nenumetė, sakydamas: „Aš pilnapadis, negaliu.“ Jonas gerai žinojo šio šaltakraujišką drąsą, tad, sugavęs akimis jo žvilgsnį, pratarė: „Blogai, Antanai?“ Konkurentas šyptelėjo ir ramiai atsakė: „Niekai, Bėda!“ Net ir toks atsakymas visiškai tragiškoje ir beviltiškoje situacijoje sustiprino viltį. Jonas prisiminė vieną apsemtą ir tankiomis eglaitėmis iki pat keliuko apaugusią vietą. Pamanė, gal ten, vandenyje, rusai nepasalaus. „Jei žinai, tai vesk!“ – tarė Montė. Išėjo į mažą aikštelę, toliau kalnelis, apsemtos eglutės ir keliukas. Laimei, Konkurentas pirmas pastebėjo pasalą, mostelėjo ranka ir visi sukrito ant žemės. Rusai taip „davė“ kryžmine ugnimi, kad net žemė aplinkui dulkėjo. Visi ėmė šliaužti atgal, sergantį Bėdą visai apleido jėgos, nenorėdamas pakliūti į nelaisvę jis prisidėjo prie smilkinio pistoletą ir jau ruošėsi nusišaut, kai netoli jo pamatė šliaužiantį Montę. Supratęs, kad draugai jo nepaliks, iš paskutinių jėgų nušliaužė nuo kalniuko žemyn. Kai tik vyrai nuo keliuko pasitraukė, rusai nustojo šaudyti. Nuo mūšio pradžios praėjo jau beveik trys valandos, Montė rankiojo iš šovinynų paskutinius šovinius ir pokšėdamas užtaisinėjo savo „Broniuką“ (Brno kulkosvaidį). Jis kalbėjo: „Dar niekada nebuvau į tokią beviltišką situaciją pakliuvęs. Šoviniai baigiasi, arba nusišaukim po šita eglute, arba žūtbūt prasiveržkim pro keliuką!“ Minčiai nusišauti iškart pasipriešino Bėda, nors ką tik pats apie tai galvojo. Konkurentas ramiai pritarė: „Kam patiems šautis, tegul jie nušauna. Gal nors vienas gyvas prasiverš!“ Vėl, jau penktą kartą, visi atsargiai nušliaužė link keliuko. Ėjo kaip į mirtį, kad mūšyje nušautų. Prasiveržimui, praradus du draugus, trūko galingų ginklų ugnies – Bėda ir Rūgštymas buvo ginkluoti tik parabeliais, Konkurentas „dešimtuku“ ir tik vienas Montė – paskutiniais šoviniais užtaisytu čekišku kulkosvaidžiu, iškart nustatytu šaudyti pavieniais šūviais. Dar neprišliaužus, Konkurentas „trinktelėjo“ iš „dešimtšūvio“ rusų pusėn, tie iškart atidengė stiprią ugnį. Montės sprendimas buvo labai drąsus, netikėtas – jis, aukštas, tvirtas vyras, basas ir vienplaukis, nepaisydamas švilpiančių kulkų, staiga pašoko, kad geriau matytųsi, stačias ir „kerta“ iš kulkosvaidžio pavieniais šūviais tiesiai į pasaloje sugulusių kareivių šūvių dūmelius. Paskui pasilenkęs pabėgo dar į priekį, netikėtai kluptelėjo, išgąsdindamas draugus, ir, vis keisdamas poziciją, priklaupdamas ant vieno kelio, „leido“ į rusus šūvį po šūvio. Kitapus vieškeliuko šaudyti liovėsi, pasidarė tylu. Greit atsistojęs Montė mostelėjo draugams ranka, sakydamas: „Gana, šitie daugiau nebešaudys! Dabar visi kartu šokam per keliuką!“ Keturiese sutartinai keliais šuoliais

peršoko kelią, pavėlavusios kulkosvaidžių serijos pasigirdo tik jau esant Troškūnų miško pusėje. Žygiuodami per mišką Montė, Rūgštymas, Konkurentas ir Bėda į keturias dalis pasidalijo vienintelį turėtą obuolį. Jie pateko į didelės girios pakraštį, tačiau, norint pasiekti jos gilumą, dar reikėjo pereiti didelę miško aikštę, šienaujamą laukymę, ir kuo greičiau, kol rusai neužtvėrė kelio. Montė tarė: „Trauksim burtus. Kas ištrauks mažąjį degtuką, per aikštę eis pirmas!“ Paėmė keturis degtukus, vieną perpus nulaužė, nusigręžė ir atsisukęs atkišo kumštį su kyšančiais degtukų galiukais. Bėda ištraukė mažąjį, perlaužtą degtuką. „Nusiimk diržą, paslėpk ginklą ir pirmyn!“ – tarė Montė. Patys sugulė ir pasiruošė jį pridengti. Bėda nuėjo iki aikštės vidurio – niekas nešaudo, dar toliau – irgi nieko, ėmė bėgti tekinas, jau aikštės pakraštys, girdi, kaip šaukdami „Valiooo!“, su trumpais perbėgimais, krisdami ir vėl keldamiesi, iš paskos atbėga draugai. Nuėjo iki Paraisčių k., netoli matėsi kelias į Troškūnus. Montė sako: „Eeech, jei turėtume šovinių! Dabar „ruskių“ pilnos mašinos važiuos atgal, būtų pats laikas „pavaryti“ iš kulkosvaidžio jiems per bortus!“ Nuėjo pas ryšininką P. Griciūną, tačiau niekur vokiškų šovinių negavo. Taip ir baigėsi šios kautynės. Pagal vietinių gyventojų pasakojimus, miške ir ties keliuku žuvusių rusų kareivių lavonai buvo sukrauti į „pastotes“, uždengti brezentu ir nuvežti į Troškūnus.[1] J. Kadžionio-Bėdos manymu, jie gyvi išliko tik apygardos vado A. Starkaus-Montės dėka. Jis buvo šaltakraujiškas, greitos orientacijos, beprotiško narsumo ir sumanumo vadas, mūšiuose visada pasižymėdavo priešui netikėtais sprendimais. O mūšyje būti ir drąsiam, ir taikliam – retas žmogus taip būdavo Dievo apdovanotas.

Nukautą J. Šileiką-Švedrį rusai nuvežė į Kavarską, palaidotas netoli Šventosios upės kranto, kapas nežinomas. Sužeistieji A. Simanonis-Sigitas ir J. Butkus-Karklas buvo nuvežti į Anykščių MVD kalėjimą, kur vienas kitam prisiekė nieko neišduoti. Tokiose beviltiškose situacijose vienintelė dvasinė žmogaus parama būdavo malda. Abu meldėsi, bekalbėdamas „Tėve mūsų“ J. Butkus-Karklas ir mirė. Jo palaidojimo vieta liko nežinoma. A. Simanonis-Sigitas vyriškai atlaikė tardymus, kalėjo Sibiro lageriuose, o grįžęs į Lietuvą pragyveno ilgą ir garbingą gyvenimą.

Partizanų išdavikas paaiškėjo labai greitai – vienas Mackeliškių k. gyventojas ankstų rytą išvažiavo į Anykščius karšti vilnų ir sutiko žygiuojančius rusų kareivius. Vienam iš jų, aprengtam rusiška palapinsiauste su uždengtu veidu, nusmuko medžiaginė maskuotė, ir jis atpažino Silvestrą Ginietį. Ši žinia žaibo greitumu išplito tarp žmonių, pasiekdama ir partizanus. Tačiau Silvestras Ginietis – vertingas KGB agentas Kostas – netapo „nekalta civiline auka“. Visą likusį savo gyvenimą jis buvo ištikimas KGB organų vergas.

Rusai suėmę tardė Emiliją Dejytę, tačiau ji išsigynė ir buvo paleista. Tačiau MGB, siekdama „pridengti“ tikrąjį išdaviką, sugebėjo per savo agentus paskleisti melagingą žinią, neva ji išdavusi partizanus. Kai kurie gyventojai ar net partizanai tuo buvo net patikėję.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Žuvusieji rusų kareiviai, uždengti brezentu, „pastotėmis“ buvo vežami į Troškūnus – jų „procesiją“

sutiko, važiuodami iš malūno, keli Papartynės k. vyrai. Šios karinės-čekistinės operacijos, pavadintos „Proval“, raporte apie rusų kareivių nuostolius neužsimenama, tačiau skundžiami Kurklių „liaudies gynėjai“, kautynėse pasirodę kaip bailiai. Kadangi už žuvusius kareivius centrinė Maskvos vadovybė vietinių vadų „neglostydavo“, šie surasdavo būdų, kaip žuvusiųjų nuostolius užmaskuoti. Tai masiškai buvo daroma ir II pasaulinio karo metu, ir Afganistano bei Čečėnijos karuose, daroma ir iki šiol. Priešo nuostolius partizanai tiksliai sužinodavo tik tuo atveju, jeigu jų surinkti su „pastotėmis“ (vežimais) būdavo išvaromi ūkininkai – jie ir suskaičiuodavo žuvusius rusų kareivius. Bandymai tai padaryti remiantis archyviniais dokumentais yra „bergždžias reikalas“, nes visos ataskaitos melagingos, mes gauname jau tuo laiku „užprogramuotą“ „dezą“ (dezinformaciją), kuri veda prie klaidingų išvadų ir pokarinės istorijos įvertinimo. Buvo laikas, kai Nepriklausomybės atkūrimo pradžioje istorikus „teisingai skaityti KGB archyvus“ galėjo išmokyti buvę partizanai, pogrindininkai, politiniai kaliniai, labai gerai perpratę jų pinkles, operatyvines kombinacijas, tardymų metodiką ir kitus šios sistemos „niuansus“. Archyvinės medžiagos patikimumą galima buvo patikrinti apklausiant ir palyginant jos duomenis su dar buvusių gyvų tų įvykių liudininkų parodymais. Deja, tai yra laiku neatlikti darbai. (Starkauskas, J. Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais, p. 109 ir R. P.) LGGRTC, Vilnius 1998, Spindulio spaustuvė.

Ištikimybės priesaika

Po Rezgių kautynių J. Kadžionis-Bėda ir A. Blauzdys-Konkurentas naktį atėjo į Pusbačkių kaimą prie ūkininko Stasio Grėckaus klojimo. Konkurentas ištraukė už virvutės pririštą durų kaištį, staigiu judesiu timptelėjęs ją nutraukė ir, plačiai atsivėdėjęs, nusviedė jį kuo toliau. Tai buvo daroma tam tikrais sumetimais – tartum šeimininkas netvarkingas, durys atviros, klojimo durys be kaiščio, todėl partizanai savavališkai ir apsistojo. Tokiu būdu ūkininkas turėjo galimybę išsiginti nieko nežinojęs. Bėda užlipo ant prėslo ir, rankomis bei kojomis atsispirdamas į lentinę sieną ir nugara atstumdamas šieną, pradėjo daryti landą žemyn. Staiga jį apsivijo Malvinos rankos – pasirodo, ji čia jau slėpėsi. Abiems tai buvo tiesiog stebuklas. Ji džiaugsmingai šnibždėjo: „Joneli, ačiū Dievui, kad tu gyvas! O žmonės kalbėjo, kad žuvai.“ Visi trys apsidžiaugė, pasipasakojo, kaip jiems gyviems pavyko prasiveržti pro rusų apsupimą. Malvina irgi buvo basa, bėgdama batus numetė Rezgių k. pievose.

Kitą dieną, atsisveikinęs ir nepalikęs jokio ryšio, į gimtąjį kraštą – Alūkėnų k. apylinkes – iškeliavo A. Blauzdys-Konkurentas.

Dobilų prėsle pasidarė didelę slėptuvę, pro lentų skyles sienoje joje buvo šviesu, matėsi kelias ir juo einantys žmonės. Tai buvo kaip minkšti, dobilais kvepiantys „rūmai“, kuriuose jie pragyveno ilgokai. Abu suprato, kad partizaniškų vestuvių, kurios turėjo įvykti jau „ant dienų“, niekas nebeiškels, kad vietoj jų įvyko trijų bendražygių laidotuvės. Tačiau abu buvo vienas kitam ištikimi ir savo „nusistatymo“ keisti neketino. Tuo metu kunigai aiškindavo, kad tokiu sunkiu ir baisiu tautai laikmečiu žmonės gali neturėti galimybės „priimti šliūbą“ bei išgirsti bažnytinį palaiminimą, tačiau jie gali vienas kitam prisiekti, o esant galimybei pakartoti tai jau iškilmingai, bažnyčioje.

Tai įvyko 1949 m. rugpjūčio 21 d., sekmadienį – mišių bažnyčioje metu abu prisiekė

vienas kitam amžiną ištikimybę ir meilę, laikydami tai „šliūbu“. Šis sekmadienis buvo iškilmingiausia jų gyvenime diena, o priesaikai abu liko ištikimi visą gyvenimą ir eidami sunkiausiais „Golgotos keliais“. Bėda tomis dienomis sukūrė eilėraštį, pavadindamas jį „Gyvenimo iškilmės“.

Gyvenimo iškilmės

Koks svajingas šis mudviejų rūmas,
Kvepia šienas, margi dobilai.
Koks džiaugsmas ir koks čia ramumas,
Čia mane amžinai pamilai.

Pamilai, kaip tave aš mylėjau,
Begaliniai, širdim nekalta.
Aš laimės užburtas tylėjau,
Tu žydėjai lelija balta.

Tylumoj girdis širdžių plakimas,
Krebždesys vabalėlių maldos,
Čia pildėsi laimės troškimas
Būt drauge amžinai visados.

Čia prisiekėm dangui mylėti
Vienas kitą lig karsto lentos
Ir džiaugtis drauge, ir kentėti
Palaimoje meilės šventos.

Čia amžiams jau mudu supynėm
Širdžių meilę su žemės vargais,
Čia ilgesio žiedus mes skynėm,
Pasipuošusius rūbais margais.

Ir paparčio atradom čia žiedą,
Pražydėjusį audroje nakčia.
Nors ašaros skruostais nerieda,
Širdys verkė iš džiaugsmo slapčia.

J. Kadžionio-Bėdos prisiminimai.

Susitikimas su H. Danilevičiumi-Vidmantu

Netrukus po kautynių prie Rezgių k. Žaibo būrio partizanai perdavė palydėti per savo teritoriją du partizanus, atkeliavusius iš Žemaitijos. Pasivedėję į šalį A. Velanį-Tigrą ir J. Kadžionį-Bėdą, tyliai perspėjo: „Mes patys nežinom, kas jie tokie. Sakė, kad nori pasiekti Algimanto apygardos vadovybę. Mes jums perduodam, bet būkit atsargūs.“ Abu atvykę vyrai buvo apsirengę lietuviškomis karininkų uniformomis, ginkluoti rusiškais automatais, pistoletais, ant diržų kabojo granatos. Vienas jų prisistatė Vidmantu, kitas, jaunesnis, Algiu. Kaip vėliau paaiškėjo, vienas jų buvo Henrikas Danilevičius-Vidmantas, kilęs nuo Zarasų, buvęs Eržvilko mokyklos direktorius, vėliau – Kęstučio jungtinės apygardos vadas. Jis savavališkai buvo nuvykęs į Kauną susitikti su žmona, pateko į rusų pasalą, pabėgo, tačiau MGB, stengdamasi sukompromituoti, paskleidė žinią apie jo užverbavimą. Vakarų Lietuvos (Jūros) partizanų srities vado J. Žemaičio-Vytauto įsakymu 1949 m. balandžio mėn. buvo nušalintas nuo apygardos vado pareigų ir kaip LLKS vyriausiosios vadovybės specialusis atstovas pasiųstas į Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) sritį. Jo pareigos buvo perduoti 1949 m. vasario mėn. vykusio apygardų vadų suvažiavimo nutarimus ir padėti juos įgyvendinti. Kartu vyko ir jo adjutantas Juozas Leškys-Algis.

Repšėnų k., ūkininkų Vėžių klojime, šieno prėsle padarytoje didelėje slėptuvėje kartu pragyveno porą savaičių. Vidmantas kaklą buvo apsibintavęs marle – ne dėl sužeidimo, bet dėl uždegimo. Turint daug laiko, užsimezgė ilgi tarpusavio pokalbiai, partizaninio gyvenimo prisiminimai. Vidmantas papasakojo apie 1949 m. vasarį vykusio Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo nutarimus, instrukcijas, direktyvas. Įkūrus LLKS buvo parengti bendri partizanų veiklą apibrėžiantys dokumentai: LLKS statutas, įstatai, baudžiamasis statutas, apdovanojimai, patvirtintas partizano tarnybinis lapas (priklausymas atitinkamam būriui, rinktinei, apygardai, dalyvavimas kautynėse, sužeidimai, karinio laipsnio suteikimas). Lietuvoje kovai už Lietuvos laisvę vadovavo LLKS, o užsienyje – VLIK'as.

Vyrai per tą laiką atsigavo, pailsėjo ir nutarė keliauti toliau. 1949 m. rugsėjo pirmoje pusėje Tigras ir Bėda palydėjo juos iki Dabužių k. ir atsisveikino. Abu partizanai laimingai pasiekė Algimanto apygardos štabą (yra išlikusios jų nuotraukos kartu su apygardos vadovybe), tačiau netrukus, po keleto išdavysčių ir netekčių, 1949 m. lapkričio 1 d. apsupti MGB kariuomenės žuvo Šimonių girioje Algimanto apygardos ir Šarūno rinktinės štabų bunkeriuose.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Gudraus šnipo pinklės

„Juodo darbo“ meną bolševikai buvo labai gerai įvaldę, už tai juos reikėtų ir „apdovanoti“. Mokėjo užverbuoti, daryti įvairias provokacijas, „pridengti“ savo agentus taip, kad įtarimas kristų ant nekaltųjų.

1950 m. kovo 2 d. Rikontiškių vnk. pas Morkūną dėl išdavystės žuvo keturi Vyčio apygardos Briedžio rinktinės Žaibo būrio partizanai: Jonas Sinkevičius-Šermukšnis, Petras Sinkevičius-Ąžuolas, Povilas Kapčinskas-Alijošius, Vincė Adomonytė-Kunigaikštytė, o Pranas Dirsė-Kraštelis pakliuvo į nelaisvę.

Žaibiečiai nebūdavo per daug atsargūs, žiemą dažnai važinėdavo po besiribojančių valsčių apylinkes rogėmis, juokais sakydami, kad vis tiek, anksčiau ar vėliau, stribai užkasdami „paplos kastuvu per pilvą“. Sutemus, ties Garbėnų kaimu važiuojant užpustytu lauku, arklys netikėtai įsmuko į apleisto šulinio duobę. Patys nebegalėdami jo ištraukti, pasikvietė į pagalbą du pro šalį ėjusius vyrus – Vladą Blažį ir Vaclovą Martinonį. Partizanai juos abu pažinojo kaip patikimus žmones, anksčiau ne kartą buvo su jais bendravę, o šie jiems neatsisakydavo padėti.

Ištraukę arklį, visi pasuko savais keliais – partizanai nuvažiavo į Morkūnų vnk., o vyrai nuėjo namo. Niekas ir neįtarė, kad vienas šių vyrų, Vaclovas Martinonis, grįžo atgal, atsekė rogių vėžėmis iki sodybos ir nuskubėjo pranešti į Taujėnų NKVD skyrių.

Žuvus partizanams, jis padarė „dvigubą juodą darbą“ – stengdamasis nuo savęs nukreipti įtarimą, pranešė V. Pauliukonio-Girėno partizanams, kad žinąs išdaviką – matęs Vladą Blažį naktį rogėmis važiuojantį į Ukmergę. Matyt todėl, išdavinėdamas žmones, jis turįs ir daug pinigų. Partizanai juo patikėjo ir nutarė išdaviką sušaudyti.

Būtų įvykusi nepataisoma klaida, tačiau dėl laimingo atsitiktinumo J. Kadžionis-Bėda ir jo žmona Malvina-Sesutė Papartynėje, K. Patamsio sodyboje, sutiko būrio vadą Girėną su jo vyrais: Verpetu, Nevėžiu, Vaidila, Nykštuku ir Žalvariu. Šie perspėjo Bėdą, kad pasiruoštų maisto atsargų – jie ruošiasi sušaudyti išdaviką, o po to bus rusų „siautimai“ apylinkėse. Malvinai-Sesutei pasidomėjus, ką jie ruošiasi baust, šie atsakė, kad V. Blažį. Malvina, gerai pažindama tėviškės gyventojus, labai nustebo. Ji pažinojo V. Blažį kaip dorą, patriotiškai nusiteikusį kataliką, gabų visiems darbams „auksarankį“. Jis darydavo kryžius, mokėjo išdirbti odas, kurias labai anksti, dar naktį, veždavo parduoti į Ukmergės turgų. Pinigų jis turėjo, tačiau užsidirbdamas tik doru darbu.

Malvina perspėjo: „Vyrai, tik neskubėkit, viską gerai ištirkit. Negali būti, kad toks žmogus dirbtų Judo darbą.“

Partizanai pradėjo apylinkės gyventojų apklausą, iš kurios paaiškėjo, kad V. Blažys tą naktį tikrai važiavo link Taujėnų. Kalbos apie partizanų įtarimus pasiekė ir jį patį. Tačiau V. Blažys ir nesirengė niekur bėgti, laukė ateinant partizanų. Šiems atėjus, jis papasakojo, kad tąnakt, kaip įprasta, važiavo į turgų. Į klausimą, ar turįs ginklą, atsisegė marškinius ir parodė kryželį, sakydamas: „Štai mano ginklas.“ Partizanams pritrūko įrodymų, kad galėtų jį nubaust, ir ši istorija būtų užmiršta. Tačiau tikrasis

išdavikas išaiškėjo tik 1953 metais, kada Girėnas ir jo būrio vyrai jau buvo žuvę.

V. Martinonis, atvažiavęs į Ukmergę, arklį su vežimu palikdavo savo giminaičio kieme. Kartą vienas Garbėnų k. apylinkių gyventojas, patikimas partizanų rėmėjas, irgi tenai paliko arklį. Su šeimininku draugiškai besišnekant, šis, girdamas V. Martinonį, pasakė: „Jeigu visi žmonės būtų tokie, kaip mano švogeris Vaclovas, banditai jau seniai būtų buvę išnaikinti.“ Partizanų rėmėjas apie tai papasakojo J. Kadžioniui-Bėdai, tačiau šis jokių priemonių imtis nebespėjo, nes netrukus pats papuolė į agentų-smogikų rankas.

V. Martinonio niekas nenubaudė, kaip ir daugelis agentų, jis mirė sulaukęs senatvės, sava, natūralia mirtimi.

J. Kadžionio-Bėdos prisiminimai.

Antano Blauzdžio-Konkurento žūtis

Po kautynių prie Rezgių kaimo, atsisveikinęs su J. Kadžioniu-Bėda ir Malvina, Konkurentas išžygiavo į savo tėviškę. Apsistojo Skauradų k. pas Bronių Keraitį. Jų sodyboje buvo įrengta slėptuvė tarp dvigubų sienų, skiriančių šaltąjį ir šiltąjį trobos galus. „Vokietmečiu“ joje slėpdavo grūdus, o prasidėjus partizaniniam judėjimui joje slapstydavosi būrio vadas A. Aliukas-Kuprys su keliais vyrais. Slapti išėjimai buvo du – į kambarį, kurį užstatydavo komoda, ir į kamarą. A. Blauzdys-Konkurentas, kaip prisimena J. Kadžionis-Bėda, buvo tikras kaimo vyras – rimtas, ramus, protingas, o tokie būdavo geri kariai: drąsūs, greitai susigaudantys situacijose, niekada nepasimetantys. Kai prasidėjo legalizacija, jis kitų „išeičių“ neieškojo – su likusiais būrio vyrais dar kartą davė priesaiką, pabučiavo ginklą ir pasišventė kovoti iki galo. Jis buvo aukštesnio nei vidutinio ūgio, „plokščio“ sudėjimo, stiprus ir ištvermingas. Kartą Papartynės miško stovykloje su žaibiečiu J. Bernatavičiumi-Rasputinu, aukštu, gražiai nuaugusiu vaikinu, nešiojusiu karišką uniformą, „ėjo imtynių“. Abu kaip briedžiai „išarė“ miško žemę, tačiau nė vienas kito nepergalėjo. Galų gale Konkurentas sako: „Užteks, o tai nusilaušim koją, o kas gi mus gydys?“ Jis buvo ir mėgėjas „pašposyti“, bet tik „rėmų ribose“, nieko neįžeisdamas.

Kartą naktį kartu su J. Bernatoniu-Melagiu ėjo per Alūkėnų kaimą. Abu buvo ginkluoti tik pistoletais. Einant pro vieną sodybą kažkas sutarškėjo – Konkurentui pasirodė, kad kažkas „užvedė automatą“, o Melagiui – kad subildėjo kibiras. Jis ir sako: „Turbūt varo „samagoną“, nueisiu patikrint!“ Vos įėjus pro vartelius, sargyboje stovėjęs rusų kareivis iškart „pylė“ į jį automato seriją. Melagis nesutriko ir „kirto“ iš parabelio jam atgal – visą apkabą, šūvis po šūvio. Pro langus iššokę rusai pradėjo šaudyti, paleido raketas, pasidarė šviesu kaip dieną. Konkurentas, buvęs toliau nuo sodybos, spėjo laimingai pasitraukti. Grįžęs į būrį pranešė vyrams, kad J. Bernatonis-Melagis turbūt žuvo – atrodė, kad kitaip ir būti negali. Apie pietus sveikas, net neįdrėkstas,

grįžo ir pats Melagis. „Sveiki, vyrai! Ar tik nesiruošiat pietauti be manęs?“ – linksmai „šposijo“ jisai. Sąmyšyje jis pralindo pro tvoros plyšį ir laimingai pabėgo.

Dieną Konkurentas, jei apylinkėse būdavo ramu, skaitydavo ar ką nors dirbdavo kambaryje, todėl durys visada būdavo užkabintos. Sutemus jis kartais išeidavo susitikti su gretimų apylinkių partizanais. B. Keraičio šeima buvo didelė: žmona, sūnus Bronius ir net penkios dukterys, tikras „mergų kiemas“ – Vlada, Aldona, Janina, Valerija ir Bronė. Pas juos nuo tremties slapstėsi ir žuvusio partizano Vytauto Juzėno-Vaiko sesuo Aldona. Pamačius ateinant rusus, ji tuoj pat sėsdavo už staklių ir ausdavo, nes iš išvaizdos buvo visai nepanaši į Keraitytes.

Apie slėptuvę žinojo doras ir patikimas žmogus – vietinis eigulys. Prie jo, kas buvo labai nebūdinga, buvo priskirtas miško žvalgas (matyt, MGB specialiai „pritaisytas“). Jis dirbo „švariai“, be jokių įtarimų, už tai saugumiečius reikėtų ir pagirt. Susidraugavo su Aldute Juzėnaite, kuri jį, turbūt, ir įsimylėjo.

Vieną vakarą į svečius atėjo eigulys, ir, nieko blogo neįtardamas, atsivedė savo bendradarbį – miško žvalgą. Vakarienę valgė visi kartu, prie stalo prisėdo ir A. Blauzdys-Konkurentas. J. Kadžionis, jį gerai pažinojęs, buvo nustebintas, kaip jis, senas, patyręs partizanas, galėjo pasirodyti svetimam žmogui. Matyt, šeimininkai ir eigulys garantavo, kad jis doras ir patikimas jaunuolis. Kitą dieną sodybą „užgriuvo“ rusų kareiviai. Visą dieną „krėtė“ trobesius, virbais badė žemę, bet bunkerio nerado. Po kelių dienų, susitikęs Aldutę, jos „simpatija“ miško žvalgas pradėjo kalbą maždaug taip: „Matai, rusai visur ieškojo, bet bunkerio tai nesurado?“ Aldutė, nežinodama, kad tokių paslapčių negalima atverti net mylimam žmogui, greičiausiai atsakė taip: „Nesurado todėl, kad ne ten ieškojo. Juk slėptuvė yra ne po žemėmis, bet prie kamino, tarp dviejų sienų.“ 1950 m. vasario 5-ąją, tą pačią dieną, jau temstant, bijodami, kad Konkurentas kur nors neišeitų, sodybą vėl „užgriuvo“ rusų kareiviai. Namus apsupo nuo miško pusės. Slėptuvės vietą jie jau žinojo tiksliai – užlipę ant aukšto šeimininkui liepė ardyti lubas prie kamino. Konkurentas nutarė bėgti – išlindo per slaptą išėjimą į kamarą. Iššokęs pro langą jis būtų sėkmingai pasitraukęs laukais, nes nuo kelio pusės rusai sodybos nebuvo „apstoję“. Tačiau viskas įvyko kitaip – turbūt išgirdęs triukšmą, kamaros duris pravėrė vienas kareivis. Konkurentas šovė į jį, peršaudamas karišką diržą ir lengvai sužeisdamas, o pats iššoko pro langą, perbėgo kiemą, kelią ir pasileido tuščiu, lygiu lauku. Kilo baisus triukšmas, pasigirdo rusiškos komandos, sodybą nuo miško pusės „apstoję“ rusai subėgo į kiemą ir pamatė apsnigtu lauku bėgantį ginkluotą vyrą. Pasipylė šūviai. Konkurentas, tenubėgęs apie 30 metrų, krito mirtinai sužeistas. Rusai labai džiaugėsi – šaukė: „Uraaa!“, šokinėjo nuo vienos kojos ant kitos ant delno pasistatę šautuvų buožes. Tačiau džiaugėsi ne visi – vienas rusų kareivėlis nusigręžęs verkė.

„Krėsdami“ sodybą, rusai perspėdavo šeimininkus, kad jeigu nuo miškinių rankos žus nors vienas kareivis, sušaudys visą šeimą. Dėl šios priežasties, norėdami nors kiek nuraminti šeimininkus, bunkeryje besislapstantys partizanai prižadėdavo, kad jie nesipriešins – nusišaus arba susisprogdins.

Visa Keraičių šeima buvo suimta ir nuvežta į Raguvos MGB. Visas dukteris sustatė į kambario kampus ir liepė stovėti, nesiliečiant net prie sienos. Taip tęsėsi savaitę – miegojo stovėdamos, kojos ištino kaip kaladės. Visa laimė, kad kartais naktimis budėdavo dar žmogiškumą išsaugojęs skrebas. Jis sakydavo: „Vaikai, gulkit. Kai išgirsit kaukšint žingsnius, greitai vėl stokit prie sienos!“

Šeimininkas Bronius Keraitis buvo nuteistas 25 metus kalėti. Sūnus Bronius, kaip nepilnametis, po tardymų buvo paleistas. Iš lagerio B. Keraitis parašė laišką, kad miško žvalgui jis „skolingas 25 rublius“ – taip užšifruotai nurodydamas išdaviką, su kuriuo matėsi tardymo metu. Grįžęs iš lagerio, jis apie tai papasakojo jau smulkiau.

Remiantis Bronės Keraitytės-Chmieliauskienės atsiminimais.

Slapta MGB operacija

Tai, kad NKVD ir skrebai rengia slaptas operacijas, iššudydami jų vardu nekaltas šeimas, partizanai žinojo jau seniai. Tai suprasdavo ir vietos gyventojai, nes jos turėdavo būdingą „braižą“ – iššaudydavo, užmušdavo visus šeimos narius, ir senus, ir mažus, nepalikdami nė vieno gyvo liudininko. Taip 1949 m. rugsėjo mėn. pabaigoje įvyko ir Raseinių apskr., Kražių vls., netoli Šaltropių k. esančiame Lazdynijos vienkiemyje.

Ten gyveno Kašubų šeima – tėvas (berods, Aleksiejus), žmona ir penkios dukterys. Kašubos buvo vietiniai rusai, visi „švariai“ kalbėjo lietuviškai, į politiką nesikišo, nieko neskundė, gyveno neutraliai. Tėvas buvo labai geras kalvis – kaustė visų aplinkinių kaimų ūkininkų arklius, taisydavo bet kokį ūkinį inventorių: plūgus, akėčias, „drapakus“, ravėtuvus, ratus ir kt.

Tuo metu dar buvo daug partizanų, tarp jų ir skrebų, rusų kareivių vykdavo susirėmimai, susišaudymai.

Buvo jau rugsėjo pabaiga, pasibaigusi javapjūtė, o ataugusios pievos atole naktį pradėta ganyti arklius. Būdamas naktigonėje, prieš pat žarą, Šaltropių kaimo ūkininkas Kazimieras Šileris išgirdo artėjančios mašinos burzgimą. Ji važiavo per Cigonpjaunio mišką nuo Karklėnų pusės. Netrukus pamiškėje pasirodė rusiška „palutarka“ – ji sustojo, tuoj išjungė variklį ir šviesas. Iš jos iššoko skrebai ir rusų kareiviai su karininku. Karklėnų skrebai neturėjo savo autotransporto, naudojosi tik ūkininkų „pastotėmis“, todėl mašina galėjo atvažiuoti tik iš Varnių arba Kelmės.

Kareiviai ir skrebai tyliai, nekalbėdami, aplinkiniu keliuku („šonu“) apėjo Šaltropio kaimą ir per Lazdyniją nuėjo link Kašubų sodybos. Netrukus ten pasigirdo ilga automato serija, o po jos – pavieniai šūviai. Kazimieras Šileris išsigandęs pasislėpė krūmuose, o paskui, padaręs didelį lanką, parbėgo į namus. Viską, ką matė ir girdėjo, jis papasakojo savo šeimai, tarp jų, ir sūnui Leonui.

Rytą atėjo skrebai. Prievarta, nori ar nenori, jie suvarė Šaltropių ir Gorainių kaimų gyventojus į Kašubų sodybą, kur kieme gulėjo išdarkyti sušaudytos šeimos narių

kūnai. Ten buvo nuvaryti ir Leono tėvai – Kazimieras ir Natalija Šileriai. Skrebų vyresnysis žmonėms paaiškino: „Jūs vietinius banditus šeriat, maitinat, o jie naktį atėję šaudo nekaltus žmones! Matot, pasirinko niekam blogo nepadariusią taikią rusų šeimą!“

Po kelių dienų tėvas ir kiti kaimynai buvo šaukiami į Karklėnus tardymui. Vis klausinėjo – ar matei, ar girdėjai, ar žinai?

Viską, ką matė, tėvas papasakojo tik vienam žmogui, savo geram kaimynui Zigmui Zubrickui. Jei apie tai būtų sužinoję skrebai, tokį liudininką tuoj pat būtų sunaikinę.

Pagal Leono Šilerio, Kazimiero sūnaus, prisiminimus 2017-08-30.

Lietuvos žemės ūkis. Prievartinis kolūkių kūrimas

Jau per pirmąją rusų okupaciją ūkininkai baiminosi, kad, kaip Rusijoje, taip ir Lietuvoje, bus kuriami kolūkiai. Sovietinė valdžia melavo, išsisukinėjo, tačiau to padaryti taip ir nesuspėjo. Tačiau ir tuo metu tarp kaimo bendruomenės buvo stengiamasi sukelti tarpusavio priešpriešą, skubiai, be jokios racionalios logikos atimant žemę iš stambių ūkininkų ir išdalijant ją mažažemiams ar bežemiams, kurie tą žemę tinkamai apdirbti ir nesugebėjo, ir negalėjo. Demagogiškai buvo aiškinama: „Žemė priklauso visiems, imkit dalgius ir pjaukit javus!“ (aišku, svetimus). Žemės ūkyje buvo sukeltas toks chaosas, kad jo produkcijos lygis sumažėjo net septynis kartus. Pradėjo trūkti maisto produktų (kaip niekada anksčiau), o geriausi ūkininkai, „apdėti“ nepakeliamais mokesčiais, atsidurdavo teismuose.

Lietuvoje 1922 m. buvo įvykdyta žemės reforma – dvarų ir stambių žemvaldžių žemė išdalyta bežemiams ir mažažemiams su tolimesniu jos išpirkimu lengvatinėmis sąlygomis. Išėję gyventi į vienkiemius, jie pasistatė naujus trobesius, išmoko ūkininkauti, kasmet gyveno vis geriau, ūkiai stiprėjo. Pažanga per beveik dvidešimt metų buvo akivaizdi, nes kartu su žemdirbyste buvo vystoma gyvulininkystė ir pienininkystė, atsirado pieninės, didėjo eksportas. Žemės ūkiui vystytis padėjo sukurta bendrovė „Maistas“, eksportavusi mėsą, bekonus, valstybės remiamas „Pieno centras“, eksportuojantis į Vakarų Europą sviestą, kooperatyvų sąjunga „Lietūkis“, užsiimanti žemės ūkio produkcijos eksportu ir ūkininkams reikalingų prekių importu, akcinė bendrovė „Lietuvos cukrus“ (1940 m. baigtas statyti trečias cukraus fabrikas). Buvo įkurta Selekcijos stotis, išvestos ir platinamos tarp ūkininkų naujos derlingos kultūrinių augalų veislės. „Lietūkio“ agronomai ūkininkus mokė modernaus ūkininkavimo. Sėkmingai buvo vykdoma linininkystė – linų eksportas vienu metu sudarė 1/3 viso Lietuvos eksporto. Šiuolaikinio, pažangaus ūkininkavimo mokė ir prenumeruojamas „Ūkininko patarėjas“, ir jaunųjų ūkininkų būreliai. Žemės ūkis buvo Lietuvos ekonomikos šerdis. Viskas buvo pasiekta sunkiu kasdieniniu darbu, be

jokios pagalbos iš šalies.

Vis tik 1/5 kaimo gyventojų buvo bežemiai (dalis jų nusigyvenę, pardavę žemę), o lygiai tokį patį skaičių sudarė mažažemiai, turintys iki 6 ha žemės.[1]

Vokiečių okupacijos metais, esant lietuvių savivaldai, žemės ūkio sistema išliko nepasikeitusi.

Atėjus antrajai sovietinei okupacijai, ištikimiausi ir uoliausi okupantų talkininkai – skrebai, sovietiniai ir partiniai aktyvistai – surašė ūkininkų gyvulius, turimą inventorių, dirbamos žemės plotą (dažnai jį specialiai padidindami, įskaitydami ir griovius, pelkėtos žemės plotus). Buvo uždėti didžiausi mokesčiai ir prievolės, ypač didelės, tiesiog nepakeliamos, stambiesiems ūkininkams. Buvo nustatytos ir vis didinamos grūdų, bulvių, pieno (sviesto), kiaušinių, mėsos, vilnos, šieno prievolės. Kai kurie ūkininkai, nepajėgdami jų įvykdyti, atsisakydavo žemės ir viską palikę bėgdavo gyventi į miestą. Daug valstiečių šių prievolių neįvykdydavo, todėl kaip „sabotažnikai“ (sabotuotojai) buvo teisiami, sodinami į kalėjimus, o jų turtas nusavinamas.

Komunistai iš pradžių slėpė savo tikslus, melavo, kad „kolchozų“ Lietuvoje nebus. Siekdami suskaldyti ir sukiršinti kaimo bendruomenę, ėmė siūlyti ir dalinti žemę buvusiems bežemiams, vadinamiesiems naujakuriams. Tokiais būdais buvo siekiama kaime sukurti sau palankių gyventojų paramą ir simpatijas. Nors ir nelabai kas norėjo imti svetimą žemę, visgi atsirado pasidavusių valdžios vilionėms. Jiems sovietinė valdžia „išskirdavo“ ir miško medienos pastatų statybai (dažnai tuo pačiu įbrukdami į rankas ir šautuvą), kai kurie net spėjo pasistatyti namus. Naujakurių „laimė“ truko labai neilgai, tik kelerius metus – prasidėjus kolektyvizacijai, žemė ir iš jų buvo atimta, inventorius, gyvuliai suvisuomeninti, o nepaklusnūs pateko net į Sibiro tremtį.

Kaimui atėjo sunkūs laikai. Siautėjo smurtaudami ir plėšikaudami skrebai, partiniai ir sovietiniai aktyvistai, NKVD kariuomenė, buvo vykdomas beribis teroras ir represijos, suiminėjami, žiauriai tardomi ir žudomi žmonės, vykdomi trėmimai. Išvežimo į Sibirą žmonės bijojo kaip mirties, nes iš ten dar niekas nebuvo grįžęs. Jų metu ūkininkai su šeimomis bėgdavo slėptis į miškus, dažnai suvažiuodami ten su vežimais, pasiėmę patalynę ir susisodinę mažus vaikus. Trėmimais buvo siekiama negrįžtamai iš Lietuvos iškeldinti į atšiauriausias Sibiro vietas aktyviausią, sąmoningiausią, labiausiai išsilavinusią ir mąstančią visuomenės dalį, atimti ir užvaldyti jų turtą, įbauginti ir užgniaužti bet kokį pasipriešinimą okupaciniam režimui, sunaikinti žmonių sąmonėje laisvos ir nepriklausomos valstybės idėją. Iš viso 1944–53 m. įvyko 34 mažesni ar didesni „vežimai“ (trėmimai) į Sibirą. Jie buvo vykdomi klastingai, žiauriai, apiplėšiant žmones, neleidžiant jiems pasiimti pagal trėmimo instrukciją priklausančių daiktų ar maisto atsargų. Į trėmimo sąrašus pateko net 156 000, o į Sibirą ištremta ne mažiau kaip 132 000 lietuvių. Dalis žmonių spėjo pasislėpti, išėjo pas partizanus, pakeitė gyvenamąją vietą, gyveno nelegaliai, įsigijo padirbtus dokumentus ar pan. Pokario metais kas šeštas tremtinys „amžino įšalo žemėje“ buvo lietuvis. Penktadalis ištremtų lietuvių mirė nuo bado, šalčio, nepakeliamų darbo ir gyvenimo sąlygų – jų

kapinės išsibarsčiusios po visą Sibiro žemę. 1948 m. trėmimas, pavadintas „Весна“ („Pavasaris“), buvo masiškiausias – ištremta apie 40 tūkstančių žmonių. 1949 m. įvykdytas trėmimas „Прибой“ („Mūša“) – ištremta dar apie 30 tūkstančių žmonių. Taip buvo siekiama įbauginti ūkininkus, kad jie „laisva valia“ parašytų pareiškimus stoti į kolūkį. Atsisakę stoti į kolūkius ūkininkai buvo „išvežti“ 1951 m. per trėmimo operaciją pavadinimu „Осень“ („Ruduo“) – ištremta dar 16 tūkstančių žmonių.[2, 3]

Tremčių tragediją, ištikusią daugybę Lietuvos šeimų, poetas Antanas Miškinis išreiškė lageryje slapta parašytomis eilėmis:

Išvežimai

Mes buvom taikūs, paprasti artojai,
Savosios žemės kurmiai mes tikri...
Audra sugrįždama pasikartojo
Ir paskandino keršto sūkury.

Vėl grįžo mums pažįstami korikai,
Atsinešė Antikristo kėslus.
Visoj šaly su durtuvais iškriko,
Apsėmė mus kaip amaras priklus.

Iš baimės bąla veidas mums kaip drobė,
Pažvelgus užmačių ir darbo jų –
Kryžius išdaužė ir namus išgrobė,
Miestelių aikštės taškomos krauju.

Kančia pritvinko neišpasakyta –
Ji liejasi per kalnus ir laukus.
Sugaudė ir susiundė viens prieš kitą,
Kad nežinia, kas dar išduos, įskųs.

Kuklaus mes buvom kraičio susikrovę,
Nesikėsinom turtų svetimų.
O Viešpatie! Kokia baisi tikrovė –
Paliekam be tėvynės ir namų.

Tai šie mes žmonės, paprasti, nežymūs,
Kankinti vargo įvairiais laikais,
Šiandieną atsidūrėm išvežimuos
Su alkstančiais ir mirštančiais vaikais.

Nuo gimto kelmo su krauju mus plėšo,
Sumindo batais kaustytais žaizdas.
Kur žėlė rūtos, plėsis varnalėšos –
Graudi aplinkui girdisi rauda.

Į ką dabar mums kreiptis pirmučiausia.
Poliariniuos pražūsime speiguos.
Marija, Dievo Motina Švenčiausia,
Kas, jei ne Tu, ateis mus ir paguos.

Pažvelk, kaip verkia moters ir vaikeliai,
Kaip motinos nualpsta liūdesy,
Kančias palengvink šito kryžiaus kelio, –
Visiems Tu, sako, Motina esi...

Tremtiniai prarasdavo viską – Tėvynę, namus, per visą gyvenimą sunkiu darbu užgyventą turtą, o svetimoje amžino įšalo žemėje jų laukė nelaimės, kančios, badas, sunkus vergiškas darbas ir mirtis. Pirmosios aukos būdavo seneliai ir maži vaikai – jų kapeliai išbarstyti po visą Sibirą.

Jau 1947 m. sovietinė valdžia pradėjo kalbėti apie kolūkių kūrimą, liaupsindama jų laimėjimus Rusijoje, esą „dirbti nebereikės, žemę ars traktoriai, o grūdus sės iš lėktuvų". Tačiau lietuviai matė miestų geležinkelių stotis užplūdusius badaujančius rusų „kolchoznikus" kiaurais „vatnikais", su terbomis ant pečių, ir nenorėjo tokio „rojaus". Jei per baudžiavą ponui tekdavo eiti trijų dienų lažą, tai „kolchoznikų rojuje" – visą savaitę. Komunistinis totalitarinis režimas žiauriausiomis priemonėmis stengėsi sunaikinti laisvuosius lietuvių ūkininkus, sovietizuoti kaimą – atimti žemę, gyvulius, ūkinį inventorių, pajungti juos ir visą žemės ūkį griežčiausiai centralizuotai kontrolei. Tam įgyvendinti buvo naudojama seniai išbandyta ir pasiteisinusi taktika: „Skaldyk ir valdyk!" Kaimo bendruomenę buvo stengiamasi įvairiausiais būdais suskaldyti, supriešinti, tarpusavyje supjudyti, iš vienų žemę atimti, kitiems atiduoti. Patys geriausi, pažangiausi, daugiausia pasiekę ir prasigyvenę stambesni ūkininkai buvo paskelbti „buožėmis", „reakcingais elementais", kuriems tinkamiausia vieta tik Sibire, o beraščiai, bežemiai ir mažažemiai – pažangiausia visuomenės dalimi, vedančia visus į „šviesų rytojų", „į ekonominę pažangą su kolektyvinio ūkininkavimo privalumais". Jais sovietinė valdžia ir bandė remtis prievarta kurdama kolūkius, o sovietinė propaganda ir istoriografija – ištikimi politiniai tarnai – tai vadino „klasių kova" tarp „biednųjų ir turtingųjų". Iš tikrųjų šie prievartiniai procesai vyko visiškai ne ekonominės pažangos tikslu, bet siekiant visiškai suardyti buvusią santvarką, galutinai sovietizuoti Lietuvą ir integruoti ją į Sovietų Sąjungos ūkinę sistemą.

Po kaimus valkiojosi skrebai su partiniais ir sovietiniais aktyvistais, komjaunuoliais, grasinimais ragindami stoti į kolūkius. Ūkininkai būdavo suvaromi į mokyklų sales,

kurias apsupdavo ginkluoti skrebai ir neišleisdavo parą ir daugiau, kol parašydavo pareiškimus. Sovietiniai aktyvistai sėdėdavo ant stalo pasidėję ginklus, žmonėms grasindavo, „apkumščiuodavo". Kitus per lietų sustatydavo pastogėje po lašais, šaudydavo virš galvų ar ant peties padėję šautuvus, išsivarydavo į „stribynes", laikydavo vandens pripiltuose rūsiuose. Vieną „užsispyrusį" ūkininką Raguvos skrebai tris paras palaikė tokiame rūsyje, žmogus neatlaikė – susirgo ir numirė. Žmonės nuo aktyvistų stengdavosi pasislėpti, bėgdavo į mišką, namuose palikdami tik vaikus ar senus tėvus.

Valdžia visaip trukdydavo ūkininkui dirbti. Kai dar javai būdavo žali, skrebai jau ragindavo pristatyti pyliavas (grūdus), o kada ateidavo laikas javapjūtei, ūkininkus išvarydavo privalomiems darbams – kirsti ir vežti mišką, taisyti kelius.

Ūkininkams buvo uždedami nepakeliami mokesčiai, o jų nesumokėjus, konfiskuojama žemė ir visas turtas – likdavo tik tuščios namo sienos, o galiausiai laukė Sibiro tremtis. Žemės ūkio mokesčiai nuo 1944 m. iki 1951 m. padidėjo net septynis kartus,[6] 1944–53 m. už prievolių neįvykdymą buvo nubausti baudomis arba pasodinti į kalėjimą 140 tūkstančių valstiečių.[7]

1949 m. buvo vieni iš dramatiškiausių Lietuvos kaime. Metų pradžioje kolūkiuose buvo apie 4 procentus valstiečių, o metų gale – jau 62 procentai. Tais metais buvo aprašytas 30 tūkstančių ūkininkų turtas, 12 tūkstančių iš jų atiduoti teismui. 1948 m. žemės mokestis buvo padidintas 1,5 karto, o mažažemiams – 2 kartus. 1949 m. mokesčiai padidinti atitinkamai 1,4 karto ir 4–5 kartus. Mokesčių našta, kad sumažėtų pajamos, buvo specialiai apsunkinta, 1947 m. sumažinus žemės ūkio produktų supirkimo kainas (pvz., grūdai atpigo 10 kartų). Toks stojimo į kolūkius masiškumas buvo pasiektas dar ir gąsdinant naujais trėmimais bei taikant įvairiausius teroro ir prievartos būdus: su grasinimais įkalbinėjant („Kas į kolūkius neis, tiems patepsim ratus ir „dardėkit" sau į Sibirą"), uždarant valstiečius į rūsius, mušant, statant prie sienos ir imituojant sušaudymą, prievarta neišleidžiant iš susirinkimo ir t. t. 1950 m. žemės mokestis stambiems ūkininkams buvo padvigubintas, o turintiems 10–13 ha – padidintas beveik penkis kartus. 1950 m. į kolūkius neįstoję valstiečiai, net ir mažažemiai, buvo paskelbti „buožėmis". Negalėdami sumokėti mokesčių, ūkininkai, baisiai išgyvendami, verkdami stojo į kolūkius, „bendram naudojimui" atiduodami savo prižiūrėtus mylimus arklius, gyvulius, žemės ūkio padargus, prarasdami viską, kas buvo užgyventa ir sukurta jų sunkiu kasdieniniu darbu. Neišgalėdami sumokėti mokesčių į juos įstojo net ir tie, kurie anksčiau „prisiekinėdavo Dievu", kad nestosią niekada.[4] Paprastą žmogų liaudies valdžios vardu tiesiog „malė" sovietinės totalitarinės sistemos „girnos": teroras, represijos, trėmimai, nepakeliami mokesčiai, prievolės, privalomi darbai valstybei, maisto produktų paruošos, „prievartinis laisvanoriškas" obligacijų pirkimas, skrebų plėšikavimai, visiškas beteisiškumas ir prie to dar komunistinės valdžios skleidžiamas melas ir propaganda, besityčiojanti iš visko, kas iki šiol jam buvo sava ir šventa.

Poetas humoristas L. Žitkevičius tą laikotarpį pavaizdavo išraiškingu ketureiliu:

Liaudį maudė, maudo, maudys...
Nieks nežino, kas ta liaudis,
Nes ta liaudis, kad ją biesas,
Pats didžiausias liaudies priešas...[8]

Į kolūkius dažnai pirmieji įstodavo ir pasiturintys ūkininkai ar partizanų giminaičiai, žinoję, kad priešingu atveju jų neišvengiamai laukia Sibiro tremtis.

1948 m. vasarą būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas su keliais būrio vyrais, tarp kurių buvo ir J. Kadžionis-Bėda, užėjo į netoli Budrių k. esantį Petrikų vienkiemį. Tai buvo patikimi žmonės, partizanų rėmėjai. Tais metais Šovenių, Budrių kaimuose jau buvo sukurtas kolūkis. Ąžuolas paprašė, kad pakviestų netoliese gyvenusį Bronių Jagielą. Pasikalbėjus, šis atsisveikino ir išėjo. Petrikaitė Aldutė, nežinodama, kad jie yra broliai, kaimynui išėjus, tarė: „Šitas Jagiela yra blogas žmogus, pats pirmasis įstojo į „kolchozą". A. Jagiela-Ąžuolas ir kiti partizanai tai „nuleido tylom", tartum negirdėję.

1950 m. į kolūkį „laisvu noru" buvo suvaryti ir papartyniečiai. Surdaugių, Papartynės, Serbentavos kaimų ūkininkai priklausė „Nevėžio" kolūkio IV laukininkystės brigadai. Iš ūkininkų buvo atimti arkliai, vežimai, rogės, plūgai, t. y. visas ūkinis inventorius. Leista turėti tik vieną karvę, kitos buvo „kolektyvizuotos" ir laikomos karvidėse. Suvisuomenino visus pastatus, palikdami tik gyvenamą trobą. Visa laimė, kad prie sodybos ūkininkams buvo paliktas 0,6 ha dirbamos žemės sklypelis – kad badu neišmirtų. O juk reikėjo dar ir apsirengti, ir apsiauti. O už ką? Juk pajamų jokių, nulis. Buvo visiška „prievartinė betvarkė", žmonės keikdami vadino ją „durnių valdžia". Buvo suardyta tiek metų kurta žemės ūkio sistema, jos produkcijos lygis krito katastrofiškai žemyn. 1935–39 m. Lietuvoje iš 1 ha buvo prikuliama 12 cnt. grūdų, o 1955 m. – tik 3–4 cnt. 1939 m. grūdinių kultūrų produkcijos lygis buvo pasiektas tik 7-ojo dešimtmečio viduryje – 1964–65 metais.[5] Buvo įvesta nauja apmokėjimo sistema – darbadieniai. Valstybė besąlygiškai pasiimdavo nustatytą grūdų prievolės dalį, kitą dalį pasiimdavo už nuomojamą techniką MTS (mašinų–traktorių stotys), o kolūkiečiams nebelikdavo nieko. Tuo metu visiems buvo žinomas populiarus sovietų lozungas: „Pirmas ir geriausias grūdas – valstybei", tačiau paskutinio grūdo kolūkiečiui jau nebelikdavo, nebeužtekdavo. Tačiau tai „liaudies" valdžios nejaudino. Daugelyje kolūkių žmonės kelerius metus dirbdavo visai už dyką, negaudami už darbą nė kapeikos, nė gramo grūdų. Juozo Chmieliausko atsiminimais (Troškūnų mstl.), Kirmėlių k. „Ąžuolo" kolūkio pirmininkas A. Klivinskas 1950 metų gale per rinkiminį-ataskaitinį susirinkimą buvo mandagus. Jis atsistojo ir atvirai pasakė: „Ačiū, vyrai, kad dirbot!" Žmonės pirmuosius trejus metus kolūkyje dirbo veltui, už „ačiū". Iš nevilties kaimas, keikdamas valdžią, pradėjo gerti, o kad pragyventų, ėmė iš kolūkio vogti.

Esant tokiam nuskurdimui, žmonės buvo priversti iš kolūkio parsinešti tai javų pėdą, tai šiaudų. Kolūkio valdžia ieškodavo, tikrindavo, kratydavo kolūkiečių daržines, tvartus, kapstydavo mėšlą. Skauradų k., pagal Bronės Keraitytės-Chmieliauskienės atsiminimus (Troškūnų mstl.), jaunimas apie „Auksinės varpos“ kolūkį sukūrė satyrinį eilėraštį:

Apie kolūkį

Susidarė durniai trys,
Jie Skauradus sutvarkys:
Januliokas, Vilkončiokas ir
Sudžiūvęs Morkūniokas.

Jie per naktį slampinėja,
Tikis rasti „karus“ miežių.
Visi krūmai išlakstyti,
Visi mėšlai iškapstyti.

Kai po mėšlu jie neranda,
Ieško, kramto seną šiaudą.
Tik jiems laisvę dievas duos,
Visus buožes „išvaduos“.

P. S. „karai“ – aukštaitiškas tarmiškas žodis, reiškiantis vežimą šienui vežti. Janulis – kolūkio pirmininkas, Morkūnas – brigadininkas, Vilkončius – kolūkio valdybos narys.

Viename kolūkyje atsitiko tragikomiškas įvykis, apie kurį žmonės pasakodavo juokdamiesi, tačiau su giliai paslėpta širdgėla. Per kolūkio ataskaitinį susirinkimą pirmininkas pranešė: „Už metus darbo kiekvienam išeina po 30 kapeikų. Kaip darom – pasidalijam pinigus ar „užperkam“ kiną?“ – „Kiną!“ – triukšmaudama, juokdamasi iš valdžios bei vargano savo gyvenimo, vieningai suūžė pilna žmonių salė.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje už darbadienį temokėdavo „grašius“ – po 4–11 kapeikų (toks buvo Lietuvoje darbadienio apmokėjimo vidurkis). Tai buvo sovietinis prievartinis baudžiavinis lažas, kai žmogus veltui ar pusvelčiui dirbdavo visą savaitę. Kaimuose duona, kaip niekada Lietuvoje, jau buvo kepama primaišant bulvių, sutrintų pelų, burokų ar kitų „priedų“, o kiti ir visai nebeturėdavo iš ko jos kepti. Žmonės buvo priversti važiuoti į miestą pirkti juodos „forminės“ duonos, stovėti per naktį eilėse. Kaimas buvo visiškai nualintas, nebeturėjo drabužių, avalynės. Pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo asmeninis pagalbinis ūkis, tačiau ir jis buvo kontroliuojamas, ribojant gyvulių skaičių, pasėlius.

Tačiau kentėjo ne tik žmonės. Badavo ir dvėsė gyvuliai – iš karvių, atrodė, buvo belikę tik ragai. Pavasarį išbadėję arkliai būdavo taip nusilpę, kad savo jėgomis nebeatsistodavo, o gulėdami jie neėsdavo. Susirinkęs vyrų būrys juos pakeldavo ant kojų tik per balkį permestomis virvėmis, sutartinai traukdami jų galus. Tačiau šerdavo dažniausiai ne šienu, o apkerpėjusiais stogo šiaudais. Tokį vaizdą Garbėnų k. matė partizanaudamas J. Kadžionis-Bėda, bet taip buvo visur.

Sovietinei propagandai tai buvo nė motais. 1952 m. sovietiniai laikraščiai girdamiesi rašė: „Tarybų Lietuvoje nugalėjo kolūkinė santvarka.“ Iš tikrųjų žemės ūkis nusirito iki I pasaulinio karo laikų lygio.

K. Patamsis buvo brigadininku – vadovavo „Nevėžio“ kolūkio IV laukininkystės brigadai. Versti žmones visus metus sunkiai už dyką dirbti paprasčiausiai neleido sąžinė. Kad žmonės galėtų prasimaitinti, neužpajamuodavo vieno rugių lauko.

Brigados vyrai jį nupjaudavo, naktį javus slapta iškuldavo, grūdus pasidalindavo po lygiai ir išsivežiodavo. Buvo labai didelė rizika, nes už „organizuotą grupinį nusikaltimą“ – „liaudies nuosavybės grobstymą stambiu mastu“ – grėsė ilgi kalėjimo metai. Tačiau brigados vyrai buvo vieningi, niekam neišplepėjo.

Kokie sovietiniai įstatymai buvo negailestingi paprastam žmogui, parodo vienas atsitikimas. 1951 m. rugpjūčio mėn. už 8 gubų (80 surištų rugių pėdų) pasisavinimą buvo teisiamas Alūkėnų k. gyventojas J. Kiškis. Žmonių įbauginimui Traupio mokyklos salėje buvo suorganizuotas „parodomasis“ teismas, „davęs“ kolūkiečiui 7 m. kalėjimo. Jo mažamečiai vaikai suklaupę prieš teisėją maldavo atleidimo. Tai žmones ir išgąsdino, bet dar labiau supykdė, nes dirbdavo nuo ryto iki vakaro „kaip juodi jaučiai“ už dyką. J. Kiškis iš kalėjimo grįžo 1953 m., po Stalino mirties, kai masiškai buvo peržiūrimos baudžiamosios bylos ir daugelis kalinių paleisti į laisvę.

Pienionių k. apylinkėje gyvenanti Monika Kadžionytė-Jakeliūnienė, kurios vyras buvo paimtas į rusų kariuomenę ir žuvo fronte, už darbą dvejus metus negavo nieko – šeima buvo visiškai nuskurdusi, nuplyšusi, į darbą eidavo basa. Vogti bijojo – juk brolis partizanavo, o visa Kadžionių šeima jau buvo ištremta. Iš Sibiro giminaičiai įdėję į voką atsiuntė 10 rublių – apsidžiaugusi pėsčia nuėjo į Anykščius ir nusipirko tris poras guminių kaliošų.

Labai išplito brakonieriavimas. Miškuose žmonės „statydavo“ kilpas – jomis gaudė stirnas, šernus, briedžius, bet kokį „gyvą sutvėrimą“. Vieną kartą partizanų grupelė ėjo Troškūnų mišku, o vadas A. Velanis-Tigras nešėsi kulkosvaidį. Šokdamas per griovį, jis pataikė tiesiai į paspęstus spąstus – vielinę kilpą briedžiui, užsinerdamas ją kartu su kulkosvaidžiu. Draugai juokdamiesi jį išlaisvino, o jeigu arti būtų buvę rusai – „gatava“, kol išsinersi, gyvą pagaus.

Pamiškėse gyvenantys pažįstami ūkininkai ar rėmėjai J. Kadžionio-Bėdos prašydavo: „Paskolink šautuvą briedį nušaut“. Šis niekada nesutiko, sakydavo: „Vyrai, nereikia, nuodėmė briedį žudyt!“

Partizanai kolūkių prievartiniam kūrimui jau nebegalėjo daryti įtakos – mirtimi nubaudė tik kelis „aršiausius“, žmonėms labiausiai nusikaltusius pirmininkus. Juk ne paslaptis, kad kai kurie jų buvo MGB užverbuoti, ginkluoti, įskundinėjo žmones, dalyvavo sudarinėjant tremiamų į Sibirą žmonių sąrašus. Po 1948 ir 1949 m. masinių trėmimų (jų metu buvo ištremta daugiau nei 70 000 žmonių), masinio teroro, represijų, padidintų pyliavų ir mokesčių ūkininkai jau nebeturėjo kito pasirinkimo – nors iš nevilties ir verkdami, keikdami valdžią, slėpdami padargus, tačiau stojo į kolūkius. Partizanai matė, kad jau „nebeužtvenksi upės bėgimo“, beliko tik įspėti arba nubausti labiausiai žmones engiančius kolūkių pirmininkus, aktyvistus. Reikia pasakyti, kad pradiniame kolektyvizacijos etape kolūkių pirmininkais buvo išrinkta ir teisingų, dorų žmonių, tačiau, esant tokiai betvarkei, ką nors pakeisti jie negalėjo – buvo visiška ūkio suirutė, kurią lydėjo neišvengiamas žemės ūkio produkcijos lygio kritimas. Vėliau, stambinant kolūkius, su „partijos kelialapiais“ kelti žemės ūkio lygį buvo atsiųsta daug tokių pirmininkų, kurie neskirdavo kviečio nuo rugio, tačiau ištikimiausiai

vykdė partijos direktyvas.

Kolūkis žmones „pagadino“ – jie pradėjo girtuokliauti, iš kolūkio vogti, visa tai nesustabdomai tęsėsi iki pat jų žlugimo pabaigos. Apie kolūkiečių nesuinteresuotumą darbo rezultatais rodo, pavyzdžiui, toks juokingas faktas, kad „Vienybės“ kolūkyje šienapjūtės metu lietaus debesį jie vadindavo „išvaduotoju“. Visais laikais pagrindinis kolūkiečio pragyvenimo ir pajamų šaltinis išliko pagalbinis ūkis. Kadangi atlyginimai būdavo maži, valdžiai „šiek tiek atleidus varžtus“, žmonės augindavo prieauglį, kiaules, karves, pristatydavo į pienines pieną. Tai buvo sunkus, alinantis „darbas po darbo“ – visada anksti keliantis ir vėlai gulant, be poilsio dienų. Jis buvo toks efektyvus, kad pagal mėsos ir pieno produkcijos lygį lenkė kolūkio ekonominius rodiklius. Visą gyvenimą įvairiose pareigose dirbęs K. Patamsis, kuriam buvo suteiktas „garbės kolūkiečio“ vardas, net kolūkio klestėjimo laikais sakydavo: „Kolūkis neturi ateities, jis nenašus, nerentabilus.“

Tad ir daugelio jų „griūtis“ po Nepriklausomybės paskelbimo buvo ekonomiškai neišvengiamas reiškinys.

[1] Aleknavičius, Pranas. Nepriklausomoje Lietuvoje atliktų žemės ūkio paskirties žemės pertvarkymo darbų lyginamoji analizė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2011. Prieiga internete: https://www.mruni.eu/upload/iblock/721/007_Aleknavicius.pdf. 2016-06-06.
Lietuvos ekonomika. *Vikipedija*. Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_ekonomika. 2016-06-06.
Povilaitis, Bronius. Lietuvos žemės ūkis 1918–1940. Jo raida ir pažanga. Torontas, 1988, p. 276–282.
[2] Anušauskas, Arvydas. Teroras. 1944–1958 m. Vilnius: Versus Aureus, 2012, p. 196–213.
Anušauskas, A. Trėmimų statistika. *„Pavasaris“ dvelkė Sibiru. Dienraštis „Klaipėda“*, 2018-06-16 Nr. 137 (21238), p. 5.
[3] Tininis, Vytautas. Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija. IV tomas. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 61–64.
[4] Starkauskas, Juozas. Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–53 m. Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 115–121.
[5] Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. Sudarytojai Eidintas A. ir Rudis G., 1989, p. 216–219.
[6] Terleckas, Vladas. Ekonominis Lietuvos kaimo terorizavimas 1944–53 m. Prieiga internete: http://www.llks.lt/ekonominis%20kaimo%20terorizavimas.htm. 2017-08-22.
[7] Gaškaitė, Nijolė. Pasipriešinimo istorija. *Aidai*, 2006, p. 27.
[8] Juciūtė, Elena. Pėdos mirties zonoje. Brooklyn: Pranciškonų spaustuvė, 341 Highland Blvd, N. Y. 11207, 1974, p. 17.
Taip pat remtasi K. Patamsio, J. Kadžionio-Bėdos, Alvinos Kiškytės, Bronės Keraitytės-Chmieliauskienės, Juozo Chmieliausko prisiminimais.

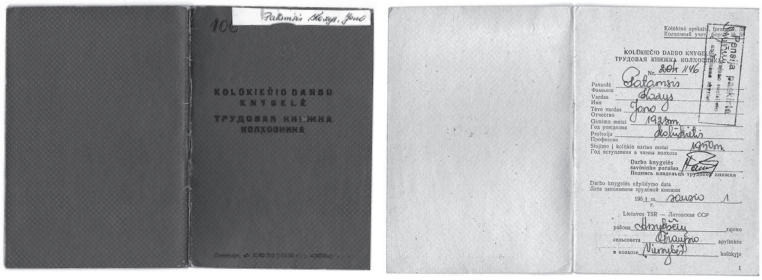

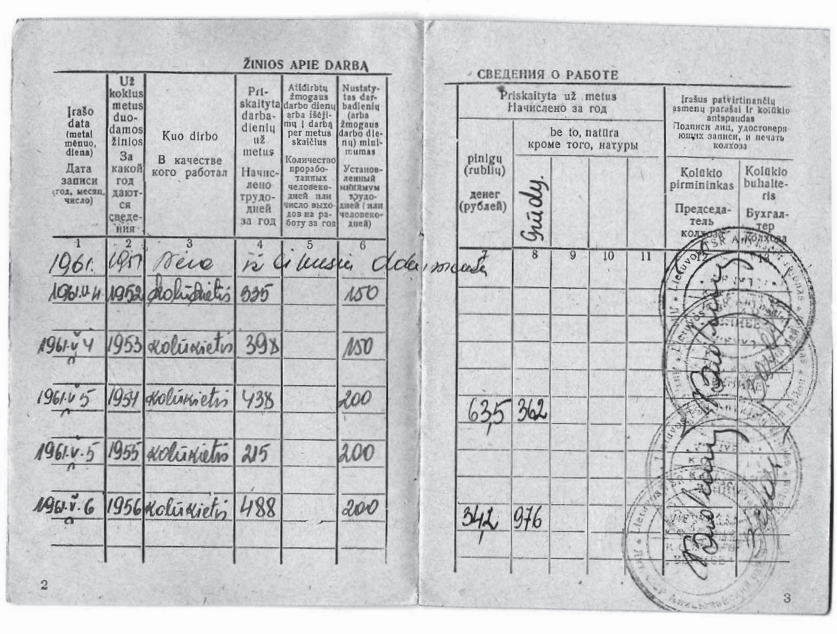

ŽINIOS APIE DARBĄ

Įrašo data (metai, mėnuo, diena) Дата записи (год, месяц, число)	Už kokius metus duodamos žinios За какой год даются сведения	Kuo dirbo В качестве кого работал	Priskaityta darbadienių už metus Начислено трудодней за год	Atidirbtų žmogaus darbo dienų arba išėjimų į darbą per metus skaičius Количество проработанных человеко-дней или число выходов на работу за год	Nustatytas darbadienių (arba žmogaus darbo dienų) minimumas Установленный минимум трудодней (или человеко-дней)
1	2	3	4	5	6
1961.	1951	Dirbo	iš kituskio	dokumento	
1961.II.4	1952	kolūkietis	335		150
1961.V.4	1953	kolūkietis	398		150
1961.V.5	1954	kolūkietis	438		200
1961.V.5	1955	kolūkietis	215		200
1961.V.6	1956	kolūkietis	488		200

2

СВЕДЕНИЯ О РАБОТЕ

Priskaityta už metus Начислено за год					Įrašus patvirtinančių asmenų parašai ir kolūkio antspaudas Подписи лиц, удостоверяющих записи, и печать колхоза	
pinigų (rublių) денег (рублей)	be to, natūra кроме того, натуры				Kolūkio pirmininkas Председатель колхоза	Kolūkio buhalteris Бухгалтер колхоза
	Grūdų.					
		8	9	10	11	
63,5	362					
34,2	976					

3

Kolūkiečio darbo knygelė

Autentiškas buvusio „kolūkinio rojaus“ liudijimas – K. Patamsio kolūkiečio darbo knygelė, kurios įrašai paneigia daugelį propagandinių sovietinių mitų.
1950 m. įkūrus „Nevėžio“ kolūkį,1951 m. kolūkiečiai jokių pajamų, savaime suprantama, ir negalėjo gauti, todėl nėra ir išlikusių dokumentų. 1952 m. išdirbta 335 darbadieniai, tačiau jokių pajamų negauta (dirbta už dyką). 1953 m. išdirbta 398 darbadieniai (vietoj 150 privalomų), tačiau pajamos – nulinės (dirbta už dyką). 1954 m. išdirbta 438 darbadieniai (vietoj 200 privalomų), gautos pirmosios metinės pajamos, susidedančios iš 63, 5 rublio ir 362 kg grūdų natūra. 1955 m. išdirbta 215 darbadienių, jokių metinių pajamų negauta (dirbta už dyką). 1956 m. išdirbta 488 darbadieniai, metinės pajamos – 34, 2 rubliai ir 976 kg grūdų natūra. Kaimo žmonės, kasdien sunkiai dirbdami ir vos pragyvendami, nekentė kolūkinės santvarkos ir sovietų valdžios, tačiau viską nulėmė prievarta. Kaip 1952 m. sausio 2 d. rašė kompartijos laikraštis „Tiesa“, „Lietuvos kaimas išėjo į platų, šviesų ir laimingą kolūkinio gyvenimo kelią“. Iš tikrųjų žemės ūkis nusirito į I pasaulinio karo laikų lygį.

Žmogaus metamorfozė

Sunkiu Tėvynei momentu, kada žūtbūtinėje kovoje spręsdavosi jos likimas, kiekvienas žmogus, kiekvienas visuomenės narys atsidurdavo fatališko pasirinkimo kryžkelėje.

Stiprios dvasios asmenybės, išpažįstančios krikščioniškas moralines ir tikėjimo vertybes, būdamos ištikimos laisvės ir teisingumo idealams, pasirinkdavo bekompromisinę kovą su okupantais, niokojančiais viską, kas jiems buvo šventa. Jie garbingai žuvo kovos lauke, kiti, morališkai ir dvasiškai nesugniuždyti, perėjo lagerių pragarą. Tai aktyviausia, garbingiausia ir vertingiausia visuomenės dalis, jos tapatybės

ir išlikimo pagrindas. Tačiau mirtinų išbandymų kryžkelėje visada atsirasdavo silpnadvasių žmonių, neturinčių nei tvirtų moralinių nuostatų, nei idėjinio pamato. Jie iš pradžių pasirinkdavo garbingą laisvės kovos kelią, tačiau, neatlaikę sunkumų, pereidavo į stipresniojo pusę, išduodavo savo kovos draugus. Kai kurie svarstydavo ciniškai: „Ar būti, ar pūti? Tai geriau būti! Nesiskaitant su niekuo, išduodant ir parduodant bet ką, už bet kokią kainą! Svarbiausia – gyvuliškas noras išgyventi, net savo tautiečių kraujo ir gyvybių sąskaita."

Kai kurie „persivertėliai" iškart „glausdavosi" prie stipresnės pusės – kiek kartų keisdavosi valdžia, tiek kartų jie ir prisitaikydavo. Valdžiai tarnaudavo labai ištikimai, nuoširdžiai, tiesiog „nuo dūšios".

Piktagalio k., kur dauguma ūkininkų buvo mažažemiai, artimiausi Kadžionių kaimynai buvo Giniečiai. Jie buvo „gryni" kaimynai, nes sklypai ribojosi „žemė su žeme", o vienkiemiai stovėjo netoli vienas kito. Vaikai kartu augo, kartu žaidė, kartu ėjo į mokyklą. K. Giniečio žmona buvo ukrainietė – turbūt ją parsivežė baigęs karo tarnybą caro kariuomenėje. Lietuviškai ji viską išmoko netaisyklingai, „atbulai" – jos kalba buvo kažkoks dviejų kalbų mišinys, „gryni šposai", žmones dažnai prajuokindavę. Kartą J. Kadžionis užėjęs paklausė: „Kur dėdė?" Ši atsakė: „Anus nuvėjo perstatyla kabyla." („Jis išėjo perkelti arklio.")

Šeimoje augo trys vaikai: vyresnysis sūnus Silvestras (apie 1920 m. gimimo), jaunesnis brolis Jeronimas ir jauniausioji sesuo Julija (kaimiškai Julė). Silvestras buvo nediduko ūgio, gražiai nuaugęs, taisyklingais veido bruožais, nepaprastai gamtos apdovanotas humoro jausmu. Nuo jo posakių, palyginimų, sugalvotų istorijų visi leipdavo juokais „net už pilvų susiėmę".

1940 m., užėjus rusams, Silvestras iškart „prisiglaudė" prie naujos valdžios. Per rinkimus, kaip ištikimiausias parsidavėlis, bėgiojo po kiemus agituodamas balsuoti už komunistus Šupikovą ir Morozovą, susidėjo su Kavarsko vietiniais komunistais žydeliais.

1941 m. vasarą prasidėjus karui, jis iškart „pakeitė plokštelę"– užšokęs ant arklio lakstė į kiekvieną kiemą kviesdamas į sukilimą: „Vyrai, duokim bolševikams į kailį!.."

Kavarską jau buvo užėmę sukilėliai, suėmę ir pasodinę į daboklę vietinius komunistus, sovietinius aktyvistus. Atvykusiam į sukilėlių štabą „prisidėti" Silvestrui buvo pasakyta: „Vyruti, tavo vieta kartu su komunistais daboklėje." Veržiantis rusų kariuomenės mašinų kolonai per Kavarską, kareiviai „atidengė pragarišką ugnį" – šaudė į visas puses, padegdami daug namų. Daboklės sargas, kad kilus gaisrui nesudegtų suimtieji, atrakino duris. Žydeliai, prieš išbėgdami, nutarė primušti Silvestrą. „Ui, – sako, – tu buvai su mumis, o dabar išdavei!.." Silvestras buvo „nepėsčias" – nuo lango tuoj atplėšė lentą ir pasiruošė gintis. Slapstėsi jis kelias dienas. Jau atėjus vokiečiams, buvusiam sukilėliui Karoliui Kadžioniui einant keliuku į namus, iš rugių išlindo Silvestras ir sako: „Aš pasiduodu." – „Eik namo ir ramiai gyvenk", – atsakė jam Karolis.

Jo brolis Jeronimas pasirinko priešingą pusę – nors buvo ką tik sulaukęs pilnametys-

tės, dalyvavo Kavarske sukilime. Jis vyresniojo brolio negailėjo, sakė: „Silvestrą reikia suimt ir perduot vokiečiams!“ Aleksas ir Karolis, kaip sukilimo dalyviai, už kaimyną laidavo, sakydami, kad jo kaltė per menka.

Atėjus vokiečiams Kavarsko ir jo apylinkių gyventojai buvo sukrėsti vieno jauno žmogaus moralinio nuopuolio – begėdiškai žiauraus, akiplėšiško elgesio su žydais. Jeronimas Ginietis, žmonių pramintas „Žydų Karaliumi“, rikiavo, tvarkė ir varinėjo su bizūnu Kavarsko žydus, demonstruodamas savo „kietą“ ranką ir negailestingą charakterį. Gėda, užuojauta, sąžinė jam buvo svetimi dalykai. Vėliau jis išėjo tarnauti į vermachtą, pateko į nelaisvę, kalėjo lageryje. Grįžęs iš jo, sugalvojo tik „kriminaliniam elementui“ būdingą aferą – kreipėsi į lageryje kalinčio sūnaus tėvus, sakydamas, tartum šis prašęs atvežti jam kostiumą. Kaip vėliau paaiškėjo, kalintis sūnus Jeronimo net nepažinojo. Tai tik parodo, kad kelmas, ant kurio išaugo „šie du kreivi medeliai su karčiais vaisiais“, buvo ligotas, nesveikas.

1944 m. pradžioje gen. P. Plechavičiaus pašaukti vyrai stojo tarnauti į Vietinę rinktinę. Tarp jų, palikęs namuose žmoną su mažais vaikais, buvo ir Silvestras Ginietis. Atsisakius iš rinktinės suformuoti SS legioną, vokiečiai ėmėsi prievartos – bandė karius nuginkluoti. Iš rinktinės štabo batalionams buvo duotas įsakymas su ginklais išsiskirstyti į namus. Į gimtinę uniformuotas, ginkluotas prancūzišku šautuvu, sugrįžo ir Silvestras.

1944 m. pavasarį–vasarą Kavarsko ir Troškūnų valsčių apylinkėse ėmė žiauriai siautėti raudonieji diversantai. 1944 m. birželio mėn. susirinkę „plechavičiukai“, policininkai, buvę policijos batalionų kariai juos sutriuškino netoli Papartynės k. esančiame Pašilvio miške. Tarp jų buvo ir Silvestras, jo pasakojimu, nukovęs vieną diversantą.

1944 m. rudenį prasidėjo stichinis partizaninis judėjimas, organizavosi būriai. 1944 m. rugsėjo 14 d. Silvestras Ginietis su B. Sudeikio-Čigono vyrais dalyvavo Veršelių kautynėse su rusų pasieniečių užkarda. Kovėsi drąsiai, pagal likusią šovinių atsargą paskaičiavo, kad į „žaliakepurius“ paleido 62 šūvius.

Kadangi buvo geras „štukorius“, daugelyje apylinkių žmonės jį pažinojo ir mielai bendravo. Draugavo su Karoliu Kadžioniu-Vermachtu, o jam žuvus, dalyvavo laidotuvėse. Legalizavosi 1946 m., tačiau ir toliau palaikė ryšius su partizanais: šie dažnai pas jį užeidavo, o jis surinkdavo partizanų pas ūkininkus paliktas maisto atsargas ir atveždavo pas ūkininkus Verikus į Pusbačkių k. Niekam nebuvo net minties ar menkiausio įtarimo šešėlio dėl jo nepatikimumo. 1948 m. pradžioje Silvestras vėl „pakeitė plokštelę“ – tapo MGB agentu, slapyvardžiu Kostas. 1949 m. rugpjūčio 17 d. dėl jo išdavystės žuvo du Butageidžio kuopos vyrai, o vienas sunkiai sužeistas partizanas pateko į MGB rankas gyvas. Išdaviko vardas greitai tapo žinomas – einant kareivių būryje apsigaubus palapinsiauste jam, nuo veido nusmuko maskuotė ir jį atpažino anksti į turgų važiavęs vienas Mackeliškių k. gyventojas. Pagal KGB archyvinius dokumentus, „vertingas agentas Kostas“ dalyvavo įvairiose operatyvinėse

kombinacijose. Daug pastangų šis J. Kadžionio-Bėdos sesers Kaziūnės sūnaus krikštatėvis padėjo stengdamasis susekti ir išduoti savo buvusį artimą kaimyną, vieną paskutiniųjų šio krašto partizanų: jo ieškojo, kvietė į susitikimus, rašė laiškus. Tai jam nepavyko padaryti dėl vienos svarbios priežasties – Bėdai ir kitiems partizanams jis jau buvo žinomas, „iššifruotas“, „apsišvietęs“, todėl ir nebepavojingas agentas.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Bunkeris Dabužių miške

1949–50 m. žiema buvo pilna pavojų, vargo ir netekčių. Jai baigiantis, prieš pat Užgavėnes, J. Kadžionis-Bėda ir Malvina iš Taujėnų valsčiaus sugrįžo į gimtuosius Troškūnų miškus, ieškodami vietos kur ir pas ką įsirengti bunkerį, be kurio partizaninis gyvenimas pasidarė nebeįmanomas. Pavakary užėjo pas pamiškės gyventoją Tamoliūnienę, pasiligojusią moterį, kurios vyras, kas tais laikais buvo labai retas įvykis, buvo palikęs šeimą ir išvažiavęs gyventi į miestą. Vyriausiąją dukrą Genutę J. Kadžionis gerai pažinojo – abu kartu lankė mokyklą. Be jos, šeimoje dar buvo mažesni vaikai – Albinutė, Janutė ir Antanukas. Pasisveikino, paprašė valgyti. Jie ant stalo padėjo pilną keptuvę ką tik iškeptos, šviežios, garuojančios mėsos. Būdami po ilgo žygio išalkę, jauni ir sveiki žmonės, su didžiausiu apetitu beveik visą ją ir suvalgė. Bėdai tik tada kilo mintis paklausti – gal jie pjovė gyvulį, iš kur ta mėsa? „Ne, – atsakė jie, – tai kaimynai mums Užgavėnėms atnešė.“ Bėdai pasidarė labai nepatogu – suprato, kad suvalgė jų Užgavėnių vaišes. O juk galėjo pasakyti, kad neturi, niekas nebūtų tikrinęs, tačiau partizanams nepagailėjo. Tokie tuo metu buvo žmonės – nuo savęs atimdami atiduodavo geresnį kąsnelį, pasakydavo paslaptį, nieko negailėdavo. Genutė pradėjo klausinėti, kodėl partizanai nebeužeina, juk anksčiau lankydavosi nuolatos. Bėda ir paklausė: „Genute, ar norėtum, kad mes dažniau apsilankytumėm?“ – „Žinoma!“ – atsakė ji. – „Ar nesutiktum, kai ateis pavasaris, padėti įsirengti šalia esančiame miškelyje bunkerį ir mus pagloboti?“ – paklausė Bėda. – „Oi, su mielu noru!“ – atsakė Genutė.

Birželio pradžioje, iš anksto pasiruošę medieną, bunkerį per vieną dieną ir padarė – beliko tik užmaskuoti angą. Kitą dieną jai pritaikė ir dangtį. Darant bunkerį visada reikėdavo labai skubėti – jau nekalbant apie kariuomenę, reikėjo vengt žmonių – jei kas nors pamatys – viskas. Net ir doras žmogus galėdavo išplepėt, pasidalint slapta žinia su pažįstamu, tas su kitu, kol žinia pasiekdavo ir agento „ausį“. Tokiais atvejais bunkerį iškart užversdavo, o vietą užmaskuodavo.

Bunkeris buvo 2 x 3 m pločio, 1,3 m aukščio, tilpdavo trys žmonės, jame galėdavai tik sėdėti. Tačiau atsirado viena blogybė – buvo jau „kolchozų laikai“, Genutė kiekvieną dieną išeidavo į darbą, o jie pasilikdavo bunkeryje be jokio ryšio su išoriniu pasauliu, be jokių žinių, o tai labai pavojinga situacija. Vėliau bunkerį ir sutartinius pavojaus

ženklus jau žinojo eigulys ir du miško darbininkai. Jie pirmieji ir pastebėjo netoli, vos už 100–150 m nuo bunkerio, esančią rusų kareivių pasalą ir spėjo jiems pranešti. Rusai toje vietoje pasalavo apie dvi savaites, turėjo su savimi racijas (radijo ryšį), tačiau, nieko įtartino nepastebėję, pasitraukė. Pamiškės gyventojus įtarinėjo ir skrebai – kartą jauniausią broliuką Antanuką skrebai pargriovė ant lovos, įrėmė į kaklą peilį ir sako: „Sakyk, ateina pas jus „banditai" ar ne? Jei nepasakysi, nupjausim tau galvą!" Vaikinukas nieko jiems nepasakė, o juk visi vaikai gerai žinojo, kur yra bunkeris, – apsimesdami grybaujančiais, kartu su dviem sargiais šuniukais iššvalgydavo mišką, pranešdavo, kad miške ramu, galima atkelti angą. Taip buvo pažeista partizaniška tradicija, kad vaikai neturi žinoti suaugusių paslapčių, tačiau kitokios išeities nebuvo.

Maistu apsirūpindavo iš žmonių – kas duodavo sūrio, kas sviesto, tačiau dažniausias valgis būdavo „lašinėliai arba kumpis". Turėjo primusą, naktį, pravėrę angą, pasigamindavo šilto maisto, išsivirdavo sriubos. Tačiau, gyvenant bunkeryje, mažai judant, esant oro trūkumui, būdavo blogas apetitas.

Tai buvo pirmas ir labai „laimingas" bunkeris – jo niekas neatrado, jame niekas nežuvo. Iš pradžių bunkeryje gyveno dviese, vėliau – trise, o paskui net keturiese. Išgyvenę metus laiko, atsiradus „visokiems neaiškumams", atsargumo dėlei iš jo išsikėlė. Kasant kitą bunkerį, kai beliko tik uždėti lubas, apkasti žemėmis ir užmaskuoti, užėjo žmogus. Nors prisiekė Dievu niekam nesakyti, bet ir pats prašė bunkerį užversti – kad jį suradus, ant jo nekristų įtarimo šešėlis. Po valandos pro šalį praėjo kitas žmogus, tačiau apsimetė nieko nepastebėjęs. Jis iškart išplepėjo, kad partizanai miške kasa didelę duobę – matyt, „likviduos komunistus". Bunkerį teko užversti žemėmis, medžiais ir užmaskuoti taip, tartum žemė būtų nepaliesta. Žmogaus paleisti gandai pasiekė ir šnipų ausis – rusų garnizonas „darė miško valymą", tačiau nieko nerado. Trečią bunkerį, padedant J. Keraičiui-Liepsnai, laimingai išsikasė Repšėnų miškelyje, netoli buvusio rusų išsprogdinto didelio seno bunkerio. Į jį supylė ir užmaskavo iškasto bunkerio žemes. Ten buvo labai rami vieta.

1950 m. gruodžio 22 d. Dabužių miško bunkeryje juos aplankė tėviška laimė – gimė sūnus Antanukas. Suvyniojus kūdikį į vystyklus, pamatė, kaip per jo veidelį nurėpliojo utėlė – „ištikima vargo palydovė". Buvo sutarta, kad vaiką augins Keraičiai, tačiau dėl atsitiktinumo, susiklosčius nenumatytoms aplinkybėms, jį auginti paėmė Alekso Taugino šeima iš Degionių k. Blogiausia, kad savo vaiko tėvai aplankyti negalėjo – MGB įtarė, kad tai Kadžionių sūnus, siuntė agentus pažiūrėti, į kurį iš tėvų jis panašus, nuolat pasalavo. Kartą naktį tamsoje tarpusavyje susidūrė net dviejų valsčių – Kavarsko ir Raguvos – skrebai, sušaudydami namo duris, sienas, vaiko vygę.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Alio, alio! Kalba Madridas!

Okupuotoje Lietuvoje pasilikę lietuviai gaudė kiekvieną laisvą žodį iš Vakarų pasaulio. Rimanto Ragaišio prisiminimais, jau N. Chruščiovo valdymo metais jų troboje vakarais susirinkę vyrai slapta klausydavo Madrido radijo. Laida prasidėdavo Kauno Karo muziejaus varpų muzika ir trukdavo 15 ar 20 min. Diktorius kalbėdavo lietuviškai su lengvu akcentu, glaustai ir išsamiai pateikdamas informaciją apie tarptautinius politinius, diplomatinius, ekonominius, karinius įvykius, užsienio lietuvių pastangas kovoje „dėl laisvės reikalo". Buvo argumentuotai kritikuojama Sovietų Sąjungos komunistinė sistema, Lietuvos rusinimas, komunistinimas, rusų kalbos ir kultūros brukimas jaunajai kartai. Šnekėta apie branduolinės bombos sprogdinimus, sovietų agresyvią politiką, TSKP gen. sekretoriaus N. Chruščiovo gąsdinimus visam pasauliui atominiu ginklu. Laidą visada baigdavo žodžiais: „Lietuvi, nenustok tikėjęs Lietuvos laisve", po kurių „seniokai" ir rimti, pagyvenę vyrai, rankove nusibraukdavo ištryškusias ašaras.[1]

Pirmosios bolševikinės okupacijos metu (1940–41 m.) užsienio radijo laidos į Lietuvą pradėtos transliuoti iš Vatikano. Nuo 1946 m. jos buvo atnaujintos, iš pradžių laidas transliuojant kas dvi savaites, po to – kas savaitę, o 1949 m. – jau keturis kartus per savaitę. Daug pastangų organizuojant lietuviškas radijo transliacijas į Lietuvą padėjo VLIK'as, taip pat Amerikos lietuvių kongresas, Amerikos lietuvių taryba. „Amerikos balso" lietuviškų laidų transliacijos prasidėjo 1951 m. vasario 16 d. Lietuvių visuomeninių organizacijų pastangomis 1951 m. birželio 1 d. „Laisvosios Europos" radijo laidos lietuvių kalba pradėtos transliuoti ir iš Vakarų Vokietijos, o 1952 m. prasidėjo ir „Amerikos balso" laidų transliacija lietuvių kalba iš Miuncheno. Informacijos parinkimui, redagavimui, transliacijai vadovavo tarpukario Lietuvoje žinomi ir gerbiami asmenys: dr. Kostas Jurgėla, inž. kpt. Povilas Labanauskas, dr. Vytautas Antanas Dambrava, buvęs „Dirvos" redaktorius Vincas Rastenis ir daugybė kitų. Su susikūrusiomis įvairių radijo stočių redakcijomis aktyviai bendradarbiavo VLIK'as, prie kurio veikė informacinė agentūra ELTA. Ji kaupė informaciją apie politinę, ekonominę, kultūrinę ir religinę padėtį okupuotoje Tėvynėje, nagrinėjo su Lietuva susijusią užsienio spaudą bei radijo transliacijas, po to viską perduodami „Amerikos balso", „Laisvosios Europos" ir kitoms radijo stotims. Su informacinių tarnybų surinkta medžiaga buvo supažindinamos ir JTO įstaigos. Kasmet radijo laidų tinklas plėtėsi ir Lietuvos žmonės, atskirti nuo Vakarų pasaulio, galėdavo gauti vis išsamesnę ir objektyvesnę informaciją apie pasaulio įvykius. Lietuvių išeivija, politinės-visuomeninės organizacijos Vakarų valstybėse puikiai suprato, kad užsienio radijo laidos į pavergtą Lietuvą stiprina žmonių laisvės viltis, tikėjimą, ryžtą, demaskuoja melagingą sovietinę propagandą, informuoja, kas iš tikrųjų vyksta laisvajame pasaulyje. Laidose buvo pranešama ir apie išeivijos lietuvių nuveiktus darbus laisvės labui, kad „Lietuvos laisvės byla" tęsiasi ir Vakaruose.

1952 m. transliacijas lietuvių kalba pradėjo Romos radijas. Laidas rengė dr. J. Gailius, Kazys Lozoraitis ir O. Stašinskaitė.

1955 m. sausio 2 d. lietuvių vyskupų ir VLIK'o pastangomis prasidėjo lietuviškų laidų transliacijos Tarptautiniame ispanų radijuje iš Madrido, Lietuvoje vadintame „Madrido radiju". Laidas vedė kun. K. Patalavičius.

Miunchene veikiančios radijo stoties „Liberti" laidos buvo skirtos už „geležinės uždangos" atsidūrusioms tautoms, o 1974 m. prasidėjo radijo transliacijos ir lietuvių kalba. Savo tikslus „Liberti" apibūdino taip: „Tarnauti Sovietų Sąjungos kontrolėje esantiems klausytojams, teikti išsamią informaciją jų gimtąja kalba, skleisti naują žinių šaltinį žmonėms, gaunantiems tik sovietų cenzūruoto žinių monopolio teikiamą informaciją, atitaisyti oficialios sovietų propagandos iškraipymus ir praleidimus, sudaryti galimybę diskusijoms ir nuomonių pasikeitimams, kurie yra susiję su įvairiomis sovietų okupacijoje esančiomis tautomis. Tuo būdu siekiama paveikti, kad ir patys Sovietų Sąjungos vadai pasirūpintų išsamesne ir objektyvesne informacija savo piliečiams apie svarbiausius įvykius, kad pagaliau įsiviešpatautų informacijos, spaudos ir žodžio laisvė." Radijas stengėsi apimti kuo platesnes žinijos sritis, skleisti objektyvią politinę, socialinę-ekonominę, istorinę, religinę, kultūrinę ir mokslinę informaciją, perteikti pačių Sovietų Sąjungos gyventojų mintis, transliuodavo pogrindžio spaudą, kurios neįmanoma buvo viešai paskelbti „už geležinės uždangos". Buvo informuojama apie taikos pastangas, nusiginklavimo siekius, tarptautinį bendradarbiavimą, kultūrinę laisvę, ypač pabrėžiant žmogaus teises ir laisvės siekius, stengiantis, kad klausytojai iš pateiktos informacijos patys pasidarytų išvadas.[2]

[1] Remiantis Rimanto Ragaišio atsiminimais.
[2] Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/10/juozapas.htm. 2017-02-12.

Gyvenimas bunkeryje. Bėdos prisiminimai

1950–53 m. partizaninis gyvenimas be bunkerių tapo nebeįmanomas. Partizanų jau mažai buvo likę, „prisiveisė" daug šnipų, pagal kurių pranešimus rusai vykdydavo „valymus" ir pasalas. Bėda slapstėsi kartu su žmona Malvina-Sesute, prie jų prisijungdavo po vieną–du partizanus iš kitų grupių. Jie turėjo du bunkerius Repšėnų miške, Troškūnų girioje buvo penki, o Garbėnų miške – dar du. Pas patikimus ūkininkus vienkiemiuose buvo įrengta daug slėptuvių. Likę partizanai vaikščiojo tik savo žinomais takais, nukrypimas į šoną grėsė pavojais ir mirtimi. Pasitikėjo tik savo ištikimais rėmėjais ir ryšininkais, senų ryšių atnaujinimas ar naujų užmezgimas grėsė mirtimi – juos kontroliavo MGB ir jų užverbuoti agentai, persirengę partizanais agentai-smogikai. Tuo metu partizaninės kovos „autonomiškumas" buvo jos išsilaikymo pagrindas.

Bunkerio gyvenimas yra tylus, be jokių pašalinių išorinio pasaulio garsų. Jame

gyvenant skubėti nėra kur, nes laikas slenka labai lėtai. Ramiausiai partizanai jausdavosi naktį, ji buvo partizano nuosavybė – jos metu, net ir gavę tikslų pranešimą, rusai bunkerių nepuldavo, o laukdavo ryto. Nuo ryto iki vakaro jau jausdavosi vidinė įtampa. Miško „valymą“ rusai pradėdavo rytais, popiet – tik gavę pranešimą. Nors „šukuojant“ mišką tikimybė, kad bunkerio neatras, buvo 99 procentai, tačiau 1 procentą galėjo nulemti atsitiktinai susiklosčiusios aplinkybės: rusas galėjo atsisėsti ant dangčio persiauti batus, stovintis ant bunkerio praeinant kitiems galėjo pajausti lubų lingavimą, aptikti jį, kas buvo labai retai, badydami žemę metaliniais virbais. Dažniausiai į bunkerį ateidavo ryšininkai ir pranešdavo apie padėtį apylinkėje. Jei jie neateidavo, tai buvo labai rimtas pavojaus signalas, kad iš bunkerio išlipti negalima, pavojinga. Kartą Bėda truputį pakėlė bunkerio dangtį apsidairyti ir išgirdo treškėjimą – vyko miško „valymas“. Troškūnų miške pakėlęs savo slėptuvės dangtį išgirdo rusų balsus ir jį pamatęs prie bunkerio pasileido rusų pėdsekys vilkšunis. Bėda greit uždarė bunkerio angą ir į ventiliacines angas sukišo žibale sumirkytus skudurėlius. Šuo bėgiojo apie bunkerį ratu – jis nesuprato, kur dingo žmogus, ir negalėjo jo užuosti. Priėję kareiviai nieko įtartino nepastebėjo ir šunį nusivedė.

Jei būdavo ramu, partizanai dieną praleisdavo miške. Partizanas gyvendavo ir džiaugdavosi tik šia diena, be jokių tolimesnių planų, tačiau tikėdamasis, kad mirtis jį aplenks. Sėdėdami miške klausydavo paukštelių čiulbėjimo, aplink graži gamta, ramu, ir galvodavo: „O ko mes sulauksime, juk visi norėjo gyventi, bet žuvo“, – tačiau vis tik ramino save viltimi. Tuo pat metu jie turėjo didelę privilegiją prieš ištremtuosius, Sibiro lageriuose kalinčius ir okupacinės valdžios engiamus tautiečius – jie išliko laisvi, nepriklausomi, sovietinio režimo nesugniuždyti žmonės. Jiems nereikėjo taikytis prie okupantų valdžios, jiems tarnauti, išsisukinėti, meluoti, padlaižiauti, atsisakyti savo įsitikinimų. Trumpindami laiką partizanai tarpusavyje vesdavo įvairiausius pokalbius, palošdavo kortom, skaitydavo knygas, labai retai laikraščius – atėjus rusams žmonės gyveno vis vargingiau ir jų nebeįpirkdavo. Daugelis partizanų buvo artojų vaikai, tad su ilgesiu, kaip apie didžiausią laimę, sakydavo: „Jei sulauksim laisvės, vėl eisim art žemės! “Bunkeris buvo jų laikinieji „nameliai“ – juose vyko visa žmogaus buitis, jo dvasinio gyvenimo šventės – Velykos, Kūčios, juose buvo meldžiamasi, mąstoma, svajojama, rašoma, kuriama.

Bunkeriai būdavo sušildomi, išdžiovinami tik savo kūnų ir iškvepiamo oro šiluma. Sienos, kad būtų šilčiau, padengiamos linais, o ant grindų pasiklodavo šieno. Visada būdavo su drabužiais, patalynės neturėjo, užsiklodavo tik kailiniais. Maistui pasigaminti naudojo primusą, išsivirdavo sriubos, bulvių. Dažniausiai vartojamas maistas buvo lašiniai, duona ir svogūnai, kartais – sūris. Gamtiniams reikalams atlikti naudodavo sandariai uždaromą bidoną – buvo komfortas, jeigu jis stovėdavo bunkerio sienoje iškastoje nišoje, pridengtoje medžiagine širma. Kartais bunkeriai būdavo drėgni, supelydavo drabužiai. Viename bunkeryje po lentinėmis grindimis, kurios buvo aukštai pakeltos, rinkdavosi vanduo – kas antrą naktį iš jo išsemdavo

po 70–80 kibirų vandens. Pavasarinio polaidžio metu pro lubas varvėdavo vanduo, bunkeryje pasidarydavo labai drėgna. Bunkerio sienose būdavo padarytos ventiliacinės angos – pavojaus metu, kad neužuostų šunys, į jas įkišdavo žibale sumirkytus skudurėlius. Vakarais, jeigu būdavo ramu, atidarydavo bunkerio angą pravėdinimui. Tačiau nuo ilgo buvimo bunkeryje veidai būdavo paburkę, išbalę, vasarą net saulėje nebeįdegdavo. Kai kurie partizanai nuo nuolatinės drėgmės, šalčio, oro trūkumo susirgdavo tuberkulioze, reumatu. Ilgiausiai neišeidamas iš bunkerio Bėda išbuvo dvi savaites.

Tokia būdavo bunkerio gyvenimo kasdienybė, kurią bet kuriuo momentu galėdavo nutraukti rusų balsai ir komanda: „Сдавайся!“ („Pasiduok!“).

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Šnipo galas

Anksčiau jau buvo minėta, kad miškų sekimui ir kontrolei MGB buvo sukūrusi slaptą užverbuotų agentų sistemą. Kiekvienas agentas veikdavo tik jam priskirtuose kvartaluose, niekada jų ribų neperžengdamas. Kas antrą dieną, nepriklausomai nuo to, ar būdavo ką pastebėjęs, turėdavo prisistatyti į sutartą vietą. Agentui „prapuolus“, MGB laikydavo, kad tai partizanų veiklos padarinys, ir skelbdavo aliarmą. Pradingusio agento veikimo zonoje esančius kvartalus apsupdavo NKVD kariuomenė ir tankiai, kareivis prie kareivio, „šukuodavo“, įtartinas vietas badydami ilgais metaliniais virbais. MGB manė, kad šių kvartalų ribose gali būti partizanų stovykla ar bunkeris.

1951 m. rudenį J. Kadžionio-Bėdos grupelę, gyvenančią Dabužių miško bunkeryje, atėjo aplankyti trys M. Janulio-Tautvydo vyrai – Pavasaris, Diemedis ir Kerštas. Bėda nutarė jiems parodyti Barboros akmenį. Partizanų būrelis iš pradžių ėjo miško keliuku, o paskui pasuko Mackeliškių vieškeliu link Troškūnų. Kelio ir miško kvartalinės linijos susikirtime, patogioje stebėjimui vietoje, buvo pasislėpęs šnipas. Jį pastebėjęs Diemedis net stabtelėjo. Iš pradžių šis pamanė, kad ateina rusai ir vedasi moterį (kartu ėjo ir Malvina-Sesutė), bet, prisileidęs arčiau, pastebėjo J. Kadžionio-Bėdos partizanišku papročiu nešiojamas ilgas kasas ir leidosi bėgti. Partizanai ėmė jį vytis, Diemedis rusiškai šūktelėjo: „Стой!“ Tas dar sudvejojo, stabtelėjo, atsigręžė, tačiau, įsitikinęs, kad tai jau tikrai ne rusai, vėl pasileido tekinas. Miške buvo daug mažų aikštelių, vienoje jų šnipas, matydamas, kad pabėgti nepavyks, atsisėdo ir pakėlė rankas. Pribėgęs Diemedis sušėrė jam ranka per kepurę, ši nukrito, o nuo smūgio išsivertė kepurės dirželis, kurio kitoje pusėje buvo įsiūta mažytė raudona sagutė. Partizanai žinojo, kad agentai naudojo įvairius įsiūtus sutartinius ženklus, stribams ir rusams parodančius, kad jie savi. Diemedis jo ir klausia: „O kas čia per dalykas?“ – „Dėl gražumo“, – atsakė agentas. „Dėl gražumo viršuje turi būti prisiūta, o ne išvirkščioje

pusėje“. Prasidėjo šnipo kvotimas – kas toks, kur gyvena, kur dirba. Pasisakė esantis iš Troškūnų, niekur nedirbantis, tik „grybaujantis ir uogaujantis“. „Kur ėjai?“ – paklausė partizanai. – „Šienauti“, – atsakė tas. – „Tai kur tavo dalgis?“ – nusijuokė vyrai. Dar patardžius, priremtas įrodymų šnipas vis tiek spyriojosi, neprisipažino, kad pasiųstas NKVD sekti ir pranešti apie partizanus. Tačiau tai jau nebeturėjo jokios reikšmės, vėliau partizanai dar sužinojo, kad jis būdavo ir aktyvus trėmimų vykdytojas. Šnipas sulaukė ir atpildo už savo „juodą darbą“ – pradingo be pėdsakų. Po poros dienų NKVD kariuomenė „šukavo“ mišką tankiai, „kareivis prie kareivio“, šautuvo durtuvu nudurdami ir užspeistą kiškį, tačiau nei partizanų, nei savo agento nerado.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

Šeštasis pojūtis. Partizanų nuojauta ir sapnai.

Žmogus turi penkis pagrindinius pojūčius: regėjimą, klausą, uoslę, skonį ir lytėjimą. Tačiau, bandant pažinti neapčiuopiamą aplinkinį pasaulį, yra ir šeštasis pojūtis. Tai išlavinto subjektyvaus proto – pasąmonės, galia, suvokimas to, ko sąmonė nežino. Kasdienė malda, susikaupimas, psichinis- dvasinis susikoncentravimas, atsiribojimas nuo nereikšmingų dalykų, padėdavo išgirsti savo vidinį balsą, išlavinti intuiciją. Atsiradęs vidinis nerimas, baimė, abejonė, vidinio balso perspėjimas apie gręsiantį pavojų, padėdavo laiku priimti gyvybiškai svarbius sprendimus, nepakliūti į priešo paspęstus spąstus. Ilgai partizanavusiems, nuolatinėje nervinės įtampos ir pavojaus būsenoje gyvenusiems žmonėms šeštasis pojūtis buvo labai išvystytas.

J. Kadžioniui-Bėdai tai padėjo net penkerius metus partizanauti, išvengti mirtinų pavojų ir MGB spąstų. Vidinis balsas, nuojauta padėdavo nepakliūti į pasalas, MGB rezgamas „operatyvines kombinacijas“, pagelbėdavo greitai apsispręsti, ar galima pasitikėti nepažįstamu žmogumi, neapsigauti, kur yra saugu, o kur tyko pavojus. Taip pat padėdavo ir perspėdavo „pranašiški“ partizaniški sapnai, tačiau kai kurių jų sudėtingą prasmę reikėdavo mokėti „iššifruoti“.

J. Kadžionis-Bėda su būrio vyrais 1949 m. svečiavosi pas ūkininką M. Aleksiūną Papartynės k. Vos užmigęs jis susapnavo, kad supa rusai. Pašokęs iš miego tai pasakė A. Velaniui-Tigrui, tačiau šis nepatikėjo, pasijuokė: „Miegok ir nekelk panikos!“ Netrukus pamatė skubiu žingsniu pareinantį šeimininką – jam eigulys Stasys Kaunietis pranešė, kad mišką „košia“ rusai. Vyrai vos spėjo pasislėpti retame miške tarp mažų eglaičių.

Prieš Rezgių kautynes partizanas A. Simanonis-Sigitas dukart susapnavo balsą, sakantį: „Sigitai, kelkis ir vesk vyrus iš čia!“ Pakėlė būrio vadą A. Velanį-Tigrą, tačiau tas atsakė: „Tu ką, sapnais tiki? Netrukdyk miegoti!“ Antrą kartą balsas sapne vėl tarė: „Sigitai, greitai kelkis ir vesk vyrus iš čia!“, tačiau pažadintas Tigras vėl atsakė: „Nesąmonės, miegok!“ Netrukus pasirodė rusai ir prasidėjo kautynės.

A. Jagiela-Ąžuolas sakydavo: „Jeigu sapnuoji dūzgiančias bites, tai lauk, kada apie ausis skraidys „švininės bitelės!“

Anksti ryte Repšėnų miškelio stovykloje partizanas Vincas Žukauskas sėdėjo ir verkė – mat naktį susapnavo baisų sapną, sakė, kad tądien žūsiąs. Vidurdieny sargybos poste pasigirdo du sutartiniai šūviai – tai buvo pavojaus ženklas, kad miške rusai. Visi pašoko ant kojų. Grupei vadovavo Edvardas Šiaučiūnas – jis ėjo priekyje, vesdamas užpakalyje vora einančius vyrus. Staiga priekyje pasigirdo vis artėjantis sausų šakų traškėjimas. P. Kirša-Vilkas puolė prie jo, sakydamas: „Edvardai, kur eini, priekyje rusai!“ Tas atsakė: „Nebijok, kaip nors prasmuksim!“ Tuoj pat netoliese sutratėjo Degteriovo kulkosvaidis, pataikydamas tiesiai V. Žukauskui į vidurius. Parkritęs jis paprašė: „Pauliau, pribaik mane!“ Tačiau šis negalėjo, nekilo ranka, juk tai buvo geriausias jo draugas. Vienas iš partizanų, išpildydamas prašymą, paleido trumpą automato seriją jam į krūtinę. Nebebuvo laiko net ištraukti iš po parkritusio kūno rusiško automato, nes tarp eglaičių jau šmėsčiojo rusiškos uniformos. Visi pasileido gilyn į mišką. Rusai persekiojo juos visą dieną, bet grupė vakarop nuo jų „atsipalaidavo“, raistuose net buvo pasiklydę.

Mirties išvakarėse būrio vadas A. Jagiela-Ąžuolas pravedė, lyg nujausdamas pavojų, bendras vakarines pamaldas. Ankstų rytą jis ir du jo bendražygiai žuvo.

1950 m. J. Kadžionis-Bėda įsirengė bunkerį jaujoje. Netrukus susapnavo Į Sibirą išvežtą seserį Petrutę, kuri pasakė: „Šitam bunkeryje palengva darykis sau grabą!“ Tuoj po to jaują tris kartus „krėtė“ skrebai. Jie bunkerį tuojau paliko – jei būtų pasilikę, būtų žuvę.

J. Kadžionis-Bėda 1952 m. sapnuodavo, kad tai viename, tai kitame, tai trečiame kaime siaučia rusai. Net viską surašydavo į dienoraštį. Vėliau patikrinus paaiškėjo, kad viskas atitinka, tuose kaimuose tuo metu ir vyko „krėtimai“.

Prieš einant į susitikimą su agentais-smogikais, susapnavo didžiulę gyvatę ir tą pačią sodybą, į kurią ėjo. Atėjęs buvo nustebintas, tartum anksčiau joje būtų buvęs.

Pavojaus nuojauta atsirado ir susitikimo su agentais-smogikais metu, tačiau nesuprato, iš kur jis ateis.

Jų veikimo teritorijoje atsirado du „nauji partizanai“, iš kurių vienas, B. Blažys (KGB agentas Gediminas), buvo Eimučio žemietis, kartu su juo tarnavęs rusų kariuomenėje ir apsimetęs dezertyru. J. Kadžionis-Bėda jautė pavojų ir ryšio su jais neužmezgė. Po J. Kadžionio-Bėdos ir Malvinos-Sesutės suėmimo Eimutis su jais susitiko ir buvo nukautas.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos, P. Kiršos-Vilko atsiminimais.

Tamsi naktis ir nieks nelaukia

Buvo 1953-iųjų metų žiema, vasario mėnuo. Troškūnų girioje, netoli Sirvydų k.

esančiame bunkeryje, gyveno trys partizanai: J. Kadžionis-Bėda, jo žmona Malvina-Sesutė ir dabužietis Pranas Jurkėnas-Eimutis. Jis buvo neseniai priimtas į partizanus, dar naujokas, pabėgęs iš karinio statybos bataliono Estijoje. Jo tėvas dėl to labai išgyveno, kalbėjo: „Taikos metas, o sūnus pabėgo iš kariuomenės, pasirinko mirtį." Bunkerį prižiūrėjo partizanų rėmėja Valiūnė Šeibokaitė-Šleikuvienė. Paklausus senosios Šeibokienės, ar duktė Valiūnė galėtų jiems padėti, ši atsakė: „Aišku, galės! Iš mūsų šeimos jau trys sėdi lageryje, koks jau skirtumas, jei sėdės ir ketvirtas!"

Buvo nerami žiema – beveik kas trečią dieną mišką „krėsdavo" rusai, todėl visada vienas iš bunkerio gyventojų nemiegodavo, pasikeisdami budėdavo. Vieną dieną Bėda pašoko iš miegų prižadintas šūvio ir stipraus sprogimo. Malvina ir Eimutis tuo metu nemiegojo, bet nieko negirdėjo. „Miegok, tau, turbūt, „priemėtis", pasivaideno", – tarė Malvina. Vos užmigęs Bėda vėl pašoko pažadintas sprogimo. Pavakary atsargiai pakėlęs bunkerio dangtį, neteko žado – dieną buvo atlydys, dienojo, viršutinis sniego sluoksnis nutirpo, o link „bunkeriuko" vedantis jų išmindžiotas takelis tapo labai gerai matomas, kaip pelenais pabarstytas. Vos už 10 m nuo tako rado kareiviškų batų pėdsakus, ieškant bunkerio dangčio išrautas eglaites. Visa laimė, kad rusų kareiviai praėjo pro šalį, tačiau kitą dieną galėjo sugrįžt ir tęst miško „valymą" toliau. Pasirodo, girdėtas per miegus šūvis ir sprogimai buvo įspėjimai apie nelaimę – juk rusai buvo visai čia pat, tik atsitiktinai praėjo pro šalį nesuradę bunkerio. Visi atsidūrė dideliame pavojuje – per naktį žūtbūt reikėjo palikti savo „namelius". Vakare buvo labai didelis rūkas. Eimutį pasiuntė pas pamiškės ūkininką pasiskolinti arklio – keliantis į kitą vietą bunkeryje buvusius daiktus reikėjo išsivežti rogėmis. Rūke, krentant miglai, jam priėjus prie namo, pasigirdo rusiška komanda: „Стой, кто идёт!?"(„Stok, kas eina!?"). Eimutis tyliai šmurkštelėjo už tvarto ir pasileido į mišką. Padaręs didelį lanką, atbėgo į bunkerį ir sako: „Greitai bėkim, rusai atsiveja!" Susiruošti laiko jau nebebuvo. Pasiėmė tik dokumentus, ginklus ir atsarginį vokišką karabiną. Iš pradžių bėgo keliu, tačiau greit baigėsi „ir jėgos, ir degutas". Vokišką šautuvą, paėmęs už vamzdžio, atsivėdėjęs numetė kuo toliau nuo kelio į sniegą. Pasuko į laukus, paskui vėl ėjo keliu. Visi trys visiškai „išsimušė iš jėgų", ėmė atsilikti Eimutis, o iš paskos einanti Malvina ištarė: „Jonuk, nepalik manęs!" Laimei, juos pasivijo iš kolūkio susirinkimo rogėmis važiavęs girtutėlis kolūkietis. Jis pavežė iki Šovenių k. Užėjus pas ūkininką Mikešką, šis mielai sutiko juos pavėžėti iki Garbėnų miško. Taip per vieną naktį partizanai perėjo tris valsčius: Troškūnų, Kavarsko ir atsidūrė trečiame, Taujėnų valsčiuje. Besislapstant Garbėnų miško apylinkės vienkiemiuose, atėjo pavasaris. Nuleidus sniegą, miško pakraštyje išsikasė du bunkerius, iš kurių vieną naudojo kaip tranzitinį (jame slėpdavosi J. Tilindis-Žvalgas). Abu bunkerius prižiūrėjo už kilometro gyvenęs Antanas Didrikas, turėjęs gausią šeimą. Iš čia jie ir išėjo į susitikimą su KGB agentais-smogikais.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

KGB agentų-smogikų spąstuose

Apie mjr. Sokolovo vadovaujamus KGB smogikus, apsimetusius partizanais, J. Kadžionis-Bėda jau seniai žinojo, tačiau nesitikėjo, kad likimas lems susitikti su jais akis į akį.

Su Vyčio apygardos ūkio skyriaus viršininku Mykolu Januliu-Tautvydu J. Kadžionis-Bėda susipažino 1950 m. per ryšininką J. Tilindį-Žvalgą. Tautvydas buvo amžiumi gerokai vyresnis, ramus, pamaldus vyras, visada elgėsi padoriai. 1951–52 m. žiemą, jų veikimo teritorijai tapus nebesaugia, jis apie tris mėnesius kartu su Ipolitu Mulevičiumi-Pavasariu pragyveno su jais viename bunkeryje Dabužių miške. 1953 m. gegužės mėn. J. Kadžionis-Bėda su bendražygiais buvo apsistoję Alūkėnų miško pakraštyje, netoli Putriškių kaimo. Tai buvo jau svetimas kraštas, Vyčio apygardos teritorija, todėl, saugumo sumetimais, privalėjo užmegzti ryšį su vietiniais partizanais ir pranešti apie savo atvykimą. Vietiniai, vykdydami kokią nors operaciją, perspėdavo ir svečius, kad šie paskui nepakliūtų į kariuomenės vykdomą miško „valymą“ ar pasalas. Tuo metu partizanų jau buvo likę labai mažai, o J. Kadžionis-Bėda, jo žmona Malvina-Sesutė ir Pranas Jurkėnas-Eimutis legalizuotis ir pasiduoti priešui neketino – manė išsilaikyti dar 3–5 metus. Paskutinieji partizanai buvo „mirtininkai“ – sulaukti pagalbos jau iš niekur nebesitikėta ir kad „pirmą arba penkioliktą“ ateis „amerikonai“, seniai jau niekas nebekalbėjo. Tačiau likę gyvi partizanai nepuolė į paniką, mirtį priimdami kaip likimo duotą neišvengiamybę. Nežinoma buvo tik viena – kiek liko atskaičiuota metų, mėnesių, dienų iki tos lemtingos akimirkos.

Bėda per ryšininką J. Tilindį-Žvalgą perdavė laišką Tautvydui, nežinodamas, kad šis slaptai KGB agentų-smogikų suimtas ir yra jų rankose. Netrukus gavo ir atsakymą. Laiške buvo rašoma:

„Ši žiema pareikalavo didelių ir skaudžių aukų, bet, ačiū Dievui, kurie esame likę gyvi, kovą tęsime toliau. Pas mane yra atvykę svečių, tarp jų – naujai suformuotos Algimanto apygardos Šarūno rinktinės vadas. Jis nori su jumis pasitarti tarnybiniais ir ryšio reikalais. Susitikimo vietą nurodys ryšininkas Žvalgas. Iki malonaus pasimatymo. Tautvydas.“

Tuo metu jie trise gyveno Garbėnų pamiškės krūmuose esančiame bunkeryje, kurį prižiūrėjo patikimas rėmėjas, netoliese esančio vienkiemio ūkininkas Antanas Didrikas. Antras, atsarginis bunkeris, buvo už gero kilometro, pačiame Garbėnų miške.

Į susitikimą J. Kadžionis-Bėda išėjo dviese su žmona Malvina-Sesute. P. Jurkėnas-Eimutis pasiliko bunkeryje, nes jo batai buvo visiškai nunešioti, kiauri. Užsuko į Didrikų sodybą. Besėdint už stalo, visi kartu padainavo, bet keista, ne partizaniškas, o tremtinių dainas. Iš kiemo grįžusi šeimininkė sako: „Bus mūsų šeimoje nelaimė. Atskrido gegutė ir kukuoja ant nudžiūvusio medžio. Taip buvo, kai žuvo mūsų sūnus!“ Atsisveikindami šeimininkai jiems palinkėjo laimingų partizaniškų takelių ir

J. Kadžionis su Malvina-Sesute išėjo į paskutinį žygį.

Susitikimo vieta nurodyta Putriškių vienkiemyje, pas ūkininką Čekatauską. Dėl galimų nenumatytų kliūčių susitikimui buvo nurodytos dvi datos – gegužės 21-oji arba 22-oji. Pirmą naktį jie neatėjo, atseit, jų apylinkėse neramu. Antrą naktį belaukiant Alūkėnų miške ryšininkas J. Tilindis-Žvalgas pasiūlė eiti į sodybą. Bestovint kieme ir tyliai besišnekučiuojant, pastebėjo keliuku ateinančių partizanų būrelį. Artinosi septyni vyrai, eidami po vieną, du ar tris. Jiems suėjus į kiemą, Bėda pasisakė savo slapyvardį. Visi, kaip kovos broliai, pasisveikino, pasibučiavo, pasisakydami slapyvardžius. Tautvydas atėjo paskutinėje eilėje, tarp dviejų svečių, iš kurių vienas buvo žemo ūgio, tamsiaplaukis, apsirengęs vokiška uniforma. Pasisveikinant M. Janulis-Tautvydas pasuko į šalį galvą, nesibučiavo kaip Judas – davė ženklą, kad kažkas negerai, kad pavojus. Bėda šį ženklą suprato savaip, nes tarp jų buvo įvykęs tarnybinis nesusipratimas. Jis buvo parašęs Tautvydui griežtoką laišką, todėl pamanė, kad šis įsižeidęs. Nustebęs pastebėjo, kad jo kepurėje nebėra lietuviškos kokardos, nors jo ginklai – rusiškas „dešimtukas“ ir vokiškas parabelis – buvo tie patys. Visi suėjo į trobos vidų. Svečiai pradėjo klausinėti, kas naujo girdėt, tačiau visi buvo neramūs, „kaip ant adatų“ – tik dairėsi aplink, už stalo nesėdo. Ryšininkas J. Tilindis pasiūlė: „Ponai vyrai, gal po stikliuką norėtumėt išgerti?“ Bėda atsakė: „O iš kur tu gausi?“ – „Petrutė netoliese miške varo „samagoną“, tuoj parnešiu!“ – atsakė J. Tilindis ir išėjo. Bėdai ar Malvinai kur nors einant, svečiai nepalikdavo, sekdavo iš paskos. Tautvydas iškart paklausė, kur yra neseniai į partizanus priimtas Eimutis. Bėda jam atsakė, kad šis pasiliko bunkeryje. Svečiai pradėjo priekaištauti, kad jis gali būti provokatorius, naujokus draudžiama priimti, teks pasiaiškinti vadui. Bėda atsakė, kad už jį garantuojąs. J. Tilindžiui parnešus du butelius „arielkos“, svečiai tarėsi, kur gers. Žvilgtelėjo į vieną kambarį, į kitą, jiems kažkodėl nepatiko ir sako: „Einam į lauką!“ M. Janulis-Tautvydas tyli, nieko nekalba, Bėdai net liūdna pasidarė, kad taip negražiai tarp savų draugų, partizanų, atsitiko. Kieme stovėjo senovinė klėtis su prieklėčiu, prie kurio ir pastatė išnešę stalą. Šeimininkai atnešė užkandos, atkimšo butelius, kiekvienam išėjo išgert ne daugiau kaip po 1–2 stikliukus. Atėjus eilei išgerti, J. Kadžionis-Bėda atsisakė, tačiau svečiai vis tiek ėmė verst, o jų vadas Bronius Kalytis-Siaubas liepė „išlenkt stikliuką“ kategoriškai, be jokių kalbų. Bėda šiaip taip „išmetė ant tuščios“ stiklelį „arielkos“ ir pamatė, kad tolėliau vaikšto sargybinis. Jis ir sako: „Oi, atsiprašau, svečias „sargybuoja“, o mes dvi dienas jūsų laukėm, pailsėjom. Einu jo pakeist, tegul jis ateina prie stalo!“ Siaubas iškart įsikišo: „Nieko, jis naujokas, tegul „sargybuoja“!“ – bet vis tik pakvietė jį prie stalo. Vienas iš jų pripylė jam stikliuką, liepė išgert, davė užkandai lašinių, o Siaubas griežtu tonu įsakė: „Naujokas esi, marš „sargybuot“!..“ Paskui jis pranešė Bėdai: „Vyksime į partizanų sąskrydį, kuriame dalyvaus pats srities vadas. Išbūsime kokias penkias dienas. Būtų gerai, kad jūsų žmona pasiliktų ir neitų kartu.“ Bėda atsitraukė nuo stalo su žmona pasitarti, sakydamas: „Malvina, sakė, kad sąskrydis bus miške, išeisime penkioms dienoms, o tave vadas nori palikti čia.“ Abu pasikeitė pistoletais, sau vietoj nagano pasiimdamas parabelį, kelionei patogesnį

ir lengvesnį. Tačiau Bėda pajuto kažkokį vidinį nerimą, pavojaus nuojautą ir sako: „Vyrai, žmona viena nenori pasilikti." – „O kodėl?" – paklausė Siaubas. – „Nenori ir viskas!"– atsakė Bėda. – „Be to, kur jinai pasiliks. Nėra nei slėptuvės, nei bunkerio!" J. Tilindis-Žvalgas, kreipdamasis į Tautvydą, sako: „Ponas vade, ar galiu poniai parodyti bunkerį ir priglausti ją penkioms dienoms pagyventi?" Šis atsakė: „Jūsų reikalas. Kaip norit, taip darykit..." Tačiau Bėdą kankino bloga nuojauta. Jausdamas, kad išsiskyrimas neišvengiamas, jis pagalvojo, kad į sąskrydį susirinks partizanai iš įvairiausių vietovių, bus didelis judėjimas, kurį MGB gali susekti ir pradėti miško „valymą". Jeigu ten laukia nelaimė, tai tegul ji ateina abiems vienu metu. Jis ir vėl pakartojo: „Mano žmona vis tiek nenori pasilikti!"

Siaubas, kreipdamasis į Malviną, paklausė: „Ar turėsi jėgų eit?" Ši atsakė: „Kiek turėsiu jėgų, tiek eisiu. Pernakt, štai, atėjom septyniolika kilometrų!"

Siaubas su Tautvydu sukišę galvas pasišnibždėjo ir tarė: „Gerai. Galite ruoštis!" Bėda su Malvina vėl apsikeitė pistoletais. Bėdai prie diržo besegant pistoleto dėklą, svečiai pajuokavo: „Dabar mes paviliosim jūsų žmoną. Ponia, prašom, eime!" – ir, mandagiai paėmę ją už parankės, nusivedė. Prie Bėdos pasiliko tik svečias su vokiška uniforma. Atsisveikinant su šeimininkais, šie nuoširdžiai palinkėjo laimingų partizaniškų takelių, tačiau tas takelis, pasirodo, buvo labai trumpas – vos 150 metrų. Gegužės naktis buvo šviesi, prie pamiškės krūmų matėsi toli į priekį nuėjusių Tautvydo, trijų svečių ir Malvinos siluetai. Atsilikę nuo jų neskubėdami ėjo du svečiai – Siaubas ir Tarzanas. Iš paskos einantis svečias su vokiška uniforma parodė į Siaubą, sakydamas: „Va šitas yra naujai sukurtos Šarūno rinktinės vadas!" Paskui vėl priminė: „Srities vadas tave bars. Rusai dabar mūsų jėga paimti negali, todėl rezga provokacijas. Tu priėmei naujoką, pabėgusį iš kariuomenės. Ką tu žinai, gal jis provokatorius? Ar žmonių pasiklausinėjai?" Paskui priekyje einantiems šūktelėjo: „Ei, palaukit!" Priėjus prie laukiančių svečių, tie prasiskyrė, praleisdami Bėdą, o šiam atsidūrus viduryje, staiga griebė jam už rankų ir įsakmiai tarė: „Sulaikytas, nebandyk priešintis!" Užpakalyje einantis su vokiška uniforma į nugarą įrėmė pistoleto vamzdį. „Už ką?" – paklausė Bėda. „Už tai, kad nevykdei kaip reikiant partizaniškų pareigų!" – atsakė Siaubas. Bėda atsakė: „Niekuo nesu nusižengęs nei žmonėms, nei partizanų statutui, todėl prieš partizanus nesipriešinsiu!" Jam tuojau už nugaros surišo rankas. Netrukus priekyje pasigirdo nustebęs Malvinos balsas: „Ką jūs darot, ką jūs darot!" Svečiai čiupo jai už rankų ir surišo už nugaros. Atvedė ir ją, abu susodino ant žemės. Malvina sako: „Jonuk, mes jau surišti!" Tuo metu pasigirdo balsai: „Tautvydas pabėgo, Tautvydas pabėgo!" Kilo netikėta sumaištis, keturiese nubėgo jo vytis, prasidėjo šaudymas. Du svečiai, pasilikę saugoti Bėdą ir Malviną, pasimetė, pradėjo tartis, ką daryti. Vienas pasiūlė nušovus Bėdą ir Malviną vytis Tautvydą, užsitaisė automatą, tačiau kitas pasipriešino: „Palauk, nešauk!" Išsitraukęs raketinį pistoletą jis paeiliui iššovė į viršų dvi raudonas raketas. Netrukus, atsakydamos į sutartą ženklą, į dangų iš visų pusių ėmė kilti raketos. Bėda ir Malvina suprato, kad jie apsupti. Netrukus susijaudinę atbėgo ir likusieji, tačiau be Tautvydo – pasirodo, jis nuo svečių pabėgo. Vienas įpykęs net norėjo kirsti ranka

Malvinai per veidą, tačiau kitas sustabdė. Jie visi susiglaudę krūvoje šnekėjosi, tarėsi, tačiau Bėdai ir Malvinai dar neatrodė, kad pateko į partizanais persirengusių KGB agentų-smogikų nagus. Bėda ištarė: „Tai matot, vyrai, kad Dievas yra." – „O kodėl?" – klausia tie. – „Todėl, kad jūs nieko nežinot – ar vykdžiau aš tas pareigas, ar nevykdžiau. Jūs gi manęs nepažįstat. O jis puikiai žinojo (Tautvydas), ką reiškia partizanui skųst partizaną. Dabar jam už tai mirties bausmė. Tą pajutęs, jis ir pabėgo..." Ir Bėda, ir Malvina, abu vienu metu, pradėjo kalbėt: „Jeigu jūs žinot, kad mes nevykdėm partizaniškų pareigų ir esame prasikaltę, tai nušaukit mus – tik mūsų kraujas tegul trykšta ant jūsų sąžinės. Imkit mūsų ginklus ir gelbėkitės, nes netoliese yra Raguvos miestelis..." Jie sako: „Mes atsiųsti iš užsienio, mums nebaisu žūti. Mums svarbu viską išsiaiškint!" Bėda ir Malvina pradėjo šaukti: „Šaukit, ir viskas!" Tada jie pradėjo juos ramint, o vienas lėtai, pabrėždamas žodžius, ištarė: „Tarybų Sąjungoje žmonių niekas nešaudo!" Dabar jau tapo aišku, kad jie atsidūrė smogikų rankose. Šie jau ir nebevaidino partizanų – pradėjo vienas kitą vadinti tikraisiais vardais, kalbėti rusiškai ir lietuviškai. Vienas perspėjo: „Tik nebandykit niekur bėgti! Mes jūsų neužmušim, bet jei bėgsite, nukirsim kojas. Iš mūsų jau vis tiek niekur neištrūksit!" Jie pradėjo iš savo ginklų šaudyt į viršų, netrukus virš miško pakilo dvi raketos. Vienas jų sako: „Dabar pamatysit tikrus kareivius!" Smogikai pavedėjo juos keliuku Raguvos link ir netrukus pasirodė NKVD (MVD) kareiviai, daugiausia „siauraakiai", vesdamiesi šunis. Buvo tik pradėję aušti. Kareiviai juos ir smogikus apstojo, kad niekas jų neatpažintų, ratu ir sukomandavo: „Вперёд!" („Pirmyn!"). Levaniškių kaime ant vieškelio stovėjo du dengti sunkvežimiai. Į vieną įkėlė Malviną, o į kitą surištą Bėdą. Atrišę rankas, smogikai klausia: „Ar supratai, kad tai provokacija?" Bėda atsakė: „Provokacija tai provokacija, bet Tautvydas tai pabėgo!"

Važiuojant į Vilnių smogikai persirengė rusiškomis uniformomis. Miestelių parduotuvėse prisipirkę degtinės, alaus, užkandos, pasigėrę siūlė vaišintis ir Bėdai, dainavo rusiškas ir partizaniškas dainas. A. Radzevičius-Tarzanas jam pradėjo piršti savo idėjas: „Va, padėsi mums, kartu vaikščiosim po Vilnių, rūkysim geriausias cigaretes, „baliavosim" brangiausiuose restoranuose!" Bėda jam atsakė: „Dabar aš jau nieko negaliu jums padėt!"

Kai kurių KGB agentų-smogikų tapatybė nustatyta. Tai:

1. Bronius Kalytis-Siaubas (KGB agentas-smogikas Ramojus, buvęs Vytauto apygardos vadas).
2. Stasys Šimkus-Šturmas (KGB agentas-smogikas, buvęs stribas).
3. Ignas Tamošiūnas-Aštrus (KGB agentas-smogikas, buvęs stribas).
4. Alfonsas Radzevičius-Tarzanas (KGB agentas-smogikas Alfa, buvęs Vytauto apygardos partizanas).
5. Vytautas Petronis-Klajūnas, vilkėjęs vokišką uniformą (KGB agentas-smogikas Kairys, buvęs Vytauto apygardos partizanas).

Šis detalus pasakojimas parodo, kaip agentų-smogikų[1] operacijos buvo suplanuotos

ir gerai psichologiškai apgalvotos, stengiantis partizanus suimti „vadovybės vardu“ už nesamus nusižengimus partizanų statutui ar drausmei, šiems nejaučiant jokios kaltės ir nesipriešinant, manant, kad partizanų vadai šią klaidą išsiaiškins. Tik jau būdami surišti jie sužinodavo, kad pateko į KGB agentų-smogikų rankas. Suėmimas arba likvidacija visada prasidėdavo ištarus sutartą žodį ar frazę.

Ryšininkas J. Tilindis-Žvalgas žuvo neilgai trukus po šių įvykių, atėjęs į susitikimą su partizanais apsimetusiais KGB agentais-smogikais (galimai tais pačiais).
P. Jurkėnas-Eimutis žuvo nukautas 1953 m. liepos 2 naktį, lipdamas į bunkerį. Šioje operacijoje dalyvavo KGB agentas-smogikas Vytautas Milius-Globus ir kartu su Pranu Jurkėnu tame pačiame kariniame dalinyje tarnavęs KGB užverbuotas agentas Bronius Blažys-Gediminas, vaidinęs „dezertyro rolę“ (kilęs iš Kirkų k., netoli Dabužių).
M. Janulis-Tautvydas, KGB agentų-smogikų slaptai suimtas, ištardytas ir „operatyviai panaudotas“, šios operacijos metu nuo jų sėkmingai pabėgo. Tęsdamas partizaninę veiklą jis stengėsi informuoti gyventojus apie apylinkėse siaučiančius partizanais apsimetusius KGB agentus, ėmėsi rašytinės veiklos, pavadindamas tai „Laiškais visuomenei“. Juose aprašė savo suėmimą, agentų-smogikų vykdomą veiklą, papasakojo apie KGB sukurtus netikrus partizanų štabus, atsiprašė žmonių už savo suklydimus. KGB dėdavo visas pastangas, stengdamasi tokius pabėgėlius kuo greičiau sunaikinti, kad jie neatskleistų šios slaptos operatyvinės sistemos paslapčių. Tam būdavo panaudojamas visas turimų slaptųjų agentų tinklas. M. Janulis-Tautvydas buvo iškviestas į susitikimą ir žuvo nuo Raguvos stribų rankos per savo vardadienį – 1953 m. rugsėjo 29 d.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais.

[1] Be NKVD kariuomenės karinių-baudžiamųjų Lietuvos partizaninio judėjimo slopinimo priemonių, MVD / MGB struktūros į kokybiškai aukštą lygį iškėlė ypač slaptų operatyvinių antipartizaninių priemonių taikymą. Tam buvo panaudotas jau Vakarų Ukrainoje 1944–46 m. prieš UPA partizanus išbandytas „melagingų partizanų grupių“, sudarytų iš NKGB agentų-smogikų, patyrimas (nes savasis nedavė norimų rezultatų). Iš ten į Lietuvą buvo komandiruotas jau įsisavinęs tokių grupių operatyvinės veiklos metodų ir „kombinacijų“ arsenalą buvęs kontržvalgybos „Smerš“ karininkas, NKGB kpt. (vėliau mjr.) A. Sokolovas. Specialiosios paskirties grupės, veikiančios partizanų vardu, buvo pats baisiausias, žiauriausias ir kartu efektyviausias antipartizaninės kovos įrankis. Nuo 1946 m. specialiosios agentų-smogikų grupės buvo centralizuotai ruošiamos slaptose mokymo bazėse.
MGB agentų-smogikų oficialūs uždaviniai buvo šie: A. Suimti ar fiziškai naikinti vadovavimo centrų vadovus, atskirus vadus ir aktyvą. B. Nukreipti partizanų būrius į kariuomenės ar NKVD pasalas. C. Nutraukti ir suardyti ryšius tarp būrių. D. Rinkti žvalgybos duomenis apie partizanų štabus, jų ryšius. E. Išaiškinti štabų ir būrių ginklų sandėlius, spaustuves ir kt. F. Prasiskverbti į pogrindžio vadovybę ir štabus.
Visų spec. grupių veikla vyko labai slaptai, apie ją nežinojo net apskričių, kuriose jos veikia, MVD–MGB viršininkai. Toks slaptumas ne tik garantavo MGB veiklos metodų konspiraciją, bet ir leido suversti agentų-smogikų žiaurumus partizanams, nes iš tikrųjų spec. grupės turėjo neribotą laisvę vykdyti

bet kokias teroristines akcijas. <...> Kad „neišsišifruotų“, agentai-smogikai išžudydavo visus savo veiklos liudininkus. Po spec. grupės operacijos NKVD daliniai inscenizuodavo kautynes ir tokiu būdu užmaskuodavo smogikų pėdsakus.

Jie kankindavo pasipriešinimo dalyvius (taip pat ir nepriklausančius rezistencijai asmenis – moteris, vaikus, senelius), žudydavo taikius gyventojus, partizanus – rezervistus, ryšininkus, rėmėjus, plėšdavo civilių gyventojų ir pasipriešinimo dalyvių turtą. Jiems negaliojo jokie įstatymai. Iš viso agentais-smogikais yra buvę apie 250 asmenų.

Pirmosios agentų-smogikų grupės LTSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus iniciatyva buvo sukurtos apskričių NKVD skyriuose iš vietinių stribų, tačiau dėl jų žemos elgesio kultūros ir atvirų kriminalinių polinkių vietinių gyventojų greit būdavo „iššifruojamos“. 1945 m. vasarą jų veikla buvo laikinai sustabdyta, nes NKGB IV valdybos nurodymu į Lietuvą buvo permesti Ypatingosios paskirties atskirosios motošaulių brigados (OMSBON) keturi specialiosios paskirties padaliniai po 100–120 profesionalių diversantų. Vienai iš jų vadovavo surusėjęs lietuvis, NKGB pplk. Stanislav Vaupšasov (Stasys Vaupšas). Apsimetę iš Kurliandijos (Kuršo) katilo besitraukiančiais vokiečiais ir vlasovininkais (ROA kariais), jie veikė pagal toje vietovėje turimą agentūrinę-operatyvinę informaciją – stengėsi „susirišti“ su vietiniais partizanais, o susitikimo metu juos sunaikinti arba suimti. Partizanų vadai greit suprato jų klastą, perspėjo apie pavojų, tačiau kai kurie partizanai susitikimų metu vis tik pateko į jų rankas ir tardant buvo žiauriai nukankinti. Specialiosios paskirties padalinių kruvinas kelias nusitęsė net iki Suvalkijos, tačiau jiems skirtų užduočių įvykdyti nepavyko.[3]

Kaip minėta anksčiau, nuo 1946 m. spec. agentų-smogikų grupės jau buvo kuriamos centralizuotai ir priklausė MGB-KGB 2N valdybai. Šioje struktūroje 1946-1954 m. aktyviai darbavosi ir iš Maskvos „pastiprinimui“ atsiųstas pplk. Stanislav Vaupšasov (Stasys Vaupšas) – vienas žymiausių Sovietų Sąjungos NKVD–NKGB–GRU žvalgybinio-diversinio darbo bei partizaninio karo specialistų profesionalų, priklausęs jos „auksiniam fondui“ (1944 m. jam buvo suteiktas aukščiausias apdovanojimas – Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas). Tuo metu keitėsi ir agentų-smogikų grupių sudėtis – jose labai sumažėjo stribų skaičius. Grupėse buvo ir kitataučių: vietiniai rusai, vokiečių kareiviai G. Begeleinas-Germanas, K. Venigeris-Perkūnas (partizanų nušautas 1950 m.), pats „kruviniausias“ iš jų Rudolfas Ottingas-Kirvis, mjr. A. Sokolovo iš Vakarų Ukrainos „parsigabentas“ buvęs UPA partizanas N. Žaba-Kruk. 1946 m. pavasarį Dzūkijoje veikusiai agentų-smogikų grupei vadovavo žydų tautybės MGB operatyvinis įgaliotinis Konstantinas Jevseičikas.[5] Vis tik didžiausią jų dalį sudarė spec. operacijų metu paimti gyvi ar sužeisti buvę Lietuvos partizanai. Taikant kankinimus ir psichologinio poveikio priemones, kai kurie jų išdavė savo kovos draugus ir buvo užverbuoti MGB agentais-smogikais. Kaip taisyklė, tai buvo jauni, fiziškai stiprūs, su moraline-psichine pusiausvyra vyrai, kurie patys iki smulkmenų žinojo visas partizaninio gyvenimo subtilybes – leksikoną, partizanų maldas, dainas, tarpusavio bendravimo etiketą, ryšių sistemą, naudojamą taktiką, elgesio su gyventojais ypatumus, įvairius specifinius posakius, palinkėjimus, pasisveikinimus ir t. t. Viso to išmokyti, pvz., stribą, atimdavo daugybę laiko, ne visi pasirodydavo tam ir gabūs. Jie būdavo specialiai psichologiškai parengiami, apmokomi fizinės kovos, sulaikymo metodų, įvairių taktinių-operatyvinių, psichologinių gudrybių.

Klausantis filmuotoje medžiagoje buvusių KGB agentų-smogikų pasakojimų, galima teigti, kad jų psichologinis-moralinis paruošimas buvo labai gerai apgalvotas, įtaigus ir vykdomas dviem kryptimis. Pirmoji buvo paremta „lietuvių tautos partizaninės kovos beprasmiškumo ir bereikalingų aukų“ mitu – tapdami „žudikais profesionalais“, MGB specialistų teigimu, jie veikė „teisingai, kaip tautos gelbėtojai“, siekdami sustabdyti „beprasmį kraujo praliejimą” ir „priartinti taikų Tarybų Lietuvos rytojų“. Iš kitos pusės, siekiant sukelti moralinę savigarbą, pasididžiavimą savimi, pajausti savo vertę, buvo teigiama, kad jie yra „kieti, rinktiniai vyrai“, turintys ypatingą rangą MGB sistemoje, sugebantys be jokių moralinių skrupulų įvykdyti ypač sudėtingas ir pavojingas spec. operacijas. Jų statusą parodo jau tai, kad po sėkmingų operacijų jie „nesitepdavo rankų“ – jų aukų kūnų paslėpimu, užkasimu rūpinosi NKVD „juodadarbiai“ – eiliniai kareiviai. Jiems buvo mokamas ir labai solidus tais laikais 1200–1800 rublių

atlyginimas bei premijos už paimtus gyvus ar nužudytus partizanus. Didžiulių netekčių partizaniniam judėjimui atnešė agentų-smogikų B. Kalyčio-Ramojaus, J. Bulkos-Bimbos, S. Šimkaus-Šturmo (buvusio stribo), J. Janušaičio-Matroso, A. Radzevičiaus-Alfos, S. Petravičiaus-Mažyčio, spec. agento V. Pečiūros-Gedimino bei kitų nusikalstama veikla. 1944–59 m. laikotarpiu šios specialiosios grupės nužudė apie 500, suėmė apie 220 partizanų, apsimesdami partizanais ištardė apie 700 pasipriešinimo dalyvių, o remiantis iš jų apgaule išgauta informacija buvo suimta apie 5000 partizanų rėmėjų ir ryšininkų. Taip pat buvo kankinami ir žudomi civiliai gyventojai (nužudytųjų skaičius niekada nebus išaiškintas, nes tai yra spec. tarnybų paslaptys). MVD ir MGB spec. grupių smūgis partizaniniam judėjimui buvo labai skausmingas, pareikalavęs daug aukų, sukėlęs nepasitikėjimą tarp partizanų. Ryšių užmezgimas tapo labai pavojingas, todėl partizanai buvo priversti veikti izoliuotai, autonomiškai. 1953 m. visiškoje MGB žinioje, agentų-smogikų vadovaujami, veikė šios „melagingų partizanų“ organizacijos: LLKS tarybos 3-ioji sekcija, Šiaurės–Rytų Lietuvos srities štabas, Vyčio apygardos štabas, Vytauto apygardos štabas, taip pat Tigro, Liūto, Vaižganto, Žaliosios, Gedimino rinktinių štabai.

Į partizanų būrius buvo siekiama įterpti MGB „vidinius“ agentus. Jų tikslas buvo ardyti, demoralizuoti partizaninį judėjimą iš vidaus: skatinti girtavimą, nedrausmingumą, tarpusavio nepasitikėjimą, kivirčus, nepaklusnumą vadovybei. Jie profesionaliai panaudodavo MGB sukurptą melagingą kompromituojančią medžiagą prieš partizanų vadus, kas kartais pasibaigdavo partizanų KLT mirties nuosprendžiais savo bendražygiams. Siekdami sukelti gyventojų nepasitenkinimą, priešiškumą ir pridengti tikruosius išdavikus – MVD–MGB agentus, jie partizanų eilėse skleidė MGB sufabrikuotus melagingus civilių gyventojų kaltinimus išdavystėmis, kurie kartais baigdavosi KLT mirties bausmėmis. Esant galimybei, „vidiniai“ agentai pranešdavo MGB skyriams partizanų stovyklaviečių vietas, bunkerius, susitikimų vietas. Nuo tokių lietuvių išdavikų nusikalstamos veiklos didžiulių nuostolių patyrė ne tik partizaninis judėjimas, bet žuvo ir daug civilių gyventojų.

Kaip vieną iš operatyvinių-agentūrinių variantų reikėtų paminėti Mažeikių apskr. MGB skyriaus agentų-smogikų specialiąją grupę, pagal priedangos legendą 1946–50 m. veikusią LLA Mažeikių atskirosios kuopos vardu. Atlikdama partizanų būrio vaidmenį, ji turėjo užmegzti ryšius su tikromis partizanų bei pogrindinėmis organizacijomis ir jas sunaikinti. Grupei vadovavo P. Levinas-Siaubas (ag. Ąžuolas), jie turėjo 16 ryšininkų, net neįtarusių, kad turi reikalą su priešu. Nuo smogikų rankos pasalūniškai buvo nužudyti, vėliau inscenizuojant kautynes su NKVD kariuomene, Alkos rinktinės vadas K. Venckus-Adomaitis, jo pavaduotojas ir Sedos kuopos vadas J. Jakumas-Spalis, Tirkšlių kuopos vadas F. Gerulskis-Bijūnėlis, Žemalės būrio vadas K. Strazdauskas-Pilėnas ir keturi eiliniai partizanai. Dar kiti Alkos rinktinės kovotojai žuvo per čekistines-karines operacijas, agentams nurodžius jų buvimo vietą. Taip pat buvo suimta ar nužudyta daug ryšininkų, rėmėjų, pogrindininkų. Jie užmegzdavo ryšius su pogrindžio organizacijomis, skirdavo joms užduotis, o paskui jų nariai būdavo suimami ir patekdavo į kalėjimus. Pogrindžio atstovams iš legaliai gyvenančių asmenų buvo duota užduotis suformuoti rezervinę pogrindžio grupę, kurios narių sąrašai perduoti MGB, o šie suimti. 1947 m. vasarą pagal smogikų surinktą informaciją buvo užvestos trys agentūrinės bylos, iš jų dvi realizuotos, buvo nužudyti šeši, suimta virš 80 žmonių. Smogikai teikė MGB informaciją apie ryšininkų verbavimą, besislapstančius asmenis ir susitikimus su jais, partizanų būrių formavimą. Remiantis agentų-smogikų pranešimais, 1948 m. sausį suimta virš 80 asmenų, o 1949 m. balandį – virš 30 asmenų. Suimti visi A. Čerkaso pogrindinės grupės nariai (33 asmenys), o netrukus ir V. Valantino pogrindinė grupė (14 asmenų). Agentų-smogikų grupė dalyvavo nustatant penkių agentūrinių bylų narius, dėl to žuvo 10, o buvo suimta 70 žmonių. Tik 1950 m. Alkos rinktinės partizanai išaiškino šios grupės tikrąją veiklą ir nusprendė ją sunaikinti. Sužinoję apie iškilusią grėsmę, iš jos pabėgo daug nusikaltimų įvykdę broliai Pranas Levinas-Siaubas ir Jonas Levinas–Renė. Abu slapstėsi, plėšikavo, kol 1951 m. buvo MGB suimti ir nuteisti po 10 m. kalėti lageryje.[6] Ši archyvinė medžiaga parodo, kokie buvo MGB operatyvinės veiklos metodai, kad galime daryti pagrįstą prielaidą, jog Lietuvoje trumpiau ar ilgiau veikė tikrai ne viena pagal panašią legendą sukurta partizanais apsimetusių MGB agentų-smogikų grupė, vykdžiusi nusikaltimus

partizanų vardu.
Agentų-smogikų likimai buvo įvairūs: dalis jų žuvo spec. operacijų metu, dalis, kurių žmogiška moralė ir sąžinė dar nebuvo sunaikintos, operacijų metu bandė pabėgti (kaip Liūtas, Tauras, Dobilas, Beržas, kurie vėliau buvo suimti), dar kiti nukauti bėgant (Jaunutis ir kt.). Dėl šių priežasčių į pirmąsias operacijas „naujoką" dažnai vesdavosi prisirišę už kojos ar lytinių organų viela. Daliai užverbuotų agentais-smogikais pavyko pabėgti ir jie vėl tapo partizanais (Petraitis-Našlaitis, V. Uleckas-Vytautas, A. Gorbutauskas-Beržas, V. Baranauskas-Žemaitis, M. Janulis-Tautvydas, P. Liuiza-Šernas, S. Budreckas-Algirdas ir kt.), tačiau MGB dėdavo visas pastangas juos kuo greičiau sunaikinti. Kai kurie agentų-smogikų grupės susitikimo su partizanais metu viską jiems papasakodavo (partizano P. Bielskio-Aro išdavystės ir bandymo „nusiplauti išdavystės gėdą" atvejis, kai buvo sušaudyti kartu su juo atėję smogikai Maskva ir Muzikantas). Kai kuriuos agentus-smogikus partizanai demaskavo ir nuteisė mirties bausme (Aidą, Taurą, Šerną ir kt.). Daliai agentų-smogikų, juos „panaudojus" ir tapus nebereikalingais, už ankstesnę partizaninę veiklą buvo atnaujintos baudžiamosios bylos ir jie nuteisti mirties bausme (J. Jankauskas-Demonas, K. Riauba-Kazokas, J. Bieliūnas-Variagas, P. Vengraitis-Žilvitis, taip pat Nemunas, Zigmas, Klajoklis ir kt.), dar kiti nuteisti kalėti (K. Širvys-Sakalas, A. Radzevičius-Tarzanas, E. Bačelis-Gebelsas, J. Rudžionis-Obelinskas, A. Chainauskas-Šalna ir kt.). Už įvykdytus nusikaltimus į kalėjimus pakliuvo ir dalis smogikų iš stribų tarpo, tarp jų P. Preikšaitis-Jūra, MGB ltn. P. Rimkevičius. Kai kurie agentai-smogikai savo gyvenimą baigė savižudybe (P. Puodžiūnas-Mokytojas, A. Šermukšnis-Vacys), kiti išprotėjo (kaip A. Chainauskas-Šalna, nuo kurio rankos pasaloje žuvo J. Lukša-Daumantas). Pagal LSSR VRM ministro pplk. J. Vildžiūno tarnybinį raštą SSSR MVD vadovybei (1953 m. balandžio mėn.), 80 procentų visų partizanų buvo „likviduota kvalifikuotomis agentūrinėmis priemonėmis".
Keista, tačiau niekur nekalbama apie labiausiai įslaptintą ir galingiausią žvalgybos žinybą – Tarybinės armijos Generalinio štabo Vyriausiąją žvalgybos valdybą (GRU). Kadangi Lietuvos archyvuose duomenų apie jų veiklą nerandama (o ir negalima rasti), laikoma, kad to ir nebuvo. Be jokios abejonės, ji veikė labai rafinuotai, slaptai, autonomiškai, „be iškabų", iš kažkurio karinio miestelio, Lietuvos partizaninio pasipriešinimo istorijoje palikdama labai ryškius, tačiau kitiems primetamus savo veiklos pėdsakus. Viena iš jos veiklos krypčių neabejotinai turėjo būti išardyti tautos vienybę, sukelti gyventojų nepasitikėjimą, nusivylimą partizanais, pyktį, kerštą. Tai galėjo būti daroma tik vienu būdu – nekaltų žmonių žudymais, kurių tikslas – „sutraukyti glaudų ryšį tarp miško ir kaimo, tarp partizanų ir gyventojų".
Šaltiniai:
[1] Gaškaitė, N. Žmonės be dievo: NKVD agentai smogikai. *Laisvės kovų archyvas*, 11 t. 1994, p. 123, 127.
[2] Pocius, M. MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–59). Prieiga internete: genocid.lt/Leidyba/1/mindaugas_pocius_mvd.htm. 2016-07.
[3] Linder, I. B., Čurkin, S. A., Abin, N. N. Diversanty. Legenda Lubianki – Pavel Sudoplatov, p. 748–749.
[4] Sovietinio saugumo agentai smogikai ir kova su lietuvių pasipriešinimu. – *XXI amžius*, Nr. 4 (1108), 2003 m. sausio 15 d. Prieiga internete: http://xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030115/kryz_01.htm. 2017-03-18.
[5] Jevseičikas, Konstantinas. Giltinės sutramdymas. Pokario kovų prisiminimai. Vilnius: Periodika, 1989, p. 43–58.
[6] Šidlauskas, Gintaras. Mažeikių apskrities MGB skyriaus agentų smogikų specialioji grupė ir jos veikla. Prieiga internete: http://www.llks.lt/Visuomeninis%20KGB%20dokumentu%20viesinimas/agentai%20smogikai.htm. 2017-06-26.

IV skyrius

Indrašių istorija

1953 m. pavasarį patekęs į Vilniaus KGB kalėjimą, J. Kadžionis-Bėda buvo pasodintas į 51-ąją kamerą. Joje buvo trys kaliniai, tarp jų iš Sibiro lagerio atvežtas senukas Kazys Indrašius, gyvenęs Užpalių valsčiuje, Puodžių kaime. Buvo apsirengęs nuplyšusiais lagerininko drabužiais su ant kepurės, krūtinės, nugaros ir kelnių prisiūtais numeriais. Nors ir išbadėjęs, iškankintas, tačiau užsispyręs, su „kietu“ charakteriu žmogus. Jis sakydavo: „Vyrai, neprisipažinkit nieko, nesvarbu kad žino, neprisipažinkit ir viskas!“ Visi šyptelėjo, o J. Kadžionis paklausė: „O kaip pats patekai, jei nieko neprisipažinai?“ Tada jis papasakojo, kaip papuolė. Tai įvyko 1949 m. pavasarį, tikslios datos J. Kadžionis nebeprisimena. K. Indrašius turėjo penkias dukteris ir sūnų Juozą, kuris gyveno kartu. Spitrėnų k. gyvenęs žentas Stasys Rėza, vedęs vyresniąją dukterį, varydamas „samagoną“ susipyko su kaimynu, dėjo jam kirvio pentimi per galvą ir užmušė. Aišku, kilo didelis skandalas, pranešė milicijai. Žentas atbėgo pas uošvį pasislėpt. Ieškoti S. Rėzos iš valsčiaus atvažiavo trys milicininkai, iš kurių du buvo vietiniai ruseliai. Atėję klausia: „Žentą turit namuose?“ – „Neturim“, – atsakė uošvis. „O „samagono“ turit?“ – klausia milicininkai. – „Kad ir „samagono“ neturim“, – atsakė Kazys Indrašius. – „Teks daryti kratą“, – sako milicininkai. „Ką gi, darykit, jūsų valia“, – tarė Indrašius. Pradėję daryti kratą, jie pirmiausia pasuko į klojimą. Atidarius klojimo duris, iš vidaus „kirto“ automatų ugnis. Du milicininkai krito vietoje, kitas dar bandė bėgti, tačiau nušovė ir jį. Klojime buvę du partizanai pasiėmė milicininkų ginklus, dokumentus, o K. Indrašiui pasakė: „Važiuok, dėde, į Užpalius ir pranešk, kas čia įvyko.“ Išvažiuojant S. Rėza atsisveikino su uošviu ir pasakė, kad gyvas rusams nepasiduos.

K. Indrašius, pasikinkęs arklį, išvažiavo į Užpalius. Pakelyje susitiko begrįžtantį iš malūno sūnų Juozą. Papasakojus, kad jų namuose partizanai nušovė tris milicininkus, šis sako: „Viskas, išeinu į mišką, gyvo manęs nepaims!“ Užpaliuose, pranešus apie įvykį, MGB karininkai jo nebepaleido ir sako: „Gerai, sėsk į mašiną ir važiuojam!“ Atvažiavo pilna mašina stribų, susirinko lavonus. Pradėjo tardyti, klausia: „Kas tokie nušovė?“ – „Nežinau, – atsakė Indrašius, – kažkokie du nepažįstami ginkluoti vyrai.“ – „Aaa, nepažįsti?“ – tarė MGB karininkai ir pasodino į KPZ (tardymo kamerą). Tais laikais tardydami labai žiauriai mušdavo, jo sprandas nuo kankinimų buvo randuotas, kaip „akėčiomis pervažiuotas“. Kankindami reikalaudavo prisipažinti, o K. Indrašius atsakydavo: „Kaip aš prisipažinsiu, jeigu jų nepažįstu!?“ Tačiau vienąkart į kamerą įėjo karininkas, apsikabino jį ir sako: „Indrašiau, ar tu žinai, kur patekai? Tave užmuš, tikrai

užmuš, aš tau sakau. Tu prisipažink. Aišku, tave nuteis, bet praeis 2–3 metai ir sugrįši į namus. Tačiau būtinai reikia prisipažinti!“ K. Indrašius atsakė: „Karininke, su mielu noru, bet aš jų nepažįstu!“ – „Klausyk, – tarė karininkas, – sakyk, kad užmušė tavo sūnus ir žentas. Juk jie pabėgo ir slapstosi!“ Indrašius pagalvojo, kad tai, galbūt, gera išeitis – jo nebemuš, o sūnus ir žentas ir taip prižadėjo gyvi nepasiduoti. Kitą dieną tardytojas sako: „Tai kaip, Indrašiau, ar apsigalvojai, gal jau pasakysi, kas užmušė?“ – „Apsigalvojau“, – atsakė Indrašius. – „Še, užrūkyk!“ – tarė tardytojas, atkišdamas papirosų pakelį. – „Tai kad aš nerūkau, ačiū“, – atsakė K. Indrašius. – „Na, tai kas tokie?“ – klausia tardytojas. –„Sūnus ir žentas“, – atsakė senukas. „Nu va! – tarė tardytojas, – spyriojaisi, o reikėjo iš karto taip ir sakyt!“ Greit „apiformino“ bylą, nuteisė 25 metus kalėti ir išsiuntė į Sibiro lagerius.

Praėjus kiek laiko besislapstantis žentas S. Rėza pagalvojo, kad jis padarė tik kriminalinį nusikaltimą, ir nutarė pasiduoti. Atėjęs prisipažino užmušęs kaimyną, tačiau tardytojas klausia: „O kas milicininkus nušovė pas tavo uošvį?“ – „Šito tai tikrai nežinau“, – atsakė Rėza. Pradėjo tardydami mušti, o duoda taip, kad „būk sveikas“. Tam neprisipažįstant, tardytojas atnešė K. Indrašiaus parodymus, kur jis paliudijo, kad milicininkus nušovė žentas Rėza ir sūnus Juozas. S. Rėza, supratęs, kad tardydami užmuš, irgi prisipažino, kad jie abu su svainiu nušovė milicininkus. Tuojau ir jam „apiformino“ bylą, „davė“ 25 metus ir išsiuntė į Sibiro lagerius.

1949 m. lapkričio pirmomis dienomis rusai per išdavystes Šimonių girioje atrado daug bunkerių, žuvo visa Algimanto apygardos vadovybė ir 30 partizanų. Dešimt partizanų, daugelis apsvaiginti dujinėmis granatomis, papuolė į rusų rankas, tarp jų ir Juozas Indrašius-Sakalas. Pradėjo jį tardyti, klausdami, kas nušovė milicininkus. Tas sako: „Nežinau“. Pradėjo tardyti, o „duoda“ taip, kad „mėsą nuo kaulų atmuša“. Jis vis tiek ginasi, negi sakysi, ko nebuvo. Galų gale atnešę tėvo ir svainio Rėzos paliudijimus sako: „Štai tavo tėvo ir svainio prisipažinimas, tai ko dar ginies?“ Suprasdamas, kad melagingi prisipažinimai „išmušti“ kankinimais, jis irgi nebesigynė, viską patvirtino. Tačiau tardytojas pradėjo reikalauti ginklų, kuriuos, Rėzos liudijimu, paėmęs Juozas. Mušamas jis prisipažįsta, kad ir ginklus paėmė, o užkasė miške. Tardytojas klausia: „Ar rastum vietą?“ – „Gal rasčiau“, – atsakė Juozas. Kartu su kareiviais nuvežė į mišką. „Kur ginklai užkasti?“ – klausia rusai. – „Gal čia“, – parodė ranka Juozas. Kareiviai iškasė duobę, tačiau nieko nerado. Mušamas parodė antrą, paskui trečią vietą, tačiau perpykę, suprakaitavę kareiviai nieko nerado. „Sakysi ar nesakysi, kur užkasei ginklus?“ – šaukė MGB karininkas. Įsakė gult, išsipjovė lazdą ir ėmė Juozą mušt. Tas sako: „Nei šoviau, nei ginklų ėmiau, jūs mane mušat, aš neiškenčiu ir prisiimu kaltę. Jei jūs mušit, aš parodysiu dar kitą vietą, bet ginklų ten nerasit, nes aš jų savo akyse neregėjau!“ Bylą „apiformino“, teismas paskyrė „standartą“ – 25 metus kalėti ir išsiuntė į Sibiro lagerius.

1952 metų gale MGB agentai-smogikai suėmė partizaną B. Žukauską-Žaibą. Bunkeryje buvo rasti Kng. Margio rinktinės štabo dokumentai, tarp jų ir Rinktinės

vado raportas apie Puodžių k. vienkiemyje įvykusį ginkluotą susirėmimą, o dviem partizanams – B. Žukauskui-Žaibui ir V. Baltrūnui-Strazdeliui – už parodytą drąsą ir sumanumą, pareikštos padėkos. Gavosi K. Indrašiaus parodymų ir Rinktinės vado raporto neatitikimas – nušovė ir vieni, ir kiti. Iš lagerių į Vilniaus KGB kalėjimą pertardyti ir akistatai buvo atvežti tėvas ir sūnus Indrašiai, žentas S. Rėza. Senukui K. Indrašiui tardytojai ėmė grasinti, sakydami: „Kaip tu drįsai duoti melagingus parodymus, pas mus už tai ir baudžiamasis straipsnis yra. Koks tu tėvas, kokia tavo sąžinė, kad liudiji prieš savo sūnų ir žentą!“ Šiam papasakojus apie žiaurius mušimus ir istoriją su „geradariu“ MGB karininku, šie apsimetė tartum negirdėtų ir nesuprastų. Žentui S. Rėzai baudžiamasis straipsnis buvo pakeistas iš politinio į kriminalinį, paliekant kalėti 25 metus. Tokia pat 25 metų bausmė skirta senukui K. Indrašiui ir jo sūnui Juozui. Partizanas B. Žukauskas-Žaibas buvo nuteistas mirties bausme sušaudant.

Ši istorija akivaizdžiai parodo, kokia buvo žiauri, niekšiška, laužanti ir fiziškai, ir morališkai MVD / MGB tardymų „metodika“, privertusi žmones prisiimti nesamas kaltes, koks buvo sovietinio teismo įvykdytas teisingumas, kai buvo nuteistas ir milicininkus nukovęs partizanas, ir visai su tuo nesusiję Juozas ir Kazys Indrašiai bei S. Rėza.

Graži K. Indrašiaus sodyba skrebų buvo išdraskyta, turtas išgrobstytas. Žmona K. Indrašienė su penkiomis dukterimis buvo mušamos, terorizuojamos, statomos prie sienos prieš šautuvų vamzdžius grasinant sušaudyti, tyčiojamasi. Palikusios namus nuo išvežimo (tremties) slapstėsi nakvodamos svetimų vienkiemių daržinėse ir tvartuose.

Remtasi J. Kadžionio-Bėdos prisiminimais ir Indrašius, V. Indrajos motinėlės vaikai. Vilnius: Tėvynės pažinimo draugija, 2013, p. 175–192.
P. S. Kaziui Indrašiui, jo sūnui Juozui ir S. Rėzai laisvės atėmimo laikas 1956 m. Specialiosios komisijos sprendimu buvo sumažintas.

Teismas

KGB rūmuose teismas vyko tris dienas – 1953 m. rugsėjo 12–15 dienomis. J. Kadžionis labai rimtai tikėjo, kad gali būti nuteistas aukščiausia bausme – sušaudyti. Tai labai bjaurus jausmas. Lengva, tiesiog laimė žūti kovojant mūšyje ir labai sunku mirti nuleistomis rankomis, bejėgiškai, tarp besityčiojančių priešų. Tardytojai jam labai stengėsi „pripaišyti“ vieno NKVD šnipo „likvidaciją“, tačiau pritrūko įrodymų, nebuvo liudininkų. Jų byloje buvo keturi kaltinami asmenys: J. Kadžionis, Malvina, ryšininkė Stasė Šakalytė iš Rezgių k. ir buvęs partizanas B. Paulauskas. J. Kadžionis, stengdamasis išgelbėti merginą, prisiėmė kaltę – pasakė, kad ryšininkė buvo priversta nunešti nurodytu adresu laišką grasinant ginklu. Ši buvo paleista į laisvę iš teismo

salės. Nors buvo daug akistatų su buvusiais rėmėjais, J. Kadžionis išsigynė, sakydamas, kad jų nepažįsta, maistą ėmė grasindamas ginklu, dėl jo kaltės nė vienas žmogus į kalėjimą nepateko. Jis pats buvo kaltinamas ir nuteistas kalėti pagal 58 straipsnio 1a, 8, 10, 11 punktus po 25 metus. Galutinė bausmė – 25 metai kalėjimo ir 5 metai su teisių apribojimu. Malvina taip pat buvo nuteista kalėti 25 metus. Tačiau tokios didelės bausmės jų nesugniuždė – vis tiek tikėjo, kad ateityje laukia didelės permainos, niekada neabejojo, jog toks nusikalstamas režimas ilgai neišsilaikys, tiesiog priverstas žlugti.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Petras Plumpa. Jaunieji pogrindininkai

Artėjant partizaninės kovos saulėlydžiui, partizanų vadai suprato, kad būtina pereiti prie naujų pasipriešinimo okupaciniam režimui formų. 1952 m. buvo įkurta pogrindinė organizacija „Vyčių sąjunga“, vienijanti legaliai gyvenančius asmenis ir ginkluotus partizanus. Partizanai buvo įpareigoti steigti vietinius šios pogrindinės organizacijos skyrius. Į pogrindinę pasipriešinimo kovą pakilo jaunoji karta – moksleiviai, studentai, patriotiškai nusiteikęs jaunimas. Buvo kuriamos visiškai savarankiškos slaptos pogrindinės organizacijos, spausdinamos ir platinamos proklamacijos, laikraštėliai, per tautines šventes iškeliamos Trispalvės. Tai buvo tautos intelektualus dvasinis pasipriešinimas, ideologinė kova už laisvę. Buvo siekiama žadinti žmonių viltį, tikėjimą, kad laisvė ir teisybė nugalės, kad „raudonosios imperijos“ žlugimas neišvengiamas. Vienas iš jaunimo pogrindžio organizatorių ir narių buvo P. Plumpa.

Petras Plumpa – kietas, užsispyręs aukštaitis. Gimė 1939 m. Ratkūnų k., Rokiškio apskrityje. Pirmi jo patriotiniai atsiminimai siekia 1944 m., kada miestelio vyrai, susirinkę išlydėti į Vietinę rinktinę išvykstančių jo vyresniųjų brolių, atsistojo ir sugiedojo Lietuvos himną. Tas vaizdas išliko atmintyje visam gyvenimui.

1944 m. gruodžio 12 d. įvyko Panemunio valsčiaus puolimas, kuriame dalyvavo ir vėliau išsamiai viską papasakojo brolis Albertas. Čedasų k. mokyklos mokytojas, ats. ltn. Kazys Kalpokas, sutelkė apie 180 partizanų būrį, priėmė jų priesaiką ir nutarė užimti Rokiškį – išlaisvinti kalinius. Vakare atvyko ryšininkas ir perdavė partizanų vadovybės įsakymą: „Rokiškio puolimą atidėti.“ Tuomet buvo nutarta „išvalyti nuo skrebų“ Panemunio valsčių. Naktį miestelis buvo apsuptas, o auštant partizanai pradėjo puolimą. Kautynės truko 2 valandas, 16 skrebų buvo nukauta, o 20 paimta į nelaisvę. Juos ištardžius paaiškėjo, kad devyni iš jų dalyvavo taikių gyventojų žudynėse ir plėšimuose, todėl buvo nuteisti mirties bausme sušaudant. Likę skrebai pasižadėjo daugiau okupantams netarnauti, todėl, „atminčiai įkrėtus rimbų“, buvo paleisti. Sunaikinę valsčiaus dokumentus, partizanai pasitraukė į Taručių miškus. Iš Latvijos

atvykusi rusų kariuomenė bandė juos apsupti, tačiau partizanai, sunaikinę rusų kulkosvaidžio lizdą ir tris kareivius, sėkmingai, be nuostolių, prasiveržė į Roksalos miškus.

Brolis Albertas su draugu kamaroje, po bulvių aruodu, įsirengė bunkerį. Namuose dažnai vykdavo kratos. Kartą stribas, pasišviesdamas balana, nuėjo į kamarą. Jam artėjant prie užmaskuotos angos, mama peržegnojo balaną ir ši užgeso. Kitas stribas parklupdė mamą prie sienos ir pradėjo virš galvos šaudyti – reikalavo išduoti sūnų. Tos kulkos sienoje išlikusios iki šiol. 1945 m. vasarą dėl išdavystės brolis Albertas ir jo draugas buvo suimti. Tėvą čekistai tardė, reikalaudami išduoti „kitus banditus". Pamatę, kad nieko neišgaus, liepė jam kasti sau duobę. Įpusėjus kasimui, tėvas paprašė kareivio šaudant taikyti jam į galvą – kad mirtis būtų greita ir nereikėtų kankintis. Rusų kareivėlis nusigręžęs apsiverkė. Tokie žiaurūs buvo čekistų tardymo metodai. Ačiū Dievui, tėvo jie nesušaudė, o kartu su sūnumi Albertu nuteisė ir išsiuntė į Archangelsko lagerius.

Jų namuose vienas partizanas buvo palikęs daug prieškarinės patriotinės spaudos: žurnalų „Karys", „Trimitas", „Policija", „Žvaigždė", „Lurdas", „Žvaigždutė", „Kariūnas" ir kitų. Visa Petro vaikystė praėjo beskaitant tuos leidinius, gyvenant Nepriklausomos Lietuvos siekiais. Tai buvo tikra politinio ir patriotinio auklėjimo mokykla. Antisovietines nuotaikas stiprino okupantų ir jų talkininkų teroras, žvėriškas brutalumas, melaginga propaganda ir neteisybė. 1951 m. rudenį stribai laužėsi į kaimynų namus, kur gyveno sulinkusi senutė Žukienė ir jos dvylikametė giminaitė moksleivė. Šios, bijodamos smurto, iššoko pro langus ir pasileido bėgti. Stribai paleido šviečiamąsias raketas ir pradėjo į jas šaudyti. Mergaitei kulka pataikė tiesiai į pakaušį. Kai kitą dieną mokiniai pranešė mokytojai, kad mokinę Genę Klimaitę nušovė „liaudies gynėjai", ši labai pasipiktino tokiu „tarybų valdžios šmeižimu". Petras neįsirašė nei į pionierius, nei į komjaunuolius, niekada nevengė pasakyti tiesos, o tai „naujai iškeptiems" tarybiniams mokytojams – komjaunuoliams ir komunistams – labai nepatiko. Juk jie buvo ištikimiausi totalitarinės komunistinės ideologijos skleidėjai ir propaguotojai, „jaunosios kartos dvasios nuodytojai ir luošintojai". Tikrieji savo profesijos žinovai – išsilavinę tarpukario pedagogai, turėjo paklust šių karjeristų diktatui. 1952 m. jį, kartu su tremtinių sūnumi Jonu Skeivalu, du mokytojai komjaunuoliai tardė, kaltindami antisovietine propaganda, gąsdino baudžiamąja byla ir pataisos kolonija.

Jau sulaukęs penkiolikos metų Petras Plumpa pradėjo rašyti apie partizaninę kovą romaną „Kruvina pašvaistė", kuriame rėmėsi tik matyta ir girdėta tikrove.

Besimokant Pandėlio vidurinėje mokykloje, jo vyresnysis draugas ir kraštietis Algis Susnys 1955 m. ėmėsi iš moksleivių kurti pogrindinę organizaciją. Jam didžiulę įtaką turėjo pažintis ir bendravimas su buvusiu moksleiviu Kaziu Daugelavičiumi, patriotinės jaunimo organizacijos „Vyčių sąjunga" grupės vadovu. Jos nariai 1953 m. buvo suimti. K. Daugelavičius su vienu draugu buvo nuteisti kalėti po 25 metus,

kiti trys nariai – po 10 metų. Tuo metu Pandėlio apylinkėse dar veikė paskutinieji partizanai, kaimuose pasitaikydavo partizaninės spaudos, moksleiviai persirašinėdavo į sąsiuvinius partizanų dainas. 1955 m. birželio 20 d. Algis Susnys, Rimantas Greiška, Nijolė Gaškaitė ir Petras Plumpa parašė pirmuosius atsišaukimus, kuriuos išplatino Pandėlio, Suvainiškio, Konstantinavos, Paliepių ir Vilkolių apylinkėse. Po vasaros atostogų susirinkę mokiniai, pasiūlius A. Susniui, nutarė leisti laikraštėlį „Laisvės balsas“, nes visi grupės nariai buvo gabūs ir kūrybingi literatai. Laikraštėlį redagavo Pandėlio rajono švietimo skyriaus inspektoriaus duktė N. Gaškaitė, kuri ir pati kūrė eilėraščius, apsakymus. Netrukus prie jų grupės prisijungė Donatas Bičiūnas, parašęs apsakymą „Ledas lūžta“. Iki 1956 m. pavasario išėjo šeši laikraščio numeriai. Juose buvo ir publicistiniai straipsniai, ir politinių įvykių komentarai, ir Lenino bei Stalino raštų teiginių kritika (dažniausiai nacionalinės politikos klausimais). Straipsniuose buvo atskleidžiama totalitarinė komunistinės ideologijos prigimtis, demaskuojama okupacinė represinė politika. Laikraštėlio turinį atspindi straipsnių pavadinimai: „Komunistinė teorija ir praktika“, „XX komunistų partijos suvažiavimas“, „Apie Tarybinę Armiją“, „Jaunimo uždaviniai“ ir pan. Laikraštėlyje bendradarbiavo ir daugiau moksleivių: Česlovas Kučinskas, Aloyzas Karpinskas, Julius Patūpa, Vytautas Šiaučiūnas, Juozas Jurevičius ir kiti. 1956 m. vasario 15 d. Apaščios k. Č. Kučinskas išplatino antisovietines karikatūras, o N. Gaškaitė Pandėlio centre, ant ištremtų žmonių namo, kuriame buvo įsikūrusi Taupomoji kasa, sienos parašė: „Tegyvuoja Vasario 16!“

1956 m. kovo 24 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas paskelbė įsaką dėl politinių kalinių bylų peržiūrėjimo. Iš lagerių ir tremties į Lietuvą plūstelėjo žmonės – stalininio teroro aukos.

1956 m. balandžio mėn. KGB suėmė R. Greišką. Jis buvo išvežtas į Vilnių ir kelias dienas tardomas. Pandėlio KGB skyriuje buvo tardomi A. Susnys ir N. Gaškaitė, tačiau nieko neprisipažino. Netrukus KGB R. Greišką paleido, tačiau jis buvo išmestas iš mokyklos.

Po mokyklos baigimo pogrindininkai išsiskirstė po Lietuvos miestus – įstojo mokytis į aukštąsias mokyklas, technikumus, o P. Plumpa įsidarbino Kaune, Petrašiūnų šiluminėje elektrinėje.

1956 m. spalio mėn. gale Vengrijoje kilo revoliucija, peraugusi į ginkluotą sukilimą. Kaune per Vėlines kapinėse susirinko apie 3–4 tūkstančius žmonių. Žmonių laisvės troškimas buvo nenumaldomas – įvyko demonstracija, išreiškianti solidarumą kovojančiai vengrų tautai, drąsiai reiškiami protestai, sakomos revoliucingos kalbos. N. Gaškaitė, studijuojanti Kauno politechnikos institute, buvo sužavėta žmonių vienybe, patriotine dvasia ir savo akimis regėjo milicijos bei vidaus kariuomenės brutalų elgesį išvaikant taikią manifestaciją, suiminėjant jos dalyvius, oratorius. Tokia pat demonstracija įvyko ir Vilniuje. Įkvėpta šių įvykių, N. Gaškaitė parašė eilėraštį:

Jei nusviro galva
Budapešto širdy,
Dega kraujo spalva
Ten dangaus pakraštys.

Jei sukniubo sūnus
Žemaitijos miškuos,
Tuoj bežvaigždžiam danguj
Žarija sužioruos.

O kur kraujas nukris,
Ten rasa suspindės
Ir pakils vyturys
Iš pašauto širdies.

1957 m. vasario mėn. viena kurso draugė supažindino N. Gaškaitę su ką tik iš lagerio grįžusiu pusbroliu Aleksandru Krasausku. Jis pažadėjo suvesti ją su antisovietinio pogrindžio atstovais.

Tuo metu A. Susnys mokėsi Kauno veterinarijos akademijoje. Susirinkus bendraminčiams, jis pasiūlė sukurti antisovietinio pogrindžio grupę. Grupės vadu buvo išrinktas A. Krasauskas-Sakalas, jos nariais tapo P. Plumpa-Giedraitis, A. Susnys-Aukštaitis, N. Gaškaitė-Rūta. 1957 m. lapkričio 17 d. Kaune, Ąžuolyne, A. Krasauskas, kaip grupės vadas, priėmė jos narių priesaiką. Netrukus į organizaciją įstojo ir KPI studentė Birutė Putrimaitė-Eglė. Gruodžio mėn. organizacijos nariais tapo pandėliečiai Donatas Bičiūnas-Romas, Vilniaus pedagoginio instituto studentas, Česlovas Kučinskas-Uosis, Vilniaus geležinkelio transporto mokyklos moksleivis, o 1958 m. vasario mėn. ir Jonas Skeivalas-Henrikas, Klaipėdos žemės ūkio technikumo moksleivis. Pogrindinė organizacija savo narių turėjo jau visuose trijuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Faktiškai organizacijai vadovavo A. Susnys. Jis suformulavo pagrindinius uždavinius ir tikslus: a) gaminti ir platinti atsišaukimus; b) plėsti organizaciją, įtraukiant į ją naujus narius; c) platinti Nepriklausomybės laikų literatūrą; d) leisti organizacijos laikraštį. Laisvalaikiu organizacijos nariai mokėsi šaudyti, lavinosi, rašė eilėraščius ir prozos kūrinius.

1958 m. gruodžio mėn. buvo sukurtas atsišaukimo tekstas, padaugintas fotografiniu būdu. Naujųjų metų proga buvo kreipiamasi į visuomenę: „Sutikdami Naujuosius metus, sutelkime visas jėgas lietuviškumo palaikymui, lietuviškos jaunosios kartos išauklėjimui, mūsų Tėvynės išvadavimui. Jeigu jūsų gyslose dar sruvena lietuviškas kraujas ir širdyse dega Lietuvos karžygių dvasia, tad nuo šių Naujųjų metų visi kaip vienas pakilkime į kovą už žmogaus teises, už laisvę, už Nepriklausomybę."

Naujųjų metų išvakarėse į Kauną atvažiavo vilniškis Č. Kučinskas. Vakare visi jaunuoliai išėjo į miestą. Atsišaukimai buvo išmėtyti ar prisegti prie stulpų Kęstučio ir Donelaičio gatvėse, Laisvės alėjoje (pavadintoje Stalino vardu), autobusų stotyje, ant Aleksoto tilto, miesto autobusų stotelėse, duodami praeiviams į rankas. N. Gaškaitė atsinešė atsišaukimus į Rotušę, kur tuo metu buvo Statybos fakultetas ir vyko studentų šventinis vakaras. Prieš dvyliktą nakties ji pažėrė pluoštą atsišaukimų į salės vidurį, tarp šokančių porų.

Išplatinę atsišaukimus pandėliečiai susirinko Aleksote, N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės nuomojamame kambaryje – vienas kitą pasveikino su sėkmingai įvykdyta akcija ir Naujaisiais metais. Tos dienos nuotaika ir vilties troškimai atsispindi N. Gaškaitės eilėraštyje:

Vėl gruodis spigina laukus,
Ir vėl sniegulės krinta retos.
Einu gatve ir sveikinu aš jus,
Penkiasdešimt aštuntieji metai.

Šią naktį jūsų garbei mes,
Uždengę langus, prislopindami balsus,
Tvirta kovotojų ranka taures
Pakelsim už naujus, laisvus laikus.

Galbūt jūs slinksite tylėjime
Ir tautą mano kalsite grandinėm
Už tai, kad per silpnai mylėjome,
Kad per mažai Tėvynę gynėme.

O gal šie metai žengs sprogimams tratant,
Pabūklams griaudžiant, Kremliaus bokštams svyrant,
Kada prie savanorio aštuonioliktųjų metų
Guls žemėn penkiasdešimt aštuntų didvyris.

Priimsim viską, ką išties
Lemties slaptingoji ranka,
Ir degsim aukure vilties,
Kaip kažkada kažkur kažkas.

Po naujametinių atsišaukimų išplatinimo akcijos Kauno miesto KGB ir jų užverbuoti slaptieji agentai buvo „sukelti ant kojų“ – prasidėjo intensyvios pogrindininkų paieškos. Per agentus buvo sužinoti pirmieji įtariamieji ir pradėta juos sekti.

Pandėlyje A. Susnys iš spaustuvininko P. Mažuolio nupirko apie 800 spaustuvinio šrifto raidžių, o P. Plumpai pavyko užsakyti spausdinimo įrangą. Abu pradėjo rinkti atsišaukimo tekstą.

1958 m. vasario 15 d. B. Putrimaitė nuvežė į Vilnių ir perdavė Č. Kučinskui trispalvę vėliavą ir 150 atsišaukimų. Pasitelkęs į pagalbą pandėliečius D. Bičiūną ir J. Zuozą, Č. Kučinskas Vasario 16-osios naktį iškėlė vėliavą ant kalno netoli Olandų gatvės.

Kauno mieste P. Plumpa, A. Susnys, N. Gaškaitė ir B. Putrimaitė nuvažiavo į Petrašiūnus. P. Plumpa, turintis leidimą įeiti į elektrinės teritoriją, įkopė į kaminą ir Trispalvę pritvirtino pačioje viršūnėje, 80 metrų aukštyje. Kitą vakarą jis ir A. Susnys miesto gatvėse išplatino atsišaukimus.

KGB jau žinojo įtariamuosius. N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės kambario kaimynystėje buvo įrengta pasiklausymo aparatūra. Tokia pat aparatūra slapta įtaisyta ir A. Susnio

kambaryje. Ji įrašė A. Susnio, P. Plumpos, N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės pokalbius, kuriuose buvo tartasi dėl veiklos prieš 1958 m. kovo 16 d. įvyksiančius Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos rinkimus. Buvo nutarta atspausdinti ir Kaune bei Vilniuje išplatinti atsišaukimus, primenančius okupacinės valdžios neteisėtumą.

1958 m. kovo 8 d. P. Plumpa atvyko pas A. Susnį – buvo kuriamas organizacijos „Laisvę Lietuvai" programos projektas. Projekte buvo numatyta palaikyti lietuviškumą, spausdinti ir platinti atsišaukimus, antisovietinę literatūrą, plėsti organizaciją, sukurti stiprias grupes Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje.

1958 m. kovo 13 d. A. Susnio kambaryje KGB operatyviniai darbuotojai atliko slaptą kratą: rado ir slapta persifotografavo pogrindinės organizacijos „Laisvę Lietuvai" programą, atsišaukimus, šriftą, rėmelį su surinktu programos tekstu. Bijodamas priešiškų rinkimams akcijų, KGB nutarė ilgiau nelaukti ir organizaciją sunaikinti. Kovo 13–14 dienomis buvo suimti visi organizacijos nariai. Tardymo metu visi sėdėjo atskirose kamerose, o prie jų buvo pasodinti gerai paruošti „kamerų agentai", kurie visokiais būdais stengėsi įgyti pasitikėjimą ir „išpešti" saugumą dominančių žinių. Tardant N. Gaškaitė sakė: „Aš vedžiau antisovietinę agitaciją prieš tarybinę santvarką Lietuvoje todėl, kad ji man nepatinka. Aš norėjau matyti Lietuvą nepriklausomą, laisvą, be tarybinės santvarkos. Toks buvo mano pagrindinis tikslas."

1958 m. liepos 28–31 d. Vilniuje įvyko teismas. Visi aštuoni teisiamieji buvo kaltinami antisovietine agitacija ir grupine veikla (SSRS BK 58-10 I d. ir 58-11 str.). A. Susniui, Č. Kučinskui, D. Bičiūnui ir P. Plumpai dar buvo inkriminuojamas neteisėtas ginklo laikymas.

Galutinis nuosprendis: A. Krasauskui – 10, A. Susniui – 8, P. Plumpai ir N. Gaškaitei – 7, D. Bičiūnui ir Č. Kučinskui – 5, B. Putrimaitei – 3, J. Skeivalui – 2 metai laisvės atėmimo.

Nors ir buvo siūlyta, niekas malonės prašymų nerašė ir iškalėjo visą laisvės atėmimo laiką. Visi sugrįžo į Lietuvą, kaip savo laikraštėlyje kadaise buvo pranašavę:

Grįši nepražuvęs
Į Tėvynę šviesią!

Šviesa į Tėvynę dar negreit atėjo, bet tautos viltis ir kantrybė pagaliau išaugino laisvės medį. Asmeniškai P. Plumpai tai buvo tik laisvės kelio pradžia ir pirmoji okupantų skirta bausmė. Tas kelias atvedė į krikščionybę, kurioje atsiskleidė Dieviškojo pasaulio didybė, o kartu nauji siekiai, darbai ir... kalėjimai.

Parašyta pagal P. Plumpos atsiminimus. Eilėraščiais papildyta iš: Žemaitienė, Nijolė. Pogrindinė organizacija „Laisvę Lietuvai", II dalis. Prieiga internete: genocid.lt/Leidyba /9/zemaitiene.htm, 2016-09-20.

Omsko lageriuose

Po teismo J. Kadžionis pateko į Omsko lagerius. Pirmiausia papuolė į 4-ą „lagpunktą“ – medžio apdirbimo fabriką. Po Stalino mirties Vorkutos, Norilsko, Kazachstano lageriuose prasidėję kalinių sukilimai tiesiog sukrėtė visą Gulago sistemą. Juos organizuojant bei vadovaujant labai aktyviai dalyvavo ukrainiečiai ir lietuviai. Kaliniai reikalavo geresnių darbo ir gyvenimo sąlygų, režimo palengvinimo, teisingumo. Valdžia sukilimus malšino žiauriai, brutaliai – šaudydavo, traiškydavo žmones tankų vikšrais. Kingyro lageryje sukilimo metu vos nežuvo Malvina – nuo atlekiančio tanko ji išsigelbėjo pakibusi rankomis už grotų, o jos draugė latvė tai padaryti nesuspėjo ir buvo sutraiškyta. Norilsko lageryje po tanko vikšrais žuvo ir vienas iš sukilimo vadų kpt. Afanasijus Kazanas. Kovojant buvo pralieta daug politinių kalinių kraujo, paaukota daug gyvybių, visi sukilimai buvo žiauriai numalšinti, tačiau sovietinė valdžia suprato, kad tokios didelės nepaklusnių kalinių masės teroru suvaldyti jau nebegalės, ir pradėjo didžiules permainas. 1956 m. lageriuose tvarka jau skyrėsi kaip diena nuo nakties: politiniai kaliniai buvo atskirti nuo kriminalinių, niekas neužrakindavo nakčiai barakų, pagerėjo maitinimas, už darbą buvo mokama, iš bado jau niekas nebemirė. Siuntinių skaičiaus kaliniams niekas neberibojo, galėjai gauti jų tiek, kiek tau ir atsiųsdavo.

J. Kadžionis lageryje sutiko buvusį Dainavos apygardos vado A. Ramanausko-Vanago ryšininką Kostą Truncą. Tas dzūkelis ir sako: „Šimts perkūnų, laisvėj būdami kovojom prieš sovietų valdžią, o dabar ją statysim?!“ Abu nutarė geriau sėdėti izoliatoriuje, bet nedirbti. Ir nėjo į darbą. Izoliatoriuje maitino labai blogai, atrodė, kad sustojo „kaip užšalęs vanduo“ laikas, slėgdavo vienatvė. Galų gale abu nutarė baigti „boikotą“ – dirbant brigadoje, tarp vyrų, greičiau ir laikas prabėgdavo, ir maitindavo geriau.

1956 m. papuolė į 10-ą „lagpunktą“, kur politiniai kaliniai statė naftos perdirbimo fabriką. Jo parduotuvėse buvo pilna įvairiausio maisto: duonos, sviesto, grietinės, saldainių, bandelių, cukraus, kokio tik nori pieno, kefyro, dešrų. Iš miesto atvykstantys dirbti laisvieji darbininkai – montuotojai, suvirintojai – sakydavo: „Čia pilna maisto, o mes Omske, vos dešimt kilometrų nuo lagerio, negaunam net pieno vaikams nusipirkti.“ Statybos administracija į politinius kalinius žiūrėjo kaip į darbo jėgą ir buvo labai suinteresuota našiu ir kokybišku darbu. Tačiau geriau ir našiau dirbti skatino jau ne prievarta, o darbo užmokesčiu, premijomis. Kai kurie lietuviai ne tik viršydavo, bet įvykdydavo ir dvi dienos normas. Kad nesitrukdytų darbo laikas, maisto – bandelių, pieno, dešros – atnešdavo tiesiai į darbo vietą. Tai buvo ne lageris, o „pasaka“. Kaliniai vaikščiojo apsirengę kostiumais, su laikrodžiais, „juodukai“ užsidėję net po du, tačiau vis tiek klausdavo: „Дорогой, скажи, сколько время?“ („ Brangusis, pasakyk, kiek valandų?“). Iš miesto laisvieji darbininkai už pinigus atveždavo degtinės, kai kurie prisigerdavo „kaip maišai“, nuo lagerio vartų sargyba juos tempdavo tiesiai į izoliatorių, o ryte iš jo žygiuodavo tiesiai į darbą. Į naktį nesaugomas statybas iš

miesto prisirinko jaunų moterų – paleistuvių, o specialiai „meilės reikalams“ buvo iškastas slaptas bunkeris. Tačiau šitie reikalai baigėsi nelaimingai – statybose dirbantys buldozeriai netyčia jį užvertė žemėmis. Kol kaliniai kastuvais atkasė, visi bunkeryje buvę „damos ir kavalieriai“ jau buvo uždusę.

Vieną šeštadienį po pietų liepė visiems baigti darbą. Privežė vaikinų, merginų, aprengtų darbo drabužiais, fotografavo, filmavo, o po to laikraščiuose parašė, kad „naftos perdirbimo fabriką spartuoliškais tempais stato komjaunuoliai“. Kaliniai su tuo laikraščiu nuėjo pas lagerio viršininką ir klausia: „Viršininke, tai kas stato šitą naftos perdirbimo fabriką!?“ – „Aišku, jūs!“ – atsakė šis. – „O kaip čia parašyta!?“ – rodo laikraštį. Tas numojo ranka: „Aaaai, jūs nekreipkit į tai dėmesio!..“ Sovietinė valdžia, kaip visada, melavo „per akis“, propaganda buvo vykdoma „visais frontais“.

Lageriuose kaliniai įsirengė futbolo ir krepšinio aikšteles, susidarė žaidėjų komandos. J. Kadžionis savo rankomis padarė biliardo stalą, niekuo nesiskiriantį nuo fabrikinio. Valdžia tokią veiklą tik girdavo – negailėjo „duonos ir žaidimų“ – svarbu kad dirbtų, laisvalaikiu žaistų ir apie nieką negalvotų.

Tuo metu Lietuvoje žmonės, o ypač kolūkiečiai, gyveno labai sunkiai. Negalima būdavo gauti cukraus, jo nusipirkti galėjo tik tie, kurie pirmieji ateidavo balsuoti.

Tada niekas ir nebetikėjo, kad reikės „sėdėti“ 25 metus – juk laikai keitėsi, vyko permainos. N. Bulganinui būnant Sovietų Sąjungos ministru pirmininku, lageriuose pokyčiai vyko tik į gerąją pusę.

1956 m. iš Maskvos į lagerį atvyko didelius įgaliojimus turinti Specialioji komisija. Ji peržiūrinėjo nuteistųjų bylas. Prasidėjo masinis (apie 80 procentų) politinių kalinių paleidimas į laisvę. Pirmiausia paleido pagal 58 str. 10 punktą „už antisovietinę propagandą ir agitaciją“ nuteistus kalinius, kalėjimo žargonu vadintus „pletkininkais“ (plepiais). Po jų perteisė ir paleido į laisvę daug buvusių partizanų, ryšininkų, rėmėjų, pogrindininkų, kitiems buvo sumažintas įkalinimo laikas.

Kartu su J. Kadžioniu kalėjo ir kraštietis Edmundas Raginis, buvęs Troškūnų geležinkelio stoties viršininku. Abu buvo susidraugavę, vienas kitu visiškai pasitikėjo. Jis vyras buvo „kaip reikiant“ – palaikė su partizanais ryšį, teikė žinias, parūpindavo jiems ginklų, platino proklamacijas. MGB jo veiklą išaiškino, o teismas skyrė 25 metus lagerio. Komisijai paleidus pagal 58 str. 10 punktą dešimčiai metų – „vaikiškai bausmei“ – nuteistus kalinius, buvo imtasi nagrinėti „dvidešimtpenkinių“ – nuteistų kalėti ilgiausiai, 25 metams, bylas.

Taip sutapo, kad juos abu komisija pasikvietė tą pačią dieną ir abiem paliko tą pačią maksimalią bausmę. E. Raginiui dar pasakė: „Kaip tau ne gėda, tarybinis tarnautojas, banditų proklamacijomis „apsikabinęs“ sėdėjai stotyje ir dar nori, kad tau bausmę „numestų“! Nepasikeitė ir J. Kadžionio likimas – pasikvietusi komisija tepasakė: „Geriau dirbk!“ Tačiau abu per daug nenusiminė, matė, kad „ledai jau pajudėjo“, tad anksčiau ar vėliau tikėjosi būsią paleisti.

„Paliuosavus“ daug kalinių, barako sekcijoje jų skaičius tiek sumažėjo, kad administracija leido nupjauti viršutinius gultus – jie tapo nebereikalingi. Abu draugai gulėjo šalia, ant gretimų narų, o prieš užmiegant visada dar pasišnekėdavo. Kartą vakare, po komandos „Отбой!“ (ilsėtis!) išsitiesus ant kietų narų, Edmundas sako: „Aš tai nieko, jaunas, pergyvensiu, bet ką dabar man tėvams parašyti? Juk jie, senukai, pasiramsčiuodami lazdelėmis kiekvieną dieną eina į Trumbatiškio „gelžkelio“ stotelę ir atėjus traukiniui tarp atvykstančių keleivių ieško, klausinėja, ar Edmundas neparvažiavo? Aš jiems rašau, meluoju, nenorėdamas morališkai „nužudyti“, kad į mūsų lagerį komisija dar neatvažiavo. Juk mano mama tiek daug išgyveno – per Didįjį karą devynis savo vaikus per mėnesį palaidojo. Ar begali jiems būti sunkiau kaip dabar, ar jie atlaikys dar vieną gyvenimo smūgį!?“

Specialioji komisija iš Maskvos jau seniai buvo išvažiavusi. Vieną naktį J. Kadžionis susapnavo labai aiškų, tikrovišką sapną. Kalėjimo sapnai dažnai būdavo labai ryškūs, su pranašiškais ženklais, kuriuos ne visada lengva būdavo „iššifruoti“.

Lageryje „nariadčiku“[1] dirbo vienas latvis, visada vaikščiojęs su pypke „tarp dantų“. Pasižymėjo dar ir tuo, kad, kaip ir B. Sruoga, lageryje niekada nenešiojo kepurės, net per Sibiro žiemos šalčius. Kaliniai jį vadindavo „Трубка“ („Pypke“). J. Kadžionis susapnavo jį beskubantį tarp barakų su ilgu popieriaus lapu – „pasiliuosuojančių“ kalinių sąrašu. „Трубка, – sako jam, – leisk ir man žvilgtelėti į šitą sąrašą!“ Žiūri, ogi sąraše pirma pavardė – Raginis. Rūpi surast ir savo pavardę. Ieško ieško ir neranda, o ji, pasirodo, pačiame sąrašo gale, pati paskutinė.

Rytą atsikėlęs J. Kadžionis, prisiminęs aiškų sapną, sako draugui: „Edmundai, tave „paliuosuos!“ Tas atsakė: „Jonai, ar tu durnas esi? Kas gi „paliuosuos“, juk komisija jau seniai išvažiavo!“ – „Aaaa, – sako J. Kadžionis, – tačiau aš gi mačiau „pasiliuosuojančių“ kalinių sąrašą, o jame tavo pavardė – pirmutinė!“ Dar truputį pasikalbėję, išėjo į darbus. Vakare, po vakarienės, patikrinimo ir komandos „Отбой!“, atsigulė ant narų. Vidurnaktį jų barako sekcijoje staiga uždegė šviesą ir pasigirdo komanda: „Raginis, greitai į „specdalį“!“ J. Kadžionis jam vėl: „Edmundai, tave „paliuosuos“!“ Tas jau nieko nebesako, greitai rengiasi ir išeina. Neilgai trukus grįžta atgal. Iš netikėtos laimės suploja rankas delnais, sukryžiavęs prispaudžia jas prie krūtinės ir sako: „Joneli, mane „paliuosavo“!“ Netrukus ir E. Raginis išvažiavo namo.

Tame pačiame lageryje teko būti kartu ir su poetu Antanu Miškiniu. Jis buvo smulkaus sudėjimo žmogus, labai išsilavinęs, doras ir sąžiningas. Dirbo visokius sunkius darbus – kasdavo, „knisdavo“ vandens apsemtas tranšėjas, kanalus, buvo tikras „juodadarbis“, į jokius „pridurkus“ nesitaikė. Kaliniai jį vadino „Vargo Žiurke“. Jis labai gerbdavo partizanus, mėgdavo klausytis jų dainų. Kiekviename lageryje būdavo apie 200 lietuvių, o juk lagerių buvo pristatyta daugybė – lageris prie lagerio. Kalėdamas poetas A. Miškinis parašė savo garsiąsias „Sopulio psalmes“, kurias J. Kadžionis atmintinai išmoko. Lageryje A. Miškinis sukūrė savo geriausius lyrinius eilėraščius – nei prieš lagerį, nei po jo tokio minties gilumo, vidinio tragizmo, tiesos sakymo jo kūryboje

nebebuvo. Tai buvo jo kūrybos „aukso vidurys“, sukurtas pačiomis sunkiausiomis lagerio sąlygomis – esant dramatiškiausiems dvasiniams išgyvenimams, sukrėtimams, nuolatinei įtampai, nepritekliams, alkiui, baimei, nuovargiui, beteisiškumui, pažeminimui, nevilčiai, aplinkinių melui, klastai, nužmogėjimui, tačiau visada tikint Aukščiausiuoju.
Vienas iš jo eilėraščių vadinasi „Regėjimas“

Regiu – ant kryžiaus taip aukštai pakibęs
Tu, Išganytojas, kančioj tylus.
Atsižadu ir keršto, ir puikybės,
Atsižadu šėtono išmislų.

Mačiau, trėmimuos klykia kūdikėliai,
Tuo džiūgauja per prievartą minia...
Tai šito melo niekaip nepakėliau –
Kovon išstojau nuoga krūtine.

Aš mažas, menkas, kaip dulkelė,
Akis pakelt man į Tave drovu.
Bet išvedei mane ant didžio kelio
Ir parklupdei tarp įnirčio kovų.

Ir man derėtų kankinio vainikas,
Jei ant galvos uždėtum Tu Patsai.
Mane lyg nejučiom smakai apniko –
Staiga – nepasiruošusį visai...

Tačiau aš jau daugiau nepiktžodžiausiu...
Ir taip jau būčiau žuvęs, jei ne Tu.
Tu man paguoda ir viltis didžiausia
Šituo sunkiausių bandymų metu.

Parpuolu alpdamas po Tavo kojų,
Ir balsas mano girdimas danguos.
Su džiaugsmo ašarom karštom dėkoju,
Kad ateini rūsin mane paguost.

Tu ateini per storas mūro sienas,
Sargybas apginkluotas ir grotas.
Man atneši žvaigždėtą mėnesieną
Ir klausinėji – „Kurgi tu? Ar tas?“

Aš –tas. Tu – Išganytojas, Tave pažįstu –
Gyvenimas Tu, kelias ir tiesa.
Ir mano rūsys žvaigždėmis pražysta,
Ir liejasi ramybė ir šviesa.

Tu man barstai žodžius gražius kaip žiedas:
„Ko tu bijai? – Aš su tavim kartu“.
Ir pašnibždom kamputy psalmes giedu,
Ir klausosi kalėjimas kurtus...

Vienas jo lageryje sukurtų eilėraščių skirtas poetei Salomėjai Nėriai.

(S. Nėriui)

Už ką taip jau puošė Tave, seserėle,
Ar kad apkerėjo raudona gėlė?
Atvežė, paliko paskui patvorėly,
Patvorėly vieną amžinai gulėt.

Ar svyruos berželis, ar kukuos gegulė,
Ar pavasarėlis Tau pašvies anksti.
Daug brolelių Tavo patvorėliuos guli,
Patvorėliuos guli, paukščiams išmesti.

Kai tau laimę piršo, aukso kalnus siūlė,
Mūsų širdys tvino, kepo su kraujais.
Mes tada apstulbom – kurgi tu, sesule,
Kurgi, seserėle, argi Tau su jais?

Prie krūtinei segė Tau raudoną gėlę,
O mums veidas balo, temo mums šviesa.
Buvo liūdna, gaila, širdį baisiai gėlė –
Ta gėlė raudona kruvina visa...

Kai paskui pulkais mes ėjom ant pakūtos,
Su mumis, sesele, nebuvai kartu.
Jei jau mirt reikėjo, tai numirt Vorkutoj,
Tai palikt legenda mums galėjai Tu...[2]

1958 m. J. Kadžionis pateko į Taišeto 19-ąjį Čiunos lagerį, medienos apdirbimo fabriką. Nors jame ir nebuvo tokios „prabangos“ kaip naftos perdirbimo įmonėje, tačiau sąlygos dar buvo neblogos – galėjai gauti siuntinius, už pinigus be apribojimų nusipirkti mėsos konservų.

Nuo 1961 m. pateko į Mordovijos lagerius – 11-ą, 7-ą o vėliau į 17-ą. 1960 m. lagerio režimas labai sugriežtėjo, atsirado daugybė apribojimų, suvaržymų. Per mėnesį kalinio maistui būdavo skiriama 13 rublių. Jeigu kalinys išdirbdavo nustatytą darbo normą ir nepažeisdavo lagerio režimo, turėdavo teisę iš asmeninės sąskaitos lagerio parduotuvėje nusipirkti margarino, marmelado ar saldainių („bambonkių“) už 5 rublius per mėnesį. Kas normos neišdirbdavo, tokią teisę prarasdavo. Jeigu kalinys darbo normos neįvykdydavo nuolatos, laikas nuo laiko sėsdavo į karcerį, vadinamą Šizo (Штрафной изолятор, lietuviškai – bausmės izoliatorius). Ten maisto gaudavo tik už 10 kapeikų per parą. Buvo uždrausta nešioti civilius drabužius ir laikrodžius – privaloma apranga buvo jau tik kalinio drabužiai. Per mėnesį buvo galima parašyti tik du laiškus, o metuose gauti tik vieną 5 kg sveriantį siuntinį (už menkiausią režimo pažeidimą administracija galėjo ir jį uždrausti). Dar buvo leidžiama per metus gauti dvi banderoles po 1 kg svorio – jose galėjo būti popierius, laikraščiai, žurnalai. Viskas keitėsi tik į blogąją pusę – griežtėjo kalėjimo režimas, blogėjo maitinimas, atsirado daugybė draudimų, buvo stengiamasi visokiausiais būdais apsunkinti kalinių gyvenimą, sugniuždyti juos morališkai, iš vidaus pakirsti kalinių vienybę, sukelti nepasitikėjimą, supjudyti politinius kalinius tarpusavyje.

Mordovijos 10-asis lageris buvo ypatingo režimo, pats sunkiausias, vadinamas „Akmeniniu maišu“. Jame kalinius laikydavo tamsiose, uždarose kamerose, negalėjai išeiti į zoną. Ten sėdėjo politiniai kaliniai, nuteisti antrą kartą arba jei buvo teisti mirties bausme. Jame kalėjo Liudas Simutis, Alfonsas Svarinskas, Algis Petrusevičius, Jonas Abukauskas, Petras Paulaitis ir daug kitų lietuvių.

Mordovijos 1-ajame lageryje kalėjo tik dvasininkai, tarp jų – daug lietuvių kunigų. Kad „negadintų“ žmonių, jie buvo surinkti į vieną vietą. Atvykus iš Maskvos komisijai, tie buvo nustebinti, kad ant barako sienų pakabintos maisto dėžutės neužrakintos, be spynų. Kunigas Alfonsas Svarinskas jiems paaiškino: „Čia yra vienintelė Tarybų Sąjungoje vieta, kur niekas nevagia ir nesikeikia!“

1972 m. J. Kadžionį išvežė į Permės lagerį, kuriame iškalėjo iki pat galo, iki 1978 m.

Remtasi J. Kadžionio prisiminimais.

[1] „Nariadčik“ (lietuviško žodžio atitikmens nėra) – tai aukščiausios vadovaujančios pareigos, suteikiamos kaliniui už „ypatingus nuopelnus“ su „kūmo“ palaiminimu. Jis buvo kalėjimo administracijos (štabo) atstovas kalinių tarpe – per jį kaliniai perduodavo malonės prašymus, skundus, per jį kalinį išsikviesdavo į štabą, pranešdavo apie nuobaudas, įvairius apribojimus (siuntinių, laiškų, pasimatymų). Jis kasdien „štabui“ raštu pateikdavo ataskaitą – kiek yra darbingų žmonių, kiek išėjo į darbą, kas serga, kas atleistas nuo darbo, kas sėdi karceryje ir t. t. Kaliniai niekada „nariadčiku“ nepasitikėjo, laikydami jį „valdžios šuva“.

[2] Antanas Miškinis. Sulaužyti kryžiai. Vilnius: Vaga, 1989, p. 16, 51.

Lietuvos čekistų vizitai lageryje

Lietuvos KGB darbuotojai labai „rūpinosi“ lietuviais ir lageryje – aplankydavo kiekvienais metais, kartais atsiveždami ir jiems „tarnaujančių“ žurnalistų.

Atvažiavę į lagerį visus lietuvius politinius kalinius „išsišaukdavo“ pokalbiui. Tačiau ne visi pokalbiai vykdavo kaip būdavo jų numatyta.

Lageryje kalėjo art. kpt. Petras Paltarokas-Algimantas, buvęs Joniškėlio ir Linkuvos krašto partizanų vadas. Tarp jo ir atsivežto KGB tarno įvyko maždaug toks pokalbis:

„Jūs žurnalistas?“ – paklausė P. Paltarokas. – „Taip taip“, – patvirtino šis. – „Ką jūs galite pasakyti apie žudynes Rainių miškelyje?“ – „Tai ką jūs čia, ką jūs čia! Čia „supinti“ dalykai!“ – „Juk jūs žurnalistas, tai aš teiraujuos. O apie Pravieniškių žudynes ką nors žinot?“ Tas vėl išsisukinėja: „Tai ką jūs, ką jūs, tai neaiškūs dalykai!“ – „Jei nežinot, kas darėsi Lietuvoje, tai gal žinot, kas vyko Červenėje?“ Tas nebeturi ką sakyt. Tada kpt. P. Paltarokas atsistojo ir sako jam: „Žinai ką, pats esi piemuo, o ne žurnalistas!“– ir išėjo pro duris.

Tačiau taip sakydavo toli gražu ne visi, tam reikėdavo didelės drąsos, viskas būdavo įrašoma į bylą ir už tokius žodžius įgydavai „visuomenei pavojingo asmens“ statusą. Tokiam bausmės sumažinimas jau „nebešviečia“.

Pakviečia J. Kadžionį. Kabinete sėdi ypatingai svarbių bylų tardytojas Vytautas Kažys. Klausia: „Kaip gyvenat?“ – „Kaip lageryje“, – atsako J. Kadžionis. – „Kokia čia pas jus organizacija, kuri raudonus raiščius nešioja?“[1] – „Panašiai kaip žydų prie vokiečių“, – atsakė J. Kadžionis. – „Ar laisvės nori?“ – klausia. – „Žinoma, noriu, – atsako J. Kadžionis, – kur rasi tokį žmogų, kuris laisvės nenorėtų!“ – „Jeigu nori, gali eit, kelias jums atviras“, – sako V. Kažys. – „O ką reikia padaryt? – klausia J. Kadžionis, – Užsidėt raudoną raištį SVP?“ – „Nee, čia tai menkniekis, – numojo ranka. – Reikia pasmerkt praeitį. Parašyk, kad buvai jaunas, tave suklaidino, kad kova prieš tarybų valdžią buvo didžiulė klaida, ir važiuok namo!“ – „O ne, – atsakė J. Kadžionis, – jūs darėt žiauriausius nusikaltimus, o aš savo praeitį smerksiu!“ Tas pyktelėjo, sakydamas: „Aš žinau, kaip jums skaudu ir graudu, nes tauta jus išmetė į „gyvenimo diendaržius!“ – „Žinot ką, – atsakė J. Kadžionis, – tai jūs taip kalbat. Bet pasaulis apie mus kitaip atsiliepia. Aš manau, kad kaip tik jūs esat atsidūręs tame diendaržyje ir, kol nevėlu, keiskit savo gyvenimo kryptį!“ Tas žiūri nustebęs. „Klausyk, – sako, – o ką tu lageryje šneki?“ – „Lageryje aš nieko nešneku, – atsakė J. Kadžionis, – o jums, jeigu reikia, aš galiu ir daugiau kai ką papasakoti. Aš žinau, tokių „durnių“ jūs mažai randat, kiekvienas stengiasi pataikaut, o aš sakau tiesą.“ Tas tyli ir kažką rašo. J. Kadžionis pusiau juokais klausia: „Tai ką, į duobę ar dar kur nors?“ V. Kažys pakėlė akis nuo popieriaus lapo, pasimuistė ir tarė: „Į duobę ar ne į duobę, bet Lietuvos tau niekada nematyt!“

Kartą „išsišaukia“ būrio viršininkas ir sako: „Kadžioni, kodėl tu niekur nedalyvauji!?“ – „O kur reikia dalyvauti?“ – retoriškai paklausė J. Kadžionis. – „Na, pavyzdžiui, vidaus

tvarkos sekcijoje (SVP)." Jos nariai kartu su prižiūrėtojais vaikščiodavo po „zoną", turėdavo palaikyti tvarką. J. Kadžionis, vaidindamas nustebusį, nutarė jam sumeluot: „Jūs man siūlot stoti į šitą sekciją? Jų gi čia pilna, visur „raudonuoja". Vienąsyk eidamas pro šalį girdėjau, kaip jie tarpusavyje šneka: „Nesvarbu, kad raudonas raištis ant rankos, svarbu, kas širdyje. Jeigu bus perversmas, mes patys pirmi bolševikams gerkles išplėšim." Jie, matyt, žydus šaudė, vaikus į šulinius mėtė. Jūs neduokit jiems siuntinių, pasiųskit į sunkesnius darbus, pamatysit, ar jie tuos raiščius benešios. O jūs man siūlot kartu su jais vaikščiot!" Tas pasimetė, galvoja: „Kas čia per žmogus?" J. Kadžionis jam dėsto toliau: „Mano, kaip piliečio, pareiga būtų sužinojus pranešti, kad kažkas rengiasi, pavyzdžiui, darbovietę susprogdint. Tai visiškai kitas dalykas. Tačiau jeigu kažkuris atsinešė arbatos pakelį, aš turiu bėgt jums pranešt? Tai man tiesiog gėda, kaip gali taip žemai nupult." Būrio viršininkas pasimetė: „Dalinai tai jūs teisus." J. Kadžionis jam atsakė: „Ne dalinai, bet visiškai teisus!" Tas pranešė saugumui. Atvykę iš Vilniaus čekistai kviečiasi pokalbiui. Atėjus klausia: „Kaip gyveni, Kadžioni?" – „Kaip lageryje", – atsako šis. – „Ar lageryje nėra kokios slaptos organizacijos, kuri jums kenktų, maišytų?" J. Kadžionis sako: „Ar yra kokia slapta organizacija, aš nežinau, tačiau man maišyt niekas negali, juk pats turiu savo galvą." Tie sako: „Teisingai, galvą turit, bet kur ta jūsų galva atvedė? Girdėjom, kad jūs čia darot susirinkimus, ar žinot, kad už tai yra baudžiamasis straipsnis?" J. Kadžionis patikslina: „Ar jūs čia man taikot? Jeigu turit kokių duomenų, tai pasinaudokit šia įstatymo teise." Po pauzės jie sako: „Na, mes žiūrėjom jūsų bylą, ten nieko ypatingo nėra. Reiktų pagalvoti, kad jus pristatytų tribunolui." Tribunolas turėdavo teisę sumažinti bausmę iki 15 metų, o jeigu jau būdavai tiek „atsėdėjęs", iškart važiuodavai į namus. Baigiantis pokalbiui, J. Kadžionis tarė: „Aš turiu į jus prašymą." Abu čekistai maloniai nusišypsojo, nes, jei turi į saugumą prašymą, tai jau esi „jų žmogus". J. Kadžionis pradėjo: „Girdėjau, kad jūs peržiūrėjot mano bylą, joje nieko ypatingo nėra, o mane galima pristatyti tribunolui ir sumažinti bausmę?" – „Taip taip", – patvirtino čekistai. – „Aš prašau manęs tribunolui nepristatyti!" – „Kaip!?" – nustebo šie. J. Kadžionis dar pakartojo: „Aš prašau, kad jūs manęs nepristatytumėt į šitą tribunolą." – „Bet kodėl!?" – klausia saugumiečiai. J. Kadžionis toliau „dėsto": „Cirko žiūrėt aš ne mėgėjas. Jeigu man, dirbančiam kaliniui, papildomai neduoda dviejų rublių, kaip kitiems, nusipirkti maisto produktų, tai kas man gali duoti laisvę? Juk yra invalidų, nešiojamų neštuvais, pirmoj eilėj jie turi būti paleisti. O aš dar galiu palaukt!" Taip ir išsiskyrė.

Praėjus dviem dienoms, po rytinio patikrinimo būrio viršininkas praneša: „Kadžioni, prisistatyk į Stebėjimo komisiją." Tai tokia paruošiamoji komisija prieš siunčiant į tribunolą. Ją sudaro visokie aktyvistai, „pridurkai", vyresnieji tvarkdariai. Kiekvienas tave „bado", klausinėja, ar tu pripažįsti savo kaltę, kaip elgsies paleistas į laisvę ir pan. Jeigu nori būti pristatytas tribunolui, turi nusižemint ir sakyt: „Taip taip, esu labai nusikaltęs, tai mano klaida, daugiau taip nebedarysiu." Jie nori tave „morališkai išprievartaut", o paleis į laisvę ar nepaleis – tau jau kitas klausimas. Daugybei kalinių

taip būdavo – „pristato“ tribunolui, o šis atsako. J. Kadžionis net nesiruošė eiti į šią komisiją – pasiėmė knygą ir nuėjo už mokyklos pastato skaityti. Jo ieškojo, lakstė, tačiau niekur nesurado. Kitą dieną būrio viršininkas sako: „Užeik!“ Pasodino J. Kadžionį už stalo ir klausia: „Kas turi galvoti apie jūsų laisvę!? Jūs ar mes!? Kodėl vakar neatėjai į Stebėjimo komisiją!?“ J. Kadžionis jam sako: „Atsakysiu jums tiesiai ir atvirai – iš bolševikų valdžios nelaukiu jokios malonės.“ Būrio viršininkas iš nustebimo net išsižiojo: „Gali pakartot!?“ – „Galiu, – atsakė J. Kadžionis. – Iš bolševikų valdžios nelaukiu jokios malonės!“ – „Ką gi, dabar viskas aišku!“ – ištarė viršininkas.

Tai vyko Permės lageryje, kuris šiuo metu saugomas kaip muziejus. Rusijos disidentas Sergejus Kovaliovas J. Kadžioniui, arkivyskupui S. Tamkevičiui ir B. Gajauskui buvo išrūpinęs bilietus, ten visi ir susitiko, tačiau jau kaip garbės svečiai. Buvo suvažiavę net 14 šalių atstovai, kuriuos domino sovietinės sistemos nusikaltimai. Tarp jų buvo ir švedas J. Ohmanas.

Remtasi J. Kadžionio prisiminimais.

[1] Lageryje iš „perauklėjimui“ pasiduodančių kalinių vidinei tvarkai palaikyti buvo sukurta „Vidaus tvarkos sekcija“(„Секция внутреннего порядка“ – СВП), kurios nariai nešiojo raudonus raiščius. Kaliniai tokių „persivertėlių“ negerbė ir СВП paniekinamai paraidžiui išvertė: „Сука вышла погулять“ (lietuviškai – „kalė išėjo pasivaikščioti“).

Partizanų dainos lageryje

Lageryje gražiausiai dainuodavo lietuviai ir ukrainiečiai. Tarp šių tautų nebūdavo konfliktų, tarpusavyje visada gerai sutardavo, kartu švęsdavo Velykas. Kadangi Kalėdų laikas nesutapdavo, šventės metu atėję į darbą lietuviai nedirbdavo – juos, kad būtų įvykdytos išdirbio normos, pavaduodavo ukrainiečiai, o švenčiant ukrainiečiams – jų darbo normą įvykdydavo lietuviai. Laisvalaikiu lietuviai dažniausiai „traukdavo“ partizaniškas dainas. Kartą dainuojant kareivis iš sargybos bokštelio ėmė lietuviškai šaukti: „Vyrai, kaip gražiai dainuojat. Metu šautuvą ir einu pas jus!“ – „Neik, dar pabūk!“ – atsakė dainininkai. Pasirodo, tai buvo privalomoje karinėje tarnyboje tarnaujantis tautietis. Vėliau, jam prašant, lietuviai slapta perdavė užrašytus partizaniškų dainų tekstus, kuriuos jis išsivežė į Lietuvą.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Mirtis iš nevilties

Mordovijos 7-ame lageryje kalėjęs rusas sužinojo, kad žmona jo nebelaukia – „susidėjo“ su kitu. Iš nevilties, nekreipdamas dėmesio į sargybinių komandas „Stok!“,

šoko ant lagerio tvoros vielų ir buvo nušautas. Tokį pat likimą Mordovijos 11-ame lageryje 1962 m. pasirinko ir vienas lietuvis.

Buvęs Pasvalio krašto partizanas Bronius Žitkevičius – ramus, nedidelio ūgio vyrukas, lietuvių vadintas Broniuku, KGB saugumiečių prikalbintas pažadais išleisti į laisvę, parašė savo praeities „prakeikimą". Tačiau to buvo per maža – laisvės dar nedavė. Pasirodo, reikėjo „prakeikti" ne tik savo gyvenimą – verkšlenti, atgailauti, prisipažinti klydus, bet „prakeikti" ir partizaninę laisvės kovą bei jos kovotojus – „buržuazinius nacionalistus". KGB, siekdama tarp lietuvių sukelti nesantaiką, šią žinią greit išplatino lageryje. Lietuviai į tokius poelgius žiūrėjo labai principingai, griežtai, ir nuo Broniuko nusigręžė, „atsitvėrė siena" – nebendravo, nesisveikino, tartum jis būtų tapęs „tuščia vieta". Žmogus tapo „nei paleistas, nei pakartas" – saugumiečiai juo pasinaudojo, pažado neištesėjo, o draugai jį atstūmė, pasmerkė. Iš nevilties sąmoningai pasirinko mirtį – „metėsi" tiesiai ant lagerio tvoros vielų ir sargybos buvo nušautas.

Remiantis J. Kadžionio atsiminimais.

Pabėgimai iš lagerio

Nors lageriai buvo Sibiro glūdumose, apjuosti sargybų kordonais, o klimatas atšiaurus, tiesiog pražūtingas, visada atsirasdavo drąsuolių, kurie ryždavosi pabėgimui. Stalino valdymo metais lageriuose politinių kalinių gyvenimas buvo labai sunkus, tiesiog nepakeliamas. Lagerio teritorijoje auganti žolė badaujančių kalinių būdavo suvalgyta, tiesiog „išskusta", o išvesti už zonos kišdavo į burną bet kokį žalumyną – viską skrandis atlaikydavo. Sunkus, sekinantis fizinis darbas, didelės išdirbio normos ir maitinimas pusbadžiu greit nualindavo organizmą. Matydami, kad kaliniai aplink vis miršta ir miršta, atsirasdavo tokių, kurie sakydavo, kad blogiau nebus, ir imdavo ruoštis pabėgimui. Pasiruošimas būdavo ilgas, nes reikėdavo sukaupti maisto atsargų, todėl jį nuslėpti nuo aplinkinių būdavo sunku. Apie jį žinodavo daug kalinių, tačiau išdavystės būdavo retai – tai tik parodydavo kalinių vienybę. Pabėgus iš vietinių gyventojų pagalbos niekas nesitikėjo. Atvirkščiai, nuo jų reikėjo slėptis, visokiais būdais vengti – už kruopų ar miltų maišelį šie iškart „parduodavo" – pranešdavo NKVD. Laimingų pabėgimų būdavo labai mažai – daugelis kalinių buvo nušauti, o šunų apkandžioti jų kūnai atvežami į lagerį ir suguldomi prie vartų kitų kalinių įbauginimui. Jeigu to neįvykdavo, lageryje likusieji kaliniai manydavo, kad pabėgimas pasisekė. Iš tikrųjų tai dar nereiškė sėkmingo galo – jų gyvybes galėjo pasiglemžti ir rūsti bei negailestinga taiga. Po karo lageriuose kalėjo daug buvusių kadrinių karininkų, kareivių frontininkų, kariavusių abiejose fronto pusėse. Jie profesionaliai suplanuodavo ir dažnai sėkmingai įvykdydavo pabėgimus: užpuldavo sargybą, apsiginkluodavo, persirengdavo jų uniformomis. Tačiau dažniausiai tik pradžia būdavo sėkminga, o galas – tragiškas. Stalino valdymo laikais už pabėgimą bausdavo

labai griežtai – 20 m. katorgos be teisės sugrįžti į namus. Nors, atrodė, prošvaistės ir nebuvo, tačiau viltis visada išliko gyva – visi tikėjo, kad amžinai taip nebus, kad nusikalstamas režimas, pastatytas ant žmonių kaulų, subyrės.

Pabėgimai tęsėsi ir po Stalino mirties. KGB per savo agentus platindavo kalinius „guodžiančius" gandus, kurie paprastai pasigirsdavo pavasarį, prieš „vasarinį pabėgimų sezoną". Jie būdavo labai tikroviški, žadinantys viltį: kalbama, kad bus pakeistas Baudžiamasis kodeksas, paskelbta amnestija, bus įvairių pasikeitimų „į gerąją pusę". Kartais kažkas iš kalinių net gaudavo laišką su labai gera žinia – kad tokiame tai lageryje jau darbuojasi atvykusi komisija, peržiūrimos kalinių bylos, sutrumpinamas įkalinimo laikas, o kai kurie net paleidžiami į laisvę. Tokiu būdu buvo stengiamasi sustabdyti kalinius nuo pabėgimų, už kuriuos labai griežtai atsakydavo lagerio vadovybė – „nulėkdavo ne tik antpečiai, bet ir galvos". Paprastai „ant žiemos" tokie pažadų platinimai baigdavosi – valdžia juk žinojo, kad žiemą niekas nebėgs.

Stalino valdymo metais kriminaliniai nusikaltėliai, „blatnieji", be maisto atsargų į pabėgimą kartais vesdavosi ir „buliuką" – gerai atmaitintą jauną kalinį iš „frajerių" tarpo. Turbūt tik jis vienas ir nežinodavo, koks likimas jo laukia – pabaigus maisto atsargas, recidyvistai jį papjaudavo ir toliau maitindavosi žmogiena. Taigos gyvenimas buvo laukinis, negailestingas, apie jį buvo sakoma: „Įstatymas – taiga, prokuroras – lokys." Politiniai kaliniai su šypsena sakydavo, kad „kriminalinis" bėgs visada, kada tik pasitaikys proga, net nesvarbu, kad kalėti liko tik kelios dienos.

Kalint „gerajame" Omsko lageryje, iš jo pabėgo vienas rusas, buvęs gen. A. Vlasovo ROA (Rusijos išlaisvinimo armijos) karininkas. Iš statybos objekto jį slaptai išvežė vienas laisvasis vairuotojas. Iš anksto buvo sutarta, pas ką jis slapstysis kol kariuomenė ir operatyvininkai vykdys gaudynes. Vėliau lageryje sklido gandai, kad rusas sėkmingai pasiekė užsienį.

Bandyti bėgti nesusitarus, kas tave laisvėje paslėps, maitins ir globos, kol bus tęsiama „ieškojimo operacija", būtų buvusi didžiausia beprotybė. Tik praėjus 7 paroms, kai vietinės gaudynės, pasalos ir „kordonai" būdavo atšaukiami, skelbdavo visasąjunginę paiešką. Nuo tada kalinys galėdavo pradėti vykdyti savo planą. Jis visą laiką turėdavo būti atsargus, vengti gyvenviečių, geležinkelio, autobusų stočių ir kitų viešų vietų. Jei bėglys pakliūdavo į rankas vietiniams čekistams, šie, keršydami už bemieges „vaikymosi" naktis, galėdavo jį užmušti arba taip sunkiai fiziškai sužaloti, kad likdavo invalidas. Pakliuvus toli nuo pabėgimo vietos kalinio jau niekas nemušdavo – jį sulaikę galėdavo net pasijuokti.

Dažnai KGB per savo agentus pradėdavo ruošti pabėgimą. Būdavo kasami slapti tuneliai, kaupiamos maisto atsargos. Ant saugumiečių „užmesto kabliuko" „užkibdavo" daug kalinių. Čekistų provokacijos tikslas būdavo išaiškinti, kokie žmonės ryžtasi bėgti, kas išliko idėjiškai bei dvasiškai nepalaužtas ir toliau priešinsis valdžiai. „Susėmus" bandžiusius bėgti, jie žinojo, kad daugiau lageryje pabėgimų nebebus. Tačiau visada vėl atsirasdavo drąsių, ryžtingų, nebijančių rizikuoti vyrų, kurie viską statydavo

va bank, pratęsdami ir papildydami pabėgimų iš lagerio istorijas. Tarp tokių drąsuolių visada būdavo ir lietuvių, apie kurių nuotykius ir pasakojama kituose skyriuose.

Remiantis J. Kadžionio prisiminimais.

Pabėgimas iš Mordovijos 10-o lagerio

Algirdas Petrusevičius 1953–56 m. buvo Kauno studentinio jaunimo pogrindžio organizacijos „Geležinis Vilkas“ vado A. Liorento pavaduotojas. 1955 m. jis baigė Kauno politechnikumą ir pradėjo dirbti statybų objektuose darbų vykdytoju. 1955 m. vasario 16-ąją Algirdas Petrusevičius, padedamas bendražygių, iškėlė Lietuvos Trispalvę Kauno Rotušės aikštėje, Šv. Pranciškaus bažnyčios bokšte. KGB pradėjo intensyvią jaunųjų pogrindininkų paiešką ir 1956 m. vasario mėn. visi grupės nariai buvo areštuoti. Tuo metu jam tebuvo devyniolika, o A. Liorentui – dvidešimt metų.

1956 m. vasaros viduryje kartu su kitais politiniais kaliniais etapu iš Maskvos „Krasnaja Presnia“ kalėjimo buvo atvežtas į Mordovijos 10-ą lagerį. Tais metais, po XX TSRS komunistų partijos suvažiavimo, Stalino kulto pasmerkimo ir per Sibiro lagerius 1953–56 m. nuvilnijusių žiauriai numalšintų kalinių sukilimų, valdžia suprato, kad su tokia mase nepaklusnių kalinių nebesusitvarkys, ir ėmėsi permainų. Į visus lagerius buvo atsiųstos Specialiosios komisijos iš Maskvos. Jos turėjo didelius įgaliojimus – peržiūrėdavo kalinių bylas, daug kam sumažindavo kalėjimo laiką, kitus iškart paleisdavo į laisvę. Į 10-ą lagerį atvykusi Specialioji komisija Lietuvos, Ukrainos, Estijos, Latvijos partizanų, gen. A. Vlasovo ROA daliniuose tarnavusių kareivių ir karininkų bylų net neperžiūrėjo, kalinių pokalbiui nekvietė. Taip pat liko neperžiūrėtos vokiečių, aukštos klasės karinės pramonės inžinierių, bylos. Jie dirbo sovietų karinės pramonės kūrimo – projektavimo darbus, kiti – lėktuvų konstruktoriaus A.Tupolevo aviacijos projektavimo komandoje. Mordovijos 2-ajame ir 18-ajame lageriuose kalėjo daug belgų „karinių nusikaltėlių“ – įvairių specialybių inžinierių, mokslininkų, taip pat medikų, tarnavusių vokiečių karinių pajėgų medicininėje tarnyboje. Dėl jų paleidimo jau buvo tariamasi tarptautiniu lygiu – į Maskvą atvyko VFR kancleris K. Adenaueris, vėliau – Belgijos karalienė, pateikusi prašymą su savo piliečių sąrašu dėl jų išlaisvinimo. 1956–57 m. nei vokiečių, nei belgų lageriuose nebeliko. Išvykus komisijai, lageryje sumažėjo kalinių skaičius, atsirado laisvų vietų, tačiau labai trumpam – netrukus iš Džezkazgano atvyko politinių kalinių etapas, tarp kurių buvo nemažai lietuvių, buvusių partizanų.

Pagal skaičių didžiausią politinių kalinių dalį visada sudarė ukrainiečiai ir rusai, o lietuviai būdavo treti. Lageryje buvo įvairiausių tautybių išsilavinusių, įdomių žmonių, tarp jų daug lietuvių partizanų, pogrindininkų, inteligentų, kunigų, Birželio sukilimo dalyvių. Trys Algirdai, bendražygiai ir bendraminčiai – Algirdas Petrusevičius, Algirdas

Liorentas ir Algirdas Mackevičius – iškart „įsipaišė“ į lagerio gyvenimą, o jų žinias apie Birželio sukilimą, partizaninę kovą, pogrindžio organizacijas, jų naudotą kovos taktiką, papildė gyvi, įdomūs šių įvykių dalyvių pasakojimai. Algirdas Liorentas buvo žymaus karo lakūno plk. – ltn. Jono Liorento, 1934 m. vykusio grupinio skrydžio aplink Europą ANBO-IV lėktuvais piloto, sūnus.

Dar Maskvos persiuntimo kalėjime „Krasnaja Presnia“ jie sutiko už juos vyresnį, jau 24 metų amžiaus, Napoleoną Juršą – nuostabų tautietį, puikų poetą, Laisvės šauklį, kovotoją vienišių, rašiusį puikius pilietinius-patriotinius eilėraščius, kviečiančius tautiečius kovoti už laisvę, nenusiminti, nepalūžti. Jis juos platino Vilniuje, klijuodamas ant mokyklų, bažnyčių sienų bei kitose vietose, kol buvo sugautas ir nuteistas. Napoleonas irgi priklausė pogrindinei jaunų bendraminčių grupelei.

Artėjant rudeniui, draugai ėmė svarstyti, ką jie turėtų nuveikti, kad būtų naudingi savo tautai ir Tėvynei sunkiu jai laikmečiu. Jie puikiai suprato, kad ginkluotos partizaninės kovos etapas jau baigėsi – bet koks bandymas jį atgaivinti būtų nesėkmingas. Tarptautinė padėtis buvo nepalanki, jokių kataklizmų, susidūrimų, konfliktų artimiausiu metu nenusimatė – tai parodė ką tik pasibaigęs Korėjos karas. Sovietinė valdžia Lietuvoje įsigalėjo, įsitvirtino, kaimas, pasipriešinimo kovos tvirtovė ir dvasinė šventovė, įvykdžius kolektyvizaciją, buvo palaipsniui naikinamas. Tautos žiedas – mokytojai, politinis, kultūros ir mokslo elitas, Šaulių sąjungos nariai, karininkai – fiziškai sunaikinti arba kali lageriuose. Pažangiausi Lietuvos ūkininkai su šeimomis ištremti – nežinia, kiek jų, išlikusių gyvų, besugrįš į Tėvynę. A. Liorentas priminė duotą priesaiką – visais įmanomais būdais kovoti už Lietuvos laisvę, už tautos išlikimą, palaikyti jos dvasią, neleisti jai nutautėti, ištirpti, išsilydyti geležiniame „brolišką tautų“ kubile. Visi vieningai priėjo išvadą, kad geriausias būdas tautos dvasiai palaikyti būtent ir yra tai, ką jie veikė iki arešto – tautinių vėliavų švenčių proga iškėlimas ir pogrindinė spauda. Kad vėl galėtų tęsti savo veiklą, jiems būtinai reikėjo sugrįžti į Lietuvą, o vienintelis kelias tai įvykdyti – pabėgimas iš lagerio ir nelegalus gyvenimas pogrindyje. Visi buvo jauni, stiprūs, energingi, todėl viskas atrodė įmanoma. Ypač karštai pabėgimo idėjai pritarė Napoleonas Jurša ir Algirdas Liorentas. Napoleonas, kilęs iš Utenos krašto, sakė ten žinąs kelis išlikusius gerai įrengtus partizanų bunkerius su ginklais ir spausdinimo mašinėlėmis, taip pat turįs patikimų giminių, galinčių suteikti reikiamą pagalbą.

Bėgti nusprendė trise – A.Petrusevičius, A.Liorentas ir N.Jurša, beliko tik išspręsti „mažą problemėlę“ – kokiu būdu tai padaryti. Buvusi galimybė pabėgti apgaulės būdu jau buvo negrįžtamai prarasta – Maskvos Specialioji komisija baigė darbą ir išvažiavo. Jai dirbant labai gudriai pabėgo vienas ukrainietis, UPA partizanas – pasinaudojęs kito, „komisuoto“, kalinio pavarde, paprasčiausiai išėjo pro lagerio vartus ir dingo. Apsvarstė „pasikasimo“ iš lagerio variantą, tačiau greit jo atsisakė – požeminio tunelio kasimui šitas lageris buvo visiškai netinkamas. Jame barakai buvo išsidėstę per toli nuo spygliuotos vielos tvoros arba stovėjo aklinai užmūrytos sienos. Tačiau,

kaip dažniausiai būna, galimybė pabėgti atsirado savaime, galima sakyt, „pati tiesiog nukrito jiems po kojomis“. Vos už kelių kilometrų nuo lagerio esančiose tarpumiškėse buvo daržai, kuriuose lagerio virtuvei buvo auginamos bulvės, kopūstai ir morkos. Juos anksčiau prižiūrėdavo ir derlių nuimdavo kaliniai, vadinti „besargybiais“, kuriuos visus Specialioji komisija išleido į laisvę. Vietoj jų buvo sudarytos brigados iš lageryje likusių kalinių ir, kad darbas būtų našesnis, daugiausia jaunų, stiprių vyrų. Į vieną tokią 15 kalinių brigadą pateko ir besiruošiantis pabėgimui trejetukas.

Vieną dieną jų brigadą atvežė į stačiakampio formos kopūstų lauką, iš dviejų pusių apaugusį tankiais krūmynais, už kurių driekėsi dideli miškų masyvai. Kareiviai su automatais sustojo jo kampuose, tarp jų paprasta virve buvo ištemptos linijos. Viduryje lauko sustojo sunkvežimis, į kurį buvo kraunami kopūstai, o darbams vadovavo keli prižiūrėtojai. Visi trys pabėgimui jau buvo pasiruošę – turėjo maisto atsargų trims dienoms, iš „rombinių“ dildžių A. Petrusevičiaus padarytus durklus, kojines, kad neužuostų pėdsekiai šunys, buvo išmirkę tepale, o į batus prisibėrę machorkos dulkių. Dirbdami apžiūrėjo vietovę ir nusprendė, kad ji per daug atvira, tad nutarė nerizikuoti ir palaukti patogesnės progos – kada išveš bulviakasiui. Po kelių dienų jų brigadą sunkvežimiu išvežė į kitą vietą – už penkių kilometrų nuo lagerio esantį, iš visų pusių apsuptą tankiu mišku didžiulį bulvių lauką. Apsižiūrėję ir valandą padirbėję, draugai nusprendė „veikti“. A. Liorentas „gamtos reikalu“ paprašė prižiūrėtojo leidimo nueiti į krūmus. Vos jam dingus tankumyne, iš paskos, peršokę ištemptą virvę, puolė bėgti likę draugai – A. Petrusevičius ir N. Jurša. Pasigirdo pavėluotos sargybinių automatų serijos, tačiau bėglius jau dengė miškas. Visi trys pasileido tekini šiaurės vakarų kryptimi nuo geležinkelio linijos, į didelį miško masyvą, kurį žinojo esant pagal žemėlapį. Niekas jų nesivijo, miške buvo tylu, nesigirdėjo jokio pašalinio triukšmo. Po valandos bėgimo ir spartaus ėjimo visi trys sugulė pailsėti ir pasitarti. Pagal jų apskaičiavimus, nuo geležinkelio trasos jie jau buvo nutolę apie 8 km. Artimiausias jų tikslas – kuo greičiau nepastebėtiems pasiekti ir apeiti Potmą. Tai gyvenvietė, kurioje buvo „peresilka“ – lagerinis paskirstymo punktas į kitus Mordovijos lagerius. Nuo jos ir prasidėjo geležinkelio linija į Maskvą. Toliau jų planas buvo eiti miškais Maskvos link nenutolstant nuo geležinkelio linijos, orientuojantis pagal traukinių signalus. Pasiekus dideles gyvenvietes, už pinigus, kurių turėjo pakankamai, civiliai persirengti ir toliau jau veikti pagal susidariusias aplinkybes.

Pailsėję, vorele keliavo toliau, orientuodamiesi pagal kompasą. Po kokių šešių valandų žygio susėdo pailsėti ir užkąsti. Bevalgant miške pradėjo labai greitai temti – visi suprato, kad naktį, tamsoje, žygiuoti tokiu tankumynu bus neįmanoma. Dar buvo vienas protingas sprendimas – pralaukti miške pasislėpus 7 paras – tada nuimamos visos pasalos, „kordonai“, o bėgliams sugauti skelbiama visasąjunginė paieška. Vis tik tokio plano turėjo atsisakyti, nes per mažai turėjo maisto atsargų. Truputį pailsėję, skubėdami, kol dar visiškai nesutemo, žygiavo toliau. Miškas netrukus ėmė retėti, darėsi šviesiau, buvo stebėtina tyla ir ramybė. Išėję į miško pakraštį,

tolumoje pamatė dvi žemas, šiaudais dengtas lūšnas ir kelias šieno kupetas. Prie jų, atrodė, nebuvo jokios gyvos dvasios – nei gyvulių, nei žmonių, nesigirdėjo net šunų lojimo. Nutarė tuos namus kuo platesniu ratu apeiti, bet staiga, kaip iš po žemės, išdygo dvi skarmaluotos, vyžomis apsiavusios nenusakomo amžiaus moteriškės. Jie mandagiai pasisveikino, o šios pasiteiravo, kur jie tokiu vėlyvu metu keliauja. „Į Potmą, į geležinkelio stotį“, – atsakė Algirdas Liorentas. Jos patarė keliauti kartu, sakydamos, kad tai bus pats tiesiausias ir greičiausias kelias, mat iki stoties belikę tik 10 km. Keliaujant su moteriškėmis daugiausia kalbėjo A. Liorentas, o priėjus jų lūšnas, jis paprašė atsigerti vandens. Šios pasiūlė užeiti į vidų, tačiau, norint ten įlįsti, reikėjo susilenkti dvigubai ar net trigubai, tad, mandagiai padėkoję, pasiūlymo atsisakė. Moteriškės atnešė pieno, visi trys atsigėrė, jas pavaišino dar iš vokiečių inžinierių gautais saldainiais ir šokoladu. Atsisveikinant viena jų paklausė, kas jie tokie esantys. A. Liorentas atsakė: „Mes geologai, iš Maskvos“. Ji tarė: „Jūs jauni, gražūs, į banditus tikrai nepanašūs.“ Atsisveikinę ir padėkoję, pasuko geležinkelio link. Vos užėję už krūmokšnių ir medžių, apėjo jų lūšnas ir sparčiai nužygiavo miško link. Kol atėjo, jame jau buvo taip tamsu, kad nors į akį durk – toliau žygiuoti nebegalėjo, tad prisipjovė eglišakių ir sugulė poilsiui. Visus iškart apėmė toks didžiulis nuovargis, kad užmigo kaip užmušti. Po dviejų valandų visi trys nubudo drebėdami, sustingę nuo šalčio – jau buvo penkta valanda ryto. Truputį pasimankštinę apšilo, pavalgė ir, pradėjus brėkšti, sparčiu žingsniu vorele patraukė šiaurės vakarų kryptimi. Apie 8 val. ryto staiga priešais „išdygo“ dešimt ar daugiau pasaloje gulėjusių kareivių su nukreiptais į juos karabinais. Keisčiausia, kad jie nieko nedarė – nei šaudė, nei šaukė, nei keikėsi. Visi trys žaibiškai apsisuko ir pasileido kiek įkabina pietų kryptimi. Prabėgę apie 3 km, priekyje išgirdo šunų lojimą, šautuvų šūvius, automatų serijas. Visi trys draugai suprato, kad vakare sutiktos moteriškės juos išdavė – pranešė čekistams. Kareiviai per naktį šį rajoną apsupo ir dabar stengiasi juos nuo šiaurinės pusės išvaryti į pamiškę, link geležinkelio. Nutarė išsiskirstyti pavieniui, tikėdamiesi, kad kažkuriam galbūt pavyks iš tos apsupties išsiveržti, o jei nebus kitos išeities – pasiduos. Tada jie nežinojo, kad buvo duotas įsakymas „bėglių gyvų neimti“. A. Petrusevičius nutarė eiti į priekį, prieš grandine ateinančius kareivius, ir kaip nors tarp jų prasmukti. Pasislėpęs tarp mažų eglaičių ir paparčių, netrukus pamatė artėjančius kareivius, išsidėsčiusius vienas nuo kito maždaug 10 m atstumu. Ir vienas, ir kitas kareivis praėjo pro šalį nepastebėję. Netrukus pamatė artėjančią antrą grandinę, o vienas kareivis šį kart ėjo tiesiai į jį. Meldė Dievą, kad tik jis pasuktų į šalį, bet veltui. Durklą paslėpė – įbedė giliai tarp samanų ir nutarė pasiduoti. Kareivis žiūrėjo tolyn į priekį ir, turbūt, būtų tiesiai ant jo „užrioglinęs“, bet A. Petrusevičius atsistodamas sušuko: „Viršininke, aš pasiduodu, esu neginkluotas!“ Šis iš netikėtumo taip išsigando, kad, atšokdamas atgal, vos nepargriuvo aukštielninkas. Pasitraukęs dar kokius 4 m atgal, nesavu balsu „subliovė“: „Стой, руки вверх!“ („Stok, rankas aukštyn!“). Algirdas Petrusevičius pakartojo, kad jis pasiduoda, ginklo neturi. Kareivis drebančiomis rankomis sutarški-

no šautuvo spyną, prisitaikė ir iššovė. Dešiniąją Algirdo ranką tartum elektra nukrėtė. Pakėlęs ją pamatė, kad nutraukti trys pirštai. Ištiesęs kruviną ranką, tarė kareiviui: „Viršininke, už ką mane luošini? Aš juk beginklis, nesipriešinu, pasiduodu!“ Tas visai pasiuto. Besikeikdamas vėl užtaisė šautuvą ir, skubiai prisitaikęs, šovė. Supratęs, kad šis vėl nepataikė – šūvis pro šalį, Algirdas parkrito aukštielninkas ir apsimetė negyvu. Kareivis dėl savo netaiklaus šaudymo dar labiau įsiuto – keikdamasis priėjo visai arti ir prisitaikęs iššovė į krūtinę – dešinę ranką šalia peties nusmelkė baisus skausmas, tačiau A. Petrusevičius nesujudėjo, net nesudejavo. Tas, matydamas, kad visi jo šūviai nemirtini, vėl nervingai sutarškino šautuvo spyną ir, prikišęs vamzdį, ėmė taikytis šauti į galvą. Atrodė, kad liko tik paskutinis gyvenimo akimirksnis, sekundė, tačiau įvyko laimingas atsitiktinumas, tiesiog stebuklas. Netikėtai pribėgęs jų zonos vyresnysis prižiūrėtojas (viršila) spėjo sugriebti jam už šautuvo vamzdžio ir kulka praskriejo pro šalį. Jis gerai pažinojo Algirdą, buvo doras, nepraradęs sąžinės žmogus, nors ir dirbo tokioje baisioje įstaigoje. Matydamas tokį beprasmį žiaurumą, supykęs sušuko: „Tai puikus vaikinas, mūsų dailininkas, kam tu jį pribaiginėji?“ Tas atkirto: „Aš vykdau seržanto įsakymą – gyvų nepalikti!“ Algirdas sunkiai atsistojo. Dešinė ranka tabalavo, nes buvo sutrupinti kaulai, iš krūtinės smarkiai kraujavo. Suėmęs kairiąja ranka sužeistos rankos riešą, pamatė, kad laikrodis rodo lygiai pusę devynių. Dėl kraujavimo jautė didžiulį silpnumą, temo akyse, vos pastovėjo ant kojų. Prižiūrėtojas pasakė, kad dar teks pakentėti – reikia „savomis kojomis“ nueiti puskilometrį iki laukiančios mašinos su karininkais. Jis permetė nusilpusio sužeistojo kairiąją ranką sau per petį, o dešine ranka apkabino per liemenį. Abu lėtai pajudėjo pamiškės link – svyruodami, vis užkliūdami už šakų, klupdami. Beeinant toli miške pasigirdo kelios automato serijos. Algirdas suprato, kad jau nušovė vieną jo draugą. Prie laukiančios mašinos buvo susirinkę karininkai, daug vietinių gyventojų, moterys verkė. Prižiūrėtojas jį pasodino prie namo tvoros. Priėję keli karininkai paklausė, kodėl jis priešinosi, atseit, reikėjo pasiduoti ir būtų likęs sveikas. Algirdas nebeturėjo jėgų jiems kažką aiškinti – netekus daug kraujo, jį labai troškino, tad paprašė tik vandens ir suteikti pirmąją pagalbą. Tie atsakė, kad, kai ateis laikas, viskas bus padaryta. Viena verkianti moteris nubėgo į namus ir atnešė atsigerti šalto pieno, kitos verkdamos kalbėjo: „Toks jaunas, gražus, o turi mirt!“ Prie verkiančių moterų priėjęs čekistų majoras niekšiškai sumelavo: „Jokio gailesčio tiems banditams! Jie prieš kelias dienas penkiolika mūsiškių žiauriai sukapojo kirviais, subadė peiliais!“ Aplinkinių gailestingumas iškart „išgaravo“, o vaikai net pradėjo svaidyti akmenukus. Tuo metu netoli miške pasigirdo karabino šūvis, o po trumpos pertraukėlės – antras. Algirdas suprato, kad ir antrą jo draugą aptiko kareiviai, tačiau dar buvo maža viltis, kad, galbūt, tik sužeidė, gal dar liks gyvas.

Staiga iš kažkur atbėgo užduseęs tas bjaurusis seržantas. Jis nusegė laikrodį, karišku batu išspyrė iš rankos pieno puodelį ir ėmė žiauriai, kur tik papuola, Algirdą spardyti. Labiausiai jį siutino tai, kad kalinys neprašė pasigailėti. „Ooo, niekšas, net nedejuoja!“ – keikdamasis šaukė jis, o karininkai stebėjo šią egzekuciją ir net nebandė sudrausminti.

Tai pamatęs iš namuko išbėgo uniformuotas jaunuolis, griebė seržantą už „kupros“ ir nustūmė į šalį, šaukdamas, kad tai neįstatymiška, taip elgtis negalima, viską turi spręsti tarybinis teismas. Algirdas jam padėkojo ir paklausė, iš kur jis. Jaunuolis atsakė, kad jis MGU (Maskvos M. Lomonosovo vardo valstybinio universiteto) studentas, atliekantis praktiką. Nubėgęs į namuką, tuoj grįžo su bintu ir baltos medžiagos skiautėmis. Jis bandė aprišti dešinės rankos žaizdą, bet bintas vis nusmukdavo nuo peties, tad nusprendė bintu užveržti žaizdą per sutrupintus kaulus. Tai, kaip vėliau paaiškėjo, tik galutinai sutrikdė rankos kraujotaką ir pagreitino gangrenos procesą. Vis tik tai buvo žmogus, labai nuoširdžiai stengęsis padėti ir išlikęs atmintyje iki šiol. Galiausiai A. Petrusevičių įmetė į sunkvežimio kėbulą ir prasidėjo pilna kančių kelionė į lagerį, iš kurio tik vakar pabėgo. Kelias, kaip ir visur Rusijoje, buvo „duobė ant duobės“, kratymas nežmoniškas, kūnas vartėsi nuo vieno borto prie kito, kankino troškulys. Atvažiavus į lagerį, per bortą į kėbulą įšoko jį nuo mirties išgelbėjęs prižiūrėtojas. Jis labai nustebo, kad Algirdas nepraradęs sąmonės, ir paklausė, kuo galįs padėti. Šis paprašė vandens ir paklausė, kada jam bus suteikta pirmoji pagalba? Prižiūrėtojas riktelėjo, kad atneštų arbatinuką su vandeniu. Nurijęs iš jo snapelio kelis gurkšnius, A. Petrusevičius truputį atsigavo, bet pats arbatinuką nulaikyti nebeturėjo jėgų. Prižiūrėtojas pašaukė jauną kareivį ir liepė, sužeistajam paprašius, jį girdyti. Išlipdamas iš kėbulo nuramino, sakydamas, kad jau ruošiama mašina, su kuria netrukus jį nugabens į 3-iąjį „lagpunktą“ – Centrinę Mordovijos lagerių ligoninę. Skausmas nenumaldomai stiprėjo, darėsi jau nepakeliamas, atrodė, kad visiškai sustojo laikas. Algirdas paprašė kareivio, kad pakviestų ką nors iš lagerio med. punkto. Šis riktelėjo pro šalį einantiems, kad pakviestų medikę su vaistais. Atrodė, kad praėjo amžinybė, kol virš mašinos borto pasirodė graži lagerio med. punkto viršininkės galva. Ji buvo ir stomatologė, pas ją Algirdas gydėsi dantį, o prieš pat pabėgimą ištinkavo bei išdažė jos kabinetą. „Kaip laikaisi, Petrusevičiau?“ – šypsodamasi tarė ji. Paprašius suleisti skausmą malšinančių vaistų, su šypsena tarstelėjusi: „Tu ir taip padvėsi!“ – ji pradingo už mašinos borto. Prie jo buvęs kareivėlis, jai jau negirdint, pasipiktino: „Ну и сволочь!“ („Na ir niekšė!“). Galų gale kareiviai atidarė galinį mašinos bortą ir, atsargiai paguldę ant paklodės, iškėlė jį iš kėbulo. Pasirodo, viskas vyko prie pat lagerio, iš kurio jie vakar pabėgo, vartų. Netrukus atskubėjo jaunutė med. sesuo su medikamentų krepšiu ant peties. Paguldę ant neštuvų, kareiviai jį nunešė iki geležinkelio, kur stovėjo drezina, turėjusi juos nuvežti į ligoninę, esančią už 22 km. Med. sesuo atsisėdo šalia jo ir, vos pradėjus važiuoti, išėmusi iš krepšio švirkštą, suleido vaistų. Visą kelią iki ligoninės ji Algirdą guodė, verkdama glostė jo kairiąją ranką. Jis smulkiai papasakojo jai apie pabėgimą, sušaudymą, paaiškino, kur yra Lietuva ir už ką jie kovojo. Ji buvo vietinė mordvė, baigusi medicinos kursus. Prieš tai ji dirbo kriminalinėse zonose ir buvo susidariusi apie kalinius labai neigiamą nuomonę. Prieš mėnesį patekusi į politinių kalinių lagerį, buvo nustebinta ten kalinčių žmonių mandagumo, kultūringumo, išsilavinimo, tvarkingumo. Tik jai buvo neaišku, kodėl

kriminalinius nusikaltėlius čekistai vadindavo sava, tik laikinai suklydusia liaudimi, o dorus, kultūringus politinius kalinius – banditais, tarybinės liaudies priešais. Algirdas, kiek įmanydamas, stengėsi jai tai paaiškinti, tačiau vargu ar jinai viską suprato.

Atvežus į lagerį-ligoninę, jis padėkojo med. sesutei už rūpestį, o ši atsisveikindama nuoširdžiausiai palinkėjo jam pasveikti. Iš neštuvų jis su paklode buvo paguldytas ant žemės netoli vartų, o ligoninės viršininkas, majoras, rūkęs pypkę, pažadėjo, kad jo pasiimti tuoj ateis sanitarai su neštuvais. Tas „tuoj“ užtruko gana ilgai, kol, galų gale, apie 8 val. vakaro, pateko į priešoperacinę palatą. Ten buvo keturios lovos, o dviejose dejavo neseniai išoperuoti kriminaliniai. Netrukus vėl atėjo majoras su pypke dantyse ir jaunas chirurgas, kaip vėliau paaiškėjo, atliekantis praktiką IV kurso studentas iš Kijevo medicinos instituto. Pasikvietęs med. seserį, jis žirklėmis sukarpė drabužius, visai nuogai jį išrengdamas. Apžiūrėjęs ranką, pasakė, kad jos išgelbėti nebepavyks, amputacija neišvengiama. Žaizda krūtinėje pasirodė nepavojinga – kulka praėjo tarp šonkaulių, sužeisdama tik raumenis. Paprašytas išsaugoti, neamputuoti rankos, chirurgas praktikantas atsakė, kad čia ne Kijevas ir ne Maskva, nėra net narkozės aparato. Paguldžius Algirdą ant operacinio stalo ir pradėjus dezinfekuoti operacijos vietą, vėl atlėkė majoras „su pypke tarp dantų“ ir paklausė, ar jis negalėtų operacinį stalą užleisti savo draugui A. Liorentui, kuriam reikalinga labai skubi operacija. Grąžinus jį į priešoperacinę palatą, gretimoje lovoje pamatė gulintį nuogai išrengtą, kaip kreida išbalusį, Algirdą Liorentą. Jis buvo visiškai sąmoningas, tačiau krečiamas šalčio. Abu pasisveikino. A. Liorentas nedejavo, tartum jam niekas neskaudėtų. Jis tarė: „Algirdai, jaučiu, kad mirštu. Man labai šalta, ypač kojoms.“ A. Petrusevičius pašaukė majorą, med. sesutės ant kojų puolė dėti gumines pūsles su karštu vandeniu. Buvo matyti, kad jam vyksta vidinis kraujavimas. Jis pasakė majorui, kad draugui reikėtų perpilti kraujo, tačiau šis atsakė, kad nežino net jo kraujo grupės. Vis tik netrukus prijungė lašelinę su kraujo pakaitalu. Pakilęs A. Petrusevičius apžiūrėjo draugo žaizdas. Kairės akies vietoje buvo matyti vien krešuliai, tačiau kulka, pataikiusi įstrižai, neprakirto kaktikaulio, o pagal kaukolės kaulą nuslinko link smilkinio ir išlėkė, palikdama pakaušio minkštuosiuose audiniuose žaizdą. Kita kulka iš priekio, virš bambos, buvo peršovusi jam pilvą. Paklaustas, ar jam neskauda galvos, Algirdas atsakė, kad jam labiausiai skauda nugarą. Jis papasakojo, kaip miške apsuptyje blaškėsi į visas puses, nesuvokdamas, ką daryti. Pasitaikė trys tankios eglės – į vieną jis įlipo ir tarp šakų užsimaskavęs tikėjosi sulaukti nakties. Matė, kaip „šukuodami“ mišką pro medžius prabėgo kareiviai. Visos viltys žlugo, kai iš paskos atbėgo du kareiviai su vilkšuniu, kuris ir užuodė Algirdą. Kareiviams jis sušuko, kad pasiduoda, tačiau pasigirdo šūvis, po kurio jis jau nieko neprisiminė. Atgavo sąmonę tik po 5–6 val., gulėdamas šalia Napoleono Juršos lavono lageryje prie „vachtos“ (sargybos). A. Petrusevičius su Aga (taip draugai vadino A. Liorentą) atsisveikino, šis dar sykį pakartojo, kad miršta. Netrukus jis ir mirė ant operacinio stalo, net nepradėjus operuoti. Po pusvalandžio operavo A. Petrusevičių – jis iškart suprato, kad jo draugo nebėra, nors medikai, nenorė-

dami prieš operaciją jo jaudinti, iš pradžių mėgino tai nuslėpti. Asistuojant med. seseriai, jį operavo tas pats praktikantas, IV kurso studentas. Operacija vyko esant pilnai sąmonei, padarius dvi novokaino injekcijas į petį. Jos metu Algirdas operuojantiems pasakojo 1955 m. Kaune matytą argentiniečių filmą su Lolita Tores „Meilės amžius“, kurio istorija visiems patiko. Operacija buvo beveik neskausminga, išskyrus akimirkas, kai pjovė nervus. Paskui suleido vaistų, tarp jų ir migdomųjų, ir jis, nebeturėdamas jėgų nei galvoti, nei ko nors gailėtis, užmigo. Kitą dieną nubudo jausdamas nenumaldomą troškulį ir deš. rankos skausmą. Ačiū Dievui, greit pasirodė vakare asistavusi operacijai med. sesuo. Ji pagirdė iš arbatinuko vandeniu, į veną suleido gliukozės, pamaitino skysta koše. Pasakė, kad siūlus iš amputuotos rankos ištrauks po septynių parų. Paskui pridūrė: „Tavo ranką palaidojome kartu su tavo draugu A. Liorentu.“ Paklausus apie N. Juršą, atsakė, kad jam tiesiai į krūtinę pataikė aštuonios automato serijos kulkos, mirė iš karto. Trečią dieną jį aplankė du lietuviai politiniai kaliniai – jaunas vaikinukas ir pagyvenęs advokatas, berods, Juozas Kontrimas. Iš lovos atsikėlė ketvirtą parą. Žaizdos gijo greitai, be komplikacijų, po septynių dienų iš amputuotos bigės ir susiūtos krūtinės buvo išimti siūlai. Operavęs chirurgas, studentas praktikantas, savo darbu buvo patenkintas. Jis buvo aiškiai antitarybinių pažiūrų, sakė, kad grįžęs į Kijevą visiems papasakos, kas čia darosi. Buvęs advokatas jo vardu parašė ilgą, išsamų skundą ir išsiuntė į Maskvą. Po dešimties parų A. Petrusevičius buvo išsiųstas į Potmos persiuntimo lagerį ir pasodintas į tardymo izoliatorių „ant nuogų gultų“. Būtų vienutėje sušalęs, jei ne lagerio ligoninėje išduoti žieminiai drabužiai. Vienam sėdint kameroje atrodė, kad laikas sustojo „kaip užšalusi upė“. Prasėdėjęs vienutėje ilgiau kaip mėnesį, buvo iškviestas į tardymo kambarį. Iš Maskvos atvykęs prokuroras pasakė, kad jis atvyko sužinoti, kokie pažeidimai buvo įvykdyti juos areštuojant. A. Petrusevičius jam viską išsamiai papasakojo, šis viską „užprotokolavo“. Kiek žinoma, MVD bjaurusis seržantas buvo pašalintas iš tarnybos. Paklausus dėl tų vyžotų moterėlių, prokuroras papasakojo, kad, jiems išėjus, jos tuojau pat telefonu apie juos pranešė į lagerio štabą. Per vietinį radiją buvo pranešta, kad iš lagerių pabėgo aštuoni kriminaliniai galvažudžiai, mirtinai užkapoję ir papjovę penkiolika žmonių. Joms už parodytą patriotizmą vietinė valdžia išdavė suknelių medžiagos ir po kepalą baltos duonos. Už pabėgimą uždarame teisme A. Petrusevičius buvo nuteistas papildomai kalėti 1 metus ir aštuonis mėnesius. Po kelių savaičių buvo išvežtas į griežto režimo lagerį, kuriame sutiko Balį Gajauską, Juozą Uginčių, Juozą Tribušauską, Ričardą Kėkštą, Alfonsą Slušinską ir daugelį kitų. Prasidėjo naujas lagerinio gyvenimo etapas.

Pagal Algirdo Petrusevičiaus atsiminimus.

Taišeto lageriai. Antrasis pabėgimas

1958 m. A. Petrusevičius kalėjo Taišeto 25-ajame lageryje. Birželio pabaigoje jį iškvietė lagerio viršininkas ir paklausė, ar nenorėtų padirbėti. „Ne, – atsakė jis, – aš invalidas, be rankos, koks iš manęs gali būti darbininkas." Kartu buvęs nepažįstamas majoras nuramino, kad fiziškai dirbti ir neteks – reikės kaip inžinieriui-darbų vykdytojui vadovauti statyboms. Pasiteiravus, ką reikės statyti, atsakė: „Statysit pionierių stovyklą" – ir parodė brėžinį. Projektas pasirodė visai nesudėtingas – visi namai, ir gyvenamieji, ir valgykla, ir sporto salė, buvo vienaukščiai, mediniai. A. Petrusevičius pasiteiravo, iš kur gaus šiam darbui reikalingų kvalifikuotų specialistų. Čekistai atsakė: „Jūs, pabaltijiečiai, visi daugmaž universalūs. Pats pasirink iš savų." Algirdas sutiko pakalbėti su tautiečiais, išsiaiškinti, kas moka staliaus, betonuotojo, statybos meistro darbus.

Grįžęs į baraką, pirmiausia nuėjo pasitarti su partizanais Paliu Galdiku, Valiu Kirkicku, Alfonsu Slušinsku ir kitais. Jie visi džiaugsmingai sutiko šią žinią, nes atsirado labai palanki galimybė iš mažos zonos, kurioje bus gyvenama ir dirbama, organizuoti pabėgimą. Daugelis norėjo žūtbūt, bet kokiu būdu, palikti šią „ašarų pakalnę". Kitą dieną iškviestas pas lagerio viršininką A. Petrusevičius pateikė jam pirmąjį dešimties žmonių sąrašą. Pamatęs jame kpt. Petro Paltaroko pavardę, šis susiraukė. Algirdas ėmė aiškinti, kad jis tiesiog nepamainomas specialistas, elektromechanikas, įvairiausių darbo įrankių galąstojas. „Pažiūrėsim!" – atsakė čekistas. Mat kpt. P. Paltarokas, tarpukariu Paryžiuje buvęs karo atašė, vienintelis lageryje sugebėjo apskaičiuoti ir pervynioti sudegusių elektros variklių rites, išgaląsti įvairius medžio apdirbimo įrankius ir įrenginius.

Po dviejų savaičių jų 75 žmonių brigadą (nors buvo prašyta 100–120 darbininkų) sunkiai pravažiuojamais taigos keliais išvežė statybos darbams, kaip paaiškėjo, į anksčiau buvusį karinį ryšių objektą. Jame stovėjo keli mūriniai pastatai ir vienas medinis barakas. Teritorija aptverta neįprastai, t. y. ne aklina baslių siena, o tankia spygliuota vielų tvora. Iš išorės kampuose buvo sargybos bokšteliai, tvoroje – vartai su sargybinių būdele (KPP). Iškart atvežė ir įrankius: kastuvus, pjūklus, kirvius, nivelyrus, teodolitus, betono maišykles ir kt. Pirmiausia prasidėjo žemės kasimo darbai, kuriuos atliko daugiausia rusų ir ukrainiečių kilmės asmenys. Gruntas, pasirodo, buvo labai kietas molis, tad teko dirbti kaip šachtose, su kirtikliais.

Kaliniai buvo apgyvendinti mediniame barake, miegojo ant ištisinių dviejų aukštų gultų. Kadangi iškart buvo statomi trys namai, buvo sudarytos ir trys darbo brigados. Mažiausiąją jų sudarė tik patikimi vyrai, kurių dauguma buvo ryžtingai apsisprendę bėgti, bet kokiu būdu išsiveržti į laisvę. A. Petrusevičiaus nurodymu, ji ir įsikūrė mažiausiame barako kambarėlyje, kad niekas iš pašalinių negirdėtų tarpusavio kalbų. Jų brigados statomas namas tebuvo keturi metrai nuo spygliuotos vielos, už kurios buvo apie 6–7 m pločio pieva, toliau – tankūs krūmai ir prasidedanti gūdi taiga.

Sargybos bokštelis su kulkosvaidžiu buvo vos už 20 metrų.

Paženklinę ir išniveliavę pamatų duobes, pradėjo žemės kasimo darbus. Arčiausiai tvoros esančiame kampe iškasė papildomą plačią ir gilią duobę, kad žmogus joje galėtų laisvai judėti. Dėl jos tuoj iškilo rūpesčių – darbo dienos pabaigoje atėjusiam čekistui pasirodė nelogiška, kad visuose kampuose yra po vieną duobę, o viename kampe – net dvi. Vis tik pavyko įrodyti, kad ji iškasta per apsirikimą ir po vakarienės buvo užkasta, tiesa, ant viršaus, 60 cm gylyje, uždėjus medinį dangtį. Darbai virte virė. Darbų vykdytojo užsakymu vežė rąstus, lentas ir kitas medžiagas, o jis nurodinėjo kur jas iškrauti. „Pasikasimo“ vietą nuo sargybos bokštelio pusės specialiai apkrovė rąstais ir lentomis taip, kad sargybinis toje vietoje, kur buvo anga į kasamą tunelį, tematytų tik dirbančiųjų galvas ir pečius. Iš kitos pusės pastatė betono maišyklę, kiek toliau – elektrinį diskinį pjūklą, tokiu būdu prisidengdami nuo pašalinių akių ir iš vidaus pusės. Pagalbinę darbo jėgą sudarė ukrainiečiai, keli rusai, bet dauguma buvo moldavai, beveik visi Jehovos pasekėjai, sektantai, kurių niekas nedomino. Po darbo jie niekur nevaikščiodavo, susibūrę melsdavosi ir giedodavo giesmes.

Tunelio kasimui kpt. P. Paltarokas savo dirbtuvėse pagamino specialius kastuvus. Kasėjo darbas pasirodė labai sunkus, patvariausi išlaikydavo ne daugiau kaip dvi valandas, daugelis negalėjo kasti dėl ksenofobijos – uždaros, tamsios patalpos baimės. Buvo sugalvotas iškastų žemių gabenimo iš tunelio mechanizmas, veikęs dviračio grandinės principu. Vietoj jos buvo naudojama virvė su kabliais, prie kurių prikabinami tušti ir žemių prikrauti maišeliai. Tokius maišelius su kilpomis pasiuvo buvęs partizanas Vladas Valentinas, profesionalus siuvėjas. Geriausias kasėjas buvo partizanas Palis Galdikas, tačiau jį po savaitės darbo „susuko“ nugaros skausmai. Kad tunelyje nors kiek būtų šviesos, pasigaminęs grąžtą A. Petrusevičius iš apačios pragręžė skylę. Per didžiausius vargus buvo kasamasi toliau. Maždaug po dvidešimties pragariško, kankinančio darbo dienų, išgręžus tunelyje iš apačios jau trečią skylę, nuo angos buvo nutolę 9 metrus. Kasėjui atsargiai pro angą iškišus kartelę, visų džiaugsmui, krūmai jau buvo arti – tereikėjo iškasti dar 10 metrų tunelio, kad išlindimo vieta būtų tarp tankių krūmų ir aukštų eglaičių.

Vieną dieną atsitiko visiems daug siaubo sukėlęs įvykis. Niekam net į galvą neatėjo, kad lentas atvežęs miškovežis važiuos per tą vietą, kur jau buvo iškastas tunelis. Nei šūksmai, nei rankų mojavimai vairuotojo nesustabdė, tačiau kietas molis atlaikė, neįdubo.

Galų gale, po ilgo, varginančio darbo, apie liepos 20–23 d., A. Petrusevičiui pragręžus žemėje skylę, virš tunelio dienos šviesoje išvydo miško lapiją. Beveik mėnesį trukęs sunkus, varginantis darbas, kurio psichinę ir fizinę įtampą ne visi galėjo pakelti, buvo baigtas. Iš pasiryžusių bėgti tik septyni sugebėjo kasti tunelį. Tai Palis Galdikas, Alfonsas Slušinskas, Valys Kirkickas, Ričardas Kėkštas, estas politinis kalinys Jaan Raagmets, latviai politiniai kaliniai Andrejus Jonikans ir Eduardas Plepsas. Visi kiti bijojo uždaros erdvės arba jų darbas buvo bevaisis, tik tuščias laiko gaišinimas. Vienas

estas, neprikasęs nė vieno maišelio, išlindo visas šlapias, drebantis ir net atsisakė toliau dirbti tame objekte. Prisaikdinę, kad tylės, jį paskyrė į kitą brigadą. Iš pradžioje norėjusių bėgti penkiolikos žmonių beliko dvylika.

Kartu su „pasikasimo" darbais buvo kaupiamos maisto atsargos. Kadangi visi dirbantys objekte buvo savanoriai, gavo papildomai leidimus maisto siuntiniams. Be to, du kartus per mėnesį į statybas atvažiuodavo sunkvežimis-parduotuvė (vadinamasis „lariokas"). Ten galėdavai nusipirkti marmelado, meduolių, šokolado, „kombinžyro" („kombinuotų riebalų"), kartais – baltos duonos. Po įvairių kulinarinių eksperimentų Albinas Kurtinaitis su Valiu Kirkicku sulydė labai maistingas plyteles – šokolado ir „kombinžyro" mišinį. Daug kas siuntiniuose iš namų buvo gavę bėgliams labai tinkamo kaloringo, mažai vietos užimančio produkto – naminių lašinių. Maisto atsargų turėjo užtekti maždaug dešimčiai dienų. Kiekvienas turėjo pats pasirūpinti kelioniniu maišu ar kuprine, visi turėjo naujai išduotus, dar nenešiotus kalinio drabužius, kerzinius batus. Tik latvis Andrejus Jonikans, kuriam bebuvo likę kalėti 8 mėn., turėjo brolio per pasimatymą perduotą civilį kostiumą.

Buvo svarstoma, kaip bėgti, į kokias grupeles išsiskirstyti, kokį tolimesnį pabėgimo maršrutą pasirinkti. A. Petrusevičius buvo nusprendęs bėgti trise, kartu su partizanais Paliu Galdiku ir Alfonsu Slušinsku. Jis turėjo ryšį su buvusiu Tauro apygardos partizanu Juozu Uoginčiumi, kuris, paleistas iš lagerio, gyveno tremtyje 400 km į rytus šalia Transsibiro geležinkelio magistralės esančiame mieste Zima. Juozas prižadėjo juos paslėpti ir visokeriopai padėti. Buvo manoma, kad čekistai nesitikės, kad lietuviai bėgliai keliaus ne į vakarus, o dar toliau į rytus.

Kitas rūpestis buvo pabėgti taip, kad liktų kuo mažiau pėdsakų. Siekiant apsisaugoti nuo vilkšunių, kad šie neturėtų masalo kvapams, buvo imtasi keleto priemonių: sukeista su pasiliekančiais draugais patalynė, visi anksčiau naudoti kalinių drabužiai, avalynė, kojinės prieš bėgant slapta užkasti į žemę, o bėglių autai apšlakstyti tepalo ir dyzelinio kuro mišiniu, į batus pribarstyta machorkos dulkių.

Visi turėjo pačių pasigamintus ginklus – peilius arba durklus. Kiekviena grupelė turėjo po žemėlapį, o A. Petrusevičius – ir kompasą, kurį pasidarė išardęs teodolito busolę. Kiekvienas bėglys su savimi turėjo pinigų.

Buvo nutarta bėgti nedelsiant, 1958 m. liepos 26 d. 14 val., per pietų pertrauką. Šeštadienį darbo diena baigdavosi 16 val., o per vakarienę jų dar niekas neturėjo pasigesti. Pabėgimas turėjo išaiškėti tik vakarinio patikrinimo metu, 18 val. – kaip vėliau paaiškėjo, taip ir buvo.

Galutinai buvo pasiskirstyta grupėmis. Pirmąją sudarė A. Petrusevičius, P. Galdikas ir A. Slušinskas, antrąją – V. Kirkickas, V. Valentinas, estas Jaan Raagmets ir R. Kėkštas, trečiąją – V. Duda, latviai A. Jonikans ir E. Plepsas. Du paskutinieji buvo pavieniai bėgliai – rusas V. Klimov ir ukrainietis Čmona. Iki 14 val. į statomo namo vidų buvo sunešti ir paslėpti visi bėglių daiktai, o jie, ant naujų kalinio drabužių užsivilkę senuosius, dar vaidino dirbančius.

Paskutinio pasitarimo metu buvo nuspręsta, kad angą kitame tunelio gale iškas geriausias kasėjas – P. Galdikas. Kad nebereikėtų žemės gabenti maišeliais, ten iš anksto specialiai buvo iškasta duobė. Atėjo laukta 14.00, pietų pertrauka. Albinas Kurtinaitis atidengė prieangio dangtį ir P. Galdikas dingo tunelyje, priekyje savęs stumdamas kuprinę. Jam nušliaužus į priekį apie 6 m, į angą įlindo A. Petrusevičius, po jo – A. Slušinskas. Uždarius prieangio dangtį, pasigirdo sutartinis Alfonso Slušinsko kostelėjimas – dabar visi trys buvo palaidoti po žeme. Galų gale priekyje pasigirdo P. Galdiko kastuvo smūgiai į kietą molį. Nuo įtampos išpylė prakaitas, trūko oro, laukimas, atrodė, virto amžinybe. Galų gale tunelyje pasidarė šviesiau ir padvelkė šviežias oras. A. Petrusevičius, stumdamas priekyje savęs kuprinę, ėmė šliaužti angos link. Netikėtai kuprinė įstrigo tunelio angoje taip, kad nei pirmyn, nei atgal. Apėmė siaubas. Susitvardęs sukaupė paskutines jėgas ir kuprinę staigiu judesiu patraukė atgal. Ranka apčiuopė išsikišusį akmenį, kurį vargais negalais iškrapštė ir nušliaužė į priekį. P. Galdikas jau buvo viršuje, padėjo iškelti jo kuprinę. Netrukus pasirodė ir A. Slušinskas. Pirmoji pabėgimo grupė jau buvo susirinkusi. Nuo sargybos bokštelio juos pridengė krūmai ir pušelės, iki miško reikėjo nušliaužti dar 20–25 metrus. Buvo sutarta, kad A. Petrusevičius sulauks visų bėglių ir pabėgimo kelią nuo angos iki miško pabarstys, kad neužuostų pėdsekiai šunys, machorkos dulkėmis. Draugai nušliaužė laukti prie sutarto maumedžio. Netrukus pro angą pasirodė kuprinė ir Valio Kirkicko galva, po jo išlindo Vladas Valentinas, estas Jaan Raagmets, bet nebuvo Ričardo Kėkšto. Netrukus vietoj jo pasirodė trečios grupės vadas Vytautas Duda, latviai Andrejus Jonikans ir Eduardas Plepsas. Visi jie atsargiai nušliaužė prie maumedžio. Po kelių sekundžių išlindo V. Klimov ir, galų gale, paskutinis – ukrainietis Čmona. Jie irgi nušliaužė į mišką. Palaukęs kokią minutę, A. Petrusevičius, nežinodamas, kas nutiko R. Kėkštui, barstydamas machorkos dulkes irgi nušliaužė į mišką. Kaip vėliau paaiškėjo, Ričardo kuprinė netilpo į tunelio angą ir jis pasiliko perdėti daiktus. Pro angą išlindo tik po kokių 10 min. ir liko vienas.

Atšliaužęs į sutartą vietą, A. Petrusevičius rado jo laukiančius draugus. Pasitarę nutarė R. Kėkšto nebelaukti ir skubiai žygiuoti. Trečioji grupė jau buvo ne visa – A. Jonikans, persirengęs civiliu kostiumu, nutarė bėgti vienas ir dingo taigoje. Nebebuvo ir vienišių bėglių – V. Klimov ir ukrainietis Čmona pasuko savais keliais. Užsidėję kuprines, bėgliai skubiu žingsniu patraukė šiaurės rytų kryptimi. Planas buvo paprastas – pasiekti maždaug už kilometro nuo lagerio tekantį upelį, siekiant sumėtyti pėdas, ilgai bristi prieš srovę, paskui persikelti į kitą krantą ir eiti taiga pagal Transsibiro geležinkelio magistralę tolyn į rytus, iki pat Zimos miesto. Traukinių eismas magistrale buvo labai intensyvus, todėl pagal jų dundesį galima buvo spręsti apie grupės judėjimo kryptį ir atstumą nuo geležinkelio.

Maždaug po 20 min. intensyvaus ėjimo A. Petrusevičius stabtelėjo ir žvilgtelėjo į laikrodį – buvo 14.50. Nuo skubaus ėjimo visi užduso, giliai kvėpavo, kuprinės iškart pasunkėjo. Apie galvas iki kraujo kandžiodami odą sukosi uodų ir mašalų debesys.

Atsigręžęs atgal, nustebo – kartu su jų grupe iš paskos ėjo V. Duda, V. Kirkickas ir nuo visų atsilikęs V. Valentinas. Su jais nebebuvo nei latvio E. Plepso, nei esto J. Raagmets – jie atsiskyrė ir nuėjo savais keliais. V. Valentinas, visas šlapias, išbalęs, suklupo, numetė savo kuprinę ir priėjęs be jėgų parkrito ant žemės. Visi suprato, kad jis savo kuprinės panešti nebegalės, todėl jos turinį išsidalijo patys patvariausi – Galdikas, Duda ir Kirkickas. Tapo aišku, kad jų grupė neplanuotai padidėjo dvigubai. Truputį pailsėję, nužygiavo į priekį, o Valentiną, kad neatsiliktų, priėmė į voros vidurį. Netrukus priėjo upelį, pagal dydį panašų į Dubysą. Upe prieš srovę ėjo apie 300–400 m, kol turėjo jėgų, o suradę seklesnę vietą, perbrido į kitą pusę. Vėl buvo priversti sustoti – kai kurie prisėmė kuprines, reikėjo išsigręžti drabužius, autus, iš aulinių batų išpilti vandenį ir vėl apsiauti. Daugelio kojos jau buvo iki kraujo nutrintos. Susitvarkę pakilo į žygį. Po valandos ėjimo jau buvo girdėti tolimas traukinio dundesys. Sustojo trumpam atsipūsti – buvo lygiai 17 val. Ilgiau delsti buvo labai pavojinga. Kol dar nepaskelbtas aliarmas, reikėjo kuo skubiau ir kaip įmanoma toliau atsidurti nuo savo bei aplinkinių lagerių zonos. Visi puikiai žinojo, kas jiems atsitiktų pakliuvus į rankas vietiniams čekistams – šie būtų arba nušovę, arba žiauriai fiziškai suluošinę. Po pusvalandžio žygiavimo traukinių dundesys girdėjosi jau labai aiškiai – iki jo galėjo būti apie 1 km. Nenutoldama nuo geležinkelio magistralės, grupė patraukė rytų kryptimi. Apie 18 val. sustojo pailsėti, užkąsti ir apsitvarkyti. Visi žinojo, kad šiuo metu lageryje jau aiškinamasi, kiek pabėgo kalinių ir kokios jų tapatybės. Po 20 min. poilsio pakilo į žygį. Ėjo tylėdami, taupydami jėgas, kiekvienas su savo mintimis. Visi žinojo, kad laukia sunkus, ilgas, sekinantis virš 400 km žygis Sibiro taiga.

Būtina papasakoti ir kas tuo metu dėjosi lageryje. Jiems lendant tuneliu, ištikimas draugas Albinas Kurtinaitis, būdamas „geras štukorius“, visaip kalbino ir juokino sargybos bokštelyje esantį kareivį, kad jis, neduokdiev, nesidairytų į taigos pusę. Paskui viską padarė taip, kaip buvo sutarta: uždengė tunelio angą dangčiu, jį užkasė, žemę „sutrambavo“ ir iš viršaus apipylė skiedromis. Bėglių paliktus senus drabužius užkasė į duobę.

Kpt. P. Paltarokas, jau kalėdamas Mordovijos lageryje, J. Kadžioniui papasakojo, kas ten dėjosi toliau. Po darbo, 18 val., išsirikiavus vakariniam patikrinimui, pasigesta dviejų kalinių. Administracijai pradėjus tikrinti kalinius pagal sąrašą, netikėtai paaiškėjo, kad trūksta ne dviejų, o net dvylikos. „Operui“, stovėjusiam prieš kalinių rikiuotę, iš išgąsčio paleido vidurius, nevalingai „atsivėrė visi šliuzai“ – pasigirdo garsus „pirst pirst pirst!“ ir uniforminės galife kelnės pasidarė šlapios. Kaliniai vos slėpė šypsenas, tramdė juoką. Čekistai niekaip negalėjo atrasti, pro kur pabėgta. Galų gale vienas kareivis už spygliuotos tvoros rado žemėje skylę, įlindo į tunelį, nušliaužė iki pat dangčio ir į jį pastukseno. Tą vietą tuoj atkasė. Čekistams tapo aišku, kad pabėgimo bendrininkų, užmaskavusių pabėgimo angą, liko ir lageryje.

Smulkiai aprašinėti šią kelionę prireiktų atskiros knygos. Galutinio savo tikslo – miesto Zima – jie nepasiekė. Po 11 parų varginančio žygio Rytų Sibiro taiga, lydėto

įvairiausių nutikimų, pavojų pirmiems pastebint ir apeinant čekistų paspęstas pasalas, jų grupė naktį atėjo į didelį miestą – Nižnij Udinską. Visi buvo perkarę, pervargę, veidai nuo mašalų įkandimų žaizdoti ir ištinę. Grupė pabaigė maisto atsargas, tad ryžosi rizikingam žingsniui – ryte nuošalioje krautuvėje jo nusipirkti. Pasipildę maisto atsargas, nuėjo į didžiulį miesto parką pavalgyti. Aišku, greit buvo pastebėti, apie juos pranešta milicijai. Tame Nižnij Udinsko parke 1958 m. liepos 5 d. čekistų buvo apsupti, apšaudyti ir suimti. A. Slušinskas, išėjęs ieškoti tualeto, išgirdęs triukšmą ir šunų lojimą, spėjo pasislėpti, bet po trijų dienų irgi buvo sugautas.

Tos pačios dienos pavakary juos nuvežė į Nižnij Udinsko milicijos skyriaus KPZ – Laikino sulaikymo kamerą. Visi buvo taip išvargę, kad krito miegoti kaip užmušti. Naktį juos pažadino didžiulis triukšmas – įsiveržę pasalose sėdėję ir uodus bei mašalus visas tas dienas maitinę čekistai norėjo su jais susidoroti – išvaikė milicininkus, daužė, laužė kameros duris, bet milicijos viršininkas pasitaikė doras žmogus – raktus paslėpė ir kategoriškai atsisakė juos atiduoti. Čekistai pažadėjo susitikti kitą dieną, kai juos varys į etapą. Surakintus antrankiais sargybiniai juos varė per miestą į geležinkelio stotį, susirinkusiems gatvėse žmonėms šaukdami, kad vedami banditai, išpjovę daug taikių tarybinių žmonių. Iš minios žmonės pradėjo į juos mėtyti akmenis. Vos spėjus pagautus bėglius susodinti į areštinės traukinio vagoną (vadinamą „Stolypino vagonu“), užgriuvo, matyt, pramiegoję, juos gaudę čekistai. Vėl girdėjosi tie patys keiksmai, mėginimai išlaužti grotas, atimti raktus. Traukinio viršininkas irgi buvo padorus žmogus – jiems nenusileido, net porą kartų pistoletu iššovė į orą. Traukiniui pajudėjus, čekistai grasindami ir keikdamiesi iš jo iššokinėjo, palikdami juos ramybėje.

Po paros jų grupę atvežė į Taišetą, į Ozerlago Centrinį tardymo izoliatorių. Naktį A. Petrusevičių prikėlė ir atvedė į tardymo kambarį. Ten jau laukė specialiu lėktuvu iš Maskvos atskridusi čekistų grupė – Gulago viršininkas gen. Jevstegnejev, mažutis, smulkaus sudėjimo žydas, TSRS generalinio prokuroro R. Rudenkos, Niurnbergo tribunole buvusio sovietų vyriausiuoju kaltintoju, žentas. Jį atlydėjo aukštųjų karininkų grupė – dauguma papulkininkiai. Gulago viršininkas, iš įniršio dusdamas ir drabstydamasis seilėmis, šokinėjo prieš A. Petrusevičių, keikėsi šlykščiausiais žodžiais, žadėdamas „ištaškyti jo smegenis į sieną“. Vaizdas išties turėjo būti komiškas – prieš aukštą, nuo bado išsekusį jauną vyrą mašalų sukandžiotu, žaizdotu veidu, stovėjo beveik dvigubai mažesnis generoliška uniforma vilkintis storuliukas ir pasišokinėdamas mojavo savo mažais putliais kumšteliais. Karininkų palyda, stovėjusi jam už nugaros, žiūrėjo ir iš savo viršininko pašaipiai šypsojosi. Generolas nuo pykčio priepuolio greit išseko, pavargo ir išėjo. Vienas iš papulkininkių ramiai, dalykiškai paklausė, ar A. Slušinskas, likęs laisvėje, nepradės keršyti tarybiniams piliečiams. Jiems teko paaiškinti, kad lietuviai ne banditai, o ramūs žmonės, musės nenuskriaus be reikalo, o bėga į Tėvynę todėl, kad jai niekuo nėra nusikaltę. Kiti irgi klausinėjo įvairių dalykų, paskui pasakė auklėjamųjų kalbų, paaiškino apie „tarybinių tautų amžiną, neperskiriamą draugystę ir sparčiai artėjančią šviesią komunizmo ateitį“, kurioje ir jie suras savo vietą.

Kitos dienos popietę jį vėl atvedė į tardymo kambarį. Jame sėdėjo apie 40–45 m. amžiaus uniformuota moteris. Ji labai kultūringai prisistatė: „Irkutsko srities prokurorė Litvinova." Nustebino tai, kad ji padavė ranką ir su nedidele pašaipa tarė: „Sveikinu su pabėgimu – sėkmingu „požeminiu pasikasimu!" A. Petrusevičius, ne visai supratęs, ar tai pagyrimas, ar pašaipa, atsakė, kad tai tik vienas iš daugelio Ozerlage įvykdytų pabėgimų išsikasus tunelį ir, deja, nesėkmingas. Ji atsakė, kad, būdama Irkutsko srities prokurore, geriau žino, kiek tokių bandymų būta, tačiau „dėl gero lagerių administracijos darbo visi jie buvo laiku „atskleisti". Visoje Ozerlago istorijoje tik lietuviai sugebėjo suorganizuoti tokį pabėgimą. Toliau ji tęsė: „Jus galima pasveikinti, tačiau už padarytus materialinius ir moralinius nuostolius valstybei ir tarybinei liaudžiai iš tikrųjų visus jus reikėtų „pastatyti prie sienos" – sušaudyti. Rytų Sibire – Ozerlago sistemoje – yra šimtai lagerių, kurių kiekviename yra fabrikas ar gamykla, turinti nuo vieno iki trijų tūkstančių darbo vietų. Pabėgimo metu tie fabrikai neveikė, nes jų sargyba ir prižiūrėtojai turėjo gaudyti bėglius, sėdėti pasalose ir t. t. Paieškoms buvo naudojama ir aviacija, skraidžiusi virš taigos bei stebėjusi kiekvieną miško properšą. Visa tai valstybei atnešė daugiamilijoninių nuostolių." A. Petrusevičiui paklausus, kaip suprasti „moralinius nuostolius", ji atsakė: „Sukrėsta visa Gulago[1] sistema, ypač Ozerlagas. Daugelis jo administracijoje dirbusių čekistų perkelti į žemesnes pareigas, kai kurie prarado ne tik antpečius, bet ir pensiją."

Pasibaigus tardymui, Taišeto teismas pagautiems bėgliams prie turėtų bausmių pridėjo dar po trejus metus, iš jų dvejus turėjo atsėdėti Vladimiro kalėjime.

Kaip vėliau paaiškėjo, R. Kėkštas buvo suimtas pats pirmas, po kelių dienų, geležinkelio stotelėje Rešioty. Rusas V. Klimov suimtas 1958 m. rugpjūčio 6 d. geležinkelio stotelėje Kliukvenaja. Estas J. Raagmets suimtas 1958 m. rugpjūčio 6 d. geležinkelio stotelėje Tinskaja. Latvis E. Pleps suimtas 1958 m. rugpjūčio 4 d. geležinkelio stotelėje Ilanskaja. Latvis A. Jonikans, persirengęs kostiumu, suspėjo įsėsti į traukinį dar iki 18 val., nepaskelbus pabėgusių kalinių paieškos. Jis laimingai su persėdimais pasiekė Latviją, tačiau 1958 m. rugpjūčio 30 d. buvo čekistų suimtas aplankęs gimines ar draugus Renos miestelyje. Vienintelis nesugautas liko ukrainietis Čmona.

Ant A. Petrusevičiaus baudžiamosios bylos buvo nubrėžtos dvi įstrižos linijos – raudona ir mėlyna. Tai reiškė „linkęs pabėgti" ir „turintis gerus organizacinius sugebėjimus".

Visi bėgliai, atkalėję skirtą laiką, sugrįžo į namus. A. Petrusevičius į Lietuvą grįžo po 12 m. ir 4 mėn., o P. Galdikas ir V. Valentinas nelaisvėje išbuvo ilgiausiai – net po 28 metus.

Tokia yra antroji A. Petrusevičiaus ir jo draugų pabėgimo iš lagerio istorija.

Pagal Algirdo Petrusevičiaus atsiminimus.

[1] Gulag – Vyriausioji lagerių valdyba.

Lageryje papasakota istorija

Tai P. Pukinsko, drąsaus ir ryžtingo žmogaus, J. Kadžioniui papasakota istorija. Ji išliko atmintyje iki šių dienų kaip vertinga pamoka apie Sokolovo vadovaujamų KGB agentų-smogikų veiklą. Kuriame miške tai įvyko, atmintis neišsaugojo, bet neabejotinai šių įvykių raportų ir ataskaitų dokumentai išlikę KGB archyvuose.

Tai įvyko apie 1946–47 metus. Kartą patikima, „tikrai garantuota" ryšininkė į partizanų būrį atvedė nežinomų partizanų būrelį – virš dešimties vyrų. Šie sakėsi esą iš tolimesnių apylinkių: pateko į mūšį, buvo išsklaidyti, o dėl tebevykstančių „siautimų" priversti laikinai iš savo krašto pasitraukti. Jų apranga, ginkluotė niekuo nesiskyrė nuo partizaniškos, elgesys bei kalba irgi nekėlė jokių abejonių. Atvykėliai labai norėjo susitikti su būrio vadu, bet šis buvo išvykęs ryšio reikalais. Nakvynei, kad nekiltų kokių nesklandumų, savo palapinę pasistatė atskirai. Naktį eiti sargybą susitarė paeiliui, keičiantis kas dvi valandas. Sargyboje buvęs P. Pukinskas pastebėjo, kad atvykėliai nemiega. Pasakęs, kad miego nenori, Petras pasiliko budėti toliau. Rytmečiu, kur nors einant jų būrio partizanui, kartu eiti prisistatydavo ir vienas iš svečių – tai pasirodė labai keista. Atvykėliai pasakė, kad vado sugrįžtant lauksią iki pietų, o vėliau išžygiuos. Vienam partizanui bevalant šautuvo vamzdį, nutrūko virvutė. Ją išstumti buvo galima tik įstačius į vamzdį šompolą ir jį kalant į akmenį ar kokį nors kitą kietą daiktą. Kažkuris iš partizanų prisiminė, kad netoliese yra nupjauto ąžuolo kelmas – medis kietas, kaip tik tokiam dalykui tinkamas. Petras su draugu nuėjo ieškoti tos vietos, o jiems iš paskos iškart pakilo du svečiai. Priėję prie nupjauto ąžuolo, jie netikėtai „užlipo" ant pasalos – sugulusių užsimaskavusių NKVD kareivių. Šie pradėjo šaudyti, nukaudami vieną atvykėlį, kiti puolė bėgti atgal į stovyklą, o Petras tiesiai pro kareivius metėsi į priekį ir laimingai pabėgo. Kaip vėliau paaiškėjo, laimingai pasitraukė ir dar vienas jų būrio partizanas.

Labai keista pasirodė tai, kad jų būrio partizanai pradingo visai be pėdsakų, „prasmego kaip skradžiai žemę" – nebuvo nei gyvų, nei žuvusių. Pradingo ir ryšininkas, su vienu svečiu ėjęs į palaukę ieškoti vado.

Taip veikė gerai, profesionaliai paruošti KGB agentai-smogikai, papasakoję partizanams įtikinamą „legendą". Jie visą naktį ruošėsi „naikinimo operacijai" – pasiskirstė aukas, joms sekiodavo iš paskos, kad, gavę, sutartą signalą (garsiai ištartą žodį, frazę), pradėtų žudikų darbą.

Tačiau šiai Sokolovo smogikų grupei likimas nebuvo palankus. Kartą vienas ūkininkas vėlai vakare iš malūno per mišką važiavo į namus ir pastebėjo NKVD kareivių pasalą – matyt, kažkuris iš kareivių buvo „užsižiopsojęs". Šie, supratę, kad ūkininkas juos pastebėjo, jį sustabdė. Kareivių elgesys žmogui, gerai mokančiam rusų kalbą (tik apsimetusiam nesuprantančiu), pasirodė labai keistas. Kareiviai buvo sutrikę, nežinojo, ką daryti, – aiškiai buvo matyti, kad įvyko netikėtas, visiškai neplanuotas dalykas. Jie tarpusavyje tyliai ėmė tyliai artis, ką su ūkininku daryti – ar jį paleisti, ar sulaikyti.

Galų gale leido jam važiuoti į namus, prigrasinę apie juos niekam neprasitarti.

Grįžus į namus, netrukus į jų sodybą atėjo vietinių partizanų būrys, o su jais – ir nematyti svečiai, partizanai iš tolimesnių apylinkių. Šeimininkas, pasivedėjęs būrio vadą nuošaliau, jam papasakojo apie NKVD kareivių pasalą ir keistą jų elgesį. Pasiėmę maisto, partizanai išėjo. Būrio vadas pastebėjo, kad atvykę svečiai žygiuoja tiesiai link pasalos. Jis perspėjo, kad apylinkėse pavojinga, gali pasalauti rusai. Tie atsakė: „Jūs ką, bailiai!? Jeigu bijot, tai nešiokit „bobiškus undarokus“ (sijonus)!“

„Jeigu jūs tokie drąsuoliai, tai ir eikit pirmi!“ – atsakė vadas. Kai tik „svečiai“ nuėjo į priekį, jis savo vyrams davė sutartą ženklą. Partizanai „kirto“ iš visų ginklų ir juos „išguldė“. Taip gavo galą ši KGB agentų-smogikų grupė. P. Pukinskui vadas pasakė: „Jūs savo vyrų ieškokit ten, kur stovyklavot. Jie ten turi būti užkasti!“

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Kalinių liūdesys ir viltis

Teismų metu dauguma partizanų stebino ir šokiravo sovietinius teisėjus savo elgesiu: laidė pastabas, tarpusavyje kalbėdavo, skaitant nuosprendį – juokėsi. Jie nepripažino okupantų teismo, jiems buvo visiškai tas pats, ar šie skirs 20, ar 25, ar net 100 metų. Visi tikėjo, kad bolševizmas ilgai negyvuos, viskas keisis, kad ateityje laukia neišvengiamos permainos. Toks tikėjimas palaikė ir lageryje, o viltis kaliniui buvo geriausias vaistas išgyventi. J. Kadžionio prisiminimais, kalėdamas jis net 19 metų tikėjosi didelių permainų, tačiau vėliau suprato, kad niekas greitu laiku nesikeis – beliko tik laukti, kada baigsis 25 metų įkalinimo laikas.

Kartais nuteistus kalėti ilgą laiką – 20 ar 25 metus – prislėgdavo užėjusi liūdesio banga, sunkios mintys, kad gal teks mirti lageryje. To kiekvienas kalinys labiausiai bijojo, laikė didžiausia Dievo bausme ir nelaime. Kalinių daugumą sudarė jauni vyrai, todėl mirtingumas buvo mažesnis nei, sakykim, lyginant su „kolchozu“, tačiau būdavo ir nelaimingų atsitikimų, ir ligų, pasibaigusių tragiškai – mirtimi. Juos laidodavo (užkasdavo) šalia lagerio esančiose kapinėse, vietą pažymėdavo medine lentele, ant kurios užrašydavo baudžiamosios bylos numerį.

Petrą Pukinską, žemaitį, kilusį iš Mosėdžio valsčiaus Šačių kaimo, liudyti ar pertardyti partizano A. Žyprės byloje iš lagerio buvo atvežę į Vilniaus KGB kalėjimą. Pasivaikščiojimo „garde“ metu jis nuo žemės pakėlė ir paslėpė mažą Lietuvos žemės akmenėlį, gimtojo krašto dalelę, kaliniui šventą dalyką.

Kalėdamas lageryje jis susirgo vėžiu. Nesustabdomai progresuojanti liga taip jį išsekino, kad iš žmogaus, galima sakyti, liko tik vieni griaučiai. Kalėjime miręs kalinys pakliūdavo į morgą, kur būdavo eilė skrodimui. „Skrodikas“ iš kalinių tarpo išskrosdavo mirusiojo kūną, o gydytojai nustatydavo galutinę diagnozę. Jausdamas, kad mirtis jau

čia pat, P. Pukinskas padavė J. Kadžioniui ilgai slėptą akmenėlį ir paprašė: „Jeigu jau bus tokia Dievo valia, kad teks mirti lageryje, tai, kai darys skrodimą, šitą Lietuvos žemės akmenėlį įdėkit man į krūtinę!“

Tačiau to daryti neprireikė – vis tik kalėjimo administracija nutarė jį paleisti. Jis pats pranašiškai susapnavo ir savo paleidimą. Atėjusiam jo aplankyti J. Kadžioniui pasakė: „Mane paleis į Lietuvą. Šiąnakt sapnavau tris susipynusius trispalvius laidus, tačiau jie staiga „žybt“! – išsipynė ir pasidarė tiesūs.“ Ir iš tikrųjų, kalėjimo administracija jį „aktiravo“ – paleido į laisvę. Iki namų lydėti paskyrė med. seselę. Benešant iki vartų, prieš atsisveikindamas jis J. Kadžioniui papasakojo: „Šiandien išsipildė mano sapnas. Esu ne vieną kartą sapne regėjęs sušaudytą juodą kryžių, kuriame yra 21 kulkos skylė. Anksčiau nežinojau, ką tai reiškia, bet dabar supratau – šiandien sukanka lygiai 21 lageryje iškalėti metai.“ Seni draugai išsiskirdami jau visam laikui atsibučiavo, apsiverkė.

P. Pukinskas mirė po dviejų savaičių, jau grįžęs į gimtąjį kraštą. Palaidotas Skuodo r. Šačių k. kapinėse.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Drama, vos nesibaigusi tragedija

Petras Pukinskas buvo Žemaičių apygardos Kardo rinktinės Sakalo būrio partizanas. Lageryje su J. Kadžioniu buvo geriausi ir ištikimiausi draugai, vienas kitam patikėję daug savo gyvenimo paslapčių ir istorijų. Jis buvo labai ryžtingo ir karingo charakterio, niekada nenusimenantis vyras. Vieną iš jo pasakotų istorijų gerai prisiminė J. Kadžionis.

Kartą partizanaujant P. Pukinskas užėjo pas vieną ūkininką. Šeima pasirodė didelė, vaikų būrys tiesiog „apgulęs pečių“. Pasiprašė nakvynės, o šeimininkui padavė savo laikrodį, nurodydamas, kurią valandą jį pažadinti. Kaip ir buvo sutarta, nurodytu laiku buvo pažadintas, padėkojo ir atsisveikinęs išėjo.

Praėjus kuriam laikui, jų ryšininkė, šio ūkininko žmonos giminaitė, papasakojo jos išgirstą istoriją apie vieną partizaną, kuriam miegant vyko didžiulė drama. Pasirodo, ūkininkas pasiėmė kirvį ir ruošėsi miegantį partizaną „nukirst“. Žmona puolė jam priešais, čiupo už rankų, stengdamasi jį sulaikyt. P. Pukinskui ramiai miegant, tarp vyro ir žmonos vyko tylios grumtynės. Galų gale vyras nusileido. P. Pukinskas ryšininkei nieko nesakė, tačiau šis įvykis labai jį supykdė. Jis sakė: „Jeigu tai būtų lietę kitą partizaną, būčiau nuėjęs ir „gerai jį pašokdinęs“. Kadangi tai lietė tik mane, atleidau, bala jo nematė.“

Pagal J. Kadžionio prisiminimus

KGB agentai-smogikai lageryje

Lageriuose J. Kadžioniui teko susidurti ir su buvusiais KGB agentais-smogikais. Kai kurie, net atlikę „judošišką darbą“ – pralieję bendražygių kraują, neišsipirkdavo – vis tiek būdavo teisiami ir patekdavo į tuos pačius lagerius, kuriuose kalėjo ir jų išduoti ar suimti partizanai. Daliai agentų-smogikų išvis nepasisekė – buvo atnaujintos jų baudžiamosios bylos, nuteisti mirties bausme ir sušaudyti.

E. Bačelis-Gebelsas, išdavęs Vyčio apygardos Žaliosios rinktinės vadovybę ir dalyvavęs nužudant jos vadą J. Šomką-Čerčilį, lageryje nuo lietuvių laikėsi atskirai, tyliai, niekur nesikišo, su niekuo nebendravo, „kūmui“ nieko neskundė. Lietuviai prie jo ir nesikabinėjo, žiūrėjo kaip į tuščią vietą.

A. Radzevičius-Tarzanas (agentūrinis slapyvardis Alfa), dalyvavęs operacijoje suimant J. Kadžionį-Bėdą, lageryje elgėsi labai įžūliai – vaikščiojo iškėlęs galvą, buvo labai įkyrus, skundė lietuvius „operui“.[1] B. Gajauskas kartą specialiai užlipo ant stogo ties lagerio viršininko kabinetu pasiklausyti, kaip šis skundžia kalinius.

Dar nežinant, kad jis buvo agentas-smogikas, viename lageryje buvo stipriai sumuštas už kameros draugo išdavystę. Jeigu būtų žinoję apie jo ankstesnę veiklą, būtų užmušę mirtinai. A. Radzevičius buvo nuteistas 10 metų lagerio, visus ir „atsėdėjo“.

J. Kadžioniui kalint Mordovijos lageryje, vakarienės metu A. Radzevičius atėjo su savo „bliūdeliu“ ir atsisėdo prie stalo tiesiai priešais jį. Lageryje kiekvienas privalėjo pasirašyti žinąs, kad, užmušus kitą kalinį, jo laukia mirties bausmė, t. y. „už galvą – galva“. Suprasdamas, kad KGB inspiruotas A. Radzevičius siekia išprovokuoti konfliktą, J. Kadžionis susivaldė. Tačiau jausmas viduje buvo netikęs, šlykštus. Apie tai jis papasakojo savo geriausiam draugui Petrui Pukinskui. Tas buvo karštas ir karingas: „Žinai, – sako, – aš jį „nuimsiu“. “ Lageryje kalėjo visų gerbiamas, apaštališkas, turintis tarp kalinių didelį autoritetą kunigas Algirdas Mocius. Nutarė pasitarti su juo. Kunigas atsakė: „Žinot, vyrai, pirmiausia, tokių dalykų negalima daryti vienam. Turi būti kokia nors organizacija, kitaip bus asmeniškumas. Antras dalykas – jis dabar niekam nebepavojingas – juk visi žinom, kas jis toks. Trečias dalykas – jeigu jį dabar sunaikinsi, visos jo nuodėmės kris ant tavęs. Galbūt jis, būdamas gyvas, dar padarys atgailą, o užmušdamas jam tokią galimybę atimi!“ Tokiu būdu kunigas A. Mocius juos atbaidė nuo susidorojimo su A. Radzevičiumi. Jau „pasiliuosuodamas“ iš Mordovijos lagerio J. Kadžionis nuėjo pas kūriku dirbantį Kostą Kavoliuką, prašydamas laužtuvo – „atsisveikindamas“ buvo nutaręs sulaužyti išdavikui kojas, kad visam gyvenimui liktų „ubagas“. K. Kavoliukas jį atkalbėjo: „ Jonai, kas iš to, „mat jį velniai“, o tau ir vėl bus bausmė!“

Kartą į Mordovijos lagerį atvežė Algirdą Šermukšnį-Žilviną, buvusį Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadą. Tuojau jį apspito pažįstami suvalkiečiai partizanai, tarp jų ir P. Pečiulaitis-Lakštingala. A. Šermukšnis su visais buvo labai kalbus, o P. Pečiulaičiui, kaip patikimam žmogui, pasipasakojo, kad buvo nuteistas

mirties bausme, tačiau jo nesušaudė. Kartu su kitais mirtininkais, gerai prižiūrimi, jie dirbo pavojingus darbus urano kasyklose. Paleidžiant iš ten jis turėjo pasirašyti, kad apie tai niekam nepasakos. KGB „operas“ perspėjo: „Kam nors prasitarsi, kur buvai, iškart dingsi su „visais galais“!“ Ir vieną gražią dieną jis dingo. Dėl jo labai išgyveno buvę bendražygiai, tarp jų ir P. Pečiulaitis, sakydamas: „Gaila, pražuvo toks puikus vyras. Turbūt kam nors pasipasakojo ir pats save pražudė.“ Tačiau vėliau paaiškėjo tikrosios jo atsiradimo ir dingimo aplinkybės. Pasirodo, jis buvo užverbuotas KGB agentu-smogiku (slapyvardžiu Vacys) ir pats nušovė paskutinius savo bendražygius. Į lagerį buvo atsiųstas iš partizanų sužinoti dar kokių nors KGB dominančių detalių. Uždavinį atlikęs – dingo. Dingimui „pridengti“ buvo sugalvota įtikinama legenda apie urano kasyklas. Tuo metu, kai buvę bendražygiai dėl jo sielojosi, jis jau vaikščiojo Kauno Laisvės alėja.

Lageryje kaliniai nežinojo, kad K. Širvys-Sakalas, buvęs J. Lukšos-Daumanto bendražygis, 1950 m. desantu atvykęs į Lietuvą, sužeistas pakliuvo į nelaisvę ir buvo užverbuotas KGB agentu-smogiku. Klemensas buvo labai ambicingas, išdidus vyras, su niekuo per daug nesiskaitė. 1966 ar 67 metais iš Lietuvos atvykusių KGB darbuotojų prikalbintas, jis sutiko parašyti kalinių žargonu vadinamą „prakeikimą“, o kitaip – savo praeities pasmerkimą. K. Širvys rašė, kad buvęs suklaidintas, kad tarybų valdžia labai humaniška, kad tik dabar jam „atsivėrė akys“, prašė atleidimo. Tą jo „savęs prakeikimą“ tuoj pat išspausdino Lietuvos laikraščiai, kurių KGB specialiai atvežė paskaityti ir į lagerį – kad sukeltų tarpusavio kivirčus, nesantaiką, suskaldytų lietuvių vienybę. Matyt, Klemensą truputį apgavo – pažadėjo, kad laikraščiuose straipsnis pasirodys tik po jo paleidimo iš lagerio. Lietuviai lageriuose buvo „nepėsti“ ir jam už tai būtų tikrai „zomšiškai išdirbę kailį“. Išsigandęs nulėkė pas lagerio viršininką prašyti, kad jį išvežtų į Centrinę ligoninę. Tuo metu joje gydėsi J. Kadžionis ir P. Pukinskas, kurie jau žinojo apie jo „prakeikimą“. Prabėgdamas pro šalį, jis tarstelėjo: „Sveikas, Jonai!“ J. Kadžionis atsisukęs išrėžė: „Klemensai, apsišikai ir dar drįsti su lietuviais sveikintis. Mauk greičiau iš čia!“ Vakare J. Kadžionis su P. Pukinsku nuėjo į jo palatą. Tas labai išsigando, susigėdo, teisinosi: „Vyrai, muškit mane, aš tikrai kaltas!“ P. Pukinskas jam sako: „Ar žinai, ką tu padarei? Ir mano, ir tavo tėvo palaikai Sibire ilsisi! O tu, niekše, lipdamas per jų kaulus, nori išeiti į laisvę. Kas tu per žmogus!?“ Tas mušasi į krūtinę sakydamas, kad jis kaltas, kad jie gali daryti su juo ką nori. Jie ir nesiruošė jo mušti, tik „išdirbo morališkai“ ir išėjo. Netrukus K. Širvį paleido, tačiau dar kartą čekistų buvo atvežtas į lagerį papasakoti kaliniams, kaip gerai Lietuvoje žmonės gyvena. Jausdamasis „ne savo kailyje“, per daug nieko negyrė, gėdijosi, sakydamas, kad jam „pasiūlė atvažiuot papasakot, koks gyvenimas Lietuvoj“.

Petro Plumpos prisiminimais, jis buvo „senas stukačius“.[2] Kalint 7-ajame Mordovijos lageryje, 1959 m. grupė lietuvių politinių kalinių susirinko paminėti 1940 m. birželio 15 d. okupacijos metines. Netikėtai barako sekcijos duris pravėrė K. Širvys, permetė visus žvilgsniu ir vėl jas uždarė. Po penkių minučių atlėkė kalėjimo viršininkas

su prižiūrėtojais, šaukdamas: „Kas čia per sambūris!?“ K. Širvys dirbo cecho meistru. Po šio įvykio sveikindamasis su P. Plumpa jis gėdydavosi, vis sukdavo akis į šoną. Tai rodė, kad dar nebuvo visiškai sunaikinta jo žmogiška moralė, sąžinės jausmas.

Lietuviai labai griežtai žiūrėjo į tokius „savo praeities pasmerkimus“, o čekistai to labai siekė. Žinodami, kad kada nors gali tekti prieš pasaulį pasiaiškinti dėl vykdytų masinių represijų, teroro, trėmimų, jie siekė panaudoti buvusius laisvės kovotojus – partizanus, jau nekankinamus, pasakyti, kad jie klydo, kad jų kova buvo betikslė ir nereikalinga. Tokie savo veiklos pasmerkimai buvo labai išmaningai panaudoti to laikotarpio informaciniame-propagandiniame kare, tačiau tais pačiais tikslais gali būti pakartoti ir ateityje.

Du buvę desantininkai, J. Lukšą-Daumantą išdavęs J. Kukauskas ir agentu-smogiku tapęs K. Širvys, tuo pačiu tikslu – savo praeities „prakeikimu“, buvo panaudoti ir Tarybų Lietuvos televizijos propagandinėje laidoje.

Remtasi J. Kadžionio ir P. Plumpos prisiminimais.

[1] „Operas“, „Kūmas“ – KGB operatyvinis darbuotojas lageryje. Jo žinioje buvo visas lagerio agentų ir informatorių tinklas, kuris teikdavo išsamią informaciją apie lagerio gyvenimą ir detaliai apie kiekvieną kalinį (elgesį, principingumą, charakterį, moralines savybes, politines nuostatas, tarpusavio santykius, draugus, pokalbius). Remdamiesi savo užverbuota agentūra, vykdydavo įvairias provokacijas, „operatyvines kombinacijas“ ir kt. (R. P).
[2] „Stukačius“ – skundikas, „beldikas“.

Apie du nuovadų viršininkus

Kartą po vakarinio patikrinimo J. Kadžionis atsigulė ant viršutinių narų ir ruošėsi maldai. Dar niekas nemiegojo, tarpusavyje persimesdami vienu kitu žodžiu. Jo dėmesį patraukė ant apatinių narų susėdę du buvę Nepriklausomos Lietuvos policijos nuovadų viršininkai – tarpusavyje šneka ir vis keikia, kaip „prie Smetonos buvo blogai gyventi“. J. Kadžionis klausėsi, klausėsi ir jam pasidarė labai pikta. „Vyrai, – tarė jis, – jūs gyvenot kaip ponai – turėjot tarnaites, gavot geras algas, ant stalo buvo padėti skaniausi valgiai, o uniformos išplautos ir išlygintos. Dabar, kai bolševikai jums nudyrė septynias „skūras“[1], jūs, užsirišę raudonus raiščius „Сука вышла погулять“, Lietuvą keikiat!“ Abu nutilo kaip į burnas vandens prisisėmę, nebepratarė nė žodžio.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

[1] „Skūra“ – oda.

Neatsargus pokalbis

Persiuntimo lageryje („peresilkoje“) buvęs partizanas Algis Žyprė, irgi „nuo skambučio iki skambučio“ atsėdėjęs 25 metus, susitiko disidentą Vladimirą Bukovskį. Susipažino, įsišnekėjo. Atsisveikinant jam pasakė, kad jeigu pateks į Uralo 36-ąjį lagerį, būtinai susirastų J. Kadžionį. Tuo metu ir nepagalvojo, kad kameroje yra pasiklausymo aparatūra, pokalbiai įrašinėjami. Netrukus J. Kadžionį be jokių priežasčių užgriuvo nemalonės – metams buvo uždrausti pasimatymai ir siuntiniai. Vėliau A. Žyprė, susitikęs J. Kadžionį, sakė: „Jonai, atleisk, padariau tau nemalonumų!“ Lageryje visada turėjai būti atsargus, budrus, neprarasti savikontrolės bet kokiomis aplinkybėmis. O atsargų žmogų ir Dievas saugo!

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Režimo viršininkas Fiodorovas

Režimo viršininkas Fiodorovas buvo „pusiau psichas“. Įėjęs į zoną tuoj „priskaldydavo malkų“ – šaukdavo, keikdavosi, mojuodavo kumščiais, valgykloje išmėtydavo ir trypdavo kojomis padėklus. J. Kadžionis rytais, po prižiūrėtojo komandos „kelt!“, dažnai neidavo valgyti kalinio „buzos“, o draugų paprašydavo parnešti iš valgyklos tik duonos. Fiodorovas į sekciją ateidavo patikrinti, ar visi kaliniai po komandos atsikėlę. Kartą įėjo, o ant gultų tebeguli vienas kalinys, pavarde Cukanov. Tuoj prišoko: „Cukanov, komanda „kelt“ buvo?“ Tas sako: „Aš tau, niekše, parodysiu „kelt“. Mušdamas kumščiu sau į krūtinę, šlykščiai nusikeikęs, sušuko: „Aš tau kaip duosiu į snukį!“ Fiodorovas išsigandęs atšoko ir išlėkė pro duris. Tuo metu barako sekcijoje (gyvenamojoje patalpoje) tebuvo tik J. Kadžionis ir vienas jaunutis ukrainietis, pavarde Čiornyj. Varant į darbą, prižiūrėtojas liepė J. Kadžioniui ir ukrainiečiui išeiti iš kolonos ir nusivedė abu į štabą. Pirmąjį į kabinetą pašaukė Čiornyj, o įėjus J. Kadžioniui, tas jau rašė pareiškimą. Fiodorovas jį pasitiko labai meiliai, kaip geriausias draugas, sakydamas, kad viskas tvarkoj, jam priklauso visi pasimatymai ir siuntiniai be jokių apribojimų. J. Kadžionis, aišku, suprato, kad jam, kaip antram liudininkui, irgi parašius pareiškimą, kaip viskas buvo, Cukanovui už grasinimą pareigūnui būtų iškelta nauja baudžiamoji byla. Režimo viršininkas klausia: „Kadžioni, jūs ryte buvote sekcijoje?“ – „Taip, buvau“, – atsakė J. Kadžionis. – „O jūs girdėjote, kaip Cukanovas su manimi elgėsi, grasino?“ – „Ne, negirdėjau, – atsakė J. Kadžionis. – Aš tvarkiau savo spintelę ir į nieką nekreipiau dėmesio.“ Tas iš nustebimo net išsižiojo: „Jūs ką, kurčias!? O gal ausų neturite!?“ – „Taip taip, esu truputį kurčias!“ – atsakė J. Kadžionis. – „Lauk iš čia!“ – nebesusilaikė Fiodorovas.

Kaliniai keldavosi 6 val. ryto tik pagal komandą. Net atsibudęs turėdavai gulėti lovoje.

Kartą J. Kadžionis atsikėlė anksčiau. Tuoj už lango sušmėžavo šešėlis ir į sekciją įlėkė režimo viršininkas. – „Komanda keltis buvo?“ – klausia. – „Ne“, – atsakė Kadžionis. – „Tai kodėl vaikščiojate?“ – kabinėjosi Fiodorovas. – „Reikėjo nueit į tualetą nusišlapinti“, – sako J. Kadžionis. – „Ar negalėjai truputį palaukti?“ – „O kur režimo taisyklėse parašyta, kad reikia laukti?“ Tas ir nutilo.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Gudri kalinio provokacija

Kiekvienoje barako sekcijoje buvo užverbuotų agentų, informatorių, kurie sekdavo kiekvieną kalinio žingsnį, klausydavosi pokalbių. Juos atpažindavo pagal elgesį, o dažniausiai – tiesiog intuityviai. Kartą jaunas ukrainietis Stepan Sepeliak ant plono rudo medicininio popieriaus, viena ranka prisidengęs, kažką ilgai rašė. Lapą tvarkingai sulankstė, praardęs pagalvę įkišo į vidų ir užsiuvo. Sekcijoje tuo metu daugiau nieko nebuvo, tik „pridurkas“[1] – tvarkdariu paskirtas kalinys. Šiam išėjus, netrukus pro duris įvirto MVD leitenantas Rak. Priėjęs prie ukrainiečio gultų, paėmė pagalvę ir sako: „Ardyk!“ – „Pats ardyk!“ – atsakė ukrainietis. Tas praardė ir, aišku, surado sulankstytą popieriaus lapą. Jį išvyniojęs, perskaitė ir visas nukaito kaip žarija. Lape didelėmis raidėmis, su šauktuku, buvo parašyta: „Здравствуйте!“ („Sveiki!“). Negana to, kad „apšvietė“ savo agentą, bet ir pats atsidūrė kvailio vietoje, buvo tiesiog pasityčiota. Tačiau tokie agentai buvo „smulkios lagerio žuvelės“, paprasčiausi skundikai. Lageryje KGB sugalvodavo ir gudrių „agentūrinių kombinacijų“, kurias išnarplioti reikėdavo ir intuicijos, ir proto, ir loginės analizės.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

[1] „Pridurkas“ – tokiu lagerininkų terminu buvo vadinama atskira kalinių kategorija, kuri nedirbdavo kartu su brigada sunkių darbų statybose, cechuose, o pasilikdavo lageryje kaip „aptarnaujantis personalas“ – būdavo tvarkdariai, valytojai, pirtininkai, sanitarai, kirpėjai ir kt. Tokias „lengvas darbo sąlygas“ jiems suteikdavo kalėjimo administracija už tam tikras jiems teikiamas „paslaugas“, tačiau kalinių tarpe jie nei garbės, nei pasitikėjimo neturėjo.

Petro Plumpos prisiminimai: pogrindžio spauda, disidentinė veikla, LKB kronika.

1965 m. P. Plumpa sugrįžo į Tėvynę. Iš pradžių dirbo tėviškėje, vėliau persikėlė į Vilnių ir įsidarbino santechninių darbų treste. 1967 m. nusprendė užsiimti rimtesne veikla – pogrindžio spauda. Remontuodamas Alksnynės bažnyčią susipažino su radijo

inžinieriumi Algirdu Palioku, kuris palaikė ryšius su ištremtuoju vyskupu Vincentu Sladkevičiumi. Jis ir pasiūlė įsidarbinti Kaune Žemprojekto techninės literatūros spausdintoju. Taip atsirado galimybė rimtai užsiimti krikščioniškosios literatūros spausdinimu ir platinimu. Inžinieriai Algirdas Paliokas ir Jonas Gudelis padarė Tihamerio Totho knygos „Jaunuolio būdas“ kopijavimo maketus, o P. Plumpa rotaprintu išspausdino 3000 egzempliorių. Vienuolė Monika Gavėnaitė pasirūpino jų įrišimu ir išplatinimu. Vėliau jis atspausdino dar 200 katekizmo knygelių. Tačiau netrukus, kadrų skyriui susidomėjus jo politine praeitimi, iš darbo teko išeiti.

Nuo 1969 m. P. Plumpa perėjo į nelegalų gyvenimą Pluiro pavarde, kuria įregistravo savo santuoką ir vaikus. Nuo to laiko jis užsiiminėjo tik nelegaliu knygų spausdinimu. Tų pačių metų vasarą kun. Jonas Buliauskas įsigijo nuosavą kopijavimo aparatą Erą[1], kurią pagamino tie patys inžinieriai – A. Paliokas ir J. Gudelis. Raudondvaryje, pas seserį Ievą Laurusevičiūtę, namo palėpėje įsirengė darbo kambarį ir prasidėjo knygų kopijavimas: A. Maceinos „Niekšybės paslaptis“, „Dievo avinėlis“, J. Girniaus „Žmogus be Dievo“, „Lietuviško charakterio problema“, P. Gaidamavičiaus „Milžinas, didvyris, šventasis“ ir daugelis kitų. Sesuo M. Gavėnaitė rūpinosi jų įrišimu, o kunigas J. Buliauskas – platinimu. Rudenį teko persikelti į Kauną, Kranto g. 14, pas M. Vilkaitę. Ten buvo padauginta Štuthofo konclagerio kalinio S. Ylos „Ateitininkų ideologija“, A. Maceinos „Dievo avinėlis“, „Moderni mergaitė“ ir kitos knygos.

1970 m. ta pati Era buvo perkelta į Aukštuosius Šančius pas Augustiną Jaugelį, o literatūrą kopijavo jo brolis Virgilijus. Tuo metu P. Plumpa įsitraukė į P. Petronio suorganizuotą maldynų spausdinimą J. Levandrausko sodyboje prie Zapyškio. 1971 m. pavasarį Juozas Gražys sutiko priimti Erą į savo butą Kaune, Kalniečių g. 113. Iš pradžių ten dirbo V. Jaugelis, o po kelių mėn. jo darbą perėmė P. Plumpa, išdirbęs tame bute iki 1973 m. pavasario. Maistu ir techninėmis medžiagomis aprūpindavo J. Gražys, literatūrą išnešdavo ir įrišimu rūpinosi sesuo M. Gavėnaitė, knygas platindavo kun. J. Buliauskas. Ten buvo išleista daug ir įvairių knygų: S. Ylos „Žmonės ir žvėrys“, L. Evely „Visi mes broliai“, A. Maceinos „Didieji dabarties klausimai“, enciklika „Humanae vita“, J. Gliaudos „Simas“, F. Lelioto „Gyvenimo problemos sprendimas“, S. Kairio „Tau, Lietuva“, Simo Kudirkos teismo proceso aprašymas, Lietuvoje parašyta apysaka apie pokario katalikų šeimos gyvenimą „Danguolės laimė“ ir kiti leidiniai.

1969 m., pakviestas A. Palioko, P. Plumpa dalyvaudavo butuose rengiamose rekolekcijose, kurias surengdavo sovietinės valdžios suvaržyti kunigai – Juozas Zdebskis ir Sigitas Tamkevičius. Kai 1970 m. už religinę praktiką iš darbo buvo atleista vilkaviškietė mokytoja Ona Brilienė, o vėliau už vaikų katekizavimą suimti kunigai A. Šeškevičius ir P. Bubnys, kunigas S. Tamkevičius pasiūlė informacinę medžiagą apie tai perduoti Maskvos disidentų leidžiamai „Dabarties įvykių kronikai“ („Хроника текущих событий“). P. Plumpai daug kartų teko važinėti į Maskvą pas buvusius politinius kalinius, su kuriais kartu kalėjo Mordovijos lageryje, Vladimirą Telnikovą

ir Nikitą Krivošejevą, o vėliau – pas T. Velikanovą ir S. Kovaliovą. Jiems nugabendavo naujausią informaciją apie Lietuvos tikinčiųjų teisių suvaržymus, sovietinės valdžios ir saugumo persekiojimus, antireliginę propagandą, o iš ten parsiveždavo uždraustos literatūros. Vieną tokią aktualią knygą – istoriko R. Medvedevo „Beprotybės klausimas" („Кто сумасшедший?") – išvertė Juozas Urbonas, mašinėle perrašė Janina Lumbienė, o P. Plumpa suredagavo įžangą ir padaugino.

Okupacinė sovietinė valdžia, siekdama sunaikinti katalikybę, sustiprino represijas prieš kunigus. 1971 m. už vaikų katekizavimą buvo nuteistas kun. Juozas Zdebskis, kiti nubausti piniginėmis baudomis. Aktyvesnieji kunigai nutarė šioms represijoms pasipriešinti protesto pareiškimais, po kuriais pasirašydavo daug tikinčiųjų. Tokiu būdu 1971 m. rudenį po Lietuvos tikinčiųjų memorandumu SNO generaliniam sekretoriui Kurtui Valdhaimui buvo surinkta 17 000 parašų. P. Plumpa Memorandumo tekstą gavo iš kun. S. Tamkevičiaus, tikinčiųjų sąrašą su parašais nukopijavo su Era, o originalus paslėpė J. Gražys savo bute po grindimis. Memorandumo tekstą su tikinčiųjų parašų kopijomis P. Plumpa nuvežė į Maskvą. Laikydamasis konspiracijos važiavo aplinkiniais keliais – per Jiezną, Eišiškes, rajoniniais autobusais iki Molodečno (Baltarusija) ir tik ten persėdo į traukinį. Maskvoje, „Baltarusijos" stotyje, išlipo ne į peroną, bet pro duris į krovininių traukinių pusę. Paskui jau miesto transportu pasiekė savo senus draugus. Atėjo pas juos net neperspėjęs, nes telefonai buvo KGB pasiklausomi. Bičiuliai ėmėsi žygių ir Memorandumas pasiekė užsienį. Vakarų žiniasklaida apie Memorandumą pranešė 1972 m. balandžio 3 d.

1971 m. Igliaukoje, pas kun. Alfonsą Svarinską, P. Plumpa pirmąkart susitiko ir užmezgė ryšius su rusų „Dabarties įvykių kronikos" bendradarbiu Sergejumi Kovaliovu. Susitikime dalyvavo ir kun. S. Tamkevičius. Buvo tariamasi, kaip padėti neseniai areštuotam kun. J. Zdebskiui.

1972 m. pradžioje kun. S. Tamkevičius užsiminė apie planuojamą leisti lietuvišką Kronikos variantą ir pasiūlė P. Plumpai redaguoti tekstą. Jis redagavo tik pirmąjį LKB kronikos numerį, nes nuolat vežioti redaguojamą tekstą iš Simno, kur gyveno S. Tamkevičius, į jo konspiracinį butą Kaune būtų buvę labai pavojinga.

Lietuvos katalikų bažnyčios kronika (LKB kronika) buvo pradėta spausdinti 1972 m. kovo mėn. Spausdinimo mašinėle parašytą tekstą atveždavo kun. S. Tamkevičius, o P. Plumpa iš laikraštinių raidžių sukomponuodavo titulinį lapą ir leidinį padaugindavo. Konspiraciniame bute Kaune (Kalniečių g. 113) su Era nukopijuodavo po 100 Kronikos egzempliorių, o juos įrišdavo J. Gražys. Leidinį platino kun. S. Tamkevičius, J. Gražys, J. Buliauskas, sesuo M. Gavėnaitė ir kitos vienuolės. Kalniečių g. 113 name buvo padauginti pirmieji penki LKB kronikos numeriai ir dalis šešto numerio – jame buvo dirbama iki 1973 m. pavasario. Vienas iš paskutiniųjų ten padaugintų leidinių buvo Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai – „TSRS užsienio politika 1939–1940 m."

1973 m. vasarą P. Plumpa Erą perdavė P. Petronio žinion ir sumontavo ją Ežerėlio

gyvenvietėje pas A. Patriubavičių. Šis atspausdino 6-ąjį bei 7-ąjį LKB kronikos numerius, padaugino knygas „Danguolės laimė“ ir „Dievas šiandien“.

Kitą Erą P. Petronio užsakymu įsigijo Vytautas Vaičiūnas – ją 1973 m. rudenį ją įsirengė Kauno r. Šlėnavos k. pas Kazį Gudą.

1973 m. J. Stašaitis sumontavo rotatorių ir kartu su V. Jaugeliu daugino LKB kronikos 8-ąjį numerį bei paruošė vaškuotes A. Grauslio knygos „Ieškau Tavo Veido“ gaminimui, tačiau darbą nutraukė lapkričio mėn. prasidėjusios kratos ir suėmimai.

Tuo metu P. Plumpa su šeima gyveno J. Basanavičiaus gatvėje esančiame bendrabutyje. Jo sekimui buvo užverbuoti kaimynai, kuriems už tai mokėdavo pinigus. Nors nuo bendrabučio iki konspiracinio buto Kalniečių gatvėje buvo ne daugiau kaip 500 metrų, kad į jį patektum nepastebėtas, be „uodegos“, reikėdavo sugaišti po pusę dienos ar nakties. Negalima buvo laikytis jokios sistemos, jokio periodiškumo, jokio pastovaus maršruto. Kiekvieną mašiną ir kiekvieną sutiktą žmogų reikėjo laikyti potencialiu saugumo sekliu ir atitinkamai elgtis. Jeigu nebūdavo tikras, kad pavyko atsikratyti „uodegų“, nerizikuodavo – į konspiracinį butą nebeidavo, o grįždavo į namus. Kad tokios kelionės būtų kuo retesnės, konspiraciniame bute išbūdavo neišeidamas po kelis mėnesius. Maisto atnešdavo J. Gražys, o E. Martinaitienė paieškodavo kopijuoti tinkamo popieriaus. Ne tik pogrindininkai, bet ir jų rėmėjai visą laiką gyveno kaip ant adatų. Net fiziškai stiprūs žmonės ilgą laiką būdami nuolatinio pavojaus būsenoje sunegaluodavo, pavargdavo. Didžiulė psichinė įtampa organizmą alino kaip nuodai, beveik visi tą darbą dirbantieji jautė, kad be ypatingos angelų globos ta kelionė negali ilgai tęstis. Pagrindinis Kronikos redaktorius kun. S. Tamkevičius dažnai kartodavo maldą: „Viešpatie, Tu žinai, kad dirbu Tau. Jei šis darbas Tau reikalingas – globok, jei ne – tegul jis pasibaigia.“ Kartą rekolekcijų metu jis yra užsiminęs, kad, iškilus dideliems sunkumams, jis einąs į kapines pasimelsti už mirusius, kurie savo ruožtu išmeldžia gyviesiems reikiamų malonių. Tai šventųjų bendravimo tiesa, kurią, deja, ne visi krikščionys pripažįsta ir todėl daug gyvenime praranda.

1973 m. lapkričio 19 d. prasidėjo kratos ir galimų LKB kronikos leidėjų areštai. Kitą dieną Lietuvoje buvo atlikta apie 50 kratų. Suėmė P. Plumpą, Paulių Petronį, Virgilijų Jaugelį, Joną Stašaitį ir Adolfą Patriubavičių. KGB, norėdama iškart sunaikinti leidybos centrą ir redakciją, sekė juos 18 mėnesių, tačiau, kaip pasirodė, be rezultatų. Vilniaus KGB izoliatoriuje prasidėjo tardymai, tačiau P. Plumpa į klausimus neatsakinėjo ir po tuščiais protokolų lapais nepasirašinėjo. Tiesą sakant, nematė jokio reikalo bendrauti su tikėjimo ir Bažnyčios priešais. Įpykęs tardytojas pažadėjo, kad jis gaus tokią bausmę, kiek kitų sudėjus. Taip ir buvo – jis buvo nuteistas aštuoneriems metams laisvės atėmimo, įkalinant griežto režimo lageriuose, draugai iš viso – irgi 8 metus. Visi buvo kaltinami Baudžiamojo kodekso 68 str., t.y., sistemingu užsiiminėjimu antitarybine agitacija ir propaganda. P. Plumpa teisme atsisakė duoti bet kokius parodymus apie religinės literatūros platinimą, paaiškinęs, kad tikėjimo priešams tokios informacijos nedavė ir neduos. Kai teisėjai jo klausinėdavo apie bendradarbius,

jis atsakydavo: „Neturiu moralinės teisės pasakyti, nes tam asmeniui pakenkčiau.“ Vis tik kai kurių liudininkų parodymais jis buvo apkaltintas LKB kronikos 6-ojo ir 7-ojo numerių dauginimu. Teisme, tariant paskutinį žodį, V. Jaugelis jiems pasakė: „Jums reikėtų sėdėti nusikaltėlių suole, o mes turėtume jus teisti!“

Jau metus iškalėjęs lageryje, per susitikimą su žmona P. Plumpa sužinojo, kad LKB kronika toliau sėkmingai gyvuoja, išaugo jos tiražas. KGB niekada nesugebėjo jos sunaikinti – leidyba vyko iki pat 1989-ųjų, kai prasidėjo Atgimimo laikotarpis.

LKB kronika buvo išsamiausias dokumentų ir faktų apie sovietų valdžios persekiojamą Bažnyčią rinkinys. Joje pateikti ir kai kurių Lietuvos vyskupijų kunigų sąrašai, nurodant nuo 1940 m. nužudytus, areštuotus, lageriuose mirusius ir iš jų grįžusius kunigus. Jos medžiagą sudarė kreipimaisi ir pareiškimai dėl tikinčiųjų teisių suvaržymo; pranešimai apie priverstinę jaunimo ateizaciją; apie valdžios kovą prieš pačią LKB kroniką, jos leidėjų bei talkininkų tardymus, kratas, teismus; žinios iš vyskupijų apie konkrečius tikinčiųjų teisių pažeidimo faktus – jų diskriminaciją, persekiojimus, atleidimus iš darbo; pareiškimai ir kreipimaisi, adresuoti Bažnyčios atstovams, tuometinei vietinei ir SSRS valdžiai, įvairioms valdžios institucijoms, reikalaujant grąžinti tikintiesiems Vilniaus arkikatedrą, Klaipėdoje statyti bažnyčias ir kt.

LKB kronikos patekimas į laisvąjį Vakarų pasaulį turėjo didžiulę reikšmę – išplisdama įvairiausiais žiniasklaidos kanalais, ji informavo pasaulio visuomenę apie tikinčiųjų diskriminaciją, persekiojimus, sąžinės ir tikėjimo laisvės suvaržymus „anapus geležinės uždangos“. Kronika pasauliui „apnuogino“ visą „pūvantį, dvokiantį“ sovietinės sistemos vidų, parodė, kad Sovietų Sąjungoje jokios laisvės ir demokratijos nėra, kad užsienis „maitinamas“ tik profesionaliai pateikiama melaginga propaganda. Lietuvos žmonės Kronikoje skelbiamą informaciją galėdavo išgirsti per „Amerikos balso“, „Laisvės“, Vatikano radijo stotis. Užsienyje LKB kronika būdavo išverčiama į anglų kalbą ir išsiuntinėjama į Europą, Šiaurės ir Pietų Ameriką, Australiją, kur gyveno daugiausia lietuvių emigrantų.

LKB kronika buvo vienintelis KGB nesurastas pogrindžio leidinys. Per 17 metų buvo išleistas 81 numeris, paskelbta apie 5000 katalikų tikinčiųjų diskriminavimo ir kitų žmogaus teisių pažeidimų Lietuvoje atvejų. Jo leidyba buvo nutraukta tik 1989 m., jau pasiekus užsibrėžtus tikslus. Tolesnei Kronikos leidybai nebebuvo būtinybės – jos veiklą tęsė daugybė kitų leidinių, o istorinė misija jau buvo sėkmingai atlikta.

[1] Pagal P. Plumpos prisiminimus.

Era – elektrografinis plokštuminis kopijavimo aparatas, gamintas Kaune nuo 1960 m. Kopijuojamo originalo atvaizdas formuojamas plokščiame seleno sluoksnyje, nuo kurio elektriniu lauku perkeliamas ant popieriaus arba ofsetinės formos pagrindo.

Slaptas lagerio paštas

Lagerio žinios pasiekdavo laisvę, pakliūdavo į užsienio spaudą, „Amerikos balso“ ir „Laisvosios Europos“ radiją. Tam būdavo naudojamas „slaptasis paštas“. Pasimatymai su artimaisiais būdavo trumpieji, nuo 8 iki 16 val., arba ilgieji, trunkantys nuo vienos iki trijų parų. Laišką parašydavo ant plono rudo medicininio popieriaus. Standžiai susukę į trumpą vamzdelį, jį apsukdavo celofanu, stipriai, kaip ritę, apvyniodavo siūlu ir apliedavo vašku. Gaudavosi maža kapsulė. Ją prarydavo arba įsikišdavo į tiesiąją žarną. Jei pranešdavo skundikai arba prižiūrėtojams kildavo įtarimų, „paštininkui“ tuoj pat duodavo vimdančių ar laisvinančių vaistų, iškviesdavo felčerį, šlubą žydą, kuris, užsimovęs medicininę guminę pirštinę, kišdavo pirštą į tiesiąją žarną patikrinti. Jei kalinys nesutikdavo šios procedūros atlikti, neleisdavo į pasimatymą. Pasimatymo patalpoje nuėjęs į tualetą atlikti „gamtinių reikalų“, „paštininkas“ kapsulę švariai nuplaudavo ir slapta perduodavo svečiui – dabar ją prarydavo arba įsikišdavo „į intymias vietas“ giminaičiai – žmonos, seserys ar broliai. Tada jau būdavo didelė garantija, kad paštas sėkmingai pasieks adresatą, nes net žmogų peršviečiant rentgeno aparatu, kapsulės nesimatė. Laiškai turėdavo būti nugabenti nurodytu adresu – į Leningradą, Maskvą ar kitur. KGB irgi žinojo šį žinių perdavimo būdą ir stengėsi visaip sutrukdyti. Dažnai kalinį, prieš paleidžiant į laisvę ar pasimatymą, kad sutrukdytų „perduoti paštą“, netikėtai perkeldavo į kitą lagerį, ilgai laikydavo atskiroje kameroje, atlikdavo išsamias kratas – „krėsdavo per visus galus“. Tokiose situacijose buvo atsidūrę ir S. Kovaliovas, ir A. Svarinskas. Daug kartų reikėdavo slapta nuo prižiūrėtojų traukti iš „parašos“ kapsulę ir, ją nuplovus, vėl praryti.

„Slaptasis paštas“ patekdavo Maskvos disidentams. Jie gautą informaciją slaptai persiųsdavo į Miuncheną K. Liubarskiui, kuris leido biuletenį „Žinios iš SSSR. Žmogaus teisės“, taip pat į kasmet atnaujinamą sovietinių politinių kalinių sąrašą (kuris, atrodo, buvo spausdinamas Niujorke).

Pagal J. Kadžionio ir P. Plumpos prisiminimus.

Žydai lageryje

Senosios, prieškarinės kartos lietuvių politinių kalinių požiūris į žydus buvo „kreivas“ – prisimindami jų „karštą broliavimąsi“ su rusais 1940–41 m., nepasitikėjo. Šie irgi, manydami, kad tarp lietuvių gali būti buvusių žydšaudžių, į draugystę nesiveržė. Lietuviams sakant, kad „jūs ir sukūrėt šitą bolševikinę sistemą“, žydai gindavosi ir labai pykdavo. Bet būdavo ir tokių, kurie sakydavo: „Mes ją sukūrėm, mes ją ir sugriausim!“ Septintame dešimtmetyje, ypač po Čekoslovakijos įvykių, plūstelėjus į lagerius naujai politinių kalinių bangai, jaunoji karta tarpusavyje bendravo laisvai, be buvusių

praeities nuoskaudų ar įtarimų.

Kartą prie dirbančio J. Kadžionio priėjo vienas žydelis, užsienietis, kilęs iš Prancūzijos. Stovėdamas jam už nugaros, pradėjo bjauriausiais rusiškais keiksmažodžiais keikti dangų (krikščioniškąjį tikėjimą). Lageryje tokie dalykai buvo netoleruojami – religiniai įsitikinimai buvo šventas dalykas, kiekvienas kalinys privalėjo gerbti kito tikėjimą. Atsisukęs J. Kadžionis griebė jį už „giesmės" ir ėmė smaugti, tas – visu balsu rėkti. Prišokęs brigadininkas juos išskyrė. J. Kadžionis jam paaiškino, kad šis keikė jo tikėjimą, trukdė dirbti. Šis, viską supratęs, liepė jam grįžti į darbo vietą. Netrukus vėl pasigirdo triukšmas – dabar jau žydui šonus „velėjo" buvęs Utenos krašto partizanas Balys Pupeikis-Tauras. Vėliau, supratęs savo klaidą, žydelis atėjo pas J. Kadžionį ir atsiprašinėjo: „Jonai, dovanok!.."

Mordovijos 11-ajame lageryje kalėjo du jaunučiai vokietukai, broliai. Jie buvo teisti už šnipinėjimą. Vienas jų zonoje praeidamas nepasveikino MVD karininko Jofės. Tas klausia: „Kodėl nesveikini!?" Vokietukas jam atsakė: „Kol egzistuoja pasaulis, dar nėra buvę atsitikimo, kad vokietis sveikintų žydą!" Už žodinį karininko įžeidimą gavo „maksimumą" – 15 parų bausmės izoliatoriuje („Šizo").

Pasimatymų name tvarkdariu dirbęs žydas Kravčiuk po grindimis buvo įtaisęs slėptuvę, kurioje artimųjų atvežtą maistą kalinys galėdavo laikinai paslėpti. Vėliau jis maisto produktus išnešdavo ir grąžindavo savininkui, tačiau ne už dyką – už pinigus.

Į lagerį patekę žydai iš pradžių kokius 2–3 mėnesius su niekuo nebendraudavo, stebėdavo aplinką, kol įsitikindavo „kas yra kas". Lageris dažnai jiems būdavo kaip „tarpinė stotelė" išvykstant į Izraelį. Išėjus į laisvę Maskvoje tereikėdavo nueiti su protesto plakatu į Raudonąją aikštę, ir iškart būdavo išsiunčiamas į Pažadėtąją žemę.

Kalint Permės 36-ajame griežto režimo lageryje, į jį pateko penki jauni žydai: Šimonas Grilius, broliai Israel ir Vulf Zalmanson, Jakov Suslianskij ir Jurij Fiodorov. Trys iš jų priklausė jaunų žydų grupei, kuri 1970 m. Leningrade buvo suplanavusi pagrobti lėktuvą ir nuskristi į Izraelį. Vienas iš jų, Eduard Kuznecov, mokėjo valdyti lėktuvą. Tačiau, pasirodo, ir tarp žydų yra savų išdavikų – visi buvo išduoti ir suimti. Iš jaunųjų politinių kalinių artimiausiai su J. Kadžioniu susidraugavo iš Klaipėdos kilęs ir švariai lietuviškai kalbantis Šimonas Grilius. Jie vienas kitu pasitikėjo, o J. Kadžionis, kaip senas kalinys, išmokė jį visokių kalėjimo gudrybių, pvz., parodė, kaip saugiai paslėpti pinigus. Pinigai būdavo slepiami paprastai ir išradingai – taburetės kojoje iš apačios grąžtu išgręžiama skylė, į kurią įkišami kietai vamzdeliu susukti banknotai, o apačia užtepama purvu.

Žydai ir lageryje neleido laiko veltui, patvirtindami, kad jie yra „darbščios tautos" atstovai. Dirbdami kokį nors darbą, tuo pat metu mokydavosi ir kalbų – prieš akis būdavo padėtas popierėlis su užsienio kalbos žodžiais.

Permės lageryje Nr. 36 kalėjo Ukrainos žydas Semionas Gluzmanas. Jis 1972 m. buvo nuteistas 7 metams griežto režimo lagerio ir 3 metams tremties už tai, kad, būdamas psichiatras, pasielgė dorai ir garbingai – pripažino, kad žymus žmogaus

teisių gynėjas, disidentas, Maskvos Helsinkio grupės narys, Ukrainos Helsinkio grupės įkūrėjas gen. mjr. Piotras Grigorenko yra psichiškai sveikas, žymi, iškili asmenybė, nepagrįstai nuteista priverstiniam gydymui Černiachovsko uždaroje psichiatrijos ligoninėje.

Jis buvo labai energingas ir aktyvus. Lageryje, stengiantis palaužti, kad atsisakytų disidentinės veiklos, kaliniai būdavo engiami ir terorizuojami. S. Gluzmanas ėmėsi labai atsakingo ir pavojingo darbo – pradėjo rašyti lagerio įvykių kroniką, už kurią grėsė nauja baudžiamoji byla. Ant plono medicininio popieriaus jis surašydavo visus kalėjimo administracijos vykdomus kalinių teisės pažeidimus, provokacijas, kalinių engimo atvejus arba gyvybiškai svarbių sveikatos sutrikimų ignoravimus (pvz., kaip S. Kovaliovo atveju). Visa tai „slaptuoju paštu“ pasiekdavo Maskvos disidentus, o iš jų – Vakarų valstybių spaudą, „Laisvės“, „Amerikos balso“, „Laisvosios Europos“ radijo stotis. 1977 m. P. Plumpa pateko į Permės lagerį Nr. 35. Jame lagerio kroniką rašė estų inžinierius Matis Kijrendas. Darbas buvo slaptas, įtemptas ir pavojingas, todėl buvo reikalinga pamaina. 1978–79 m. šį darbą perėmė P. Plumpa. Išsiuntus jį į Čistopolio kalėjimą, kronikos rašymą vėl perėmė estas M. Kijrendas, o paskui jo tautietis, buvęs Talino politechnikos instituto dėstytojas Kalju Metikas.

Pagal J. Kadžionio ir P. Plumpos atsiminimus.

Apie rusų misiją

Kartą lageryje vienas rusų inteligentas išreiškė mintį, kuri, vėliau pamąsčius, pasirodė labai gili ir išmintinga. Jis pasakė maždaug taip: „Rusija Dievo tam ir sutverta, kad baustų kitas tautas už jų padarytas klaidas!“ Gulint ant narų, ši mintis nedavė ramybės. Ji buvo genialiai paprasta, parodanti daug šimtmečių besitęsiančią rusų bei kitų tautų tarpusavio istoriją. Išvada buvo negailestinga: Rusija pripažįsta tiktai grubią jėgą, stipresniojo teisę, visada niekina silpnumą ir už jį negailestingai baudžia, naudodamasi tokia pačia logika ir morale, kaip ir lagerio „blatnieji“. Kad ir kokia ji bebūtų – raudona, balta ar kitokios spalvos, jos mentalinė esmė išliks ta pati: visada pasinaudos kitos tautos klaidomis, nusilpimu, bejėgiškumu, naivumu, dės visas pastangas, kad patikėtų jos melu, apgaule, gražiais pažadais, visokiais būdais stengsis ją supjudyti, suskaldyti ir užkariauti. Tereikia pasidaryti silpnam, kad taptum jos grobiu. Tik tautos jėga, vienybė, blaivus protas ir drąsa yra išlikimo pagrindas. Ne veltui romėnai sakė: „Nori taikos, ruoškis karui!“ Suklysi, atsipalaiduosi, dėl laikinos gerovės nepasirūpinsi savo saugumu, gynyba – iškart pražūsi! Padarytos klaidos jie neatleis, o be pasigailėjimo pasinaudos.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Subtili KGB provokacija

Pasimatymų pastate tvarkdariu dirbo buvęs partizanas, „perėjęs ugnį ir vandenį“ – teistas mirties bausme, kuri vėliau pakeista kalėti 25 metus, sėdėjęs uždarame kalėjime. Atrodė patikimas, sunkumų užgrūdintas vyras. Tuo metu J. Kadžioniui buvo uždrausta gauti siuntinius – tam visada atsirasdavo priežasčių. Jis ir sako: „Jonai, siuntinių skyriaus ekspeditorė išėjo atostogų, o ją pavaduoja labai gera moteris – „opero“ žmona. Dabar labai gera proga – parašyk laišką, kad tau atsiųstų siuntinį. Pasiūlyk ir patikimiems žydukams, gal jie irgi norės.“ J. Kadžionis apie tai papasakojo iš Klaipėdos kilusiam Šimonui Griliui. Tas iškart susigaudė, „kame reikalas“: „Jonai, – sako, – tai juk provokacija!“ Dabar ir jam pačiam „atsivėrė akys“. Pasidarė aišku, kad tai subtiliai apgalvota kombinacija, siekiant sukelti realiais faktais pagrįstus įtarimus, kad neteisėtai gaunantys siuntinius kaliniai yra užverbuoti KGB. Juk visi žinojo, kad siuntiniai išduodami tik lagerio viršininko įsaku. Jei kalinio pavardės įsako sąraše nėra, jis negali gauti siuntinio, net jei jis būtų ir atsiųstas. Tik agentams tokios taisyklės negaliojo. „Draugelis“ vis klausinėjo: „Jonai, ar jau parašei?“ J. Kadžionis negalėjo jam pasakyti teisybės tiesiai į akis – taip lageryje buvo nepriimta, labai pavojinga, už tai galėjai ir galvą prarasti. Jis ir sako: „Tu sakei, kad ji gera moteris. Aš pagalvojau ir nusprendžiau, kad dėl kažkokių penkių kilogramų lašinių statyti į pavojų gerą moterį neverta. Tegul geriau tavo adresu man atsiunčia siuntinį. Ar sutinki?“ Tas „pasimuistęs“, vos slėpdamas nepasitenkinimą, sutiko, tačiau jo vardu siuntinio J. Kadžionis taip ir negavo.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Santykiai su lenkais

Lenkų lageryje buvo nedaug. Lietuviai su jais nesipyko, bet ir per daug nedraugavo – geriausiai sutardavo su ukrainiečiais. Lenkai kalėdami niekada netvirtindavo, kad „Wilno nasze“, o atvirkščiai – smerkė Vilniaus užgrobimą, sakydami, kad jis teisėtai priklauso lietuviams. Ar jie kalbėjo nuoširdžiai, ar melavo, sunku pasakyti – juk lietuvių buvo daugiau, o tarp jų niekada netrūko ir „karšto charakterio“ vyrų. Apie 1956 m. jų skaičius labai sumažėjo, nes dauguma buvo išsiųsti kalėti į Lenkiją.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Apie laisvą atsiskyrimą

1971 m., J. Kadžioniui kalint Mordovijos 17A lageryje, iš Vladimiro kalėjimo etapu atvežė du ukrainiečius: teisininką Ivaną Kandybą ir buvusį mokyklos direktorių Michailo Gorin. Abu kilę iš Vakarų Ukrainos, rodos, Lvovo. Jie kartu su kitais patriotiškai nusiteikusiais inteligentais buvo sukūrę politinę organizaciją, kuri pagal TSRS Konstituciją reikalavo to, kas ten ir buvo parašyta, – teisės Ukrainai laisvai atsiskirti nuo Tarybų Sąjungos. Tardant jie dar kartą patvirtino: „Mes, – sako, – norėjom atsiskirti pagal Konstituciją." Tardytojas jiems ir sako: „Tarybų Sąjungos Konstitucija parašyta tik durniams (kvailiams) ir Vakarams, o jūs nesat nei durniai, nei užsieniečiai. Tai ko gi jūs norit!?"

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Apie naivumą

Kalėjimas yra gera gyvenimo mokykla pažinti žmones, atskirti, kur yra užslėptas blogis, klasta. Jeigu lageryje kalinys klausdavo to, ko nereikia žinoti, tai reikšdavo tik viena – arba jis „durnas" (kvailas), arba „stukačius" (užverbuotas), o tai abiem atvejais yra pavojinga. Tačiau tarp lagerio kalinių pasitaikydavo ir tokių, kuriems KGB agentai „eilinį" kartą „kabindavo ant ausų makaronus", o jie vis patikėdavo. Keisčiausia, kad tai visiškai nepriklausė nei nuo intelekto, nei nuo išsilavinimo ar iškalėto laiko trukmės. Kai tik KGB „užmesdavo meškerę", taip ant jos kabliuko ir užkibdavo. Galima sakyti, kad jie sirgo sunkia naivumo ligos forma be jokios vilties pasveikti.

Kartą J. Kadžionis visą valandą, apgalvotai, logiškai sudėliojęs faktus, kpt. P. Paltarokui aiškino apie tarp jų esantį KGB agentą, apsimetusį karštu patriotu ir įgavusį didelį tautiečių pasitikėjimą. Būdamas protingas, išsilavinęs žmogus, išklausęs nepatikėjo ir tarė: „Čia jūsų klaida!"

Dar būnant Vilniaus kalėjime, į Petro Plumpos bendrabylio, teisiamo už „Katalikų bažnyčios kronikos" platinimą, Juozo Gražio kamerą „įmetė" gerai paruoštą „stukačių". Šis papasakojo, kad sudaryti bylą tardytojams trūksta įrodymų ir tuoj jį paleis. Pasiūlė savo pagalbą, gal ką reikia perduoti į laisvę. J. Gražys iškart „užkibo ant kabliuko". „Žinai, – sako, – kai tave paleis, nueik štai šituo adresu, surask knygas, dokumentus ir juos paslėpk!" Tai buvo P. Plumpos korespondencija ir atspausdintos knygos. Saugumiečiai nuėjo ir viską pasiėmė. Vietoj 4 metų kalėjimo teismas P. Plumpai pridėjo dar keturis.

Lageryje kalėjo du žydų tautybės broliai – Israelis ir Vulfas Zalmanson iš Rygos. Vulfas, vyresnysis brolis, buvo inžinierius, jau baigęs aukštuosius mokslus, o jaunesnysis – ką tik baigęs vidurinę mokyklą. Kad ir keista, lageryje geriausiai orientavosi jaunesnysis brolis – greit atskirdavo „stukačius", provokacijas, žaibiškai susigaudydavo

situacijose. Atvirkščiai, inžinierius visai nesigaudė lagerio gyvenime: visais pasitikėjo, visom kalbom tikėjo. Jo ankstesnė gyvenimo patirtis lageryje pasirodė bevertė, tik kliudydavo.

Apie 1963–64 m. į Mordovijos 11-ąjį lagerį pateko rokiškėnas Daščioras – vidutinio amžiaus, doras, teisingas, išsilavinęs žmogus. Tuo metu Lietuvoje vyko teismo procesai, kuriuose buvo teisiami žydšaudžiai. Jis parašė į laikraštį, kad labai teisinga, kada teisiami žudikai, tačiau, kad teisybė triumfuotų, turėtų būti nuteistas ir rusų garnizono vadas, pokario metu davęs įsakymą sudeginti namus su gyvais žmonėmis, mažais vaikais (tiksliai nurodydamas pavardę, laiką ir vietą). Antrą kartą parašius, jį suėmė ir teisė „už antitarybinę propagandą“. Jis neįsivaizdavo, kad į lagerį gali pakliūti žmogus, nuteistas už teisybę. Buvo taip sukrėstas ir pasimetęs, kad atrodė „kaip iš mėnulio iškritęs“ – nebežinojo, ką daryt, kaip elgtis. J. Kadžionio klausinėdavo paprasčiausių dalykų, „kas galima, o kas ne“, visai nesiorientavo aplinkoje, visais tikėjo, visų klausė, buvo bejėgė „stukačių“ auka. Pasirodė, kad jo civilinio gyvenimo patyrimas lageryje visiškai netiko, čia reikėjo įsisavinti visai kitokios, lagerinės „gyvenimo mokyklos“ pamokas.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Apie Kazimierą Skebėrą

K. Skebėra buvo įdomus, kalbus, įvairiapusiškai išsilavinęs, labai mandagus, „su aukštuomenės manierom“ žmogus, lageryje vadintas „Profesoriumi“. Mėgdavo pasakoti įvairias ilgiausias istorijas, kurios būdavo realybės ir jo fantazijų mišinys, o klausytojų jam niekada netrūkdavo – iškart susirinkdavo „pulkelis“. Kartais pasakodamas imdavo ir „užstrigdavo“. Tada susiimdavo rankomis už galvos ir sakydavo: „Oooi, užėjo smegenų tamsumas!“ Kai sugalvodavo tęsinį, atsidusdavo: „Ooo, jau praėjo!“ – ir pasakodavo toliau. Istorijos būdavo labai įdomios, tačiau visos, deja, išgalvotos.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus.

Apie lagerio pogrindį

Tai buvo Taišeto lageryje. Kartą buvęs partizanas, tardymo metu „padaręs išdavimų“, pasikvietė J. Kadžionį į nuošalią vietą slaptam pokalbiui. Jis papasakojo, kad lageryje sukurta slapta pogrindinė lietuvių organizacija, pasiūlė duoti priesaiką ir tapti jos nariu. Dar pridūrė, kad jis numatytas vadovauti septynių narių grupei. J. Kadžionis neįsivaizdavo, kaip lageryje, esant nuolatiniam agentų ir informatorių stebėjimui,

galima sukurti kažkokią pasipriešinimo organizaciją, be to, kam ji iš viso reikalinga? Ją vis tiek susektų ir be reikalo nukentėtų žmonės. Atsakęs, kad jis jau vieną kartą priesaiką davė, tokio pasiūlymo atsisakė. Tuo metu kalėjimo administracija per savo „aktyvą“ tarp kalinių vykdė viešą propagandą, agituodami klausyti kalėjimo valdžios, nesusidėti su nacionalistais, tapti SVP nariais. Vienas rusas mokytojas iš „kalinių aktyvistų“ per susirinkimą kalbėjo: „Neklausykim šitų nacionalistų, mūsų laukia šeimos, mūsų laukia gyvenimas. Dirbkim, darykim viską, ką liepia administracija, grįžkim į namus ir gyvenkim kaip žmonės!“ Tačiau grįžti į namus jam nebuvo lemta – jau pirmą naktį buvo rastas užmuštas. J. Kadžionis suprato, kad tai kažkurios „septintuko“ grupės darbas. Nors KGB ir bandė ieškoti kaltininkų, tačiau niekada viešai jie nebuvo surasti. Vis tik, labiausiai tikėtinas buvo kitas variantas – visi tyliai, „be triukšmo“, buvo nustatyti ir visam likusiam gyvenimui užverbuoti KGB agentais.

J. Kadžionio atsiminimai.

Naujosios kartos politiniai kaliniai

Po 1956 m. Vengrijos sukilimo ir jo numalšinimo į lagerius pateko daug jaunų žmonių, protestavusių prieš sovietų politiką „pasmaugiant“ vengrų revoliuciją. Jie buvo nuteisti „už antitarybinę agitaciją ir propagandą“. Po 1968 m. Čekoslovakijos įvykių – „Prahos pavasario“ numalšinimo, kai buvo „pasmaugta“ kita revoliucija, siekusi „demokratinio komunizmo“ sukūrimo, į lagerius vėl plūstelėjo didžiulė politinių kalinių banga. Tai buvo prieš sovietų agresiją vienokiais ar kitokiais būdais protestavę žmonės, kurių daugumą sudarė inteligentai, studentai, jaunimas ir, aišku, disidentai.

1971 m. į Mordovijos 19-ąjį lagerį pateko Jonas Šilinskas. Jis buvo nuteistas už „grupinį nusikaltimą“ – tautinių vėliavų iškėlimą ir antitarybinių atsišaukimų platinimą Klaipėdoje, kas siejosi su „Prahos pavasario“ revoliucinėmis nuotaikomis Lietuvoje.

Jo pogrindinė veikla prasidėjo 1969 m. balandžio mėn., kai kartu su bendraminčiais Steponu Vindašiumi ir Stasiu Balkaičiu miesto centre ir Paryžiaus Komunos gatvėje ant statybinio krano strėlės iškėlė Trispalves. Rugsėjo mėn. kartu su Stasiu Balkaičiu ir Aleksu Pašiliu išplatino 400 atsišaukimų. 1970 m. vasario 16 d. naktį J. Šilinskas kartu su S. Balkaičiu perlipo Klaipėdos celiuliozės–kartono kombinato tvorą. Stasys užlipo ant 100 m aukščio kamino ir jo viršuje pritvirtino tautinę Trispalvę su šūkiu „Sutraukysim vergijos grandines!“ Paskui abu mieste išplatino atsišaukimus: įkišdavo juos į pašto dėžutes, mėtė ant takų, prie mokyklų. 1970 m. liepos gale J. Šilinskas ir jo draugai buvo suimti, o po keturių mėn. tardymo įvyko teismas. J. Šilinskas buvo nuteistas 5 m., A. Pašilis – 4 m., o S. Balkaitis – 3 m. laisvės atėmimo griežto režimo lageryje.

Tuo metu Mordovijos 19-ajame lageryje kalėjo jaunimas – 20-25 m. amžiaus kaliniai. Tarp jų buvo ir vienas jaunas rusas, kažkurios tai Vakarų valstybės žvalgybininkas, šiaurėje perėjęs Norvegijos–Sovietų Sąjungos sieną, KGB suimtas ir nuteistas. Jis, kad nieko nepasakotų jauniems kaliniams, buvo išsiųstas į Vladimiro kalėjimą. Lageryje kalėjo ir 3–4 jauni žydai, tarp jų ir Šimonas Grilis iš Klaipėdos. Jis pasiūlė protestuoti prieš tokį susidorojimą su politiniu kaliniu ir skelbti bado streiką. Dešimt jaunų politinių kalinių, tarp jų ir J. Šilinskas, badavo 7 paras. Nors ir nieko neiškovojo, tačiau badavusieji visam laikui tapo gerais, vienas kitu pasitikinčiais draugais.

Tais pačiais metais, net neperspėjus, buvo išsiųstas į Mordovijos 3-iąjį lagerį. Jame buvo daug jaunimo: lietuvių, latvių, estų, žydų, rusų, armėnų, totorių. Jie ir buvo patys aktyviausi: protestuodami prieš lagerio administracijos savivalę skelbdavo bado streikus, neidavo į darbą. Vienas rusas, Viačeslav Radionov, pradėjo nebegauti laiškų. Per draugų artimuosius sužinojo, kad ir žmona negauna jo laiškų. Protestuodamas prieš tokią savivalę, jis paskelbė bado akciją, reikalaudamas prokuroro. Po dviejų parų jį prižiūrėtojai nutempė į BUR'ą. Apie 20 jaunų kalinių, patarti J. Šilinsko, reikalaudami prokuroro nutarė ne badauti, bet streikuoti. Po 3 dienų, taip ir nesulaukę jokio atsakymo, vis tik išėjo į darbą. Lagerio administracija jų nebaudė, nenorėjo neramumų.

1973 m. vasarą išvežė į Uralą – Permės srityje esantį 36-ąjį lagerį. Jame susipažino ir susidraugavo su J. Kadžioniu, S. Kudirka. 1974 m. vasarą budintis karininkas sumušė ukrainietį S. Sepeliak. Jauni kaliniai, reikalaudami prokuroro, pradėjo streiką. Streikuojančius suvarė į BUR'ą – vidinį kalėjimą. J. Šilinskas, kaip aktyviausias, buvo nubaustas jame sėdėti ilgiausiai – tris mėnesius, iš jų – pusantro mėn. karceryje. Kitiems skyrė 3–5 ar 7 parų bausmes. Jauni rusai, atbuvę trijų parų bausmę, išėjo į darbą. Po penkių parų bausmės išleistas Vitold Abankin, admirolo P. Abankino sūnėnas, jiems sako: „Pabaltijiečiai, ukrainiečiai, žydai, armėnai BUR'e sėdi, o jūs kaip avinai einate į darbą. Kai bus laisva Rusija, kaip jūs į akis žmonėms pažiūrėsit!" Rusų jaunimas į darbą nebeišėjo, visi buvo pasodinti penkioms paroms į vidinį kalėjimą, o V. Abankin, kaip ir S. Kudirka, išsiųstas į Vladimiro kalėjimą.

1975 m. liepą, paskutinius tris kalėjimo mėnesius praleidęs etapuose, atsidūrė Vilniaus KGB izoliatoriuje. Išsikvietęs mjr. Trakimas sako: „Atkalėjai, o dabar reikėtų pasmerkti savo buvusią veiklą ir grįžti į normalų gyvenimą." J. Šilinskas jam atsakė: „Aš teismo skirtą laiką atkalėjau, tai ko dar reikia?" Šis nepatenkintas ištarė: „Bus sunku gyventi!" Netrukus buvo paleistas į laisvę.

Pirmiausia įvykdė draugų prašymus – aplankė Rygoje gyvenančius Israelio Zalmansono tėvus, po to, P. Plumpos prašymu, Šlavantų parapijos kunigą J. Zdebskį ir perdavė jam lagerio žinias.

KGB mjr. Trakimo žodžiai buvo ištarti ne veltui. Jie niekada J. Šilinsko nepaliko ramybėje, persekiojo, metams buvo uždėtas namų areštas, vėliau pratęstas dar pusei metų. Visą laiką, iki pat Nepriklausomybės atgavimo, jautė KGB agentų „kvėpavimą į nugarą".

Remiantis Jono Šilinsko atsiminimais.

Apie lagerio prisitaikėlius

Dalis kalinių, nuteistų ilgai kalėti, imdavo „keisti plauką“. Jie rodydavo savo neprincipingumą susidėdami su buvusiais agentais-smogikais, „beldikais“, agentais – jiems šypsodavosi, kalbindavo, padlaižiaudavo, kartu „badydavo“ biliardo stalą, žaisdavo domino, gerdavo „čefyrą“, užsirišdavo raudonus raiščius. Patys stengėsi save pateisinti, sakydami: „Nekreipkit dėmesio į mūsų elgesį, širdyje mes išlikę tokie patys!“ Jie pagrįstai tikėjosi, kad apie jų prisitaikėliškumą ir moralinių bei idėjinių nuostatų atsisakymą sužinos kalėjimo administracija, pasiųs į Stebėjimo komisiją, o vėliau į Tribunolą, kuris galėdavo sumažinti kalėjimo laiką iki 15 metų. Taip negarbingai ir neprincipingai elgiantis kai kuriems pasisekė anksčiau sugrįžti į namus, tačiau tarp dorų kalinių jie visam laikui prarasdavo bet kokį autoritetą ar pagarbą.

Apie juos J. Kadžionis sukūrė eilėraštį:

Apie prisitaikėlius

Ir iš mūs tautiečių yra
Kas nevertas vardo vyro,
Nes geri jie su visais.
Ar tai niekšai, ar tai dori –
Jie visiems įtikti nori,
Trinas su visais „biesais“.
Nieko švento jiems nebėra,
Gyvuliai jūs plauko bėro.
Žmonės mato, netylės,
Kas Tėvynėj jus mylės.
Vieni keikias, daužo stalą,
Kiti geria tiesiog „smalą“,
Žodžiu, elgias negražiai.
Juk ne veltui juos vadina
Tiesiog rusiškai – „skatina“,
O lietuviškai – „ožiais“...

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Nepavykęs eksperimentas

Lageriuose atsiradus disidentams, administracija, norėdama pasityčioti, sugalvojo naujas taisykles, eksperimentą – kalinys, įeidamas į zoną, šaltyje turėjo persiauti veltinius. Buvo žiemos metas, 27 laipsniai šalčio, o tai Sibire iš tikrųjų yra nedaug. Po darbo visi jau buvo pavargę, bet seni kaliniai administracijai visada paklusnūs, liepsi – jis nusirengs ir eis nuogas. Tačiau valdžia labiausiai norėjo pasityčioti ir pažeminti „naujos kartos“ politinius kalinius – disidentus. J. Kadžionis, nors priklausė „seniams“, tačiau veltinių persiauti ir neketino, prisijungė prie jaunųjų. Jis praėjo pro sargybą nesustodamas, o šie, žinodami jo charakterį ir kad jis „dvidešimtpenkinis“, mostelėjo ranka – „Eik!“ – ir apsimetė „nepastebėję“. Disidentas Sergejus Kovaliovas nusiavė veltinius ir nuėjo per sniegą 200 m iki savo barako basas. Kiti jauni kaliniai irgi atsisakė persiauti. Juos baudė, bet vis tiek savo „eksperimento“ buvo priversti atsisakyti. Pas S. Kovaliovą į pasimatymą atvažiavo žmona. Šalia stovėjo karininkas Rak, kuris klausėsi pokalbio ir stebėjo, ar nieko slaptai jai neperduoda. S. Kovaliovas žmonai ir sako: „O dabar atidžiai klausyk, ką aš tau pasakysiu!“ Jis pradėjo pasakoti, kaip iš kalinių tyčiojamasi, kad jie šaltyje išrenginėjami, kaip jis basas per sniegą ėjo į zoną. Rak pradėjo šaukt: „Baigt kalbas, baigt kalbas!“ S. Kovaliovas jam atsakė: „Kas geriau žino, kaip su savo žmona kalbėt, tu ar aš!?“ Belieka pasakyt, kad žinios iš lagerio visada pasiekdavo laisvę.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Trumpi P. Plumpos lageriniai prisiminimai

Lageryje darbo savaitė buvo 6 dienos, o darbo diena trukdavo 8–9 val. Išdirbio normos būdavo įvairios, tačiau nepritaikytos konkretaus žmogaus jėgoms ir sugebėjimams – vieni jas įvykdydavo nesunkiai, kiti vos pajėgdavo, treti neįvykdydavo niekada. Tokiems „režimo pažeidėjams“ būdavo taikomos nuobaudos: draudžiami pasimatymai ir neleidžiama papildomai nusipirkti lagerio parduotuvėje produktų.

Atlyginimai buvo skaičiuojami pagal minimalų laisvųjų darbininkų atlyginimą, tačiau pusę uždirbtų pinigų pasiimdavo valstybė, o iš likusios dalies atskaičiuojami pinigai maistui, rūbams ir teismo priteistoms išlaidoms padengti. Likutis buvo pervedamas į asmeninę kalinio sąskaitą.

Atstumai nuo lagerio iki darbo vietos buvo skirtingi – priklausomai nuo darbo pobūdžio. Darbai cechuose buvo greta gyvenamosios zonos, o miško ir statybos darbai – už kelių kilometrų. Darbo metu dažniausiai nukentėdavo naktinių pamainų darbininkai medienos cechuose – dėl neapsaugotų pjūklų ar peilių nusipjaudavo pirštus.

Apranga buvo specifinė – prastos medžiagos kalinio kelnės ir švarkelis, kuriuos išduodavo išsimokėtinai vieneriems ar dvejiems metams. Iš šiltų drabužių buvo vatinės kelnės, „tielogreika“ – trumpas vatinukas ir „bušlatas“ – ilgas, iki pat kelių, vatinis.

Kalinio maitinimui skirdavo 13 rublių per mėnesį. Jei kalinys įvykdydavo darbo normą, galėdavo iš savo asmeninės sąskaitos nusipirkti margarino, marmelado ar saldainių už 5 rublius per mėnesį. Kas nustatytos išdirbio normos neįvykdydavo, pasinaudoti šia galimybe nebegalėjo. Lagerio valgykloje sriuba („buza“) buvo verdama pagal receptą: H_2O plius sorų grūdai, minus riebalai, lygu „klipatos“ palaikai...

Jeigu kalinys darbo normos neįvykdydavo nuolat, laikas nuo laiko sėsdavo į karcerį. Ten maisto tegaudavo už 10 kapeikų.

Medicininis aptarnavimas priklausė nuo kalinio elgesio. Antisovietiškai aktyvus kalinys sunkiai susirgęs negalėjo tikėtis gero gydymo, nors daug kas priklausė individualiai nuo kiekvieno mediko.

Sanitariniai mazgai buvo primityvūs, kaip „carinių laikų“. Uralo (Permės) lageriuose, žiemą esant 50 laipsnių šalčio, visi kaliniai, net ir invalidai, į lauko išvietę net ir naktį turėdavo eiti 100 metrų.

Barakai būdavo mediniai, kartais aptinkuoti. Paprastai jie turėdavo 2 arba 4 sekcijas. Kiekvienoje sekcijoje gyvendavo apie 50–75 kalinius, tačiau kartais gyvenusių skaičius sumažėdavo iki 30–40 žmonių.

Kaliniai gulėdavo ant dvinarių (dviaukščių) metalinių lovų su visada įdubusiu metaliniu tinklu.

Visi nešiojo kair. krūtinės pusėje prie drabužių prisiūtus užrašus su vardu, pavarde ir būrio numeriu. Kalinių skaičius buvo tikrinamas dukart: rytinis patikrinimas rikiuotėje, o naktį miegančius skaičiuodavo prižiūrėtojai.

Antrojo įkalinimo metu (1973–1981 m.) Petrui Plumpai karceryje teko sėdėti 194 paras, o sustiprinto režimo kamerose (BUR`e) – apie metus. Karceryje maitinimo racioną periodiškai kaitaliodavo: vieną parą duodavo 350 g duonos ir virinto vandens, antrą – duonos ir sriubos (vandenyje išvirtų bulvių arba grūdų, be jokių riebalų). Per mėnesį maistui karceryje skirdavo 3 rublius.

Lovų ir patalynės karceryje nebūdavo – reikėdavo gulėti ant lentos, po galva pasidėjus batus. Viršutinius šiltesnius drabužius atimdavo.

1980 m. už protesto streiką buvo nuteistas metus kalėti uždarame kalėjime. Buvo išvežtas į Čistopolio kalėjimą Totorijoje.

1981 m., po antrojo įkalinimo sugrįžus į namus, vieneriems metams buvo skirtas namų areštas (be teismo sprendimo). Be to, be milicijos leidimo neturėjo teisės palikti savo gyvenamosios vietos – Kulautuvos gyvenvietės.

Norint smulkiai aprašyti lagerio gyvenimą, tam reikėtų paskirti visus metus.

Pagal P. Plumpos atsiminimus.

S. Kovaliovas Permės lageryje

1976 m. pradžioje lietuviai sužinojo, kad į Permės 36-ąjį lagerį atvežė Sergejų Kovaliovą. Norėdami pirmieji jį pasitikti, J. Kadžionis ir P. Plumpa jo laukdami vaikščiojo pirmyn–atgal pagrindine lagerio zonos gatve. Abu suprato, kad pirmą kartą papuolęs į lagerį jis dar nežino vidaus gyvenimo „subtilybių" – prie jo tuojau pripultų KGB užverbuoti „pridurkai" ir stengtųsi sužinoti, „išpešti" kokių nors, kad ir nereikšmingų, žinių. Todėl, norėdami to išvengti, turėjo jį pasitikti pirmieji.

S. Kovaliovas 1975 m. gruodžio mėn. buvo teisiamas Vilniuje. Teismas jam skyrė 7 metus laisvės atėmimo, bausmę atliekant griežto režimo lageryje, ir 3 metus tremties.

Mokslininkas biofizikas Sergiejus Kovaliovas priklausė Maskvos disidentų grupei – buvo 1969 m. sukurtos SSRS Žmogaus teisių gynimo iniciatyvinės grupės, pirmosios nepriklausomos visuomeninės Žmogaus teisių gynimo asociacijos, narys. Jis aktyviai prisidėjo prie pogrindžio spaudos leidimo ir platinimo. Nuo 1971 m. buvo vienas iš pagrindinių nelegalaus savilaidos biuletenio „Dabarties įvykių kronika" leidėjų. Maskvoje S. Kovaliovas susitikdavo ir bendradarbiavo su Lietuvos disidentais Nijole Sadūnaite, Petru Plumpa, Sigitu Tamkevičiumi, Alfonsu Svarinsku ir kitais, buvo pagrindinė disidentinio judėjimo Lietuvoje jungtis. „Dabarties įvykių kronikoje" buvo skelbiama ir apie lageriuose kalinamus lietuvius, tikinčiųjų persekiojimą, žmogaus teisių pažeidinėjimus bei priešinimąsi sovietinės valdžios veiksmams, o nuo 1972 m. pranešama apie naujus Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos numerius. S. Kovaliovas ir pats prisidėjo prie LKB kronikos platinimo, jo pastangomis leidinys pasiekdavo Vakarų laisvąjį pasaulį. Jis buvo senas A. Sacharovo bendražygis ir vienmintis, Maskvoje ir Leningrade turėjo daug draugų, pažįstamų. Savo charakteriu buvo panašus į kunigą A. Svarinską – visada sakydavo, ką galvoja. Tačiau „tiesos sakymas" kalėjimo administracijai niekada nepatikdavo ir „perauklėjimo tikslais" jis vis atsidurdavo ir atsidurdavo karceryje. J. Kadžionis ir kiti draugai jam sakydavo: „Sergejau Adamovičiau, pakentėk, nieko nesakyk, jų vis tiek nepakeisi, o tave juk negyvai užkamuos!" Kalėdamas lageryje susirgo tiesiosios žarnos vėžiu, būtinai reikėjo atlikti operaciją. Lagerio administracija visaip vilkino, „tempė" laiką – tikėjosi, kad vėžys išplis, metastazuos į kitus organus ir disidento S. Kovaliovo problema bus išspręsta „stalinietiškai" – „nėra žmogaus, nėra ir problemos". Vėliau jį siuntė operuotis lagerio ligoninėje, tačiau jis, nepasitikėdamas, ir ne be pagrindo, atsisakė. S. Kovaliovas nutarė reikalauti, kad jį pervežtų gydymui į Leningradą, jam gerai žinomiems chirurgams. Lagerio administracija užsispyrė: „Neleisti!" S. Kovaliovas paskelbė bado streiką ir badavo, rodos, 35 paras. Jį atskyrė nuo kitų kalinių, buvo „pristatytas" prižiūrėtojas ir atliekamas dirbtinis prievartinis maitinimas. Lageryje, jau antrą kartą, kalėjo „kieto", galima sakyti „dvigubo", charakterio užsispyręs ir drąsus lietuvis Petras Plumpa. Pirmą sykį jis iškalėjo septynis, o antrąkart jau vieneriais daugiau – aštuonerius metus. Jis parašė kalėjimo administracijai maždaug tokio turinio pareiškimą: „Aš žinau, kad jūs

sadistai ir jums būtinai reikalinga žmogaus kančia. Aš save aukoju, jūs galit su manim daryti, ką norit: marinti badu, šaldyti, mušti. Tačiau jūs nekankinkit sunkiai sergančio žmogaus!“

Visų nuostabai, kalėjimo administracija, norėdama parodyti, kad jie „ne sadistai“, tuo metu jam nieko ir nedarė – suvesti sąskaitas paliko vėlesniam laikui, o S. Kovaliovas galų gale buvo išvežtas į Leningradą. Ten sėkmingai atlikta operacija, o po kurio laiko jis vėl grąžintas į lagerį.

Pagal J. Kadžionio atsiminimus ir prieiga internete: https://lt.wikipedia. org/wiki/Sergejus _Kovaliovas, 2016-09-22.

Kalėdų incidentas

Kūčių vakarą J. Kadžionis ir P. Plumpa ant stalo užsidegė žvakutę, pasimeldė. Jonas sako: „Petrai, rytoj Kalėdų vakaras, ateik pas mane į svečius!“ Abu gyveno tame pačiame barake, bet skirtingose jo pusėse – vadinamosiose sekcijose. Kiekvienoje sekcijoje gyvendavo apie 50–70 kalinių, išeiti į lauką buvo atskiros durys. Abiejų brigadų kaliniai zonoje, darbe, valgykloje galėdavo bendrauti, o barake ateiti pas kitoje sekcijoje gyvenančius draugus jau buvo uždrausta. Petras, nepaisydamas šio draudimo, atėjo pas J. Kadžionį į svečius – abu susėdę geria arbatą, kalbasi. Aišku, pranešus „stukačiui“, tuoj prisistatė MVD karininkai. Prikibo prie Petro: „Plumpa, tu iš kur? Iš svetimos sekcijos? Ar žinai, kad pas mus yra įstatymai?“ Petras tylėjo, tylėjo ir neiškentęs atrėžė: „Jūs banditai ir jūsų įstatymai banditiški. Nešdinkitės iš čia!“ Tuoj pakilo didžiausias šurmulys, karininkai pasipiktinę nubėgo tiesiai į štabą ir sugrįžo kartu su kalėjimo administracija. Tie vėl pradėjo aiškinti ir gąsdinti, kad lauke ar darbe galima susitikti, kalbėtis, tačiau pereiti į kitą barako galą pas draugą – didelis nusikaltimas. J. Kadžionis, matydamas, kad Petrui gali blogai baigtis, atsistojo ir sako: „Pilieti viršininke, šioje istorijoje kalčiausias esu aš! Šiandien mums šventė, Kalėdos, jį pasikviečiau į svečius. Tai aš padariau nusikaltimą, todėl mane ir bauskit!“ Administracijai pasidarė nepatogu – barake visi kaliniai sustoję klausosi ir šypsosi, o juk nieko blogo neatsitiko – du kaliniai per Kalėdas kalbasi ir geria arbatą. Galų gale viršininkas sako: „Plumpa, kad po penkių minučių čia tavo kojos nebūtų!“ – ir visas jų būrys išgarmėjo pro duris. Petras į jų raginimą nekreipė dėmesio, pasėdėjo, pakalbėjo ir ramiai, neskubėdamas išėjo. Tikrintojai nebepasirodė, buvo gėda prieš kitus kalinius.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Pokalbis valgykloje

Uralo 36-ojo lagerio valgykloje buvo nusistovėjusi tvarka – visi žinojo savo staliukus ir be jokios betvarkės ar šurmulio susėsdavo į savo vietas. J. Kadžionis sėdėdavo prie vieno stalo su S. Kovaliovu ir dar dviem kaliniais. Kartą budintis karininkas, MVD kpt. Nikiforov, pamatęs, kad J. Kadžionis prieš valgį persižegnojo, priėjo ir pradėjo „auklėti“: „Laisvėje būdamas visokių šunybių prikrėtei, o pakliuvęs į kalėjimą – meldies!..“ J. Kadžionis labai ramiai jį išklausė ir, visiems kaliniams girdint, tarė: „Pilieti viršininke! Kada jūs paskutinį kartą padėsit savo galvą ant pagalvės ir prisiminsit, ką esate savo gyvenime padaręs, melsitės, aišku, jeigu nebus jau per vėlu!“ Viršininkas nieko neatsakė, apsigręžė ir išėjo. Bet nuo to karto jis pasikeitė – susitikęs visada pirmas sveikindavosi: „Здравствуйте, Каджионис!“ (Sveiki, Kadžionis). Matyt, ramus pasakymas jį paveikė, sukėlė apmąstymus, galbūt priminė jo tėvų tikėjimą. Tai rodė, kad jo dvasiškasis pradas išliko nesunaikintas, kad giliai širdyje jis buvo išsaugojęs krikščionišką pagarbą ir sąžinę.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Išmintingas patarimas

Lageryje kartu kalėjo kunigas Bronius Bulika – labai gabus, visuomeniškas žmogus, kartu su mokytoju Jurgiu Burniu parašęs „Lagerines Mišių maldas“. Jis sakydavo: „Vyrai! Jeigu žmogus ką nors išdavė, bet dėl to gailisi, pats labai kenčia, tai jo nepasmerkit, žiūrėkit atlaidžiai. Tas pats žmogus vieną kartą gali atlaikyt, o kitą kartą – palūžt!“ Juk kartais atsitikdavo tiesiog nenusakomų dalykų. Visi žinojo partizano Žvirblio istoriją. Bunkeryje jis buvo su mergina, o viršuje rėkavo rusai, siūlydami pasiduoti. Nutarė nusišaut, bet mergina paprašė: „Nušauk mane pirmą, pačiai neužtenka drąsos!“ Žvirblis nušovė merginą, o pats pasidavė rusams – nebeatlaikė, pritrūko jėgų, užėjo dvasinio silpnumo momentas. Vyrai iš jo nepiktai pasijuokdavo: „Na, kaip ten buvo bunkeryje!?“

Pagal J. Kadžionio prisiminimus.

Apie Simą Kudirką ir KGB kombinacijas

Urale, 36-ajame lageryje, J. Kadžionis susipažino su buvusiu Lietuvos žvejybinio laivyno jūreiviu – radistu Simu Kudirka. 1970 m. JAV teritoriniuose vandenyse prie plaukiojančios žvejybinės bazės „Советская Литва“ („Tarybų Lietuva“) prisišvartavo

amerikiečių pakrančių apsaugos kateris „Vigilant“ – vyko oficialus žvejybos atstovų ir laivų kapitonų susitikimas. Jo metu S. Kudirka peršoko į amerikiečių laivą ir pasiprašė politinio prieglobsčio. Vietoj to, kad laivas su bėgliu bet kokia dingstimi iškart atsišvartuotų, amerikiečiai visiškai pasimetė, išsigando, puolė skambinti aukštesniajai vadovybei, kol gavo įsakymą: „Bėglį grąžinti!“ S. Kudirka grįžti į tarybinį laivą atsisakė, o amerikiečių įgula dalyvauti „prievartos akte“ nesutiko. Amerikos karinio katerio kapitonas, parodydamas ne tik politinį, bet ir visišką tarnybinį nemokšiškumą, į savo laivo denį, oficialiai esantį JAV teritorija, įsileido rusų jūreivius. Šie besipriešinantį Simą sumušė ir prievarta išsivedė. Netrukus ši istorija JAV laikraščiuose pateko į viešumą, sukeldama didžiulį skandalą. Protesto demonstracijose aktyviai dalyvavo ir Amerikos lietuviai, dėl šio gėdingo įvykio net JAV prezidentas R. Niksonas pareiškė apgailestavimą ir inicijavo pataisas dėl politinio prieglobsčio suteikimo. Tarybinis teismas Simą Kudirką už „Tėvynės išdavimą“ nuteisė 10 metų kalėti.

Pakliuvęs į lagerį, jis susidėjo su jaunais ruseliais, skelbė bado streikus, reikalavo teisių. Kartą jis J. Kadžioniui sako: „Man labai skauda galvą.“ – „O kodėl tau taip skauda?“ – klausia J. Kadžionis. – „Mes badaujam“, – sako Simas. – „Simai, – sako J. Kadžionis, – aš nueinu į tas pievas, kur jie „badauja“ – sugulę gitarą „brazdina“ ir šokoladą valgo. Pats pagalvok, iš kur jo gauna. Juk parduotuvėje nenusipirksi. Tu greičiau mesk tas kvailystes!“ Simas nueina į jų „kompaniją“ ir sako: „Daugiau nebegaliu kentėti – skauda galvą, silpna ir aš bado streiką nutraukiu.“ – „Tai negarbinga!“ – atsakė šie.

Po kiek laiko, susitikęs J. Kadžionį, jis sako: „Jonai, nežinau, ar tau sakyt, ar ne, bet aš turiu dar vieną paslaptį.“ – „Simai, – atsakė J. Kadžionis, – jeigu tu būtum senas kalinys, sakyčiau „nesakyk“. Man nereikia užsikrauti sau papildomos naštos. Tačiau tu esi jaunas kalinys, todėl patarčiau pasakyt.“ Jis pradėjo pasakoti, kad ruseliai iš pirties pradėjo kasti pabėgimui tunelį ir kviečia prisidėti jį – ruošiamas didelis pabėgimas. Jam liepė paimti J. Kadžionio laikrodį (buvo leidžiama ant spintelės turėti mažus stalinius laikrodžius – žadintuvus). J. Kadžionis iškart suprato, „kur čia šuo pakastas“. KGB per savo agentus organizavo bandymą pabėgti, įtraukdama ir lietuvius, kad sudarytų jiems naują baudžiamąją bylą ir pratęstų kalėjimo laiką. Pasirodo, į šį „pabėgimą“, kaip bendrininką, bandoma įtraukti ir jį, turintį didelę įtaką kaliniams. Tokiu tikslu pas bėglius turėjo rasti ir daiktinį įrodymą – jo laikrodį. „Simai, – tarė J. Kadžionis, – labai gerai, kad pasakei. Dabar paklausyk, kaip viskas bus. Kai tu įlįsi kast, galbūt ne pirmą, o antrą ar trečią kartą, tave suras ir suims. Tave kankins, vers išduoti. Jeigu neišduosi, išveš į Vladimiro kalėjimą, ten vėl tardys, kankins. O tie ruseliai, su kuriais kasi tunelį, bus perkelti į kitą lagerį ir iš tavęs juoksis!“ Simas, paklausęs patarimo, vėl atsisakė, šįkart nebeidamas kasti ir tunelio pabėgimui. Tuoj kilo didelis lagerio valdžios sujudimas. Matydami kartu vaikščiojančius ir besikalbančius J. Kadžionį ir S. Kudirką, jie tuoj pristatydavo „klapčiukus“ – ruselius, kurie nemokėdavo lietuviškai, tačiau turėdavo paslėptus magnetofonus. KGB domino, apie ką jiedu šneka. J. Kadžionis perspėjo Simą: „Kai aš keisiu pokalbio temą, tai ir tu, niekur nesidairydamas, keisk!“

Galų gale KGB tas žaidimas nusibodo. Išsikviečia J. Kadžionį KGB karininkas, latvis, atrodo, pavarde Matuzans, ir sako: „Kadžioni, aš turiu jums pasakyti labai gerą naujieną!“ – „Ooo, labai gerai, – atsakė J. Kadžionis, – aš visada laukiu gerų naujienų!“ Tas trenkė kumščiu į stalą ir suriko: „Kiek tu persekiosi lietuvius!?“ – „Oho, čia tai naujiena! O ką aš darau!?“ – nustebo J. Kadžionis. – „Tu gi neleidi lietuviams per zoną pereiti!“ – „Palaukit palaukit, – sako J. Kadžionis, – norėčiau konkrečiau, gal tikrai ką nors ne taip darau!“ – „Mes pasišaukėm ne tau pasakyt, – sako saugumietis, – bet kad tu mums pasakytum, kas čia dedasi!“ J. Kadžionis sako: „Čia jau kaip iš „pasakų pasaulio“ – kaip aš galiu neleist pereit per zoną?“ – „O kodėl tu draugauji, pvz., su Šilinsku ir Kudirka, o ne su Mikalausku ar kitais?“ – klausia saugumietis. – „Tai kad režimo taisyklėse nėra parašyta, kad su Mikalausku reikia draugauti, o su Šilinsku – ne, yra nusikaltimas. Jeigu būtų tokios taisyklės, aš tikrai pagalvočiau, – sako J. Kadžionis, – tačiau taip nėra, todėl draugus aš pasirenku pats.“ Saugumietis mato, kad taip lengvai J. Kadžionio „prie sienos neprirems“, ir pradeda kalbėt konkrečiai: „Ar tu supranti, kurlink mes vedam šitą kalbą?“ – „Tikrai nesuprantu, – sako J. Kadžionis. – Jeigu aiškiau pasakytumėt, gal suprasčiau.“ – „Gerai, pasakysiu aiškiau: netrukdyk saugumui! – lėtai, pabrėždamas du paskutinius žodžius, ištarė saugumietis. – Ar dabar supratai?“

– „Dabar visiškai nesuprantu, – atsakė J. Kadžionis. – O kuo gi aš trukdau!?“ Tas, aišku, žino, kad J. Kadžionis viską labai gerai supranta, tačiau neišsiduoda, todėl pradeda kalbėti atvirai: „Tai tu Kudirką keliems mėnesiams pasodinai į BUR'ą[1]. Dabar jis tave keikia!“ – „Ooo, atsiprašau, jis nei manęs, nei jūsų nekeikia, nes jis keiktis nemoka!“ – „Ne ne, – sako saugumietis, – turiu minty ne keiksmažodžius, bet kad per tavo kaltę sėdo į BUR'ą.“ – „Taigi aš jūsų žinioje esu. Jeigu jis nekaltas, jūs padarėt klaidą, tai jį paleiskit, o mane pasodinkit!“ – atsako J. Kadžionis. Taip ir išsiskyrė.

J. Kadžionis labai gerai suprato, kokį gyvybei pavojingą kelią pasirinko, išardydamas KGB rezgiamas pinkles. Jo ir pats Simas Kudirka klausė: „Ar tu, Jonai, nebijai? Juk tave užmuš!“ Iš tikrųjų J. Kadžionis bijojo, žinojo, kad atkeršys. Tačiau palikti nelaimėje žmogų, iš šalies stebėti, kaip saugumo „voratinklis apvynioja“ tautietį ir traukia jį prapultin, į bedugnę, tikinčiam žmogui būtų buvusi didžiausia nuodėmė, visą likusį gyvenimą kankintų sąžinė. O tai buvo baisiau nei KGB.

Remtasi J. Kadžionio prisiminimais.

[1] BUR – barak usilennogo režima – sustiprinto režimo barakas, dar vadinamas vidiniu kalėjimu.

Vienoje kameroje su kriminaliniais

1971 m., esant Mordovijos 3-iajame lageryje, Centrinėje ligoninėje, J. Kadžioniui pranešė ruoštis etapui. Nors nepasakė, kur veš, tačiau jis įtarė, kad į Lietuvą – „praplauti

smegenų“, kad pasmerktų savo praeitį. Pirmiausia atvežė į Mordovijos Potmos paskirstymo lagerį („peresilka“). Atrakino vienos kameros dvigubas duris ir įstūmė vidun. Ji buvo sausakimšai prikimšta kriminalinių kalinių, apie 18–20 vyrų, kurie nebetilpo – vieni gulėjo ant narų, kiti po narais. Vaizdas iš karto pasirodė „nekoks“. Politinius kalinius su kriminaliniais „maišyti“ buvo griežtai draudžiama, todėl suprato, kad jį, kaip „liaudies priešą“, specialiai įkišo susidorojimui. Tie klausia: „Iš kur būsi?“ – „Iš Mordovijos“, – atsakė J. Kadžionis. – „O koks straipsnis?“ – „58-as“, – ramiai atsakė J. Kadžionis, suprasdamas, kad tokiais atvejais vienintelis išsigelbėjimas – nemeluoti, o drąsiai sakyti tiesą. „O kur tave veža?“ – klausia. – „Turbūt į Lietuvą.“ – „O ko ten veža?“ – „Kad pasmerkčiau praeitį.“ – „Ar pasmerksi?“ – klausia. J. Kadžionis sako: „Ne, jokiu būdu.“ – „O su kuo jūs gyvenat?“ – klausia kriminaliniai. J. Kadžionis, suprasdamas, ką jie turi mintyje, atsakė: „Kaip tai su kuo? Su niekuo negyvenam.“ Tie nepatikėjo, nusijuokė. Daugiausia klausinėjo jų „šaikos“ (gaujos) vadas, pavarde Drozdovas. Jis klausia: „Ar pats tikintis esi?“ – „Taip, tikintis.“ – „Tikintis ir kalėjime sėdi!?“ – nusijuokė. – „O ką padarysi? – sako J. Kadžionis. – Jūs klausiat, o aš atsakau, kaip yra.“ Drozdovas tęsia: „Esi tikintis žmogus, tai man pasakyk. Aš turiu tris žmonas. Kai išeisiu į laisvę, su kuria man gyvent?“ – „Pagal tikėjimą reiktų gyventi su pirmąja“, – atsakė J. Kadžionis. – „Teisingai, – patvirtino Drozdovas. – Kai patekau į kalėjimą, tik pirmoji man siuntė siuntinius. Esu pasižadėjęs, kai išeisiu į laisvę, cerkvėje uždegti jai didelę žvakę.“ Klausinėja toliau: „Hmm, 58 straipsnis. Tai reiškia, kad rusus šaudei?“ – „Nieko panašaus, – atsakė J. Kadžionis. – Aš kovojau ne prieš rusus, bet prieš bolševikinę sistemą, sovietinę valdžią. Juk jūs rusai, o kiti rusai jus į kalėjimą pasodino. Ką jūs padarėt, kad turit tiek laiko kalėt?“ Tie sako: „Mums patinka, kad tu kalbi tiesą. Visi, kiek buvom sutikę, ginasi, meluoja, visaip „kraiposi“, kad tik nepasakyt teisybės. Kai paleis iš kalėjimo, mes irgi imsim automatus ir eisim prieš valdžią kariaut!“ Drozdovas vieną kriminalinį nuvijo nuo gultų ir sako: „Jonai, ateik, čia tavo vieta!“ J. Kadžionis manė, kad gali dar naktį užpulti, bet niekas nė pirštu nelietė. Ryte J. Kadžionis sako: „Vaikinai, česnako norite?“ – „Duok!“ – apsidžiaugė tie. Atidaręs savo tuščią lagaminą, surankiojo tris jame buvusias česnako galvutes ir atidavė vyrams. Jiems patiko nuoširdumas. Pradėjo sakyt eilėraščius, nukreiptus prieš sovietų valdžią, tačiau visi jie buvo su keiksmažodžiais, brutalūs, politiniams kaliniams nepriimtini. Drozdovas turėjo menininko talentą – priėjęs prie sienos tik „žybt žybt“ ir nupaišė Lenino portretą. Įėjęs prižiūrėtojas riktelėjo: „Drozdovai, greit nutrink!“ Išsikalbėjo, pasipasakojo, kad juos prižiūrėtojai labai muša, tyčiojasi. Daugelis kriminalinių turėjo peilius – J. Kadžionis neįsivaizdavo, kaip juos paslėpdavo per kratas. Tiktai vienas ruselis kameroje buvo nusiteikęs prieš, iš neapykantos vis „griežė dantimis“.

Atsisveikinant Drozdovas padovanojo jam nosinę, kurioje cheminiu pieštuku buvo nupieštas italų aktorės Sofi Loren paveikslas. Tačiau nupiešta „su tokia chemija“, kad vandenyje neišsiplaudavo. Jonas sako: „Man nepatogu, aš lieku skolingas. Jūs pasakykit, į kurį lagerį jus veža, o aš paprašysiu žmonos nusiųsti jums banderolę su

rūkalais“. Malvina vėliau taip ir padarė.

Praėjus keleriems metams, besigydydamas Saransko lagerio ligoninėje, J. Kadžionis gulėjo vienoje palatoje su kriminaliniu kaliniu. Išsikalbėjus, tas pradėjo pasakoti iš kriminalinių girdėtą istoriją apie lietuvį, kurį šie buvo sutikę lageryje – tikintį Dievu, kariavusį prieš sovietinę valdžią partizaną, kuris neišsižadėjo savo praeities. O svarbiausia, atsisveikinant jis pažadėjo atsiųsti cigarečių banderolę ir, įsivaizduokit, ištesėjo žodį, atsiuntė. J. Kadžionis su šypsena išklausė istoriją apie save.

Tokia buvo laimingai pasibaigusi istorija politiniam kaliniui atsidūrus tarp kriminalinių nusikaltėlių. Tačiau ji buvo suplanuota ir turėjo baigtis visai kitaip, tragiškai. Kalėjimo administracija ir KGB, veikdami išvien, J. Kadžionį bandė sunaikinti pačių kriminalinių nusikaltėlių rankomis – jį turėjo užmušti, papjauti, sužaloti, padaryti sunkiu invalidu, morališkai ir fiziškai išniekinti išprievartaujant. Tokiu būdu būtų išspręsta seno, nepalaužiamo politinio kalinio J. Kadžionio „problema“ – savo patyrimu ir išmintimi trukdžiusio KGB veiklai lageryje, ne kartą atskleidusio jų klastingus planus, išgelbėjusio nuo jų rezgamų pinklių ne vieną jauną kalinį. Pagrindinis J. Kadžionio ramstis ir sąjungininkas lageryje buvo tikėjimas ir tiesa – jais remdamasis gyvenime patyrė daug sunkių išbandymų, tačiau morališkai niekada nepralaimėjo.

Remtasi J. Kadžionio prisiminimais.

Paskutinės lagerio dienos

1978 metais, likus iki „pasiliuosavimo“ trims mėnesiams, būrio vadas J. Kadžionio paklausė, kur jis važiuos gyventi išėjęs į laisvę. Šis nedvejodamas atsakė: „Į Lietuvą!“ – ir nurodė adresą, kur ruošiasi vykti. Būrio vadas užsirašė ir daugiau jau nebeklausė. J. Kadžioniui tai pasirodė įtartina, juk tuo metu tiek metų iškalėjusiems partizanams grįžimas į Lietuvą „nešvietė“. Daugumai po kiek laiko buvo atsakoma, reikalaujama nurodyti kitą adresą. Aišku, į Sibirą galėjai važiuoti kur panorėjęs. Paskutinį mėnesį kalint jį išsikviečia iš Lietuvos atvykę du saugumiečiai. „Kaip gyveni?“ – klausia. – „Kaip lageryje“,– atsakė J. Kadžionis. – „Tai bausmė baigiasi?“ – „Taip, baigiasi.“ – „Tai kokiu kostiumu važiuosi?“ – „Turbūt su šituo, kasdieniniu, – paplojęs rankomis per darbinį lagerininko švarkelį, sako J. Kadžionis. – Pripratau prie jo per 25 metus, tapo kaip savas. O namuose matysiu, pagal išgales kokį nors kostiumą ir įsigysiu.“ – „O ką kalbėsi?“ – klausia saugumiečiai. – „Ką galvoju, tą ir kalbėsiu“, – atsakė šis. – „Aaa, tai jums bus labai blogai“, – sako saugumiečiai. – „O jūs kaip? Viena galvojat, kitaip šnekat? Tai jūs tik dėl šito gyvenat?“ – ranka patapšnojęs sau per pilvą, pasakė J. Kadžionis. Saugumiečiai tarpusavyje susižvalgė, patylėjo, galų gale tarė: „Nu gerai!“

Likus iki „pasiliuosavimo“ dešimčiai dienų, į darbo vietą atėjo karininkas Rak (kalinių pravardžiuojamas „Durak“) su keliais prižiūrėtojais. Truputį pakalbėjęs,

„patrepsėjęs“, tarė: „Gerai, viską palikite ir eime!“ Parvedė į zoną, prisistatė „operas“, pradėjo daryti kratą. Rado Šv. Agotos duonos. Klausia: „Kam tai?“ J. Kadžionis sako: „Buvo su žmona pasimatymas, tai paliko atminimui.“ Vienas karininkas šypsodamasis sako: „Žinom žinom, jie šitai duonai meldžiasi. Dabar jam jokia duona nebepadės. Girdėjom, norėjai pas Sacharovą papulti!?“ – „Aišku, neblogai būtų susitikti, tačiau atimate tokią galimybę“, – sako J. Kadžionis. – „Žiūrėk, kad vėl nepapultum į „rūkančiųjų vagoną“, – sako tie. Liepė pasiimti savo daiktus ir uždarė į izoliatorių, dar „įmetė“ visiems žinomą „stukačių“. Kitą dieną išvežė į Permės kalėjimą. Prieš išvažiuojant J. Kadžionis išprašė leidimo pasiųsti žmonai Malvinai nors trumpą telegramą: „Pasitikti neatvažiuok!“ Kaip vėliau paaiškėjo, ji vis tiek atvažiavo į Permės lagerį pasitikti, tačiau jame savo vyro jau neberado. Kad iš lagerio kalinį prieš pat paleidžiant išvežtų į kalėjimą, buvo nebūdinga – galima buvo įtarti naujos bylos sudarymą. Apie tai pranešė ir „Amerikos radijas“. J. Kadžionis sapnavo baisius sapnus – su žudynėmis, kraujais. Permės kalėjime buvo pasodintas vienas, atskiroje kameroje, kurioje bėgiojo aibė prūsokų. Kelis kartus buvo daromos nuodugnios kratos – krečiama viskas, „nuo galvos iki kojų“. J. Kadžioniui paklausus, ko ieško, tie atsakydavo: „Brangusis, tokia jau mūsų tarnyba!“ Dėl nuolatinių „laikinų sunkumų“ sugedus kalėjimo kanalizacijai, visas koridorius buvo apsemtas vandeniu – moterys prižiūrėtojos vaikščiojo braidydamos, tiesiog gaila buvo į jas žiūrėti. Atėjo paskutinė įkalinimo diena, 1978 m. gegužės 23-ioji. J. Kadžionis pabeldė į langelį. Atėjusiai prižiūrėtojai pasakė, kad reikia nusiskusti barzdą, šiandien paskutinė jo įkalinimo diena. Sužinojusi, kad jis atsėdėjo 25 metus, ši nustebusi sako, kad tokios bausmės Tarybų Sąjungoje jau seniai nėra (tai buvo slepiama ir nuo kalėjimo darbuotojų). Ji pažadėjo pranešti korpuso budinčiajam. Netrukus atėjo „korpusinis“, atnešdamas ir skutimosi reikmenis. Tai jau buvo geras ženklas, rodantis, kad iš kalėjimo jį paleis. Netrukus prižiūrėtojas nuvedė jį į buhalteriją, kur J. Kadžioniui sumokėjo darbo užmokesčio likutį – 230 rublių. Paskui atėjęs KGB karininkas sako: „Eime!“ Atėjus prie „varnelės“ („voronoko“ – automašinos su „boksais“ kaliniams vežioti), saugumietis sako: „Sėskite į „boksą“ (ankšta uždara patalpa vienam kaliniui). – „Ne, – atsakė J. Kadžionis, – aš jau laisvas žmogus ir į „boksą“ nebesėsiu.“ – „Na gerai, atsisėsiu aš, – tarė saugumietis, – o jūs sėskite į kabiną prie vairuotojo.“ Pro kalėjimo vartus po 25 metų pertraukos išvažiavo į laisvę. Išlindus iš tokio „urvo“, pasaulis atrodė labai gražus, kaip pasakų šalis. Atvykus į Permės geležinkelio stotį, KGB karininkas sako: „Būtinai nusipirkite šiandieninį laikraštį.“ Kaip paaiškėjo, jame buvo parašyta apie rusų disidento Vladimiro Bukovskio suėmimą. Saugumietis tartum perspėjo: už laisvą žodį areštai tebesitęsia. Jis palinkėjo laimingo kelio ir atsisveikino.

Sugrįžus į okupuotą Lietuvą. Laisvėje – bet be laisvės

Grįžimas į Tėvynę 1978 m. pavasarį, atrodė, buvo didžiausia palaima. Joje džiaugsmingai buvo sutiktas artimųjų, buvusių bendražygių, rėmėjų, kaimynų, pažįstamų. Tačiau Lietuvą valdė vietinių komunistų marionetinė valdžia, ištikimiausi Maskvos tarnai. Išleisdamas J. Kadžionį gyventi į Lietuvą, KGB turėjo vieną slaptą tikslą – per jį susekti, išaiškinti Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos leidyklą. Lietuvos KGB „iš viršaus spaudė" Maskva, o tie stengėsi iš visų jėgų, tiesiog „nėrėsi iš kailio". Jau lageriuose tikrindami susirašinėjimo laiškus su P. Plumpa, S. Kovaliovu, saugumiečiai žinojo, kad tarp jų yra glaudus ryšys, idėjinis bendrumas, visiškas tarpusavio pasitikėjimas. Būdami geri, patyrę verbavimo specialistai, žmogaus psichologijos žinovai, jie mąstė maždaug taip: tegul kol kas laisvai pakvėpuoja, pasidžiaugia, „apšyla kojas", o tada „paspausim", sakydami: „Arba dirbsi mums, arba vėl sėsi!" Juk reikia pasakyti karčią tiesą – toli gražu ne visi atsilaikydavo, dalis palūždavo, pasiduodavo, sutikdavo, nes niekas nebenorėjo vėl patekti tenai, iš kur ką tik sugrįžo.

J. Kadžionis buvo iš tų, kurie nesutiko. Prasidėjo KGB vykdomas psichologinis ir moralinis teroras, panaudojant prieš jį visą jų žinioje buvusią agentūrą bei sovietinį-partinį biurokratinį aparatą: į darbą nepriimdavo, nes nepriregistruotas, o neregistruodavo todėl, kad nepriimtas į darbą. Vietiniai čekistai taip „užsisėdo", kad J. Kadžionis pateko kaip į „uždarą ratą", atrodytų, be jokio išėjimo, be jokios išeities, o prasidėję persekiojimai buvo nesibaigiantys, kaip „pasaka be galo". Tuose visagalio KGB organizuotuose „žaidimuose" dalyvaudavo ir milicija bei jos „pasų stalas", ir darbo įmonių vadovai, ir kadrų skyrių viršininkai. Juk sovietinėje totalitarinėje sistemoje visa komunistinė nomenklatūra buvo organiškai susijusi su KGB, tai buvo tiesiog jų „partinės ir tarnybinės pareigos dalis" – niekada neatsisakydavo padėti. Panaudojant įvairiausių jų žinioje buvusių priemonių arsenalą, buvo stengiamasi jį palaužti, priversti pasiduoti, paklusti jų valiai. Per vietinius KGB agentus buvo vykdomos įvairios provokacijos, platinami šlykštūs gandai, nepagrįsti kaltinimai, vykdomas nuolatinis sekimas, užverbuoti kaimynai pranešdavo apie kiekvieną jo žingsnį, ištartą žodį. Per Anglijos lietuvių išeivijos Šv. Kazimiero draugijos kunigus ir brolį Aleksą Jonui ir Malvinai Kadžioniams buvo išrūpintas kvietimas atvykti gyventi į Angliją, suteikiant nuolatinių gyventojų statusą, tačiau dokumentus Lietuvos sovietinė valdžia atsisakė priimti, nes „adresatas neregistruotas". 1983 m. pavasarį J. Kadžioniui buvo užvesta baudžiamoji byla „už pasų stalo taisyklių pažeidimą ir veltėdžiavimą" – grėsė teismas, suėmimas ir įkalinimas kartu su kriminaliniais. Šis, nieko nelaukdamas, „perėjo į nelegalią padėtį" – pradėjo slapstytis. 1983 m. gegužės 17 d. Lietuvos TSR marionetinė Ministrų Taryba priėmė nutarimą, kad „J. Kadžionis turi palikti Lietuvos teritoriją". Suprasdamas, kad Lietuvoje teisybės nesulauks, jis parašė skundą į Maskvą, kad imtųsi priemonių „prieš vietinių tarybų valdžios pareigūnų savivalę". Netrukus ir pats, slaptai nuo vietinių saugumiečių, nuvyko į TSRS vidaus reikalų ministeriją, kur

gavo leidimą apsigyventi Kaliningrado srityje. Tačiau ir tenai darbo paieškos tiesiog varė į neviltį – vieną dieną priimdavo, o kitą jau sakydavo – „mums nebereikia“. KGB „geležinė ranka“ valdė ir kontroliavo viską „totaliai“. Beliko važiuoti į Kaliningradą ir kreiptis į VRM generolą Ščerbakovą. Tas, galų gale, „įjungė žalią šviesą“ – šiaip taip pavyko apsigyventi Sovietske ir įsidarbinti lentpjūvėje.

Tik 1989 m., prasidėjus Atgimimui ir sovietinės totalitarinės sistemos griūčiai, po ilgamečių didžiulių vargų, persekiojimų, išgyvenimų jau visam laikui sugrįžo į Tėvynę, kurios niekada neišdavė, už kurią aukojosi visą savo gyvenimą.

Pagal J. Kadžionio prisiminimus (2016–2017 m.).

Vietoj epilogo
Paskutinis žodis

Vieno iš paskutiniųjų Lietuvos partizanų – buvusio Vytauto apygardos Lokio rinktinės Vyčio būrio vado Juozo Streikaus-Stumbro kalba LTSR Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų teisinės kolegijos 1962 m. birželio 15 d. uždarame teismo posėdyje.

Kai buvo suteiktas paskutinis žodis, vienas iš paskutiniųjų Lietuvos partizanų Juozas Streikus neneigė net akivaizdžiai išgalvotų kaltinimų, nesigynė, o kaltino. Į teisėjo klausimą: „Už ką žudėte tarybinius piliečius?“ – jis atsakė: „Aš nieko nežudžiau. Mes baudėme mirties bausme, remdamiesi mūsų karo lauko įstatymais ir ne tarybinius piliečius baudėme, o išdavikus. Nė vieno nenušovėm, kas netarnavo saugumui, neišdavė partizanų, nežudė jų šeimų, nedegino mūsų namų ir netrėmė į Sibirą savo tėvynainių. Jūs drįstate mus kaltinti? – klausė teisiamasis. – Už ką? Ar tai aš su savo vyrais įsibroviau į Rusijos platybes, gal mes, lietuviai, trėmėme rusus į negyvenamus šiaurės ledynus? Gal mes jus užpuolėme, jūsų namus plėšėme? Tai jūs atėjot į mūsų žemę, užgrobėt mūsų sodybas, pelenais pavertėt daugybę namų, tai jūs šaudėt į mus. Mes tik priešinomės, gynėme savo kraštą, savo laisvę, mes buvome priversti imtis ginklo. O ko jūs tikėjotės? Jūs mus žudysite, o mes privalom tylėti kaip avinėliai? Mes savo rankomis užsidirbam duoną, neatimame jos iš silpnesnių. O kol mes dirbame, nugarų neištiesdami, – jūs gaminate ginklus, grobiate ištisas valstybes, atimate iš žmonių jų sukurtas gėrybes. Taip, jūs mus pavergėt, kurių nespėjote nužudyti ir ištremti į Sibirą, mes likome su broliu paskutinieji... miške. Kiti jau nužudyti, net jų kūnai išniekinti... Ir jūs dar drįstate mus teisti? Kokia teise? Sakykite, kas jums suteikė teisę pasmerkti mirčiai už tai, kad mes gynėme savo namus, tautos papročius? Žinau, susidorosite su manimi, bet sakau jums – Lietuva bus laisva. Ir mūsų Trispalvė dar suplevėsuos. Šiandien jūs galingi, ginkluoti, visai lietuvių tautai jau paskelbėt mirties

nuosprendį, bet jums niekada nepavyks nužudyti mūsų meilės Lietuvai, mūsų tikėjimo ir vilties išgyventi raudonąjį marą, išlikti gyviems. Mums svetimas prievarta brukamas jūsų bolševizmas, jokia jėga jums nepavyks pavergti lietuvio dvasios. Žmonės kentės, galbūt netgi vykdys jūsų įsakymus, paklus jūsų nurodymams ir tvarkai, tačiau niekada nepriims jūsų ideologijos, liaudis prakeiks jus, į jus niekas nesikreips pagarbiu žodžiu. Galima prievarta paversti visą tautą nebylia darbo jėga, bet ne jūsų jėgoms pavergti mūsų sielas. Jūs žudote mus, tyčiojatės iš visko, kas mums šventa. Mes ginamės, ir toji kova dar nebaigta ir nepasibaigs su paskutiniojo Ažvinčių girios partizano mirtimi. Mes turėjom teisę gintis visomis įmanomomis priemonėmis. Okupuota, pavergta, žudoma tauta visada bus teisi, nesvarbu, kokius gynimosi būdus jai tenka pasirinkti. Jūs drįstate kaltinti mane, kad kovojau ginklu? Matyt, per mažai aš šaudžiau, matyt, per mažai žuvo okupantų svetimose žemėse, jei jūs teisiate tuos, kurie ginasi. Jūsų tiesa pagrįsta melu: net jūsų generolų pažadai – melas. Kiek aš buvau laisvas? Dvejus metus?.. Argi tai buvo laisvė, kai sekamas kiekvienas tavo žingsnis, girdimas kiekvienas žodis? Bet ir per tuos dvejus metus aš stačiau namus, elektros stoteles, o jūs tuo metu žudėte ir tebežudote. Net tuos, kurie jau sudėjo ginklus, net nugalėtus žudote. Kas jūs tokie? Tylit? Neturit ką atsakyti? Tada aš atsakysiu: jus pražudys jūsų pačių melas, jūsų sukurta prievarta, ir ateis diena, kai Lietuva vėl gyvens taip, kaip sugeba ir nori pati. Ateis tokia diena, nors jūs jau nužudėt pusę lietuvių tautos. Tokia tat atneštoji jūsų laisvė... Tokia pati ir jūsų atneštoji moralė: pasižiūrėkit į savo kareivius. Girti plėšikai! Kaip jie elgiasi su nekaltais mūsų žmonėmis? Suskaičiuokite, kiek šeimų, kiek namų jūsų rankomis sunaikinta. Ir jūs dar mėginate mums sąskaitas pateikti! Ateis valanda, kai jus prakeiks visos jūsų pavergtos tautos! Ateis laikas, kai jūs būsite teisiami, kai reikės atsakyti žmonijai ir istorijai už jūsų padarytus nusikaltimus pavergtoms mažoms tautoms. Kur jūs dėsitės su savo ginklais ir tinginyste, kai visas pasaulis pasmerks karus, sunaikins ginklus? Aš tikiu – bus tokia diena žemėje. Kaip jūs tada pažiūrėsite teisingumui į akis? Taip, šiandien jūs mane teisiate, pasmerktas aš... Bet jus ateityje teis visas pasaulis. Su visais jūsų stabais ir komunizmo tvirtovėm. Net žodis komunizmas taps keiksmažodžiu. Gal bus diena, kai ir jūs patys praregėsite, pamatę savo dirvonuojančius laukus ir nužmogėjusius generolus, ir išsigąsite, sukūrę baisią karo mašiną, kuria taip didžiuojatės. Ir jei bent vienas dar būsite gyvas, gal prisiminsite čia išgirstus paskutiniojo Lietuvos partizano žodžius. Todėl dar kartą sakau jums: Lietuva nemirs su mano mirtimi. Aš kovojau garbingai: gulinčio nemuša, kaip sako mūsų liaudies išmintis. Mes tada dar tikėjom, kad ir jūsų kova bus garbingesnė... Gaila, mes skirtingai garbę suprantame. Dabar matau: mums reikėjo kitaip elgtis, visiems sukilti prieš jus, visomis išgalėmis: protu, ištverme, neapykanta ir ginklu. Visiems iki vieno – į miškus, visiems iki vieno negailestingai kovai pasiryžti: arba – arba... Gal nebūtų mūsų kova apjuodinta, gal nebūtų jūsų nurodymu atsiradusios miškuose banditų gaujos, veikusios partizanų vardu. Gal nebūčiau šiandien teisiamas, o mano tauta nebūtų pavergta. Mums ne gintis reikėjo, o persekioti jus,

šaudyti be jokių garbingos kovos taisyklių, o mes tik gynėmės. Ir kai Lietuva šitą supras – ji bus laisva. Aš neprašau iš okupantų malonės pasigailėti ir nieko pats nesigailiu, gal tik vieno... Mes mokėme savo vaikus tik duoną auginti, medį sodinti, o reikėjo išmokyti taikliau šaudyti, be gailesčio, nes okupantai nė vieno iš mūsų nesigailėjo. Ir negailės, ir plėš, ir alins mūsų tautą tol, kol ji neišmoks gintis taip, kaip bitės gina savo avilį, kol visi kaip vienas nepasitiks priešo su ginklu rankoje. Neprašau pasigailėjimo – aš gyniau, kas man ir mano Lietuvai buvo ir amžiams liks šventa. O dabar – žudykite, jūs žudyti mokate geriau. Tik neužmirškite – atbus tautoje mūsų pralietas kraujas, pasibels į kiekvieno lietuvio širdį, ir tada pralaimėsite jūs – prievartos ir smurto nešėjai. Pralaimėsite, nes nieko gero nepadarėte savo rankomis, savo darbu ir meile, nuo pat savo kruvinos revoliucijos pradžios nieko gero nesukūrėte, tik naikinote. Apiplėštų tautų turtai nepadarys jūsų nei turtingesnių, nei gailestingesnių. Aš niekinu jus. Ir mirdamas visai nesigailiu būtent šitaip nugyvenęs savo trumpą gyvenimą: aš gyniau Tėvynę, aš mylėjau Lietuvą ir mirštu laisvas – šitų jausmų jūs nepajėgsite nužudyti."

Prieiga internete: http://www.tiesos.lt/index.php/tinklarastis/straipsnis/partizano-baigiamoji-kalba-troikos-teisme. 2017-12-10.

II dalis

PRIEDAI

I. Partizaninis judėjimas kaip kariavimo būdas. Lietuvos ir kitų Vidurio–Rytų Europos šalių partizaniniai judėjimai (partizanų skaičius, socialinė ir nacionalinė sudėtis, organizacinė struktūra, kovos taktika, mobilizacija, specifiniai ypatumai, palyginamosios charakteristikos, strateginiai tikslai).

1. Apie partizaninį judėjimą kaip karo vedimo metodą. Lietuvos partizaninis judėjimas, jo pagrindiniai bruožai, statistiniai duomenys.

Rytų Europos tautos, 1944–45 m. okupuotos sovietų, nežinojo (ir negalėjo patikėti), kad baigiantis II pasauliniam karui įvyko Europos pasidalijimas į „įtakos zonas". Juk 1939 m. pasirašytas slaptas Molotovo–Ribentropo paktas su papildomais slaptaisiais protokolais – „įtakos sferų pasidalijimu" tarp dviejų agresyviausių militaristinių valstybių – nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos – sukėlęs II pasaulinį karą, buvo akivaizdi tokios klaidingos politikos istorinė pamoka ateičiai. Nepaisant to, artėjant pergalingai karo pabaigai, Vakarų demokratinės valstybės, JAV ir Anglija, amoraliai ir ciniškai pamynusios tarptautines teisės normas, Atlanto chartijoje deklaruotus politikos principus, tautų apsisprendimo teisę, įvykdė panašų „įtakos sferų pasidalijimą Europoje" su vienu iš Molotovo–Ribentropo pakto „signatarų" – Sovietų Sąjungos totalitariniu komunistiniu režimu. Vakarų valstybės tiesiog išdavė sovietų užkariautas Rytų Europos tautas, kurios pakilo į nelygią didvyrišką partizaninę kovą už tai, kas joms teisėtai ir priklausė, – savo laisvę ir nepriklausomybę. Taip buvo atverstas tragiškos, kruvinos ir didvyriškos išsivadavimo kovos šių tautų istorijoje puslapis.

Partizaninis judėjimas yra vienas iš svarbiausių įvairialypių kariavimo būdų. Tai pradinis karo etapas, sėkmingai vystantis turintis peraugti į partizanų armiją, visuotinį sukilimą, „didelį karą" (Lietuvos atveju – Vakarų valstybių karą su sovietais ir lietuvių partizanų sukilimą), tokiu būdu pasiekiant pagrindinį strateginį tikslą – valstybės nepriklausomybės atstatymą. Partizaninė kova už nacionalinį išsivadavimą – tai, visų pirma, tautos kova; partizanų būriai yra jos kovinė, ginkluota dalis, jos avangardas, remiamas ir palaikomas didžiosios tautos dalies, kovojantis už jos laisvę, nepriklausomybę, politinius-socialinius tikslus. Pasipriešinimo judėjimo išplitimas, jo jėga, išsilaikymo trukmė tiesiogiai priklauso nuo tautos palaikymo, jos paramos. Karine prasme jis visada buvo silpnesnės kariaujančios pusės ginklas, tačiau grėsmingas, labai gyvybingas, dinamiškai kintantis, su „lanksčia taktika" ir kovinių veiksmų improvizacija. Reguliarioji okupacinė kariuomenė su savo „standartine" pėstininkų taktika, panaudojus prieš ją „grynai" partizaninę taktiką, būdavo visiškai bejėgė, o jos veiksmai – neefektyvūs. Tokie partizaninio karo bruožai būdingi ir Lietuvos išsivadavimo kovai.

Partizaninis karas, kaip nacionalinio išsivadavimo judėjimas, prasideda šalies teritoriją okupa-vus svetimos valstybės – agresorės kariuomenei ir sukūrus okupacinės valdžios režimą. Okupuotos šalies reguliarioji kariuomenė nebeegzistuoja (išsklaidoma, dalis jos žūna, patenka

į nelaisvę). Vietoj jos patriotiškai nusiteikę civiliai gyventojai, karininkai, kareiviai organizuoja nereguliarias ginkluotąsias pajėgas – partizanų formuotes. Tai slapta, priešui neregima, turinti visai kitokią organizacinę struktūrą kariuomenė, taikanti visai kitokią taktiką, naudojanti tik lengvąją ginkluotę ir tik jai būdingą žvalgybos, aprūpinimo ginklais, amunicija, apranga ir provizija (maistu) sistemą. Labai svarbi šios sistemos sudėtinė dalis yra civiliai gyventojai, atliekantys daugybę partizaninio judėjimo funkcijų: žvalgybos, informacijos rinkimo, ryšių, spaudos platinimo, tiekimo, aprūpinimo maistu, rūbais, ginkluote, amunicija ir kt. Partizaninis karas- tai koviniai veiksmai prieš okupacinę valstybę su jos represiniu aparatu (NKVD-NKGB), kariuomene bei okupacinį režimą vykdančia valdžia.Tai ne tik pasalos, diversijos,staigūs antpuoliai naikinant okupacinės valdžios struktūras, pareigūnus, juos saugančius iš vietinių samdinių suformuotus sukarintus būrius (stribus), okupantų vidaus kariuomenės (NKVD) kareivius, represinio aparato darbuotojus, vietinius okupantų talkininkus (kolaboracinės sistemos griovimas), bet ir kitos pasipriešinimo formos: boikotas, sabotažas, kolaborantų perspėjimas, agitacija – propaganda, proklamacijų ir pogrindinės spaudos platinimas, moralinė – dvasinė rezistencija – t.y. viskas, kas silpnina okupacinę valdžią ir padeda tautai nelygioje kovoje atsilaikyti.

Pagrindiniai partizaninės kovos taktiniai elementai – profesionali konspiracija, žvalgyba, veiksmų netikėtumas, drąsa, greitumas, gudrumas,sugebėjimas greitai, lanksčiai prisitaikyti prie nenumatytų aplinkybių,mobilumas,manevringumas (išsisklaidymas ir susijungimas),neleidžiant priešui savęs apsupti, kovos veiksmų improvizacija, gerai įvaldyta „naktinio mūšio"taktika, staigūs, netikėti išpuoliai „ten ir tada, kur ir kada" priešas tam visiškai nepasiruošęs, mokėjimas jį apgauti ,suklaidinti, įvilioti į spąstus. Partizanai, net ir atsidūrę beviltiškiausioje padėtyje, turi sugebėti rasti savotiškus, išradingus, nelauktus, įprastinės karinės psichologijos prasme priešui labai netikėtus sprendimus. Su reguliariąja kariuomene, kaip to siekia ir provokuoja priešas, partizanai į atvirą kovą niekada nestoja. Juk jos, turinčios didžiulius kiekybinius ir ginkluotės pranašumus, „primesta" pozicinio (pėstininkų) karo taktika vestų partizanines formuotes tik į visišką pražūtį, palengvintų okupantams pasiekti pagrindinį strateginį tikslą – fiziškai sunaikinti tautos pasipriešinimą ir galutinai įtvirtinti okupacinės valdžios vykdomą absoliučią teritorinę bei gyventojų kontrolę. Okupantų kariuomenės gyvosios jėgos rezervai, jos materialinė-techninė bazė neriboti – už jos stovi su savo neišsemiamais resursais visa okupacinė valstybė. Dėl to prieš juos (padalinius, grupes) naudojamos dažniausiai dvi kovos formos: iš užnugario ar sparnų (flangų) trumpos, netikėtos pasalos bei diversijos: kelių , pastatų ,tiltų, geležinkelio minavimas (Lietuvoje tokie diversiniai veiksmai būtų vykę visuotinio sukilimo metu,Vakarų valstybėms pradėjus karinius veiksmus).Partizanai, naudodami „grynai"mažų kovinių grupių taktiką, turi „neiššvaistyti tuščiai jėgų", o išsaugoti ir kaupti jas ateičiai, lemiamam momentui, dienai „X", siekti strateginės pergalės mažais taktiniais laimėjimais.Tokios pat taktikos – išvengti (kad išliktų) atviros frontalinės kovos su okupacine reguliariąja kariuomene, laikėsi visi Europos partizaniniai judėjimai, neišskiriant ir sovietinio.

Okupacinė valdžia – tai krašto valdymas, kontrolė, jos ūkinių-darbinių resursų panaudojimas, prievartinis naujos politinės–ekonominės–socialinės sistemos kūrimas su jos tolimesne integracija į bendrą valstybės okupantės politinę-ekonominę sistemą. Tam pasiekti okupantai naudoja masines represijas, terorą, žudynes, trėmimus, suėmimus. Jei okupantų tikslas – įvesti efektyvų okupacinės valdžios režimą, tai partizanų tikslas diametraliai priešingas – visiškai jį suardyti. Okupacinei valdžiai atsidūrus bejėgiškoje, neveiksnioje būklėje, įsijungia pati masiškiausia, nepaslankiausia ir bukiausia okupantų jėga – reguliarioji kariuomenė. Lietuvos partizanų, kaip ir kitų partizaninių judėjimų, kovą galima suskirstyti į tris lygius, kurių pirmieji du yra pagrindiniai. Tai:

- Kova prieš okupacinį valdžios režimą.
- Kova prieš okupacinę valdžią saugančias represines struktūras: NKVD, NKGB, jų agentūrą, skrebus, NKVD ir pasienio kariuomenę.

Okupantams nebesusitvarkant, patiriant pralaimėjimą pirmuose dviejuose lygiuose, kova persikelia į trečiąjį lygį – antipartizaninius karinius veiksmus pradeda reguliarioji kariuomenė.

Visada svarbiausias partizanų taikinys buvo pirmojo lygio okupacinės valdžios atstovai (sovietų administracijos pareigūnai), ginkluoti kolaborantai – sovietinis ir partinis aktyvas. Antrasis lygis – sovietinių okupacinių represinių struktūrų (NKVD ir NKGB) pareigūnai, jų agentai ir informatoriai, iš vietinių samdinių suformuota sukarinta okupacinės valdžios apsauga (skrebai), NKVD ir pasienio kariuomenės daliniai. Su reguliariąja priešo kariuomene partizanai atviros, frontalinės kovos visada stengėsi išvengti manevruodami, pasislėpdami, išsisklaidydami.

Partizaninio karo esmė – bet kokiomis priemonėmis paralyžiuoti, destabilizuoti okupacinės valdžios veiklą, šalies valdymą ir kontrolę, ardyti priešo komunikacijas, trukdyti pasinaudoti šalies ūkiniais-ekonominiais ištekliais, visomis priemonėmis priešintis integracijai į valstybės okupantės politinę – ekonominę sistemą. Tuo pat metu okupacinės kariuomenės uždavinys yra priešingas – užtikrinti, įtvirtinti, išsaugoti okupacinę valdžią. Trumpai tariant, partizanų pagrindinė kova vyksta prieš okupacinės valdžios režimą ir jos represinį aparatą, o okupacinės kariuomenės – už jo išsaugojimą. Dėl to kova su priešo reguliariąja kariuomene yra antraeilis uždavinys, nes atviroje kovoje partizanai nugalėti ją neturi jokių galimybių, o galutinei pergalei pasiekti tai nėra lemiamas veiksnys.

Po pasibaigusio karo su Vokietija Sovietų Sąjunga visas savo milžiniškas karines-represines jėgas galėjo mesti kovai su Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Ukrainos partizaniniais judėjimais. Kaip jau anksčiau minėta, okupacinės kariuomenės pagrindinė funkcija – kovoti su partizaniniu judėjimu, stengiantis įvesti, paremti, atstatyti, sustiprinti okupacinės valdžios režimą, o partizanų, atvirkščiai, – šią sistemą visiškai paralyžiuoti, suardyti. Tačiau šioje kovoje priešo reguliariosios kariuomenės vaidmuo vis tiek išlieka antraplanis – dėl savo nepaslankumo, taktikos vienpusiškumo jos antipartizaninės kovos rezultatai yra menki. Ji tartum „mojuoja kūju, stengdamasi užmušti musę“, nes pritaikyta kariauti tik su tokia pat reguliariąja kitos šalies kariuomene. Pagrindinį vaidmenį kovoje su partizanais vaidina okupacinės represinės struktūros – jų skrupulingai sukurtas agentūrinės-operatyvinės sistemos tinklas ir specialiosios paskirties daliniai. Jie, o ne kariuomenė, yra didžiausi ir pavojingiausi partizanų priešai, su kuriais vykdoma bekompromisė ir žiauri kova. Daugelyje pasaulio šalių partizanai pasiekė savo strateginius tikslus – šalies laisvę – nesutriuškindami okupantų kariuomenės, bet tik nuolatos ardydami priešo komunikacijas, nuolat griaudami ir paralyžiuodami okupacinės valdžios režimą, sukeldami visišką jo destrukciją ir įgydami psichologinį pranašumą, t. y. strateginio tikslo siekdami pastoviomis mažomis taktinėmis pergalėmis. Partizaninis karas – tai visada ilgai trunkantis, priešą sekinantis ir varantis į neviltį karas. Agresoriaus kariuomenė, nesutikdama priešininko, priversta vykdyti tik policines funkcijas ir neefektyvias antipartizanines operacijas. Okupantai, nebegalėdami kontroliuoti ir suvaldyti užimtos šalies teritorijos, morališkai-psichologiškai išvarginti „nematomo fronto“ veiklos, dėl patirtų didžiulių finansinių-ekonominių bei materialinių, o ne kariuomenės gyvosios jėgos nuostolių, nebematydami jokios strateginės perspektyvos, priima galutinį politinį sprendimą – išvesti okupacinę kariuomenę. Taip buvo ilgai trukusiuose partizaniniuose karuose Alžyre, Afganistane, Vietname ir kt. Juk iš Afganistano sovietinė kariuomenė buvo išvesta ne todėl, kad ji pralaimėjo, buvo sutriuškinta, bet todėl, kad beviltiškai negalėjo sukurti, įtvirtinti ir apsaugoti nuo partizanų naikinančių smūgių okupacinės valdžios režimo, nesugebėjo įvesti krašto valdymo, įvykdyti politinės–ekonominės–socialinės sistemos pertvarkos, užtikrinti teritorijos kontrolės. Per devynerius metus trukusį karą,

oficialiais duomenimis, žuvo 14 tūkstančių (neoficialiai – 40–45 tūkstančiai) ir buvo sužeista 50 tūkstančių (neoficialiai – iki 130 tūkstančių) tarybinių kareivių, nors didžiausius nuostolius patyrė Afganistano tautos – žuvo net 900 tūkstančių gyventojų (kitais šaltiniais – apie 1 mln.)[7]. Žiūrint paviršutiniškai, partizaninis judėjimas išoriškai atrodo chaotiškas, netvarkingas, padrikas, tačiau iš tikrųjų jis turi savo griežtą vidinę sistemą, geležinę logiką, tvarką, taktiką ir dėsningumus. Tai kaip gyvas organizmas – nuolat kintantis, atsinaujinantis, greitai prisitaikantis prie naujų aplinkybių, labai plastiškas, kūrybingas, okupantams nenuspėjamas, net ir sutriuškinus vėl atgyjantis, „pakylantis kaip Feniksas iš pelenų". Priešui jis yra kaip „nematomas šešėlis", nuolat visur jį persekiojantis. Tuo pat metu okupacinės kariuomenės antipartizaninės kovos veiksmai yra visų pirma karas prieš liaudį, tautą.

Būtina paminėti, kad tarpukario Lietuvoje partizaniniam karui, remiantis 1919-23 m. karine patirtimi, buvo ruošiami Šaulių sąjungos nariai. Atsitraukus Lietuvos kariuomenei, jie buvo apmokyti veikti mažomis grupėmis priešo užnugaryje jiems paskirtoje, gerai žinomoje teritorijoje (vadinamose „celėse"). Šaulių užduotis buvo naikinti okupantų kariuomenės komunikacijas, rengti pasalas, užpuldinėti mažus dalinius, vykdyti žvalgybą, palaikyti ryšį su Lietuvos kariuomenės vadovybe, vykdyti jos įsakymus, derinti tarpusavio kovinius veiksmus. Tai buvo teritorinės gynybos – partizaninio karo – koncepcija. Ji buvo taikyta 1941 m. birželio sukilimo metu, o vėliau, nuo 1944 m., ją naudojo, tobulino, pritaikė prie naujų veikimo sąlygų, partizanų vadai, tarp kurių buvo daug Šaulių sąjungos narių (79).

Partizanas, kaip kovotojas, turi pasižymėti daugeliu fizinių ir moralinių-psichologinių savybių, privalo sugebėti greitai ir tiksliai susigaudyti netikėtai iškilusioje situacijoje, pats savarankiškai priimti teisingus sprendimus ir juos ryžtingai įvykdyti. Yra didžiulis privalumas, jei jis veikia gimtinėje, „tarp savų žmonių, savame krašte". Tokiu būdu jis gerai žino vietoves (tai labai svarbu), tarp vietinių gyventojų visada turi daug draugų, pažįstamų, kurie visada informuos apie esamą padėtį, įspės apie pavojų, padės maistu, reikalui esant – paslėps. Partizanas – tai kovotojas, dažniausiai naudojantis netikėto, staigaus, įnirtingo, trumpo, negailestingo, naikinančio artimo mūšio taktiką. Tuo pat metu jis iš anksto numato atsitraukimo kelius, išdėsto prie kelių pasalas, kad jokiu būdu nepatektų į pagalbon atskubėjusios kariuomenės apsupimą, jos „reples", nes tai baigtųsi jo žūtimi. Partizanas rizikuoja savo gyvybe tik esant būtinybei, tačiau reikiamu momentu be dvejonių turi būti pasirengęs ją paaukoti. Jis turi būti šaltakraujiškas, neprarandantis savitvardos esant bet kokiems pavojams, sugebantis net sunkiausiomis sąlygomis greitai ir teisingai įvertinti susidariusios situacijos teigiamas ir neigiamas puses, sugebėti pasinaudoti priešo klaidomis, visada būti pasiruošęs įvairiausiems netikėtumams ir, svarbiausia, bet kokiais, net ir beviltiškais momentais, sugebėti surasti teisingiausią, bet priešui netikėčiausią sprendimą. Kad nežūtų, sugebėtų išgyventi, partizanas turi sugebėti prisitaikyti prie įvairiausių aplinkybių, mokėti gerai maskuotis, tiesiog „suaugti" su aplinka, virsti jos dalimi, paversti ją savo sąjungininke, viską matyti, o pats išlikti nematomas. Jis turi būti greitos orientacijos, išradingas, mokėti ryžtingais veiksmais pakreipti situaciją savo naudai. Sugebėjimas prisitaikyti prie vietovės ir išradingumas – galingas ginklas, kuris paverčia niekais visus reguliariosios kariuomenės planus. Partizanas turi visada išlikti budrus – viską, ką jis girdi ir mato, turi turėti omenyje, tačiau su niekuo apie tai nešnekėti, net su kovos draugais, nes visada turi atsiminti, kad priešas stengiasi į jų gretas „įterpti" savo vidinius agentus. Be moralinių, partizanas privalo pasižymėti daugeliu svarbių fizinių savybių. Jis turi turėti „geležinę sveikatą", būti ištvermingas, atlaikyti maisto, vandens, aprangos, avalynės nepriteklių, badą, šaltį, lietų, sniegą, sugebėti įvairiausiomis gamtos sąlygomis išgyventi po atviru dangumi, be laužo, pasiklojęs eglišakių, o sužeidimo ar ligos atveju gydytis pats, pasikliaudamas tik savo stipriu organizmu, atsparumu, kantrybe. Bandymas pakliūti į ligoninę – tai didžiulė rizika papulti į priešo rankas, žūti ar būti žiauriai nukankintam

reikalaujant išduoti kovos draugus, ryšininkus. Partizanais gali būti tik stiprios dvasios, turintys gilų atsakomybės ir pareigos jausmą, tvirtus idealus žmonės. Tik tai jiems padeda įveikti kasdieninius sunkumus ir pavojus, vykdant mirtiną, bekompromisę kovą už laisvės idėją.[7]

Lietuvos partizaninis karas, stichiškai kilęs prieš okupacinę valstybę – Sovietų Sąjungą ir jos represinį okupacinį aparatą (NKVD–NKGB struktūras, vidaus kariuomenę), vyko viso krašto okupacijos, kai šalies reguliarioji kariuomenė jau nebeegzistavo, sąlygomis. Lietuvių pasipriešinimo judėjimas pasižymėjo jam būdingomis savybėmis – visuotine ir ilgalaike tautos laisvės kova ir visiška izoliacija nuo išorinio pasaulio, t. y., rėmėsi tik vidiniais ištekliais, be jokios paramos iš išorės. Tai lietuvių tautos patriotų karas prieš okupacinę valstybę, jos okupacinės valdžios režimą, represines struktūras, vietinius kolaborantus ir okupacinę kariuomenę. Lietuvoje, kur tuo metu gyveno apie 2,7 mln. gyventojų, partizaninis judėjimas buvo masinis – 1945 m. pavasarį jų gretose kovojo apie 30 tūkstančių, o per visą partizaninio karo laikotarpį apie 50 tūkstančių aktyvių partizanų (neskaitant pasyvių, „rezervinių“ partizanų, ryšininkų, pogrindininkų). Iš jų kovoje žuvo 20–21 tūkstantis partizanų (KGB duomenimis, Lietuvoje buvo apie 78 000–80 000 partizanų, jie, matyt, priskaičiavo ir beginklius besislapstančius vyrus, motyvuotai laikydami juos partizanų rezervu)[20, 17 skyrius]. Daug partizanų buvo suimta ir nuo bado, šalčio, ligų bei nepakeliamų darbo sąlygų žuvo Sibiro lageriuose[1].

Istorinėje literatūroje galima aptikti duomenų ir apie 16-osios lietuviškosios divizijos kareivius – frontininkus, kovojusius partizanų eilėse, kur labai padėjo šių geras rusiško karinio leksikono mokėjimas bei priešo karinės taktikos išmanymas.

Lietuvos partizanai į savo gretas priimdavo tik savanorius, be jokios prievartos – „stojimas“ pas partizanus buvo asmens vidinio apsisprendimo reikalas. Netinkamas partizaninei kovai ar neturintis pasitikėjimo partizanas tapdavo tik grupės „balastu“, todėl to stengtasi išvengti. Pagal socialinę sudėtį didžiąją partizanų dalį sudarė valstiečiai – vidutiniokai, mažažemiai, bežemiai, mažas procentas stambių ūkininkų, taip pat inteligentijos atstovai: mokytojai, studentai, gimnazistai, atsargos ir kadriniai karininkai bei kt. 1944–47 m. iš Lietuvos į Sibirą buvo ištremta 4800 partizanų šeimų, iš jų 27 % buvo bežemiai arba mažažemiai (turėjo mažiau nei 10 ha žemės), 30 % sudarė vidutinieji valstiečiai, turėję 10–20 ha žemės ir tik 8 % – stambieji ūkininkai.[20] Mobilizacija niekada paskelbta nebuvo, galiojo visiškas savanoriškumo principas.

1944–45 m. naudota kariuomenės taktika – kaunamasi su NKVD, pasienio kariuomenės daliniais, stribais, buvo užimami valsčių ir net apskričių centrai, iš kalėjimų išlaisvinami kaliniai, okupacinėse įstaigose naikinami prievolių dokumentai. Tai buvo intensyviausios kovos ir didžiausių nuostolių metai (1944–45 m. žuvo 10 tūkst. partizanų). 1946 m. tankiai išdėsčius rusų kariuomenės įgulas, pagal gautus agentų pranešimus kariuomenė tuoj puldavo persekioti partizanus, vykdydavo miškų „valymus“. Siekiant išvengti bereikalingų aukų, nuo 1946 m. palaipsniui pereita prie partizaninės mažų kovinių grupių taktikos, o dar vėliau, nuo 1948 m., siekiant tausoti jėgas ir išsaugoti organizacines struktūras, aktyvios ginkluotos kovos vengta – naudota laukimo taktika. Lietuvos partizanai greitai suprato pagrindinį partizaninio karo taktikos principą, kurį vėliau labai tiksliai suformulavo vienas iš partizaninio karo specialistų Ernesto Če Gevara: „Niekada nestok į mūšį ten ir tada, kur ir kada to nori priešas.“ Tai pagrindinis partizaninio karo postulatas, partizaninės taktikos esmė, kuri, galima sakyti, buvo, yra ir bus visada.

Tuo pat metu buvo vykdoma aktyvi propagandinė-informacinė kova, leidžiant partizaninę spaudą bei „gyvu žodžiu“ siekta išlaikyti tautinę ir valstybinę savimonę, palaikyti visuomenės tikėjimą nepriklausomos valstybės atkūrimu.

Lietuvos teritorija partizaniniam karui nepalanki – nėra stambių miškų masyvų, raižyto reljefo, kalnuotų, pelkėtų, sunkiai prieinamų vietovių. Lietuvoje buvo dislokuotos didžiulės okupacinės

kariuomenės pajėgos – NKVD ir pasienio kariuomenės daliniai, reguliarioji kariuomenė, todėl miškų „valymai“ prasidėjo jau 1945 m. pradžioje. Lietuvos partizaninis judėjimas, kilęs iš pačios liaudies ir jos remiamas, stengėsi įvairiais būdais prisitaikyti prie nepalankių kovos sąlygų, pasinaudoti esama vienkiemių sistema. Galima sakyti, tai buvo „liaudies kūryba“ – savarankiškai, niekam neaiškinant, kuriamos įmantriausios bunkerių, slėptuvių sistemos: slėptuvės tarp dvigubų sienų, dvigubų lubų, dvigubų pastogių, šieno prėsluose, bunkeriai po grindimis, krosnimis, šuliniuose, ant takų, miško pakelėse, tvartuose po ėdžiomis, klojimuose, po šuns būdomis, ant upelių krantų, miškuose, pelkėse ir t. t. Tarp gyventojų ir partizanų sukuriama originali sutartinių įspėjamųjų ženklų sistema, informuojanti apie apylinkėse esamą padėtį. Atsiranda daugybė ryšininkų (dažniausiai merginų), vykdančių pavojingiausius pavedimus, ryšių punktai, „pašto dėžutės“. Susikūrė organizacinė partizaninė struktūra, kurios pagrindinis kovinis vienetas buvo būrys, sudarytas iš skyrių. Keli būriai sudarė kuopą. Kuopos, kurių skaičius buvo įvairus, sudarė rinktinę, o trys–keturios rinktinės – apygardą. Apygardos jungėsi į tris sritis. Vakarų Lietuvos (Jūros) sričiai priklausė Žemaičių, Prisikėlimo ir Jungtinė Kęstučio apygardos su 10 rinktinių, Pietų Lietuvos sričiai – Tauro ir Dainavos apygardos su 6 rinktinėmis, Šiaurės–Rytų Lietuvos Karaliaus Mindaugo sričiai priklausė Algimanto, Vytauto, Vyčio, Didžiosios Kovos apygardos su 9 rinktinėmis.

Lietuvos partizanai, kaip nacionalinio išsivadavimo kovotojai, iš esmės skyrėsi nuo karo metu krašte veikusių raudonųjų diversantų: nesprogdino geležinkelio linijų, tiltų, nenaikino ūkinių objektų (pieninių, elektros pastočių, ryšių linijų, grūdų sandėlių, šieno, šiaudų atsargų, durpynų įrengimų ir kt.), nedegino kaimų, nes tam ir nebuvo jokios karinės būtinybės. Jie buvo savo krašto patriotai, o ne stalininio ar hitlerinio totalitarinių režimų talkininkai. Tai buvo visiškai kitokio mentaliteto, auklėjimo, politinių įsitikinimų ir moralinių-dvasinių vertybių žmonės, viską darantys savo Tėvynės labui. Jie gerai suprato, kad viskas sukurta kasdieniu kruopščiu darbu, todėl niekam nekildavo ir minčių plėšti, deginti, sprogdinti ar kitais būdais naikinti Lietuvos turtą. Diversijų taktika prieš rusų kariuomenę būtų buvusi panaudota tik vienu atveju – kilus sovietų karui su Vakarų valstybėmis ir Lietuvoje pradėjus sukilimą.

Lietuvos partizaninio judėjimo tikras, objektyvus įvertinimas galimas tik naudojantis principu „ten ir tada“ – t. y. vertintinas ne šių dienų įprastinėmis kasdienio taikaus visuomenės gyvenimo normomis, bet tame istoriniame laikmetyje vykusio partizaninio karo, okupacinio teroro ir represijų sąlygomis, tuometinėje „ribotos informacijos erdvėje“. Visuomenei pereinant iš taikaus būvio į karo meto sąlygas, kardinaliai pasikeičia visuomenės gyvenimo taisyklės, daug kas tiesiog „apvirsta aukštyn kojom“ – atsiranda visai kitokios gyvenimo normos, sugrįžta gyvenimo praktikos ir laiko patikrintos vertybės, atsiskleidžia tikroji, o ne parodomoji žmogaus vertė, kuriomis grindžiami tarpusavio santykiai. Visuomenės narių jėgos, protas, visi dvasiniai, fiziniai ir materialiniai ištekliai pajungiami pagrindiniam tautos tikslui – kovoti, laimėti ir išgyventi.

Tuo metu partizanų sprendimai būdavo priimami apgalvotai, pagal susidariusias aplinkybes ir pagal turimas žinias. Tai, kad Lietuvos partizaninis judėjimas, tautos palaikomas, išsilaikė taip ilgai, rodo, kad partizanų vadovybė ir partizanai elgėsi teisingai, adekvačiai situacijai. Retrospektyviai žiūrėdami į praeitį, turėdami apie ją gausiausią, visapusišką istorinę informaciją, galime tik stebėtis, kaip sunkiausios okupacijos sąlygomis, turint minimalią informacinę bazę, buvo priimti teisingiausi ir logiškiausi įsakymai, nutarimai, instrukcijos.

Lietuvos partizaninis judėjimas daugelyje vietų kilo stichiškai, „iš apačios“, visiškai savarankiškai, be jokios išorinės pagalbos. Lietuvių partizanai kariavo iki pat galo daugiau kaip dešimt metų, „amžinai“ sovietų spec. tarnybų sekami, „amžinai užpjudyti“, be jokio poilsio, jokių „išeiginių“ ar atostogų – kasdienėj įtampoj, pavojuose, priversti gyventi ankštuose, drėgnuose bunkeriuose po žeme. Tačiau net ir sunkiausiomis sąlygomis jie išliko nepalūžę ir ištikimi

laisvės idėjai: kūrė pogrindį, rašė eiles, politinius straipsnius, apžvalgas, spausdino atsišaukimus, laikraštėlius, dažnai tai darydami tik vienu turimu instrumentu – rašomąja mašinėle. 1952–53 m. MGB su užverbuotų agentų pagalba sunaikino partizanų laikraščių „Aukštaičių kova“, „Prisikėlimo ugnis“, „Partizanas“, „Laisvės balsas“, „Prie rymančio Rūpintojėlio“, „Į kovą“, „Laisvės Varpas“, „Vyčių keliu“, „Malda girioje“, „Kovojantis lietuvis“, „Lietuva brangi“, „Laisvės kova“ ir kitų spaustuves. Tačiau net iki pat 1957 m. Prisikėlimo apygardoje mašinėle buvo spausdinamas partizanų laikraštėlis „Partizanų šūvių aidas“. Kai kurie partizanai nuo nuolatinės įtampos labai pavargdavo, prarasdavo budrumą, imdavo rizikuoti – juk jie gerai suprato, kad gyvybė dažnai priklauso ne tik nuo atsargumo, bet ir nuo visiškai nuo to nepriklausančių atsitiktinių fatališkų aplinkybių. Lietuvos partizanams, be jokios pagalbos, „vienui vieniems“ daugiau nei dešimt metų kovojusiems su stipriausiu priešu – sovietiniu totalitariniu režimu, pasaulio istorijoje analogų nebuvo.

Pasaulio partizaninio judėjimo praktikoje, be vidinių sąlygų, būtinos ir išorinės. Tai, visų pirma, draugiškų ir suinteresuotų užsienio valstybių teikiama parama nacionalinio išsivadavimo kovai ginkluote, pinigais, amunicija. Be šios, labai svarbi yra užsienio šalių politinė-diplomatinė pagalba iškeliant šią kovą į tarptautinių santykių ir derybų lygmenį. Tai yra partizanų kova „už mūšio lauko“ – „pralaužiant kordonus“ patekti į Vakarų laisvąjį pasaulį, pranešti jam apie vykstantį karą, suformuoti tokią viešąją ir tarptautinę nuomonę, kad paverstų jį svarbiu ir būtinai spręstinu politiniu pasauliniu įvykiu, užsitikrinti politinę paramą motyvuotai įrodant, kad partizaninio karo priežastys yra aukščiausių laisvės, tiesos ir demokratijos vertybių gynimas. Didžiulis politinis-diplomatinis laimėjimas yra turėti emigracinę (egzilinę) vyriausybę, pripažintą užsienio valstybių ir užmezgusią su jomis diplomatinius santykius. Vienas iš svarbiausių jos uždavinių yra objektyvios informacijos išplatinimas užsienyje žiniasklaidos priemonėmis (per spaudą, radiją, televiziją) apie okupuotoje šalyje vykstančią išsivadavimo kovą, jos mastą, tikslus, eigą, okupantų vykdomus žiaurumus, terorą, nusikaltimus, kontaktų užmezgimas su užsienio valstybių vyriausybėmis. Tokiu būdu siekiama ne tik užsienio demokratinių valstybių vyriausybių ir visuomenės moralinės-politinės paramos, bet ir kad tautos išsivadavimo kova taptų tarptautinių politinių derybų, ekonominio-politinio spaudimo, tarptautinių organizacijų, ypač JT, politinių svarstymų bei derybų objektu.

Lietuvos geopolitinė padėtis partizaniniam karui buvo labai nepalanki – ji buvo visiškai izoliuota nuo Vakarų pasaulio, nesiribojo nė su viena draugiška ar net neutralia valstybe, todėl negalėjo gauti nei finansinės, nei materialinės (ginkluotės, ekipiruotės, amunicijos), nei moralinės ar politinės pagalbos. Vieninteliai „vartai“ į Vakarus buvo Lenkija, jau tapusi Sovietų Sąjungos satelite, kurioje buvo įvestas komunistinis režimas. Sovietų specialiosios tarnybos (KGB) ir vidaus bei pasienio kariuomenė visokiausiais būdais siekė partizanų ryšį su „laisvuoju pasauliu“ sutrukdyti, užblokuoti, o šią kovą nuo pasaulio visuomenės nuslėpti. Lietuvos–Lenkijos siena buvo labai stipriai saugoma, tačiau partizanai 1947 m. net du kartus kirto „geležinę uždangą“ (ją pereidavo ir vėliau).

Pirmą kartą, bendražygių padedami, 1947 m. gegužę per ją prasiveržė J. Lukša-Daumantas ir Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas, o antrą kartą, 1947 m. gruodį, J. Lukša-Daumantas ir Kazimieras Pyplys-Audronis. Tąkart pilna pavojų kelionė į Vakarus turėjo labai konkrečius tikslus – užmegzti ryšius su Vokietijoje atkurta lietuvių emigracine VLIK'o organizacija, kuri turėjo tapti (ir tapo) Lietuvos partizaninio judėjimo, 1949 m. Lietuvos partizanų vadų suvažiavime pavadinto LLKS, politine atstovybe Vakaruose. Jie atgabeno ir okupantų nusikaltimus demaskuojančių dokumentų, nuotraukų (jose buvo ir fotografijų su aikštėse išniekintais žuvusių partizanų kūnais), pranešdami apie jau ketvirtus metus vykstantį partizaninį karą. Ši informacija pateko į Vakarų demokratinio pasaulio spaudą, apie sovietų slepiamą „karą po karo“ sužinojo

pasaulio visuomenė, politikai, valstybių vadovai. Buvo tikimasi Vakarų valstybių paramos, norėta išsiaiškinti galimo karinio konflikto galimybes, apytikrius jo terminus.

1950 m. J. Lukša-Daumantas, kaip LLKS įgaliotinis prie VLIK'o, padedamas amerikiečių CŽV (Centrinės žvalgybos valdybos), grįžo į Lietuvą pranešti ilgai lauktą, bet liūdną ir tragišką žinią: „Karo nebus, reikia pereiti prie kitų pasipriešinimo formų!"

Išsivadavimo kovai Lietuvoje buvo ruošiamasi jau vokiečių okupacijos metais, tam sukurtos trys sukarintos pogrindinės organizacijos: Lietuvos laisvės armija (LLA, turėjusi apie 10 000 narių), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS, 1943 m. turėjusi 3000 narių) [4], Lietuvių fronto (LF) karinė Kęstučio organizacija (1944 m. gegužės mėn. turėjusi apie 10 000 narių)[6]. Šios pogrindžio struktūros, susidarius palankiai tarptautinei ir vidaus padėčiai – kilus sovietų karui su Vakarais ar pokario suirutei, turėjo tapti Lietuvos kariuomenės branduoliu, kariniais daliniais: sukelti šalyje visuotinį sukilimą, perimti administracinį valdymą, sienų apsaugą. 1944 m. vasarą prasidėjus greitam, netikėtam Raudonosios armijos puolimui ir sovietų okupacijai, nemaža dalis šių organizacijų narių pasitraukė į Vakarus, kovėsi Tautos apsaugos rinktinės (TAR) gretose fronte prie Ventos ir Sedos, kiti susirinko LLA Platelių stovykloje (per kelis mėnesius joje pabuvojo apie 5–6 tūkstančiai vyrų, tačiau jų galėjo būti iki 9–10 tūkstančių)[14] ir organizavosi partizaninei ir pogrindinei kovai. LLA organizacinės struktūros sovietų okupacijos sąlygomis pasirodė gyvybingiausios, jomis buvo remtasi partizaninio judėjimo vystymosi pradžioje daugelyje Lietuvos vietovių. Didžiulį vaidmenį organizuojant partizaninį pasipriešinimą suvaidino šauliai (1940 m. jų buvo iki 88 tukstančių), specialiai šiai kovai ruošti tarpukario laikotarpiu.

1944–45 m., prasidėjus stichiniam ir masiniam savanorių „antplūdžiui" į miškus, „pirmosios bangos" partizanai daug kur išsiveržė iš šių struktūrų rėmų, veikė savarankiškai, patys rinkosi vadus, tačiau visada paklusdavo aukščiau esančiai vadovybei. Tuo metu buvo naudojama kariuomenės tipo partizaninė taktika, vykdavo atviros kautynės su NKVD ir pasienio kariuomene, skrebais, būdavo užimami valsčių centrai, sutriuškinamos jų įgulos. Tai partizaninio judėjimo didžiausio pakilimo laikotarpis, buvo rengiamasi visuotiniam sukilimui: sudaromi rezerviniai būriai, rengiami mobilizacijos planai, kaupiami ir sandėliuojami ginklai, amunicija, medikamentai. Tačiau tokia taktika partizanams atnešė daug aukų: okupacinė kariuomenė turėjo neišsenkamus gyvosios jėgos, ginkluotės ir amunicijos rezervus, esant reikalui, karinius pastiprinimus – NKVD šaulių divizijas, pasieniečių pulkus į Lietuvą permesdavo iš Latvijos, Baltarusijos ar Kaliningrado srities. Po didelių netekčių, nesulaukus, kaip buvo tikėtasi, greitai kilsiančio Vakarų valstybių karo su sovietais, bet tikintis tarp jų karinio konflikto ateityje, buvo logiškai pereita prie „grynai" partizaniškos – mažų kovinių grupių taktikos.

Kariuomenės tipo partizaninė taktika taikoma, jei okupacinė kariuomenė sutelkta pagrindinai miestuose, apskričių centruose, o okupacines valdžios struktūras provincijoje saugo dažniausiai tik iš vietinių kolaborantų suformuotos sukarintos samdinių struktūros (kaip Lietuvoje 1944–45 m. sukurti stribų būriai valsčiuose). Tokiu būdu, esant palankiai vidaus ir išorės situacijai, paramai ginklais ir amunicija iš užsienio, partizaninis judėjimas gali peraugti į visuotinį sukilimą, sukilėlių kariuomenę, išvaduoti savo kraštą ir paimti visą valdžią į savo rankas. Esant priešingam variantui – šalyje sukoncentravus daug priešo kariuomenės, tankiai išdėsčius garnizonus (karines įgulas), nesant užsienio paramos ir laukiant palankios tarptautinės politinės situacijos, partizanai pereina prie „grynai" partizaniškos – mažų kovinių grupių taktikos. Tikroji partizaninė taktika ir yra mažų kovinių grupių taktika, pradėta taikyti, kai Lietuvoje buvo tankiai dislokuotos rusų kariuomenės įgulos – mobilios, gerai aprūpintos autotransportu.

Lietuvos partizanų naudota taktika, galima sakyti, buvo labai panaši, atitinkanti „klasikinę mažų kovinių grupių taktiką", kurios pagrindiniai bruožai yra šie: 1). Partizanų grupės,

ginkluotos tik lengvaisiais ginklais, niekada neturi (ir negali) stoti į atvirą kovą su priešo kariuomene, kuri, turėdama absoliučią jėgos persvarą, visada bando partizanams ją „primesti", išprovokuoti pozicines kautynes, juos apsupti ir paskui sutelktu, „koncentruotu" smūgiu sunaikinti. Partizanai į tokias kautynes „nesivelia", o jų taktika yra diametraliai priešinga – labai judri, lanksti, manevringa, nenuspėjama, netikėta. 2). Partizaninę „mažų kovinių grupių" taktiką galima išreikšti keliais žodžiais: „smok ir atsitrauk". Tai ir yra partizaninės taktikos pagrindas, jo „ašis". Tas trumpas ginkluotos kovos su priešu kontaktas turi būti plastiškas, netikėtas, tikslus, profesionalus, priešui labai skausmingas ir atnešantis jam daug nuostolių. Jį reikia stengtis užpulti „didžiausio kovinio bejėgiškumo ir netikėtumo momentu" – pavargus, išsekus, poilsio metu, miegant, valgant, žygiuojant, važiuojant, įvilioti į pasalas, rengti staigius antpuolius, pasinaudoti priešo kariuomenės nepaslankumu, t. y., galioja visai kitokios kovos taisyklės. 3). Partizanai niekada neturi susivilioti galimybe „visiškai sutriuškinti priešą", pereiti į užsitęsusias kautynes. Jei po pirmo smūgio jie nepasiekia savo tikslo, greitai atsitraukia – jiems nuostolinga veltis į ilgas kautynes su reguliariąja kariuomenė, kur iškart išryškėja jos pranašumai (stipri, koncentruota įvairių ginklų rūšių ugnis). Atsitraukimas turi būti toks pat staigus, netikėtas, kaip ir išpuolis – partizanai atsitraukia įvairiomis kryptimis, išsisklaido ir vėl susirenka sutartame punkte. Atsitraukimą reikia pradėti dar esant priešui panikoje, nespėjus šiam smogti atsakomąjį smūgį. Patyręs ir kiekybiškai pranašesnis priešas (o tai gali būti ir užmaskuotai veikiančios specialiosios pajėgos) gali greitai suorganizuoti persekiojimą, bandyti apeiti iš šonų (flangų), „užbėgti besitraukiantiems už akių". Vargas, jei partizanai patenka tarp„replių" ir laimė, jei jos užsidaro už jų nugarų. Priešo kariuomenės persekiojami jie greitai traukiasi, stengiasi nuo priešo „atsipalaiduoti", o esant būtinybei kelių partizanų grupelė šaudydama, keldama triukšmą gali juos suklaidinti, nuvilioti neteisinga kryptimi. Partizanai privalo pasinaudoti pelkių, miškų, raižyto reljefo vietovių žinojimu, o esant reikalui „išsisklaidyti", pasislėpti slėptuvėse, bunkeriuose, tapti „ civiliais", nematomais. Laiku ir sėkmingai pasitraukti – tai partizaninės taktikos ypatumas, nes svarbiausia, kad grupėje nebūtų sužeistų ir ji neprarastų mobilumo. 4). Kaip minėta, po antpuolio, pasalos partizanai turi labai greitai pasitraukti, „išnykti", esant reikalui – išsisklaidyti. Praėjus pavojui, esant gerai tarpusavio ryšių sistemai, jie vėl susijungia į grupes ir toliau rengia priešui pasalas, staigius išpuolius, po to vėl greitai atsitraukdami ir „išnykdami". Kai kurie lietuvių partizanų vadai, savamoksliai partizaninio karo „virtuozai", tokią partizaninės kovos taktiką sėkmingai pritaikė ir Lietuvoje. 5). Partizanai niekada nepuola „ten ir tada, kur ir kada" priešas jų antpuoliui pasiruošęs, jo laukia, yra gerai įsitvirtinęs ir sutelkęs jėgas. Atvirkščiai – jie visada puola netikėtai, nelauktai, stengdamiesi užklupti priešininką tam visai nepasiruošusį, pasirinkdami jam patį nepalankiausią laiką, jo silpnumo akimirką. Tuo pačiu partizanai visąlaik privalo būti atsargūs, patys nepakliūti į kląstingai jiems „paspęstus spąstus", kantriai „išlaukti" sau palankaus momento, visada ieškoti ir surasti priešininko silpnas vietas ir jomis pasinaudoti. Taikant teisingą „išsisklaidymo" taktiką okupantų vykdomos kariuomenės operacijos baigdavosi nesėkmingai, be rezultatų, nepasiekdamos savo tikslų – gausiomis pajėgomis juos apsupti ir sutelktu, galingu smūgiu sunaikinti, t. y., priešo kariuomenė prarasdavo galimybę, nematydama ir nesutikdama priešininko, smūgiuoti. Atviri mūšiai - tai jau ne partizaninių grupių, o sukilėlių kariuomenės paskirtis, kai, esant pakankamai paramai iš užsienio valstybių bei esant ar tikintis jų greito „karinio įsikišimo", pereinama į kitą partizaninės kovos etapą – visuotinį sukilimą. Lietuvoje NKVD–NKGB struktūros, matydamos, kad kariuomenės operacijos neveiksmingos, irgi keitė taktiką. Jos pradėjo naudoti judrias kovines grupes (žvalgybinės-paieškos grupės, čekistinės-karinės grupės), labai tankiai, kas 10–15 km, išdėstė savo karines įgulas ir pagalbines sukarintas formuotes (skrebus), pradėjo kurti tankų agentūros (šnipų) tinklą, kuris sekė ir pranešinėjo apie pasirodžiusius partizanus, skleidė melagingus gandus (dezinformaciją), dalį

jų (kaip vidinius agentus) stengėsi infiltruoti į partizanų būrius. Šie stengėsi griauti, skaldyti, demoralizuoti partizaninį judėjimą iš vidaus, sukelti tarpusavio nepasitikėjimą, melagingai sufabrikuotais kaltinimais išprovokuoti nepagrįstoms keršto akcijoms, tuo sukeliant gyventojų nepasitenkinimą. Okupantai kartu su vietiniais kolaborantais vykdė intensyvų informacinį karą – pasitelkdami melą, faktų klastotes, stengėsi sumenkinti, apjuodinti, apšmeižti partizanų kovą, suskaldyti tautos vienybę, sukelti abejones kovos tikslingumu ir galutine pergale. Kovai prieš partizanus pasitelkti ir patys klastingiausi, žiauriausi ir profesionaliausi, gerai fiziškai, taktiškai ir psichologiškai parengti, apsirengę partizanų uniformomis MGB (KGB) agentai-smogikai. Kovai prieš partizanus vadovavo patyrę NKVD, NKGB ir kontržvalgybos „Smerš" karininkai, tikri žvalgybinio-diversinio ir kontržvalgybinio darbo profesionalai, kai kurie jų ir patys vadovavę sovietinio partizaninio judėjimo formuotėms (pvz., Tarybų Sąjungos didvyris, vienas iš žymiausių GRU žvalgų-diversantų, plk. Stasys Vaupšas (Stanislav Vaupšasov).

Partizanai turėjo atspėti priešo taktiką, ją pergudrauti, padaryti neefektyvią. Pasipriešinimo kovos procese kūrybiškai, dinamiškai ir išradingai keitėsi kovos formos bei metodai, negalima buvo naudoti jokių „standartų". Neįveikdamas partizaninio pasipriešinimo priešas ėmėsi žiauriausių represijų ir teroro, į kalėjimus sodino partizanų rėmėjus, ryšininkus, artimuosius, taikydamas „kolektyvinės atsakomybės" principą į Sibirą ištrėmė jų šeimas. Žuvusių partizanų kūnai buvo darkomi, suguldomi miestelių aikštėse ant grindinio gyventojų įbauginimui, o paskui slapta užkasami – daugelio jų palaidojimo vietos nežinomos iki šiol. Lietuvos partizanai žinojo, kad savo jėgomis, be Vakarų valstybių pagalbos, iš okupacijos neišsivaduos. Dėl to buvo orientuojamasi į tarptautinę politinę situaciją, laukiama sovietų ir Vakarų valstybių karinio konflikto, naudojama laukimo, jėgų išsaugojimo taktika. Didžiulį smūgį partizaniniam judėjimui sudavė prievartinė kolektyvizacija – ji visiškai nuskurdino kaimo žmones, o sovietinė valdžia visiškai perėmė kaimo gyvenimo ir jo resursų kontrolę į savo rankas. Tokiu būdu ji įvykdė vieną iš sėkmingos kontrpartizaninės kovos sąlygų – „atkirto" partizanus nuo kaimo paramos, tiekimo, aprūpinimo. Visiškai nuskurdinti, ties bado riba atsidūrę valstiečiai nebegalėjo jų paremti maistu, drabužiais, avalyne. Partizanai buvo priversti vykdyti kolūkių rekvizicijas ir ekspropriacijas, išrašydami „pakvitavimus". Viskas tapo daug sudėtingiau – tai reikėdavo atlikti labai slaptai, konspiratyviai, dalyvaujant jau keletui patikimų žmonių: grūdus reikėjo pas kažką slapta nuvežti, sumalti, duoną iškepti, o gyvulius paskersti, mėsą išrūkyti. Tai buvo labai pavojinga, nes po tokių „ūkinių operacijų" skrebai ir MVD kareiviai vykdydavo masines kratas.

NKVD–NKGB struktūros, iš savo agentų žinodamos apie Lietuvos partizanų vadų siekius sukurti centrinę vadovybę, šią idėją ėmėsi įgyvendinti pačios. Per savo užverbuotus agentus jie sukūrė politinio vadovavimo struktūrą – BDPS (Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis), o prie jo VGPŠ (Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų štabas) – fiktyvią partizanų centrinę vadovybę. Ši gerai suplanuota Lietuvos partizaninio judėjimo sunaikinimo „iš viršaus" operacija, nors ir atnešė kai kurioms apygardoms labai daug aukų, žlugo. Ją demaskuojant svarbus vaidmuo priklauso J. Lukšai-Daumantui, vienam iš žymiausių partizaninio judėjimo vadų. NKVD–NKGB struktūros net spausdino ir platino provokacinę pogrindinę spaudą, laikraščius: „Kova" (leido BDPS), „Šviesa", „Bočių keliais", „Vienybė" (leido „Vienybės komitetas", sukurtas ir vadovaujamas NKVD).

1949 m. Lietuvos partizanai savo tikslą pasiekė – buvo sukurta centralizuota politinė- karinė vadovybė LLKS (Lietuvos laisvės kovos sąjūdis), paskelbta jo Deklaracija apie galutinį partizanų kovos tikslą – Lietuvos parlamentinės respublikos atstatymą. Buvo apdovanoti labiausiai nusipelnę kovotojai, apsvarstytos veiklos kryptys, taktika, ryšiai su užsieniu, priimtas kreipimasis į ginkluoto pogrindžio dalyvius ir visus krašto gyventojus. Užsienyje išsilaisvinimo kovai turėjo atstovauti įtakingiausia lietuvių emigracinė organizacija VLIK'as (Vyriausiasis Lietuvos

išlaisvinimo komitetas, tęsiantis savo veiklą jau nuo vokiečių okupacijos laikų – 1943 metų), o jo oficialiu įgaliotiniu nuo LLKS buvo paskirtas J. Lukša-Daumantas.

Po 1950 metų partizaninis judėjimas labai nukentėjo nuo KGB agentų-smogikų: jie perimdavo ryšius, nužudydavo arba suimdavo partizanus, kūrė „legendinius štabus". Esant tokiai padėčiai, dalis partizanų veikė savarankiškai, „autonomiškai", improvizuotai, neatnaujindami senų ryšių ir neieškodami naujų – tuo metu tai buvo jų išsilaikymo pagrindas.

KGB struktūros, siekdamos išaiškinti patriotiškai nusiteikusius ir už laisvę pasiryžusius kovoti visuomenės narius, ypač tarp jaunimo – moksleivių, studentų, per savo agentus provokaciniais tikslais „organizuodavo" pogrindžio grupes, kurių nariai po trumpos antisovietinės veiklos būdavo suimami, teisiami ir patekdavo į Sibiro lagerius. Laisvėje pasilikdavo tik KGB agentai.

Partizaninio judėjimo išplitimo mastas, jo trukmė, kovos efektyvumas tiesiogiai priklausė nuo civilių gyventojų, t. y. kaimo, palaikymo. Kieno pusėje gyventojai, tas partizaniniame kare ir laimi. Partizaninis judėjimas kontroliuoja gyventojus, žino jų nuotaikas. Jeigu nuotaikos blogėja, atsiranda svyravimas, netikėjimas kovos pergalinga baigtimi, partizanų pareiga jas suformuoti, palaikyti, pakelti, sustiprinti. Gyventojai – tai partizaninio judėjimo rezervas, produktų tiekimo šaltinis, tai šiltas maistas, poilsis, karšta pirtis. Be to – tai partizanų agentūra, jų „akys ir ausys". Lietuvos partizanai labai jautriai ir griežtai reaguodavo į gyventojų kalbas, kad „amerikonai neateis, karo nebus, reikės gyventi „prie rusų" – toks asmuo galėdavo būti apkaltintas net „komunistavimu". Net ir tada, kai tapo aišku, jog „amerikonai tikrai neateis", paskutinieji partizanai sakydavo, kad vis tiek taip nebus, turės ateityje būti „pasikeitimų". Jie guodė žmones, nors patys jau nebesitikėjo greitų permainų. Juk jei sakysi, kad „nieko nebus", tai kam tada pats ir tavo veikla yra reikalingi?

Lietuvoje „miško brolių" palaikymas buvo didžiulis – viena tautos dalis kovojo, kita, didžioji tautos dalis, ją palaikė ir rėmė. Nepaisant okupantų įvykdytų didžiulių represijų, teroro, trėmimų, suėmimų, Lietuvos partizanai be jokios pagalbos iš užsienio, remdamiesi tik vidiniais tautos ištekliais, išsilaikė labai ilgai, iki 1953 m., o mažomis grupelėmis ar pavieniui – iki 1958–1965 metų.

Lietuvos partizanai, kaip ir visų šalių partizaniniai judėjimai, logiškai ir motyvuotai pagrindiniu ir pavojingiausiu priešininku laikė ištikimiausius okupantų pagalbininkus – vietinius kolaborantus. Nors jie vaidino tik pagalbinį vaidmenį, nuo kolaborantų skaičiaus ir jų uolumo priklausė okupacinės sovietų valdžios įtvirtinimo sėkmė. Jie buvo kaip okupacinės valdžios „atraminės sijos" – jas išjudinus, nukirtus, sugriūdavo ir visas „valdžios pastatas", prireikdavo daug laiko jo atstatymui. Juk okupantai be vietinių talkininkų pagalbos, nemokėdami kalbos, atsidūrę „informaciniame vakuume", vien iš nežinojimo būtų bejėgiai tai padaryti. Kolaborantai ne tik uoliai dalyvavo kuriant okupacinę valdžią, ištikimai vykdė jos potvarkius, darbavosi represinėse struktūrose – NKVD ir NKGB, kovodami su nacionaliniu pasipriešinimu, tačiau buvo ir taip reikalingos okupantams informacijos šaltinis apie Lietuvos visuomenės gyvenimą, jos narių politines pažiūras, nuotaikas, buvusią jų veiklą, nusistatymą okupantų atžvilgiu, suteikdavo tikslias žinias apie buvusios nepriklausomos valstybės pareigūnus, tarnautojus, kariškius, Šaulių sąjungos narius, mokytojus, katalikiškų, patriotinių ir jaunimo organizacijų atstovus. Partiniai ir sovietiniai aktyvistai (pradedant kaimo apylinkių pirmininkais) buvo aktyviausi trėmimų sąrašų sudarytojai ir vykdytojai, okupantų rengiamų represijų ir teroro prieš lietuvių tautą talkininkai. Kitas jų porūšis – „slaptieji kolaborantai", sudarę KGB užverbuotų agentų tinklą. Šie civiliai, vadinami „čekistais be antpečių", sekė ir pranešinėjo apie savo tautiečių pažiūras, pokalbius, išdavinėjo partizanus, ryšininkus, pogrindininkus. Pačios žemiausios kategorijos „juodadarbiams" priskiriami skrebai – pagalbinė sukarinta vietinių samdinių struktūra, priklausiusi MGB žinybai, – kurių būriai buvo kiekviename valsčiuje (J. Paleckio siūlymu

pavadinti „liaudies gynėjais"). Jie buvo žmonių trėmėjai, nuolatiniai represinių, antipartizaninių operacijų dalyviai, vedliai, fizinio, moralinio ir psichologinio teroro prieš savo tautą vykdytojai. Būdami morališkai degradavę, išgarsėjo plėšikavimu, laukiniu, tiesiog nesuvaldomu žiaurumu kankinant suimtuosius, tyčiojantis iš žuvusiųjų kūnų.

Dėl šių priežasčių, remiantis partizaninio karo logika, jo pasauline praktika, Lietuvos partizanai dažnai savo kovos objektu pasirinkdavo pačią jautriausią, pačią pažeidžiamiausią okupacinės valdžios dalį, jos pagrindinį ramstį – kolaborantus. Tai sukeldavo okupacinės valdžios destrukciją, baimę, paniką, demoralizaciją, sutrikdydavo jos veiklą, stabdė sovietizacijos ir prievartinės kolektyvizacijos procesus. Kai kuriuos kolaborantus baimė „tapti partizanų taikiniu" priversdavo nutraukti ir talkininkavimą okupantui. Tokią pačią taktiką – kovą su labiausiai nusikaltusiais kolaborantais, t. y. okupantų sukurtos koloboracinės sistemos griovimą, naikinimą – II pasaulinio karo metu vykdė visi be išimties Europos pasipriešinimo judėjimai, ji būtų taikoma ir būsimose pasipriešinimo judėjimo kovose, nepaisant priešiškų jėgų vykdomos propagandos apie „nekaltų civilių aukas" (juk iš 27,7 tūkst. 1944–53 m. KGB užverbuotų agentų visi buvo civiliai, niekas nenešiojo „čekistų antpečių", bet dėl jų kaltės žuvo 80–90 procentų Lietuvos partizanų).

Kolaborantų kaltė yra didžiulė, neišmatuojama – jai priklauso suimtieji, pakliuvę į Sibiro lagerius, ištremti į Sibirą, mirę ten nuo bado ir šalčio tautiečiai, išduoti ir žuvę partizanai. Okupantų ir jų vietinių talkininkų (kolaborantų) vykdyto teroro aukomis tapo ne mažiau kaip 456 000 žmonių (t. y. kas antras vyras, kas aštunta moteris ir kas penkioliktas vaikas), jiems ištikimai talkininkaujant į Sibiro lagerius, tremtį pateko 332 000 tautiečių (iš jų žuvo virš 60 tūkst.), o Lietuvoje buvo nužudyta 26 500 žmonių[1]. Dėl šių priežasčių lietuvių, kaip ir kitų šalių partizanai, visų pirma kovojo ir be gailesčio naikino tautai labiausiai nusikaltusius kolaborantus, šnipus, kitus įspėdavo raštu nutraukti savo kenkėjišką veiklą. Mažiau nusikaltusiems buvo vykdomos turto konfiskacijos, o patys aktyviausi, labiausiai nusikaltę, prie tautos naikinimo prisidėję asmenys sušaudomi. Pokario metais Lietuvoje buvo sunaikinta apie 8–10 tūkstančių tautai labiausiai nusikaltusių kolaborantų, tačiau lietuvių tautos patirtos aukos nuo sovietinių okupantų ir jų vietinių talkininkų (kolaborantų) vykdyto teroro, represijų, trėmimų, žudymų nepalyginamai daug kartų didesnės [1].

Partizanai negalėjo tiesiogiai įtakoti miestų rusinimo politikos, tačiau ėmėsi griežtų priemonių prieš Lietuvos provincijos kolonizavimą ir kolchozinimą (kolūkių kūrimą). Rusų kolonistai, atsikraustę į dvarus, ištremtų ūkininkų sodybas, būdavo griežtai perspėjami, nustatomas terminas, iki kurio jie privalo „išsinešdint", o jei ne, bus „išrūkyti" ugnimi. 1947 m. lapkričio 11 d. įvyko Pilviškių valsčiaus Opšrūtų kaimo puolimas – baudžiamoji akcija prieš iš Rusijos atkeltus kolonistus. Į pasitraukusių vokiečių ūkininkų ir lietuvių tremtinių paliktus namus okupacinė valdžia atkėlė rusus ir įkūrė kolchozą. Jie tapo „vietos valdžia" – buvo apginkluoti, iš jų tarpo paskirtas seniūnas, kiti – dešimtininkais. Elgesys buvo barbariškas, primityvus, be jokios civilizuotos kultūros, o savivalė – beribė: įžūliai priekabiavo, žemino, skundė, šnipinėjo, apvaginėjo lietuvius, šaudydami į orą grasindavo nušauti, reikalaudavo degtinės, lašinių, apiplėšinėdavo į turgų arba iš jo važiuojančius ūkininkus, uždėdavo lietuviams nepagrįstai dideles prievoles. Iš tikrųjų tai buvo ginkluoti banditai, NKVD agentai, girtuokliai ir tinginiai, atnešę iš Rusijos ir įprastą savo gyvenimo būdą. Partizanai raštu jiems įsakė per mėnesį „apleist" Lietuvą. Šiems nereaguojant, buvo nutarta šiuos „raudonuosius parazitus" iš Lietuvos „išrūkyti" – kolonistų „lizdą" nuginkluoti ir išvyti, o jei priešinsis – sunaikinti. Naktinio antpuolio metu dalis rusų iškart pasidavė, tačiau aštuoniuose namuose įsikūrę aršiausi kolonistai pro langus atsakė kulkosvaidžių ir automatų ugnimi. Partizanai jiems „nepagailėjo lietuviškos ugnies" – intensyvaus susišaudymo metu žuvo ne tik dalis „kolchoznikų", bet ir namuose buvusių moterų bei vaikų. Likę gyvi susikrovė savo mantą į vežimus ir neatsigręždami „išdūmė" atgal „į matušką Rasiją". Tokiu ryžtingu, be gailesčio būdu

visam laikui buvo užkirstas kelias Lietuvos kolonizavimui, pristabdytas prievartinis kolūkių kūrimas. Iš tikrųjų tai buvo natūrali tautos savigyna prieš prievartinį okupacinį režimą, jo įtvirtinimą, rusinimą. Juk patys ūkininkai prašė Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vadovybę pagalbos, nes daugiau iš niekur ir negalėjo jos tikėtis[11].

Partizanų santykiai su gyventojais buvo draugiški – visi jie buvo savo krašto žmonės, dauguma – gerai pažįstami, draugai, giminės, visi laukę ir tikėjęsi laisvės. Blogai besielgiantis partizanas užtraukdavo gėdą savo giminei, savo šeimai, juk tėvai galėdavo pasakyti: „Sūnau, ką darai?“ Jų elgesį lėmė ir krikščioniškas auklėjimas mokykloje, šeimoje, pagarba vyresniajam. Todėl nebūta tokių plėšikavimų, būdingų sovietiniams diversantams, kurie neturėjo tarp gyventojų paramos, su jais visai nesiskaitė. Tai buvo jau kitoks, sovietinis mentalitetas, pasižymėjęs agresyvumu, teroru ir neapykanta.

Lietuvos partizaninis judėjimas – tai „iš pačios liaudies gelmių“, daug kur savaime, stichiškai kilęs ginkluotas pasipriešinimas okupantų vykdomam terorui, represijoms, tautos naikinimui. Susirinkę kaimų vyrai patys tardavosi, ką daryti, kaip priešintis, kuo apsiginkluoti. Pačios tautos sukurtas, kovos metu jis kūrybiškai vystėsi, keitėsi struktūriškai, taktiškai, kito kovos formos, tačiau visada rėmėsi tik vidiniais tautos ištekliais ir parama. Tai buvo pats tikriausias ir natūraliausias partizaninis judėjimas – be jokių svetimų valstybių tiekiamų pinigų, ginklų, svetimos paramos, t. y. be jokio dirbtinumo. Per tarpukario laikotarpį išaugusi ir pilietiškai subrendusi nauja visuomenės karta, kaimo jaunimas, nacionalinė inteligentija ir karininkija pakilo į kovą remdamasi vien tik savo jėgomis, „vienui vieni“. Jos potencialas buvo labai galingas, pergalei pasiekti tetrūko tik dviejų sąlygų – užsienio valstybių teikiamos karinės-materialinės paramos ir palankių tarptautinių aplinkybių – tarp dviejų antagonistinių geopolitinių sistemų kilusio karo. Konfliktas, kilęs tarp Vakarų demokratijų ir Sovietų Sąjungos, įgavęs visai kitokią, „šaltojo karo“, formą, užsitęsė labai ilgai, beveik 50 metų, ir baigėsi sovietų sukurtos imperijos subyrėjimu bei okupuotų tautų išsilaisvinimu.

Šiame ant „melo ir žmonių kaulų pamatų“ pastatytos „blogio imperijos“ politinio griovimo procese aktyviai dalyvavo Lietuvos visuomenė, jos avangardas Persitvarkymo Sąjūdis, kuris iš esmės buvo perėjusio į taikaus pasipriešinimo formą partizaninio judėjimo tęsinys.

Nors po dešimtmetį vykusios kovos Lietuvos partizaninį judėjimą okupantai, padedami vietinių kolaborantų, nuslopino, tačiau nenugalėjo jo dvasios. Ginkluota rezistencija buvo kaip ledkalnis, kuris ištirpo tik pereidamas į kitą būseną. Partizanai pralaimėjo tik ginkluotos kovos etapą, pralaimėjo mūšį, bet nepralaimėjo karo. Toliau besitęsiantis tautos pasipriešinimas tapo takus „kaip vanduo“ – prasiskverbiantis pro menkiausią plyšį, nesustabdomas, natūraliai, organiškai kintančių, prisitaikančių prie aplinkos formų. Jau taikiomis, rafinuotomis formomis kova prieš totalitarinį okupacinį režimą tęsėsi per visą okupacinį laikotarpį ir, susidarius palankioms aplinkybėms, staiga prasiveržė kaip nesustabdomas, galingas pavasarinis potvynis, siekdamas to paties strateginio tikslo – Tautos laisvės ir Nepriklausomybės...

Okupacijos metais KGB taip ir nepajėgė palaužti tautinio ir religinio pasipriešinimo. Tik dalis visuomenės „susitaikė“ su sovietiniu režimu, tačiau daugybė žmonių toliau ieškojo būdų, kaip nuo sovietizacijos ir rusifikacijos apsaugoti tautines tradicijas ir vertybes, išlaikyti moralinius ir religinius įsitikinimus. Kartais tai peraugdavo į atviro pilietinio nepaklusnumo akcijas. Vienos garsiausių – Vėlinių minėjimas Kaune 1956 m., išreiškęs moralinę paramą Vengrijos revoliucijai ir peraugęs į susirėmimus su milicija; 1972 m. gegužės mėn. Kaune kilo demonstracijos su tautiniais šūkiais per R. Kalantos, jaunuolio, susideginusio Muzikinio teatro sodelyje protesto prieš totalitarinį komunistinį režimą vardan, laidotuves.

Lietuvos partizaninio judėjimo galutinis kovos tikslas buvo Lietuvos Demokratinės Respublikos, kaip laisvos ir nepriklausomos valstybės, atkūrimas. Partizanų vadovybė atliko milžinišką darbą

sukurdama naują Valstybės Konstitucijos projektą, siekdama, kad visuomenė vadovautųsi socialinio teisingumo ir demokratinio valdymo principais. Tai buvo naujas planas Lietuvos ateičiai.

Vidurio Europos tautos – Lietuva, Estija, Latvija, Ukraina, Lenkija, Baltarusija – buvo riba, skirianti dvi skirtingas civilizacijas – Rytų komunistinę (antikrikščioniškąją) ir Vakarų Europos krikščioniškąją. Šių tautų partizaniniai judėjimai – tai kovos už Vakarų Europos krikščioniškąją civilizaciją avangardas, jos priešakiniai būriai, priekinė fronto linija. Kovodami ir žūdami už savo laisvę, jie kovėsi ir už Vakarų krikščioniškąjį pasaulį, jo tikėjimą, kultūrą, vertybes, nes ir patys buvo jo sudėtinė dalis. Šios pasipriešinimo kovos tęstinumas Vakarų Europoje 1947 m. pagal Trumeno doktriną peraugo į „sovietų ekspansijos sulaikymo strategiją", kuri 1949 m. logiškai transformavosi į Vakarų valstybių kolektyvinę gynybinę struktūrą – NATO bloką, galutinai sustabdžiusį sovietų invaziją Vakarų kryptimi.

Lietuvos partizaninį judėjimą objektyviai galime įvertinti tik palyginimo principu, glaustai aprašant sovietinių partizanų Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir Lietuvoje veiklą, taip pat nacionalinius partizaninius judėjimus Ukrainoje (OUN–UPA), Lenkijoje, Pietryčių Lietuvoje, Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje (Armija Krajova), trumpai pateikdami pagrindinius duomenis apie mums brolišką tautų – latvių ir estų partizanus.

2. Sovietinių (stalininių) diversantų veikla Lietuvoje vokiečių okupacijos metais.

Lietuvos partizaninis judėjimas visų pirma lygintinas su vokiečių okupacijos metais krašte veikusių sovietinių žvalgybinių-diversinių formuočių veikla. Reikia pasakyti, kad nei pagal nacionalinę sudėtį (geriausiu atveju lietuviai jose sudarė tik 1/3), nei pagal tikslus, nei pagal organizacinį pavaldumą jos visiškai „netelpa" į Lietuvos sovietinio partizaninio judėjimo apibrėžimą. Nors ir veikdamos Lietuvos teritorijoje, jos neišreiškė jokių lietuvių tautos laisvės siekių, nekovojo už Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymą, neišreiškė jokių jos interesų. Šios formuotės buvo kilusios ne iš lietuvių tautos, o sukurtos (organizuotos), remiamos ir vadovaujamos svetimos valstybės – Sovietų Sąjungos – specialiųjų tarnybų: NKVD–NKGB, Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausiosios žvalgybos valdybos (GRU) ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ), kuris tebuvo sovietų Centrinio partizaninio judėjimo štabo (CPJŠ) sudėtinė dalis. Atvirkščiai, be kovinių veiksmų prieš vokiečių okupantus, jos ypač aktyviai kovojo prieš lietuvių antinacinį pogrindį ir tebuvo svetimos valstybės, stalininio totalitarinio režimo įrankis, naudojamas kaip viena iš priemonių tautoms užkariauti. Karine prasme tai buvo Raudonosios armijos pagalbinės žvalgybinės-diversinės formuotės, silpninančios vokiečių užnugarį, ardančios komunikacijas, sutrikdančios kariuomenės tiekimą ir tokiu būdu mažinančios vokiečių karinę galią Rytų fronte. Tiksliau, tai buvo stalininiai diversantai, Rusijos teritorijoje baigę NKVD, NKGB, GRU specialiąsias mokyklas arba apmokyti NKVD 4-osios valdybos pagrindinėje diversantų mokymo bazėje – Ypatingosios paskirties atskirojoje motošaulių brigadoje (OMSBON). Iš viso jų buvo paruošta apie 1000, o Lietuvą jie pasiekė kaip parašiutininkai arba atvykę „oro keliu" į Baltarusijos partizanų bazes, esančias stambiuose miškų masyvuose. Iš ten jie „smelkėsi" į Lietuvos teritoriją. Pagal savo paskirtį tai buvo operatyvinės, teroristinės, agentūrinės, organizacinės, specialiosios, žvalgybinės, žvalgybinės-diversinės grupės, pavaldžios aukščiau išvardintoms žinyboms. Jų sudėtis – karo pradžioje į Rusiją pasitraukę buvę tarpukario komunistai ir komjaunuoliai, 1940–41 m. partinio-sovietinio aktyvo, NKVD, NKGB struktūrų darbuotojai, t. y. asmenys, išdavę savo Tėvynę. Prie jų labai neskaitlingai prisijungė prosovietiškai nusiteikę vietiniai gyventojai, taip pat svetimtaučiai – buvę karo belaisviai, į apsupimus pakliuvę karininkai ir kareiviai, pabėgę iš getų žydai. Nepriklausomai nuo jas papildžiusio vietinio „kontingento", jos vis tiek išliko specialias užduotis vykdantys

svetimos valstybės diversiniai padaliniai.

Į Rūdninkų girią stalininiai diversantai, vadovaujami Genriko Zimano-Jurgio, iš Baltarusijos persikėlė 1943 m. spalio 4 d. Tai buvo daroma dviem tikslais: siekiant suaktyvinti sovietinių partizanų veiklą Pietryčių Lietuvoje, o antra – papildyti jų eiles iš Kauno ir Vilniaus getų pabėgusiais žydų tautybės asmenimis. Tam, be abejo, turėjo reikšmės ir tai, kad ir pats G. Zimanas buvo žydas, norėjęs ir, galima sakyti, tiesiog privalėjęs padėti nelaimės ištiktiems tautiečiams. Prieš tai buvo įvykę nemalonių incidentų Baltarusijoje, kai sovietinius partizanus pasiekę pabėgėliai žydai iš Vilniaus geto buvo nurengiami, nuginkluojami ir išvejami lauk, t. y. klestėjo antisemitizmas. Lenkų AK jų irgi niekas nelaukė.

Atsirado būtinybė iš LKP(b) CK Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės, 1943 m. pavasarį atsiųstos „oro keliu“ į Baltarusijos Begomlio miškus, sukurti du vadovavimo centrus – Šiaurės ir Pietų. Rūdninkų girioje buvo sukurtas G. Zimano-Jurgio vadovaujamas LKP(b) Pietų srities komitetas. Faktiškai jis ir buvo vyriausiasis „sovietinių partizanų“ vadas Lietuvoje, o jo veikimo zonoje buvo du patys svarbiausi strateginiai centrai – Vilnius ir Kaunas. G. Zimanui-Jurgiui vadovaujant į Rūdninkų girią iš getų plūstelėjo žydų bėgliai, labai papildę stalininių diversantų gretas. Susikūrė būriai „Mirtis fašizmui“, „Keršytojas“, „Už pergalę“, „Kova“, „Laisvoji Lietuva“, kuriuose daugumą sudarė žydų tautybės asmenys. Būriuose tarp žydų ir rusų būdavo priešpriešos, antisemitinių nuotaikų, net kruvinų konfliktų. Lietuviai šiuose būriuose sudarė mažumą – 1944 m. liepos mėn. duomenimis, Rūdninkų girioje iš 1157 raudonųjų diversantų tik 76 buvo lietuviai (į šį skaičių neįeina GRU specialios paskirties grupės nariai).[19]

Rūdninkų girioje veikusių sovietinių partizanų būrių skaičius ir nacionalinė sudėtis (1944 m. liepos mėn.)

Būrio pavadinimas	**Lietuviai**	**Rusai**	**Žydai**	**Kiti**	**Iš viso**
„Mirtis fašizmui“	5	16	39	-	60
„Keršytojas“	1	5	100	-	106
„Už pergalę“	1	5	106	7	119
„Kova“	2	16	58	-	76
„Už tėvynę“	29	57	19	-	135
„Išlaisvintojas“	5	89	18	-	112
„Laisvoji Lietuva“	1	38	54	-	93
„Pergalė“	5	58	20	-	83
„Perkūnas“	9	75	37	-	121
„Mirtis okupantams“	3	104	51	6	164
A. Mickevičiaus	15	38	14	21	88
Viso:	**76**	**531**	**516**	**34**	**1157**

Šiame sąraše išvardinti Rūdninkų partizanų būrių pavadinimai buvo rusiški, lietuviškais jie tapo tik pokarinėse sovietinio istoriko P. Štaro knygose (R. P.).

Rūdninkų girios stalininiai diversantai pasižymėjo išskirtinai žiauriu elgesiu su vietiniais gyventojais, plėšikavimu, civilių žudynėmis, kovojo su priešiškai jiems nusiteikusiais gyventojais ir ištisais kaimais naudodami pačias brutaliausias ginkluotos kovos priemones.

„Maskviniai“ partizanai neturėjo jokio vietinių gyventojų lietuvių palaikymo (labiausiai juos remdavo tik rusų sentikių kaimai), todėl plėšikavimas, prievarta, teroras tapo pagrindine jų santykių su gyventojais forma, peraugusia į ginkluotą priešpriešą. Valstiečiai ginklavosi ir

ėmė nuo sovietinių diversantų gintis. Kadangi daugumą jų sudarė svetimtaučiai, augę Rusijos totalinio komunistinio režimo sąlygomis, kur represijos, teroras, prievarta, visuomenėje išplitęs kriminalinio pasaulio nusikalstamumas buvo jų gyvenimo kasdienybė ir norma, savo mentalitetu, pažiūromis (kurios neretai būdavo atvirai šovinistinės, didžiarusiškos), elgesio kultūra, tikslais buvo visiškai svetimi lietuvių tautai. Jų žiaurus kriminalinio pobūdžio elgesys, plėšikavimas, vagystės, girtuokliavimas, šiurkšti prievarta, tyčiojimasis, grasinimai pagimdė neišvengiamą konfliktą, kuris „nuvilnijo" per visą Lietuvą. Juk už stalininių diversantų įvykdytas diversijas vokiečiai vietinius gyventojus imdavo įkaitais ir sušaudydavo, išgrobsčius visą derlių valstiečiai nebegalėjo įvykdyti pyliavų, todėl patekdavo į kalėjimus, nemažai jų buvo nuteista mirties bausme. Tai buvo masinis reiškinys, apėmęs visą kraštą – sovietiniai diversantai kariavo tikrą karą su Lietuvos valstietija, degino kaimus ir atskiras sodybas, žudė civilius gyventojus.

Siekdami apsiginti nuo užplūdusių sovietinių ginkluotų gaujų, nuo 1943 m. rudens Lietuvoje daugelio kaimų valstiečiai ėmė kurti kaimo savisaugą. Kaimuose buvo daug drąsių, turinčių karinį patyrimą, neišsigandusių priešo grasinimų vyrų. Šakaldonių, Grinkavos, Babrauninkų, Maižiškių, Druckūnų, Nemunaičių, Nebylių, Šimonių k. vyrai sėkmingai atrėmė gausesnio priešo puolimus, diversantai, patyrę nuostolių, atsitraukė, tačiau nuožmioje kovoje neapsieita ir be „kaimo sargybinių" aukų. Daug kaimų stalininiai diversantai klastingai užpuolė, nuginklavo, kai kuriuos savisaugininkus nužudė (Vareikių, Eigirgalos, Didžiųjų Ibėnų, Degėsių, Girdėnų k. ir kt.). Valstiečiams buvo grasinama susidorojimu, sunaikinimu, namų ar ūkinių trobesių sudeginimu, gyvulių iššaudymu, todėl dalis kaimų, neatlaikę baisių gąsdinimų, moralinio šantažo, pasidavė, nusiginklavo. Pietryčių Lietuvoje buvo užpulti, apiplėšti ir sudeginti Kaniūkų, Bakaloriškių, Daržininkų, Musteikos k., o Švenčionių apskrityje – Pakerotės ir Pašerinės kaimai, nužudyti niekuo nekalti gyventojai. Vykdydami Bakaloriškių k. baudžiamąją operaciją, raudonieji diversantai, žygiuodami per Smalių, Gruožninkų, Taučionių, Spenglininkų kaimus, nušovė 16 valstiečių, kai kuriuos nužudydami žiauriai kankino, o namus sudegino. Kaimus puldavo didelėmis pajėgomis, susijungę keli būriai, maždaug po 120–150 vyrų. Vis tik kaimų savisauga daugelyje Lietuvos vietų nenugalėta išsilaikė iki pat 1944 m. vidurvasario, kol iš rytų atsirito frontas.

Kaimo savisaugos kovos su raudonųjų banditų „bandomis" (gaujomis) buvo lietuviško kaimo patriotizmo išraiška, nemari Nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja, 1919–23 m. kovose prieš lenkus, bolševikus ir „bermontininkus" įgytas karinis-partizaninis patyrimas, naujos išsivadavimo kovos organizacinės užuomazgos, 1944 m. peraugusios į antisovietinį partizaninį judėjimą[11].

Pietryčių Lietuvoje didelę dalį sovietinių diversantų sudarė pabėgę iš getų žydų tautybės asmenys. Dalies jų priešiškumas lietuviams buvo atsiradęs už kai kurių jų dalyvavimą vokiečių organizuotose žydų naikinimo akcijose, tačiau jų keršto aukomis tapdavo niekuo nenusikaltę paprasti laukų artojai – valstiečiai. Tuo pat metu lietuviai, gerai prisimindami 1940–41 m. tragiškus Lietuvai įvykius, žydus laikė tautos priešais, išdavikais, ir tada, ir dabar tarnaujančiais bolševikams. Kai kurie šiuose įvykiuose, žiauriuose tarpusavio susidūrimuose, dalyvavę žydai, išvykę gyventi į Vakarų šalis, kaip garbingi žmonės (Shiye Goldberg, Rakhil Margolis, Joseph Harmatz, Pol Bagriansky) apie tą tragišką laikotarpį parašė labai vertingus, kiek įmanoma objektyvius, necenzūruotus prisiminimus (tarp jų apie Kaniūkų kaimo gyventojų žudynes, prievartines maisto produktų akcijas ir pan.). Jie, po getuose patirtų baisumų, kančių, norėjo išgyventi – tai buvo jų kova už būvį, už gyvenimą, bet kokia kaina, bet kokiomis priemonėmis, nes paprasčiausiai jie neturėjo kito pasirinkimo. „Keršytojo" būrio nario, pabėgėlio iš žydų geto, kauniečio Pauliaus Bagrianskio (Pol Bagriansky) atsiminimai apie Kaniūkų k. žudynes parašyti nuoširdžiai, atvirai, nenuslepiant žiaurių moterų ir vyrų žudynių epizodų[12].

Pagrindinį, galima sakyti, lemiamą poveikį Lietuvoje veikusių stalininių diversantų ir prie jų prisijungusių karo belaisvių, žydų, vietinių lietuvių veiklai turėjo materialinė parama iš sovietinio užnugario – šimtais tonų parašiutais nuleidžiami kroviniai su ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis. Juos labai morališkai – psichologiškai palaikė ir turėtas nuolatinis radijo ryšys su užfrontėje veikusiu LPJŠ, Raudonosios armijos laimėjimai ir fronto artėjimas prie Lietuvos. Vis tik sovietinių diversantų kovingumas buvo žemas, jie nepajėgdavo kovoti su rimtesniu priešininku – vokiečių, lenkų AK ir lietuvių karinėmis bei policijos pajėgomis, prieš kurias patirdavo pralaimėjimus. Siekdami sureikšminti savo veiklą, radiogramų ataskaitose jie „triuškino“ kaimuose dislokuotus „vokiečių ir policijos garnizonus“, t. y. kovojo su kaimo savisauga – valstiečiais, gynusiais savo ir šeimos narių gyvybes, savo ūkį, turtą, derlių, gyvulius. Vienos iš sėkmingiausių jų kautynių – mūšis prie Inklėriškių k. su 80 vokiečių kareivių motorizuotu būriu, kuriame jiems pavyko apsiginti. Tai lėmė stalininių diversantų turimos ginkluotės pranašumas – mūšyje buvo panaudoti „oro keliu“ atsiųsti minosvaidžiai, prieštankiniai šautuvai.

Plačiau išvystyti „raudonąjį terorą“ Lietuvoje prieš besiformuojantį antisovietinį pogrindį stalininių diversantų grupės nesugebėjo – stigo jėgų. Jie savo veikimo teritorijose surinko visą informaciją apie lietuvių patriotus, „tarybinės valdžios priešus“, sudarė jų sąrašus, o atsiritus iš rytų frontui, perdavė juos rusų armijos kontržvalgybai „Smerš“. Šie iškart pradėjo vykdyti suėmimus, tardymus, jau 1944–45 m. kalėjimai buvo tiesiog „prikimšti“ suimtųjų.

Daugiausia diversijų geležinkelio magistralėje Vilnius–Daugpilis įvykdė Rytų Lietuvoje (Švenčionių apskr.) veikę partizanai, vadovaujami LKP(b) CK Šiaurės srities pogrindinio komiteto sekretoriaus, LPJŠ operatyvinės grupės vado M. Šumausko-Kazimiero (jų bazės buvo Baltarusijos teritorijoje, Kazėnų ir Naručio miškuose), taip pat iš Baltarusijos atėję F. Markovo brigados baltarusių partizanai. Kitose Lietuvos srityse geležinkelio diversijų mastai buvo maži. Dažniausiai savo veiklos „taikiniu“ jie pasirinkdavo nesaugomus ūkinius objektus: degindavo stambius valstybinius ūkius, maisto ar grūdų sandėlius, šieno klojimus, pienines ir pieno nugriebimo punktus, lentpjūves, tuo sutrikdydami apdirbtos medienos tiekimą vokiečių kariuomenei. Ataskaitose labai madinga buvo pranešinėti apie sugadintą telefono ir telegrafo ryšį, nupjautus telegrafo stulpus, sunaikintus laidus, kabelius, išvestus iš rikiuotės pašto punktus. Buvo naikinami visiškai karinės-strateginės reikšmės neturintys objektai, griaunantys Lietuvos ūkį: durpynų kasimo mašinos ir pastatai, plytinės, koklių fabrikai, malūnai, pabėgių, durpių gamyklos, elektrinės, elektros skirstytuvai, vandentiekio linijos, užtvankos ir kt.

Sovietiniai diversantai žudė Birželio sukilimo dalyvius, policijos pareigūnus, savivaldos administracijoje dirbusius asmenis, eigulius, į nelaisvę paimtus lietuvių kareivius žiauriai nukankindavo. Taip pat jų taikiniu buvo atkelti į Lietuvą vokiečių kolonistai.

Kadangi diversantai skverbėsi į Lietuvą per rytinę jos dalį, 1943 m. rugpjūčio–spalio mėn. vokiečiai Svyrių (Baltarusijos pasienis) ir Švenčionių apskrityse įvykdė baudžiamąją operaciją „Sommer“, o po jos Kazėnų miškų (irgi Baltarusijos pasienis) „valymo“ operaciją „Fricas“. Jos metu žuvo Žalgirio brigados komisaras D. Rocius-Baškys, vienas iš Rainių žudynių organizatorių ir vykdytojų. Tai buvo vienintelės vokiečių kariuomenės įvykdytos miškų „valymo“ operacijos Lietuvos–Baltarusijos pasienyje. Rūdninkų girios „valymo“ operacijai vokiečiai nebeturėjo jėgų – nustačius Trakų brigados stovyklos bazės vietą, ji tebuvo apšaudyta iš pabūklų. Tai parodo, kad sovietinių diversantų veikimo sąlygos (nepalyginti su Lietuvos partizanų) buvo palankios, kariuomenė miškų „nešukavo“, jiems nereikėjo slėptis bunkeriuose, o patogiai gyveno žeminėse. Didžiausia jų problema buvo vietinių gyventojų priešiškumas, kaimuose susikūrusi savisauga.

Vokiečiams pavaldi lietuvių saugumo policija, viešoji policija mažai rūpinosi užkirsti kelią diversijoms geležinkelio magistralėse. Jie, kaip patriotiškai nusiteikę ir bendradarbiaujantys su lietuvių antinacinio pogrindžio organizacijomis pareigūnai, labiau nerimavo dėl Lietuvos

piliečių saugumo, nes ir vokiečiai, ir bolševikai jiems buvo vienodi priešai.

Sovietų marionetinės LKP(b) CK I sekretorius, LPJŠ viršininkas A. Sniečkus, kuris neįsivaizdavo Lietuvos ateities kitaip nei Sovietų Sąjungos sudėtyje, labai baiminosi, kad „byrant" Rytų frontui ir nusilpus vokiečiams, lietuviai, kaip 1941 m. birželio mėn., nesukiltų ir nebandytų skelbti Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Ypač juos buvo išgąsdinęs Vietinės rinktinės, kaip būsimos Lietuvos kariuomenės branduolio, sukūrimas. Vis tik griaunantį šios lietuviškos karinės formuotės vaidmenį atliko ne sovietai, bet, jų džiaugsmui, patys vokiečiai. Jie suėmė ir politinę lietuvių pogrindžio vadovybę – VLIK'o narius, taip suardydami planus suformuoti, įsigijus už Amerikos lietuvių pinigus ginklų Švedijoje, Lietuvos kariuomenės šešias divizijas, o vokiečiams traukiantis Lietuvoje įvykdyti sukilimą, paskelbti apie Lietuvos valstybės atstatymą ir neutralitetą[64].

Siekdamos pašalinti bet kokią nepriklausomos valstybės atstatymo deklaracijos galimybę, labai aktyviai veikė ir besiruošiančios Lietuvos reokupacijai Sovietų Sąjungos valdžios struktūros. Didžiulį dėmesį LPJŠ ir kitų žinybų spec. tarnybos (NKVD, NKGB, GRU specialiosios grupės) skyrė kovai su tautiniu pogrindžiu: per užverbuotą ir į pogrindines organizacijas įterptą agentūrą stengėsi sutrukdyti bendrą jėgų konsolidaciją, koordinuotus veiksmus, bandymus sukurti centralizuotą vadovybę. 1944 m. rugpjūčio viduryje Žemaitijoje buvo įkurta Platelių LLA mokomoji stovykla, kurioje susirinko daugybė iš rusų okupuotos Lietuvos dalies pasitraukusių patriotiškai nusiteikusių lietuvių karininkų, gimnazistų, studentų, inteligentijos atstovų, policininkų, šaulių, jaunųjų ūkininkų.

Jau liepos 28 d. buvo nutarta sukurti lietuvišką karinį junginį ir, sutarus su vokiečiais, netrukus pradėta formuoti lietuvių savanorių divizija (TAR). Tai buvo paskutinė galimybė turėti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas sukilimo atvejui ir šalies teritorijos kontrolei. Lietuvių pogrindžio sukarintų ir politinių organizacijų vadai bandė apjungti, konsoliduoti jėgas kovai su sovietiniais okupantais, sukurdami Lietuvos gynimo komitetą (LGK). Stalininės žvalgybinės-diversinės grupės, gaudamos informaciją per savo agentus, visokiais būdais bandė tam sutrukdyti. 1944 m. rugpjūčio 14 d. į diversantų pasalą pateko vienas iš aktyviausių LLA organizatorių Žemaitijoje plk. ltn. P. Budraitis – suvarpytas kulkų jų automobilis užsidegė, žuvo visi juo važiavę asmenys: jis pats, jo sūnus Edvardas, kpt. I. Kontrimas ir vairuotojas A. Gailiūnas. Netrukus Žemaitijoje į avariją pateko ir buvo sužeisti vieni iš LLKS vadų: kpt. I. Vylius-Vėlavičius ir gen. Teodoras Daukantas su bendražygiais.

1942 m. antroje pusėje sovietiniams diversantams Lietuvoje buvo keliamos tokios bendros užduotys:

1. Kurti sovietinių partizanų būrius ir diversines grupes.
2. Dezorganizuoti judėjimą plentais ir geležinkeliu.
3. Vietose įsigyti ginklų ir šovinių.
4. Ardyti telefono ir telegrafo linijas.
5. Naikinti ginklų, šovinių ir kuro sandėlius.
6. Organizuoti diversinius aktus gamyboje.
7. Užmegzti ryšį tarp partizanų organizacijų.

Be to, LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus 1942 m. rugpjūčio 14 d. pavedė atkurti pogrindines partines organizacijas, organizuoti jų veiklą, partizaninį judėjimą ir jam vadovauti. Vėliau, 1942 m. lapkričio 10 d., buvo detaliau nurodytos bendros veiklos gairės:

1. Ardyti priešo komunikacijas.
2. Organizuoti diversijas svarbiose okupantų įmonėse, bazėse, sandėliuose, oro

uostuose.
3. Organizuoti karinę žvalgybą.
4. Žlugdyti visas karines, ekonomines okupantų priemones.
5. Aktyviai agituoti gyventojus dalyvauti partizaniniame darbe.
6. Vykdyti atskiras karines užduotis.
7. Naikinti okupacinės valdžios atstovus ir išdavikus iš vietos gyventojų.

Kaip matyti iš keliamų jiems užduočių, niekur nebuvo reikalaujama, kad diversantai (sovietiniai partizanai) kariautų su priešo reguliariąja kariuomene – juk komunistai buvo labai geri partizaninio karo specialistai. Paskutinėje užduotyje nurodytas jų ginkluotos kovos taikinys – okupacinės valdžios pareigūnai ir agentūra iš vietinių gyventojų tarpo, yra bendra visoms tokio tipo formuotėms.

Siekiant „užkirsti" kelią raudonųjų gaujų smelkimuisi iš Baltarusijos į Lietuvą, Rytų Lietuvoje, Adutiškyje, buvo dislokuotas 2-asis, o Svyriuose, Baltarusijos pasienyje, 257-asis lietuvių policijos batalionai, aplinkiniuose kaimuose įkurti atsparos punktai. Pietryčių Lietuvoje, Onuškyje, kovai su Rūdninkų girios G. Zimano vadovaujamais diversantais 1944 m. pavasarį dislokuotas 253-iasis lietuvių policijos batalionas. Mažiausiai apsaugota liko Vidurio Lietuva ir Žemaitija, kur blogai ginkluoti vietos policininkai buvo bejėgiai susitvarkyti su vietos gyventojus terorizuojančiomis „raudonųjų bandomis". 1944 m. pavasarį suformuota Vietinė rinktinė irgi įsijungė į kovą su „raudonuoju banditizmu", kartu su policija sėkmingai kovojo prieš diversantus. Tačiau vokiečiai turėjo kitų planų – performuoti ją į SS legioną ir pasiųsti į Rytų fronto „mėsmalę". Gen. P. Plechavičius tai vykdyti kategoriškai atsisakė ir davė įsakymą rinktinei išsiskirstyti.

Apytikris stalininių diversantų skaičius Lietuvoje, likvidacinės LPJŠ komisijos 1945 m. duomenimis, buvo 3904 žmonės, o skirstant pagal tautybę: 1475 rusai, 1386 lietuviai, 676 žydai ir 367 kitų tautų atstovai. Tarp jų – 1020 buvusių karo belaisvių. Tai labai apytiksliai, visiškai nepatikimi duomenys. Negalima nepaminėti, kad sovietinėje istoriografijoje lietuvių diversantų skaičius santykinai vis didėjo, o rusų – mažėjo. Taip buvo norima pavaizduoti šį judėjimą buvus lietuviškesnį. Juk ir Tarybų Sąjungos didvyrių vardai buvo suteikti išskirtinai lietuviams, apie jų žygdarbius sukuriant nebūtus mitus, sukeliant kartu „petys į petį" kariavusių rusų pagrįstą nepasitenkinimą. Vietiniai gyventojai visur diversantų atžvilgiu buvo nusiteikę labai priešiškai, tad apie mobilizacijos galimybę net nekalbėta. Taip ir lieka neaiškus specialiųjų grupių ir diversantų būrių, priklaususių NKVD–NKGB–GRU žinyboms, skaičius, o jų Rūdninkų girioje buvo daug. Artėjant frontui šios grupės persikėlė toliau į Vakarus – Rytų Prūsiją, Rytų Lenkiją ir t. t.

Sovietinių diversantų veikla, sustiprėjusi tik 1943–44 m., taip savo „piko" ir nepasiekė – Rytų frontui „ritantis" į Lietuvą, prie Raudonosios armijos puolamųjų karinių veiksmų prisidėti jie buvo nepajėgūs, vykdė tik pagalbines funkcijas – padėjo ieškoti pasislėpusių vokiečių kareivių, kurie be pasipriešinimo pasidavinėjo į nelaisvę. Atvirkščiai nei lenkų AK, dalyvavusiai Vilniaus užėmimo operacijoje, jiems buvo leista pražygiuoti per miestą komunistų suorganizuotame propagandiniame 1944 m. liepos 13 d. parade. Tuo jų veikla ir užsibaigė. Galima sakyti, kad aktyvus jų veiklos periodas buvo labai trumpas – vieneri metai, viena peržiemota žiema, nepatiriant miškų „valymų". Tai visiškai nesulyginama su Lietuvos partizanų veikimo sąlygomis. Lietuvos istorijoje sovietinių „bandų" veikla paliko tik slogius, neigiamus prisiminimus, o jų veikla vertintina kaip antilietuviška, teroristinė ir represinė. Visa sovietinė istoriografija apie jų didvyriškus žygius, daugybę atliktų diversijų, sunaikintų priešų – suklastota, o buvusių sovietinių diversantų parašyti atsiminimai cenzūruoti, melagingi ir beverčiai. Politiniais-propagandiniais

tikslais buvo klastojama istorija: 1957 m. teigta, kad sovietiniai diversantai Lietuvoje nuvertė nuo bėgių 364 vokiečių ešelonus, sugadino apie 377 garvežius, susprogdino 110 tiltų. Praėjus dešimčiai metų (1966 m.) nuverstų ešelonų skaičius padidėjo iki 577, paaiškėjo, kad sovietiniai diversantai nukovė „daugiau kaip 14 tūkstančių vokiečių kareivių, karininkų, policininkų ir jų talkininkų". Kad tai yra visiškas absurdas, melas, nelogiška disproporcija, galima spręsti palyginus Ypatingosios paskirties atskirosios motošaulių brigados (OMSBON), pagrindinės diversantų mokymo bazės, veiklos ataskaitą. 1941–44 m. ji profesionaliai paruošė ir pasiuntė į vokiečių užnugarį (vokiečių okupuotą Rusijos teritoriją, Baltarusiją, Ukrainą, Moldaviją, Estiją, Latviją, Lietuvą ir kt.) 212 specialiosios paskirties būrių ir grupių (iš viso 7316 žmonių), kurios per trejus metus nuleido nuo bėgių 1415 vokiečių karinių ešelonų, sunaikino 1232 garvežius, susprogdino 335 geležinkelio ir plentinių kelių tiltus. Reikėtų pabrėžti, kad jos veikė didžiulėje teritorijoje, prie magistralinių kelių ir geležinkelio linijų, santykinai daug palankesnėmis salygomis, miškingose vietovėse, kur buvo didesnis civilių gyventojų palaikymas. Tai rodo, kad sovietinių istorikų duomenys apie raudonųjų diversantų „laimėjimus" yra dirbtinai išpūsti, falsifikuoti – sudarytų net daugiau nei 1/3 OMSBON diversantų profesionalų per trejus metus sėkmingai įvykdytų diversijų didžiulėje vokiečių okupuotoje teritorijoje. Lietuvoje, kurios plotas mažas, tokių rezultatų pasiekti buvo praktiškai neįmanoma. Vien priešo gyvosios jėgos („daugiau kaip 14 tūkstančių"), prilygstančios vienos vokiečių divizijos sudėčiai, sunaikinimas yra visiškas melas – tokio skaičiaus vokiečių karinių pajėgų okupacijos metais Lietuvoje net nebuvo. Per visą 1941–44 m. laikotarpį okupuotoje Sovietų Sąjungos dalyje kovodami su sovietiniais partizanais žuvo viso labo 35 tūkstančiai vokiečių kareivių[3]. Objektyvią tiesą apie jų „nuveiktus darbus" galėtų pasakyti tik vokiečių archyvai. Viskonsino universiteto (JAV) profesorius Džonas Armstrongas rašo: „Tuo labiau net tarybiniai šaltiniai priversti pripažinti, kad Pabaltijo šalių partizanams nieko pasiekti nepasisekė... Nekelia abejonių, kad pagrindinė partizanų veiklos žlugimo priežastis buvo visiškas vietinių gyventojų priešiškumas. Partizanų veiklos rezultatai Estijoje ir Lietuvoje (lyginant su Latvija) buvo dar mažiau pastebimi."[3] Belieka pridurti, kad sovietinių diversantų formuočių vienas iš svarbiausių slaptų uždavinių buvo geopolitinis – užtikrinti 1939–40 m. okupuotų šalių sėkmingą reokupaciją ir inkorporaciją. Tad ir visi šių struktūrų vadovaujantys kadrai tapo aukščiausia okupuotų šalių marionetine valdžia.

Lietuvoje apie stalininių diversantų veiklą paskelbus Nepriklausomybę galėjo papasakoti likę gyvi jų įvykdytų nusikaltimų liudininkai, kaimų gyventojai, tačiau surinkti „gyvos istorinės medžiagos" nesugebėta. Niekada nebebus išaiškintas ir jų sušaudytų, nukankintų, įvairiais būdais nužudytų aukų skaičius. Tai laiku nepadaryti darbai ir dideli, jau negrįžtami, istorijos mokslo praradimai.

Lyginant Lietuvos partizanų ir stalininių partizaninių-diversinių formuočių veiklą Lietuvoje, galima pabrėžti jų pagrindinius skirtumus.

Tai buvo visiškos partizaninio karo priešingybės, visiški antipodai – lietuvių partizanai kovojo už Lietuvos valstybės laisvę ir nepriklausomybę, o stalininiai diversantai, atvirkščiai, – prieš jos laisvę, nepriklausomybę, už šalies reokupaciją ir pakartotinį inkorporavimą. Jie buvo Sovietų Sąjungos, svetimos valstybės, stalininio totalitarinio režimo, ekspansinės geopolitikos įrankis.

Lietuvių partizaninis judėjimas buvo sukurtas pačios tautos jėgomis, kilo „iš apačios", o stalininių diversantų formuotės buvo sukurtos ir apmokytos svetimos valstybės teritorijoje esančių represinių-žvalgybinių struktūrų (NKVD, NKGB, GRU) specialiose mokymo bazėse.

Jei Lietuvos partizanų absoliučią daugumą sudarė lietuviai, tai sovietinių – atvirkščiai, didžiąją dalį sudarė svetimtaučiai. Galimai tik 1/3 jų skaičiaus sudarė lietuviai, jau 1940–41 m. išdavę savo valstybę, tapę kolaborantais, nusikaltėliais, represinių tarnybų – NKVD–NKGB darbuotojais, griovusiais valstybę, vykdžiusiais terorą ir represijas prieš savo tautiečius, suėminėję, brutaliai

kankinę, žudę, vykdę trėmimus. Didelė jų dalis buvo pogrindinės kompartijos nariai, Sovietų Sąjungos (Kominterno) žvalgybos agentai, kai kurie baigę Rusijoje specialiąsias mokyklas ir dėl savo profesinio pasirengimo paskirti į vadovaujančius postus. Reokupavus Lietuvą, šie okupantų talkininkai tapo partinio-sovietinio administracinio aparato darbuotojais, ištikimai vykdžiusiais stalininę politiką (terorą, represijas, trėmimus, sovietizaciją).

Lietuvių partizanai veikė savam krašte, tarp savų žmonių, jų kovą rėmė absoliuti tautos dalis. Sovietiniai diversantai jokio Lietuvos gyventojų palaikymo neturėjo, buvo visiškai svetimi, tarp jų vyravo atvira priešprieša, patys kaimai ginklavosi ir gynėsi nuo „raudonųjų banditų". Tam turėjo įtakos ir pusiau kriminalinis sovietinis mentalitetas, brutalus elgesys, plėšikavimas, žudynės. Lietuvos gyventojus, prisidėjusius prie stalininių diversantų, lietuviai pagrįstai laikė išdavikais ir bolševizmo tarnais. Sovietiniai diversantai vykdė žudynes, terorą, smurtą prieš lietuvių pareigūnus, administracijos darbuotojus, eigulius, patriotiškai nusiteikusius asmenis, Birželio sukilimo dalyvius.

Stalininiai diversantai, matydami, kad lietuvių antinacinis pogrindis natūraliai transformuosis, peraugs į antisovietinį pasipriešinimą, partizaninį judėjimą, rinko apie jį žvalgybinę informaciją (kuria vėliau pasinaudojo NKVD–NKGB struktūros), o 1944 m. vasarą Žemaitijoje perėjo prie kovinių-diversinių veiksmų (plk. ltn. P. Budraičio ir jo bendražygių žūtis, LLKS vadų patekimas į inscenizuotą autoavariją), visaip trukdė pogrindžio organizacijų konsolidacijos procesui, karinio-politinio organo – Lietuvos gynimo komiteto, sukūrimui.

Lietuvos partizaninis judėjimas veikė visiškoje geopolitinėje izoliacijoje, be jokios materialinės (ginkluote), finansinės ir politinės, net moralinės paramos. Stalininiai diversantai Lietuvoje buvo aprūpinami ginklais, šaudmenimis, jų eiles papildydavo specialiose mokymo bazėse Rusijos teritorijoje parengti diversantai. Jiems buvo tiesiogiai vadovaujama iš sovietinės užfrontės, nuolat palaikomas radijo ryšys, o tai turėjo didelę moralinę-psichologinę reikšmę.

Lietuvos partizanai veikė labai sunkiomis, nuo 1945 m. vasaros – jau pokario sąlygomis, kai Sovietų Sąjunga visas karines-represines jėgas galėjo skirti kovai su nacionalinio išsivadavimo judėjimu. Krašte buvo sutelktos didžiulės okupacinės kariuomenės pajėgos, įvairiu metu siekusios nuo 50 tūkst. iki 150 tūkst. kareivių, kiekviename valsčiuje buvo NKVD ir NKGB skyriai, skrebų būriai, o daugelyje – NKVD ir pasienio kariuomenės garnizonai. Esant reikalui papildomos divizijos kovai su partizaniniu judėjimu buvo atsiunčiamos į Lietuvą iš Rytprūsių, Baltarusijos, Latvijos. Dažnai buvo vykdomos gaudynės, miškų „valymai", blokados. Stalininiai diversantai veikė labai palankiomis sąlygomis – vykstant karui, kai vokiečių karinės pajėgos buvo sutelktos kariniams veiksmams fronte, tragiškai stingant karinių jėgų užnugario apsaugai, nesant Lietuvoje užnugario apsaugos divizijų, kai valsčiuose tebūdavo 2–3 policininkai. Tik Lietuvos šiaurės, rytinėje ir pietrytinėje dalyse buvo lietuvių policijos batalionų ir vokiečių kareivių atsparos punktai, mažos įgulos, vykdoma geležinkelio apsauga. Niekada stalininiai diversantai nebuvo priversti pereiti prie „bunkerinės" slėptuvių sistemos – Lietuvos miškams „valyti" vokiečių kariuomenė neturėjo jėgų. Kaip karinį-politinį paradoksą vokiečiai prieš sovietinius partizanus panaudojo kitą jėgą – oficialius sovietų sąjungininkus lenkų AK, juos apginklavusi ir perdavusi Pietryčių Lietuvos teritorijos kontrolę.

Lietuvos partizanai pradiniame partizaninio karo etape naudojo aktyvią kariuomenės tipo taktiką, užimdavo valsčių, net ir rajonų centrus, išvaikydavo skrebus, sunaikindavo pyliavų dokumentus, kaudavosi su NKVD ir pasienio kariuomenės daliniais. Antrame etape naudota mažų kovinių grupių, kurių pagrindiniai taikiniai – okupacinės valdžios ir represinės struktūros, taktika. Ūkiniai objektai, kaip Lietuvos turtas, nebuvo naikinami. Stalininiai diversantai, sustiprėję tik 1943 m. rudenį, atviros kovos su lietuvių policijos batalionais ir vokiečių kariuomenės daliniais visada vengė – užpuldinėjo tik jų atsparos punktus, sargybos postus, surengdavo pasalas.

Stambiausios jų puolamosios operacijos, pasižymėjusios didžiuliu brutalumu, būdavo prieš Lietuvos kaimų savigyną. Dažniausios diversijos būdavo nesaugomų ūkinių objektų naikinimas. Geležinkelio diversijos (sprogdinimai) dažniausiai buvo vykdomos šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje, kur veikdavo ir iš Baltarusijos teritorijos atvykę sovietiniai partizanai.

Lietuvos partizaniniame judėjime dalyvavo įvairių politinių įsitikinimų žmonės, kuriems pagrindinis siekis buvo Lietuvos valstybingumo atstatymas. Stalininiai diversantai buvo tik Sovietų Sąjungos totalitarinio režimo komunistinės ideologijos nešėjai, platintojai, vykdytojai, kiekviename būryje buvo komisaras, dirbęs politinį ideologinį-propagandinį darbą. Dar kartą galima pabrėžti, kad tai buvo sovietų totalitarinės sistemos struktūrinė dalis, jos geopolitinės ekspansijos, reokupacijos, laisvų tautų užkariavimo įrankis. Vėliau sovietiniai partizanai tapo partinio aparato, sovietinės administracijos, represinių struktūrų darbuotojais, buvo aktyviausi Lietuvos sovietizacijos, komunistinimo, teroro, represijų prieš savo tautą, trėmimų į Sibirą organizatoriai ir vykdytojai.

3. Sovietinių partizaninių (žvalgybinių-diversinių) formuočių veikla Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijoje.

Sovietinių partizaninių (žvalgybinių-diversinių) formuočių veikla Rusijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje nuo kitų šalių partizaninių judėjimų skyrėsi iš esmės. Tai buvo kovinė–diversinė–žvalgybinė–teroristinė–politinė veikla vokiečių okupuotoje sovietų teritorijoje, jų užnugaryje, organizuota pačios valstybės – Sovietų Sąjungos politinių–karinių–žvalgybinių struktūrų, tebevykstant kariniams veiksmams fronte tarp abiejų kariaujančių pusių reguliariųjų kariuomenių.

Jau 1941 m. vokiečių okupuotoje Sovietų Sąjungos dalyje pati sovietų valstybė ėmėsi kurti (organizuoti) žvalgybinių-diversinių struktūrų tinklą, tam naudodama ir prievartinės mobilizacijos metodą. Tai 1941–42 m. privedė prie beveik visiško dirbtinai sukurtos pasipriešinimo sistemos kracho. Nežiūrint išorinio panašumo, iš esmės sovietiniai partizanai pagal karinių formuočių sukūrimo principus, komplektaciją ir funkcijas neatitinka klasikinio partizaninio judėjimo apibrėžimo – jis taikomas tik su didele išlyga, nes istoriškai jau yra tapęs įprastiniu. Iš tikro tai būdinga pačios valstybės sukurtų specialiųjų formuočių (komandosų) veiklai, vykdančiai specialias užduotis – diversijas, žvalgybą, terorą, informacinį karą. Tam visiškai neturėjo reikšmės diversantų paruošimo lygis – juo galėjo būti ir eilinis valstietis, vykdantis specialias užduotis, ir OMSBON diversantas, nes būriai dažnai būdavo mišrūs. Formuočių pagrindą, jų branduolį,visada sudarė žvalgybinio-diversinio darbo profesionalai, o sovietams svarbiausia, nežiūrint į nuostolius, buvo masiškumas, kiekybė. Kadangi šias formuotes organizavo, apmokė, vykdė tiekimą ir vadovavo Sovietų Sąjungos partinė vadovybė, žvalgybinės struktūros (NKVD, NKGB ir GRU) bei frontų kariuomenės štabai, tai ir lėmė jų formavimo, kovos metodų, taktikos ir strateginių tikslų specifiškumą.

1941 m. komunistų valdžioje likusi milžiniška Rusijos teritorija (užfrontė), visa valstybė, visas jos politinis administracinis-komandinis aparatas, NKVD, NKGB, Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausioji žvalgybos valdyba, Liaudies gynybos komitetas, Vyriausioji karinė vadovybė bei karinis-pramoninis kompleksas metė visas jėgas ne tik frontui (armijai) stiprinti, bet ir „iš viršaus, pagal įsakymą“ organizuoti specialiosios paskirties dalinius, padalinius ir grupes veikti vokiečių kariuomenės užnugaryje. Jų paskirtis: kovoti su okupacine valdžia (kolaborantais), užpuldinėti ir naikinti priešo „gyvąją jėgą“ (priešo kareivių grupes, padalinius, smulkias įgulas), sprogdinti ir deginti karinius sandėlius, transporto priemones, ardyti strateginės reikšmės komunikacijas, sutrikdyti vermachto aprūpinimą-tiekimą, vykdyti žvalgybą, terorą,

politinę agitaciją-propagandą (informacinį karą), t. y. padėti Raudonajai armijai kariauti fronte silpninant vokiečių užnugarį. Tai buvo su kariniais veiksmais fronte koordinuota sovietinės totalitarinės sistemos avangardo – specialiųjų karinių žvalgybinių-diversinių formuočių – veikla. Sovietinių partizanų formuočių struktūrinę-organizacinę esmę sudarė viskam vadovaujanti ir kontroliuojanti administracinė-komandinė sistema „nuo viršaus iki apačios“, t. y. nuo Stalino iki pat partizanų būrio vado. Dalis būrių buvo suformuojama vietoje, kiti siunčiami per fronto linijas. Su karinės aviacijos pagalba buvo sukurta efektyvi jų tiekimo-aprūpinimo sistema ginklais, šaudmenimis, amunicija, o kartais ir provizija (maistu), apranga. Tai buvo ir galimybė bet kada papildyti, sustiprinti, paremti formuotes eiliniais diversantais – parašiutininkais, įvairaus profilio diversinio-žvalgybinio darbo specialistais, vadovaujančiais kadrais (vadais, štabų karininkais, komisarais). Sovietinių partizanų formuotės vykdė aukščiausios partinės valdžios, frontų vadovybės, NKVD–NKGB, GRU specialiąsias diversines-žvalgybines užduotis, CPJŠ vadovaujamos brigados, pulkai turėjo karinių dalinių numerius, vadovavosi Raudonosios armijos kariniu statutu (pvz., S. Kovpako Sumų partizanų brigada iš pradžių vadinosi karinė dalis Nr. 00105, vėliau – Nr. 00117). Kai kurios artimojo užnugario partizanų formuotės įeidavo į fronto sudėtį kaip karinės dalys, vykdė jų tiesioginius įsakymus[9].

Sovietinė propaganda visada stengėsi sovietinių partizanų veiklą pavaizduoti kaip „visaliaudinį, masinį patriotinį sukilimą prieš vokiškuosius okupantus“, tačiau tai buvo tik mitas. Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos bei kitų sovietinių respublikų stalininiai partizanai neatsirado stichiškai, spontaniškai, iš beribio tarybinio patriotizmo ir pasiaukojimo. Tiesioginiai jų organizatoriai ir vadovai buvo VKP(b) (komunistų partija), NKVD–NKGB ir Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausioji žvalgybos valdyba (GRU) – valstybės saugumo–žvalgybos–represinio aparato struktūros, „geležine ranka“ organizavusios partizanų diversines formuotes, naudodamos prievartinę mobilizaciją, terorą, bauginimus.

1941 m. liepos 3 d. J. Stalinas per radiją kreipėsi į tarybinę liaudį, pareikšdamas: „Priešo užimtuose rajonuose sudaryti raitelių ir pėsčiųjų partizanų būrius, kovai su priešo daliniais, tiltų, kelių sprogdinimui, telefono ir telegrafo ryšio gadinimui, miškų, sandėlių ir gurguolių padegimui sukurti diversines grupes.“ Toks uždavinių formulavimas buvo visiškas partizaninio karo neišmanymas. Jame nebuvo pagrindinės, esminės užduoties, kuri turėjo tapti diversinio darbo „šerdimi“ – visiškai atkirsti vokiečių kariuomenę nuo jos aprūpinimo šaltinių, suardyti ištęstas komunikacijas (susprogdinti strategiškai svarbiausias magistralines geležinkelio linijas, tiltus ir plentus).

1941 m. liepos 18 d. pasirodė VKP(b) CK nutarimas „Apie kovos organizavimą vokiečių kariuomenės užnugaryje“, o 1942 m. gegužės 30 d. įkurtas Centrinis partizaninio judėjimo štabas (CPJŠ).

1941 m. birželio 26–27 d. gautas įsakymas kovai su vokiečių okupantais prie NKVD suformuoti Ypatingąją kariuomenės grupę specialioms užduotims atlikti. Iki liepos vidurio buvo suformuotos dvi brigados. Jų sudėtis buvo elitinė – žymūs sportininkai, Aukštosios NKVD mokyklos, Specialiosios paskirties mokyklos, Aukštosios pasienio kariuomenės mokyklos, NKGB tobulinimosi kursų kursantai, Kominterno specialiajam rezervui priklausę įvairių šalių komunistai emigrantai (ispanai, austrai, bulgarai, vokiečiai, slovakai, lenkai, italai ir kt., dalis jų – agentai nelegalai, daugelis jau kariavę Ispanijoje 1936–39 m.). Taip pat ją sudarė su komjaunimo kelialapiais atsiųsti aktyvistai, inžinieriai, patyrę techniniai darbuotojai, intelektualinio darbo elitas (dėstytojai, aspirantai, studentai), jau turintys žvalgybinio-diversinio darbo patirtį NKVD kadriniai čekistai, kariniuose veiksmuose dalyvavę pasienio kariuomenės karininkai ir, be abejo, seni, patyrę žvalgybinio-diversinio darbo specialistai – veteranai (tarp jų ir surusėjęs lietuvis Stasys Vaupšas, vienas iš brigados batalionų vadų). 1941 m. spalio 15 d. Ypatingoji kariuomenės grupė performuota į NKVD kariuomenės Ypatingosios paskirties atskirąją motošaulių brigadą

(OMSBON).

Brigados užduotys: žvalgyba (strateginė, operatyvinė, taktinė), diversinė veikla ardant priešo komunikacijas (sutrikdant vokiečių kariuomenės tiekimą), teroras, kova su priešo agentūra (kontržvalgyba). Kita svarbi kryptis – organizuoti, vystyti bei plėsti partizaninį judėjimą priešo užnugaryje, kurti pogrindines organizacijas. Veikimo ribų plotis – nuo Barenco iki Juodosios jūros, gylis – iki pat Berlyno[16]. Brigadoje buvo ruošiami įvairaus profilio specialistai: žvalgai (tarp jų ir slaptoji agentūra), diversantai, radistai, minuotojai, sprogdintojai ir kt. (jos mokymo bazėje buvo paruošta apie 25 tūkstančiai žvalgybos-diversinio darbo specialistų)[18]. Būrių veikimo rajonai ir jiems skiriamos užduotys būdavo suderinami su Raudonosios armijos Generaliniu štabu ir Vakarų, Centrinio, Briansko, Baltarusijos I, II, III ir Ukrainos I frontų štabais. Pirmieji OMSBON būriai ir specialios grupės buvo išmestos vokiečių užnugaryje jau 1941 m. vasarą–rudenį Smolensko, Oriolo, Kursko, Briansko srityse, taip pat dalyje Baltarusijos ir Ukrainos rajonų. 1942 m. pavasarį labai intensyviai buvo formuojamos naujos grupės. Kadangi Kalinino ir Vakarų frontuose vokiečių kariuomenė nebesugebėjo visur sudaryti ištisinę fronto liniją, o būdavo tik tam tikru atstumu išdėstyti įtvirtinti atsparos punktai, per susidariusius „plyšius“ į vokiečių užnugarį kaip konvejeriu plūstelėjo daugybė specialiosios paskirties grupių ir būrių. Taip pat grupėms išmesti tolimame užnugaryje buvo naudojama ir karinė transportinė aviacija. 1942–43 m. visose okupuotose Rusijos srityse, Ukrainoje, Baltarusijoje, Pabaltijo respublikose, Šiaurės Kaukaze jau veikė OMSBON grupės.

1941 m., traukiantis Raudonajai armijai, NKVD sričių valdybos, partijos sričių komitetai, frontų politinės valdybos ir ypatingieji skyriai suformuodavo, apginkluodavo ir palikdavo veikti priešo užnugaryje „teritorinius“ partizanų būrius, kurie turėdavo palaikyti ryšį su frontų karine vadovybe, vykdyti jų nurodymus, derinti veiksmus. Jų sudėtis: NKVD ir partiniai darbuotojai, kariškiai, komunistai ir komjaunuoliai, milicininkai. Tačiau vokiečių kariuomenės pergalės buvo tokios triuškinančios, kad jie būdavo demoralizuoti: išsiskirstydavo, pasiduodavo vokiečiams, išduodavo kitas grupes, slaptus ginklų ir šaudmenų sandėlius. Tokių dirbtinai „sulipdytų“ grupių skaičius sparčiai „tirpo“. Tai geriausiai parodo NKVD ataskaita. Nuo 1941 m. rugpjūčio iki 1942 m. kovo 6 d. į Ukrainos teritoriją buvo pasiųsti 1874 partizanų būriai (bendras partizanų skaičius 29 307 žmonės) ir 776 pavieniai agentai (iš viso daugiau nei 30 000 žmonių). Žymaus diversanto veterano, minavimo-sprogdinimo specialisto I. Starinovo duomenimis, iki 1942 m. rugpjūčio mėn. jų liko tik 6821 (į tai neįskaičiuota, kiek partizanų dar buvo atsiųsta nuo kovo iki rugpjūčio mėn.). Leningrado srityje 1941 m. rudenį veikė apie 26 000 partizanų, o žiemą jų liko tik 4000. Baltarusijoje per visus 1941 m. veikė 668 partizanų būriai (apie 19 000 partizanų), o 1942 m. sausio mėn. liko tik 61 būrys. Pabaltijo šalyse, Moldavijoje jokio partizaninio judėjimo išvis nebuvo[7].

1941 m. į vokiečių užnugarį buvo siunčiami ir kariuomenės daliniai – batalionai, pulkai (pvz., 1941 m. rugpjūtį į vokiečių užnugarį buvo pasiųstas Ukrainos I partizanų NKVD pulkas bei kt. formuotės), tačiau jų veikla nepasiteisino – buvo vokiečių sutriuškinti, o jų likučiai perėjo atgal per fronto liniją pas savuosius. 1941 m. liepos–gruodžio mėn. žuvo apie 60 tūkst. sovietinių partizanų ir diversantų[7, 18].

Kovoti su priešo kariuomene partizanai gali tik užpuldami iš pasalų, sprogdindami minomis automašinas ir šarvuočius. Bandymai stoti į atvirą mūšį su kariuomene buvo lydimi didžiulių nuostolių, daug didesnių nei fronte. Du ukrainiečių ir šeši Leningrado srityje veikę partizanų pulkai, bandę naudoti „kariuomenės“ taktiką, stojo į atvirą mūšį su vermachto daliniais ir buvo visiškai sutriuškinti. Tai rodo, kad jų kovinė galia buvo nepalyginamai silpnesnė, o pasirinkta kovinė taktika – klaidinga[7].

1941 m. sovietiniai partizanai veikė visiškoje izoliacijoje, nes nebuvo vietinių gyventojų

palaikymo. Valstiečiai, tuo metu sudarę 4/5 šalies gyventojų, buvo nusiteikę jiems priešiškai, tikėjo vokiečių pergale ir išvadavimu nuo bolševizmo. Jie nekantraudami laukė „agrarinės reformos“ – kolūkių panaikinimo ir žemės išdalijimo. Niekas nebevaržė ir jų tikėjimo laisvės, vėl veikė cerkvės.

Į užnugarį per fronto liniją ar aviacija („oro keliu“) pasiųstos specialiosios grupės partizanų būrius organizuodavo iš apsuptyje likusių raudonarmiečių. Vokiečiams sparčiai puolant, į apsupimo „katilus“ pateko ištisos armijos, o 1941 m. į vokiečių nelaisvę pasidavė net 3,8 mln. raudonarmiečių[19]. Dalis jų (šimtai tūkstančių), bijodami pasiduoti vokiečiams, slapstėsi kaimuose, kiti susijungdavo į „išlikimo grupes“, versdamiesi marodieriavimu (plėšikavimu). Spec. grupių čekistai griežtai, „geležine ranka“, iš jų organizavo būrius, įvedinėjo griežtą drausmę, paskirdavo jiems lėktuvais „atkomandiruotus“ vadus, komisarus, įkurdavo Ypatinguosius skyrius, apmokydavo partizaninės taktikos, žvalgų, diversantų, minuotojų-sprogdintojų specialybių. Taip gimdavo būriai, kurie 1943 m. išaugdavo iki brigadų (250–2500 partizanų) sudėties. Tie, kurie nepaklusdavo čekistų diktatui, norėdami išlikti nepriklausomi, buvo vadinami „banditais“ ir naikinami.

1941–42 m. Smolensko srityje, Jelnios ir Dorogobužo rajonų miškų masyvuose, iš buvusių apsuptųjų raudonarmiečių NKVD–NKGB ir partiniai darbuotojai, komisarai (dažniausiai atsiųsti lėktuvais), oro desantinės brigados grupės pradėjo organizuoti partizanų būrius. Tuo pačiu metu buvo paskelbta ir šaukiamojo amžiaus vyrų mobilizacija. Kariuomenės pavyzdžiu sukurtos partizanų formuotės iki būrių, kuopų, batalionų ir pulkų sudėties. Jos pradėjo kontroliuoti dalį teritorijos, užpuldinėjo vokiečius, pradėjo vykdyti diversijas vokiečių komunikacijose. Kartu miškuose veikė ir reguliarioji kariuomenė – gen. P. Belovo 2-asis gvardijos kavalerijos korpusas, kuris vadovavo ir partizaniniam judėjimui šiame regione. Prie Dorogobužo buvo įrengtas lauko aerodromas, per kurį karinė aviacija partizanų formuotėms tiekė ginklus, šaudmenis, proviziją, aprangą, buvo atsiunčiami vadovaujantys kadrai, kariniai specialistai, evakuojami sužeistieji. 1942 m. gegužės–birželio mėn. vokiečių kariuomenė visas šias grupuotes sutriuškino – paėmė į nelaisvę arba nukovė apie 10 500 partizanų ir raudonarmiečių, tik 2–3 tūkstančiai jų sugebėjo prasiveržti į Briansko miškus. Aukščiausioji partizanų ir karinė vadovybė iš šio rajono buvo evakuota karinės aviacijos lėktuvais. Partizaninis judėjimas šiose vietovėse jau niekada nebeatsigavo[9].

1941 m. rudenį vokiečiams atnaujinus puolimą Maskvos kryptimi, spalio mėn. Briansko srityje vermachtas apsupo 3-iąją, 13-ąją bei atskirai 50-ąją rusų armijas – susidarė du „katilai“, kurie netrukus buvo likviduoti, paimant daugybę belaisvių. Nors karine prasme šis regionas buvo užimtas vermachto, tačiau šiame artimajame užnugaryje įvesti kontrolės vokiečiai nesugebėjo. To priežastis – tiesiog tragiškas kariuomenės, reikalingos teritorijai okupuoti ir tvarkai įvesti, trūkumas. Vokiečiai užimdavo tik stambiausius centrus, gindavo tik svarbiausias komunikacijų linijas. Ne tik provincija, bet ir dauguma svarbių rajonų centrų buvo palikti likimo valiai, be jokių užnugario apsaugos dalinių. Tokiu susidariusiu „vakuumu“, aišku, pasinaudojo NKVD–NKGB specialiosios grupės, iš Briansko miškų masyvuose likusių „apsuptųjų“ raudonarmiečių organizuodamos partizanų būrius, kurie imdavosi vokiečių neužimtos teritorijos kontrolės. Galima sakyti, kad šituose stambiuose miškų masyvuose sąlygos partizaniniam judėjimui, partizanų bazių, stovyklų, mokymo poligonų, slapto požeminio ginklų sandėlių tinklo kūrimui buvo labai palankios. Per 1942 m. sausį vokiečių fronto linijos gynyboje susidariusį „plyšį“ ėjo nuolatinis pastiprinimų žmonėmis, specialistais, ginklais ir sprogmenimis srautas, būriai pasidarė dideli, jungėsi į brigadas – formavosi kariuomenės tipo daliniai ir padaliniai. Šiaurinėje Briansko srities dalyje jiems vadovavo Briansko fronto, o vakarinėje dalyje – Vakarų fronto prie Karinės tarybos sukurti partizaninio judėjimo štabai (fronto štabai). Kontroliuojamoje teritorijoje buvo įvesta

visuotinė karinė prievolė, gerokai papildžiusi partizanų formuočių gretas. Reguliarus tiekimas vyko „oro keliu“ – lėktuvai su kroviniais nusileisdavo lauko aerodromuose, kai kada šaudmenų ir ginklų kroviniai būdavo nuleidžiami iš lėktuvų parašiutais. Naudojant karinę aviaciją būdavo atsiunčiami ir būsimi partizanų formuočių vadai, įvairūs kariniai specialistai, instruktoriai.

Iš fronto atitraukti vokiečių kariuomenės daliniai per „valymo“ operacijas lengvai užimdavo „partizanų kontroliuojamus rajonus“. „Raudonųjų banditų gaujos“, pagal vokiečių karinės vadovybės raportus, būdavo labai gerai taktiškai apmokytos – jos vengdavo atvirų kautynių su reguliariąja kariuomene, traukdavosi, išsisklaidydavo, pereidavo į kitus veikimo rajonus. Nors partizanai „valymų“ metu ir patirdavo didžiulių nuostolių, atsitraukus vokiečiams jie sugrįždavo atgal į savo veikimo teritoriją, toliau vėl ją kontroliuodami ir be pasigailėjimo bausdami mirties bausme su vokiečiais bendradarbiavusius valstiečius. Tačiau pirmiausia jie žiauriai susidorodavo su vokiečių paskirta vietine administracija – kaimų seniūnais ir jų apsauga – pagalbinėje policijoje tarnaujančiais tautiečiais. Valstiečiai atsidurdavo tarp „kūjo ir priekalo“ – vokiečiai neturėdavo karinių jėgų užtikrinti jų saugumo, o partizanų kerštas būdavo žiaurus ir neišvengiamas. Kitas svarbus jų apsisprendimo faktorius – partizanų kontroliuojamoje zonoje vokiečių baudžiamųjų operacijų metu vykdomi kaimų deginimai, žudynės, gyventojų evakuacija ir jaunimo išvežimas darbams į Vokietiją. Tai valstiečius irgi vertė pasirinkti sovietinių partizanų pusę.

Briansko srityje veikiantiems partizanams buvo keliami šie uždaviniai:

1. Plataus masto diversijos ir okupacinės valdžios veiklos sutrikdymas.
2. Žvalgyba priešo užnugaryje.
3. Kuo didesnio kaimų skaičiaus užėmimas ir jų gynyba.
4. Pašaukti į partizanų eiles kuo daugiau žmonių, galinčių „nešioti ginklą“.
5. Partizanų užimtuose rajonuose vykdyti maisto produktų rekvizicijas.
6. Vykdyti tarp gyventojų propagandą.
7. Tiesiogiai remti Raudonosios armijos vykdomas karines operacijas.

Pagal karinės vadovybės 1942 m. gegužės direktyvą, pagrindiniai partizanų uždaviniai buvo šie:

1. Sutrikdyti vokiečių kariuomenės tiekimą, ardant pagrindines komunikacijas (geležinkelio magistrales, tiltus).
2. Kovoti su pagalbinės policijos būriais ir kaimo gyventojais, padedančiais vokiečių kariuomenei.
3. Gyventojų įbauginimas vedant priešišką propagandą <...>.

Vokiečių duomenimis, 1943 m. Briansko srityje veikė apie 12–16 tūkstančių partizanų. Nors vokiečių vykdytų karinių operacijų metu partizanai patirdavo didžiulių nuostolių, tačiau sunaikinti partizaninio judėjimo šiame regione vokiečiai nepajėgė – jie „išslysdavo“, išsisklaidydavo, pereidavo į kitus veikimo rajonus, performuodavo iš naujo savo dalinius, padalinius, būrius ir, pasitraukus vokiečiams, vėl grįždavo į savo veikimo zoną. Partizanų kontroliuojami rajonai atsirado ne dėl jų kovinės galios, ne dėl išaugusio partizanų skaičiaus, bet paprasčiausiai dėl vokiečių užnugario apsaugos kariuomenės trūkumo. Vien dėl to dalyje užnugario teritorijos nebuvo karinių dalinių saugomo okupacinės valdžios aparato ir valdymo kontrolės.

Iš kitos pusės, partizanai nesugebėjo įvykdyti savo pagrindinės užduoties – visiškai sutrikdyti armijų grupės „Centras“ tiekimą naikinant magistralines komunikacijas (geležinkelio linijas), nes jų diversijos sukeldavo tik laikinus nesklandumus. Nesugebėjo jie paremti ir Raudonosios armijos veiksmų. Viena tikra, kad jie privertė vokiečius užimti statinę gynybos sistemą išilgai saugomų komunikacijų, sukuriant atsparos punktus. Tarpai tarp jų būdavo neginami, tačiau tai

buvo dėl vokiečių kariuomenės trūkumo. Kada vokiečių kariuomenė priversdavo partizanus stoti į atviras kautynes, šie visada pabėgdavo, tuo išvengdami visiško sutriuškinimo – jų kovingumas buvo nepalyginamai žemesnis nei vokiečių kareivių[9].

1941 m. lapkričio mėn., vykstant Maskvos puolimo operacijos „Taifūn" antram etapui, vokiečių armijų grupės „Centras" vokiečių kareiviai, aprengti vasarinėmis uniformomis, pateko į nepavydėtiną padėtį. Jiems teko susidurti su dar vienu galingu priešu – „Generolu Šalčiu" – šalta, negailestinga Rusijos žiema. Gelbėdamiesi nuo ankstyvų šalčių, jie buvo priversti apsigyventi kaimų ir miestelių valstiečių trobose, rūsiuose, daržinėse, pirtyse.

Vokiečiams fronte patekus į tokią sunkią padėtį, vyriausiasis kariuomenės vadas drg. Stalinas ir visa karinė vadovybė sureagavo „žaibiškai", su bolševikine logika, išleisdama slaptą įsakymą:

Vyriausioji karinė vadovybė
1941 m. lapkričio 17 d. įsakymas Nr. 0428
Apie specialiųjų komandų, naikinančių ir deginančių gyvenamuosius punktus vokiečių fašistinės kariuomenės užnugaryje, sukūrimą.

Paskutinio karo mėnesio patyrimas parodė, kad vokiečių kariuomenė blogai pasiruošusi kariauti žiemos sąlygomis, neturi šiltos aprangos ir, patirdama milžiniškus sunkumus, glaudžiasi pafrontės zonos gyvenamuosiuose punktuose. <...> Vokiečių kareiviai, paprastai, gyvena miestuose, miesteliuose, kaimuose, valstiečių trobose, daržinėse, rūsiuose. <...> Atimti galimybę vokiečių armijai apsistoti kaimuose ir miestuose, išvyti vokiečių grobikus iš visų gyvenamųjų punktų laukan į šaltį, „išrūkyti" juos iš šiltų patalpų ir priversti šalti po atviru dangumi – toks yra neatidėliotinas uždavinys, nuo kurio sprendimo priklauso greitas priešo sutriuškinimas, jo armijos moralinis pakrikimas.

Vyriausioji kariuomenės vadovybė įsako:

Sugriauti ir sudeginti iki pamatų visus vokiečių užnugaryje esančius gyvenamuosius punktus, esančius 40–60 km į gylį nuo fronto linijos ir 20–30 km į kairę ir į dešinę nuo kelių. Gyvenamųjų punktų nurodytame radiuse naikinimui nedelsiant panaudoti aviaciją, artilerijos ir minosvaidžių ugnį, žvalgų komandas, slidininkus ir partizanų diversines grupes, aprūpintas buteliais su padegamuoju skysčiu, granatomis ir sprogmenimis <...>.

Dauguma vykdančiųjų šią svarbią valstybinę užduotį turi būti persirengę trofėjinėmis vokiečių vermachto ir SS kariuomenės uniformomis. <...>[17]

Naudojant „išdegintos žemės" taktiką – deginant kaimus (tai neabejotinai yra karo nusikaltimas), kaip matome, aktyviai dalyvavo ir partizanų diversiniai būriai. Jie sudegino šimtus kaimų, kurie statistiškai buvo priskirti vokiečių įvykdytiems nusikaltimams. Sovietinis totalitarinis režimas, kad išliktų, su priemonėmis nesiskaitė ir savo gyventojų gyvybių niekada nevertino. Patys gyventojai naktimis ėjo sargybą, saugodami nuo padegimo savo namus, nes tai būtų buvusi ir jų šeimų tragiška mirtis nuo šalčio ir bado. Daliai diversantų-padegėjų, tarp kurių buvo daug merginų komjaunuolių, po mirties buvo suteikti Tarybų Sąjungos didvyrių vardai. Iš jų sovietinės propagandos labiausiai išpopuliarinta ir žinomiausia yra Zoja Kosmodemjanskaja.

Nacizmo tyrinėtojas Olegas Plenkovas taip išsakė savo nuomonę: „Stalino totalitarinėje sistemoje kitaip kariauti buvo tiesiog neįmanoma, tačiau, iš kitos pusės, čia slypi padėties tragizmas – vermachto kitaip nebuvo galima įveikti"[10].

Jau pavėlavę, 1942 m. vasarį, vokiečiai paskelbė įsaką apie žemės ūkio sistemos pertvarką. Ji labai nuvylė valstiečius – privatūs ūkiai nenumatyti, kolūkiai pervadinti komunaliniais ūkiais,

buvo padidintas tik pasodybinio žemės sklypo plotas. 1941 m. valstiečiai nebuvo sovietinių partizanų rėmėjai, jie labiau pasitikėjo vokiečiais. Tik 1942 m., po vokiečių nesėkmės prie Maskvos, prasidėjo, o 1943 m. žiemą, po feldmaršalo F. Pauliuso VI armijos sutriuškinimo prie Stalingrado, baigėsi valstiečių „laukimo politika" bei žlugo į vokiečius dėtos viltys – nors ir nenoriai, jie ėmė „linkti į sovietinių partizanų pusę". Tam neturėjo reikšmės, kad dauguma jų plėšikavo, be jokių skrupulų vykdė rekvizicijas, gąsdino, baugino, nesiskaitė su gyventojais. Remti nekenčiamą, bet neišvengiamai sugrįžtantį stalininį totalitarinį režimą skatino tik racionalus išskaičiavimas – baimė būti apkaltintiems išdavimu bei tapti NKVD represijų aukomis. Tada partizanų būrius papildė valstiečiai savanoriai, kuriuos seni partizanai paniekinamai vadindavo „43-iųjų metų partizanais". Iš tikrųjų valstiečiai ir į vokiečius, ir į partizanus žiūrėjo labai „šaltai", nes abi pusės vykdė rekvizicijas, represijas, terorą. Jie nekentė ir vokiško, ir sovietinio režimo, nes nė vienas neišreiškė jų lūkesčių, neužtikrino saugesnio ir geresnio gyvenimo, tačiau trečio kelio nebuvo.

Okupuotos teritorijos užnugario apsaugos kariuomenę 1943–44 m. sudarė apie 200–250 tūkstančių kareivių, iš kurių pusę sudarė vokiečiai. Reikia pasakyti, kad jų skaičius apytikriai atitinka prieš juos kovojusių partizanų skaičių. Vokiečių patirti nuostoliai kovoje su sovietiniais partizanais, kaip jau minėta, yra apie 35 tūkstančiai kareivių. Vokiečių užnugario apsaugos divizijos buvo „antrarūšės" – suformuotos iš pagyvenusių, vyresnio amžiaus kareivių, netinkančių kovoti fronte. Kitas užnugario karines dalis sudarė slovakai, rumunai, vengrai, kurie buvo ir žemo kovingumo, ir žemos kovinės dvasios. Užnugario apsaugą vykdė ir nacionaliniai (ukrainiečių, baltarusių, estų, latvių, lietuvių ir kt. tautų) policijos batalionai, savisaugos batalionai, rusų kazokų pulkai, gen. Vlasovo ROA batalionų kariai bei pagalbinė policija[3].

1941–44 m. didžiulėje vokiečių okupuotoje Sovietų Sąjungos teritorijoje su 70 mln. gyventojų (tai sudarė 2/5 visų gyventojų) iš viso veikė nuo 400 tūkst. iki 500 tūkst. įvairiataučių sovietinių partizanų. Centrinio partizaninio judėjimo štabo duomenimis, 1944 m. sausį jų buvo apie 250 000, o birželio mėn. apie 175 000. Vokiečių okupuotose Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos teritorijose buvo paskelbta šaukiamojo amžiaus vyrų mobilizacija į sovietinių partizanų dalinius (daugelis jų buvo kariuomenės tipo formuotės – brigados, batalionai, kuopos, būriai ir t. t. Jiems vadovavo NKVD, NKGB, GRU karininkai, partiniai darbuotojai, komisarai, buvo Ypatingieji skyriai, galiojo Raudonosios armijos karinis statutas). Vengiantys tarnybos ir besislapstantys vyrai buvo vadinami išdavikais ir be gailesčio šaudomi, todėl kiti pasirinkdavo priešingą išeitį – išeidavo tarnauti į pagalbinę policiją ar policijos batalionus[3].

Sovietiniai partizanai Rusijos teritorijoje kovojo prieš vietinius vokiečių kolaborantus (vietinį okupacinį administracinį aparatą), vietinę pagalbinę policiją, užnugario bei karinių objektų apsaugą vykdančius policijos batalionų karius, mažas vokiečių kareivių grupes, rengė pasalas, antpuolius, vykdė diversijas ardydami vokiečių komunikacijas (sprogdindami geležinkelio bėgius, strateginės ar vietinės reikšmės tiltus), visokiais būdais trukdė vokiečių kariuomenės aprūpinimą, vykdė žvalgybą, terorą, sabotažą.

Įdomi Baltarusijos šiaurės rytų dalies, vadinamosios Polocko žemumos, sovietinių partizanų veiklos istorija. Didžiąją jos dalį sudarė Polocko ir Vitebsko sritys, turėjusios virš 1 mln. gyventojų, o vietovės buvo miškingos, pelkėtos, su klampiais durpynais, ežerais, blogais, tik vasarą pravažiuojamais, keliais. Per jos teritoriją ėjo strateginės reikšmės magistralinės komunikacijos: geležinkelio linijos Varšuva–Minskas–Smolenskas–Maskva, Kijevas–Leningradas, taip pat antrarūšės geležinkelio linijos, jungiančios šį regioną su Ryga ir kitais Baltijos uostais. Be šių, buvo dar viena strategiškai svarbi geležinkelio atšaka, turinti alternatyvą linijai Varšuva–Minskas–Smolenskas. Per šią teritoriją ėjo pagrindinis plentinis kelias, kuriuo vyko armijų grupės „Centras" judėjimas. Polockas ir jo apylinkės buvo užimtos vokiečių kariuomenės praėjus vos 3 sav. nuo karo

pradžios. Vokiečių daliniai greitai judėjo į priekį, palikdami šią teritoriją be kariuomenės ir okupacinės valdžios kontrolės. Tuo pasinaudojo partiniai organai ir NKVD, kurie jau vokiečių užnugaryje tęsė pradėtą organizacinį partizaninio judėjimo darbą. Užnugario apsaugos divizijų atliekami teritorijos „valymai“ buvo epizodiniai, trumpalaikiai. Gyventojai prieš partizanus buvo nusistatę priešiškai, tikėjo vokiečių pergale, tačiau turėjo susitaikyti su sovietinių partizanų teritorijos kontrole ir jų vykdomomis prievartinėmis rekvizicijomis, plėšikavimais. Partizanų būrius sudarė buvę „apsuptieji“ raudonarmiečiai, vietinių partinių ir tarybinių organų darbuotojai, komjaunuoliai, valstiečiai, darbininkai, iš kurių jau karo pradžioje buvo formuojami „naikintojų batalionai“ kovai su vokiečių desantais. Papildymas, ypač vadovaujančiais kadrais, komisarais, buvo atsiunčiamas per fronto liniją arba „oro keliu“, panaudojant karinę aviaciją. Taip pat partizanų būrių organizacine veikla užsiėmė spec. paskirties diversinės grupės. Buvo vykdoma ir šaukiamojo amžiaus vyrų mobilizacija. Partizanai buvo organizuojami į būrius, kuriems vadovavo NKVD arba Raudonosios armijos karininkai ir komisarai. Tuo metu nebuvo koordinuotų kovinių veiksmų tarp būrių ir reguliavusios kariuomenės vadovybės. Partizanai vykdė direktyvose nurodytą diversinę veiklą: minavo geležinkelio linijas, sprogdino ešelonus, tiltus, nutraukdavo telefono ir telegrafo ryšį. Vokiečių patrulių ar transporto priemonių išpuoliai, rengiant pasalas, buvo reti. Partizaninės veiklos žemas efektyvumas priklausė nuo kelių priežasčių.

1. Priešiškas gyventojų nusistatymas partizanų atžvilgiu vertė juos veikti labai atsargiai, vengiant rizikos būti išduotiems vokiečiams.
2. Trūko kovinio patyrimo, buvo žemas organizacinis lygis, trūko centralizuoto veiksmų valdymo iš sovietinio užnugario („Didžiosios žemės“).
3. Daug dėmesio buvo skiriama propagandiniam darbui tarp gyventojų, įtikinėjant juos, kad karas dar nepralaimėtas.
4. Būrių organizavimas, besislapstančių raudonarmiečių paieška, mobilizuotų naujokų apmokymas užėmė daug laiko, todėl buvo mažas diversijų skaičius.
5. Partizanų veiklai išsiplėsti trukdė ir vokiečių naudojamos kontrpartizaninės kovos priemonės.

Kiekybine ir kokybine prasme partizaninis judėjimas šiame regione pasikeitė po Raudonosios armijos 1941–42 m. žiemos puolimo, kai fronto linija priartėjo prie Vitebsko. Į rytus nuo miesto ilgą fronto ruožą užėmęs tik vienas vokiečių korpusas negalėjo sudaryti ištisinės fronto linijos. Vokiečių gynyboje susidarė „plyšys“, vadinamasis „Vitebsko koridorius“, išsilaikęs iki pat 1943 m. pavasario. Prie karinių veiksmų palaikant Raudonosios armijos puolimą šio regiono partizanai neprisidėjo, tuometinė jų taktika buvo inertiška, neaktyvi.

Jau ne tik transporto lėktuvais, bet ir per fronto linijoje susidariusį „koridorių“ partizanai pradėjo gauti ginkluotę, šaudmenis, sprogmenis, pastiprinimus. Prasidėjo partizaninio judėjimo reorganizacija ir spartus augimas. 1942 m. vokiečių 3-iosios tankų armijos pranešime sakoma: „<...> Partizanų judėjimo organizacija vyksta visu tempu. Jų kovinė galia sustiprinta atsiųstais reguliariosios kariuomenės padaliniais. Tuo pat metu jie gauna paruoštus vadus, taip pat sunkiąją ginkluotę, artileriją, prieštankinius pabūklus ir t. t.“ Partizanų būriai plėtė savo kontroliuojamos teritorijos ribas, mobilizavo šaukiamojo amžiaus vyrus, būriai greit išaugdavo į brigadas. Jiems vadovauti prie Kalinino fronto Karo tarybos buvo sukurtas partizaninio judėjimo štabas, o 3-iojoje ir 4-ojoje smogiamosiose armijose – operatyvinės grupės, palaikomas per radiją, aviaciją, ar fronto liniją nuolatinis ryšys, perduodami įsakymai, žvalgybos duomenys, koordinuojami partizanų formuočių ir fronto kariuomenės veiksmai. 1942 m. partizanai galėjo visai nebijoti vokiečių užnugario apsaugos dalinių – po 1941–42 m. žiemos puolimo jų skaičius labai sumažėjo, nes buvo pasiųsti į frontą. Partizanai plėtė kovos veiksmus – užpuldinėjo autokolonas, maisto ir šaudmenų sandėlius, vokiečių atsparos punktus, didino savo teritorijos ribas. Vokiečių užnugario

vadovybė, vengdama sutriuškinimo, iš administracinių centrų net atšaukė nedideles vokiečių įgulas. Likusios vokiečių užnugario apsaugos pajėgos jau negalėjo sustabdyti partizaninio judėjimo vystymosi, nes saugojo tik magistralines komunikacijas, strateginius centrus, svarbius karinius objektus. Tai buvo gynybinė taktika, partizanams paliekant kovinių veiksmų iniciatyvą ir laisvą veikimo teritoriją. Vokiečiai galėjo apsaugoti savo komunikacijas tik nuo visiško jų suardymo ir tiekimo paralyžavimo, tačiau negalėjo apsaugoti nuo diversijų.

1942–43 m. Polocko žemumos teritorijoje buvo surengtos kelios antipartizaninės operacijos, tačiau mažomis, vienos divizijos, jėgomis, kurios partizanų veiklai šiame regione didesnės įtakos ir neturėjo. Partizaninį judėjimą galėjo sutriuškinti tik naudojama aktyvi puolamoji taktika – stambių kariuomenės grupuočių įvykdytos didelio masto antipartizaninės (miškų „valymo“) operacijos, vėliau į „išvalytą teritoriją“ atsiunčiant užnugario apsaugos dalinius, tačiau tai padaryti beviltiškai trūko kariuomenės. Vokiečių duomenimis, 1942 m. lapkričio mėn. jie kontroliavo jau tik 32,8 % Polocko žemumos teritorijos (Vitebsko, Polocko ir Lepelio sritys).

1943 m. Polocko žemumoje, padedant Raudonajai armijai, susiformavo keturi gerai įtvirtinti partizaninio judėjimo centrai, kuriuos sudarė apie 35 000–40 000 partizanų. Rosonų rajone, vokiečių armijų grupių „Šiaurė“ ir „Centras“ riboje, komandiruotas RA gen. Trufanov iš 10–12 tūkst. partizanų suformavo brigadas, kurių sudėtyje buvo ir 2000 reguliariosios kariuomenės kareivių, aprūpintų sunkiąja ginkluote. Tiekimas nepaliaujamai vyko transportinės aviacijos lėktuvais. Partizanai visiškai kontroliavo savo teritoriją, visi prieigos keliai buvo užblokuoti, užminuoti. Tas pats vyko Ušačių rajone, kur bazavosi iki 12–15 000 partizanų. Ten buvo pastatyti gynybos įrengimai, visi keliai užblokuoti, laukai – užminuoti, vokiečių kariuomenei neprieinami. Tarp Lepelio ir Borisovo gerai ginkluotai, iš brigadų sudarytai operatyvinei grupei vadovavo plk. Mačiulskij. Į rytus nuo Lepelio buvo sukoncentruota ketvirta stipri operatyvinė grupė, vadovaujama gen. Dubrovskio.

1943 m. rugpjūtį, padedant spec. sprogdintojų būriams iš Raudonosios armijos dalinių (RA), partizanai įvykdė keletą stambių diversijų geležinkelio linijose, paralyžiuodami traukinių judėjimą kelioms dienoms. Diversijos tęsėsi visą rudenį.

1943 m. lapkričio mėn., prasidėjus Raudonosios armijos puolimui, partizanai sprogdino tiltus, kelius, norėdami sutrukdyti vokiečių 3-iajai tankų armijai atsitraukti. Po sunkių mūšių, padedant B. Kaminskio brigadai RONA (Rusų išsivadavimo liaudies armija – vėliau SS šturmo brigada RONA), vokiečiams pavyko susigąžinti Lepelio–Vitebsko kelio kontrolę ir išdėstyti atsparos punktus.

Kadangi 1943–44 m. žiemos puolimo metu Raudonoji armija Vitebsko neužėmė, vasarą puolimas turėjo pasikartoti. Vokiečių 3-ioji ir 4-oji tankų armijos pateko į keblią padėtį – saugiai pasitraukti trukdė užnugaryje, Ušačių rajone, sutelkta galinga, apie 18 000 partizanų, grupuotė, kuri pagal ginkluotę, apmokymą, vadovavimą ir aprangą atrodė kaip stambus reguliariosios kariuomenės junginys (trys karinės brigados). Vokiečiai nutarė šį junginį sutriuškinti dar iki rusų vasaros puolimo. Tai turėjo užtikrinti saugų vokiečių kariuomenės atsitraukimą bei sutrukdyti vykdyti geležinkelio linijų ir plentinių kelių diversijas. Fronto vadovybė vokiečių užmačias atspėjo – buvo intensyviai ruošiamasi šio įtvirtinto rajono gynybai, karinė aviacija vykdė nepertraukiamą karinį tiekimą. 1944 m. balandžio viduryje vokiečių daliniai, apie 20 000 kareivių, pradėjo šio rajono puolimą. Nežiūrint į įnirtingą pasipriešinimą, per kelias savaites partizanai buvo sutriuškinti – 7 000 jų žuvo, dar 7 000 paimti į nelaisvę. Kautynėse partizanus rėmė Raudonosios armijos aviacija – naikintuvai ir bombonešiai, spec. paskirties diversinės grupės, tačiau tai jų neišgelbėjo – atvirose kautynėse reguliarioji kariuomenė dar kartą įrodė savo pranašumą. Taip žlugo bandymas panaudoti partizanų brigadas kaip Raudonosios armijos pagalbinę karinę jėgą vokiečių užnugaryje 1944 m. vasaros puolamosios operacijos metu.

Pradedant 1944 m. vasaros puolimą – „Bagrationo“ operaciją, birželio mėn. partizanai įvykdė tūkstančius diversijų, visiškai sugadindami geležinkelio linijas Vitebskas–Orša ir Polockas–Molodečnas. Kritiniu vokiečiams fronte momentu vėl buvo paralyžiuotas geležinkelio judėjimas.

Polocko žemumoje prieš sovietinius partizanus kariavo ne tik vokiečiai, bet ir jų pusėje kovojantys baltarusių ir kitų tautų daliniai: baltarusių policijos batalionai, apsaugos batalionai, baltarusių geležinkelio apsaugos batalionas, pagalbinė policija, iš rusų suformuota B. Kaminskio SS šturmo brigada RONA – iš viso apie 27 000 įvairių formuočių karių, policininkų.

Sovietinių partizanų (diversantų) formuočių veikla Polocko žemumoje buvo stipri, gerai aprūpinta, centralizuotai vadovaujama, koordinuojama su kariniais veiksmais fronte, sugebėjusi suformuoti kovingas brigadas, kontroliuoti ir valdyti didžiąją žemumos dalį. Jų diversinė veikla irgi buvo santykinai sėkminga – 1943 m. vasarą vykstant mūšiams prie Kursko („Citadelės“ operacija) ir 1944 m. birželį pradėjus „Bagrationo“ puolamąją operaciją prieš armijų grupę „Centras“, kelioms dienoms buvo paralyžiuotas vokiečių kariuomenės tiekimas. Tai lėmė šios priežastys:

1. Palankios gamtinės-geografinės sąlygos: didžiuliai, tankūs mišrių miškų masyvai, didelės pelkės ir sunkiai praeinami durpynai, daugybė ežerų, upelių, blogi, tik vasarą pravažiuojami keliai, diversijoms patogus geležinkelio linijų išsidėstymas.
2. Fronto ir Raudonosios armijos artumas viso aktyvaus partizaninio judėjimo metu, užtikrinęs nuolatinį ryšį su kariuomenės (3-iosios ir 4-osios smogiamųjų armijų) bei Kalinino fronto vadovybe, prie jų sukurtu partizaninio judėjimu štabu, centralizuotu vadovavimu, karo aviacijos ir per fronto liniją veikiančia reguliaria tiekimo-aprūpinimo sistema. Su tuo organiškai susijęs ir kitas labai reikšmingas faktorius – partizaninio judėjimo sustiprinimas profesionaliais vadovaujančiais kadrais, kariniais specialistais, žvalgybinio-diversinio darbo profesionalais, papildymas eiliniais reguliariosios kariuomenės kareiviais.
3. Raudonosios armijos (ir Kalinino fronto) vadovybės dėtos pastangos suorganizuoti galingą, gerai apginkluotą, apmokytą, efektyviai naudojantį diversinės kovos metodus strateginėse geležinkelio ir kelių magistralėse partizaninį judėjimą šiame regione.
4. Vietinių gyventojų parama, iš pradžių buvusi partizanams priešiška ar abejinga. Iš tikrųjų vietiniai gyventojai, esantys partizanų kontroliuojamoje teritorijoje, kito pasirinkimo ir neturėjo – jie tiesiog buvo priversti bendradarbiauti, nes vokiečiai jų apginti negalėjo.
5. Vokiečių aukštosios karinės vadovybės nesugebėjimas skirti pakankamą kiekį kariuomenės sovietinių partizanų formuočių sutriuškinimui bei po įvykdytos antipartizaninės operacijos užnugario apsaugos dalinių nedislokavimas kaimo vietovėse, kuris sutrukdytų partizaninių būrių performavimui ir reorganizacijai.

Sovietinių partizanų veikla Polocko žemumoje – tai Baltarusijos partizaninio judėjimo dalis, pasižymėjusi tuo, kad koviniai veiksmai vyko artimajame užnugaryje, pafrontės zonoje, strategiškai svarbiame regione, vadovaujant kariuomenei – prie Kalinino fronto Karinės tarybos sukurtam štabui. Bandymas panaudoti partizanų formuotes bendriems kariniams veiksmams prieš vokiečių reguliariąją kariuomenę buvo nesėkmingas. Kitose šalies vietovėse partizaninis judėjimas turėjo kitų jam būdingų ypatumų, tačiau jo organizacinė-struktūrinė bei vidinė vadovavimo sistema visur išliko tokia pati. Tolimajame užnugaryje partizanų formuotėms „iš išorės“ vadovavo jau CPJŠ priklausantis Baltarusijos partizanų judėjimo štabas iš „Didžiosios žemės“ (sovietinės užfrontės), tiekimas buvo vykdomas tik „oro keliu“, naudota jau ne kariuomenės, o prasiveržimo bei išsisklaidymo taktika. Dar reikėtų pabrėžti, kad partizaninis judėjimas nebuvo organizuojamas savanoriškumo principais – didžiąją partizanų dalį sudarė

buvę „apsuptieji“ ir iš belaisvių stovyklų pabėgę raudonarmiečiai, vietiniai mobilizuoti šaukiamojo amžiaus vyrai ir tik mažą dalį – savanoriai. Kaip Rusijoje, taip ir Baltarusijoje, artimajame užnugaryje (pafrontėje) veikiančios partizanų formuotės operatyvine prasme buvo vadovaujamos prie frontų Karo tarybos sukurtų partizaninio judėjimo štabų (frontų štabų), kurie buvo tarpinė, jungianti grandis su CPJŠ. Stambiuose miškų masyvuose, pelkėtose vietovėse įkūrę bazes baltarusių partizanai laikėsi pasyvios, „laukimo“, taktikos, jų kovinės-diversinės veiklos rodikliai gerokai atsilieka nuo Ukrainos sovietinių partizanų, kurie buvo tiesiog priversti stepėse ir miškingose stepėse nuolat judėti, keisti dislokaciją, susidurdami su užnugario apsaugos daliniais.

Vokiečių vykdomų antipartizaninių operacijų metu dažnai žiauriai nukentėdavo vietiniai gyventojai – kaimai buvo deginami, gyventojai evakuojami, dalis jų išvežama darbams į Vokietiją. Tačiau tai dažnai priklausė nuo operaciją vykdančios vokiečių karinės vadovybės – kitur buvo baudžiami tik tie asmenys, kurių ryšiai su partizanais būdavo nustatyti.

Sovietinis partizaninis judėjimas Ukrainoje turėjo daug tik jam būdingų ypatumų, tačiau irgi nebuvo stichinis, savaiminis, kilęs „iš liaudies“. Jis buvo organizuotas komunistų partijos ir spec. tarnybų – NKVD, NKGB, Raudonosios armijos Vyriausiosios žvalgybos valdybos (GRU) ir Ukrainos partizaninio judėjimo štabo. Ukrainiečių tauta turėjo savitą tautinę savimonę, skatinusią ją siekti laisvės ir nepriklausomybės, turtingą ir karingą praeities istoriją. Laisvės siekių nenumalšino ir 1932–33 m. VKP(b) – komunistų partijos įvykdytas masinis nusikaltimas – visiška grūdų rekvizicija ir maisto produktų atsargų konfiskavimas iš gyventojų, taikos metu atvedęs tautą prie Didžiojo badmečio tragedijos – Holodomoro. Jo metu iš bado žuvo 7–10 mln. gyventojų. Tokiu būdu komunistai, vykdydami tautos genocidą, sprendė ukrainiečių tautos laisvės problemą.

Dėl šių priežasčių ukrainiečiai niekada nebuvo visiškai lojalūs stalininiam totalitariniam režimui, netgi centrinėse bei rytinėse Ukrainos srityse.

1941–42 m. Ukrainoje vyko masinis raudonųjų partizanų grupių „pradingimas“, dažnai – be pėdsakų. 1942 m. kovo 6 d. Ukrainos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras V. Sergijenka nusiuntė Ukrainos KP(b) CK sekretoriui D. Korotčenkai aiškinamąjį raštą, kuriame buvo sakoma: „Nuo 1941 m. rugpjūčio iki 1942 m. kovo Ukrainos SSR buvo suformuoti 1874 partizanų būriai, kuriuose iš viso buvo apie 30 tūkst. žmonių.“ Tuo metu SSRS NKVD aiškinamajame naikintojų batalionų štabo rašte buvo pranešama, kad tų pačių metų duomenimis, 1-ąją tų pačių metų dieną Ukrainoje ryšį su „Didžiąja žeme“ palaikė 37 veikiantys partizanų būriai, kuriuose buvo 1918 dalyvių.

NKVD duomenimis, keliose Centrinės ir Pietų Ukrainos srityse iki 1941 m. rudens buvo palikta arba atsiųsta partizaninei kovai 7,5 tūkst. žmonių. 1943 m. kovo 1 d. šiose keturiose srityse nė vienas partizanas nepalaikė ryšio su Ukrainos PJŠ (Partizaninio judėjimo štabu).

Rytų Ukrainoje pasikartojo itin panašūs į 1941 m. įvykiai. Ukrainos PJŠ operatyvinio skyriaus ataskaitoje buvo pažymėta, kad 1942 m. birželį–liepą traukiantis Raudonajai armijai, trijose Rytų Ukrainos srityse buvo palikta 216 būrių su 6 radijo stotimis. Po pusmečio, kai Raudonoji armija vėl užėmė šias teritorijas, su ja nurodytose srityse susisiekė tik 12 būrių (5 %), kuriuose buvo 241 žmogus. Beveik visi 1942 m. vasarą Charkovo ir Donbaso žemėse palikti būriai per du–tris mėnesius nustojo egzistuoti dėl tų pačių priežasčių – blogas pasirengimas, iniciatyvos stoka, pasitraukimas į sovietų užnugarį, perėjimas į vokiečių pusę.

Partizanų būrius, pogrindines, diversantų grupes formavo sovietų partinio-valstybinio aparato darbuotojai (nomenklatūra) ir NKVD čekistai. Vieni partizanų būriai buvo „teritoriniai“, skubiai suformuoti artėjant frontui, vadovaujami kompartijos veikėjų, kiti būdavo masiškai siunčiami per „kiaurą“ fronto liniją (kurios, kaip tokios, iš tikrųjų iki pat 1942 m. pavasario

Ukrainoje ir nebuvo), kiti išmetami parašiutais. Kaip pasakojama GRU darbuotojo Nikolskio atsiminimuose, paskelbtuose jo dukters, „žmonių parengimas ir jų permetimas į priešo užnugarį buvo atliekamas tokiais mastais, kad kartais priminė savotišką konvejerį". Masinis diversantų siuntimas į užnugarį be kruopščios atrankos, be tinkamo žvalgybinio, diversinio, taktinio, konspiracinio, psichologinio ir net fizinio paruošimo, visiškai nepasiteisino. Patekę į pavojų jie pasimesdavo, puldavo į paniką, vokiečių lengvai būdavo sutriuškinami, kiti demoralizuoti išsiskirstydavo, dezertyruodavo, savavališkai grįždavo atgal į sovietinį užnugarį. Didelė partizanų dalis savanoriškai pasiduodavo, pranešdami apie kitus būrio narius, konspiracinius ryšius, ginklų sandėlius bei kitas grupes, pasilikdami tarnauti vokiečiams. Tai buvo masinis reiškinys. Nesėkmė lydėjo ir pėsčiomis fronto liniją perėjusius dalinius, pvz., 1-ąjį ukrainiečių partizanų NKVD pulką. Galima sakyti, kad 1941–42 m. Ukrainoje įvyko visiškas sovietinių partizanų sutriuškinimas, jie patyrė milžiniškus nuostolius, iki 1942 m. vasaros kraštas nuo jų buvo „išvalytas". Tik labai maža partizanų dalis tęsė kovą, šiek tiek didesnę įtaką jie turėjo tik Ukrainos šiaurės rytuose, Sumų ir Černigovo srityse, kur miškingose stepėse veikė S. Kovpako Sumų ir A. Fiodorovo Černigovo būriai. Tačiau, stengdamiesi išsigelbėti nuo sutriuškinimo, jie pasitraukė į Rusijos teritorijoje esančius Briansko miškų masyvus. Visa tai rodo, kad vietinių gyventojų palaikymo sovietiniai partizanai neturėjo.

Rusijos teritorijoje netoli Ukrainos sienos esantis Briansko miškų masyvas turėjo dar vieną didžiulę strateginę reikšmę – jis buvo patogus placdarmas sovietiniam partizaniniam judėjimui plisti į Ukrainą ir toliau į vakarus. 1942 m. iš Briansko miškų į reidą iššygiavo „klajojantis" (reidinis) S. Kovpako būrys, turėjęs Ukrainos šiaurės rytų dalyje pasiekti Sumų sritį. Reido metu vyko sėkmingos kautynės su policija, smulkiais vengrų, vokiečių daliniais. Birželio viduryje vokiečių ir vengrų kariuomenės daliniai apsupo būrį ir jį sutriuškino. Prasiveržę likučiai grįžo atgal į Rusiją, į Briansko miškus. 1942 m. liepos–rugpjūčio mėn. į reidą iššygiavo „klajojantis" A. Fiodorovo būrys. Mūšiuose patyręs didžiulių nuostolių jis buvo priverstas atsitraukti į Rusijos teritoriją, Oriolo sritį. Tą laikotarpį kavalerijos partizanų junginio vadas Michailas Naumovas prisiminė kaip ypač sunkų: „Tuo metu vyko mūšiai prie Stalingrado. Į partizanus niekas nėjo... teko grasinant sušaudyti imtis prievartinės mobilizacijos į partizanus." Tuo metu Ukrainos sovietinių partizanų būriai slėpėsi Rusijos (Briansko) ir Baltarusijos miškuose (Polesėje) netoli sienos.

1942 m. rugsėjo 2 d. Kremliuje J. Stalinas susitiko su iš užnugario lėktuvu atskraidintais dviejų didžiausių Ukrainos partizanų junginių vadais – S. Kovpaku ir A. Saburovu. Jiems buvo duota svarbi užduotis – iš Briansko miškų bei miškingos šiaurinės Ukrainos dalies pereiti į mažai miškingas vietoves, stepes, pasiekti dešinįjį Dniepro krantą. Paskui žygiuoti į pietus ir pietvakarius, pasiekiant rajonus, kuriuose yra svarbiausios vokiečių komunikacijos, bet nėra partizanų būrių. Jų junginiai turėjo nutiesti kelią kitiems iš paskos einantiems stambiems junginiams į vakarus, į dešiniakrantę Ukrainą. Pati operacija buvo pavadinta „Stalino reidu", o junginiai, panaudojus karinę aviaciją, buvo puikiai viskuo aprūpinti: automatais, kulkosvaidžiais, šaudmenimis, sprogmenimis, nauja kariška mundiruote ir avalyne.

Šie „klajokliai" junginiai pasinaudojo palankiu momentu – vokiečių pralaimėjimu prie Stalingrado, užnugario dezorganizacija ir katastrofišku vokiečių užnugario apsaugos kariuomenės trūkumu. Vis tik vykdyti įsakymą – pereiti į pietinę Ukrainos dalį – jie vengė, laikydamiesi šiauriau Rovno–Žitomiro–Kijevo linijos. Tik M. Naumovo kavalerijos brigada bandė tai įvykdyti – ji pasuko į pietus, ties Čerkasais ledu perėjo Dnieprą, tačiau buvo vokiečių sutriuškinta, o jos likučiai prasiveržė atgal į Baltarusiją. Pagrindinės partizanų jėgos ir toliau laikėsi šiaurinėje Ukrainos srityje, Polesėje, netoli Baltarusijos sienos, kontroliuodamos šią teritorijos dalį. 1943 m. A. Fiodorovo Černigovo brigada pasiekė vakarinę Ukrainos dalį – Voluinę (Volynę).

Vietos gyventojų jie buvo sutikti labai priešiškai, tačiau, parašiutais nuleidus krovinius – uždelsto veikimo minas, pradėjo diversijas geležinkelio linijose. 1943 m. S. Kovpako Sumų brigada, 1900 partizanų, pradėjo „Karpatų reidą". Jos tikslas buvo pasiekti Šiaurės Bukovinos Černovicko sritį ir pradėti vykdyti diversijas naftos verslovėse, pereinant ir į Rumunijos teritoriją. Liepos pabaigoje partizanai pradėjo naikinti naftos gavybos bokštus Karpatuose, tačiau vokiečiai juos iš ten greit išstūmė ir, padedami aviacijos, pradėjo persekioti. Vietiniai gyventojai, ypač guculai, buvo nusiteikę priešiškai ir pasitiko juos ginklų ugnimi. Vyko kruvinos kovos su vietinių kaimų gyventojais. Skubiai traukdamiesi kalnuose jie paliko dalį gurguolės, sunaikino pabūklus, minosvaidžius. Stanislovskio srityje S. Kovpako brigada vokiečių ir vengrų dalinių buvo sutriuškinta, žuvo komisaras S. Rudnevas. Sovietų karinė aviacija jiems padėti atsisakė, nes skrydžiams buvo per trumpos naktys. Išsiskirstę į būrius, šie bandė trauktis į Priekarpatę, tačiau, atkirtus kelius, traukėsi iki pat Polesės. S. Kovpakas šio atsitraukimo metu buvo sužeistas ir lėktuvu išskraidintas į Maskvą. Reidas buvo nesėkmingas, įsitvirtinti Karpatuose sovietiniams partizanams nepasisekė. 1943 m. birželio–rugpjūčio mėn. vyko J. Melniko brigados reidas į Vinicos sritį, tačiau jie irgi buvo sumušti, išblaškyti ir grįžo į Polesę. M. Naumovo brigada sėkmingai veikė Kijevo–Žitomiro sričių ribose, Berijos vardo junginys – šiaurės vakarinėje Žitomiro srities dalyje. 1943 m. spalio pradžioje N. Chruščiovas rašė Stalinui: „Iš viso Ukrainoje, priešo užnugaryje, šiuo metu veikia daugiau kaip 30 tūkstančių ginkluotų partizanų..."

Karinė aviacija vykdė brigadoms tiekimą „oro keliu", o 1943 m. gruodį Žitomiro rajone pralaužus frontą, susidarė „Ovručo koridorius". Visą žiemą, jau ne tik lėktuvais, bet ir per koridorių nepaliaujamu srautu vyko tiekimas. Buvo pristatyta 786 tonos krovinių: 26 pabūklai, 246 minosvaidžiai, 218 prieštankinių šautuvų, 245 kulkosvaidžiai, beveik 5 tūkst. automatų, 90 tonų sprogmenų, šovinių, minų, sviedinių ir pan.

1944 m. sausio 1 d. Ukrainos PJŠ palaikė ryšį su 43,5 tūkst. partizanų. Okupuotoje teritorijoje taip pat veikė NKGB ir Raudonosios armijos Generalinio štabo Žvalgybos valdybos (RA GŠ ŽV) spec. grupės. Gavus naujos ginkluotės, partizanų brigadoms buvo iškelti ir nauji uždaviniai, kurių svarbiausias – žygis į Rytų Galiciją – nieko nesužavėjo. Patyrę junginių vadai atsisakinėjo vykdyti šią užduotį, bijodami aršių susidūrimų su UPA. Tik vienintelis M. Šukajevo Stalino vardo junginys, patyręs daug nuostolių, atliko reidą į Karpatus ir patraukė tolyn į Slovakiją. 1944 m. pavasarį–vasarą pagrindinės Ukrainos PJŠ formuotės pasitraukė į sovietų užnugarį, S. Kovpako vardo 1-oji Ukrainos partizanų divizija per Liublino vaivadiją pasiekė Varšuvos prieigas ir grįžo į Baltarusiją, dalis būrių nužygiavo į Slovakiją, kiti – į Lenkiją. 1944 m. rudenį gen. S. Kovpako vardo divizija performuota – tapo atskiraja NKVD vidaus kariuomenės kavalerijos brigada ir buvo pasiųsta kovoti prieš UPA partizanus[10].

Junginių vadams buvo suteikti Tarybų Sąjungos didvyrių vardai (S. Kovpakui ir A. Fiodorovui – net dukart), kariniai generolų majorų laipsniai.

Ukrainos sovietinių partizanų 1941–1944 m. skaičius buvo apie 115 tūkstančių – sudėjus visas NKVD, NKGB, Raudonosios armijos Generalinio štabo Vyriausiosios valdybos (GRU) ir Ukrainos partizaninio judėjimo štabo formuotes. Iš viso buvo sukurta 11 partizanų junginių. Jų nacionalinė sudėtis: rytų ir centrinės Ukrainos dalies ukrainiečiai, rusai ir apie 7,72 % baltarusių. Strateginis tikslas – kova su vokiečių okupantais ir kolaborantais, sovietinės valdžios – stalininio totalitarinio režimo – atstatymas, Ukrainą laikant sudėtine Sovietų Sąjungos dalimi. Iš tikrųjų tai buvo stalininio totalitarinio režimo specialiosios karinės formuotės (komandosai). Joms buvo būdingas tam tikras specifiškumas – UPJŠ partizanai labiausiai užsiėmė diversine veikla, NKVD–NKGB formuotės – teroru, o GRU – žvalgyba[10].

1941–44 m. Ukrainos sovietiniai partizanai mūšiuose sunaikino apie 10 tūkst. vokiečių kareivių, jų sąjungininkų ir kolaborantų (nuo 1/2 iki 2/3 jų sudarė ukrainiečiai).

Diversijų geležinkelio linijose metu buvo sugadinta apie 2,3 tūkst. garvežių ir 7 tūkst. vagonų[10].

Junginiai naudojo kariuomenės tipo taktiką kovodami su neskaitlingais pagalbinės policijos, kaimų savisaugos, užnugario apsaugos kariuomenės būriais ir įgulomis, vykdė diversijas geležinkelio linijose. Taip pat užsiėmė teroru ir represijomis – žudė su vokiečiais arba UPA bendradarbiaujančius gyventojus, degino kaimus, plėšikavo, prievartavo, vykdė rekvizicijas, turto konfiskacijas.

Ypač aršiai kovojo su UPA – ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo armija. Atvirų mūšių su vokiečių reguliariosios kariuomenės daliniais vengė – juos visada pralaimėdavo ir sutriuškinti chaotiškai traukdavosi slėptis į Polesės miškingas ir pelkėtas teritorijas Baltarusijoje, stambius Briansko miškų masyvus. Dalinai kontroliavo tik šiaurės rytinę, vėliau dalinai ir šiaurės vakarinę Ukrainos dalį, retai išeidami žemiau Rovno–Žitomiro–Kijevo linijos.

Užfrontės vadovybės centrai tiesiogiai įsakydavo vykdyti represijas, niekas iš vadų už žiaurų elgesį su gyventojais, žudynes niekada nebuvo nubaustas. 1941 m. lapkričio 30 d. Ukrainos SSR NKVD įsakyme sakoma: „Vokiečiai <...> kaimo vietovėse skiria seniūnus, vyresniuosius ir policininkus, miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse – miesto valdybos pirmininkus, burmistrus, komendantus, policijos viršininkus ir kitus valdininkus <...>.

Įsakau:

1. Nedelsiant organizuoti sistemingą <...> fašistų ir jų administracijos, taip pat jų turto, naikinimą.
2. Šiam tikslui panaudoti visas mūsų turimas bei surasti naujų papildomų agentūrinių priemonių.
3. Tai vykdyti panaudoti partizanus, diversines grupes ir žvalgybos agentūrą <...>.
4. <...> sukurti specialiąsias trijų–penkių žmonių teroro grupes, kurios vykdys uždavinį naikinti fašistinę administraciją.“

1941 m. spalį–gruodį įvykdyta pirmoji teroro akcija Poltavos krašte – „sunaikinta daugiau kaip 50 seniūnų ir kitų fašistų statytinių...“

Černigovo srities Koriukovsko rajono gyventojų pasakojimu, partizanai žudė vokiečių namo paleistus buvusius karo belaisvius – kareivius ir karininkus, taip pat dezertyrus: „pririšdavo juos prie dviejų prilenktų medžių ir perplėšdavo pusiau“.

Periodiškai partizanų ataskaitose jų vykdyto teroro rezultatas buvo kur kas didesnis nei kovinės veiklos efektas. Sumų srities Gluchovsko r. Sopyčų kaimo gyventoja Jevdokija Laukina pasakojo, kad, 1942 m. vasarį jų kaimą užpuolus partizanams, policininkai dvi paras gynėsi, užsidarę cerkvėje, o šie tuo metu žudė jų šeimų narius – moteris, vaikus, senukus, sudegino 50 namų.

Sumų srities Gluchovo Zeliankos kaimo gyventojo Ivano Čuguno pasakojimu, 1942 m. girti Saburovo būrio partizanai padegamosiomis kulkomis jų kaime sudegino 42 kiemus, nužudė dešimtis žmonių. To priežastis – policininkų nukautas vienas partizanas.

Po karo Josifas Senjis sovietų struktūroms pasakojo: „<...> reikėjo užimti Zernovos kaimą, kuris buvo atsparos punktas, nes jame buvo trijų rajonų policija. <...> 11 valandą nakties priartėjome prie Zernovo kaimo ir pradėjome padeginėti namus. Iš 380 namų liko tik 25 <...>.“

Vokiečiams tai kėlė nerimą. 1942 m. rugpjūčio 9 d. jie rašė: „Partizanų aktyvumas nekinta. Jie stipriomis grupėmis netikėtai įsiveržia į kaimus, išsitempia tinkamus tarnybai vyrus, žudo burmistrus ir kitus asmenis, kurie laikomi draugiškai nusiteikusiais vokiečių atžvilgiu... Komarovkos <...> kaime jie paliko ranka rašytą plakatą: „Nestojusiems į kovą tėvynės išdavikams – mirtis, mirtis šeimoms, kurių dukterys ir sūnūs užsiverbavo dirbti pas vokiečius.“

1943 m. liepos 25 d. Saburovo junginys sutriuškino Davyd Haradoką Baltarusijoje: „Kai naktį būrys įsiveržė į miestelį, vokiečių kareiviai ir policija iš miestelio išėjo į kareivines. <...> Jie visi

liko gyvi. Draugas Saburovas įsakė miestelio namus išplėšti, o patį miestelį sudeginti. Tą pačią akimirką kovotojai puolė į butus ir juos išplėšę miestelį sudegino."

Kovpakas aprašė savo junginio grįžimą iš Karpatų reido 1943 m. rugpjūtį–rugsėjį per Vakarų Ukrainos teritoriją kaip vos ne kasdienes žudynes...

Buvo paplitęs sadistinis elgesys, kankinimai. Belaisviams išdurdavo akis, išmušdavo dantis, nudyrę odą, barstė druska. N. Šeremetas rašė: „Buvau liudininkas, kaip policininkus mušė iki kraujo, pjaustė peiliais, degino galvos plaukus, arkanu pririšdavo už kojų ir tempdavo arkliu per mišką, plikydavo karštu vandeniu, pjaustė lyties organus."

Partizanas I. Chitrenka sovietų struktūroms atvirai pranešė apie parodomąją bausmę: „Mūsų vaikinai paėmė gyvą žandarmerijos viršininką ir du žandarus... Mes juos gyvus sudeginom."

Visada tragiškas būdavo paimtų į nelaisvę vokiečių kareivių likimas – jų nešaudydavo, o padalydavo būriams, kuopoms. Prasidėdavo kolektyvinė sadistinė orgija – mušdavo, kankindavo kareivius iki mirties.

Būdavo ir kūno „ketvirčiavimo" atvejų, užfiksuotų vokiečių ir UPA dokumentuose.

Didžiausią mastą teroras pasiekė 1943–44 m., kovojant prieš UPA partizanus. Sovietiniai partizanai nesugebėjo užimti jiems priešiškos katalikų (unitų) Galicijos, tačiau pravoslaviški Volynės (Voluinės) kaimai labai nukentėjo. Net Ukrainos PJŠ vadovybė rekomendavo už vieną nukautą diversantą nužudyti 15 OUN–UPA narių. Šią rekomendaciją Saburovo junginio partizanai tiksliai vykdė.

„1943 m. birželį Kolkovo rajone (Rovno sritis) apie 90 žmonių bolševikų gauja (lenkai) užpuolė Pelčės kaimą. Liaudis leidosi bėgti, gauja įsiveržė į kaimą ir plėšė viską, kas pakliuvo, o visus patekusius po ranka žudė. Šiame kaime nužudyti 35 žmonės".

1943 m. liepą priešprieša su banderininkais (UPA) įgavo dar žiauresnes formas: „Pastaruoju metu sudeginti šie kaimai ir nužudyti nariai bei prijaučiantys: Vysocko rajone Sernikų kaimas – sudeginta 60 trobų, nužudyta 40 šeimų <...>. Ivaničių kaime išžudyta 10 šeimų. Vičavkos kaime nužudyta 30 žmonių <...>. Stolynsko rajone (Pinsko sritis) Ričicos kaime sudeginta 30 trobų, išžudytos 5 mūsų šeimos... Dubrovicko rajone (Rovno sritis) praeinančios bolševikų grupės sudegino Orviznicos kaimą – 12 trobų, o Nicevkos kaime sudeginta 10 trobų, nužudyta mergina (OUN jaunimo organizacijos narė). Gari kaime sudeginta 40 trobų (dalį prieš tai sudegino lenkai su vokiečiais), Truputno kaime – 10 trobų, Zališanų kaime – 90 trobų <...>."

1943 m. spalį–lapkritį Rovno srities šaurės rytuose: „Naktį Karpilovkos kaimą užpuolė gausios raudonųjų gaujos – apiplėšė, sudegino ir nužudė 183 mūsų valstiečius...[10]"

Tai, aišku, tik maža dalis paminėtų nusikaltimų, rodančių sovietinių partizanų – ištikimų stalininio totalitarinio režimo komandosų – žiaurumą, teroro ir represijų prieš vietinius gyventojus mastą.

Įsakymas ir prievarta buvo pagrindinės sovietų partizaninių formuočių organizavimo ir papildymo formos. Kaip skatinimo priemonė karo laikotarpiu partizanams buvo skaičiuojamas atlyginimas. Pagrindinę, „cementuojančią" būrių dalį, jų branduolį, sudarė sričių bei rajonų komunistų partijos ir sovietinio aparato darbuotojai – nomenklatūra. Ji dėl privilegijų buvo ištikima komunistiniam režimui. Didžiausią eilinių partizanų masę sudarė buvę „apsuptieji" raudonarmiečiai ir pabėgę karo belaisviai, mobilizuoti šaukiamojo amžiaus valstiečiai, mažesniąją – savanoriai, perbėgėliai (tarnavę policijoje, savisaugos daliniuose), o mažiausią – vadovaujantys kadrai ir kariniai specialistai, atsiųsti iš „Didžiosios žemės": NKVD, NKGB, GRU karininkai, komisarai, radistai, diversantai, žvalgai, sprogdintojai, medicinos darbuotojai ir kt. 1942 m. rugsėjo 2 d. partizaninio judėjimo štabų viršininkų ir būrių vadų pasitarime, dalyvaujant junginių vadams S. Kovpakui ir A. Saburovui, J. Stalinas kalbėjo: „Visus karo prievolininkus, likusius kaimuose, reikia pakelti, nori jie eiti kariauti ar nenori. Išimtiniais atvejais tuos, kurie nenori

kariauti, laikyti dezertyrais“ (karo metu bausmė už dezertyravimą – mirtis. R. P.).

1942 m. vasarą Sumų srityje, „ryčiau Burynos, Djakovo kaime, ant telegrafo stulpo buvo rastas kvietimas, skirtas 10 gyventojų. <...> Nurodyti gyventojai privalo ateiti pas partizanus. Neįvykdžius nurodymo, jie bus sušaudyti, o jų namai sudeginti.[10]“

Partizanų vadai poilsiui ir instruktažams lėktuvais būdavo nuskraidinami į Maskvą, gyvendavo ištaigingiausiuose viešbučiuose, lėbaudavo. Tokių poilsinių komandiruočių metu jie būdavo apdovanojami koviniais ordinais, jiems suteikiami aukštesni kariniai laipsniai. Į užfrontę taip pat patekdavo ir dalis sužeistų partizanų.

Būriuose girtuokliavimas vyko per visą partizaninio judėjimo laikotarpį – gerdavo ir eiliniai partizanai, ir vadai, toks partizanų buities reiškinys buvo labai paplitęs, virtęs masiniu. Visa tai dažnai sužlugdydavo kovines operacijas, bereikalingai žūdavo daug partizanų, būdavo nelaimingų atsitikimų, tarpusavio susišaudymų, moterų prievartavimų. Vis tik, jeigu girtavimas nevirsdavo chroniniu alkoholizmu, jis beveik neturėjo įtakos vadų karjeros augimui. Visuose būriuose vyravo barniai, muštynės, keiksmažodžiai, vadų despotija, paleistuvystė (vadai turėjo ir išlaikė meilužes – „miško žmonas“), t. y. toks buvo sovietinio žmogaus mentalitetas. Girtuokliavimas skatino plėšikavimą. „Įeidami į trobas iškart prašydavo degtinės. Degtinė banditus truputį apramindavo ir toje troboje jie ne taip plėšdavo, tik pasiimdavo daiktus, kurie jiems labiausiai patikdavo. Labiausiai patiko laikrodžiai, ir jų atidžiai ieškodavo. Negavę degtinės, imdavo viską, kas tik pasitaikydavo po ranka, net ir tuos daiktus, kurių jiems tikrai nereikėjo.“ Kaip I Ukrainos fronto Karinei tarybai pranešė kontržvalgyba „Smerš“, vokiečių užnugaryje Čekoslovakijoje esantis Vorošilovo būrys savivaliavo: „Šių metų lapkričio 14 d. Podrgadų kaime šio būrio dalyviai iš vietinių gyventojų atėmė auksinius daiktus, prie vyro išprievartavo jo žmoną mokytoją, apiplėšė parduotuvę, iš daugelio valstiečių atėmė laikrodžius.“ Ukrainos KP(b) CK atstovas I. Syromolotnas nusiuntė laišką apie Tarybų Sąjungos didvyrio Saburovo junginį UPJŠ viršininkui T. Strokačui: „Pagal turinį jo būrys artimas gaujai. Liaudis nuo jų bėga į mišką lygiai kaip ir nuo vokiečių. Plėšikavimui nėra ribų.[10]“

Būrių maitinimo problema buvo sprendžiama maisto rekvizicijomis, kurios būdavo neūkiškos, chaotiškos, neapgalvotos, vykdomos paeiliui kelių būrių. Dažnai plėšikaudavo: „Pastebėti raudonieji partizanai, kurie sprogdina geležinkelį, plėšia kaimus, naikina grūdus... Kaimuose „iššluoja“ viską: paskutinę druską iš druskinių, drabužius, net raugintus agurkus ir medų iš avilių.“ Volynės sritis: „Kiekvieną sutiktą apiplėšia iki paskutinio siūlo, palieka be drabužių ir apavo, paleidžia pliką, be to, dar ir sumuša.“ „Bolševikų gauja apiplėšė Berestianų kaimą (Cumanų rajonas). Žmonėms gatvėse nuavė batus ir nuvilko drabužius.“ „Alkana gauja pirkiose grobė viską, kas pakliuvo po ranka... Tiesiog paima visus drabužius, net vaikiškus.“ „Ko nors neduosi partizanams – gyvybę atiduosi.“ Černigovo–Volynės junginio vadovybės žodžiais, keli brigados vadai terorizavo vietinius gyventojus „mušdami, žudydami ir plėšdami“...

Į raudonųjų partizanų vykdomas diversijas vokiečiai reaguodavo „šabloniškai“ – degindami vietinius kaimus ir žudydami jų gyventojus. Daugiausia nukentėjo šiaurinės Ukrainos dalies kaimai, kur partizanų aktyvumas buvo didžiausias. Tai, kad vokiečiai degino kaimus, buvo naudinga viską šaltakraujiškai apskaičiavusiai sovietų pusei, tai patvirtina ir sovietų formuočių vidaus dokumentai. Vykdydami diversijas ar kitokias kovines operacijas gyvenamosiose vietose ar arti jų, jie siekė sukelti gyventojų priešpriešą su vokiečiais, įgyti daugiau šalininkų ir papildyti savo būrius žmonėmis. Kaimų jie niekada nuo vokiečių teroro negynė, traukinių su vežamais į Vokietiją darbams žmonėmis nesprogdino. Negalima atmesti prielaidos, kad nacių teroro provokavimas iš viso buvo pagrindinis sovietų diversinių, kovinių ir teroristinių formuočių uždavinys. Juk tiesioginių jų veiklos rezultatų – sunaikintų okupantų, kolaborantų arba sugadintų objektų – buvo daug mažiau nei taikių gyventojų aukų ir sunaikintų materialinių

vertybių vokiečių baudžiamųjų operacijų metu. Informaciją apie šiuos žiaurumus vokiečių okupuotoje teritorijoje, taip pat užsienyje, platino sovietų propagandos mašina. Visa tai nuo nacių atstūmė ne tik sovietų piliečius, bet ir pasaulio bendruomenę. Iš viso vokiečiai Ukrainoje sudegino 335 kaimus, nužudė apie 47 967 civilius gyventojus. Karpatų reido metu junginio vadas S. Kovpakas pareiškė: „Aš jau savo vaikinams sakiau, kad pats didžiausias mūsų laimėjimas bus tada, kai vokiečiai sudegins nors vieną Galicijos kaimą." CPJŠ štabo viršininko Ponomarenkos siūlymu, vokiečių terorą reikia užsiundyti ir lenkams: „Lenkijoje būtina įžiebti partizaninę kovą. Tai sukels ne tik karinį, bet ir lenkų gyventojų teisingą siekį kovojant už bendrą reikalą su vokiečių okupantais, o tuo pačiu lenkams (turėta galvoje AK) nepavyks visiškai išsaugoti savo jėgų[10]."

Sovietiniai šaltiniai pripažįsta, kad sovietiniai partizanai susidūrė su ypatingomis problemomis 1939–40 m. okupuotuose kraštuose – Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje, Besarabijoje, tačiau laiko tai „savaime suprantamu dalyku". Visgi sovietiniam partizaniniam judėjimui buvo keliami ir svarbūs strateginiai geopolitiniai uždaviniai, patvirtinantys teiginį, kad tai buvo sovietinio totalitarinio režimo specialiosios paskirties formuotės, agresyvus, žiaurus, negailestingas sovietų ekspansinės politikos įrankis, pajėgiantis vykdyti ir tokio masto uždavinius. 1941 m. vokiečiams pirmiems pradėjus puolimą ir sužlugdžius sovietų suplanuotą Vakarų–Vidurio Europos puolimo operaciją „Groza", 1944 m. jau nebesitikėta visiškai tų planų įgyvendinti, tačiau to ir neatsisakyta. Vidurio–Rytų Europos šalyse, vadinamojoje „silpnojoje Europos papilvėje", Raudonajai armijai išvarius vokiečius, susiformavo politinis vakuumas, kuriuo iškart pasinaudojo Sovietų Sąjunga. Tam iš anksto buvo ruošiamasi – iš 1943 m. paleisto Kominterno komunistinių kadrų jau buvo sukurti šių šalių tautiniai komitetai – ištikimos sovietiniam režimui „šešėlinės marionetinės vyriausybės". Šiuose procesuose buvo naudojamos ir sovietų specialiosios nereguliarios kariuomenės pajėgos – vadinamieji sovietiniai partizanai.

1944 m. sovietinis partizaninis judėjimas, artėjant frontui, turėjo dar labiau išplisti už Ukrainos ribų į Vakarus – į Lenkiją, Slovakiją, Vengriją, Rumuniją – ir „išplėsti socialistinės sistemos lagerį".

Jeigu lenkų AK partizanus, ištikimus Londone esančiai Lenkijos vyriausybei, sovietiniai partizanai kartais užpuldavo, susišaudydavo, nuginkluodavo, tai 1943–44 m. šios dvi priešiškos jėgos – AK ir sovietiniai Ukrainos PJŠ partizanai – susivienijo bendrai kovai prieš Ukrainos nacionalinį išsivadavimo judėjimą (UPA), sudarydamos taktinę (karinę) sąjungą. Jos bendrai iki pat Raudonosios armijos atėjimo kovojo ir prieš vokiečius, ir ypač prieš UPA. AK priešą, daug silpnesnį lenkų komunistinį partizaninį judėjimą „Gvardija Liudova" (vėliau pakeitusį pavadinimą į „Armija Liudova"), sovietai visokeriopai rėmė, aprūpindami ginkluote ir amunicija. 1944 m. pavasarį tarybinė vadovybė su jais užmezgė nuolatinį radijo ryšį ir pradėjo tiekimą „oro keliu". Tuo pat metu buvo sukurtas ir Lenkijos partizaninio judėjimo štabas. 1944 m. vasarį iš lenkų, buvusių trijuose „klajojančiuose" (reidiniuose) junginiuose, buvo suformuota Lenkų partizanų brigada. Jau ilgą laiką sovietiniai partizanai visoje okupuotoje teritorijoje į savo eiles telkė žmones iš Rytų Europos: lenkus, čekus, slovakus, vengrus, rumunus. Dalis jų buvo karo dezertyrai, perėję į sovietų pusę, kiti pakliuvę į nelaisvę ir „perauklėti". 1944 m. balandį į partizanus atrinkti lenkai ir čekoslovakai buvo surinkti specialiam apmokymui Volynės (Voluinės) lageryje. Kursus vedė patyrę diversantų karininkai, radistai, sprogdinimo-minavimo specialistai. Vasaros pradžioje pagal Lenkijos, Čekoslovakijos, Rumunijos komunistų partijų vadovų prašymus kursų programa buvo praplėsta. Ukrainos PJŠ tapo šių šalių partizanų apmokymo ir vadovavimo centru.

Užbėgant už akių galima pasakyti, kad Lenkijoje sovietiniams „reidinių" būrių, Lenkų partizanų brigados bei lenkų komunistiniams „Gvardija Liudova" partizanams pasiekti ypatingų rezultatų ir nereikėjo – jų vaidmuo buvo antraeilis. Lenkijos AK ir lenkų nacionalinį pogrindį savo

slegiančia galia sutriuškino Raudonoji armija, jos kontržvalgyba „Smerš“ bei NKVD–NKGB struktūros. Lenkų komunistinių partizanų paskirtis buvo kita – tapti Lenkijoje kuriamo komunistinio režimo administracinio-komandinio aparato ir saugumo struktūrų kadrais – vadovaujančiais darbuotojais, kvislingine valdžia. Tuo pat metu nereikia pamiršti ir S. Kovpako vardo partizanų divizijos reido iš Vakarų Ukrainos į Lenkiją per Liublino vaivadiją iki pat Varšuvos prieigų vaidmens. Juk Raudonąjai armijai užėmus Liubliną, sovietų žvalgybos struktūros iš lenkų komunistinių pogrindžio veikėjų iškart sukūrė Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komitetą (Liublino komitetą), o Sovietų Sąjunga, pripažindama jį oficialia valstybės valdžia, užmezgė diplomatinius santykius. Užėmus Varšuvą, jis tapo iš Maskvos vadovaujama marionetine Lenkijos vyriausybe.

Rumunijoje sovietiniams partizanams įsitvirtinti nepavyko – ten buvo labai stiprios antirusiškos vietinių gyventojų nuotaikos, visiška izoliacija.

Sovietų vadovybę labai domino didžiulę strateginę reikšmę turintys „Karpatų vartai“ – tiesioginis išėjimas į Slovakiją ir Vengriją. 1944 m. viduryje šios šalys tapo pagrindiniais „taikiniais“ – planuota partizaninį judėjimą iš Ukrainos išplėsti į šių šalių teritorijas.

Į Vengriją UPJŠ vadovybė pasiuntė apie 2 tūkstančius partizanų. Tiesioginės karinės paramos puolančiai Raudonajai armijai jie nesuteikė, tačiau Vengrijoje partizanų atsiradimas turėjo didelę politinę ir moralinę reikšmę.

Slovakijoje padėtis buvo visai kitokia – 1939 m. ji tapo nominaliai „nepriklausoma“ šalimi, jos kariuomenės daliniai vokiečių okupuotoje Sovietų Sąjungos dalyje vykdė užnugario apsaugos funkcijas. Londone veikė Čekoslovakijos emigracinė vyriausybė, o jai ištikima slovakų kariuomenė, besiartinant Raudonajai armijai, siekdama išsaugoti buvusią santvarką, ruošė valstybės perversmą. Toks planas netenkino nei Sovietų vadovybės, nei jos marionečių – Čekoslovakijos komunistų partijos vadovų. Buvo nutarta šį procesą sužlugdyti – pasiųsti į Slovakiją mišrius Ukrainos PJŠ organizuotus ir parengtus partizanų būrius, sukelti komunistinį sukilimą. Nuo 1944 m. birželio prasidėjo jų permetimas į Slovakijos teritoriją parašiutais (buvo permesta 220 čekų bei slovakų ir 450 sovietinių partizanų). Jie tapo branduoliu organizuojant ir stiprinant vietinių komunistų partizanines pajėgas. 1944 m. rugpjūčio pabaigoje partizanų skaičius jau siekė 8 tūkstančius ir jie ėmėsi aktyvios veiklos – didelėje šalies dalyje sukėlė betvarkę. Į tai reaguodama Slovakijos marionetinė (provokiška) vyriausybė paprašė vokiečių įvesti kariuomenę. Norėdama išgelbėti šalį ir išeiti iš „Ašies valstybių“ sudėties, Slovakijos kariuomenė pradėjo sukilimą. Ukrainos PJŠ papildomai nusiuntė dar 3000 sovietinių partizanų ir ginkluotės (ten kariavo ir gen. M. Naumovo kavalerijos junginys, naujai sukurti partizanų junginiai „Pugačiov“, „Čiapajev“). Nesutikdami su Slovakijos nacionalinio komiteto sukurto Vyriausiojo partizaninio judėjimo štabo veikla, Čekoslovakijos komunistai paprašė Ukrainos PJŠ atsiųsti specialiąją vadovavimo grupę. Jau rugsėjo pabaigoje ji buvo suformuota ir skubiai atsiųsta (tai buvo GRU–NKVD–NKGB partizaninio-diversinio darbo veteranų profesionalų grupė). Prasidėjo partizaninis karas prieš vokiečių okupacinę kariuomenę ir chaosas. Kovoje prieš vokiečius komunistai įgijo patriotų aureolę, o užėmus Čekoslovakijos teritoriją Raudonajai armijai, komunistai sėkmingai paėmė politinę valdžią. 1946 m. Slovakija jau tapo „komunizmo ramsčiu“[3].

Tokia yra trumpa sovietinių partizanų veiklos apžvalga. Ukrainoje sovietinių partizanų veikla buvo daug aktyvesnė ir efektyvesnė nei Baltarusijoje, kur partizanų skaičius buvo didžiausias, o geografinės sąlygos jų veiklai ypač palankios. Po karo partizanų vadai tapo komunistinės nomenklatūros dalimi – partinio-sovietinio aparato darbuotojais, represinių struktūrų – NKVD ir NKGB vadovaujančiais kadrais.

Apibendrinant sovietinių partizanų formuočių veiklą kaip sistemą, galima padaryti išvadą,

kad tai buvo komunistinio totalitarinio režimo sudedamoji dalis, jo „ilgoji ranka“ vokiečių okupuotame užnugaryje, ekspansinės geopolitikos įrankis, veikęs kaip Raudonosios armijos avangardiniai, toli į priekį išsiveržę, būriai, padaliniai, junginiai, ištikimai ir besąlygiškai vykdę įsakymus, silpninę vokiečių užnugarį, ardę jų komunikacijas, padėję susigrąžinti jų okupuotas teritorijas bei įvykdyti pakartotinę 1939–40 m. okupuotų šalių okupaciją. Jie skverbėsi ir į kitas Vidurio bei Rytų Europos šalis, sudarydami sąlygas naujų šalių užkariavimui, komunistinių režimų sukūrimui, pavertusiam jas Sovietų Sąjungos – sovietinės imperijos satelitėmis. Tam šios specialiosios nereguliarios kariuomenės pajėgos buvo kuriamos, tokia yra jų veiklos ir joms keltų uždavinių esmė. Tuo pat metu tai paneigia sovietinių diversantų veiklą buvus partizaniniu judėjimu, – iš tikrųjų jis neturėjo jokio savarankiško, stichinio, liaudiško pasipriešinimo požymių.

Pagrindiniai sovietinių partizanų (diversantų) skirtumai nuo Lietuvos partizaninio jūdėjimo būtų šie:

1. Sovietiniai partizanai (diversantai) kovoje prieš vokiečių okupantus buvo tik pagalbinė jėga - pagrindinį vaidmenį kare atliko reguliarioji sovietų kariuomenė. Sovietinis partizaninis judėjimas buvo tik šio karo sudėtinė dalis, vyko laikinai vokiečių okupuotoje šalies teritorijoje, iš kurios buvo pasitraukusi rusų kariuomenė tebesitęsiant kariniams veiksmams fronte. Atvirkščiai, Lietuvos partizaninis nacionalinio išsivadavimo judėjimas buvo pagrindinė karinė jėga kovoje prieš sovietų okupantus, veikė visos teritorijos okupacijos sąlygomis, jau pasibaigus Europoje karui, be jokios išorinės pagalbos. Tai buvo jau atskiras partizaninis (tautos) karas už savo laisvę ir nepriklausomybę, oficialiai užsienyje niekur nepripažintas, nežinomas arba labai mažai žinomas. Atsidūrus už „geležinės uždangos“, Rusijos totalitarinio režimo jis buvo tiesiog nuslėptas, užslaptintas nuo pasaulio valstybių politikų, Vakarų visuomenės.
2. Sovietiniai partizanai nesusikūrė savaime, stichiškai. Tai buvo pačios valstybės – Sovietų Sąjungos, represinių bei žvalgybos struktūrų (NKVD, NKGB, RA GŠ VŽV (GRU), Centrinio partizaninio judėjimo štabo ir jo padalinių (vadovaujamų partinio-komandinio aparato darbuotojų) Stalino įsakymu organizuotos mišrios karinės - diversinės - žvalgybinės struktūros, atliekančios specialiąsias užduotis priešo užnugaryje, todėl, iš principo, partizaniniu judėjimu nevadintinos. Visos jos rėmėsi užfrontėje sukurta specialiųjų karinių pajėgų baze. Lietuvos partizaninis judėjimas – atvirkščiai – kilo savaime, stichiškai, „iš apačios“, piliečių iniciatyva, jų pačių sukurtas, todėl buvo „grynas“, be jokio dirbtinumo.
3. Iš užfrontės tiekiama visokeriopa parama, ten sukurti specialūs mokymo centrai, šioms formuotėms iškelti žvalgybiniai – diversiniai-kariniai - politiniai - propagandiniai uždaviniai iš esmės apsprendė ir jų veiklos taktinius, organizacinius, vadovavimo ir kitus ypatumus. Tuo metu tai buvo geriausiai paruoštos, geriausiai aprūpintos ir profesionaliausiai organizuotos masinės karinės-žvalgybinės-diversinės struktūros, vykdančios joms iškeltus ne tik bendrus, bet ir specifinius uždavinius kovojant ne vien prieš vokiečius, vokiečių okupacinį režimą, bet ir prieš tautinius sąjūdžius .Vieni iš pagrindinių jų uždavinių vokiečių užnugaryje buvo diversijos ardant vokiečių komunikacijas, trikdant jų kariuomenės tiekimą, renkant žvalgybinio pobūdžio žinias, t.y. silpninant vokiečių kariuomenę ir tuo prisidedant prie RA laimėjimų fronte. Sovietiniai partizanai veikė tik dalies valstybės teritorijos okupacijos sąlygomis, todėl gaudavo įvairiapusišką pagalbą. Lietuvos, Latvijos, Estijos, Ukrainos partizanai, atvirkščiai, vedė kovą visos jų šalių teritorijos okupacijos sąlygomis, negavo iš išorės jokios paramos, jokio aprūpinimo, net politinio-moralinio palaikymo. Didžiausias bendrumas (sovietiniams partizanams tarp daugybės kitų uždavinių tai buvo viena iš

jų veiklos sričių) - kova su okupaciniu režimu, kolaboracine sistema, juos saugančiomis represinėmis- karinėmis struktūromis, vengiant atvirų kautynių su reguliarios kariuomenės daliniais.

4. Lietuvos partizanai diversijų transporte, pramonėje, ūkyje nevykdė, nes strateginiam tikslui pasiekti tai ir nebuvo reikalinga .Diversinių veiksmų taktika karinėse komunikacijose būtų panaudota tik prasidėjus Vakarų valstybių karui su sovietais.Tuo tarpu sovietiniai partizanai, koordinuotai su karinėmis operacijomis fronte, vykdė tokias stambaus masto diversines operacijas geležinkelio linijose, kaip „Bėgių karas“, „Koncertas“.
5. Lietuvos partizaninis judėjimas geopolitiškai buvo visiškai izoliuotas nuo vakarų valstybių, negavo iš išorės jokios pagalbos. Atvirkščiai, sovietinių partizanų formuotės gaudavo visapusišką, ne tik materialinę, bet ir moralinę-psichologinę paramą. Iš sovietinio užnugario jiems buvo vadovaujama, palaikomas nuolatinis radijo ryšys, koviniai-diversiniai veiksmai derinami su karinėmis operacijomis fronte. Visą laiką šias formuotes papildydavo specialiose mokymo bazėse „Didžiojoe žemėje”“ paruoštais kadrais (vadovaujančiu sąstatu, žvalgybos, diversijų,sprogdinimo specialistais), karinės aviacijos pagalba vyko tiekimas ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis, uniformomis, avalyne, maistu. Junginių vadai nuskrisdavo instrukcijoms į Maskvą, ilsėdavosi geriausiuose viešbučiuose. Tuo pačiu junginiai iš užfrontės kariniais lėktuvais atskridusios štabo vadovybės būdavo inspektuojami vietose, vykdavo pasitarimai, apmokymai, instruktažai, kovinių apdovanojimų įteikimas – pvz., Ukrainoje tai atlikdavo Ukrainos partizaninio judėjimo štabo vadovybė, tarp jų ir štabo viršininkas T. Strokačas.
6. Sovietinių partizanų ir spec. paskirties formuotės jau vokiečių okupacijos metais visur be išimties kovojo su tų šalių nacionalinio išsivadavimo judėjimais ir pogrindžiu – Lietuvoje su LLA, LF , LLKS, VLIk-u ir kt. Ukrainoje jie vedė žiaurią, bekompromisinę su OUN-UPA, UNRA partizanais. Sovietinių partizanų kovos su lenkų AK turėjo tam tikrų savitų bruožų – nuo taktinės (karinės) taikos Vakarų Ukrainoje iki ginkluotos tarpusavio kovos Lietuvoje bei Vakarų Baltarusijoje.
7. Sovietiniai partizanai-diversantai veikė jiems labai palankiose sąlygose – didžiulėje miškingo, raižyto reljefo, vokiečių nekontroliuojamoje arba tik iš dalies kontroliuojamoje teritorijoje, šiems katastrofiškai trūkstant užnugario apsaugai karinių pajėgų. Vokiečiai pagrindinai stengėsi užtikrinti tik strateginių centrų ir pagrindinių komunikacijų apsaugą, visą periferiją palikdami sovietinių partizanų kontrolei. Atvirkščiai, Lietuvoje, kaip ir Ukrainoje, Latvijoje, Estijoje, partizaninis judėjimas, pasibaigus II pasauliniam karui, patyrė visą sovietinės imperijos represinių struktūrų, vidaus, pasienio, reguliariosios kariuomenės jėgą. Nugalėjus nacistinę Vokietiją, visos šios pajėgos buvo mestos kovai su nacionalinių išsivadavimų judėjimais Ukrainoje ir Pabaltijyje. Lietuvių partizanams teko kovoti su aukščiausio lygio žvalgybinio, diversinio, partizaninio karo profesionalais. Į Lietuvą buvo komandiruoti patyrę karinės kontžvalgybos „Smerš“, NKVD, NKGB karininkai, elitiniai NKVD, pasienio kariuomenės pulkai, jiems į pagalbą ateidavo reguliarioji kariuomenė. Sovietinės okupacinės kariuomenės daliniai buvo mobilūs, motorizuoti (gerai aprūpinti transportu), išdėstyti labai tankiai, koncentruotai ne tik didžiuosiuose miestuose, apskrityse, bet ir valsčių centruose, o tarp įgulų tebūdavo tik 10-15-18 km atstumai. Esant reikalui būdavo permetamos kovai su lietuvių partizanais divizijos iš Baltarusijos, Latvijos, Kaliningrado srities. Okupacinės kariuomenės asmeninė sudėtis Lietuvoje buvo pasiekusi nuo 50 tūkst. iki 150 tūkst. kareivių skaičių.
8. Sovietiniai partizanai niekur neturėjo vietinių gyventojų (valstiečių) palaikymo, šie buvo priversti bendradarbiauti tik prievarta, nes vokiečių okupacinė valdžia jų apginti negalėjo

– neturėjo jėgų. Ypač didelis vietinių gyventojų priešiškumas buvo Lietuvoje, Estjoje, Latvijoje, Vakarų Ukrainoje.Tai nesulyginama su Lietuvos partizanų veikla – jie turėjo didžiulę tautos paramą, vedė ilgą kovą remdamiesi tik jos vidiniais ištekliais, gyventoju palaikymu.

9. Sovietiniai partizanai ir jų spec. paskirties formuotės vykdė vietinių gyventojų terorą, represijas, taikydami kolektyvinės atsakomybės principą (baudė mirties bausme su vokiečiais kolaboravusių gyventojų šeimas), plėšikavo, užpuldinėjo, degino kaimus, žudė jų gyventojus. Lietuvoje pagrindinė jų kova irgi vyko su kaimų savisaugos būriais – daug kaimų buvo sudeginta, nužudyta daug jų gyventojų. Lietuvos partizanai tokių problemų neturėjo – pats kaimas buvo didžiausia jų atrama ir tvirtovė, būdavo puolamos tik skrebų ir rusų įgulos. Lietuvos partizanai nubaudė mirties bausme už kolaboravimą su priešu, išdavystes mažiau nei 10 tūkstančių gyventojų. Kolektyvinės atsakomybės principas nebuvo taikomas arba taikytas tik atskirais, ypatingais atvejais. Prieš partizanus ir pogrindį pokario metais veikė didžiulis slaptų agentų tinklas – apie 27,7 tūkstančiai „čekistų be antpečių“. Atviriems ir slaptiems kolaborantams padedant, buvo vykdomi masiniai nusikaltimai prieš lietuvių tautą, teroras, represijos, trėmimai, į Sibiro lagerius pateko daugybė lietuvių patriotų, jų kaulais nusėta Sibiro žemė. Tarp partizanų mirties bausme nubaustų vietinių gyventojų - kaip jau minėta, mažiau nei 10 tūkstančių žmonių – pagrindinai slaptų arba atvirų kolaborantų iš vienos pusės, bei nuo sovietinio teroro, represijų žuvusių tautiečių (26,5 tūkstančio), ištremtų, suimtų ir patekusių į Sibiro lagerius (332 tūkstančiai) bei ten žuvusių (apie 60 tūkstančių) skaičiaus yra tiesiog didžiulė praraja, nesulyginami aukų mastai, didžiulė disproporcija.[1]
10. Jeigu sovietiniai partizanai karinės aviacijos lėktuvais buvo aprūpinami įvairia ginkluote, šaudmenimis, sprogmenimis, kartais juos tiekiant per susidariusius fronto linijų „koridorius“, tai lietuviai partizanai jokio aprūpinimo „iš išorės“ niekada negavo – kovojo su ginklais, įsigytais dar karo metu, tik dalį jų ginkluotės papildydavo rusiški trofėjai. Visą laiką buvo šovinių deficitas – juos reikėjo taupyti, nes turėtos atsargos, ypač vokiškų, buvo labai ribotos (juos tekdavo rinkti iš gyventojų). Dėl šaudmenų stygiaus palaipsniui buvo atsisakyta prancūziškų šautuvų, kulkosvaidžių, vokiškų automatų MP-40, Stg-44 ir kt., ėmė vyrauti rusiški ginklai.
11. Rusijos propandoje iki šiol sėkmingai naudojamas mitas „apie garbingą išvadavimo nuo fašizmo misiją“ iš tikrųjų buvo jų ekspansinių geopolitinių planų įgyvendinimas – Vidurio (kiek įmanoma ir Vakarų) Europos tautų užkariavimas bei pavertimas savo vasalais, satelitais. Be abejonės, tokie pat uždaviniai, kaip pagalbiniai, buvo keliami ir sovietiniams partizanams – vokiečių okupuotos teritorijos susigražinimas, tame tarpe ir 1939-40 m. okupuotų valstybių reokupacija, tolesnė geopolitinė ekspansija į Vakarus, užgrobiant kitas Vidurio Europos šalis. Kitaip sakant, tai buvo ištikimas, paklusnus sovietinės totalitarinės sistemos geopolitinis įrankis. Lietuvos partizaninis judėjimas nepuoselėjo jokių ekspansinių planų, veikė tik savo etninėse žemėse, teturėdamas tik taurų ir garbingą tikslą - savo tautos Laisvę ir Nepriklausomybę.
12. Sovietinius partizanus vienijo tik viena ideologija ir bekompromisinė politinė totalitarinė jėga – komunistų partija. Lietuvių partizaninis judėjimas apjungė įvairių politinių įsitikinimų(išskyrus komunistinių) piliečius, kurie pirmiausia siekė Lietuvos valstybingumo atstatymo.
13. Sovietiniai partizanai, net jų stambūs junginiai, atvirų mūšių su reguliaria vokiečių kariuomene vengė, nes visada juos pralaimėdavo, būdavo sutriuškinami, todėl naudojo „išsisklaidymo“ taktiką. Stalininiai diversantai Lietuvoje, ko gero, teturėjo tik vieną

atvirą mūšį su 80-ties vokiečių kareivių motorizuotu būriu prie Inkleriškių km. Būdami geriau ginkluoti (rusų karo aviacijos pagalba aprūpinti ne tik automatiniais ginklais, bet ir minosvaidžiais, prieštankiniais šautuvais) ir turėdami kiekybinį pranašumą, privertė vokiečius atsitraukti. Lietuvos partizanai tokių mūšių su NKVD kariuomenę turėjo daugybę, ypač jų nevengė 1944-45 m., padarydami priešui daug nuostolių. Pvz., vien tik 1946 m. lietuvių partizanai įvykdė 1840 antpuolių.[23]

14. Didelė sovietinių partizanų dalis NKVD spec. mokyklose buvo apmokyti partizaninės kovos taktikos, diversinio – žvalgybinio darbo, naudojimosi įvairių sistemų ginklais, sprogdinimo ir kt. dalykų. Lietuvių partizanai visko mokėsi patys, kovos eigoje, daug talentingų vadų tapo tikrais partizaninio karo profesionalais, taktikos specialistais. 1944 m. LLA į vokiečių karinės žvalgybos (Abvero) mokyklas buvo pasiuntusi apie 200 kursantų. Apytikriai apie 100 iš jų partizaninę veiklą išlikę liudijimai – dalis jų greitai žuvo (juos labai „medžiojo“ rusų kariuomenės kontržvalgyba „Smerš”), kiti turėdavo paklusti jau esamai partizanų vadovybei, kurios daugelis buvo paskirti būrių, kuopų vadais, štabų pareigūnais. Desantininkai neturėjo jokių privalumų – viskas priklausė nuo jų asmeninių savybių, sugebėjimo. Žymiausias iš jų – A. Starkus-Montė, gabus vadas ir drąsus karys, tapo Algimanto apygardos vadu.
15. Sovietinių partizanų pagrindą sudarė represinių struktūrų (NKVD-NKGB) pareigūnai, sovietinio-partinio aparato darbuotojai, okupuotose teritorijose Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje buvo vykdoma prievartinė mobilizacija. Lietuvos partizanai buvo savanoriai, galiojo laisvo apsiprendimo principas, nebuvo jokios prievartos.

4. Ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo judėjimas – Ukrainos sukilėlių armija (OUN–UPA).

UVO (Ukrainos karinė organizacija), o nuo 1929 m. susikūrusi OUN (Ukrainos nacionalistų organizacija) buvo įgijusi didžiulį pogrindinės kovos prieš lenkų okupacinę valdžią patyrimą – veikė griežčiausios konspiracijos sąlygomis, turėjo platų įslaptintą agentūros tinklą, gerai organizuotas pogrindžio struktūras, užsiėmė aktyvia politine propaganda, kūrė pogrindines sukarintas jaunimo grupes, vykdė teroro aktus, diversijas, turėjo savo atstovybes užsienio valstybėse. Ji siekė sukurti nepriklausomą Ukrainos valstybę, tam panaudodama ir karinius metodus. Jau 1929 m., pirmojo OUN suvažiavimo metu, pareikšta, kad, „vykstant nacionalinei revoliucijai, iš Ukrainos žemių turi būti išvyti visi okupantai“. Galima sakyti, jog ji paskelbė pogrindinį karą prieš lenkų valstybę.

Jos vadai buvo pogrindžio kovos profesionalai. Jau tuo metu OUN palaikė ryšius su Lietuva ir gaudavo iš jos paramą. OUN vadovui J. Konovalecui buvo suteikta Lietuvos pilietybė ir jis lankydavosi Kaune. Laisvės alėjoje Nr. 20 buvo spausdinami OUN leidiniai – žurnalai „Surna“, „Nacionalist“, brošiūros, veikė lietuvių ir ukrainiečių draugystės bendrija. Oficialus OUN atstovas palaikė ryšius su Lietuvos vyriausybės, Užsienio reikalų ministerijos (matyt – ir žvalgybos) atstovais. Iš Lietuvos per užsienio valstybių ambasadas OUN užsienio atstovybėms buvo teikiama finansinė parama.

Prasidėjus II pasauliniam karui ir sovietams okupavus bei prijungus Vakarų Ukrainą prie Ukrainos TSR, organizacijoje kilo ideologinių nesutarimų dėl kovos už Ukrainos nepriklausomybę metodų ir taktikos. 1940 m. pradžioje įvyko OUN skilimas į dvi frakcijas: radikalų (revoliucinį) OUN-B (S. Banderos) ir nuosaikųjį OUN-M (A. Melniko). S. Banderos ir jo bendražygių įsitikinimu, Vokietija tebuvo laikina sąjungininkė, todėl jų organizacija turėjo pati ryžtingai kovoti už Ukrainos valstybės sukūrimą. A. Melnikas laikėsi pasyvios taktikos, tikėdamasis, kad

patys vokiečiai padės sukurti nacionalinę valstybę.

1919–39 m. Lenkijai atitekusi Vakarų Ukraina, kurioje gyveno 6 mln. ukrainiečių, tapo nuožmios, nesutaikomos lenkų ir ukrainiečių priešpriešos arena. Pilsudskinės Lenkijos okupacinė valdžia, būdama kraštutinai šovinistinė, pačiais agresyviausiais, gėdingiausiais būdais vykdė ukrainiečių nacionalinę priespaudą, diskriminaciją, prievartinę asimiliaciją – uždarinėjo ukrainiečių mokyklas, cerkves, gimnazijas. Ukrainiečiai neturėjo ne tik savo savivaldos, bet netgi kultūrinės autonomijos. Jie negalėjo užimti jokių administracinių postų, buvo uždrausta ukrainiečių kalba valstybinėse ir administracinės valdžios įstaigose, jie laikyti „antrarūšiais žmonėmis", turėjusiais „perimti aukštesnę lenkų civilizaciją"[50]. Vakarų Ukraina lenkų valdžios oficialiai buvo vadinama „Rytų Mažąja Lenkija" („Malopolska Wschodnia"), uždraudžiant net Vakarų Ukrainos pavadinimą, o patys ukrainiečiai – „rusinais". Vyko brutali krašto kolonizacija ir polonizacija, visiškas ukrainiečių pilietinių teisių ir laisvių ignoravimas, teroras, represijos, jų kultūros, švietimo ribojimas, visoks trukdymas, beribė vietinės lenkų valdininkijos savivalė. Iš ukrainiečių kalbos buvo tyčiojamasi, ja negalima buvo pasiekti jokio mokslo. Lvovo Jano Kazimiro universitete ir kitose aukštosiose mokyklose buvo panaikinti visi fakultetai ukrainiečių kalba, vien Lvovo srityje iš 1922–23 m. buvusių 2435 mokyklų iki 1934–35 mokslo metų beliko tik 457. Visokiais būdais buvo pažeidinėjamos ukrainiečių politinės teisės, mokymo įstaigose buvo vykdoma lenkinimo politika, iš mokyklų šalinami mokytojai ukrainiečiai. Lenkija, pasiskelbusi unitarine valstybe, sulaužė visas tarptautines sutartis, net savo konstituciją (Versalio sutarties 2 straipsnis, Rygos sutarties 7 straipsnis ir Lenkijos Respublikos konstitucijos 111–116 straipsniai), įpareigojančias gerbti pagrindines kitų tikėjimų ir tautybių gyventojų teises. Lenkų požiūris į kaimynystėje gyvenančias tautas buvo kupinas paniekos, tuščio pasipūtimo ir tamsumo, tiesą sakant, jas net nelaikė vertas būti tautomis. Dėl to tarpukario Lenkija taip ir netapo integruota šalimi – buvo centrinė, etninė Lenkija, ir jos okupuotos jos sritys – „beteisės kolonijos".

Lenkų policija sukūrė slaptą agentūros tinklą (slaptieji agentai – „konfidentai") – per jį buvo vykdomas ukrainiečių sekimas, pranešama apie bet kokias „antivalstybiškumo apraiškas".

Kraštas buvo lenkinamas ir kolonizuojamas pagal valstybinę Lenkijos programą apgyvendinant lenkų kolonistus – „osadnikus". Į Galiciją ir Volynę iki 1938 m. buvo atkelta 200 tūkstančių lenkų kolonistų, iš jų dauguma buvusių 1918–1919 m. Lenkijos–Ukrainos karo veteranų, Pilsudskio legionierių, su šeimomis – teisėtai vadintinų kariniais kolonistais. Jiems buvo veltui dalijama geriausia žemė, kuriamos kolonijos (gyvenvietės), jie tapo pagrindine lenkiško okupacinio režimo atrama. Lenkų kolonistai sudarė absoliučią daugumą įvairiose administracinėse įstaigose, buvo paskirti mokyklų mokytojais (1935 m. jau 77,7 % mokytojų buvo lenkai). Buvo sukurta daug sukarintų lenkiškų organizacijų, kaip papildoma policinė-represinė struktūra veikė Pasienio teritorijų apsaugos korpusas. Lenkijos valdžios vykdomų karinių-policinių pacifikacijų, t. y. masinio teroro, represijų prieš ukrainiečius metu, jie būdavo patys aktyviausi jų dalyviai, pagalbininkai. Kadangi lenkų kolonistai buvo okupacinės valdžios vykdomos antiukrainietiškos politikos pagrindinė atrama ir įrankis, jiems sudarytos ir išskirtinės sąlygos – veltui (kaip jau minėta anksčiau) dalijama žemė, įvairios įmonės. Kolonistų kaimai gyveno geriausiai, su vietiniais gyventojais nesiskaitydami, žiūrėdami į juos „iš aukšto". Tokia politika tik padidino vietinių ukrainiečių nedarbą ir skurdą, nes daugelis žemės nebeįstengė išsipirkti. Ukrainiečiams nustatytos kontribucijos, revizijos kaimuose ir kooperatyvuose, bet kokių kultūrinių autonominių siekių slopinimas, taip pat didžiulė socialinė nelygybė gimdė pilietinio nepaklusnumo aktus[50].

Galima sakyti, kad lenkų–ukrainiečių konfliktai buvo nesibaigiantys ir vyko visose gyvenimo srityse. Dėl vis didėjančio antagonizmo tarp ukrainiečių ir lenkų kildavo susirėmimų, būdavo padegamos kolonistų sodybos, sabotuojami okupacinės valdžios potvarkiai, užpuolamos jų administracinės įstaigos. Šią veiklą organizavo ir vykdė pogrindinės ukrainiečių organizacijos

OUN nariai, kuriuos palaikė didžioji tautos dalis.

1930 m. priešiškumas tarp ukrainiečių ir atkeldintų kolonistų pasiekė kritinį tašką. Asmeniniu J. Pilsudskio įsakymu buvo surengta pirmoji pacifikacija (baudžiamoji akcija) tuometinėse Lvovo, Tarnopolio, Stanislavovo vaivadijose, apėmusiose 16 sričių ir 450 kaimų, kurią vykdė Lenkijos okupacinė administracinė valdžia, remiama policijos ir karinių dalinių (ulonų). Atvykę jie naikindavo viską, kas ukrainietiška: plėšė iškabas su ukrainietiškais visuomeninių-kultūrinių organizacijų pavadinimais, daužė ir naikino skaityklas, bibliotekas, kooperatyvus, griovė pastatus, naikindavo, konfiskuodavo ir išgrobstydavo turtą. Būdavo net moterų išprievartavimo atvejų. Kratų metu išmušdavo namų langų stiklus, ant žemės išpildavo valstiečių grūdus, sudaužydavo buities reikmenis. Žmonės buvo mušami šautuvų buožėmis, plakami rimbais ar šompolais, visaip fiziškai žalojami (vienas ulonas žmogų laikydavo už kojų, kitas už rankų, o trečias plakdavo). Ukrainiečius suklupdydavo ant žemės ir versdavo giedoti Lenkijos himną, šaukti „Tegyvuoja Pilsudskis!“ ir pan. Lenkai vykdė prieš ukrainiečių tautą brutalų terorą, taikydami „kolektyvinės atsakomybės“ principą. Baudžiamosios akcijos metu buvo uždarytos trys ukrainiečių gimnazijos, 145 ukrainietiškos socialinės-kultūrinės įstaigos, 40 sporto įstaigų, 8 kooperatyvai, 46 „Prosvitos“ („Švietimo“) rateliai, draugijos „Gimtoji mokykla“, suimami kultūrinės-intelektualinės inteligentijos atstovai. Iš viso akcijos metu areštuota apie 2000 ukrainiečių, 1/3 jų nuteisti kalėti. Kaimams buvo uždėtos didžiulės kontribucijos, juose apsistodavo lenkų kavalerijos daliniai, kuriuos turėdavo išlaikyti vietiniai valstiečiai.

Be masinių baudžiamųjų akcijų, būdavo taikomos ir lokalios, atskirose vietovėse. Jas vykdydavo kariškiai ir policija (išlikusios nuotraukos apie 1934 m. vykdytą pacifikaciją)[60].

Kratos būdavo atliekamos ir ukrainiečių pravoslavų cerkvėse, Ukrainos graikų katalikų bažnyčiose. Pacifikacijas galima vadinti žiauriais pogromais, masiniu teroru, brutalia fizine prievarta, moraliniu pasityčiojimu iš ukrainiečių.

Ukrainiečiai nepasidavė ir į tokius lenkų veiksmus atsakė radikaliu nacionalizmu. OUN pogrindžio nariai vykdė teroro aktus prieš lenkų valdžią, degino kolonistų sodybas, vykdė diversijas, o 1934 m. nušovė pacifikaciją organizavusį Lenkijos vidaus reikalų ministrą generolą B. Perackį. Kovojantys už Ukrainos laisvę ir nepriklausomybę ukrainiečiai buvo žiauriai persekiojami, suėminėjami, teisiami ir sodinami į kalėjimus, konclagerį Bereza Kartuzskaja (įkurtą Polesėje, Vakarų Baltarusijoje, kuriame kalėjo ir lietuvių patriotai). Lenkų okupacijos metais Vakarų Ukrainoje represijos palietė iki 1 220 000 ukrainiečių[31, 32, 33, 38].

Buvo lenkinami vietinių gyventojų vardai, pavardės, keičiami ukrainietiški geografiniai pavadinimai. Dalis ukrainiečių buvo deportuota į Lenkijos centrines sritis.

1938 m. buvo įvykdyta antra pacifikacija, nukreipta prieš Ukrainos stačiatikius. Pagal istoriką ir publicistą Zbignevą Zaluskį, jos metu „tiktai Volynėje katalikų bažnyčiomis buvo paverstos 139, sugriautos 189 cerkvės, o palikta veikiančių tik 151. Žingsnis po žingsnio buvo likviduojamos ukrainiečių kultūrinės ir ūkinės įstaigos Galicijoje. Volynėje, kaimuose, kur 80 % gyventojų sudarė ukrainiečiai, iš 2000 bendrojo lavinimo mokyklų tik 8 bebuvo ukrainiečių, o 500 mokyklų ukrainiečių kalba tebuvo tik kaip viena iš mokomų disciplinų“[50]. Represuoti stačiatikių dvasininkai, tikintieji prievarta buvo verčiami priimti Romos katalikų tikėjimą[34]. Nuolat buvo spausdinami draudžiamų knygų, almanachų, kalendorių ir kitų leidinių sąrašai. Lenkų okupacinė valdžia rengėsi visai likviduoti ukrainietiškas mokyklas. „Nėra jokios ukrainiečių tautos, – pareiškė Lenkijos vyriausybės švietimo ministras S. Grabskij, ukrainiečių tauta – tai tik komunistų propagandinė išmonė.“ Per 25 metus „ukrainiečių klausimą“ buvo planuota išspręsti[60].

„Cerkvių griovimas buvo vykdomas tiesiog vandališkai. Nakčia, netikėtai, ginkluoti kulkosvaidžiais, pasirodydavo būrys lenkų policininkų, kartais su areštantais (kaliniais), ir iki ryto cerkvė

būdavo sugriaunama iki pamatų. Taip pat baisiai, tiesiog barbariškai, būdavo išsityčiojama iš šventų relikvijų, religinių apeigų dalykų. Dvasininkai ir tikintieji, kurie bandydavo ginti savo šventybes, būdavo policijos sumušami, areštuojami ir teisiami[50]".

Lenkų kariuomenės daliniai Volynėje šaudė į protestuojančius ukrainiečių demonstrantus. Tai gimdė nacionalinį pasipriešinimą, OUN palaikymą, kalėjimuose ir konclageryje Berza Kartuzskaja kalėjo daugybė ukrainiečių ir baltarusių[50]. Tokia lenkų vykdoma antiukrainietiška politika Vakarų Ukrainoje „pasėjo vėją, bet pjovė audrą".

Visiškai tokia pati kolonijinė-diskriminacinė Lenkijos politika buvo vykdoma ir Vakarų Baltarusijoje. 1921–39 m. į ją iš centrinės Lenkijos buvo atkelta net 300 tūkstančių lenkų kolonistų – „osadnikų", taip pat daugybė lenkų valdininkų, darbininkų. Vietoj pažadėtos kultūrinės autonomijos prasidėjo arši polonizacija. 1923 m. buvo 400 baltarusių mokyklų, o beliko veikiančios tik 37. Tuo pat metu atidaryta 3380 lenkiškų mokyklų. Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje lenkų okupacijos metais katalikų bažnyčiomis paversta net 1300 cerkvių, ir dažniausiai – su kraujo praliejimu[50].

1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašytas Molotovo–Ribentropo paktas, geopolitiškai pasidalijant įtakos sferomis. Visų pirma jis sprendė Lenkijos pasidalijimo tarp dviejų imperijų – raudonosios (sovietų) ir rudosios (vokiečių nacių) klausimą, buvo nustatyta demarkacinė linija tarp abiejų okupacinių zonų (galima sakyti, įvykdė IV Lenkijos padalijimą). 1939 m. rugsėjo 1 d. Lenkiją užpuolė Vokietijos kariuomenė ir per kelias savaites ją sutriuškino. Rugsėjo 17 d. nuo rytinių Lenkijos sienų puolimą pradėjo Raudonoji armija, triuškindama ir imdama demoralizuotos lenkų kariuomenės likučius į nelaisvę. Keista, tačiau Lenkijos vyriausybė nepaskelbė karo padėties su Sovietų Sąjunga, palikdama jai teisinį pretekstą išvengti atsakomybės už pradėtą II pasaulinį karą, nors sovietai pagal Pakto su vokiečiais susitarimą okupavo net 51 % jos teritorijos. Vakarų Ukraina 500 metų buvo besikeičiančių okupantų – lenkų, austrų, rumunų, vengrų, vokiečių – valdžioje, todėl jos prijungimas 1939–40 m. prie Sovietų Sąjungos vietinių gyventojų buvo laikomas tik kaip vieno okupacinio režimo pakeitimas kitu. Netrukus prasidėjo NKVD teroras, represijos, suėmimai, trėmimai.

1941 m. birželio 22 d. prasidėjo karas tarp nacistinės Vokietijos ir stalininės Rusijos. Jau birželio 30 d., vokiečių kariuomenei įžengus į Lvovą, OUN vadovybė paskelbė Ukrainos nepriklausomos valstybės įkūrimo aktą. Tai vokiečiams labai nepatiko – S. Bandera ir jo artimiausi bendražygiai buvo suimti ir atsidūrė Zaksenhauzeno konclageryje. OUN vokiečiai uždraudė, jos nariai buvo persekiojami ir suėminėjami, tačiau pogrindis sėkmingai veikė toliau. Jo tolesnės veiklos išdava buvo jau pogrindžio armijos – OUN–UPA – sukūrimas.

Ukrainos sukilėlių armija (UPA) – pagrindinė ir masinė ukrainiečių tautos karinio pasipriešinimo jėga, 1942 m. pabaigoje–1943 m. pradžioje sukurta politinės organizacijos OUN-B. Ji kovojo prieš abu okupantus – hitlerinį nacistinį ir stalininį komunistinį totalitarinius režimus bei lenkų Armiją Krajovą – senus priešus, vėl siekusius prijungti prie Lenkijos Vakarų Ukrainą. UPA strateginis tikslas buvo savarankiškos Ukrainos valstybės sukūrimas, liaudies demokratija ir tautų lygybė.

OUN-B vadovas S. Bandera jau nuo 1941 m. vasaros kalėjo Vokietijoje, Zaksenhauzeno konclageryje, o po karo tapo politiniu emigrantu. OUN karinės struktūros – UPA sukūrimui ir vadovavimui, jis, savaime suprantama, jokios įtakos nebeturėjo, nors tai buvo jo revoliucinio politinio-idėjinio sparno, OUN-B, bendražygių veiklos rezultatas. Matyt, dėl to sovietinėje istoriografijoje UPA kovotojai vadinami „banderininkais".

Vokiečių okupacinės valdžios teroras prieš ukrainiečius nuo 1942 m. įgavo sisteminį charakterį, o maisto produktų rekvizicijos, jaunimo siuntimas darbams į Vokietiją, gyventojų sušaudymai, teroras, represijos tapo neapykantos ir keršto vokiečiams priežastimi. OUN–UPA vadai matė,

kad karas su vokiečiais neišvengiamas, o 1943 m. jos eiles masiškai papildė pagalbinėje policijoje tarnavę ukrainiečiai. Vietoj jų į šią tarnybą įstojo vietiniai lenkai, o tai 1943 m. sukėlė tarp ukrainiečių ir lenkų mažumos kilusius tarpnacionalinius konfliktus ir abipusį terorą.

Vokiečių okupacijos metais Vakarų Ukrainoje aktyviai veikė lenkų pogrindinė Armija Krajova, taktiniais sumetimais bendradarbiavusi ir su Ukrainos sovietiniais partizanais. Vakarų Ukrainos sovietinių partizanų formuotėse, NKVD, RA GŠ GRU būriuose iš viso veikė iki 5 tūkst. lenkų tautybės asmenų, o 1944 m. Ukrainos PJŠ kadrų pagrindu buvo suformuotas Lenkijos PJŠ, sudarytas iš keturių junginių. Daug lenkų dirbo vokiečių administracijos organuose, sudarė vietinės policijos daugumą, tarnavo lenkų pagalbinės policijos batalionuose, kurie, o ypač 202-asis, pasižymėjo žiauriomis baudžiamosiomis akcijomis prieš ukrainiečius. Lenkų policijos batalionai buvo dislokuoti Kobrine, Kovelyje, Klevanėje, Ružičiuose ir kitose vietovėse. Iš Lenkijos buvo atsiųsta „mėlynoji“ policija – taip vadinti pagal uniformų spalvą lenkų policijos padaliniai, įkurta net jų mokykla. Vokiečiai lenkus priimdavo tarnauti ir į žandarmeriją.

Pagal vietinio lenko prisiminimus, „buvo malonu pažiūrėti į tuos būrius, nors ir vilkinčius vokiškais mundurais, kaip jie gražiai marširuoja, traukdami lenkišką dainą. Tai matydami ukrainiečiai visai nuleido galvas, jų nusiminusiuose veiduose matyti baimė...“[50]

Visas šias tris, atrodė, visiškai skirtingas struktūras: AK, sovietinius lenkų partizanus, vietinėje policijoje, policijos batalionuose, okupacinėje administracijoje tarnaujančius lenkus, vienijo vienas bendras bruožas – žiaurus teroras prieš ukrainiečių tautą, pogromai, žudynės, kaimų deginimai. Pvz., Cholmščinoje nuo 1942 m. rugpjūčio iki 1943 m. pradžios lenkai nužudė net 543 mokytojus, šventikus, gydytojus, atsargos karininkus ir kitus nacionalinės inteligentijos atstovus – visuomenės elitą. Vien religiniu pagrindu buvo vykdomos žudynės – pvz., Grubešovščinoje buvo nužudyta 2000 ukrainiečių pravoslavų. Lenkų policijos batalionai nekovojo prieš sovietinius partizanus, o tik prieš ukrainiečius[50].

1943 m. spalį OUN Saugumo tarnybos analitiniame rašte susidariusi padėtis buvo labai aiškiai atskleista: „Lenkai elgiasi: 1) „kaip vokiečių administracijos tarnautojai (tam priskirtini ir kriminalinės policijos, pagalbinės policijos batalionų kariai – R. P.); 2) kaip raudonieji partizanai (sudarę atskirus nacionalinius junginius – R. P.); 3) kaip nepriklausoma ginkluota jėga (stipriausia iš jų Armija Krajova, vadovaujama lenkų emigracinės vyriausybės Londone, ir Gvardija Liudova – mažai skaitlinga prokomunistinė Maskvos valdoma ir remiama sukarinta struktūra, vėliau pervadinta į Armija Liudova – R. P).<...> Iki šiol nėra patvirtintų duomenų apie žymesnius lenkų puolimus prieš raudonuosius, arba, atvirkščiai, raudonųjų prieš lenkų policininkus (tarnaujančius vokiečiams – R. P.), taip pat prieš lenkų gaujas (AK). Iš to galima daryti išvadą, kad vokiečiai, kaip ir bolševikai, naudoja lenkus kaip ginklą prieš mus, be to, lenkai visai nepasirengę žūti kartu su vokiečiais arba visiškai atsiduoti bolševikams. <...> Iš esmės aktyvus lenkų elementas (sukarintos pajėgos ir jų rezervas – R. P.) išsaugotas ir <...> rengiasi palankiu momentu dideliam savarankiškam puolimui (operacijai „Burza“ („Audra“) – R. P.).“

Ukrainos OUN–UPA ir lenkų AK partizanų veikla pasižymėjo etniniais konfliktais, kurie, iš dalies, ir buvo neišvengiami dėl principinių, diametraliai priešingų abiejų kovojančių pusių politinių nuostatų. To neatsitiko nei su rumunų, nei su vengrų tautinėmis mažumomis, kurios išliko lojalios ukrainiečių kovai už laisvę, o OUN–UPA vadovybė buvo užmezgusi ryšius su Rumunijos ir Vengrijos aukščiausiosios karinės-politinės vadovybės atstovais. Su lenkų karinepolitine vadovybe užmegzti OUN–UPA kontaktai buvo nevaisingi dėl nesutaikinamų abiejų pusių pozicijų. Lenkų AK vadai Varšuvoje ir emigracinė lenkų vyriausybė Londone viską bandė išspręsti prievarta ir karine jėga, kategoriškai, iš principo, laikydama Vakarų Ukrainą neatskiriama vieningos Lenkijos dalimi. Tokios pat pozicijos laikėsi ir karingai nusiteikusi lenkų tautinė mažuma, 1921–39 m. atkelti kolonistai, laikydami Vakarų Ukrainą savo „teisėta žeme“. AK

tikslas buvo Lenkijos valstybingumo atstatymas su 1939 m. sienomis, t. y. ir su etniškai jiems nepriklausančiomis žemėmis – Vakarų Ukraina, Vakarų Baltarusija ir Vilniaus kraštu. Tuo pat metu Ukrainos OUN–UPA kovotojų strateginis tikslas buvo aiškus ir bekompromisis – Ukrainos nepriklausomos valstybės sukūrimas jos etninėse žemėse, įvairiais būdais kovojant su visais jos priešais – vokiečiais, sovietais, lenkų AK, ją palaikančia daugiausia šovinistiškai nusiteikusia lenkų tautine mažuma, vokiečiams tarnaujančiais lenkų policijos batalionais bei okupacinės administracijos pareigūnais. Galima sakyti, kad „lenkų šovinizmo dalgis atsitrenkė į ukrainiečių nacionalizmo akmenį". Tarpetninė įtampa pasiekė savo apogėjų ir prasiveržė nesuvaldomai kaip vulkanas. Ypač kruvini įvykiai jau 1943 m. prasidėjo Volynėje, o vėliau Galicijoje – srityse, kur buvo apgyvendinta daugiausia lenkų kolonistų (kaip minėta anksčiau – buvusių kariškių, Pilsudskio legionierių arba, tiksliau sakant, karinių kolonistų), turėjusių „stovėti Lenkijos interesų šiame krašte sargyboje".

Didele dalimi šiuos kruvinus įvykius išprovokavo lenkų policijos batalionų (šucmanų), dažnai kartu su vokiečiais, vykdomos prieš ukrainiečių kaimus baudžiamosios akcijos – pogromai, žudynės, kaimų deginimai. Lenkus buvo bandyta „išstumti" į Lenkiją, depolonizuoti šį kraštą. Jie buvo perspėti – trumpai ir aiškiai liepta išsikraustyti į savo tėvynę. 1943 m. liepos mėn. OUN žurnalas „Prie ginklo" („Do zbroi") rašė: „Tegul jie eina kurti Lenkiją savo žemėje, o čia tik gali pagreitinti savo gėdingą mirtį." Kaimams UPA pateikė ultimatumą – išsikraustyti iki nustatyto termino į savo tėvynę. Armija Krajova, kaip kolonijinės-ekspansinės politikos įrankis, siekdama Vakarų Ukrainą vėl prijungti prie Lenkijos, šio reikalavimo lenkų mažumai vykdyti neleido, o įsakė: „Neklausyti ukrainiečių!" Prasidėjo kruvini etniniai konfliktai – lenkų kaimų žudynės. AK atsakė tuo pačiu, žudydama ir degindama ukrainiečių kaimus. 1944 m. tai išplito jau ir į Galiciją. Apie AK ir vietinės lenkų milicijos (kaimų savigynos) dalyvavimą ukrainiečių etninėse žudynėse savo atsiminimuose aprašė AK narys Stefan Dambski[26]. Tarpusavio etniniuose konfliktuose žuvo daug civilių gyventojų, kurių didžiąją dalį sudarė lenkai (apie 40–60 tūkst., kai kuriais šaltiniais – net 100 tūkst. aukų, tačiau šiuolaikinių ukrainiečių istorikų duomenimis, gali neviršyti 35 tūkstančių), o mažesniąją dalį – ukrainiečiai (apie 15 tūkstančių civilių aukų, tačiau gali siekti iki 24 tūkstančių). Be abejo, tokiais nacionaliniais konfliktais buvo suinteresuotos abi pusės – vokiečių okupacinė valdžia ir sovietai, tai vykdę spec. tarnybų rankomis. Galima sakyti, kad tikrieji etninio konflikto aukų skaičiai nežinomi iki šiol ir yra tapę negarbingų politinių manipuliacijų ir informacinio karo priemone[8, 10].

Tuo metu, kai Prancūzijos, Jugoslavijos, Lenkijos partizaniniai judėjimai rėmėsi gaunama efektyvia parama iš Anglijos, JAV ar Sovietų Sąjungos, OUN–UPA susikūrė ir rėmėsi tik savo jėgomis, tik vidiniais tautos resursais, viską pradėdama „nuo nulio". Reikėjo laiko sukurti nors minimalią materialinę bazę, būtiną partizaninio karo pradžiai, vieningą, drausmingą, pavaldžią centrinei vadovybei sukilėlių armiją. Tuo metu veikė daugybė savarankiškų sukarintų formuočių, iš kurių stambiausios buvo Polesės Sečė, UNRA (Ukrainos liaudies revoliucinė armija), gyventojų savigynos būriai, Ukrainos liaudies savigyna, OUN-M karinės formuotės, kovojusios prieš sovietinius partizanus (Liaudies savigyna 1943 m. rugpjūtį prie Deliatino sutriuškino sovietinių partizanų brigadą, vadovaujamą S. Kovpako). Visas jas savo „tvirta ranka ir geležine valia" apjungė į UPA ir ėmė vadovauti OUN-B. 1943–44 m. sandūroje UPA turėjo jau 40 tūkstančių kovotojų, o iš viso jos eilėse pabuvojo apie 400 tūkstančių žmonių (remiantis įvairiais šaltiniais, UPA sukilėlių skaičius skiriasi). OUN turėjo savo Saugumo tarnybą, įslaptintą agentūrą, puikiai teritoriniu principu organizuotą pogrindį (štabus, skyrius, kuopeles), rėmėjus.

Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimo struktūra buvo sudaryta iš keturių sudėtinių dalių: politinės organizacijos OUN, karinių UPA formuočių, Karinio vadovavimo ir kontrolės centro (vyriausiosios UPA vadovybės) bei koordinacinio nacionalinio organo (UGOR).

Išsivadavimo kova tęsėsi 10 metų, remiama ir palaikoma absoliučiai didžiosios tautos dalies, kuri tvirtai tikėjo, kad ukrainiečiai turi visą teisę turėti nepriklausomą valstybę. Kaip ir po I pasaulinio karo, tikėtasi, kad abi kariaujančios pusės nusilps ir Vakarų demokratijos diktuos joms savo sąlygas, suteikdamos okupuotoms tautoms laisvo apsisprendimo teisę, arba prasidės Vakarų valstybių karas su Sovietine Rusija.

UPA veikimo teritorija buvo didžiulė, apėmė 10 sričių, apie 150 000 kvadratinių km plotą, kuriame gyveno apie 15 mln. gyventojų[7]. Aktyvius kovinius veiksmus ji vykdė ir savo etninėse žemėse, atitekusiose Lenkijai: Lemkovščinoje, Peremyšlščinoje, Jaroslavščinoje, Chomščinoje, Podliašje. Be to, UPA partizanai aktyviai veikė ir už buvusios Kerzono linijos pietrytinėje Lenkijos dalyje – Cholmščinoje (Zabužje), savo senose etninėse žemėse pagal kairįjį Bugo krantą. Nustačius Sovietų Sąjungos–Lenkijos sienos ribas ir sutraukus abiejų šalių pasienio kariuomenę jos apsaugai, UPA ten įkūrė 6-ąją karinę apygardą kodiniu pavadinimu „San“, kuri veikė autonomiškai. Aktyvūs kovos su Lenkijos kariuomene veiksmai tęsėsi iki 1948 m. Lenkai kovojo ne tik karinėmis priemonėmis, bet ir vykdė etnines akcijas – deportavo ukrainiečius iš jų gimtųjų žemių pietrytinėje Lenkijos dalyje.

1944 m. liepos 11–15 d. įvyko ilgai ruoštas Ukrainos Vyriausiosios Išsivadavimo Rados didysis susirinkimas (UGOR), kuris tapo išsivadavimo kovos bendranacionaliniu vadovybės centru. Buvo išrinktas pogrindinio parlamento prezidentas, užsienio ir vidaus reikalų ministrai, o Generalinio sekretoriato sekretoriumi ir karo reikalų ministru paskirtas vyriausiasis UPA vadas papulkininkis Roman Šuchievič (Taras Čiuprinka). Dalis parlamento narių, vadovaujamų užsienio reikalų ministro, išvyko į užsienį atstovauti Išsivadavimo Radai (Tarybai) Vakarų demokratiniame pasaulyje[23].

Paskutiniai mūšiai su vokiečiais, siekiant apsirūpinti trofėjiniais ginklais, vyko 1944 m. rudenį. Nuo šio laikotarpio kautynės vyko tik su Raudonosios armijos ir NKVD daliniais.

Sovietiniai partizanai Ukrainoje anksti, jau 1943 m., išprovokavo OUN–UPA atvirai kovai, rinkdama apie ją žvalgybinę informaciją, o po Vakarų Ukrainos reokupacijos perdavė šiuos duomenis NKVD–NKGB bei armijos kontržvalgybai „Smerš“.

Pasibaigus karui, UPA kova su sovietine okupacine valdžia dar labiau sustiprėjo. Tam tiesioginės įtakos turėjo beribis (tiesiog sadistinis) represinio NKVD aparato žiaurumas, komunistinės valdžios marodieriavimas (plėšikavimas), moralinis tyčiojimasis iš ukrainiečių tautos. Ši pilna heroizmo UPA sukilėlių kova tęsėsi dar 8 metus.

OUN okupuotoje Vakarų Ukrainoje sukūrė pogrindinę nacionalinę valstybinę struktūrą, priešpriešindama ją okupacinei sovietų valdžiai. Beveik visoje teritorijoje, kurioje veikė OUN pogrindis ir UPA sukilėliai, buvo faktinė dvivaldystė. OUN–UPA Saugumo tarnyba turėjo efektyvią žvalgybą ir kontržvalgybą, buvo įsiskverbusi į visus visuomenės sluoksnius, sovietines partines institucijas, administracinį aparatą, miliciją, naikintojų batalionus, įvairias įstaigas, gaudama sau išsamios ir naudingos informacijos.

Dar prieš UPA sukūrimą OUN organizavo būsimų karinių formuočių vadovaujančių kadrų kursus, kurie veikė prisidengę sporto klubais, žemės ūkio specialistų ruošimo kursais ir pan. 1943 m. liepą buvo įkurta pirmoji karo mokykla „Draugovininkai“, o 1944 m. pradžioje – karo mokykla „Elniai“. Jos ruošė partizanų karininkus ir puskarininkius. Taip pat karo mokyklos veikė apygardose UPA-Šiaurė, UPA-Vakarai, o puskarininkių mokyklos – kiekvienoje apygardoje. Iki 1945 m. jos paruošė apie 2 tūkstančius partizanų karininkų ir 4 tūkstančius puskarininkių. Karininkų mokymo kursų trukmė visada buvo 768 val., puskarininkių visas kursas 579 val., sutrumpintas – 393 val., o eilinio kovotojo kursų trukmė 359 val. Be karo mokyklų, buvo organizuojami specialieji radistų, ryšininkų, žvalgų, sprogdintojų, politinių darbuotojų kursai. Ukrainos Raudonasis Kryžius, vadovaujamas OUN, ruošė medicinos darbuotojus. Jį sudarė trys

skyriai: medicinos, farmacinis ir visuomeninės paramos. Juose dirbo daug žydų medikų.

UPA asmeninė sudėtis buvo komplektuojama mišriu būdu – pagrindinai remtasi savanoriškumo principu, taip pat ir daline mobilizacija (18–40 m. amžiaus vyrų), nors visuotinės karinės mobilizacijos Vakarų Ukrainoje niekada paskelbta nebuvo. Į UPA eiles buvo priimami asmenys, vadovaujantis principu – „reikalinga ne kiekybė, bet kokybė".

UPA eilėse kovojo daug kitų tautybių savanorių, buvo net 15 nacionalinių formuočių – šimtinių ar kurenių (bataliono) dydžio. Jose tarnavo uzbekai, gruzinai, armėnai, Kubanės kazokai, rusai (jų šimtinė vėliau buvo išformuota), baltarusiai ir kt. Kartu su ukrainiečiais kovoję austrai, vokiečiai, prancūzai, belgai, jugoslavai atskirų nacionalinių padalinių nesudarė. Yra dokumentais nepatvirtintų duomenų, kad UPA eilėse kovėsi iš policijos bataliono pasitraukę lietuviai, sudarę atskirą šimtinę. 1943 m., UPA vadovybei leidus, jie per Baltarusiją pasitraukė į Lietuvą.

UPA socialinė sudėtis atspindėjo visuomenės struktūrą. Apie 60 procentų sukilėlių sudarė valstiečiai – bežemiai ir vidutiniokai, sudarę geriausią UPA kontingento dalį. Turtingų, stambių ūkininkų jos eilėse beveik nebuvo. Valstiečių motyvacija buvo aiški – tik Ukrainos nepriklausoma valstybė gali įvykdyti žemės reformą, duoti žemės, suteikti galimybę laisvai ūkininkauti. Jie jau buvo matę, kaip atrodo „darbininkų ir valstiečių valstybės" gyvenimas realybėje. Darbininkai sudarė iki 20–25 procentų UPA asmeninės sudėties, jų skaičius dar padidėjo sklindant gandams apie „prasidėsiantį Sovietų Sąjungos karą su Vakarų sąjungininkais".

Inteligentai, ypač studentija ir vyresniųjų klasių moksleiviai, sudarė 15 procentų UPA sudėties. Tai buvo pati sąmoningiausia, labiausiai išsilavinusi jos dalis, kaip karinis kontingentas – vienas iš geriausių. Dauguma jų buvo baigę karininkų ar puskarininkių mokyklas ir tapę jaunaisiais vadais, instruktoriais. Vyresniosios kartos inteligentai buvo kovose užgrūdinti pogrindžio profesionalai, OUN veikėjai, patys sukūrę UPA ir patraukę liaudį paskui save. Jie pasižymėjo tvirtu charakteriu, stipria valia, užsispyrimu, drąsa, teisingumu, patriotizmu ir ištikimybe Ukrainos valstybingumo idėjai.

UPA karinę vadovybę sudarė vyriausiasis vadas ir Vyriausiasis UPA štabas, vadovavęs visoms karinėms apygardoms bei jų štabams. 1943–50 m. vyriausiuoju vadu buvo Roman Šuchievič.

Siekiant, kad centrinis vadovavimas būtų tikslus ir efektyvus, UPA teritoriniu principu buvo suskirstyta į keturias generalines karines apygardas (UPA-Šiaurė, UPA-Pietūs, UPA-Vakarai, UPA-Rytai), o šios – į karines apygardas. Smulkiausias taktinis teritorinis vienetas buvo sektorius. UPA-Rytai veikė trumpai, labai sunkiomis sąlygomis, greitai buvo panaikinta, o apie jos veiklą išliko labai mažai duomenų.

Organizaciniu požiūriu plačiai buvo naudojami terminai „skyrius" (kaip savarankiškas UPA struktūrinis vienetas) ir „poskyris" – kaip sudėtinė jo dalis. 1943–45 m., o Karpatuose net iki 1947 m., skyriumi vadino kurenį (batalioną, sudarytą iš 300–600, kartais net iki 2000 kovotojų), o poskyriu – šimtinę (kuopą, sudarytą iš 60–200 kovotojų). Vėliau dėl patirtų nuostolių skyrių jau sudarė viena–dvi nepilnos šimtinės, o poskyrį – būrys (četa). Pats mažiausias kovinis vienetas – rojus, armijoje atitiko skyrių. Kaimuose veikė legaliai gyvenantys savigynos būrių nariai (UNS, SKO) – jie, esant reikalui, OUN nurodymu dalyvaudavo kovinėse operacijose, o po jų paslėpdavo ginklus ir vėl gyvendavo įprastinį civilį gyvenimą iki kitos užduoties.

Pradiniame UPA kūrimosi etape labai trūko ginklų, viską reikėjo pradėti „nuo nulio". Plečiantis partizaniniam karui, atsirado sukilėlių kontroliuojamų teritorijų, vadinamų „UPA respublikomis". Per jų teritoriją vykstančius vokiečių traukinius su į frontą vežamais ginklais, amunicija, paprasčiausiai „nuleisdavo" nuo bėgių, o visą ginkluotę pasiimdavo. Taip buvo sukauptos ir sandariai įrengtose žemėje slėptuvėse (bunkeriuose) sandėliuojamos didžiulės ginklų, šaudmenų, sprogmenų atsargos. Taip pat ginklus UPA įsigydavo užpuldinėdama vokiečius, vengrus, sovietinius partizanus – diversantus, rengdami vokiečių karinių sandėlių

antpuolius. Atsitraukdami dalį ginklų paliko vokiečiai – jie buvo suinteresuoti partizaniniu karu Raudonosios armijos užnugaryje.

1943–44 m. UPA galutinai įsitvirtintino Volynėje bei Galicijoje ir perėmė kaimiškų vietovių kontrolę į savo rankas.

Pagrindinai UPA partizanai buvo ginkluoti automatiniais ginklais: vokiškais automatais MP-38/40, rusiškais PPŠ-41, PPD-40, PPS-43, vengriškais 39M ir 43M, čekiškais ZK-383, lengvaisiais rusiškais kulkosvaidžiais DP-27, vokiškais MG-34, MG-42.

Iš šautuvų buvo populiariausi šie: Mosino 1925–30 m. ir 1938–44 m. modelio karabinai, vokiški karabinai „Mauser 98K“, vengriškas šautuvas M-43, pusiau automatiniai rusiški šautuvai SVT-38 / 40 ir vokiškas „Walther G-43“. Šturmo karabinai MP-44 (Stg-44) tarp Ukrainos partizanų nebuvo plačiai paplitę.

Iš pistoletų populiariausi buvo du tipai: vokiškas „Walther P-38“ ir rusiškas 1930–33 m. modelio pistoletas TT.

Granatos buvo įvairios: rusiškos, vokiškos, vengriškos, puolamosios ir ginamosios, prieštankinės. Kovai prieš tankus buvo naudojami ir granatų „ryšuliai“ bei „Molotovo kokteiliai“.

Iš individualių ginklų buvo labai populiarūs didelę pramušamąją galią turintys prieštankiniai vokiški lengvieji granatsvaidžiai – faustpatronai.

Taip pat partizanai turėjo ir sunkiosios ginkluotės: rusiškų sunkiųjų 1910 m. pavyzdžio kulkosvaidžių „Maksim“, sunkiųjų Goriunovo kulkosvaidžių SG-43, stambaus kalibro 1938 m. pavyzdžio kulkosvaidžių DŠK.

Iš prieštankinių šautuvų buvo naudojami šie tipai: PTRD (Degteriovo), PTRS (Simonovo), PzB-39 (vokiečių), „Soloturn S-18“ (vengrų).

Buvo naudojami 85 mm bei 51 mm kalibro rusiški ir 62 mm kalibro vokiški minosvaidžiai.

UPA partizanai pradiniame karo etape naudojo ir sovietinę trofėjinę artileriją: prieštankinius 45 mm kalibro 1937 m. pavyzdžio ir 76 mm kalibro 1927 m. pavyzdžio pulko pabūklus, zenitinius 1939 ir 1940 m. pavyzdžio pabūklus. Jų, aišku, santykinai buvo daug mažiau nei lengvosios ginkluotės.

Sunkiosios ginkluotės skaičius palaipsniui mažėjo dėl jos susidėvėjimo, patekimo į priešo rankas, tačiau pagrindinė priežastis buvo sąmoningas jos atsisakymas – ji labai apribojo partizanų formuočių judrumą, manevringumą, judėjimo greitį.

Nors ir buvo sukurti UPA kovotojų uniformos pavyzdžiai, tačiau partizanai pradiniame kovos etape rengėsi mišriai – pusiau kariškai arba civiliai, o vėliau – trofėjiniais kariškais drabužiais. Pasitaikydavo, kad ištisi skyriai būdavo apsirengę vokiškomis, vengriškomis arba rusiškomis (sovietinėmis) uniformomis. Tai žygiuojant sukeldavo daug nesusipratimų, nelaimingų atsitikimų ir netikrų aliarmų. Vėlesniame kovos etape kai kuriuose skyriuose buvo naudojamas panašus į angliškąjį uniformos tipas.

Kepurės irgi buvo įvairios: „mazepinkos“, „petliurovkos“, „kubankos“, vokiškos ar rusiškos kariškos kepurės bei pilotės. Bendra tarp jų buvo tik tai, kad jos turėjo ukrainietišką kokardą.

UPA, pagal vyriausiojo vado 1944 m. sausio 27 d. įsakymą, turėjo šiuos oficialius apdovanojimus:

I. Apdovanojimai už kovinius nuopelnus:

1. I ir II klasės „Auksinis kovinių nuopelnų kryžius“.
2. I ir II klasės „Sidabrinis kovinių nuopelnų kryžius“.
3. „Bronzinis kovinių nuopelnų kryžius“.

II. Apdovanojimai už ypatingą darbą UPA (skirti kariškiams ir civiliams):

1. „Auksinis nuopelnų kryžius“.
2. „Sidabrinis nuopelnų kryžius“.

3. „Bronzinis nuopelnų kryžius“.

III. Ženklai už sužeidimus:

1. „Auksinė žvaigždė“.
2. „Sidabrinė žvaigždė“.

Kiti apdovanojimai:

1. Medalis „Už kovą ypač sunkiomis sąlygomis“ (įsteigtas 1948 m.).
2. Vakarų šalyse gyvenantys kovotojai 1967 m. buvo apdovanoti UPA įkūrimo 25-mečio proga įsteigtu apdovanojimu – „Auksiniu UPA kryžiumi“.

Partizanų formuotės ilgiau kaip 3–4 mėn. nuolatinėje (bazinėje) stovykloje negyvendavo. Rytais, po mankštos, prausimosi ir gyvenamosios vietos sutvarkymo, būdavo komanda: „Maldai rikiuok!“ Rikuotėje stovėdavo po tris, dešine ranka nusiėmę kepures. Kalbėdavo poterius „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“, o gale – maldą „Ukraina, šventa didvyrių motina...“

Pirmasis UPA kovos periodas, trukęs nuo 1942 m. iki pat 1944 m. pabaigos, buvo stambių kovinių vienetų (skyrių) naudojama kariuomenės tipo taktika. UPA suformavo kurenius (batalionus) ir kitus stambius junginius, turinčius kavaleriją ir net sunkiąją ginkluotę – artileriją, išvalė ištisus rajonus nuo vokiečių užnugario apsaugos dalinių ir administracijos, sovietinių partizanų, įvesdami visišką kontrolę (vadinamąsias UPA respublikas). Slenkant frontui jie stojo į aršią kovą ne tik su NKVD užnugario apsaugos, bet ir su Ukrainos frontų reguliariosios kariuomenės daliniais, kovojo kaip „reguliarioji kariuomenė prieš reguliariąją“. 1944 m. žiemą kautynėse su UPA padaliniu buvo mirtinai sužeistas I Ukrainos fronto vadas gen. N. Vatutinas.

Tokioje atviroje, stambaus masto ir įnirtingoje kovoje, kuri, naudojant teisingą partizaninę taktiką, turėtų vykti tik baigiamajame pergalingo partizaninio karo periode, NKVD, pasienio kariuomenei bei reguliariosios armijos daliniams buvo sudarytos labai palankios galimybės vykdyti tarpusavyje suderintas stambaus masto karines-čekistines operacijas, pasibaigiančias koncentruotais, sutelktais, triuškinančiais smūgiais UPA formuotėms. Prieš Ukrainos partizanus buvo panaudotos didžiulės pajėgos: aviacija, tankai, kavalerija, artilerija, šarvuoti traukiniai, NKVD specialiosios paskirties grupės. Tai buvo didvyriškos kovos, didelių pergalių ir didžiausių nuostolių metai. Partizanai vykdė puolamąsias operacijas, užiminėjo rajonų centrus, sukeldami okupacinės valdžios baimę ir destrukciją. Dažnai partizanų daliniai būdavo pastoviame judėjime (žygyje), vadinamuosiuose maršuose, tik trumpam apsistodami kaimuose. Taip pat, kaip vienas iš UPA būdingų bruožų, buvo dalinių maršai (koviniai žygiai), vadinami reidais. Apygardos ribose jie skaitėsi taktiniais, visoje UPA veikimo teritorijoje – operatyviniais, o tolimi reidai per sieną į Lenkijos, Rumunijos, Čekoslovakijos teritorijoje esančias etnines ukrainiečių žemes – strateginiais. Jie buvo vykdomi politiniais–propagandiniais tikslais, kad ukrainiečių UPA nacionalinio išsivadavimo judėjimas, jo siekiai taptų plačiai žinomi ir „už kordono ribų“ – Vakarų laisvajame pasaulyje. Vietinių etninių ukrainiečių kaimuose jie būdavo sutinkami kaip didvyriai – cerkvėse vykdavo pamaldos, partizanų chorai giedodavo bažnytines giesmes. Buvo laikomasi griežčiausios disciplinos, pagarbos, nes laikyta, kad „šių žmonių akimis į juos žiūri visa Vakarų Europa“.

Po Vokietijos kapituliacijos Sovietų vadovybė kartu su NKVD ir pasienio kariuomene prieš UPA partizanus nutarė panaudoti reguliariąją kariuomenę. I, II ir III Ukrainos frontų kariuomenė judėjo atgal į Sovietų Sąjungą kaip tik per Vakarų Ukrainos rajonus, kuriuose vyko aktyvus nacionalinio pasipriešinimo judėjimas. 1945 m. liepos–rugsėjo mėn. visos kariuomenės rūšys apsistojo šių rajonų kaimuose ir miestuose, užimdamos net iki 90 procentų gyvenamųjų punktų. UPA aktyviai skleidė propagandą – visuose keliuose ant telegrafo stulpų, medžių, tiltų rėmų, namų ir bažnyčių sienų buvo prirašyta lozungų, šūkių, kvietimų, pvz.: „Raudonosios

Armijos kovotojai ir vadai! Nekariaukite su mumis, nes mes nekariaujame prieš jus! Padėkite mums ginklais, amunicija, žvalgyba, informacija! Tegyvuoja revoliucinės antistalininės UPA sąjunga su revoliucine Raudonąja Armija!"

Daugelyje atsišaukimų buvo kviečiama Raudonosios armijos – nugalėtojos jėgomis nuversti nekenčiamą stalininį režimą, nekovoti prieš „engiamų tautų išsivadavimo kovą", „kad jų pergalė, už kurią sumokėta milijonais gyvybių, TSRS tautoms, dirbančiųjų masėms, kiekvienam tarybiniam žmogui nieko nedavė, o tik atvirkščiai, dar labiau padidino stalininį jungą".

Ši OUN–UPA skleidžiama psichologinė propaganda raudonarmiečiams frontininkams turėjo didžiulę įtaką, padėjo suprasti tikruosius UPA kovos tikslus, suformavo teigiamą požiūrį į ukrainiečių sukilėlius. Per kelias dienas jie sužinojo, kad UPA sukilėliai „nešaudo į kareivius, o tik kovoja su visų nekenčiama NKVD ir NKGB bei visokiomis „užnugario žiurkėmis". Paimtiems į nelaisvę kareiviams partizanai turėjo parodyti „maksimumą supratimo, proto ir takto", „perrišti sužeistiesiems žaizdas", duoti valgyti, nuraminti juos draugiškame pokalbyje, civilizuota forma surengti apklausą. Tie belaisviai, kurių kaltė prieš ukrainiečių tautą nenustatyta, būdavo paleidžiami į laisvę.

Galima sakyti, kad UPA propagandos „grūdas krito į palankią dirvą". Kai kurie daliniai atsisakydavo kariauti prieš UPA arba kariaudavo taip, kad nepadarytų jiems jokių nuostolių, palikdavo kaimuose partizanams savo amuniciją, paleisdavo suimtuosius, susimušdavo su NKVD kareiviais. „Šukuodami" miškus šaudydavo, keldavo triukšmą, garsiai šaukdavo, kad išvengtų susidūrimo su sukilėliais. Kovoje su UPA kareiviai frontininkai rodė visišką nekovingumą ir neutralitetą. Sovietų valdžia ėmėsi šią problemą spręsti: buvo demobilizuota 10 vyresniųjų šaukimų į kariuomenę, kuriuos pakeitė naujokais. Tas divizijas, kuriose daugumą sudarė ukrainiečiai, išsiuntė į Mandžiūriją kariauti prieš japonus. 1945 m. pabaigoje visos „frontinės" divizijos iš Vakarų Ukrainos buvo išvestos, o vietoj jų iš Sibiro ir Centrinės Rusijos buvo atsiųsta NKVD kariuomenė, kuri toliau kovojo su UPA. Vis tik šiuo periodu sutelkti NKVD, pasienio ir reguliariosios kariuomenės smūgiai UPA partizanams padarė milžiniškus, jau nebeatstatomus nuostolius.

OUN–UPA visą laiką vedė aktyvią politinę-propagandinę ir psichologinę kovą. Tai buvo daroma ir žodžiu, ir spausdinant atsišaukimus, laikraščius, žurnalus, brošiūras, dainų ir eilėraščių rinkinius, net knygas. UPA gretose buvo daug gabių literatų, poetų, rašytojų, apie didvyrišką išsivadavimo kovą buvo sukurta daugiau nei 600 dainų. Partizanų formuotėse kovojo ir specialiai paruošti politiniai darbuotojai, todėl politinė-propagandinė, psichologinė (informacinio karo) veikla buvo vykdoma labai profesionaliai. Didelis dėmesys buvo skiriamas jaunimo patriotiniam auklėjimui, spausdinami žurnalai „Už Ukrainos laisvę", „Į pamainą", 1948 m. brošiūrų rinkinys „Didvyrių pėdomis" ir daug kitų. Buvo rengiamos specialios akcijos: antipionieriškos, antikomjaunuoliškos, prieš rusų kalbos vartojimą, tuo tikslu kryptingai išleidžiant atsišaukimus ir brošiūras. Propagandiniu tikslu buvo vykdomi ilgi reidai per sieną į Užkerzonę (ukrainiečių etnines žemes už Kerzono linijos).

Viena iš akcijų – kaltinamosios medžiagos apie komunistų atliekamus nusikaltimus prieš ukrainiečių tautą rinkimas, vykdomas nuo 1947 m. Tai buvo atliekama apklausiant liudininkus, fotografuojant nusikaltimų vietas (su pakartaisiais ant stulpų, kartuvėse, išdarkytus, nurengtus nukautų sukilėlių kūnus aikštėse, sustatytus prie sienų ir kt.).

Su išdavikais ir okupantų talkininkais buvo kovojama juos raštiškai kelis kartus įspėjant. Jei išdavikas ir toliau tęsdavo savo kenkėjišką veiklą, jį bausdavo mirties bausme.

Akcijos prieš kolektyvizaciją buvo vykdomos spausdinant atsišaukimus, propagandinius biuletenius, perspėjimus aršiausiems aktyvistams. Jei tai nepadėdavo, buvo fiziškai naikinami kolūkių organizatoriai ir iniciatoriai, užpuolus kolūkius, MTS stotis, naikinamas ar gadinamas jų inventorius,

technika.

Buvo vykdoma žvalgyba, sužinant trėmimų datas ir tremiamųjų sąrašus. 1947 m. spalį vykusio trėmimo metu į Sibirą turėjo būti išvežta 100 tūkst. žmonių, tačiau 50 tūkst. iš anksto įspėti spėjo pasislėpti. Buvo platinamos įvairios instrukcijos: ką ir kaip daryti, kad išvengtum deportacijos, instrukcijoje „Prievarta išvežtiesiems į Sibirą bolševikų katorginiams darbams" stengiamasi pakelti ištremtųjų dvasią, duodami patarimai, kaip organizuoti kasdienį gyvenimą tremties vietoje.

Sumažinus ir apmokestinus kolūkiečių sodybinius sklypus, 1946–47 m. Rytų Ukrainoje prasidėjo badas, kurio metu žuvo 250 tūkstančių žmonių[26]. Į Vakarų Ukrainą plūstelėjo pabėgėliai. UPA kovotojai saugojo juos nuo milicijos, „stribų", aiškino bado priežastis, vietiniai gyventojai juos maitindavo, aprūpindavo maistu. Buvo vykdoma aktyvi propagandinė-agitacinė veikla, spausdinami atsišaukimai, pvz.: „Ukrainiečiai, broliai iš rytinių Ukrainos sričių", „Visi į pagalbą badaujantiems broliams – ukrainiečiams", „Į Rytų Ukrainos jaunimą". Dideliu tiražu išspausdinta brošiūra „Žodis broliams ukrainiečiams iš rytinių Ukrainos žemių", kurioje kolūkiečiams aiškinamos tikrosios bado priežastys.

Tuo pat metu NKVD–NKGB bei milicijos, kaip sudėtinės represinio-baudžiamojo aparato dalies, veiklos mastai buvo milžiniški. Kartu su pasienio kariuomene, reguliariosios armijos daliniais nuo 1944 m. vasario iki 1945 m. pabaigos, kai buvo reokupuota Vakarų Ukraina, jos teritorijoje buvo surengtos 39 773 čekistinės-karinės operacijos. Jų metu žuvo 103 313 partizanų ir pogrindininkų, suimti 110 785 žmonės, pasinaudoję amnestija registravosi 50 058 UPA partizanai ir OUN nariai. Be jų, buvo suimti 13 704 Raudonosios armijos dezertyrai bei 83 284 asmenys, slapstęsi ir vengę karinės tarnybos. Per visą OUN–UPA kovos laikotarpį žuvo 155 108 sukilėliai, ryšininkai ir pogrindininkai, 103 866 sukilėliai buvo suimti ar paimti į nelaisvę kautynių metu, 76 753 UPA kovotojai legalizavosi. UPA įvykdė 14 000 puolamųjų operacijų, per kurias nukauta 25 tūkstančiai (kitais šaltiniais – 30 676) sovietinių kareivių ir karininkų, represinių struktūrų (MVD–MGB) darbuotojų[22]. OUN–UPA partizanai sunaikino apie 35 tūkstančius[22] (kitais šaltiniais – 60 tūkstančių) kolaborantų – įvairaus lygio sovietinio-partinio aparato darbuotojų, partinių ir komjaunimo sekretorių, deputatų, tarybinių aktyvistų, NKVD-NKGB agentų, išdavikų, „istribitelių". Iš viso UPA gretose pabuvojo iki 400 000 sukilėlių[25].

Buvo vykdomi didžiuliai miškų „valymai", gaudynės, blokados, stengiantis nutraukti, suardyti ryšius tarp „kaimo ir miško", sutrukdyti maisto tiekimą. Visokiais būdais, net prievarta, formuojami „naikintojų batalionai" (lietuviškų skrebų variantas) iš vietinių gyventojų – 1946 m. birželį jau buvo 35 000 „istribitelių". Taip pat labai aktyviai naudotos ir specialiosios represinių struktūrų (NKVD–NKGB) priemonės:

1. NKGB sukurtos agentų-smogikų grupės, persirengusios partizanų uniformomis ir veikiančios jų vardu. Jų paskirtis – suėmimai arba fizinis OUN ir UPA vadų naikinimas, civilių gyventojų žudynės, siekiant sukelti visuomenės nepasitikėjimą ir priešiškumą OUN–UPA.
2. „Paralelinio agentūrinio tinklo" sukūrimas – slaptų MVD, MGB bendradarbių ir jų agentų veikla OUN pogrindžio vardu, steigiant jos štabus, skyrius, kuopeles (tuo siekiant išaiškinti ir suimti aktyvius, patriotiškai nusiteikusius ir priešintis okupaciniam režimui nusiteikusius asmenis).
3. Daugelio NKVD–NKGB operatyvinių darbuotojų perkėlimas į vadinamuosius „slaptuosius darbuotojus" – paruošų agentus, kooperatyvų ar savanoriškų draugijų stambiuose miestuose atstovus, turinčius 30–40 agentų tinklą aplinkiniuose rajonuose.

1944–46 metais įvyko daug „oblavų" (gaudynių) – mažų ir didelių. 1945 m. balandžio 7 d. prasidėjusios užtruko net iki gegužės mėnesio pabaigos. Jose dalyvavo iki 40 000 kareivių, vadovavo penki generolai, buvo pasitelkti čekistai – partizaninio karo profesionalai, du patyrę

sovietinių partizanų būriai, specialistai – bunkerių, slėptuvių, slaptų sandėlių ieškotojai.

Vykdomų blokadų metu buvo įvedama ypatingoji padėtis: imamos įkaitais „banditų šeimos“, vykdomos kratos, suėmimai, tardymai „panaudojant fizinio poveikio priemones“ – žiaurius, sadistinius kankinimus, gyventojų plėšimai (pogromai), išstatomos pasalos, užkardos, „šukuojami“ miškai, naikinami partizanų kapai ir kryžiai. Tai buvo vadinama „pacifikacija“ – sukilimo malšinimas baudžiamosiomis priemonėmis.

1946 m. pirmoje pusėje Vakarų Ukrainoje vyko „didžioji blokada“, nes pavasarį turėjo vykti rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, o partizanai siekė to neleisti. Be NKVD ir pasienio kariuomenės brigadų ir divizijų, joje dalyvavo reguliariosios kariuomenės divizijos, permestos iš Rusijos, Sibiro, Vidurinės Azijos. Vien NKVD–NKGB kontingentas sudarė 58,5 tūkstančio žmonių. Kariuomenė blokavo beveik visas gyvenvietes (apie 90 %), privertė UPA kovotojus žiemoti miške, paralyžiavo jų veiklą. Senkančias maisto atsargas partizanai galėdavo papildyti tik stodami į mūšį su kariuomenės daliniais ir patirdami didelius nuostolius. Kariuomenė prieš partizanus naudojo visą savo turimą ginkluotę, blokados metu UPA prarado apie 40 % savo kovotojų. Tuo pačiu metu buvo vedamas labai aršus politinis-propagandinis puolimas (informacinis karas) prieš Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimo idėją, tikslus, siekius, ukrainiečių istoriją, meną, literatūrą, unitų bažnyčią, suėminėjami unitų šventikai. 1946 m. vasario 26 d. jau penktą kartą buvo paskelbta amnestija UPA kovotojams, siūlanti „savanoriškai pasiduoti tarybų valdžiai“. Buvo aktyviai naudojamos specialios provokacinės-diversinės grupės, „vidiniai agentai“ partizanų formuotėse turėjo fiziškai naikinti (dažniausiai nuodyti) OUN ir UPA vadus. Blokados metu įvyko 1500 kautynių ir susirėmimų, žuvo 5 tūkstančiai partizanų, tačiau sunaikinti partizaninio judėjimo taip ir nepavyko.

1947 m. Vakarų Ukrainoje įvyko pirmieji bandymai sukurti kolūkius. Į tai ginkluotas pogrindis atsakė baudžiamosiomis akcijomis. UPA kovotojai mirties bausme baudė aktyviausius, perspėjimams nepaklususius kolūkių pirmininkus, kooperatyvų darbuotojus, mokytojus, vykdžiusius sovietinį ideologinį švietimą, kolūkių aktyvistus ir sovietinio partinio-administracinio aparato darbuotojus. Galima sakyti, kad 1948 m. kolūkių kūrimas patyrė visišką nesėkmę. Vis tik 1950 m., po masinio teroro, represijų, kolūkiai buvo sukurti.

Be vykdomo prieš ukrainiečių tautą teroro, represijų, dar viena kovos prieš nacionalinio išsivadavimo judėjimą formų buvo masinės OUN–UPA narių ir jiems prijaučiančių šeimų deportacijos. Pirmasis trėmimas, įvykdytas I Ukrainos fronto kariuomenės, įvyko 1943 m. Stalino ir Vorošilovgrado srityse, tačiau ypatingą reikšmę ir prasmę jie turėjo Vakarų Ukrainoje. 1947 m. spalio mėn. įvykdytos deportacijos metu ištremti 76 586 žmonės, kitas trėmimas įvykdytas jau 1948 m. vasario mėn. Iš viso iki 1953 m. buvo ištremti 175 063 žmonės – kaip „ukrainiečių nacionalistai“, „buožės“, „banditų pagalbininkai“. Taip masiniais trėmimais ir kolūkių sukūrimu buvo pakirsta sukilėlių materialinė bazė kaime.

UPA buvo priversta prisitaikyti, keisti taktiką, 1946 m. pradžioje įvyko jos reorganizacija. Buvo išformuoti stambūs UPA skyriai, atsisakyta kariuomenei būdingos atviros frontalinės kovos ir pereita prie mažų kovinių grupių taktikos. Pradėta naudoti slėptuvių – gerai užmaskuotų bunkerių sistema, dalis UPA sukilėlių perėjo į pogrindį. Įvykdžius reorganizaciją, skyriai ir poskyriai (rojai, četos) turėjo naudoti manevrinę taktiką, buvo paskirti jų veikimo rajonai, o maršų metu jie turėjo aktyviai skleisti politinę propagandą. Tuo metu politiniais-propagandiniais tikslais prasidėjo reidai į Pietų Lenkiją, rytinę Čekoslovakijos ir Rumunijos dalį. Jų metu buvo rengiami mitingai, aiškinami UPA kovos tikslai, cerkvėse giedamos giesmės. Reidų metu įvykdavo karinių susidūrimų, vieno iš jų metu, 1947 m., buvo nukautas Lenkijos vidaus reikalų ministro pavaduotojas generolas K. Sverčevskis. Dalis UPA kovotojų, atlikę 1500 km reidą, per Čekoslovakiją, Austriją pasiekė Vokietiją, laisvąjį pasaulį, atgabendami daug dokumentų,

fotonuotraukų apie vykstantį išsivadavimo karą už „geležinės uždangos“. Trečiame kovos etape, 1949 m., NKVD kariuomenei sutriuškinus pagrindines sukilėlių formuotes, išardžius pogrindinį tinklą ir masinėmis gyventojų deportacijomis likvidavus OUN–UPA sukilėlių judėjimo materialinę bazę, buvo pereita prie pasyvios, pogrindinės kovos taktikos. R. Šuchievičiaus įsakymu buvo išformuoti dar veikiantys štabai ir kovinės formuotės. Tikroji organizuotos ir centralizuotos UPA, kaip sukilėlių armijos, veiklos istorija tęsėsi nuo 1943 iki 1949 m. Atskiros sukilėlių grupės ir pavieniai kovotojai ir toliau tęsė kovą. 1955 m., KGB duomenimis, Vakarų Ukrainoje veikė 12 nedidelių sukilėlių būrių, 18 pavienių kovotojų ir 475 pogrindininkai. Paskutinis UPA vadas Vasilis Kukas 1954 m. buvo suimtas KGB agentų-smogikų, o paskutinis trijų UPA kovotojų mūšis su vidaus kariuomene įvyko 1960 m.

Čekistai visokiausiais būdais stengėsi pasiekti, kad UPA ir OUN pogrindį nustotų remti liaudis. Tam buvo naudojama ne tik propaganda, bet ir masinis teroras, represijos prieš visą tautą. Partizanų šeimos buvo tremiamos į Sibirą, jų turtas konfiskuojamas. Siekiant įbauginti, buvo vykdomos viešos egzekucijos, prievarta suvarant vietinius gyventojus, – pakliuvę į nelaisvę partizanai buvo kariami kartuvėse, sušaudytų kūnai pakabinami ant stulpų, numetami gatvėse neleidžiant palaidoti.

Kiekvieno rajono NKVD–MGB skyriuje buvo sukurtos specialiosios paskirties grupės (agentai-smogikai), veikusios kaip UPA kovotojai. Didelę jų dalį sudarė buvę sovietiniai partizanai, kovoję prieš UPA ir žinoję jos taktiką. Jiems buvo keliami šie uždaviniai:

1. Vykdyti žvalgybinę veiklą, išaiškinti OUN ir UPA vadus, juos suimti arba fiziškai sunaikinti.
2. Vykdyti UPA dalinių, stovyklų, bazių paiešką su po to sekančiomis NKVD kariuomenės čekistinėmis-karinėmis naikinimo operacijomis.
3. Ryšių punktų išaiškinimas ir naikinimas, ryšininkų suėmimas arba nužudymas.
4. Žvalgybinių duomenų rinkimas apie UPA dalinių dislokaciją prieš rengiant stambaus masto karines operacijas.
5. OUN–UPA slėptuvių ir bunkerių paieška, jų naikinimas.
6. Siekiant sukompromituoti sukilėlių pasipriešinimo kovą, OUN–UPA vardu vykdyti vietinių gyventojų plėšimus ir žudynes.
7. Įsiskverbti į OUN–UPA aukščiausios vadovybės struktūras (tarp jų ir užsienyje), vykdyti dezorganizaciją ir destrukciją iš vidaus.
8. Sukelti politines provokacijas tarp įvairių visuomenės sluoksnių stengiantis juos tarpusavyje supriešinti.

1945 m. birželio 20 d. Vakarų Ukrainoje veikė 156 specialiosios paskirties NKGB agentų-smogikų grupės, kuriose buvo 1783 asmenys.

Šių MGB spec. grupių veikla OUN–UPA partizanams padarė daug nuostolių, apie čekistų nuopelnus galima spręsti pagal tai, kad grupių vadams buvo suteikti Tarybų Sąjungos didvyrių vardai.

1951–52 m. čekistai naudojo iš agentų-smogikų suformuotas „parašiutininkų grupes“, tarytum desantu atsiųstas iš Vakarų valstybių. Jie būdavo aprengti amerikiečių arba anglų uniformomis, tačiau su UPA skiriamaisiais ženklais (kokardomis). Naktimis jie užpuldinėjo kaimus, grobė, plėšė, žudė „išdavikus“ (iš tikrųjų – patriotus, UPA rėmėjus). Tai buvo dar viena iš įbauginimo akcijų, kurių čekistai turėjo sukaupę beribį arsenalą.

Raudonosios armijos dalinių politiniai darbuotojai, NKVD–NKGB organai prieš UPA vykdė intensyvų psichologinį-propagandinį karą, kuriame buvo siekiama dviejų tikslų:

1. Visais įmanomais būdais diskredituoti partizanus ir pogrindininkus (tarp jų ir kaip „išdavikus, parsidavusius hitleriniams okupantams“).
2. Demonstruoti tarybinės sistemos pranašumus sprendžiant nacionalines ir socialines problemas.
3. Stengtąsi įtikinamai ir paprastai įrodyti, kad:
   a) Raudonoji armija, sutriuškinusi vokiškąjį fašizmą, yra pati stipriausia;
   b) bolševikų partija, įtvirtinusi „neišskiriamą tautų draugystę“, buvo viena iš pagrindinių pergalės prieš fašizmą sąlygų;
   c) OUN yra šnipinėjimo organizacija, sukurta vokiečių.

Tokiais propagandiniais tikslais buvo rengiami mitingai, į kuriuos prievarta suvaromi vietiniai gyventojai. Tačiau žmones tai mažai paveikė, juk jie patys aplink matė terorą, represijas, žudynes, melą, trėmimus, suprato, koks „kolūkinis rojus“ jų laukia. Iš tikrųjų Vakarų Ukrainos socialinio, kultūrinio, politinio-idėjinio išsivystymo lygis buvo daug aukštesnis nei Tarybų Sąjungoje, todėl propaganda jokių laimėjimų neatnešė, ji visuomenėje būdavo paprasčiausiai ignoruojama. Vakarų Ukrainos nacionalinio pasipriešinimo judėjimas buvo nuslopintas tik grubia, brutalia jėga.

Nuo 1944 m. rugsėjo iki 1946 m. vasario Tarybų Sąjungos vyriausybė net penkis kartus kreipėsi į UPA kovotojus, žadėdama amnestiją. Tai buvo formuluojama vienodai: „Tarybinė vyriausybė nenori kraujo praliejimo ir dovanoja gyvybę pasidavusiems iki (nurodoma data), bet negailestingai susidoros su tais, kurie ir toliau kovos prieš TSRS.“

Reikia pasakyti, kad pasidavę sukilėliai į laisvę praktiškai nebuvo paleidžiami.

1947 m. OUN–UPA vadovybė, eiliniai kovotojai ir didžioji dalis visuomenės dar tikėjo realia kilsiančio karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių (JAV, Anglijos) galimybe, jam vykstant turėjo būti sukurta nepriklausoma Ukrainos valstybė. Tokią informaciją per savo ryšio kanalus skleidė OUN centrinė vadovybė Vakarų Europoje, palaikiusi ryšius su JAV CŽV ir anglų IS žvalgybomis. Informaciją atgabendavo specialūs kurjeriai, kurių dalis pakliūdavo ir į NKVD rankas. Ruošimasis įvyksiančiam karui paskatino OUN–UPA keisti taktiką – vengti frontalių, atvirų kautynių su NKVD kariuomene, veikti mažomis grupėmis ir išsaugoti jėgas būsimoms lemiamoms kovoms.

Buvo bandyta susisiekti ir su Lietuvos partizanais. 1948 m. UPA pasiuntė 12 kovotojų grupę, kuri, aprūpinta gausia spausdintine literatūra, laiškais ir dokumentais, per Baltarusiją turėjo pasiekti Lietuvos teritoriją. Susisiekti su lietuvių partizanais, matyt, tikėtasi pasinaudojant senais, dar prieškariniais, OUN ryšiais Kaune. Ties Baranovičiais, keldamasi per upę, grupė pateko į pasalą ir, supratusi, kad jų judėjimo kryptis ir tikslai NKVD jau žinomi, o priekyje jų laukia „kordonai“, nutarė trauktis atgal į Ukrainą. Žygio metu baltarusių kaimuose jie platino politinius propagandinius atsišaukimus, aiškino apie UPA kovos tikslus. Iš šios grupės kovotojų dalis sulaukė ir Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo, todėl ši informacija neabejotinai tikra ir ukrainiečių istorikams gerai žinoma.

Pagrindiniai UPA ir Lietuvos partizaninio judėjimo (LLKS) skirtumai ir panašumai:

1. Ukrainos sukilėlių armija (UPA), sukurta 1942–43 m., buvo politinės pogrindžio organizacijos OUN – vieno stipriausių ir geriausiai organizuotų Europoje pogrindinių judėjimų, sukūrusių pogrindžio valstybę visoje Vakarų Ukrainos teritorijoje, karinės pajėgos. OUN konspiracinės valdžios struktūros buvo tokios gyvybingos ir efektyviai veikiančios, kad sugebėjo atsilaikyti prieš viena po kitos besikeičiančias okupacijas: pilsudskinės Lenkijos okupacinį režimą (1919–39 m.), pirmąją sovietinę okupaciją (1939–41 m.), nacistinę

vokiečių okupaciją (1941–44 m.) ir ilgai, iki 1953 m., priešinosi antrajai sovietinei okupacijai. Nors ir turėjo savo atstovybes užsienyje, tačiau niekada nebuvo sukūrusi egzilinės (emigracinės) vyriausybės, nesulaukė Vakarų valstybių pripažinimo ir viešo politinio-diplomatinio palaikymo, negavo iš užsienio jokios paramos.

2. Pagrindinis bendrumas – ir ukrainiečių UPA, ir lietuvių LLKS, buvo „gryni“ nacionalinio išsivadavimo judėjimai, kurių strateginiai tikslai siekė to paties – laisvų, nepriklausomų valstybių atkūrimo.
3. Ir Lietuvos, ir Ukrainos nacionalinio pasipriešinimo judėjimai, stoję į kovą prieš didžiulę raudonąją imperiją, jos brutalų totalitarinį režimą, patys, atskirai, šios kovos laimėti negalėjo. Visa pasipriešinimo strategija ir taktika buvo pritaikyta ir rėmėsi neišvengiamai kilsiančio karo „tarp Vakarų ir Rytų“ prielaida. Ir UPA, ir LLKS rėmėsi tik savo tautų vidiniais ištekliais, absoliučios daugumos gyventojų palaikymu ir, negaudami jokios paramos iš užsienio, kovojo „vienui vieni“.
4. Kaip anksčiau minėta, UPA buvo sukurta politinės pogrindžio organizacijos OUN pagrindu, turėjusios jau seniai efektyviai veikiančią Saugumo tarnybą, žvalgybą, slaptos agentūros tinklą visuose visuomenės sluoksniuose, įstaigose, miestuose ir kiekviename kaime. Skirtingai nei Lietuvoje, OUN, įgijusi didžiulį, ilgalaikį pogrindžio kovos patyrimą jau prieš lenkų okupacinį režimą, buvo sukūrusi gerai funkcionuojančią pogrindinę nelegalią nacionalinę valstybinę struktūrą, besipriešinančią besikeičiantiems okupaciniams režimams (lenkų, sovietų, vokiečių, po jų – vėl sovietų). Lietuvių pogrindinės kovos patirtis buvo daug trumpesnė, tačiau partizaninės kovos dvasia, patyrimas glūdi jau 1918–20 m. Nepriklausomybės kovose. Nepertraukiamai šis kovinis patyrimas didėjo, vystėsi 1921–23 m. naudojant partizaninio karo metodus prieš lenkus pasienio neutralioje zonoje, o tarpukario metu – Lietuvos šaulių sąjungos partizaninės taktikos apmokymuose ir instruktažuose. Partizaninės kovos organizuotumas ir masiškumas, virtęs visuotiniu sukilimu, labai sėkmingai pasireiškė 1941 m. Birželio sukilime. Antinaciniame pogrindyje buvo sukurtos pogrindinės sukarintos struktūros ir, galų gale, ypač svarbus buvo šiuolaikiško karinio ir antipartizaninės kovos patyrimo įgijimas kovojant Rytų fronte vermachte ir policijos batalionuose.
5. UPA kovojo su daugybe priešų: vokiečių kariuomene, sovietinių partizanų formuotėmis, lenkų AK partizanais, Raudonąja armija, NKVD ir pasienio kariuomene, naikintojų batalionais („stribais“), o reidų metu su Lenkijos, Čekoslovakijos, Rumunijos kariuomenių daliniais. Lietuvių partizanai kovojo su represinių struktūrų – NKVD ir pasienio kariuomene, naikintojų batalionais (stribais), išimtinais atvejais – su reguliaria kariuomene. Jei pirmame partizaninio karo etape abi pusės naudojo kariuomenės tipo taktiką, tai antrame pradėjo naudoti „lanksčią“ mažų kovinių grupių taktiką. Ir lietuvių, ir ukrainiečių partizaninių judėjimų bendras, pagrindinis ir galutinį strateginį kovos tikslą lemiantis priešas buvo stalininė Rusijos imperija.
6. Ir UPA, ir LLKS niekada nesiekė jokių ekspansinių tikslų, jokių etniškai svetimų teritorijų prijungimo, o kovojo tik savo teisėtose etninėse žemėse.
7. UPA partizanų veikimo Vakarų Ukrainoje gamtinės sąlygos buvo palankios – raižytas, kalnuotas reljefas, miškingos vietovės (ypač Karpatuose). Lietuvių partizanams teko veikti daug sunkesnėmis sąlygomis – lygumose, palyginti mažuose miškų masyvuose. Dėl šių priežasčių anksti buvo pradėta naudotis bunkerių, įvairiausių slėptuvių sistema. Abu partizaniniai judėjimai aktyviai kovojo prieš okupacinį sovietinį režimą, sovietinius-partinius aktyvistus (kolaborantus), KGB agentus, išdavikus.
8. UPA partizanai 1944–45 m. naudojo ir sunkiąją ginkluotę, tačiau to greitai buvo atsisakyta – ji

labai apsunkindavo dalinių manevringumą, judėjimo greitį. Partizaninio karo pradžioje daugiausia buvo naudojama vokiška ginkluotė, taip pat rusiški, vengriški, čekoslovakiški, rumuniški, o paskutiniame kovos etape – dažniausiai rusiški ginklai. Lietuvos partizanai 1944–45 m. irgi buvo ginkluoti įvairių šalių ginklais – vokiškais, rusiškais, čekiškais, prancūziškais, belgiškais, o paskutiniame etape – dažniausiai tik rusiškais. Sutartiniai ženklai, paroliai buvo panašūs kaip ir Lietuvoje (pvz., paroliai, kaip ir lietuvių partizanų, buvo naudojami iš tokios pat raidės žodžio).

9. UPA, nors ir veikdama savo etninėse žemėse, neišvengė abipusių kruvinų etninių konfliktų su diametraliai priešiškai jų nacionalinio išsivadavimo kovai nusiteikusiomis Lenkijos pogrindžio karinėmis pajėgomis – Armija Krajova (vadovaujama lenkų emigracinės vyriausybės Londone) bei juos remiančia lenkų tautine mažuma. Galima sakyti, kad toks konfliktas buvo tiesiog neišvengiama jų tarpusavio ilgalaikės politinės-nacionalinės priešpriešos išdava. Lietuvos partizanams etninių konfliktų su rusais, lenkais pavyko išvengti. 1944 m. vasarą AK Lietuvoje jau buvo Raudonosios armijos ir NKVD dalinių nuginkluota arba sutriuškinta, dalis jos dalinių pasitraukė į Lenkiją. Su pasilikusiais Vilniaus krašte AK likučiais lietuvių partizanai vedė derybas dėl bendros kovos prieš bendrą priešą – sovietų totalitarinį režimą, pasiskirstyta veikimo teritorijomis, sutarta keistis žvalgybine informacija ir ateiti vieni kitiems į pagalbą. Yra duomenų, kad pasibaigus karui, (1945–46 m.), UPA ir vietoj išformuotos AK sukurtos pogrindinės karinės organizacijos „Laisvė ir Nepriklausomybė“ (VIN) abipusės pozicijos suartėjo. Atviros tarpusavio kovos periodas baigėsi, o prieš bendrą priešą – stalinizmą – buvo priimti kompromisiniai sprendimai. UPA kartu su VIN 1946 m. gegužės mėn. įvykdė bendrą operaciją – sėkmingą Grubešov miesto puolimą[8]. Tačiau šis įvykis, turbūt, buvo daugiau išimtis, o ne taisyklė.

10. UPA ir LLKS veikė geopolitinėje izoliacijoje, apsuptos priešiškų valstybių, todėl visada bandydavo pramušti „geležinę uždangą“ ir pranešti apie savo išsivadavimo kovą laisvajam demokratiniam pasauliui, siekė jo pripažinimo, ypač tokių valstybių, kaip JAV, Anglija. OUN–UPA jau 1944 m. turėjo OUN atstovybes Vakarų valstybėse, per kurjerius buvo palaikomas ryšys su UPA vadovybe. Lietuvos nacionalinio išsivadavimo kovos politinio atstovavimo užsienyje procesas užsitęsė – tik J. Lukšai-Daumantui ir K. Pypliui-Audroniui pasiekus Vakarus, 1948 m. šio vaidmens ėmėsi VLIK'as. Vis tik ir Ukrainos, ir Lietuvos nacionalinio išsivadavimo judėjimai taip niekada ir neturėjo tvirto politiniodiplomatinio užnugario Vakarų demokratinėse šalyse, nebuvo sukūrę emigracinių vyriausybių, tačiau taip buvo ir dėl objektyvių, nuo jų visiškai nepriklausančių tarptautinių politinių aplinkybių. Vakarų demokratinės valstybės, vos praėjus karui, vengė bet kokių naujų karinių konfliktų, skaitėsi su Sovietų Sąjungos karine galia ir įtaka Europoje. Nuo 1944 m. lietuvių, ukrainiečių, estų, latvių tautų nacionalinio išsivadavimo judėjimai vyko prieš sovietinius okupantus, stalininį totalitarinį režimą, kuris buvo Vakarų demokratinių valstybių sąjungininkas, Antihitlerinės koalicijos narys. Vardan savo interesų, pamynę tarptautinės teisės principus, moralę, sąžinę, Vakarai pardavė Centrinės Europos šalių laisvę – buvo išsižadėta Atlanto chartijos principų, o Jaltos, Potsdamo konferencijose priimti gėdingi, panašūs į „Miuncheno suokalbį“, susitarimai. Nors tarp buvusių sąjungininkų – Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių – po karo „atsivėrė bedugnė“, prasidėjo ir tarpusavio konfrontacija, buvo sukurti priešiški kariniai blokai – NATO (1949 m.) ir „Varšuvos pakto“ valstybių (1955 m.), ji neperaugo į atvirą karinį konfliktą, tačiau, įgavusi naujas, „šaltojo karo“, formas tęsėsi net 50 metų, visiškai sugriaudama sovietinę imperiją.

11. UPA, naudodama kariuomenės taktiką, 1944–45 m. stojo į atvirus mūšius „kaip reguliarioji kariuomenė su reguliariąja“, kovodama prieš NKVD, pasienio ir reguliariąją kariuomenę bei patirdama nuo jų sutelktų, koncentruotų smūgių didžiulius nuostolius. Galima sakyti, kad UPA buvo išprovokuota tokiai atvirai kovai, „į jėgą atsakė ne lanksčia partizanine taktika, bet irgi jėga“. Tik po didžiulių netekčių pereita prie „grynai partizaninės“ – mažų kovinių grupių taktikos. Lietuvos partizanai 1944–45 m. irgi naudojo „kariuomenės taktiką“. 1945–46 m. pabaigoje, patyrus didelių nuostolių, logiškai tokių „atvirų“ mūšių atsisakyta ir taip pat pereita prie mažų kovos grupių taktikos.
12. UPA iškart sukūrė centralizuotą politinę ir karinę vadovybę – galima sakyti, kad „organizavimasis“ vyko „iš viršaus į apačią“. Lietuvoje partizaninio judėjimo centralizacijos procesas užsitęsė iki 1949 m. – partizaninių struktūrų kūrimasis vyko daugiau „iš apačios į viršų“, nes daugelyje vietų buvo kilęs stichiškai, savaime, sukurtas pačių vietinių gyventojų. Vis tik partizaninių struktūrų autonomiškumas, esant labai aktyviai MGB slaptųjų agentų ir agentų-smogikų veiklai, buvo stiprioji lietuvių partizaninio judėjimo pusė, jo išsilaikymo pagrindas.
13. UPA buvo sukūrusi pogrindines karo mokyklas, kuriose ruošė sukilėlių vadovaujančius kadrus – karininkus ir puskarininkius, taip pat įvairių sričių karinius specialistus. Kiekvienas eilinis kovotojas turėdavo išeiti nustatytos trukmės kovinį apmokymą. Lietuvoje, Tauro apygardoje, buvo organizuoti mokomosios kuopos kursai, juos baigusiems suteikti puskarininkių laipsniai. Dažniausiai naujokai karinių dalykų buvo apmokomi vadų arba tarnavusių kariuomenėje, kariavusių Rytų fronte ir turinčių karinį patyrimą kovotojų.
14. UPA partizanai nešiojo įvairias uniformas – vokiškas, rusiškas, vengriškas, pusiau kariškas ar rengėsi civiliai. Vėlesniame kovos periode naudotas į anglišką panašus karinės uniformos stilius. Lietuvoje partizanai nešiojo Lietuvos kariuomenės uniformas, pusiau kariškus ar civilius rūbus.
15. UPA vadovybė buvo patvirtinusi karinius apdovanojimus, kurie, atstačius Ukrainos nepriklausomybę, buvo įteikiami išlikusiems gyviems kovose pasižymėjusiems laisvės kovotojams. 1949 m. Miknaičių k. vykusiame partizanų vadų suvažiavime buvo patvirtintas kovinis apdovanojimas – Laisvės Kovos kryžius (I-II-III laipsnio). Tuo metu partizanai neturėjo galimybės juo apdovanoti kovose pasižymėjusių kovotojų, tačiau, atstačius Lietuvos nepriklausomą valstybę, to nebuvo padaryta. Taip buvo praleista istorinė galimybė atstatyti partizanų sukurtą karinį apdovanojimą – Laisvės Kovos kryžių – ir juo pagerbti tuo metu dar daug buvusių gyvų Lietuvos partizanų. Išėjo taip, kad didvyriškas, pasiaukojantis 1944–53 m. partizaninis karas Lietuvoje taip ir liko be savo autentiško karinio apdovanojimo – tai, pilietiniu-istoriniu požiūriu, yra nedovanotina to laikotarpio valstybės politikų (ir istorikų) klaida.
16. Prieš UPA ir LLKS sovietų represinės struktūros naudojo ne tik slaptą agentūrą, vidinius agentus, bet ir klastingą ir žiaurų ginklą – partizanais apsimetusius KGB agentus-smogikus, „žudikus profesionalus“, įvykdžiusius daugybę nusikaltimų ir partizanų vardu. Jie abiems partizaniniams judėjimams atnešė didžiulių nuostolių.
17. Abu partizaniniai judėjimai prieš okupantus vykdė ir aktyvią psichologinę-propagandinę kovą, naudodamiesi ir „gyvu žodžiu“, ir spausdintine pogrindžio literatūra. UPA daliniai pereidavo (prasiveržd avo) per sieną ir politiniais-propagandiniais tikslais vykdė tolimus strateginius reidus į savo etnines žemes Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Rumunijoje. Lietuvių partizanai iki 1947 m. irgi sėkmingai kirsdavo Lietuvos–Lenkijos sieną, o Punsko apylinkėse, etninėse žemėse, veikė Tauro apygardos Vytauto rinktinei priklausę partizanai. Jų pareigos buvo užtikrinti ryšio su užsieniu funkcijas, palaikant santykius su vietiniais

lenkų AK partizanais.

18. Abi tautos patyrė didžiulį terorą, represijas, trėmimus, masinius gyventojų nuostolius, buvo vykdoma šių šalių kolonizacija ir asimiliacija.
19. Sovietinis, o dabar ir Rusijos totalitarinis režimas, niekada nepripažino lietuvių, ukrainiečių, estų, latvių nacionalinio išsivadavimo kovos prieš sovietinius okupantus. Informacinis karas prieš šių tautų laisvės kovą buvo vykdomas jau nuo pat jos pradžios. Partizanai vadinti „vokiečių pagalbininkais“, vėliau jau „JAV imperializmo agentais“, „buržuaziniais nacionalistais“, „banditais“, tam panaudojant sufabrikuotas istorines klastotes, melą. Partizaninė kova „sovietų propagandos fronte“ falsifikuotai vadinta „klasių kova“, „karu savų su savais“ ir pan. Šiam tikslui buvo pajungta ir „politikos tarnaitė“ – istorijos mokslas, taip pat spauda, literatūra, teatras bei pats masiškiausias iš menų – sovietinis kinas. Tuo pat metu niekada neužsimenama apie prieš šias tautas sovietų įvykdytus masinius brutalius nusikaltimus, raudonąjį terorą, represijas, suėmimus, trėmimus, didžiules šių tautų aukas, „vergų darbą“ lageriuose ir tremtyse, šių žmonių kaulais nusėtą Sibiro žemę, vykdytą prievartinę kolonizacijos ir nacionalinės asimiliacijos politiką.
20. Ir ukrainiečių, ir lietuvių tautos buvo atsidūrusios tarp dviejų brutalių, sovietinio ir nacistinio, totalitarinių režimų „girnų“, kovoje už laisvę patyrė didžiules aukas, kančias. To niekada nesupras Vakarų Europos tautos, neturėjusios tokio istorinio patyrimo, pergyvenusios tik nacių okupaciją, dalis jų – tik „švelnius“ okupacinius režimus laikantis Hagos konvencijos nustatytų taisyklių. Kokie silpni buvo antinacinio pasipriešinimo judėjimai Vakarų Europoje (nors ir remiami Anglijos), galima spręsti iš patirtų aukų skaičiaus, pvz., Prancūzija, kuri istorijai paliko garsųjį „resistence“ pavadinimą, 1940–44 m. savo gretose turėjo iki 40 000 pasipriešinimo judėjimo dalyvių, iš kurių 8 tūkstančiai žuvo. Galima sakyti, kad Ukrainos ir Lietuvos antisovietinio partizaninio išsivadavimo judėjimo mastai Vakarų Europoje dar nežinomi ir neįvertinti, tai, didele dalimi, yra ir Lietuvos vidinė politinė problema, sukurtų sovietinių istorinių mitų ir rusiškos propagandos įtaka. Partizanai buvo laisvi, atsisakę tarnauti okupaciniam režimui žmonės, niekada neišdavę Tėvynės, nesiklaupę ant kelių, nugalėję baimę, išdrįsę stoti į kovą prieš žiauriausią pasaulyje totalitarinę sistemą. Buvę sovietų kolaborantai, dabar savo prisitaikėliškumą vertinantys tik kaip privalumą ar net patriotiškumą, niekada, net moraliniu požiūriu, su tuo nesusitaikys, istorinės tiesos nepripažins, visada meluos, veidmainiaus, išsisukinės. Komunistinės ideologijos transformacija į neoliberalizmą – labai nepalanki terpė patriotizmui. Realybė yra tokia, kad net dalis istorikų (ne tik „tarybinės laidos“, bet ir jų mokinių), žiniasklaidos atstovų partizaninį judėjimą vertina ne Lietuvos valstybingumo požiūriu, bet priešo sukurtais mitais. Tai rodo, kad potencialiam priešui informaciniame kare yra labai aktualus mūsų požiūris į savo laisvės kovą – juk partizaninis karas yra vienas iš grėsmingiausių karo metodų, o jie nenorėtų tokios kovos pasikartojimo. Juk iš tikrųjų Čečėnija yra nenugalėta, nepriklausoma, nors ir valdoma „kol kas ištikimo“ režimo, o Rusija moka jam „išpirką“ (tai atsieina pigiau negu kariauti nesibaigiantį partizaninį karą). Lietuvoje irgi pigiau „nusipirkti“ vietinių „juodųjų arkliukų“ – užmaskuotų rusiškos propagandos skleidėjų, kuriuos lengva atpažinti pagal jų veiklą ir rašinius viešojoje erdvėje. Tai rodo, kad kova už laisvę, už valstybę yra nenutrūkstantis, permanentinis procesas, kad visuomenė turi turėti „imunitetą“ priešo propagandai, būti gerai informuota, žinoti, suprasti savo istoriją, sugebėti atskirti propagandinį melą nuo tiesos. Viso to galima pasimokyti iš buvusių partizanų, politinių kalinių, kurie niekada neišdavė savo principų, neprarado realaus mąstymo, išliko atsparūs sovietinės propagandos „užkratui“.

5. Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone pavaldi ir centrinės vadovybės Varšuvoje vadovaujama pogrindžio karinė organizacija Polska Armija Krajowa (Krašto armija) Lietuvoje, Vakarų Baltarusijoje, Vakarų Ukrainoje. Operacija „Audra". Varšuvos sukilimas.

Lenkijos AK buvo sukurta 1942 m. vasario 14 d. pogrindinės organizacijos „Tarnyba Lenkijos pergalei" (SZP) pagrindu, o išformuota vadovybės įsakymu 1945 m. sausio 19 d. Veikė vokiečių okupuotoje Lenkijos teritorijoje, taip pat Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje ir Pietryčių Lietuvoje. Šios teritorijos 1920 m. buvo lenkų kariuomenės okupuotos ir iki 1939 m. įėjo į Lenkijos sudėtį. AK buvo Antihitlerinės koalicijos narė (oficiali Sovietų Sąjungos sąjungininkė), pagrindinė, pati masiškiausia lenkų pasipriešinimo vokiečių okupacijai karinė organizacija, 1944 m. turėjusi apie 350 000–400 000 narių (iš 22 mln. gyventojų), iš kurių apie 100–110 tūkstančių dalyvavo aktyviuose koviniuose veiksmuose (kiti buvo kaip rezervas sukilimo atvejui). Jos strateginis tikslas – Lenkijos valstybės su 1939 m. sienomis atstatymas (padedant Anglijai ir JAV). Armija Krajova buvo viena iš didžiausių pogrindžio kariuomenių II pasaulinio karo metais, Lenkijoje garbingai kovojusi už savo tėvynės išlaisvinimą. Ji visiškai skyrėsi nuo AK, kovojusios Vilniaus krašte, taip pat Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje. Ten jai teko vykdyti visai kitokius taktinius ir strateginius uždavinius, kurių pagrindinis – nesiskaitant su jokiomis priemonėmis užgniaužti šių kraštų laisvės kovą, paruošti sąlygas jų reokupacijai ir vėl prievarta priglausti jas „prie motinos Lenkijos krūtinės". Tiems tikslams įgyvendinti vietinių gyventojų (autochtonų) atžvilgiu buvo naudojama brutali prievarta, teroras, represijos, neišvengta ir karinių nusikaltimų – etninių žudynių tautiniu pagrindu. Centrinėje Lenkijoje AK laikėsi pasyvios laukimo, jėgų išsaugojimo taktikos, nes į aktyvius kovinius veiksmus vokiečiai atsakydavo masinėmis lenkų tautos represijomis. Iš tiesų tai buvo tik antraeiliai koviniai uždaviniai. Visa AK kovos strategija, pagrindinis tikslas buvo visuotinis tautos sukilimas ir emigracinės lenkų vyriausybės valdžios įvedimas priartėjus frontui arba nusilpus, tapus bejėgėms, abiems kariaujančioms pusėms. Tam per visą okupacijos laikotarpį ir buvo ruošiamasi.

Pagrindiniai kovos būdai buvo sabotažas, diversijos, konspiratyvi ginkluota veikla ir aktyvi žvalgyba. Į Lenkiją iš Anglijos parašiutais buvo nuleista daug britų žvalgybos ir specialiose mokyklose gerai paruoštų pogrindinio, žvalgybinio, diversinio, partizaninio karo specialistų, vadovaujančių kadrų (karininkų). Britų ir amerikiečių karinė aviacija „oro keliu" tiekdavo ginklus, šaudmenis, sprogmenis, ryšio priemones ir kt. Pogrindinių organizacijų ir AK veiklai palaikyti buvo teikiama ir finansinė parama. Lenkų žvalgai britams karo metu teikė apie 44 % visos informacijos, gaunamos iš Vokietijos ir okupuotų šalių. Iš plačiai pasaulyje nuskambėjusių lenkų žvalgybos laimėjimų galima paminėti tokius, kaip vokiečių slaptos šifravimo sistemos „Enigma" perdavimas anglams, dabartinių sparnuotųjų raketų prototipo – raketų V-1 ir V-2 mokslinio-tiriamojo ir gamybos centro Penemiundėje išaiškinimas, po kurio 1943 m. jis buvo anglų subombarduotas. Lenkų žvalgai pateikė informaciją apie vokiečių sintetinio benzino gamyklas (operacija „Synteza") bei daugybę kitų karinių-pramoninių objektų Lenkijoje ir Vokietijoje. Taip pat buvo vykdoma aktyvi propaganda, ne tik antivokiška, bet ir antisovietinė bei antikomunistinė. Pagrindinis AK spaudos organas buvo „Informacinis biuletenis". Apie karinės veiklos intensyvumą galima spręsti iš statistikos, kad 1943 m. buvo 170 ginkluotų AK susirėmimų, kurių metu žuvo virš 1000 vokiečių kareivių. Pagal statistinius duomenis, 1941–44 m. buvo nuleisti nuo bėgių 732 traukiniai, sudeginti 443 transportai, sunaikinta iki 4,3 tūkst. transporto priemonių, sudeginta 130 sandėlių su ginklais, sugadinta 19 tūkst. vagonų, 6,9 tūkst. garvežių, susprogdinta 40 geležinkelio tiltų, įvykdyta 5,7 tūkst. pasikėsinimų prieš vokiečius ir lenkų kolaborantus ir t. t. Per penkerius metus kovoje su vokiečių okupantais, o ypač paskutiniame karo etape, Varšuvos sukilime, žuvo 33 tūkstančiai lenkų[56, 50, 63].

Lenkų pogrindžio veiklą Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje ir Pietryčių Lietuvoje galima suskirstyti į tam tikrus etapus:

1. 1939-09–1941-06 – konspiracinių pogrindžio struktūrų kūrimo laikotarpis, pirmieji antisovietinės veiklos pasireiškimai.
2. 1941-06–1943-04 – bendradarbiavimas kovojant prieš vokiečius su Sovietų Sąjunga. AK narių įsiskverbimas į okupacinės valdžios administracines-ūkines ir policijos struktūras, siekiant daryti joms įtaką.
3. 1943-04–1944-06 – atviros konfrontacijos su Sovietų Sąjunga periodas, diplomatinių santykių tarp Maskvos ir lenkų emigracinės vyriausybės Londone nutraukimas.
4. 1944-06–1950 m. – pogrindinė kova prieš sovietų valdžią. Trumpalaikis bendradarbiavimas su baltarusių, ukrainiečių ir lietuvių antisovietiniu pogrindžiu.

1942–44 m. Vakarų Baltarusijoje, Vakarų Ukrainoje ir Pietryčių Lietuvoje AK pradėjo kovą prieš bet kokius vietinių etninių gyventojų bandymus stiprinti savo tautinę savimonę, kultūrą, švietimą, o lenkų pogrindžio nariai, užėmę vietas vokiečių administraciniame-ūkiniame ir policijos struktūrų administraciniame aparate (labiausiai tai pasakytina apie Vakarų Ukrainą ir Vakarų Baltarusiją), vykdė tokią pačią nacionalinę politiką, kaip ir tarpukario laikotarpiu, nukreiptą prieš šių tautų sąjūdžius[58].

Vienas iš Lenkijos tarpukario laikotarpio politikų ir lenkų šovinistų Romanas Dmovskis taip buvo suformulavęs Lenkijos strateginį tikslą: „Tarp pačių stipriausių – vokiečių nacijos ir rusų nacijos – nėra vietos mažai nacijai, todėl mes turime daryti viską, kad taptume didesne nacija nei esame.“ Visa tai galima buvo pasiekti tik ekspansijos į šalia gyvenančias tautas būdu, bet kokiais būdais siekiant „tapti imperija“.

Antihitlerinės koalicijos valstybės (JAV, Anglija, iki 1943 m. ir Sovietų Sąjunga) pripažino Lenkijos valstybingumą, emigracinę lenkų vyriausybę, teikė jai politinę, diplomatinę, finansinę ir karinę pagalbą.

AK vadovavo centrinė vadovybė Varšuvoje, pavaldi emigracinei lenkų vyriausybei Londone, vadovaujamai ministro pirmininko ir vyriausiojo Lenkijos ginkluotųjų pajėgų vado gen. V. Sikorskio. Okupuotoje Lenkijoje nuo 1943 m. buvo suformuota pogrindinė valstybė, sudariusi veiksmingą ir vieningą sistemą, kurioje veikė gerai konspiruota vykdomoji, įstatymų leidžiamoji ir teisminė valdžia. Jai vadovavo Londono emigracinės lenkų vyriausybės delegatas kraštui (nuo 1944 m. gegužės mėn. – ministro pirmininko pavaduotojas) su jam pavaldžia delegatūra – pogrindine vyriausybe[35].

Jau 1941 m. buvo užmegzti diplomatiniai santykiai su Maskva, kuri pripažino lenkų tautos teisę į savo valstybės atkūrimą, o liepos 30 d. buvo pasirašyta Maiskio–Sikorskio sutartis. Gen. V. Andersui leista Sovietų Sąjungos teritorijoje iš lageriuose buvusių lenkų kareivių ir karininkų formuoti Lenkijos ginkluotąsias pajėgas. 1943 m. balandžio mėn. Berlyno radijas pranešė apie prie Smolensko miške rastus sušaudytų lenkų karininkų palaikus. V. Sikorskis pareikalavo, kad šias Katynės žudynes tirtų nepriklausoma komisija – tarptautinis Raudonasis Kryžius. Maskva jį įspėjo to nedaryti, o šiam nenusileidžiant, apkaltino jį bendradarbiavimu su vokiečiais ir diplomatinius ryšius su lenkų emigracine vyriausybe nutraukė. JAV ir Didž. Britanija šiame „nešvariame žaidime“ palaikė Staliną, nes karinė sąjunga su didžiulį karinį potencialą turinčia Sovietų Sąjunga jiems buvo nepalyginamai svarbesnė nei su silpna Lenkija.

Nutraukusi diplomatinius ryšius, Maskva sovietiniams partizanams nurodė, kad „visokių organizacijų, vadovaujamų Londono vyriausybės, veikimas yra neteisėtas kišimasis į mūsų valstybės vidaus reikalus“. Prasidėjo aktyvi sovietinių partizanų kova su AK (Lietuvoje, o ypač Vakarų Baltarusijoje). Ja buvo siekiama dalį AK narių patraukti į savo pusę, o priešiškai

nusiteikusius – sunaikinti. Visiškai kitokia situacija buvo Vakarų Ukrainoje, kur Ukrainos PJŠ, – turėjęs autonomiją nuo CPJŠ, vykdė atskirą politiką: jo vadovybė, matydama stiprėjančią OUN–UPA įtaką, stengėsi neleisti sovietinių partizanų konfrontacijos su AK. Armija Krajova ir sovietiniai partizanai Vakarų Ukrainoje suvienijo savo jėgas prieš bendrą priešą – UPA (ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo judėjimą) ir tapo sąjungininkais būtent tuo laikotarpiu, kai Vakarų Baltarusijoje ir Lietuvoje viskas vyko atvirkščiai – tarp sovietinių partizanų ir AK vyko tarpusavio karas, kurį sukėlė CPJŠ nurodymas iš Maskvos. Vakarų Ukrainoje raudonieji partizanai ir AK kartu vykdė operacijas prieš UPA ir vokiečius, o toks bendradarbiavimas padėjo sovietiniams diversantams įsiskverbti į jos struktūras. Vėliau jų surinkta informacija NKVD–NKGB struktūroms labai palengvino 1944 m. sutriuškinti lenkų AK ir jų pogrindį Vakarų Ukrainoje. Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje AK ir sovietinių partizanų susirėmimai vyko iki 1944 m. vasaros, kol atsirito Rytų frontas.

Vienas būdingiausių AK bruožų – jos agresyvi, arši, kraštutinai šovinistinė politika prieš 1920 m. okupuotų kraštų etninius gyventojus – lietuvius, baltarusius, ukrainiečius. Tai buvo, kaip dar prieškaryje Lenkiją buvo pavadinęs V. Čerčilis, „Europos gobšiosios hienos“ vykdytos politikos tęsinys.

1920 m. Lenkijai klasta užgrobus Vilniaus kraštą, tarpvalstybiniai santykiai visą laiką buvo įtempti, o diplomatiniai – nutraukti. Praktiškai tokią padėtį galima pavadinti „nei taika, nei karas”. Lenkija buvo vienintelė šalis Europoje, nepripažinusi Lietuvos valstybės de jure (iki pat 1938-03-17), o ribą tarp abiejų šalių skyrė ne valstybinė siena, o tik demarkacinė linija – ten visą laiką vykdavo provokaciniai ginkluoti konfliktai. Vokiečių okupacijos metais tarpusavio santykiai dar labiau įkaito, priešiškumas buvo kaip 1919–20 m. Lietuvos–Lenkijos karo metu. Vilniaus kraštas priklausė Lietuvos generalinei sričiai, o šalia vokiečių valdžios įstaigų veikė ir lietuvių administracija – apskričių ir valsčių savivaldybės. 1939 m. prijungus Vilniaus kraštą prie Lietuvos, Rytų Lietuvoje pamažu daugėjo lietuvių valdininkų, mokytojų, policininkų, agronomų, veterinarų, kunigų ir kitų profesijų žmonių. Nors vokiečių okupacijos metais nei lietuviai, nei lenkai negalėjo būti tikrieji Vilniaus krašto šeimininkai, tačiau visą laiką vyko ir užmaskuota, ir atvira kova dėl įtakos Vilniaus krašte. Didžiulį lenkų nepasitenkinimą kėlė tai, kad lietuviai įsitvirtino vietos valdžios organuose. Abi pusės ir toliau Vilniaus kraštą laikė savo valstybės dalimi – lietuviai Lietuva, o lenkai – Lenkija. Antagonizmas buvo didžiulis, o konfrontacija – neišvengiama, nes abipusės derybos likdavo bevaisės.

AK veiklą Vilniaus krašte galima vertinti tik pagal nuo pat XV–XVI a. besitęsiančių lietuvių–lenkų tarpusavio santykių prizmę, kaip jų tęstinumo istoriją, kuri yra šifro raktas atskleisti AK naudotos taktikos ir strateginių tikslų esmę.

1569 m. Lenkijos–Lietuvos Liublino unija teigė, kad turi būti viena respublika, bet „abiejų valstybių“, nekeičiant jų sienų. Tuo metu ir Seinai, ir Suvalkai, ir Gardinas, ir Lyda priklausė Lietuvai – tai buvo jos etninės, su lietuviškai kalbančiais gyventojais, žemės[33]. Tačiau Lietuvai šis konfederacijos projektas nebuvo sėkmingas – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tuo metu turėjusi triskart didesnę teritoriją nei Lenkija, palaipsniui prarado visas valdytas žemes, po daugiau nei 200 m. valdymo Lenkijai atiteko ir Ukraina. Lietuvių tautinei sąmonei, tapatybei, raštui, kultūrai, istoriografijai, poezijai, literatūrai, menui nebuvo jokių sąlygų vystytis – viską užgožė lenkinimo politika (polonizacija), tam panaudojusi ypač galingą ginklą – katalikų bažnyčią, to meto viešajame gyvenime vaidinusią didžiulį vaidmenį. Tai buvo didžiulės istorinės klaidos pasekmė, kad po Lietuvos krikšto nebuvo sukurta savarankiška Lietuvos katalikų bažnyčios provincija – ji hierarchiškai liko visiškai priklausoma nuo lenkų bažnyčios vadovybės. Vietoj to, kad katalikų bažnyčia būtų teisinga globėja, silpnųjų užtarėja, ji tapo lietuvių, kaip tautinės bendruomenės, kultūros naikinimo įrankiu, vykdė Lietuvoje lenkų politinę ir kultūrinę invaziją. Jeigu kitose šalyse krikščionybė buvo skelbiama vietine kalba, vykdydama ir vystydama tautinės

kultūros bei raštijos veiklą, tai Lietuvoje viskas vyko atvirkščiai. Kadangi nebuvo sukurta turtingesnė lietuviška religinė literatūra, labai silpnai vystėsi ir pasaulietinė lietuviška raštija.

Lietuviškoji bajorija, elitinė visuomenės dalis, sulenkėjo, perėmė svetimą kultūrą, kalbą, tapdama lenkais, kurie dirbo Lenkijos Karalystės labui, palikę savo tautą likimo valiai. Lietuviškąją kultūrą, tradicijas, papročius išsaugojo tik valstietija. Nuo 1697 m. oficialia Lietuvos raštinės kalba tapo lenkų[45].

Laimei, tuo metu Lietuvos kultūros lopšys atsirado Rytprūsiuose, Mažojoje Lietuvoje, kur buvo protestantų tikėjimas, lietuviškose parapijose reikalaujantis vartoti gimtąją tikinčiųjų kalbą. Net ir svetimos tautybės pastoriai privalėjo išmokti kalbėti ir vesti bažnyčioje pamaldas tik lietuviškai. Karaliaučiaus universitetas (1544–1944 m.) buvo protestantizmo Rytuose tvirtovė, o pats miestas virtęs ne tik mažlietuvių, bet ir didžlietuvių iš LDK lietuviškosios kultūros centru. XVI a. lietuviai jame galėjo sudaryti apie 20 % jo gyventojų. Todėl ir pirmosios lietuviškos knygos, išspausdintos 1547–89 m., buvo ne Abiejų Tautų Respublikoje (iš tikrųjų visada vadintoje Lenkijos Žečpospolita, Lenkijos Karalyste), o Rytprūsiuose, Mažojoje Lietuvoje. Šis kraštas ir tapo lietuvių tautinės kultūros židiniu, pradėjusiu ne tik lietuvių raštijos, terminijos, bet ir pasaulietinės poezijos, muzikos istorijos pradžią. Tarp Karaliaučiaus universiteto steigėjų buvo prof. A. Kulvietis, prof. S. Rapolionis, jame buvo išugdyti žymiausi XVI–XX a. pradžios lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjai: M. Mažvydas, M. Daukša, B. Vilentas, J. Zablockis, M. Giedraitis, A. Rodūnionis, J. Bretkūnas, P. Ruigys, D. Kleinas, pirmasis lietuvių poetas K. Donelaitis, lituanistas prof. L. Rėza, prof. F. Kuršaitis, jo giminaitis prof. L. Kuršaitis, prof. V. Gaigalaitis ir daugybė kitų įžymių mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjų. Jame buvo įkurta lituanistikos katedra, o etnografiniame muziejuje – lietuvių tautinis skyrius[44]. Jų pradėta veiklą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje kartu su Didžiosios Lietuvos lietuvių inteligentija išsirutuliojo į tautinio atgimimo sąjūdį – aušrininkų, vėliau varpininkų, veiklą.

Taip pat galima pasakyti, kad 1579 m. įkurtas Vilniaus universitetas taip ir netapo lietuvių tautos šviesos, pažangos, mokslo, kultūros „žiburiu“, šventove. Atvirkščiai. Jame dėstė lenkų profesoriai, o universitetas tapo tikra polonizacijos citadele – visi studentai turėjo kalbėti tik lenkiškai, „tapti lenkais“, o lietuvių kalba, lietuvybė buvo išjuokiama ir niekinama kaip pagonybės sinonimas.

Tais laikais lenkiškoji ideologija vadovavosi lietuvių tautinės būties, kultūros neigimu, niekinimu, diskriminacija, pripažįstant jai tik visiškai vietinį, regioninį savitumą ir svarbą, o Lietuva laikoma ne tautine (nacionaline), o tik istorine-geografine sąvoka, Lenkijos dalimi. Pagal šį požiūrį lietuviai (baltai) – tai ne savita, atskira tauta, išlaikiusi turtingą senąją indoeuropietišką prokalbę, o tik „kitaip kalbantys lenkai“ (t. y. tokie pat slavai), tik „atsilikę“, turintys perimti lenkų kalbą ir kultūrą. Keista, tačiau šis ideologinis marazmas dar gyvas kai kurių „garsių“ veikėjų kalbose iki šių dienų.

Tuometinė lenkiškoji Lietuvos interpretacija šiuolaikiniame istoriniame kontekste atitiktų dabartinės šovinistinės „rusų pasaulio“ koncepcijos ideologiją, kai Ukraina nelaikoma tauta, o tik „geografine sąvoka“, „tik truputį kitaip kalbančia rusų tautos dalimi“. Pasirodo, net XXI a. informacinio karo technologijos gali remtis „senutėlėmis, suplėkusiomis, šimtmečių senumo“, tačiau gyvybingomis iki šiol lenkų koncepcijomis[39].

Vadinamosios Pirmosios Žečpospolitos vidiniai nesutarimai buvo tokie gilūs, kad valstybė galų gale tapo amorfine mase, silpnavališka, bejėge, nebesugebančia konsoliduoti jėgų prieš išorės priešus ir apsiginti. Tai, galų gale, atvedė prie jos žlugimo – gėdingų trijų padalijimų XVIII a. pabaigoje. Po to vykę nesėkmingi sukilimai irgi buvo iš anksto pasmerkti pralaimėti, nes niekada nebuvo visuotinės tautas vienijančios idėjos, buvo kovojama už „Lenkijos Karalystę“, o Lietuvos vardas net neminimas. Taip pasireiškė visiškai skirtingas lietuvių ir lenkų požiūris į Žečpospolitą. Lenkai Lenkijos Karalystę visada laikė unitarine valstybe, sudaryta iš LDK ir Lenkijos žemių, o

lietuviai LDK visada laikė atskira nuo Lenkijos dalimi.

Laikotarpis po I pasaulinio karo buvo „naujų nacionalinių valstybių atsiradimo pavasaris". To paties – nepriklausomos nacionalinės valstybės sukūrimo – siekė ir lietuvių tauta. Lenkai visomis išgalėmis stengėsi tai sutrukdyti ir Lietuvą prijungti prie Lenkijos autonomijos (kolonijos) teisėmis. 1919 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Lietuvoje įvyko Lenkijos žvalgybos agentų labai entuziastingai ruoštas, tačiau blogai koordinuotas ir didžiulio lietuvių tautos pasipriešinimo sulaukęs Lenkų karinės organizacijos (POW) bandymas įvykdyti perversmą. Buvo numatyta ir marionetinė vyriausybė, kuri, užėmus Kauną, turėjo paprašyti Lenkijos įvesti savo kariuomenę. Lietuvos karinė kontržvalgyba sugebėjo šį sąmokslą laiku išaiškinti ir likviduoti. Lenkija savo dalyvavimo šio perversmo organizavime išsigynė, teigdama, jog tai buvo tik „vietinių lenkų" darbas. Tačiau ekspansinės užsienio politikos neatsisakyta, tam pasitelkti tik kiti būdai. Vos praėjus metams, 1920 m. spalį buvo įvykdyta gėdinga Pilsudskio–Želigovskio karinė avantiūra. Lenkų gen. L. Želigovskio daliniai, atseit, „vietiniai", sukilę, „be J. Pilsudskio žinios" (iš tikrųjų jo įsakymu) okupavo Lietuvos sostinę Vilnių, Vilnijos kraštą, pietinę Suvalkiją su Seinais, Punsku, Suvalkais, Vygriais, Augustavu ir toliau tęsė puolimą į Lietuvos gilumą. Jie užėmė Nemenčinę, Švenčionėlius, Širvintas, Giedraičius, o spalio 27 d. Želvą ir Vidiškius, grasindami perkirsti plentą Ukmergė–Utena. Lapkričio 17 d. lenkai atnaujino puolimą, prasiveržDami į Lietuvos kariuomenės užnugarį Vidiškių–Kurklių kryptimi. Lenkų kavalerija ties Kavarsku perėjo Šventąją ir veržėsi gilyn į Lietuvą, pasiekdama Kėdainius. Susidarė labai pavojinga padėtis. Persigrupavusi bei sustiprinta į frontą atsiųstais naujais daliniais, lietuvių kariuomenė perėjo į kontrpuolimą, sumušdama lenkus prie Širvintų, Giedraičių ir atsiimdama anksčiau turėtas teritorijas. Lapkričio 21 d., reikalaujant Tautų Sąjungos komisijos atstovams, lietuvių puolimas buvo sustabdytas. Prasiveržusi į Lietuvos kariuomenės užnugarį lenkų kavalerijos brigada, persekiojama ir apšaudoma lietuvių partizanų ir šaulių, ties Labanoru kirto demarkacinę liniją ir grįžo į Lenkiją.

Nors 1920 m. lapkričio 29 d. Kaune, dalyvaujant Tautų Sąjungos atstovams, buvo pasirašyta Lietuvos–Lenkijos paliaubų sutartis ir nustatyta 6 km pločio skiriamoji neutrali zona – abi kariuomenės atsitraukė po tris kilometrus nuo demarkacinės linijos, tačiau lenkų valdžios tai netenkino. Ji Lietuvą ir toliau laikė tik „laikina valstybe", šio susitarimo nesilaikė ir nuo pat pirmos dienos jį pažeidinėjo. Lietuvos Nepriklausomybės kovos tęsėsi toliau, iki pat 1923 m. pavasario, tačiau jau neoficialiai, kaip „nepaskelbtas karas", naudojant partizaninio karo metodus. Neutrali zona buvo „niekieno žemė", kurioje gyventojų daugumą sudarė lietuviai, kitą dalį – nutautėję lietuviai, lenkų šalininkai. Lenkų valdžia iš savo šalininkų suorganizavo Liaudies miliciją bei lenkų partizanus, pradėjo kviestis į pagalbą kariškius, žandarus. Šie ėmė lietuvius gąsdinti, terorizuoti, plėšti, bausti kontribucijomis, konfiskacijomis, gyvulių rekvizicijomis, apiplėšdami net Lietuvos pusėje esančius kaimus, išsivesdami ūkininkų arklius. Lietuviai nepasidavė – kreipėsi pagalbos į Lietuvos valdžią. Jai padedant susikūrė šaulių, milicijos, lietuvių partizanų būriai. Tarp abiejų pusių užvirė aršios kovos.

Lietuvių žvalgybos duomenimis, 1921 m. vasarą Suvalkų krašte Lenkija iš demobilizuotų lenkų karininkų ir kareivių ėmė sparčiai organizuoti ginkluotus būrius, vykdyti jų apmokymus. Planuota sukurti iki 7000 lenkų partizanų dalinius, kurie užimtų neutralią zoną ir pasistūmėtų 10 km į Lietuvos teritoriją.

Savo ruožtu krašto apsaugos ministras prof. J. Šimkus, paneigdamas Tautų Sąjungos atstovo Bergeros tvirtinimą, jog gen. L. Želigovskis Vilniaus krašte teturįs iš viso tik 12 000 karių ir nekeliąs pavojaus Lietuvai, 1921 m. birželio 21 d. informavo užsienio reikalų ministrą, jog lietuviai „turi reikalą ne su Želigovskio kariuomene, bet su reguliariosioms lenkų armijos daliniais, kuriuose yra apie 65 000 pėstininkų, 8000 raitelių ir 200 patrankų. Be to, „Vidurinio Lietuvos" teritorijoje buvo priskaitoma dar daug civiliais rūbais persirengusių kareivių". Tokios

lenkų karinės pajėgos grėsė tuometinei Lietuvai, vos tik Nepriklausomybės kovoms pasibaigus. Jos reikalavo didelių išlaidų Lietuvos kariuomenei stiprinti, stabdė valstybės vystymąsi, blogino ekonominę-finansinę padėtį šalyje, trukdė vykdyti reformas. Lietuvos valdžia atėjo į pagalbą neutralioje zonoje lenkų terorizuojamiems, žudomiems ir apiplėšinėjamiems lietuviams. Buvo nutarta: 1) sustiprinti Suvalkijoje miliciją, aprūpinti ją ginklais, kad pati galėtų apsiginti nuo lenkų puldinėjimų; 2) padėti Lietuvai lojaliems neutralios zonos gyventojams susiorganizuoti į karinius būrius, skirti jiems ginklų ir apmokymo instruktorių; 3) skirti šiems reikalams lėšų.

Uniformuoti ar civiliais rūbais persirengę lenkų kariškiai ir vietiniai lenkai, ginkluoti šautuvais, kulkosvaidžiais, granatomis, prieš lojalius Lietuvos valdžiai lietuvių gyventojus pradėjo baisiausią terorą, smurtą, žudynes: kankindavo, baisiai sumušdavo, suluošindavo, žiauriausiais būdais nužudydavo. Prasidėjo Lietuvos kareivių sargybų prie neutralios zonos užpuldinėjimai, susišaudymai. Lenkija siekė užgrobti ne tik neutralią zoną, bet ir Kapčiamiestį, Širvintas, Giedraičius bei kitas Lietuvos teritorijas iki pat Šventosios. Į karinius veiksmus įsitraukė ir Lietuvos partizanai, šauliai, milicija, už neutralios zonos esančios lietuvių karių sargybos. Lietuvos kariuomenei griežčiausiai, tiesiog kategoriškai, buvo uždrausta įžengti į neutralią zoną. Tuometinė lenkų valdžia savo veiksmais visaip siekė išprovokuoti lietuvių kariuomenės atsakomuosius veiksmus, įvilioti ją į neutralią zoną ir, Tautų Sąjungai apkaltinus ją tariamu paliaubų nesilaikymu, pereiti į puolimą. Lietuvos karinė vadovybė turėjo veikti labai atsargiai ir apgalvotai – juk puolimui prie Lietuvos sienos buvo sukoncentruotos stambios Lenkijos karinės pajėgos – iš centrinės Lenkijos atsiųstos šešios divizijos, šarvuočiai, Lydoje dislokuotos dar dvi divizijos, neskaičiuojant jau „Vidurio Lietuvos“ „želigovskininkų“. Vietiniams lenkų partizanams ir iš Lenkijos atvykusiems kariškiams – persirengėliams tiekta amunicija, ginklai, išmokamos algos. Vėliau lenkų provokacijoms neutralioje zonoje ir už jos ribų, Lietuvos teritorijoje, įgavus nuolatinį, sisteminį charakterį bei iškilus grėsmei prarasti Širvintas, Giedraičius ir kitas vietoves, lietuviai pasinaudojo pačių lenkų naudojama karine gudrybe – laikydami tai didžiausioje paslaptyje, dalį karių savanorių perrengė civiliais drabužiais. Jie, kaip neutralios zonos partizanai, turėjo padėti vietinei lietuvių milicijai ir šauliams duoti atkirtį lenkų puldinėjimams. Tai buvo drąsūs, rinktiniai vyrai, visada veikę mažomis jėgomis prieš gausias lenkų karines formuotes, tačiau gerai ginkluoti, praktinėje kovoje gerai įsisavinę partizaninio karo taktiką ir nepralaimėję nė vieno mūšio. Vadovaujami jaunų karininkų – ltn. Petro Inicko, ltn. Domo Kavaliausko, ltn. Kazio Taruškos, ltn. Kosto Dulksnio, ltn. Kazio Petkevičiaus ir kitų – pilną pavojų tarnybą neutralioje zonoje vykdė labai sėkmingai, ištisai naktimis saugojo Širvintų miestelį, beveik kas antrą naktį atremdami didesnius ar mažesnius lenkų antpuolius. Tuo metu lenkai, jausdami savo nebaudžiamumą ir jėgą, turėdami Tautų Sąjungos atstovų palaikymą, į neutralią zoną atvirai kviesdavosi Lenkijos kariuomenės dalinius. Širvintų ir Giedraičių miestelių gyventojai nuolatinių lenkų puolimų buvo labai įbauginti, patyrė daug moralinių ir materialinių nuostolių, kautynių metų tarp gyventojų būdavo sužeistų ir užmuštų. Lietuvių partizanai atmušė visus devynis didžiuosius Širvintų puolimus, kurių paskutinis, įvykęs 1923 m. vasario 24 d., lenkams baigėsi didžiausiu ir gėdingiausiu sutriuškinimu, panišku bėgimu. Jų metu buvo nukauti 21 lenkų užpuolikas ir visų šių devynių puolimų organizatorius, lenkų neutralios zonos komendantas ir partizanų vadas Sartonas. Jau kovo antroje pusėje lenkų partizanai (persirengėliai) buvo išvyti iš visų Giedraičių–Širvintų apylinkių kaimų.

1923 m. vasario 27 d. apie 100 lenkų kareivių, prasiveržę į Lietuvos užnugarį, užpuolė Molėtus, suėmė lietuvių milicininkus, miestelį apiplėšė.

Lietuvos kariuomenė ruošėsi atremti lenkų kariuomenės puolimą, buvo rengiami karinių veiksmų planai. Siekiant išvengti galimų didelių nuostolių kilus naujam karui, daug ginklų ir amunicijos sandėlių iš Kauno buvo evakuota į Šiaulius ir Mažeikius – pasilikta tik tiek, kiek tuo

metu reikėjo. Lenkams veržiantis į šalies gilumą, buvo nurodyta susprogdinti visus geležinkelių ir pagrindinių kelių tiltus.

Vilniaus krašte lenkai organizavo sukarintas organizacijas, vadovaujamas lenkų karininkų, kurių gausiausia buvo ZBK („Krašto apsaugos sąjunga“), 1922 m. pervadinta į „Pakraščių apsaugos sąjungą“. Ši organizacija buvo lenkų centrinės valdžios apginkluota, visokeriopai remiama bei jos lėšomis išlaikoma. Be šios, veikė dar daug kitų sukarintų organizacijų: „Lenkų laisvės organizacija“, „Pakraščių gynimo komitetas“, „Vilniaus savigynos komitetas“, „Kauno žemės politinis komitetas“. ZBK sukarinta organizacija ir jos vadovaujami „vietiniai lenkų partizanai“ labai aktyviai veikė neutralioje zonoje, stengdamiesi iš jos išstumti lietuviams palankią miliciją, išprovokuoti karinius veiksmus tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių, apšaudydavo arba užpuldavo už neutralios zonos, Lietuvos teritorijoje, esančias lietuvių karių sargybas. Nuo jų rankų žuvo daug lietuvių milicininkų, Lietuvai palankiai nusiteikusių ūkininkų, lietuvių partizanų ir karių.

1923 m. pradžioje Suvalkijos pietuose, Lietuvos kariuomenės IV pėstininkų divizijos saugomame bare, veikė trys stiprios sukarintos lenkų partizanų organizacijos: 1) „Suvalkų rajono šaulių ratelių sąjunga“, 2) 1922 m. spalio mėn. iš Suvalkų atvykusi 200 partizanų grupė, 3) Varviškių kaime neutralios zonos lietuvių pusėje įsitvirtinusi lenkų partizanų karinė organizacija „Varviškės savivalda“ („Samorząd Warwiszki“). Ją sudarė iš Lietuvos pabėgę lenkų dvarininkai, atvykėliai iš Vilniaus, Silezijos bei kitų Lenkijos vietų įvairūs avantiūristai, demobilizuoti kareiviai, sulenkėję aplinkinių kaimų gyventojai. Iš viso Varviškės kaimo įgulą sudarė apie 350 žmonių, ginkluotų šautuvais, kulkosvaidžiais, granatomis, turėję vieną minosvaidį (kitais šaltiniais, jų skaičius siekė apie 700 žmonių). Ši vietovė neutralioje zonoje tapo tikra lenkų teroristų baze, naudojo lenkišką antspaudą ir kovojo už Lietuvos prijungimą prie pilsudskinės Lenkijos. Jie užpuldinėjo ir plėšė gyventojus plačiame Druskininkų–Beržininkų miestelių fronte, nužudė daug nekaltų lietuvių gyventojų. Nebepakęsdami lenkų plėšikavimo ir žudynių, Varviškių apylinkės gyventojai kreipėsi pagalbos į Lietuvos kariuomenės vadovybę. Prieš lenkus buvo pasiųsti, perrengus civiliais drabužiais, Alytaus XI pėstininkų pulko I bataliono I, II, III kuopos kariai, remiami I kulkosvaidžių kuopos. 1923 m. kovo 23 d. jie pradėjo kaimo puolimą ir greit jį užėmė. Lenkai paniškai pabėgo, apie 30 jų žuvo, kautynių metu sudegė kaimas ir lenkų ginklų sandėlis. Iš lietuvių pusės žuvo du karininkai, du kareiviai, dar keturi dingo be žinios, o du buvo sužeisti. Tačiau ir sunaikinus šį svarbų lenkų karinės ekspansijos į Lietuvą lizdą, puldinėjimai prieš lietuvių kariuomenės sargybas nesiliovė. Vien kovo mėn. lenkai įvykdė 23 stambius išpuolius lietuviškoje neutralios zonos pusėje.

Prieš tai, vasario 15 d., prasidėjo lenkų reguliariosios kariuomenės veržimasis į neutralią zoną Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio stočių ruože. Vietos lietuviškų kaimų partizanai juos pasitiko smarkia ugnimi. Tik po atkaklių mūšių lenkams pavyko užimti Klepočių ir Vaikštenių kaimus. Tą pačią dieną lenkai didelėmis pajėgomis puolė Leipūnų kaimą, tačiau vietos lietuvių partizanams stipriai pasipriešinus, patyrė nemažai nuostolių ir jo paimti neįstengė. Smarkios kautynės vyko prie Pūčkarnių k. ir Liepūnų viensėdžio – nors ir patirdami nuostolius, lenkai, galų gale kaimą užėmė. Iki tos dienos vakaro lenkų kariuomenei pavyko užimti šiuos punktus: geležinkelio liniją tarp Valkininkų ir Rūdiškių stočių, Karpiškių, Kuklių, Pūčkarių, Vaitakarčmio, Klepočių, Vaikštenių, Ąžuolijų kaimus, Liepūnų viensėdį ir Valkininkų geležinkelio stotį. Vasario 16 d. lenkų kariuomenė, veržDamasi pirmyn į vakarus nuo Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio linijos, privertė lietuvių partizanus pasitraukti iš Leipūnų kaimo ir prisiartino prie lietuvių kariuomenės sargybų neutralios zonos pasienyje. Puldama daug gausesnėmis jėgomis, ji užėmė Žilinų, Panošiškių, Jakėnų, Strielčiškių, Kalėnų, Daugėliškių, Smalių, Solomiankos kaimus, pereidama į Lietuvos teritoriją ir priversdama lietuvių kareivių sargybas atsitraukti. Netrukus buvo imtasi priemonių padėčiai atstatyti. Vasario 17 d. prasidėjo lietuvių kariuomenės puolimai,

kurie tęsėsi iki vasario 23 d. Abi pusės patyrė nuostolių mūšiuose, tačiau lenkai buvo priversti atsitraukti – Lietuvos teritorijoje, šiapus neutralios zonos, nebeliko nė vienos lenkų užimtos vietovės. Tačiau lenkams atiteko visa Pamerkio–Valkininkų–Rūdiškių rajono neutrali zona, taip pat Varėnos–Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio linija. Tose vietovėse gyveno vien tik lietuviai. Ši demarkacinė linija išliko iki pat 1939 m. rugsėjo mėn.

Lietuvos visuomenę labai sukrėtė 1923 m. kovo 19 d. įvykęs brutalus nusikaltimas Alytaus apskr. Paliepių kaime, Lietuvos teritorijoje, jau šiapus demarkacinės linijos. Lenkų kareiviai, persirengę civiliais rūbais, užpuolė Paliepių k. ir kardais užkapojo ten buvusią lietuvių karių sargybą, išniekino gynėjų kūnus, nukirsdami kojas, pirštus, baisiausiai sudaužydami galvas. Tai sukėlė didžiulį lietuvių pasipiktinimą.

1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencija priėmė nutarimą dėl neutralios zonos panaikinimo ir administracinės linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos nustatymo. Buvo pradėta žymėti demarkacinę liniją, karinė įtampa atslūgo, bet provokacijos niekada nesiliovė. Oficialiai pasibaigus kovoms už Nepriklausomybę, Lietuva dar trejus metus kariavo nepaskelbtą partizaninį karą su Lenkija, kuriame turėta didžiulių kareivių, karininkų, lietuvių partizanų, milicininkų ir civilių gyventojų aukų, buvo sudeginta daug kaimų, patirta milžiniškų materialinių ir moralinių nuostolių[72].

Pietryčių Lietuvoje 1920 m. buvo sukurtas laikinas „pseudonepriklausomas“ teritorinis-administracinis vienetas – „Vidurio Lietuva“, 1922 m. fiktyviu „laisvu balsavimu“ prisijungęs prie Lenkijos. Negalėdama paneigti istorinio fakto, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, klastodama gyventojų surašymo duomenis, Lenkija Vakarų valstybėms stengėsi įrodyti, kad šiame krašte gyvena lenkų dauguma, o tai buvo visiškas melas. Ši beveik prieš šimtmetį lenkų įvykdyta karinė operacija yra visiška šių dienų Rusijos įvykdytos Krymo aneksijos, panaudojus vietinę „penktąją koloną”, variacija.

Tuo pat metu Lenkija reiškė pretenzijas ir į Klaipėdos uostą. Vis tik lietuviai suspėjo užbėgti jiems „už akių“ – įvykdė sukilimą ir prijungė Klaipėdos krašto „mažlietuvius“ – lietuviškas etnines žemes – prie Lietuvos. Lenkai jau buvo „pasišovę“ įvykdyti karinę intervenciją, tačiau nei Prancūzija, nei Vokietija, nei Anglija nenorėjo gilinti konflikto ir tokiems jų veiksmams nepritarė.

Vilniaus krašte Lenkija oficialiai skelbė besilaikanti Tautų Lygos reikalavimų dėl tautinių mažumų teisių užtikrinimo, tačiau vykdė nuoseklią, labai agresyvią lietuvių (ir kitų nelenkų tautų) diskrimacinę-asimiliacinę politiką. Lenkinimo politika buvo vykdoma ne tik per bažnyčią, bet ir per mokyklas, okupacinės valdžios administracinėmis priemonėmis. Lietuviams buvo neleidžiama dirbti valstybės tarnyboje, dažnai nesuteikiama pilietybė, neišduodami pasai, lietuvišką mokyklą leidžiama lankyti tik įrodžius abiejų tėvų lietuvišką kilmę, lenkinamos lietuviškos pavardės, bažnyčioje atsisakoma krikštyti lietuviškais vardais, pamokslai bažnyčioje sakomi tik lenkiškai, lenkų kunigams per pamokslus tvirtinant, kad „lietuvių kalba yra pagonių, chamų, cholopų kalba“, kuria gėda kalbėti kultūringiems žmonėms, visiškai netinkama maldoms, „nesuprantama Dievui“, kad „viena lenkiškai sukalbėta „Sveika, Marija“ atstoja dešimt sukalbėtų lietuviškai“ ir t. t. Lietuviams kunigams daugelyje bažnyčių (pvz., Rodūnės, kuri kelis kartus dėl to buvo uždaryta) lenkai neleisdavo laikyti lietuviškai mišių, triukšmaudavo, šaukdavo, sukeldavo muštynes, akmenimis apmėtydavo net lietuviškai giedančią laidotuvių procesiją. Patys lenkų kunigai suorganizuodavo mušeikų grupes, kurios bažnyčiose mušdavo giedančius lietuvius lazdomis, keikdavosi. Buvo visaip tyčiojamasi, žeminama ir menkinama lietuvybė, pabrėžiant lenkų „poniškumą“: „Jak poliak – to pan, jak litvin – to cham“ ir t. t. Apie lietuvių kalbą lenkų buvo sukurta įvairių nekultūringų, vulgarių posakių, pvz.: „Polski język slicznie padni, ruskyj język do lajania, a litewski do dupy wycierania!“[43] (Vertimas: „Lenkų kalba gražiai skamba, rusų kalba – keikimuisi, o lietuvių kalba – užpakalio nusišluostymui!“).

Nemaža dalis lietuvių, nepakeldami tokio teroro, užsirašė lenkais, viešai vartojo lenkų kalbą

ir tik namuose kalbėjo lietuviškai. Nuo 1924 m. oficialiai valstybine pripažinta tik lenkų kalba.

1926 m. okupuotame Vilniaus krašte veikė įvairios lietuvių organizacijos ir draugijos: Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių švietimo „Ryto" draugija, Lietuvių labdarybės draugija, Lietuvių katalikų blaivybės draugija, Šv. Kazimiero draugija, Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija, Lietuvių mokytojų sąjunga, Šv. Zitos tarnaičių draugija, Lietuvių klubas ir atskira „Ryto" draugija Švenčionyse. Dauguma šių draugijų buvo tiesioginėje Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto žinioje, o joms dažniausiai vadovavo kunigai. Šių draugijų tikslas buvo kovoti prieš okupantų vykdomą tautinės diskriminacijos politiką, moralinį ir fizinį terorą, siekiantį vieno tikslo – priversti lietuvius išsižadėti savo kalbos ir tautybės.

Viešumoje deklaruodama tautinių mažumų teises, Lenkija įsteigė visą mokyklų tinklą tautinių mažumų kalba arba dvikalbes (lietuvių ir lenkų kalba), tačiau neturėjo nei mokytojų, nei programų, nei tikslo tokiai švietimo sistemai užtikrinti. Vėliau pereita prie dvikalbių mokyklų, o galiausiai, nuo 1936 m., prie lenkų mokyklų su dėstoma lietuvių kalba kaip atskira disciplina.

Lietuvių visuomenė, matydama valstybinėse mokyklose vykdomą lenkinimo politiką, pradėjo steigti privačias lietuviškas mokyklas. To ėmėsi dar 1915 m. įkurta „Ryto" draugija. 1925 m. jau buvo 98 lietuviškos mokyklos, o jas lankė 2/3 lietuvių vaikų. Tuo laikotarpiu dar veikė J. Kairiūkščio vadovaujama lietuvių mokytojų seminarija, buvo išsikovota teisė, kad Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos absolventai turėtų teisę studijuoti Vilniaus universitete ir įgytų aukštąjį išsilavinimą, kuris iki tol lietuviams buvo neprieinamas. Tačiau nuolatiniai persekiojimai, priekabės, užgauliojimai, kiekviename žingsnyje rodoma neapykanta lietuviams sudarė nepakenčiamas gyvenimo ir darbo sąlygas. Buvo užpuolami ir sumušami lietuvių gimnazistai, per Vasario 16-ąją išdaužomi namų langai, įsiveržiama siaubti, niokoti butų. Lietuviai, nepakeldami nuolatinio moralinio, o dažnai ir fizinio teroro, išvykdavo į Kauną, kiti išvažiuodavo negalėdami gauti paso, dar kiti būdavo ištremiami. Į lietuvių vietą būdavo atkeliami kolonistai iš Lenkijos.

Vilniaus lietuvių bendruomenė sugebėjo sukurti ir po Vilniaus kraštą paskleisti lietuviškos spaudos tinklą. 1926 m. Vilniuje triskart per savaitę buvo išleidžiamas inteligentijai skirtas laikraštis „Vilniaus aidas", kartą per savaitę kaimui skirtas „Kelias", kartą per mėnesį jaunimui skirtas „Jaunimo draugas". 1928 m. pradėtas leisti katalikiškas savaitraštis „Vilniaus rytojus" (jo leidyba nutraukta 1938 m.), „Kultūros" draugija nereguliariai leido „Vilniaus šviesą". Taip pat nereguliariai buvo išleidžiami „Jaunimo draugas", „Vilniaus varpas". Pagrindinis lietuviškos spaudos tikslas buvo lietuvių tautinės sąmonės ugdymas, o tokia veikla buvo visiškai priešinga lenkų valdžios vykdomai krašto nacionalinės asimiliacijos politikai. Todėl lietuviški laikraščiai buvo cenzūruojami, konfiskuojami, uždaromi, jų redaktoriai baudžiami, suimami.

1927 m., po J. Basanavičiaus mirties, lenkų okupacinis režimas Vilniaus krašte labai sustiprėjo, prasidėjo represijos, suėmimai. Lenkų valdžia pamatė, kad lietuvių organizuojamas švietimas darosi jų nebekontroliuojamas ir yra visiška priešingybė jų vykdomai valstybinei nacionalinės asimiliacijos politikai, mat, Lenkija, pagal jų planus, turėjo tapti grynai mononacionalinė, unitarinė valstybė. Stipriausias smūgis lietuviškam švietimui buvo suduotas 1927 m., kai buvo uždaryta Vilniaus lietuvių mokytojų seminarija, spėjusi išleisti vos vieną absolventų laidą. Tuo pačiu metu įsakyta uždaryti net 47 iš šimto „Ryto" privačias lietuviškas mokyklas, suimtas draugijos pirmininkas, jos nariai, 15 mokytojų ir daug kitų veikėjų.

Pradėjus trūkti mokytojų, tėvai samdė mokytojus privačioms pamokoms, tačiau pagautieji buvo baudžiami didžiulėmis baudomis, kalėjimu, patekdavo į konclagerį Bereza Kartuzskaja (Vakarų Baltarusijoje) arba būdavo iškeldinami iš pasienio teritorijų. Kaip ir Rusijos carinės nacionalinės priespaudos laikais uždraudus lietuvišką spaudą, vėl suklestėjo knygnešystė – per sieną iš Lietuvos buvo gabenamos knygos, spauda, maldaknygės.

1933–34 m. toliau naikinant lietuviškų mokyklų tinklą (1934 m. beliko tik 15 pradinių mokyk-

lų ir Vytauto Didžiojo gimnazija), pradėta steigti mažiau lenkų valdžios kontroliuojamas skaityklas.

1935 m. į Vilnių buvo atsiųstas vaivada – lenkų kariuomenės atsargos plk. B. Bocianskis, kraštutinių pažiūrų šovinistas, tapęs lietuvių persekiojimo simboliu. Jau 1936 m. vasarį jis išleido slaptą dokumentą „Administracinės valdžios priemonės prieš Lenkijos lietuvių mažumą ir planai šiuo klausimu ateičiai". Jame buvo keliami šie tikslai:

1. Sutramdyti lietuviškos spaudos veiklą.
2. Likviduoti Vilniaus laikinąjį komitetą.
3. Išsiųsti į Lenkijos gilumą lietuvių tautybės kunigus.
4. Palaipsniui likviduoti visas lietuviškas pradines mokyklas.
5. Dėl per mažų lietuviams ir jų organizacijoms skiriamų bausmių kreiptis į Teisingumo ministeriją, kad teismo baudžiamoji politika būtų suderinama su administracinės valdžios vykdoma politika.

Šie planai buvo sėkmingai vykdomi. Per trejus metus uždarytos visos pagrindinės lietuvių draugijos, įskaitant ir Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą, taip pat visos pradinės mokyklos, daugybė skaityklų. Kategoriškai uždrausta steigti naujas mokyklas, skaityklas, bibliotekas.

Valstybinėse mokyklose lietuvių kalba teliko tik kaip viena iš mokomųjų disciplinų, siekiant, kad jos mokytų ne lietuvių, bet lenkų mokytojai.

1938 m. vienintelė neuždaryta lietuvių mokykla liko Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazija. Ji veikė teroro sąlygomis – buvo suiminėjami mokiniai, išdaužomi langų stiklai, mokykla ne kartą buvo iškelta iš savo patalpų, kaltinta antivalstybine veikla, draudžiamos literatūros naudojimu ir platinimu. Vis tik ji išliko lietuvių jaunimo kultūrinio bei visuomeninio gyvenimo židinys, turėjo savišvietos kuopas, savo orkestrą, dramos ir literatų sekcijas. Aktyviai veikė ir Vilniaus lietuviai skautai, vadovaujami P. Žižmaro.

Naikinant mokyklas, tarp lietuvių paplito vadinamosios „tėvų mokyklos" – samdomas mokymas namuose. Tačiau lenkai įvedė „drakoniškas" taisykles – vienu metu buvo leidžiama mokyti tik vienos šeimos narius, o jų nesilaikant, uždėtos didžiulės piniginės baudos.

Už lietuvišką veiklą nuteisti lietuviai, kaip ir ukrainiečiai, baltarusiai, gerai žinojo lenkų konclagerio Bereza Kartuzskaja kalinimo sąlygas.

1938 m. kovo 11 d. per demarkacinę liniją perėjęs į Lietuvos teritoriją buvo nušautas lenkų pasienietis. Lenkijoje prasidėjo tikra „karinė psichozė" – pasipylė rėksmingos, su šovinistiniais šūkiais, demonstracijos, laikraščiai dar labiau stengėsi įkaitinti atmosferą antraštėmis: „Už kraują krauju!", „Parklupdyti ant kelių Kauno Lietuvos despotus!" Lenkija, grasindama karine jėga, pateikė Lietuvai ultimatumą (tragikomiškas diplomatinis reikalavimas pasaulinės politikos praktikoje), reikalaudama per 24 val. užmegzti diplomatinius santykius, o jei ne, pagrasino su kariuomene „nužygiuoti iki Kauno". Tokių įžūlių gąsdinimų fone Vilniaus lenkus visai apėmė „militaristinė karštligė". Jie masiškai ėjo į demonstracijas, skanduodami šūkius, kuriuose reikalavo kraujo keršto: „Marsz na Kowno!", „Na Litwę!", „Mirtis lietuviams!", „Kas lietuvius muša, tas šimtą metų gyvena!" Akmenimis buvo išdaužyti Vytauto Didžiojo gimnazijos, Vilniaus lietuvių būstinės langai.

Įtampa tarp Lietuvos ir Lenkijos pasiekė savo apogėjų. Lenkijos kariuomenė buvo telkiama Lietuvos pasienyje, iki karo tetrūko tik vieno atsitiktinai paleisto šūvio. Tačiau suveikė slaptoji diplomatija – Sovietų Sąjunga įspėjo Lenkijos vyriausybę „nekelti bangų" – pareiškė, kad Sovietų Sąjunga suinteresuota, „jog šis konfliktas būtų išspręstas išimtinai taikiomis priemonėmis, nenaudojant jėgos, kuri galėtų sukelti pavojų visai Rytų Europai". Vėliau dar pridūrė: „Sovietų

Sąjunga suinteresuota išsaugoti Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir yra kategoriškai nusistačiusi prieš karo eskalavimą.“ Tokią pat poziciją išsakė ir Prancūzija bei Anglija. Lenkijai beliko nusileisti, tačiau Lietuva vis tik buvo priversta užmegzti su ja diplomatinius santykius[36, 37].

Lenkija egoistiškai įsijautė į imperijos vaidmenį, visai nenujausdama, kad jos „ambicijos neatitinka turimos amunicijos“, prarado realybės jausmą, neįvertino savo pačios geopolitinės padėties nestabilumo, nesuprato, kad jau atsidūrė tarp dviejų galingų imperijų „girnų“. Užvaldyta gobšumo, ji dar taikėsi atplėšti nuo Čekoslovakijos, pavadintos „dirbtiniu dariniu“, Tešino sritį, kurioje gyveno 80 tūkst. lenkų ir 120 tūkst. čekų. Vokiečiai lenkams pritarė ir pareiškė, kad „ginkluoto konflikto tarp Lenkijos ir Čekoslovakijos dėl Tešino atveju Reichas stos į jos pusę“. 1938 m. Lenkija paskelbė apie Lenkijos–Čekoslovakijos sutarties dėl tautinių mažumų denonsavimą, o po kelių valandų išsiuntė jai ultimatumą dėl žemių, kuriose gyvena lenkų mažuma, prijungimo prie Lenkijos. Pradėtas verbuoti „Tešino savanorių korpusas“, kuris pasienyje su Čekoslovakija pradėjo rengti karines provokacijas, o lenkų karo aviacija pradėjo pažeidinėti jos oro erdvę. 1938 m. rugsėjo 28–29 d. naktį pasirašoma garsioji Miuncheno sutartis, istorijoje įvardinta kaip „gėdingas Miuncheno suokalbis“, o spalio 1 d. Čekoslovakija Lenkijos naudai atsisako Tešino srities, kurią ši okupuoja.

1939 m. sausio 26 d. Varšuvoje, susitikime su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. fon Ribentropu metu, J. Bekas, Lenkijos užsienio reikalų ministras, pareiškia: „Lenkija pretenduoja į Sovietų Ukrainą ir išėjimą į Juodąją jūrą.“ 1939 m. kovo 4 d. Lenkija baigė plano „Rytai“ („Wschod“) kūrimą karui su Sovietų Sąjunga. Tą patį mėnesį Vokietijos užsienio reikalų ministras J. fon Ribentropas Lenkijos ambasadoriui iškėlė reikalavimus dėl Dancigo koridoriaus – reikalavo teisės nutiesti eksteritorinę autostradą ir geležinkelį, sujungsiančius Vokietiją su Rytprūsiais. Atsakydama Lenkija paskelbė memorandumą, šiurkščia forma atmesdama vokiečių siūlymus dėl Dancigo. Didž. Britanijos ir Prancūzijos vyriausybės paskelbė apie karines garantijas Lenkijai, susijusias su grėsme iš Vokietijos pusės. Lenkai, neįvertinę savo jėgų, pradėjo svajoti apie „maršą į Berlyną“[40]. Viso to baigtis – Ribentropo–Molotovo paktas ir Lenkijos padalijimas (ketvirtasis) tarp dviejų totalitarinių režimų – nacistinės Vokietijos ir stalininės Rusijos imperijų. 1941 m. rugsėjo 1 d. užpuolus vokiečiams, ji tesugebėjo tik silpnai pasipriešinti ir buvo per dvi savaites „išprievartauta“. Iš rytų pusės netrukus ją užpuolė stalininė Rusija – šįkart Lenkija pasidavė „išprievartavimui“ nesipriešindama. Vokiečiai siūlė Lietuvai irgi dalyvauti šiame „žygyje“, atsiimti jai priklausantį Vilniaus kraštą, tačiau Kaunas atsisakė ir laikėsi neutralumo politikos – nenorėjo pasinaudoti Lenkijos bejėgiška būkle. Iš kitos pusės tai buvo prezidento A. Smetonos toliaregiška politika – Anglija Lietuvai, kaip vokiečių sąjungininkei, būtų iškart paskelbusi karą (tam jau buvo paruošta ir nota). Vien dėl šios priežasties Prezidentūra ir Vyriausybė iš Kauno nepersikėlė ir į Vilnių – Vakarų valstybės jo atgavimo dar nebuvo diplomatiškai pripažinusios Lietuvai.

Jau nuo 1939 m. rugsėjo 18 d. lenkų kariuomenės daliniai pradėjo pereidinėti Lietuvos–Lenkijos demarkacinę liniją, o iki rugsėjo 29 d. Lietuvoje buvo internuoti 12 767 kareiviai ir karininkai (tai atitiko vienos pėstininkų divizijos sudėtį). Juos nuginkluojant ir internuojant įvyko daug incidentų, ne visi lenkų kariškiai sutikdavo laikytis lietuvių reikalavimų, bet kraujo praliejimo pavyko išvengti. Buvo įkurtos septynios internuotų lenkų stovyklos, kuriose gyvenimo sąlygos ir elgesys atitiko 1907 m. Hagos IV ir V konvencijų bei 1929 m. sužeistųjų ir belaisvių Ženevos konvencijose priimtus reikalavimus. Internuotieji buvo maitinami kaip ir Lietuvos kariuomenėje – tai per mėnesį valstybės iždui atsieidavo 1,5 mln. litų. Deja, internuoti lenkų kareiviai (daugiausia karininkai) lietuvių palankumo ir suteikto jiems prieglobsčio visiškai nevertino. Jie vis dar tikėjo greita Anglijos ir Prancūzijos pergale prieš Vokietiją ir „didžiosios Lenkijos“ atkūrimu su visomis jai iki karo pradžios priklausiusiomis žemėmis. Buvo skleidžiami gandai, kad Lenkija greit bus atkurta, o Lietuva taps sudedamąja jos dalimi. Pvz., Suvalkų Kalvarijos stovykloje laikomų lenkų

karininkų elgesys lietuviams buvo sunkiai suprantamas. Lietuvos URM tarnautojas P. Gaušys, 1940 m. vasario 29 d. komandiruotas į šią stovyklą, rašė: „Arčiau pasižiūrėjus į internuotų karininkų gyvenimą S. Kalvarijoje, atrodo, lyg jie būtų bepročiai ar vaikai. Nieko nedirbdami, jie visą laiką praleidžia ginčydamiesi, ką karui pasibaigus reikės daryti su Lietuva. Vieni jų siūlo Lietuvą tiesiog prijungti prie Lenkijos, kiti – labiau liberalesni, mano, kad Lietuvai reikėtų duoti autonomiją, paliekant ją Lenkijos ribose. Tuo nepasitenkindami, jie jau suspėjo iš savo tarpo paskirti būsimus provincijai pareigūnus: apskričių komendantus, teisėjus, inžinierius etc. Ir dabar pešasi dėl vietų...“

Buvo stengiamasi užmegzti ryšius su antilietuviškomis lenkų organizacijomis Vilniaus krašte, vietiniais lenkais, į stovyklas, ypač Rokiškio, kur buvo laikomi karininkai, pradėti gabenti ginklai. Negana to, dar ir rašomi įvairūs nepagrįsti skundai tarptautinėms organizacijoms, kuriuos lenkų emigracinė vyriausybė panaudodavo propagandiniais tikslais prieš Lietuvos valstybę.

Būdavo dažni pabėgimai. Iki 1939 m. spalio 28 d. iš internuotųjų stovyklų buvo pabėgę 1420, o iki 1940 m. birželio 15 d. – dar 1605 internuoti lenkų kariškiai (nors dalis jų buvo sugauta ir grąžinta atgal). Stovyklose įvesti drausmę ir tvarką sunkiai pavykdavo: vaikščiodavo už stovyklos ribų be leidimų, kol turėjo pinigų – girtuokliaudavo, ignoruodavo lietuvių karinės administracijos potvarkius.

Dėl nesutarimų tarp lenkų ir jų engiamų ukrainiečių, pastarieji buvo atskirti.

1939 m. spalio 25 d. Rokiškio internuotųjų stovykloje įvyko maištas, kuriame dalyvavo apie 1100 lenkų karininkų. Jie pradėjo šaudyti į sargybą einančius lietuvių karius, bandė pagrobti jų kulkosvaidį. Lietuvių kariams atidengus atsakomąją ugnį, vienas lenkų karininkas buvo nušautas. Maištą numalšinus, lenkų karininkai ėmė grasinti, kad kitą kartą jie geriau pasiruoš ir nuginkluos lietuvių sargybą. Neramumų būta ir kitose stovyklose. Priešiškiausi, agresyviausi Lietuvos valstybei buvo lenkų karininkai.

1939–40 m. į Lietuvą buvo tris kartus atvykę tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovai, kurie, apžiūrėję internuotųjų stovyklas, rasta tvarka liko patenkinti[29].

Vokiečiams 1941 m. okupavus Lietuvą, Vilniaus krašte (Pietryčių Lietuvoje) buvo įkurta Lietuvos generalinė sritis, prie kurios 1942 m. prijungtos Svyrių ir Ašmenos apskritys, keletas valsčių.

Vilniaus krašte, viso lenkų pogrindžio priešakyje, 1942 m. buvo įkurta lenkų emigracinei vyriausybei Londone atstovaujanti Delegatūra, vadovaujama dr. Z. Fedorovičiaus.

Armija Krajova buvo pavaldi Vyriausiajai komendantūrai Varšuvoje, o ši – lenkų emigracinei vyriausybei Londone. Šios vadovaujančios struktūros vadovavo ir lėmė jos veiksmus ne tik Lenkijos teritorijoje, bet ir jos 1919–20 m. okupuotose teritorijose – Vilniaus krašte, Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje. Jos gaudavo finansinę paramą, iš kurios būdavo išlaikoma vadovybė, kaupiama ginkluotė, palaikomas nuolatinis radijo ryšys su Londonu ir Varšuva (su Varšuva ir per kurjerius).

Lenkijos emigracinės vyriausybės planai buvo ambicingi – Vidurio Europos šalių – Lenkijos, Lietuvos, Čekoslovakijos (o galbūt ir Vengrijos) konfederacija, atkuriant Lenkiją su 1939 m. sienomis. Tai buvo planas sukurti Vidurio Europoje stiprią valstybę, „Vidurio Europos bastioną“, kuriame stipriausia būtų Lenkija. Sovietams tokie lenkų planai labai nepatiko ir juos erzino, tačiau šie šventai tikėjo, kad JAV ir Didž. Britanija nė už ką neatiduos Lenkijos rusams. Savo politika V. Sikorskis reiškė pretenzijas ir į sovietinės Rusijos užgrobtas žemes, o tai jau buvo labai pavojinga politika. Lenkija buvo per silpnas, nelygiavertis, įžūlus ir per daug gobšus šio geopolitinio žaidimo partneris, nebeparankus ir sovietams, ir Vakarams. 1943 m. liepos mėn. gen. V. Sikorskis žuvo iki šiol neaiškiomis aplinkybėmis aviakatastrofoje, inspektuodamas gen. V. Anderso armijos dalinius, kovojusius anglų kariuomenės sudėtyje. Nepaisant to, 1943 m. spalio mėn. lenkų

emigracinė vyriausybė suplanavo ir patvirtino planą „Audra“ („Burza“), kuriame buvo numatyta traukiantis vokiečiams Lenkijos 1939 m. sienų teritorijoje įvesti savo karinę ir civilinę valdžią, pavaldžią emigracinei vyriausybei Londone. Paprastai tariant, „AK lenkų kareivis turėjo pasitikti Raudonąją armiją kaip šių žemių šeimininkas“. Lenkus nuliūdino Didž. Britanijos ministro pirmininko V. Čerčilio kalba 1944 m. vasario 22 d. Bendruomenių rūmuose, kur jis pareiškė, jog „Anglija niekada negarantavo Lenkijai jos sienų neliečiamumo ir nepritarė Vilniaus prijungimui prie jos“. Vis tik emigracinė vyriausybė Londone ir centrinė vadovybė Varšuvoje nutarė veikti pagal seną planą, tikėdamasi, kad sąjungininkai (Stalinas, Ruzveltas, Čerčilis), susidūrę su nauja realija – lenkų vykdoma karine-administracine šių kraštų teritorijos kontrole dar prieš ją užimant Raudonajai armijai, bus priversti pakeisti savo nuomonę.

Iki 1943 m. emigracinė Lenkijos vyriausybė Londone ir centrinė vadovybė Varšuvoje iš AK reikalavo laikytis pasyvios taktikos – „stovėti su ginklu prie kojos“, t. y. tausoti jėgas, vengti stambesnių karinių operacijų, ruoštis lemiamoms kovoms ateityje, kol galutinai paaiškės politinė-karinė padėtis. Susidūrimai, kautynės su vokiečių kariuomenės daliniais buvo reti, juos puldavo tik turėdami didelį jėgų pranašumą. 1944 m. sausio 31 d., jau vykstant AK ir vokiečių vadovybės deryboms, įvyko Kiemeliškių kautynės, kuriose stambus (iki 700 partizanų) AK būrys sutriuškino vokiečius, nukaudamas 39 kareivius.

1943 m. antroje pusėje tapo aišku, kad po Stalingrado katastrofos ir Kursko mūšio („Citadelės“ operacijos) kare įvyko persilaužimas – sovietai galutinai perėmė karinę iniciatyvą į savo rankas. Vokiečiai stambioms puolamosioms operacijoms (ofenzyvai) jau nebeturėjo jėgų ir, kaip rašė tuometiniai laikraščiai, „planingai lygino fronto liniją“, t. y., atsitraukinėjo. Artėjant Rytų frontui į vakarus, artėjo ir lemiamas rytinių Lenkijos sienų, tuo pačiu ir Vilniaus krašto, sprendimo momentas, arši kova dėl šios teritorijos kontrolės tarp trijų priešininkų – lietuvių (savisaugos dalinių, policijos, Vietinės rinktinės), lenkų (Armija Krajova) bei sovietinių partizanų. Tai vertė AK šiose žemėse stiprinti pozicijas ir ruoštis jų reokupacijai. Jos veikloje vadovautasi lenkų emigracinės vyriausybės politinėmis ir AK centrinės vadovybės karinėmis direktyvomis bei instrukcijomis. Artėjant „lemiamam momentui“, buvo atsiųstas pastiprinimas iš centrinės Lenkijos žmonėmis, kariniais kadrais. 1943 m. lenkų antinacinio pogrindžio antilietuviška propaganda, diversiniai ir teroro aktai padažnėjo, išplito, AK ėmė taikyti aktyvios ginkluotos kovos taktiką.

Kaip ir Vakarų Ukrainoje, taip ir Vilniaus krašte AK pirmutinis uždavinys buvo atitinkamai paruošti šių kraštų teritorijas reokupacijai, jas „išvalyti“. Tam bet kokia kaina, brutaliai, nesiskaitant su priemonėmis, reikėjo sukelti vietiniams lietuviams panišką baimę, sunaikinti jų lietuviškumą, nuslopinti bet kokius siekius išsaugoti gimtąją kalbą, kultūrą, norą būti Lietuvos valstybės dalimi. AK labai suaktyvino kovą prieš lietuvių policiją, administraciją, inteligentiją, lietuviškas mokyklas, mokytojus, eigulius, lietuvių kunigus, girininkus, agronomus, ūkininkus, ėmėsi žiauriausio teroro, smurto, plėšikavimo (banditizmo), etninio valymo priemonių (žudynių) prieš lietuvių šeimas, bandydami juos įbauginti, paralyžiuoti bet kokį pasipriešinimą, priversti juos palikti savo kraštą ir „bėgti“, pasitraukti į „Kauno Lietuvą“. Tuo pat metu lenkai naudojo savo seniai patikrintą ir efektyvų propagandinį triuką, kuris rėmėsi principu – „patys muša, patys rėkia“, dėl visko kaltindami ne save, o tiktai lietuvius.

1943 m. lapkričio 4 d. AK plk. ltn. Vitoldo (J. Kulikovskio) įsakyme buvo grasinama, kad „bet kokie aktyvūs veiksmai prieš mūsų dalinius sukels griežtas represijas prieš lietuvių tautybės gyventojus“. 1943 m. lapkričio 1–2 d. naktį lenkų partizanai užpuolė Kaniavos kaimą (Eišiškių apskr.), išvaikė lietuvių policiją ir vietinę valdžią, sudegino policijos punktą ir valsčiaus patalpas, ieškojo pasislėpusių tarnautojų. Šis kaimas ne kartą pultas ir vėliau – išgrobstytas turtas, terorizuotos lietuvių šeimos. 1944 m. sausio 11 d. AK užėmė Graužiškių miestelį, sausio 17 d. – Rudaminą,

kurioje sudegino vietinės valdžios pastatus, tarp jų ir lietuvių išpuoselėtą progimnaziją. 1943 m. Rytų Lietuvoje vietinių gyventojų iniciatyva buvo įsteigta net 13 progimnazijų, bet dėl „akovininkų" vykdyto teroro, žudynių daugelis jų mokslo metų nebaigė – mokytojai buvo apiplėšti, sumušti, kai kurie sušaudyti, kiti, net ir lietuviai mokiniai, buvo priversti slapstytis, nenakvoti namuose. Mokyklos būdavo apiplėšiamos, išgrobstomos, lietuviški vadovėliai, mokinių sąsiuviniai suplėšomi. 1944 m. sausio mėn. AK partizanai įsakė visiems lietuviams mokytojams išsikraustyti iš Turgelių valsčiaus. 1944 m. per Velykas Rodunės, Nočios ir kitose apylinkėse buvo nužudyta 12 žmonių – vien už tai, kad jie lietuviai.

1944 m. gegužės 16 d. Gervėčių progimnazijos direktorius kunigas J. Gylys rašė: „Gervėčių valsčius jau antrą kartą pergyveno visuotinę paniką. Per Didįjį Penktadienį išvažiavo mūsų paskutiniai ginkluotosios apsaugos daliniai, o su jais drauge ir visi tarnautojai, o čia pat, už penkių kilometrų, Alginionių dvare ir kaime siautė lenkų banditai <...>. Laikinai pabėgo iš Gervėčių vidurinės mokyklos mokytojas Vytautas Kazlauskas. Mokytojai Pipirienė ir Pupalaigis dar laikinai apsiramino... <...>. Ir ne be priežasties visus apėmė panika: po Velykų per mėnesį Gervėčių valsčių jau apie 12 kartų puolė gaujos lenkiškųjų banditų: apgrobė, sumušė daug vyrų ir moterų, daugelis dar ir šiandien nuo lovos pasikelti negali, o tris lietuvius mirtinai nukankino <...>. Esant šitokioms sąlygoms, ir stiprius nervus turinčiam žmogui psichinės jėgos ilgainiui išsenka. Todėl ir mano mokinių, kurių daugelis naktimis namie nenakvoja, nes sugauti buvo žvėriškai mušami, terorizuojami, vedami sušaudyti, pažangumas paskutinį trimestrą žymiai kritęs <...>."

„Tebedirbančius mokytojus vis dažniau apiplėšdavo ir nužudydavo. Rudaminos mokytoją Gudonį pririšo prie arklio uodegos ir nušovė. Turgelių mokytojas buvo rastas pakištas po egle išbadytomis akimis ir nupjautu liežuviu. Kai 1944 m. balandžio 16 d. AK užpuolė Švenčionių apskrities valsčiaus centrą, išvestas dingo ir Joniškio mokytojas Stimburys. Buvo apiplėšta Dūkštų (Maišiagalos vls.) mokytoja J. Talkačiauskaitė. Apiplėšimų metu lenkų partizanai reikalavo, kad mokytojai išsikraustytų." Tai vyko visoje Pietryčių Lietuvoje, šie fragmentiniai atsiminimai iš atskirų vietovių tik parodo bendrą tuo metu šiame krašte tvyrojusią AK vykdyto teroro ir smurto atmosferą.

„1944 m. pavasarį pradžios mokyklų darbas dėl AK teroro Rytų Lietuvoje buvo paralyžiuotas. Pradžios mokyklų departamento duomenimis, tuomet Vilniaus apygardoje trūko net 611 mokytojų: Vilniaus apskrityje – 153, Trakų – 91, Svyrių – 111, Ašmenos – 65, Švenčionių – 114, Eišiškių – 77.[48]"

Lietuvių savivaldos ir policijos dokumentuose „Apie AK antilietuviškas akcijas 1943-12-04–1944-06-20" rašoma (pateikiami pranešimų fragmentai):

6. Š. m. sausio 18 d. naktį lenkų partizanai, užpuolę Vidžių miestelį, sudegino gimnazijos patalpas, kooperatyvą ir valsčiaus savivaldybės namus. Žuvo policininkai Juozas Vaitkus, Antanas Mackaitis, gaisrininkas Kostas Patapavičius ir gydytojas Andrejus Kušnevas, kuriuos nušovė per puolimą. Sužeisti Kušnevo žmona, gaisrininkas Algirdas Pakštys, Algirdas Čiponėnas ir Stasys Čelnas <...>.

7. Š. m. sausio 17 d. 1 val. lenkų partizanai užpuolė Rudaminos miestelį, sudegino valsčių (pastatą), paštą, policijos būstinę. Jie nuginklavo ir apiplėšė policijos pareigūnus, paimdami civilius ir uniforminius drabužius. Be to, apiplėšė visus miestelyje gyvenančius lietuvius ir „Rūtos" krautuvę.

8. Š. m. sausio mėn. Turgelių apylinkėse stovyklavusieji gerai ginkluoti lenkų partizanai visiems Turgelių valsčiaus lietuviams mokytojams įsakė išsikraustyti iš šio valsčiaus.

<...>

11. Š. m. sausio 20 d. 20 val. lenkų partizanai Gabrelaučiznos k. Graužiškių vls. nušovė Antaną Vasiliauską, jo žmoną Eleną ir sūnų Juozą, sudegino gyvenamąjį namą, klojimą ir jų lavonus sumetė į ugnį. Tai padarė dėl jų palankumo lietuvių policijai.

12. Š. m. sausio 26 d. 4 val. Dambravos plv. Graužiškių vls. lenkų partizanai kambaryje nušovė Aleksandrą Lukaševičiūtę ir apiplėšė ūkį.

13. Š. m. sausio 25 d. Šumsko miestelį užpuolę lenkų partizanai nurengė policiją, atėmė ginklus ir išvaikė pareigūnus.

14. Š. m. sausio 27 d. Dieveniškėse lenkų partizanai policijai įteikė ultimatumą apleisti miestelį. Visos lietuviškos įstaigos pasitraukė į Benekonis.

<...>

21. Š. m. vasario 10 d. apie 2 val. lenkų partizanai Pakamonės plv. Rudaminos vls. lietuviui Dambrauskui įsakė su šeima išsikraustyti iki vasario 12 d.

22. Lenkų partizanai, terorizuodami lietuvius repatriantus, 330 šeimų privertė išvykti iš Maišiagalos ir Paberžės valsčių.

<...>

50. Rodūnios, Nočios ir kitose apylinkėse per praėjusias Velykas ir po švenčių buvo nužudyti: Balys Rusteika, Vladas Kanevičius, Vacys Ancevičius, Stasys Lukoševičius, Mackevičius, Vladas Stacinskas, Stegas, broliai Vladas, Petras ir Bronius Rusianavičiai, Svetlavičienė, Aleksas Vilkelis. Nužudymo priežastis – laikė save lietuviais.

<...>

52. Š. m. balandžio 24 d. Eitminiškių k. Paberžės vls. lenkų partizanai iš namų pagrobė lietuvį kunigą Ambraziejų Jakavonį (buvo nužudytas, jo užkasimo vieta nežinoma iki šiol. – R. P.).

<...>

56. Š. m. gegužės mėn. naktį Rudaminos mstl. lenkų partizanai suėmė ŽŪG įstaigos vedėją, pradžios mokyklos mokytoją ir ūkininką, užnėrę kilpas ant kaklų, varė Turgelių kryptimi. Kaip paaiškėjo, juos visus mušė, kankino.

57. Š. m. birželio 10 d. Gervėčių girininkas Kostas Kubilius ir paskirstymo punkto vedėjas Aloyzas Ulozė važiavo Kerniškių k. Varnėnų vls. Jie buvo lenkų partizanų sulaikyti, nurengti, kankinami ir nužudyti[49].

Vilniaus AK būriai skverbėsi ir į „Kauno Lietuvą“, už demarkacinės linijos, lenkų slaptų pogrindinių politinių ir karinių organizacijų branduoliai buvo sukurti visoje Lietuvoje, suformuota ir Kauno AK paapygardė, vadovaujama Vilniaus AK apygardos vadovybės.

Tai buvo daroma tikintis, kad Vilniaus krašte po karo gali įvykti Vakarų valstybių atstovų stebimas plebiscitas (balsavimas) dėl tolimesnės jo priklausomybės. Vis tik įvesti visišką krašto kontrolę trukdė kelios priežastys: lietuviškoji krašto administracija su policija, vokiečių okupacinė valdžia ir ginklų trūkumas. Su vokiečių smulkiais daliniais, dislokuotais Vilniaus krašte, AK partizanų susidūrimai, turint minty jų išaugusį skaičių, būdavo palyginti reti. Buvo naudojama „jėgų kaupimo ir išsaugojimo iki palankaus momento“ taktika – ruošiamasi lemiamai „Aušros vartų“ operacijai.

Tačiau netrukus įvyko tai, kas, mąstant logiškai, atrodė tiesiog neįmanoma. Pati vokiečių vadovybė, išduodama savo principines politines nuostatas lenkų atžvilgiu, blogėjant padėčiai Rytų fronte bei Pietryčių Lietuvoje labai suaktyvėjus stalininiams diversantams, ėmė ieškoti naujų karinių sąjungininkų užnugariui apsaugoti. Tuo jie siekė kelių tikslų: a) dar labiau supriešinti tarpusavyje lietuvius ir lenkus, konfliktą panaudojant savo interesams; b) pasinaudoti lenkų AK sukurtomis sukarintomis struktūromis, juos slapta apginkluoti bei legaliai perduoti jiems Pietryčių Lietuvos teritorinę kontrolę (gerai žinodami, kad lenkai visomis išgalėmis to

siekia); c) panaudoti AK kovai prieš sovietinius partizanus, išstumti šiuos iš Vilnijos krašto į Rūdninkų girią bei užtikrinti saugų pyliavų, miško medienos tiekimą ir geležinkelio apsaugą.

Pirmieji vokiečių kontaktai su AK buvo užmegzti jau 1943 m. pabaigoje ir tęsiami 1944 m. sausio–vasario mėn. Palankia sau kryptimi AK veiklą labai paveikė pašliję lietuvių–vokiečių santykiai. 1943 m. Lietuvoje buvo boikotuotos ir sužlugo SS lietuvių legiono, o vėliau ir darbo jėgos mobilizacijos. Vokiečiai pakeitė taktiką – lietuvių–lenkų konflikte pradėjo remti lenkų pusę. Vokiečių poziciją atspindi Vilniaus apygardos komisaro H. Vulfo 1944 m. sausio 18 d. rašytas pranešimas: „<...> lietuviai dėl savo menkos karinės parengties ir nežymaus bendradarbiavimo sprendžiant svarbius karo ekonomikos klausimus negali kelti pretenzijų, kad jų pozicija būtų suprasta. Todėl reikia laukti, kad šio krašto lietuvių inteligentijos sluoksniai, atsižvelgdami į dabartinę karinę padėtį, peržiūrės savo santykius tiek su mumis, tiek su lenkais.“ Lenkai taip apsidžiaugė, kad net ėmė svajoti apie jų savivaldą šiame krašte.

Vykdydami CPJŠ įsakymą dėl AK formuočių likvidavimo, sovietų partizanai Vakarų Baltarusijoje sunaikino du lenkų dalinius – 1943 m. rugpjūčio 26 d. prie Naručio sunaikintas poručiko Kmicico dalinys, o 1943 m. gruodžio 1 d. Naliboko girioje AK Stolbcų grupuotė. Matydamas, kad tarp sovietinių partizanų ir AK įvyko skilimas, Baltarusijos generalkomisaras Curt von Gottberg nutarė tuo pasinaudoti ir pasiūlė lenkams savo pagalbą. Abiem pusėms sutarus, vokiečiai pradėjo Naugarduko apygardos AK dalinių apginklavimą, amunicijos tiekimą, o šie įsipareigojo šį kraštą išvalyti nuo sovietinių partizanų. Susitarimas buvo sėkmingas – AK greitai iš Naugarduko šiaurės vakarų dalies išvijo sovietinius partizanus, o vokiečiai iš šios teritorijos atsitraukė, palikdami ją visiškai AK kontrolei. Ši, tuo pasinaudojusi, įvykdė mobilizaciją, sustiprino savo jėgas, pradėjo „etninius baltarusių valymus“ – antroje 1943 m. pusėje AK nužudė daugiau nei 300 baltarusių (tautinį elitą), o 80 įskundė gestapui, kad sunaikintų juos „svetimomis rankomis“[50].

Lydos apygardoje AK, papildyta iš centrinės Lenkijos atvykusiais etniniais lenkais, kartu su vietinių lenkų pagalbinės policijos daliniais, pradėjo aršią kovą su bet kokiu, net mažiausiu, baltarusių pasipriešinimu, menkiausia opozicija, bet kokia tautine kultūrine veikla. Lenkų vykdyto teroro ir fizinio naikinimo aukomis tapo jos elitinė visuomenės dalis: mokytojai, valdininkai, visuomenės ir kultūros veikėjai, baltarusių jaunimo sąjungos atstovai ir kt. Lenkai, tarnaujantys pagalbinėje policijoje, sumušdavo žmones vien už tai, kad jie kreipdavosi gimtąja baltarusių kalba. Lenkų šovinizmo „presas“ be gailesčio, visu svoriu, slėgė baltarusių tautą, todėl tarpusavio santykiai buvo labai „įkaitę“, tiesiog nesutaikinami.

Tuo metu į Vakarų Baltarusiją buvo komandiruoti lenkų karininkai, Anglijoje baigę žvalgybos mokyklas ir parašiutais nuleisti Lenkijoje. Jie labai sustiprino AK vadovaujančią kadrinę sudėtį[50].

AK Naugarduko apygarda per savo veiklos laikotarpį įvykdė 30 kovinių operacijų prieš vokiečius kaip sovietų sąjungininkė ir 105 kovines operacijas prieš sovietinius partizanus kaip vokiečių sąjungininkė. Vokiečiai visada ištikimai, kartais net su perdėtu uolumu, vykdė savo įsipareigojimus. Sovietiniai partizanai iš šios teritorijos buvo išstumti į Naliboko girią[48].

Matydamas tokius puikius bendradarbiavimo rezultatus, generalkomisaras Curt von Gottberg mėgino tokią pačią sutartį sudaryti su Vilniaus AK komendantu, įvyko net jo atstovų susitikimas su A. Kžyžanovskiu-Vilk. Tačiau netrukus šis gavo vokiečių vadovybės Vilniuje pasiūlymą, todėl atsisakė ryšių su Minsku ir 1943 m. gruodžio–1944 m. sausio–vasario mėn. pradėjo derybas su vokiečių atstovais. Apie užmegztus ryšius su AK vadovybe išliko istorijai daug Vilniaus apygardos gebitskomisaro H. Vulfo, entuziastingo šio sandėrio šalininko, V. Komaro kolegos, Lietuvos generalkomisarui A. Rentelnui rašytų ataskaitinių pranešimų, taip pat su šiuo laikotarpiu susiję derybas vedusio Vilniaus abvero skyriaus mjr. J. Christianseno laiškai ir dokumentai. Iš tikrųjų

neoficialius ryšius AK vadovybė su vokiečiais palaikė jau anksčiau. 1943 m. spalio mėn. AK kontržvalgybos skyrius užmezgė ryšius su Vilniaus abveru, gaudamas kodinį pavadinimą „Blume". Jis tapo pavaldus abverui ir abi žinybos aktyviai bendradarbiavo kovodamos su komunistais ir sovietiniais partizanais iki pat 1944 m. birželio mėn. Dėl šios priežasties AK Vilniaus apygardos vadovybė, skirtingai negu kitos, veikė pusiau legaliai ir per trejus metus visiškai nenukentėjo (išskyrus AK informacijos biuro šefą), nes vokiečiai jų atžvilgiu turėjo toli siekiančių planų[52].

Neabejotinai vienas žymiausių AK veikėjų Vilniaus krašte buvo lenkų kilmės dvarininkas Vladislavas Komaras, pogrindinis slapyvardis „Malutki". Jo dėka, padedant Vilniaus apygardos gebitskomisarui H. Vulfui, prasidėjo slaptas vokiečių ir AK bendradarbiavimas, išsprendęs ginklų tiekimo problemą. Lenkų istoriografijoje apie jį šnekama labai šykščiai, nenoriai, kad „nesuteptų Vilniaus AK garbės", tačiau jo nuopelnai šiai organizacijai yra ypač dideli ir svarbūs.

V. Komaras gimė 1910 m. Aukštaitijoje, Raguvėlės dvare. Poznanėje baigęs gimnaziją, studijavo agronomiją Žemės ūkio akademijoje Belgijoje ir Poznanės universitete. 1934 m. parvyko į Lietuvą. Kadangi buvo auklėjamas lenkiško šovinizmo, nukreipto prieš Lietuvos valstybę, dvasia, matyt, grįžo jau užverbuotas lenkų žvalgybos. 1939–1940 m. jis jau dalyvavo lenkų pogrindžio darbe ir šnipinėjo jų naudai. Lietuvoje su jo pagalba internuoti lenkų karininkai gaudavo Vakarų valstybių atstovybių Kaune išduotus dokumentus, patekdavo į užsienį, kiti V. Komaro būdavo nukreipiami į Vilniuje besiformuojančias lenkų pogrindines organizacijas. Jis užmezgė ryšius su pogrindine karine organizacija „Ginkluotos kovos sąjunga" (ZWZ) ir Lenkijos emigracinės vyriausybės emisaru Kaune pplk. T. Rudnickiu-Wierzba, vadovavusiu lenkų žvalgybos padaliniui kodiniu pavadinimu „bazė Anna". Nėra patikrintų žinių, kur jis buvo 1940–41 m. sovietams okupavus Lietuvą, tačiau didžiausia tikimybė, kad tuo metu jis atsidūrė Vokietijoje.

1941 m. birželio mėn. vokiečiams okupavus Lietuvą, V. Komaras staiga atsiranda Vilniuje. Tuo metu buvo labai keista, kad, kaip lenkas, jis jau buvo įgijęs tokį didžiulį vokiečių okupacinės valdžios pasitikėjimą, kad iškart paskirtas į ypač aukštas pareigas, kurias eidavo tik vokiečiai. Kartu su Vilniaus apygardos komisaro H. Vulfo administracija V. Komaras organizuoja LO – Ostlando krašto žemės ūkio tvarkymo susivienijimo („Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland") Vilniaus skyrių ir paskiriamas naujai įkurtos įstaigos direktoriaus kpt. Wilhelm Kube pavaduotoju su labai plačiais įgaliojimais. Kyla logiškas klausimas: už kokius nuopelnus lenkų tautybės asmuo buvo paskirtas į tokias aukštas pareigas, kas garantavo jo ištikimybę vokiečių Reichui? Pagal tuo metu galiojusią tvarką, tai galėjo padaryti tik dvi tarnybos – gestapas (valstybės slaptoji policija) arba abveras (vokiečių karinė žvalgyba). Tai rodo, kad jis dar iki sovietų–vokiečių karo pradžios palaikė ryšius su viena iš šių žvalgybų (labiausiai tikėtina – abveru) ir teikė jai naudingą informaciją.

Jeigu lietuviai daugiausia dirbo Pietryčių Lietuvos (provincijos) savivaldos įstaigose, tai Vilniaus mieste vokiečių sukurtų okupacinės valdžios struktūrų ir įstaigų darbuotojų dauguma buvo lenkai. Eidami tarnauti vokiečiams, jie stengėsi lietuvių atžvilgiu išsaugoti savo turėtas privilegijuotas pozicijas šiame krašte, dirbti lenkų naudai, kenkti lietuvių administracijai. Daugiausia lenkų dirbo šiose pagrindinėse, „aukščiausio rango" vokiečių okupacinės valdžios įstaigose:

1. Ostland Faser GmbH
2. Gebietskommissariat Wilna-Land
3. Gebietskommissariat Wilna-Stadt
4. Arbeitsamt Wilna
5. Bahnhof Wilna
6. Ostland Film GmbH

Aišku, Vilniaus krašte, priešingai nei Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje, lenkai nebu-

vo priimami tarnauti policijoje.

Pasinaudodamas savo pareigomis, V. Komaras Vilniaus dvarų administratoriais paskyrė išimtinai lenkų tautybės asmenis, patikimus karinio pogrindžio (SZP) narius. Dvarų personalas, darbininkai irgi buvo lenkai, pogrindžio ir AK (nuo 1942 m.) nariai arba patikimi asmenys. Dvarai „visiškai pateko jų žinion", tapo lenkų AK pagrindinėmis atramos bazėmis, „AK lizdais". Tai, pagal partizaninio karo logiką, objektyviai nulėmė ir jų atliekamas funkcijas.Visų pirma ji buvo ekonominė – logistinė. Juose sava valia, iš patriotinės pareigos, AK daliniams buvo vykdomas patikimas, užtikrintas maisto produktų, gyvulių skerdienai, pašarų arkliams tiekimas bet kuriuo paros metu, net aprūpinant transportu, kas visiškai užtikrino jų gyvybinius poreikius (o ne vykdomos prievartinės „rekvizijos", kaip kad rašo kai kurie istorikai). Antra, pagal išgales, buvo vykdomas ir kitų rūšių aprūpinimas (apranga, avalyne, vaistais, tvarsliava, galimai ginklais, šaudmenimis). Trečia – tai buvo AK partizanų konspiratyvinė bazė (būsimų partizanų, besigydančių po ligos ar sužeidimų, saugus poilsis po žygių). Ketvirta – jie neabejotinai vykdė ryšių punkto funkcijas, buvo ryšininkai tarp miesto pogrindžio ir atskirų AK dalinių. Penkta – jie vykdė vietinės žvalgybos funkcijas: rinko žinias apie lietuvių policiją, savisaugą, administraciją, vietinius lietuvius, jų nuotaikas, pažiūras, taip pat apie vokiečius, sovietinius diversantus, visą informaciją perduodami AK vadovybei. Šešta – tai buvo vokiečių valdžios struktūrų persekiojamų lenkų kilmės asmenų saugus prieglobstis.

Dirbdamas Vilniaus apygardos komisariato teritorijoje buvusių okupacinei valdžiai pavaldžių valstybinių ūkių faktiniu valdytoju, bendraudamas su aukščiausiąja Vilniaus srities vokiečių vadovybe, V. Komaras turėdavo galimybių gauti slapčiausių žinių ir informuoti lenkų pogrindį bei AK apie vokiečių okupacinės valdžios, jos represinių struktūrų (gestapo, SD) veiklą, planus, rengiamas vokiečių karines akcijas, gaudynes Reicho darbams Vokietijoje ir pan.

Vilniaus apygardos komisarui H. Vulfui ir kitiems aukštiems vokiečių pareigūnams buvo gerai žinoma, kad V. Komaras yra AK įgaliotinis, kad dvarai užsiima maisto tiekimu lenkų AK, tačiau dėl to visai nesijaudino – jiems ir buvo reikalingas toks žmogus, kuriuo pasitikėtų abi pusės.

Per V. Komarą, aršų lietuvių priešą, Vilniaus apygardos komisarą H. Vulfą ir kitus aukštuosius vokiečių pareigūnus, sutarus su vokiečių karine žvalgyba (Abwehr), kilo idėja apginkluoti AK partizanus, kad jie įvestų Vilniaus krašto teritorijos kontrolę, nuslopintų raudonųjų diversantų siautėjimus, trikdančius vokiečių kariuomenės tiekimą.

Prasidėjus deryboms, AK Vilniaus apygardos vadas A. Kžyžanovskis-Vilk nuvyko į Varšuvą gauti šiuo klausimu vadovybės instrukcijų. Buvo pasakyta, kad derėtis su vokiečiais galima, bendras (karinis) veikimas yra neįmanomas, o prieš sovietinius partizanus galima veikti agresyviai. Susitarimai gali būti tik žodiniai, „sukirtus rankomis". Vilniaus abvero skyriaus vado mjr. J. Christianseno kompetencijoje buvo „baltalenkių gaujų amunicija ir aprūpinimas". Tiekta ginkluotė (įskaitant ir sunkiąją), šaudmenys, minosvaidžiai, provizija (maistas) iš SS sandėlių ir Vilnijos dvarų (su vokiečių žinia ir leidimu), medikamentai, lauko ligoninės, lauko ryšių priemonės, karinė apranga. Vokiškomis lauko žiemos uniformomis „Winteranzug M42" apsirengusius Vilniaus AK apygardos partizanus galima pamatyti nuotraukose internete „V. Savukyno „Istorijos detektyvai" atskleidžia: tie, kuriuos laikėme priešais, II pasaulinio karo metu buvo vieninteliai mūsų draugai" (www.lrt.lt, 2018 m. kovo 4 d.). Tiekimas vykdytas „be tiesioginio kontakto", pagal išankstinį susitarimą: kariniai kroviniai vokiečių atvežami į sutartas vietas, dažniausiai atokias geležinkelio stoteles pamiškėse, ginklų sandėliai tam tikram laikui paliekami be sargybos. Tarp lenkų ir vokiečių ryšiai buvo palaikomi ir taktiniame lygyje, tarp mažų dalinių, todėl visa tai greitai tapo vieša paslaptimi. Apie tai šnekėjo ir AK eiliniai kareiviai, lenkų gyventojai, Vilniaus visuomenė, lietuvių policija, administracija, rašė lietuvių pogrindžio spauda, pranešinėjo į Maskvą sovietiniai partizanai. Vilniaus slaptosios policijos (lietuvių) viršininkas A. Lileikis turėjo net nuotraukų,

įrodančių vokiečių ginklų tiekimą AK, paprašė vokiečių vadovybės paaiškinimo. „Akovininkai“ atvirai kalbėjo: „Mes prieš vokiečius nekariaujam, mes tik prieš lietuvius!“[41]. Nors AK centrinė vadovybė Varšuvoje 1944 m. kovą ir įsakė (bijodama tarptautinės politinės diskreditacijos) Vilniaus AK vadovybei nutraukti bendradarbiavimą su vokiečiais, tačiau jo nesustabdė – abi pusės sėkmingai palaikė santykius įvairiuose lygiuose iki pat 1944 m. liepos mėnesio, o ypač aktyviai iki pat galo su vokiečiais bendradarbiavo AK 5-oji brigada, vadovaujama Lupaškos[52].

Praktiškai, vokiečiai lenkų AK apginklavo ir atidavė jai visą Vilniaus krašto kontrolę su sąlyga, kad ši vykdytų užnugario apsaugą nuo sovietinių diversantų, „išstumtų“ juos iš Pietryčių Lietuvos, užtikrintų gyventojų pyliavų vykdymą, apsaugotų nuo diversijų geležinkelio linijas. Susidarė paradoksali situacija. AK, antihitlerinės koalicijos narė, oficialiai ir sovietų sąjungininkė, sudarė slaptą karinę sąjungą su vokiečiais ir pradėjo kovinius veiksmus prieš savo oficialius sąjungininkus – sovietinius partizanus, kurie buvo sudėtinė Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų, žvalgybos struktūrų ir komunistinio administracinio aparato dalis[41, 52].

Pietryčių Lietuvoje AK pradėjo vykdyti įsipareigojimus vokiečiams. 1944 m. kovo 1 d. buvo sutriuškintas K. Kalinausko vardo sovietinių partizanų būrys, vėliau kautynėse su AK nuostolių patyrė „Perkūno“, „Išlaisvintojo“, „Bičiulių“ ir kiti būriai. 1944 m. gegužę Vilniaus AK 3-ioji, 4-oji ir 5-oji brigados surengė operaciją prieš sovietinių partizanų bazes Rūdninkų girioje. Nors juos rėmė ir vokiečių artilerija, tačiau sunaikinti „raudonųjų banditų“ jiems nepavyko. Niekada Vilniaus AK apygardos brigadose nebuvo žydų tautybės partizanų – pabėgę iš Kauno ir Vilniaus getų, jie „dideliu lanku aplenkdavo“ šios organizacijos formuotes ir stodavo į sovietinių partizanų būrius. Atvirkščiai, AK, kurioje vyravo reakcinga šovinistinė ideologija, laikė žydus „ištikimais komunistų tarnais“ ir, kovodama su sovietiniais partizanais, o ypač aršiai su žydų partizanų būriais, jų į nelaisvę neimdavo, o sušaudydavo[48, 49, 52, 61].

AK slapti susitarimai su vokiečiais, apginklavimas, draugiški abipusiai santykiai, palikta jų valiai teritorijos kontrolė sudarė jai puikias sąlygas šiame krašte „įsiviešpatauti“. Polonizacija jau buvo įgyvendinama brutaliai, ginklu, kovojama prieš viską, kas lietuviška: terorizuojami, sumušami, apiplėšiami ar sušaudomi policininkai, valsčių ir apskričių tarnautojai, eiguliai, girininkai, valstiečiai, mokytojai. Jiems buvo rašomi grasinantys laiškeliai, kurių turinys būdavo maždaug toks: „Nešdinkitės į Kauno Lietuvą arba jūsų laukia mirtis!“ Ypač buvo stengiamasi įbauginti mokytojus, paralyžiuoti lietuviškų mokyklų veiklą – tokia gerai apgalvota taktika stengiantis sukliudyti lietuvių tautinės savimonės atgimimui. AK vykdytas teroras sužlugdė ne tik lietuviškas, bet ir gudiškas (baltarusiškas) mokyklas Vilniaus krašte ir Gardino apskrityje. AK vykdė civilių gyventojų „teismus“, nepateisinamus jokia teise. Turėdami vokiečių suteiktas teises kontroliuoti Pietryčių Lietuvą, 1944 m. kovo–balandžio mėn. jie jau buvo visiškai užvaldę daugelį valsčių ir kaimų. Buvo vykdoma vietinių gyventojų mobilizacija į AK, naujokų apmokymai, šaudymo pratybos, o vokiečių daliniai, laikydamiesi neutralumo, ramiausiai pravažiuodavo pro šalį. AK partizanai vis ilgiau ilsėdavosi valsčių centrinėse gyvenvietėse, o kovo 29 d. net įsidrąsino pulti apskrities centrą – Trakus ir geležinkelio mazgą Lentvarį. Nuo Lentvario jie buvo atmušti, tačiau Trakų miestelį jiems pavyko užimti. Kaip visada, taip ir šiuo atveju, neapsieita be tyčiojimosi – patekę į nelaisvę lietuvių policininkai buvo išrengti iki apatinių baltinių ir su gėlėmis rankose varomi per miestą.

1944 m. pavasarį karinių jėgų balansą Pietryčių Lietuvoje galėjo pakeisti gen. P. Plechavičiaus vadovaujama Vietinė rinktinė (LVR). Gegužės 3 d. į Vilniaus kraštą kovai su „rusų ir lenkų banditais“ atvyko pirmieji septyni VR batalionai, vėliau planuota dislokuoti dar aštuonis. Vokiečių planai buvo kitokie – iš LVR norėta suformuoti SS legioną ir pasiųsti jį į Rytų frontą. Gen. P. Plechavičius griežtai laikėsi savo pozicijos – Vietinė rinktinė, kaip ir buvo sutarta, kovoja su banditizmu tik Lietuvos teritorijoje. Vokiečiai lietuviais labai nepasitikėjo, matydami, kad jie

bando sukurti Lietuvos kariuomenę, ir bijojo tokios nepatikimos ginkluotos jėgos atsiradimo savo užnugaryje. Dėl to batalionai buvo labai blogai apginkluoti – tik lengvaisiais ginklais – prancūziškais trofėjiniais šautuvais ir kulkosvaidžiais, kurių gauta mažiau nei priklausė pagal etatus. Ginklus kariai gavo vieną dieną prieš išvykstant į Vilnių, tik kartą išbandę šaudyklose. Negauta nei sunkiųjų kulkosvaidžių, nei minosvaidžių, nei granatsvaidžių, o šaudmenų ir granatų kiekis buvo labai ribotas.

Batalionai vokiečių įsakymu išskaidyti į mažus kovinius vienetus ir dislokuoti kaimuose ir miesteliuose. Vilniaus AK tuo metu turėjo ne tik didelę kokybinę, bet ir kiekybinę persvarą – apygardoje tuo metu buvo apie 9 tūkstančius partizanų. Vos atvykus į Pietryčių Lietuvą, įvyko kautynės su lenkais prie Pavlovo kaimo, vėliau prie Turgelių, Graužiškių, Ašmenėlėje, Tolminove, Mūrinėje Ašmenoje ir kt. Turint mažas šovinių atsargas (įvairių kuopų karių atsiminimais, turėta po 10, 15, 20, 45 šovinius), sutelktomis jėgomis puolant gausiam moderniai vokiečių apginkluotam, turinčiam kavaleriją, artilerijos pabūklus, priešui, visos jos buvo nesėkmingos. Be šovinių likusius VR karius „akovininkai" paimdavo į nelaisvę, dalis jų buvo sušaudyti, nukankinti, vieno kario kūnas atgautas su nukirsta galva, kiti, tyčiojantis, išrengti ir paleisti. Kautynėse ir AK patyrė nuostolių, vykdavo žuvusių kareivių laidotuvės su kariškomis apeigomis, tačiau jų skaičius niekur neminimas.

Vokiečiai žaidė dvigubą žaidimą – lenkų rankomis norėjo sutriuškinti nepaklusnius lietuvių batalionus. Vokiečių karininkai automobiliais nuvykdavo pas lenkus, gerdavo su AK vadovybe, ir, aišku, pranešdavo jiems VR batalionų bei kuopų dislokaciją, sudėtį, judėjimo laiką, kryptį, ginkluotę, turimas šovinių atsargas. Tokiu būdu geriau ginkluoti ir gausesni AK daliniai pasalose, suderintose su vokiečiais, būdavo gerokai pranašesni. Buvusių LVR lietuvių karininkų ir karių atsiminimais, „lenkai ir vokiečiai veikė išvien". 1944 m. gegužės 9 d. naujai paskirtas SS ir policijos vadas Lietuvai K. Hintze perdavė gen. P. Plechavičiui savo viršininko F. Jeckelno įsakymą, pagal kurį LVR batalionai ir komendantūros perduoti SS ir apygardų komisarų žinion, jiems suteikta „garbė" vilkėti SS uniformą ir sveikintis iškeliant į priekį dešinę ranką (nacistiškai). Pasipiktinęs tokiu nacių sprendimu, gen. P. Plechavičius atsisakė vykdyti jų reikalavimus. Vokiečiai, supykdyti lietuvių nepaklusnumo, nutarė LVR nuginkluoti. Gegužės 15 d. vokiečių SS daliniai pradėjo Vietinės rinktinės likvidaciją. Labiausiai nukentėjo Pietryčių Lietuvoje dislokuoti batalionai – jie buvo vokiečių apsupami, nuginkluojami ir suimami. Išrikiavus atrinkti 86 lietuvių kariai, kurie, kad „nuplautų pralaimėjimo gėdą", buvo sušaudyti Paneriuose. Maža dalis pateko tarnauti į vokiečių karo lauko žandarmeriją, o dauguma, apie 3,5 tūkstančio, išsiųsti į Vokietiją liuftvafės aerodromų apsaugai (priešlėktuvinei gynybai). Kovose ir nacių įvykdytose egzekucijose žuvo daugiau kaip 200 rinktinės karių. Vilniaus krašte LVR veikė tik beveik dvi savaites – 12 dienų. Dėl dviejų priešų suokalbio – prieš ją nukreipto lenkų ir vokiečių bendradarbiavimo – patyrė karines nesėkmes, kurios, susidarius tokioms aplinkybėms, objektyviai buvo tiesiog neišvengiamos. Vis tik didžioji dalis Vietinės rinktinės karių, kurių batalionai spėjo gauti paskutinį štabo įsakymą, su ginklais išsiskirstė į namus, o 1944 m. rudenį daugelis jų tapo partizanais. Buvusio VR kario J. Inčirausko prisiminimais, gen. P. Plechavičius Vietinės rinktinės kariams yra sakęs: „Vyrai, miško durys atviros!"

Gen. P. Plechavičius ir štabo karininkai 1944 m. gegužės 15 d. buvo vokiečių suimti ir atsidūrė Salaspilio konclageryje[48, 51].

Likvidavus LVR, Rytų Lietuvos provincijoje nebeliko jėgos, kuri galėtų pasipriešinti AK viešpatavimui Vilniaus krašte. 1944 m. gegužės 20 d. AK Vilniaus apygardos komendantas A. Kžyžanovskis-Vilk išleido „Atsišaukimą lietuviams". Jame lietuviai buvo kaltinami antilenkiškumu, visa kaltė už tarpusavio konfliktus verčiama lietuvių visuomenei. Už lenkų persekiojimą nacių okupacijos metais apkaltinta viena pusė: „Visai gi lietuvių visuomenei

krinta moralinė ir fizinė atsakomybė už tai, kad ji niekad nepasmerkė tų nusikaltėlių, bet tyliai stebėjo lenkų tautos naikinimą." Atsišaukime buvo iškeltas ultimatyvus reikalavimas lietuvių policijai ir saugumui liautis kovojus su lenkų partizanais, tarsi pastarieji būtų draugiška lietuviams kariuomenė.

Atsišaukimas baigiamas grasinimu: „Mūsų kantrybė baigiasi. Jei lietuvių administracija, policija ir saugumas šito kreipimosi nesupras ir neatsisakys tokių kovos metodų, aš perspėju, kad prieš visą lietuvių policiją, saugumą ir administraciją bus panaudotos kraštutinės priemonės ir su mano dispozicijoje esančios lenkų karinės pajėgos pagalba artimiausiu laiku nusikaltėlių lizdas bus sunaikintas. Jei siekiate beatodairiškos kovos – sulauksite!"[48, 49].

Lenkų planai buvo labai ambicingi, galima sakyti, visiškai nepamatuoti, avantiūristiniai. Neapskaičiavus savo jėgų ir politinės įtakos Europoje, planuota prievarta, teroru ir karine jėga sukurti Vidurio Europoje dar didesnę Lenkijos valstybę, pagrįstą federacijos pagrindais. Tokie „imperialistiniai" siekiai apėmė jau ne tik „Vilniaus Lietuvą" – jų planuose buvo numatytas ir „Kauno Lietuvos" tolimesnis likimas.

1943 m. spalio 22 d. AK Vilniaus apygardos štabo informacijos-propagandos biuras (BIP) dokumente „Iš lietuvių reikalų" („Ze spraw litewskich") rašė: „Vilnijos teisinė padėtis neišspręsta <...>, įtampą tarp lenkų ir lietuvių gali nutraukti tik radikalus santykių pakeitimas. Tam būtina atremti lietuvių pretenzijas į Vilnių – perkelti Vilnijos sienas įjungiant į Lenkiją Kauną su apylinkėmis, sugrąžinti iš tų vietovių išstumtus lenkus, pašalinti iš pakaunės vokiečius ir rusus, pakeičiant juos lenkiškuoju gaivalu (lenkais). <...> Lietuviškasis gaivalas (lietuviai), atlikus jų atranką (selekciją) ir nubaudus nusikaltusius, nusigręš nuo Vilniaus ir nukryps jūros link, kur kartu su lenkais kurs didelį ūkinį židinį Gdansko įlankos miestų bendrijoje. <...>

Baigėsi Lietuvos suverenumo mitas. Dvidešimtmetė patirtis ir karo įvykiai parodė, kad Nemuno žemupyje turime veikti ne su sveika, nors ir negausia tauta, bet su barbariška ir demoralizuota liaudimi, kuri yra nesąmoningas žaislas Lenkijai priešiškų jėgų rankose. Lietuvių nacionalizmas taip sugadino tenykščių žmonių protą ir sąžinę, jog kraštui būtinas ilgas auklėjimo procesas."

1943 m. rugpjūčio mėn. BIP ataskaitos politinėje apžvalgoje, „Tautinių reikalų skyriuje", rašoma: „Dabartinė lietuvių tauta turi labai daug pirmykščių žmonių bruožų. Ji visiškai netekusi aukštesniųjų jausmų. Dorovės jausmas, teisingumas, riteriškumas, atlaidumas, taurumas ir pan. lietuvių visuomenei yra garsai be jokio turinio..." Kaip matome, tokie ideologiniai lenkų kliedesiai kaimyninių tautų atžvilgiu visiškai nesiskyrė nuo vokiečių nacistinės (fašistinės) ideologinės doktrinos.

„Jaunai lietuvių tautai patinka tik jėga. Bet koks neryžtingumas, nuolaidumas ir tolerancija žadina jos įžūlumą, stiprina įsitikinimą, kad ikišiolinė jos taktika teisinga."

Toliau Vilniaus AK politiniai strategai dokumente „Lenkų–lietuvių santykių sureguliavimas" („Ureguliowanie stosunkow polsko-litewskich") rašo: „Lietuvą pripažinus kariaujančia su Lenkija šalimi kyla neginčijamas reikalavimas Lenkijos kariuomenei ją okupuoti. <...> Karinė Lietuvos okupacija – pereinamasis veiksmas, kuris negali ilgai trukti. Todėl būtina pasirengti ilgalaikiam lenkų–lietuvių santykių sureguliavimui. Lietuvos geografinė padėtis, jos glaudūs ryšiai su Lenkija, taip pat ketvirčio milijono lenkų bendrija Lietuvoje verčia Lenkiją imti tų santykių reguliavimą į savo rankas: esame labai suinteresuoti tos problemos išsprendimu, todėl negalime pasyviai stebėti, kas dedasi Nemuno baseino vidurupyje ir žemupyje.

Apskritai lietuvių problemos sprendimas galėtų įgauti tokį pavidalą:

1. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas.
2. Naujos Lietuvos valstybės, sujungtos federacijos ryšiais su Lenkija, sukūrimas.
3. Lietuvos įjungimas į Lenkijos valstybės ribas, kartu suteikiant etnografinei Lietuvos

teritorijai tautinę autonomiją.

<...> Tam reikia:

A. Okupavus Lietuvą tiesiog sukurti civilinę okupuotos teritorijos valdybą, tiesiogiai pavaldžią Ministrų Tarybos Prezidiumui, jokiu būdu nesuvaržytą karinės vadovybės politikos.

B. Tai civilinei valdybai turi vadovauti Lenkijos Respublikos pilietis politikas, gerai išmanantis Lietuvos problemas ir lenkų–lietuvių santykius.

C. Civilinė valdyba privalo iš karto įteisinti Lietuvoje politinę ir kalbų lygybę, leidžiančią abiejų tautybių atstovams vienodomis sąlygomis dirbti administracijoje, auklėti vienus ir kitus taikaus sugyvenimo demokratijos rėmuose linkme.

D. Visi lietuviai, kalti dėl lenkų–lietuvių santykių aštrinimo, privalo būti beatodairiškai pašalinti iš administracinio darbo, o tie, kuriems teismai įrodys nusikaltimus lenkų tautai, ypač Lietuvai okupavus Vilniją, turi būti pamokomai nubausti. <...>“[49].

Viename iš perspektyvinių pokarinės Lietuvos sutvarkymo projektų teigiama: „ <...> d) Lietuvos Respublika yra Vidurio Europos federacijos narė, glaudžiai susijusi su Lenkija; pagal specialią Lenkijos sutartį su Lietuva pastarosios interesams tarptautinėje arenoje atstovauja Lenkijos Respublika. Lietuvos piliečių interesams užsienyje atstovauja Lenkijos konsulinės atstovybės; e) pagal sudarytą karinę konvenciją Lenkijos Respublika garantuoja Lietuvai jos sienų integralumą ir gynimą nuo svetimos agresijos.

Taigi:

1. Lietuvos ginkluotosios pajėgos yra pavaldžios Lenkijos Vyriausiajai vadovybei;
2. Lenkijos ginkluotosios pajėgos naudojasi Lietuvos teritorijoje esančiomis savo sausumos, jūros ir aviacijos bazėmis.
3. Geležinkelio, jūrų ir oro transportui vadovauja bendra administracija.
4. Tarp valstybių egzistuoja valiutų unija, paremta bendru Emisijos banku.
5. Tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos panaikinti muitai; <...>“[48].

Visa tai buvo planuojama įvykdyti karine jėga, tačiau antihitlerinės koalicijos narių Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijose priimti nutarimai pavertė šiuos planus „vėjais“.

Karo metu Lenkijoje ir Pietryčių Lietuvoje veikė prie AK apygardų sukurti Lenkijos specialieji teismai. 1943 m. pradžioje buvo paskelbtas „Lenkijos Respublikos specialiojo teismo komunikatas“, kurio vienoje pastraipoje rašoma, arba, tiksliau, grasinama: „Privalome nuolat atsiminti, kad šiame kare kiekvienas lenkas ir lenkė yra kareiviai, o kas savo kareiviškos pareigos neįvykdys, neras sau vietos Laisvoje ir Atgimusioje Lenkijoje.“ Tarp kitų nusikaltimų minimas ir lenkų tautybės atsisakymas. Už tai numatyta ir bausmė: „Lenkijos baudžiamosios taisyklės atima teises, numato turto konfiskaciją ir kalinimą tiems, kurie išsižadėjo lenkų tautybės <...>.“ Tai, kad lenkai rimtai ruošėsi „jiems nusikaltusių asmenų baudžiamajai akcijai“, parodo Vilniaus bernardinų vienuolyne 1995 m. rasti AK pogrindžio dokumentų archyvai su 750 žmonių sąrašu. Jame išvardyti ir šių asmenų nusikaltimai, tarp kurių yra ir šie: „pakeitė tautybę“ arba „užsirašė lietuviu“[49].

AK pogrindžio grupės vykdė žvalgybinį-diversinį darbą. D ir L grupių veikla nukreipta prieš lietuvius. Instrukcijoje „Diversinio darbo priemonės ir metodai“ pateikiami išsamūs jų veiklos būdai:

1. Spauda: atsišaukimų ir proklamacijų lietuvių ir lenkų kalbomis spausdinimas ir platinimas.
2. Agitacija: gandų, sukeliančių lietuvių nerimą, skleidimas (vokiečių ir bolševikų užmačios lietuvių atžvilgiu, gandai apie savivaldos panaikinimą, visuotinę mobilizaciją, evakuaciją,

suėmimus ir pan.).
3. Dezorganizacija: telefonu, telegrafu ir paštu siunčiami suklastoti įsakymai, pavedimai ir potvarkiai, sukeliantys sąmyšį (taikyti lietuvių administracijai).
4. Aferos: gestapo vardu atliekamos pas lietuvius kratos, pinigų paėmimas iš lietuviškų įstaigų sąskaitų pagal padirbtus čekius ir kt.
5. Veikla lietuvių sąskaiton: a) antivokiškame darbe paliekami pėdsakai, nurodantys, kad tai lietuvių darbas; b) lietuvių kalba leidžiamos proklamacijos, raginančios sabotuoti vokiškas įstaigas; c) ant sienų rašomi antivokiški ir probolševikiniai (komunistiniai – R. P.) šūkiai lietuvių kalba.
6. Žvalgybinė-destrukcinė veikla: a) įterpti į lietuviškas pogrindžio organizacijas Lietuvos lenkus ir per juos rinkti reikalingą informaciją; b) sukelti neapykantą tarp lietuviškų organizacijų vadų ir lietuviškoje visuomenėje griauti pasitikėjimą jais.
7. Registracija: a) žvalgyba ir tiksli lietuvių, nusiteikusių prieš lenkus, vardinė registracija; <...>.
8. Polonofiliška veikla: a) atitinkama propaganda tarp lietuvių polonofilų, jų prolenkiško nusiteikimo stiprinimas; b) specialaus laikraščio, propaguojančio tarpusavio bendradarbiavimą, leidimas[49].

1944 m. pavasarį–vasarą lenkų–lietuvių tarpusavio santykiai Vilniaus krašte kuo toliau, tuo labiau blogėjo, priešprieša buvo begalinė. Dėl didžiulės įtampos įvykdavo konfliktai su kraujo praliejimu. Vienas jų – Glitiškių dvaro tragiška istorija.

Dirbdamas Vilniaus apygardos komisariate, V. Komaras visą laiką buvo ir tiesioginis netoli Vilniaus esančio Glitiškių dvaro valdytojas. Tai, kad jis buvo AK atstovas, Vilniaus srities gebitskomisaro H. Vulfo draugas, turintis gerus ryšius tarp vokiečių administracijos, nulėmė ir ypatingą šio dvaro statusą. Jame, be jokios abejonės, vykdavo V. Komaro ir AK vadų susitikimai, posėdžiai, pasitarimai, buvo pasikeičiama ir aptariama gauta slapta informacija, planuojami ir derinami veiksmai, priimami svarbiausi sprendimai. Galima sakyti, kad prie visų anksčiau išvardytų šešių funkcijų, šis dvaras atliko dar ir septintąją – buvo AK konspiracinio štabo vieta.

Tuo metu lietuvių ir lenkų tarpusavio santykiai buvo labai įtempti, „įkaitę“, tetrūko tik mažos kibirkšties, kad įsiliepsnotų didelis, sunkiai užgesinamas gaisras. 1944 m. birželio 20 d. šiame dvare įvyko tai, kas galėjo ir neįvykti – AK, jausdama savo nebaudžiamumą ir jėgą, praradusi bet kokį konspiracinį atsargumą, įžūliai, visai be reikalo, įvykdė kruviną incidentą, kuris, esant didžiulei įtampai, iškart sukėlė atgalinę reakciją – „kirto be pasigailėjimo atgal“.

Visa ši istorija šiais laikais „apvilkta“ tokiu storu melo sluoksniu, kad remiamasi tuo metu Dubingių kaimo bažnyčios buvusio klebono Jono Žvinio atsiminimais. Jis, grįždamas iš Vilniaus į namus Paberžėje, sužinojo apie šį tragišką įvykį ir specialiai užvažiavo į Glitiškes. Kng. J. Žvinys matė visus tos baudžiamosios akcijos padarinius, kalbėjosi su gyvais to įvykio liudininkais, o po kelių dienų tapo lenkų AK vykdytų žudynių Dubingiuose liudininku.

Pagal jo atsiminimus, tos dienos rytą, apie 10 val., AK partizanai iš Lyglaukio pusės apšaudė Paberžę. Joje stovėjo 258-ojo lietuvių policijos bataliono įgula – kareivių kuopa. Jos vadas įsakė dešimčiai senų, patyrusių kareivių, nueiti į žvalgybą ir išsiaiškinti padėtį. Kareiviai ėjo atsargiai – priekyje du žvalgai, kiti, atsilikę, iš paskos. Netoli dvaro AK partizanai jiems surengė pasalą – pirmuosius du kareivius praleido, o į kitus atidengė ugnį. Du lietuvių kariai žuvo vietoje, keturi sužeisti pasislėpė rugiuose, likusieji pasitraukė. To dvaro personalas ir darbininkai lenkai (pagal J. Žvinį – tėvas ir duktė) vedžiojo AK partizanus, rodydami, kur slepiasi sužeistieji. Du sužeistus lietuvių kareivius „akovininkai“ surado ir nukankino – mirtinai užbadė durtuvais. Visa tai matė kiti du likę gyvi sužeistieji. Išgirdę šaudymą, į įvykio vietą atskubėjo ltn. Petro Polekausko vadovaujama lietuvių kareivių kuopa. „Akovininkai“ išsilakstė (matyt, dalis jų buvo nukauta).

Sužeistieji papasakojo, kas čia dėjosi. Kuopa tuoj apsupo dvarą, sužeisti lietuviai nurodė tuos lenkus, kurie pražudė jų draugus. Šiuos su visa šeima išsivarė į lauką ir sušaudė. Dvare rado ir lenkų AK karininkus. Du iš jų prisipažino, kad vakar vakare atvyko į dvarą pas lenkų atsargos karininką V. Komarą, valgė, gėrė, kalbėjosi (t. y. vyko karinis pasitarimas). Jie buvo paleisti. Kiti su lietuvių karininku kalbėtis atsisakė, laikėsi išdidžiai, nesiskaitė, dar įžeidinėjo: „Ką čia su „šūdinu lietuviu“ („guvny litwin“) kalbėtis!“ Mat perdaug pasitikėjo V. Komaro ir jo žmonos, tarnavusių Vilniaus apygardos administracijoje, gerais ryšiais su vokiečiais, galvojo, kad lietuviai jų liesti neišdrįs, pabijos, tačiau tokiu elgesiu patys išprovokavo kruviną konfliktą. Ltn. P. Polekauskas vokiečio, matyt, ryšių karininko, dar paklausė: „Ką daryti?“ Tas atsakė: „Šaudyti!“ Su tais lenkų karininkais „nebesiceremonijo“ – įsakė išvesti į lauką ir sušaudė ties eglaitėmis šalia kelio, iš viso 11 vyrų. Kng. J. Žvinys matė tuos sušaudytuosius, už juos pasimeldė. Manoma, kad tarp sušaudytųjų „akovininkų“ buvo ir AK 5-osios „mirties brigados“ padalinio vadas „Korszun“. Neabejotinai AK dokumentai apie šį įvykį išlikę iki šių dienų archyvuose, tačiau į viešumą nepatenka dėl to, kad ir toliau galima būtų nešvariais būdais eskaluoti šią temą. Kita vertus, raportai vadovybei irgi labai dažnai neatitinka tiesos.

Lietuvių kareiviai Glitiškėse sunaikindami „AK lizdą“ pavartojo tam laikotarpiui būdingą, dažnai įvairių kariaujančių pusių taikytą „kolektyvinės atsakomybės principą“, laikydami dvaro gyventojus ne pašaliniais žiūrovais, o aktyviais dalyviais. Pati AK deklaravo, kad „kiekvienas lenkas ar lenkė yra AK karys“. Vokiečių saugumo policija, ištyrusi šį įvykį, nustatė, kad iš dvaro gyventojų lietuvių kareivių buvo sušaudyti 26 asmenys, o iš viso duobėje užkasti 38 asmenys – 15 moterų ir 23 vyrai. Dešimties vyrų amžius tinkamas karinei tarnybai (nuo 20 iki 36 m.), o trijų amžius nežinomas (manoma, kad tai irgi AK kariai, kurių vietiniai nepažinojo). Žuvo septyni vaikai ir paaugliai (5, 8, 10, 12, 14, 16, 17 m. amžiaus). Likusieji sušaudytieji – seni ir pagyvenę vyrai, o moterys – įvairaus amžiaus. Dalies aukų pavardės lietuviškos, tačiau slaviškai iškraipytos, „sulenkintos“. Buvo atvaryti vietiniai lenkai – jiems liepė iškasti duobę ir palaidoti nušautųjų kūnus prie kelio.

Užbėgant už akių, galima pasakyti, kad ltn. P. Polekausko vokiečiai nei nubaudė, nei sušaudė – jis vėliau pasitraukė į Vokietiją, o po karo, 1951 m., emigravo į JAV.

Pasiėmę sužeistuosius ir žuvusius, lietuvių kareiviai grįžo į Paberžę. Žuvę lietuvių kareiviai buvo pašarvoti valsčiaus salėje.

V. Komaras–Malutki, sužinojęs apie įvykius dvare, tą pačią dieną kartu su vokiečiu, aukštu Vilniaus apygardos pareigūnu Hofmanu, atvyko į dvarą. Grįžtant atgal į Vilnių, Paberžėje jų automobilį lietuvių kariai sustabdė. V. Komaras bandė ant lietuvių, kaip buvo įpratęs, šaukt, rėkt, tačiau jėga buvo ištrauktas iš kabinos. Hofmanas ėmė protestuoti, tačiau jam buvo liepta kuo greičiau nešdintis. Automobiliui pajudėjus, V.Komaras šoko bėgti šiam iš paskos. Lietuvių kareiviai pradėjo į jį šaudyti, sužeisdami į koją. Šis dar bandė slėptis rugiuose, tačiau buvo pribaigtas šūviais. Jis ir buvo tas 38-asis, palaidotas kartu su kitais sušaudytais pakelėje prie Glitiškių dvaro. Praėjus kelioms dienoms, šeimai prašant, jo lavonas buvo iškastas ir, dalyvaujant bei gedint Vilniaus srities vokiečių administracijos vadovybei, palaidotas Rasų kapinėse. Vokiečiams jis buvo taip nusipelnęs, kad šie net išspausdino laikraštyje jam nekrologą.

Iš Glitiškių dvare 38 sušaudytų asmenų neabejotini Lietuvos priešai buvo vienas iš svarbiausių Vilniaus apygardos AK veikėjų, AK vadovybės įgaliotinis derėtis su vokiečiais V. Komaras – Malutki, taip pat sušaudytieji „akovininkai“ – AK Vilniaus apygardos 5–osios „mirties brigados“ karininkai, puskarininkiai ir eiliniai kareiviai, dvaro gyventojai, kurių išdavystės dėka buvo žvėriškai nukankinti sužeisti lietuvių kariai. Kokią dalį sušaudytų dvaro gyventojų sudarė lenkų pogrindžio nariai, vykdę ryšininkų, žvalgų ir kitas užduotis, jau niekas nebepasakys. Dalis žuvusiųjų - moterys, seniai, vaikai. Kas galėjo išprovokuoti tokį lietuvių elgesį? Gal būt kilęs su dvaro personalu konfliktas,

įžeidinėjimai, o gal keršijo už draugus, visus juos skaitydami AK bendrininkais. Tačiau kad ir kaip bebūtų, mažų vaikų, senių, dvare priglaustų pabėgėlių šaudymas yra nepateisinamas dalykas, nekaltos aukos, nusikaltimas. Be abejo, lietuvių kareiviai labai gerai žinojo, kokį terorą, civilių lietuvių žudynes 1943-44 m. AK partizanai vykdė Vilniaus krašte, todėl atsakė tuo pačiu, pagal principą: „už kraują – krauju", šiuo atveju tapdami panašiais į juos.

Vienas lenkų istorikas labai neistoriškai, tendencingai, propagandiniais tikslais, rašęs apie šį įvykį tik lenkų auditorijai, pabrėžė, kad lietuvių baudžiamoji akcija buvo nukreipta „tik prieš nekaltus asmenis, vien todėl, kad jie buvo lenkai". Jis „tartum" užmiršo visos šios tragedijos pradžią – nuo ko viskas prasidėjo, kaip viskas vyko, net nemini apie dvare buvusius AK karininkus, apie išskirtinį šio dvaro, „kaip AK konspiracinio štabo", vaidmenį, palaikant AK vadovybės ir jų įgaliotinio, Anavilio dvarų valdytojo V. Komaro–Malutki, ryšius su vokiečiais. AK vadovybės įgaliotinis V. Komaras, AK karininkai, kareiviai kovojo prieš Lietuvos valstybę, jos teritorinį vientisumą, buvo tiesioginiai ar netiesioginiai AK nusikaltimų Vilnijos krašte vykdytojai ar bendrininkai. Dvaro gyventojai irgi buvo ne bet kokie, o tik „AK reikalui" ištikimi žmonės arba, mažų mažiausiai, šalininkai, dalis jų – lenkų pogrindžio nariai. Vistik civilių (išskyrus išdavusių lietuvių karius) aukų kaltė niekuo neįrodyta, o mirties nuosprendis, nors ir karo sąlygomis, neteisėtas, nusikalstamas. Aišku, geriausia būtų, jei to išvis nebūtų įvykę, tačiau po kelių dienų buvo atverstas kitas kruvinas, dar didesnis aukų sąrašo lapas – AK pradėtos ir savaitę trukusios žudynės etniniu pagrindu, palietusios ištisas šeimas, su mažais vaikais , kūdikiais, vien už tai, kad jie lietuviai. [35,47,48,49]

AK sureagavo ne kaip „garbingi lenkų kareiviai", kurie galėjo, turėdami didžiulę jėgos persvarą, užpulti Paberžės lietuvių policijos įgulą ir atviroje kovoje „suvesti sąskaitas" su tiesioginiais baudžiamosios akcijos vykdytojais. Tačiau viskas įvyko priešingai – jie neišdrįso stoti į atvirą kovą su 258-ojo lietuvių policijos bataliono karių kuopa, o į tokį kunigo J. Žvinio užduotą klausimą lenkų podchorunžis atsakė, kad šie, mat, labai gerai ginkluoti, turi kulkosvaidžius, minosvaidžius.

1944 m. birželio 22 d. Vilniaus apygardos 5-osios „mirties brigados" vadas Z. Šendzieliažas-Lupaška buvo iškviestas prisistatyti į AK Vilniaus komendantūrą (tai rodo, kokias puikias veiklos sąlygas vokiečiai buvo sudarę AK struktūroms Vilnijos krašte). Ten sužinojo apie Glitiškių įvykius ir gavo įsakymą „įvykdyti reidą pagal senąją Lietuvos–Lenkijos demarkacinę liniją". Ši „etninio valymo" operacija, prasidėjusi 1944 m. birželio 23 d. Dubingiuose, tęsėsi iki birželio 29–30 d., pasiekdama ir Molėtų apylinkes. Ji buvo nutraukta tik dėl įvykusių svarbių permainų Rytų fronte – Baltarusijoje prasidėjusios Raudonosios armijos „Bagrationo" operacijos, kuri pralaužė vokiečių gynybą, „išėjo į operatyvines platumas" ir, palikdama užnugaryje apsuptas vermachto grupuotes, greitai artėjo prie Vilniaus. Vilniaus apygardos AK daliniai turėjo skubėti – artėjo lemiamas jų veiklos etapas – karinė operacija „Aušros vartai" (sudėtinė operacijos „Audra" dalis).

Kažkodėl istorikų (lenkų ir lietuvių), turbūt siekiant sumažinti aukų skaičių, tas keršto atsakas vadinamas tik Dubingių žudynėmis. Tai yra netiesa, melas. Dubingiai – tai tik pirmoji AK pradėtų žudynių diena, pirmosios aukos, tik „etninio valymo akcijos" pradžia. Po Dubingių lietuvių etninės žudynės vyko Alkūnų, Stebuliškių, Ažubalių-Zabalinos, Joniškio, Bijutiškių, Vymančių, Graužinių, Garšvėnų, Kunonių, Daciškių, Ažuožerių, Raputėnų, Žangėdų kaimuose, Arnionių dvare, Kirdeikių, Juodenėnų, Sereikiškių, Malinovkos, Vymančių vnk., pasiekdamos Giedraičius, Molėtus. Lietuvių aukų skaičius pasiekė ne mažiau kaip 91 (apie 100), tarp jų buvo daug mažamečių vaikų, kūdikių. Kng. J. Žvinio pokalbio su lenkų AK karininkais metu jis pasakė, kad lenkai išžudė triskart daugiau lietuvių, nei žuvo lenkų Glitiškėse, tačiau šie to net neneigė. Buvo žudomi dažniausiai šeimomis valstiečiai, mokytojai, eiguliai, nužudytas ir Bijutiškių bažnyčios klebonas Jonas Zabulionis.

Kaip šios žudynės vyko – remtasi autentiškais Dubingių bažnyčios klebono, tų įvykių liudininko, prisiminimais.

Naktį iš 1944 m. birželio 22-osios į 23-iąją, anksti ryte, pas jį per kapines atbėgusi moteris pranešė: „Banditai!“ – mat vietiniai gyventojai AK būrius vadindavo „bandomis“. Iššokęs pasislėpė paežerėje. Ilgą laiką kaime girdėjosi šūviai. Jiems nutilus, grįžo į kleboniją – manė, kad tai eilinis lenkų „bandų“ plėšikavimas, kaip būdavo ir anksčiau. Tuo metu miestelyje lietuvių policijos atsparos punkto jau nebuvo – po 1944 m. kovo 8 d. įvykusių kautynių su AK jis buvo panaikintas, „pilis“ – vasarnamis, jų dislokacijos vieta, sudeginta. Atbėgę žmonės pranešė, kad lenkai išžudė daugybę žmonių, ištisai šeimomis, nepasigailėdami net kūdikių. Iš bažnyčios pasiėmęs stulą, šventus aliejus, išėjo į kaimą. Pirmiausia užsuko į buvusį pasienio punktą – jo viename gale gyveno eigulio šeima, jo svainis, jaunas, gražus siuvėjas Kerulis, iš Balošos malūno nuo lenkų persekiojimo atbėgusi lietuvė. Visi keturi suaugusieji buvo nušauti į kaktą, taip pat nužudyti du vaikai – 6,5 ir 0,5 metų. Kūdikis nušautas lopšyje ir subadytas durtuvu. Šalia jo padėta mašinėle atspausdinta kortelė: „Už lietuvių darbus Glitiškėse prakeikiam juos amžinai. Niekada nepaduosim broliškos rankos. Už jų darbus – kerštas. Wilk.“ Vaidakevičių šeima buvo išvesta ant gonkų ir visa iššaudyta – tėvas su kryžiumi rankoj, motina su maldaknyge, 12 m. berniukas ir 10 m. mergaitė su rožiniais rankose, o 3 mėn. kūdikis lopšyje durtuvu subadytas, kraujuose paplūdęs. Šalia irgi padėta tokia pat kortelė su parašu „Wilk“. Pasimeldęs nuėjo toliau. Žmonės, tarp jų ir vietiniai lenkai, šaukė: „Klebone, kur eini? Banditai nušaus!“

Pas Gurskius sušaudė tik žmoną ir sūnų, tėvas tuo metu buvo išėjęs į lauką perkelti karves.

Ketvirtoji auka – Gritės namai. Vaikai suspėjo pasislėpti, kraujo klane peršauta gulėjo tik motina. Buvo dar gyva, bet susikalbėti jau nebeįmanoma. Davė jai sąlyginį išrišimą, suteikė paskutinį patepimą ir nuėjo toliau.

Penktoji auka – Stašelio šeima. Lenkai nušovė žmoną ir 12 m. mergaitę.

Šeštoji auka – Stasio Gylio namai. Du vaikai nužudyti šalia motinos, kūdikis durtuvu subadytas lopšyje, vyriausioji dukra Jadvyga nuvesta į klojimą, išprievartauta ir nužudyta. Mažametė dukrelė, peršauta per petį, klūpojo ant suolo ir žiūrėdama pro langą verkė. Ją paėmė ant rankų ir nunešė pas felčerį, jos krikšto tėvą. Pabėgti suspėjo tik vyriausias Gylių sūnus. <...>

Nužudytųjų kūnus vietiniai surinko, aprengė, padarė karstus. Mažus vaikus suguldė šalia motinų. <...> Iškasė didelę bendrą duobę, nuleido į ją 25 baltus (nedažytus) karstus. Pasakė pamokslą, prakeikdamas tuos, kurie žudo nekaltus žmones. <...>[34, 47, 49].

Ši „etninio valymo akcija“ tęsėsi toliau – buvo žudomi lietuviai ištisomis šeimomis, kūdikių kūneliai lopšiuose perveriami šautuvų durtuvais, iškeliami į viršų ir laikomi tol, kol nustodavo spurdėti. Tai buvo sadizmo, niekuo nepateisinamo žiaurumo „orgija“, dar labiau suteršusi ir taip nešvarius AK Vilniaus apygardos brigadų kareivių ir karininkų mundurus. Aišku, ne švaresni jie buvo ir Vakarų Baltarusijoje bei Vakarų Ukrainoje[48, 49].

Artėjant Rytų frontui ir Vokietijos sutriuškinimui, AK ruošėsi visuotiniam sukilimui. Sovietų atžvilgiu buvo laikomasi „dviejų priešų“ koncepcijos, kuria remiantis manoma, kad Rusija ir Vokietija turi išsekti, prarasti karinę galią, o Lenkija, su Anglijos ir JAV pagalba, sukeltų pergalingą visuotinį sukilimą. Buvo manoma, kad vėl pasikartos Lenkijai labai palankus I pasaulinio karo pabaigos scenarijus[30].

AK Vyriausiosios vadovybės 1944 m. liepos 11 d. įsakyme Bialystoko apygardos vadui apie „Audros“ operacijos vykdymą sakoma: „<...> 1. Sukilimas jų teritorijoje dar gali būti aktualus, jei netikėtai įvyks vokiečių fronto griūtis. <...> 2. Teisingiausia būtų vykdyti akciją „Audra“. Jos vykdymo būdai priklausys nuo jūsų teritorijoje susidariusių karinių aplinkybių:

> A. Vokiečiams skubiai traukiantis, jūs turite smogti vokiečių užnugario daliniams pagal galimybes stipriomis pajėgomis (būriais). Vokiečiams atsitraukus, aplenkti sovietus ir

pirmiems užimti stambius gyvenamuosius punktus: Gardiną, Volkovyską, Bialystoką, Suvalkus, Augustavą, Zambrovą, Lomžą ir Ostrolenką.

B. Tuo atveju, jei aptiksite sutelktas stambias vokiečių karines jėgas, besiruošiančias puolimu ar gynybiniais veiksmais sustabdyti sovietų tolesnį veržimąsi į priekį, turite mūšių periodo metu saugiose vietose sulaukti jų galo, pradėti veikti tik traukiantis vokiečiams. Šiomis aplinkybėmis, <...>, galite pradėti akciją „Audra“ <...>.

C. Jei prasidės vokiečių fronto griūtis, kuri gali įvykti anksčiau nei kitose Lenkijos dalyse, bendras įsakymas apie sukilimo pradžią gali pavėluoti. Jūs turite pasinaudoti momentu ir užimti svarbiausius punktus iki sovietų kariuomenės atėjimo, o tuo pat metu organizuoti ir apginkluoti didesnes karines pajėgas.

3. Užėmus vietoves, iškart pradėti formuoti stambias karines jūsų būrių grupuotes, organizuojant 29-osios pėstininkų divizijos išsidėstymą Bialystoko, Gardino, Suvalkų, o 18-osios pėstininkų divizijos – Lomžos, Zambrovo rajonuose, prijungiant prie jų Suvalkų ir Podliaskos kavalerijos brigadų dalinius.

<...>

Iš sovietų gavus organizacinio pobūdžio pasiūlymus, kaip tai įvyko Volynėje, turite pranešti ir gauti leidimą iš savo Vyriausiosios vadovybės. <...> Jokiu būdu nepaklusti formuotėms, organizuotoms sovietų (Berlingo armija, V. Vasilevskaja ir kt.), ir nesutikti tarnauti sovietų armijoje.“

Vilniaus užėmimo akcija „Aušros vartai“ buvo sudėtinė bendros visą Lenkijos teritoriją su 1939 m. sienomis apimančios operacijos „Audra“ dalis. 1944 m. birželio 12 d. AK vadovybė priėmė sprendimą pradėti šią operaciją. „Viskas tame plane rėmėsi tuo, kad Vilniui, kaip svarbiausiam Lenkijos Respublikos šiaurės–rytų intelektualiniam bei visuomeniniam centrui, būtina kokiu nors išraiškingu būdu parodyti savo lenkiškumą tiek prieš sovietų valdžią, pretenduojančią į tas žemes, tiek prieš Europą ir sąjungininkų stovyklą. Planas numatė sutelkti artimiausiose Vilniaus apylinkėse visus AK Vilniaus ir Naugarduko apygardų partizanų dalinius tam, kad jie galėtų užimti miestą tuo momentu, kai vokiečių kariuomenė iš jo išeis. <...>“[35]. 1944 m. liepos 12 d. AK vadovybės įsakyme buvo nurodyta: „2. Susidūrus su sovietiniais daliniais, AK dalinių ir padalinių vadai atskleidžia savo priklausomybę, pareikšdami: „Lenkijos Respublikos vardu pareiškiu, kad aš, kaip (nurodyti karinės formuotės pavadinimą) vadas, siūlau suderinti su įžengusiomis į Lenkijos Respublikos teritoriją sovietinėmis ginkluotosiomis pajėgomis tarpusavio veiksmus kovojant prieš bendrą priešą“[58].

Operacijos karinis-politinis uždavinys – savarankiškai, prieš ateinant Raudonajai armijai, užimti Vilnių, sukurti jame karinę-civilinę administraciją ir „prisistatyti teisėtais šio krašto šeimininkais“. Jos pradžia numatyta liepos 10 d., tačiau sėkminga sovietų „Bagrationo“ operacijos pradžia ir greitai link Vilniaus artėjanti Raudonoji armija buvo netikėtumas ne tik vokiečiams, bet ir lenkams. Dar 1944 m. liepos 3 d. Vilniaus miesto įgulą tesudarė labai menkos pajėgos – vos 500 vokiečių kareivių. Miesto karinę ir civilinę valdžią apėmė panika. Sustiprinto Vilniaus rajono vadas gen. mjr. Gerhardas Poelis liepos 3 d. surengė bendrą pasitarimą, kuriame dalyvavo Vilniaus m. gebitskomisaras Hansas Hingsas, Vilniaus įgulos štabo viršininkas pplk. Kemerlingas, SS unteršturmfiureris Biblas, atstovavęs vokiečių saugumo tarnybai SD. Jis ir pasiūlė apsvarstyti galimybę „įjungti į miesto gynimą“ apie 18 tūkstančių AK partizanų, puslankiu telkiamų apie Vilnių, netgi patikėti jiems svarbiausią gynybos barą. H. Hingsas buvo kategoriškai prieš, sakydamas, kad, pasitelkus lenkus, fiureris praras Vilnių, o gen. mjr. G. Poelis – ir savo galvą. Liepos 4 d., H. Hingsui ir H. Vulfui jau traukiantis į vakarus, Vilniaus m. karinė vadovybė per saugumo tarnybą SD vis tik pabandė užmegzti tiesioginius kontaktus su AK vadovybe. Jie siūlė lenkams didelės nuolaidas, įskaitant Vilniaus m. ir jo administravimo atidavimą į AK rankas.

Atsakymo gen. mjr. G. Poelis tikėjosi sulaukti iki 1944 m. liepos 7 d. 8 val. ryto, tačiau nemalonia bei netikėta forma gavo jį 9 val. anksčiau.

Nei AK karinė vadovybė – sujungtų Vilniaus ir Naugarduko apygardų vadas A. Kžyžanovskis, nei politinė valdžia – Lenkijos emigracinės vyriausybės Vilniaus apygardos delegatūros atstovas Z. Fedorovičius, nenorėjo prieš visą pasaulį politiškai kompromituotis, atvirai sudarydami karinę sąjungą su „pralaimėti pasmerktais" naciais, viešai išduodant antihitlerinės koalicijos sąjungininkus (kuriuos, t. y. sovietus, slaptai išdavinėjo pirmąjį 1944 m. pusmetį). Buvo nutarta galų gale „atvirai išstoti prieš vokiečius" ir bandyti paimti Vilnių karine jėga anksčiau, nei jį pasieks rusų kariuomenė. Tačiau tuo metu situacija mieste jau buvo pasikeitusi – miesto gynybai paskubomis sutraukta iki 17 000 vokiečių kareivių, miestas paskelbtas „įtvirtinta vietove" (nors taip ir nebuvo), o vadovauti gynybai iš Italijos atskrido gen. Reiner Stahel. Nors ir suprasdami savo karinį bejėgiškumą, lenkai ryžosi anksčiau nei rusai pradėti Vilniaus puolimą, kuris, iš tikrųjų, tebuvo tik jo karinė imitacija siekiant politinių-propagandinių tikslų, tarptautinių atgarsių, kuriais turėjo pasinaudoti lenkų emigracinė vyriausybė Londone derybose su sąjungininkais.

AK daliniai 1944 m. liepos 6 d. 23 val. pradėjo Vilniaus puolimą nuo Rasų–Subačiaus gatvių pusės. Kadangi puolimo data buvo paankstinta, dalis dalinių (Naugarduko, Lydos) nespėjo atvykti – matyt, nenorėjo, vengė dalyvauti[50], dar kiti (pvz., AK 5-oji brigada, vadovaujama Z. Šendzieliažo-Lupaškos) atvirai atsisakė vykdyti įsakymą. Todėl puolimo operacijoje iš 16 tūkstančių tedalyvavo tik apie 4200 lenkų partizanų. Dalis ginkluoto lenkų pogrindžio grupių veikė ir miesto viduje. Puolimo pradžia buvo nesėkminga – vokiečiai jį sėkmingai atmušė ir liepos 7 d. rytą, 5 val., lenkų daliniams buvo įsakyta trauktis. Tą pačią dieną Vilniaus prieigas pasiekė III Baltarusijos fronto kariuomenės daliniai, vadovaujami gen. I. Černiachovskio, o liepos 9 d. Vilniaus m. jau buvo iš visų pusių apsuptas. Miesto mūšiuose AK daliniai kovėsi kartu su Raudonosios armijos kareiviais, didžioji dalis – drauge su gen. S. Gladyševo vadovaujama 277-ąja šaulių divizija. Apie lenkų partizanų dalyvavimą miesto mūšiuose savo atsiminimuose pasakojo ir likę gyvi vokiečių parašiutininkai[53]. AK dalinio vadas B. Zagorny-Jan su bendražygiais rusų karinės vadovybės buvo pristatyti kariniams apdovanojimams (tačiau mažai tikėtina, kad juos gavo), kitiems pareikštos padėkos. Mūšiai dėl Vilniaus tęsėsi visą savaitę ir tik 1944 m. liepos 13 d. miestas buvo užimtas rusų kariuomenės, dalyvaujant ir AK partizanams. Miesto kautynėse žuvo apie 500 lenkų. B. Zagorny-Jan buvo paskirtas Kalvarijų rajono karo komendantu, istorijoje išlikusios nuotraukos su gatvėse kartu patruliuojančiais AK ir Raudonosios armijos kareiviais. Tačiau koks didelis nusivylimas laukė lenkų, kai liepos 13 d. užimto miesto gatvėmis pražygiavo, kaip nugalėtojai, to visiškai nenusipelnę sovietiniai partizanai, o jiems buvo atsakyta. Mieste iškart buvo iškabinti skelbiantys mobilizaciją į Raudonąją armiją skelbimai, o tai jau rodė, kad sovietai šį kraštą laiko neatskiriama savo teritorijos dalimi.

Vilniaus užėmimo operacijos metu lenkų AK vykdė ir „etninį valymą", „šukavo" kvartalus, rūsius, ieškojo lietuvių, nors dauguma jų dėl grasinimų iš miesto jau buvo pasitraukę. Aktyviausiai lenkų AK veikė Žvėryno rajone, Vokiečių, Mickevičiaus gatvėse. Atėję pas rūsiuose besislapstančius, sakydavo: „Ar yra lietuvių!? Moterų neliesti!" Visi tylėdavo, bet pasitaikydavo, kad ir išduodavo. Jei niekas nepranešdavo, tikrindavo dokumentus. Pase radę įrašą „tautybė – lietuvis", tą žmogų sušaudydavo. Taip buvo AK banditų sušaudytas dr. Irlikis (o jo butas apiplėštas), K. Daugintis, du lietuviai studentai (jų pavardės nežinomos). Aušros gatvėje po kiemus bėgiojo šviesiaplaukės ilgakasės lenkaitės – ieškojo pasilikusių lietuvių, o radusios, išduodavo AK[48, 49, 54].

Užėmus Vilnių, lenkai du kartus virš Gedimino pilies buvo iškėlę lenkišką vėliavą, tačiau rusų kareiviai ją nuimdavo ir vėl iškeldavo raudoną, o galų gale pastatė sargybą. AK karininkai NKVD plk. P. Kapralovui pareiškė, kad „Vilniaus žemė niekada nepriklausė ir niekada nepriklausys lietuviams"[55].

Iš Vilniaus prasiveržusi ir į vakarus besitraukianti gen. R. Stahel vadovaujama vokiečių grupuotė ties Kriaučiūnų ir Naujasodės kaimais susidūrė su AK daliniais, tačiau šios kautynės AK neturėjo jokios politinės ar karinės strateginės reikšmės, nes tolesnis jos likimas jau buvo nulemtas Maskvoje.

Tragiško likimo sulaukė ir „didelis lenkų draugas", buvęs Vilniaus apygardos gebitskomisaras H. Vulfas – už AK dalinių apginklavimą jis buvo pačių vokiečių sušaudytas.

AK Vilniaus–Naugarduko jungtinės apygardos vadas (komendantas) A. Kžyžanovskis-Vilk užmezgė ryšius su III Baltarusijos fronto karine vadovybe. Jis atsisakė AK dalinius įjungti į lenkišką Berlingo (prosovietinę) armiją, tačiau siūlė jau seniai aukščiausiosios karinės-politinės vadovybės Varšuvoje bei Londone apgalvotą ir aptartą variantą: AK daliniai, būdami pavaldūs lenkų emigracinei vyriausybei Londone, kovoja kaip sąjungininkai Raudonosios armijos sudėtyje, operatyviniu-taktiniu požiūriu vadovaujami jos karinės vadovybės. Susidarė painus padėties dvilypumas: karine prasme – tartum sąjungininkai, politine – tartum priešininkai. Toks nelogiškas sprendimas gimdė neišvengiamą tarpusavio konfliktą ir, galima sakyti, nulėmė tolesnį AK likimą. 1944 m. liepos 17 d. AK Vilniaus–Naugarduko apygardų komendantas A. Kžyžanovskis-Vilk su štabo karininkais atvyko oficialiai, kaip diplomatas, automobiliu su lenkiška vėliavėle, į III Baltarusijos fronto štabą. Pradėjęs skaityti lenkų korpuso suformavimo projektą, buvo nustebintas – nė vieno iš sėdinčių generolų tai nesudomino. Netrukus gen. mjr. I. Černiachovskis atsistojo ir trumpai pasakė: „Vyriausybės įgaliotas turiu jus suimti." Įbėgę pro duris rusų karininkai juos iškart nuginklavo, jokie protestai nepadėjo.

Jau liepos 15 d. NKVD grupės Vilniuje surado ir likvidavo du AK ginklų sandėlius, kuriuos mėginta išgabenti ir paslėpti miškuose. Tai buvo vokiečių ginkluotė – ją sudarė 302 vokiški kulkosvaidžiai, 152 šautuvai, 40 granatų[55].

Prasidėko AK dalinių Vilniaus krašte nuginklavimas. L. Berijos 1944 m. rugpjūčio 3 d. pranešime J. Stalinui pateikiami tokie apibendrinti duomenys: III Baltarusijos fronto daliniai nuginklavo 7924 lenkų kariškius, o I Pabaltijo fronto daliniai – 400 lenkų kareivių. Paimta 5500 šautuvų, 370 automatų, 270 kulkosvaidžių, 12 lengvųjų pabūklų, 27 automobiliai, 7 radijo stotys, 720 arklių.

Iš internuotųjų tik 440 „akovininkų" buvo užverbuoti į Berlingo armiją. Kiti atsisakė, teigdami, jog negavę tam aukštesnės vadovybės įsakymo. Internuoti AK kareiviai buvo laikomi Medininkų pilies kieme, paskui išvežti į Rusiją. Kalugoje iš jų buvo suformuotas 361-asis RA pulkas, tačiau, atsisakius duoti raudonarmiečio priesaiką, performuotas į darbo batalionus ir išsiųstas „Liespromchozo" žinion – kirsti miško. Dalis AK būrių metė ginklus ir išsivaikščiojo po namus, dar kiti pasitraukė į centrinę Lenkiją.

Vis tik dalis AK narių liko Lietuvoje ir bandė priešintis toliau. Tačiau, kaip parodė laikas, jėgos buvo nelygios – vokiečių (vakarietiškas) okupacinis režimas, kurio metu lenkų pogrindis klestėjo, buvo palyginti daug silpnesnis už sovietinį (rytietiškąjį). Lenkų pogrindžio struktūros prieš NKVD–NKGB ir karinės kontržvalgybos „Smerš" kvalifikuotus veiksmus pasirodė esančios bejėgės pasipriešinti, o visas pogrindinių struktūrų tinklas iro, trūkinėjo, tapo neveiksnus. Totalitarinės kontrolės ir visuotinio sekimo sąlygomis šių struktūrų veikla pasirodė esanti neefektyvi.

Jau 1944 m. rugpjūčio mėn., pelenguojant radijo siųstuvų ryšį („išėjimą į eterį"), vienas po kito buvo suimti radistai su racijomis, siųsdavę AK vadovybei Varšuvoje ir vyriausybei Londone pranešimus, gaudavę įsakymus, veikimo instrukcijas. Tuoj po jų buvo suimtas ir apygardos štabo ryšių viršininkas, o netrukus surastos ir AK radijo technikos slėptuvės – taip buvo „užblokuoti" ryšiai su užsieniu.

Verbuojant informatorius, agentus (ir iš buvusių pogrindžio narių), infiltruojant agentūrą į AK struktūras, buvo toliau naikinamas pogrindžio tinklas. 1944 m. rugsėjo 26 d. suimtas AK

apygardos štabo operatyvinio skyriaus viršininkas Z. Blumskis. 1944 m. gruodžio mėn. NKGB suėmė ir filtravimo tikslais sulaikė 2699 lenkų nacionalistus, atskleidė ir sunaikino dviejų iš penkių AK Vilniaus miesto rajonų vadovybę. Naikinant AK struktūras suimti 77 žmonės, taip pat 27 „egzekutyvos" (nuosprendžių vykdymo grupės) nariai. Masinės represijos Vilniuje, savo apogėjų pasiekusios 1944 m. gruodį, sukėlė vietiniams lenkams baimę. Jie pradėjo slapstytis kaimuose, kiti rengėsi išvykti į Lenkiją. Nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. sausio 1 d. NKVD suėmė 3976 lenkų pogrindžio organizacijų narius.

1945 m. sausio 8 d. pasaloje bute buvo suimtas AK Vilniaus–Naugarduko apygardos komendantas J. Kulikovskis. Tardomas jis atskleidė apygardos štabo struktūrą, skyrių viršininkų slapyvardžius, konspiracinių butų adresus.

1945 m. sausio 28 d. suimtas AK apygardos štabo 4-ojo skyriaus (intendantūros) viršininko pavaduotojas S. Kialka-Boleslav. Jis organizavo slaptos AK spaustuvės darbą ir vadovavo Legalizacijos skyriui, kuris gamino fiktyvius dokumentus AK nariams.

Lenkų pogrindį labai demoralizuojančiai paveikė 1945 m. sausio 19 d. gen. Okulickio įsakymas apie Armijos Krajovos paleidimą (demobilizaciją).

1945 m. sausio 3–8 d. NKVD daliniai „šukavo" Rūdninkų girią. Operacijos metu žuvo 132 ir paimtas į nelaisvę 221 lenkų partizanas. 1945 m. kovo 27 d. sovietų saugumas suėmė trečiąjį AK Vilniaus apygardos komendantą S. Heilmaną.

Iki 1945 m. balandžio 1 d. NKGB buvo suėmusi 9183 lenkus, tarp jų – 7059 pogrindžio narius.

Lenkų AK partizanų būrių veikla po patirtų skaudžių smūgių 1945 m. pavasarį ėmė slopti. AK vadovybė (komendantūra) ėmė vykdyti partizanų būrių likvidavimosi politiką, kuri atitiko ir sovietų valdžios skatinimus legalizuotis.

Per NKVD ir AK susidūrimus Vilniaus apskrityje per pirmąjį 1945 m. ketvirtį žuvo 4 NKVD–NKGB darbuotojai, 12 raudonarmiečių ir NKVD kariuomenės kariškių, 3 sovietiniai aktyvistai, 13 stribų ir 13 gyventojų. Be to, partizanai suėmė ir išsivedė su savimi 1 NKVD darbuotoją, 4 RA ir NKVD kariškius, 5 gyventojus. Šie statistiniai duomenys rodo, kad AK per tą laikotarpį labai pasikeitė, nusilpo, tapo pasyvi.

AK labai nusilpnino NKVD represijos ir partizanų legalizavimasis, buvo naudojamos aktyvios agentūrinės-operatyvinės ir profilaktinės priemonės griaunant partizaninį pasipriešinimą. Ypač daug dėmesio skiriama legalizavimosi propagandai, tam panaudojant užverbuotus agentus, žinomus praeityje visuomenės ir kariuomenės veikėjus, kunigus, legalizuotus partizanus.

Pavasarį–vasarą AK būrių veikla dar labiau susilpnėjo, nes AK vadovybė davė įsakymą būrius išformuoti. Be to, NKVD–NKGB teroras ir operacijos palaužė AK būrių ryžtą priešintis, prasidėjo masinė partizanų legalizacija. Lenkų pogrindis Vilniuje pradėjo masiškai spausdinti fiktyvius pasus ir kitus dokumentus, tai padėjo daugeliui AK narių tapti legaliais piliečiais, pakeisti savo tapatybę, gauti atleidimus („broniruotes") nuo tarnybos kariuomenėje. Ši veikla buvo taip masiškai išvystyta, kad iki 1945 m. rugpjūčio mėn. buvo pagaminta ir išduota net iki 20 tūkstančių įvairių padirbtų dokumentų[50]. Didesnių AK puolimų 1945 m. balandžio–gegužės mėn. Vilniaus apskrityje jau neužregistruota. 1945 m. liepos 18 d. suimtas paskutinis AK Vilniaus apygardos vadas V. Chraščevsky-Ksavery.

1945 m. lapkričio 1 d. Vilniaus apskrityje veikė tik vienas AK partizanų būrys, Trakų apskrityje – 6 partizanų grupės (95 žmonės).

1945 m. pabaigoje Vilniaus apskrityje jau nebeliko nė vieno AK partizanų būrio. Taip greitai ir netikėtai, susidūrus su rimtu, stipriu priešininku, pasibaigė Armijos Krajovos veikla Vilniaus krašte[55].

Po Pietryčių Lietuvoje veikusios AK bandymo užimti Vilnių ir 1944 m. liepos 17 d. sekusio

jos dalinių nuginklavimo, internavimo bei vadovybės suėmimo, lygiai po savaitės Vakarų Ukrainoje, Lvove, įvyko kita lygiai taip pat suplanuota ir įvykdyta sudėtinė „Audros“ operacijos dalis. Ji prasidėjo liepos 23 d., kai Varšuvos ir Londono vadovybės jau buvo gerai informuotos apie tragiškas Vilniaus AK apygardai bandymo bendradarbiauti su rusų kariuomene iškeliant jiems savo sąlygas, pasekmes.

Reikia pridurti, kad operacija „Audra“ turėjo būti vykdoma ne tik Vilniuje, Lvove, bet, atsitraukiant vokiečiams pasinaudojus palankia situacija, ir kaip galima daugiau kitų vietovių, ypač stambesniuose gyvenamuosiuose punktuose. Juose turėdavo būti iš AK ar vietinės savigynos dalinių sudarytos įgulos, karinė ir civilinė administracija, iškeltos Lenkijos valstybinės vėliavos, išstatyti postai, gatvėse vykdomas patruliavimas, t. y., jie turėjo pasitikti rusų kariuomenę kaip teisėti šios žemės šeimininkai, oficiali valdžia. Viena iš tokių pavykusių operacijų iki 1944 m. rugpjūčio 1 d. buvo įvykdyta Biala Podliaskoje[58].

Jau 1944 m. liepos 7 d. AK Lvovo apygardos vadas V. Filipkovskis gavo įsakymą pasiruošti „Audros“ operacijai – bet kokia kaina užimti Lvovą, sukurti lenkų administracijos organus, kurie atstovautų emigracinei vyriausybei Londone, „įrodydami šių žemių lenkiškumą ir priklausomybę Lenkijos Respublikai“.

Pirmame etape, artėjant frontui, Lvovo apylinkėse 10 km spinduliu buvo numatytos vokiečių komunikacijų sabotažo akcijos. Vietovėse, kuriose gyvena ukrainiečiai, buvo leidžiama vykdyti baudžiamąsias akcijas. Atsitraukiant vokiečiams, kovinius veiksmus įsakyta pradėti miesto pakraščiuose, ypač pietinuose–vakariniuose rajonuose, o miesto centre jų nevykdyti. Likviduoti bet kokius ukrainiečių UPA partizanų mėginimus užimti miestą.

AK 3-iosios Lvovo apygardos komendanto V. Filipkovskio karines pajėgas sudarė 7 tūkstančiai AK partizanų, miesto viduje veikiantys 5-oji pėstininkų divizija (5 tūkst. karių), 14-asis ulonų pulkas ir vietinių savanorių būriai. Už Lvovo signalo laukė „miško skyrių“ kovinės grupės: „Rytai“ (910 karių), „Pietūs“ (150 karių), „Vakarai“ (550 karių), „San“ (600 karių), „Šiaurė“ (150 karių), kurios turėjo savo koviniais veiksmais paralyžiuoti vokiečių transporto komunikacijas.

Priartėjusios prie Lvovo Raudonosios armijos gen. Rybalko ir Leliušenko vadovaujamos 3-ioji ir 4-oji tankų armijos prasiskyrė ir nesustodamos ėmė jį supti iš pietų ir šiaurės pusės. Iš paskos joms puolė 38-oji ir 60-oji armijos. Liepos 22–23 d. naktį vokiečiai, vengdami apsupimo, paliko miestą ir ėmė trauktis. Armija Krajova perėjo į puolimą – puolė besitraukiančias vokiečių kolonas, užėmė priemiestį, kitus svarbius miesto objektus, o Kochanovskio (dabar K. Levickio g. 23) įkūrė savo štabą. Ypač sėkmingai miesto viduje veikė 14-asis ulonų pulkas. Raudonosios armijos ir Armijos Krajovos daliniai dėl miesto kovėsi kartu, kaip sąjungininkai, lenkai jiems padėjo dar ir tuo, kad labai gerai žinojo miestą. Jiems teko kovoti ir su ukrainiečių UPA daliniais, įsitvirtinusiais Šv. Juro cerkvėje. 1944 m. liepos 27 d. vakare visas miestas buvo užimtas. Nuo liepos 26 d. ant miesto rotušės pagrindinio bokšto jau plevėsavo Lenkijos, o ant žemesnių kampinių bokštų – jos sąjungininkių JAV, Anglijos, Prancūzijos ir Sovietų Sąjungos vėliavos.

Lenkų emigracinė vyriausybė Londone šią Lvovo užėmimo operaciją laikė labai sėkmingai įvykdyta, komendantui plk. V. Filipkovskiui buvo suteiktas brigados generolo laipsnis ir, kartu su kitais pasižymėjusiais lenkų karininkais, jis buvo apdovanotas „Virtuti Militari“ kryžiumi.

Dvi dienas raudonarmiečiai ir AK kariai su raudonais–baltais raiščiais gatvėse patruliavo kartu. Mieste ant namų plevėsavo Lenkijos valstybinės baltos–raudonos vėliavos.

Tačiau kovinė draugystė ir bendradarbiavimas, kaip ir Vilniuje, greitai baigėsi. 1944 m. liepos 27 d. komendantas V. Filipkovskis susisiekė su I Ukrainos fronto štabu. Kitą dieną buvo pakviestas atvykti. Štabe jį pasitiko ne karinė vadovybė, o NKVD saugumo komisaras Gruškė. Jis be jokių įžangų pareiškė, kad Lvovas yra tarybinis miestas, iškart pareikalavo nuimti nuo namų lenkų vėliavas, nutraukti AK patruliavimą gatvėse, surinkti karius į kareivines ir „sudėti

ginklus“. V. Filipkovskis buvo priverstas pasirašyti įsakymą dėl AK 3-iosios Lvovo apygardos karių nusiginklavimo. Liepos 30 d. jis su keliais aukštaisiais AK karininkais buvo išskraidintas į Žitomirą, kur, tartum, buvo lenkų kariuomenės gen. M. Rolios-Žimerskio štabas. Atskridus visi iškart buvo suimti ir atsidūrė Sibiro lageriuose. Kitą dieną Lvove į pasitarimą štabe buvo sukviesti AK karininkai ir lenkų administracijos darbuotojai. NKVD netrukus apsupo pastatą – visi buvo suimti ir taip pat atsidūrė Sibire. Eiliniams AK kariams buvo pasiūlytos dvi galimybės: tarnyba lenkų kariuomenėje (prosovietinėje) arba būti internuotiems iki karo pabaigos. Dauguma karių pasirinko antrą variantą – Sibiro lagerius.

Kaip išimtį galima paminėti 1944 m. balandžio 4 d. Volynėje tarp AK ir rusų karinės vadovybės vykusias sėkmingas derybas. Ten buvo reorganizuota, apginkluota ir įjungta į Raudonosios armijos sudėtį Volynės 27-oji pėstininkų divizija (į jos sudėtį įėjo ir vokiečių suformuotas buvęs 107-asis lenkų pagalbinės policijos batalionas), sutinkant su lenkų iškeltomis sąlygomis, jog šis junginys ir toliau išlieka pavaldus AK vadovybei ir emigracinei vyriausybei Londone[50, 58].

Vilniuje ir Lvove įvykdytos AK operacijos „Audra“ turėjo sukelti didelį atgarsį pasaulio spaudoje, pademonstruoti šių teritorijų lenkišką suverenumą ir integralumą. Stalinas labai supyko, užsienio radijams pranešus, jog Vilnių išvadavo lenkų Armija Krajova, o ne Raudonoji armija. Operacijos „Audra“ buvo nesėkmingos ir Liublino bei Žešovo vaivadijose.

Tačiau netrukus lenkų nacionalinio pasipriešinimo istorijoje buvo atvertas puslapis, savo tragiškumu sukrėtęs visą Europą.

Vos įžengusi į Lenkiją, 1944 m. liepos 21 d., Sovietų Sąjunga iš komunistinių kolaborantų sudarė Lenkijos nacionalinį išsivadavimo komitetą (vėliau vadintą Liublino komitetu), kurio organizacinis susirinkimas įvyko 1944 m. liepos 22 d. Maskvoje. Tą pačią dieną Lenkijoje, Chelme, buvo paskelbtas jo Manifestas „Į lenkų tautą“. Jame buvo deklaruojamos demokratinės teisės, skelbiama apie 1921 m. Lenkijos Konstitucijos atstatymą, nepripažįstama 1935 m. Konstitucija, lenkų emigracinė vyriausybė Londone ir jos Delegatūra krašte, laikant jas neteisėtomis ir apsišaukėliškomis[76]. Sovietų Sąjunga su lenkų nacionalinio išsivadavimo komitetu užmezgė oficialius diplomatinius tarpvalstybinius santykius, tuo pripažindama jį oficialia Lenkijos vyriausybe. Įvykiai Vilniuje, Lvove ir kitose vietovėse, taip pat šio komiteto sukūrimas, rodė, kad sovietai Lenkijoje rengiasi įvesti komunistinį režimą ir paversti ją savo satelite. Darėsi aišku, kad emigracinės lenkų vyriausybės vadovaujamai AK sovietai nepadės, o atvirkščiai – stengsis ją nuginkluoti, patraukti į savo pusę arba sunaikinti. Tačiau AK vadovybė ir emigracinė vyriausybė nesiruošė pasiduoti ir ruošėsi lemiamai kovai – jokiais būdais neleisti Lenkijoje įtvirtinti prosovietinę marionetinę vyriausybę ir dėti visas pastangas teisėtai valdžiai atkurti.

Sparčiai iš Rytų artėjant I Baltarusijos fronto kariuomenės daliniams, vadovaujamiems lenkų tautybės maršalo K. Rokosovskio, 1944 m. liepos 23–24 d. Varšuvoje prasidėjo paniška, skubota vokiečių administracijos įstaigų evakuacija, per miestą traukėsi iš fronto atitraukti sumušti vermachto daliniai. Nereikia pamiršti tuo metu Vokietijos karinę-politinę vadovybę sukrėtusių dviejų svarbių dezorganizuojančių faktorių.

1944 m. birželio 6 d. Vakarų sąjungininkų kariuomenė išsilaipino šiaurės Prancūzijoje – Normandijoje, pradėdama galutinę Vokietijos sutriuškinimo operaciją „Viešpats“ („Overlord“), koordinuotą ir suderintą su Rytų fronte rusų vykdoma puolimo operacija „Bagration“. Karo veiksmams persikėlus ir į Vakarų Europą, Vokietija jau buvo puolama dviem frontais, iš Rytų ir Vakarų. Antihitlerinės koalicijos valstybių kariuomenės, turėdamos milžinišką karinę persvarą, nesustabdomai artėjo prie III-ojo Reicho sienų. Vokietija, teturėdama 80 mln. gyventojų, praradusi karinių žaliavų šaltinius, naftą, kariauti dviem frontais prieš ją susivienijusiomis galingiausiomis pasaulio valstybėmis, sudarančiomis antihitlerinę koaliciją, buvo tiesiog nepajėgi, susidarė didžiulė jėgų disproporcija. Darėsi aišku, kad III Reicho laukia neišvengiamas

pralaimėjimas. Vokietijos generalitetas dar ryžosi pakeisti susidariusią padėtį, pabandyti išgelbėti šalį nuo gresiančios pražūties, sudarydamas su Vakarais separatinę (atskirą) taiką. Tam reikėjo pašalinti vieną kliūtį – Vokietijos kanclerį ir tautos fiurerį A. Hitlerį. 1944 m. liepos 20 dieną prieš jį buvo įvykdytas atentatas (pasikėsinimas), deja, nesėkmingas. Atentate dalyvavę vokiečių generolai ir aukštieji generolai buvo nuteisti mirties bausmėmis.

Prasidėjus tokiems įvykiams, atrodė, kad palankesnės situacijos sukilimui kilti ir negali būti. Už Vislos, Varšuvos priemiesčiuose, jau buvo telkiamas puolimui Raudonosios armijos I Baltarusijos frontas, o vokiečiai, manyta, neturėdami tiek karinių pajėgų, pabijos veltis į ilgus, sekinančius miesto mūšius ir iš Varšuvos patys pasitrauks. Jau liepos 26 d. lenkų emigracinė vyriausybė Londone sukilimui davė sutikimą – čia turėjo įvykti tai, kas nepavyko nei Vilniuje, nei Lvove. Planas buvo toks pats – AK daliniai turėjo užimti miestą likus „dvylikai valandų iki pasirodys Raudonoji armija".

Nors sukilimui dėl netikėtai greitai priartėjusio fronto nespėta gerai pasiruošti, neatvežti iš užmiesčio slaptų sandėlių ginklai, tačiau įvykiai klostėsi labai sparčiai – gauta informacija, kad Varšuvos priemiestyje Prahoje, rytiniame Vislos krante, jau pasirodė rusų tankai. Varšuvos Vyriausiosios komendantūros ir emigracinės vyriausybės narių pasitarime nutarta nebelaukti – sukilimą pradėti rupjūčio 1 d. 17 val. Visapusiškai neįvertinus tuo metu susidariusios karinės-politinės padėties, manyta, kad tereikės atsilaikyti tik 2–3 dienas. Reikia paminėti, kad sukilėlių veiksmai su Raudonosios armijos vadovybe buvo nederinti – jie turėjo Varšuvoje rasti jau posėdžiaujančią teisėtą, nors jiems politiškai nepriimtiną ir priešišką, bet oficialią sąjungininkę, Lenkijos valdžią – emigracinę lenkų vyriausybę. Tuo tikslu jau 1944 m. liepos 26 d. sostinėje buvo sukurta „ekspozitūra" – emigracinės vyriausybės atstovybė, kaip atsvara Liublino komitetui. Lenkai tikėjosi, kad „įvyks antras stebuklas prie Vislos", pasikartos 1920 m. sėkmė. Kartu buvo atsisakyta visuotinio sukilimo Lenkijoje idėjos, manant, kad jis tik palengvintų sovietams okupuoti šalį, be to, rusai tai išnaudotų savo politiniams-progandiniams tikslams griaunant emigracinės vyriausybės autoritetą. Vis tik nebuvo atsižvelgta į ką tik įvykusias karčias šios politikos pasekmes Vilniuje ir Lvove, nenumatyta tokia situacija, kad sovietai į pagalbą neateis.

Dar liepos viduryje buvo nutarta iškart veikti dviem frontais. Emigracinės lenkų vyriausybės Londone premjeras S. Mikolaičikas jau buvo nuvykęs į Maskvą deryboms, o 1944 m. liepos 31 d. įvyko pirmasis pokalbis tarp jo, kaip visai Lenkijai atstovaujančios emigracinės vyriausybės premjero, ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo, dėl abiejų valstybių, kaip sąjungininkių, bendradarbiavimo kovoje prieš vokiečius. Iš V. Molotovo pusės tebuvo visiškas pokalbio ignoravimas – S. Mikolaičikui pasiūlyta dėl bendros kovos su vokiečiais pirmiausia tartis su Liublino komitetu[73, dok Nr. 13]. Tuo pat metu iš sąjungininkų britų ir amerikiečių lenkų emigracinė vyriausybė ir AK vadovybė tikėjosi besąlygiškos paramos. 1944 m. liepos 27 d. anglams buvo pranešta apie ruošiamą sukilimą, tartasi dėl tiekimo, taip pat prašyta atsiųsti lenkų parašiutininkų brigadą. Anglai brigados desanto atsiuntimą laikė nerealiu – skrendant per vokiečių teritoriją, būtų patirta didelių nuostolių.

Sukilime dalyvavo apie 25 tūkstančiai AK narių, jų apginklavimas buvo blogas, šovinių teturėjo tik 3–4 mūšių dienoms. Kartu, „petys į petį", kovojo ir prokomunistinės Armijos Liudovos kariai, tačiau visiško abipusio pasitikėjimo nebuvo. Puolamuosius veiksmus sukilėliai vykdė tik 4 dienas: buvo užimta didžioji miesto centro dalis, Senamiestis, Rotušė, Paštas, Elektros stotis, Centrinė telefonų stotis, valstybiniai ir komunaliniai pastatai bei juos supantys rajonai. Tačiau nepavyko užimti nė vieno strateginio objekto: vokiečių kareivinių, aerodromų, stočių, tiltų per Vislą, įvesti autostrados kontrolės, nebuvo susprogdintos geležinkelio linijos. Anksti nutraukus puolamuosius veiksmus ir perėjus į gynybą, susidarė daug tarpusavyje izoliuotų įvairaus dydžio sukilėlių kontroliuojamų miesto rajonų, tarp kurių ryšiai buvo palaikomi kanalizacijos kanalais.

Veiksmai tarp šių rajonų buvo nekoordinuoti, pasyvūs. Sukilimo pradžioje vokiečių garnizonas buvo sudarytas iš žemo kovingumo užnugario ir policijos dalinių, kurie laikėsi pasyvios taktikos. Tuo pasinaudojus lenkų sukilėliams pavyko paimti vokiečių (ir kitų tautybių) belaisvių, užimti SS karinį sandėlį, apsirūpinti vokiečių karinėmis uniformomis, įsigyti trofėjinių ginklų, paskelbti vietinę mobilizaciją. Gatvėse civilių gyventojų buvo sukrautos barikados, daug kur iškasti prieštankiniai grioviai. Sukilėlių kontroliuojamoje miesto dalyje veikė radijas „Bliskavica" („Žaibas"), buvo leidžiamas informacinis biuletenis, ant sienų lipdomi įsakymai ir nurodymai gyventojams, veikė skautiškas paštas. Buvo didžiulis patriotinis pakilimas – visur plazdėjo lenkų vėliavos, visi džiaugėsi, sveikino vienas kitą. Sukilime labai aktyviai dalyvavo patriotiškai nusiteikęs jaunimas – merginos, jaunuoliai, paaugliai, net vaikai. Sklido gandai, kad sąjungininkų lėktuvai atskraidins gen. V. Anderso armijos lenkų desantininkų (komandosų) brigadą. Vokiečiai vykdė nepertraukiamus puolimus, tačiau sukilėliai kovėsi labai įnirtingai ir savo pozicijų priešui neužleisdavo. Užsitęsus sukilimui ir trūkstant ginklų, pradėta savadarbių automatų „Bliskavica" gamyba. Sukilimo metu susidarė keturi pagrindiniai sukilimo židiniai:

1. Mokotuv – grupuotė, sudaryta iš penkių batalionų, 1200 žmonių, kartu su beginkliais siekianti iki 5000 žmonių. Vadas plk. Karolis iš AK.
2. Centras – grupuotė iš 15000 žmonių, tačiau ne visi ginkluoti. Vadas plk. Gžoch iš AK.
3. Černiakuv – grupuotės vadas plk. Radoslav Jan. 1944 m. rugsėjo 24 d. vokiečiai užėmė šį rajoną ir nuslopino sukilimą.
4. Žolibož – kapituliavo 1944 m. rugsėjo 30 d.[73, dok. Nr. 95]

Anglų karinės misijos Maskvoje informacija, pasiųsta į Raudonosios armijos Generalinį štabą, pranešant apie 1944 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjusį sukilimą Varšuvoje:

Maskva
1944 m. rugpjūčio 2 d.
01 val. 10 min.
Iš Britanijos Generalinio štabo gautas pranešimas, siekiant informuoti Sovietų Generalinį štabą.
Lenkų vyriausybė Londone iš Lenkijos nelegalios armijos vadovybės gavo šias telegramas:

1. *Telegrama Nr. 1: „Rugpjūčio 1 d. Varšuvoje mes pradėjome mūšius. Atsiųskite labiausiai reikalingų šaudmenų ir prieštankinių ginklų. Krovinius išmesti apšviestose gatvių vietose ir aikštėse: Filtry, Kerceleg, Ogrod, Šaški, Aleja Voiska Polskogo Belvederska."*
2. *Telegrama Nr. 2: „Kadangi mes pradėjome už Varšuvą atviras kautynes, prašome, kad rusai mums padėtų nedelsiant atakuodami iš išorės."*
3. *„Prašymas pristatyti į Varšuvą šaudmenis ir prieštankinius ginklus nusiųstas sąjungininkų vadovybei Italijoje – tai, jei įmanoma, įvykdyti nedelsiant."*
   Britų karinė misija.[73, dok. Nr. 17]

Tuo metu I Baltarusijos fronto kariuomenė (1944 m. rugpjūčio 2 d.) sustabdė savo puolimą – buvo vykdomos tik neparuoštos, daugiau imitacinės, mažomis pajėgomis, Vislos forsavimo operacijos, paprastai nesėkmingos. Raudonoji armija stovėjo už Vislos ir žiūrėjo, kaip vokiečių aviacija nebaudžiamai bombarduoja Varšuvą, kaip dega griaunamas miestas, o sąjungininkai iš lėktuvų nevykusiai mėto sukilėliams karinius krovinius, kurių didelė dalis patenka į vokiečių rankas. Sovietai atsiribojo „nuo Varšuvos sukilimo avantiūros", neteikė jokios pagalbos, iš rusų kariuomenės užimtos Lenkijos teritorijos skubantys padėti kovojančiai Varšuvai AK daliniai būdavo apsupami, nuginkluojami ir internuojami. Spaudžiant Vakarų sąjungininkams, sovietai pradėjo teikti sukilėliams pagalbą tik nuo 1944 m. rugsėjo 13 d., kada sukilimo pralaimėjimas

jau buvo akivaizdūs.

Vokiečiai sukilimui numalšinti sutraukė stiprias pajėgas – SS ir policijos dalinius. Tarp jų buvo ir žiaurumu pagarsėjusi SS šturmo brigada, vadovaujama grupenfiurerio Dirlenvangerio, 29-osios rusų SS grenadierių divizijos pulkas (vadas brigadenfiureris B. Kaminskis, pačių vokiečių sušaudytas už jo kareivių vykdytas civilių lenkų gyventojų žudynes), rusų kazokų šimtinės, 111-asis azerbaidžaniečių pulkas, Rytų musulmonų SS pulkas ir kiti daliniai.Rugpjūčio 20 d. vokiečių pajėgas sudarė jau 25 tūkstančiai kareivių, o jau anksčiau, rugpjūčio 5 d., jie perėjo į puolimą, stengdamiesi sukilėlių užimtą miesto dalį suskaldyti į sektorius ir juos likviduoti atskirai. Miestas buvo smarkiai bombarduojamas ir apšaudomas vokiečių artilerijos, o sukilėliai, neturėję nė vieno pabūklo, buvo priversti slėptis rūsiuose. Vokiečiai iš lėktuvų mėtė lapelius, civiliams gyventojams siūlydami palikti miestą.

Apie sukilimo eigą, abiejų pusių naudotą taktiką, galima spręsti iš vokiečių dokumentų, žvalgybos pranešimų – „Vokiečių dokumentai apie vermachto ir SS veiksmus Varšuvos sukilimo metu. Iš vermachto 9-osios armijos štabo operatyvinių ir žvalgybinių pranešimų armijų grupės „Centras“ štabui apie partizanų veiksmus užnugaryje ir įvykius Varšuvoje 1944 m. liepos–spalio mėn“[74].

Vokiečiai, kaip matyti, sukilimo Varšuvoje nesitikėjo, nors ir turėjo apie AK surinkę daug žvalgybinės informacijos: „AK pagrindinai sudaryta iš aukštojo visuomenės sluoksnio tautinio jaunimo. Jos uždavinys – apmokymas, apginklavimas ir pasiruošimas nacionaliniam sukilimui. Lukov miške, 20 km į pietus nuo Siedlcų, vyko pusantro mėnesio trukmės apmokymai, po kurių jų dalyviai buvo paleisti, o vietoj jų atvyko kito šaukimo žmonės. AK savo priešais laiko rusus ir mus. Didelį vaidmenį suvaidino subtili rusų propaganda, kad Rusija, JAV ir Anglija susitarė dėl nepriklausomos Lenkijos sukūrimo. <...> Iš kitos pusės, AK atsisakė ryšių su Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komitetu Maskvoje. Tikimasi, kad AK artimiausiu metu laikysis „laukimo taktikos“. Stambaus sukilimo nesitikima.“ Perduota 1944-07-26[74 Nr. 2].

„Po rytinės santykinės ramybės ir mažo gyventojų skaičiaus gatvėse, po vidurdienio gatvėse pastebimas stiprus pagyvėjimas. Didelės žmonių minios Erlezarplatc ir gretimose gatvėse. Kelyje, vedančiame į Radomą, miesto pakraštyje sutinkama daug jaunų žmonių su kuprinėmis ir duonos maišais ant pečių, vykstančių pietų link.

Apie 16 val. saugumo policija paskelbė apie perėjimą prie visiškos kovinės parengties.

Apie 17 val. virš miesto centro pasirodė du juodų dūmų stulpai. Tarp 16 ir 17 val. įvairiuose miesto rajonuose prasidėjo daugybiniai susišaudymai. Daugelyje vietų gatvės užverstos barikadomis. Skersai gatvių guli nuversti tramvajai ir pastatytos barikados.

Nepatvirtintais duomenimis, aerodromas Okocijoj buvo atakuotas apie 300 banditų.“ (1944-08-01)[74 Nr. 4].

1. Varšuva. Po trumpos naktinės ramybės, ankstų rytą mūšiai vėl prasidėjo. Sukilėliai apsupo Centrinę, Rytinę, Terminalo stotis, telegrafą, visas telefono stotis, husarų kareivines, kriminalinės ir viešosios tvarkos policijos tarnybines patalpas. Sukilėlius galima atskirti pagal baltus–raudonus raiščius ant rankovių su lenkų ereliu arba vokiškas uniformas su rusiškais šalmais. Jie ginkluoti pėstininkų ginklais, minosvaidžiais, prieštankiniais ginklais – faustpatronais ir prieštankiniais granatsvaidžiais – „panceršrekais“. Sukilėliai gerai apmokyti ir pirmiausia bando užimti mažus vokiečių atsparos punktus – veikia tokiomis jėgomis, kad, kol atvyksta mūsų tankai, jie jau būna paimti. Pagrindiniai sukilėlių užimti rajonai – Centrinis paštas, Pašto aikštė ir Cvetočnajos gatvė. Paštas buvo atakuotas su tokia jėga, kad teko atsitraukti ir iš abiejų šoninių priestatų.Plačiai naudojami buteliai su padegamuoju skysčiu, statomos barikados, <...>. Mūsų ir priešo nuostoliai dideli. <...>
2. Į šiaurės vakarus nuo Varšuvos esančiuose miškuose, įpiečiau Vislos vingio, susitelkusios didelės AK pajėgos, kuriose yra iki 300 raitelių. 1944-08-01 jie nuginklavo vokiečių

padalinį. <...>

3. 1944-08-02 ryte Pečicoje žvalgybos būrys atakuotas 200–300 AK sukilėlių. Iš vokiečių pusės žuvo 3, iš jų du karininkai, šeši sužeisti. Žuvo 120 sukilėlių, 60 jų paimta į nelaisvę.
4. Pagal patikimo asmens pranešimus, Prutkove ruošiamasi sukilimui.
5. Komunistinės bandos susitelkė miškuose į šiaurę nuo Varšuvos <...>.
6. Sprendžiant pagal įvairius patikimų asmenų pranešimus, yra didelių nesutarimų tarp Varšuvos nacionalinio judėjimo ir būrių, veikiančių kaimo vietovėse. <...>
7. Iš susidariusios padėties galima padaryti išvadą: energingas Varšuvos sukilimo nuslopinimas sukels tarp sukilėlių abejones ir jie nebebandys sukelti sukilimo visoje šalyje“[74 dok. Nr. 5].

„Sukilėliai įrenginėja gynybos punktus, užmūrija langus, palikdami tik siaurus plyšelius šaudymo angoms. Jie daro slaptus požeminius tunelius, kuriuos iškasa per aikštes, gatves, per iškirstas namų rūsių sienas. Pagal patikimo asmens pranešimą, žmonės iš AK prasiskverbė iš priemiesčio Volia į Pilies aikštę. Kai kurie sukilėliai dėvi vokiškas uniformas. <...> Kaminskio kareivius vokiškomis uniformomis apsirengę sukilėliai įviliojo į namų vidų ir iš arti juos iššaudė. <...>“[74 Nr. 14].

„Priešo veiksmų taktika atitinka mūsų kovos veiksmus. Jei pirmomis dienomis priešas, ginkluotas šaunamaisiais ginklais, puolančius mūsų kareivius pasitikdavo šautuvų ugnimi ir sistemingai apšaudydavo gatvės ruožą, kuriame pasirodydavo vokiečių kareiviai, tai dabar priešas prisileidžia mūsų smogiamuosius būrius, ugniasvaidžius ir netgi tankus iki tam tikros vietos, kad naikintų juos taiklia snaiperiška ugnimi. Mūšiuose pabuvoję kareiviai pasakoja, kad negrįžtamų nuostolių priežastis dažniausiai yra taiklus šūvis į galvą. <...> Šaudymo plyšiai sienoje yra iki pusės plytos pločio, dažniausiai nematomi. Netgi naktį nematyti šūvio liepsnos, o girdisi tik labai silpnas garsas. Matyt, snaiperis laiko savo šautuvą taip toli nuo šaudymo plyšio, kad garsas ir šūvio liepsna lieka patalpoje. Snaiperiai pagrindinai šaudo iš aukštų vietų: iš už kaminų, nuo stogų ar iš viršutinių aukštų. Labai retai pasitaiko, kad šaudytų iš rūsių ar apatinių aukštų. Kaip ir anksčiau, jie labai sunkiai pagaunami, o jei papuola į mūsų kareivių rankas, juos iškart sušaudo, užmuša. Todėl nėra belaisvių, kuriuos būtų galima apklausti.

<...>

1944-08-10 pradėjus platinti lapelius, leidžiančius gyventojams palikti miestą, buvo nustatyta, kad sukilėliai leidžia išeiti tik moterims ir vaikams, o vyrus sulaiko. Sukilėliai tarp miesto gyventojų paskleidė žinią, kad iki 1944-08-15 visa Varšuva bus sukilėlių visiškai išvaduota. Patikimas asmuo praneša, kad bendras sukilėlių skaičius Mokutovo rajone yra apie 4000 žmonių“[74 dok. Nr. 17].

„1944 m. rugpjūčio 6 d. <...> Pagal požiūrį į sukilimą tarp gyventojų galima išskirti šias grupes:

1. Sukilusi AK. Sudaryta iš nacionalinių ginkluotųjų pajėgų, Nacionalinės partijos, Darbininkų partijos, Lenkijos socialistinės partijos ir atskirų smulkių grupių. AK labai aktyvi ir pasiruošusi kovoti iki galo, net jeigu tai būtų visiškas sunaikinimas. AK nėra gausi, tačiau gerai organizuota. Ji terorizuoja pasyvius ar priešiškus jai elementus.
2. „Neutrali“ grupė. Vengia bet kokių išsišokimų, laikosi „laukimo“ taktikos ir, atėjus laukiamam momentui, prisijungs prie stipresniųjų pusės.
3. Lenkai, kurių požiūris į sukilimą neigiamas. Jie sudaro didžiausią gyventojų grupę ir remiasi logika:
   A. Lenkija jau išduota „visų pusių“, todėl belieka tik pasiduoti vokiečių malonei.
   B. Bolševikai, nežiūrint jų pažadų, nepadėjo sukilimui nei ginklais, nei šaudmenimis,

nei maisto produktais, nei sanitarinėmis (medicininėmis) medžiagomis. Jie neatsiuntė parašiutininkų, nebombarduoja vokiečių įtvirtinimų. <...>

C. Labai bijo bado. Sukilėliai jau rekvizavo maisto produktus iš parduotuvių, kavinių ir privačių namų.

D. Tai, kad sovietų aviacija nebombarduoja vokiečių pozicijų, sukilėliai aiškina blogomis oro sąlygomis, tačiau vokiečiai vykdo bombardavimus visokiomis oro sąlygomis, o sovietų aviacija nepasirodo net esant puikiausioms oro sąlygoms. Gyventojai baiminasi, kad juos gali ištikti geto likimas.

E. Plinta gandai, kad Stalinas ir Mikolaičikas Maskvoje nesutarė, „įvyko skilimas", kuriais tikima. <...>[74 dok. Nr. 8].

„1944 m. rugpjūčio 21 d. Pagal patikimo asmens duomenis, iki rugpjūčio vidurio žuvo apie 14 000 sukilėlių ir miesto gyventojų. <...> Patikimas asmuo praneša, kad ukrainiečiai, „folksdoiče" (vietiniai vokiečiai) ir įtartini lenkai AK įsakymu sušaudomi"[74 dok. Nr. 28].

„1944 m. rugpjūčio 13 d. Varšuvoje didžioji miesto dalis yra sukilėlių rankose. <...> Jų pasipriešinimas, kaip ir anksčiau, įnirtingas. Sukilėliai ginasi su įniršiu, nesitraukdami, šaudo tik į gerai matomus taikinius. Pasirodę pranešimai apie šaudmenų trūkumą iki šiol nepasitvirtino. Pastoviai desantiniu būdu sukilėliams tiekiami kroviniai, kurių didžiąją dalį pavyko perimti vokiečiams. <...>

Nesant pagalbos iš sovietų, sunkumai su maisto produktais, vykdoma prieš sukilėlius mūsų propaganda jau netolimoje ateityje atves prie to, kad sukilimas nuslops. Tačiau šiuo metu negalime į jį žiūrėti neatsakingai, lengvabūdiškai.

Tuo metu Prahoje (rusų fronto pusėje – R. P.) vyrauja ramybė..."[74 dok. Nr. 19].

„1944 m. rugpjūčio 18 d. <...> Sukilėlių pasipriešinimas visuose atakuotuose ruožuose įnirtingas. Priešininkas mūsų sunkiosios artilerijos apšaudymų išvengia visiškai priartėdamas prie mūsų pozicijų <...>"[74 dok. Nr. 25].

„1944 m. rugpjūčio 18 d. <...> 23.30. Gerai ginkluotų 400 sukilėlių, apsirengusių vokiškomis uniformomis su raudonais–baltais raiščiais ant rankovių, turėjusių amerikietiškų maisto produktų atsargas daugeliui dienų, puolimas pietinėje Varšuvos priemiesčio dalyje vokiečių bataliono buvo sėkmingai atremtas. Paimti du belaisviai, žuvo trys mūsiškiai. Sukilėliai judėjo nuo pietinio miškų masyvo, turėdami įsakymą prasimušti į Varšuvą"[74 dok. Nr. 26].

„1944 m. rugsėjo 26 d. <...> Sukilėliai ginkluoti pėstininkų ginklais, tarp jų prieštankiniais šautuvais, minosvaidžiais. Per paskutiniąsias 14 dienų naktimis juos sovietai iš oro (lėktuvais) aprūpindavo ginklais, šaudmenimis ir maisto produktais"[74 dok. Nr. 38].

„1944 m. spalio 2 d. <...> 20.20. Varšuvoje tarp obergrupenfiurerio SS fon dem Bacho ir AK Generalinio štabo gen. Buro įgalioto karininko buvo pasirašyta sutartis apie karinių veiksmų nutraukimą. Sutartis įpareigojo Varšuvą pasiduoti nuo 1944 m. spalio 3 iki 5 dienos. Iki šios dienos apsuptą rajoną miesto centre paliko 24000 žmonių..."[74 dok. Nr. 41].

„1944 m. spalio 3 d. <...> Pagal sutarties sąlygas, barikadas išardys patys lenkai. Iki šio laiko evakuota 48 000 žmonių. Išvaduota 170 vokiečių belaisvių ir civilių... <...>"[74 dok. Nr. 42].

„1944 m. spalio 5 d. <...> Varšuvoje buvo nuginkluojami paskutinieji trys lenkų AK pulkai. Paimta 90–95 belaisviai. Bendras paimtų į nelaisvę skaičius, įskaitant ir paskutinius mūšius, sudaro 11 668 žmones. <...> Vykdoma gyventojų evakuacija iš Rytinio žiedo. Evakuota 14 798 žmonės (iš viso 65 000 žmonių).

Generolas Bur kartu su penkiais generolais pasidavė vokiečiams <...>"[74 dok. Nr. 44].

Prieš sukilimą vyriausioji AK vadovybė tikėjosi visokeriopos Vakarų pagalbos, dar liepą prašė anglų kilus Varšuvoje sukilimui karo lėktuvais atsiųsti jiems į pagalbą lenkų parašiutininkų dalinius iš Italijos ir Anglijos, panaudoti lenkų lakūnus, tarnaujančius britų RAF, bombarduojant

vokiečių aerodromus. Anglijos vadovybė atsisakė, motyvuodama tuo, kad jiems trūksta lėktuvų, be to, desantas patirtų didžiulius nuostolius. Jeigu, tarkim, vokiečiai būtų atsitraukę, o miestą būtų užėmę AK ir gen. Anderso armijos daliniai, Varšuvos aerodromuose leistųsi su kariniais kroviniais sąjungininkų transportiniai lėktuvai, bombonešiai, naikintuvai, Stalinui būtų tekę spręsti sunkų uždavinį – pripažinti emigracinę lenkų vyriausybę, posėdžiaujančią Rotušėje, ar pradėti prieš AK karinius veiksmus. Jei AK palaikytų anglų ir amerikiečių aviacija, galėjo kilti konfliktas ir tarp antihitlerinės koalicijos sąjungininkų. Atiduoti valdžią Lenkijoje emigracinei vyriausybei Stalinas negalėjo jau vien todėl, kad ji nepripažino 1939 m. nustatytų naujų vakarinių Sovietų Sąjungos sienų. Iš tikrųjų vokiečiai, nuslopinę Varšuvos sukilimą, išgelbėjo sovietų vadovybę nuo konflikto su Vakarų sąjungininkais[62].

J. V. Stalino laiškas Didž. Britanijos mininistrui pirmininkui ponui Čerčiliui:

1944 m. rugpjūčio 8 d.
Slaptai, asmeniškai

<...> Pokalbis su Mikolaičiku mane įtikino, kad jis turi nepakankamą informaciją apie įvykius Lenkijoje. <...> Nematydamas būtinybės lenkams primesti kokį nors sprendimą, aš pasiūliau Mikolaičikui ir jo kolegoms susitikti ir patiems aptarti savo klausimus su Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komiteto atstovais, o, visų pirma, apie visų Lenkijos demokratinių jėgų suvienijimą išvaduotoje lenkų teritorijoje. Šie susitikimai įvyko. <...> Nacionalinio komiteto delegacija kaip Lenkijos Vyriausybės pagrindą siūlė atkurti 1921 m. konstituciją, duoti jiems keturių ministrų portfelius, skiriant Mikolaičiką premjeru. Tačiau Mikolaičikas nesiryžo duoti tam savo sutikimą. Gaila, šie susitikimai dar neatnešė norimų rezultatų. <...>[73 dok. Nr. 28.]

JAV ir Anglijos karinė vadovybė karinius krovinius į Varšuvą pristatydavo sunkiaisiais bombonešiais „Liberator“, vadintais „skraidančiomis tvirtovėmis“, tačiau parašiutais iš didelio aukščio išmesti ginklų konteineriai labai dažnai, ypač sukilimo pabaigoje sumažėjus kontroliuojamai miesto teritorijai, patekdavo vokiečiams. Sąjungininkams teko kreiptis į sovietų vadovybę, kad leistų pasinaudoti jos užimtoje teritorijoje esančiais aerodromais degalų lėktuvams papildymui, tačiau ši kategoriškai atsisakė.

TSRS užsienio reikalų liaudies komisaro laiškas Didž. Britanijos pasiuntiniui pagalbos suteikimo Varšuvai klausimu:

Maskva
1944 m. rugpjūčio 16 d.
Ponui A. K. Kerry

Gerbiamas Pone Pasiuntiny,

Patvirtindamas rugpjūčio 15 d. Jūsų laiško, kuriame Jūs pranešate apie gautą pono Ideno telegramą apie ginkluotės Varšuvai oro būdu tiekimą ir galimybę amerikiečių lėktuvams po to nusileisti sovietinėse bazėse, gavimą, laikau būtina Jums pranešti: Tarybinė Vyriausybė, aišku, negali prieštarauti, kad anglų ir amerikiečių lėktuvai išmestų ginklų krovinius Varšuvos rajonuose, laikydami, kad tai pačių amerikiečių ir anglų reikalas. Tačiau Tarybinė Vyriausybė, be abejo, prieštarauja, kad anglų ir amerikiečių lėktuvai, išmetę krovinius Varšuvos rajone, nusileistų tarybinėje teritorijoje. Tarybinė Vyriausybė nenori savęs susieti nei tiesiogiai, nei netiesiogiai su Varšuvoje vykstančia avantiūra.

Prašau Jus, pone pasiuntiny, priimti mano didžiulės pagarbos Jums užtikrinimą.

V. Molotov[73 dok. Nr. 41].

Reikia pridurti, kad nusileidimas papildyti degalais sunkiesiems bombonešiams „Liberator“ buvo reikalingas tam, kad vietoj degalų grįžimui atgal (į Šiaurės Italiją) būtų buvę galima paimti daugiau karinių krovinių Varšuvos sukilėliams.

Savo požiūrį į Varšuvos sukilimą J. Stalinas taip išreiškė savo laiške V. Čerčiliui:

Premjero J. V. Stalino laiškas Didž. Britanijos ministrui pirmininkui ponui V. Čerčiliui

Slaptai ir asmeniškai
1945 m. rugpjūčio 5 d.

Jūsų laišką gavau. Manau, kad Jūsų informacija apie lenkus stipriai padidinta ir nekelia pasitikėjimo. Tokią išvadą jau galima padaryti remiantis tokiu faktu, kad lenkai emigrantai sau prirašė vos ne Vilniaus paėmimą kažkokiais Armijos Krajovos daliniais ir net paskelbė tai per radiją. Bet tai, aišku, jokiu būdu neatitinka tikrovės. Armija Krajova sudaryta iš kelių būrių, kurie neteisingai vadinami divizijomis. Jie neturi nei artilerijos, nei aviacijos, nei tankų. Aš neįsivaizduoju, kaip tokie būriai gali paimti Varšuvą, kurios gynybai vokiečiai atsiuntė keturias tankų divizijas, tarp jų diviziją „German Gering“.[73 dok. Nr. 23]

1944 m. rugpjūčio 13 d. Varšuvos AK Vyriausioji vadovybė anglų prašė: 1) padidinti ginklų ir šovinių tiekimą; 2) subombarduoti nurodytus svarbius miesto objektus; 3) išmesti lenkų parašiutininkų desantą. Priešingu atveju, negaunant skubios pagalbos, nelegali lenkų armija bus per kelias dienas sutriuškinta.[73 dok. Nr. 36 ištrauka]

Iš J. V. Stalino laiško Didž. Britanijos ministrui pirmininkui V. Čerčiliui:

1944 m. rugpjūčio 16 d.
Slaptai, asmeniškai

Po pokalbio su p. Mikolaičiku aš daviau nurodymą, kad Raudonosios armijos vadovybė intensyviai vykdytų ginklų krovinių išmetimus Varšuvos rajone. <...>

Toliau, geriau susipažinęs su Varšuvos reikalais, aš įsitikinau, kad varšuviška akcija – tai neapgalvota, baisi avantiūra, civiliams gyventojamas kainavusi daug aukų. To nebūtų įvykę, jei sovietų vadovybė būtų buvusi informuota iki akcijos pradžios ir jei būtų palaikomi tarpusavio kontaktai.

Susidarius dabartinei padėčiai, sovietų vadovybė priėjo išvadą, kad ji turi atsiriboti nuo Varšuvos avantiūros, nes ji negali prisiimti nei tiesioginės, nei netiesioginės atsakomybės už šią akciją. <...>[73 dok. Nr. 42]

Didž. Britanijos pasiuntinio laiškas TSRS užsienio reikalų liaudies komisarui su pridedamu priedu (laišku) nuo Didž. Britanijos vyriausybės Varšuvos klausimu:

Britanijos pasiuntinybė
Maskva
1944 m. rugsėjo 5 d.

Brangus pone Molotovai!
Aš rašau savo Vyriausybės nurodymu, kad perduočiau Jums pridėtą laišką Varšuvos klausimu
Nuoširdžiai Jūsų
Arčibald Klark Kerry

Laiškas nuo Vyriausybės
Jo didenybei Užsienio reikalų komisarui

Šiandien Karinis komitetas savo posėdyje peržiūrėjo visus pranešimus apie padėtį Varšuvoje, kurie rodo, kad lenkai, kaudamiesi prieš vokiečius, atsidūrė visiškai beviltiškoje, nepavydėtinoje padėtyje.

Karinis komitetas siekia, kad Sovietų Vyriausybė žinotų, jog šios šalies visuomenė Varšuvos įvykių, o taip pat tenai esančių lenkų gyventojų patiriamų žiaurių kančių giliai sukrėsta. Nepriklausomai nuo to, teisingai ar neteisingai buvo pasielgta, kad pradėtas sukilimas, patys Varšuvos gyventojai už priimtus sprendimus negali turėti jokios atsakomybės. Mūsų liaudis negali suprasti, kodėl Varšuvos lenkams nebuvo atsiųsta jokios materialinės pagalbos iš išorės. Tas faktas, kad tokia pagalba negalėjo būti nusiųsta lenkams vien dėl Jūsų Vyriausybės atsisakymo leisti JAV lėktuvams naudotis Rusijos aerodromais, dabar tapo plačiai žinoma. Jei, be viso šito, lenkai dabar bus vokiečių sutriuškinti (tai, kaip mums pranešama, turėtų įvykti per dvi–tris dienas), visuomeninė nuomonė patirs tokį smūgį, kokį bus sunku įvertinti. Karinis komitetas negali suprasti Jūsų Vyriausybės atsako nekreipti dėmesio į Britanijos ir Amerikos Vyriausybių įsipareigojimus suteikiant lenkams Varšuvoje pagalbą. Jūsų Vyriausybės veiksmai, nutraukiantys pagalbos teikimą, mums atrodo prieštaraujantys sąjungininkų bendradarbiavimo dvasiai, kuriai Jūs ir mes skiriame didžiulę reikšmę dabar ir ateityje.

Iš pagarbos Maršalui Stalinui, o taip pat tarybinei liaudžiai, su kuriais mes nuoširdžiai norime dirbti ateityje, Karinis komitetas į Tarybinę Vyriausybę nori kreiptis su kvietimu: suteikti kuo galima platesnę pagalbą, kuriai tik ji yra pajėgi ir, be viso to, suteikti galimybę JAV lėktuvams naudotis šiuo tikslu Jūsų aerodromais. [73 dok. Nr. 58]

1944 m. rugsėjo 19 d. sovietų rastas ir į Maskvą išsiųstas vakarinėje Prahos (Varšuvos priemiesčio) dalyje ant sienos priklijuotas dokumentas – vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų (Lenkijoje) komendanto gen. Buro įsakymas. Jame rašoma: „*Lenkai, lemiamas mūsų didvyriškos kovos momentas iš mūsų pareikalaus didžiulio, nesvyruojančio tikėjimo mūsų pergale, būti pasiruošus pasiaukoti tautos labui, laikytis disciplinos.*

Skelbiu šį įsakymą:

Bolševikai stovi Varšuvos prieigose. Jie tvirtina, kad yra lenkų tautos draugai. Tai klastingas melas. Mūsų pakraščiai, Vilnius ir Liublinas, šaukiasi keršto. Bolševikinis priešas sutiks tokią negailestingą kovą, nuo kurios susvyravo ir vokiečių okupantai. Bet kokie veiksmai Rusijos naudai yra Tėvynės išdavystė. Lenkų sukilimo laikas dar nesibaigė. Visus sovietinių talkininkų įsakymus anuliuoju. Armijos Krajovos komendantas įpareigoja nuslopinti bet kokius mėginimus padėti sovietams. Vokiečiai traukiasi. Tad į kovą su sovietais! Tegyvuoja Laisvoji Lenkija!

Bur – Vyriausiasis šalies ginkluotųjų pajėgų komendantas.[73 dok. Nr. 71 ištrauka]

I Baltarusijos fronto vado pranešimas vyriausiajam vadui apie sukilėlių padėtį Varšuvoje

Maskva
1944 m. rugsėjo 21 d.
Drg. Semionovui
Pranešu apie padėtį Varšuvoje:

Pagal daugumą šaltinių, pagrindinai gyventojų, išeinančių iš Varšuvos, apklausą, o taip pat agentūros duomenis, nustatyta, kad bendras ginkluotų sukilėlių skaičius, tęsiantis kovą mieste, neviršija 4000 žmonių, veikiančių izoliuotai trijuose rajonuose.

Formaliai bendrą vadovavimą vykdo gen. „Monteris", kurio štabas yra centriniame rajone, bet iš tikrųjų kiekvienas rajonas gyvuoja ir veikia savarankiškai. Rajonų viduje Armijos Krajovos būriai, Armija Liudova, Saugumo korpusas savo politinį ir organizacinį savarankiškumą išsaugojo ir stengiasi išsaugoti savo nepriklausomumą.

Sukilėliai ginkluoti lengvaisiais ginklais – pistoletais, karabinais, automatais, nedideliu skaičiumi rankinių kulkosvaidžių (daugiausia vokiškų), neturi pabūklų, vidut. ir sunkiųjų minosvaidžių, blogai aprūpinti šaudmenimis.

Turint minty sukilėlių skaičių, jų silpną ginkluotę, izoliuotą veikimą atskirais židiniais, nesant bendros karinės vadovybės ir politinės vienybės, sukilėliai jokios realios kovinės jėgos kovojant už Varšuvą nesudaro ir negalima tikėtis iš jų nors kokios reikšmingesnės pagalbos.

Mieste ir sukilėlių užimtuose rajonuose yra daug gyventojų, galinčių dalyvauti kovoje su vokiečiais, tačiau jie neorganizuoti, neginkluoti, jiems trūksta maisto produktų. Dėl to įtraukti juos į aktyvią kovą šiuo metu nėra galimybės.

Pagal gyventojų, išėjusių iš Varšuvos, pranešimus žinoma, kad rugpjūčio mėn. sukilėliai dar gaudavo ginklus, šaudmenis, maisto produktus ir medikamentus, išmetamus (konteineriais) iš anglų lėktuvų. Tačiau, pagal gyventojų apklausą, dauguma krovinių pateko į vokiečių rankas, nes buvo išmetami iš didelio aukščio.

Viso to pavyzdys – 1944-09-14 iš šimto anglų lėktuvų – „skraidančių tvirtovių" net iš 4,5 km aukščio išmesti kroviniai. Iš mūsų kranto buvo gerai matomi besileidžiantys 230 parašiutų su kroviniais – absoliuti jų dauguma nusileido ne į rajonus, užimtus sukilėlių, bet į vokiečių kontroliuojamą teritoriją, dalis net pasiekė mūsų dalinių dislokaciją, esančią už 40 km nuo Varšuvos.

Tokiu būdu vietoj pagalbos sukilėliams sąjungininkai vykdo tiekimą vokiečiams.

Mūsų iš lėktuvų PO-2 išmetami kroviniai beveik visada pasiekia tikslą, tai patvirtina visi išeinantys iš Varšuvos gyventojai, taip pat ir mūsų agentūra.

Toliau tęsiame ginklų, šaudmenų, maisto produktų ir medikamentų tiekimą sukilėlims.

Rokosovskij
Telegin [73] *dok. Nr. 78*

Tik 1944 m. rugsėjo 13 d. (!!!) sovietinės aviacijos lėktuvai PO-2, žemai skrisdami, pradėjo mėtyti krovinių konteinerius – ginklus, šaudmenis, maisto produktus, medikamentus. Per 13 naktų sukilėliams buvo išmesta: viena 45 mm kalibro patranka ir 100 sviedinių, 1378 automatai, 156 minosvaidžiai, 505 prieštankiniai šautuvai, 170 šautuvų, 522 rusiški karabinai, 350 vokiškų karabinų, daug įvairaus kalibro šaudmenų, 18 428 rankinės (rusiškos) granatos, 9860 vokiškų granatų, 18 270 kg maisto produktų, 515 kg medikamentų it kt.[73] dok. Nr. 86

Premjero J. V. Stalino laiškas Didž. Britanijos ministrui pirmininkui V. Čerčiliui ir JAV prezidentui F. Ruzveltui

1944 m. rugpjūčio 22 d.
Slaptai, asmeniškai

Jūsų ir pono Ruzvelto laišką, kuris liečia Varšuvą, aš gavau. Dabar noriu pasakyti savo nuomonę.
Anksčiau ar vėliau, tačiau tiesa apie krūvelę nusikaltėlių, pradėjusių Varšuvos avantiūrą siekiant užgrobti valdžią, taps visiems žinoma. Šitie žmonės pasinaudojo varšuviečių pasitikėjimu, mesdami daugumą beveik beginklių žmonių prieš vokiečių pabūklus, tankus ir aviaciją. Susidarė tokia padėtis, kad kiekviena nauja diena lenkų išnaudojama ne Varšuvos išvadavimui, bet hitlerininkų nežmoniškam Varšuvos gyventojų žudymui. <...>[73 dok. Nr. 47]

Kaip minėta, sovietai tik nuo rugsėjo 13 d. pradėjo sukilėliams tiekti ginklus, šaudmenis. Reikia pasakyti, kad jų tiekimas, krovinius išmetant iš mažo aukščio, buvo daug efektyvesnis. Jie net leido sąjungininkų lėktuvams naudotis sovietų aerodromais, tačiau jau buvo per vėlu – prasidėjo sukilimo agonija, sukilėliai kontroliavo tik mažą miesto dalį ir ruošėsi kapituliacijai. Buvo užmegzti ryšiai tarp vokiečių ir Varšuvos AK vadovybės. Tada vėl „šmėkštelėjo“ Vilniaus apygardos AK vadovybei gerai pažįstamo abvero mjr. J. Christianseno veidas.

Pietryčių Lietuvoje AK apginklavimo ir vokiečių–lenkų bendradarbiavimo tarpininkas buvo abvero (vokiečių karinė žvalgyba) Vilniaus skyriaus mjr. J. Christiansenas. Vėliau jis buvo perkeltas į kitas tarnybos vietas – Galicijoje, o po to Krokuvoje. 1944 m. rugsėjo pabaigoje, kai paaiškėjo, kad Varšuvos sukilimas galutinai pralaimėjo, su vokiečiais pradėtos derybos dėl sukilimo kapituliacijos sąlygų. AK vyriausiasis komendantas gen. Bur-Komarovskis vokiečių paprašė, kad deryboms tarpininkautų mjr. J. Christiansenas, kuris buvo specialiai iškviestas iš Krokuvos ir savo misiją sėkmingai įvykdė. Už tai gen. Bur-Komarovskis jam padovanojo savo nuotrauką, kitoje pusėje įrašydamas: „Su dėkingumu“. Šis istorinis faktas meta „juodą šešėlį“ ant visos AK vadovybės – pasirodo, ji gerai žinojo apie AK Vilniaus apygardos bendradarbiavimą su vokiečiais, šio abvero žvalgybos majoro nuopelnus lenkams bei juo visiškai pasitikėjo[49, 50].

Promaskvietiška Armija Liudova, net ir sukilimo metu išlaikiusi savarankiškumą, pasielgė kitaip – išėjo iš miesto ir dalis jų prasiveržė per Vislą pas rusus. Varšuvos AK vadovybė tokį sprendimą iš principo atmetė.

Į vokiečių nelaisvę pasidavė 17 tūkstančių AK sukilėlių, tarp jų 922 karininkai. Sukilimo metu žuvo apie 200 tūkstančių lenkų, iš jų 17 tūkstančių sukilėlių. Visi civiliai sostinės gyventojai buvo iš miesto išvežti, 87 tūkstančiai iš jų pateko į Vokietiją priverčiamiesiems darbams. Jau sukilimo metu nuo bombardavimų, artilerijos apšaudymų griuvėsiais virto 25 % miesto. Keršijant lenkams, Hitlerio įsakymu miestas buvo „nušluotas nuo žemės paviršiaus“ – specialiai sprogdinant sugriauta apie 85 % sostinės pastatų[77]. Pagal vokiečių duomenis, žuvo 1577 vokiečių (ir kitų tautybių) kareiviai, 8374 buvo sužeista[78] .

Griuvėsiais virtusią Lenkijos sostinę Varšuvą Raudonoji armija, kartu su prosovietiniais lenkų armijos daliniais, užėmė tik 1945 m. sausio 17 d. Ta proga buvo įsteigtas karinis apdovanojimas – medalis „Už Varšuvos išlaisvinimą. 1945 sausio 17“.

Varšuvos sukilimas – paskutinis lenkų mėginimas atkurti teisėtą, suverenią Lenkijos valdžią, vykdančią prieškarinės valstybės tęstinumą, – žlugo.

AK nukraujavę, išretėję daliniai toliau dar apie du, o kai kuriuose regionuose net 5-6 metus, kovojo prieš sovietinius okupantus ir vietinį okupacinį komunistinį režimą. Į Pomeraniją (Pamarį) pasitraukusi Vilniaus AK apygardos 5-oji brigada užbaigė savo veiklą 1947 m., o jos

vadas mjr. Lupaška 1948 m. buvo suimtas, nuteistas ir 1951 m. sušaudytas.

Pagal išdėstytą istorinę medžiagą galima pažymėti šiuos AK veiklos ypatumus bei AK ir Lietuvos partizaninio judėjimo palyginamąsias charakteristikas.

1. AK, lyginant su Lietuvos partizaniniu judėjimu, turėjo daugybę pranašumų. Ji buvo antihitlerinės koalicijos narė (oficiali Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių sąjungininkė), turėjo egzilinę lenkų vyriausybę Londone, Vakarų valstybių diplomatinį pripažinimą, daug lenkų emigrantų kovojo britų kariuomenės sudėtyje gen. V. Anderso armijoje, tarnavo karo lakūnais RAF (britų karališkosiose oro pajėgose). Vokiečių okupacijos sąlygomis buvo sukūrusi pogrindinę valstybę su veikiančiomis valdžios institucijomis. Iš Anglijos ir JAV gaudavo ne tik politinę paramą, bet buvo tiekiami ir ginklai, sprogmenys, ryšio priemonės, atsiunčiami britų spec. mokyklas baigę lenkų karininkai, žvalgai. Jos strateginis tikslas buvo Lenkijos valstybės su 1939 m. sienomis atstatymas (padedant Anglijai ir JAV). Armija Krajova buvo viena iš didžiausių pogrindžio kariuomenių II pasaulinio karo metais (trečia pagal dydį po sovietinių partizanų ir OUN–UPA). Tokio diplomatinio-politinio užnugario užsienyje, Vakarų valstybių pripažintos egzilinės vyriausybės, teikiamos karinės ir finansinės pagalbos neturėjo nei Ukrainos, nei Lietuvos, Latvijos ar Estijos nacionalinio išsivadavimo judėjimai. Tačiau čia glūdi ir skirtumas – lenkų AK Vakarų sąjungininkų buvo remiama tik kaip kovojanti prieš vokiečius (lenkų priešą Nr. 1), o ne prieš sovietus (priešą Nr. 2). Tuo tarpu Lietuvos, Latvijos, Estijos nacionalinio išsivadavimo judėjimai, atvirkščiai, pagrindiniu priešu Nr. 1 laikė sovietus, o prieš vokiečius, priešą Nr. 2, naudojo neginkluotos pogrindinės kovos metodus. Vakarų valstybės, buvusios antihitlerinės koalicijos narės, iš principo negalėjo politiškai-diplomatiškai pripažinti lietuvių, ukrainiečių, latvių, estų tautų išsivadavimo kovos prieš sovietinius okupantus, jų oficialaus politinio atstovavimo užsienyje, nes Jaltos konferencijoje išdavikiškai, pamynusios tarptautinę teisę, buvo atidavusios jas Sovietų Rusijai okupuoti. Pabaltijo partizaniniai judėjimai buvo užmezgę ryšius su švedų, britų ir amerikiečių žvalgybomis, tačiau šiame „nematomame fronte“ jas nugalėjo, dirbęs labai profesionaliai ir rafinuotai, KGB. Galima sakyti, kad žvalgybinės informacijos Vakarų valstybių žvalgyboms Pabaltijo šalių partizanai neteikė arba ji buvo visiškai nereikšminga. Pagal partizaniniame judėjime dalyvavusių laisvės kovotojų ir gyventojų skaičiaus santykį Lietuvos pasipriešinimo judėjimo mastai buvo didesni. Tuometinėje Lenkijoje iš 22 mln. gyventojų AK gretose buvo apie 350–380 tūkstančių narių (iš jų koviniuose veiksmuose tedalyvavo apie 110 tūkstančių aktyviai veikiančių partizanų, o kiti būtų prisijungę tik paskelbus visuotinį sukilimą). Lietuvoje iš maždaug 2,6 mln. gyventojų partizaninėse kovose dalyvavo apie 50 tūkstančių aktyvių partizanų. Skirtingai nei lenkai, mūsų istorikai nepriskaičiuoja rezervinių ar besislapstančių nuo mobilizacijos į rusų kariuomenę vyrų, nors realiai tai buvo partizanų rezervas visuotinio sukilimo atveju, Vakarų valstybėms pradėjus karą su sovietais.
2. Ir lietuviai, ir lenkai, artėjant antrajai sovietų okupacijai, bandė panaudoti panašią taktiką – sukelti sukilimą, atsitraukiant vokiečiams užimti ir kontroliuoti nors dalį šalies teritorijos, joje sukurti valstybinę karinę-politinę valdžią. Sovietų kariuomenės vadovybei jie turėjo prisistatyti oficialiais laisvos, neutralios valstybės atstovais ir pareikšti, kad šie įžengė į jų teisėtą valstybės teritoriją. Toliau turėjo vykti politinės derybos dėl Raudonosios armijos statuso, jos tranzito per krašto teritoriją sąlygų. Lietuvoje pirmas toks bandymas įvyko 1941 m. birželio 23–28 dienomis. Lietuvių partizanai (LAF) sugebėjo visoje Lietuvoje

sukelti antisovietinį sukilimą, paimti valdžią į savo rankas, suformuoti Laikinąją Vyriausybę ir, dar prieš ateinant vokiečiams, paskelbti Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymą. Nors LLV gyvavo tik šešias savaites, ji spėjo priimti ir atstatyti daug įstatymų, o jos sukurta savivalda išsilaikė visą vokiečių okupacijos laikotarpį, gerokai palengvindama lietuvių tautai jos naštą, išsaugodama visą buvusią ūkinę sanklodą, švietimo sistemą. Pagal antinacinio pogrindžio – VLIK'o ir jo Karinės tarybos veiklą, matyti, kad panašus veiksmų planas – tam tikros Lietuvos teritorijos dalies karinė kontrolė su suformuota lietuvių karine-politine valdžia, kuri vestų derybas su rusų kariuomenės vadovybe – buvo numatytas ir artėjant Rytų frontui. Tokiu tikslu vokiečių okupacijos sąlygomis imtasi veiksmų kuriant lietuvių ginkluotąsias pajėgas – Vietinę rinktinę, VLIK'o Karo taryboje rengti mobilizaciniai planai apie šešių lietuviškų divizijų suformavimą ir apginklavimą (ginklus įsigyjant Švedijoje). Tam tikslui buvo užmegzti ryšiai ir derinami veiksmai su JAV diplomatine atstovybe Švedijoje. Visa tai vokiečiams sužlugdžius (likvidavus VR ir suėmus VLIK'o narius), bandyta dar pasinaudoti paskutine galimybe – sukurti Savanorių diviziją (TAR), kuri, apginkluota vokiečių, užimtų Lietuvos teritorijoje fronto gynybos ruožą, o, atsitraukiant vokiečiams, liktų ir kontroliuotų dalį krašto teritorijos. Šis planas irgi nepavyko – dėl blogo apginklavimo, sunkiosios ginkluotės trūkumo (prieš tankus neturėta sunkiosios artilerijos) Sedos kautynėse ji patyrė pralaimėjimą ir iširo[64]. Žiūrint į karčią lenkų AK patirtį, tokie lietuvių pogrindžio planai ir negalėjo būti sėkmingi, nes sovietai į jokias politines derybas nesileido, o viską sprendė karinėmis priemonėmis. Šių valstybių pokarinis likimas jau buvo nulemtas slaptuose Jaltos konferencijos susitarimuose. Lenkijos AK, vadovaujama Vyriausiosios komendantūros Varšuvoje ir lenkų emigracinės vyriausybės Londone, visą laiką ruošėsi strateginiam tikslui – užimti traukiantis vokiečiams administracinius centrus, sukurti karinę ir civilinę valdžią, rusų kariuomenės vadovybei demonstruojant šios teritorijos pavaldumą emigracinei vyriausybei. Kaip rašyta anksčiau, visa ši ilgai ruošta operacija, turinti kodinį pavadinimą „Audra“, žlugo. Po buvusio trumpo tarpusavio karinio bendradarbiavimo su sovietais taktiniame lygyje užimant Vilnių, Lvovą, AK vadovybė būdavo klastingai suimama, jos daliniai nuginkluojami, išformuojami ir internuojami. Paskutinis šios tragiškos visai AK operacijos „Audra“ aktas buvo Varšuvos sukilimas, trukęs du mėnesius. Raudonoji armija, jau buvusi Prahos priemiesčiuose, sustabdė (arba tik imitavo) puolimą. Visos lenkų politinės šio plano iliuzijos žlugo – sovietai iš principo negalėjo ateiti jiems į pagalbą, nes jie Lenkijai turėjo paruoštą (ir su Vakarų sąjungininkais suderintą) visai kitokį, kaip būsimos komunistinės satelitės, planą. Kaip matyti, ir lietuvių, ir lenkų pogrindžio planai sovietų okupacijos atžvilgiu buvo panašūs. Lietuviams jie sužlugdavo jau pradiniame etape, o lenkams – šio plano vykdymo metu. Abiem atvejais galutinis rezultatas buvo toks pat – sovietinio okupacinio režimo įvedimas.

3. Lenkijos etninėje teritorijoje (centrinė Lenkija) ir jos rytinėse okupuotose žemėse (Rytinė Lenkija), kuriai priklausė Vakarų Ukraina, Vakarų Baltarusija ir Pietryčių Lietuva, veikusios Armijos Krajovos daliniai savo taktika ir strateginiais uždaviniais skyrėsi „kaip diena ir naktis“. Visa tai apsprendė jau tarpukaryje Lenkijos vykdyta brutali kolonijinė politika, kurią įvairiomis formomis, siekiant „neprarasti anksčiau turėtų pozicijų“, vokiečių okupacijos metais buvo stengiamasi tęsti ir toliau. Be pogrindžio struktūrų, delegatūrų, toliau tokios Varšuvos Vyriausiosios komendantūros ir emigracinės vyriausybės Londone vykdomos nacionalinės politikos ginkluotos jėgos įrankiu, „geležine ranka“, tapo AK. Centrinėje Lenkijoje, etninėse lenkų žemėse, tarpukario laikotarpiu buvo atliekamos reformos, vykdomos investicijos, vystėsi pramonė, švietimas, kultūra, mokslas

menas, o lenkiškoji visuomenė gyveno pagal konstitucijoje suteiktas teises. Vokiečių okupacijos metais centrinėje Lenkijoje AK laikėsi pasyvios laukimo, jėgų išsaugojimo taktikos, nes į aktyvius kovinius veiksmus vokiečiai atsakydavo masinėmis lenkų tautos represijomis. Palyginimui, pagal kovinių veiksmų mastus Baltarusijos sovietiniai partizanai, turėdami maždaug tokį patį kovotojų skaičių, surengė nepalyginamai daugiau kovinių operacijų ir diversijų[50]. Pirmaeiliai uždaviniai buvo sabotažas, žvalgyba, kova su kolaborantais, ginkluoto pogrindžio – Armijos Krajovos – struktūrų organizavimas ir apginklavimas. Visa AK kovos strategija, pagrindinis tikslas buvo visuotinis tautos sukilimas ir emigracinės lenkų vyriausybės Londone valdžios įvedimas priartėjus frontui arba nusilpus, tapus bejėgėms, abiems kariaujančioms pusėms. Tam per visą okupacijos laikotarpį ir buvo ruošiamasi. Vokiečių okupacijos metais Armija Krajova, valstiečių batalionai centrinėje Lenkijoje kovojo už savo šalies laisvę ir nepriklausomybę – tai, be jokios abejonės, yra teisėta ir garbingiausia kova. Galima sakyti, kad centrinėje Lenkijoje kovojusi AK paliko garbingą istoriją, didvyrišką, pasiaukojantį Varšuvos sukilimą, turėjusį savo politiniu tragizmu sukrėsti ir priversti susimąstyti ne tik to meto, bet ir šių laikų pasaulio visuomenę. Rytinėje Lenkijos teritorijoje, okupuotose ukrainiečių (Vakarų Ukraina), baltarusių (Vakarų Baltarusija) ir lietuvių (Pietryčių Lietuva) etninėse žemėse, viskas vyko atvirkščiai: jos tebuvo kolonizuotas agrarinis-žaliavinis priedėlis, atsilikusi, užguita provincija. Vistik Vilniaus kraštas turėjo savo specifinių savitumų - tokių brutalių lenkų okupacinės valdžios vykdomų pacifikacijų (baudžiamųjų akcijų) jame nebuvo. Tuo metu Vakarų Baltarusijoje, o ypač Vakarų Ukrainoje okupacinis lenkų režimas buvo įvedamas ne tik valdžios potvarkiais, įsakymais, bet ir policijos bei kariuomenės brutalia jėga, padedant iš Lenkijos atvykusiems kolonistams – „osadnikams". Tai buvo vykdoma žiauriausiomis priemonėmis – teroru, represijomis, masinėmis fizinėmis bausmėmis, sodinant nepaklusnius ukrainiečius ir baltarusius į kalėjimus bei specialiai tam tikslui įkurtą konclagerį Bereza Kartuzskaja, baudžiant piniginėmis baudomis, kontribucijomis, plėšiant, griaunant cerkves, mokyklas, švietimo įstaigas. Buvo vykdoma žiauri nacionalinė, religinė, kultūrinė diskriminacija, prievartinė polonizacija, asimiliacija, nelenkų tautybės asmenys laikomi antrarūšiais žmonėmis. Tai buvo radikaliai šovinistinė „didžialenkiškumo" politika šiuose kraštuose. Tokios tarpukario Lenkijos valdžios šiuose kraštuose vykdytos nacionalinės diskriminacinės-kolonijinės politikos įrankiu vokiečių okupacijos metais tapo AK, vadovaujama Varšuvos Vyriausiosios komendantūros ir emigracinės vyriausybės Londone. Lenkijoje kovojusi už savo tėvynės išlaisvinimą, ji visiškai skyrėsi nuo AK, kovojusios Vilniaus krašte, taip pat Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje. Ten jai teko vykdyti visai kitokius taktinius ir strateginius uždavinius, kurių pagrindinis – nesiskaitant su jokiomis priemonėmis užgniaužti šių tautų laisvės kovą, paruošti sąlygas jų reokupacijai. Tiems tikslams įgyvendinti vietinių gyventojų (autochtonų) atžvilgiu buvo naudojama brutali prievarta, teroras, represijos, neišvengta ir karinių nusikaltimų – etninių žudynių tautiniu pagrindu, kurios neabejotinai yra neišplaunama juoda dėmė AK istorijoje. Jau tarpukario laikotarpiu buvo pagimdyti neišvengiami tarpusavio konfliktai, tautinis pažeminimas ir neapykanta pavergėjams – tai karo sąlygomis prasiveržė jau kaip ginkluota jėga, be gailesčio baudžianti už įvykdytus nusikaltimus. Į toliau besitęsiančius diskriminacinius lenkų veiksmus ukrainiečiai atsakė galingu atoveiksmiu – nacionalinio išsivadavimo judėjimo karinių pajėgų – OUN–UPA sukūrimu ir bekompromise ginkluota kova su lenkų AK, kurią ši pralaimėjo.

4. Okupuotose rytinėse teritorijose AK buvo radikaliai nukreipta ne prieš vokiečių okupaciją, bet prieš visas nelenkų tautas, naudojo prieš jas (ukrainiečius, baltarusius, lietuvius)

terorą, represijas, žudynes etniniu pagrindu. Lenkų interesai buvo „aukščiau visko“, AK tai įrodinėjo ginklu. Jos veikla, kaip ir UPA, pasižymėjo etniniais konfliktais. Paprastai jie kilo tuose regionuose – Galicijoje ir Volynėje, į kuriuos tarpukario laikotarpiu buvo atkelta apie 200 tūkst. lenkų kolonistų – „osadnikų“ – buvusių kariškių su šeimomis. Juos galima laikyti kariniais kolonistais, daug jų užėmė administracines pareigas okupacinės valdžios organuose, dalyvavo baudžiamosiose akcijose (pacifikacijose) prieš ukrainiečius. Jiems buvo veltui skirtos geriausios žemės, kuriamos kolonistų gyvenvietės, jie užėmė privilegijuotą padėtį. Tarp jų ir ukrainiečių visada vyko susirėmimai. Galima teigti, kad etniniai konfliktai tarp ukrainiečių ir lenkų buvo seniai „užprogramuoti“ kaip Lenkijos tarpukariu vykdytos brutalios nacionalinės kolonijinės politikos pasekmė, tiesiog neišvengiami dėl kategoriškų, diametraliai priešiškų interesų konflikto. Visa tai galų gale baigėsi tuo, ką galima apibūdinti labai trumpai – „ką pasėjo, tą ir pjovė“. Vilniaus AK Pietryčių Lietuvoje vykdė prieškarinę kolonijinę, antilietuvišką šio krašto politiką, brutaliausiais būdais kovojo su šio krašto lietuvių tautinio atgimimo, prisijungimo prie Lietuvos siekiais, grasinimais, smurtu, fiziniu teroru, plėšimu, žudynėmis etniniu pagrindu ruošė jį Lenkijos reokupacijai. Lenkų partizanų smurtavimo baisumus lietuviai, gyvenę demarkacinės linijos neutraliojoje zonoje ir šalia jos, jau buvo patyrę ir pergyvenę 1921–23 m. Toks pat „nepakitęs braižas“ išliko ir AK, kaip to paties proceso tęsinys. Iš tikro lenkų AK veikla Vilniaus krašte – tai nesibaigiantis tarpetninis konfliktas, pasireiškęs įvairiausiomis brutaliomis, smurtinėmis formomis, etninėmis žudynėmis.

5. AK stengėsi susilaikyti nuo aktyvios kovos su vokiečiais, o 1944 m. Pietryčių Lietuvoje ir dalyje Vakarų Baltarusijos – Naugarduko, Lydos srityse – su jais aktyviai bendradarbiavo, vykdė jų užduotis. Iki galo laikėsi jėgų kaupimo, išsaugojimo iki palankaus momento taktikos, ruošdamasi pagrindiniam uždaviniui – „Audros“ operacijai. Jos koviniai veiksmai centrinėje Lenkijoje prieš vokiečius buvo pasyvūs (vengta atsakomųjų baudžiamųjų vokiečių akcijų), laukta fronto priartėjimo bei ruoštasi visuotiniam sukilimui, turėjusiam visiškai atstatyti šalies nepriklausomybę su jos 1939 m. sienomis. Tokią naivią politiką, praradusią realybės pojūtį, aklą pasitikėjimą Vakarų sąjungininkais demonstravo visa AK vadovybė ir egzilinė vyriausybė. Vykdoma „didžialenkiška“, šovinistinė politika patyrė visišką nesėkmę – tam lenkai neturėjo vidinių jėgų, o tautiniai pasipriešinimai skaldė ir silpnino pačią Lenkiją. Tai vedė prie visiško politinio bankroto.
6. Trumpas bendradarbiavimas su sovietais Vilniaus užėmimo operacijos metu negalėjo atsverti prieš tai buvusio kolaboravimo su vokiečių okupacine valdžia ir kovos su sovietiniais partizanais (oficialiais sąjungininkais), kurie buvo sovietinių karinių-žvalgybinių struktūrų dalis. Sovietai AK laikė visiškai priešiška, lenkų emigracinės vyriausybės politiką vykdančia jėga ir be jokių kompromisų su ja susidorojo.
7. Savarankiškai kovoti ir išvaduoti savo teritorijas AK nesugebėjo – buvo visais atžvilgiais per silpna, galėjo kariauti tiktai partizaninio karo metodais. Atviroje kovoje neprilygo nei vokiečių, nei RA daliniams.
8. Išėjimas iš pogrindžio bandant bendradarbiauti su sovietais juos iškart pražudė – buvo prarasta konspiracija, išaiškintos ir likviduotos pogrindžio struktūros. Sovietinis okupacinis režimas iškart parodė savo pranašumus ir jėgą prieš anksčiau buvusią vokiškąją okupaciją – buvo įvesta totali kontrolė, sekimas, labai profesionaliai veikė represiniai-žvalgybiniai organai (NKVD, NKGB, karinė kontržvalgyba „Smerš“), prieš kuriuos kovoti AK pasirodė per silpna.
9. Lenkų pogrindis ir AK Vakarų Ukrainoje, užėmus šias teritorijas Raudonajai armijai, patyrė pralaimėjimą, AK daliniai buvo priversti pasitraukti į etninę Lenkiją, kiti

nusiginklavo, dar kiti perėjo į pogrindį. Tas pats įvyko ir Pietryčių Lietuvoje bei Vakarų Baltarusijoje. 1944–45 m. įvykdžius lenkų gyventojų repatriaciją iš jos buvusių okupuotų rytinių žemių (Pietryčių Lietuvos, Vakarų Baltarusijos, Vakarų Ukrainos) ir perkėlus juos į Vokietijos (Rytprūsių) žemes, Pomeraniją (Pamarį), kuri buvo sovietų atplėšta nuo Vokietijos ir perduota Lenkijai kaip kompensacija už prarastas (atitekusias Sovietų Sąjungai) rytines žemes, AK likučiai prarado bet kokią vietinių gyventojų paramą.

10. Atsidūrusius užnugaryje AK dalinius rusų kariuomenė stengėsi nuginkluoti, kiti pereidavo į pogrindį, toliau kovodami prieš sovietų kariuomenę ir okupacinę valdžią. Bet kokie AK dalinių bandymai ateiti į pagalbą Varšuvos sukilėliams baigdavosi nesėkme – jie būdavo rusų kariuomenės apsupami ir nuginkluojami.
11. Lenkų emigracinės vyriausybės politika, vykdyta siekiant išsaugoti okupuotas Lenkijos rytines žemes – Vakarų Ukrainą, Vakarų Baltarusiją, Pietryčių Lietuvą, patyrė visišką nesėkmę. Tai buvo tik politinės iliuzijos, tarptautinės padėties klaidingas įvertinimas, kuris atnešė AK nariams liūdną likimą – jie buvo nuginkluoti, internuoti, atsidūrė Sibiro lageriuose. Jau Jaltos konferencijoje Anglija, Sovietų Sąjunga, JAV priėmė susitarimus, kad šios žemės turi atitekti Sovietų Sąjungos jurisdikcijai, o vietinius lenkus repatrijuoti (sugrąžinti) atgal į tėvynę – Lenkiją.
12. Bandymas įvykdyti plataus masto AK operaciją „Audra“ patyrė visišką nesėkmę – Vilniaus krašte, Lvove AK daliniai buvo nuginkluoti, o išėjimas iš pogrindžio atskleidė jos konspiracines struktūras, kurios NKVD–NKGB buvo greitai sunaikintos. Varšuvos sukilimui, kaip šios operacijos pagrindinei daliai, rusai į pagalbą neatėjo (dėl savo geopolitinių tikslų ir negalėjo ateiti), o tai, priimant AK vadovybės sprendimą sukilti, nebuvo numatyta. Sukilimo numalšinimas buvo paliktas vokiečiams, kurie jį brutaliai įvykdė, sugriaudami ir sostinę.
13. AK, kurios doktrina buvo antikomunistinė ir antinacistinė, rytinėse žemėse pasižymėjo politiniais-kariniais paradoksais. Vakarų Baltarusijoje ir Pietryčių Lietuvoje jie sudarė sąjungą su vokiečiais, išdavė antihitlerinės koalicijos sąjungininkus – sovietinius partizanus ir aršiai prieš juos kovojo. Vakarų Ukrainoje viskas vyko atvirkščiai – jie sudarė karinę sąjungą su sovietiniais partizanais, kovodami prieš ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo judėjimą – UPA ir vokiečius. Ir Vakarų Ukrainoje, ir Vakarų Baltarusijoje, ir Pietryčių Lietuvoje AK pasižymėjo viena bendra savybe – kova prieš šių tautų laisvės siekius. Galima sakyti, ji ieškojo bet kokių sąjungininkų kovai prieš Lenkijos 1920–39 m. okupuotų tautų nacionalinio išsivadavimo sąjūdžius, ruošdamasi šių teritorijų reokupacijai. Lenkų pogrindžio vadovybė laikė, kad okupuotose rytinėse teritorijose (Vakarų Baltarusijoje, Vakarų Ukrainoje, Pietryčių Lietuvoje) veikia pogrindinė Lenkijos valstybė, o visi rytinių sričių gyventojai ir toliau išlieka jos piliečiai. Tokia politika ji tik dezintegravo ir silpnino pačią Lenkiją, kuri buvo nepajėgi vykdyti imperinę politiką. Tai buvo Vyriausiosios komendantūros Varšuvoje, lenkų emigracinės vyriausybės Londone vykdytos „rytinių žemių“ politikos – jų siųstų įsakymų, instrukcijų, nurodymų pasekmė.
14. AK ir lenkų pogrindis Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje bei Pietryčių Lietuvoje stengėsi įsiskverbti į vokiečių okupacines struktūras, siekdamas užimti vyraujančią padėtį vietinių tautų atžvilgiu, bet kokiomis priemonėmis slopinti jų tautinio savarankiškumo siekius. Vakarų Ukrainoje lenkai tai sėkmingai pasiekė – jie tarnavo (t. y. kolaboravo) vokiečių okupacinėje administracijoje, policijoje, tarnavo pagalbinės policijos batalionuose. Ir AK, ir sovietiniai lenkų partizanai, ir vokiečių okupacinėse struktūrose tarnavę lenkai pasižymėjo bendru bruožu – kova prieš ukrainiečių nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Panašūs procesai vyko ir Vakarų Baltarusijoje. Pietryčių Lietuvoje kraštą (provinciją) val-

dė lietuvių savivaldos organai, tačiau lenkai užėmė vyraujančią padėtį centrinėse vokiečių valdžios struktūrose – Vilniaus apygardos gebitskomisariate ir kitose įstaigose. Ši aukšta administracinė padėtis nulėmė AK veiklą šiame krašte – ji buvo vokiečių apginkluota bei jiems atiduota visiška Vilniaus krašto teritorinė kontrolė. Tai sukėlė terorą, žudynes, net etninius valymus prieš vietinius šio krašto gyventojus lietuvius.

15. Varšuvos sukilimas – paskutinis mėginimas atkurti teisėtą, suverenią, vykdančią prieškarinės valstybės tęstinumą Lenkijos valdžią ir jokiais būdais neleisti įsigalėti marionetinei prosovietinei vyriausybei – Liublino komitetui. Jis buvo neišvengiamas, jo tiesiog negalėjo nebūti – visuotiniam sukilimui morališkai-psichologiškai buvo nusiteikusi didžioji tautos dalis, jam, kaip strateginiam tikslui, buvo ruošiamasi visą okupacijos laikotarpį. Jeigu to nebūtų įvykę, lenkų tauta būtų praradusi savigarbą ir orumą. Tai buvo didvyriškos, tragiškos ir garbingos AK kovos už laisvę istorijos puslapis, atnešęs jos kovotojams bei civiliams gyventojams didžiules aukas, sostinės sugriovimą ir pasibaigęs kapituliacija. Jis vyko neplanuotai labai ilgai, net du mėnesius, tačiau viską nulėmė jau įvykę slapti Jaltos susitarimai, teritorinis Europos pasidalijimas. Lenkija, galima sakyti, tapo sovietų ir Vakarų demokratinių valstybių „nešvaraus tarpusavio sandėrio“ auka, pakliuvo į visiškai beviltišką karinę-politinę situaciją. Jokie siekiai, jokios aukos išsaugoti savo prieškarinį valstybinį statusą nepadėjo – viskas įvyko taip, kaip buvo suplanavusi Maskva.
16. Stalinas, vokiečių rankomis sutriuškinęs AK – pagrindinį savo priešą Lenkijoje, jos elitą, pasižymėjusį nesutaikinama antikomunistine doktrina, tik palengvino sau komunistinio režimo įvedimą šalyje. Tarp sovietų ir lenkų emigracinės vyriausybės, jos krašto Delegatūros bei pogrindinės Armijos Krajovos visą laiką buvo nesutaikinami prieštaravimai. Geriausiu atveju lenkai sovietus laikė tik „Vakarų sąjungininkų sąjungininkais“. AK vadovybė ir neslėpė, kad karinėmis priemonėmis ji kovoja prieš Vokietiją, o politinėmis – prieš Sovietų Sąjungą. AK vadai ir emigracinė vyriausybė, pradėdami sukilimą, jau iš Vilniaus, Lvovo AK apygardų skaudžios patirties žinojo, kad Raudonoji armija nepakenčia savo užnugaryje jokių svetimų karinių dalinių, nepaklūstančių jos vadovybei, – juos nuginkluoja, o jei priešinasi – sunaikina[78].
17. Vakarų sąjungininkų parama Varšuvos sukilimo metu buvo nepakankama, tačiau tam irgi buvo objektyvių priežasčių. Tuo metu vyko sunkūs mūšiai su vokiečiais Belgijoje, Olandijoje ir Italijoje, visos pagrindinės jėgos (tarp jų ir lenkų parašiutininkų brigada) buvo sutelktos Vakarų Europoje[78].
18. Lietuvių, latvių, estų, ukrainiečių partizaniniai judėjimai buvo tipiška nacionalinio išsivadavimo kova. Lenkų AK pasireiškė strateginių tikslų dvilypumas – etninėje Lenkijoje ji veikė kaip tipiškas nacionalinio išsivadavimo judėjimas, o rytinėse prievarta prijungtose lietuvių, baltarusių, ukrainiečių žemėse kaip kolonijinės-ekspansinės karinės politikos įrankis, kovojo prieš šių tautų laisvę.

Tragiška Varšuvos sukilimo istorija visam pasauliui viešai parodė, kaip antihitlerinės koalicijos sąjungininkai, pamynę Atlanto chartijoje deklaruotos politikos principus, bet kokias moralines, etines normas, tarptautinę, tautų laisvo apsisprendimo teisę, ištikimai bendradarbiaudami ir nuolankiai patarnaudami sovietiniam totalitariniam režimui, tarpusavyje ciniškai vedė slaptas derybas, pardavinėjo, kaip turguje, kitų tautų laisvę.

Tai vyko tuomet, kada Vakarų bendruomenė dar turėjo per ilgus šimtmečius krikščionybės suformuotas, aiškiai apibrėžtas gėrio, blogio, sąžinės, laisvės, garbės, tiesos, šeimos, patriotizmo, ištikimybės, pareigos savo tautai ir valstyvei sąvokas, jomis pagrįstus tarpusavio santykius,

atitinkančius jų natūralią žmogiškąją prigimtį. Pasaulinio kapitalo – stambiųjų transnacionalinių korporacijų – panaudojusių įvairiausią informacinių technolologijų spektrą, finansinę įtaką, dirbtinai sukurtoje triumfuojančios, agresyvios, destruktyvios žmogaus sąmonei neoliberalizmo ideologijos epochoje bandoma sukurti globalią, totaliai integruotą Vakarų Sąjungą, kurioje tautos, jų kalba, kultūra (kaip ir buvusioje Rytų Sąjungoje), virsta tik kliūtimi, atgyvena, realizuojant jų tikslus. Globalizmo sistemos kūrėjams visuomenės nariai turi pasiekti tik puikiai išvystytą vartojimo kultūrą, tapti aukštai kvalifikuota, be tautinės – kultūrinės tapatybės, darbo jėga – dinamiška, judria, greitai reaguojančia į rinkos pokyčius, vykstančia į bet kurį pasaulio kampelį, kur gali pelningiau parduoti savo darbą, sugebėjimus. Šiuo metu net tarptautinė teisė ir sutartys tapo tik reliatyviomis kategorijomis, vyrauja visiška apatija, abejingumas valstybiniam politiniam melui, blogiui, visuomenės nuomone begėdiškai manipuliuojama, be jokių moralinių – idėjinių principų vadovaujamasi tik „praktine nauda“ – „realpolitik“. Vakarų pasaulio bendruomenė, praradusi tradicines krikščioniškas dvasines – etines vertybes, pasimetė, atsidūrė visiškoje politinėje–moralinėje aklavietėje, kryžkelėje, nemaža jos dalis tapo visiškai infantiliška, amorfiška, be buvusių jos stabilumo garantu vidinio gyvenimo orientyrų. Klausimas išlieka tik vienas – kur tai nuves? Ar po to dar rasim kelią atgal? Juk mes esame didžiulių geopolitinių lūžių, prievartinio pasaulio teritorijų perdalijimo, užkariavimų, o, vadinant tikruoju vardu, III pasaulinio karo, išvakarėse. Kaip ir prieš II pasaulinį karą jau vyksta „lokalūs karai”, išbandoma naujausia karinė technika, tobulinama taktika. Kiek laiko beliko iki neišvengiamo„didžiojo valstybių susidūrimo“ – ar trys, ar penki, ar daugiau metų, priklausys tik nuo susiklosčiųsių aplinkybių. Rusija, galėjusi pasukti demokratizacijos ir europinės integracijos keliu, pasirinko priešingą kryptį – bando atsukti istorijos ratą atgal, atkurti neostalininį totalitarinį režimą su tokiais pat ekspansiniais geopolitiniais tikslais. Šiuo metu Vakarų civilizaciją ginantys būriai kaunasi Ukrainos pietuose. Tai priešakinės Vakarų Europos kovinės pozicijos, nes iš tikrųjų ukrainiečiai kaunasi, lieja savo kraują, nesulaukdami jokios pagalbos, už ją. Juk Ukraina – tai Rusijos „slenkstis“ į Vakarus, o jį peržengus, „plačiai atsiveria vartai į Vakarų Europą“. Tačiau Vakarų Europa jau nebe ta – neoliberalios globalistinės politikos suardyta, pasimetusi, pasiklydusi, atsidūrusi vertybių sistemos krizėje, istorinėje kryžkelėje, nebesugebanti įvertinti politinės realybės, priimti adekvačių, gyvybiškai svarbių jos ateičiai sprendimų. Atrodo, kad kartojasi, kaip farsas, II pasaulinio karo priešistorija su tokiais pat niekingais, bailiais politikais, kaip Daladje, Čemberlenas ir kt. XX a. pradžioje liberalizmo idėjų apsėsto politinio elito abejingumas, bevališkumas, trumparegiškumas atvedė prie didžiulės katastrofos – bolševikų perversmo Rusijoje, sovietinės (komunistinės) totalitarinės sistemos, siekusios užkariauti visą pasaulį, sukūrimo, daugybės karų (tame tarpe ir II pasaulinio), kuriuose žuvo dešimtys milijonų žmonių. Jo padarinius jaučiame iki šiol. XXI a. pradžioje dėl Vakarų politikų neoliberalinio politinio infantilumo, trumparegiško nuolaidžiavimo, nebrandumo, nesugebėjimo laiku priimti atitinkamus svarbius sprendimus, Rusijoje vėl atgijo „raudonasis maras“. Atrodo net tragiška, tačiau Vakarų „padangėje“ iki šiol nėra lygiavertės tokių politikų, kaip H. Kolis, M.Tečer, R. Reiganas, pamainos.

Armijos Krajovos istorijai, lyginant su kitų šalių partizaniniais judėjimais, skirta didžiausia „Priedų“ skyriaus dalis. Neatsitiktinai ji apima ir jos priešistoriją bei ilgus šimtmečius trukusius abipusius lietuvių – lenkų santykius. Žiūrint į dabartinės Lenkijos vidaus ir užsienio politiką, galime pasakyti, kad ji darosi panaši į pilsudskinę, prieškarinę, neatitinkančia XXI a. dvasios. Jie niekaip negali įveikti savo senos, chroninės ligos – šovinizmo, nesuprasdami, kad jos, kaip valstybės, stiprybės pagrindas, išlikimo garantas, yra visų pirma jai draugiškos kaimyninės valstybės – Lietuva, Ukraina ir Baltarusija (buvusi LDK), kad dėl viso to privalo atsisakyti bet kokių nepagrįstų teritorinių pretenzijų į Vilnių bei Lvovą. Žiūrint į tarpusavio šalių

politinius santykius, metodus, Lenkijos per savo parankinius vykdomą politiką Vilniaus krašte, galime pasakyti: „Lenkijos politika Lietuvos atžvilgiu nepasikeitė, ji dar iki šiol niekaip negali susitaikyti su lietuvių tautos teise turėti savo atskirą valstybę!" Tai reikalauja iš Lietuvos politikų gilaus lietuvių – lenkų istorijos supratimo, blaivaus, realistinio tarpusavio santykių, kurių skaudžias pasekmes jaučiame iki šiol, įvertinimo, įžvalgumo, profesionalumo, tikslios geopolitinės padėties analizės, išmintingos tarptautinės politinės strategijos ir taktikos, kruopštaus darbo su sąjungininkais, niekada nepamirštant savo valstybės – Lietuvos – tikslų ir interesų. Nereikia pamiršti paprastos politinės loginės taisyklės – mažai valstybei principinių politinių nuostatų atsisakymas veda tik į jos „mirtį, pražūtį". Jeigu lenkų kariuomenės kareiviai per NATO dienas Lenkijoje marširuodami oficialiai dainuoja seną Pilsudskio legionierių dainą (kiek pakeistą variantą), kad „po Varšuvos aplankysim mūsų senąjį Vilnių, o nuo Vilniaus kelias jau paruoštas iki Lvovo" (nebeminėdami Kijevo, Berlyno, Hamburgo, Drezdeno ir t.t.), tai parodo, kokiam žygiui iš tikrųjų jie yra psichologiškai–morališkai ruošiami, kokia yra vykdoma valstybinė propaganda, kokie yra tikrieji slapti politiniai tikslai (norintys tai gali pamatyti ir išgirsti :Youtube: POLISH SOLDIERS SING MILITARY SONGS | NATO DAYS IN POLAND 2017 | WOJSKO POLSKIE MASZERUJE I ŚPIEWA!). Tai yra labai informatyvus, „apnuoginantis" tikruosius lenkų politinius tikslus ir verčiantis rimtai susimąstyti, simptomas, kurį reikia vertinti labai blaiviai, realistiškai, be „rožinių" iliuzijų. Kas gali garantuoti, kad tokie „antrakart strateginiai sąjungininkai", atėję į pagalbą, vėl nepasiliks Pietryčių Lietuvoje, nebus pakartota dar viena, jau šiuolaikinė, Želigovskio avantiūros variacija. Juk jiems beliks atlikti tik paprastą formalumą – šio krašto gyventojų referendumą dėl autonomijos (kam jau senai „purenama dirva"), o paskui pareikšti norą „prisišlieti prie motinos Lenkijos krūtinės". Aišku, liberalus Vakarų pasaulis, ir pats turintis daugybę problemų, padiskutuos, pašnekės, paguos, nuramins ir naiviai apsimęs, „kad tartum nieko rimto ir neatsitiko" – juk viskas įvykdyta „laisvai, demokratiškai". Belieka tik paminėti vieną paralelę – kokia kiltų didžiulė politinė isterija su skundais visam pasauliui „mus vėl muša", jei lenkai pamatytų žygiuojančius Vokietijos Bundesvero karius, traukiančius prieškarinę maršo dainą apie savo gimtąjį miestą Stettin (Ščecin), Breslau (Vroclav), Opellno (Opole), Kolberg (Kolobžeg), Allenštein (Olštyn), Danzig (Gdansk), Malbork (Marienburg) ir kt. – daugelį šimtmečių (apie 700 metų) buvusias vokiečių Pomeranijos, Aukštutinės Silezijos, Rytprūsių žemes. Juk jos (didžioji jų dalis) buvo atiduotos Lenkijai kaip kompensacija už jos buvusias rytines teritorijas – Pietryčių Lietuvą,Vakarų Baltarusiją ir Vakarų Ukrainą, tuo pačiu iš ten sugrąžinant į Tėvynę (repatrijuojant) lenkus, kurie apsigyveno vokiečių pabėgėlių paliktuose namuose. Lenkijoje nuo 1944-45 m. jai atitekusiose Vokietijos žemėse iki šiol oficialiai nepripažįstama vokiečių tautinė mažuma (oficialiai ją sudaro ne mažiau kaip 150 000 vokiečių tautybės gyventojų, o faktiškai – daug daugiau). Lietuvoje po lenkų repatriacijos („sugražinimo į Tėvynę") vėl atsirado Lietuvos lenkų, besijaučiančių beveik „Lenkijos atstovais Lietuvoje", vadinamų „polacy na Litwie", problema? Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1990 m., jie iš prorusiškų „autonomininkų", be jokių Lietuvos valdžios trikdžių, transformavosi į LLRA – iš esmės išlikdami tokie patys, tik su kitokia, legalizuota politine „iškaba". Tai suteikė jiems galimybę „teisėtai" dalyvauti politinėje veikloje ir toliau vykdyti skaldytojišką veiklą, dezintegraciją, tautinę nesantaiką Vilniaus krašte, ignoruoti valstybinius įstatymus, kurti tartum atskirą, su vietine valdžia, teritoriją, tuo parodant „tartum Vilniaus žemių istorinį neatskiriamumą nuo Lenkijos". Šiuos politinius procesus remia ir oficialias aukštas pareigas einantys Lenkijos politikai, už viso to kyšo net buvusių (aišku, ir esamų iki šiol) kgb-istų ausys. Tad, dairydamiesi tolyn į rytus, kur atgijo neostalininis totalitarinis režimas ir „niaukiasi dangus, žadėdamas Europai didelę audrą", pasižiūrėkim ir kas dedasi „pas mus ir mūsų pašonėje"- Pietryčių Lietuvoje ir Lenkijoje.

6. Partizaniniai judėjimai Latvijoje ir Estijoje. Jų mastai, taktika, specifinės savybės. Lietuvių ir latvių partizanų bendradarbiavimas. Trumpas Baltijos tautų pasipriešinimo judėjimo apibendrinimas.

Latvijos ir Estijos partizaninio judėjimo mastai buvo žymiai mažesni nei Lietuvoje, tačiau tai nulėmė ir objektyvios priežastys – II pasauliniame kare patirtos karo tarnybai tinkamo amžiaus vyrų netektys. Latvijoje buvo suformuotos dvi – 15-oji ir 19-oji latvių SS grenadierių divizijos (SS legionas), policijos batalionai bei kitos karinės formuotės (apie 140 tūkst. karių, iš kurių 50 tūkst. žuvo). Estijoje suformuota 20-oji estų SS grenadierių divizija (jų sudėtis būdavo apie 15–16 tūkst. kareivių ir karininkų), taip pat kiti kariniai daliniai (per visą karo laikotarpį žuvo apie 30 tūkstančių estų karių).

Šios trys SS divizijos patyrė didžiulius nuostolius mūšiuose prie Narvos, vėliau Kurliandijos (Kuršo) katile, o 15-oji latvių SS grenadierių divizija buvo evakuota į Vokietiją ir ten baigė savo kovos kelią. Daug SS legionierių žuvo, pateko į sovietų nelaisvę ir Sibiro lagerius. Yra rašoma, kad VI armijos korpuso, kurį sudarė abi latvių SS grenadierių divizijos, vadas, SS obergrupenfiureris, Riterio kryžiaus su ąžuolo lapais kavalierius Valteris Kriugeris likusias iki kapituliacijos dienas panaudojo latvių grenadierių, savo ištikimų kovos brolių, gelbėjimui. Jis panaikino jų duotą karinę priesaiką (todėl jiems nebegaliojo kapituliacijos įsakymas), aprūpino geriausia ginkluote, apranga, suskirstė į mažas grupes po 10 žmonių, kurios, padedamos vietinių gyventojų, prasiskverbdavo pro rusų pozicijas ir toliau tęsė jau partizaninę kovą už savo Tėvynės laisvę[66]. Kad buvo ruošiamasi partizaninei kovai, parodo ir tai, jog rusai Kuržemėje rado daug gerai užmaskuotų ginklų sandėlių (aišku, ne visus). Iš buvusių legionierių galima paminėti tokius partizanų vadus kaip Janis Gura, Miervaldis Ziedainis, Visvaldis Brizga (slapyv. Karlis Krauja), Peteris Dzelzitis, Karlis Mūsinš ir daugybę kitų.

Kaip ir lietuviai, latviai vokiečių okupacijos metais irgi siekė sukurti Latvijos kariuomenės branduolį. Tai daryti skatino nesena istorinė patirtis. Carinės Rusijos kariuomenės nacionaliniuose pulkuose tarnavę latviai sėkmingai sukūrė savo ginkluotąsias pajėgas ir 1918–20 m. iškovojo Latvijos nepriklausomybę. Negalėdami išvengti vokiečių mobilizacijos, 1943 m. jie stojo į formuojamą SS legioną pagrindinai dėl tokios pat priežasties – kad galėtų sukurti Latvijos kariuomenės branduolį, pasipriešinti rusų okupacijai ir atkurti savo valstybę. Latvių SS grenadierių divizijos buvo grynai „frontinės“, tik geriau apmokytos, apginkluotos, nešiojančios SS uniformą ir skiriamuosius ženklus. 1946 m. Niurnberge tarptautinio tribunolo jos pripažintos eilinėmis fronto divizijomis, neturinčiomis nieko bendro su vokiečių Waffen SS įvykdytais nusikaltimais. Kuršo katile latvių SS legionieriai didvyriškai kovėsi už savo žemę, savo laisvę, šventai tikėdami per pogrindį platinamomis žiniomis, kad jų ginamas žemės lopinėlis – Kuržemė, taps atvykusios išvaduoti nuo sovietų okupacijos britų–amerikiečių kariuomenės išsilaipinimo placdarmu. Šis šventas mitas pavirto tikėjimo religija, persidavė ir partizanams, kai kurie jų vadai net mokėsi anglų kalbos, kad galėtų susišnekėti su atvykusiais sąjungininkais.

Latvijos partizaninis judėjimas niekada nebuvo sukūręs centralizuotos karinės-politinės vadovybės, tačiau buvo gerai organizuotas regioniniu principu. 1945 m. Kuržemėje veikė Šiaurės Kuržemės partizanų organizacija, Latvijos nacionalinė partizanų organizacija (LNPO), „Tėvynės vanagai“, 1944–48 m. Vidžemėje –„Latvijos savigyna“, 1945 m. pietų Latgaloje – Latvijos Tėvynės sargų (sargybinių) sąjunga, Latvijos nacionalinė partizanų sąjunga ir kitos smulkesnės organizacijos. Jų žymiausi vadai buvo K. Rusovs, A. Cirulis, A. Juchnevičs, K. Blumbergs, V. Mundure, P. Čevers, ltn. M. Zeidainis, Peteris Supe, Antons Cirkans, Albert Feldbergs, ltn. Evalds Pakulis ir daugybė kitų.

Po Kurliandijos katilo kapituliacijos Kuršo miškuose slėpėsi net apie 4000 buvusių latvių

legionierių. Vieni jų jungėsi į būrius, kiti išeidavo partizanauti į savo gimtąsias vietas, kai kurie ruošėsi jūros keliu pasiekti Švediją. Didžiausias partizaninio judėjimo išplitimas buvo Cėsių, Talsų, Liepojos, Vilakos ir Maduonos rajonuose – ten buvo daugiausia surengta antipartizaninių operacijų, kurias vykdė 5-oji NKVD divizija ir stribai, iš kurių tik 37 % sudarė latviai.

Estijoje intensyviausias partizaninis judėjimas vyko Vurio apskrityje, pasienio vietovėse tarp Pernu ir Laane, Tartu ir Viru apskričių. Pagrindinė partizaninio pasipriešinimo organizacija – Ginkluotosios kovos sąjunga, kuriai vadovavo Endel Redlich. Nuo 1944 iki 1953 m. partizaniniame judėjime dalyvavo maždaug 14 000–15 000 vyrų. Nuo 1944 m. lapkričio iki 1947 m. lapkričio jie įvykdė 773 ginkluotus išpuolius, buvo nukauti arba įvykdytos mirties bausmės apie 1000 sovietinių aktyvistų ir šnipų. Per tą laikotarpį žuvo apie 2000 estų laisvės kovotojų – „miško brolių“ („metsavennad“)[70].

Latvių partizanai, siekdami apsirūpinti maisto produktais, du kartus, o estų 1,5 karto dažniau užpuldavo valstybines įmones nei Lietuvoje – tai rodo ten buvusią silpnesnę kaimo tiekimo bazę. Lietuvių partizanai tokią apsirūpinimo maistu taktiką pradėjo naudoti tik po įvykdytų masinių trėmimų ir kolektyvizacijos, kai kaimas labai nuskurdo.

Prof. H. Strodas, remdamasis Maskvoje rasta NKVD kariuomenės ataskaita, nurodo okupuotose Baltijos šalyse vykusio ginkluoto pasipriešinimo judėjimo kiekybinius skirtumus: pavyzdžiui, 1945 m. Lietuvoje žuvo 8916 žmonių, Latvijoje – 715, o Estijoje – tik 270. Palyginant šiuos duomenis galima teigti, kad šiose šalyse maždaug tokiu pat proporciniu santykiu skyrėsi ir pasipriešinimo mastai.

Pagal įvairių istorikų apskaičiavimus, Latvijos partizaniniame judėjime dalyvavo apie 10 000–15 000 (maks. iki 20 000) aktyvių partizanų – „miško brolių“ („meža brali“)[69].

1946 m. Latvijoje žuvo 7 kartus mažiau rezistentų nei Lietuvoje, tačiau puolamųjų operacijų jie įvykdė tik tris kartus mažiau, tai rodo, kad jie veikė mažomis grupėmis ir labai konspiratyviai. Tuo tarpu estų partizanai, patirdami tokius pat nuostolius kaip ir latviai, įvykdė 2,5 karto mažiau kovinių operacijų. Tai rodo mažesnį kovos intensyvumą ir didesnį konspiratyvumą. Panašūs palyginamieji koviniai rodikliai išliko ir 1947 m.

Partizaninis pasipriešinimas, ypač pagal mūšiuose su NKVD kariuomene patirtas netektis ir priešui padarytus nuostolius, 1947 m. Latvijoje pagal įvairius kovinius rodiklius buvo 9–15 kartų mažesnis nei Lietuvoje. Tuo tarpu partizanų veikla Estijoje pagal tokius pačius rodiklius buvo 3–4 kartus mažesnė nei Latvijoje. Latvijoje ir Estijoje, kaip ir Lietuvoje, MVD–MGB naudoti metodai buvo vienodi. Aktyviai veikė provokatorių – KGB agentų-smogikų grupės, buvo naudojami specialūs migdomieji ir narkotiniai preparatai (pvz., „Neptun“), vidiniai agentai, informatoriai ir pan.

Lietuvos šiaurinio pasienio su Latvija partizanai – skuodiškiai, mažeikiečiai, joniškiečiai, biržiečiai, rokiškėnai ir kt., norėdami išvengti NKVD kariuomenės persekiojimo, dažnai pereidavo į didesnius Latvijos miškus, užmegzdavo ryšius su latvių partizanais. Susikurdavo bendri būriai – drauge stovyklaudavo, slėpdavosi bunkeriuose, kartu vykdydavo kovines operacijas, tarp vietinių latvių surasdami ištikimų ryšininkų ir rėmėjų. Juos vienijo kovos prieš tą patį priešą bendrumas, abiejų tautų tarpusavio pasitikėjimas, draugystė, tie patys laisvės siekiai. 1948 m. Vytauto apygardos Lokio rinktinės jungtiniam lietuvių–latvių „Vyčio“ būriui vadovavo B. Vaičėnas-Liubartas, o 1949 m. sausio 7 d. jis vadovavimą perdavė Juozui Streikui-Stumbrui. Žuvus latvių vadui J. Fričui, B. Vaičėnui-Liubartui priklausė aštuoni mišrūs lietuvių–latvių partizanų būriai. Juozo Streikaus-Stumbro „Vyčio“ jungtinis būrys Jekabpilio ir Aknystės apylinkėse veikdavo išvien su vietiniais latvių partizanais, kartu įvykdė ne vieną sėkmingą kovinę operaciją. Ilūkstės partizanų būrio, vadovaujamo latvio Stasio Urbono, Dunavos miške esančiuose trijuose gerai įrengtuose bunkeriuose po kautynių apsistodavo ir latvių, ir lietuvių

partizanai[67].

Jelgavos apskrityje, Lielaucės miške, 1948–49 m. veikė bendras latvių ir lietuvių partizanų junginys „Jutis“, turėjęs įrengtą net 62 kvadratinių metrų bunkerį su dviem ilgais išėjimais, elektros stotimi, buvo užminuoti į jį vedantys takai. Jo vadas buvo Karlis Krauja (buvęs legionierius), o pavaduotojas – Pranas Gelažius-Klonis. Jame vykdavo junginių „Jutis“ ir „Dauguvos vanagai“ susitikimai, posėdžiai. 1949 m. kovo 17 d. dalis partizanų su būrio vadu buvo išėję į žygį, o bunkeryje likę 15 latvių ir 9 lietuviai. Matyt, įvykus išdavystei, NKVD kariuomenė bunkerį apsupo, net tris valandas vyko įnirtingos kautynės, sužeisti į priešo rankas pakliuvo 7 latviai ir 2 lietuviai[68].

Kovodami petys į petį už savo tautų laisvę, Latvijoje žuvo ir daug lietuvių partizanų. Žuvusių abiejų tautų kovos brolių kūnai, kaip ir Lietuvoje, žmonių įbauginimui būdavo išniekinami aikštėse, o vėliau stribų slapta užkasami žvyrduobėse, patvoriuose, durpynuose.

Pasienyje su Estija latvių partizanai palaikė ryšius ir bendradarbiavo su estų laisvės kovotojais.

Pabaltijo šalyse – Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje – sinchroniškai, tuo pačiu metu, buvo vykdomos masinių trėmimų į Sibirą operacijos. 1949 m. vykusio trėmimo „Priboj“ metu iš Pabaltijo šalių į Sibirą buvo ištremta 95 tūkstančiai gyventojų.

Panašiais būdais, kaip ir Lietuvoje, buvo vykdoma ir prievartinė kolektyvizacija.

Kaip Lietuvos, taip ir Latvijos bei Estijos partizanai kovojo „vienui vieni“, be jokios pagalbos iš Vakarų valstybių, remiami tik savo tautos. Visi jie laikėsi „laukimo taktikos“, tikėjosi kilsiančio karo tarp sovietų ir Vakarų valstybių. Šeštajame dešimtmetyje ginkluoto pasipriešinimo periodas baigėsi ir natūraliai perėjo į kitas – pasyvias, labiau rafinuotas, subtilias pasipriešinimo formas, kovą tęsė tik mažos partizanų grupelės ar pavieniai partizanai.

1945–54 m. Didžiosios Britanijos žvalgyba (SIS, MI6), bendradarbiaudama su amerikiečių CŽV ir Švedijos spec. tarnybomis, bandė užmegzti ryšius su Latvijos partizaniniu judėjimu. Ji buvo apmaudžiai apgauta ir visą tą laiką KGB profesionalų gėdingai „vedžiojama už nosies“ – pasirodo, jie bendravo, palaikė ryšius, gyveno kartu bunkeriuose ne su tikrais partizanais, o su KGB agentais-smogikais. Per britų žvalgybos neprofesionalumą ir jų žvalgybos karininko Kim Filby išdavystę žuvo daug latvių, taip pat ir lietuvių bei estų patriotų, iš Vakarų atvykusių padėti kovojantiems tautiečiams. 1952 m., nusileidęs į Kuržemę parašiutu, išduotas infiltruoto KGB agento, žuvo ltn. Alfreds Riekstinš, Riterio kryžiaus bei I ir II klasės Geležinių kryžių kavalierius, vienas iš drąsiausių 19-osios latvių SS grenadierių divizijos karininkų.

Latvių prof. H. Strodo apskaičiavimais, per visą partizaninio judėjimo laikotarpį žuvo arba karo tribunolų nuosprendžiu buvo sušaudyti 2905 žmonės. Sovietinės pusės nuostolius sudaro apie 2000 žmonių: 1050 sovietinių aktyvistų ir saugumo agentų, apie 500 NKVD (MVD) kareivių ir MGB darbuotojų, daugiau nei 700 stribų ir kt.

1954 m. vasario 1 d. Latvijoje dar veikė 105 partizanai, kurie iki 1956 m. pasidavė arba žuvo.

Lietuvos–Latvijos pasienio teritorijoje partizanavę būrio vadas Juozas Streikus-Stumbras, jo brolis Izidorius Streikus-Girėnas ir bendražygis Vladas Krasauskas-Kukutis, gavę asmeninę LTSR KGB pirmininko gen. K. Liaudžio garantiją apie partizanų neliečiamumą, 1958 m. liepos 22 d. atvyko į Obelius registracijai. Tačiau KGB generolas (kaip ir įprasta šiai struktūrai) duoto žodžio neištesėjo – Juozas Streikus-Stumbras kartu su broliu Izidoriumi 1961 m. spalio 6 d. buvo suimti. Izidorius nuteistas 15 m. kalėti, o Juozas – aukščiausia, mirties bausme, ir 1962 m. rugpjūčio 17 d. Vilniuje sušaudytas. Jis priešų pasigailėjimo neprašė, nesižemino, o jo paskutinis žodis teisme virto 2 val. trukusia kaltinimo kalba okupantams.

Lietuvos, Latvijos, Estijos partizaniniai judėjimai, atsidūrę už „geležinės uždangos“, kaip jau minėta, pasižymėjo tokia pat konflikto tarp Rytų ir Vakarų laukimo taktika, veikė „vienui vieni“, naudojo tokią pat ar panašią partizaninės kovos taktiką. Ji tesiskyrė masiškumu (laisvės kovotojų

skaičiumi), kovinių operacijų intensyvumu ir nuostolių mastais. Pasibaigus ginkluotos kovos periodui, ji įgavo naujas, taikias, subtilias visuomenės pasipriešinimo formas. Ant partizaninėje kovoje „pakloto pamato“ 1988 m. susikūrė naujos nacionalinio išsivadavimo judėjimų struktūros: Lietuvoje – Persitvarkymo Sąjūdis, Latvijoje – Tautos frontas (Tautas Fronte), Estijoje – Liaudies frontas (Rahvarinne). 1989 m. rugpjūčio 23 d. visos trys „Baltijos sesės“ visam pasauliui pademonstravo savo vienybę Baltijos kelyje, kur 2 mln. žmonių nuo Vilniaus per Rygą iki Talino susikibo į gyvą grandinę, demonstruodami pasiryžimą atstatyti tai, kas iš jų buvo neteisėtai atimta, – savo laisvas, nepriklausomas valstybes.

Baltijos tautų partizaninio pasipriešinimo kova – tai „Garbės vainikas“ jų istorijoje. Ir lietuviai, ir latviai, ir estai, patekę už „geležinės uždangos“, už savo laisvę kovojo vienui vieni, be jokios paramos, remdamiesi tik savo tautų parama ir vidiniais ištekliais. Tai buvo „gryni“, patys tikriausi nacionaliniai partizaniniai judėjimai, kilę iš pačios tautos siekių, visiškai be svetimų valstybių paramos, pinigų, ginklų, nesutepę savo garbės etniniais konfliktais ar ekspansija į svetimas žemes.

1. Anušauskas, *A. Teroras. 1940–58 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 280.
2. Kuodytė, Dalia, Kašėta, Algis. *Lietuvos kovų ir kančių istorija. Laisvės kovos 1944–53 metais.* Kaunas: LPKTS, 1996, p. 14.
3. Армстронг, Джон. *Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–44.* Москва: Центрполиграф, 2007, p. 13–14, 49–57, 79, 194, 195–198, 82–88.
4. Prieiga internete: www.llks.lt/istorija.html. 2016-11-06.
5. Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Armija_Krajova. 2016-11-06.
6. Prieiga internete: www.xxiamzius.lt/numeriai/2005/01/19/istving_01.html. 2016-11-06.
7. *Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений.* Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1998, p. 420, 175, 178–222, 163–164, 170, 366, 418–427.
8. Tkačenko, S. N. *Povstančeskaja armija. Taktika borby*. Pod obščej redakciej A. E. Tarasa. Minsk–Moskva: Charvest AST, 2000, p. 6–25, 31–110, 112–168, 170–215, 218–277, 279–372.
9. Армстронг, Джон. *Партизанская война. Стратегия и тактика. 1941–1943.* Москва: Центрполиграф, 2007, p. 22–63, 418–422, 85–123, 151–196.
10. Gogun, Alexander. *Stalino komandosai. Ukrainiečių partizanų formuotės 1941–1944 m.* Vilnius: Briedis, 2016, p. 190–192, 8, 49–84, 107, 111, 114–134, 179–190, 225–237, 219–225, 282–296, 212–219, 89–94, 233, 244, 64, 192–202.
11. Apie Žalgirio mūšį Opšrūtuose – XXI amžius. Prieiga internete: www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/10/20/istdab_02.html. 2017-03-01.
Sovietų kolonijos krachas. – Lietuvos žinios. Prieiga internete: www.lzinios.lt/lzinios/Istorija/sovietu-kolonijos-krachas/191568. 2017-03-01;
Daumantas, Juozas. *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990, p. 352–356.
12. Irena Tumavičiūtė. *Sausio 29-oji – Kaniūkų skerdynių dalyvio prisipažinimas.* Prieiga internete: http://www.llks.lt/Varpo%20straipsniai/kaniuku%20skerdynes.html. 2017-03-05.
Irena Tamavičiūtė. Taikių gyventojų žudikams negali būti senaties – XXI amžius, Nr. 10(1702). Prieiga internete: http://xxiamzius.lt/numeriai/2009/02/04/istving_01.htm. 2017-03-05.
Rimantas Zizas. Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944). Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/10/rimantas.htm. 2017-03-05.
Rimantas Zizas. Raudonųjų partizanų ir Pietryčių Lietuvos kaimų savisaugos ginkluoti konfliktai 1943 m. Prieiga internete: etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.../datastreams/.../content. 2017-03-05.
Audronė Janavičienė. Sovietiniai diversantai Lietuvoje (1941–44). Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/1/audrone.htm. 2017-03-05.
Donatas Januta. Pirčiupio motinos paslaptis. Prieiga internete: http://on.lt/pirciupio-motinos-paslaptis. 2017-03-05.
Donatas Januta. Užmirštų dzūkų savanorių kovos (1943–1944) ir „Pirčiupio motinos“ paslaptis. Prieiga internete: http://www.draugas.org/06-09-11januta.paslaptis.html. 2017-03-05.
13. Štaras, Povilas. *Partizaninis judėjimas Lietuvoje.* Vilnius: Mintis, 1966, p. 243–245.
14. Vilutis, Leonas. *Likimo mozaika.* Atsiminimai. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1992, p. 99.
15. „Vatiniai“ – vatinės šiltos striukės, dar vadinamos vatinukais, „šimtasiūlėmis“, „vatnikais“, „vatinkomis“, „fufaikomis“ – buvo populiariausias sovietinio laikotarpio drabužis. „Čebatai“ – auliniai batai (tarmiškai).
16. Линдер, И., Чуркин, С., Абин, Н. Диверсанты. *Легенда Лубянки – Павел Судоплатов.* Москва: РИПОЛ классик, 2008, p. 592–685.
17. Prieiga internete: www.democracy.ru/article.php?id=2080, 2017-03-22; http://shiropaev.livejournal.com/22172.html. 2017-03-22.
18. Prieiga internete: http://www.antraspasaulinis.net/e107_plugins/content/content.php?content.1062. 2017-03-28.
19. Solonin, Mark. *Birželio 22-oji. Katastrofos anatomija.* Vilnius: Briedis, 2010, p. 239.
20. Боярский В. И. *Партизанство вчера, сегодня, завтра. Историко-документальный очерк.* Издательский дом «Граница», 2003, glava 5. Prieiga internete: http://www.libros.am/book/read/id/358086/slug/partizanstvo-vchera-segodnya-zavtra. 2017-06-16.

21.Tomas Žilius. *Specialiųjų NKVD grupių veikla Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje šiuolaikinėje istoriografijoje.* Prieiga internete: gs.elaba.lt/object/elaba:16243858/16243858.pdf, 2017-07-01.
22. A. Gogun. *Dejatelnostj vooružionnych nacionalističeskich formirovanij na teritorii zapadnych oblastej USSR:1943–1949,* 2002. Prieiga internete: http://www.dissercat.com/content/deyatelnost-vooruzhennykh-natsionalisticheskikh-formirovanii-. 2017-07-01.
23. Ričardas Čekutis, Dalius Žygelis. *Laisvės kryžkelės. Pasipriešinimas Vakarų Ukrainoje.* Prieiga internete: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2007-04-02-laisves-kryzkeles-pasipriesinimas-vakaru-ukrainoje/4653. 2017-07-07.
24. Tomas Žilius. *Specialiųjų NKVD grupių veikla Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje šiuolaikinėje istoriografijoje.* Prieiga internete: gs.elaba.lt/object/elaba:16243858/16243858.pdf. 2017-07-08.
25. Dalius Žygelis. *Pokario Ukraina su okupantais kovojo be užnugario.* Prieiga internete: http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/pokario-ukraina-su-okupantais-kovojo-be-uznugario/169459. 2017-07-08.
26. Prieiga internete: http://istorijai.lt/saltasis-karas-1946-1991-metu-pasaulio-konspektas/. 2017-07-12.
26. Dambski, Stefan. *Egzekutorius.* Vilnius, 2012.
27. Mindaugas Pocius. *Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Valkininkų krašte 1944–45 metais.* Prieiga internete: www.llt.lt/pdf/valkininkai/valkininkai-antisov.pdf. 2017-07-22.
28. Arūnas Bubnys. *Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai 1942–1945 m.: sąsajos ir skirtumai.* Prieiga internete: genocid.lt/Leidyba/7/arunas7.htm. 2017-07-22.
29. *Karo archyvas, XVI.* Ats. red. ir sud. dr. Gintautas Surgailis. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 2001, p. 185–228.
30. Prieiga internete: http://www.istidom.lt/2016/10/didysis-lenku-melas-kaip-jie-vilniu-eme.html. 2017-07-26.
31. R. Maceikianecas. *Grįžtant prie viešo atsiprašymo temos.* Prieiga internete: alkas.lt/2013/07/01/maceikianecas-griztant-prie-vieso-atsiprasymo-temos/. 2017-08-02.
32. R. Maceikianiecas. *Pats laikas atsiprašyti Lietuvos.* Prieiga internete: http://alkas.lt/2017/05/31/r-mceikianecas-pats-laikas-atsiprasyti-lietuvos/. 2017-08-02.
33. Prieiga internete: http://genocid.lt/centras/lt/1548/a/. 2017-09-28.
34. Stšembosas, Tomašas; Korab-Žebrykas, Romanas; Tarka, Kšyštofas. *Kai kurie istorinės tiesos faktai. Armija Krajova.* – Znad Willi S. A. Vilnius 2001. Iš lenkų kalbos vertė S. Jegelevičius ir K. Grušnis.
35. *Lenkija: nuo ultimatumo iki draugiškų santykių deklaracijos.* Prieiga internete: www.bernardinai.lt/.../2016...lenkija-nuo-ultimatumo...santykiu-deklaracijos/146953. 2017-08-07.
36. Meltiuchov, M. I. *Voennyje tainy XX vieka. 17 sentiabria 1939. Sovietsko-polskije konflikty 1918-1939.* Moskva: Veče, 2009, p. 178–180.
37.V. Sinica. *Be ryto naktis: Lenkijos okupuoto Vilniaus lietuvių gyvenimas.* Prieiga internete: Vytautas Sinica, Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2016 m. Nr. 4/18, www.alkas.lt. 2018.07.12.
38. *Западная Украины под властью Польши.* Prieiga internete: bagazhznaniy.ru›history/zapadnaya…vlastyu-polshi; http://www.litsoch.ru/referats/read/153087. 2017-10-07.
39. B. Kuzmickas. Lietuvos lenkinimas. Ištraukos iš: B. Kuzmickas.Tautos kultūros savimonė. Vilnius: Mintis, 1988, p. 20–51.
40. Prieiga internete: http://alkas.lt/2014/07/13/a-komarovskis-su-hienos-plesrumu/. 2017-10-07.
41. Prieiga internete: http://www.veidas.lt/skirtingi-armijos-krajovos-vertinimai-lenkams-%E2%80%93-didvyriai-lietuviams-%E2%80%93-zudikai. 2017-10-09.
42. Prieiga internete: https://lt.wikipedia.org/wiki/Vladislovas_Komaras. 2017-10-09.
43. G. Šapoka apie „Vilniaus krašto lenkinimą“. Prieiga internete: http://pro.online.lt/gintautas-sapoka-vilniaus-krasto-lenkinimas. 2017-10-09.
44. Dr. A. Matulevičius. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos studentai Karaliaučiaus universitete (450-osioms metinėms). Vilnius: Voruta“, 1994. Prieiga internete: http://www.mazoji-lietuva.lt/didziosios-ir-mazosios-lietuvos-studentai-karaliauciaus-universitete-450-osioms-met. 2017-10-09.
45. Prieiga internete: http://alkas.lt/2017/06/18/is-rytu-lietuvos-lenkinimo-istorijos-z-zinkevicius-salcininku-ir-vilniaus-rajonu-senuju-vietos-gyventoju-pavardes/. 2017-10-09.
46. Prieiga internete: http://alkas.lt/2016/08/03/j-radziulis-is-rytu-lietuvos-lenkinimo-istorijos-mano-gyvenimo-kronikos/, 2017-10-09; http://alkas.lt/2016/04/24/k-misius-is-rytu-lietuvos-lenkinimo-istorijos-dieveniskiu-krasto-lenkinimas/. 2017-10-09.
47. Kunigas J. Žvinys. Mano gyvenimo užrašai. Vilnius: Mintis, 1993, p. 139–148.
48. Armija Krajova Lietuvoje. Vilnius–Kaunas, 1995, p. 3–130.
49. Armija Krajova Lietuvoje, II dalis. Sud. Kazimieras Garšva. Vilnius: „Vilnijos“ draugija, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, p. 7–300.
50. Яковлева, Е. В. Польша против СССР. 1939–1950. Вече, 2007. Prieiga internete: http://www.universalinternetlibrary.ru/book/24156/ogl.shtml; https://coollib.com/b/221703/. 2017-10-25.
51. Martinionis, A. Vietinė Rinktinė. Vilnius: Kardas, 1998, p. 297–354.
52. Urbanavičius, Bronius. Liaudies keršytojai (iš partizano atsiminimų). Vilnius: Vaga, 1975, p. 319–328.
53. Liepsnojantis Vilnius. Sud. Gintautas Šironas. Vilnius: Briedis, 2014.
54. Zinkevičius, Zigmas. Lietuviai. *Praeities didybė ir sunykimas.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 229.
55. Arūnas Bubnys. *NKGB–NKVD prieš lenkų pogrindį Lietuvoje 1944 m. antroje pusėje – 1945 m. pirmoje pusėje.* Žurnalas Genocidas ir rezistencija, 1999, Nr. 2 (6), psl. 47-165 – Prieiga internete: http://genocid.lt/Leidyba/6/genocida6.htm
56. Усовский Александр Валерьевич. Кто развязал Вторую Мировую? Настоящие «поджигатели войны» Глава 10. Армия Крайова — большой польский миф. Prieiga internete: https://history.wikireading.ru/216321. 2017-11-07.

57. Битва при Львове (1944) — Википедия. Prieiga internete: https:// ru.wikipedia.org›Битва при Львове (1944). 2017-11-01.
58. Int. puslapis: «Военная литература»: militera.lib.ru.
Leidinys: Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. — М.: ТЕРРА, 1994.
ДОКУМЕНТЫ АРМИИ КРАЙОВОЙ (1943–1945 ГГ.) ИЗ ДОКУМЕНТОВ АРМИИ КРАЙОВОЙ О СОВЕТСКО-ПОЛЬСКИХ ВОЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ (ПЕРЕВОД С ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА ИЗ КНИГИ «АРМИЯ КРАЙОВА В ДОКУМЕНТАХ. 1939–1945». ЛОНДОН, 1976–1981. Т. 3. Prieiga internete: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/06.html. 2017-11-03.
59. Michail Vovk. Voennaja politika Polši na byvšich nacionalnych vostočnych okrainach v gody Vtoroj mirovoj voiny v sviete nacionalnych problem (disertacija i avtoreferat). Prieiga internete: http://www.dissercat.com/content/voennaya-politika-polshi-na-byvshikh-natsionalnykh-vostochnykh-okrainakh-v-gody-vtoroi-mirov. 2017-11-06.
60. Пацификация Западной Украины. Prieiga internete: http://mirpolitiki.net/istorija_kultura/pacifikacija-zapadnoj-ukrainy-2016.html zapadnoj-ukrainy… 2017-11-07.
61. Šumauskas, Motiejus. Gyvenimo prasmė. Vilnius: Vaga, 1975, p. 195–198.
62. Широкорад Александр. Давний спор славян. Россия. Польша. Литва. Prieiga internete: izbe.ru›book…davniy-spor-slavyan…polsha-litva. 2017-07-20.
63. Армия крайова – это... Что такое Армия крайова? Prieiga internete: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/128033. 2017-11-19.
64. Bloznelis, Mindaugas. Lietuvių frontas, I dalis. Kaunas: fondas „Į laisvę“, 2008, p. 215–218, 246–247.
65. Ričardas Čekutis, Dalius Žygelis. Laisvės kryžkelės. Laisvės kovos Latvijoje bei Estijoje. Prieiga internete: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2007-04-16-laisves-kryzkeles-laisves-kovos-latvijoje-bei-estijoje/4624. 2017-11-28.
66. Kurovski, Franc. Kotiol smierti v Kurliandii. Chronika sraženij gruppy armij „Sever“ 1944–1945. Moskva: Centropoligraf, 2010, p. 265–267.
67. Povilas Gaidelis. Likimo sesė ir broliai. Latvių ir lietuvių bendra kova su okupantais. Prieiga internete: http://www.llks.lt/pdf2/Varpo%20straipsniai/Gaidelis_likimo-seses-ir-broliai.pdf. 2017-11-29.
68. Juozapas Fričas ir „Jutis“ keliai“. Prieiga internete: http://www.partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-36-t-2004/3935-juozapas-fricas-ir-jutis-keliai. 2017-11-29.
69. Prieiga internete: https://en.wikipedia.org/wiki/Latvian_partisans. 2017-11-30.
70. Prieiga internete: http://metsavennad.esm.ee/metsavennad.html. 2017-12-02.
71. Prieiga internete: http://www.estonica.org/et/Relvastatud_Võitluse_Liit/. 2017-12-02.
72. Leščius, Vytautas, doc. dr. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–23 metais. Karo archyvas, XXII, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007, p. 153–219.
73. РУССКИЙ АРХИВ: ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ. ТОМ 14 (3-1). СССР и Польша. Int. puslapis: «Милитера» («Военная литература»): militera.lib.ru ir militera.org.
Leidinys: Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. — М.: ТЕРРА, 1994.
Knyga internete: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/index.html, http://militera.lib.ru/docs/da/0/one/terra_poland.rar.
Глава третья. За Варшаву! (Восстание, капитуляция, освобождение. 1944–1945 гг.) http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/03.html, 2017-12-04.
74. РУССКИЙ АРХИВ: ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ. ТОМ 14 (3-1). СССР и Польша. Int. puslapis: «Милитера» («Военная литература»): militera.lib.ru ir militera.org.
Leidinys: Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. — М.: ТЕРРА, 1994.
Knyga internete: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/index.html, http://militera.lib.ru/docs/da/0/one/terra_poland.rar.
Priedai. НЕМЕЦКИЕ ДОКУМЕНТЫ О ДЕЙСТВИЯХ ВЕРМАХТА И ВОЙСК СС В ПЕРИОД ВАРШАВСКОГО ВОССТАНИЯ.
http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/05.html. 2017-12-06.
75. РУССКИЙ АРХИВ: ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ. ТОМ 14 (3-1). СССР и Польша. Int. puslapis: «Милитера» («Военная литература»): militera.lib.ru ir militera.org.
Leidinys: Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. — М.: ТЕРРА, 1994.
Knyga internete: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/index.html, http://militera.lib.ru/docs/da/0/one/terra_poland.rar.
Priedas: ДОКУМЕНТЫ АРМИИ КРАЙОВОЙ (1943–1945 гг.).
http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/06.html. 2017-12-06.
76. РУССКИЙ АРХИВ: ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ. ТОМ 14 (3-1). СССР и Польша. Int. puslapis: «Милитера» («Военная литература»): militera.lib.ru ir militera.org. Leidinys: Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. — М.: ТЕРРА, 1994. Knyga internete: http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/index.html., http://militera.lib.ru/docs/da/0/one/terra_poland.rar. ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ.
СОВЕТСКИЕ ВОЕННЫЕ ВЛАСТИ И ПОЛЬСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ НА ОСВОБОЖДЕННОЙ ТЕРРИТОРИИ ПОЛЬШИ В 1944–1945 гг. http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/04.html.
77. Варшавское восстание 1944 года: мифы и реальность. Prieiga internete: http://history.milportal.ru/2011/05/varshavskoe-vosstanie-1944-goda-mify-i-realnost/. 2017-12-10.
78. Варшавское восстание 1944. ЗА КУЛИСАМИ КАТАСТРОФЫ ВАРШАВСКОГО ВОССТАНИЯ 1944. Избранные публикации и документы. Prieiga internete: http://ursa-tm.ru/forum/index.php?/topic/2873-varshavskoe-vosstanie-1944/. 2017-12-10.
79. Karo archyvas. XXIX. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2014. Psl. 152-155.

II. Apie „pilietinio karo elementus“

Lietuvos nacionalinio išsivadavimo kare, kuris vyko Lietuvoje 1944–53 m., kai kurie istorikai ir žurnalistai „randa pilietinio karo elementų“. Jie teisūs tuo požiūriu, kad partizaninio karo metodai naudojami ir pilietiniame, ir nacionalinio išsivadavimo karuose. Tuo bendrumas ir baigiasi, nes tarp abiejų karo rūšių yra labai ryški „skiriamoji raudona linija“ – tai svetimos valstybės įvykdyta šalies teritorijos karinė okupacija ir okupacinio režimo įvedimas arba, atvirkščiai, viso to nebuvimas.

Pilietinio karo metu šalis išsaugo savo suverenumą ir teritorinį vientisumą, savo valstybines sienas, nes vyksta tik vidinė kova tarp jos bendrapiliečių, tarp dviejų politinių jėgų – oficialiai turinčios valstybinę politinę valdžią bei jos ginkluotos politinės opozicijos. Abi kovojančios pusės siekia to paties – esanti valdžioje politinė jėga, remiama valstybės represinių struktūrų ir kariuomenės, stengiasi ją išlaikyti, o ginkluota politinė opozicija, kurią remia didelė piliečių dalis, nori valstybinę politinę valdžią paimti į savo rankas. Paprastai ginkluota opozicija, pogrindis, naudoja partizaninio karo metodus. Tačiau jiems netenka kovoti su svetimos valstybės okupacine kariuomene, okupacine valdžia, okupantų talkininkais (kolaborantais), nes šiame kare jų ir nėra. Pilietiniame kare ir viena, ir kita kariaujanti pusė gali būti remiama suinteresuotų valstybių politiškai, finansiškai, ginkluote, amunicija, kariniais specialistais, savanoriais ir pan. Nuo to karo pobūdis nesikeičia. Vienas iš tokio karo pavyzdžių – pilietinis karas Ispanijoje 1936–39 m. Jis buvo remiamas Italijos bei Vokietijos iš vienos pusės ir Sovietų Sąjungos iš kitos. Abi pusės tiekė karo lėktuvus, tankus, artilerijos pabūklus, lengvąją ginkluotę, abiejose pusėse kariavo ne tik tų valstybių kariškiai – profesionalai, kariniai patarėjai, bet ir „internacionalinės brigados“ – savanoriai (kuriems buvo mokamos algos) iš daugelio pasaulio šalių.

Kitas pavyzdys – 1979–1989 m. Afganistano karas. Prieš įvedant sovietų okupacinę kariuomenę – „ribotą karinį kontingentą“ į Afganistaną, šalyje jau buvo prasidėjęs pilietinis karas prieš Amino politinės valdžios režimą. Okupavus šalį, visos, net tarpusavyje priešiškos gentys ir politinės jėgos, vieningai stojo į nacionalinio išsivadavimo partizaninę kovą prieš sovietinius okupantus. Karas, trukęs devynerius su viršum metų ir atnešęs Sovietų Sąjungai didžiulius nuostolius, didele dalimi sukėlęs jos politinę-ekonominę griūtį, baigėsi tuo, kad kariuomenė iš šalies buvo negarbingai išvesta. Per tuos metus nesugebėta sukurti nei funkcionuojančio okupacinio režimo, nei įvesti šalies teritorinės kontrolės, nei įvykdyti prosovietinių socialinių–politinių–ekonominių pertvarkymų. Afganistano modžachedai (partizanai) kovojo ne tik su sovietinės kariuomenės daliniais, bet, visų pirma, ypač ryžtingai ir negailestingai su okupacine valdžia bei jų sukurta kolaboracine sistema: vietiniais komunistais, okupacinės administracijos pareigūnais, milicija (Carandoj), prosovietinio režimo kariuomene ir saugumo struktūromis. Išvedus sovietines okupacines karines pajėgas, Afganistane prasidėjo jau pilietinis karas tarp įvairių politinių-karinių grupuočių (tarp bendrapiliečių) dėl politinės valdžios šalyje.

Pilietiniame kare nė viena kariaujanti pusė neišduoda savo valstybės suverenumo, saugo jos teritorinį vientisumą, nes priešingi veiksmai – savo valstybės išdavystė – tik pasmerktų šią politinę jėgą žlugimui, mirčiai.

Partizaninis karas Lietuvoje – tai tipiškas nacionalinio išsivadavimo karas už savo šalies laisvę, nepriklausomybę, valstybės atkūrimą. Jis vyko Sovietų Sąjungos, kaip valstybės agresorės, Lietuvos valstybės teritorijos karinės okupacijos ir sukurto okupacinio valdžios režimo sąlygomis. Jokios reikšmės neturi okupacinės valdžios ir marionetinės vyriausybės vykdomi socialiniai–politiniai–ekonominiai pertvarkymai ir politinė propaganda „apie bendrai kuriamą šviesų rytojų“. Tai tėra siekis naudojant informacinio karo technologijas okupuotoje šalyje kuo lengviau, greičiau ir sklandžiau sukurti tokią pačią, kaip ir šalies okupantės viduje, politinę–

ekonominę–socialinę, visiškai bendrą, tarpusavyje integruotą sistemą. Afganistane okupacinio režimo kūrimas tęsėsi 9 metus ir patyrė visišką fiasko, Lietuvoje okupacija užsitęsė beveik pusę amžiaus, tačiau pasibaigė tuo pačiu – okupacinio režimo žlugimu.

Nacionalinio išsivadavimo judėjimas paprastai naudoja partizaninio karo metodus, tačiau, skirtingai nei pilietiniame kare, laisvės kovotojų (piliečių) priešai iš esmės skiriasi. Jie kovoja prieš svetimos valstybės-agresorės sukurtą okupacinės valdžios rėžimą, represinį aparatą, kuriuos sudaro svetimtaučiai (svetimos šalies piliečiai) bei jų sukurtą kolaboracinę sistemą – vietinius okupantų talkininkus, kolaborantus, išdavusius savo Tėvynę ir tarnaujančius svetimai valstybei (vietinius depilietizuotus elementus). Antras partizanų taikinys nukreiptas prieš okupacinę kariuomenę – pagrindinę okupantų atramą, siekiant sutrukdyti jai įvykdyti pagrindinę užduotį – apsaugoti, sustiprinti, išplėsti okupacinį rėžimą šalyje, padėti jam įvesti valdymą, teritorinę kontrolę, visomis priemonėmis remti jų vietinius talkininkus (kolaborantus). Tokia yra partizaninio išsivadavimo karo esmė, tuo jis skiriasi nuo pilietinio karo.

Nueidami tarnauti okupantams, kolaborantai sutapatina save su svetimos valstybės piliečiais, o naudodami terorą, represijas prieš savo tautiečius – patriotus, daro viską, kad juos prievarta paverstų svetimos valstybės – okupantės klusniais pavaldiniais. Todėl kalbėti apie „vidinę kovą tarp piliečių“ jau nėra prasmės. Kolaborantai, išdavikai, šnipai – tai jau nebe „bendrapiliečiai“. Jie patys pasirinko ne pilietiškumą, patriotiškumą, kuris, iš tikrųjų, ir buvo jų pilietinė pareiga, bet tarnavimą priešui, okupantams, svetimai valstybei, savo Tėvynės išdavystę, savos valstybės griovimą. Šnipų, išdavikų, uoliausių okupantų talkininkų naikinimas buvo, yra ir bus bet kurios už laisvę kovojančios šalies partizaninės-pogrindinės kovinės organizacijos pagrindinė funkcija, jos klasikinis etalonas, pagrindinė konspiratyvios (slaptos), sėkmingos ir pergalingos kovos sąlyga. Dėl šių priežasčių visuose išsivadavimo karuose, pirmiausia su jais be jokio gailesčio buvo kovojama ir žiauriai susidorojama.

Kai kam atrodęs „nekaltas“ 1940 m. Lietuvos Seimo delegacijos kolaborantų vykimas į Maskvą su prašymu priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį iškart padarė lietuvius svetimos valstybės – Tarybų Sąjungos – piliečiais, su visomis iš to išplaukiančiomis teisinėmis pasekmėmis. Už Lietuvos laisvę kovojantys lietuviai patriotai, savo šalies piliečiai, jau buvo teisiami pagal Rusijos baudžiamąjį kodeksą „už Tėvynės išdavimą“, t. y. išdavę ne Lietuvą, o jiems visiškai svetimą valstybę okupantę – Rusiją. Dėl tų kolaborantų išdavystės šimtai tūkstančių lietuvių patriotų atsidūrė Sibiro lageriuose ir tremtyje, kuriuose daugybė jų žuvo kankinama mirtimi.

Neoliberalizmo ideologijos suklestėjimo laikais iš to, kas istorine prasme turi seniai aiškiai apibrėžtą kolaboravimo sąvoką, bandoma „išplauti“ jos esmę – Tėvynės išdavikas, kolaborantas tampa „tik kitaip manančiu“, vos ne „laisvamaniu“, visiškai už savo nusikaltimus neatsakančiu, tartum „protiškai neįgaliu“, nepakaltinamu, kurio nevalia skriausti. Aišku, tokia demoralizuojanti, visuomenę mulkinanti propaganda naudinga tik potencialiam priešui. Jos esmė – būsimame kare nebūtų galima bausti išdavikų, kolaborantų, nes tai būtų nusikaltimas, „nekaltos civilių aukos“. Tačiau propaganda yra viena, o realybė – visiškai kitokia. Be jokios abejonės, „skaudžiausia kirtį“, kaip ir visuose ankstesniuose ir dabar vykstančiuose karuose pajaustų Tėvynės išdavikai – kolaborantai. Tačiau nieko nepadarysi – koks pasirinkimas, toks ir likimas.

III. Rusijos karo istorikų ir spec. tarnybų karininkų Lietuvos partizaninio judėjimo analizė ir įvertinimas praėjus pusei amžiaus

Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений. Хрестоматия. Сост. и ред. А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1998. ISBN 985-433-344-2. – Mažasis

karas. Mažų padalinių kovos veiksmų organizacija ir taktika. Chrestomatija. Sud. ir red. A. E. Taras. Minskas: Charvest, 1998. Recenzentai: doc., karo mokslų kandidatas, plk. A. J. Blagovestov, BR KGB pplk. S. M. Barkun. Serija „Kommandos". Skiriama Rusijos spec. tarnybų, MVD, pasienio ir vidaus kariuomenės karininkams ir praporščikams. III dalis. Kontrpartizaninio karo organizacija ir taktika (sutrumpinto teksto vertimas iš rusų k.).

Tarybinis kovos su partizanais ir sukilėliais patyrimas (V. N. Bogdanov ir kt.)

Tarybų Sąjunga, nugalėjusi fašistinę Vokietiją ir militaristinę Japoniją, daugelį metų buvo priversta žiauriai ir sekinančiai kovoti vidaus fronte. Beveik viso vakarų pasienio erdvėje išsirutuliojusi drama buvo neišvengiama dar Baltijos valstybių, Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos prijungimo prie TSRS 1939–1940 m. stadijoje. Tačiau tada ją nustelbė netrukus prasidėjęs aukštesnio lygio ginkluotas susirėmimas – karas tarp TSRS ir Vokietijos.

Pirmiausia reikėtų apibūdinti bendrus šių įvykių bruožus. Visi sukilimai minėtose teritorijose neturėjo geografinio ir funkcinio centro, nebuvo pastebimų sukilusių masių susitelkimo tam tikrose vietose, jos neturėjo karinės-politinės vadovybės (Lietuvos ir Ukrainos pasipriešinimo judėjimai turėjo – R. P.), nebuvo rajonų, kuriuose ginkluota kova būtų buvusi itin atkakli. Kaip tik priešingai – pasipriešinimo židiniai buvo plačiai išsisklaidę. Daugeliu atvejų pasipriešinimas kildavo dėl etninių ir religinių motyvų, suteikdavusių jam kilnumo ir dar daugiau tvirtybės.

Kovai su sukilėliais dažniausiai būdavo pasitelkiamos teisėsaugos ir valstybės saugumo pajėgos, vykdžiusios specialias operacijas. Kartkartėmis jose dalyvaudavo ir Raudonosios armijos kareiviai. Konfliktų pradžia ir pabaiga visuose sukilimo židiniuose beveik sutapo, tačiau niekur nepavyko pasiekti galutinio jų sutriuškinimo. Tuo pačiu metu nė vienas partizanų judėjimas nekėlė sau uždavinio laimėti karą. Pasipriešinimo strategija rėmėsi tuo, kad visi lūkuriavo Maskvai priešiškų išorės (Vakarų valstybių) jėgų įsikišimo į konfliktą. Todėl plačiai naudotasi uždelsto partizaninio karo ir diversinių-teroristinių akcijų metodais.

Kova su lietuviais „miško broliais"

Be ypatumų, būdingų ir kitų kraštų partizaniniams judėjimams, kiekvienas nacionalinio pasipriešinimo judėjimas buvo savitas. Pavyzdžiui, partizaninė kova Lietuvoje 1944–1952 m. įgavo plačiausią mastą ir buvo labiau organizuota bei žiauresnė nei kitose Baltijos valstybėse. Pirmuoju pasipriešinimo aktu Lietuvoje tapo 1940 m. rinkimų į liaudies seimą boikotavimas. Šis boikotas parodė, kad gyventojai buvo masiškai nusiteikę prieš naująją politinę realybę. Jau tuo metu ėmė kurtis pogrindinės grupės, kurių pagrindiniu tikslu tapo ginkluota kova. Vokietijai užpuolus Tarybų Sąjungą, 1941 m. birželį sovietų kariuomenės užnugaryje jos įvykdė sukilimą ir daugelyje miestų bei gyvenviečių įtvirtino savo valdžią. Šis pirmasis didelis antisovietinis išpuolis padėjo pagrindus pokario partizaninio judėjimo vadovybės branduolio susidarymui, sukilėliai įgavo kovos su valdančiuoju režimu patirties.

Baltijos šalis okupavus vokiečių armijai, lietuvių kova dėl nacionalinės nepriklausomybės tęsėsi įvairiomis formomis. Pirmaisiais karo metais ji dažniausiai pasireiškė tuo, kad lietuvių jaunimas vengė šaukimo į vokiečių kariuomenę. Nuo 1943-iųjų, kai karo eiga ėmė aiškiai krypti ne Vokietijos naudai, kai kurie partizanų būriai ėmė grobti besitraukiančių vokiečių karinių dalinių ginklus ir turtą, rengdamiesi karo veiksmams prieš artėjančią sovietų armiją.

1944-ųjų vasarą III Baltarusijos fronto[1] kariai beveik išvalė Lietuvos teritoriją nuo vokiečių okupantų. Faktiškai buvo atkurta ikikarinė padėtis, kurios didžioji dalis gyventojų nekentė,

laikydami, jog geriau žūti su ginklu rankose nei vėl patirti masinius areštus bei deportaciją. Tokie sovietų valdžios atsakomieji veiksmai į lietuvių bendradarbiavimą su vokiečiais buvo labai tikėtini. Partizanų skaičiaus augimui taip pat turėjo įtakos 1944 m. šaukimas į Raudonąją armiją. Ne paskutinį vaidmenį partizanų judėjimui plečiantis suvaidino ir ideologiniai motyvai. Sukilėlių vadovybės branduolį sudarė karininkai ir inteligentai, vertinę tarpukario Lietuvos buržuazinį gyvenimo būdą ir buržuazinės kultūros idealus. Pastarieji aštriai reagavo į nacionalinių teisių suvaržymą ir propagavo agresyvų nacionalizmą. Kovą su sovietų valdžia jie suprato ne tik kaip kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės, bet ir kaip kovą su bedieviais, katalikų bažnyčios priešais. Kadangi daugelis gyventojų buvo katalikai, savo kailiu patyrę neigiamą sovietų valdžios požiūrį į jų tikėjimą, jie stojo į ginkluotos opozicijos pusę. Lietuvių tauta taip palaikė „miško brolius", kad partizanų vadai, siekdami suvaldyti savo būrius ir užtikrinti jų saugumą, buvo priversti stabdyti pernelyg didelį besiveržiančių savanorių srautą.

Dar daugiau, pasinaudodami periodiškai skelbiamomis amnestijomis, jie netgi demobilizavo dalį partizanų, pervesdami juos į legalią padėtį pagal gyvenamąją vietą, kad turėtų galimybę panaudoti juos koviniuose veiksmuose reikiamu momentu ir reikiamoje vietoje. Apskritai pasipriešinimo judėjimo dalyvius galima buvo suskirstyti į tris kategorijas: veikiantieji kovos būriai, rezervas ir prijaučiantieji. Kovotojai tarp žmonių buvo populiarūs ir laikomi nacionaliniais didvyriais. Jie laikydavosi miškuose, slėpdamiesi laikinose priedangose arba gerai užmaskuotose slėptuvėse (bunkeriuose). Partizanai buvo ginkluoti vokiškais ir sovietiniais ginklais, vilkėjo lietuviškomis karinėmis uniformomis, produktų gaudavo iš juos palaikančių valstiečių arba atimdavo iš įstojusiųjų į kolūkius. Sukilėlių rezervą sudarė reikšminga gyventojų dalis, kuri taip pat turėjo ginklų, tačiau gyveno savo namuose ir formaliai buvo paklusni valdžiai. Rezervo pajėgos periodiškai įsiliedavo į veikiančiuosius būrius, kad jie sustiprėtų organizuojant stambias operacijas, taip pat siekiant dezinformuoti priešininką ir atitraukti jo pajėgas nuo pavojingų partizanams veikimo krypčių. Kartais rezervinės pajėgos būdavo naudojamos savigynai.

Partizanams prijaučiantys asmenys paprastai nedalyvaudavo ginkluotoje kovoje, tačiau vykdydavo svarbias žvalgybos, ryšių ir tiekimo užduotis.

Pabrėžtina, kad visose trijose Baltijos šalyse planai suderinti nacionalinio išsivadavimo judėjimą su vokiečių slaptųjų tarnybų diversine ardomąja veikla veikiai žlugo. <....>

Tačiau šis etapas nepraėjo be pėdsakų. Jis padėjo būsimo pasipriešinimo organizacinius, materialinius ir socialinius-psichologinius pamatus, leido jam be jokių pauzių plačiai išsiskleisti praktiškai iškart pasibaigus karui.

Sukilimo pakilimas buvo toks didelis, kad pradiniame etape, ypač 1945–1947 m., davė priešingą rezultatą nei tikėtasi. Pasipriešinimo vadovybė pervertino savo kovines galimybes ir neretai su savo būriais stodavo į atvirus mūšius, patirdama didžiulių nuostolių. Todėl antrame etape kovos taktika radikaliai pasikeitė. 1949–1952 m. periodui būdinga diversinė-teroristinė partizanų veikla, savo bazių ir slaptų sandėlių gynyba. Kitaip tariant, pagrindinis „miško brolių" uždavinys buvo išgyventi ir kartu demonstruoti savo jėgą ir buvimą <...>[3]. Tokia taktikos evoliucija daugiausia buvo padiktuota dirbtinai uždelsto pobūdžio pasipriešinimo strategijos. Blaiviai įvertindami savo galimybes, taip pat dviejų priešiškų pasaulinių sistemų susidūrimo galimybę lietuvių nacionalistai pagrindines savo viltis dėjo į išorės (Vakarų valstybių) jėgų įsikišimą. Galutinai jų viltis sužlugdė Varšuvos sutarties karinės organizacijos sukūrimas (1955 m. gegužės mėn.) ir globalinės Rytų bei Vakarų sistemų priešpriešos ribos nukėlimas toli į vakarus. Be to, kovinė partizanų veikla turėjo sulėtinti ar pristabdyti lietuvių tautos sovietizavimą iki Vakarų valstybių įsikišimo. Būtent todėl puolimų objektais tapdavo organizacijos ir asmenys, tiesiogiai susiję su Lietuvos integracija į bendrą Sovietų Sąjungos politinę-ekonominę sistemą. Tai vietos partiniai ir tarybiniai darbuotojai, agitatoriai ir propagandininkai, kolūkių organizatoriai,

eiliniai piliečiai, įtariami bendradarbiavimu su naująja valdžia. Neatsitiktinai iš „miško brolių“ 25 108 užmuštųjų ir 2 965 sužeistųjų 1944–1956 m. daugiau kaip 23 tūkstančiai žmonių buvo lietuviai[4].

Kyla teisėtas klausimas dėl lietuvių partizanų kovos efektyvumo priežasčių ir tarybinės vyriausybės jėgų, turėjusių kiekybinę ir materialinę persvarą, neefektyvumo. Be jau aptartų socialinių, psichologinių ir politinių aplinkybių, atsakymo reikėtų ieškoti ir abiejų pusių taktikoje.

Šį tą suvokti apie partizanų kovos būdus iš dalies leidžia Lietuvos laisvės armijos (LLA) vyriausiojo štabo 1944 m. lapkričio 4 d. įsakymas. Jame sakoma: „Kad kova su NKVD, vietine administracija ir šnipais būtų sėkminga, būtina kovoti be gailesčio ir skrupulų. Rinkti tikslias žinias apie NKVD dalinių skaičių, jų ginkluotę, sargybos postus, budrumą ir t. t. Sudarinėti planus, pagrįstus gudrumu, išradingumu, bet ne jėga. Operacijas vykdyti tik naktimis, paskiriant reikiamą žmonių skaičių. Tuo tikslu geriausia vaidinti milicijos ir NKVD darbuotojus, atvykusius iš kitų apskričių. Esant galimybei, apsirengti rusiškais kariškais drabužiais ir kalbėti rusiškai. Kilus pavojui, kad gali atpažinti vietiniai gyventojai, nešioti kaukes, naudoti grimą, vadintis išgalvotais vardais. Pavienius enkavedistus ir nedideles grupes, vykstančias į gaudynes, likviduoti nepaliekant jokių pėdsakų, kad susidarytų įspūdis, jog dingo be žinios. Ginklais ir šaudmenimis apsirūpinti renkant žuvusių priešų ginklus, perkant iš raudonarmiečių už „samagoną“...“ Iš principo tokia taktika nesikeitė viso partizaninio karo metu. Jos esmę sudarė tai, kad per kiekvieną išpuolį priešui būtų smogiamas netikėtas smūgis, kad jis patirtų kuo daugiau nuostolių, paskui žaibiškai atsitraukiama. Lietuvių partizanai dažniausiai puldavo nedidelėmis 2–3 žmonių grupelėmis. Į mūšį stambesnės pajėgos būdavo metamos tik tais atvejais, kai nebūdavo kitos išeities. Tuomet „miško broliai“ kaudavosi itin įnirtingai.

Pavyzdžiui, 1945 m. dvi NKVD divizijos aptiko apie 800 partizanų grupuotę ir primetė jiems pozicinį-gynybinį mūšį. Apie jo pobūdį kalba skaičiai: netekę beveik 150 saviškių kovotojų, partizanai išvedė iš rikiuotės 800 priešo kareivių. Partizanai laikėsi griežtos taisyklės jokiomis aplinkybėmis nepasiduoti į nelaisvę, kad nestatytų į pavojų savo būrio draugų ir šeimos narių. Todėl net beviltiškomis situacijomis jie atkakliai priešindavosi, o matydami, kad kilo tikras pavojus patekti į nelaisvę, stengdavosi susisprogdinti granata taip, kad subjaurotų veidą ir jo neįmanoma būtų atpažinti. Pasakytina tai, kad negailestingai jie elgdavosi ir su priešais. Sovietų kariai, kovoję su lietuvių sukilėliais, kritinėmis situacijomis taip pat stengdavosi verčiau žūti nei pakliūti į nelaisvę.

Ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje visą laiką pasižymėjo pavienių partizanų būrių autonomiškumu ir nepriklausymu nuo centrinės vadovybės. Galbūt tai turėjo neigiamą įtaką sutartiniams kovotojų veiksmams ir manevringumui visos respublikos mastu, tačiau kartu toks išsisklaidymas mažino pavienių pasipriešinimo židinių pažeidžiamumą ir galimybę sunaikinti visą partizaninį judėjimą, likvidavus centro struktūras. Apskritai decentralizacija tapo visų Baltijos šalių partizaninio karo ypatumu, o bendros vadovybės nebuvimą kompensavo griežta disciplina vietose (gyvybiškai nulemta pačių partizanų, kurie buvo priversti daugelį metų gyventi ir veikti glaudžios apsupties sąlygomis, statuso). Kad faktiškai decentralizacija pasiteisino, patvirtina toks epizodas. LLA vadovybė įsteigė jaunesniųjų vadų rengimo ir mokymo centrą. 1947 m. pirmoji kursantų laida, išėjusi mokslus pagal bendrą programą, būtų galėjusi unifikuoti ir koordinuoti pasipriešinimo judėjimą. Tačiau neilgai trukus po centro įsteigimo jis buvo aptiktas ir sunaikintas. Pasipriešinimo armijos vadų vertinimu, šios netekties žala gerokai viršijo laukiamą naudą. Vėliau prie minties kurti naują centralizuotą kadrų rengimo centrą negrįžta[5].

Paprastai kiekvieno partizanų būrio, veikusio viename rajone, narių skaičius neviršydavo 6–10. Tai smarkiai apsunkino NKVD dalinių veiksmus. Tokiomis sąlygomis pagrindinis jų

uždavinys būdavo aptikti punktus, stovyklas, slėptuves, sandėlius ir kitas partizanų veikimo vietas. Tačiau ir aptikus šias nedideles grupes, joms nesunkiai pavykdavo išvengti koncentruotų smūgių. Tekdavo griebtis įvairių karinių gudrybių, kad įviliotų jas į patogią apsupimui vietą. Kai tai pavykdavo, mūšio baigtis būdavo nulemta.

Esminis persilaužimas kovojant su partizanais įvyko tada, kai tapo aišku, jog negalima apsiriboti vien kariniais veiksmais. NKVD kariuomenėje buvo įkurtas specialus skyrius, kovai su partizanais organizavęs vietos savigynos būrius. Šis skyrius ruošė slaptuosius agentus, užsiėmė antipartizanine propaganda, skleidė melagingus gandus, provokuodavo partizanus veiksmams ir akcijoms, kurių baigtis jau iš anksto būdavo nulemta, ir panašiai. Tačiau ypač reikšmingą karinį, politinį ir socialinį-psichologinį efektą davė tariamų (melagingų) partizanų būrių formavimas. Jais tapdavo specialiai parengti NKVD padaliniai. Kad įgytų vietos gyventojų pasitikėjimą, jie netgi vykdydavo visiškai antisovietines akcijas[6], o paskui ieškodavo būdų įsilieti į ginkluotą pogrindį. Įsiliejimo į partizanų gretas schema leisdavo atskleisti sukilėlių grupes ir išduoti NKVD daliniams, taip pat nustatyti, kurie vietos gyventojai palaiko ryšius su partizanais. Partizanai šį kovos metodą laikė pačiu pavojingiausiu, nes jie buvo tiesiogiai priklausomi nuo gyventojų, kurie eidavo į žvalgybą, buvo partizanų ryšininkai, aprūpindavo maistu.

Skaudžiausias smūgis partizanų judėjimui smogtas tada, kai sovietų valdžiai vis dėlto pavyko užbaigti kolektyvizaciją ir paimti kaimo išteklius savo žinion. Kariniai pralaimėjimai, nepalankiai susiklosčiusi tarptautinė padėtis ir 1955-ųjų amnestija privertė nutraukti ginkluotą kovą. Ji užleido vietą kur kas rafinuotesniam pasipriešinimui, kurio tikrasis potencialas visiškai atsiskleidė tik žlugus Tarybų Sąjungai.

[1] Taip pat ir I Pabaltijo frontas.

[2] Tokios realybės neatitinkančios nuostolių disproporcijos priežastis yra tik viena – žuvusieji buvo beginkliai, nuo mobilizacijos į rusų kariuomenę besislapstantys vyrai arba paprasti civiliai asmenys. Pagal NKVD ataskaitas, visi žuvusieji buvo priskiriami partizanų kategorijai. Tačiau savo ataskaitose jie nurodydavo ir paimtų trofėjinių ginklų skaičių, kuris buvo stebėtinai ir neproporcingai mažas. NKVD ataskaitose teigiama, kad 1944 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. Lietuvoje nužudyta apie 2 489 žmonės, tačiau tik dešimtadalis jų žuvo būdami ginkluoti (Anušauskas, 2013, p. 125). Tai tik parodo represijų ir teroro masiškumą, siekiant morališkai ir fiziškai palaužti tautinį pasipriešinimą. Taip pat NKVD ataskaitose slėpdavo arba sumažindavo savo kareivių nuostolius (bijodami griežtos Maskvos centrinės vadovybės reakcijos dėl nekompetencijos ir neefektyvaus vadovavimo) (Anušauskas, 2013, p. 137). Per pusantrų okupacijos metų (1944–1945 m.) Lietuvoje nuo okupantų žuvo 13,2 tūkstančio gyventojų, 32 661 buvo išsiųstas į Sibiro lagerius, Lietuvoje kalintas 9 801 žmogus, nuteistas mirties bausme ir sušaudytas 721 žmogus, legalizavosi 43 802 žmonės (daugiausia beginkliai besislapstantieji nuo mobilizacijos ir dalis partizanų), fronte žuvo apie 25 tūkstančiai rusų pusėje kariavusių 1944–1945 m. mobilizuotų lietuvių kareivių (Anušauskas, 2013, p. 160–161).

[3] Šiuo laikotarpiu partizanai griežtai laikėsi konspiracijos ir aktyvių kovinių veiksmų nebevykdė. Jie turėjo patikimų rėmėjų būrį, kartais vykdydavo kolūkių ekspropriacijas, išduodami partizanų vardu pažymas, raštu įspėdami arba nubausdami kolūkių pirmininkus ir kitus sovietinius bei partinius pareigūnus, kurie per daug stengėsi sovietų valdžios labui, engdami kaimo žmones. Sovietų engiamiems tautiečiams, beveik už dyką vargstantiems kolūkinį lažą, jie tapo vaikščiojančiais pagarbos vertais laisvės simboliais, vieninteliais nepasidavusiais žiauriai prievartos sistemai ir iki savo mirties likusiais laisvais žmonėmis (R. P.).

[4] Objektyvus ir tikslus šių nuostolių skaičius vargu ar kada nors bus sužinotas, tačiau šie skaičiai nerealiai padidinti. Pagal KGB darbuotojo P. Raslano pažymą, partizanų užpuolimų metu jų žuvo dvigubai mažiau – 12 992 žmonės (įskaitant NKVD kareivius ir karininkus, stribus, milicininkus, sovietinius aktyvistus, užverbuotus agentus ir kt.).

[5] Kalbama apie 1947 m. Tauro apygardoje organizuotus jaunesniųjų vadų (puskarininkių) kursus, kurie baigėsi kautynėmis su stribais ir NKVD kariuomene. Kursai jau buvo baigti, egzaminai išlaikyti, partizanams suteikti puskarininkių laipsniai. Kautynėse žuvo keli partizanai, tarp jų ir kulkosvaidininkas Stasys Lukša-Juodvarnis (Juozo Lukšos brolis).

[6] Antisovietines akcijas reikia suprasti kaip sovietinių pareigūnų ar aktyvistų nužudymą.

Vertimas ir komentarai
Roberto Patamsio

ROBERTAS PATAMSIS. LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMAS.
Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2019. 608 psl.

ISBN 978-9986-31-524-7

Tai antroji R. Patamsio knyga apie lietuvių partizaninį judėjimą. Joje, pasinaudojant paskutinių išlikusių gyvų šios kovos dalyvių – partizanų, ryšininkų, rėmėjų prisiminimais, stengtasi kuo tiksliau, detaliau atkurti praeities įvykius, sudaryti iš jų ištisinį panoraminį to laikotarpio vaizdą. Panaudojant įvairių informacinių šaltinių sintezę stengtąsi rekonstruoti kautynes, susirėmimus, įvairius įvykius, pavaizduoti juos gyvai, su išlikusiais autentiškais jų dalyvių dialogais, išsireiškimais. Pasakojama ir apie tautinį pogrindį, LKB kronikos leidybą, disidentus, Stalino-Chruščiovo-Brežnevo laikų lagerius, drąsius politkalinių pabėgimus, įdomiausius, dramatiškiausius lagerinio gyvenimo įvykius. Lietuvoje „karo po karo" metu vykę istoriniai įvykiai pavaizduoti plačiame pasaulinių istorinių procesų kontekste, kaip jų sudedamoji ir neatsiejama dalis.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Teksto korektūra autoriaus Roberto Patamsio.

SL 432. 2019 01 23. Tiražas 500 egz.
Užs. Nr. 180424667
Išleido ir spausdino S. Jokužio leidykla-spaustuvė
Nemuno g. 139, LT-93262 Klaipėda
www.spaustuve.lt
Ofsetinė spauda

9 789986 315247